

พุทธกระบวนทัศน์:

เพื่อสุขภาพและการเยียวยาในสังคมไทย

Buddhist Paradigm on Health and Healing in Thai Society

วิจิต เปาณิล

แผนงานวิจัยปรัชญาวิทยาศาสตร์และกระบวนทัศน์สุขภาพ

สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข

2546

ISBN 974-90988-8-9

คำนำ

ในท่ามกลางความปั่นป่วนของเหตุการณ์ในสังคมทุกวันนี้ มีความจริง 2 ประการ ที่เป็นบทเรียนให้เห็นได้พร้อมๆ กัน ด้านหนึ่งคือวิกฤติ ด้านหนึ่งคือ โอกาส

สังคมทุกวันนี้ มีปัญหาที่แผ่ซ่านไปทั่ว เกิดในทุกๆ ด้าน วนเวียน แก่ยาก แก่ไม่รู้จบ แก่ตรงนี้ ก็ไปโผล่ตรงโน้น แก่ปัญหาเก่า เดี่ยวเกิดปัญหาใหม่ หลายปัญหา เช่น เอดส์ มะเร็ง อุบัติเหตุ ยังมองไม่เห็นทางออก ปัญหาสังคมนานาชนิด เช่น ความรุนแรงในครอบครัว การฆ่ากันตาย การฆ่าตัวตาย ยาเสพติด คอร์รัปชัน ความฉ้อฉลทางการเมือง ความเสื่อมทรามทางศีลธรรมโดยเฉพาะเรื่องเพศ ความเครียดและอาการทางจิตอื่นๆ ฯลฯ ครองหน้าหนังสือพิมพ์ อยู่ทุกวัน จนเป็นความเคยชินทางสังคม และเลยไปเป็นความด้านชาทางจิตใจของผู้คน

ที่สำคัญคือ วิกฤติเหล่านั้น ล้วนแสดงให้เห็นข้อจำกัดที่เด่นชัดของ แนวคิด กลไก และมาตรการในการแก้ปัญหาที่มีอยู่เดิม ว่าไม่อาจรับมือกับปัญหา ที่ซับซ้อนทั้งเหตุและผล

เอดส์ และอุบัติเหตุ เป็นตัวอย่างที่ดีตัวอย่างหนึ่งในเรื่องนี้

เอดส์ เป็นวิกฤติทางสุขภาพที่สำคัญของโลก เพราะเป็นเหตุการณ์ที่ไม่เคยประสบ หรือไม่อาจใช้ชุดความคิดและประสบการณ์ ในการจัดการกับโรคติดเชื้อ ที่เคยใช้กับโรคติดเชื้อในอดีต ประเด็นหนึ่ง ที่ชัดเจนก็คือ การที่การแพร่ระบาดของเอดส์ ที่ปัจจุบันกลายเป็นโรคที่ส่วนใหญ่ เกิดมาจากพฤติกรรมทางเพศระหว่างชายหญิง (Heterosexual) ที่ทำให้ความพยายามในการควบคุมการแพร่ระบาด เป็นเรื่องที่โหดหิน

เพราะ พฤติกรรมดังกล่าวนี้ ร้อยเชื่อม โยงใยอยู่กับปัญหามานาประการ ตั้งแต่ การแตกทำลายสูญเสียหน้าที่ของครอบครัว โรงเรียน ศาสนา ฯลฯ การรูกหนักของ สื่อ เศรษฐกิจและการตลาดที่ชูคุณค่าของการเสพความสุขจากวัตถุและเนื้อหนังให้กับเยาวชน ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ สังคม และทางเพศ ที่เกิดคู่ไปกับการเติบโตของเศรษฐกิจ ฯลฯ

เป็นความซับซ้อน ที่ใครคนเดียวก็แก้ไม่ได้ และความคิดแบบ เหตุเดียว ผลเดียว เส้นตรง ไม่มีทางจัดการได้

อุบัติเหตุการจราจร เป็นมหันตภัย ที่คร่าชีวิตผู้คน นับพัน นับหมื่น ทุกปี มาตรการหลายอย่าง ที่ถูกนำมาใช้ ช่วยอะไรได้น้อยมาก ทุกวันหยุดเทศกาล ครอบครัวหลายร้อยครอบครัว ยังต้องปิดงานฉลองด้วยงานศพ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดแล้ว เกิดอีก และดูเหมือน ยังมองหาจุดสิ้นสุดไม่เห็น

ปัญหาอุบัติเหตุ เป็นปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนไม่น้อยไปกว่าเอดส์ ปัญหายาเสพติด หรือปัญหาสังคมอื่นๆ สังคม โดยเฉพาะสื่อมวลชนเคยเพ่งโทษไปที่ การมาขณะขับรถ การขับรถเร็วและประมาท การมก่งายขาดสำนึกปลอดภัย สภาพถนนที่ไม่ดี ฯลฯ

การเน้นหาเหตุไปที่พฤติกรรมที่ปรากฏเบื้องหน้า ทำให้ไม่มีการถามถึงเหตุเบื้องลึกอีกหลายอย่าง

อะไรเล่า ทำให้การดื่มเหล้ากลายเป็นวิถีปฏิบัติของผู้คน เช่นเดียวกับการฉลองรื่นเริงอย่างขาดสติ อะไรทำให้คนขาดสำนึกในการควบคุมตนเอง มีนิสัยที่เร่รุม ประมาท เห็นแก่ตัว ฝืนกฎ กติกาของสังคม และไม่ใส่ใจกับความปลอดภัยของส่วนรวม อะไรเล่าทำให้คนต้องพึ่งพารถยนต์ และมีชีวิตที่ผูกพันกับการ เดินทาง จนทำให้เด็กรุ่นใหม่ในเมือง ใช้เวลาเติบโตอยู่ในรถยนต์ มากเท่ากับที่บ้าน อะไรเล่า ที่ทำให้คนต้องละทิ้งถิ่นฐาน พ่อแม่ ญาติพี่น้อง ไปอยู่แคนาดา และต้องรอคอยวันหยุดยาวๆ เพื่อจะได้กลับไปอยู่พร้อมหน้า พร้อมตา ฯลฯ

อะไรเล่าที่นำไปสู่ สภาพถนนที่ขาดมาตรฐาน เสี่ยงต่ออันตราย และอะไรเล่า ที่ทำให้เกิดปัญหาการรับส่วย หรือใช้กฎหมายแบบทุจริต หรือการฉ้อฉลในการบังคับใช้กฎหมาย แทรกซึมไปทุกหัวระแหง ฯลฯ

คำถามเหล่านี้ หากพิจารณาให้ลึก เราจะเห็นว่า พฤติกรรมที่เราเห็นตามท้องถนน เป็นเพียงอาการที่ปรากฏของอะไรบางอย่าง ที่อยู่ลึกกว่า และยากที่จะมองเห็น และเป็นคำอธิบายว่า ทำไมวิกฤติเหล่านี้ จึงแก้ไม่ได้เสียที

เป็นคำถามที่ไม่ได้เพียงแค่ออกว่า มีคำถามอีกหลายคำถามที่ถูกกละเลย แต่ยังทำให้เกิดประเด็นที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น คือ ทำไมคำถามเช่นนี้ จึงไม่ถูกถาม

อะไร คือสาเหตุที่ทำให้คนและสถาบันในสังคม เลือกที่จะถามบางคำถาม มองเห็นในบางด้าน และมองไม่เห็นในอีกบางด้านของวิกฤติ

ทุกวันนี้ คำตอบในเรื่องนี้ ชัดเจนขึ้นว่าเป็นผลของระบบคิดพื้นฐาน ที่เรียกว่ากระบวนทัศน์ กระแสของการตั้งคำถามและหาคำตอบต่อสิ่งที่อยู่เบื้องหลังอาการของวิกฤติ ทวีความเข้มข้น และขยายตัวไปอย่างกว้างขวางขึ้น ทั่วโลก และในทุกวงการ ทิศทางของการแสวงหาคำตอบ เริ่มชัดเจนขึ้นว่า สิ่งที่เราเรียกว่าปัญหาทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม จริยธรรม หรือแม้กระทั่งความอับจน ในทางวิชาการของทั้งวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ และวิทยาศาสตร์สังคม ฯลฯ ไม่ว่าจะอยู่ในรูปใด แท้จริง ๆ คืออาการที่ปรากฏของวิกฤติที่ใหญ่และลึกซึ้ง กว้างขวางกว่า

นั่นคือ วิกฤติของวิถีคิด หรือที่เรียกกันว่า วิกฤติแห่งกระบวนทัศน์

เป็นวิกฤติ อันเนื่องมาจาก การมีวิถี ที่ผิดพลาด คลาดเคลื่อน และไม่สอดคล้องกับ ความจริงตามธรรมชาติ ที่ส่งผลโยงเป็นลำดับ ถึงการเกิดความเชื่อ ที่ผิดพลาด ในชีวิตทั้งทางปัจเจก และสังคม โดยเฉพาะ ต่อการตอบคำถามที่สำคัญๆ เช่น ชีวิตนี้คืออะไร เพื่ออะไร ความสุขคืออะไร ความเจ็บ ความตาย คืออะไร เป้าหมายแห่งการอยู่ การกิน การเสพ คืออะไร ฯลฯ

ที่สำคัญคือ เป็นวิกฤติที่ เนื่องจากการถูกรอบงำของกระบวนทัศน์ แบบตะวันตกแบบสุดโต่ง ที่ผลของมันแผ่ซ่านไปทุกอนุและมิติของสังคม ทั้งระดับพฤติกรรมของปัจเจก และจิตสำนึกของสถาบันในสังคม

หากจะถือว่า ฟรีดจอฟ คาปรา (Capra 1985) ได้สร้างผลงานชิ้นเอกของโลก ที่เปิดพรมแดนทางปัญญาให้เห็นข้อจำกัดของสิ่งที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์ ด้วยการชี้ให้เห็นรากฐานทางปรัชญาที่บกพร่องของฟิสิกส์ แบบนิวโตเนียน และปรัชญาแบบคาร์เตเซียน ที่อยู่เบื้องหลังวิทยาศาสตร์ตะวันตก และทฤษฎีสังคมศาสตร์ยุคทันสมัย และเป็นรากฐานของวิกฤติทั้งหลาย ความพยายามของวิจิต เปา นิล ที่ผ่านงานวิจัยครั้งนี้ ก็นับว่าเป็นความพยายามครั้งสำคัญของสังคมไทย ผลจากการประมวล รวบรวม และวิเคราะห์ มรดกทางปัญญาชิ้นสำคัญของมนุษยชาติ คือพระพุทธศาสนา ในครั้งนี้ของวิจิต ไม่เพียงชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการมีอยู่ของวิธีคิดเกี่ยวกับธรรมชาติ ชีวิต และสุขภาพ ฯลฯ ที่แตกต่างจากตะวันตก และสามารถเป็นทางเลือกให้กับการแสวงหาทางออกให้กลับวิกฤติทางสุขภาพ และสังคมที่เป็นอยู่ได้อย่างแท้จริง

ผลงานชิ้นนี้ เป็นความพยายาม ที่มีคุณค่า น่าชื่นชม ไม่เพียงเพราะว่าเป็นงานทางวิชาการ ที่มีคุณภาพ แต่ยังถือได้ว่า เป็นกุศลกรรมที่สำคัญ ในการนำเอาแก่นของหลักธรรม มาเป็นที่ปรากฏแก่สังคม ซึ่งจะเป็ประโยชน์ต่อการสร้างและส่งเสริมให้เกิดสัมมาทิฐิ ทางสุขภาพ ชีวิต และธรรมชาติ ให้กับสังคมไทยโดยรวมและผู้ที่เกี่ยวข้อง ในท้ายที่สุด

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ลือชัย ศรีเงินยวง
คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล

คำปรารภ

พุทธกระบวนทัศน์: เพื่อสุขภาพและการเยียวยาในสังคมไทย เป็นผลงานที่เกิดจากการศึกษาวิจัยภายใต้ชื่อเรื่องเดียวกัน ซึ่งได้รับการสนับสนุนทุนการศึกษาวิจัยจากแผนงานวิจัยปรัชญาวิทยาศาสตร์และกระบวนทัศน์สุขภาพ ภายใต้ชุดโครงการวิจัยสังคมและสุขภาพ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ๆ เกี่ยวกับกระบวนทัศน์เพื่อนำมาใช้แก้ปัญหาสุขภาพในสังคมไทย ผมหวังเป็นอย่างยิ่งว่างานชิ้นนี้จะช่วยเป็นพื้นฐานให้ท่านผู้อ่านเข้าใจพุทธศาสนาและเห็นถึงบทบาทของพุทธศาสนา ที่จะเข้ามาช่วยแก้ปัญหาสุขภาพและปัญหาอื่นๆ ที่สังคมไทยกำลังเผชิญอยู่ขณะนี้ ถ้าเป็นไปได้มากไปกว่านั้นผมต้องการที่ให้งานชิ้นนี้เป็นจุดเริ่มต้นเชื่อเชิญให้ทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการผลักดันให้มีการนำหลักธรรมในพุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหาสุขภาพ โดยที่สามารถเริ่มต้นได้ทันทีด้วยการเริ่มปรับเปลี่ยนทัศนคติและทำที่ต่อสุขภาพของตัวเองให้สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมอื่นๆ ขึ้นไป ส่วนการกระทำที่ยิ่งไปกว่านั้นก็จะเป็นไปตามเหตุและปัจจัยของแต่ละท่านที่เห็นถึงคุณค่าที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ

งานชิ้นนี้ผมพยายามอย่างเต็มที่ ที่จะรวบรวมข้อมูลและเนื้อหาเกี่ยวกับแง่มุมทางสุขภาพในพุทธศาสนาไว้ให้ครอบคลุมมากที่สุด พยายามจัดหัวข้อการนำเสนอให้ชัดเจน ใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย และในส่วนหลักธรรมคำสอนผมพยายามคัดลอกข้อความในพระไตรปิฎก มาแสดงประกอบไว้ด้วย นอกจากนี้ผมยังตั้งใจที่จะใส่ตัวตนโดยแทรกคำว่า “ผม” เข้าไปในเนื้อหา โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นความคิดเห็น เพื่อเป็นการเตือนทั้งตัวเองและท่านผู้อ่านไม่ให้คิดว่าการตีความหลักธรรมในประเด็นนั้นๆ เป็น “ข้อสรุป” ที่ชัดเจนตายตัว แต่อยู่ในฐานะของทัศนะหนึ่งที่พร้อมจะเปลี่ยนแปลงหากมีข้อมูลมากขึ้นหรือตัวผู้ศึกษาเข้าใจในหลักธรรมชัดเจนยิ่งขึ้น

แม้ว่าผมพยายามแก้ไขลดข้อผิดพลาดต่างๆ ที่มีลงไปบ้างแล้ว แต่กระนั้นผมเชื่อว่ายังมีอีกบางจุดที่ยังพิมพ์ผิดหรือมีข้อบกพร่อง บางประเด็นที่ต้องการสืบค้นในรายละเอียดให้ลึกลงไปยิ่งขึ้น และบางส่วนที่ยังต้องอาศัยการค้นคว้าตีความกันต่อไปยังไม่มีข้อยุติ ข้อผิดพลาดบกพร่องที่เกิดขึ้นทั้งหมด ผมยินดีรับคำชี้แนะเพื่อการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมยิ่งขึ้นในโอกาสต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวิจัยชิ้นนี้สามารถสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความเอื้อเฟื้อจากบุคคลและหน่วยงานจำนวนมาก โดยเฉพาะคุณแม่และพี่ๆ ที่ผมต้องกราบขอบพระคุณอย่างสูง ที่เปิดโอกาสให้ผมได้ทุ่มเททำงานนี้ได้เต็มที่โดยไม่ต้องกังวลกับภาระทางบ้าน แม้ในช่วงที่ฝนกระหน่ำน้ำเหนือหนุนหนักในปีที่ผ่านมาอีกทั้งยังคอยห่วงใยไต่ถามอยู่เสมอ ขอขอบคุณแผนงานวิจัยปรัชญาวิทยาศาสตร์ และกระบวนทัศน์สุขภาพ ภายใต้งบโครงการวิจัยสังคมและสุขภาพ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ที่ให้ทุนสนับสนุนการศึกษาจนงานวิจัยชิ้นนี้เสร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณ ผศ. ดร. ลือชัย ศรีเงินยวง ครูผู้ซึ่งคอยให้กำลังใจไต่ถามและให้คำปรึกษาแนะนำทางวิชาการอย่างใกล้ชิด และกรุณาให้เกียรติเขียนคำนำให้งานชิ้นนี้ด้วย เช่นเดียวกับ ดร. นพ. โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, ผศ. ดร. ทวีวัฒน์ ปุณทริกวิวัฒน์ ที่ให้คำปรึกษาทางวิชาการอย่างใกล้ชิดและให้กำลังใจอยู่ไม่ขาด รวมทั้งพระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตฺตโสภโณ), พระมหาเจิม สุวโจ, พระไพศาล วิสาโล, พระคุณฐิ เมธงกูโร, อ. ดร. อารยัน ตระหง่าน, พิสันตสิสุข โสภณสิริ, พี่ประชา หุตานุวัตร ที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะทางวิชาการที่มีคุณค่ายิ่งอีกทั้งยังช่วยตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลให้ด้วย ขอขอบคุณพี่น้องลัทธิ ศรีสวัสดิ์ ที่คอยประสานงานช่วยอำนวยความสะดวกอยู่เสมอ ทำให้งานนี้ดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

งานนี้คงเกิดขึ้นไม่ได้เลยในเวลาอันจำกัดเช่นนี้ หากไม่มีชีวิตที่บรรจุน้ำพระไตรปิฎกทั้งของฉบับสมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดิ และฉบับธรรมทานให้ได้ค้นคว้า รวมทั้งหนังสือพุทธธรรมอันทรงคุณค่ายิ่ง อีกทั้งผู้ที่กรุณาเปิดโอกาสให้ผมได้ศึกษาชีวิตของท่านเพื่อเป็นแบบอย่างในการนำกระบวนทัศน์พุทธศาสนามาใช้ในชีวิตและในเรื่องสุขภาพ ที่นอกจากท่านจะให้ข้อมูลแล้วบางท่านยังเป็นกำลังใจในการทำงานและให้แนวทางการดำเนินชีวิตแก่ผมด้วย ซึ่งผมต้องกราบขอบพระคุณท่านเหล่านี้ด้วยความสำนึกในความเมตตา ขอขอบคุณอาจารย์และเพื่อนร่วมงานทุกท่านที่คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ที่คอยถามไถ่ให้ความช่วยเหลือทุกอย่างจนไม่ต้องกังวลกับภาระงานประจำที่ทำอยู่ และที่สำคัญคือคอยกระตุ้นเตือนให้รีบทำงานให้เสร็จโดยเร็ววัน ทุกครั้งที่ได้พบกัน รวมทั้งขอบคุณคณาจารย์ น้องๆ พี่ๆ เพื่อนๆ ชาวสังคมศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุข รวมทั้งกัลยาณมิตรทุกท่าน ที่เป็นกำลังใจและช่วยเหลือมาโดยตลอด

กุศลและคุณความดีอันใดที่เกิดขึ้นจากงานชิ้นนี้ ขอทุกท่านที่มีส่วนช่วยเหลือต่อการทำงานชิ้นนี้ทั้งที่ เยือนามไว้ ณ ที่นี้ และที่ไม่ได้กล่าวถึง จงได้รับอานิสงส์แห่งความดีงามนี้โดยถ้วนหน้า เพื่อร่วมเป็นเหตุปัจจัยหนุนนำให้ทุกท่านมีความเจริญในธรรม มีจิตใจเข้าถึงความดีงามสูงสุดในแนวทางที่ท่านเลือกสืบไป

Executive Summary

Health problems become one of the most serious groups of problems of humankind around the world. At the same time health expenditure has been rapidly increased and considerably higher than the growth of GNP. New chronic and infectious diseases are detected each year, while our basic health problems such as diarrhea or malnutrition are still the important causes of death. Although a number of new strategies such as primary health care, and universal coverage are developed and applied to solve the problems, most of the poor cannot reach primary health services. These facts imply that health problems are not only the problems of limitations in scientific knowledge or administrative strategies, but also closely related to the problem of paradigm—basic belief systems that people in the society use to understand the world and their lives. Scientific paradigm may be the basic causes of many social problems including pollution, violence, poverty, and health problems are the others.

The aims of this study try to consider Buddhism as a paradigm and to investigate its capability to deal with health problems especially in Thailand by using documentary and field research. Documentary research is applied as a method for studying the Tipitaka—the three divisions of the Buddhist cannon—and other Buddhist important texts to identify its paradigm. A field research is used for gathering lives experiences of some Buddhists to know the significance of Buddhist paradigm on their lives and health behavior.

The report composes of 8 chapters. The first chapter gives the outline of research methodology. Chapter 2 presents the concept of paradigm, which starts by showing that all of our global crisis including economical, environmental, social, and health crisis originate by the same foundation that is the misunderstanding of nature of our life and the world. I demonstrate that limitations of knowledge and technologies in health come from its scientific or, more specifically, biomedical paradigm. Another concept of health paradigm, holistic medicine, is described in this chapter as well.

Chapter 3 is results from the literature review about history of Buddhism in the region what is now Thailand. Archeologists found that Buddhism was brought into this area since the third century. Around the 6th century, Theravada and Mahayana Buddhism as well as Hinduism were accepted through the entire region. During the 13th century, the first Thai kingdom—Sukhothai—Theravada Buddhism from Ceylon

(Sri Lanka) was selected to be the only religion of native Tai-speaking people. After that, Buddhist worldview has been gradually integrated with local belief systems and then became the basic Thai culture and worldview. Buddhist beliefs incorporate in all parts of Thai culture while Lord Buddha always places at the top level of all refuges.

Chapter 4 focuses on Buddhist-related health culture. I show the impacts of Buddhist paradigm on the ways of practicing health and healing in Thailand. Buddhist temples used to be centers of all local wisdom in each community. They were places where traditional healing techniques have been studied and practiced. Most of Thai traditional healers get their knowledge and experiences while they were monks. Thus, some sacred Pali words and rituals were normally used in the processes of their practices. Some rituals relating to Buddhist monks, moreover, such as *Parita Sutta* and *Pojchong* chanting, or the offering dedicated to the Sangha (Saṅghadana) are sometime specifically used for health proposes.

Chapter 5 contains the essences of Buddhist paradigm extracted from the Tipitaka. Meanings of the world, nature, and all creatures including humankind in Buddhist view quite differ from those of scientific understandings. For Buddhism, the ultimate goal of humankind is nirvana—the extinction of all defilements and suffering. Therefore, all of Buddhaddharma—the Buddha teachings—gears to this goal while mention very few about the origins of the earth or the universe. The condition of all things, in Buddhaddhamma, is seen as an integrated form. They are composed of and depending on various elements and their features. In general, the composition of human can be divided in many different ways depending on a specific goal, but the most common way is separated into the physical aspect and, the more important part, mental aspect or mind. The common characteristics of all beings are Tilakkhaṇa: impermanence, suffering, and non-self.

Buddhist perspectives on health and healing are presented in chapter 6. The perfect health in Buddhist paradigm is the state of free from all mind sufferings, nirvana. From this point, the meanings of disease, illness, or sickness include all kinds of suffering in both mind and body. Meanwhile, aging, illness, and death are seen as commonly inescapable events for everyone. When people have some health problems, they should not add on more mental sufferings. Everyone has a responsibility to take care him/herself not only for plays or happiness, but also for the ultimate goal of complete health. Many items in *Vinaya Tipitaka*—the codes of Buddhist monastic

disciplines—were set for a comfortableness of sick monks while protecting the others from diseases. The Buddha has never refused any healing techniques those are not harmful to the Noble Eightfold Path (*Magga*).

Chapter 7 presents results of my field works. Seven people who applied Buddhist paradigm in their ways of lives were interviewed about their lives and health experiences. I found that Buddhist paradigm has gradually changed their lives and worldviews. Their lifestyles are easier as well as less suffering than those of people who studies and practices less in Buddhism. Although all of them still have physical health problems as others, their attitudes on living or coping with diseases were differed. In their views, health problems are not necessary to get rid of immediately. They looked for appropriate ways to cure the diseases with peaceful minds while concerned nature of lives. Their methods of healing seem to be more in natural ways and less depending on expensive technologies. In addition, I present another case of a small hospice to severe Aids patients. It runs by 2 monks and a few staffs. They have applied Buddhadhamma, rituals, and some modern medicines to treat the patients. This case shows another aspect of Buddhism on health and healing in Thai society.

The last chapter, I try to conclude that Buddhism can be seen as a paradigm. This paradigm has its own realities about life and the world differed from scientific and holistic paradigms. By comparing with other paradigms, people who apply Buddhist paradigm into their lives seem to have less suffering when they get health problems. In this chapter I also make an effort to show that Buddhist paradigm is still suitable, valuable, and possible to solve health problems in Thailand. It is useful and reasonable to re-implement Buddhist paradigm to Thai society. The strategies for re-implementation are discussed as well.

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

การศึกษาชิ้นนี้เริ่มต้นขึ้นด้วยการตระหนักว่า ปัญหาสุขภาพที่สังคมไทยและสังคมโลกกำลังเผชิญอยู่ขณะนี้ มิใช่เป็นเพียงปัญหาในเชิงวิชาการอันเนื่องมาจากการมีความรู้ความเข้าใจโรคไม่เพียงพอ และไม่ใช่อุปสรรคในการบริหารจัดการที่ทำให้เกิดระบบสุขภาพที่มีความเป็นธรรมและมีประสิทธิภาพไม่ได้เท่านั้น แต่ปัญหาใหญ่ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังของปัญหาสุขภาพทั้งปวงเป็นปัญหาเรื่องกระบวนการทัศน์ เนื่องจากปัจจุบันกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ได้เป็นตัวผลักดันให้โลกทั้งใบพัฒนาไปภายใต้กระแสแห่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับวัฒนธรรมบริบทของตลาดโลก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นกับสิ่งแวดล้อม สภาพสังคม และวิถีชีวิตของผู้คน แล้วย้อนกลับมาสร้างผลกระทบต่อสุขภาพ รวมทั้งกำหนดวิถีคิดและรูปธรรมของการแก้ปัญหาสุขภาพด้วย

ปัจจุบันบุคคลหลายฝ่ายรวมถึงนักวิทยาศาสตร์และคนในวงการสุขภาพด้วย เริ่มตระหนักแล้วว่า วิถีคิดและวิธีการแก้ปัญหาสุขภาพที่ตกอยู่ภายใต้กระบวนการทัศน์วิทยาศาสตร์นี้เอง คืออุปสรรคสำคัญที่ทำให้การแก้ปัญหาสุขภาพไม่ประสบผลสำเร็จ และพยายามหากระบวนการทัศน์ใหม่ในการอธิบายหรือทำความเข้าใจโลกและชีวิต แต่สำหรับสังคมไทยที่มีพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานในการทำ ความเข้าใจโลกและชีวิตมาตลอดตั้งแต่ก่อตั้งราชอาณาจักร พุทธศาสนาน่าจะได้รับการพิจารณาในฐานะเป็นกระบวนการทัศน์ที่จะเข้ามาแก้ปัญหาสุขภาพรวมทั้งปัญหาอื่นๆ ให้กับสังคมไทยได้ การศึกษาครั้งนี้จึงได้สำรวจพระคัมภีร์พื้นฐานในพุทธศาสนาเพื่อดูว่าเมื่อพิจารณาพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นกระบวนการทัศน์แล้ว กระบวนการทัศน์พุทธศาสนามีหลักการอย่างไร มีความแตกต่างจากกระบวนการทัศน์อื่นอย่างไร ภายใต้กระบวนการทัศน์นี้มีทัศนะต่อสุขภาพและการรักษาโรคอย่างไร และจะมีความเหมาะสมในการใช้แก้ปัญหาสุขภาพในสังคมไทยได้มากน้อยเพียงใด

ในบทแรกนอกจากจะกล่าวถึงความเป็นมา คำถามการวิจัย และขอบเขตการศึกษาแล้ว ยังได้ให้รายละเอียดของระเบียบวิธีวิจัยซึ่งแบ่งเป็น 2 ส่วนหลัก คือ การศึกษาพระไตรปิฎกและคำรา คำคัญๆ ของพุทธศาสนา เพื่อค้นหาหลักการของกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาและศึกษาทัศนะในด้านสุขภาพของพุทธศาสนา ส่วนที่สองเป็นการศึกษาภาคสนามเพื่อดูว่ากระบวนการทัศน์พุทธศาสนาที่พบในคัมภีร์นั้นจะถูกนำไปปรับใช้ในชีวิตจริงอย่างไร ส่วนบทที่ 2 เริ่มต้นด้วยการทำความเข้าใจในรายละเอียดเรื่องกระบวนการทัศน์ว่าคืออะไร มีความเป็นมาอย่างไร มีประโยชน์อย่างไรในการนำมาทำความเข้าใจปัญหาสุขภาพ และมีความเป็นไปได้เพียงใดในการนำกระบวนการทัศน์พุทธศาสนามาเป็นกรอบในการแก้ปัญหาสุขภาพในสังคมไทย จากนั้นในบทที่ 3 ได้แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของลัทธิความเชื่อของคนที่อาศัยอยู่ในภาคพื้นสุวรรณภูมิ ตั้งแต่อดีตว่าเริ่มพบว่ามีเชื่อในเรื่องชีวิตหลังตาย ตั้งแต่หลักฐานทางโบราณคดีชิ้นแรกๆ ในพื้นที่ต่างๆ จนเมื่อเกิดมีชุมชนหมู่บ้านและเมือง

มีการติดต่อค้าขายกับชุมชนที่อยู่ห่างไกล ได้พบหลักฐานว่าตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 8 เริ่มมีการนำความเชื่อทางศาสนาโดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูนิกายต่างๆ และพุทธศาสนาทั้งเถรวาทและมหายานอีกหลายลัทธิเข้ามาในพื้นที่ ต่อเมื่อสถาปนาราชอาณาจักรสุโขทัยขึ้นจึงรับเอาพุทธศาสนาเถรวาทมาเป็นแกนหลักของสังคมไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน ความเชื่อในพุทธศาสนาจึงกลายมาเป็นกรอบพื้นฐานในการทำความเข้าใจโลก ชีวิต และเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในสังคมไทยเข้าด้วยกัน เป็นพื้นฐานในการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ในการปกครอง จัดระบบการศึกษา การดูแลสุขภาพ ช่วยสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม ที่แสดงออกร่วมกันในนามวิถีชีวิตและภูมิปัญญาไทย

อิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อวัฒนธรรมสุขภาพในสังคมไทย ได้แสดงไว้เป็นการเฉพาะในบทที่ 4 โดยชี้ให้เห็นว่าคติความเชื่อของพุทธศาสนาได้ผสมผสานเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับชีวิตและการเจ็บป่วยที่มีอยู่ในแต่ละชุมชนได้อย่างกลมกลืน ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อเรื่องผี เรื่องขวัญ เรื่องโหราศาสตร์ดวงดาวต่างๆ โดยคติของพุทธศาสนาจะได้รับการยกไว้เหนือกว่าความเชื่อเหล่านี้ทั้งปวง แต่ก็ไม่ได้ขัดแย้งกันจนทำให้ความเชื่อดั้งเดิมสูญสิ้นไป ในด้านการดูแลสุขภาพตั้งแต่อดีตพุทธศาสนาได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้เรื่องสุขภาพ โดยมีพระเป็นผู้สืบทอด วัดเป็นสถานที่เก็บตำรายา เป็นแหล่งความรู้ที่ผู้ต้องการจะเป็นหมอยาต้องไปบวชเรียนศึกษาเอา ความเชื่อในพุทธศาสนาจึงสัมพันธ์อยู่อย่างใกล้ชิดกับหมอพื้นบ้านและตำรายาไทย พิธีกรรมและสัญลักษณ์ในพุทธศาสนาก็ถูกนำมาใช้เพื่อสุขภาพด้วย เช่น การสวดพระปริตร สวดโพชฌงค์ สวดภาณยักษ์ การทำบุญสังฆทานสะเดาะเคราะห์ หรือขอพรจากพระพุทธรูป นอกจากนี้หลักการในพุทธศาสนาบางอย่าง เช่น การทำสมาธิ การแผ่เมตตา ยังถูกศึกษาด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์เพื่อนำมาใช้แก้ปัญหสุขภาพภายใต้ระบบการแพทย์กระแสหลักด้วย

ในบทที่ 5 เป็นการสำรวจข้อมูลในพระไตรปิฎกเพื่อสรุปออกมาเป็นกระบวนทัศน์พื้นฐานของพุทธศาสนา โดยนำเสนอตั้งแต่ประเด็นการรับรู้ต่อโลกและสรรพสิ่งต่างๆ ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างอย่างชัดเจนจากกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ โดยพุทธศาสนาจะกล่าวถึงโลกนี้ใน 2 ระดับเสมอ คือ ในระดับสมมติสัจจะ คือโลกที่รับรู้กันอยู่ทั่วไป ที่รวมไปถึงเทวดา พรหม และภพภูมิอื่นๆ กับในระดับของปรมัตถสัจจะ ที่จะกล่าวถึงสิ่งต่างๆ ในฐานะที่เป็นกระแสนของเหตุปัจจัยเป็นไปตามกฎของธรรมชาติล้วนๆ ไม่ได้มีตัวตนของใคร หลักธรรมของพุทธศาสนาจะพูดถึงโลกสมมติเพื่อที่จะโยงเข้าไปสู่โลกปรมัตถ์เป็นหลัก โดยมีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่การเข้าถึงปรมัตถสัจจะซึ่งจะทำให้มีชีวิตที่พ้นไปจากความทุกข์ทั้งปวงตลอดไป

ด้วยเหตุนี้เมื่อพูดถึงขอบเขตและความหมายของโลก ภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนาจึงไม่ค่อยให้ความสำคัญกับโลกและสรรพสิ่งในฐานะวัตถุ เช่น โลกและมนุษย์เกิดขึ้นได้อย่างไร โลกมีขนาดขอบเขตเพียงใด และจะเสื่อมสลายไปอย่างไร แต่จะให้ความสำคัญกับโลกในฐานะสิ่งที่ถูกรับรู้โดยมนุษย์ ความจริงแท้ในกระบวนทัศน์พุทธศาสนาคือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ที่กล่าวได้ในรูปกฎ

ไตรลักษณ์ ปฏิจسامูปบาท อิทัปปัจจยา กฎแห่งกรรม หรืออริยสัจ 4 พุทธศาสนามองว่ามนุษย์ไม่แตกต่างจากสรรพสิ่ง ไม่ได้มีตัวตนที่แท้จริงเป็นเพียงกระแสของเหตุปัจจัยที่หมุนเนื่องกันมา ความทุกข์ที่มนุษย์มีล้วนมีสาเหตุมาจากอวิชชาคือความไม่รู้ไม่เข้าใจความเป็นจริงของธรรมชาติ ทำให้เกิดกิเลส ตัณหา อุปาทาน ยึดมั่นว่าเป็นตัวตนของเราหรือสิ่งของของเรา ในกระบวนการทัศนพุทธศาสนา การจะเข้าถึงความสุขสูงสุดได้ก็ด้วยการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 หรือกล่าวในอีกรูปหนึ่งคือ ไตรสิกขา ที่จะช่วยให้เข้าถึงความจริงในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติเป็นลำดับไป จนกว่าจะเข้าถึงความจริงอย่างถ่องแท้ หมดสิ้นจากความสงสัยและทุกข์ทั้งปวง

ส่วนในบทที่ 6 เป็นการสำรวจพระไตรปิฎกเพื่อดูว่าพุทธศาสนามองสุขภาพและการรักษาโรคอย่างไร ซึ่งพบว่าขอบเขตความหมายของสุขภาพตามนัยของพุทธศาสนากว้างขวางกว่าที่วงการแพทย์ในปัจจุบันเข้าใจอยู่มาก สุขภาพสมบูรณ์ในความหมายที่กว้างที่สุดของพุทธศาสนา หมายถึงการหมดสิ้นแห่งโรคทั้งปวงไม่ว่าโรคทางกายหรือโรคทางใจ นั่นคือ นิพพาน การหมดสิ้นจากโรคทางกายนี้ไม่ได้หมายความว่าพระอรหันต์จะไม่เจ็บป่วยทางกาย แต่ถึงแม้ท่านจะมีความเจ็บป่วยทางร่างกายแต่ท่านก็จะไม่เกิดทุกข์จากการเจ็บป่วยนั้นเลย พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการปลอดโรคทางใจสูงมาก การดูแลร่างกายเพื่อให้ปลอดจากโรคทางกายก็เพื่อความสะดวกในการปฏิบัติธรรมอันจะนำไปสู่การปลอดโรคทางใจอย่างสิ้นเชิงนั่นเอง แม้เมื่อหลีกเลี่ยงการเจ็บป่วยไม่ได้แล้วหรือจะเสียชีวิต ท่านก็ยังให้ใช้ประโยชน์ในช่วงสุดท้ายแห่งชีวิตนั้นเพื่อการละความยึดมั่นให้ถึงที่สุด

เมื่อให้นิยามของการป่วยและมีเป้าหมายในความสนใจดังกล่าว สาเหตุของการป่วยในพุทธศาสนาจึงเน้นที่สาเหตุของการป่วยทางใจคือกิเลส รวมทั้งสาเหตุจากปัจจัยที่หมุนเนื่องมาแต่อดีตตามหลักกรรม ส่วนการจะรักษาให้หายป่วยก็ต้องทำโดยการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 นั่นเอง แต่หากกล่าวถึงเฉพาะการเจ็บป่วยทางกาย พุทธศาสนามองว่าความเจ็บป่วยคือสิ่งธรรมดาของชีวิต แต่ไม่ใช่ให้ปล่อยปละละเลยไม่สนใจร่างกาย แต่มาช่วยย้าเตือนไม่ให้ประมาท ให้เร่งทำความเพียรถือว่าเป็นทุกขเวทนาที่ต้องกำจัดเพื่อความสะดวกในการปฏิบัติธรรม ในพระวินัยของพระภิกษุมิบบทบัญญัติมากมายที่ช่วยให้ภิกษุมีสุขภาพดี เช่น พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงประโยชน์ต่อสุขภาพของการฉันมื้อเดียว การเคี้ยวไม้สีฟัน หรือการเดินจงกรม มีข้อบัญญัติให้ต้องดูแลความสะอาดของที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม รวมทั้งมีข้อบัญญัติให้ช่วยกันดูแลพยาบาลภิกษุที่อาพาธ ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธรักษาตัวด้วยวิธีต่างๆ และทำอะไรหลายอย่างที่ภิกษุปกติทำไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อบรรเทาทุกขเวทนาและให้หายป่วยโดยเร็ว แต่ต้องไม่ขัดต่อหลักพื้นฐานคืออริยมรรคมีองค์ 8 และอยู่บนพื้นฐานของการเป็นผู้เลี้ยงชีพง่าย เป็นชีวิตที่มีภาระน้อย นอกจากนี้ยังมีพุทธวิธีที่ใช้ในการรักษาการเจ็บป่วยโดยเฉพาะด้วย เช่น สวดโพชฌงค์ ใช้สติปัญญา ใช้ความเพียร ใช้สัญญา ๑๐ แต่ทั้งนี้ก็ได้กล่าวว่าจะใช้ได้ในทุกกรณี

ในบทที่ 7 ได้นำเสนอกรณีศึกษาวิถีชีวิตของผู้ที่สนใจศึกษาปฏิบัติธรรม ที่เข้าใจหลักธรรมสอดคล้องกับกระบวนการทัศนพุทธศาสนา โดยศึกษาจาก 7 ท่าน ประกอบด้วย ท่านอาจารย์พุทธทาส

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก หลวงพ่อคำเขียน สุวณฺโณ ศ. ระพี สาคริก ป้าหมอ (ชื่อสมมติ) คุณกำพล ทองบุญน่ม และพี่แมว (ชื่อสมมติ) ซึ่งโดยภาพรวมแล้วท่านเหล่านี้ก็มีชีวิตเช่นเดียวกับคนทั่วไปในแต่ละยุคสมัย ความสนใจในการศึกษาปฏิบัติธรรมเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป ไม่ได้มีจุดหักเหของชีวิตที่ชัดเจน ท่านเหล่านี้มองโลกและชีวิตโดยใช้กระบวนทัศน์พุทธศาสนาที่แม้จะมีความลึกซึ้งในความเข้าใจหลักการที่แตกต่างกันบ้าง แต่ทุกท่านเห็นว่ากระบวนทัศน์พุทธศาสนาช่วยทำให้ท่านมีชีวิตที่มีความทุกข์น้อยลงมาก โดยเฉพาะในกรณีคุณกำพลที่ประสบอุบัติเหตุจนพิการตั้งแต่คอลงมาที่ท่านกล่าวว่าสามารถกลับมาใช้ชีวิตที่มีความสุขได้อีกครั้งด้วยการปฏิบัติธรรม ในประเด็นทางสุขภาพ ทั้ง 7 ท่าน ใช้วิธีการดูแลสุขภาพที่ต่างกันโดยท่านอาจารย์พุทธทาสยังคงชอบใช้สมุนไพรที่ท่านคุ้นเคย ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกจะใช้วิธีการแผนปัจจุบันเป็นหลัก ป้าหมอเปลี่ยนจากที่เคยใช้แต่ยาแผนปัจจุบันมาดูแลตัวเองมากขึ้นและใช้วิธีการที่เป็นธรรมชาติมากขึ้น ส่วนพี่แมวกว่าที่จะปฏิเสธการรักษาโรคมะเร็งด้วยการแพทย์แผนปัจจุบันแล้วหันกลับมาดูแลสุขภาพตนเอง แต่ในท่ามกลางความต่างนั้นทุกคนมีทำที่ต่อสุขภาพและการรักษาใกล้เคียงกัน คือดูแลให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่จะไม่พยายามเคื้อครื้อนดันจนทำให้ทุกข์ ถ้าจะต้องตายก็ถือว่าเป็นธรรมดาของชีวิต อย่างไรก็ตามการมีทักษะต่อการรักษาอย่างนี้ก็มีปัญหาอยู่ไม่น้อยในการปฏิบัติในสังคม ดังเช่นกรณีของอาจารย์พุทธทาสที่ท่านมีจุดยืนอย่างชัดเจนว่าไม่อยากหอบสังขารหนีความตาย แต่ก็ยังถูกระบบการแพทย์กระทำจนไม่สามารถสิ้นชีวิตไปอย่างธรรมชาติตามที่ท่านประสงค์ได้ นอกจากนี้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ยังได้ศึกษารูปแบบการดูแลสุขภาพผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้ายที่ดำเนินการโดยพระภิกษุ ที่ศูนย์เพื่อนชีวิต จ. เชียงใหม่ ที่แสดงให้เห็นถึงตัวอย่างการประยุกต์ใช้การบวชศีลวัตรพุทธศาสนาในการดูแลสุขภาพผู้ป่วยได้ในอีกรูปแบบหนึ่ง

ในบทที่ 8 บทสุดท้าย เป็นการสรุปภาพรวมเพื่อแสดงให้เห็นว่าหากพิจารณาพุทธศาสนาตามแนวคิดเรื่องกระบวนทัศน์แล้ว จะพบว่ากระบวนทัศน์พุทธศาสนามีลักษณะที่โดดเด่นแตกต่างจากกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์และกระบวนทัศน์องค์รวมอย่างชัดเจน โดยได้แสดงการเปรียบเทียบให้เห็นถึงความแตกต่างในหัวข้อต่างๆ เช่น ทักษะต่อความจริง จุดสนใจที่แตกต่างกัน มุมมองต่อปัญหาที่แตกต่างกัน วิธีการที่ใช้แก้ปัญหาที่ต่างกัน และมีทักษะต่อสุขภาพแตกต่างกัน เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้สรุปเหตุผลแสดงความเหมาะสมที่ควรนำกระบวนทัศน์พุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหาสุขภาพในสังคมไทยไว้ เช่น เพราะปัญหาสุขภาพเป็นปัญหาเรื่องกระบวนทัศน์ และกระบวนทัศน์พุทธศาสนามีความชัดเจน สอดคล้องกับสังคมไทย มีตัวอย่างในการปฏิบัติจนได้ผลอย่างชัดเจน ในช่วงท้ายได้เสนอแนวทางการนำกระบวนทัศน์พุทธศาสนามาใช้ในสังคมไทยไว้เป็นขั้นตอน รวมทั้งแนวทางการแก้ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นด้วย

สารบัญ

คำนำ	i
กิตติกรรมประกาศ	iv
Executive Summary	v
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ix
สารบัญ	xiii
สารบัญภาพ	xxi
บทที่ 1 การศึกษากระบวนการพัฒนากับสุขภาพ	
1.1 เกริ่นนำ	1
1.2 วัตถุประสงค์	3
1.3 คำถามหลักในการศึกษา	4
1.4 วิธีการดำเนินการศึกษา	4
1.4.1 การศึกษาจากเอกสาร	5
1.4.2 การศึกษาภาคสนาม	6
1.5 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา	10
1.6 ระยะเวลาที่ศึกษา	12
1.7 คำย่อชื่อคำศัพท์พระไตรปิฎก	12
เชิงอรรถ	14
บทที่ 2 วิกฤตสุขภาพ วิกฤตโลก : วิกฤตแห่งกระบวนการพัฒน	
2.1 เกริ่นนำ	15
2.2 วิกฤตสุขภาพ วิกฤตโลก : วิกฤตแห่งกระบวนการพัฒน	15
2.2.1 วิกฤตสุขภาพ	16
2.2.1.1 ภาพลวงตาของความสำเริง	17
2.2.1.2 วิกฤตค่าใช้จ่ายสุขภาพและผลสืบเนื่อง	20
2.2.1.3 ความรุนแรงและความผิดพลาดที่เกิดกับผู้ป่วย	21
2.2.1.4 อำนาจและการครอบงำของวงการแพทย์	22
2.2.2 วิกฤตโลก	23

2.2.3 วิถีปฏิบัติแห่งกระบวนทัศน์	25
2.2.3.1 ความหมายของกระบวนทัศน์	25
2.2.3.2 กระบวนทัศน์หลักของโลกยุคอุตสาหกรรม	28
2.2.3.3 ข้อจำกัดแห่งกระบวนทัศน์หลักของโลก	30
2.3 ระบบสุขภาพภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์	33
2.3.1 แนวคิดพื้นฐานของระบบสุขภาพกระแสหลัก	34
2.3.2 ความจำกัดของระบบสุขภาพกระแสหลัก	36
2.4 การแสวงหากระบวนทัศน์ใหม่เพื่อทำความเข้าใจชีวิตและสุขภาพ	41
2.4.1 การท้าทายอำนาจการแพทย์กระแสหลัก	43
2.4.2 การแพทย์ทางเลือก: การเคลื่อนไหวเพื่อหนีข้อจำกัดทางการแพทย์	44
2.4.3 สุขภาพองค์รวม: มุมมองต่อสุขภาพที่แตกต่าง	47
2.4.3.1 แนวคิดโดยรวม	47
2.4.3.2 แนวคิดเรื่องสุขภาพองค์รวม	49
2.4.3.3 การเยียวยาผู้ป่วย	50
2.5 พุทธศาสนากับการดูแลสุขภาพ	51
เชิงอรรถ	55

บทที่ 3 พุทธศาสนากับสังคมไทย

3.1 เกริ่นนำ	57
3.2 พุทธศาสนาในภาคพื้นสุวรรณภูมิ	57
3.2.1 พุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ: หลักฐานจากพระไตรปิฎก	58
3.2.2 การเคารพผีและธรรมชาติในยุคก่อนประวัติศาสตร์	59
3.2.3 การรับพุทธศาสนาสู่สุวรรณภูมิในสมัยทวารวดี	60
3.2.4 พุทธศาสนาในสมัยลพบุรี	62
3.2.5 พุทธศาสนาในคาบสมุทรมลายู	63
3.3 พุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย	65
3.3.1 พุทธศาสนาในอาณาจักรสุโขทัย	65
3.3.2 พุทธศาสนาในสมัยกรุงศรีอยุธยา	68
3.3.3 พุทธศาสนาในยุครัตนโกสินทร์	70
3.4 บทบาทของพุทธศาสนาในฐานะสถาบันทางสังคม	72

3.5 พุทธศาสนาในฐานะพื้นฐานของวิถีชีวิตคนไทย	75
3.6 พุทธศาสนาในยุคสมัยแห่งการพัฒนา	79
3.6.1 ความเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในยุคพัฒนา	79
3.6.2 สถานะของพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน	81
3.6.3 เหตุแห่งความคลาญความสนใจพุทธศาสนาในสังคมไทย	83
3.6.4 บทบาทใหม่ของพุทธศาสนาในสังคมไทยและสังคมโลก	88
3.7 บทสรุป	92
เชิงอรรถ	94
 บทที่ 4 พุทธศาสนากับวัฒนธรรมสุขภาพไทย	
4.1 เกริ่นนำ	95
4.2 ความเชื่อดั้งเดิมด้านสุขภาพของคนไทย	96
4.2.1 ผิดกับการเจ็บป่วย	96
4.2.2 ขวัญองค์ประกอบสำคัญของชีวิตและสุขภาพ	102
4.2.3 อิทธิพลของดวงดาวต่อชีวิตและสุขภาพ	104
4.3 อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อวิถีสุขภาพของคนไทย	107
4.3.1 หมอพื้นบ้าน	108
4.3.2 การแพทย์แผนไทย	109
4.3.3 หมอพระ	111
4.3.4 การสวดพระปริตร	115
4.3.5 สวดโพชฌงค์	117
4.3.6 สวดภาณยักษ์	118
4.3.7 รูปแบบอื่นๆ ของการนำพุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหาสุขภาพ	123
4.4 พุทธศาสนากับการแพทย์แบบวิทยาศาสตร์	126
4.5 พุทธศาสนากับการแพทย์ิเบต	128
4.5.1 พุทธศาสนาแบบวัชรยาน	128
4.5.2 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาวัชรยานกับสุขภาพ	130
4.5.3 มุมมองต่อองค์ประกอบของชีวิตและสุขภาพ	132
4.5.4 แนวทางในการดูแลสุขภาพและรักษาผู้ป่วย	133

4.6 บทสรุป	136
เชิงอรรถ	138

บทที่ 5 กระบวนทัศน์พุทธศาสนาต่อโลกและชีวิต

5.1 เกริ่นนำ	141
5.2 โลกในทัศนะของพุทธศาสนา	143
5.2.1 โลกในฐานะของวัตถุ	144
5.2.2 โลกในฐานะสิ่งที่ถูกรับรู้โดยมนุษย์	147
5.2.2.1 สรรพสิ่งทั้งปวงที่มีอยู่	147
5.2.2.2 กำเนิด และขอบเขตของโลก	147
5.2.3 โลกอื่นๆ	150
5.3 ธรรมชาติความเป็นไปของโลกและสรรพสิ่ง	152
5.3.1 ไตรลักษณ์	153
5.3.2 ปฏิจสมุปบาท	156
5.3.3 กฎแห่งกรรม	160
5.3.4 อริยสัจ	165
5.4 มนุษย์ในทัศนะของพุทธศาสนา	167
5.4.1 กำเนิด และความเป็นมาของมนุษย์	167
5.4.2 องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์	169
5.4.3 ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับโลก	173
5.5 ธรรมชาติความเป็นไปของชีวิต	175
5.5.1 การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ของมนุษย์	175
5.5.2 ความหมายของทุกข์	179
5.5.3 ความสุขและเป้าหมายที่มนุษย์ควรไปถึง	183
5.5.3.1 ระดับของความสุข	183
5.5.3.2 คุณและโทษของความสุข	184
5.5.3.3 นิพพาน: เป้าหมายสูงสุดของชีวิต	186
5.5.4 การปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายของชีวิต	188
5.5.4.1 ภาวะและชีวิตของพระโสดาบัน	189
5.5.4.2 อริยมรรคมีองค์ 8	191
5.5.4.3 ไตรสิกขา	197

5.6 บทสรุป	199
เชิงอรรถ	202
บทที่ 6 พุทธกระบวนทัศน์ด้านสุขภาพ และรูปแบบการเยียวยา	
6.1 เกริ่นนำ	203
6.2 ความสำคัญและขอบเขตความหมายของสุขภาพตามนัยของพุทธศาสนา	204
6.2.1 ความสำคัญของสุขภาพในพุทธศาสนา	204
6.2.2 ขอบเขตความหมายของสุขภาพในพุทธศาสนา	206
6.2.2.1 สุขภาพในความหมายของการหมดสิ้นแห่งโรคทั้งปวง	209
6.2.2.2 สุขภาพในความหมายของกุศลธรรม	211
6.2.2.3 สุขภาพคือภาวะที่ปลอดจากนิรณ	211
6.2.2.4 ร่างกายแม้ในยามแข็งแรงปกติ ก็เป็นโรค	212
6.2.2.5 การยังติดข้องอยู่ในกาม วิตกวิจารณ์ ปิตี ฯลฯ เป็นโรค	213
6.2.2.6 ความเจ็บป่วย ผิดปกติทางกาย คือ โรค	213
6.3 สาเหตุของการป่วย	214
6.3.1 เกิดจากการไม่รู้ ไม่เข้าใจความจริงของธรรมชาติ	215
6.3.2 เกิดจากการไม่อบรมกายอบรมจิตไม่สมดุล	217
6.3.3 เกิดจากผลของกรรม	218
6.3.4 เกิดจากสิ่งแวดล้อม หรือเหตุปัจจัยที่ไม่เหมาะกับการมีสุขภาพดี	221
6.3.5 เกิดจากอมนุษย์	223
6.4 ทำหน้าที่ต่อการเจ็บป่วยและสุขภาพ	223
6.4.1 ความเจ็บป่วยคือภัยของมนุษย์	224
6.4.2 ความเจ็บป่วยคือสิ่งธรรมดาของชีวิต	225
6.4.3 ความเจ็บป่วยคือทุกขเวทนาที่ต้องกำจัด	225
6.4.4 ความเจ็บป่วยคือสิ่งย่ำเตือนไม่ให้ประมาท ให้เร่งทำความเพียร	226
6.4.5 ความเจ็บป่วยคือสิ่งช่วยย้ำเป้าหมายสูงสุดของชีวิต	227
6.5 การดูแลสุขภาพและป้องกันโรค	228
6.5.1 การเฝ้าระวังจิตใจเพื่อไม่ต้องป่วยอย่างสิ้นเชิง	229
6.5.2 ดูแลร่างกายอยู่เสมอ	230
6.5.3 อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม มีอาหาร ยา พอเพียง	232

6.6 พุทธวิธีในการเยียวยาผู้ป่วย	234
6.6.1 การดูแลจิตใจของผู้ป่วยและ ชี้ให้เห็นประโยชน์จากการป่วย	236
6.6.2 ให้การรักษาด้วยธรรมโอสถ	236
6.6.2.1 สวดโพชฌงค์	236
6.6.2.2 ใช้สติปัฏฐาน ความเพียร สติ สัมปชัญญะ ความอดกลั้น	237
6.6.2.3 สัญญา ๑๐	238
6.6.2.4 เดือนให้ละวางจากสิ่งที่ห่วงกังวล	239
6.6.3 การใช้ยารักษาอาการป่วยทางกาย	240
6.6.3.1 การปฏิบัติตัวของภิกษุอาพาธ	241
6.6.3.2 ผู้ดูแลภิกษุอาพาธ	245
6.6.3.3 การมียา การใช้ยา และการเก็บรักษา	248
6.6.3.4 อานิสงส์ของการถวายยา	253
6.6.4 การดูแลผู้ป่วยวาระสุดท้าย	256
6.6 บทสรุป	263
เชิงอรรถ	266

บทที่ 7 วิธีแห่งสุขภาพ ภายใต้หลักพุทธธรรม

7.1 เกริ่นนำ	267
7.2 วิธีแห่งชีวิตและสุขภาพ ภายใต้พุทธกระบวนทัศน์	268
กรณีศึกษาที่ 1 พระธรรมโกศาจารย์ พุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ)	269
กรณีศึกษาที่ 2 ท่านพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)	290
กรณีศึกษาที่ 3 หลวงพ่อคำเขียน สุวณฺโณ	311
กรณีศึกษาที่ 4 ศาสตราจารย์ระพี สาคริก	325
กรณีศึกษาที่ 5 ป้าหมอ	345
กรณีศึกษาที่ 6 คุณกำพล ทองบุญน่ม	358
กรณีศึกษาที่ 7 พี่แมว	375
7.3 บทวิเคราะห์วิธีแห่งชีวิตและสุขภาพ ภายใต้พุทธกระบวนทัศน์ (กรณีศึกษาที่ 1-7)	390
7.4 การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อใช้ในการเยียวยาผู้ป่วย	398
กรณีศึกษาที่ 8 พระพญ์เทพ ฐัมมคุโร	399
7.5 บทวิเคราะห์กรณีการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดูแลผู้ป่วยของพระพญ์เทพ ฐัมมคุโร	422

บทที่ 8 ระบบสุขภาพและการเยียวยา ภายใต้กระบวนการทัศน์พุทธศาสนา

8.1 เกริ่นนำ	427
8.2 พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นกระบวนการทัศน์	428
8.2.1 พุทธศาสนาในฐานะกระบวนการทัศน์ทางวิทยาศาสตร์	429
8.2.2 พุทธศาสนาในฐานะกระบวนการทัศน์ทางสังคม	430
8.2.3 การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ในสังคมไทย	431
8.3 ความแตกต่างของกระบวนการทัศน์พุทธศาสนากับกระบวนการทัศน์หรือวิธีคิดอื่น	434
8.3.1 ความแตกต่างในหลักการสำคัญของกระบวนการทัศน์	435
8.3.1.1 การมีอยู่ของโลกและสรรพสิ่ง	435
8.3.1.2 ธรรมชาติของความจริงแท้	436
8.3.1.3 ธรรมชาติของมนุษย์และสรรพสิ่ง	437
8.3.1.4 จุดสนใจหลัก	439
8.3.1.5 ทัศนะในการมองปัญหาของมนุษย์	440
8.3.1.6 วิธีการเข้าถึงความจริงแท้	441
8.3.2 ความแตกต่างในแง่มุมด้านสุขภาพและการเยียวยา	445
8.3.2.1 นิยามของสุขภาพและการเจ็บป่วย	445
8.3.2.2 เป้าหมายและแนวทางในการรักษา	446
8.3.2.3 เทคโนโลยีในการรักษา	447
8.3.2.4 รูปแบบบริการสุขภาพ	448
8.4 พุทธศาสนาภาคประชาชนกับพุทธกระบวนการทัศน์ด้านสุขภาพและการเยียวยา	452
8.4.1 ลักษณะของพุทธศาสนาภาคประชาชน	452
8.4.2 พุทธศาสนาภาคประชาชนกับสุขภาพ	453
8.5 ความเหมาะสมในการใช้พุทธกระบวนการทัศน์แก้ปัญหาสุขภาพในสังคมไทย	454
8.5.1 เพราะปัญหาสุขภาพเป็นปัญหาของกระบวนการทัศน์	454
8.5.2 เพราะพุทธกระบวนการทัศน์มีหลักการชัดเจน และมีจุดเด่นหลายประการ	456
8.5.3 เพราะสอดคล้องกับพื้นฐานสังคมวัฒนธรรมไทย	457
8.5.4 เพราะไม่ขัดแย้งกับกระบวนการทัศน์หลักทางสุขภาพที่มีอยู่	458
8.6 หลักการของสังคมในอุดมคติที่มีระบบดูแลสุขภาพภายใต้กระบวนการทัศน์พุทธศาสนา	459
8.6.1 ต้องเป็นระบบสุขภาพที่ตั้งอยู่บนกระบวนการทัศน์พุทธศาสนา	460
8.6.2 ต้องมีนิยามต่อชีวิตและสุขภาพแบบพุทธศาสนา	461

8.6.3 ต้องมีระบบบริการสุขภาพที่สอดคล้องกับกระบวนทัศน์พุทธศาสนา	461
8.6.4 วิถีชีวิตของผู้คนในสังคมควรต้องสอดคล้องกับแนวทางของพุทธศาสนา	462
8.7 แนวทางนำเสนอพุทธกระบวนทัศน์ด้านสุขภาพและการเยียวยาผู้สังคมไทย	465
8.8 อุปสรรคในการนำมาใช้ และแนวทางการแก้ไข	467
8.9 ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมต่อไป	470
เชิงอรรถ	472
 เอกสารอ้างอิง	 473

สารบัญภาพ

ภาพที่ 1 ภาพจิตรกรรมเทวดาบนบานหน้าต่างวิหารพระพุทธสิหิงค์ วัดพระสิงห์ เชียงใหม่ ที่แสดงอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อจิตรกรรมไทย	จ. 74
ภาพที่ 2 อุโบสถของวัดในภาคเหนือมักมีการสร้างพระธาตุไว้ด้านหลังด้วยเพื่อ บูชาไปพร้อมๆ กัน	75
ภาพที่ 3 วิถีชีวิตของคนไทยที่แยกไม่ออกกับพุทธศาสนาและการทำบุญ	78
ภาพที่ 4 การบูชาศาลเจ้าวัด ศาลผีที่ทำหน้าที่ปกป้องดูแลวัด ที่วัดเจ็ดยอด จ. เชียงใหม่	85
ภาพที่ 5 ศาลผีเจ้านายผู้คุ้มครองพื้นที่ภายในวัดเจ็ดยอด จ. เชียงใหม่	98
ภาพที่ 6 ความเคารพที่มีต่อพระภูมิที่ไม่มีใครกล้าลบหลู่รื้อถอนทิ้ง	100
ภาพที่ 7 เทวดาอารักษ์เมืองกรุงเทพฯ ในบริเวณศาลเจ้าพ่อหลักเมือง กรุงเทพมหานคร	101
ภาพที่ 8 การจัดพานสู่ขวัญบายศรีที่บางครั้งก็นำมาใช้ในพิธีทางศาสนาด้วย	103
ภาพที่ 9 ‘สะดวงเก้าห้อง’ เครื่องสะเดาะเคราะห์ในภาคเหนือ บางครั้งก็นำมา ให้พระเป็นผู้ทำพิธีให้	105
ภาพที่ 10 การนำไม้ม้าค้ำดันโพธิ์ภายในวัดถือเป็นการสะเดาะเคราะห์อย่างหนึ่ง ช่วยให้ชีวิตมั่นคง	106
ภาพที่ 11 “สุขภาพดี ไม่เจ็บไม่ไข้ หายจากโรค” เป็นสิ่งปกติที่คนไทยกราบขอพรจากพระ	107
ภาพที่ 12 และ 13 จารึกตำรายาและตำราการแพทย์ไทยบนหินอ่อน ในวัดพระเชตุพนฯ	110
ภาพที่ 14 สมุนไพรรักษาโรค แต่ตำรับนี้ของแม่ชี มาแสดงในงานวันวิสาขบูชา ท้องสนามหลวง	113
ภาพที่ 15 อีกรูปแบบหนึ่งของพระที่มีบทบาทในการรักษาโรค ในงานวันวิสาขบูชา ท้องสนามหลวง	114
ภาพที่ 16 ตัวอย่างแผ่นปลิวประชาสัมพันธ์การสวดภาณยักษ์ (ด้านหน้า)	120
ภาพที่ 17 และ 18 ภาพแผ่นปลิวประชาสัมพันธ์การสวดอัญมณีมหาเทพในวัดต่างๆ	122
ภาพที่ 19 แผ่นปลิว “การนอนโลง” เป็นอีกพิธีกรรมหนึ่งที่ช่วยเหลือทางจิตใจ ให้ผู้ป่วยหรือมีเคราะห์	123
ภาพที่ 20 คริสตศิลป์ หนึ่งใน “สินค้าสุขภาพ” ที่นำมาแสดงในงานวิทยาศาสตร์ ทางจิตนานาชาติ 2545	124
ภาพที่ 21 และ 22 บางส่วนของคำประชาสัมพันธ์สินค้าและบริการ ที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพภายในงานฯ	125

ภาพที่ 23 อีกรายภาพหนึ่งในงานสัปดาห์วิทยาศาสตร์ทางจิตนันทชาติครั้งที่ 7 พ.ศ. 2545	126
ภาพที่ 24 ศาสตราจารย์ระพี สาคริก ในวันที่ผมไปรับต้นฉบับที่ท่านช่วยแก้ไขให้	325
ภาพที่ 25 ห้องเก็บเอกสาร และบทความต่างๆ ที่อาจารย์เขียนขึ้น และรวบรวมไว้ให้คนรุ่นหลังศึกษา	326
ภาพที่ 26 คุณกำพลในวันที่ให้สัมภาษณ์	359
ภาพที่ 27 สภาพผู้ป่วยบางรายที่ถูกนำมาส่งที่ศูนย์เพื่อนชีวิต (ภาพจากศูนย์เพื่อนชีวิต)	404
ภาพที่ 28 พระพงษ์เทพกำลังพูดคุยกับผู้ป่วยและญาติในเรือนนอน (ภาพจากศูนย์เพื่อนชีวิต)	406
ภาพที่ 29 พระพงษ์เทพ กำลังให้การดูแลผู้ป่วย (ภาพจากศูนย์เพื่อนชีวิต)	408
ภาพที่ 30 หนึ่งในคณะผู้ที่มาดูงานที่ศูนย์เพื่อนชีวิต (ภาพจากศูนย์เพื่อนชีวิต)	416

1.1	เกริ่นนำ.....	1
1.2	วัตถุประสงค์.....	3
1.3	คำถามหลักในการศึกษา	4
1.4	วิธีการดำเนินการศึกษา.....	4
1.4.1	การศึกษาจากเอกสาร	5
1.4.2	การศึกษาภาคสนาม	6
1.5	เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา.....	10
1.6	ระยะเวลาที่ศึกษา.....	12
1.7	คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก	12
	เชิงอรรถ	14

บทที่ 1

กระบวนทัศน์กับสุขภาพ

“...ทุกวันนี้สังคมของเราทั้งหมดกำลังเผชิญกับวิกฤตการณ์ที่คล้ายกัน เราสามารถอ่านพบด้านต่างๆ ของวิกฤตการณ์ที่ว่านี้ได้ทุกวันในหน้าหนังสือพิมพ์ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเงินเฟ้อและการว่างงาน วิกฤตการณ์พลังงานและการสาธารณสุข สิ่งแวดล้อมเป็นพิษและความพินาศทางนิวเคลียร์ คลื่นของความรุนแรงและอาชญากรรมต่างๆ ที่เพิ่มขึ้นตลอดเวลา ฯลฯ ... ปัญหาต่างๆ เหล่านี้เป็นหลายๆ ด้านของวิกฤตการณ์หนึ่งเดียวกัน และวิกฤตการณ์ที่ว่านี้โดยแก่นแท้แล้วเป็นวิกฤตการณ์เกี่ยวกับทัศนะการรับรู้โลก วิกฤตการณ์นี้เกิดจากข้อเท็จจริงที่ว่าเราพยายามประยุกต์ใช้ความคิดต่างๆ ของโลกทัศน์ที่พื้นสมัย...

ดังนั้นเราจึงต้องการ “กระบวนทัศน์” อย่างใหม่ ซึ่งเป็นการมองความจริงด้วยสายตาใหม่ เป็นการเปลี่ยนแปลงในขั้นปฐมฐานในทางความคิด การรับรู้โลก และระบบคุณค่าต่างๆ ของเรา...”

กาปรั้า, 2539-ก¹

1.1 เกริ่นนำ

ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และความก้าวหน้าของเทคโนโลยีในโลกปัจจุบัน กำลังเจริญรุดหน้าไปอย่างรวดเร็วชนิดที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ทำให้มนุษย์สามารถรับรู้ถึงกฎเกณฑ์ธรรมชาติที่กำกับความเป็นไปของโลกหลายด้าน จนสามารถควบคุมจัดการกับโลกใบนี้ให้เอื้อประโยชน์สร้างความสะดวกสบายให้กับมนุษย์ได้อย่างมหาศาล และยังคงพยายามก้าวล้ำออกไปสำรวจยังอวกาศและดวงดาวนอกโลกอีกด้วย อย่างไรก็ตามสิ่งที่มนุษย์เราได้รับรู้และเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติขณะนี้ ยังเป็นส่วนที่น้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่มนุษย์เรายังไม่รู้เกี่ยวกับธรรมชาติ สำหรับสิ่งที่เรารู้แล้วก็เชื่อว่าจะต้องไปเสียทั้งหมด ปัญหาพื้นฐานหลายอย่างของมนุษย์โดยเฉพาะเรื่องการเจ็บป่วยและความตายยังเป็นเครื่องเตือนสติให้เห็นถึงพลังอำนาจอันยิ่งใหญ่ของธรรมชาติที่มีอยู่เหนือมนุษย์ได้เป็นอย่างดี

มนุษย์เรามีได้มีความจำกัดเฉพาะในส่วนขององค์ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติเท่านั้น เรามีความสามารถที่จำกัดมากในการจัดการนำความรู้และเทคโนโลยีมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์โดยรวม เห็นได้จากความรู้ทางการแพทย์ที่ก้าวหน้าขึ้นอย่างมาก แต่คนในโลกอีกเป็นจำนวนมากยังคง

เจ็บป่วยและตายด้วยโรคเดียวกับคนในหลายศตวรรษก่อน นอกจากนี้เทคโนโลยีและความก้าวหน้าทางการแพทย์เองกลับกลายเป็นตัวก่อปัญหาที่ซับซ้อนกว่าอีกหลายประการให้เกิดขึ้นตามมา เช่น ทำให้คนต้องเร่งทำงานให้หนักขึ้นหรือหาทางทุจริตเพื่อหาเงินมาซื้อยาและบริการสุขภาพราคาแพง มีเวลาให้กับครอบครัวน้อยลง ก่อให้เกิดปัญหาสังคมกับเยาวชนตามมาอีกมากมาย จนกล่าวได้ว่าโลกกำลังเผชิญอยู่กับวิกฤติปัญหาหลายด้านที่เชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออก

การตระหนักถึงความจำกัดของความรู้และความสามารถในการจัดการเทคโนโลยีดังกล่าวยังไม่สามารถเป็นทางออกของปัญหาสังคมต่างๆ ที่เรากำลังเผชิญอยู่ได้ ทำให้เริ่มมีการหันมาทบทวนว่าปัญหาที่แท้จริงของวิกฤติการณ์ต่างๆ ในสังคมคืออะไร ในส่วนของปัญหาสุขภาพมีนักคิดนักวิชาการหลายสำนักเริ่มตั้งข้อสังเกตว่า จริงๆ แล้ววิถีคิดหรือทัศนคติที่มีต่อธรรมชาติของโลก ชีวิต และสุขภาพที่กำลังยึดถือกันอยู่ในปัจจุบันต่างหาก ที่น่าจะเป็นต้นตอที่แท้จริงของปัญหาสุขภาพและปัญหาอื่นๆ ที่ซับซ้อนขณะนี้ ทำให้การแก้ปัญหาในระดับการพัฒนาเทคนิควิธีหรือความรู้ที่เจาะลึกลงไปภายใต้กรอบวิถีคิดแบบเดิมไม่สามารถใช้ได้อีกต่อไป แต่ต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนในระดับกระบวนทัศน์หรือทัศนคติพื้นฐานของความคิด การรับรู้โลก และระบบคุณค่าที่มีต่อธรรมชาติของโลก ชีวิต และสุขภาพกันใหม่ จึงจะสามารถก้าวพ้นจากวิกฤติของโลกรวมทั้งปัญหาสุขภาพไปได้

ในขณะที่หลายฝ่ายกำลังคิดค้นและนำเสนอกระบวนทัศน์ใหม่เพื่อใช้แก้ปัญหาสุขภาพและปัญหาวิกฤติโลกอื่นๆ อยู่ นั่น พุทธศาสนาซึ่งมีทัศนะในการมองธรรมชาติของโลก ของชีวิต และสรรพสิ่งต่างๆ ที่ชัดเจนโดดเด่นของตนเอง ที่อาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะส่วนหนึ่งคล้ายกับกระบวนทัศน์ และได้ถูกนำมาพิสูจน์โดยการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ของมนุษย์รวมถึงปัญหาสุขภาพมาแล้วกว่า 2500 ปี พุทธศาสนาจึงน่าจะได้รับการศึกษาในมุมมองของกระบวนทัศน์ เพื่อดูความเป็นไปได้ในการนำมาใช้เป็นกระบวนทัศน์เพื่อการแก้ปัญหาสุขภาพ และปัญหาอื่นๆ ต่อไป

งานชิ้นนี้ผมจึงมีเป้าหมายอยู่ที่การศึกษาหลักธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ โดยใช้กรอบแนวคิดเรื่องกระบวนทัศน์ช่วยในการทำความเข้าใจ เพื่อค้นหาว่พุทธศาสนาแบบเถรวาทนั้นมีทัศนะพื้นฐานต่อธรรมชาติของโลก ชีวิต และสุขภาพอย่างไร ทัศนคติดังกล่าวถูกนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้ในลักษณะใดบ้าง และมีความเป็นไปได้เพียงใดในการนำมาใช้แก้ปัญหาวิกฤติสุขภาพที่สังคมไทยกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามต้องกล่าวไว้ในเบื้องต้นนี้ว่า ผมเองในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชนที่สนใจและมีโอกาสได้บวชเรียนศึกษาพุทธศาสนาบ้าง ผมเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นชุดของความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตชุดหนึ่งที่มีความสมบูรณ์และมีคุณค่าโดดเด่นในตัวเอง การศึกษาพุทธศาสนาในกรอบของกระบวนทัศน์ในครั้งนี้ ผมมิได้หวังว่าจะใช้ทฤษฎีทางสังคมใหม่ๆ มาทำให้พุทธศาสนาดูน่าเชื่อถือหรือดูทันสมัยขึ้น เหมือนหลายๆ คนที่พยายามทำให้พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์หรือปรัชญาเพื่อวัตถุประสงค์นี้ ขณะเดียวกันผมก็เห็นถึงผลเสียและเห็นข้อจำกัดที่เกิดจากการศึกษาพุทธศาสนาในฐานะกระบวนทัศน์ ที่อาจทำให้เห็นว่าเป็นการลดทอนคุณค่าของพุทธศาสนาลงให้อยู่เพียงภายใต้

กรอบแนวคิดหนึ่งเท่านั้น เมื่อกรอบแนวคิดนี้ล้าสมัยหรือถูกล้มล้างไปก็อาจพลอยทำให้พุทธศาสนา มัวหมองไปด้วย ผมจึงขอเรียนไว้ที่นี่ว่าโดยส่วนตัวผมเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นระบบความรู้ที่ยิ่งใหญ่ และมีคุณค่าสูงมากเกินกว่าที่จะเอาทฤษฎีที่ปู้ฤษนไม่ว่าจะเจลยวลลาดเพียงใดสร้างขึ้นมาวัดคุณค่า แต่ที่ผมทำการศึกษาเรื่องนี้เพียงต้องการใช้กรอบกระบวนทัศน์มาทำความเข้าใจพุทธศาสนาในแง่มุมหนึ่ง ที่อาจช่วยให้พุทธศาสนิกชน นักวิชาการ หรือผู้ที่สนใจ เข้าใจในพุทธศาสนา (ซึ่งยังคงมีคุณค่าสมบูรณ์ในตัวเอง) ให้กว้างขวางหรือลึกซึ้งขึ้นบ้าง และอาจเกิดประโยชน์ในการนำพุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหาในด้านที่เราอาจไม่เคยมองมาก่อนด้วย ผู้อ่านต้องไม่เข้าใจว่านี่คือทั้งหมดหรือเป็นความจริงแท้ของพุทธศาสนา แต่เป็นเพียงมุมมองหนึ่งต่อพุทธศาสนาเท่านั้น

คำว่า “กระบวนทัศน์พุทธศาสนา” หรือ “พุทธกระบวนทัศน์” ที่ผมจะกล่าวถึงต่อไปในงานชิ้นนี้ (ซึ่งผมหมายถึงทัศนะพื้นฐานของพุทธศาสนาในการรับรู้หรือทำความเข้าใจธรรมชาติของโลก และชีวิต ที่รวมถึงสุขภาพ ความเจ็บป่วย และความตาย ซึ่งจะกลายเป็นสิ่งกำหนดระบบคุณค่าอื่นๆ แบบพุทธขึ้นด้วย) จึงเป็นเพียงสิ่งที่ถูกผมสร้างขึ้น (construct) เพื่อช่วยในการทำความเข้าใจพุทธศาสนาในแง่มุมหนึ่งเท่านั้น ไม่ได้เป็นสิ่งที่มียู่จริง เมื่อแนวคิดเรื่องกระบวนทัศน์ล้าสมัยหรือถูกล้มล้างไปในอนาคต ทั้งคำว่ากระบวนทัศน์พุทธศาสนาและพุทธกระบวนทัศน์ที่ผมสร้างขึ้นก็เป็นสิ่งล้าสมัยไปด้วย แต่ท่านผู้อ่านไม่ควรเข้าใจว่าตัว “พุทธศาสนา” จะล้าสมัยหรือถูกล้มล้างไปด้วย เพราะเป็นคนละเรื่องคนละสิ่งกัน อย่างไรก็ตาม ณ ขณะนี้ ผมเองเชื่อว่าการมองพุทธศาสนาในกรอบกระบวนทัศน์ น่าจะเป็นประโยชน์ไม่น้อยต่อการสุขภาพและสังคมไทย ดังจะนำเสนอในรายละเอียดต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจกระบวนทัศน์ หรือทัศนะในการมองธรรมชาติของโลก ชีวิต สุขภาพ ความเจ็บป่วย และความตาย ตามที่ปรากฏในคัมภีร์และคำร่าที่สำคัญของพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษารูปแบบการนำหลักกระบวนทัศน์ของพุทธศาสนา ในการมองธรรมชาติของโลก ชีวิต สุขภาพ ความเจ็บป่วย และความตาย มาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต และใช้ในการดูแลผู้ป่วย
3. เพื่อศึกษาแนวทางการนำกระบวนทัศน์ทางพุทธศาสนาเถรวาท มาใช้จัดระบบและแก้ปัญหาสุขภาพโดยรวม

1.3 คำถามหลักในการศึกษา

1. พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อสังคมวัฒนธรรมไทยมากน้อยเพียงใด โดยเฉพาะในแง่มุมมองด้านสุขภาพและการเยียวยา
2. ในภาพรวมของประเทศไทยและต่างประเทศ มีการนำหลักการและแนวปฏิบัติทางพุทธศาสนา มาใช้ในการจัดการกับปัญหาต่างๆ ในสังคมในรูปแบบใดบ้าง มีความแพร่หลายเพียงใด และมีปัญหาอุปสรรคในการดำเนินการอย่างไร
3. เมื่อพิจารณาจากตำราที่สำคัญของพุทธศาสนาเถรวาท พุทธศาสนามีกระบวนการทัศนัยในการมองธรรมชาติของโลก ชีวิต ความตาย และสุขภาพอย่างไร มีหลักการสำหรับเผชิญกับปัญหาสุขภาพอย่างไร และมีผลต่อการปฏิบัติมากน้อยเพียงใด
4. บุคคลที่ได้ชื่อว่าได้ศึกษาและเข้าถึงหลักของพุทธศาสนาอย่างดี มีพฤติกรรม และมีทัศนคติต่อธรรมชาติของโลก ชีวิต และการดูแลสุขภาพอย่างไร ท่านเหล่านี้ตีความหลักธรรมเพื่อนำมาสู่การปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวันแตกต่างกันอย่างไรหรือไม่ มีประสบการณ์หรือมีปัญหาในการปฏิบัติตามหลักการของพุทธศาสนามากน้อยเพียงใด และหลีกเลี่ยงอุปสรรคเหล่านั้นอย่างไร ท่านมีความเห็นต่อการนำมาใช้ในวงกว้าง เช่น ในสังคมไทยปัจจุบัน หรือสังคมโลก อย่างไร
5. พระภิกษุที่ตั้งใจเข้ามาช่วยแก้ปัญหาสุขภาพให้กับประชาชนอย่างจริงจัง ท่านเชื่อมโยงวิธีการที่ท่านช่วยเหลือประชาชนอยู่กับหลักธรรมในพุทธศาสนาอย่างไร ท่านรู้สึกว่าจะขัดกับหลักธรรมวินัยหรือกฎหมายบ้านเมืองอย่างไรหรือไม่ ท่านมีปัญหาในการปฏิบัติอย่างไร และท่านเผชิญหรือแก้ไขปัญหานั้นอย่างไร
6. กระบวนการทัศนัยในเรื่องธรรมชาติของโลก ชีวิต และสุขภาพของพุทธศาสนา เหมาะสมที่จะนำมาใช้ในการแก้ปัญหาสุขภาพในสังคมไทยเพียงใด มีข้อดีหรือข้อจำกัดอย่างไร หากต้องการนำกระบวนการทัศนัยดังกล่าวมาใช้ในวงกว้างจะต้องดำเนินการอย่างไร จะมีปัญหาหรืออุปสรรคอย่างไรหรือไม่ และจะเผชิญกับปัญหาเหล่านั้นได้อย่างไร

1.4 วิธีการดำเนินการศึกษา

การวิจัยชุดนี้ผมได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) การศึกษาจากเอกสารร่วมกับการปรึกษาผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธศาสนา เพื่อตอบคำถามหลักการวิจัยในข้อ 2 และข้อ 3 และส่วนที่ 2) ศึกษาภาคสนามเพื่อตอบคำถามการวิจัยข้อ 4 และ 5 จากนั้นจึงนำผลการศึกษาที่ได้ทั้ง 2 ส่วน มาประมวลสังเคราะห์ร่วมกันเพื่อตอบคำถามการวิจัยในข้อ 6 โดยมีรายละเอียดของการศึกษาในแต่ละส่วนดังนี้

1.4.1 การศึกษาจากเอกสาร

นอกเหนือจากการศึกษาทบทวนวรรณกรรมเพื่อแสดงความสัมพันธ์ระหว่างวิกฤติปัญหาสุขภาพกับแนวคิดเรื่องกระบวนการทัศน์ที่แสดงรายละเอียดในบทต่อไปแล้ว การศึกษาข้อมูลจากเอกสารยังแบ่งออกเป็น 2 ส่วนหลักๆ ส่วนแรก เป็นการค้นคว้าจากเอกสาร หนังสือ งานศึกษาวิจัยทั้งในและต่างประเทศ และวิทยานิพนธ์ในระดับบัณฑิตศึกษาของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย เพื่อศึกษาบทบาทของพุทธศาสนาต่อชีวิตและสังคมมนุษย์ในดินแดนสุวรรณภูมิ ตั้งแต่ก่อนที่จะสถาปนาอาณาจักรไทยสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยพยายามเข้าใจว่าพุทธศาสนาได้ถูกนำมาสู่ดินแดนนี้ได้อย่างไร และได้รับการยอมรับจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนไทยได้อย่างไร และมีการผสมกลมกลืนเข้ากับความคิดความเชื่อดั้งเดิมอย่างไร นอกจากนี้ยังศึกษาถึงบทบาทของพุทธศาสนาในการแก้ปัญหาสุขภาพในสังคมไทย โดยเน้นที่พิธีกรรมที่ได้รับการยอมรับสูงในสังคมปัจจุบันเป็นหลัก เพื่อช่วยให้เข้าใจบทบาทของพุทธศาสนาต่อสังคมไทยมากขึ้น และยังพยายามแสดงให้เห็นแนวทางการนำพุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหาสุขภาพในต่างประเทศด้วย

งานศึกษาเอกสารส่วนที่สองซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของงานชิ้นนี้ นั่นคือ การศึกษากระบวนการทัศน์พุทธศาสนาแบบเถรวาทว่ามีทัศนะต่อธรรมชาติของโลกและชีวิตอย่างไร และทัศนะพื้นฐานดังกล่าวมีผลต่อท่าทีการดูแลสุขภาพ การรักษาโรค และการเผชิญต่อความตายอย่างไร โดยศึกษาจากคำราที่สำคัญของพุทธศาสนานั้นคือ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ ที่จัดทำอยู่ในรูปซีดีรอม ซึ่งผมใช้ฉบับที่จัดทำโดยสมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย และฉบับธรรมทาน นอกจากนี้ยังศึกษาจากคำราที่สำคัญของพุทธศาสนา 2 เล่ม ได้แก่ หนังสือพุทธธรรม ของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (2543-ก) และหนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539) รวมทั้งหนังสืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้องอีกจำนวนหนึ่ง

ผมเริ่มศึกษาในส่วนนี้จากการอ่านหนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน ซึ่งรวบรวมเนื้อหาของพระไตรปิฎกไว้ได้อย่างครอบคลุมและรัดกุม ช่วยให้เข้าใจเค้าโครงเนื้อหาของพระไตรปิฎกได้อย่างรวดเร็ว จากนั้นจึงศึกษาเนื้อหาบางส่วนในหนังสือพุทธธรรม และหนังสือเกี่ยวกับปรัชญาพุทธศาสนาจำนวนส่วนหนึ่ง แล้วจึงย้อนกลับไปอ่านพระไตรปิฎกเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องหรือถูกอ้างถึงโดยละเอียด เพื่อให้ทราบบริบทของประเด็นที่ได้รับการอ้างถึงไปที่ละประเด็นตามลำดับจนครอบคลุมในส่วนที่เป็นกระบวนการทัศน์พุทธศาสนา ในส่วนแง่มุมด้านสุขภาพผมค้นคว้าโดยตรงจากพระไตรปิฎกเป็นส่วนใหญ่ โดยใช้คำสำคัญ (key words) หลายคำเพื่อช่วยค้น ทั้งคำกว้างๆ ที่มีความหมายครอบคลุมเรื่องสุขภาพ เช่น ป่วย อาพาธ ไข้ โรค การรักษา ยา เกสัช โอสถ แพทย์ เป็นต้น หรืออาจต้องใช้คำหลายๆ คำเพื่อค้นหาเนื้อความที่ค่อนข้างเฉพาะเจาะจงบางเรื่อง เช่น ผมเคยทราบมาว่าพระพุทธเจ้าเคยถูกพระเทวทัต ลอบทำร้ายโดยการกลิ้งก้อนหินลงมาจากภูเขา ผมพยายามใช้คำหลาย

คำเพื่อค้นหาเนื้อความส่วนนี้ในพระไตรปิฎก และในที่สุดก็พบโดยการใช้คำค้นว่า “หื้อพระโลหิต” ซึ่งหาได้ง่ายกว่าการใช้คำสำคัญว่า “พระเทวทัต” หรือ “ก๊อนหิน” เป็นต้น

ผลการศึกษาระบบทศน์และแง่มุมในด้านสุขภาพของพุทธศาสนา ที่รวบรวมได้เบื้องต้น ได้นำมาขอคำปรึกษาจากนักวิชาการด้านพุทธศาสนา ได้แก่ พระมหาเจิม สุวโจ, พระไพศาล วิสาโล, พระคุณฐิ เมธกุโร, และคุณสันติสุข โสภณศิริ เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง และรับฟังความเห็นเพื่อทำความเข้าใจเรื่องที่ศึกษาเพิ่มเติม จากนั้นจึงปรับปรุงแก้ไขและศึกษาข้อมูลบางส่วนเพิ่มเติมเพื่อสรุปออกมาเป็นกระบวนทศน์ของพุทธศาสนาเถรวาทในการมองธรรมชาติของโลกและชีวิต ที่นำเสนอไว้ในบทที่ 5 และในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ และแง่มุมการนำมาใช้แก้ปัญหาสุขภาพที่ได้ยกนำมาเสนอไว้ในบทที่ 6

1.4.2 การศึกษาภาคสนาม

อีกส่วนหนึ่งของที่สำคัญงานชิ้นนี้คือการศึกษาตัวอย่างเป็นที่รูปธรรมเพื่อแสดงให้เห็นว่า กระบวนทศน์พุทธศาสนาที่ศึกษาได้จากเอกสารได้ถูกนำไปสู่การปฏิบัติจริงในสังคมอย่างไร เมื่อกล่าวในเชิงทฤษฎีแล้ว กระบวนทศน์เป็นชุดของความเชื่อพื้นฐานที่ “สมาชิกในชุมชนหนึ่งๆ” ยึดถือ และใช้ทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ ร่วมกัน มิใช่ “โลกทัศน์” ที่เป็นเพียงความคิดความเชื่อของแต่ละปัจเจกบุคคลที่แตกต่างกันไปตามพื้นฐานประสบการณ์ การศึกษา ฐานะ หรือปัจจัยทางสังคมอื่นๆ การศึกษากระบวนทศน์พุทธศาสนาผ่านวิถีชีวิตของผู้คนในที่นี้ จึงมองว่าทศนะ ประสบการณ์ และการเลือกใช้ชีวิต หรือดำเนินกิจกรรมบางอย่างของคนเหล่านี้ เป็นผลจากการเรียนรู้ทำความเข้าใจหลักการพื้นฐานของพุทธศาสนาแล้วอย่างดีพอควร

การศึกษาในประเด็นนี้มีปัญหาในเชิงวิธีวิทยา (methodology) ที่จะทำได้ข้อมูลที่ต้องการชัดเจนอย่างน้อย 3 ประเด็น ได้แก่

1) ความจำกัดในการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก แม้ว่าปัจจุบันสังคมไทยจะยังมีผู้สนใจศึกษาและปฏิบัติธรรมอยู่ไม่น้อย แต่ด้วยความต้องการที่จะศึกษารูปธรรมของการนำกระบวนทศน์พุทธศาสนาในแบบที่ศึกษาพบ จำเป็นต้องได้ข้อมูลจากผู้ที่เกี่ยวข้องหลักธรรมในส่วนที่เป็นแก่นของกระบวนทศน์ที่ค่อนข้างชัดเจน ท่านผู้นั้นอาจไม่จำเป็นที่จะต้องเคยศึกษาพระไตรปิฎกโดยตรงมาก่อน เพราะจากกระบวนทศน์พุทธศาสนาที่ได้จากการศึกษาเอกสารในช่วงแรกนั้น พบว่าเป็นหลักธรรมที่ผู้สนใจศึกษาและปฏิบัติธรรมควรจะได้รับรู้มาแล้ว ปัญหาสำคัญอยู่ที่ส่วนใหญ่การรับรู้หลักธรรมเหล่านั้นในระดับของการ “เข้าใจ” เช่น ทำให้เรารู้ว่าศีล 5 เป็นคุณธรรมพื้นฐานที่ควรปฏิบัติ หรือบางคนอาจรับรู้ว่าเป็นเพียงข้อห้ามเบื้องต้นของพุทธศาสนา แต่ไม่สามารถ “เข้าถึง” คุณค่าและความหมายที่สัมพันธ์อย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับเรื่องความเมตตา อดทน หรือหลักธรรมข้ออื่นๆ ทั้งหมดในพุทธศาสนาที่มีเป้าหมายร่วมกันอยู่ที่การพัฒนาตนเพื่อการปราศจากทุกข์ทั้งปวง อย่างไรก็ตามงานนี้ผมมิได้อ้างเอื้อมที่จะบอกว่าต้องการเลือก “อริยบุคคล” เท่านั้นที่มาเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก ผมคาดหวัง

เพียงในระดับผู้ที่มั่นใจว่าหลักพุทธธรรมคือพื้นฐานที่จะใช้เป็นหลักในการนำชีวิต เพื่อต้องการสื่อออกมาให้ได้ว่าท่านผู้นั้นดำเนินชีวิตภายใต้กระบวนการทัศนพุทธศาสนา

2) ความจำกัดในการเข้าถึงข้อมูล เมื่อพบผู้ที่ผมคาดว่าน่าจะเป็นผู้ให้ข้อมูลได้และได้รับโอกาสในการเข้าไปสัมภาษณ์หรือรวบรวมข้อมูลแล้ว ปัญหาสำคัญต่อมาคือผมจะสามารถเข้าใจความคิดอ่านรวมทั้งพฤติกรรมของท่านเหล่านั้น ซึ่งเป็นสิ่งสะท้อนถึงกระบวนการทัศนพุทธศาสนาที่ท่านมีอยู่ได้อย่างไร การเข้าถึงสาระหลักธรรมคำสอนตามคติในพุทธศาสนาถือว่าเป็นเรื่องที่ได้เฉพาะคนและเป็นสิ่งไม่เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะนำมาพูดหรือบอกผู้ใด การเฝ้าดูพฤติกรรม กิจวัตร หรือสอบถามข้อมูลจากคนรอบข้างก็ใช่ว่าจะสื่อถึงสิ่งที่อยู่ภายในจิตใจของท่านเหล่านั้นได้ เช่นเดียวกับการที่เราไม่สามารถตัดสินได้ว่าการเคี้ยวหมากของหลวงปู่แหวนหมายถึงท่านยัง “คิด” ใน “รส” ที่เป็นหนึ่งในกามคุณ 5 หรือไม่ และท่านก็คงไม่สามารถมาบอกว่า “ฉันไม่คิดแล้ว” ได้ เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม การยกประเด็นนี้ขึ้นมาผมมิได้ต้องการใช้เป็นข้ออ้างในการไม่เข้าไปใช้ชีวิตคลุกคลีกับผู้ศึกษาซึ่งหากทำได้ย่อมดีกว่าอยู่แล้ว แต่ก็เชื่อว่าในกรณีนี้จะทำให้ได้ “ความจริง” หรือเข้าใจ “ความจริง” มากกว่า

3) ความจำกัดในการให้คำอธิบายสิ่งที่พบ ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งหลังจากได้พูดคุยพบเห็น หรืออ่านข้อมูลต่างๆ ของผู้ให้ข้อมูลแล้ว คือการจะตีความหรืออธิบายสิ่งที่ได้รับรู้นั้นอย่างไร ปัญหาเรื่องการเคี้ยวหมากของหลวงปู่แหวนจริงๆ อาจอยู่การยัง “คิด” ในอะไรบางอย่างของผู้ที่สังเกตพฤติกรรมของท่านต่างหาก ระดับความ “เข้าถึง” กระบวนการทัศนพุทธศาสนาของตัวผู้ศึกษาจึงเป็นข้อจำกัดอีกประการหนึ่งในการ “สื่อ” “สาระ” ระหว่างการสัมภาษณ์ สังเกต หรืออ่านข้อมูล

แม้ว่าข้อจำกัดในเชิงวิธีวิทยาเหล่านี้จะมีผลต่อการศึกษาในส่วนนี้ แต่ก็ช่วยให้มีความระมัดระวังในการศึกษามากขึ้น ช่วยให้ตระหนักถึงข้อจำกัดในวิธีการแสวงหาความรู้ในปัจจุบันว่า ยังไม่สามารถที่จะทำให้เข้าถึงความจริงบางอย่างได้ ที่ทั้งผู้ศึกษาและผู้อ่านต้องยอมรับว่านี่เป็นเพียงมุมมองหนึ่งของปรากฏการณ์ที่มองผ่านตัวผม และยังช่วยเตือนให้ผมพยายามลดข้อจำกัดต่างๆ ลง เช่น พยายามศึกษาทำความเข้าใจกับหลักธรรมที่เป็นกระบวนการทัศนพุทธศาสนาให้ชัดเจน เพื่อที่จะรับสาระจากผู้ที่ผมไปศึกษาให้ใกล้เคียงกับสิ่งที่ท่านพยายามสื่อมากยิ่งขึ้น พยายามเลือกผู้ที่จะไปศึกษาและตีความสิ่งที่ได้รับรู้พบเห็นอย่างระมัดระวัง

การศึกษาในส่วนภาคสนามนี้สามารถแยกออกได้เป็น 2 ส่วน ส่วนแรกซึ่งผมให้ความสำคัญมากกว่าเป็นการศึกษานำกระบวนการทัศนพุทธศาสนามาใช้ในชีวิตประจำวัน และจัดการกับความเจ็บป่วย อีกส่วนหนึ่งเป็นการศึกษาการประยุกต์ใช้กระบวนการทัศนพุทธศาสนาเพื่อการดูแลผู้ป่วยโดยตรง ซึ่งผมเสนอเป็นเพียงภาพคร่าวๆ เพื่อชี้ให้เห็นว่ากระบวนการทัศนพุทธศาสนาสามารถนำมาสู่การปฏิบัติในรูปแบบบริการสุขภาพได้ด้วย และมีความน่าสนใจอย่างไร

การศึกษากระบวนการทัศนพุทธานุภาพผ่านประสบการณ์ชีวิตผู้เข้าใจหลักธรรม

เนื่องจากหลักเกณฑ์สำคัญที่ต้องเป็นผู้ที่มีความชัดเจนและมั่นคงต่อการใช้หลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิต ทำให้ผมต้องเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักทั้ง 7 ท่าน อย่างจำเพาะเจาะจง และพยายามให้มีลักษณะเด่นที่แตกต่างกันไปบ้าง โดยกำหนดไว้คร่าวๆ ว่าต้องการศึกษาชีวิตทั้งของพระและฆราวาส ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ทั้งสายที่เน้นการปฏิบัติและสายที่เน้นการศึกษาด้านปัญญา ทั้งผู้ที่เข้าใจหลักพุทธธรรมอย่างชัดเจนเป็นที่ยอมรับในสังคมทั่วไปและคนธรรมดาที่ไม่มีใครรู้จัก และที่สำคัญคือต้องเป็นผู้ที่เปิดโอกาสให้ศึกษาชีวิตของท่านได้ ถ้าหากไม่สามารถทำได้โดยตรงเนื่องจากเหตุผลต่างๆ ต้องมีแหล่งข้อมูล เช่น เอกสาร หรือมีบุคคลที่ใกล้ชิดพอที่จะให้ข้อมูลในรายละเอียดที่ต้องการได้มากพอที่จะทำให้เข้าใจวิถีชีวิตของท่านได้

หลังจากที่ผมได้รับข้อมูลเบื้องต้นทั้งจากเอกสารและสัมภาษณ์หลายท่าน มีบางท่านที่มีข้อจำกัดในเรื่องเวลา สถานที่ หรือเรื่องความสะดวกในการพูดคุย ในที่สุดผมมีโอกาสได้ไปพบและพูดคุยกับบุคคลที่ผมติดต่อไว้จำนวน 9 ท่าน แต่มี 2 ท่าน ที่เมื่อพูดคุยกันไประยะหนึ่งแล้วผมเห็นว่าหลักธรรมที่เป็นแก่นของกระบวนการทัศนพุทธานุภาพของท่านอาจแตกต่างไปจากที่ผมได้ศึกษาไว้มากพอควร เช่น มีความเชื่อว่าอนาคตที่แตกต่างไปอีกลักษณะหนึ่ง หรือมีพฤติกรรมบางอย่างที่ทำให้ผมไม่มั่นใจ (ซึ่งทั้งสองกรณีนี้ปัญหาอาจจะอยู่ที่ตัวผมที่ไม่สามารถเข้าใจท่านได้) ผมจึงไม่ได้สัมภาษณ์ศึกษาลงในรายละเอียดและไม่ได้นำเสนอเป็นกรณีศึกษาในที่นี้

และในที่สุดผมได้เลือกศึกษากระบวนการทัศนพุทธานุภาพผ่านวิถีชีวิตของบุคคล 7 ท่าน ได้แก่ ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ผู้ซึ่งนำแก่นหลักธรรมของพุทธศาสนาออกมาเผยแผ่สู่สาธารณชนจนชักจูงให้คนรุ่นใหม่จำนวนมากหันมาสนใจศึกษาพุทธศาสนา แม้ว่าท่านจะมรณภาพไปแล้ว แต่ปาฐกถาธรรม เอกสารมีผู้ที่เขียนถึงท่าน และบทสัมภาษณ์ตัวท่าน โดยเฉพาะที่พระประชา ปสนนธมโม สัมภาษณ์ไว้ในหนังสือชื่อ *เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา* (2535) สามารถใช้เป็นแหล่งข้อมูลได้อย่างดี โดยความถูกต้องชัดเจนของข้อมูลเหล่านี้ยังคงสามารถตรวจสอบได้จากศิษย์ที่เคยใกล้ชิดท่าน และที่สำคัญ กรณีอาพาธและมรณภาพของท่านยังเป็นอย่างที่ชัดเจนในการใช้กระบวนการทัศนพุทธานุภาพเป็นหลักการอันมั่นคงในการดำเนินชีวิต

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก เป็นท่านที่ 2 ที่ผมเลือกเข้าไปศึกษาชีวิตของท่าน ซึ่งคงไม่ต้องเอ่ยอ้างถึงความแม่นยำในหลักธรรมของพุทธศาสนาและจริยวัตรทั้งดงามของท่าน ผลงานหนังสือพุทธธรรม และหนังสือเล่มอื่นๆ ที่แสดงการประยุกต์ใช้หลักธรรมะในการแก้ปัญหาต่างๆ ในสังคมที่เป็นเครื่องยืนยันถึงการนำกระบวนการทัศนพุทธานุภาพมาเป็นหลักในการจัดการปัญหาในสังคมได้ แม้ว่าท่านเจ้าคุณฯ จะไม่ค่อยได้เขียนหรือพูดถึงเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตของท่านเองมากนัก แต่ก็ยังพอหาได้บ้าง ประจวบกับผมได้มีโอกาสพูดคุยกับท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ ผู้ที่ได้อุปฐากใกล้ชิดท่านมาเป็นเวลานาน จึงทำให้ได้ข้อมูลของท่านมากพอที่จะแสดงให้เห็นการดำเนินชีวิตภายใต้หลัก

พุทธธรรมของท่านได้ นอกจากนี้ท่านเจ้าคุณฯ ยังเป็นผู้ที่มีปัญหาสุขภาพมาโดยตลอด ทำให้แง่มุมด้านสุขภาพภายใต้กระบวนการทัศนพุทธศาสนามีความชัดเจนมากขึ้นด้วย

หลวงพ่อกำเขียน สุวณฺโณ พระผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติอีกชอบรูปหนึ่งทางภาคอีสาน ที่ผมเคยพบและได้รับฟังธรรมะจากท่านหลายครั้ง การที่ผมเลือกศึกษาชีวิตท่านนอกเหนือจากความเคารพที่มีต่อท่านโดยตรงแล้ว ยังได้ทราบว่าท่านเคยเป็นหมอธรรมที่มีชื่อเสียงมากในการไล่ผีให้ชาวบ้าน การผันชีวิตสู่ร่มกาสาวพัสตร์ มันคงอยู่ในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ และท่านยังถือได้ว่าเป็นพระนักปฏิบัติที่แม้จะไม่ได้ศึกษาด้านปริยัติมากนัก การศึกษาทางโลกก็ไม่มากนัก แต่สามารถเข้าถึงแก่นอันเดียวกันของพุทธธรรมได้เช่นกัน

ศาสตราจารย์ระพี สาคริก เป็นนักวิชาการที่ได้รับการยอมรับสูงมากทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ เคยดำรงตำแหน่งสำคัญระดับอธิการบดีและรัฐมนตรีว่าการมาแล้ว ก่อนการศึกษาชีวิตท่านครั้งนี้ ผมรับรู้เรื่องราวในด้านการศึกษาปฏิบัติธรรมของท่านน้อยมาก แต่ทุกครั้งที่ผมได้ฟังท่านพูดคุยเรื่องต้นไม้และธรรมชาติทางโทรทัศน์ ท่านมักโยงเรื่องราวเหล่านี้เข้ากับชีวิตได้อย่างลงตัว และทราบว่าท่านเป็นครูอันที่รักของลูกศิษย์จำนวนมากและใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายอย่างนี้มาโดยตลอด จึงทำให้ผมสนใจศึกษาชีวิตของท่านว่าได้รับอิทธิพลของกระบวนการทัศนพุทธศาสนาในลักษณะใด

สำหรับคุณกำพล ทองบุญน่ม อาจารย์วิทยาลัยพลศึกษา ที่กำลังอยู่ในวัยหนุ่มมีอนาคตไกล แต่กลับต้องมาประสบอุบัติเหตุจนเป็นอัมพาตทั้งตัว ต้องทนทรมานอยู่ในสภานี้ถึง 16 ปี ก่อนที่จะได้มาพบกับธรรมะที่ทำให้เขารู้สึกได้ว่าชีวิตเขาในขณะนี้มีความสุขมากกว่าคนจำนวนมากในสังคมปัจจุบัน ป้าหมอ (นามสมมติ) เป็นผู้หญิงที่อยู่ในสถานะทางสังคมที่มั่นคงแต่กลับลาออกราชการมาใช้ชีวิตแทบทั้งหมดยุติที่วัด และมีความมั่นใจมากกว่าแนวทางชีวิตภาพได้หลักพุทธธรรมนี้จะนำท่านไปสู่ชีวิตที่ดีกว่า ในขณะที่พี่แมว (นามสมมติ) นักกิจกรรมสตรีที่เคยทำงานองค์กรพัฒนาเอกชนมาหลายแห่ง กินเหล้าสูบบุหรี่ตั้งแต่เรียนมหาวิทยาลัย แต่แล้วก็หยุดและหันมายึดหลักธรรมะเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และเมื่อต้องเผชิญกับความเจ็บป่วยที่รุนแรงเธอก็พบว่าธรรมะนี้แหละที่ช่วยให้เธอเผชิญโรคร้ายนี้ได้มั่นคงขึ้น

การศึกษาทัศนะ ประสบการณ์ และวิถีชีวิตของทั้ง 7 ท่านนี้ ในภาพรวมผมเริ่มต้นด้วยการศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่หาได้ สอบถามข้อมูลจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับท่านเหล่านี้ดี แล้วจึงนัดหมายขอโอกาสสัมภาษณ์พูดคุยกับท่าน (ในกรณีที่ทำได้) ประเด็นหลักๆ ที่คุยจะเกี่ยวกับชีวิตความเป็นมา การหันมาสนใจพุทธศาสนา ประสบการณ์ชีวิตที่น่าสนใจ ทัศนะต่อชีวิต ประสบการณ์ความเจ็บป่วยและการดูแล เป็นต้น โดยผมพยายามดูว่าสิ่งเหล่านี้สะท้อนการมีกระบวนการทัศนพุทธศาสนาอย่างไรหรือไม่ จากนั้นผมจะนำข้อมูลที่ได้มาเรียบเรียง แล้วจึงส่งกลับให้ท่านหรือผู้ที่ใกล้ชิดกับท่านได้ตรวจสอบความถูกต้องเหมาะสมก่อนที่จะนำเสนอในที่นี้ เว้นแต่ในหัวข้อสุดท้ายของแต่ละกรณีศึกษาที่ผมเขียนขึ้นภายหลัง ที่เป็นการสรุปและตีความของผมเพื่อให้เห็นแง่มุมของกระบวนการทัศนพุทธศาสนาชัดเจนขึ้น

การศึกษาการใช้พุทธกระบวนทัศน์มาประยุกต์เพื่อการดูแลผู้ป่วย

การศึกษาภาคสนามอีกส่วนหนึ่งเป็นการศึกษาว่ามีการนำพุทธกระบวนทัศน์มาประยุกต์เพื่อการดูแลผู้ป่วยโดยตรงได้หรือไม่อย่างไร ในส่วนนี้โดยเนื้อหาแล้วเป็นประเด็นที่น่าสนใจมากเรื่องหนึ่งแต่การศึกษาในครั้งนี้ผมให้ความสำคัญไว้ไม่มากนัก เพียงต้องการแสดงให้เห็นบางรูปแบบของการประยุกต์ใช้พุทธกระบวนทัศน์เพื่อการให้บริการสุขภาพ ที่อาจมีประโยชน์ต่อการอภิปรายถึงการนำกระบวนทัศน์พุทธศาสนาไปใช้ในสังคมในวงกว้างในส่วนสุดท้าย เดิมผมตั้งใจว่าจะศึกษาในกรณีนี้ประมาณ 3 ท่าน แต่ในที่สุดศึกษาได้เพียง 1 กรณีศึกษาเท่านั้น คือ พระพงษ์เทพ ธรรมคุโณ ดำเนินการศูนย์เพื่อนชีวิต อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ ที่ให้การดูแลผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้ายที่ขาดคนดูแลหรือถูกทอดทิ้ง ปัญหาในการศึกษาประเด็นนี้ส่วนน้อยอยู่ที่ระยะเวลาที่ค่อนข้างจำกัด แต่ปัญหาสำคัญคือผมไม่สามารถหาพระที่มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ขั้นต้นที่กำหนดไว้ได้

หลักเกณฑ์เบื้องต้นที่ผมใช้คือเป็นพระสงฆ์ที่เข้าใจในหลักพุทธธรรมชัดเจน และใช้หลักพุทธธรรมนั้นมาเป็นแนวทางในการดูแลรักษาผู้ป่วย ท่านควรที่จะตั้งใจให้ความช่วยเหลือโดยเมตตาธรรม ไม่เรียกร้องค่าดูแลรักษาจากผู้ป่วย และหากเป็นไปได้น่าจะดำเนินการดูแลรักษาผู้ป่วยมาไม่ต่ำกว่า 5 ปี ปัญหาที่พบนอกเหนือจากปัญหาสำคัญของการศึกษาภาคสนามที่กล่าวในส่วนแรกแล้ว คือ พระที่ผมประเมินขั้นต้นว่าเข้าใจหลักพุทธธรรมดีนั้น แม้ท่านจะเคยมีความรู้เรื่องโรค เรื่องยา มาพอควรแต่ท่านมักจะไม่มาทำกิจกรรมดูแลผู้ป่วยโดยตรง แต่จะเน้นการสอนธรรมะให้การรักษาโรคทางใจซึ่งท่านเห็นว่าสำคัญกว่า ส่วนท่านที่ให้การดูแลสุขภาพอยู่ส่วนใหญ่ ผมก็ไม่มั่นใจในหลักเกณฑ์ข้ออื่นๆ ของท่าน (ซึ่งผมตระหนักดีเช่นเคยว่าผมมีข้อจำกัดมากในการประเมินคุณค่าเรื่องนี้ จึงทำให้ผมหากรณีศึกษาได้ยาก) ผมใช้เวลาพยายามหาผู้ที่จะมาเป็นกรณีศึกษาในส่วนนี้อยู่พอควร แต่ในที่สุดแล้วผมศึกษาเพียง 1 กรณีศึกษาดังกล่าว เพื่อเป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของการวิเคราะห์วิจารณ์เรื่องการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการดูแลผู้ป่วยเท่านั้น อาจมีพระอีกหลายรูปที่ประยุกต์หลักธรรมมาใช้ดูแลผู้ป่วยได้อย่างน่าสนใจในแง่มุมที่ต่างออกไปซึ่งคงต้องศึกษาเพิ่มเติมในโอกาสต่อไป

1.5 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

เครื่องมือที่สำคัญที่สุดที่ใช้ในการศึกษาคครั้งนี้คือตัวผมเอง การศึกษาคครั้งนี้ในทุกขั้นตอน ทั้งการค้นคว้าเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนามทั้งหมดผมดำเนินการเอง แม้จะมีกัลยาณมิตรหลายท่านที่คอยให้การสนับสนุนเต็มที่ แต่ผมก็ไม่ได้เปิดโอกาสให้มาช่วยอ่านหรือค้นคว้าอะไรไปถูกสัมภาษณ์เก็บข้อมูลกรณีศึกษา หรือวิเคราะห์กรณีศึกษาที่ได้แทนผมเลย ความเป็นตัวผมจึงมีผลอยู่มากต่องานชิ้นนี้ โดยส่วนตัวผมเริ่มสนใจพุทธศาสนามาตั้งแต่ช่วงวัยรุ่น ผ่านการบวชเณรมา 1 ครั้ง และบวชพระอีกครั้งระหว่างปิดภาคเรียนฤดูร้อนในช่วงที่เรียนมัธยมและมหาวิทยาลัยตามลำดับ แต่ก็ได้ไม่พ่วงความสนใจมีศรัทธาปฏิบัติไปในแนวทางใดแนวทางหนึ่งที่ชัดเจน ส่วนในอีกด้านหนึ่งผม

มีประสบการณ์ทำงานในวงการสุขภาพในฐานะเภสัชกร ทั้งในโรงพยาบาลเล็กๆ ในภาคอีสาน ในร้านยาหรือใจกลางย่านธุรกิจกรุงเทพฯ ควบคุมการผลิตยาในโรงงานอุตสาหกรรม รวมทั้งเป็นอาจารย์ในคณะเภสัชศาสตร์ ทำให้ผมพอจะเข้าใจระบบสุขภาพในสังคมไทยอยู่บ้าง และเริ่มมองเห็นปัญหาและข้อจำกัดของระบบนี้ชัดเจนขึ้นมากเมื่อได้ศึกษาในระดับปริญญาเอกด้านสังคมศาสตร์การแพทย์และสาธารณสุข ความเป็นตัวผมเหล่านี้ย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะปรากฏออกมาในแทบทุกส่วนของงานชิ้นนี้ แม้ผมมีความพยายามที่จะเสนอสิ่งต่างๆ อย่างครอบคลุมและเป็นกลาง แต่ผมรู้ดีว่าเป็นไปไม่ได้ที่ผมจะไม่มีอคติเลยในการเขียน ซึ่งผู้อ่านควรต้องตระหนักในความจำกัดข้อนี้ด้วย

การที่ผมได้ศึกษาเรื่องนี้ด้วยตนเองทั้งหมด เริ่มจากการศึกษาข้อมูลเอกสารในช่วงแรก ต่อด้วยการศึกษาภาคสนามไปที่ละกรณี พร้อมๆ กับการเขียนงานชิ้นนี้ไปแต่ละบท ทำให้ผมได้เรียนรู้ไปตลอดเวลาในการทำงานนี้ เมื่อผมเขียนงานจบและได้กลับมาทบทวนบทแรกอีกครั้ง ผมพบว่ามุมมองและความคิดหลายๆ อย่างของผมเปลี่ยนไป บทวิพากษ์และข้อสรุปหลายๆ ข้อ ผมต้องแก้ไขหรือเขียนขึ้นใหม่ ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ผมในฐานะเครื่องมือชิ้นสำคัญที่สุดในการศึกษาไม่ได้เป็นเครื่องมือที่มีมาตรฐานที่เที่ยงตรงแบบเครื่องมือแบบวิทยาศาสตร์ หรือแบบสอบถามที่ผ่านการสร้างอย่างรอบคอบ ทดสอบความเที่ยงและความตรงมาแล้วอย่างดี แต่กลับเป็นเครื่องมือที่มีชีวิต มีอารมณ์ความรู้สึกและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่อย่างต่อเนื่อง แทนที่ผมจะเห็นว่าสิ่งนี้เป็นข้อจำกัดของการศึกษาชิ้นนี้ ผมกลับเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอย่างยิ่งที่ “ความเป็นคน” ได้ถูกใส่เข้าไปอย่างเปิดเผยในงานวิจัย แต่อาจทำให้ท่านที่คุ้นเคยอยู่กับการศึกษาวิจัยที่เต็มไปด้วย “ค่ามาตรฐาน” และต้องการผลการศึกษาที่เป็น “ความจริง” รู้สึกไม่คุ้นเคยอยู่บ้าง ผมเป็นอีกคนหนึ่งที่ไม่เชื่อว่าการวิจัยที่ปราศจากการให้คุณค่า (value free) หรือไม่มีความลำเอียง (bias) นั้น ไม่มีอยู่จริง เว้นเสียแต่เป็นการทำวิจัยโดยผู้ที่ปราศจากกิเลสทั้งปวงแล้วเท่านั้น

สำหรับการศึกษาชิ้นนี้ผมได้ใช้เทคนิคการวิจัยหลายรูปแบบผสมกัน ทั้งการศึกษาเอกสาร การสังเกต การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์เจาะลึก ฯลฯ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลึกที่สุดและชัดเจนที่สุด แต่ทั้งนี้ก็อยู่ภายใต้ความเหมาะสมกับกาละเทศะ โดยเฉพาะในส่วนของการศึกษาภาคสนามที่ต้องให้เกียรติและไม่รบกวนความเป็นส่วนตัวในชีวิตของผู้ที่ผมเข้าไปศึกษาจนเกินไป ด้วยเหตุนี้แม้ผมอยากที่จะไปอาศัยอยู่กับผู้ให้ข้อมูลเพื่อสังเกตเห็นความเป็นไปวิถีชีวิตของท่านโดยตรง มากกว่าการฟังจากคำบอกเล่า หรือเพียงแค่อ่านจากเอกสารที่เขียนขึ้น แต่ผมก็ทำอย่างที่ต้องการไม่ได้ ซึ่งถือได้ว่าเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งในการศึกษาครั้งนี้ ทำให้กรณีศึกษาที่เขียนขึ้นอาจดูไม่ลุ่มลึกไม่สามารถมองเห็นภาพชีวิตที่สงบเย็นของท่านเหล่านั้นได้เท่าที่ควร แต่โดยส่วนตัวที่ผมมีโอกาสได้พูดคุยกับท่านเหล่านี้โดยตรงหรือผ่านการพูดการเขียนถึงท่านแล้ว ผมคงบอกได้เพียงคร่าวๆ ว่าผมสัมผัสได้ถึงความสงบเย็นในตัวท่านเหล่านี้ และตระหนักถึงภาวะบางอย่างที่มีในจิตใจของท่านที่แตกต่างไปจากคนส่วนใหญ่ในสังคมปัจจุบัน ผมเชื่อว่าหลายท่านที่เคยฟัง อาจารย์ระพี สาคริก พูดให้แฉะ คงได้มีโอกาสสัมผัสกับความรู้สึกที่ผมพูดถึงมาบ้างแล้ว

1.6 ระยะเวลาที่ศึกษา

การศึกษานี้ใช้ระยะเวลาในการศึกษาประมาณ 16 เดือน ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2544 ถึงเดือนมกราคม พ.ศ. 2546 หลังจากใช้เวลาประมาณ 3 เดือนแรก เพื่อทำความเข้าใจในประเด็นเรื่องกระบวนการทัศน์ คำถามการวิจัย และระเบียบวิธีการวิจัย อีกประมาณ 1 เดือนถัดมา ผมใช้เพื่อค้นคว้าเกี่ยวกับความเป็นมาของพุทธศาสนาในสังคมไทย และอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อการดูแลสุขภาพของประชาชนทั่วไป จากนั้นได้ทุ่มเทเวลาอีก 5 เดือนต่อมา เพื่อการค้นคว้า อ่าน และเขียนเกี่ยวกับกระบวนการทัศน์พุทธศาสนา และมุมมองต่อสุขภาพและการเจ็บป่วยภายใต้พุทธกระบวนการทัศน์ ตั้งแต่กลางเดือนมิถุนายนมาอีก 4 เดือน เป็นช่วงเวลาที่ผมลงเก็บข้อมูลในภาคสนามพร้อมๆ กับการเขียนกรณีศึกษาแต่ละกรณีและส่งกลับไปให้ตรวจแก้ไข เวลาที่เหลือสำหรับการเขียนบทวิเคราะห์ และการแก้ไขปรับปรุงส่วนต่างๆ ให้สอดคล้องกันทั้งหมด

1.7 คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

การอ้างอิงข้อความจากพระไตรปิฎกในงานชิ้นนี้ ผมใช้วิธีการอ้างอิงที่นิยมใช้กันในการศึกษาพุทธศาสนา ซึ่งแตกต่างจากการอ้างอิงจากเอกสารทั่วไปอย่างชัดเจน โดยคัมภีร์ที่อ้างอิงจะอยู่ในเครื่องหมายวงเล็บ ขึ้นต้นด้วยชื่อย่อคัมภีร์ ตามด้วยเล่มที่ คั่นด้วย “/” ตามด้วยเลขข้อ เช่น (องฺ.ปญจก. 22/57) อ้างมาจาก คัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ในพระไตรปิฎก เล่มที่ 22 (เป็นพระสูตรต้นคัมภีร์) ข้อที่ 57 เป็นต้น สำหรับข้อความที่คัดมาจากพระไตรปิฎกโดยตรง ผมจะใช้แบบอักษรที่มีลักษณะต่างจากข้อความปกติ และพิมพ์ด้วย ตัวเอียง เพื่อให้เห็นอย่างชัดเจน แต่หากเป็นการสรุปความจากพระไตรปิฎกมาเสนอ จะใช้เป็นตัวอักษรปกติ

สำหรับอักษรย่อชื่อคัมภีร์ด้านล่างนี้ผมคัดมาจากหนังสือพุทธธรรม โดยเลือกส่วนที่เป็นพระไตรปิฎกทั้งหมดมาลงไว้ ส่วนอรรถกถาเลือกเฉพาะเล่มที่ใช้อ้างอิงในที่นี้เท่านั้น ผู้ที่ต้องการทราบชื่อย่อของคัมภีร์อื่นๆ กรุณาค้นจากหนังสือพุทธธรรมโดยตรง

องฺ.อญฺฐก.	อังคุตตรนิกาย อญฺฐกนิบาต	องฺ.นวก.	อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต
องฺ.เอก.	อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต	องฺ.ปญจก.	อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต
องฺ.เอกาทสก.	อังคุตตรนิกาย เอกาทสกนิบาต	องฺ.สตตก.	อังคุตตรนิกาย สตตกนิบาต
องฺ.จตุกก.	อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	อภิ.ก.	อภิธัมมปิฎก กถาวัตถุ
องฺ.ฉก.	อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต	อภิ.ชา.	อภิธัมมปิฎก ชาตุกวัตถุ
องฺ.ติก.	อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	อภิ.ป.	อภิธัมมปิฎก ปฏฐาน
องฺ.ทสก.	อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	อภิ.ปุ.	อภิธัมมปิฎก ปุคคัลปัญญัตติ
องฺ.ทุก.	อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	อภิ.ขมก.	อภิธัมมปิฎก ขมก

อภิ.วิ.	อภิธัมมปิฎก วิภังค์	ขุ.วิมาน.	ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ
อภิ.สั.	อภิธัมมปิฎก ธัมมสังคณี	ขุ.สุ.	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต
ขุ.อป.	ขุททกนิกาย อปทาน	ที.ปา.	ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค
ขุ.อิติ.	ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	ที.ม.	ทีฆนิกาย มหาวรรค
ขุ.อุ.	ขุททกนิกาย อุทาน	ที.สี.	ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค
ขุ.ขุ.	ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	ม.อุ.	มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์
ขุ.จรียา	ขุททกนิกาย จรียาปิฎก	ม.ม.	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์
ขุ.จู.	ขุททกนิกาย จูฬนิทเทส	ม.มู.	มัชฌิมนิกาย มุลปัณณาสก์
ขุ.ชา.	ขุททกนิกาย ชาดก	วินย.	วินัยปิฎก
ขุ.เถร.	ขุททกนิกาย เถรคาถา	สั.ข.	สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค
ขุ.เถรี.	ขุททกนิกาย เถรีคาถา	สั.นิ.	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
ขุ.ธ.	ขุททกนิกาย ธัมมบท	สั.ม.	สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ขุ.ปฎิ.	ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามัคค์	สั.ส.	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
ขุ.เปต.	ขุททกนิกาย เปตวัตถุ	สั.สพ.	สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค
ขุ.พุทฺธ.	ขุททกนิกาย พุทธวงศ์	ม.อ.	มัชฌิมนิกาย อรรถกถา ^๑
ขุ.ม.	ขุททกนิกาย มหานิทเทส	สั.อ.	สังยุตตนิกาย อรรถกถา ^๒

เชิงอรรถ

¹ จากหนังสือจุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม 1 อยู่ในส่วนคำปรารภของผู้เขียน หน้าที่ 2 (ในหนังสือไม่ระบุเลขหน้า) สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทองจัดพิมพ์ โดยมี พระประชา ปสนุณธมฺโม, พระไพศาล วิสาโล, สันติสุข โสภณศิริ และ รสนา โตสิตระกูล, เป็นผู้แปล จากหนังสือ *The turning point: science, society, and the rising culture*. (1982) ของ Fritjof Capra,. คำว่า “กระบวนทัศน์” ในบทที่ถัดมานี้ เอกสารต้นฉบับใช้คำว่า “ทัศนะแม่บท” แก้ไขเพื่อให้คำแปลของ paradigm ในเอกสารนี้ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ต้นฉบับภาษาอังกฤษ มีดังนี้

“I have come to believe that today our society as a whole finds itself in similar crisis. We can read about its numerous manifestations every day in the newspapers. We have high inflation and unemployment, we have energy crisis, a crisis in health care, pollution and other environmental disasters, a rising wave of violence and crime, and so on. The basic thesis of this book is that these are all different facets of one and the same crisis, and that this crisis is essentially a crisis of perception. Like the crisis in physics in the 1920s, it derives from the fact that we are trying to apply the concepts of an outdated world view...

What we need, then, is a new ‘paradigm’---a new vision of reality; a fundamental change in our thoughts, perceptions, and values...” (Capra, 1985: xvii-xviii)

² สองเล่มนี้เป็นอรรถกถา ไม่ใช่พระไตรปิฎก

2.1	เกริ่นนำ.....	15
2.2	วิกฤตีสุภาพ วิกฤติโลก : วิกฤติแห่งกระบวนทัศน์	15
2.2.1	วิกฤตีสุภาพ	16
2.2.1.1	ภาพลวงตาของความสำเร็จ.....	17
2.2.1.2	วิกฤติค่าใช้จ่ายสุขภาพและผลสืบเนื่อง.....	20
2.2.1.3	ความรุนแรงและความผิดพลาดที่เกิดกับผู้ป่วย.....	21
2.2.1.4	อำนาจและการครอบงำของวงการแพทย์.....	22
2.2.2	วิกฤติโลก	23
2.2.3	วิกฤติแห่งกระบวนทัศน์.....	25
2.2.3.1	ความหมายของกระบวนทัศน์.....	25
2.2.3.2	กระบวนทัศน์หลักของโลกยุคอุตสาหกรรม.....	28
2.2.3.3	ข้อจำกัดแห่งกระบวนทัศน์หลักของโลก.....	30
2.3	ระบบสุขภาพภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์	33
2.3.1	แนวคิดพื้นฐานของระบบสุขภาพกระแสหลัก	34
2.3.2	ความจำกัดของระบบสุขภาพกระแสหลัก	36
2.4	การแสวงหากระบวนทัศน์ใหม่เพื่อทำความเข้าใจชีวิตและ2.1 เกริ่นนำ	15
2.2	วิกฤตีสุภาพ วิกฤติโลก : วิกฤติแห่งกระบวนทัศน์	15
2.2.1	วิกฤตีสุภาพ	16
2.2.1.1	ภาพลวงตาของความสำเร็จ.....	17
2.2.1.2	วิกฤติค่าใช้จ่ายสุขภาพและผลสืบเนื่อง.....	20
2.2.1.3	ความรุนแรงและความผิดพลาดที่เกิดกับผู้ป่วย.....	21
2.2.1.4	อำนาจและการครอบงำของวงการแพทย์.....	22
2.2.2	วิกฤติโลก	23
2.2.3	วิกฤติแห่งกระบวนทัศน์.....	25
2.2.3.1	ความหมายของกระบวนทัศน์.....	25
2.2.3.2	กระบวนทัศน์หลักของโลกยุคอุตสาหกรรม.....	28
2.2.3.3	ข้อจำกัดแห่งกระบวนทัศน์หลักของโลก.....	30
2.3	ระบบสุขภาพภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์	33
2.3.1	แนวคิดพื้นฐานของระบบสุขภาพกระแสหลัก	34
2.3.2	ความจำกัดของระบบสุขภาพกระแสหลัก	36
2.4	การแสวงหากระบวนทัศน์ใหม่เพื่อทำความเข้าใจชีวิตและสุขภาพ.....	41
2.4.1	การทำทนายอำนาจวงการแพทย์กระแสหลัก	43

2.4.2 การแพทย์ทางเลือก: การเคลื่อนไหวนเพื่อหนีข้อจำกัดทางการแพทย์.....	44
2.4.3 สุขภาพองค์รวม: มุมมองต่อสุขภาพที่แตกต่างกัน	47
2.4.3.1 แนวคิดโดยรวม	47
2.4.3.2 แนวคิดเรื่องสุขภาพองค์รวม.....	49
2.4.3.3 การเยียวยาผู้ป่วย	50
2.5 พุทธศาสนากับการดูแลสุขภาพ	51
เชิงอรรถ	55
สุขภาพ.....	41
2.4.1 การท้าทายอำนาจการแพทย์กระแสหลัก	43
2.4.2 การแพทย์ทางเลือก: การเคลื่อนไหวนเพื่อหนีข้อจำกัดทางการแพทย์.....	44
2.4.3 สุขภาพองค์รวม: มุมมองต่อสุขภาพที่แตกต่างกัน	47
2.4.3.1 แนวคิดโดยรวม	47
2.4.3.2 แนวคิดเรื่องสุขภาพองค์รวม.....	49
2.4.3.3 การเยียวยาผู้ป่วย	50
2.5 พุทธศาสนากับการดูแลสุขภาพ	51
เชิงอรรถ	55

บทที่ 2

วิกฤติสุขภาพ วิกฤติโลก : วิกฤติแห่งกระบวนทัศน์

2.1 เกริ่นนำ

เนื้อหาในบทนี้ผมจะนำเสนอให้เห็นถึงปัญหาสุขภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ว่ากำลังอยู่ใน “สภาวะวิกฤติ” ที่เต็มไปด้วยความซับซ้อน เป็นการสังสมของปัญหาที่มีสาเหตุเชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออกกับปัญหาทั้งหมดที่โลกเผชิญอยู่ โดยชี้ให้เห็นว่าปัญหาดังกล่าวนี้มีพื้นฐานมาจากความจำกัดของกระบวนทัศน์ในการมองและเข้าใจชีวิตและสุขภาพที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ซึ่งผมได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องกระบวนทัศน์ไว้ในบทนี้ด้วย จากนั้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงกระแสของการเคลื่อนไหวในสังคมที่เริ่มตระหนักถึงข้อจำกัดของกระบวนทัศน์ที่ใช้ในการทำความเข้าใจโลกอยู่ในปัจจุบันหรือ “กระบวนทัศน์เก่า” ที่ใช้จัดการกับปัญหาต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาสุขภาพ รวมทั้งความพยายามในการค้นหา “กระบวนทัศน์ใหม่” ที่จะนำมาใช้แก้วิกฤติปัญหานี้ พร้อมทั้งเสนอเค้าโครงกระบวนทัศน์ใหม่ด้านสุขภาพที่เน้นความเป็นองค์รวมไว้เป็นตัวอย่างด้วย ส่วนตอนท้ายได้นำเสนอข้อสังเกตเบื้องต้นของกระบวนทัศน์แบบพุทธศาสนาว่ามีความน่าสนใจอย่างไร จึงควรศึกษาโดยละเอียดเพื่อนำมาใช้เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ในการแก้ปัญหาสุขภาพและปัญหาอื่นๆ ในสังคม

2.2 วิกฤติสุขภาพ วิกฤติโลก : วิกฤติแห่งกระบวนทัศน์

หากกล่าวว่าปัจจุบันโลกของเรากำลังอยู่ในภาวะวิกฤติ แม้ผู้ที่ไม่ค่อยได้ติดตามข่าวคราวความเคลื่อนไหวของโลกนักก็คงจะมีความเห็นคล้อยตามกับคำกล่าวนี้ไม่ยากนัก เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจของโลกที่ถดถอยมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน จนเกิดวิกฤติเศรษฐกิจในสังคมไทยและขยายไปสู่หลายประเทศในเอเชีย เมื่อปี 2540 อีกทั้งปัญหาสิ่งแวดล้อมโลกที่กำลังเลวร้ายลงทุกขณะ และปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ โดยเฉพาะภาวะความตึงเครียดที่เกิดขึ้นทั่วโลกนับตั้งแต่การก่อวินาศกรรมในมหานครนิวยอร์ก และกรุงวอชิงตันดีซี เมื่อเดือนกันยายน 2544 ส่งผลให้เกิดการไล่ล่าผู้ก่อการร้าย เกิดสงครามโค่นล้มรัฐบาลทาลิบันในอัฟกานิสถาน และกำลังเตรียมการเพื่อโค่นล้มผู้นำอิรัก ที่มีผลต่อเนื่องไปถึงการสร้างความไม่พอใจต่อชาวมุสลิมโดยรวมขยายขอบเขตความรุนแรงเกิดเหตุการณ์การก่อการร้ายแหล่งผลประโยชน์ของสหรัฐอเมริกาและพันธมิตร ทำให้เศรษฐกิจทั่วโลกได้รับผลกระทบจากปัญหานี้อย่างทั่วถึง ผู้คนดำเนินชีวิตด้วยความรู้สึกหวาดหวั่นไม่มั่นใจในความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และได้แต่หวังว่าวิกฤติการณ์เหล่านี้จะได้รับการแก้ไขให้หมดไปได้ในเร็ววัน

แต่หากผมบอกว่าขณะนี้ปัญหาเรื่องสุขภาพของคนทั้งโลกกำลังอยู่ใน “ภาวะวิกฤติ” อย่างรุนแรงเช่นกัน คนส่วนใหญ่อาจนึกภาพไม่ออกหรืออาจออกมาปกป้องว่าไม่เป็นความจริง ทั้งนี้เพราะดูเหมือนว่าการสุขภาพมีความก้าวหน้าพัฒนาอย่างต่อเนื่อง สามารถนำมาใช้แก้ปัญหาโรคภัยไข้เจ็บให้กับผู้คนได้อย่างเห็นผลตลอดมา แล้วจะว่ามีวิกฤติทางสุขภาพได้อย่างไร ในส่วนนี้ผมจึงต้องการนำเสนอให้เห็นภาพของวิกฤตินี้ว่าลักษณะอย่างไร มีความรุนแรงเพียงใด เกี่ยวข้องกับปัญหาอื่นๆ ในสังคมอย่างไร และเพราะเหตุใดวิกฤติทางสุขภาพนี้จึงไม่ได้ถูกรับรู้โดยประชาชน

2.2.1 วิกฤติสุขภาพ

คุณภาพการของระบบการแพทย์และสาธารณสุขที่ใช้อยู่ทั่วโลกในปัจจุบัน มีส่วนสำคัญยิ่งในการบรรเทาความทุกข์ของมวลมนุษยชาติช่วยให้รอดพ้นจากความตาย ความพิการ รวมถึงความเจ็บป่วยไม่สบาย อันเนื่องมาจากโรคภัยไข้เจ็บอุบัติเหตุและภัยพิบัติที่เกิดขึ้นกับร่างกายอันบอบบางของคนเรา จนองค์การอนามัยโลกกล่าวว่าตลอดช่วงชีวิตนับตั้งแต่เกิดจนหมดลมหายใจของคนยุคนี้แทบทั้งหมด ต้องพึ่งพิงอยู่กับระบบสุขภาพนี้ (WHO, 2000: xi) หลักฐานที่ยืนยันถึงประสิทธิผลของระบบการแพทย์แผนใหม่นี้ได้อีกอย่างน่าทึ่ง คือความสามารถในการลดอัตราการตายของทารกและเด็กอายุต่ำกว่า 5 ปี ทั่วโลกลงจาก 210 ต่อพันคนในปี 1955 เหลือเพียง 78 ต่อพันคนในปี 1995 ในขณะที่อายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดในช่วงเวลาเดียวกันก็เพิ่มขึ้นจาก 48 ปี เป็น 65 ปี และยังได้รับการคาดหมายว่าจะเพิ่มขึ้นเป็น 73 ปี ในปี ค.ศ. 2025 (WHO, 1998: 39, 61) ช่างครวความสำเร็จของวงการแพทย์ที่เผยแพร่ผ่านสื่อประเภทต่างๆ ไม่ว่า ความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วในการรักษาผู้ติดเชื้อเอชไอวี การผ่าตัดแยกเด็กแฝดที่หัวหรือลำตัวติดกันได้อย่างปลอดภัย รวมทั้งการทำศัลยกรรมตกแต่งเปลี่ยนแปลงรูปร่างหน้าตา ตลอดไปจนถึงการแปลงเพศ จนทำให้คนในยุคนี้รู้สึกว่าธรรมชาติไม่สามารถเข้ามามีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์แบบอีกต่อไป ซึ่งก็เพราะความก้าวหน้าทางการแพทย์นั่นเอง

ความก้าวหน้าและผลสำเร็จที่เป็นรูปธรรมดังกล่าว ทำให้คนทั่วไปเห็นว่าระบบการแพทย์ที่เราใช้อยู่นี้สามารถเป็นที่พึ่งของเราได้ และจะต้องก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป เป็นแนวทางเดียวที่จะช่วยให้เรามีชีวิตได้อย่างมีความสุข ปราศจากการเจ็บป่วยทุกข์ทรมาน เป็นเครื่องมือที่ทำให้เราห่างไกลจากความตายได้มากขึ้นเรื่อยๆ และอาจจะยังหวังไว้ลึกๆ ว่าจะสามารถทำให้ชีวิตนี้เป็นอมตะได้ โดยวิธีการแบบวิทยาศาสตร์นี้ดูจะมีความหวังมากกว่าหลายๆ วิธีที่เราเคยใช้กันมาแต่ในอดีต ที่มีกหนิยบยั้นให้แต่ความหวังลมๆ แล้งๆ ที่จะช่วยให้คนเราหายป่วยรวมทั้งมีชีวิตที่เป็นอมตะได้ ความก้าวหน้าทางการแพทย์ยังสอดคล้องกับความเป็นไปในส่วนอื่นๆ ของสังคมเป็นอย่างดี ที่ต่างก็อำนวยความสะดวกให้กับชีวิตยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการคมนาคมขนส่ง การติดต่อสื่อสาร รวมทั้งสินค้าและบริการใหม่ๆ ภายใต้อิทธิพลดังกล่าวจึงทำให้คนส่วนใหญ่มองไม่เห็นหรือละเลยข้อจำกัดและผลเสียของระบบการแพทย์นี้ จนไม่สามารถตระหนักได้ว่าระบบสุขภาพที่เราใช้กำลังอยู่ภาวะวิกฤติอย่างยิ่ง

ความสำเร็จของวงการสุขภาพกระแสหลักที่เกิดขึ้นดังกล่าวต้องยอมรับว่า “ส่วนหนึ่ง” เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ เป็นองค์ความรู้ที่สมควรสนับสนุนให้มีการพัฒนาต่อไป และวิกฤติปัญหาสุขภาพที่ผมจะกล่าวถึงต่อไปนั้น ก็ไม่ได้เกิดจากความผิดพลาดขององค์ความรู้ทางวิชาการทางการแพทย์ไปเสียทั้งหมด แต่ผมเห็นว่าปัญหาพื้นฐานทางสุขภาพที่สำคัญอยู่ที่ “ท่าที” ของเรามีต่อความรู้และเทคโนโลยี ต่อชีวิต และต่อความเป็นไปของโลกเรามากกว่า ผมเห็นว่าทุกวันนี้คนส่วนใหญ่ในสังคมมีท่าทีให้การยอมรับต่อความรู้และเทคโนโลยีทางการแพทย์อย่างสุดโต่งจนเกินไป เพราะอำนาจของระบบการแพทย์เองร่วมกับแนวคิด “การพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย” แบบประเทศตะวันตก ภายใต้งานนำของระบบเศรษฐกิจโลก ได้ทำให้เราเห็นว่าระบบการแพทย์กระแสหลักนี่คือที่พึ่งและความหวังเดียวที่จะนำสุขภาพที่ดีมาสู่มนุษยชาติ ทำให้มองไม่เห็นหรือละเลยผลเสียของระบบการแพทย์นี้จนอยู่ในสภาพยอมจำนนต่อการถูกระงับจากระบบการแพทย์นี้โดยรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

2.2.1.1 ภาพลวงตาของความสำเร็จ

ความก้าวหน้าและประสิทธิผลในการรักษาของระบบการแพทย์แบบนี้ ส่วนหนึ่งเป็นเพียงภาพลวงตาที่เกิดจากการโฆษณาชวนเชื่อเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจ หรือการประชาสัมพันธ์ผลงานของหน่วยงานเพื่อหวังผลทางเศรษฐกิจหรือการเมืองเท่านั้น ข้อมูลความก้าวหน้าดังกล่าวเป็นเพียงความจริงด้านเดียวที่มองจากมุมวิทยาศาสตร์การแพทย์ และพูดจากปากของบุคลากรทางการแพทย์และสถาบันทางสุขภาพอันทรงอำนาจ ที่ต้องการรักษาอำนาจ สถานภาพ และความเข้มแข็งของตนเองในสังคมให้อยู่ยืนที่สุด ในขณะที่เสียงของผู้ป่วยใกล้ตาย คนไข้อนาถา หมอล่าผีฟ้า หรือแม้แต่พระสงฆ์ ที่ควรจะมีสิทธิในการพูดถึงเรื่องสุขภาพในส่วนที่ตนเองเกี่ยวข้องได้เช่นกัน กลับไม่ได้รับการเปิดเผยให้สังคมได้รับรู้เลย

คนอายุยืนขึ้นจริงหรือ?

กรณีอายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดที่เพิ่มขึ้นสูงขึ้นมากที่ผมยกมาแสดงข้างต้น ก็เป็นเพียงความจริงด้านเดียวที่มองจากมุมของวงการแพทย์ แต่เมื่อมองในอีกมุมหนึ่งกลับพบว่าตัวเลขดังกล่าวมิได้หมายความว่าคนเราตายช้าลงอย่างชัดเจน แต่เป็นเพราะเด็กเล็กหรือเด็กแรกเกิดเท่านั้นที่ตายน้อยลงซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นความก้าวหน้าของวงการแพทย์ด้านอนามัยแม่และเด็ก แต่ทั้งนี้ก็ต้องแลกด้วยการทุ่มเทงบประมาณจำนวนมากเพื่อใช้ในการนี้ แม่พ่อแม่ทุกคนต่างรักลูกและไม่ต้องการให้ลูกของตนเสียชีวิต แต่ปัญหานี้ก็ไม่ใช่ปัญหาใหญ่ดังเช่นที่รับรู้กันในปัจจุบัน ในหลายๆ สังคมมีวิธีการแก้ปัญหาหนึ่งของตนเองอยู่แล้วในระดับหนึ่ง

การศึกษาทางมานุษยวิทยาพบว่า การตายของเด็กในอดีตไม่ได้ถูกยกให้เป็นปัญหาทางสุขภาพที่สำคัญมากอย่างเช่นปัจจุบัน ในบางวัฒนธรรมการตายของเด็กถูกให้ความหมายว่าเป็นเรื่อง

ปกติธรรมดา หรือถือเป็นบุญหรือความโชคดีของเด็กและครอบครัวนั้น จนถึงอาจมีการฆ่าเด็กเพื่อเหตุผลของการอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ด้วย (ยศ ดันตสมบัติ, 2540: 135-139) ผมเห็นว่าการที่ความตายของเด็กกลับมามีความหมายสูงมากในปัจจุบันเป็นเพราะ 3 สาเหตุหลัก คือ 1) ความเชื่อพื้นฐานในวงการแพทย์เองที่มองว่าความตายคือความล้มเหลวในเรื่องสุขภาพที่ต้องป้องกันเต็มที่ไมให้เกิดขึ้น 2) วงการแพทย์ได้ใช้อำนาจกำหนดขึ้นมาจากกายได้วัฒนธรรม (กลัวตายอย่างสุดชีวิต) ของตนว่า ให้ใช้อัตราตายของเด็กเล็กเป็นตัวชี้วัดภาวะสุขภาพที่สำคัญและเป็นบ่งชี้ถึงระดับการ “พัฒนา” ของระบบสุขภาพในประเทศนั้นๆ และ 3) การตายของเด็กมีความสำคัญยิ่งขึ้นเมื่อวงการแพทย์นำการคุมกำเนิดมาใช้อย่างได้ผล ทำให้แต่ละครอบครัวมีลูกเพียง 1-2 คน จึงจำเป็นต้องรักษาชีวิตเด็กไว้ให้ดีที่สุด โดยเฉพาะช่วงที่บอบบาง (แรกเกิดถึง 5 ปี) แต่ในภาพรวมกลับเหมาเอาผลสำเร็จที่เกิดจากการทุ่มเทงบประมาณมหาศาลในการดูแลรักษาชีวิตเด็กไว้ได้นี้ มาสร้างภาพให้เข้าใจว่าวงการแพทย์ได้ทำให้คนทั่วไปมีอายุเฉลี่ยยืนนานขึ้น ทั้งๆ ที่เป็นผลที่เกิดจากผู้ใหญ่มีอายุยืนยาวขึ้นจริงๆ ไม่น่าแปลก แต่เพราะทำที่ที่เราพึ่งพิงระบบสุขภาพแบบนี้อย่างสุดหัวใจทำให้เราเชื่ออย่างสนิทใจว่าวงการสุขภาพได้ทำให้คนเรายุคนี้มีอายุยืนขึ้นจริงอย่างที่เขายก ในขณะที่ยังงบประมาณจำนวนมหาศาลเพื่อการคุมกำเนิดและการดูแลเด็กนี้ สามารถนำไปพัฒนาประเทศในส่วนอื่นๆ ที่จำเป็นเร่งด่วนกว่าได้อีกมากมายสำหรับประเทศที่ยากจน

คุมกำเนิดเพราะโลกมีทรัพยากรจำกัดจริงหรือ

มาตรการคุมกำเนิดเป็นผลิตผลทางการแพทย์ที่สำคัญชิ้นหนึ่ง ที่ได้รับการยอมรับถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวาง เพื่อลดอัตราการเพิ่มของประชากรโดยเฉพาะในประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย โดยหวังว่าจะช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนอาหารและทรัพยากร ที่นำมาซึ่งความยากจนและปัญหาเศรษฐกิจอื่นๆ ที่ขัดขวางการพัฒนาประเทศ แต่เป็นที่ประจักษ์กันทั่วไปแล้วในขณะนี้ว่าปัญหาเหล่านี้เกิดจากการจัดสรรทรัพยากรของโลกอย่างไม่เป็นธรรมยิ่งกว่าปัญหาการเพิ่มจำนวนสูงขึ้นของประชากร โดยคนที่ร่ำรวยกว่าและประเทศที่มีอำนาจมากกว่าใช้กำลังและเล่ห์กลต่างๆ (ผ่านระเบียบข้อตกลงต่างๆ ขององค์การการค้าโลก (WTO) เช่น ข้อตกลงว่าด้วยการค้าที่เนื่องกับสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา) มาผูกขาดทรัพยากรในประเทศที่มีกำลังน้อยกว่าไปสร้างความมั่งคั่งให้คนในประเทศตนใช้เสพสุขกันอย่างฟุ่มเฟือยเกินจำเป็น ทำให้ทรัพยากรจำนวนมากกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มคนเพียงน้อยนิด¹ ผลการสำรวจจำนวนเศรษฐกิจพื้นล้านในสหรัฐอเมริกาได้เพิ่มจากคนเดียวในปี 1978 มาเป็น 120 คน ในปี 1994 (คอร์เตน, 2542: 91-92) ความแตกต่างของช่องว่างทางเศรษฐกิจในประเทศรวยที่สุดกับประเทศจนที่สุดได้เปลี่ยนแปลงจาก 3:1 ในปี 1820 มาอยู่ที่ 35:1 ในปี 1950 และ 72:1 ในปี 1992 (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2545: 28) ตัวอย่างของการใช้ชีวิตอย่างฟุ่มเฟือยที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือคนในยุโรปใช้เงินซื้อไอศกรีมปีหนึ่งๆ มากกว่า 11 พันล้านเหรียญสหรัฐ ในขณะที่คนอีก 2,600 ล้านคนทั่วโลก ขาดแคลนสารอาหารพื้นฐาน ซึ่งสามารถแก้ไขได้ด้วยเงินเพียง 9 พันล้านเหรียญ

สหรัฐ (เพ็งอ้าง:29) หากประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลายลดความฟุ่มเฟือยในการใช้ทรัพยากรลง ไม่ขูดรีดทรัพยากรและแรงงานจากประเทศด้อยพัฒนา และโลกมีระบบการจัดสรรทรัพยากรที่ดีขึ้น ปัญหาความอดอยากของประชากรโลกจะลดลงทันที โดยไม่ต้องรอผลจากการคุมกำเนิด

แต่ด้วย “ท่าที” ที่คนยุคนี้ยอมรับองค์ความรู้ทางการแพทย์อย่างสุดโต่ง ทำให้มองนโยบายคุมกำเนิดว่าเป็นความรู้ที่สะอาดใสซื่อที่คนในวงการสุขภาพพัฒนาขึ้นเพื่อประโยชน์ของชาวโลก และถูกนำมาใช้ด้วยความปรารถนาดีอย่างเต็มเปี่ยมขององค์การอนามัยโลก และจากน้ำใจความช่วยเหลือของประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยไม่ตระหนักเลยว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องทางการเมือง เป็นการเอารัดเอาเปรียบของประเทศที่พัฒนาแล้ว ที่ต้องการควบคุมจำนวนประชากรของประเทศด้อยพัฒนาไว้ เพื่อจะได้มีทรัพยากรเหลือให้เขาขูดรีดไปให้คนในประเทศตนบริโภคกันอย่างฟุ่มเฟือยได้ต่อไป ขณะเดียวกันก็ละเลยปัญหาทางวัฒนธรรมที่เนื่องมาจากการคุมกำเนิดของชาวบ้านในชนบท เช่น ปัญหาครอบครัวแตกแยก ความกลัว วิดกกังวล ไม่มีแรงทำงาน และปัญหาทางจิตใจและอารมณ์อื่นๆ โดยมองว่าไม่มีความสำคัญ ผู้หญิงชาวบ้านต้องยอมจำนนทนต่อปัญหาเหล่านี้ไปตามลำพัง เพราะรัฐ (ที่ (แกล้ง) รู้ไม่เท่าทันเล่ห์กลนี้) ได้ใช้อำนาจที่มีอยู่ สร้างมาตรการทุกอย่างกระทำต่อคนที่ด้อยโอกาส เช่น ใช้มาตรการสวัสดิการด้านการรักษาพยาบาล การศึกษา หรือภาษี บังคับให้คนคุมกำเนิด แล้วก็ชื่นชมในความสำเร็จในการคุมกำเนิด ทำตัวเป็นเด็กดีของประเทศมหาอำนาจต่อไป

จากการศึกษาติดตามผลกระทบจากนโยบายคุมกำเนิดของไทยที่เริ่มอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2513 ของอาจารย์เตียง ผาโคธสง (2539: 425) พบว่านโยบายนี้มีผลโดยตรงต่อการเจริญพันธุ์ โครงสร้างอายุ และจำนวนประชากรของไทย และอาจนำไปสู่การล่มสลายของชนชาติไทยได้ การศึกษาติดตามผลที่เชียงใหม่มาเป็นเวลาเกือบ 30 ปี ท่านเห็นว่านโยบายนี้ทำให้ชุมชนบางแห่งไม่มีเด็กเกิดใหม่เลยในบางปี ทำให้โรงเรียนในชนบทต้องปิดตัวเองลง ทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงานจนทำให้แรงงานต่างชาติแทรกซึมเข้ามาในทุกพื้นที่ของประเทศ ทำให้ยากที่รักษาวัฒนธรรมไทยไว้ได้ ในระดับครอบครัวก็ทำให้ความอบอุ่นความมั่นคงผูกพันกันสูญเสียไป อาจารย์เสนอทางออกในเรื่องนี้ไว้ทางเดียวคือรัฐต้องทบทวนนโยบายการคุมกำเนิดใหม่ โดยต้องกำหนดให้ระดับการเจริญพันธุ์ของคนไทยสูงขึ้นกว่านี้ (เพ็งอ้าง: 426)

ผู้ป่วยมีชีวิตที่ดีขึ้นจริงหรือ

ความก้าวหน้าทางการแพทย์ที่ถูกนำเสนอต่อสังคมอย่างต่อเนื่องว่ามียาใหม่ เทคนิคการตรวจรักษาใหม่ บริการสุขภาพแบบใหม่ มีสถานบริการที่ทันสมัยเพิ่มขึ้น รวมทั้งบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทางใหม่ๆ เพิ่มขึ้น มากขึ้น มักอ้างว่าสิ่งที่ตนค้นพบเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของมวลมนุษยชาติที่จะช่วยให้คนเจ็บป่วยทุกข์ทรมานจากโรคร้ายไข้เจ็บน้อยลง ทำให้คนจำนวนมากเข้าใจไปเองได้ตั้งแต่ต้นว่าความสามารถทางการแพทย์น่าจะมีเพิ่มขึ้น ช่วยให้ผู้ป่วยหายจากการป่วยได้เร็วขึ้นหรือทรมานจากโรคน้อยลง และมีชีวิตที่มีความสุขมากขึ้น แต่ในความเป็นจริงไม่ได้เป็นอย่างนั้น

ทั้งหมด ความก้าวหน้าดังกล่าวได้ทำให้ชีวิตเราต้องพึ่งพาอยู่กับเทคโนโลยีมากขึ้น ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการตรวจรักษามากขึ้น แต่อาจไม่ได้รักษาโรคให้หายขาดมากขึ้น หลายๆ โรคถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นโรคเรื้อรังที่ต้องพึ่งพิงยาและเทคโนโลยีทางการแพทย์ไปตลอดชีวิต (ที่ช่วยสร้างความมั่นคงให้กับธุรกิจสุขภาพยิ่งขึ้น) โรคมะเร็งที่เราเชื่อกันว่าเทคโนโลยีที่ใช้ในการรักษาช่วยยืดอายุผู้ป่วยให้ยืนนานขึ้น แต่การศึกษาทางระบาดวิทยาพบว่าการยืนยาวขึ้นของอายุส่วนใหญ่เกิดจากการตรวจพบโรคมะเร็งเร็วขึ้นกว่าเดิม ทำให้มีช่วงเวลาที่ป่วยก่อนเสียชีวิตเพิ่มขึ้น (Cole & Morrison, 1980: 1263-1272) ส่วนการลดลงของโรคติดเชื้อในอดีตนั้น ก็มีการพบว่าเกิดจากการปรับปรุงด้านโภชนาการที่ทำให้คนมีภูมิคุ้มกันต่อโรคดีขึ้น มีการปรับปรุงด้านอนามัยสิ่งแวดล้อม และการลดความแออัดของประชากรลง มากกว่าเกิดจากการคิดค้นยาปฏิชีวนะหรือความก้าวหน้าในวงการแพทย์โดยตรง (McKeown T 1976 อ้างใน คาปรั้า, 2539-ช: 65-67)

สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนคือ ปัจจุบันวงการสุขภาพยังคงไม่สามารถกำจัดโรคที่เป็นปัญหามาแต่อดีต ไม่ว่าท้องร่วง ไข้หวัด มาลาเรีย วัณโรค ให้หมดสิ้นไปได้ โรคเหล่านี้ยังคงเป็นสาเหตุของการเสียชีวิตของคนในปัจจุบัน ในขณะที่โรคที่มาพร้อมกับวิถีชีวิตสมัยใหม่ไม่ว่า โรคหัวใจและหลอดเลือด เบาหวาน มะเร็ง และเอดส์ ก็ยังไม่สามารถหาวิธีการรักษาให้หายขาดได้ แต่ด้วยท่าทีที่มั่นใจต่อวงการแพทย์ทำให้เรายังคงมีความหวังว่าการแพทย์จะช่วยแก้ปัญหาเหล่านี้ให้หมดไปได้ โดยอาจลืมนึกไปว่าตนเองจะมีความสามารถในการจ่ายค่ารักษาที่สูงมากนี้ได้หรือไม่ และความทุกข์ที่เกิดจากการใช้ชีวิตอย่างเร่งรีบ แข่งขัน หรืออาจถึงกับต้องฉ้อฉล เพื่อหาเงินมาจ่ายค่าบริการสุขภาพนั้น เป็นชีวิตที่ทุกข์มากกว่าตัวความเจ็บป่วยเองเสียอีก

2.2.1.2 วิฤติค่าใช้จ่ายสุขภาพและผลสืบเนื่อง

ท่ามกลางการชื่นชมต่อความก้าวหน้าของความรู้และเทคโนโลยีทางการแพทย์ ทำให้ผู้ป่วยญาติพี่น้อง รัฐบาล รวมทั้งโลกทั้งโลกต้องเผชิญกับปัญหาค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพที่เพิ่มสูงขึ้นมาก ทั้งในภาพรวมของประเทศที่หลายประเทศมีอัตราการเพิ่มขึ้นของค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพสูงกว่าอัตราการเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ² และในส่วนของประชาชนที่พบว่าตนเองต้องควักกระเป๋าจ่ายเพื่อการรักษาการเจ็บป่วยแต่ละครั้งสูงขึ้น บางโรคอาจทำให้ผู้ป่วยและครอบครัวถึงขั้นล้มละลายได้ (catastrophic disease) ค่าใช้จ่ายทางสุขภาพที่เพิ่มสูงขึ้น ได้ทำให้ทรัพยากรและผลผลิตของชาติจำนวนมากต้องนำไปเพื่อเรื่องสุขภาพ แทนที่จะใช้เพื่อการพัฒนาในด้านอื่นๆ ทำให้พบว่าธุรกิจยาเป็นธุรกิจที่มั่นคงเข้มแข็งและเติบโตเร็วมากที่สุดธุรกิจหนึ่งของโลก (Balance, R. et. al. 1992: 3-10)

ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์ที่แท้จริงจากความสำเร็จนั้นมีเฉพาะนายทุนนักธุรกิจทางการแพทย์ บุคลากรทางการแพทย์ และประชาชนไม่กี่คนที่สามารถ “จ่าย” เพื่อเข้าถึงเทคโนโลยีใหม่เท่านั้น การที่ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพเพิ่มสูงขึ้นมาก เนื่องจากระบบสุขภาพในปัจจุบันผูกพันอย่างใกล้ชิดกับการใช้เทคโนโลยีทางการแพทย์ ทั้งยา เครื่องมือในการตรวจรักษา และวินิจฉัยโรค ซึ่งเทคโนโลยีเหล่านี้

ก็พัวพันอยู่กับระบบธุรกิจ ที่มีการแข่งขันกันใช้กลยุทธ์ทางการตลาดในทุกรูปแบบเพื่อมุ่งใจให้บุคลากรทางการแพทย์ใช้ยาและเทคโนโลยีของตนให้มากที่สุด ซึ่งล้วนเป็นต้นทุนที่บวกเพิ่มเข้าไปในราคา ยา ธุรกิจยาและเทคโนโลยีทางการแพทย์ยังเป็นธุรกิจที่ผูกขาดโดยบริษัทข้ามชาติที่มีอิทธิพลสูง ในปี 1990 พบว่าร้อยละ 73 ของมูลค่ายาทั้งหมดในโลกผลิตในประเทศที่พัฒนาแล้ว 10 ประเทศเท่านั้น³ โดยมีอัตราการเติบโตของการผลิตระหว่างปี 1975-1990 ถึงร้อยละ 5.8 ต่อปี มูลค่าการผลิตเพิ่มขึ้นจาก 70.1 พันล้านเหรียญสหรัฐฯ ในปี 1975 เป็น 150.3 พันล้านเหรียญสหรัฐฯ ในปี 1990 (เพ็งอึ้ง: 23) ทำให้ประเทศกำลังพัฒนาต้องพึ่งความรู้ สินค้าและเทคโนโลยีทางสุขภาพ จากประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างไม่มีทางเลือกพ้น ค่าใช้จ่ายสำหรับบริการสุขภาพที่มีราคาแพงส่งผลให้เกิดปัญหาในระบบบริการสุขภาพอีกหลายอย่างตามมา ทำให้คนยากจนจำนวนมากไม่สามารถเข้าถึงบริการที่มีคุณภาพได้ ดังกรณีที่เกิดขึ้นแล้วกับผู้ติดเชื้อเอดส์ในปัจจุบันจำนวนมาก ที่ไม่สามารถในการซื้อยารักษาโรคที่ทันสมัยมากินได้ นอกจากนี้ยังทำให้มีมาตรฐานในการรักษาที่แตกต่างกัน และมีปัญหาในด้านจริยธรรมทางการแพทย์เกิดขึ้นด้วย

2.2.1.3 ความรุนแรงและความผิดพลาดที่เกิดกับผู้ป่วย

การมองความเจ็บป่วยแต่ในด้านร่างกายละเลยมิติทางจิตใจ ทำให้วงการแพทย์ปัจจุบันจัดระบบให้บริการรักษาผู้ป่วยโดยให้ความสำคัญและสนใจเฉพาะอวัยวะที่ทำงานผิดปกติ ละเลยคุณค่าและขาดความละเอียดอ่อนที่จะเข้าถึงอารมณ์ ความรู้สึกของผู้ป่วยและญาติ รวมทั้งไม่ให้ความสำคัญกับมิติทางสังคมวัฒนธรรมของผู้ป่วย ส่งผลให้การรักษามักใช้วิธีที่รุนแรงเพื่อมุ่งกำจัดโรคและความผิดปกติของอวัยวะให้หมดไปเร็วที่สุด การที่ระบบบริการผูกโยงอยู่กับภาคธุรกิจทำให้มีการใช้เทคโนโลยีที่ซับซ้อนจนเกินจำเป็น ใช้จ่ายซึ่งเป็นสารเคมีบริสุทธิ์ที่มีความแรงสูง ที่ทำให้เกิดอาการข้างเคียง เกิดโรค รวมทั้งเกิดข้อผิดพลาดที่สืบเนื่องจากการรักษามากมายที่ส่งผลต่อผู้ป่วยและอาจรวมถึงเด็กที่อยู่ในท้องของผู้ป่วยด้วย (iatrogenic disease) (Illich, 1976: 22) เฉพาะที่สหรัฐอเมริกา มีการศึกษาพบว่าความผิดพลาดลักษณะนี้ทำให้ผู้ป่วยเสียชีวิตไม่น้อยกว่า 44,000 คนต่อปี และอีก 7,000 คน ได้รับความผิดพลาดจากการส่งยาหรือใช้ยาผิด คิดเป็นความสูญเสียทางเศรษฐกิจไม่น้อยกว่า 17 พันล้านเหรียญสหรัฐต่อปี (Kohn, et al eds., 1999, อ้างใน WHO, 2000: 9) ความผิดพลาดเหล่านี้ ได้สร้างความทุกข์ทรมานทั้งร่างกายและจิตใจต่อผู้ป่วยและผู้ใกล้ชิดอีกเป็นจำนวนมาก ที่ไม่สามารถประเมินเป็นมูลค่าได้ ทำให้ระบบสุขภาพที่ใช้อยู่ในปัจจุบันสร้างความไม่พอใจให้กับผู้รับบริการเป็นจำนวนมาก แต่ด้วยท่าทีที่เชื่อมั่นศรัทธาต่อระบบการแพทย์นี้ ประกอบกับไม่มีทางเลือกอื่นๆ ที่มีสถานะใกล้เคียงกัน ประชาชนจึงต้องยอมจำนนรับบริการลักษณะนี้ต่อไป โดยได้แต่หวังว่าจะมีการปรับปรุงให้ดีขึ้นต่อไป

2.2.1.4 อำนาจและการครอบงำของวงการแพทย์

ความก้าวหน้าในความรู้และเทคโนโลยีทางการแพทย์ทำให้ระบบสุขภาพเป็นเรื่องของผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น ทำให้แพทย์มีอำนาจเพิ่มขึ้นจากความรู้ที่ซับซ้อนของคนที่ไม่อาจเข้าใจได้ ผู้ป่วยไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโรคและการรักษาเพียงพอที่จะต่อรองหรือสื่อสารกับแพทย์ เพื่อเลือกวิธีการที่เหมาะสมในการรักษาการเจ็บป่วยของตนเอง จึงต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจการเลือกหรือการตัดสินใจของผู้ให้การรักษาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สุขภาพซึ่งเคยเป็นเรื่องที่คนในชุมชนร่วมกันรับผิดชอบและดูแลตนเองมาก่อน ต้องตกไปอยู่ในมือแพทย์มากขึ้น เนื่องจากโรคร้ายต่างๆ ได้รับการอธิบายทางวิชาการที่ซับซ้อนจนชาวบ้านไม่สามารถเข้าใจได้อีกต่อไป ต้องใช้ยาและเทคโนโลยีชั้นสูงช่วยในการบำบัดรักษา จนกลายเป็นว่าแพทย์คือผู้ที่รู้เรื่องสุขภาพดีที่สุด

การที่ระบบการแพทย์แบบนี้ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ ทำให้ได้รับการสถาปนาเป็นสถาบันอันเข้มแข็งเพียงหนึ่งเดียวที่เข้ามารับผิดชอบจัดการกับปัญหาสุขภาพให้ประชาชน มีอำนาจเบ็ดเสร็จในการสร้างความรู้และความจริงเกี่ยวกับสุขภาพให้กับสังคม ระบบการแพทย์สามารถขยายอำนาจเข้าไปแทรกแซงกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ ตั้งแต่ก่อนชีวิตของแต่ละคนจะเริ่มขึ้นแล้ว โดยเริ่มตั้งแต่การตรวจสุขภาพของคู่รักว่ามีความผิดปกติทางพันธุกรรมหรือโรคประจำตัวร้ายแรงใดๆ ที่จะมียผลต่อเด็กที่จะปฏิสนธิขึ้นใหม่หรือไม่ ช่วยในการกำหนดเพศของลูก ตรวจสอบการพัฒนาร่างกายของเด็กในครรภ์ ช่วยในการคลอด และทุกๆ ขั้นตอนต่อจากนี้ตั้งแต่เกิดไปจนกว่าจะสิ้นชีวิต ที่รวมถึงวิธีการประหารชีวิตนักโทษในหลายๆ ประเทศด้วย วงการแพทย์ได้พยายามทำให้เรื่องที่เคยเป็นวิถีชีวิตปกติที่เป็นเรื่องธรรมชาติธรรมดาหรือเรื่องที่จะช่วยเหลือกันเองได้ เช่น การเป็นสิ่ว ฟันเก การคลอด การหมดประจำเดือน หรือแม้แต่การตาย ฯลฯ ให้กลายเป็นโรคเป็นความผิดปกติ ที่วงการแพทย์ต้องเข้ามาจัดการ (medicalization) การขยายขอบเขตอำนาจไปยังวิถีชีวิตประจำวัน ทำให้ชีวิตคนยุคนี้ต้องพึ่งแพทย์ พึ่งยาและเทคโนโลยีตลอดเวลา เสียเวลา เสียเงินจำนวนมากให้กับบริการด้านสุขภาพ และทำให้ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพโดยรวมสูงขึ้น

ตัวอย่างประเด็นวิกฤติปัญหาในระบบการแพทย์ดังกล่าว เป็นสิ่งที่ทุกคนเคยพบมาด้วยตนเองแล้วทั้งสิ้น แต่ผู้ป่วยอาจไม่รู้ หรือรู้แต่ได้รับการกลบเกลื่อน ทั้งด้วยเหตุผลทางการแพทย์ที่ผู้ป่วยไม่มีทางเข้าใจ หรือเหตุผลอื่นที่ยากที่จะตรวจสอบได้ บ้างก็อยู่ในภาวะยอมจำนนว่าเป็นเรื่องสุดวิสัย หรือเชื่อว่าได้รับการปฏิบัติอย่างดีที่สุดแล้วจริงๆ การกลบเกลื่อนปัญหาสุขภาพอีกส่วนหนึ่งเป็นการใช้มาตรการของภาครัฐมาช่วยเหลือชดเชยค่าใช้จ่ายหรือให้ความช่วยเหลือกับบางกลุ่ม การสร้างระบบประกันสุขภาพ ที่คนแข็งแรงต้องมาร่วมจ่ายเงินรับภาระกับผู้ป่วย ซึ่งพอช่วยให้ความรู้สึกที่มีต่อภาวะวิกฤติทางการแพทย์ลดลงได้บ้าง หรือใช้มาตรการทางกฎหมายมาบังคับให้ต้องปฏิบัติตามอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

อย่างไรก็ตามวิกฤติเหล่านี้กำลังก่อตัวและทวีความซับซ้อนของปัญหาเพิ่มมากขึ้น เป็นที่รับรู้กันดีในวงการสาธารณสุขจนทำให้เกิดกระบวนการปรับตัวในเรื่องสุขภาพอย่างมากมาย เช่น การกำหนดบัญชียาจำเป็น การคิดค้นเทคนิคด้านการเงินการคลังสาธารณสุขใหม่ๆ คิดหากลวิธีปฏิรูประบบสุขภาพเพื่อนำมาใช้แก้ปัญหาวิกฤติทางสุขภาพดังกล่าว แต่วิธีการเหล่านี้ดูเหมือนจะไม่ได้ผลในทางปฏิบัติสัก แม้แต่การตั้งเป้าหมายสุขภาพดีถ้วนหน้า ปี 2543 ด้วยการสาธารณสุขมูลฐานที่องค์การอนามัยโลกสนับสนุนอย่างเต็มตัว แต่ในที่สุดก็ออกมายอมรับในความล้มเหลวด้วยตนเอง (WHO, 2000; 13-15) และมีรูปธรรมให้เห็นอย่างชัดเจนในสังคมไทย ทั้งการล้มเหลวของกองทุนยาส่วนใหญ่ ความล้มเหลวของการส่งเสริมสมุนไพร 5 ตัวหลักที่แยกขาดจากความรู้เรื่องสมุนไพรพื้นบ้านอย่างสิ้นเชิง และระบบ ผสส. อสม. ซึ่งแทนที่จะเป็นผู้ช่วยเหลือชาวบ้านด้านสุขภาพที่คนในหมู่บ้านเคารพนับถือแบบที่เป็นมาในอดีต กลับเป็นเพียงลูกมือของเจ้าหน้าที่อนามัยหรือโรงพยาบาลที่ชาวบ้านไม่ได้ให้ความเคารพเลย นโยบายนี้ได้ทำให้ชาวบ้านพึ่งตัวเองด้านสุขภาพได้ลดลง แต่กลับหันมาพึ่งพิงบุคลากรสาธารณสุข ความรู้ และเทคโนโลยีทางการแพทย์มากขึ้น เรียกร้องหายาแรงๆ แพงๆ เพิ่มขึ้น และไม่สามารถทำให้คนมีภาวะสุขภาพดีได้ตามเป้าหมายที่กำหนด

2.2.2 วิกฤติโลก

วิกฤติสุขภาพที่ยกมากล่าวเป็นตัวอย่างข้างต้นมิได้เกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยวแยกตัวอยู่เฉพาะในวงการสุขภาพเท่านั้น แต่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและโยงใยซับซ้อนมากกับการเปลี่ยนแปลงของโลก ทั้งในส่วนของระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม รวมทั้งสภาพสิ่งแวดล้อมทางกายภาพของโลก อาจกล่าวได้ว่า วิกฤติสุขภาพเป็นอีกด้านหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาวิกฤติในระดับโลก โดยวิธีคิดหรือแนวทางการจัดการด้านสุขภาพเองก็มีส่วนผลักดันย้อนกลับให้เกิดวิกฤติโลกเพิ่มขึ้นด้วย แม้ความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นไปของโลกกับวิกฤติสุขภาพเป็นสิ่งที่เห็นได้ไม่ยากนัก แต่คนจำนวนมากอาจไม่ตระหนักถึงความสำคัญในเรื่องนี้ มองเห็นวิกฤติโลกแต่เรื่องผลกระทบทางเศรษฐกิจและภาวะสิ่งแวดล้อมที่มีรูปธรรมปรากฏชัดเจน ในขณะที่ปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม และสุขภาพซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญอย่างหนึ่งที่ก่อให้เกิดวิกฤติโลกกลับไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร

ระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ใช้กันทั่วไปทั้งในระดับประเทศและระดับโลกขณะนี้ มีส่วนสำคัญยิ่งต่อวิกฤติโลกและสุขภาพ สังคมโลกปัจจุบันถูกผลักดันให้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วโดยอาศัยกลไกทางเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนความเชื่อทางเศรษฐศาสตร์ชุดหนึ่ง ที่กำลังถูกตั้งคำถามว่าเป็นแนวคิดที่จะนำโลกไปสู่สันติสุขมีอยู่มีกินหรือนำไปสู่ความหายนะกันแน่ เบลโล และคณะ (2542) ได้ใช้ประเทศไทยเป็นตัวอย่างของการได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางนี้ไว้อย่างชัดเจนในหนังสือ *โศกนาฏกรรมสยาม* ผลการค้นพบของคณะผู้วิจัยเรื่องรูปแบบการใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรในปัจจุบันของมหาวิทยาลัยคอร์เนลล์ ทำให้พวกเขาตั้งข้อสังเกตต่อแนวคิดในการจัดการ

เศรษฐกิจของโลกในปัจจุบันว่า “สังคมมนุษย์ต้องการให้คน 10 ถึง 15 พันล้านคนอยู่อย่างยากจน และเป็นโรคขาดอาหาร ในขณะที่หนึ่งถึงสองพันคนอาศัยอยู่ในสภาพที่มีทรัพยากรเหลือเฟือ และมีความคุณภาพของสิ่งแวดล้อมที่ดีเช่นนั้นหรือ” (Pimentel, et al. อ้างใน คอรัเตน, 2542: 55) นอกจากนี้องค์ความรู้ที่ใช้เป็นแกนหลักในการพัฒนาทั้งหมดที่อิงอยู่กับข้อมูลและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ได้ถูกคาปรั้า (2539-ก) วิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักว่ามีข้อจำกัดอยู่มาก และเป็นสาเหตุสำคัญของวิกฤติหลายๆ ด้านในปัจจุบัน ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่ผมจะกล่าวถึงในหัวข้อ 2.3 ต่อไป

ระบบธุรกิจที่แข่งขันกันอย่างเข้มข้นในตลาดการค้าเสรี ได้มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการผลักดันให้วิถีชีวิตของผู้คนในสังคมปัจจุบันต้องกลายเป็นชีวิตที่เร่งรีบ ตัวใครตัวมัน แข่งขันแย่งชิงทรัพยากรและโอกาสกันอยู่ตลอดเวลา ซึ่งบีบเค้นไม่เฉพาะส่วนของร่างกายที่ต้องทำงานอย่างหนักหักโหม เป็นชีวิตที่ก่อให้เกิดความเครียดสูง สมองถูกกระตุ้นให้คิดให้ตื่นตัวตลอดเวลา ในส่วนของจิตใจก็ต้องถูกเร้าไปตามอารมณ์จนหาโอกาสสงบนิ่งได้ยาก แม้แต่การพักผ่อน งานรื่นเริง การรับประทานอาหาร หรือการออกกำลังกาย ซึ่งเป็นกิจกรรมเพื่อการผ่อนคลาย ก็ได้ถูกระบบธุรกิจเข้ามากระตุ้นเร้าด้วยเทคนิคทางการตลาดเพื่อดึงลูกค้าจนไม่สามารถทำให้เกิดการพักผ่อนที่แท้จริงกับร่างกายและจิตใจได้ ที่เป็นดังนี้ก็เนื่องมาจากกระบวนการทัศนหรือฐานการรับรู้โลกและชีวิตของคนยุคนี้อิงอยู่กับวัตถุที่จับต้องครอบครองได้ ให้คุณค่าความสำคัญกับชีวิตในส่วนร่างกายมากขึ้นจนละเลยคุณค่าของความสุขทางจิตใจที่วัดและจับต้องไม่ได้ ซึ่งเป็นวิธมองโลกที่ได้รับอิทธิพลมาจากกระบวนการทัศนทางวิทยาศาสตร์นั่นเอง

ภายใต้กระบวนการรับรู้โลกและชีวิตที่เน้นเฉพาะด้านที่เป็นวัตถุและร่างกายนี้ เป็นเหตุให้มองธรรมชาติว่าเป็นเพียงวัตถุดิบของโลกที่จะมาช่วยให้ชีวิตมนุษย์มีความสะดวกสบายขึ้น มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยเพื่อนำมาสร้างสิ่งปรนเปรอมนุษย์ มีระบบการผลิตสินค้าในรูปแบบอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่ใช้ทรัพยากรมหาศาล ซึ่งต้องเข้าไปจัดการควบคุมเปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้ตอบสนองความต้องการของอุตสาหกรรม จนก่อปัญหาสิ่งแวดล้อมและขยะอุตสาหกรรมตามมาทั้งปัญหามลพิษทางอากาศ ทางดิน ทางน้ำ ทางเสียง หรือผลต่อความเปลี่ยนแปลงในชั้นบรรยากาศของโลก โดยปัญหาทั้งหมดคือต้นตอของปัญหาสุขภาพอีกมากมาย ตั้งแต่ปัญหาสุขภาพของผู้ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่นอกเหนือจากต้องทำงานในบรรยากาศที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการมีสุขภาพดีแล้ว ยังมีโอกาสได้รับอันตรายจากสารพิษ หรือเครื่องจักรขณะทำงาน ต้องถูกกดค่าแรงให้ต่ำเพื่อลดต้นทุนให้สามารถแข่งขันได้ในทางธุรกิจตลาดการค้าเสรี และยังถูกบีบบังคับทางอ้อมให้ทำงานหนักขึ้น เพื่อให้มีเงินพอกับค่าใช้จ่ายที่ถูกกระตุ้นให้บริโภคมากขึ้นผ่านระบบที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งทั้งหมดล้วนนำไปสู่ปัญหาสุขภาพเช่นกัน⁴

พื้นฐานการเข้าใจโลกที่เน้นเรื่องของกายและวัตถุยังนำมาซึ่งปัญหาสังคมอื่นๆ ตามมามากมาย เช่น ปัญหาจราจรติดขัดเพราะคนซื้อรถมาเพื่อความสะดวกสบายของชีวิตและใช้แสดงฐานะทางสังคมว่ามีความสามารถในการครอบครองวัตถุเพียงใด ซึ่งก็ส่งผลให้มีปัญหาอุบัติเหตุทางจราจร

ปัญหามลพิษจากท่อไอเสีย ปัญหาความเครียดจากจราจรติดขัด วิฤติปัญหาน้ำมันขาดแคลน ที่ล้วนเป็นผลพวงตามมาจากการใช้รถ การเน้นเรื่องของกาย วัตถุ และเงิน ยิ่งก่อให้เกิดปัญหาอาชญากรรม การประทุษร้ายต่อชีวิตและทรัพย์สิน ปัญหาความรุนแรงในครอบครัว รวมไปถึงปัญหาสงครามระหว่างเผ่าพันธุ์ ปัญหาการฆ่าตัวตายของวัยรุ่น ปัญหาค่าประเวณี การแพร่กระจายของโรคเอดส์ หรือปัญหาการใช้ยาเสพติดเพื่อกระตุ้นอารมณ์ความรู้สึกให้รุนแรงยิ่งขึ้น ซึ่งปัญหาทั้งหมดนี้ล้วนเชื่อมโยงกลับมาเป็นเรื่องของสุขภาพได้ทั้งสิ้น

ปัญหาสุขภาพจึงเป็นเพียงภาพผิวด้านหนึ่งของที่ปรากฏออกมาจากวิฤติปัญหาของโลกที่เชื่อมโยงเกาะเกี่ยวกันอยู่อย่างซับซ้อน การแก้ปัญหสุขภาพจึงไม่สามารถดำเนินการให้ลุล่วงได้โดยไม่ไปร่วมแก้ไขปัญหาในระดับสังคมและระดับโลก แม้ว่าการแพทย์จะสามารถค้นพบยารักษาโรคเอดส์ให้หายขาด หรือการบำบัดผู้ป่วยยาเสพติดได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ปัญหาเหล่านี้ก็ไม่มีทางหมดสิ้นไป หากเหตุปัจจัยที่เป็นเบื้องหลังของปัญหาสุขภาพที่เกี่ยวข้องกันเป็นกลุ่มก้อนเหล่านี้ยังไม่รับการแก้ไขให้หมดไป ยิ่งไปกว่านั้นความก้าวหน้าทางการแพทย์เองอาจก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา เช่น ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพที่เพิ่มสูงขึ้นอีก ปัญหาความเป็นธรรมในการเข้าถึงบริการที่มีราคาสูงเหล่านี้ หรือปัญหาผู้ป่วยมีมากขึ้นเพราะไม่ต้องระวังตัวกลัวตายกันอีกต่อไป แม้ความพยายามในการให้ทุกหน่วยงานร่วมมือกันแก้ปัญหเหล่านี้จะลดความรุนแรงของปัญหาลงไปได้บ้าง แต่ผมยังคงมั่นใจว่าปัญหาเหล่านี้ไม่สามารถขจัดให้หมดไปได้อย่างสิ้นเชิง หากรากฐานของปัญหาที่แท้จริงซึ่งอยู่ที่กระบวนทัศน์ในการรับรู้โลกและชีวิตที่เน้นวัตถุ เงินตรา (ที่ไม่เว้นแม้แต่ในวงการค้นคว้าวิจัยทางวิทยาศาสตร์) ยังไม่ได้รับการทบทวนแก้ไข ด้วยเหตุนี้วิฤติของโลก วิฤติของสุขภาพ โดยพื้นฐานแล้วก็คือวิฤติแห่งกระบวนทัศน์หลักที่สังคมเราใช้รับรู้ ทำความเข้าใจ และขับเคลื่อนโลกนี้ให้หมุนไปนั่นเอง

2.2.3 วิฤติแห่งกระบวนทัศน์

ก่อนที่จะชี้ให้เห็นโดยละเอียดว่าปัญหาด้านสุขภาพทั้งหลายที่เกิดขึ้นในสังคมขณะนี้ โดยแก่นแท้แล้วเป็นวิฤตการณ์เกี่ยวกับกระบวนทัศน์ที่เราใช้ในการรับรู้โลก ความจริง และให้คุณค่ากับสิ่งต่างๆ อย่างไรในหัวข้อ 2.3 นั้น ในส่วนนี้ผมจะกล่าวถึงความหมายของกระบวนทัศน์ให้ชัดเจนอีกครั้งหนึ่งก่อน และเกริ่นให้เห็นในภาพกว้างว่ากระบวนทัศน์เป็นปัญหาพื้นฐานของวิฤติของโลกและของสุขภาพอย่างไร

2.2.3.1 ความหมายของกระบวนทัศน์

กระบวนทัศน์เป็นคำที่บัญญัติขึ้นใช้แทนคำว่า paradigm⁷ ที่ คูน (Thomas S. Kuhn) นักประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์ ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนทัศน์ขึ้นเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงแนวคิดหลักที่เกิดขึ้นในวงการวิทยาศาสตร์ ในหนังสือ The Structure of Scientific Revolutions เมื่อ

ปี 1962 โดยเขาได้ให้คำนิยามคำว่ากระบวนทัศน์อย่างชัดเจนขึ้นไว้ในบทส่งท้าย (postscript) เมื่อจัดพิมพ์หนังสือครั้งที่ 2 ในปี 1970 ซึ่งได้ให้นิยามกระบวนทัศน์ไว้ใน 2 ระดับ โดยระดับแรกมีขอบเขตที่กว้างกว่าหมายถึง กลุ่มของความเชื่อพื้นฐาน คุณค่า เทคนิคทั้งหลายทั้งปวง ที่ยึดถือร่วมกันอยู่ในหมู่สมาชิกของชุมชนนั้นๆ กับในความหมายอีกระดับหนึ่งที่มีขอบเขตแคบลง หมายถึง ตัวแทนองค์ประกอบอย่างหนึ่งในระบบความเชื่อพื้นฐานนั้น ที่ทำหน้าที่เป็นชุดคำตอบที่ตายตัวสำหรับการแก้ปัญหา ซึ่งอาจอยู่ในลักษณะของแบบจำลอง (model) หรือตัวอย่าง (example) ที่สามารถใช้แทนที่กฎเกณฑ์ที่มีอยู่ เพื่อเป็นพื้นฐานในการแก้ปัญหาต่างๆ ที่เหลืออยู่ในวงวิชาการวิทยาศาสตร์ที่เชื่อถือและใช้กันในขณะนั้น (normal science) (Kuhn, 1970: 175)⁶

คุณ ได้ใช้แนวคิดเรื่องกระบวนทัศน์อธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงความคิดความเชื่อในประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์ โดยเขาพบว่านักวิทยาศาสตร์เองก็ทำงานโดยอาศัย “ความเชื่อ” ที่ยึดถือร่วมกันภายในกลุ่มสาขาของตนเช่นกัน โดยความเชื่อหลักนั้นจะเป็นตัวกำหนดทิศทางของการศึกษาและองค์ความรู้ในช่วงนั้น (normal science) จนเมื่อเริ่มพบข้อจำกัดในการใช้ความเชื่อชุดเก่านั้นอธิบายหรือแก้ปัญหา ก็จะทำให้เกิดภาวะวิกฤติ (crisis) หากมีการค้นพบที่ยิ่งใหญ่ (great works) เกิดขึ้นมาท้าทาย และถ้าความเชื่อใหม่นี้มีน้ำหนักพอในการอธิบายหรือแก้ปัญหาในสิ่งที่กระบวนทัศน์เดิมทำไม่ได้ และสามารถทำให้คนในชุมชนนั้นยอมรับได้ ก็จะเปลี่ยนทิศทางของการศึกษาไปจากเดิมโดยมีองค์ความรู้ใหม่นี้เป็นชุดความเชื่อพื้นฐานต่อไปจนกว่าจะเกิดภาวะวิกฤติขึ้นอีก การพัฒนาครั้งสำคัญๆ ทางวิทยาศาสตร์นั้นจึงไม่ใช่สิ่งที่ค่อยๆ เกิดขึ้นและสะสมอย่างต่อเนื่องสืบกันมา แต่เกิดจากการปฏิวัติทางปัญญาอย่างรุนแรง (paradigm shift) ที่ทำให้ความรู้และวิธีการต่อปัญหาที่เคยยึดถือกันมาต้องเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิง

การเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่ที่ลงลึกถึงระดับปฐมฐานทางความคิด ความเชื่อ ที่ส่งผลให้การรับรู้โลก การเข้าใจต่อความเป็นจริงเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง สิ่งที่เคยมองว่าเป็นปัญหาอาจไม่ใช่ปัญหาอีกต่อไป สิ่งที่ไม่เคยรับรู้ว่าเป็นปัญหาอาจถูกระบุว่าเป็นปัญหาสำคัญ วิธีการแก้ปัญหาที่ใช้อยู่แต่เดิมอาจใช้ไม่ได้อีกต่อไปและบางครั้งยังถูกมองว่าเป็นต้นตอของความซับซ้อนยิ่งขึ้นของปัญหาคือ และการสร้างความยอมรับในกระบวนทัศน์ใหม่นี้ก็อาจต้องรอให้คนรุ่นที่คุ้นเคยอยู่กับกระบวนทัศน์เดิมหมดไปก่อนกระบวนทัศน์ใหม่จึงจะได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ ดังกรณีที่ โคลเปอร์นิคัส (Nicolaus Copernicus, ค. ศ. 1473-1543) นักคิดโปแลนด์ พยายามคิดคำนวณเพื่อแสดงให้เห็นว่า โลกมิได้เป็นศูนย์กลางของจักรวาลที่มีดวงอาทิตย์และดวงดาวต่างๆ เป็นบริวาร ดังที่เชื่อกันมาตั้งแต่สมัยกรีกหรือที่สอนกันมาในหลักศาสนา แต่ตรงกันข้าม ดวงอาทิตย์คือศูนย์กลางที่มีโลกหมุนรอบ ด้วยอิทธิพลของศาสนจักรเขาไม่สามารถเปิดเผยข้อค้นพบของเขาจนกระทั่งเขาอายุได้ 70 ปี และอีกหลายสิบปีต่อมากาลิเลโอ จึงประดิษฐ์กล้องโทรทรรศน์ขึ้นมาพิสูจน์ความจริง แต่กระนั้นเขาก็ถูกทรมานร่างกายให้กล่าวยกเลิกทฤษฎีต่างๆ ของเขาที่ทำทาสีศาสนจักร ต่อมาการเปลี่ยนแปลงความคิดในระดับพื้นฐานนี้ได้นำไปสู่ความรู้ใหม่ที่มีผลต่อความ

เปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางทางดาราศาสตร์ต่อมา การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์จึงไม่ได้เป็นเพียงการเปลี่ยนทัศนคติ ความเชื่อ หรือ “คิดใหม่ ทำใหม่” ทั่วๆ ไปในชีวิตแต่ละคน แต่เป็นการปรับเปลี่ยนความคิดในระดับพื้นฐานร่วมกันของคนทั้งชุมชน จนทำให้มีทัศนคติต่อโลกและความจริงเปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง

ในปัจจุบันคำว่ากระบวนทัศน์กลายเป็นคำที่ติดตลาดถูกใช้อย่างแพร่หลาย และใช้ในความหมายและขอบเขตที่แตกต่างกันมากจนสับสน แต่ คาปรั้า (Fritjof Capra, ค.ศ. 1940?-) เป็นคนหนึ่งที่น่าเอาแนวคิดเรื่องกระบวนทัศน์มาใช้ในงานของเขาและได้รับการยอมรับอย่างสูงในแวดวงวิชาการ โดยเขาได้ขยายขอบเขตของคำว่ากระบวนทัศน์ของ คุณ ที่เน้นอยู่ในชุมชนนักวิทยาศาสตร์ให้รวมถึงชุมชนจริงๆ ในสังคมด้วย โดยเขาได้ให้นิยาม “กระบวนทัศน์ทางสังคม” (social paradigm) ว่าหมายถึง “กลุ่มของแนวคิด คุณค่า การรับรู้ และการปฏิบัติ ที่ยึดถือใช้ร่วมกันในชุมชน ซึ่งจะเพื่อกำหนดทัศนคติเกี่ยวกับความจริงที่เฉพาะเจาะจงอย่างหนึ่งขึ้นมา เพื่อเป็นพื้นฐานให้ชุมชนนั้นนำไปใช้จัดการกับเรื่องต่างๆ ในชุมชนนั้น”⁷ (Capra, 1986, อ้างใน Capra, 1997: 5-6) และได้ใช้แนวความคิดนี้เป็นประเด็นหลักในการนำเสนอในเรื่อง *The Turning Point* (1985) ที่พยายามชี้ให้เห็นการเคลื่อนไหวของกระบวนทัศน์ของสังคมที่ผ่านมานในอดีต และที่กำลังเกิดขึ้นเนื่องจากผลกระทบจากการค้นพบทฤษฎีใหม่ทางฟิสิกส์ ต่อมาในปี 1997 เขาได้พยายามสังเคราะห์ทฤษฎีใหม่ชื่อ “*The web of life หรือ ข่ายใยชีวิต*” เพื่อใช้ทำความเข้าใจโลกและชีวิตใหม่ โดยหมายที่จะพัฒนาไปสู่การเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ของสังคมต่อไป

แม้ว่าการนำคำว่ากระบวนทัศน์ที่ใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงความเชื่อพื้นฐานในวงการวิชาการมาใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงความเชื่อโดยรวมของสังคมจะมีข้อจำกัดอยู่บ้าง เพราะธรรมชาติของสังคมมีความหลากหลายและไม่หยุดนิ่ง ทำให้ไม่เห็นชุดความเชื่อพื้นฐานที่ทำหน้าที่เป็นแบบจำลอง (model) หรือตัวอย่าง (example) อย่างชัดเจน ส่วนการปรับเปลี่ยนความคิดก็อาจจะไม่เด็ดขาดเหมือนที่เกิดขึ้นในวงการวิทยาศาสตร์ อย่างไรก็ตามอิทธิพลขององค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่เป็นตัวผลักดันการพัฒนาโลกยุคนี้อย่างชัดเจน ประกอบกับความสามารถของ คาปรั้า ที่ได้ชี้ให้เห็นแง่มุมต่างๆ ที่วิทยาศาสตร์ได้เข้ามากำหนดมุมมองต่อโลกและชีวิตอย่างชัดเจน ทั้งด้านชีววิทยา การแพทย์ จิตวิทยา เศรษฐศาสตร์ พร้อมทั้งเสนอมุมมองอื่น เช่น สุขภาพองค์รวม หรือชีวิตแบบกระบวนระบบ ได้ช่วยให้เข้าใจถึงอิทธิพลของกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่มีอิทธิพลต่อวิถีคิดของสังคมยุคนี้อย่างชัดเจน และเห็นพ้องว่าปัญหาต่างๆ ที่สังคมโลกกำลังเผชิญอยู่ขณะนี้มีพื้นฐานอยู่ที่กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์อยู่มาก มีความจำเป็นที่จะต้องช่วยกันหากระบวนทัศน์ใหม่ในการทำความเข้าใจโลกและชีวิตทั้งนี้ก็เพื่อความอยู่รอดของมนุษยชาตินั่นเอง แต่การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางสังคมจะเป็นไปแบบเดียวกับกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์หรือไม่นั้น คงยังไม่มีใครตอบได้อย่างชัดเจน

2.2.3.2 กระบวนทัศน์หลักของโลกยุคอุตสาหกรรม

จากหัวข้อที่ผ่านมามาดูจะเห็นได้ว่าวิกฤติปัญหาของโลกและวิกฤติด้านสุขภาพ เป็นปัญหาที่มีความเชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิดเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน ซึ่งอาจมองได้ว่าตั้งอยู่บนการพัฒนาโลกโดยใช้หลักการสำคัญสองเรื่อง คือ 1) ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐานในการสร้างองค์ความรู้และเทคโนโลยี และใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินความรู้ ความจริง และความถูกต้องของสรรพสิ่งบนโลก และ 2) ใช้หลักเศรษฐกิจแบบบริโภคนิยมนำความรู้และเทคโนโลยีที่ได้มาจากข้อแรก พาโลกไปสู่ความก้าวหน้าสะดวกสบายมีอยู่มีกิน โลกยุคโลกาภิวัตน์นี้ไม่ว่าเราจะมองไปที่ใดเราก็จะพบแต่สินค้าและบริการที่สืบเนื่องอยู่กับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ลูกอมบรรจุในห่อสีสดใสได้เข้ามาแทนลูกหยีหวานหรือเมล็ดมะขามคั่ว ถูพลาสติกได้เข้ามาแทนใบตอง ปิ่นโต ในแทบทุกชุมชน โดยมีวิทยุโทรทัศน์พร้อมกับการโฆษณาเป็นหัวหอกนำ “โลกแห่งวิทยาศาสตร์และการบริโภค” นี้เข้าสู่ชุมชนพร้อมด้วยกำลังสนับสนุนจากทุกส่วน ทั้งจากภาครัฐผ่านระบบการศึกษา การสร้างสาธารณูปโภค ถนน ไฟฟ้า โทรศัพท์ ระบบเกษตรแผนใหม่ ฯลฯ และภาคเอกชนซึ่งก็หนีไม่พ้นการนำเทคโนโลยีในรูปสินค้าและบริการเข้าไปเปิดตลาดใหม่ แต่ทั้งหมดนี้ถูกให้คุณค่าที่สูงกว่าว่าเป็นการไปพัฒนาสร้างความทันสมัยสร้างโอกาสให้กับคนใน “ชนบท”

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาต่อไปจะพบว่าองค์ประกอบในการขับเคลื่อนโลกทั้ง 2 ข้อนี้ ได้ตั้งอยู่บนความเชื่อพื้นฐานในการมองความจริง มองโลก และชีวิตแบบเดียวกัน นั่นคือเห็นว่าความจริงแท้มีอยู่อย่างเป็นอิสระที่รอให้คนพัฒนาวิธีการศึกษาไปค้นพบกฎเกณฑ์แห่งความจริงนั้น มองว่าโลกเป็นวัตถุที่ตั้งอยู่ภายใต้เวลาและพื้นที่ (time-space) ประกอบไปด้วยสสารที่รวมตัวกันขึ้นอย่างซับซ้อนเป็นคน วัตถุ หรือสิ่งของ โดยมีองค์ประกอบย่อยที่ทำงานสัมพันธ์กันในลักษณะเป็นกลไก จิตใจหรือวิญญาณก็เป็นเพียงกลไกการทำงานอย่างหนึ่งของร่างกายคือสมองเท่านั้น โลกแห่งจิตหรือวิญญาณจึงไม่มีอยู่จริง การทำความเข้าใจโลกและสรรพสิ่งจึงทำได้ด้วยการแยกแยะศึกษาย่อยลงไปเป็นลำดับ เมื่อเข้าใจกลไกองค์ประกอบของส่วนย่อยดีแล้ว ก็จะทำให้เข้าใจการทำงานในภาพรวมของสิ่งที่ประกอบด้วยองค์ประกอบย่อยๆ นั้นได้ในที่สุด ขั้นตอนในการศึกษาก็ต้องใช้วิธีการพิสูจน์ทดลองใช้เครื่องมือวัดออกมาให้เห็นได้อย่างชัดเจนสามารถทำซ้ำแล้วได้ผลเหมือนเดิม

กระบวนทัศน์หรือความเชื่อพื้นฐานในการเข้าใจโลก ชีวิต และความจริงที่กล่าวถึงข้างต้นนี้ ผมเรียกรวมๆ ในการศึกษาว่า กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ หรือ กระบวนทัศน์กระแสหลัก ซึ่งมีได้หมายถึงกระบวนทัศน์ที่ใช้ในชุมชนนักวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นกระบวนทัศน์ที่คนในสังคมส่วนใหญ่ใช้ร่วมกันในขณะนี้ ซึ่งมีลักษณะทางปรัชญาสำคัญๆ คือ มองโลกและจักรวาลว่าเป็นองค์ประกอบของวัตถุหรือสสาร หรือมองแบบสสารนิยม (materialism) ใช้วิธีการหาความรู้ด้วยการทดลองหรือสำรวจ (ประจักษ์นิยม, empiricism) ที่รับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 สามารถแสดงผลที่เป็นตัวเลขหรือแสดงค่าได้อย่างชัดเจน (ปฏิฐานนิยม, positivism) เชื่อว่าสามารถเข้าถึงความจริงได้

ด้วยการศึกษาแบบลดส่วน (reductionism) และความรู้ความจริงที่ค้นพบสามารถนำไปใช้เป็นกฎเกณฑ์ทั่วไป (generalizable) และสามารถนำไปใช้ควบคุมหรือทำนายปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นภายใต้กฎเกณฑ์นั้นได้ (determinism)

กระบวนทัศน์เหล่านี้มีพื้นฐานมาตั้งแต่ยุคกรีก และได้เริ่มก่อตัวขึ้นอย่างชัดเจนในสังคมตะวันตกมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 โดยมีนักคิดหลายคนค่อยๆ เสนอความคิดขึ้นมา นับตั้งแต่ฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon, ค.ศ. 1561-1626) บิดาแห่งวิทยาศาสตร์ของอังกฤษ ที่เสนอกฎเกณฑ์ในการแสวงหาความรู้จะต้องใช้การสำรวจธรรมชาติอย่างเป็นระเบียบ ทำการทดลองให้เห็นจริง (empirical data) และสร้างกฎธรรมชาติขึ้นมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ แทนการครุ่นคิดถกเถียงกันในเชิงเหตุผลทางตรรกะแบบที่เคยนิยมกันมา นอกจากนี้ เบคอน ได้ชี้ให้เห็นเป้าหมายของการได้มาซึ่งความรู้แบบนี้ว่าไม่ใช่เพื่อให้เกิดความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติเท่านั้น แต่เพื่อเอาชนะธรรมชาติให้ได้ เมื่อรู้แล้วว่าธรรมชาติมีกฎเกณฑ์อย่างไร มนุษย์ก็สามารถใช้ธรรมชาติมาเพื่อประโยชน์ต่อความสะดวกสบายของเขาสองได้ นอกจากนี้ยังมีนักคิดที่สำคัญๆ อีกหลายคน ที่ค่อนข้างโดดเด่น เช่น กาลิเลโอ (Galileo Galilei, 1564-1642) ที่อิตาลี ที่ได้ศึกษาหาความจริงโดยการประดิษฐ์เครื่องมือมาใช้ทดลองเพื่อสำรวจหาความจริง ฮอบส์ (Thomas Hobbes, 1588-1679) ที่สรุปว่ามนุษย์คือเครื่องจักรโดยธรรมชาติ ส่วนสังคมคือเครื่องจักรที่ประดิษฐ์ขึ้น ฮาร์วี (William Harvey, 1578-1657) ที่ศึกษาการทำงานของหัวใจและการหมุนเวียนโลหิต แล้วออกมายืนยันให้เห็นภาพความเป็นเครื่องจักรของร่างกายมนุษย์อีก บุคคลสำคัญอีกท่านหนึ่งคือ เดส์คาร์ต (Renè Descartes, ค.ศ. 1596-1650) ผู้ได้ชื่อว่าบิดาแห่งปรัชญาสมัยใหม่ ที่เน้นความสำคัญของแยกส่วนย่อยเพื่อศึกษาลงในรายละเอียด แยกเรื่องของกายและจิตให้ออกจากกัน ทำให้สามารถศึกษาเรื่องของกายได้โดยไม่ต้องสนใจจิต การศึกษาด้านร่างกายและวัตถุจึงสามารถก้าวหน้าไปได้โดยไม่ต้องสนใจเรื่องทางจิตอีกต่อไป จนมาถึง นิวตัน (Isaac Newton, 1642-1727) นักฟิสิกส์ผู้ยิ่งใหญ่ก็ได้ออกมายืนยันความเป็นจักรกลของธรรมชาติ ด้วยกฎแรงโน้มถ่วงของโลกพร้อมทั้งแนวทางการศึกษาคำนวณทางฟิสิกส์ที่ทำให้เกิดการพัฒนาทางความรู้ เทคโนโลยี และอุตสาหกรรมขึ้นอย่างกว้างขวาง (ฮักลีย์ และคณะ, 2544: 57-79)

ความสำเร็จของวงการวิทยาศาสตร์ทำให้ศาสตร์แขนงต่างๆ เติบโตและขยายออกเป็นสาขาย่อยมากมาย ส่วนสังคมศาสตร์เองก็หันมาใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการศึกษาสังคม เกิดแนวคิดทฤษฎีใหม่ๆ ในการอธิบายสังคม มองสังคมเป็นโครงสร้างที่มีสถาบันต่างๆ ทำงานประสานสอดคล้องกันดูดังเครื่องจักรขนาดใหญ่ มีแนวคิดในการจัดการปกครอง จัดระบบกฎหมาย เพื่อบริหารจัดการคนดูดังฟันเฟืองหนึ่งของกลไกทางสังคม ทางเศรษฐศาสตร์ก็มีกระบวนทัศน์พื้นฐานในการมองโลกและชีวิตแบบเดียวกับที่วิทยาศาสตร์ใช้ คิดหากลไกในการกระตุ้นระบบเศรษฐกิจให้เติบโต มั่งคั่งโดยการดึงเอาทรัพยากรธรรมชาติที่รวมถึงมนุษย์ทุกคนด้วยมาทำให้เกิดมูลค่า นำสังคมไปสู่การสังคมนมั่งคั่งทางวัตถุ กระตุ้นให้มีการบริโภคสินค้าและบริการให้มากขึ้น เมื่อนักวิชาการ

และผู้มีอำนาจทุกส่วนในสังคมรับเอากระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ไปใช้มากขึ้น ทำให้กระบวนทัศน์นี้เข้าไปแทนที่กระบวนทัศน์ของคริสตจักรได้แทบทั้งหมด โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางวัตถุ จน นิทส์เซ่ (Friedrich Nietzsche, 1844-1900) ได้ประกาศก้องตั้งแต่ปี ค.ศ. 1883 ว่า พระเจ้าตายแล้ว (God is dead)

พร้อมกับที่สังคมตะวันตกเริ่มมั่นคงและมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมากขึ้น ก็ได้เริ่มออกสำรวจไปยังดินแดนไกลออกไป ทั้งเพื่อการค้าและแสวงหาทรัพยากรมาป้อนให้กับอุตสาหกรรมในประเทศของตน การขยายขยายอิทธิพลออกทั้งในรูปการใช้กำลังยึดครองและสร้างพันธมิตรเพื่อการค้าขายก็ได้้นำวิถีคิด ความรู้ และเทคโนโลยีต่างๆ เข้าไปด้วย กระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง และมีการประสานงานก่อตั้งองค์การสหประชาชาติขึ้น เมื่อปลายปี ค.ศ. 1945 ประเทศตะวันตกที่ชนะสงคราม ก็ตั้งตนเป็นผู้นำในการพัฒนาประเทศอื่นๆ ทั้งที่ได้รับภัยจากสงครามหรือประเทศที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีต่ำกว่า ให้ปรับปรุงประเทศไปในทิศทางเดียวกับที่ประเทศตะวันตกได้ทำมา มีการก่อตั้งธนาคารโลกขึ้นเพื่อให้การสนับสนุนทางการเงิน ส่งคณะผู้เชี่ยวชาญลงไปสำรวจและวางกลยุทธ์ในการเปลี่ยนแปลงประเทศเหล่านี้ซึ่งถูกจัดให้เป็นประเทศด้อยพัฒนา และสถาปนาตัวเองเป็นประเทศที่พัฒนาแล้วเป็นผู้นำผู้กำหนดทิศทางการพัฒนาของโลก (พระธรรมปิฎก, 2542: 7-10; ไชยรัตน์ เจริญสิน โอบาร, 2542: 31-35) ทำให้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่เคยจำกัดอยู่ในชุมชนของประเทศในยุโรปและสหรัฐอเมริกา ได้ถูกยึดเย็บให้กลายเป็นกระบวนทัศน์หลักของโลก ถูกสร้างคุณค่าให้เป็นกระบวนทัศน์ของความทันสมัย ความก้าวหน้า ความดีงาม พร้อมๆ กับเบียดขับให้กระบวนทัศน์อื่นกลายเป็นความเชย ล้าสมัย ไร้รสนิยมน แต่ด้วยความจำกัดในการเข้าใจโลก และความเป็นจริงที่คลาดเคลื่อนไปของกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์นี้ จึงก่อให้เกิดวิกฤติโลก และวิกฤติสุขภาพดังที่เรากำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน

2.2.3.3 ข้อจำกัดแห่งกระบวนทัศน์หลักของโลก

เนื่องจากปัญหาเรื่อง “ความจริงแท้” ว่ามีอยู่หรือไม่ ถ้ามี มีอยู่ในลักษณะใด เราจะเข้าถึงได้อย่างไร เป็นปัญหาพื้นฐานทางปรัชญาที่ยังคงไม่มีคำตอบ และในเมื่อกระบวนทัศน์เป็นเรื่องของความเชื่อพื้นฐานในการทำความเข้าใจความจริงของสรรพสิ่ง ดังนั้นการที่จะบอกว่ากระบวนทัศน์ใดมีข้อจำกัดด้วยการเปรียบเทียบกับความเข้าใจความจริงของอีกกระบวนทัศน์หนึ่ง แล้วบอกว่ากระบวนทัศน์นี้เข้าใจสภาพความจริงผิดเพี้ยนไปจึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำได้ (incommensurable) เช่นเดียวกันกับการที่เราจะบอกว่ากระบวนทัศน์นี้เน้นวัตถุมากเกินไป กระบวนทัศน์นั้นเน้นแต่จิตมากเกินไปก็เป็นสิ่งที่บอกไม่ได้เช่นกัน ทั้งนี้ก็เพราะมนุษย์เรายังไม่สามารถรู้ได้ว่าความจริงแท้คืออะไร ด้วยเหตุนี้การกล่าวถึงข้อจำกัดของกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ในที่นี้ผมจึงทำได้เพียงการชี้ให้เห็นถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการมองโลกและชีวิตด้วยกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ และเมื่อมองโลกด้วยอีกกระบวนทัศน์หนึ่งผลจะตามมาอย่างไรเท่านั้น

ภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่มองความจริงของโลกและสรรพสิ่งว่าเป็นวัตถุหรือสสาร ได้เป็นพื้นฐานสำคัญทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบบริโภคนิยมรุ่งเรืองขึ้น รวมทั้งมีส่วนทำให้เกิดการเติบโตขยายตัวทางเศรษฐกิจ เพราะคนให้คุณค่ากับการบริโภคและสะสมวัตถุล้ำของมากขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกสร้างความสนุกตื่นเต้นให้กับร่างกายนี้ทำให้ธุรกิจต่างๆ เติบโตขึ้นมาก พร้อมทั้งมองเห็นว่าทรัพยากรธรรมชาติก็เป็นเพียงวัตถุที่มีไว้เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์จึงนำมาใช้อย่างฟุ่มเฟือย มีการศึกษาพบว่าหากชาวโลกต้องการรักษาสภาพป่าที่มีอยู่ขณะนี้ให้ยั่งยืนต่อไปชาวเนเธอร์แลนด์ต้องลดการใช้ไม้ลงจากปัจจุบัน ร้อยละ 60 ขณะที่ชาวสหรัฐอเมริกาต้องใช้ลดลงร้อยละ 79 เช่นเดียวกับการใช้เชื้อเพลิงจากฟอสซิล (เช่น น้ำมัน ก๊าซ ถ่านหิน) ซึ่งเป็นต้นตอของการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์สู่บรรยากาศโลกทำให้เกิดปัญหาเรือนกระจก ที่พบว่าคนสหรัฐอเมริกาปล่อยก๊าซนี้ถึง 19.5 ตันต่อคนต่อปี และหากต้องการรักษาสภาพแวดล้อมไว้ให้ได้ต้องลดลงเหลือไม่เกิน 4 ตัน ต่อคนต่อปี ในปี ค.ศ. 2010 หรือใช้เชื้อเพลิงฟอสซิลนี้ได้ไม่เกิน 1 ลิตรต่อคนต่อวัน (คอร์เตน, 2542: 54-55)

การมองภาพของสังคมรวมทั้งตัวมนุษย์ภายใต้กระบวนทัศน์นี้ ว่ามีการทำงานลักษณะเช่นเดียวกับเครื่องจักรกลในด้านหนึ่งได้ช่วยให้ระบบอุตสาหกรรมพัฒนาขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพ ระบบการทำงานในโรงงานได้จัดคนเข้าทำงานร่วมกับเครื่องจักร และถูกมองว่าเป็นเพียงฟันเฟืองตัวหนึ่งของระบบจักรกลการผลิตของโรงงานเท่านั้น ดังที่ เฮนรี ฟอร์ด ได้พูดถึงคนงานในโรงงานผลิตรถยนต์ของเขาว่า “มีงาน 670 ชิ้นที่คนไม่มีข้าทำได้ อีก 2,637 ชิ้น อาศัยคนขาเดียว อีก 2 ชิ้น ใช้คนไม่มีแขนก็ได้ 715 ชิ้น ใช้คนแขนเดียว และ 10 ชิ้น ใช้คนตาบอดก็ได้” (อ้างใน พระไพศาล วิสาโล และ สมควร ใฝ่งามดี, 2533: 9) ที่สะท้อนให้เห็นการมองคนไม่ต่างไปจากเครื่องจักรในการผลิตชิ้นหนึ่งของโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งผลในอีกด้านหนึ่งได้ทำให้เกิดปัญหาสุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจกับคนงาน ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างผู้ประกอบการกับคนงาน และปัญหาอื่นๆ ตามมา

นอกจากนี้การที่กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ให้คุณค่ากับชีวิตในส่วนรูปร่างกายที่สัมผัสได้ในปัจจุบันนี้เท่านั้นที่เป็นความจริง ชีวิตจึงมีเวลาจำกัดมากสิ้นสุดลงเมื่อตาย ทำให้สังคมภายใต้กระบวนทัศน์นี้คนต้องเร่งใช้ชีวิตให้คุ้มค่าโดยบริโภคและครอบครองวัตถุให้มากที่สุด และแน่นอนทำให้ต้องพยายามหลีกเลี่ยงความตายให้ห่างไกลที่สุดด้วย โดยมีวงการแพทย์รับภาระหน้าที่อันยิ่งใหญ่นี้พัฒนาความรู้และเทคนิคที่ช่วยยืดชีวิตให้นานที่สุด ความตายคือความพ่ายแพ้ทางการแพทย์ ความตายคือสิ่งที่น่ากลัวที่ต้องหลีกเลี่ยง และหากชีวิตที่ดำเนินไปเต็มไปด้วยความทุกข์ลำบากถูกคนที่อยู่ภายใต้กระบวนทัศน์นี้จะเลือกความตายเป็นทางออกโดยคิดว่าสามารถยุติความทุกข์ทั้งปวงลงได้เมื่อทำลายร่างกายนี้ไป

แม้ว่าภายใต้กระบวนทัศน์นี้จะทำให้เศรษฐกิจเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว มีการพัฒนาความรู้และเทคโนโลยีเพื่อความสะดวกสบายของชีวิตอย่างรวดเร็ว มีความเจริญก้าวหน้าทางการแพทย์ในการรักษาโรคและยืดการตายของผู้ป่วยออกไป แต่ขณะเดียวกันก็ได้ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม มี

การทำลายทรัพยากรธรรมชาติไปอย่างรวดเร็ว เกิดปัญหาการใช้อำนาจ เล่ห์เหลี่ยม และความรุนแรง เพื่อแย่งชิงกันครอบครองและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรตั้งแต่ระดับโลกลงมาถึงระดับชุมชนและปัจเจก ทำให้คนบางกลุ่มบริโภคอย่างฟุ่มเฟือยในขณะที่บางกลุ่มขาดแคลนอย่างรุนแรง ทำให้เกิดปัญหาขยะมูลฝอย ปัญหามลพิษ ปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด หรืออาจกล่าวได้ว่าทำให้เกิดวิกฤติปัญหาโลกทั้งปวงดังที่กล่าวถึงมาแล้วตอนต้นนั่นเอง

และด้วยการให้ความสำคัญกับวิหาคความจริงแบบวิทยาศาสตร์ที่เน้นการพิสูจน์ด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์หรือเป็นตัวเลข ร่วมกับการมองมนุษย์และสังคมโดยรวมในลักษณะของกลไก จึงทำการศึกษาปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างแยกส่วนเจาะลึก ดัดดัดพิพิลด้านบริบทและแง่มุมทางอารมณ์ความรู้สึกออกไป โดยหวังว่าเมื่อเข้าใจกฎเกณฑ์ในรายละเอียดแล้วจะสามารถนำไปใช้แก้ปัญหาได้อย่างเป็นสากล เราจึงพบว่าการแก้ปัญหาการแพร่ระบาดของโรคเอดส์สังคมภายใต้กระบวนทัศน์นี้ได้ทุ่มเทอยู่กับการค้นคว้าทางการแพทย์เพื่อหาการรักษาและวัคซีนป้องกันการติดเชื้อ หรือระดมแจกถุงยางอนามัยเพื่อป้องกันการรับ/กระจายเชื้อไวรัสต้นเหตุ แต่ไม่เห็นปัญหาในภาพรวมที่เกิดจากความยากจน หรือการอยากได้เงินมากๆ มาซื้อสิ่งของฟุ่มเฟือยที่ผลักดันให้เยาวชนจำนวนมากออกมาขายบริการทางเพศ เกิดจากการขูดรีดแรงงานที่ทำให้คนขับรถบรรทุกหรือลูกเรือประมงต้องจากครอบครัวไปครั้งละนานๆ ที่เห็นเหตุให้ต้องไปซื้อบริการทางเพศ เกิดจากตัวระบบราชการที่แจกถุงยางอนามัยให้เฉพาะสถานบริการที่มีการขึ้นทะเบียนไว้ แหล่งขายบริการชั่วคราวตามแหล่งพักรถบรรทุกหรือตลาดนัดโคกระบือจึงไม่ได้รับแจกถุงยางอนามัย (เพราะไม่รู้จะรายงานอย่างไร) และที่สำคัญคือไม่ให้ความสำคัญกับแง่มุมทางศีลธรรม การควบคุมหักห้ามใจต่อพฤติกรรมเสี่ยง ด้วยเหตุนี้การควบคุมการแพร่กระจายของโรคเอดส์จึงทำไม่ได้ แม้ว่าจะคิดค้นวัคซีนป้องกันหรือยารักษาให้หายขาดได้แล้วก็ตาม

การแก้ปัญหาที่ต่างๆ อยู่จึงมักเป็นเพียงการกลบทับปัญหาไว้เพื่อรอวันปะทุขึ้นมาใหม่ที่ก่อผลกระทบรุนแรงกว่าเดิม เช่น การแก้ปัญหาจราจรที่ทำได้เพียงการตัดถนนเพิ่มขึ้น การใช้ตำรวจจราจรเพิ่มขึ้น ใช้เทคโนโลยีการจราจร หรือระบบการขนส่งที่ทันสมัยขึ้นเท่านั้น แต่ไม่สามารถทำได้ด้วยการลดการผลิตและการซื้อขายรถ แล้วมาอำนวยความสะดวกให้คนขี่จักรยานหรือเดินไปทำงาน ทั้งนี้เพราะขัดต่อกระบวนทัศน์กระแสหลักของสังคมที่ต้องการสร้างความสุขและความสะดวกสบายให้กับร่างกายนี้ ต้องการกระตุ้นให้คนบริโภคสินค้าและบริการมากขึ้นอยู่ตลอดเวลา การลดการผลิตและขายรถจึงเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ เพราะนอกจากกระทบต่อธุรกิจการผลิตรถยนต์โดยตรงแล้วยังส่งผลต่อธุรกิจน้ำมัน ยาง อะไหล่ยนต์ และธุรกิจที่สืบเนื่องอยู่กับรถยนต์ รวมถึงห้างสรรพสินค้าที่ปัจจุบันออกแบบมาเพื่อรองรับคนที่ขับรถมาจับจ่ายสินค้าโดยเฉพาะ ปัญหาที่สำคัญที่สุดอีกประการหนึ่งคือคนที่อยู่ในสังคมที่นำด้วยกระบวนทัศน์นี้เองจะต่อต้านการแก้ปัญหานี้ เพราะทำให้ตนเองรู้สึกสูญเสียสิทธิส่วนตัว สูญเสียอำนาจในการใช้เงิน อำนาจในการครอบครองรถ และทำให้

ร่างกายได้รับความสะดวกสบายลดลง สุดท้ายก็ต้องสร้างถนนต่อไป ทนต่อรถติดต่อไป เผาผลาญน้ำมันต่อไป และคืนเงินขวนขวายหาเงินมาซื้อรถซ่อมรถกันต่อไปเรื่อยๆ ไม่สิ้นสุด

แต่หากมีอีกกระบวนการหนึ่งที่มีความเชื่อพื้นฐานข้อหนึ่งว่าชีวิตไม่ได้สิ้นสุดที่ความตาย แต่ยังมีจิตใจที่จะดำรงอยู่สืบต่อไปอีก ชีวิตนี้เป็นเพียงช่วงหนึ่งของวงจรชีวิตที่ใหญ่กว่าและสัมพันธ์อยู่อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติทั้งปวง คุณค่าของชีวิตนี้อยู่ที่การสั่งสมความดีงามและการใช้กำลังกายทรัพย์สินเงินทองไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง ภายใต้อะบวนการแบบนี้การแข่งขัน คดโกง ขูดรีด การก่ออาชญากรรมหรือสงครามเพื่อครอบครองทรัพย์สินจึงไม่ใช่สิ่งที่ควรทำ แต่ต้องทำความดีและอยู่อย่างเกื้อกูลกับธรรมชาติซึ่งจะช่วยไม่ให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมและขาดแคลนทรัพยากร ส่วนความเจ็บป่วย และความตายก็กลายเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิตไม่ใช่สิ่งน่าเศร้ามากนัก การซื้อและยัดความตายออกไปก็ไม่ใช่ว่าจำเป็นต้องทำอีกต่อไป การฆ่าตัวตายก็ไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหาชีวิตที่ได้ผลอีกเช่นกัน ปัญหาการแพร่กระจายของโรคเอดส์ก็จะไม่เกิดขึ้น หรืออาจหมดสิ้นไปได้โดยไม่ต้องศึกษาเจาะลึกด้วยเทคโนโลยีระดับสูงเพื่อหายาหรือวัคซีนรักษาเลย เพราะมีระบบศีลธรรมมีการปฏิบัติตามอย่างเข้าใจเป้าหมายที่สูงกว่าไม่ได้ถูกมองว่าเป็นข้อห้ามที่มาจำกัดเสรีภาพมนุษย์ ปัญหาจราจรก็ไม่เกิดเพราะคนพอใจที่จะใช้กำลังกายไม่ติดอยู่กับความสบายกาย นอกจากนี้วิกฤติปัญหาลังคมอันซับซ้อนและหาทางออกได้ยากที่เกิดขึ้นในกระบวนการแบบวิทยาศาสตร์แทบจะไม่เกิดขึ้นเลย จะเห็นได้ว่ากระบวนการแบบวิทยาศาสตร์คือต้นตอหรือรากฐานที่สำคัญของวิกฤติปัญหาทั้งหลายทั้งปวงที่โลกเรากำลังเผชิญ เป็นความจำกัดของกระบวนการแบบวิทยาศาสตร์เอง การจะแก้วิกฤติปัญหาสุขภาพที่เราากำลังเผชิญอยู่ขณะนี้จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเข้าไปจัดการในระดับกระบวนการ ต้องการการเปลี่ยนแปลงในระดับกระบวนการเท่านั้น

2.3 ระบบสุขภาพภายใต้กระบวนการแบบวิทยาศาสตร์

เมื่อกระบวนการแบบวิทยาศาสตร์ได้เป็นรากฐานของความเข้าใจโลกและชีวิตของคนส่วนใหญ่ในยุคนี้ เรื่องสุขภาพจึงไม่พ้นที่จะต้องถูกขับเคลื่อนไปภายใต้กระบวนการนี้ด้วย ในที่นี้ผมขอเรียกระบบสุขภาพที่มีพื้นฐานการรับรู้หรือความเข้าใจเกี่ยวกับสุขภาพที่อยู่ภายใต้กระบวนการแบบวิทยาศาสตร์ว่า “ระบบสุขภาพกระแสหลัก” เนื่องจากเป็นระบบสุขภาพที่ได้รับสูงนำไปใช้เป็นวิธีหลักในการทำความเข้าใจและแก้ปัญหาสุขภาพทั่วโลก แต่ทั้งนี้มิได้มีเจตนาที่จะสื่อว่าเป็นระบบการแพทย์ที่ดีกว่าระบบสุขภาพแบบอื่นๆ แม้ว่าในความรู้สึกของคนส่วนใหญ่ในปัจจุบันจะเป็นอย่างนั้นก็ตาม ในทางตรงข้ามในส่วนนี้และส่วนต่อๆ ไปของบทนี้ผมจะเสนอให้เห็นถึงข้อจำกัดที่มีอยู่ภายใต้ระบบสุขภาพกระแสหลัก โดยไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อโจมตีหรือให้ร้ายระบบสุขภาพกระแสหลักเพราะยังเป็นระบบหนึ่งที่มีประโยชน์ต่อมนุษยชาติ เพียงแต่ต้องการชี้ให้เห็นว่าระบบการแพทย์กระแสหลักนี้อยู่ในฐานะของระบบสุขภาพหนึ่งที่ไม่ต่างจากระบบสุขภาพแบบอื่น (ที่มักถูกเรียก

ว่าการแพทย์ทางเลือก) เลย เพราะตั้งอยู่บนพื้นฐานของ “ความเชื่อ” ชุดหนึ่งเช่นกัน เพียงแต่ว่าความเชื่อชุดนี้กำลังมีอิทธิพลและมีอำนาจสูงมากในปัจจุบันจนทำให้คนจำนวนมาก โดยเฉพาะคนในระบบสุขภาพนั้นเองเชื่อว่าระบบสุขภาพนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของ “ความจริง” ในหัวข้อนี้ส่วนแรกผมจะนำเสนอที่มาและความเชื่อพื้นฐานของระบบสุขภาพกระแสหลักโดยสังเขป จากนั้นจึงจะชี้ให้เห็นถึงจุดที่เป็นข้อจำกัดของระบบสุขภาพแบบนี้

2.3.1 แนวคิดพื้นฐานของระบบสุขภาพกระแสหลัก

วัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับสุขภาพเป็นสิ่งที่ถูกพัฒนาขึ้นมาควบคู่กับมนุษย์ในทุกๆ ชุมชน เมื่อเรื่องของสุขภาพไม่ได้แยกขาดออกจากความรู้ของสังคม จึงมีความแตกต่างและหลากหลายไปตามความเชื่อพื้นฐานหรือกระบวนทัศน์และสภาพความเป็นอยู่ของแต่ละสังคม ไม่ได้เป็นระบบเดียวที่มีองค์ความรู้เหมือนกันหมดทั้งโลกอย่างที่เรารับรู้กันอยู่ในปัจจุบัน แม้ว่าองค์ความรู้ทางการแพทย์ภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์จะมีการขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ในศตวรรษที่ 19 หลังจาก หลุยส์ ปาสเตอร์ (Louis Pasteur) ได้เสนอทฤษฎีจุลินทรีย์ขึ้น จากการศึกษาทดลองด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เพื่อลบล้างความเชื่อในอดีตที่ว่าสิ่งมีชีวิตสามารถเกิดขึ้นมาเองได้จากสิ่งไม่มีชีวิต (spontaneous generation) และวงการแพทย์ภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ ก็ได้ใช้ทฤษฎีเชื้อโรค (germ theory) อธิบายสาเหตุของการเจ็บป่วยและใช้เป็นแนวทางการรักษา ซึ่งระบบการแพทย์แบบอื่นๆ ไม่เคยใช้มาก่อนเลย

แม้ว่าองค์ความรู้ของระบบการแพทย์ภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์จะได้รับการปรับปรุงพัฒนาขึ้นมาเป็นลำดับในประเทศตะวันตก แต่กระนั้นก็ยังไม่ได้อยู่ในฐานะที่เป็นระบบการแพทย์กระแสหลักหรือเป็นระบบการแพทย์ที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการเพียงระบบเดียว ยังมีรูปแบบการเรียนการสอนเพื่อการรักษาโรคอยู่หลากหลายในสังคม สำหรับในประเทศสหรัฐอเมริกา ระบบการแพทย์ภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์เพิ่งเริ่มก้าวเข้ามาเป็นระบบการแพทย์กระแสหลักของสังคมเมื่อ ค.ศ. 1910 หรือไม่ถึงหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมาเอง (Salmon, 1984: 3) หลังจากรายงานการศึกษาที่ชื่อ Flexner Report ที่ศึกษาะบบการแพทย์ของอเมริกา เสนอให้มีการปรับปรุงสร้างมาตรฐานระบบแพทยศาสตร์ศึกษาและระบบบริการสุขภาพขึ้นใหม่ โดยใช้ระบบการแพทย์ที่มีกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์มาเป็นมาตรฐานในการพัฒนาระบบการแพทย์ที่มีอยู่ค่อนข้างหลากหลายในขณะนั้นให้เข้าสู่เกณฑ์เดียวกัน โดยการสนับสนุนของมูลนิธิ Rockefeller and Carnegie จากนั้นแนวการจัดการระบบการแพทย์แบบนี้ซึ่งสอดคล้องอย่างยิ่งกับกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่สังคมใช้อยู่ ก็ได้กระจายออกสู่ประเทศเป็นกระแสหลักทั่วโลกพร้อมๆ กับแนวคิดใหม่ในการพัฒนาทำให้การแพทย์แบบนี้เป็นที่รู้จักกันในนามการแพทย์ตะวันตก (western medicine) การแพทย์แบบวิทยาศาสตร์ (scientific medicine) การแพทย์แผนปัจจุบัน (conventional medicine) หรือแม้กระทั่งการแพทย์สากล (cosmopolitan medicine)

หากพิจารณาในเชิงปรัชญา Wulff และคณะ (1986: 30-32) ได้วิเคราะห์ว่าระบบการแพทย์ภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์นี้ ตั้งอยู่บนพื้นฐานทางปรัชญา 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ 1) สำนักปรัชญาสามัญนิยม (Realism)⁹ ที่เชื่อว่าธรรมชาติที่เราพบเห็นบนโลกนี้คือความจริงแท้และตั้งอยู่ภายนอกอย่างเป็นอิสระจากตัวเรา (จะมีเราอยู่หรือไม่ สิ่งเหล่านี้ก็ดำรงอยู่ของมัน) ธรรมชาติเป็นวัตถุที่มีโครงสร้างของมันเองดำรงอยู่จริงในโลกที่มากกว่าต้นประสาทสัมผัสของเรา และ 2) ตั้งอยู่บนความเชื่อตามสำนักประจักษ์นิยม (Empiricism) ที่มีพื้นฐานมาจากกลุ่มคนที่เชื่อว่าความจริงแท้คือสสาร (Materialism) สำนักประจักษ์นิยมเชื่อว่าความรู้จะได้มาผ่านทางประสบการณ์เท่านั้น นั่นหมายถึงว่าต้องเป็นปรากฏการณ์ที่สามารถตรวจสอบได้ วัดให้เห็นอย่างประจักษ์ได้เท่านั้น

Wulff และคณะ ได้อธิบายเพิ่มเติมด้วยว่าในช่วง 2-3 ศตวรรษก่อน ความเชื่อพื้นฐานทางการแพทย์ตั้งอยู่บนฐานสามัญนิยมมาก แพทย์ผู้รักษาเชื่ออย่างไม่ต้องมีหลักฐานยืนยันเลยว่ามีกลไกอยู่เบื้องหลังการเกิดโรคต่างๆ พวกเขาใช้วิธีการคาดคะเน (speculation) ร่วมกับหลักการหาความจริงแบบนิรนัย (deduction) ในการอธิบายสาเหตุการเกิดโรค ต่อมาภายหลังความเชื่อในการแสวงหาความรู้แบบประจักษ์นิยมที่วงการวิทยาศาสตร์ใช้ได้เข้ามามีอิทธิพลอย่างมากต่อองค์ความรู้ทางการแพทย์ แต่หลักคิดแบบสามัญนิยมก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ไม่น้อย ทฤษฎีทางการแพทย์ยังคงเชื่อในกลไกที่อยู่เบื้องหลังการเจ็บป่วย (ซึ่งยังไม่สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้อย่างถ่องแท้ว่ามีอยู่จริงหรือไม่ กลไกการเกิดโรคที่ยึดถืออยู่ในปัจจุบันจำนวนมากอยู่ในระดับของสมมติฐาน) แต่ก็ได้พยายามหาข้อพิสูจน์ด้วยวิธีการเชิงประจักษ์ตามหลักการทางวิทยาศาสตร์ มาสนับสนุนความเชื่ออยู่อย่างต่อเนื่อง Wulff และคณะ เรียกหลักความเชื่อพื้นฐานทางการแพทย์ลักษณะนี้ว่าเป็นสามัญนิยมภายใต้การควบคุมเชิงประจักษ์ (realism under empirical control) (เพ็งอ้าง: 38)

ในส่วนของการก่อตัวขององค์ความรู้ คาปรัว (2539-ข: 4-6) ได้ศึกษาพบว่าองค์ความรู้ด้านสุขภาพได้รับการพัฒนามาอย่างใกล้ชิดกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะสาขาวิชาชีววิทยา เขากล่าวถึงจุดเริ่มต้นของแนวคิดชีววิทยายุคปัจจุบันว่าเกิดขึ้นเมื่อประมาณ 300 ปีที่แล้ว โดยได้รับอิทธิพลจากทัศนะแบบเดส์คาร์ทส์ ที่เห็นว่าชีวิตประกอบด้วยส่วนของร่างกายและจิตใจที่แยกจากกันอย่างเด็ดขาดไม่เกี่ยวข้องกัน (dualism) ในส่วนของร่างกายมีการทำงานเหมือนเครื่องจักร ซึ่งประกอบด้วยชิ้นส่วนต่างๆ ที่นำมารวมกัน แนวคิดนี้ได้รับการพัฒนาปรับปรุงให้ละเอียดขึ้นเป็นลำดับ แต่กระนั้นก็ยังมีความเชื่อพื้นฐานร่วมกันจนถึงปัจจุบันว่า เราสามารถเข้าใจสิ่งมีชีวิตทุกประเภทได้ก็ต่อเมื่อมันได้รับการลดส่วนลงเป็นองค์ประกอบที่เล็กที่สุดแล้วจึงศึกษากลไกการทำงานของส่วนที่ลดลงนี้ ปรากฏการณ์ทางชีววิทยาใดที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยวิธีการวิเคราะห์แบบลดส่วนจะถูกตัดสินว่าเป็นการสำรวจค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ที่ไม่มีคุณค่า (เพ็งอ้าง: 6)

คาปรัว พบว่าทัศนะทางชีววิทยาแบบกลไกดังกล่าว ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการแพทย์อย่างชัดเจน และได้ก่อให้เกิดสิ่งที่ คาปรัว เรียกว่า แบบจำลองเวชศาสตร์ชีวภาพ (biomedical model) ที่ถูกนำมาใช้เป็นพื้นฐานทางความคิดให้กับวงการวิทยาศาสตร์การแพทย์ยุคใหม่ ตามทัศนะนี้ร่างกาย

มนุษย์จะได้รับการปฏิบัติเหมือนกับเครื่องจักรเครื่องหนึ่ง ซึ่งสามารถแยกวิเคราะห์หัวใจได้เป็นส่วนๆ ตามทฤษฎีเซลล์และทฤษฎีโมเลกุลทางชีววิทยา โดยมองว่าโรคภัยไข้เจ็บเป็นเสมือนตัวขัดขวางการทำงานของกลไกทางชีววิทยานั้นเอง บทบาทของแพทย์ตามทัศนะนี้คือการเข้าแทรกแซงแก้ไขส่วนที่ขัดข้องนั้นไม่ว่าโดยวิธีทางกายภาพหรือทางเคมีก็ตาม (คาปรั้า, เฟิงอ้าง: 41-42) รูปธรรมที่เกิดจากการนำแนวคิดนี้มาเป็นพื้นฐานกำหนดทิศทางการพัฒนาระบบสุขภาพ คือระบบองค์ความรู้และการบริการทางการแพทย์ถูกแบ่งซอยออกไปตามอวัยวะ ระบบของร่างกาย หรือเทคนิควิธีที่ใช้รักษา เช่น ผู้เชี่ยวชาญทาง ตา หู หัวใจ สมอง ผู้เชี่ยวชาญระบบภูมิคุ้มกัน ระบบไหลเวียนโลหิต ระบบทางเดินอาหาร หรือผู้เชี่ยวชาญด้านการผ่าตัด (ศัลยแพทย์) การทำคลอด (สูตินารีแพทย์) เป็นต้น นอกจากนี้ยังเห็นได้จากโครงสร้างการจัดแบ่งแผนกของโรงพยาบาล หรือแม้แต่โครงสร้างของกรม กอง ในกระทรวงสาธารณสุข ก็แบ่งงานภายใต้อิทธิพลของกระบวนทัศน์การมองความจริงดังกล่าว

โครงการศึกษาพันธุกรรมมนุษย์ (Human Genome Project) ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปี ค.ศ. 1990 ที่ตั้งเป้าหมายในการศึกษาชิ้นประมาณ 30,000 ชิ้นของมนุษย์ และรูปแบบการเรียงตัว (sequences) ของสารเคมีประมาณสามพันล้านคู่ที่เป็นองค์ประกอบของสารพันธุกรรม (DNA) ที่ได้ประกาศผลความสำเร็จเบื้องต้นไปแล้วเมื่อต้นปี พ.ศ. 2544 เป็นเครื่องยืนยันความมั่นคงต่อแนวคิดนี้ของนักวิทยาศาสตร์ยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี โดยประโยชน์สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งที่คาดหวังว่าจะได้รับหลังดำเนินโครงการนี้คือประโยชน์ทางการแพทย์ ที่คาดว่าจะทำให้เกิดการปฏิวัติในแนวทางการวินิจฉัย การรักษาและป้องกันโรค ขณะเดียวกันก็จะช่วยให้เราเห็นความแตกต่างทางชีววิทยาของมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตอื่นลงลึกถึงระดับการจัดเรียงตัวของสารเคมีที่เป็นองค์ประกอบของ DNA ซึ่งทางโครงการเชื่อว่าจะช่วยให้เข้าใจธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตเหล่านี้มากขึ้นจะได้นำมาใช้ประโยชน์ในด้านสุขภาพ การเป็นแหล่งเชื้อเพลิง ใช้ในเกษตรกรรม และการช่วยกำจัดมลพิษในสิ่งแวดล้อมได้เหมาะสมขึ้น¹⁰ ซึ่งเป้าหมายและประโยชน์ที่จะได้รับเหล่านี้ยังคงสะท้อนให้เห็นแนวคิดของ เบคอน ในการเรียนรู้ธรรมชาติเพื่อควบคุมและใช้ประโยชน์จากความสะดวกสบายมาสู่มนุษย์ และแนวคิดของ เดส์คาร์ทส์ ที่ทำการศึกษาลดลงส่วนที่ปรากฏในวงการวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

2.3.2 ความจำกัดของระบบสุขภาพกระแสหลัก

ในเมื่อกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์เป็นกลไกผลักดันอยู่เบื้องหลังให้คนมีวิถีชีวิตที่แข่งขัน ทำงานหนัก ให้คุณค่ากับการครอบครองวัตถุเงินทอง พอใจกับความสะดวกสบายทางร่างกาย ชื่นชมกับเทคโนโลยี และยอมรับในความรู้ที่พิสูจน์ได้เชิงประจักษ์เป็นสำคัญ การที่ระบบสุขภาพกระแสหลักซึ่งเป็นผลผลิตโดยตรงของกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ จึงมีลักษณะที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและระบบคุณค่าของสังคมปัจจุบันได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ

เป็นระบบสุขภาพที่ตอบสนองชีวิตที่เร่งรีบแข่งขัน ภายใต้ระบบสุขภาพกระแสหลักนี้ คำแนะนำเพื่อการดูแลสุขภาพและวิธีการที่ใช้ในการรักษาโรค ต้องถูกคิดค้นขึ้นมาภายใต้หลักการที่จะ

รบกวนวิถีชีวิตและเวลาการทำงานให้น้อยที่สุด การรักษาโรคต้องควบคุมอาการให้ดูเหมือน “ปกติ” ให้มากที่สุด ยาที่ถูกพัฒนาให้กินเพียงวันละ 1 ครั้ง เพื่อไม่ต้องเสียเวลาไปกับเรื่องการกินยา และไม่ต้องกังวลว่าผู้อื่นจะสังเกตเห็นความ “ผิดปกติ” ของคน นอกจากนี้วิธีการรักษาจะพยายามไปรบกวนวิถีชีวิตหรือไปกระทบการทำงานให้น้อยที่สุด เช่น เมื่อมีปัญหาความเครียดจากการทำงานวิธีที่ระบบสุขภาพนี้ทำคือการคิดค้นยาลายเครียดขึ้นมา เพื่อให้คนใช้ยาแล้วทำงานต่อไปได้ ยังคิดค้นยาให้มีประสิทธิภาพดีไม่่วงซึมสามารถทำงานต่อไปได้อย่างปกติหลังใช้ยา ยังเป็นการดีที่ได้รับการยอมรับและชื่นชมจากทุกฝ่าย แต่จะไม่ยอมปรับวิถีชีวิตให้ง่ายขึ้น ทำงานให้น้อยลง เพื่อให้มีความเครียดลดลง เนื่องจากเชื่อว่าชีวิตที่เรียบง่ายเป็นสิ่งที่เป็นไปได้และไม่ควรใช้เป็นวิธีการแก้ปัญหา เพราะขัดกับหลักการกระบวนทัศน์นี้ บางครั้งอาจคิดไม่ถึงด้วยว่าการไม่ใช้ยาจะทำให้สุขภาพดีขึ้นได้อย่างไร ในเชิงเศรษฐกิจการใช้ชีวิตเรียบง่ายจะทำให้เศรษฐกิจหดตัว อำนาจซื้อลดลง ธุรกิจสุขภาพจะได้รับผลกระทบ และก่อปัญหาอื่นๆ ที่ขัดกับความเชื่อพื้นฐานตามมามากมาย ภายใต้กระบวนทัศน์นี้ยาลายเครียดที่มีประสิทธิภาพสูง จึงได้รับการยอมรับว่าเป็นวิธีที่เหมาะสมที่สุดสำหรับใช้แก้ปัญหา

เป็นระบบสุขภาพที่ให้ความสำคัญกับร่างกายสูง ตอบสนองความกลัวตาย เมื่อกระบวนทัศน์นี้เห็นว่าการป่วยคือสิ่งที่ทำให้เกิดความทุกข์ทรมานทางกาย และนำสู่ความตายเป็นภัยร้ายแรงที่สุด เพราะสามารถคุกคามชีวิตให้สิ้นสุดลงได้ ระบบสุขภาพภายใต้กระบวนทัศน์นี้จึงต้องพยายามทุกวิถีทางในการขจัดความทุกข์ทรมานทางกายขณะที่เจ็บป่วยให้หมดไป ยาต้องแรง ออกฤทธิ์เร็ว ผลข้างเคียงน้อยจึงจะถือว่าเป็นยาดี ผลิตภัณฑ์เสริมอาหารที่ช่วยให้ร่างกายให้ดูกระฉับกระเฉงอ่อนกว่าวัยมากที่สุดโดยใช้เวลากับการออกกำลังกายหรือดูแลอาหารน้อยคือผลิตภัณฑ์ที่ผู้คนต้องการมากที่สุด แพทย์ที่รักษาโรคให้หายได้เร็วหรือยืดชีวิตผู้ป่วยให้ยืนยาวมากที่สุดคือแพทย์ที่เก่ง ด้วยอิทธิพลของกระบวนทัศน์ที่กำหนดคุณค่าและความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับร่างกาย จึงทำให้ทุกคนที่อยู่ภายใต้กระบวนทัศน์เดียวกันนี้เห็นตรงกันว่าสิ่งเหล่านี้คือวิธีการดูแลสุขภาพที่ดีอย่างไม่มีข้อโต้แย้ง

เป็นระบบสุขภาพที่อิงอยู่บนฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ เน้นความเป็นวัตถุวิสัยของชีวิต การที่ระบบสุขภาพนี้เป็นผลผลิตของกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ ยาและวิธีการรักษาจึงต้องถูกคิดค้นขึ้นด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ หรือถ้าเป็นยาหรือวิธีการรักษาภายใต้ระบบการแพทย์อื่น ก็ต้องผ่านการนำมาตรวจสอบคุณภาพด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ในระดับหนึ่งก่อนจึงจะได้รับการยอมรับ เครื่องชี้วัดสุขภาพของผู้ป่วยได้รับการแปลงเป็นตัวเลขหรือค่ามาตรฐาน ไม่ว่าจะเป็นน้ำหนัก ระดับความดันโลหิต ปริมาณไขมันในเลือด อัตราการเต้นของหัวใจ จำนวนเม็ดโลหิตขาว ความหนาแน่นของเนื้อกระดูก หรือระดับของฮอร์โมนในเลือด ในขณะที่มิติทางสุขภาพที่ไม่สามารถวัดออกมาได้ เช่น ความสงบของจิตใจ ความมีเมตตา ความรักความห่วงใยจากลูกหลาน หรือการปล่อยวางหรือความเข้าใจธรรมชาติและความเป็นไปของชีวิตจะไม่ได้รับความสนใจเลย พร้อมกันนั้นสิ่งเหล่านี้ก็ไม่ถูกนำมาใช้เป็นหลักในการรักษาเลยภายใต้ระบบสุขภาพนี้

เป็นระบบสุขภาพที่อิงอยู่บนฐานของเงินและธุรกิจ เมื่อยาและวิธีการรักษาอิงอาศัยการศึกษาวินิจฉัยที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูง และให้คุณค่ากับความรวดเร็วในการลดความผิดปกติของร่างกายลง ผนวกกับความต้องการความสะดวกสบายของร่างกายทำให้มีธุรกิจที่ต่อเนื่องเช่นห้องพักที่สะดวกสบายไม่ต่างจากโรงแรมของโรงพยาบาลเอกชน ทำให้ระบบสุขภาพนี้จึงมีราคาแพงมาก นอกจากนี้ระบบสุขภาพที่ผูกอยู่กับธุรกิจที่แสวงหากำไร มีการทุ่มงบประมาณทำการตลาดสูงมากก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การรักษาสุขภาพมีค่าใช้จ่ายสูงขึ้น ทำให้แต่ละประเทศต้องใช้ทรัพยากรเพื่อการลงทุนในด้านสุขภาพมากแทนที่จะปันไปใช้ประโยชน์ด้านอื่น จะเห็นได้จากค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพของประเทศที่พัฒนาแล้วมีสัดส่วนสูงมาก เช่น สหรัฐอเมริกา สูงถึงร้อยละ 13 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) หรือประมาณ 4,108 เหรียญต่อคนต่อปี ในช่วงปี 1990-1998 (World Bank, 2001: 100) พร้อมๆ กันนั้นก็สร้างค่านิยมขึ้นว่า ยาใหม่ ยาแพง คือยาที่ดี ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่แทบจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกันเลย

นอกจากกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์จะเข้ามากำหนดโครงสร้างและคุณลักษณะของระบบสุขภาพในสังคมแล้ว ยังเป็นค่านิยมความหมายของสุขภาพขึ้นด้วย ปัจจุบันการเจ็บป่วยไม่ได้อยู่ที่การรับรู้ของผู้ป่วยหรือคนรอบข้างต่อความผิดปกติของร่างกายเหมือนในอดีตอีกต่อไป แต่การเจ็บป่วยแทบทั้งหมดอยู่ภายใต้การตรวจด้วยเครื่องมือที่ทันสมัยและการนิยามทางการแพทย์ การเจ็บป่วยจำนวนมากในปัจจุบันผู้ป่วยแทบไม่ได้รับรู้ถึงความผิดปกติที่ตนมีเลย เช่น ภาวะไขมันในเลือดสูง ระดับแคลเซียมในเลือดต่ำ มะเร็งในระยะเริ่มต้น ผู้ติดเชื้อเอดส์ในช่วง 2-3 ปีแรก เป็นต้น สิ่งที่ไม่เคยรู้สึกว่าเป็นโรค หรือเป็นภาวะที่ต้องให้แพทย์ดูแล เช่น การตั้งครรภ์ วัณโรคประจำเดือน อาการท้องผูก ท้องเสีย ก็กลายเป็นภาวะที่ต้องพึ่งแพทย์พึ่งยา มีรายงานข่าวเล็กๆ ในหน้าต่างประเทศของหนังสือพิมพ์ข่าวสด (4 ม.ค. 2546: 7) ระบุว่าบริษัทยาและนักวิชาการกลุ่มหนึ่งได้สนับสนุนให้มีการจัดตั้งกลุ่มผู้ป่วยขึ้นมาใหม่ คือ “สมรรถภาพทางเพศเสื่อมในสตรี” จากการนิยามดังกล่าวจะทำให้สตรีอายุระหว่าง 18-59 ปี ถึงร้อยละ 43 เข้าข่ายมีปัญหาด้านสุขภาพนี้ขึ้นมาทันที ซึ่งจะทำให้ธุรกิจยาได้ประโยชน์จากการนิยามนี้อย่างมาก ในทางกลับกันอาการที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นความผิดปกติที่เกิดขึ้น เช่น อาการไม่มีแรงทำงานที่เกิดขึ้นกับสตรีหลังทำหมัน โรคลมที่เกิดในผู้หญิงทางภาคเหนือ การเป็นลมหมู่ของเด็กนักเรียนนับร้อยคน ที่วงการแพทย์ไม่สามารถใช้เทคโนโลยีที่มีอยู่ตรวจพบความผิดปกติได้ ก็จะถือว่าไม่ใช่การเจ็บป่วยหรือไม่ก็โทษว่าเป็นอาการทางจิตประสาทไป (อย่างไม่มีหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ยืนยัน)

กระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ยังมีอิทธิพลโดยตรงในการกำหนดแนวทางการรักษาและการพัฒนาของเทคโนโลยี การมองร่างกายมนุษย์เป็นเสมือนเครื่องจักรกลไก ทำให้เทคโนโลยีการตรวจวินิจฉัยต้องพัฒนาไปลงตรวจวัดองค์ประกอบของอวัยวะหรือสารเคมีให้ละเอียดยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ขั้นตอนการวินิจฉัยโรคก็จะพยายามระบุให้ชัดเจนไปที่สุดว่ามีความผิดปกติขึ้นที่อวัยวะใด ตรงส่วนใดของอวัยวะ แล้วจึงให้การรักษาโดยมุ่งขจัดความบกพร่องที่จุดนั้นโดยตรง วงการยาที่เร่งกันคว้า

ผลิตยาที่มีระบบนำส่งยาถึงจุดเป้าหมายโดยตรงไม่ได้กระจายไปทั่วร่างกายเหมือนเดิม หากคิดเชื่อก็ต้องรู้ว่าเชื้อตัวใดแล้วใช้ยาปฏิชีวนะกำจัดเชื่อนั้นๆ ให้หมดไป หากอวัยวะทำงานบกพร่องผลิตสารเคมีมากไปหรือน้อยไป หรือทำงานไม่เต็มที่ก็จะให้สารกระตุ้นการทำงานส่วนนั้นๆ หรือเดิมสารเคมีที่ขาดเข้าไปในร่างกายทดแทน เช่น ในกรณีผู้ป่วยเบาหวานหากให้ยาเกินแล้วไม่ได้ผล จะฉีดอินซูลินให้โดยตรง หรือหากมีความบกพร่องจนไม่สามารถซ่อมให้ฟื้นคืนได้ก็จะตัดทิ้ง หรือเปลี่ยนอวัยวะเทียมหรืออวัยวะที่ได้รับบริจาคมาเข้าไปทดแทน ไม่ต่างกับการเปลี่ยนอะไหล่เครื่องจักรกล ซึ่งเป็นพื้นฐานที่ส่งผลให้มีการใช้วิธีการที่รุนแรงในการรักษา คำนี้จึงจะเกิดกับอวัยวะที่มีปัญหาโดยไม่ให้ความสำคัญกับสภาพร่างกายจิตใจของคนไข้ในฐานะเป็นคนคนหนึ่งเท่าที่ควร การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของผู้ป่วยจึงแทบจะไม่จำเป็นอีกต่อไป

กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่ให้ความสนใจกับมิติของวัตถุและข้อมูลเชิงประจักษ์นี้ได้เป็นพื้นฐานที่ทำให้ความรู้สึกที่มีต่อคนไข้ในฐานะมนุษย์ที่มีจิตใจ มีอารมณ์ ความรู้สึกมีน้อยลง ลดทอนคนทั้งชีวิตลงเหลือเพียงความผิดปกติของกลไกการทำงานในระดับเซลล์ ตามกระบวนทัศน์นี้ทำให้แพทย์ละเลย และหลงลืมศิลปะแห่งการเยียวยา (art of healing) ที่เคยเป็นสิ่งที่มีความคู่มากับการรักษาผู้ป่วยไป (คาปรั้า, 2539-ช: 45) ระบบให้บริการรักษาที่ถูกจัดขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับผู้รักษาเป็นหลัก โดยแยกผู้ป่วยออกมาจากญาติและคนใกล้ชิด จัดให้ไปอยู่รวมกันตามประเภทของโรค ความรุนแรง ตามเพศ ตามวัย ให้แต่งตัวเหมือนกัน กินอาหารแบบเดียวกัน เวลาเดียวกัน ซึ่งทำให้การควบคุมจัดการกับร่างกายผู้ป่วยทำได้ง่ายขึ้น ขณะเดียวกันก็ทำให้ผู้ป่วยสูญเสียอำนาจในการควบคุมจัดการตนเองไป ซึ่ง Helman (1994; 82) เรียกว่าเป็นกระบวนการการสลายความเป็นส่วนตัวให้หมดไป (depersonalization) เพียงเพื่อให้บุคลากรทางการแพทย์มาจัดการกับร่างกายผู้ป่วยได้สะดวกขึ้นเท่านั้น พร้อมๆ กันนั้นภายใต้กระบวนทัศน์แบบนี้ทำให้อำนาจของประชาชนในการจัดการกับสุขภาพและร่างกายของตนเองจะลดลงเรื่อยๆ ความมั่นใจในความรู้เกี่ยวกับร่างกายตนเองความสามารถในการรักษาตนเองจะลดลงทุกครั้งที่วงการแพทย์ค้นพบความรู้ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นเกี่ยวกับร่างกายมนุษย์ ทำให้เกิดการพึ่งพิงต่อระบบการแพทย์กระแสหลักนี้เพิ่มขึ้น อำนาจของแพทย์และบุคลากรสาธารณสุขภายใต้ระบบนี้ยิ่งมีเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ

กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ยังเป็นตัวกำหนดลักษณะของปัญหาสุขภาพขึ้นโดยตรง ปัญหาสุขภาพที่สังคมไทยและทั่วโลกเผชิญอยู่ทุกวันนี้ ไม่ว่าจะเป็นขาดงบประมาณในการพัฒนาและจัดหาเทคโนโลยี ขาดแพทย์และบุคลากรสาธารณสุขทุกสาขา ขาดยาที่มีคุณภาพดี ขาดสถานบริการที่ได้มาตรฐาน ขาดบุคลากรที่สนใจอารมณ์และจิตใจผู้ป่วยและญาติ ขาดประสิทธิภาพในการรักษาทั้งรักษาหายช้าไม่ทันใจ หรือรักษาให้หายขาดไม่ได้อย่างที่ต้องการ ฯลฯ ปัญหาเหล่านี้ล้วนสะท้อนภาพการความจริง มองชีวิตและมองการเจ็บป่วย ภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ ที่ให้ความสำคัญกับร่างกายนี้มาก เห็นความเจ็บป่วยและความตายเป็นสิ่งที่น่ากลัวที่ต้องหลีกเลี่ยง และการอิงอาศัยอยู่กับเทคโนโลยีและระบบธุรกิจ

ภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ยังได้ทำให้ระบบการจัดการแก้ปัญหาสุขภาพมีความจำกัดเกิดขึ้นเช่นกัน เพราะวิธีการแก้ปัญหาถูกจำกัดให้เหลือเพียงวิธีที่สอดคล้องกับกระบวนทัศน์หลักของสังคม นั่นคือต้องไม่กระทบกับวิถีชีวิตแบบบริโภคนิยม เป็นวิธีที่ผ่านการศึกษาทดลองอย่างน่าเชื่อถือทางเศรษฐศาสตร์ และต้องให้ความสะดวกสบายกับร่างกายให้มากที่สุด คือ เจ็บป่วยน้อยที่สุด หายเร็วที่สุด ตายช้าที่สุด ด้วยเหตุนี้วิธีการแก้ปัญหาจึงมีอยู่อย่างจำกัด ซึ่งได้แก่การคิดค้นยาที่มีประสิทธิภาพสูงขึ้น แรงแขึ้น ซึ่งจะต้องแพงขึ้นแน่นอน ต้องผลิตบุคลากรเพิ่มขึ้น ให้มีความเชี่ยวชาญที่เฉพาะทางลงไปยิ่งๆ ขึ้น สร้างสถานบริการกระจายออกไปให้ใกล้ชิดประชาชนมากที่สุด พร้อมๆ ไปด้วยหาวิธีการระดมค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพที่ปัจเจกแต่ละคนต้องรับผิดชอบลง นั่นคือรัฐต้องให้เงินเข้าไปชดเชยหรือให้เกำรรักษาพยาบาลได้ (ซึ่งก็คือภาษีของเรานั่นเอง) ส่วนวิธีการอื่นๆ ที่ขัดกับความคิดความเชื่อพื้นฐานของกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์จะถือว่าเป็นมาตรการที่ทำได้หรือไม่ควรทำ

วิธีการแก้ปัญหาในลักษณะนี้เราพบเห็นได้ทั่วไปในระบบสุขภาพ และก็มีมักพบว่าเมื่อใช้ไประยะหนึ่งก็จะเกิดปัญหาเดิมๆ ขึ้นกลับมา แม้แต่นโยบาย เช่น ในยุคแรกที่สนับสนุนให้เพิ่มจำนวนสถานบริการให้ครอบคลุมพื้นที่มากขึ้น ได้ทำให้ค่าใช้จ่ายทางสุขภาพเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วโดยไม่ได้ช่วยให้สุขภาพคนดีขึ้นนัก ต่อมาให้การสนับสนุนงานสาธารณสุขมูลฐานหวังจะช่วยให้คนจนมีสุขภาพดีขึ้น แต่ผลที่ตามมาทำให้การเจ็บป่วยเล็กน้อยที่ประชาชนเคยจัดการได้เองกลายเป็นเรื่องที่ต้องพึ่งยาและความรู้ทางการแพทย์ ประชาชนต้องคอยรอรับแต่ข้อมูลและทรัพยากรที่เจ้าหน้าที่จะนำไปให้ และไม่สามารถทำให้คนมีสุขภาพดีขึ้นหน้าได้ไม่ว่าจะยืดเวลาไปอีกเท่าใดก็ตาม ปัจจุบัน WHO (2000: 13-15) ได้เสนอแนวคิด “new universalism” เข้ามาเป็นกลยุทธ์ใหม่ในการแก้ปัญหาสุขภาพของโลก ซึ่งยังคงเชื่อมั่นว่าความรู้ทางการแพทย์เท่านั้นที่จะเป็นทางออกในการนำสุขภาพที่ดีมาสู่ประชากรโลก ซึ่งต้องคอยติดตามผลต่อไป

ส่วนเทคนิคอื่นๆ ที่คิดค้นกันขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาสุขภาพ ต่างล้วนพบอุปสรรค เช่น แนวคิดการสร้างหลักประกันด้านสุขภาพให้ประชาชนครอบคลุมทั่วประเทศ (universal coverage) ก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริง แม้จะขยายสถานบริการเพิ่มมากขึ้น คนจนคนด้อยโอกาสในสังคมก็ยังคงไม่ได้รับบริการสุขภาพที่พอเพียง ไม่สามารถลดค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพลงได้ คนชั้นกลางใช้บริการสุขภาพเพิ่มขึ้นจนเกินจำเป็น ส่วนการส่งเสริมสุขภาพทำได้เฉพาะในส่วนที่ไม่ก้าวท้าวขัดขวางวิถีชีวิตตามแบบที่สังคมกำหนด¹¹ ทุกคนภายใต้กระบวนทัศน์นี้ยังคงเชื่อว่าต้องพึ่งความรู้ทางวิทยาศาสตร์และบริการทางการแพทย์เท่านั้นจึงจะสามารถแก้ปัญหาสุขภาพได้ ซึ่งเป็นข้อจำกัดอันยิ่งใหญ่ของกระบวนทัศน์ที่ยึดถืออยู่ในปัจจุบัน

กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ และองค์ความรู้ที่ผลิตขึ้นภายใต้กระบวนทัศน์นี้ จึงได้เข้ามากำหนดทุกสิ่งทุกอย่าง หรือกำหนดวิถีชีวิตของคนยุคนี้ผ่านทางระบบสุขภาพหรือการรับรู้เกี่ยวกับสุขภาพของคนในสังคมนั่นเอง วิถีสุขภาพและวิถีชีวิตของโลกที่ดำรงอยู่ขณะนี้จึงเป็นวิถีชีวิตใน

ระดับวิธีคิด วิธีมองโลก มองความจริง อันมีผลต่อความเข้าใจพื้นฐานต่อความเป็นไปของโลกที่คนในสังคมส่วนใหญ่ยึดถือร่วมกันอยู่ ทำให้เกิดความจำกัดขึ้นในวิธีการจัดการปัญหา ก่อปัญหาที่ซับซ้อนและซับซ้อนยิ่งขึ้น เปรียบเสมือนการนำต้นเหตุของปัญหานั้นเองมาใช้แก้ปัญหานั้นที่รังแต่จะก่อให้เกิดปัญหาที่ซับซ้อนตามมาอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้ไม่สามารถก้าวพ้นกรอบคิดที่กระบวนทัศน์ได้กำหนดไว้ เพราะมองไม่เห็นว่าคุณค่าของปัญหาทั้งปวงที่ตนเองกำลังแก้ไขอย่างเอาเป็นเอาตาย ดังที่ คุณ ได้กล่าวถึงอำนาจของกระบวนทัศน์ไว้ในการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์ของเขาว่า ในภาวะที่กระบวนทัศน์นั้นได้รับการยอมรับ (normal science) ชุมชนนั้นจะไม่มีความต้องการความรู้ใหม่ (novelty) ในความจริงหรือทฤษฎีจริงๆ เลย หากพิจารณาโดยละเอียดแล้วจะพบว่า หลังจากความสำเร็จต่างๆ จะไม่มีสิ่งใดที่เป็นความใหม่เกิดขึ้นเลย (Kuhn, 1970: 52) เพราะการค้นพบความจริงใหม่อาจนำมาซึ่งการไม่ยอมรับในกระบวนทัศน์นั้น (crisis) ทำให้ความเชื่อต่อกระบวนทัศน์นั้นสิ้นสุดลง ต้องหันไปหากระบวนทัศน์ใหม่ (new paradigm) กระบวนทัศน์จึงมีกระบวนการป้องกันหรือบดบังไม่ให้พบความจริงใหม่ง่ายๆ เช่น ให้เห็นว่าวิธีการหรือความจริงที่มีการคิดค้นขึ้นใหม่นั้นไร้เหตุผล ไม่น่าเชื่อถือ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ทั้งนี้เพื่อยึดอายุความน่าเชื่อถือในกระบวนทัศน์เดิมนั้น ให้มีอำนาจในการเป็นกรอบในการมองความจริงไปให้นานที่สุด

2.4 การแสวงหากระบวนทัศน์ใหม่เพื่อทำความเข้าใจชีวิตและสุขภาพ

จะเห็นได้ว่าเมื่อใช้กรอบของกระบวนทัศน์ในการทำความเข้าใจปัญหาของสังคม จะพบว่ากระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์คือพื้นฐานที่สำคัญของวิกฤติสุขภาพ รวมถึงวิกฤติปัญหาอื่นๆ ของโลกด้วย กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์เริ่มมีข้อจำกัดในการใช้แก้ปัญหของสังคมโลก การแก้ปัญหาก็จึงจำเป็นต้องแสวงหากระบวนทัศน์ใหม่ที่จะนำมาใช้ในการทำความเข้าใจโลกและชีวิต และใช้ในการแก้ปัญหาก็แก้ไม่ได้ด้วยกระบวนทัศน์กระแสหลักในปัจจุบัน เฉพาะในส่วนในเรื่องสุขภาพคาปรั้า (2539-ข: 107) ได้กล่าวถึงอิทธิพลของกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ที่มีผลต่อวงการแพทย์ที่ยึดถือกันในปัจจุบันไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ปัจจุบันแบบแผนทางความคิดทางเวชศาสตร์ชีวภาพได้กลายเป็นอะไรที่มากกว่าแบบแผนทางความคิดเสียแล้ว สำหรับแวดวงในวิชาชีพแพทย์มันอยู่ในสถานภาพสูตรสำเร็จตายตัว และสำหรับสาธารณสุขทั่วไปมันได้เข้าไปพัวพันกับระบบความเชื่อทางวัฒนธรรมของสามัญชนอย่างแยกออกจากกันไม่ได้ การที่จะไปพ้นจากมายาคติภูมิจิตนี้ จะต้องกระทำอะไรบางอย่างที่มีความหมายไม่น้อยกว่าการปฏิวัติวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง...”

ผมเห็นด้วยว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องหากระบวนทัศน์ใหม่เพื่อใช้ในการแก้วิกฤติปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมขณะนี้ แต่กระบวนทัศน์ใหม่ของสังคมนี้ผมเห็นว่าอาจไม่ได้มีขอบเขตที่ชัด

เจน กระบวนการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ก็อาจจะไม่เด็ดขาดทดแทนกันได้อย่างสมบูรณ์เหมือนที่เกิดในชุมชนที่จำกัดของนักวิทยาศาสตร์อย่างที่ คุณ เสนอไว้ เพราะชุมชนนักวิทยาศาสตร์เองเช่นใน ส่วนของวงการแพทย์ก็เริ่มตระหนักถึงข้อจำกัดของแนวคิดเวชศาสตร์ชีวภาพเช่นกัน และพยายามหาหนทางแก้ไขปรับปรุงองค์ความรู้ รวมทั้งการบริหารจัดการระบบบริการสุขภาพมาเป็นลำดับ แม้ส่วนใหญ่จะยังไม่สามารถก้าวพ้นไปจากกรอบวิธีคิดที่ตนเองได้รับการปลูกฝังมา รวมทั้งไม่สามารถ ฝืนอำนาจของสถาบันและตัวองค์ความรู้ที่ถูกสถาปนามาอย่างมั่นคงได้ แต่ก็เริ่มมีผู้หันมาฟังความเห็นของผู้คนที่อยู่นอกเหนือจากวงการสุขภาพของตนมากขึ้น ขณะเดียวกันสังคมโดยรวมก็ได้เริ่มมีการตั้งคำถาม ทำทนาย และกระแสการปฏิเสธระบบสุขภาพภายใต้กระบวนทัศน์กระแสหลักเพิ่มขึ้น

ผมเห็นว่าในอนาคตสังคมโลกอาจไม่ได้มีการปรับเปลี่ยนจากกระบวนทัศน์หนึ่งไปยัง กระบวนทัศน์หนึ่ง ไม่ใช่องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์หรือทางการแพทย์จะใช้ไม่ได้อีกต่อไป ไม่ได้หมายความว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับการคุมกำเนิด การดูแลสุขภาพเด็กเล็ก หรือการพยายามคิดหาวิธีการตรวจรักษาโรคให้ดียิ่งขึ้นจะต้องถูกยกเลิกไปแล้วกลับไปใช้ชีวิตอยู่อย่างที่เคยเป็นมาในอดีตพัน ปีที่แล้ว แต่สังคมน่าจะมีกระบวนทัศน์ที่หลากหลายในการทำความเข้าใจโลกและชีวิต ไม่มีกระบวน ทัศน์ใดได้รับการยอมรับหรือมีอำนาจเบ็ดเสร็จที่อาจกล่าวได้ว่าเป็น “กระแสหลัก” อีกต่อไป แต่ละ กระบวนทัศน์จะมีชุดความเชื่อของตนที่คอยคานอำนาจกับกระบวนทัศน์อื่นไม่ให้โลกเอนเอียงไป ด้านใดด้านหนึ่งจนเกินไป

กระบวนการพัฒนาความรู้ด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในอนาคตน่าจะดำเนินไปภายใต้ การตรวจสอบ การจับตามองของผู้ที่อยู่ภายใต้กระบวนทัศน์อื่นด้วย ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นบ้างแล้ว ในขณะนี้ เช่น การรักษามะเร็งด้วยวิธีการที่รุนแรง ไม่ว่า การผ่าตัด การใช้รังสีเผา หรือยาที่มีพิษสูง ทำลายเซลล์เนื้อร้าย จะถูกตั้งคำถามจากอีกแนวคิดหนึ่งที่เสนอให้ใช้วิธีดูแลสุขภาพและจิตใจเพื่อ เสริมภูมิคุ้มกันให้กับร่างกายอย่างเป็นธรรมชาติ เลือกรับประทานอาหารให้เหมาะสม ฝึกสมาธิ คิด ในเชิงบวก ใช้พลังจักรวาลช่วยเสริมว่าวิธีใดเหมาะสมกว่ากัน หรือแทนที่จะมุ่งสร้างเขื่อนหรือสร้าง โรงผลิตไฟฟ้าพลังนิวเคลียร์ได้ตามที่รัฐบาลจะตัดสินใจเหมือนเมื่อก่อน ก็จะต้องฟังกระแสการคัดค้านจากนักอนุรักษ์ ต้องตรวจสอบผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมหรือสุขภาพ และฟังเสียงของชาวบ้านที่ จะได้รับผลกระทบจากโครงการดังกล่าวด้วย ในอนาคตผมจึงเห็นว่ากระบวนทัศน์อื่นๆ ในการทำ ความเข้าใจโลก ชีวิต และสุขภาพจะเติบโตเข้มแข็งมากขึ้น

ในหัวข้อนี้ผมจึงนำเสนอให้เห็นภาพความเคลื่อนไหวของวิธีคิดอื่นๆ (ที่อาจอยู่ระหว่างการ พัฒนาขึ้นเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ๆ) ในสังคมที่แสดงถึงการปฏิเสธหรือต่อต้านระบบสุขภาพที่อยู่ภาย ใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ ผ่านปรากฏการณ์การทำทนายอำนาจวงการแพทย์ในลักษณะต่างๆ การตื่นตัวในเรื่องการแพทย์ทางเลือก และแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพองค์รวมที่มีมุมมองต่อชีวิตและสุขภาพ แตกต่างไปจากการแพทย์กระแสหลักอย่างชัดเจน

2.4.1 การท้าทายอำนาจวงการแพทย์กระแสหลัก

ตลอดระยะเวลา 2-3 ศตวรรษ ที่วงการแพทย์มีฐานคิดและวิธีการแสวงหาความรู้อิงอยู่กับกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์ได้ผ่านการพัฒนาและสร้างการยอมรับจนสถาปนาตัวเองขึ้นเป็นระบบการแพทย์กระแสหลักของโลกนั้น ในอีกด้านหนึ่งก็ได้มีกระแสการท้าทายวงการแพทย์นี้เกิดขึ้นตลอดมา โดยเฉพาะจากวิธีการรักษาสุขภาพแบบอื่นๆ ที่มีวิธีคิดและการรักษาโรคที่แตกต่างไปจากที่การแพทย์กระแสหลักใช้อยู่ แต่การท้าทายเหล่านั้นมักถูกปิดปากแก้ไขไปได้ไม่ยากนัก ด้วยรากฐานองค์ความรู้และอำนาจที่เข้มแข็งของสถาบันทางการแพทย์ อย่างไรก็ตามในช่วงหลังของทศวรรษที่ 1960 กระแสการวิพากษ์วิจารณ์วงการแพทย์ในสังคมมีมากขึ้น รวมทั้งมีการเคลื่อนไหวของกลุ่มบุคคลต่างๆ ในสังคม ที่แสดงถึงการไม่ยอมรับความรู้ วิธีการรักษา และอำนาจของแพทย์ดังที่เคยมีมาแต่อดีต ที่สำคัญกระแสการคัดค้านนี้เกิดขึ้นในสังคมตะวันตกเองด้วย

Kelleher และคณะ (1994: xii-xix) ได้ศึกษาพบว่า การท้าทายอำนาจการแพทย์กระแสหลักเกิดขึ้นใน 2 ประเด็น คือ 1) เกิดขึ้นภายในวงการสุขภาพเอง และ 2) เกิดจากสังคมภายนอก

การท้าทายภายในวงการสุขภาพเอง Kelleher และคณะพบว่าเกิดจากการปรับเปลี่ยนรูปแบบระบบการบริหารจัดการองค์กรสุขภาพ ซึ่งเดิมเคยบริหารจัดการกันเองในแวดวงนักวิชาชีพ ต้องเริ่มเปิดโอกาสให้นักบริหารมืออาชีพเข้ามาจัดการบริหารองค์กรแทน ด้วยเหตุผลเพื่อให้ประสิทธิภาพในการบริหารที่ดีกว่า การเติบโตและเข้มแข็งมากขึ้นของกลุ่มวิชาชีพต่างๆ ภายในระบบสุขภาพเองก็เป็นการท้าทายอำนาจกันเอง แม้แต่อำนาจของแพทย์ที่เคยครองอำนาจสูงสุดมาโดยตลอดก็มีการแข่งขันกันระหว่างสาขา และจากบุคลากรอื่นที่พยายามสร้างขอบเขตอำนาจของตนให้ชัดเจนขึ้น สิ่งที่สามารถพบเห็นได้ในสังคมไทย เช่น ความขัดแย้งระหว่างแพทย์กับทันตแพทย์ในการดูแลผู้ป่วยที่บาดเจ็บบริเวณใบหน้าที่รวมถึงกรามและช่องปาก การที่เภสัชกรเปิดบทบาทตัวเองเข้าไปดูแลผู้ป่วยถึงหอผู้ป่วยทำให้แพทย์หรือพยาบาลมีบทบาทที่จำกัดลงในเรื่องยา นอกจากนี้การขยายตัวและพัฒนาตนเองให้เข้มแข็งขึ้นของผู้ให้การรักษาแบบการแพทย์ทางเลือก ที่เริ่มรุกกลับเข้าสู่พื้นที่ของโรงพยาบาลตามความต้องการของผู้ป่วย ถือว่าเป็นจุดที่ท้าทายอำนาจของการแพทย์กระแสหลักอย่างชัดเจน ซึ่งประเด็นนี้ผมจะกล่าวโดยละเอียดในหัวข้อถัดไป

การท้าทายอำนาจของแพทย์จากผู้ที่อยู่ในวิชาชีพอื่น Kelleher และคณะ ได้ชี้ด้วยว่าปัจจุบันได้มีรูปแบบการเคลื่อนไหวทางสังคมของภาคประชาชนที่แสดงให้เห็นว่าไม่พอใจการให้บริการของการแพทย์กระแสหลักให้พบเห็นได้มากขึ้น เช่น 1) การเคลื่อนไหวเพื่อตรวจสอบการทำงานของบุคลากรทางการแพทย์โดยองค์กรประชาชนและกลุ่มพลังของผู้บริโภคต่างๆ 2) การผลักดันให้ออกมาตรการทางกฎหมายเพื่อคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิของผู้ป่วยและผู้บริโภคให้มากขึ้นหรือให้ทัดเทียมกับประเทศที่พัฒนาแล้ว 3) วงการสื่อมวลชนได้มีการตรวจสอบการทำงานของวงการแพทย์เพื่อนำมาทำข่าวมากขึ้น รวมทั้งนำข้อมูลความก้าวหน้าทางการแพทย์มาเปิดเผยสาธารณชนให้ได้รับ

รู้มากขึ้น ซึ่งผลในด้านหนึ่งก็ทำให้คนรู้ทันวงการแพทย์มากขึ้น 4) นักกฎหมายก็ได้เริ่มเรียนรู้เรื่องสุขภาพเพื่อตรวจสอบข้อร้องเรียนทางกฎหมายกับผู้ประกอบวิชาชีพแพทย์ซึ่งทำให้มีการฟ้องร้องทางกฎหมายมากขึ้นคนในวงการสุขภาพต้องระวังตัวมากขึ้น 5) กลุ่มสตรีนิยม (Feminism) ได้ตรวจสอบและวิพากษ์วิจารณ์การใช้อำนาจของแพทย์ต่อผู้ป่วยหรือบุคลากรทางการแพทย์ที่เป็นผู้หญิงมากขึ้น โดยเห็นว่าเป็นทศนะแบบผู้ชายที่กระทำรุนแรงต่อร่างกายของผู้หญิงอย่างเอาเปรียบทางเพศ 6) กลุ่มพิทักษ์สัตว์ก็คัดค้านและตรวจสอบการทารุณสัตว์ทดลองในขั้นตอนการศึกษาวิจัย และชี้ให้เห็นความบกพร่องในการศึกษาที่เกิดจากความแตกต่างของร่างกายมนุษย์กับสัตว์ทดลอง 7) ผู้ป่วยญาติ และผู้บริโภคทั่วไปได้พยายามดูแลสุขภาพตนเอง ใช้วิธีการดูแลสุขภาพแบบทางเลือกที่หลากหลายและเหมาะสมกับตนเอง มีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันเองด้านสุขภาพ (self-help group) เพื่อลดค่าใช้จ่ายและหลีกเลี่ยงอันตรายที่เกิดจากการใช้บริการทางการแพทย์ ทั้งยังสร้างความพึงพอใจความอบอุ่นความเข้าใจกันในกลุ่มในการดูแลสุขภาพ และได้รับการสุขภาพที่สอดคล้องกับความต้องการของคนที่ไม่สามารถหาได้จากระบบบริการสุขภาพกระแสหลัก

กระแสการตรวจสอบ วิพากษ์วิจารณ์ และกิจกรรมเคลื่อนไหวท้าทายวงการแพทย์ดังกล่าว แม้ในภาพรวมแล้วจะยังไม่สามารถสั่นคลอนสถานภาพอันมีรากฐานที่มั่นคงของวงการแพทย์ลงได้ เพราะวงการแพทย์เองก็ได้พยายามแก้ไขปรับบทบาทขยายขอบเขตองค์ความรู้ของตน มาสนใจแง่มุมทางสังคมวัฒนธรรมมากขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม พร้อมกับพยายามปิดกั้นบทบาทของสิ่งที่ท้าทายนั้น หรือดึงเข้ามาเป็นพวกโดยใช้มาตรฐานวิชาการทางการแพทย์เข้าไปอธิบายช่วยพัฒนาสิ่งที่ท้าทายนั้น แล้วให้มาเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายของการแพทย์กระแสหลัก แต่อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวท้าทายการแพทย์กระแสหลักเหล่านี้ สามารถเป็นภาพสะท้อนถึงความจำกัดของกระบวนการทัศนัยการแพทย์กระแสหลัก ที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ การเคลื่อนไหวในวงที่กว้างขึ้นส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นความรุนแรงของปัญหาที่เพิ่มขึ้นความรู้สึกไม่พอใจที่มีเพิ่มมากขึ้นของสังคม จนต้องแสวงหาทางออกในเรื่องสุขภาพให้กับตนเองโดยไม่ต้องพึ่งการแพทย์กระแสหลัก นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความพยายามไขว่คว้าหาทางเลือกใหม่ๆ ในการจัดการกับสุขภาพของตนด้วย ซึ่งย้ำให้เห็นถึงวิกฤติของปัญหาสุขภาพมากขึ้นนั่นเอง

2.4.2 การแพทย์ทางเลือก: การเคลื่อนไหวเพื่อหนีข้อจำกัดทางการแพทย์

คำว่า “การแพทย์ทางเลือก (alternative medicine)” ด้วยตัวของมันเองแม้ดูเหมือนจะเป็นคำพื้นๆ แต่ก็แฝงไว้ด้วยคุณค่าหลายหลายที่ผมเห็นว่าจำเป็นต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้นร่วมกันก่อนที่จะมีข้อโต้แย้งตามมา ขอบเขตความหมายของการแพทย์ทางเลือกกินความค่อนข้างกว้างขวางที่รวมถึงการแพทย์พื้นบ้านหรือของชนเผ่าต่างๆ การแพทย์แผนไทยที่มีกฎเกณฑ์ชัดเจนขึ้น และรวมไปถึงระบบการแพทย์ที่ยิ่งใหญ่ของภูมิภาค เช่น การแพทย์อาหรับ หรือการแพทย์จีน การแพทย์แบบยูนาไนของอารยธรรมอาหรับ หรือการแพทย์พื้นบ้านละตินอเมริกา เป็นต้น¹² ในภาษาอังกฤษก็

ใช้คำหลายคำ เช่น complementary medicine, folk medicine, unconventional medicine, popular medicine, หรือ vernacular medicine ซึ่งแต่ละคำจะมีความหมายแตกต่างกันไปเล็กน้อย แต่ในภาพรวมแล้วชื่อเหล่านี้ล้วนสื่อให้เห็นถึงความ “ด้อยกว่า” ระบบการแพทย์กระแสหลัก ที่เป็นการแพทย์แบบ conventional, mainstream, scientific, allopathic, หรือ cosmopolitan medicine ที่สื่อให้เห็นถึงความเหนือกว่า ซึ่งชื่อต่างๆ ที่ใช้เรียกการแพทย์ทางเลือกนี้ก็มักกำหนดขึ้นโดยคนในแวดวงวิชาการที่อยู่ภายใต้กระบวนทัศน์กระแสหลักนั่นเอง หรือหากจะวิเคราะห์แบบ ฟูโก (Michel Foucault, 1926-1984) การที่ระบุว่าระบบการดูแลสุขภาพอื่นที่อยู่นอกเหนือการแพทย์กระแสหลักว่าเป็นการแพทย์ทางเลือก ถือได้ว่าเป็นการสร้างวาทกรรมของวงการแพทย์กระแสหลักเพื่อกดทับ/ปิดกั้นไม่ให้วาทกรรมชุดอื่นมีโอกาสก้าวขึ้นมาแข่งขัน ทั้งที่เมื่อมองอีกด้านจะเห็นว่าการแพทย์กระแสหลักเองก็อยู่ในฐานะ “การแพทย์ทางเลือก” หนึ่งในการดูแลสุขภาพของประชาชนเช่นกัน จึงไม่ควรและไม่มีอำนาจใดๆ ที่จะสถาปนาตนเองให้เป็นกระแสหลักเลย การใช้คำว่า การแพทย์ทางเลือกของผมในที่นี้ จึงไม่ได้มองว่าเป็นระบบการแพทย์ที่มีศักยภาพด้อยกว่าการแพทย์กระแสหลักแต่อย่างใด

นอกเหนือจากระบบการแพทย์ที่ยึดถือกระบวนทัศน์ชีวการแพทย์ ซึ่งดำรงสถานะเป็นระบบการแพทย์กระแสหลักของโลกอยู่ในขณะนี้แล้ว ในแทบทุกวัฒนธรรมจะมีระบบการดูแลสุขภาพแบบอื่นทั้งแบบดั้งเดิมและที่รับเข้ามาใหม่อยู่ด้วยเสมอ แม้แต่ในสหรัฐอเมริกาที่เป็นศูนย์กลางของความก้าวหน้าทางการแพทย์กระแสหลักก็พบว่ามีการใช้แพทย์ทางเลือกควบคู่มาโดยตลอด เหตุผลที่การแพทย์ทางเลือกไม่ได้รับการยอมรับจากระบบการแพทย์กระแสหลักอาจมองได้หลายมุม เช่น เพราะการแพทย์ทางเลือกมีประสิทธิภาพการรักษาดำ เพราะการแพทย์กระแสหลักต้องการอำนาจเบ็ดเสร็จด้านสุขภาพ เพราะรัฐต้องการมอบสิ่งที่ดีที่สุดให้ประชาชน ฯลฯ แต่ในความเห็นของผม เหตุผลพื้นฐานที่มีความสำคัญมากอย่างหนึ่งคือ ความแตกต่างของกระบวนทัศน์ในการมองความจริงที่ต่างไปจากสิ่งที่วงการแพทย์กระแสหลักยึดถืออยู่ จึงทำให้ “คุยกันคนละภาษา” ไม่สามารถศึกษาหรือพิสูจน์ประสิทธิภาพที่มีอยู่ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ส่งผลให้วิธีการรักษาเหล่านี้ถูกตีตราว่าเป็นวิธีการที่ไม่มีประสิทธิภาพ ล้าสมัย ไม่ได้มาตรฐาน เป็นความงมงาย หรือเห็นว่าเป็นไสยศาสตร์ให้หลอกลวงประชาชนที่ควรต้องกำจัดให้หมดไป แม้หลายๆ ครั้งพบว่ามีความพยายามเข้าไปศึกษาการแพทย์พื้นบ้านอย่างเห็นคุณค่า แต่ด้วยกระบวนทัศน์ที่มองโลกที่ต่างกันทำให้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถใช้ตรวจสอบประสิทธิภาพของวิธีการรักษาแบบชาวบ้านได้ (แต่บางครั้งค้นพบว่าแล้วบอกว่าวิธีของชาวบ้านไม่มีประสิทธิภาพ) ดังที่หมอพื้นบ้านแถบจังหวัดสุรินทร์พูดว่าเมื่อเด็กเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนแล้วก็ไม่สามารถที่จะมาเรียนเป็นหมออย่างเขาเคยเรียนมาได้ หรือที่ว่า เมื่อโรคกระษัยถูกวินิจฉัยว่าเป็นโรกระบบทางเดินปัสสาวะอักเสบแล้ว ยาหม้อแก้กระษัยก็ใช้ไม่ได้ผลอีกต่อไป

อย่างไรก็ตามอีกมุมหนึ่งของความหลากหลายของการแพทย์ทางเลือกโดยเฉพาะในช่วงสองสามทศวรรษที่ผ่านมา กระแสความสนใจวิธีการรักษาสุขภาพเหล่านี้ (ในบางแง่มุม) กลับได้รับการ

กล่าวถึงและนำมาใช้กันมากขึ้นโดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา และหลายประเทศในยุโรป ในปี 1990 ได้มีการสำรวจการใช้การแพทย์ทางเลือกทั่วประเทศสหรัฐอเมริกาพบว่า ประชาชนร้อยละ 34 (ประมาณ 60 ล้านคน) ระบุว่าเคยใช้การรักษาแบบอื่น ที่นอกเหนือจากการแพทย์แผนปัจจุบันอย่างน้อย 1 ชนิด (Eisenberg, et al, 1993) จากนั้นได้มีการสำรวจซ้ำอีกครั้งในปี 1997 (Eisenberg, et al, 1998) พบว่าการใช้การแพทย์ทางเลือกมีเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 42.1 ของประชากร วิธีการที่ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นได้แก่ การใช้ผลิตภัณฑ์สมุนไพร การนวด การใช้วิตามินขนาดสูง การรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันด้านสุขภาพ การใช้ตำรับยาพื้นบ้าน การรักษาด้วยพลัง (energy healing) และโฮมิโอพาตี (homeopathy)¹³

การศึกษาครั้งนี้ยังพบด้วยว่า การไปพบกับผู้ให้การบำบัดด้วยวิธีการแบบทางเลือกเพิ่มขึ้นจาก ร้อยละ 36.3 เป็นร้อยละ 46.3 โดยเฉพาะในกลุ่มผู้ที่ป่วยด้วยโรคเรื้อรัง เช่น ปวดหลัง วิดกกังวล ซึมเศร้า และปวดศีรษะ การใช้การแพทย์ทางเลือกเหล่านี้มักไม่ได้บอกให้แพทย์ที่รักษาอยู่ได้รับรู้เมื่อนำข้อมูลมาใช้ประมาณการการใช้การแพทย์ทางเลือกแล้วพบว่ามีคนไปใช้บริการทั้งหมดประมาณ 629 ล้านครั้งต่อปี ซึ่งมากกว่าการไปใช้บริการการแพทย์พื้นฐาน (primary care physician) ทั้งหมดรวมกัน และหากพิจารณาถึงค่าใช้จ่ายเพื่อการแพทย์ทางเลือกที่ประชาชนต้องจ่ายเองทั้งหมดมีมูลค่ารวมถึง 27 พันล้านเหรียญ ซึ่งใกล้เคียงกับค่าใช้จ่ายที่ประชาชนต้องจ่ายเองสำหรับบริการทางการแพทย์กระแสหลักทั้งหมดในปีเดียวกัน

วิธีการรักษาสุขภาพแบบดั้งเดิมที่หลากหลายเหล่านี้ มีจำนวนหนึ่งที่ถูกนำมาศึกษาปรับปรุงพัฒนาให้ดูทันสมัยและสะดวกในการใช้มากขึ้น และมีการพัฒนาเทคนิคใหม่ๆ ในการจัดการเกี่ยวกับสุขภาพขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก มีการประสานงานจัดเป็นเครือข่ายเพื่อจัดประชุมสัมมนาวิชาการระดับนานาชาติในกลุ่มของตนเองซึ่งใช้ชื่อรวมๆ ว่า Complementary and Alternative Medicine (CAM) เช่น ในปี 1995 ที่ประชุมได้ร่วมกันกำหนดวิธีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ของตนเองขึ้นมา โดยไม่ได้อิงอยู่กับการวิจัยแบบวิทยาศาสตร์ทั้งหมด (Scott & Riedlinger, 1998) การเติบโตของการแพทย์ทางเลือกทำให้สถาบันสุขภาพแห่งชาติของสหรัฐอเมริกาต้องตั้งหน่วยงานที่ศึกษาและรับผิดชอบในการจัดการเกี่ยวกับการแพทย์ทางเลือกเหล่านี้ขึ้นมาโดยเฉพาะ

วิธีการรักษาของการแพทย์ทางเลือกมีความแตกต่างหลากหลายมาก มีความพยายามจัดกลุ่มการแพทย์ทางเลือกจากหลายสถาบัน แต่มักพบว่าไม่สามารถจัดเป็นกลุ่มแยกจากกันได้อย่างเด็ดขาด Kaptchuk และ Eisenberg (2001: 196-204) ได้แบ่งการแพทย์ทางเลือกออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ กลุ่มแรก เป็น “การแพทย์ทางเลือกกระแสหลัก” (‘mainstream’ unconventional medicine) ซึ่งประกอบด้วย 1) กลุ่มที่รวมตัวกันเป็นวิชาชีพ 2) กลุ่มที่ริเริ่มโดยประชาชนธรรมดาที่เคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูปสุขภาพ 3) กลุ่มการรักษายุคใหม่ (new age healing) 4) กลุ่มที่ให้การรักษาอาการทางจิตแบบทางเลือก (alternative psychological therapy) และ 5) กลุ่มองค์กรที่ใช้วิทยาศาสตร์นอกระบบ (non-normative scientific enterprises) ส่วนกลุ่มที่ 2 เป็นการแพทย์ทางเลือกที่เกี่ยวข้องกับลักษณะทาง

วัฒนธรรมสูง ('parochial' unconventional medicine) ได้แก่ 1) การแพทย์ชาติพันธุ์ (ethno-medicine) 2) การรักษาด้วยหลักศาสนา (religious healing) และ 3) การแพทย์พื้นบ้าน (folk medicine)

ปรากฏการณ์ความนิยมการแพทย์ทางเลือกของคนทั่วโลก ในอีกด้านหนึ่งต้องถือว่าเป็นความสำเร็จของวงการธุรกิจที่สามารถนำวัฒนธรรมสุขภาพพื้นบ้านที่เคยถูกละเลย หรือนำข้อมูลวิทยาศาสตร์ที่ยังไม่ได้รับการยอมรับอย่างสมบูรณ์ มาทำให้กลายเป็นสินค้า (commodification) และทำตลาดจนได้รับการยอมรับอย่างสูงจากประชาชน แต่สิ่งที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังความสำเร็จนี้คือการตระหนักถึงความจำกัดของระบบการแพทย์กระแสหลักของประชาชน ทั้งในด้านประสิทธิภาพและผลข้างเคียงจากการรักษา ความต้องการที่จะมีส่วนร่วมกำหนดความเป็นไปของชีวิตตนเอง แทนที่จะต้องตกอยู่ภายใต้การควบคุมของแพทย์และเทคโนโลยีทางการแพทย์ดังที่เคยเป็นมา เป็นความต้องการวางสถานภาพของความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับวงการแพทย์ใหม่ ที่ไม่ใช่อยู่ในฐานะของวัตถุที่ถูกกระทำดังเช่นอดีตอีกต่อไป นอกจากนี้อาจแสดงถึงการยอมรับในทัศนะที่แตกต่างของวงการแพทย์ที่มีมากขึ้นด้วย (Saks, 1994: 85)

ปรากฏการณ์ความแพร่หลายของการแพทย์ทางเลือกซึ่งเกิดขึ้นทั่วโลก จึงเป็นการตั้งคำถามกับวงการแพทย์ภายใต้กระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์ อย่างน้อยก็เป็นการสั่นคลอนอำนาจที่เคยครองความเป็นหนึ่งในเรื่องสุขภาพมานับร้อยๆ ปีให้วงการแพทย์กระแสหลักได้รับรู้ โดยคนส่วนหนึ่งในสังคมพบว่ายังมีวิธีการหรือแนวคิดอื่นๆ อีก ในการมองและนำมาใช้จัดการกับปัญหาสุขภาพแล้วให้ผลอย่างน่าพอใจ อีกทั้งเป็นการสั่นคลอนอำนาจจากกลุ่มคนที่มิมีบทบาทสูงทั้งในฐานะและการศึกษา ซึ่งเป็นกลุ่มหลักที่ใช้การแพทย์ทางเลือกเพิ่มมากขึ้น ไม่ใช่กลุ่มคนด้อยโอกาสทางสังคมดังที่เคยเป็นมาในอดีต ปรากฏการณ์นี้จึงเป็นการเคลื่อนไหวที่สะท้อนความจำกัดของวงการแพทย์กระแสหลักได้อย่างชัดเจน

2.4.3 สุขภาพองค์รวม: มุมมองต่อสุขภาพที่แตกต่าง

กระบวนทัศน์ในการมองโลกและชีวิตที่แตกต่างจากกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์อย่างชัดเจนกระบวนทัศน์หนึ่งที่ได้รับการกล่าวถึงมากในปัจจุบันคือกระบวนทัศน์แบบองค์รวม (holism) ในส่วนนี้ผมจะกล่าวถึงรายละเอียดของกระบวนทัศน์นี้เล็กน้อย ซึ่งนอกจากจะช่วยให้เห็นมุมมองที่แตกต่างต่อโลกและชีวิตแล้ว และยังช่วยให้เข้าใจกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ยิ่งขึ้นด้วย หลักจากนั้นจะชี้ให้เห็นถึงทัศนะองค์รวมที่นำมาใช้ในเรื่องสุขภาพ

2.4.3.1 แนวคิดโดยรวม

ทัศนะองค์รวมนับเป็นแนวคิดทางปรัชญาที่มีมาแต่โบราณ เป็นกระบวนทัศน์พื้นฐานในการมองโลกและสรรพสิ่งของคนในซีกโลกตะวันออกมาตั้งแต่อดีต ในหนังสือปรัชญาของอาจารย์ สัมพร นุราวาส (2515) ได้กล่าวถึงอารยธรรมอินเดีย ว่าปรัชญาในคัมภีร์พระเวทที่เรียกว่า อุปนิษัท

ซึ่งเชื่อว่าเกิดขึ้นเมื่อประมาณ 600 ปี ก่อนคริสตกาล ระบุว่า “ในสากลโลกมีความแท้จริงอยู่หนึ่งเดียวเท่านั้น ซึ่งทุกๆ คนเป็นส่วนหนึ่งของมัน และแยกจากมันไม่ได้ ทั้งจะต้องกลับมารวมกันที่นั่นในที่สุด” (เพ็งอ้าง: 83) เช่นเดียวกับปรัชญาในคัมภีร์ภควีดาที่กล่าวถึงความจริงแท้สูงสุดก็คืออาตมัน “อาตมันคือสิ่งทั้งหมดที่มีอยู่ และครอบงำทุกๆ สิ่ง สรรพสิ่งทั้งหลายบรรดาที่มีอยู่ทั้งปวงนั้นรวมกันเข้าอย่างมีระเบียบเป็นหนึ่ง และหนึ่งนั้นคืออาตมัน” (เพ็งอ้าง: 98) ส่วนอารยธรรมจีนโบราณเล่าจื๊อถือว่าเต๋าคือความจริงสูงสุด โดยถือว่าเต๋าเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดสิ่งทั้งหมด ที่มีอยู่ในสากลโลก เต๋าแทรกซึมอยู่ทั่วไป และหล่อเลี้ยงสิ่งต่างๆ ให้เติบโตเต็มที่ (เพ็งอ้าง: 150-151) นั่นหมายถึงทัศนะที่ว่าสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกล้วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นหนึ่งเดียวเป็นพื้นฐานความเชื่อเดิมที่มีมาแต่โบราณ ก่อนที่นักปรัชญาจะจัดให้เป็นกลุ่มทัศนะองค์รวม (holism) อีก

ในทางปรัชญา Addis (1995-A: 335-336) เห็นว่าทัศนะองค์รวมเป็นชุดของทัศนะที่ยืนยันไม่ทางใดก็ทางหนึ่งว่าภาพรวมของระบบใดๆ จะมีค่าเท่ากับหรือมากกว่าความจริงหรือคำอธิบายขององค์ประกอบแต่ละส่วนในตัวระบบนั่นเอง เมื่อพิจารณาระบบอย่างเป็นองค์รวมทั้งหมดจะพบว่ามีความสัมพันธ์บางอย่างที่องค์ประกอบแต่ละส่วนของมันไม่เคยมีมาก่อน นั่นคือคุณสมบัติของสิ่งหนึ่งสิ่งใดเมื่อพิจารณาในภาพรวมแล้วจะไม่สามารถทำนายหรืออธิบายได้ด้วยคุณสมบัติของแต่ละชิ้นส่วนที่เป็นองค์ประกอบของมัน (descriptive emergent) Addis (1995-B: 492) ยังได้สรุปหลักการของทัศนะองค์รวมไว้ด้วยว่า ทัศนะนี้เชื่อว่ากฎเกณฑ์ที่ใช้กับกรณีที่ซับซ้อนจะไม่สามารถลดทอนลงทำความเข้าใจได้ด้วยผลรวมของกฎย่อยๆ (composition laws) หรือกฎของสิ่งที่เกิดขึ้นร่วมกัน (laws of coexistence) จากกรณีที่มีความซับซ้อนน้อยกว่า เช่น กฎที่ใช้อธิบายพฤติกรรมของฝูงชนจะไม่สามารถลดทอนลงมาอธิบายด้วยกฎของพฤติกรรมระดับปัจเจก นอกจากนี้ยังเชื่อว่าปัจจัยต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นระบบใหญ่มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันเอง หรือที่รู้จักกันในชื่อ metaphysical หรือ methodological holism ทำให้ทัศนะนี้ปฏิเสธวิธีศึกษาสิ่งที่ซับซ้อนด้วยการลดทอนลงศึกษาในแต่ละองค์ประกอบ เพราะเชื่อว่าในระบบที่ซับซ้อนกว่าการปฏิสัมพันธ์ของแต่ละปัจจัยในองค์ประกอบของมันจะเกิดขึ้นภายใต้กฎเกณฑ์ที่แตกต่างไปจากในระบบที่ซับซ้อนน้อยกว่า หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ปัจจัยต่างๆ ในระบบจะมีปฏิสัมพันธ์กันด้วยกฎเกณฑ์ที่แตกต่างกันเมื่ออยู่ในระบบที่มีระดับของความซับซ้อนต่างกัน การแยกเฉพาะส่วนมาศึกษาจะทำให้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันบางส่วนขาดหายไปและทำให้ไม่พบกฎเกณฑ์ของการปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะเมื่อระบบมีความซับซ้อนมาก นอกจากนี้ยังเชื่อว่าคุณสมบัติพิเศษที่เกิดขึ้นในขณะที่พิจารณาอย่างเป็นองค์รวมยังมีปฏิสัมพันธ์กับส่วนย่อยในองค์ประกอบแต่ละส่วนของมันเองอีกด้วย

ทฤษฎีการคิดแบบกระบวนระบบ (systems thinking) เป็นแนวคิดหนึ่งภายใต้กระบวนทัศน์องค์รวม ที่ คาปร้า ได้นำมากล่าวไว้ในหนังสือเล่มใหม่ของเขา The web of life (1997: 36-37) เขากล่าวถึงลักษณะสำคัญ 2 ข้อ ของทฤษฎีนี้ว่า 1) เป็นการก้าวกระโดดจากความสนใจในองค์ประกอบย่อย สู่ความเป็นองค์รวมที่ไม่สามารถแยกย่อยศึกษาแต่ละส่วนได้ คุณสมบัติของระบบเป็นคุณสมบัติ

สมบัติที่เกิดจากองค์รวม ซึ่งจะไม่พบเมื่อแยกแต่ละส่วนมาศึกษา เพราะเกิดจากการจัดความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้น จึงสูญหายไปเมื่อแยกแต่ละส่วนออกมาศึกษา และ 2) แต่ละระบบมีความยืดหยุ่นที่จะกระโดดข้ามไปมาระหว่าง “ระดับ” ของชีวิตได้และมีเครือข่ายเชื่อมโยงอยู่กับระบบอื่นๆ โดยในแต่ละ “ระดับ” ของระบบนั้น สิ่งมีชีวิตจะมีคุณสมบัติพิเศษของตน (ที่ไม่มีเมื่ออยู่ในระดับอื่น) เกิดขึ้น (emergent properties) ซึ่งช่วยให้สามารถปรับตัวเพื่อการอยู่รอดได้

จะเห็นได้ว่าทัศนะองค์รวมเป็นมุมมองด้านตรงข้ามของทัศนะแบบกลไก (mechanistic worldview) และลดส่วน (reductionism) ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ การที่ทัศนะในแนวนี้นี้ได้รับการกล่าวถึงและยอมรับมากขึ้นในปัจจุบันแสดงเป็นนัยว่าสังคมเริ่มเห็นข้อจำกัดของกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์มากขึ้น พร้อมกันนั้นทัศนะนี้ได้ถูกนำไปประยุกต์ใช้ในหลายสาขา เช่น ในทางชีววิทยา ที่รู้จักกันในชื่อ *Vitalism* เพื่ออธิบายกระบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระบบของสิ่งมีชีวิตอย่างเป็นองค์รวม ส่วนในทางจิตวิทยารู้จักกันในชื่อ *Gestaltism* เพื่ออธิบายรูปแบบการจำและการรับรู้ของมนุษย์อย่างเป็นองค์รวม (Addis, 1995: 336) ส่วนในด้านสุขภาพรู้จักกันในนามสุขภาพองค์รวม (holistic health) หรือการแพทย์องค์รวม (holistic medicine) อย่างไรก็ตาม ทัศนะองค์รวมก็มีความหลากหลายในขอบเขตและคำนิยามไม่น้อย โดยเฉพาะเมื่อคำนี้ได้รับการยอมรับสูงขึ้น ก็ดูเหมือนว่าใครๆ ก็พยายามแสดงให้เห็นว่าตนเองมีทัศนะองค์รวม

แม้แต่ในวงการสุขภาพกระแสหลักที่เคยให้ความสำคัญสุขภาพทางกาย ก็ขยายความสนใจไปสู่เรื่องของจิตใจด้วยและคิดว่าตนเองสนใจผู้ป่วยอย่างเป็นองค์รวมขึ้นแล้ว แต่เมื่อยังถูกทักท้วงก็ขยายออกไปสู่มิติทางสังคม และมิติทางจิตวิญญาณ โดยคิดว่าวงการแพทย์กำลังมีความเป็นองค์รวมเพิ่มยิ่งขึ้น ในทัศนะของผมเห็นว่าทัศนะแบบองค์รวมเป็นการพูดถึงเรื่องในระดับกระบวนทัศน์ที่เป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจโลกและความจริงของคนในชุมชนนั้นๆ การมีทัศนะองค์รวมจึงไม่ได้หมายถึงการขยายขอบเขตความสนใจไปยังให้กว้างขึ้น หรือดึงเอาผู้เชี่ยวชาญสาขาต่างๆ มานั่งทำงานร่วมกันมากขึ้น (multidisciplinary) แต่น่าจะหมายถึงการปรับเปลี่ยนทัศนะต่อโลกและความจริงของคนในวงการนั้นทั้งหมดให้มีทัศนะแบบองค์รวมไม่ว่าเขาจะเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านใด (ซึ่งผมเชื่อว่าผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านยังคงมีอยู่ได้แม้จะเป็นทัศนะองค์รวมแล้วก็ตาม)

2.4.3.2 แนวคิดเรื่องสุขภาพองค์รวม

แม้ทัศนะองค์รวมจะถูกนำไปใช้อย่างหลากหลายแต่หลักพื้นฐานที่สุดที่ผมเห็นว่าควรมีร่วมกันคือไม่มองสรรพสิ่งอย่างลดส่วน ทำงานอย่างเป็นกลไก และไม่วัดผลอะไรออกมาเป็นตัวเลขเท่านั้น ทัศนะการแพทย์องค์รวมควรมองร่างกายและอวัยวะในฐานะของระบบที่มีชีวิต ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง และให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ที่มีต่อกันของปรากฏการณ์ต่างๆ ไม่พยายามเข้าใจธรรมชาติเฉพาะในส่วนขององค์ประกอบที่เป็นโครงสร้างพื้นฐาน และเข้าไปจัดการกับองค์ประกอบพื้นฐานเป็นจุดๆ ไป มองธรรมชาติว่าเป็น “ความสอดคล้องเป็นหนึ่งเดียวที่ยัง

ใหญ่” (the one great harmonious whole) ซึ่งขณะนี้แนวคิดนี้กำลังถูกนักวิทยาศาสตร์รุ่นใหม่ที่ใช้ฐานคิดจากทฤษฎีฟิสิกส์ใหม่ทั้งทฤษฎีสัมพัทธภาพและควอนตัมฟิสิกส์ พยายามเข้าไปศึกษาและนำมาแสดงใหม่ให้เห็นถึงความเป็นได้ทางวิทยาศาสตร์ เช่น “สมมติฐานกายา” (Gaia hypothesis) ซึ่งมีบางส่วนที่คล้ายกับสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ได้ทำมาก่อนมาก (Capra, 1997: 20-23, 99-111; Lovelock, 2000)

หากพิจารณาสุขภาพของคร่อมตามทฤษฎีการคิดเชิงระบบที่ คาปร้า ใช้นั้น นิยามของสุขภาพจะต้องไม่พูดถึงอย่างหยุดนิ่งว่าเป็นสถานะหนึ่งที่สมบูรณ์พร้อมที่ต้องไปให้ถึง (แบบที่องค์การอนามัยโลกนิยามไว้) แต่ควรมองสุขภาพว่าเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง มีการปรับตัวและตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมตลอดเวลา ไม่สามารถขีดเส้นแบ่งภาวะสุขภาพดีกับการป่วยได้อย่างชัดเจน เป็นปรากฏการณ์ที่มีหลายมิติของการอิงอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างปัจจัยทางร่างกาย จิตใจ และสังคม ต้องมองสุขภาพทั้งในระดับปัจเจก ระดับสังคม และระดับนิเวศวิทยา สิ่งที่ไม่เอื้อกับสุขภาพในระดับปัจเจกก็มักไม่เป็นคุณต่อระดับอื่นๆ ที่สูงขึ้นด้วย การที่จะทำให้มีสุขภาพดีต้องทำให้ระบบมีเสถียรภาพและมีความยืดหยุ่น มีทางเลือกหลายแบบสำหรับตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม การสูญเสียความยืดหยุ่นนั้นหมายถึงทำให้เสียสุขภาพ (คาปร้า, 2539-ค: 84-85) เนื่องจากมนุษย์เป็นหนึ่งในองค์ประกอบของธรรมชาติอันยิ่งใหญ่กว่า Fred (1992: 173-174) มองว่าการมีสุขภาพดีตามทัศนะนี้ เราจะต้องรู้จักใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับกฎและเป้าหมายของธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่ทั้งระบบ การดูแลสุขภาพและรักษาโรคต้องให้ความสำคัญกับทัศนคติและจิตใจเท่าๆ กับสภาวะทางร่างกายเพราะการป่วยถูกมองว่าเป็นผลจากการใช้ชีวิตที่ไม่สมดุลขาดความสอดคล้องกลมกลืนกับวิถีแห่งธรรมชาติที่ควรเป็น

2.4.3.3 การเยียวยาผู้ป่วย

จากกระบวนการทัศน์ต่อชีวิต สุขภาพ และการเจ็บป่วยแบบองค์รวมดังกล่าว ได้นำสู่แนวทางการจัดระบบสุขภาพแบบหนึ่งที่แตกต่างไปจากระบบสุขภาพภายใต้กระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ คาปร้า (2539-ค: 61-133) ซึ่งศึกษากระบวนการสุขภาพของคร่อมจากระบบการแพทย์ในวัฒนธรรมอื่น ทั้งในส่วนของการรักษาโดยหมอเวทมนตร์ทรงเจ้า (shaman) การแพทย์แบบฮิปปોકเรติส (Hippocratic medicine) และการแพทย์จีน ร่วมกับการใช้ทฤษฎีการคิดแบบกระบวนการระบบ (systems thinking) เขาเห็นว่าระบบสุขภาพของคร่อมควรต้องประกอบด้วยการฟื้นฟูและรักษาคุณภาพที่เคลื่อนไหวของบุคคล ครอบครัว และชุมชนที่สอดคล้องกันทั้งระบบ การที่ชีวิตมีความยืดหยุ่นหมายถึงชีวิตมีแนวโน้มที่จะเยียวยาตนเองอยู่แล้ว แต่ละคนควรมีบทบาทในการดูแลของตนเองโดยความช่วยเหลือของผู้บำบัดรักษาที่ต้องแทรกแซงการทำงานของร่างกายให้น้อยที่สุด ผู้ป่วยต้องได้รับการเปิดโอกาสให้เข้าใจธรรมชาติและรับรู้ถึงระดับความไม่สมดุลในตัวเองให้มากที่สุด การรักษาความเจ็บไข้จึงไม่ใช่เรื่องของการ “หยิบยื่น” จากผู้ใด หรือเป็นสิ่งที่ต้อง “จัดหา” ไว้ให้ใช้ คนในสังคมยังต้องช่วยเหลือ

พึ่งพิงกันเพื่อร่วมกันจัดระบบทุกส่วนให้เอื้อต่อมีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติและต่อการมีสุขภาพที่ดีด้วย (เพ็งอ้าง: 98, 102-103)

พระไพศาล วิสาโล และสมควร ใฝ่งามดี (2533: 34) ได้สรุปลักษณะสำคัญของการแพทย์แบบองค์รวมว่าควร*มีลักษณะผสานรวม* สนใจชีวิตทุกส่วนของผู้ป่วย ทั้งการทำงาน การออกกำลังกาย ครอบครัวยุติทางสังคม อาหาร ภาวะจิตใจและอารมณ์ *กระจายอำนาจ* พยายามที่จะให้อำนาจและสมรรถนะในการรักษาแพร่หลายสู่ทุกคนเท่าที่จะทำได้ *เน้นลักษณะเฉพาะตัวของผู้ป่วย* ตระหนักว่าผู้ป่วยแต่ละคนมีลักษณะเฉพาะตัวที่ต้องอาศัยวิธีการเฉพาะอย่างที่แตกต่างกัน *มนุษย์เป็นปัจจัยหลัก* ตระหนักว่าการสัมผัสความอบอุ่นและน้ำใจของผู้บำบัดเป็นสิ่งสำคัญต่อการรักษา มิใช่ยา เครื่องจักร หรือโรงพยาบาล *เน้นมนุษยธรรม* คำนึงถึงความเติบโตของมนุษย์และคุณภาพชีวิตมากกว่าสนใจการขยายตัวของโรงพยาบาล *ตระหนักถึงสมดุลทางนิเวศวิทยา* สนับสนุนให้ร่างกายเสริมสร้างบำบัดตัวเอง มากกว่าที่จะใช้ยาหรือสารเคมีแปลกปลอมมารุกรานร่างกาย และ*เน้นเทคโนโลยีที่เหมาะสม* หลีกเลี่ยงเครื่องมือซับซ้อนที่ทะลุทะลวงร่างกาย เช่น เครื่องเอกซเรย์ หรือการฉายรังสี

การแพทย์ทางเลือกหลายอย่างที่โฆษณาว่าเป็นการรักษาที่มีความเป็นธรรมชาติ เน้นความสมดุล พัฒนาขึ้นมาเพื่อเป็นทางเลือกของผู้ที่ไม่ต้องการรักษาด้วยการแพทย์กระแสหลัก และอ้างว่าเป็นวิธีการแบบองค์รวม เช่น การใช้สมุนไพรสกัดหรือวิตามินเกลือแร่ขนาดสูง การรักษาโดยใช้แม่เหล็ก หรือใช้พลังจากธรรมชาติผ่านคริสตัล พีรามิด หรือฝ่ามือ หากใช้หลักการพิจารณาข้างต้นจะเห็นว่าวิธีเหล่านั้นไม่ได้มีลักษณะของการเป็นการแพทย์องค์รวมเลย (แต่อาจมีประสิทธิผลในการรักษาหรือไม่ก็ได้) หลายๆ วิธีระบุว่าสามารถใช้ได้กับทุกโรคทุกคน บางวิธีก็มีราคาแพงมาก และไม่ได้ช่วยให้ผู้ป่วยพึ่งตัวเองได้ นอกจากนี้การแพทย์ทางเลือกยังเป็นการกล่าวถึงในเชิงเทคนิควิธีการรักษาโรค แต่การแพทย์องค์รวมเป็นการพูดถึงกระบวนการทัศนพื้นฐานในการมองชีวิตและสุขภาพ ในความเห็นของผมการแพทย์องค์รวมจึงเกิดได้แม้จะใช้เทคนิคการรักษาของการแพทย์กระแสหลัก ในขณะที่การแพทย์แบบกลไกแยกส่วนก็ขึ้นได้แม้ใช้เทคนิคการรักษาที่อิงอยู่กับธรรมชาติ จุดแตกต่างสำคัญจึงอยู่ที่กระบวนการทัศนที่ชุมชนของผู้รักษาและเยียวยาใช้เป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจชีวิตและสุขภาพ

2.5 พุทธศาสนากับการดูแลและสุขภาพ

“...ไม่ใช่เราแต่ผู้เดียวเท่านั้นที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ โดยที่แท้ สัตว์ทั้งปวงบรรดาที่มีการมา การไป การจุติ การอุปบัติ ล้วนมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้...” (อง.ปญจก. 22/57)

แม้ว่าการเจ็บป่วยและความตายจะเป็นความทุกข์ที่คนไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ล้วนต้องการหลีกเลี่ยงทั้งสิ้น แต่วิธีการที่ใช้เผชิญกับภัยนี้กลับไม่ใช่สิ่งสากล โดยส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับกระบวนการทัศนในการ

มองโลกและชีวิตของคนในชุมชนนั้นซึ่งจะกำหนดท่าทีที่มีต่อนั้นว่าควรจะเป็นอย่างไร ในขณะที่คนที่อยู่ภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ อาจเห็นว่าการทุ่มเททรัพยากรเพื่อพัฒนาความรู้เทคโนโลยีและจัดบริการทางการแพทย์ เป็นวิธีที่เหมาะสมที่สุดที่จะใช้เผชิญปัญหาสำคัญนี้ แต่สำหรับพุทธศาสนาข้อความจากพระไตรปิฎกที่ผมยกมาอ้างข้างต้น แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าพุทธศาสนามีทัศนะต่อชีวิตและการเจ็บป่วยต่างไปจากกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์มาก โดยเห็นว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาของชีวิตที่เกิดมา การหลีกเลี่ยงจากการป่วยและการตายก็ไม่ใช่ว่าการพยายามยืดชีวิตออกไปให้ยืนยาวที่สุด หรือคิดค้นยามาขยายอาการไม่สบายกายไว้ให้มากที่สุด แต่อยู่ที่การปฏิบัติที่ละวางการยึดมั่นต่างๆ เข้าถึงสภาพความเป็นจริงของชีวิต เพื่อการมีจิตใจสงบสุขนั้นคงอยู่ได้แม้ร่างกายจะยังเจ็บป่วยอยู่ก็ตาม

สำหรับสังคมไทยซึ่งมีหลักความเชื่อของพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานในการกำหนดทัศนะต่อโลกและต่อชีวิตมาตั้งแต่อดีต และมีส่วนในการกำหนดพฤติกรรมในการดูแลสุขภาพ วิธีการเยียวยาหรือการแสวงหาแนวทางรักษาโรคของคนไทยอยู่ไม่น้อย ดังนั้นหากศึกษาวิเคราะห์พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์ที่กำหนดท่าทีต่อชีวิตและสุขภาพของคนไทย อาจช่วยให้สังคมไทยในช่วงที่กำลังหาแนวทางออกจากวิกฤติปัญหาสุขภาพได้มีแนวทางในการเผชิญกับสุขภาพที่ชัดเจนอีกแนวทางหนึ่ง ที่นอกจากจะใช้ป้องกันและแก้ไขปัญหาสุขภาพที่กำลังประสบอยู่ขณะนี้ได้แล้ว ยังอาจช่วยแก้ไขวิกฤติปัญหาอื่นๆ ในสังคมที่สัมพันธ์อยู่กับกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่เราใช้เป็นหลักในการพัฒนาประเทศอยู่ในปัจจุบันด้วย

ผมมีข้อสังเกตเบื้องต้นอยู่ 7 ประเด็น ที่พอจะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาเมื่อมองในฐานะของกระบวนทัศน์แล้วน่าจะมีประโยชน์ต่อการนำมาใช้จัดการกับเรื่องของสุขภาพโดยได้ และผมได้ใช้เป็นแนวทางในการนำเสนองานชิ้นนี้ออกมาด้วย ข้อสังเกตดังกล่าวประกอบด้วย

1) ผมเห็นว่ากระบวนทัศน์ของศาสนาเป็นเรื่องที่ครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมดของชีวิต ทั้งในระดับปรัชญาที่เป็นหลักคิดและระดับการปฏิบัติในสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการคำตอบหรือใช้เป็นคำอธิบายเพื่อให้เกิดความรู้สึกมั่นคงในการดำเนินชีวิต เช่นเดียวกับที่วงการแพทย์หรือระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมให้คำตอบกับคนในสังคมปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้การศึกษาพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์ที่คนไทยใช้อธิบายในเรื่องชีวิตและสุขภาพ จึงมีความเป็นไปได้ในแง่ที่มีความครอบคลุมในทุกแง่มุมที่มนุษย์ในสังคมต้องการ ซึ่งผมได้แสดงให้เห็นอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อชีวิตและสุขภาพของสังคมไทยไว้ในบทที่ 3 และบทที่ 4

2) ผมเห็นว่าพุทธศาสนาเมื่อพิจารณาในฐานะของกระบวนทัศน์แล้ว น่าจะมีหลักการที่ชัดเจนและการที่พุทธศาสนาถือกำเนิดขึ้นมาก่อนกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่วงการแพทย์ใช้เป็นพื้นฐาน จึงเป็นกระบวนทัศน์ที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง (แต่มิได้หมายความว่าต้องขัดแย้งกันอย่างสิ้นเชิง) ทำให้กล่าวได้ว่าทัศนะที่มีต่อธรรมชาติ ชีวิต หรือการเจ็บป่วยภายใต้หลักการของพุทธศาสนา เป็นอิสระปราศจากการครอบงำจากความคิดและความเชื่อตามกระบวนทัศน์ทางการแพทย์

แผนปัจจุบัน ซึ่งผมได้รวบรวมหลักความเชื่อพื้นฐานเพื่อชี้ให้เห็นว่าถ้ามองพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นกระบวนการทัศน์แล้วกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาควรมีลักษณะอย่างไร โดยเสนอไว้ในบทที่ 5

3) ทัศนะของพุทธศาสนาในส่วนที่เกี่ยวกับสุขภาพ เป็นการปรับในเรื่องทัศนะพื้นฐานในการเข้าใจธรรมชาติของโลกและชีวิต เป็นสิ่งที่สามารถนำมาใช้ได้ทันทีและมีตัวอย่างของการใช้จริงและพิสูจน์มาแล้วทุกยุคสมัย ไม่ใช่เป็นกระบวนการทัศน์ที่ปฏิเสธการแพทย์กระแสหลักหรือต่อต้านความรู้และเทคโนโลยี ที่อาจทำให้เกิดกระแสต่อต้านจากกระบวนการทัศน์เดิมรุนแรง แต่เป็นการปรับทัศนะให้ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) ให้มีท่าทีใหม่และเท่าทันความรู้และเทคโนโลยีมากขึ้น จึงไม่ได้ต้องการการจัดการแพทย์กระแสหลักให้หมดไป แต่จะทำให้ใช้ประโยชน์จากความรู้และเทคโนโลยีได้เหมาะสมยิ่งขึ้นไม่ก่อปัญหาที่ซับซ้อนตามมา ซึ่งผมได้นำเสนอทัศนะต่อสุขภาพ การเจ็บป่วย และการเยียวยา ไว้ในบทที่ 6 และนำเสนอวิถีชีวิตของผู้ที่ใช้กระบวนการทัศน์แบบพุทธว่าเป็นอย่างไร มีวิธีการดูแลสุขภาพอย่างไรไว้ในบทที่ 7

4) เนื่องจากกระบวนการทัศน์แนวพุทธเป็นเรื่องของศาสนาที่จำเป็นต้องมีเรื่องของความเชื่อ ศรัทธาเข้ามาประกอบในเบื้องต้น แม้ด้านหนึ่งอาจถูกโจมตีจากผู้ที่ยึดถือ “วิธีการหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์” ว่าเป็นเรื่องความมกมายไร้หลักฐานในการพิสูจน์ให้เห็น แต่ผมกลับเห็นว่าความเชื่อและศรัทธา (ที่ตามแนวพุทธต้องประกอบด้วยปัญญาเสมอ) คือเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้ก้าวพ้นไปจากความจำกัดของวิธีการหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ที่ต้องรอการคิดค้นเครื่องมืออย่างไม่มีจุดสิ้นสุด เรื่องศรัทธาจะเข้ามาช่วยให้คำอธิบายภายใต้กระบวนการทัศน์ทางศาสนาเป็นไปได้กว้างขวางลึกซึ้งกว่าคำอธิบายแบบวิทยาศาสตร์จนเมื่อเข้าถึงปัญญาที่สมบูรณ์ก็ไม่ต้องพึ่งศรัทธาอีกต่อไป

5) ความกว้างขวางลึกซึ้งของพุทธศาสนาที่ไปพ้นจากข้อจำกัดทางวัตถุหรือเครื่องมือทดลองดังกล่าว ทำให้มิติของจิตใจ อารมณ์ ความรู้สึก สุนทรียภาพ ที่เคยถูกทอดทิ้งเนื่องจากความจำกัดในการทำสมาธิแบบวิทยาศาสตร์ ได้ถูกนำเข้ามารวมและให้ความสำคัญไว้ค่อนข้างมาก ทำให้นิยามและขอบเขตของเรื่องสุขภาพมีความกว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น และสอดคล้องกับสิ่งที่มนุษย์รับรู้และสัมผัสได้ (เช่น ความรัก ความเมตตา เอื้ออาทร) หรือความเชื่อเกี่ยวกับโลกในอนาคตที่กระบวนการทัศน์ปัจจุบันไม่สามารถก้าวไปถึงเพราะวัดหรือแสดงให้เห็นประจักษ์ไม่ได้

6) ผมเห็นว่าการที่พุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญมากกับเรื่องวัตถุและเทคโนโลยี แต่เน้นความเรียบง่ายและชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ซึ่งพบว่าเป็นแนวทางที่เหมาะสมกว่าในการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่สอดคล้องกับกระแสนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กำลังได้รับความสนใจมากขึ้นในปัจจุบัน การนำเสนอพุทธศาสนาสู่สังคมจึงเป็นแนวทางที่หลายฝ่ายควรให้การสนับสนุนและเข้ามาเป็นแนวร่วม นอกจากนี้หลักการในพุทธศาสนายังน่าจะมีประโยชน์ต่อการนำมาใช้พัฒนาแนวคิดอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแนวลึก (deep ecology) ให้มีความละเอียดอ่อนลึกซึ้งมากขึ้นด้วย

7) การอยู่ในฐานะของ “ศาสนา” แต่เดิมอาจเป็นข้อจำกัดในการนำมาใช้ในระดับโลก ที่อาจได้รับการปฏิเสธจากผู้ที่มีนัยถือศรัทธาในศาสนาอื่น แต่การเปลี่ยนแปลงของโลกในปัจจุบันทำให้คนยอมรับในความแตกต่างของศาสนามากขึ้นและมีอิสระในความเชื่อมากขึ้น พุทธศาสนาเองก็ได้รับความสนใจมากขึ้นทั่วโลก หากนำเสนอในฐานะที่เป็นกระบวนการที่ชัดเจนอาจช่วยให้กลุ่มคนที่มีความแตกต่างกันในทางศาสนาเข้าใจและยอมรับแนวคิดของพุทธศาสนาได้ง่ายขึ้น เปิดโอกาสให้นำหลักการนี้ไปประยุกต์ใช้อย่างสอดคล้องกับแต่ละสังคมวัฒนธรรม (โดยไม่จำเป็นต้องพ่วงกับคำว่าพุทธศาสนาก็ได้) อันจะเกิดประโยชน์ต่อสังคมโลกโดยรวมได้ ซึ่งผมได้ลองนำเสนอขั้นตอนเบื้องต้นในการนำหลักการของพุทธศาสนามาใช้ในสังคมไทยไว้ในบทที่ 8

จากข้อสังเกตเบื้องต้นทั้ง 7 ข้อดังกล่าว ผมเห็นว่าพุทธศาสนามีความน่าสนใจมาก สมควรที่จะศึกษาในฐานะที่เป็นกระบวนการที่เกี่ยวกับชีวิต สุขภาพ และการเยียวยาผู้ป่วย เพื่อให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้นว่ามีความเหมาะสมนำมาใช้ทำความเข้าใจกับชีวิตและสุขภาพในปัจจุบันได้เพียงใด แม้ว่าหลักคำสอนซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนาเหล่านี้ จะปรากฏอย่างชัดเจนในพระไตรปิฎกสำหรับพุทธศาสนาแบบเถรวาท แต่การนำเสนอหลักธรรมในพระไตรปิฎกโดยเฉพาะในส่วนที่เป็นหัวใจของหลักธรรมที่ถือว่าเป็นเรื่องกระบวนการที่เกี่ยวกับสุขภาพและการเยียวยาผู้ป่วย ยังไม่ได้รวบรวมและศึกษาอย่างเป็นระบบ ส่วนในภาคของการนำหลักธรรมที่บัญญัติไว้ไปปฏิบัติจริงที่ต้องปรับให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิต ไม่ว่าจะเป็นภิกษุหรือฆราวาสจากการทบทวนวรรณกรรมยังไม่พบว่ามีการศึกษาไว้เลย การศึกษาในประเด็นนี้จึงมีความสำคัญและมีคุณค่าทั้งในเชิงวิชาการที่จะนำเสนอเนื้อหาในส่วนที่ยังไม่มีศึกษากันอย่างชัดเจนมาก่อน และในเชิงประโยชน์ต่อสังคม ในฐานะที่อาจเป็นอีกกระบวนการหนึ่งของการเข้าใจธรรมชาติของชีวิตและสุขภาพที่มีความสมบูรณ์ทั้งในภาคทฤษฎีและปฏิบัติ ที่อาจนำมาใช้จัดการกับวิกฤติปัญหาสุขภาพในสังคมโดยรวมที่โลกกำลังเผชิญอยู่อย่างไร้ทางออกดังเช่นปัจจุบัน

เชิงอรรถ

¹ สนใจเรื่องนี้ศึกษาเพิ่มเติมได้จาก วันทนา คิวะ (2544) (ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์, ผู้แปล) ปล้นผลิตผล!: ปฏิบัติการจี๊ดเสปียอาหารโลก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา. ; คอร์ทเน, เดวิด ซี. (2542), (อภิชัย พันธเสน, ผู้แปล) เมื่อบรรษัทครองโลก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก. ; ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. (2545) อุปถัมภ์สุขภาพ: สันติภาพเชิงวิพากษ์. เอกสารประกอบการบรรยายในการประชุม 10 ปี สวรส. สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (5-7 สิงหาคม 2545 ณ ศูนย์การประชุมไบเทค)

² ติดตามตัวเลขเหล่านี้ได้จากรายงานประจำปีขององค์การอนามัยโลก และธนาคารโลก หรือค้นผ่าน web site ขององค์กรเหล่านี้

³ ได้แก่ประเทศ เบลเยียม ฝรั่งเศส เยอรมนี อิตาลี ญี่ปุ่น เนเธอร์แลนด์ สวีเดน สวิตเซอร์แลนด์ อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา ดูรายละเอียดใน Balance R., et al. 1992

⁴ อ่านตัวอย่างของผลกระทบจากอุตสาหกรรมต่อชีวิตและสุขภาพของแรงงานได้ใน ชารา บัวคำศรี. (2540). ถ้าทุนได้แกอุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการรณรงค์ป้องกันภัยจากสารพิษเคมี.

⁵ อาจมีการใช้คำอื่นๆ ในภาษาไทยที่แทนคำว่า paradigm เช่น พระประชา ปสนนชัยโม และคณะ ที่แปลงานจุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ (2539) ใช้คำว่า “ทัศน์แม่บท” วีระ สมบูรณ์ (2541) ใช้คำว่า “แม่บท” นพ. สงวน นิตยารัมย์พงศ์ (2543) ใช้คำว่า “แนวคิด” หรือ “กรอบคิด” สุรพงษ์ โสธนะเสถียร (2541) ใช้คำว่า “คตินิทัศน์” เป็นต้น

⁶ ในภาษาอังกฤษเนื้อความส่วนนี้เขียนว่า “...in much of the book the term of ‘paradigm’ is used in two different senses. On the one hand, it stands for the entire constellation of beliefs, values, techniques, and so on shared by members of a given community. On the other, it denotes one sort of element in that constellation, the concrete puzzle-solutions which, employed as models or examples, can replace explicit rules as a basis for the solution of the remaining puzzles of normal science.”

⁷ ในภาษาอังกฤษใช้ว่า “a constellation of concepts, values, perceptions and practices shared by a community, which form a particular vision of reality that is the basis of the way the community organizes itself”

⁸ เนื้อหาในส่วนนี้ศึกษาเพิ่มเติมได้จากหนังสือปรัชญาเบื้องต้นและปรัชญาวิทยาศาสตร์ (philosophy of science) ทั่วไป ในส่วนที่เป็นภาษาไทย เช่น อักลีย์,จูเลียน. และคณะ (คณะบรรณาธิการ). (2544). (จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี, ผู้แปล) วิวัฒนาการแห่งความคิด: ภาคนมนุษย์และโลก. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.; สุรพงษ์ โสธนะเสถียร. (2541) วิทย์ปรัชญา. กรุงเทพฯ: ประสิทธิ์ภักดิ์ แอนด์ พรีนติ้ง.; รัตนะ บัวสนธิ์. (2539). ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญา ระเบียบวิธีวิจัย และศาสตร์. วารสารมหาวิทยาลัยขอนแก่น. 4 (1), (ม.ค.-มิ.ย.) หน้า 16-34.

⁹ ปรัชญาบางสำนักไม่เชื่อว่าสิ่งที่เราพบเห็นอยู่บนโลกขณะนี้ เป็นความจริง เช่น สำนักจิตนิยม (Idealism) เขาเชื่อว่าสิ่งที่เราเห็นในโลกธรรมชาตินี้เป็นเพียงภาพตัวแทนของความจริง สิ่งจริงแท้สมบูรณ์อยู่ในอีกมิติหนึ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทางกายของเรา แต่สามารถสัมผัสและรับรู้ได้ทางจิต

¹⁰ ศึกษารายละเอียดได้ที่ www.genome.gov ในส่วนของประโยชน์ที่เกิดจากโครงการนี้ ดันฉบับภาษาอังกฤษเขียนว่า “Knowledge about the effects of DNA variations among individuals can lead to revolutionary new ways to diagnose, treat, and someday prevent the thousands of disorders the effect us. Besides providing clues to

understanding human biology, learning about nonhuman organism's DNA sequences and lead to an understanding of their natural capabilities that can be applied toward solving challenges in health care, energy sources, agriculture, and environmental cleanup."

¹¹ ศึกษาตัวอย่างเรื่องนี้ได้จากการปฏิรูประบบสุขภาพของประเทศไทยได้ที่ www.doh.gov.tw และ www.nhi.gov.tw

¹² ศึกษารายละเอียดได้ใน ปรีชา อุปโยคิน และเสาวภา พรศิริพงษ์ บรรณาธิการแปล (2540). การแพทย์พื้นบ้านกับการดูแลสุขภาพ สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. (แปลจาก Bannerman R. H., Burtou, J., & Wen-Chien C. eds. (1983) Traditional medicine and health care coverage. WHO

¹³ โฮมิโอพาตี (homeopathy) เป็นรูปแบบหนึ่งของการรักษาพื้นบ้านของตะวันตก โดยมีหลักการสำคัญ 3 ข้อ คือ 1) เลือกตัวยาภายใต้กฎเกณฑ์ความเหมือนกัน 2) ใช้ตัวยาเดี่ยว และ 3) ใช้ขนาดน้อยมาก (Coulter, 1984: 63) หลักการคือจะใช้สารที่เป็นสาเหตุให้เกิดโรคนั้นเองรักษาโรคนั้น แต่ใช้ด้วยอัตราส่วนที่เจือจางมากๆ เพื่อกระตุ้นให้ร่างกายสร้างกลไกการกำจัดสารพิษนั้นออกไปโรคก็จะหาย

3.1	เกริ่นนำ.....	57
3.2	พุทธศาสนาในภาคพื้นสุวรรณภูมิ.....	57
3.2.1	พุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ: หลักฐานจากพระไตรปิฎก.....	58
3.2.2	การเคารพผีและธรรมชาติในยุคก่อนประวัติศาสตร์	59
3.2.3	การรับพุทธศาสนาสู่สุวรรณภูมิในสมัยทวารวดี	60
3.2.4	พุทธศาสนาในสมัยลพบุรี.....	62
3.2.5	พุทธศาสนาในคาบสมุทรภาคใต้	63
3.3	พุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย	65
3.3.1	พุทธศาสนาในอาณาจักรสุโขทัย	65
3.3.2	พุทธศาสนาในสมัยกรุงศรีอยุธยา	68
3.3.3	พุทธศาสนาในยุครัตนโกสินทร์	70
3.4	บทบาทของพุทธศาสนาในฐานะสถาบันทางสังคม.....	72
3.5	พุทธศาสนาในฐานะพื้นฐานของวิถีชีวิตคนไทย	75
3.6	พุทธศาสนาในยุคสมัยแห่งการพัฒนา.....	79
3.6.1	ความเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในยุคพัฒนา	79
3.6.2	สถานะของพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน	81
3.6.3	เหตุแห่งความคลาไคลความสนใจพุทธศาสนาในสังคมไทย	83
3.6.4	บทบาทใหม่ของพุทธศาสนาในสังคมไทยและสังคมโลก.....	88
3.7	บทสรุป.....	92
	เชิงอรรถ	93

บทที่ 3

พุทธศาสนากับสังคมไทย

3.1 เกริ่นนำ

หากจะนับกำเนิดของราชอาณาจักรไทยตั้งแต่มีการสถาปนากรุงสุโขทัยขึ้นเป็นราชธานี มีพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นปฐมกษัตริย์ของชนชาติไทย สามารถกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อคนในภูมิภาคนี้มาตั้งแต่ก่อนการเกิดขึ้นของราชอาณาจักรไทย มีหลักฐานทางโบราณคดีและทางประวัติศาสตร์หลายชิ้นระบุว่า พุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันนี้ก่อนการเกิดขึ้นของอาณาจักรแห่งแรกของไทยถึงประมาณ 1,000 ปี ในขณะที่ความเป็นมาของชนชาติไทยเองก็ยังเป็นข้อถกเถียงทางวิชาการว่ามีพื้นเพอยู่ในบริเวณนี้มาแต่แรก หรือเป็นชนเผ่าที่อพยพลอยร่นลงมาจากประเทศจีนจนมาถึงดินแดนสุวรรณภูมิ อย่างไรก็ตามแนวคิดเกี่ยวกับประเทศ หรือรัฐชาติ ที่มีอธิปไตยเหนืออาณาบริเวณที่ชัดเจน และประชากรที่มีความเป็นปึกแผ่นอันหนึ่งอันเดียวกันแบบที่คนส่วนใหญ่รับรู้เกี่ยวกับความเป็นชาติในปัจจุบัน เป็นความคิดที่เพิ่งเกิดขึ้นในยุคล่าอาณานิคมเมื่อร้อยกว่าปีนี่เอง ความคิดเกี่ยวกับอาณาจักรไทยที่มีความเป็นปึกแผ่นขอบเขตชัดเจนเป็นหนึ่งเดียวจึงใช้ไม่ได้กับอาณาจักรไทยในอดีต

ด้วยเหตุนี้การทำความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธศาสนาในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่ผมจะกล่าวถึงในบทนี้ จึงตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพูดถึงพุทธศาสนาของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่บนพื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบันนี้เป็นหลัก โดยหวังว่าจะช่วยให้เข้าใจอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมวัฒนธรรมไทยมาอย่างแน่นแฟ้นยาวนาน และช่วยให้เกิดความเข้าใจในบทบาทของพุทธศาสนากับสุขภาพในสังคมไทยที่จะกล่าวถึงในบทต่อไปดียิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามผมตระหนักดีว่าการศึกษาทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในเรื่องเหล่านี้เป็นข้อมูลทางวิชาการยังไม่ได้ช้อยุดี มีข้อโต้แย้งในรายละเอียดอีกมากซึ่งผมจะไม่ลงไปกล่าวถึงในจุดนั้น เพียงแต่พยายามเสนอภาพความเป็นมากว้างๆ ของพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์สืบเนื่องมาจนเกิดราชอาณาจักรไทยที่เข้มแข็งมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตั้งแต่กรุงสุโขทัย เรื่อยมายังกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี ตลอดจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์เป็นลำดับเท่านั้น

3.2 พุทธศาสนาในภาคพื้นสุวรรณภูมิ

ประวัติความเป็นมาของชนชาติไทยนับแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีได้ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างชัดเจนว่า ขณะนั้นพุทธศาสนาแบบเถรวาทหรือหินยานได้เป็นศาสนาประจำชาติของกลุ่มชนชาติไทยแล้ว ทำหน้าที่เป็นแกนกลางทางวัฒนธรรมที่กำหนดวิถีชีวิตและอัตลักษณ์

ตัวตนของคนไทยมานับแต่นั้น แต่ถ้าหากจะสืบย้อนลงไปว่าพุทธศาสนาที่ทราบกันดีว่ามีต้นกำเนิดอยู่ในประเทศอินเดีย นั้น ได้เข้ามาสู่การรับรู้และวิถีชีวิตของกลุ่มชนชาติไทยตั้งแต่เมื่อใด ยังคงเป็นประเด็นที่ต้องศึกษาหาหลักฐานมายืนยันกันทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีกมาก ที่ต้องเริ่มตั้งคำถามกันตั้งแต่ว่าคนไทยอาศัยอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมินี้มาแต่โบราณ และได้รับเอาพุทธศาสนามาเป็นคติความเชื่อมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ หรือว่าคนไทยอพยพลงมาจากเทือกเขาอัลไตและนำความเชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนาแบบมหายานที่มีอยู่ก่อนลงมาด้วยแล้ว จึงค่อยมาเปลี่ยนเป็นเถรวาทในสมัยสุโขทัย ซึ่งก็มีตำนานที่บอกเล่าสืบต่อกันมาหลายสาย อย่างไรก็ตามในประเด็นนี้อาจารย์ศรีศักร (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544: 11, 14-15) เห็นว่าเราไม่ควรมองที่มาของชนชาติไทยแต่เพียงในประเด็นเชื้อชาติ ที่ว่ามีคนเชื้อชาติหนึ่งอพยพลงมาจับได้และอยู่แทนที่คนอีกเชื้อชาติหนึ่ง แต่ท่านเสนอให้มองว่าในดินแดนแถบนี้การปรับตัวของผู้คนที่อยู่แต่เดิมและที่เคลื่อนย้ายเข้ามาจากภายนอก กับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นนั้น ทำให้เกิดเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นทั้งชนเผ่าและชนชาติมีการติดต่อสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันและกัน มีการผสมผสานกันในด้านเผ่าพันธุ์ แล้วทำให้เกิดการเติบโตขึ้นเป็นบ้านเมืองสืบมามีภาษาและวัฒนธรรมร่วมกันและมีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน

3.2.1 พุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ: หลักฐานจากพระไตรปิฎก

ดินแดนภาคพื้นสุวรรณภูมิอันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบันตามหลักฐานทางพุทธศาสนาระบุว่าได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ที่ทรงให้การอุปถัมภ์พุทธศาสนาอย่างมาก และได้ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 218 (บางแห่งก็ระบุว่าปี พ.ศ. 234 หรือ 235) (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539: 9) ณ เมืองปาฏลิบุตร หลังจากเสร็จสิ้นการสังคายนาได้ทรงตั้งคณะธรรมทูต 9 คณะ ออกไปเผยแผ่พุทธศาสนายังดินแดนต่างๆ ในจำนวนนี้มีคณะหนึ่งนำโดยท่านโสณะเถระ และท่านอุตตระเถระ ได้นำธรรมะเข้ามาประดิษฐานในดินแดนที่มีชื่อว่าสุวรรณภูมิ โดยสันนิษฐานกันว่าได้แก่บริเวณจังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน (Sunthorn Na-rangsi, 1984: 1-2; พระธรรมปิฎก, 2540: 143) อาจารย์ศรีศักร (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544: 37-39) ระบุว่าหลักฐานทางโบราณคดีที่ชี้ว่าพื้นที่ในสุวรรณภูมิมีความเก่าแก่ถึงยุคพุทธกาล อยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีนแม่กลอง บริเวณบ้านเมืองอาอยู่เขตอำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี ต่อมาถึงอำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี นอกจากนี้เมืองอุททอง นครชัยศรี และคูบัว ต่างก็เป็นเมืองท่าที่เรือเดินทะเลโบราณแล่นตามทางน้ำเข้าไปถึงทั้งสิ้น (เพ็ญอ้าง: 79) อย่างไรก็ตามข้อความส่วนนี้ที่บันทึกอยู่ในพระวินัยปิฎก เล่มที่ 1 ภาค 1 (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527: 118-120) ได้กล่าวถึงดินแดนสุวรรณภูมิที่ได้นำพุทธศาสนาไปประดิษฐานว่ามีลักษณะเป็นเกาะมีน้ำล้อมรอบและกำลังมีผีเสื้อสมุทรมารังควานผู้คน ซึ่งแสดงถึงพุทธานุภาพที่มาช่วยปราบภัยร้ายนี้ด้วย นอกจากนี้ทางพม่า

ความข้อความในส่วนนี้ว่า ดินแดนสุวรรณภูมิที่กล่าวถึงในพระไตรปิฎกนั้นคือ เมืองสะเทิม ทางตอนใต้ของประเทศพม่า (พระธรรมปิฎก, 2540: 143)

ข้อมูลอีกส่วนหนึ่งกล่าวถึงการทำสังคายนาครั้งที่ 4 ของฝ่ายมหายาน เมื่อ พ.ศ. 620 (บ้างก็ว่า พ.ศ. 612 หรือ 643) (พระธรรมปิฎก, 2540: 143; พระธรรมธัชมนี, 2525: 3; สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539:10) โดยพระเจ้ากนิษกะมหาราช เป็นองค์อุปถัมภ์อยู่ทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย จากนั้นได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระศาสนาในเอเชียกลาง ต่อมาพระเจ้ามิ่งตี้ได้นำพุทธศาสนาจากเอเชียกลางเข้าไปสู่จีนและได้ส่งทูตสันทวนไตรมาย์ขุนหลวงเม้า แห่งอาณาจักรฮั่นลาว ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นบรรพบุรุษของชนชาติไทยก่อนที่จะอพยพลงมาสู่พื้นที่ทางตอนใต้ โดยกล่าวว่าขุนหลวงเม้า ได้ทรงแสดงตนเป็นพุทธมามกะ พร้อมด้วยประชาชน 77 หัวเมือง จำนวน 51,890 ครอบครัว รวมเป็นพลเมือง 553,761 คน ได้ทำให้พุทธศาสนาเจริญสืบต่อมาถึงสมัยน่านเจ้าที่พุทธศาสนาเจริญมากยิ่งขึ้นอยู่ถึง 600 ปี (พ.ศ. 1192-1796) จึงถูกราชวงศ์หงวนของจีนทำลาย และคนไทยได้ทยอยอพยพถอยร่นลงมายังเขตสุวรรณภูมิมากขึ้น มาตั้งอาณาจักรโยนก-เชียงแสน และต่อมาเป็นอาณาจักรลานนา ลานช้าง และสุโขทัย เมื่อพุทธศตวรรษที่ 18 โดยได้นำพระพุทธศาสนาแบบมหายาน ติดตามมาด้วยโดยตลอด (พระธรรมธัชมนี, 2525: 3; พระธรรมปิฎก, 2540: 143-144) ซึ่งก็มีหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นการอพยพติดต่อกันของคนในอดีตอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะกลองสำริดที่แสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องฟ้าดินของคนยุคนั้น (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544: 44-45) ที่อาจยังไม่สามารถระบุให้ชัดได้ว่าเป็นพุทธศาสนาแบบมหายาน

3.2.2 การเคารพผีและธรรมชาติในยุคก่อนประวัติศาสตร์

จากหลักฐานทางโบราณคดีได้ยืนยันว่า มีเผ่าพันธุ์ของมนุษย์อาศัยอยู่ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันที่ย้อนไปไกลที่สุดถึงประมาณ 37,000 ปีมาแล้ว โดยขุดค้นได้ในพื้นที่จังหวัดกระบี่ ซึ่งพบว่ามีร่องรอยของมนุษย์โบราณที่ยังไม่เป็นคนโดยสมบูรณ์ในชั้นดิน ส่วนการอยู่อาศัยในลักษณะรวมตัวเป็นชุมชนหมู่บ้านที่เก่าแก่ที่สุดพบในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ บริเวณบ้านเชียง จ. อุดรธานี ที่พบว่ามีอายุประมาณ 4,300 ปี โดยมีหลักฐานว่ามีการทำเกษตรกรรม ปลูกข้าว เลี้ยง วัว หมู อย่างชัดเจน และบริเวณบ้านเก่า ตำบลจรเข้ม่อก จังหวัดกาญจนบุรี (ธิดา สาระยา, 2545: 117, 121-130)

หลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณดังกล่าวและพื้นที่อื่นๆ พบว่า คนยุคนั้นมีประเพณีเกี่ยวกับศพที่สืบเนื่องอยู่กับความเชื่อเรื่องผีและดวงวิญญาณ และความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติแล้ว อาจารย์ศรีศักร (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544: 43) ยกตัวอย่างเรื่องประเพณีการฝังศพร่วมกันที่แสดงถึงความเชื่อว่ามีวิญญาณอยู่ ภาพเขียนสีตามเพิงผาคือบริเวณที่เป็นศาสนสถาน ที่บางภาพแสดงให้เห็นบุคคลสำคัญที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติด้วย ส่วนอาจารย์ธิดา (ธิดา สาระยา, 2545: 149-150) ยกตัวอย่างเรื่องการประดับตกแต่งหลุมศพด้วยเครื่องประดับและสิ่งของเครื่องใช้

การพบผงดินสีแดงโรยไว้ที่ศพ ประเพณีการฝังศพทั้งฝังแบบเหยียดยาว และการฝังครั้งที่สองโดยการนำกระดูกคนตายมาบรรจุในภาชนะดินเผาขนาดใหญ่แล้วจึงฝังอีกครั้ง ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติปรากฏให้เห็นในลวดลายบนภาชนะดินเผา และภาพเขียนสีตามผนังถ้ำ เช่น ภาพเขียนที่ถ้ำตาด้วง จังหวัดกาญจนบุรี แสดงขบวนแห่ประโคมตีมโหรีทัก และการร่วมเพศ ลายภาพเขียนสีบนภาชนะดินเผาที่บ้านเชียง คล้ายสัญลักษณ์รูปหน้ากลองมโหรีทัก รูปงู และรูปกบ ที่เป็นร่องรอยของพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์

อาจารย์ธิดา (เพ็งอ้าง: 148, 150) กล่าวว่าประเพณีการฝังศพและพิธีกรรมที่สืบเนื่องอยู่กับความเชื่อเหล่านี้ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อคนในพื้นที่นี้รับอารยธรรมจากอินเดีย เช่น เมื่อมีการรับนับถือพุทธศาสนาก็จะเปลี่ยนไปใช้ประเพณีเผาศพตามธรรมเนียมของพุทธศาสนา ประเพณีอื่นๆ ก็ถูกผสมผสานให้เข้ากับประเพณีทางศาสนาที่มีพลังอำนาจให้คนเชื่อและศรัทธาได้มากกว่า

3.2.3 การรับพุทธศาสนาสู่สุวรรณภูมิในสมัยทวารวดี

ตามหลักฐานทางโบราณคดีเชื่อว่าเมืองอู่ทองและเมืองศรีวิชัย (เมืองโบราณศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี) เป็นเมืองร่วมสมัยกับฟูนานที่ปรากฏในเอกสารจีน ซึ่งอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 7-8 ซึ่งเป็นชุมชนที่มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ก่อนที่จะรับอารยธรรมอินเดีย (เพ็งอ้าง: 165, 169; ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544: 41) ในช่วงนี้ได้มีการติดต่อค้าขายกับบ้านเมืองทางตะวันตกแล้ว โดยมีหลักฐานการพบวัตถุทางวัฒนธรรมของประเทศแถบตะวันตกในยุคนี้ เช่น ตะเกียงแบบกรีก-โรมัน เหรียญโบราณของอินเดีย ลูกปัดแก้วสีต่างๆ แผ่นภาพดินเผาสลักนูนรูปพระภิกษุครองจีวรในศิลปะอินเดียแบบอมราวดี เป็นต้น (ธิดา สาระยา, 2545: 188) และเมื่อได้รับอารยธรรมจากอินเดียก็ได้รับเอาความเชื่อในพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูเข้ามาด้วย หลักฐานการรับพระพุทธรูปในยุคแรกพบที่เมืองศรีวิชัยเป็นรูปสลักนูนต่ำลวดลายรูปสัตว์ในวรรณคดี ช้าง สิงห์ เหา มกร ที่คล้ายกับศิลปะอินเดียแบบอมราวดีที่สัมพันธ์อยู่กับพุทธศาสนา ส่วนที่เมืองอู่ทองชั้นสูงจะนับถือศาสนาฮินดูก่อน แล้วจึงรับพุทธศาสนามานับถือภายหลังดังที่ปรากฏตามจารึกแผ่นทองแดง ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-11 (เพ็งอ้าง: 169-170)

เมื่อถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 12 ความเชื่อตามหลักพุทธศาสนาได้เข้าผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นแล้ว และได้ทำหน้าที่เป็นแกนหลักสำคัญสำหรับการมีอยู่ของสังคม โดยสะท้อนออกมาเป็นรูปแบบทางศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาพร้อมๆ กับการเจริญเติบโตขึ้นของเมืองน้อยใหญ่ ที่รู้จักกันในชื่อศิลปะทวารวดี ศิลปะลพบุรี ศิลปะสุโขทัย เป็นต้น (เพ็งอ้าง: 85) คติความเชื่อทางพุทธศาสนาได้ก่อให้เกิดประเพณีในกลุ่มชนชั้นปกครอง โดยกษัตริย์จะทำหน้าที่ให้การอุปถัมภ์พุทธศาสนา โดยนิยมนสร้างโบราณวัตถุโบราณสถานที่สำคัญไว้ในเมือง เช่น ธรรมจักร รอยพระพุทธรูป สถูป เจดีย์ เพื่อเป็นสัญลักษณ์และศูนย์กลางความเชื่อ ทำให้เกิดประเพณีการเฉลิมฉลองตามมา *การกัณฑ์* ซึ่งเป็นการอุทิศที่ดิน ข้างทาง ทรัพย์สิน และสิ่งของต่างๆ เพื่อบูชาศาสนา เป็นประเพณีที่

เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูคุณนั้น ได้ช่วยให้พุทธศาสนาซึ่งได้รับการยอมรับในหมู่ชนชั้นนำแพร่กระจายออกไปสร้างการยอมรับในหมู่ประชาชนมากขึ้น และเท่ากับเป็นการสร้างชุมชนที่มีความพร้อมในการค้ำจุนพุทธศาสนาขึ้นใหม่ เพราะผู้ที่เป็น *ข้าพระ* ที่ถูกเจ้านายอุทิศให้ด้วยการกัลปนา แม้ว่าบางครั้งเป็นคนที่มาจากหลายหมู่เหล่า แต่เมื่อมาอยู่รวมกันภายใต้พุทธศาสนาไม่ช้าก็ประสานเป็นพวกเดียวกัน (เพ็งอ้าง: 88)

แม้ความสามารถเรื่องภาษาของคนสมัยทวารวดีจะถูกจำกัดอยู่เฉพาะในวงชนชั้นสูง แต่เรื่องราวในพุทธศาสนา โดยเฉพาะชาดก พุทธประวัติ และเรื่องราวเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ ก็ได้ถูกถ่ายทอดสู่ประชาชนหมู่มากผ่านงานฝีมือและศิลปะต่างๆ เช่น งานปูนปั้นประดับฐานสลุปเจดีย์ การจำหลักลวดลายบนเสมา ทำให้ได้รับรู้เรื่องราวทางศาสนาจนกลายเป็นความเชื่อร่วมกันของสังคมนั้น ความเชื่อเหล่านี้ได้เอื้ออำนวยต่อการอยู่ร่วมกัน โดยได้เสริมอำนาจให้ชนชั้นปกครอง เนื่องจากกษัตริย์จะได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการดุจพระโพธิสัตว์ แต่ก็ได้กำหนดบทบาทหน้าที่ให้ต้องอุทิศตนช่วยเหลือผู้อยู่ใต้ปกครองและมีหน้าที่อุปถัมภ์พุทธศาสนาด้วย ช่วยให้คนในปกครองยอมรับในอำนาจและหน้าที่ของกษัตริย์ การทำบุญและงานพระราชพิธีใดๆ ที่คนได้มีโอกาสชุมนุมสังสรรค์กันก็ได้ทำหน้าที่ในการย้ำเตือนบทบาทหน้าที่ของแต่ละคนในสังคมนั้นด้วย (เพ็งอ้าง: 85-95) นั่นคือพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทในการสร้างความเข้มแข็งและสร้างปึกแผ่นให้เกิดขึ้นในสังคมแล้ว

นักวิชาการลงความเห็นว่าพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีเป็นพุทธศาสนาหินยานหรือเถรวาท แม้ว่าจะมีการใช้ภาษาสันสกฤตในการจารึก แต่จารึกที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาจะใช้ภาษาบาลีเป็นส่วนใหญ่ ที่มักแสดงสาระของพุทธธรรมที่คัดลอกมาจากพระไตรปิฎก เช่น *เขมมมา อริยสัจ 4* ปฏิจ্ঞสมุปบาท และเรื่องเกี่ยวกับพระรัตนตรัย (เพ็งอ้าง: 317) อาจารย์ศรีศักร (2544: 71-75) ใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีสรุปว่า อาณาจักรทวารวดี และบ้านเมืองที่เติบโตขึ้นทางตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาล้วนนับถือพุทธศาสนาเถรวาทมาอย่างต่อเนื่องและเป็นศูนย์กลางในการแผ่ขยายไปยังเมืองอื่นๆ รวมทั้งสุโขทัยและนครศรีธรรมราชด้วย ความสืบเนื่องของพุทธศาสนาเถรวาทเห็นได้อย่างชัดเจนจากศิลปกรรมทางศาสนาโดยเฉพาะศิลปะแบบอู่อทอง ซึ่งแตกต่างจากศิลปะแบบลพบุรีที่เนื่องอยู่กับพุทธศานามหายาน-ฮินดู ที่แพร่หลายอยู่ในแคว้นละโว้ ในลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรเมืองพระนครหรือกัมพูชา แต่ด้วยความเข้มแข็งและยึดหยุ่นกว่าของวัฒนธรรมสยาม เมื่อมีการรวมกันระหว่างสุพรรณภูมิ (สยาม) กับละโว้ มาเป็นพระนครศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง (ซึ่งเป็นกษัตริย์ฝ่ายละโว้ แต่พระมหากษัตริย์เป็นธิดาของกษัตริย์สุพรรณภูมิ) ทำให้กษัตริย์ทางสุพรรณภูมิและวัฒนธรรมสยามกลืนไปหมดกลายเป็นวัฒนธรรมไทยสืบต่อมาในขณะที่วัฒนธรรมละโว้กลับหายสาบสูญไป (เพ็งอ้าง: 75-77)

อย่างไรก็ตามการผสมผสานกันของศาสนา ลัทธิ และคตินิยมอื่นๆ ที่มีในขณะนั้นก็พบเห็นได้ทั่วไปจนมีลักษณะเฉพาะของตนเอง เช่น เจดีย์จุลประโทน ซึ่งเป็นศาสนสถานของพุทธศาสนาเถรวาท แต่ก็มีอิทธิพลของพุทธศาสนาแบบมหายานผสมอยู่ด้วย ประติมากรรมบางชิ้นแสดงออกถึง

การข่มสยุดลักษณะของความเชื่ออื่น เช่น พระพุทธรูปประทับนั่งเหนือสัตว์ประหลาดที่เป็นสัตว์พาหนะของเทพเจ้าในศาสนาฮินดูซึ่งเป็นศาสนาที่เคยได้รับการยอมรับมาก่อน พุทธศาสนาในยุคนี้ได้แผ่ขยายลงไปถึงระดับชาวบ้าน โดยพบว่าการสร้างพระพิมพ์ฝีมือไม่ประณีตนักทั่วไปตามท้องถิ่นต่างๆ ที่แสดงว่าเป็นการทำขึ้นเองโดยหม่คนพื้นเมืองเพื่อเป็นการทำบุญ โดยพบว่ามีจารึกด้านหลังพระพิมพ์ระบุชื่อและวัตถุประสงค์ในการสร้างไว้ด้วย (ธิดา สาระยา, 2545: 181-183)

พุทธศาสนายังได้เปลี่ยนแปลงประเพณีหลายอย่างไปจากเดิม เช่น จากประเพณีการฝังศพมาเป็นการเผา เกิดประเพณีการทำบุญฉลองในโอกาสต่างๆ เช่น ฉลองพระพุทธรูป การไหว้พระพุทธรูปบาท ประเพณีบรรจุพระบรมธาตุ และสร้างพระพิมพ์บรรจุในสถูป เมื่อวัฒนธรรมทวารวดีแผ่ขยายไปถึงภาคอีสานได้เปลี่ยนคติการปักเสมาหินเพื่อแสดงเขตศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นความเชื่อที่สืบทอดมาจากการนับถือบรรพบุรุษ ให้เป็นการปักเพื่อแสดงความศักดิ์สิทธิ์ในตนเองแทนการสร้างสถูปเจดีย์ และสลักเสมาให้เป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา เช่น ธรรมจักร สถูป หรือภาพชาดกแทน ประเพณีที่แสดงถึงความเป็นปักแผ่นของพุทธศาสนาในสังคมยุคนี้ได้อย่างชัดเจน คือ การบวชที่มีอุปัชฌาย์ประกอบพิธี ซึ่งแสดงว่ามีการสืบทอดพุทธศาสนาโดยคนพื้นเมืองเกิดขึ้นแล้ว มิใช่เพียงแค่การจาริกมาแสวงบุญของพระจากที่อื่นอีกต่อไป (เพ็งอึ้ง: 191-195)

3.2.4 พุทธศาสนาในสมัยลพบุรี

นอกเหนือจากความรุ่งเรืองของบ้านเมืองในฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาคือทวารวดี ที่มีกลุ่มเมืองอุทอง-นครชัยศรี-คูบัว เป็นศูนย์กลางแล้ว ในระยะต่อมาฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาก็เกิดความรุ่งเรืองขึ้นเช่นกัน โดยมีร่องรอยของพัฒนาการต่อเนื่องมาตั้งแต่ยุคโลหะ กระทั่งเป็นบ้านเมืองแคว้นในท้องที่ลุ่มแม่น้ำลพบุรีและแม่น้ำบางปะกง โดยเฉพาะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16 เมืองละโว้ซึ่งเป็นชุมชนที่ลุลงโลหะได้มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ได้กลายมาเป็นศูนย์กลางทางการเมือง ศาสนา และวัฒนธรรม แทนเมืองทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา¹ โดยมีศิลปวัฒนธรรมที่โดดเด่นของตนเอง เรียกว่าศิลปะแบบลพบุรี ที่ได้ลักษณะผสมผสานของอิทธิพลของขอมและพุกาม ซึ่งเป็นอาณาจักรที่มีอิทธิพลสูงมากในช่วงนั้น โดยมีความเชื่อในศาสนาฮินดูเป็นแกน แต่ทั้งกลุ่มนี้และกลุ่มเมืองฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาก็ไม่ได้รังเกียจคติอื่นที่แตกต่างออกไป ทำให้พบว่าในช่วงนั้นมีระบบความเชื่อที่ประสมประสานกันอยู่ทั้งหมดระหว่างพุทธศาสนาทั้งเถรวาทและมหายาน ศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกายและวิษณุณิกาย โดยความเชื่อดั้งเดิมของคนในท้องถิ่นก็ได้หายไป แม้จะมีความขัดแย้งกันเกิดขึ้นบ้างเป็นครั้งคราว แต่ส่วนมากแล้วจะมีเค้ามูลของการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ส่วนระบบความเชื่อใดจะได้รับความนิยมมากในแต่ละช่วง ขึ้นอยู่กับการยอมรับและการสนับสนุนของกษัตริย์และเจ้านายของแคว้นนั้นๆ เป็นหลัก (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531: 16-17, 21)

เมื่อครั้งที่อาณาจักรของชาวกัมพูชาหรือกัมพูซึ่งมีเมืองพระนครเป็นศูนย์กลาง มีความรุ่งเรืองเข้มแข็ง ได้ประดิษฐ์อักษรขอมขึ้นและสถาปนาลัทธิเทวราชาสร้างอำนาจของกษัตริย์ให้เป็นเสมือน

เทพ และนับถือพระศิวะในศาสนาฮินดูมีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีสำคัญ แต่สมัยต่อมาตัวเทวราชานั้นอาจนับถือพระศิวะ พระวิฆณุ หรือพระพุทธรูปก็ได้ และได้แผ่อำนาจและขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง ทำให้ศาสนาฮินดูและพุทธศาสนamahayana มีอิทธิพลต่อละโว้อย่างมาก โดยเฉพาะเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงนับถือพุทธศาสนาแบบมหายานขึ้นครองราชย์ ได้นำความเจริญรุ่งเรืองสู่อาณาจักรขอมอย่างมาก ทั้งได้แผ่พระราชอำนาจไปยังแคว้นแคว้นโดยรอบ ในขณะที่อาณาจักรใหญ่อีกหนึ่งแห่งคือพุกามที่ก่อตั้งขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ 16 โดยพระเจ้าอโนรธาหรือพระเจ้าอนุรุท ก็นับถือพุทธศาสนาแบบมหายาน กลุ่มแคว้นแคว้นสยามซึ่งอยู่ตรงกลางทั้งทางฝั่งตะวันตกและตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา รวมทั้งพื้นที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปัจจุบัน จึงรับเอาความเชื่อตามพุทธศาสนาแบบมหายานไว้ด้วย ที่ยังคงปรากฏให้เห็นคือ โบราณสถาน โบราณวัตถุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-19 ในส่วนที่ได้รับอิทธิพลจากขอม เช่น ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี พระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี พร้อมทั้งพระพุทธรูป เทวรูป ลวดลาย และเครื่องประดับอีกเป็นจำนวนมาก ส่วนที่ได้อิทธิพลจากอาณาจักรพุกาม เช่น สถูปที่วัดมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี และสถูปวัดโคกโยธา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวมทั้งรูปแบบวิหารวัดศรีชุม วัดเจดีย์สูง จังหวัดสุโขทัย โดยบางแห่งแม้ไม่เคารพนับถือลัทธิดังกล่าวแต่ชื่นชมในรูปแบบทางศิลปกรรม ก็นำแบบแผนทางศิลปกรรมไปดัดแปลงให้เข้ากับสิ่งที่ลัทธิศาสนาที่ตนนับถืออยู่ เช่น ที่เมืองแพรกศรีราชา (สรร์บุรี) ที่จังหวัดชัยนาท ที่ยังนับถือพุทธศาสนาฝ่ายหินยาน (เพ็งอึ้ง: 23; ธิดา สาระยา, 2545: 200-212)

3.2.5 พุทธศาสนาในคาบสมุทรภาคใต้

ดังที่กล่าวแล้วว่าในดินแดนพื้นที่คาบสมุทรภาคใต้มีหลักฐานร่องรอยว่าเคยมีมนุษย์อาศัยอยู่มาเกือบ 4 หมื่นปีแล้ว ผู้คนเหล่านี้เร่ร่อนอยู่ทั้ง 2 ฝั่งทะเล อาศัยตามภูผาบนภูเขาหินปูนและริมธารน้ำที่มีกระจายอยู่ทั่วไป รู้จักทำเครื่องใช้จากหินอย่างหยาบๆ เพื่อการล่าสัตว์ แล้วพัฒนาให้มีความประณีตขึ้นเป็นลำดับ จนมีการทำภาชนะดินเผา ทำผ้าจากใบไม้และเปลือกไม้ ทำเครื่องประดับ และทำสีย้อมสีเขียนภาพบนผนังถ้ำ พอถึงสมัยโลหะลงมาถึงดินแดนแถบทะเลฝั่งตะวันออกซึ่งมีที่ราบมากกว่า และทะเลมีคลื่นลมแรงน้อยกว่าอีกด้านหนึ่ง ก็เริ่มมีผู้คนจากที่ต่างๆ เคลื่อนย้ายมาตั้งหลักแหล่งใกล้ที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลมากขึ้นเรื่อยๆ และมีการติดต่อกับผู้คนที่อยู่ในดินแดนอื่นที่ไกลออกไปทางทะเล กลองมโหระทึกสำริด ที่พบในภาคใต้หลายจังหวัดได้แสดงให้เห็นว่าผู้คนในถิ่นนี้ ได้ติดต่อกับคนในเวียดนามมาแล้วตั้งแต่ก่อนหรืออย่างช้าก็ในช่วงต้นสมัยพุทธกาล นอกจากนี้หลักฐานอื่นๆ ยังระบุร่องรอยว่าได้มีการติดต่อกันคนแถบภาคกลางและภาคอีสานมาก่อนแล้วด้วย (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531: 27-36)

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 เมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวกับเส้นทางการค้าทางบกกระหว่างแผ่นดินตะวันตกกับตะวันออกทำให้ไม่สามารถใช้เส้นทางเดิมติดต่อค้าขายได้ เมืองทางตะวันตกจึงต้องหันมาอาศัย

เส้นทางการเดินเรือไปยังจีน และต้องมีการขนถ่ายสินค้าจากฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรภาคใต้ไปยังฝั่งตะวันออก จึงทำให้ชุมชนบริเวณคาบสมุทรในภาคใต้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว รับวัฒนธรรมจากอินเดียเข้ามาใช้ ต่อมาประมาณหลังศตวรรษที่ 12 ได้มีการคิดเส้นทางค้าใหม่โดยเดินเรืออ้อมแหลมมาลายูผ่านช่องแคบมะละกาไปซึ่งสะดวกกว่า จนทำให้ดินแดนที่เป็นเส้นทางเดินเรือนี้รุ่งเรืองขึ้นมากจนเป็นที่รู้จักกันในนาม ‘ศรีวิชัย’ ซึ่งเป็นกลุ่มบ้านเมืองน้อยใหญ่ที่มีเอกลักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรมบางประการร่วมกัน ที่สำคัญคือนับถือพุทธศาสนาแบบมหายาน โดยมีเมืองไชยาถือว่าเป็นแคว้นที่สำคัญและรุ่งเรืองมากแห่งหนึ่งของศรีวิชัย และยังพบว่ามีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับบ้านเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาภาคกลางด้วย โดยพบศิลปกรรมสมัยทวารวดีในบริเวณนี้ เช่น พระพุทธรูป พระธรรมจักร พระพิมพ์ และอื่นๆ (เพ็ญอ้าง: 39-43, 53, 58)

การที่พื้นที่บริเวณนี้มีโอกาสติดต่อกับอินเดียและลังกา ได้ทำให้มีพระสงฆ์และนักบวชฮินดูเข้ามาเผยแผ่ศาสนาอย่างต่อเนื่อง นักประวัติศาสตร์เชื่อว่าการรับเอาพุทธศาสนาเข้ามาของคนพื้นเมืองน่าจะเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป และเข้มข้นขึ้นเรื่อยๆ เมื่อมีพ่อค้าชาวอินเดียอพยพมาอาศัยอยู่อย่างถาวรในพื้นที่มากขึ้น และชาวพื้นเมืองสามารถเดินเรือไปยังประเทศอินเดียได้เอง ส่วนสาเหตุสำคัญที่ทำให้พุทธศาสนาแบบมหายานได้รับความนิยมมากกว่า จนกลายเป็นศาสนาประจำท้องถิ่นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 ทั้งๆ ที่ศาสนาฮินดูได้รับความนิยมมาก่อน เชื่อว่ามีสาเหตุจากการที่พุทธศาสนาสามารถบวชคนพื้นเมืองเป็นพระช่วยเผยแผ่ศาสนาได้ ในขณะที่ศาสนาฮินดูนั้นพราหมณ์อาศัยการสืบทอดกันโดยสายเลือดตามวรรณะเท่านั้น (นงคราญ ศรีชาย, 2543: 26-27)

ความเชื่อตามคติของพุทธศาสนาแบบมหายานในเรื่องการทำบุญ สังฆกรรม และคติเรื่องพระโพธิสัตว์ รวมทั้งคำสอนเกี่ยวกับเทวราชของฮินดู ได้ช่วยทำให้ระบบการเมืองการปกครองในท้องถิ่นนี้มีความเข้มแข็งมั่นคงมากขึ้น ความเจริญสูงสุดของพุทธศาสนาแบบมหายานของศรีวิชัยรวมทั้งไชยาอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 เป็นพุทธศาสนาแบบมหายานที่ได้รับอิทธิพลมาจากมหาวิทยาลัยนาลันทา ซึ่งมีภิกษุจีนที่เดินทางผ่านศรีวิชัยไปเรียนและได้มีส่วนนำมาเผยแผ่ในย่านนี้ พุทธศาสนาในช่วงนี้มีความเชื่อของฮินดูปนอยู่ด้วยและเป็นพุทธศาสนาแบบมหายานที่เอนเอียงไปทางตันตระ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมาจึงพบโบราณสถานโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาแบบมหายานที่ไชยา ซึ่งคล้ายคลึงกับศิลปะบนเกาะชวาและเกาะสุมาตราในช่วงเดียวกัน เชื่อว่าเป็นเพราะมีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติอย่างใกล้ชิดของกลุ่มผู้ปกครอง (เพ็ญอ้าง: 105, 126-127)

ครั้นถึงพุทธศตวรรษที่ 16 จีนเริ่มแต่งเรือออกค้าขายเอง จึงลดบทบาทของศรีวิชัยที่ทำหน้าที่เป็นคนกลางค้าขายลง จนนำไปสู่การล่มสลายของอำนาจที่มีในแถบนี้ไป (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531: 55) ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17 จึงแทบไม่มีข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของเมืองไชยาเลย จนกระทั่งต้นพุทธศตวรรษที่ 18 เมื่อ พ.ศ. 1726 ชื่อเมืองไชยาปรากฏขึ้นในนาม ‘ครหิ’ และในช่วงนั้นเมืองนครศรีธรรมราช ในชื่อ ‘ตามพรลิงค์’ ภายใต้อิทธิพลของปัตตานีได้มีความเข้มแข็งขึ้น ต่อมาได้รวบรวมบ้านเมืองน้อยใหญ่ในคาบสมุทรภาคใต้เข้าไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันสำเร็จ และยังคงมีความสัมพันธ์

อยู่กับราชวงศ์ที่ปกครองในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนกลางทั้ง 2 ฝั่ง รวมทั้งกษัตริย์ในราชวงศ์พระร่วงของสุโขทัยด้วย

นอกจากนี้ นครศรีธรรมราชยังมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเมืองลังกาคด้วย โดยขณะนั้นพุทธศาสนาเถรวาทที่ประเทศลังการุ่งเรืองมาก มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎก ครั้งที่ 7 เมื่อ พ.ศ. 1696 มีพระสงฆ์จากเมืองต่างๆ ไปบวชแปลงและศึกษาธรรมวินัยกันมาก รวมทั้งจากสุวรรณภูมิด้วย แล้วกลับมาเผยแผ่ศาสนาอยู่ที่นครศรีธรรมราช และได้รับความนับถืออย่างรวดเร็ว (พระธรรมปิฎก, 2540: 146-147) ในขณะที่สถาปนากรุงสุโขทัยขึ้นนั้น เมืองนครศรีธรรมราชได้กลายเป็นศูนย์กลางของการเผยแผ่พุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ โดยได้เผยแผ่คติการสร้างพระพุทธรูปสำคัญคือ พระพุทธลีลึงค์ แพร่หลายขึ้นไปถึงภาคกลางตอนบนแถบสุโขทัยและเลยจนถึงแคว้นล้านนา เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พุทธศาสนาเถรวาทได้รับการยอมรับให้เป็นศาสนาหลักของคนไทยมาตั้งแต่ครั้งอาณาจักรสุโขทัย และด้วยความสัมพันธ์กันทางเครือญาติ นครศรีธรรมราชจึงถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรที่เกิดขึ้นใหม่คือ “กรุงศรีอยุธยา” ในพุทธศตวรรษที่ 19 ด้วย (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531: 75-76)

3.3 พุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการก่อตั้งกรุงสุโขทัยที่ถือว่าเป็นอาณาจักรแห่งแรกของชนชาติไทยนั้น ผู้คนในภาคพื้นสุวรรณภูมิส่วนหนึ่งได้รับเอาคติความเชื่อของพุทธศาสนามาปฏิบัติกันแล้วอย่างต่อเนื่อง พุทธศาสนาถูกใช้เป็นเครื่องมือหนึ่งในการประสานความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างหมู่เหล่าเผ่าพันธุ์ให้อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ใช้เป็นหลักในการปกครอง เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และเป็นพื้นฐานในการสร้างอารยธรรมตั้งแต่คนในเมืองลงไปจนถึงระดับหมู่บ้าน ทำให้คนทุกหมู่เหล่าได้รับเอาอารยธรรมที่มีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้าไปผสมผสานกับวัฒนธรรมความเชื่อเดิมของตน สร้างเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นของชนชาติไทยขึ้นมาทั้งตัวหนังสือ ภาษา ศิลปะ และประเพณีวิถีชีวิตแบบไทยที่ถ่ายทอดสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

3.3.1 พุทธศาสนาในอาณาจักรสุโขทัย

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีพบว่า การเกิดขึ้นของอาณาจักรสุโขทัยเกิดจากการเติบโตขึ้นของเมืองเล็กเมืองน้อยในบริเวณลุ่มน้ำปิง วัง ยม น่าน ทั้งหมด 52 เมือง โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มน้ำยมที่เมืองสุโขทัย-ศรีสัชนาลัย และลุ่มน้ำน่าน ที่เมืองสระหลวง-สองแคว โดยคนในเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์ที่แตกต่างกันในเมืองเหล่านี้ได้ผสมผสานกันเป็นชนชาติที่ใช้ภาษาไทยเป็นภาษาหลัก ซึ่งกลุ่มคนอื่นเรียกกลุ่มคนพวกนี้ว่า “ชาวสยาม” โดยมีสุโขทัยเป็นศูนย์กลางของชาวสยามในพุทธศตวรรษที่ 18-19 (ธิดา สารยา, 2545: 236) พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสุโขทัยจึงเป็นส่วนหนึ่งของวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนและเมืองในบริเวณนี้ ซึ่งมีการติดต่อกับเมือง

อื่นๆ ด้วย เช่น สุพรรณบุรี อโยธยา เชียงใหม่ นครศรีธรรมราช เป็นต้น อาจารย์ศรีศักร เห็นว่าความสัมพันธ์ทางการเมืองของกลุ่มเมืองในยุคนี้ไม่ใช่รวมศูนย์ ณ ที่ใดที่หนึ่ง แต่เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่คล้ายสหพันธรัฐมากกว่า คือ มีหลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มต่างมีเมืองสำคัญของตนเอง เช่น สุโขทัยกลุ่มหนึ่ง เพชรบุรีกลุ่มหนึ่ง นครศรีธรรมราชกลุ่มหนึ่ง สุพรรณภูมิอีกกลุ่มหนึ่ง เป็นต้น ซึ่งผู้ปกครองแต่ละกลุ่มจะมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติจากการแต่งงานระหว่างกัน ถ้ากษัตริย์ของเมืองใดเข้มแข็งก็จะได้รับการยกย่องจากเมืองอื่นๆ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544: 75)

การที่พื้นที่ลุ่มแม่น้ำในภาคกลางนี้ได้รับอิทธิพลจากศาสนาและลัทธิความเชื่อต่างๆ มากมาย โดยเฉพาะพุทธศาสนาทั้งหินยานและมหายาน ศาสนาฮินดูทั้งไศวนิกายและวิษณุณิกาย และความเชื่อดั้งเดิมของคนพื้นเมือง ที่แม้จะไม่ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งรุนแรง แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมในแง่ความมั่นคงทางศีลธรรม และการปกครอง เมื่อกรุงสุโขทัยได้รับการสถาปนาขึ้นอย่างเข้มแข็งแล้ว พ่อขุนรามคำแหง จึงได้เลือกรับเอาพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ มาสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในอาณาจักร โดยได้อาราธนาพระมหาเถรสังฆราชจากนครศรีธรรมราชเข้ามาพำนัก ณ วัดอรุณญิก ในกรุงสุโขทัย ทำให้ในที่สุดอิทธิพลของพุทธศาสนาเถรวาทที่มีอยู่ก่อนแล้วได้รวมกันเป็นแบบลังกาวงศ์ทั้งหมด พุทธศาสนาในอาณาจักรไทยตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นต้นมาจึงเป็นแบบเถรวาทใช้พระไตรปิฎกฉบับบาลีเป็นหลัก และได้รับการเคารพนับถือจากผู้คนอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในสมัยพญาลิไท ทรงอาราธนาพระผู้ใหญ่จากลังกามายังกรุงสุโขทัยและทรงผนวชอยู่ระยะหนึ่ง ทรงสนับสนุนให้พระสงฆ์ได้ศึกษาพระไตรปิฎก ทรงสั่งสอนศีลธรรมแก่พสกนิกรด้วยพระองค์เอง จัดแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็นฝ่ายคามวาสีและอรัญวาสีด้วย (พระธรรมปิฎก, 2540: 147)

อย่างไรก็ตามคติความเชื่อในพุทธศาสนาแบบเถรวาทนี้มีได้ปลอดจากความเชื่อหรือศาสนาเดิมไปเสียทั้งหมด พบว่ามีทั้งคติเกี่ยวกับพระศรีอารยเมตไตรย พระบรมธาตุ พระพุทธรูป เรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติและปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า รวมทั้งชาดกต่างๆ ปรากฏเป็นเรื่องราวในวรรณคดีที่เผยแพร่กันมาในยุคนั้น โดยเฉพาะเตมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วงที่พญาลิไททรงพระราชนิพนธ์นั้น ได้กลายมาเป็นพื้นฐานแห่งโลกทัศน์ของคนทั่วไป ให้เข้าใจหลักความดี ความชั่ว บาปบุญคุณโทษ ตลอดจนเป็นพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับโลก ชีวิต ธรรมชาติ และจักรวาล พุทธศาสนาได้ช่วยหล่อหลอมความต่างทางวัฒนธรรมของคนในพื้นที่ต่างๆ ให้อยู่ภายใต้ครรลองของพุทธศาสนาที่ได้รับการปรับให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตของคนในภูมิภาคนี้ ที่มีลักษณะโดดเด่นต่างไปจากพุทธศาสนาที่รับมาอย่างเห็นได้ชัด (ธิดา สารยา, 2545: 319) จนกล่าวได้ว่าพุทธศาสนากลายเป็นความเชื่อหลักของสังคมสยาม (เพ็งอึ้ง: 320) ในทุกระดับชั้น

ในด้านการปกครอง โลกทัศน์ที่มีพื้นฐานอยู่บนคติทางพุทธศาสนา ได้กำหนดสถานภาพและบทบาทหน้าที่ของพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัยให้ชัดเจนขึ้น โดยมีสถานภาพเป็นเสมือนพระมหาสมมติราช คือบุคคลผู้ทรงคุณธรรมจนเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป แล้วยกย่องขึ้นมาเป็นกษัตริย์หาได้เป็นอวตารของเทวราชาหรือเป็นเชื้อสายของพระเป็นเจ้าตามความเชื่อของศาสนาฮินดูและ

พุทธศาสนมหายานที่เป็นศาสนาหลักของกัมพูชาและละโว้ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544: 77) คล้ายกับธรรมราชาหรือกษัตริย์ผู้ปกครองโดยธรรมเป็นคติที่ปรากฏชัดเจนมากในสมัยสุโขทัย กษัตริย์จะปกครองบ้านเมืองโดยใช้หลักธรรมมะ คุณแลความเป็นอยู่ของประชาชน และทำนุบำรุงพระศาสนา ซึ่งปรากฏอยู่ในรูปจักรวรรดิวัตรธรรมในวรรณกรรมล้านนา หรือในจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย พ.ศ. 1904 กล่าวถึงคุณสมบัติของพระมหาธรรมราชาลิไท ว่า “เสวยราชย์ชอบด้วยทศพิธราชธรรม” เป็นต้น (ธิดา สาระยา, 2545: 329) เหตุผลที่สุโขทัยเลือกรับเอาพุทธศาสนาเถรวาทส่วนหนึ่งถูกนักประวัติศาสตร์วิเคราะห์ว่าเพราะต้องการสร้างความแตกต่างทางความเชื่อ เพื่อแสดงความเป็นอิสระจากอิทธิพลของขอม ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาคติความเชื่อนี้ยังมีส่วนเกี่ยวเนื่องและผลักดันให้ผู้คนมีความคล่องตัวและเปิดกว้างต่อการสังสรรค์กับชาวต่างชาติโดยเฉพาะกับชาวจีน ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางการค้าขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้อาณาจักรเข้มแข็งมากขึ้นด้วย (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531: 23) อย่างไรก็ตามต้องตระหนักว่าพุทธศาสนาเถรวาทในยุคนั้นก็มิได้เหมือนกับพุทธศาสนาเถรวาทที่เรารับรู้กันในปัจจุบันที่อิงข้อมูลจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก แต่ในยุคนั้นพุทธศาสนาเถรวาทเป็นแบบลังกาวงศ์จึงเน้นการศึกษาเล่าเรียนจากคัมภีร์ของลังกาเป็นหลัก

ในด้านขนบประเพณี คติเกี่ยวกับบุญในทางพุทธศาสนาได้เข้ามามีส่วนทำให้เกิดประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา รวมทั้งได้ผสมผสานอยู่กับประเพณีของศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมอื่นๆ ด้วย ในไตรภูมิพระร่วงมีการกล่าวถึงบุญกิริยา 10 อันเป็นธรรมที่คนทั่วไปควรถือปฏิบัติ นอกเหนือจากประเพณีการสร้างพระพุทธรูป สรูป เจดีย์ พระพิมพ์ ไห้วพระธาตุ พระพุทธรูปที่ปฏิบัติกันมาก่อนแล้ว ในสมัยสุโขทัยยังมีประเพณีการเทศน์การสวดที่สำคัญ เช่น สวดพระปริตร สวดทศชาติ เทศน์มหาชาติ การอ่านกลอนสวดของฆราวาส และการสดับธรรม (ธิดา สาระยา, 2545: 321-322) ส่วนการเข้าไปผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม เช่น ประเพณีของแต่ละเดือนในฮีดลีสอง ได้ถูกแทนที่หรือมีคติทางพุทธศาสนาเข้าไปร่วมด้วย (เพ็งอึ้ง: 322-326)

ด้านศิลปวัฒนธรรม วัดและวังเป็นสถานที่สำคัญในการแสดงและสร้างสรรค์งานศิลปกรรม นอกจากนี้คติความเชื่อทางพุทธศาสนาก็ได้มีอิทธิพลอย่างมากต่อการสร้างสรรค์งานศิลปะ ที่ผสมผสานคติความเชื่อที่มีอยู่เดิมเข้าไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืน และสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่องในแต่ละยุคสมัย เช่น พระพุทธรูปยืนที่สร้างขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 สมัยทวารวดี ก็ได้รับความนิยมสืบทอดกันมาจนถึงสมัยสุโขทัย เชียงใหม่ และกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ศิลปะบางอย่างก็ได้รับความนิยมแตกต่างกันไปในแต่ละยุค เช่น พระพุทธรูปในยุคทวารวดีส่วนใหญ่จำหลักบนหินชนวน หรือศิลาเนื้อละเอียด ส่วนบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนกลางจะเป็นพระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ ในขณะที่อาณาจักรเชียงใหม่และสุโขทัย จะไม่พบพระพุทธรูปที่จำหลักจากศิลา แต่จะเป็นพระพุทธรูปที่หล่อด้วยสำริดอย่างงดงาม (เพ็งอึ้ง: 332-336)

ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาเถรวาทได้กลายเป็นเป้าหมายที่เป็นพื้นฐานทางปรัชญาให้กับสังคมไทยมาตั้งแต่แรก มีส่วนกำหนดความจริงของชีวิต โลก จักรวาล และธรรมชาติ รวมทั้ง

กำหนดความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกันของสิ่งเหล่านี้ อาจกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาเถรวาทมีส่วนอย่างมากในการสร้างกระบวนการทัศนหลักในการทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ ของคนไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ซึ่งส่งผลให้มีการสร้างสรรค์ศิลปะ เกิดขนบประเพณี และกำหนดวิถีชีวิตของคนไทย สืบเนื่องตลอดมาสู่อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน

3.3.2 พุทธศาสนาในสมัยกรุงศรีอยุธยา

พร้อมๆ กับการเกิดขึ้นของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาทางตอนใต้ ในดินแดนตอนเหนือของสุโขทัย อาณาจักรล้านนาที่รุ่งเรืองด้วยพุทธศาสนาเช่นกัน ในปี พ.ศ. 2020 ได้มีหลักฐานบันทึกว่ามีการทำสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย ที่เมืองเชียงใหม่ อาณาจักรล้านนา โดยพระเจ้าติโลกราช (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539: 12, 17) ได้ทรงอาราธนาพระภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎกจำนวนหลายร้อยรูปให้ช่วยชำระอักษรพระไตรปิฎก ณ วัดโพธารามหรือวัดเจ็ดยอด ใช้เวลาดำเนินการรวม 1 ปี จึงสำเร็จการสังคายนา คาดว่าอักษรที่ใช้จารึกลงในใบลานจะเป็นอักษรไทยล้านนาคลายกับอักษรของพม่า ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 ไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ 21 พุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาเจริญรุ่งเรืองมาก มีการศึกษาหลักธรรมกันอย่างลึกซึ้ง จนทำให้พระสงฆ์และนักปราชญ์สามารถเขียนคัมภีร์ภาษาบาลีขึ้นมาจำนวนมาก เช่น พระสิริมังคลาจารย์ ได้แต่งคัมภีร์ มงคลดลทีปนิเวศสังครทีปนิ สังขยาปกาศกฏีกา เป็นต้น สันนิษฐานกันว่า ปัญญาสชาดก ก็แต่งในยุคนี้ (พระธรรมปิฎก, 2540: 147-150)

สำหรับการเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยาแม้ว่าก่อตัวขึ้นอย่างเป็นทางการตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอู่ทอง แต่จุดสำคัญที่นักประวัติศาสตร์ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองที่สำคัญเกิดขึ้นในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซึ่งทำให้เกิดรัฐรวมศูนย์หรือเกิดเป็นอาณาจักรขึ้นอย่างแท้จริง เพราะนอกจากพระองค์จะทรงรวบรวมรัฐอิสระต่างๆ เช่น นครศรีธรรมราช สุโขทัยและอื่นๆ มาอยู่ภายใต้อำนาจของพระนครศรีอยุธยาแล้ว ยังทรงปฏิรูปการปกครองให้มีระเบียบแบบแผนให้รวมอำนาจมาไว้ที่พระมหากษัตริย์ และเกิดสถาบันขุนนางหรือที่เรียกว่าระบบศักดินาขึ้น อันเป็นที่มาของการเกิดขึ้นซึ่งเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งในเรื่องความเป็นคนไทย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544: 109)

ในส่วนของพุทธศาสนาที่กรุงศรีอยุธยาพบว่ามีหลักฐานทางประวัติศาสตร์จำนวนมาก ทั้งวรรณคดี กวีนิพนธ์ในยุคต่างๆ แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อวิถีชีวิตของคนไทยได้อย่างชัดเจนทั้งในระดับเจ้านายและชาวบ้าน เช่น มหาชาติคำหลวง ในสมัยอยุธยาตอนต้น ต่างอ้างถึงนิทานหลายเรื่องในปัญญาสชาดก และทศชาติชาดก ที่แสดงนัยถึงการแพร่หลายของความคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาไปสู่ชาวบ้าน กลายมาเป็นพื้นฐานทางความคิดความเชื่อของชาวบ้านผ่านทางชาดก อย่างไรก็ตามหลักฐานการนับถือพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาไม่โน้มไปทางหลักธรรมชั้นสูงนัก แต่จะมุ่งไปในเรื่องบุญกุศล บำรุงพระสงฆ์ สร้างวัด ปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุ ตลอดจนพิธีกรรมและงาน

ทดลองต่างๆ มากกว่า ส่วนการบำเพ็ญภาวนาก็มุ่งไปทางอิทธิทธิปาฏิหาริย์ ไสยศาสตร์กันมาก (พระธรรมปิฎก, 2540: 150-151) พระมหากษัตริย์ที่ทรงทำนุบำรุงพระศาสนาที่สำคัญ ได้แก่ พระบรมไตรโลกนาถ ที่ทรงออกผนวชอยู่ถึง 8 เดือน และยังทรงโปรดให้พระราชโอรสและพระราชนัดดาผนวชเป็นสามเณรด้วย เชื่อกันว่าเป็นต้นประเพณีการบวชเรียนของเจ้านายและข้าหลวง นอกจากนี้ยังทรงให้ประมุขนักปราชญ์และกวีแต่งหนังสือมหาชาติคำหลวงขึ้นในปี พ.ศ. 2025 พระเจ้าทรงธรรม ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมชำนาญตั้งแต่ครั้งยังผนวช ทรงเสด็จออกบอกหนังสือแก่พระภิกษุสามเณรอยู่เนืองๆ ทรงให้ราชบัณฑิตแต่งกาพย์มหาชาติขึ้น ผู้คนสมัยกรุงศรีอยุธยาในช่วงนี้นิยมสร้างวัดกันมาก แม้แต่ประชาชนธรรมดาที่พอมีเงินก็จะสร้างวัดประจำตระกูลของตนขึ้น (เพ็ญอ้าง: 152) การสร้างวัดในหมู่บ้านได้ทำให้แต่ละชุมชนมีความเข้มแข็งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น เป็นเครื่องแสดงถึงฐานะและหน้าตาของคนในแต่ละท้องถิ่นด้วย

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ก็เป็นอีกยุคหนึ่งที่พุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์อย่างดี ยังมีผู้บวชกันมาก แต่ก็ทรงให้มีการตรวจสอบความรู้ของผู้บวชด้วยว่าตั้งใจศึกษาพระธรรมกันเพียงใด แม้พระเจ้าหลุยส์แห่งฝรั่งเศสได้ส่งราชทูตมาทูลเชิญให้เข้ารับศีลด้วย แต่ก็ทรงตอบผ่อนผันด้วยพระปรีชาไปได้ ส่วนในสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ การบวชเรียนได้กลายเป็นประเพณีที่เจ้านายในพระราชวงศ์และผู้ที่จะเป็นขุนนาง จะต้องผ่านการผนวชหรือบวชมาก่อนจึงจะได้รับการแต่งตั้งให้ทำหน้าที่ราชการ และในช่วงรัชกาลนี้พุทธศาสนาในประเทศลังกาได้เสื่อมถอยลงจนไม่มีพระภิกษุที่จะประกอบพิธีอุปสมบท พระเจ้ากิริติสิราชสิงหะ จึงได้ส่งคณะทูตมาขอพระภิกษุไทยให้ไปอุปสมบทให้ชายชาวลังกา ในปี พ.ศ. 2296 คณะสงฆ์ไทยนำโดยพระอุบาลีจึงเดินทางไปลังกา ทำนักรอยู่วัดบุพพาราม ประกอบพิธีผูกพัทธสีมาและจัดพิธีอุปสมบทให้ จึงเกิดเป็นคณะสงฆ์อุบาลีวงศ์หรือสยามวงศ์ หรือสยามิกาย อันเป็นคณะสงฆ์ที่ใหญ่ที่สุดในลังกา (เพ็ญอ้าง: 152-155)

ในขณะที่พุทธศาสนาได้เข้ามาช่วยสร้างความเป็นปึกแผ่นความสงบร่มเย็นให้กับสังคมไทยนั้น อีกด้านหนึ่งก็จะมองได้ว่ามีการใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการครอบงำกดขี่ประชาชนเพื่อสร้างความเข้มแข็งมั่นคงให้กับสถาบัน อาจารย์ศรีศักร (2544: 119) มองว่าการที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภกที่อุปถัมภ์พระสงฆ์และสร้างวัด ทำให้สถาบันกษัตริย์และสถาบันสงฆ์เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก ดังนั้นใครคิดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ก็คือการทำลายวัดและศาสนาด้วย ซึ่งถือว่าเป็นการทำบาปอย่างมหันต์ อาจารย์ศรีศักรยังได้ชี้ให้เห็นด้วยว่าในส่วนของชาดกในช่วงก่อนรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จะเป็นชาดกพระเจ้าห้าร้อยชาติที่แสดงถึงพัฒนาการทางจิตที่เป็นพุทธของพระพุทธเจ้า แต่พอมาถึงสมัยของพระองค์ได้ย่นย่อลงมาเป็นพระเจ้าสิบชาติ และเน้นที่พระชาติสุดท้ายที่เรียกว่ามหาชาติเป็นสำคัญที่มองได้ว่าเป็นการสร้างความคิดต่อสถาบันกษัตริย์ (เพ็ญอ้าง: 121-123) นอกจากนี้พุทธศาสนาในภาคประชาชนเองก็ไม่ได้ปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดนัก และมีผู้แสวงหาประโยชน์จากพุทธศาสนาอยู่ไม่น้อย จึงพบว่าการสอบความรู้หรือมีบทลงโทษนักบวชที่ประพฤติตัวไม่เหมาะสมมาเป็นระยะๆ

3.3.3 พุทธศาสนาในยุครัตนโกสินทร์

หลังจากจากกรุงศรีอยุธยาถูกทำลายไปสมเด็จพระเจ้าตากสินได้สถาปนากรุงธนบุรี ขึ้นเป็นเมืองหลวงแห่งใหม่ของประเทศ แม้ตลอดสมัยของพระองค์ทรงว่านอยู่กับการสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับบ้านเมือง แต่ก็ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยสร้างวัดบางยี่เรือเหนือ (วัดราชคฤห์) ขึ้นและบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเก่าอีกจำนวนหนึ่ง ทรงอัญเชิญพระแก้วมรกตมาจากเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2322 ครั้นสิ้นรัชกาล อาจารย์ศรีศักรได้อ้างงานวิจัยของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่องการเมืองไทยสมัยกรุงธนบุรี (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544: 116) ที่เห็นว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้นเดิมคือคนจีนที่เป็นนายกองเกียนค้าขายธรรมดาไม่ใช่ขุนนางที่มีชื่อเสียงในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ การขึ้นครองราชย์ของพระองค์จึงไม่ค่อยได้รับการยอมรับจากขุนนางและผู้ดีเก่านัก แต่สิ่งที่ยอมกันไม่ได้คือเรื่องความเชื่อทางศาสนาที่พระองค์พยายามเปลี่ยนแปลง โดยแสดงพระองค์ว่าสำเร็จพระโพธิญาณสามารถสั่งสอนและเมตตาพระสงฆ์ได้ซึ่งผิดเพี้ยนไปจากประเพณีเดิมมาก ทำให้คนรู้สึกว่าการที่พระองค์วิปลาสน์ไปทำให้เกิดความไม่มั่นคงทางสังคมและการเมือง จนเป็นสาเหตุนำไปสู่การเปลี่ยนแผ่นดิน

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ย้ายเมืองหลวงใหม่มายังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาตามประเพณีหลายด้าน ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดหลายวัด เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดสระเกศ วัดพระเชตุพนฯ เป็นต้น ในปี พ.ศ. 2332 ได้ทรงโปรดให้มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นเป็นครั้งที่ 2 ในประเทศไทย โดยดำเนินการที่วัดมหาธาตุฯ มีพระสงฆ์และบัณฑิตอาจารย์อุบาสก ช่วยกันชำระและแปลพระไตรปิฎก ฉบับอักษรลาว อักษรรามัญเป็นอักษรขอม แล้วจัดให้มีการจารึกลงในใบลาน ใส่ตู้ไว้ในหอมนเทียรธรรม และถวายสงฆ์ในทุกอารามหลวง กล่าวกันว่าในการนี้พระมหากษัตริย์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปให้กำลังใจแก่พระเถระและราชบัณฑิตผู้ชำระพระไตรปิฎกถึงวันละ 2 เวลา (พระธรรมปิฎก, 2540: 157; สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539: 17-18) นอกจากนี้ยังทรงโปรดให้มีการสอนพระปริยัติธรรมในพระบรมมหาราชวังวังเจ้านาย และบ้านข้าหลวงชั้นผู้ใหญ่ ทรงตรากฎหมายพระสงฆ์ขึ้นมาเพื่อควบคุมความประพฤติของพระสงฆ์ และชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์ พร้อมทั้งยังได้สืบทอดประเพณีพระราชปจฺจนา ถามปัญหาทางธรรมจากคณะสงฆ์ผู้ใหญ่ด้วย อาจารย์ศรีศักรมองว่าการฟื้นฟูดังกล่าวเป็นเสมือนการสร้างพระนครศรีอยุธยาขึ้นใหม่ เพื่อเป็นการเรียกขวัญคนสยามให้กลับคืนมาและเห็นความรุ่งโรจน์ของบ้านเมืองอย่างที่เคยมีมา (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544: 117)

จากนั้นพระมหากษัตริย์ต่อมาทุกๆ พระองค์ก็ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนามาด้วยดีตลอดมา ในรัชสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ได้จัดให้มีพิธีวิสาขบูชาเป็นครั้งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปี พ.ศ. 2360 ได้โปรดให้มีการสังคายนาสวดมนต์ และขยายหลักสูตรการเรียนบาลี จาก 3 ชั้น (เปรียญตรี โท เอก) เป็นเปรียญ 9 ประโยค รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดให้เริ่มแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยโดยเฉพาะในส่วนของพระสูตร และได้สร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามเป็นจำนวนมาก โปรดให้จ้าง

อาจารย์บอกพระปริยัติธรรมในทุกพระอารามหลวง ในรัชสมัยนี้ได้เกิดคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่ก่อตั้งขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงผนวชเป็นาวชิรญาณภิกขุเมื่อ พ.ศ. 2376 ต่อมาเมื่อทรงขึ้นครองราชย์ก็ได้ให้การบำรุงพุทธศาสนาสืบมา ทรงโปรดให้มีพิธีมาฆบูชาขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2394 พร้อมทั้งทรงให้การอุปถัมภ์คณะสงฆ์ญวน ซึ่งถือว่าให้การรับรองแก่คณะสงฆ์มหานิกายอย่างเป็นทางการ (พระธรรมปิฎก, 2540: 157-160)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในส่วนของพระไตรปิฎกได้ทรงให้คัดลอกตัวขอมในคัมภีร์ใบลานเป็นตัวไทย แล้วชำระแก้ไขและจัดพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มหนังสือเริ่มทำตั้งแต่ พ.ศ. 2431 สำเร็จลงเมื่อ พ.ศ. 2436 ได้เป็นหนังสือรวม 39 เล่ม นับเป็นครั้งแรกที่มีการพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มด้วยอักษรไทย (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539: 19) เมื่อพระองค์มีโอกาสดำรงไปยังอินเดีย ก็ได้ทำให้แนวทางการศึกษาพุทธศาสนาเปลี่ยนจากการศึกษาผ่านลังกา ไปศึกษาจากอินเดียโดยตรง ในปี พ.ศ. 2432 ได้โปรดให้ย้ายที่บอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรจากในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ออกมาจัดเป็นบาลีวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุเรียกว่ามหาธาตุวิทยาลัย และในปี พ.ศ. 2439 ได้ประกาศราชปรารภเปลี่ยนนามเป็น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ให้เป็นที่ศึกษาพระปริยัติธรรมและวิชาการชั้นสูงของสงฆ์ต่อไป ครั้นปี 2436 ก็ได้ทรงเปิดมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเริ่มจัดตั้งขึ้น ในปี พ.ศ. 2445 ทรงออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เพื่อให้ทางฝ่ายพุทธจักรมีการปกครองคู่กันกับฝ่ายอาณาจักร (พระธรรมปิฎก, 2540: 160-164)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือแสดงคำสอนของพุทธศาสนาหลายเล่ม เช่น เทศนาเสือป่า ทรงให้ใช้คำว่าพุทธศักราชเป็นศักราชทางราชการแทนรัตนโกสินทร์ศก ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2456 โปรดให้พิมพ์อรรถกถาของพระไตรปิฎก รวมทั้งอรรถกถาชาดกและคัมภีร์อื่นๆ เช่น วิสุทธิมรรค และมิลินทปัญหา ขึ้นมาในโอกาสต่างๆ (พระธรรมปิฎก, 2540: 165-166) ในสมัยรัชกาลที่ 7 ระหว่าง พ.ศ. 2468 ถึง พ.ศ. 2473 ได้มีการจัดสร้างพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐขึ้น มีการพิมพ์ส่วนที่ยังขาดอยู่เสริมขึ้นพร้อมทั้งจัดทำอนุกรมท้ายเล่มไว้เพื่อการค้นคว้าด้วยแม้จะยังไม่สมบูรณ์ก็ตาม ทำให้แต่ละชุดมีจำนวนทั้งสิ้น 45 เล่ม โดยได้พระราชทานไปยังประเทศต่างๆ ด้วยถึง 450 จบ (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539: 20)

หลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ. ศ. 2475 พระมหากษัตริย์ได้เปลี่ยนบทบาทมาอยู่ในฐานะประมุขของประเทศ กิจกรรมบ้านเมืองทั้งหมดได้ดำเนินการโดยรัฐบาล กิจกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนาอยู่ภายใต้การดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ กิจกรรมที่สำคัญทางพุทธศาสนาในช่วงหลังการปกครอง เช่น ปี พ.ศ. 2483 ได้มีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย โดยแปลออกเป็น 2 แบบ คือ แปลโดยอรรถพิมพ์เป็นเล่มสมุดเรียกพระไตรปิฎกภาษาไทย อย่างหนึ่ง (ชุดนี้กว่าจะดำเนินการเสร็จก็ใช้เวลานาน 25 พุทธศตวรรษ) กับแปลโดยสำนวนเทศนาพิมพ์ลงในใบลาน 1,250 กัณฑ์ เรียกพระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง ในปี พ.ศ. 2484 ได้มีการสร้างวัดพระศรีมหาธาตุ (บางเขน) ขึ้นเพื่อ

อุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ตายไปในการรบปราบกบฏบวรเดช ณ พุ่งบางเขน และต้องการให้พระฝ่ายธรรมยุติกกับมหานิกายมาอาศัยอยู่ร่วมกันแต่ไม่สำเร็จ ในที่สุดจึงเหลือแต่พระฝ่ายธรรมยุติกอยู่สืบมา ในปี พ.ศ. 2490 เป็นต้นมามหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ได้เปิดการศึกษาพุทธศาสนาถึงระดับปริญญาตรี และในปี พ.ศ. 2505 ก็ได้มีการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ขึ้นใหม่และใช้มาจนปัจจุบัน ในปี พ.ศ. 2509 ได้มีการเปิดวัดพุทธประทีป ในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ซึ่งนับว่าเป็นวัดแรกของไทยในประเทศตะวันตก ในปี พ.ศ. 2514 ก็ได้เปิดวัดไทยในลอสแอนเจลิส ในสหรัฐอเมริกา และในประเทศอื่นๆ อีกหลายวัดในเวลาต่อมา (พระธรรมปิฎก, 2540: 168-172)

3.4 บทบาทของพุทธศาสนาในฐานะสถาบันทางสังคม

เมื่อพุทธศาสนาได้เข้ามาเป็นพื้นฐานทางปรัชญาความเชื่อของไทยตั้งแต่ต้น การที่จะทำความเข้าใจสังคมไทยจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาอาจารย์สุนทร ณ รังสี (Sunthorn Na-rangsi, 1984: 1-9) ได้กล่าวถึงบทบาทของพุทธศาสนาต่อความจำเป็นในการศึกษาและทำความเข้าใจสังคมไทยว่ามีความสำคัญอย่างน้อย 4 ด้าน ได้แก่ 1) ในฐานะที่เป็นสถาบันหนึ่งในสามสถาบันหลักของไทยที่ปรากฏบนธงชาติ 2) ในฐานะที่เป็นพื้นฐานการทำความเข้าใจระบบการศึกษาไทย 3) ในฐานะที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรม ศิลปะ และวรรณคดีไทย และ 4) ในฐานะที่เป็นพื้นฐานของวิถีชีวิตคนไทย ซึ่งสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก

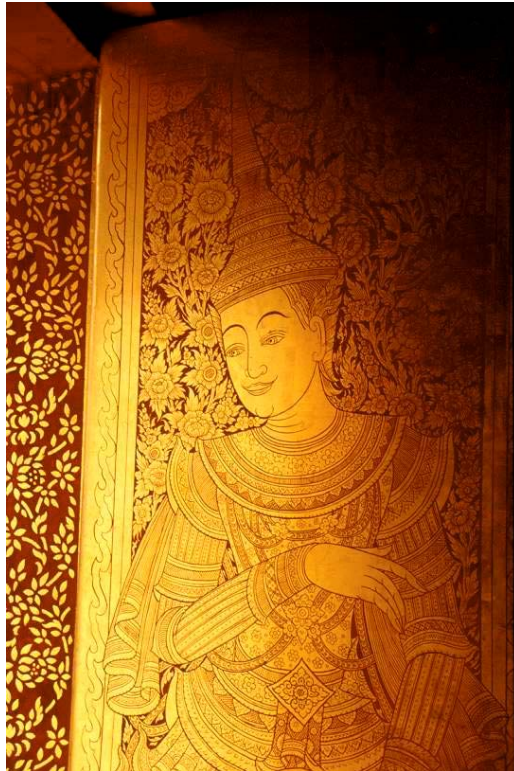
ในฐานะสถาบันหลักของชาติ ประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับสถาบันศาสนาสูงมากถึงกับยกขึ้นเป็นหนึ่งในสามสถาบันหลักที่ปรากฏบนธงไตรรงค์อันเป็นสัญลักษณ์ของชาติไทย แม้ศาสนาที่กล่าวถึงนี้มีได้หมายเฉพาะเจาะจงว่าเป็นพุทธศาสนา แต่เนื่องจากพุทธศาสนาได้ทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการก่อร่างสังคมไทยขึ้นมาแต่ต้น คนไทยมากกว่าร้อยละ 90 นับถือพุทธศาสนา รวมทั้งองค์พระมหากษัตริย์ที่ถือว่าเป็นอีกหนึ่งสถาบันหลักและเป็นประมุขของประเทศก็ยังทรงเป็นพุทธมามกะและต้องแสดงความเคารพต่อพระสงฆ์

พุทธศาสนาในฐานะของศาสนาประจำชาตินอกจากจะช่วยสร้างความเป็นปึกแผ่นของชนชาติไทยดังที่กล่าวมาแล้ว ยังทำหน้าที่ในบทบาททั่วไปของทุกๆ ศาสนาที่ช่วยให้คำอธิบายทางสังคมของคนที่อาศัยอยู่ร่วมกันให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข และช่วยอธิบายขยายความสัมพันธ์ของมนุษย์ออกไปถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ รวมทั้งอำนาจของธรรมชาติซึ่งเป็นความเชื่อที่มีอยู่ในพื้นฐานของมนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ในพื้นที่ใดยุคสมัยใดก็ตาม ในทางจิตวิทยา ศาสนาก็ได้ช่วยลดความวิตกกังวล ความตึงเครียดอันเกิดขึ้นเนื่องจากความรู้สึกไม่มั่นคงในชีวิต ความกลัวต่อความล้มเหลวในกิจกรรมต่างๆ ความไม่แน่นอนของชีวิต และโดยเฉพาะความกลัวตาย ศาสนาทำให้มนุษย์มั่นใจว่าสามารถเอาชนะความตายได้ด้วยการยืนยันถึงชีวิตในภพหน้า (ยศ สันตสมบัติ, 2540: 200)

ในฐานะที่เป็นพื้นฐานระบบการศึกษาไทย ในอดีตวัดและพระสงฆ์มีบทบาทสูงมากในด้านการศึกษาของสังคมไทย วัดเป็นศูนย์รวมตำรา ทักษะ ความรู้ในลักษณะต่างๆ และนำเสนอภูมิปัญญาของในแต่ละท้องถิ่นออกมาให้ปรากฏ เป็นแหล่งถ่ายทอดแลกเปลี่ยนความรู้กันในหลายสาขา ที่สำคัญสถาบันพุทธศาสนายังเป็นหน่วยพื้นฐานในการอบรมหล่อหลอมเกลาทางศีลธรรมของคนในสังคม เมื่อเริ่มมีการปฏิรูประบบการเมืองการปกครองครั้งใหญ่ของประเทศ แบ่งสายงานการปกครองกำหนดเขตรับผิดชอบกันอย่างเป็นระบบแบบรัฐชาติที่เกิดขึ้นในประเทศตะวันตก ได้เกิดสถาบันต่างๆ ขึ้นใหม่เข้ามารับผิดชอบงานโดยตรง เช่น มีโรงพยาบาลเข้ามารับผิดชอบต่อดูแลผู้ป่วย มีโรงเรียนมารับผิดชอบให้การศึกษา วัดก็ยังคงมีบทบาทเดิมในการให้บริการกับชุมชนมาอีกเป็นเวลานาน โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทห่างไกล ในช่วงแรกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงเห็นคุณค่าของวัด ทรงโปรดให้สร้างโรงเรียนขึ้นในบริเวณวัดและให้พระเข้ามารับบทบาทในการสอน แต่เมื่อมีการพัฒนาระบบการศึกษาตามอย่างประเทศตะวันตกมากขึ้น ผนวกกับสภาพวิถีชีวิตและวัฒนธรรมเริ่มเปลี่ยนแปลงไป องค์ความรู้ที่เคยสืบทอดกันต่อๆ มาในวัดเริ่มไม่สอดคล้องกับความต้องการของสังคม งานด้านการศึกษาในวัดก็ไม่ได้ได้รับความนิยมนเท่าที่ควร อีกทั้งสถาบันการศึกษาที่ตั้งขึ้นใหม่ก็พึ่งพิงวัดน้อยลง ระบบการจัดการศึกษาในระยะหลังจึงถูกดึงออกจากวัดเช่นเดียวกับบทบาทหน้าที่อื่นๆ ที่มีหน่วยราชการและเอกชนรับไปดำเนินการแทน ในขณะที่วิถีชีวิตของผู้คนก็เปลี่ยนไป มีความจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับวัด พระสงฆ์ และหลักธรรมของพุทธศาสนาน้อยลง ทำให้บทบาทหน้าที่ของพุทธศาสนา พระสงฆ์ และวัด ที่มีต่อการศึกษาของชุมชนและสังคมลดน้อยลงไปอย่างมาก

ในส่วนของสถาปัตยกรรม ศิลปะ และวรรณคดี พุทธศาสนาก็ได้มีอิทธิพลต่อสิ่งเหล่านี้มาก เนื่องจากศาสนามีบทบาทสำคัญต่อชีวิต เป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจโลกและชีวิต เป็นบ่อเกิดทางความคิด ความรู้ และความศรัทธาของคนในอดีต พุทธศาสนาจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการแสดงออกทางความคิด อารมณ์ ความรู้สึกที่ละเอียดอ่อนนั้น ผ่านทางงานสถาปัตยกรรม ศิลปะ และวรรณคดีไทย ให้มีความประณีต ไพเราะ งดงาม มีเจตนาให้ผู้ที่ได้เสพงานเหล่านี้ ได้สัมผัสถึงอารมณ์ความรู้สึกในจิตใจที่ผู้สร้างสรรค์สื่อออกมา เมื่อพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานทางความคิดและเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจที่สำคัญ จึงพบว่างานศิลปะ วรรณคดี และสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ในอดีตได้รับพลังผลักดันมาจากหลักธรรมของพุทธศาสนา โดยผู้รังสรรค์ผลงานจะถ่ายทอดหลักธรรมที่ตนดื่มด่ำมาออกมาในรูปแบบที่ตนถนัด เช่น ในวรรณคดีมหากาพย์คำหลวง กาพย์มหาชาติ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ที่ได้รับอิทธิพลจากกัมภีร์นิบาตชาดก ส่วนเสื่อโคคำฉันท์ กากีคำกลอน และสมุทรโฆษคำฉันท์ ได้เค้าเรื่องมาจากปัญญาชาดก (สนธิ ตั้งทวี, 2527: 69-70) อีกส่วนหนึ่งเป็นวรรณคดีทั่วไป ที่ได้สอดแทรกคติความเชื่อในพุทธศาสนาเอาไว้ด้วย เช่น ในนิราศพระบาท นิราศพระปฐม พระอภัยมณี พระชัยสุริยา เป็นต้น² (Sombat Chantornvong, 1985: 54-83) ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงโปรดให้ประมุขกวีแต่งมหาชาติคำหลวงขึ้น ส่วนพระมัลลย์คำหลวงเกิดขึ้นใน

ตอนปลายของสมัยอยุธยา ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้พระราชนิพนธ์ เทศนา เลือป่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร เป็นต้น (พระธรรมปิฎก, 2540: 150-165) ส่วนงานศิลปะและ สถาปัตยกรรมก็ออกมาหลากหลายตามแต่ที่ผู้สร้างสรรค์จะคิดขึ้น ตั้งแต่ รูปวาดพุทธประวัติ และเหตุการณ์ในชาดก รูปปูนปั้นการแกะสลักสวดลายตกแต่งตามศาสนสถาน การปั้นหรือแกะสลักพระพุทธรูป สร้างโบสถ์ วิหาร สถูป เจดีย์ ฯลฯ

ภาพที่ 1 ภาพจิตรกรรมเทวคาบนบานหน้าต่างวิหารพระพุทธสิหิงค์ วัดพระสิงห์

จ. เชียงใหม่ ที่แสดงอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อจิตรกรรมไทย

ในชีวิตประจำวันการถ่ายทอดคติธรรมคำสอนของพุทธศาสนา ได้รับการรังสรรค์ขึ้นในรูปตำนานโวหารที่ใช้เปรียบเปรย ให้คนได้รู้จักคิดและนำไปใช้ประโยชน์ เช่น กงเวียนกำเกวียน ที่ย้ำหลักการเรื่องกฎแห่งกรรม ทำอะไรไว้ย่อมได้รับผลกรรมนั้นตอบสนอง หรือ แพ้เป็นพระชนะเป็นมาร ที่ให้รู้จักเป็นฝ่ายยอมเพื่อการยุติปัญหาต่างๆ หรือบางครั้งอาจยกหลักธรรมภาษาบาลีมาเป็นข้อเตือนใจ เช่น อตฺตาทิ อตฺโต นาโถ คนเป็นที่พึ่งแห่งตน เป็นต้น ซึ่งเนื้อหาในวรรณคดี ตำนาน หรือ สุภาษิตเหล่านี้มักได้รับการเผยแพร่ไปสู่ประชาชนผ่านการเทศน์สั่งสอนโดยพระสงฆ์ หรือใช้เป็นแบบเรียนในโรงเรียนในสมัยต่อๆ มา ซึ่งมีอิทธิพลอย่างสูงต่อการเรียนรู้และซึมซับเอาหลักธรรมคำสอนไปใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตจนกลายเป็นฐานทางความคิด ความเชื่อ และการรับรู้โลกและชีวิตของคนไทยในอดีตที่ส่วนหนึ่งยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เช่น หลัก “บุญ-กรรม” ที่กวีได้

เสนอยู่ในวรรณกรรมของคน ได้ถูกนำมาใช้อธิบายถึงเหตุของความทุกข์ที่แต่ละคนได้ประสบ ช่วยให้เห็นยอมรับในสภาพที่ตนเองเป็นอยู่ได้อย่างมีความสุขในสังคม

3.5 พุทธศาสนาในฐานะพื้นฐานของวิถีชีวิตคนไทย

นอกจากพุทธศาสนาจะเป็นสถาบันที่สำคัญในด้านการศึกษา ศิลปะ และวรรณคดี สำหรับสังคมไทยแล้ว ยังได้เข้ามามีบทบาทอยู่ในแทบทุกส่วนในสังคมและแทบทุกช่วงชีวิตของคนไทย แต่พุทธศาสนาที่ชาวบ้านนับถือนี้มักถูกปรับให้เหมาะสมกับคติความเชื่อที่มีอยู่แต่เดิม เช่น ชาวบ้านทางภาคเหนือตอนบนนิยมสร้างวัดพระธาตุของตนเองขึ้นบนดอย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537: 43) วิเคราะห์ว่าพระธาตุคือสิ่งเชื่อมโยงศาสนาพุทธเข้ากับภูเขากับชุมชน โยงเมืองหลวงของพุทธศาสนาคือชมพูทวีปมาสู่ชุมชนของชาวบ้าน เป็นการประดิษฐ์ฐานสัญลักษณ์ของศาสนาและพระพุทธเจ้าอย่างเป็นรูปธรรมในพื้นที่และในใจของชุมชน ควบคู่สมทบไปกับการนับถือผีที่มีอยู่อย่างเหนียวแน่นและแพร่หลายอย่างผสมกลมกลืน ทำให้พุทธศาสนามีลักษณะเป็นท้องถิ่น เนื้อหาในด้านานจึงมักขึ้นต้นด้วยการกล่าวว่า “กาลครั้งหนึ่งสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จจากชมพูทวีปมายังหมู่บ้านหรือบริเวณนั้น...” แล้วเรื่องราวที่เกิดขึ้นจะจบลงเป็นที่มาของการตั้งชุมชนแห่งนั้น ส่วนในภาคกลางก็จะพบว่าการนำเอาคำสอนทางศาสนามาขับลำหรือแต่งเป็นเพลงลูกทุ่ง มีการสวดแบบมอญแบบลาวอยู่ทั่วไป รวมทั้งการสวดพระเวสสันดรให้ตกลงไปกษัตริย์หรือนิยมสวดพระมาลัยในงานศพ แม้ในสมัยหนึ่งเคยถูกทางการสั่งห้ามก็ตาม (เพ็งอึ้ง: 207-208) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวิถีชีวิตของคนไทยสัมพันธ์อยู่กับพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่น

ภาพที่ 2 อุโบสถของวัดในภาคเหนือมักมีการสร้างพระธาตุไว้ด้านหลังด้วยเพื่อบูชาไปพร้อมๆ กัน

สำหรับชุมชนระดับหมู่บ้าน พระสงฆ์และวัดซึ่งเป็นตัวแทนชีวิตในอุดมคติที่สามารถมองเห็นเป็นรูปธรรมได้ของพุทธศาสนา นอกจากจะมีหน้าที่การอบรมสั่งสอนศีลธรรมให้แก่ประชาชน

เป็นหลักแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนด้วย ในอดีตวัดเป็นสมบัติร่วมกันของคนแต่ละหมู่บ้าน กิจกรรมที่จัดขึ้นที่วัด ช่วยทำหน้าที่ประสานสัมพันธ์ทุกชีวิตในชุมชนนั้นให้ผสมกลมกลืนเข้ากันเป็นอย่างดี ช่วยให้สังคมดำรงอยู่อย่างสงบสุขมั่นคง ท่านอาจารย์พุทธทาสเล่าถึงชีวิตของท่านสมัยเด็กๆ ที่ผูกพันอยู่กับวัดมาก ได้ความรู้แทบทุกอย่างมาจากวัดโดยเฉพาะเรื่องการเรียนรู้ เรื่องสมุนไพร ท่านสรุปว่า “วัดมันก็เหมือนมหาวิทยาลัยของชาวบ้านนั่นแหละ” (พระประชา ปสนุนธมโม, 2535: 25) พระมหาประยูร ปยุตโต (2513: 16) ได้รวบรวมบทบาทของวัดที่เคยเป็นมาตั้งแต่อดีตไว้ได้ทั้งสิ้น 11 หน้า ดังนี้

1. เป็นสถานศึกษา สำหรับให้ชาวบ้านส่งลูกบุตรมาอยู่รับใช้พระ รับการฝึกอบรมทางศีลธรรม และเล่าเรียนวิชาการต่างๆ ตามที่มีสอนในสมัยนั้น รวมทั้งเป็นศูนย์รวมเยาวชนด้วย
2. เป็นสถานสงเคราะห์ ที่บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจน ได้มาอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่และศึกษาเล่าเรียนด้วย ตลอดถึงผู้ใหญ่ที่ยากจนมาอาศัยเลี้ยงชีพ
3. เป็นสถานพยาบาล ที่รักษาผู้เจ็บป่วยตามภูมิรู้คนสมัยนั้น
4. เป็นที่พักคนเดินทาง
5. เป็นสโมสร ที่ชาวบ้านพบปะสังสรรค์ หย่อนใจ หาความรู้เพิ่มเติม
6. เป็นสถานบันเทิง ที่จัดงานเทศกาล และมหรสพต่างๆ สำหรับชาวบ้านทั้งหมด
7. เป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาชีวิต ครอบครัว และความทุกข์ต่างๆ
8. เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรม ที่รวบรวมศิลปกรรมต่างๆ ของชาติ ตลอดจนเป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์
9. เป็นคลังพัสดุ สำหรับเก็บของใช้ต่างๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกันเมื่อมีงานที่วัด หรือ ยืมไปใช้เมื่อตนมีงาน
10. เป็นศูนย์กลางการบริหารหรือปกครอง ที่กำนัน หรือผู้ใหญ่บ้าน จะเรียกลูกบ้านมาประชุมกันบอกแจ้งกิจการต่างๆ (ในยามสงครามอาจใช้เป็นชุมชุมทหารด้วย)
11. เป็นที่ประกอบพิธีกรรม หรือให้บริการด้านพิธีกรรม อันเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิตของทุกคนในระยะเวลาต่างๆ ของชีวิต

อิทธิพลของศาสนาที่มีต่อวิถีชีวิตของคนไทยโดยรวมเห็นได้อย่างชัดเจนจากการศึกษาของอาจารย์ชาย โพธิ์สิตา (Chai Podhisita, 1985: 31-44) ที่ได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาว่ามีส่วนอย่างมากในการกำหนดโลกทัศน์ต่อการเข้าใจโลกและชีวิตของคนไทย ตั้งแต่กำหนดเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมและคนกับธรรมชาติ ที่สิ่งต่างๆ รวมทั้งผู้คนจะถูกกำหนดให้อยู่ในตำแหน่งทางสังคมแตกต่างกัน คนไทยจะต้องรู้จัก “ที่สูง ที่ต่ำ” เพื่อจะได้ปฏิบัติตัวแสดงบทบาทความสัมพันธ์ได้อย่างเหมาะสม ตำแหน่งเหล่านี้มีพื้นฐานมาจากหลักความเชื่อเรื่อง “กรรม” และ

จักรวาลวิทยาในพุทธศาสนา ที่เขียนไว้อย่างชัดเจนในไตรภูมิพระร่วง ที่เชื่อว่ามีโลกอยู่ 3 ภูมิ หรือ 3 โลก การที่จะอยู่ในภพภูมิใดก็ขึ้นกับกรรมที่ทำมาในอดีต แม้แต่ในภูมิของมนุษย์ด้วยกันผู้คนก็ถูกแบ่งให้อยู่ในที่สูงที่ต่ำแตกต่างกัน เช่น พระภิกษุและกษัตริย์อยู่ในสถานะที่สูงกว่ายากคนยากจน ในพุทธศาสนการอยู่ในแต่ละสถานะนอกจากขึ้นกับบุญกรรมที่ทำมาในอดีตแล้ว ยังเปลี่ยนไปตามสิ่งที่ทำในปัจจุบันด้วยมิได้เป็นมาโดยกำเนิดเปลี่ยนแปลงไม่ได้ดังแบบที่ชาวฮินดูเชื่อถือเรื่องวรรณะ

พุทธศาสนายังได้กำหนดหลักจริยธรรมให้กับสังคมไทยผ่านแนวคิดเรื่อง “บุญ” “บาป” ซึ่งส่งเสริมให้คนทำบุญ ทำทาน มีความกตัญญู มีเมตตา เสียสละ อันเป็นพฤติกรรมที่ช่วยให้สังคมดำเนินไปอย่างสงบสุข เช่น ตักบาตร เลี้ยงดูบิดา มารดา ในขณะที่ห้ามกระทำการบางอย่างที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแตกแยกในสังคมที่ถือว่าการกระทำที่เป็นบาป เช่น การลักขโมย ไม่เคารพเชื่อฟังหรือทำร้ายบิดามารดา เป็นต้น พุทธศาสนายังมีส่วนกำหนดความสัมพันธ์ของคนในสังคมให้มีความผูกพันกันด้วยหลักเรื่อง “บุญคุณ” ซึ่งเป็นหลักความสัมพันธ์ที่คนไทยให้ความสำคัญมากรองลงมาจากความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และยังช่วยกำหนดบุคลิกภาพให้คนไทยเป็นคน “ใจเย็น” และมีความเป็นปัจเจกสูงด้วย (Chai Podhisita, 1985: 39)

พุทธศาสนาได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตคนไทยในทุกระยะของชีวิต ตั้งแต่งานมงคลสมรส ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของครอบครัวใหม่ ก็ต้องมีการทำบุญ ให้อทาน และรับศีลเพื่อความเป็นมงคล ระหว่างเจ้าบ่าวเจ้าสาว เจ้าสาวก็ต้องถือพรหมจรรย์ เมื่อเริ่มรู้ว่าตั้งครรภ์พ่อแม่ต้องปฏิบัติอยู่ในกรอบของความเชื่อพื้นบ้านที่มีทั้งคติของพุทธ พราหมณ์ และผี ระวังเรื่องอาหารการกิน พยายามระงับความโกรธ มีเมตตากรุณา เพื่อเป็นปัจจัยในทางกุศลแก่เด็กในครรภ์ และให้เกิดรอดปลอดภัย เมื่อเกิดมาแล้วก็จะทำบุญ ทำขวัญให้เด็ก การตั้งชื่อให้เด็กในอดีตมักมีคำว่าบุญอยู่ในชื่อด้วยความเชื่อว่าเป็นสิริมงคล และให้มีความหมายไปในทางที่ดี เช่น บุญเลิศ บุญช่วย บุญมา เป็นต้น (เพ็งอึ้ง: 36; ศ. ศิวรักษ์, 2531: 19) เมื่อจะเปลี่ยนผ่านสู่วัยผู้ใหญ่ก็จะมีพิธีโกนจุก บวชเณร บวชพระไปตามลำดับวัยที่เปลี่ยนไปจนแต่งงานมีครอบครัว กระทั่งเจ็บไข้ก็จะนิมนต์พระมาสวดคิริมานันทสูตรหรือโพชฌงคปริตรให้ฟัง ครั้นจะเสียชีวิตก็มีพิธีกรรม เช่น ตั้งพระพุทธรูปหรือรูปพระจุฬามณีไว้ให้เพ่ง จดดอกไม้ธูปเทียนใส่มือบอกให้ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ให้บริกรรม “สัมมาอรหัง” หรือญาติบอก “พระอรหันๆ” ให้ได้ยิน เพื่อบอกทางไปสู่สุคติ (ศ. ศิวรักษ์, 2531: 19; พระจรรยาบรรณพัฒน์ และ หลวงวิศาลดรรชนี, 2511: 76-77) ซึ่งล้วนเป็นพิธีกรรมในช่วงวาระของชีวิตที่จะต้องมีการสวดมนต์หรือพิธีสงฆ์เข้าไปเป็นองค์ประกอบอยู่ด้วยตลอด สำหรับในช่วงรอบของปีนอกเหนือจากการไปทำบุญในวันพระวันโกนแล้วยังมีงานบุญเป็นระยะๆ ไม่เว้นแต่ละเดือน ที่สัมพันธ์อยู่กับการทำนาทำสวนซึ่งเป็นอาชีพของคนส่วนใหญ่ในอดีตด้วย เช่น งานบุญข้าวประดับดิน ทางภาคเหนือ บุญวันสารทไทยที่นิยมทำกระยาสาธมาถวายพระ เป็นต้น

ภาพที่ 3 วิถีชีวิตของคนไทยที่แยกไม่ออกกับพุทธศาสนาและการทำบุญ

พุทธศาสนายังมีอิทธิพลต่อสถานะภาพในสังคมของผู้หญิงไทยด้วย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (Chatsumarn Kabilsingh, 1985: 71-74) ได้ศึกษาอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อบทบาทของผู้หญิงในสังคมไทยพบว่า พุทธศาสนาได้ช่วยให้ผู้หญิงไทยได้รับการยอมรับจากสังคมค่อนข้างสูง ไม่ถูกกีดกันแบ่งแยกมาตั้งแต่ยุคสุโขทัย แต่ครั้งถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาหลังจากที่ไทยไปตีอาณาจักรกัมพูชา และรับเอาวัฒนธรรมความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ที่ชาวเขมรใช้อยู่มาประยุกต์ใช้ในราชสำนัก ได้ทำให้ผู้หญิงมีสถานะตกต่ำลง และถูกกีดกันออกจากสังคมตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ และความคิดนี้ก็ค่อยๆ แผ่ขยายออกสู่สังคมนอกราชสำนักและกระจายสู่ประชาชนทั่วไป อย่างไรก็ตามในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 พระองค์ได้ฟื้นฟูบทบาทของพระพุทธรูปในสังคมไทยให้เข้มแข็งขึ้น บทบาทของผู้หญิงไทยจึงได้รับการยอมรับมากขึ้น และได้รับการยอมรับสูงขึ้นอีกในรัชกาลต่อมา แม้ว่าบทบาทของผู้หญิงไทยจะยังไม่เท่าเทียมกับผู้ชายโดยสมบูรณ์ โดยเฉพาะในเรื่องการศึกษาและการบวชในพุทธศาสนา แต่ก็กล่าวได้ว่าพุทธศาสนามีส่วนไม่น้อยที่ทำให้บทบาทของผู้หญิงในสังคมไทยได้รับการยอมรับมากขึ้นกว่าในอดีต โดยเฉพาะในช่วงที่สังคมไทยได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์

กล่าวโดยรวมพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลอย่างมากต่อสังคมไทย ทั้งในด้านโครงสร้าง และความสัมพันธ์โดยรวมในสังคม รวมถึงในทุกๆ ด้านของชีวิตคนไทย ตั้งแต่อดีตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามในฐานะที่พุทธศาสนาก็เป็นผลผลิตอย่างหนึ่งทางวัฒนธรรม นอกจากจะเป็นพื้นฐานในการกำหนดวิถีชีวิตและความเป็นไปในชุมชนแล้ว สถาบันศาสนาเองก็ถูกปรับเปลี่ยนให้มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตในส่วนอื่นๆ อยู่ตลอดเวลาเช่นกัน ทั้งในเรื่องอาชีพ อาหารการกิน การปกครอง รวมทั้งได้ถูกปรับให้เข้ากับความเชื่อพื้นฐานที่มีอยู่แต่เดิมหรือที่ได้รับเข้ามาใหม่ของกลุ่มคนในแต่ละท้องถิ่นด้วย ด้วยเหตุนี้หลังจากที่ประเทศไทยได้มีความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกที่มีมาตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และค่อยๆ เพิ่มขึ้นโดยเฉพาะหลังจากได้ทำสนธิ

สัญญาบาวริงกับอังกฤษ ในรัชกาลที่ 4 และการเปิดประเทศสู่การพัฒนาอย่างเต็มที่ในยุคสงครามเย็น หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2488-2493) โดยการสนับสนุนของธนาคารโลก สหรัฐอเมริกา และประเทศพัฒนาแล้วอื่นๆ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2542: 461-462; พระธรรมปิฎก, 2542-ก: 19-30) ซึ่งได้ทำให้สภาพสังคมไทยรวมทั้งบทบาทของพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงไปมาก

3.6 พุทธศาสนาในยุคสมัยแห่งการพัฒนา

พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ที่ประเทศไทยรับเข้ามามีตั้งแต่สมัยสุโขทัย ได้มีบทบาทเป็นต้นแบบจารีตทางพุทธศาสนาในประเทศไทยมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน คัมภีร์ทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะในส่วนของอรรถกถา และคัมภีร์วิสุทธิมรรค ที่อยู่ในสถานะที่สูงส่งในลังกาก็ได้รับการยอมรับอย่างสูงในหมู่ปราชญ์ทางพุทธของไทย นอกจากนี้การถือพระวินัย ข้อวัตรปฏิบัติ การสวด การห่มจีวรของพระไทยก็ล้วนอาศัยลังกาเป็นต้นแบบ ในช่วงหนึ่งถึงกับมีพระไทยเดินทางไปศึกษาและบวชแปลงที่เกาะลังกาเพื่อต้องการความเป็นลังกาวงศ์ที่แท้จริง (พระไพศาล วิสาโล, 2542: 1-3) แม้ว่าในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา ที่พุทธศาสนาในลังกาเสื่อมลงจนต้องอาราธนาพระไทยให้ไปเป็นอุปัชฌาย์ บวชทำให้เกิดสยามวงศ์ในลังกา แต่ก็ไม่ได้ทำให้เกิดความเสื่อมศรัทธาต่อพุทธศาสนาในลังกา ในยุครัตนโกสินทร์วัชรญาณภิกขุ (ซึ่งต่อมาขึ้นครองราชย์สมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ก็ยังทรงติดต่อกับพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ที่ลังกาอยู่เสมอ จนเมื่อได้ติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้นและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้เสด็จเยือนอินเดีย ประกอบกับความรู้และทัศนะแบบวิทยาศาสตร์ที่มีความขัดแย้งอย่างชัดเจนกับคติทางพุทธศาสนาแบบเดิมได้รับการยอมรับและไหลบ่าเข้าสู่สังคมไทยมากขึ้น ได้ทำให้พุทธศาสนาของไทยเริ่มหันเหออกจากจารีตแบบลังกา ในรอบประมาณ 100 ปีที่ผ่านมาเองที่กล่าวได้ว่าพุทธศาสนาของไทยได้งอกงามขึ้นโดยปราชญ์ทางศาสนาของเราเอง โดยเฉพาะบุคคล 3 ท่าน คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ท่านพุทธทาสภิกขุ และพระธรรมปิฎก (เฟื่องอ้าง: 5) ที่ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวงการพุทธศาสนาอย่างมากในยุคสมัยแห่งการพัฒนานี้

3.6.1 ความเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในยุคพัฒนา

การที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวงการพุทธศาสนาของไทยอย่างมาก ทั้งในด้านวรรณกรรมที่ทรงนิพนธ์ไว้มากมาย ทรงจัดระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมที่เข้มงวดถึงปัจจุบัน จัดระบบการปกครองสงฆ์ที่ช่วยนำแนวคิดของพระองค์ไปสู่การปฏิบัติแม้ตามหัวเมืองไกลๆ ได้อย่างดี ทำให้เกิดความเป็นเอกภาพในความเชื่อและการปฏิบัติขึ้นในหมู่พระสงฆ์ ที่สำคัญทรงทำให้พุทธศาสนามีความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น หนังสือพุทธประวัติที่ทรงนิพนธ์ ไม่เพียงจะทรงดัดเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ออกไปอย่างมากเท่านั้น หากยังทำให้พระพุทธรูปเป็นบุคคลในประวัติ

ศาสตร์ที่ชัดเจนขึ้น และให้ความสำคัญกับหลักธรรมในชั้นปรมัตถ์น้อยลงอย่างมาก ทรงให้ตัดคำขออุปสมบทในส่วนที่แสดงจุดมุ่งหมายในการบวชเพื่อทำนิพพานให้แจ้งออกไป ในหนังสือนวโกวาท หลักธรรมว่าด้วยอรรถกถ์คัดส่วนที่เป็นปรมัตถธรรมออกไป เช่นเดียวกับในพระธรรมเทศนาของพระองค์มักจะไม่ปรากฏเรื่องนิพพาน ส่วนในงานเขียนนิพพานจะถูกกล่าวถึงมากเฉพาะกรณีที่เป็นการอธิบายในเชิงวิชาการที่ไม่สัมพันธ์อยู่กับชีวิตของคนทั่วไป (เพ็งอ้าง: 6-9)

การอธิบายหลักธรรมตามหลักของเหตุผลดังกล่าว ทำให้มีความสอดคล้องกับหลักการทางวิทยาศาสตร์ ส่งผลให้พุทธศาสนาได้รับการยอมรับจากปัญญาชนร่วมสมัยในขณะนั้นมาก อย่างไรก็ตามในอีกด้านหนึ่งได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าทำให้พุทธศาสนาและความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์ตามหลักของพุทธศาสนาขาดความลุ่มลึกละเอียดอ่อนลงไป มีผลให้บางมิติของพุทธศาสนาถูกลดความสำคัญลง เช่น ลดทอนความสำคัญเรื่อง นรก สวรรค์ อิทธิปาฏิหาริย์ คติพระโพธิสัตว์ ความเชื่อเรื่องพุทธภูมิ และมิติที่มีความสำคัญยิ่งนั้นคือปรมัตถธรรมหรือนิพพาน แต่มาเน้นหลักศีลธรรมเพื่อตอบสนองในเรื่องความมั่นคงของชาติเป็นสำคัญ โดยจัดเป็นหลักสูตรการเรียนการสอนทางศีลธรรมที่เน้นเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต ความมีระเบียบวินัย ความจงรักภักดีต่อสถาบันต่างๆ ของชาติ ซึ่งคุณธรรมเหล่านี้บางข้อไม่ได้อยู่ในหมวดธรรมแบบพุทธมาก่อน (เพ็งอ้าง: 8, 13) การมองพุทธศาสนาในลักษณะที่เอื้อต่อความมั่นคงของชาติเป็นหลักได้รับการสืบทอดมาจนถึงสมัยที่ภัยจากลัทธิคอมมิวนิสต์กำลังคุกคามประเทศ พระที่มีชื่อเสียงบางรูปถึงกับประกาศว่าฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาป

หลักธรรมในระดับโลกุตระธรรมได้ถูกหยิบยกมากล่าวถึงอีกครั้งโดยท่านพุทธทาสภิกขุ ท่านชี้ให้เห็นว่านิพพานควรเป็นอุดมคติของชาวพุทธ และเป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถประสบได้แม้ในชีวิตประจำวัน แทนที่จะปล่อยให้ทัศนะทางวิทยาศาสตร์มาจำกัดขอบเขตของพุทธศาสนา ท่านพุทธทาสกลับใช้วิทยาศาสตร์มาเป็นเครื่องมือดึงโลกุตระธรรมกลับมาสู่พุทธศาสนา ที่สามารถสร้างการยอมรับในพุทธศาสนาให้กับคนรุ่นใหม่อย่างมาก ส่งผลให้หลังเหตุการณ์ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2519 มีนักศึกษาและปัญญาชนกลุ่มหนึ่งเลือกที่จะอุทิศศึกษาพระศาสนาแทนที่จะหลีกหนีเข้าป่าเหมือนนักศึกษาส่วนใหญ่ โดยปัจจุบันก็ยังเป็นกำลังหลักส่วนหนึ่งที่ช่วยฟื้นฟูพุทธศาสนาในสังคมไทยให้เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนไป

สำหรับท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้เสริมงานชิ้นหลักโลกุตระธรรมให้กลับสู่พุทธศาสนาที่ท่านพุทธทาสทำไว้โดยเสนอว่า นิพพานคือประโยชน์สูงสุดที่ควรได้จากชีวิตนี้ หนังสือ *พุทธธรรม* (ฉบับปรับปรุงและขยายความ) ของท่านซึ่งพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2525 นับได้ว่าเป็นงานวิชาการที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่งของพุทธศาสนา จนได้รับการยกย่องจากคนในวงการศึกษามองว่าเป็นงานชิ้นเอกชิ้นหนึ่งของพุทธศาสนาเถรวาทนับตั้งแต่สมัยที่วิสุทธิธรรมรังษีเป็นต้นมา (Somporn Promta, 2000: 21) หนังสือเล่มนี้ได้นำหลักธรรมสำคัญๆ ทั้งหมดของพุทธศาสนามาประมวลให้เห็นอย่างเป็นองค์รวมโดยมีปรมัตถธรรมเป็นแกนกลาง เพื่อใช้เป็นพื้นฐานแก่การปฏิบัติที่ถูกต้องที่มีใช้เพื่อวิชาการแต่เพียงด้านเดียว งานของท่านจึงมีความลุ่มลึกด้วยหลักโลกุตระธรรม ขาวไกล ได้ผลไม่จำกัด

กาลเวลา และกว้างขวางครอบคลุมเนื้อหาสำคัญอย่างครบถ้วน พร้อมทั้งฟื้นฟูมิติทางสังคมของพุทธศาสนา เชื่อมโยงและขยายขอบข่ายความหมายของหลักธรรมให้สัมพันธ์ออกไปถึงสังคม ซึ่งนอกจากจะเป็นการรักษาสาระของหลักธรรมต่างๆ แล้ว ยังทำให้พุทธศาสนาสอดคล้องกับความเป็นจริงและสภาพสังคมปัจจุบันด้วย (เพ็งอึ้ง: 15-23)

มิติใหม่ของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ แม้จะช่วยให้พุทธศาสนาได้รับการยอมรับมากขึ้น แต่ก็จำกัดอยู่ในกลุ่มคนชั้นกลางที่มีการศึกษาจำนวนหนึ่งเท่านั้น ในขณะที่กระแสของความเจริญความทันสมัยได้ดึงดูดคนจำนวนมากให้ออกห่างจากศาสนา ไปให้ความสำคัญกับการหาเงินเพื่อการเสพ การบริโภคสินค้า พุทธศาสนาในอีกด้านหนึ่งได้ถูกนำไปแสวงหาผลประโยชน์ทำเป็นพุทธพาณิชย์ เปลี่ยนให้เป็นสินค้าและบริการ เพื่อขายวัตถุมงคล ทำพิธีกรรมเพื่อความร่ำรวยโชคลาภ กระตุ้นให้เกิดกิเลสเพื่อการบริโภคที่ไม่สิ้นสุด บ้างก็จัดพิธีกรรมให้ดูหรูหรามีระดับเพื่อรองรับกลุ่มพุทธศาสนิกชนที่มีฐานะดี จัดพิธีกรรมเพื่อสร้างความรู้สึกร่วมกันใจจดใจจ่อท่ามกลางความไม่แน่นอนของธุรกิจในโลกปัจจุบัน แต่อีกส่วนหนึ่งได้นำเสนอหลักธรรมในส่วนที่ปฏิเสธกระแสวัฒนธรรมบริโภคอย่างชัดเจนให้คนมาใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย รู้จักเลือกใช้ความรู้และเทคโนโลยีที่เห็นว่าเหมาะสมไม่เป็นอันตรายต่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม เครื่องคิดในศีล ปฏิเสธพิธีกรรมที่เห็นว่าเป็นส่วนเปลือกของพุทธศาสนา ซึ่งก็เป็นอีกด้านหนึ่งของพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์นี้ ที่นอกเหนือจากภาพการร่วมกันและขัดแย้งกันทางความคิดเรื่องการปฏิรูปการศึกษาและการปกครองคณะสงฆ์ ที่มีการเรียกร้องกันอย่างเข้มข้นมาตั้งแต่ช่วงต้นปี พ.ศ. 2545

3.6.2 สถานะของพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่า ปัจจุบันคนไทยห่างเหินจากพุทธศาสนาไปมาก จากเดิมที่คนไทยชาวพุทธมีจิตผูกพันอยู่กับพระกับวัดแทบทุกวัน ไม่ว่าการทำบุญตักบาตร หรืออย่างน้อยก็ต้องกราบพระก่อนนอน แต่คนยุคนี้ห่างเหินวัดมากจนถึงกับมีคำพูดว่า “คนในเมือง ปัจจุบันเข้าวัดเพียงในสองโอกาสเท่านั้น คือไปเผาศพเพื่อน หรือไปให้เพื่อนเผาศพตัว” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536: 118) ความเหินห่างจากวัดและพุทธศาสนาของคนไทยค่อยๆ เกิดขึ้นพร้อมๆ กับกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยแบบประเทศในซีกโลกตะวันตก จุดหักเหสำคัญของการเปลี่ยนแปลงนี้เพิ่งเกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้เอง เมื่อไทยเข้าเป็นสมาชิกของธนาคารโลกในปี พ.ศ. 2492 และได้เริ่มพัฒนาประเทศตามคำแนะนำของคณะผู้เชี่ยวชาญชุดต่างๆ จนเกิดสภาพพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในปี พ.ศ. 2502 และวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2504 ก็ได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับแรกของประเทศไทย (พระธรรมปิฎก, 2542-ก: 22-23) และเกิดฉบับต่อๆ มาเป็นลำดับจนถึงฉบับที่ 9 ในปัจจุบัน แผนพัฒนาประเทศที่เน้นการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยแบบตะวันตกดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมขึ้นในสังคมไทยอย่างรวดเร็ว รวมทั้งทำให้เกิดความรู้สึกห่างเหินจากพุทธศาสนาของคนไทยด้วย

ความห่างเหินจากพุทธศาสนาในสังคมไทยเห็นได้อย่างชัดเจนในผลการศึกษาเรื่อง “พฤติกรรมและความเชื่อทางศาสนาของนักศึกษาชาวพุทธ ในมหาวิทยาลัยของรัฐในกรุงเทพมหานคร” (ขนิษฐ์ ศรีไพบูลย์ และ กิติ ยิงยงใจสุข, 2539) ซึ่งได้สำรวจความเห็นของนักศึกษาในคณะต่างๆ ของมหาวิทยาลัยในกรุงเทพฯ และปริมณฑล 6 แห่ง พบว่ามียุทธศึกษาถึงร้อยละ 68.8 ที่ไม่เคยหรือนานๆ ครั้งไปทำบุญที่วัด มีเพียงร้อยละ 10 เท่านั้นที่ระบุว่านั่งสมาธิบ่อยๆ แต่ก็ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการเรียนและต้องการความสงบมากกว่าคิดว่าเป็นการสร้างบุญกุศล กิจกรรมที่พบว่ามียุทธศึกษาทำมากที่สุดคือการให้ทานกับขอทาน และพบว่านักศึกษาที่มาจากต่างจังหวัดสนใจทำกิจกรรมทางศาสนามากกว่าผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ และเมื่อจะทำบุญมักให้ความสำคัญกับวันสำคัญส่วนตัว เช่น วันเกิด มากกว่าทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา โดยเหตุผลหลักที่กลุ่มคนรุ่นใหม่เหล่านี้ไม่ไปวัด หรือฟังธรรม คือ ไม่สะดวก ไม่มีเวลา หากสนใจศึกษาจะใช้วิธีอ่านหนังสือมากกว่า ซึ่งมีให้เลือกอ่านมากและเข้าถึงได้สะดวกกว่า ส่วนในเรื่องความเชื่อพบว่านักศึกษาถึงประมาณร้อยละ 87 ยังคงเชื่อในเรื่องนรกสวรรค์ แต่ 3 ใน 4 ของผู้ที่เชื่อนี้เห็นว่าเป็นเรื่องของการเปรียบเทียบสภาวะทางจิตใจมากกว่าที่จะมีภพภูมิที่สามารถเข้าถึงได้หลังจากตาย นอกจากนี้มีนักศึกษาเพียง 1 ใน 3 ของจำนวนที่สำรวจเท่านั้นที่เชื่อว่าหลังจากตายแล้วจะเกิดใหม่ตามกรรมที่ตนเองได้ทำมา ซึ่งแตกต่างจากคติที่ชาวพุทธเชื่อถือกันมาแต่อดีตกาล

ในส่วนของการบวชในสังคมไทยปัจจุบัน การศึกษาจากพระณัฏฐ์ทั่วประเทศ 920 รูป จำนวนคดีอติวัณณสิทธิ (2538) พบว่าส่วนใหญ่เป็นการบวชตามประเพณี มากกว่าครึ่ง (ร้อยละ 56.8) ได้รับการกระตุ้นหรือร้องจากบิดามารดา มีเพียงร้อยละ 23.5 เท่านั้นที่ตัดสินใจบวชด้วยตัวเอง และเมื่อบวชแล้วก็พบว่ามีปัญหาหลายด้าน นอกเหนือจากปัญหาด้านเสนาสนะที่แออัดไม่เพียงพอ (ร้อยละ 49.9) โดยเฉพาะวัดในเมือง และปัญหาอาหารที่ไม่ค่อยพอฉัน (ร้อยละ 23.7) แล้ว ปัญหาที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือเรื่องการไม่ค่อยได้รับการศึกษาอบรมเกี่ยวกับเรื่องพุทธศาสนาในระหว่างที่บวช โดย 1 ใน 3 ของกลุ่มตัวอย่างระบุว่าเพราะไม่มีโอกาสได้อยู่ใกล้ชิดกับอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ ประมาณร้อยละ 20 เห็นว่าอุปัชฌาย์อาจารย์ไม่ค่อยมีความรู้ที่จะมาสอน อีกทั้งส่วนใหญ่ท่านอายุค่อนข้างมากแล้ว มีภาระกิจนิมนต์มาก บ้างก็แนะนำแต่ให้ท่องบทสวดมนต์เป็นหลัก ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวในระบบการศึกษาอบรมธรรมวินัยของพระสงฆ์ภายในวัดได้อย่างชัดเจน การศึกษาธรรมวินัยในปัจจุบันได้กลายเป็นการศึกษาตามระบบเพื่อสอบนักธรรมสอบเปรียญเท่านั้น มิได้มีวัตถุประสงค์เพื่อความเข้าใจในหลักธรรมให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปเพื่อเสริมการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นอีกต่อไป

ส่วนบทบาทของพระสงฆ์ในยุคปัจจุบันที่มีต่อสังคมในยุคนี้ มาณี ไชยธีรานุวัตร (2541) ได้ศึกษาโดยการสัมภาษณ์เจาะลึกพระสงฆ์ที่มีจริยาวัตรงดงามและเป็นที่เคารพของพุทธศาสนิกชนในภาคเหนือและภาคใต้จำนวน 14 รูป พบว่าพระสงฆ์เหล่านี้ตระหนักดีว่าบทบาทหลักของท่านแม่ในยุคโลกาภิวัตน์นี้ยังอยู่ที่การอบรมตน เรียนรู้พระธรรมให้แตกฉานทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ มีความเคร่งครัดในธรรมวินัย และมีหน้าที่เผยแผ่พระศาสนา ส่วนหน้าที่อื่นๆ เป็นเรื่องรองแต่ก็ต้องทำ

ควบคู่กันไปทั้งการพัฒนาวัด สิ่งแวดล้อม และพัฒนาชุมชน และเห็นว่าพระและวัดควรจะได้รับ การพัฒนาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วย ซึ่งท่านเห็นว่ากรมการศาสนาและมหาเถรสมาคมควรเข้ามาช่วยเหลือเรื่องนี้ งานศึกษาชิ้นนี้ยังได้สอบถามประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกับ วัดที่ไปศึกษาพบว่าชาวบ้านนิยมพระสงฆ์ที่เคร่งครัดในการปฏิบัติ มีความรู้ในธรรมะลึกซึ้ง สามารถสอนให้น่าไปปฏิบัติได้ง่าย พร้อมทั้งมีความสามารถในการพัฒนาวัดและชุมชนมีความรู้และทันสมัย ในการเผยแพร่ธรรม พุทธศาสนิกชนเหล่านี้ยังเห็นว่าพระไม่ควรมีบทบาทในเรื่องทำนายโชคชะตา การให้หวย แต่การปลุกเสกวัตถุมงคลประชาชนบางกลุ่มยังเห็นว่ามีความจำเป็น เพราะช่วยให้ประชาชนมีเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ

จะเห็นได้ว่าบทบาทของพุทธศาสนาต่อคนรุ่นใหม่ลดลงอย่างมาก กิจกรรมต่างๆ ทางพุทธศาสนาได้รับความสนใจน้อยลงมาก การทำบุญตักบาตรแม้ยังมีอยู่แต่ก็จะให้ความสนใจกับวันสำคัญของตน เช่น วันเกิด มากกว่าวันสำคัญทางศาสนา วันหยุดทางศาสนาที่ใช้ไปเพื่อการอื่นรวมทั้งการหาความบันเทิง นอกจากนี้บทบาทแต่เดิมของพระและวัดในการเผยแผ่หลักธรรมก็ได้ถูกแทนที่ด้วยหนังสือธรรมะ ที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายกว่า สะดวก และมีให้เลือกได้หลากหลาย ซึ่งพบว่ามึ้นักศึกษา มากกว่าครึ่ง (ร้อยละ 56.6) ที่สนใจศึกษาธรรมะเพิ่มเติมเอง (ขนิษฐ ศรีไพบูลย์ และกิติ ยิงยงใจสุข, 2539) ทำให้ไม่สามารถสรุปชัดเจนไปได้ว่าการที่เยาวชนไปวัดน้อยลงจะห่างเหินจากพุทธศาสนา มากขึ้น ในส่วนของพระภิกษุที่บวชใหม่ส่วนใหญ่เป็นการบวชตามประเพณีหรือถูกขอร้อง และเมื่อบวช แล้วก็ไม่ได้รับการศึกษาทางธรรมอย่างจริงจัง สำหรับพระผู้ใหญ่ส่วนหนึ่งก็ตระหนักในบทบาทของ ตนเองที่ต้องเปลี่ยนไป ที่จะต้องก้าวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาไปของสังคม ในขณะที่ บทบาทในการฝึกคนให้ก้าวหน้าในทางธรรม มีความเคร่งครัดในวัตรปฏิบัติก็ควรต้องมีอยู่อย่าง ไม่เสื่อมคลาย จึงจะได้รับการเคารพศรัทธาจากพุทธศาสนิกชน

3.6.3 เหตุแห่งความคลายความสนใจพุทธศาสนาในสังคมไทย

การไม่สนใจไปปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา การบิดเบือนหลักปฏิบัติให้มี ลักษณะที่สอดคล้องกับความคิดความเชื่อเดิมของคนในพื้นที่ ตามความต้องการของประชาชน หรือตามสภาพทางสังคมและการเมืองไม่ใช่สิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงนี้ แต่เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาแล้ว ตั้งแต่สมัยพุทธกาลที่มีบันทึกไว้ในพระไตรปิฎก เช่น ที่ทรงห้ามพระภิกษุประกอบดิรัจฉานวิชาไว้

“...ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา เช่น อย่างที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวก ฉันทโภษณะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยดิรัจฉาน วิชาเห็นปานนี้ คือ ทายอวิยะ ทายนิมิต ทายอุปบาท ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ ทำพิธีเบิกแวงเวียนเทียน ทำพิธีชดแลสบบูชาไฟ ทำพิธีชดราบูชาไฟ ทำพิธีชดข้าวสารบูชาไฟ ทำพิธีเติมเนยบูชาไฟ ทำพิธีเติมน้ำมันบูชาไฟ ทำพิธีเสกเป่าบูชาไฟ ทำพิธีกรรม

ด้วยโลหิต เป็นหมอดูวัยวะ ดูลักษณะที่บ้าน ดูลักษณะที่นา เป็นหมอปลูกเสก
เป็นหมอดี...” (ที.ลี. 9/270)

หลังจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ก็ได้มีความพยายามตีความหลักธรรมวินัยอยู่ตลอดเวลาจนเป็นเหตุให้เกิดการทำสังคายนาเป็นระยะๆ ในที่สุดการพยายามตีความหลักพุทธธรรมและการปรับให้ยืดหยุ่นนี้เอง เป็นเหตุให้เกิดการแตกของพุทธศาสนาออกเป็นนิกายต่างๆ ตั้งแต่การสังคายนาครั้งที่ 3 สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ที่ทางฝ่ายมหายานไม่รับรองไว้ว่าเป็นการสังคายนา เหตุการณ์เหล่านี้กล่าวได้ว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นตามปกติธรรมดา มิได้หมายความว่า จะทำให้พุทธศาสนาเสื่อมสลายหรือหมดคุณค่าไปอย่างสิ้นเชิง ดังที่เห็นได้จากพุทธศาสนาในนิกายอื่นก็ยังเป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางจิตใจต่อผู้ที่นับถืออยู่ กล่าวเฉพาะในส่วนของพุทธศาสนาเถรวาทยังมีข้อได้เปรียบที่สำคัญคือมีพระไตรปิฎกให้เป็นหลักอ้างอิงอยู่เสมอ

ในส่วนของประเทศไทย พุทธศาสนาเถรวาทได้ถูกปรับให้สอดคล้องกับความคิดความเชื่อเดิมของคนในท้องถิ่นที่โดยมากนับถือผี ร่วมกับคติความเชื่อของศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาแบบมหายานที่เข้ามาก่อน การปรับเปลี่ยนมักแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นที่มีความเชื่อที่เฉพาะของตนอยู่ เช่น ในภาคเหนือตอนบนที่มีความเชื่อความศรัทธาในพุทธศาสนาพร้อมๆ กับการนับถือผีประจำวงศ์ตระกูล และผีบรรพบุรุษของตนอย่างเหนียวแน่น ภาคอีสานก็ยังมีความเชื่อเรื่องขวัญ ภูชาพญาแถน ผีปู้ตา ผีตาแฮก ที่หลายๆ ครั้งก็นิมนต์พระให้เข้าร่วมทำพิธีในช่วงแรกเพื่อความเป็นสิริมงคลก่อนที่จะบูชาผีในอันดับต่อมา ในภาคกลางแม้อยู่ใกล้ศูนย์กลางของอำนาจก็ยังมี การนับถือผี พระภูมิ เทพอารักษ์ กันทั่วไป การปฏิบัติตัวของพระสงฆ์ไม่ได้เคร่งครัดนักยังสูบบุหรี่ มีดอกไม้ทัดหู ร้องลำนำกันเล่น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, 2537: 40-46, 95, 206-207) พระมหากษัตริย์ที่ทรงสนใจทำนุบำรุงพระศาสนานอกจากส่งเสริมให้ศึกษาพระธรรมวินัยแล้ว มักมีมาตรการกำจัดพระที่ปฏิบัติตัวไม่ดีออกไปด้วย เช่น ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้ตั้งออกหลวงสรศักดิ์เป็นแม่กองสอบความรู้ภิกษุสามเณร ถ้าใครไม่รู้ก็ให้ลาสิกขาไป (พระธรรมปิฎก, 2540: 153) นอกจากนี้ในหลายๆ ครั้ง สถาบันปกครองกลับเป็นผู้นำลัทธิความเชื่ออื่นเข้ามาใช้และเผยแพร่เอง เช่น ในสมัยอยุธยาได้นำแนวคิดศาสนาพราหมณ์จากเขมรเข้ามาปฏิบัติในราชสำนักเพื่อเพิ่มอำนาจของกษัตริย์

ในอดีตแม้ว่าพุทธศาสนาแบบชาวบ้านจะถูกปรับเปลี่ยนไปบ้างเพื่อความสอดคล้องกับคติความเชื่อเดิมและวิถีชีวิต แต่พุทธศาสนาก็ยังอยู่ในฐานะได้รับการเคารพสูงสุด และเป็นคติความเชื่อหลักที่ชาวบ้านใช้ทำความเข้าใจโลกและชีวิต พระและวัดยังคงเป็นศูนย์รวมของชุมชน ซึ่งแตกต่างจากการคลายความสนใจพุทธศาสนาของคนในปัจจุบัน ที่มองว่าคติความเชื่อของพุทธศาสนาเป็นเรื่องพื้นสมัย เป็นความงมงายไม่มีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิต เนื่องจากมีแนวคิดชุดใหม่นั้นคือวิทยาศาสตร์และบริโภคนิยมมาเป็นแนวทางในการทำทำความเข้าใจโลกและชีวิตแทน ส่งผลให้พระวัด และหลักธรรม ไม่มีความจำเป็นต่อชีวิตอีกต่อไปโดยเฉพาะในสังคมเมือง เหตุผลสำคัญอีกอย่าง

หนึ่งคือกิจกรรมทางพุทธศาสนาไม่ได้ถูกปรับให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ ที่ต้องเร่งรีบไปทำงานหรือเรียนแต่เช้าทำให้ไม่สะดวกในการดักบาตร ความเจริญที่เกิดจากการพัฒนาประเทศได้ก่อให้เกิดปัญหาใหม่ๆ ขึ้นในสังคม รวมทั้งกิเลสแบบใหม่ ความสุขแบบใหม่ และบุญแบบใหม่ขึ้นที่พระและวัดในแบบเดิมไม่สามารถเข้ามามีบทบาทใดๆ ได้เลย

ภาพที่ 4 การบูชาศาลเสี้ยววัด ศาลผีที่ทำหน้าที่ปกป้องดูแลวัด ที่วัดเจ็ดยอด จ. เชียงใหม่

ปัญหาของพุทธศาสนาส่วนหนึ่งจึงอยู่ที่ พระภิกษุ องค์กรสงฆ์ รวมทั้งพุทธศาสนิกชนเองด้วย ที่ไม่สามารถที่จะประยุกต์หลักธรรมมาใช้เป็นกรอบในการพัฒนาประเทศพร้อมๆ ไปกับการรับเอาความรู้และเทคโนโลยีจากผู้เชี่ยวชาญของต่างประเทศ พุทธศาสนาและการพัฒนาจึงไม่ใช่สองขั้วของสังคมที่จะต้องเลือกเอาทางใดทางหนึ่ง มิใช่ว่าต้องการให้คนในสังคมยึดมั่นในพุทธศาสนาจะต้องปฏิเสธการพัฒนาแล้วหันกลับไปใช้ชีวิตเหมือนในอดีต แต่สังคมยังซับซ้อนวุ่นวายพุทธศาสนายังต้องได้รับการปรับเข้ามาช่วยให้คนในสังคมมีความสุขมีความมั่นคงทางจิตใจได้มากขึ้น ช่วยปรับทิศทางของการพัฒนาให้อยู่ในกรอบของศาสนาธรรม

อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536: 118) สะท้อนบทบาทที่เปลี่ยนไปของพระสงฆ์ในปัจจุบันว่า สมัยหนึ่งเมื่อข้าวยากมากแพง คนก็วิ่งเข้าไปปรึกษาหลวงพ่อกันทั้งหมู่บ้าน แล้วหลวงพ่อก็จัดการให้เกิดการร่วมมือแก้ปัญหากันเป็นกลุ่มก้อน แก้ได้บ้าง ไม่ได้บ้าง แก้ได้เพียงบางส่วนก็ตาม แต่อย่างน้อยวัดเป็นที่พึ่งของผู้คนได้ ไม่เพียงแต่ที่พึ่งทางใจ แต่เป็นที่พึ่งทุกทางรวมทั้งทางใจด้วย แต่ปัจจุบันชาวบ้านต้องวิ่งไปหา ธกส. ไปขอกู้เงินในตลาด หรือไม่ก็ไปประท้วงปิดถนนเรียกร้องรัฐบาลให้มาช่วยเหลือ ไม่มีใครคิดจะไปพึ่งหลวงพ่อกันอีกต่อไป หลวงพ่อก็คงไม่รู้จะให้คำแนะนำแก้ไขอย่างไรในเรื่องนี้ ถึงแม้จะมีคำแนะนำชาวบ้านเองก็อาจไม่เชื่อหลวงพ่อกันอีกต่อไปแล้ว เพราะปัจจุบันวิถีชีวิตความเป็นอยู่ อาชีพการงาน รวมทั้งเป้าหมายชีวิตและสิ่งที่ประชาชนต้องการเปลี่ยนไปมาก แม้การ

เป็นที่พึงพอใจของหลวงพ่อก็คอาจไม่รู้สีกมันคงเหมือนการมีเหรียญคุณทรัพย์ มีรูปเจ้าแม่องค์ใหม่ไว้บูชา หรือมีปลัดขิกเสกไว้เรียกลูกค้า ที่อย่างน้อยก็มีสิ่งของให้เห็นหรือสัมผัสได้

ปัญหาความเห็นห่างจากพุทธศาสนาต้องมองว่าเกิดขึ้นจากผู้เกี่ยวข้องทั้ง 2 ฝ่าย คือฝ่ายของคฤหัสถ์ กับฝ่ายของบรรพชิต ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกจนควรจะเรียกรวมๆ กันไป ว่าเป็นปัญหาของพุทธบริษัทที่ไม่สามารถนำหลักธรรมมาใช้ได้อย่างสมสมัย ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก เมื่อครั้งยังเป็นพระมหาประยุทธ์ (2513: 20-22) ได้วิเคราะห์ปัญหานี้ไว้ว่า เป็นเพราะประชาชนกับพระสงฆ์ไม่เข้าไปพิจารณาต้อนรับความเจริญอย่างใหม่ร่วมกัน ประชาชนกับพระสงฆ์ที่เคยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาผละออกจากกัน พระสงฆ์ไม่ยอมรับรู้และเกี่ยวข้องกับผู้นำใหม่ พยายามยึดถือและฝืนเอาสภาพเดิมให้คงอยู่ในท่ามกลางสังคมที่เปลี่ยนแปลงให้จึงได้ ปลดปล่อยประชาชนออกไปสัมพันธ์กับความรู้และเทคโนโลยีที่เข้ามาใหม่ตามลำพัง ขาดการเหนี่ยวรั้งจากพระสงฆ์ซึ่งเคยเป็นผู้แนะนำมาแต่เดิม เมื่อฝ่ายฆราวาสมีโอกาสออกไปเรียนรู้วิชาการและเทคโนโลยีใหม่ๆ มากขึ้น ก็เริ่มห่างเหินจากพระและวัด และเมื่อกลับมามองคฤหัสถ์สังคมจึงเริ่มไม่เข้าใจ เห็นว่าเป็นเรื่องแปลกคร่ำครึ พระสงฆ์เองก็ขาดความรู้อันเป็นสื่อกลางที่จะชักนำคนรุ่นใหม่จึงสูญเสียภาวะผู้นำทางปัญญาในสังคมไป การที่พระไม่รู้วิชาการสมัยใหม่ที่ถูกยกย่องกันว่าเป็นความรู้ของผู้ที่เจริญแล้วพัฒนาแล้ว ทำให้พระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนที่สำคัญของพุทธศาสนาในสายตาของคนยุคใหม่มีฐานะที่ตกต่ำลง และเห็นว่าธรรมะที่พระเรียนกันอยู่เป็นสิ่งที่ไม่มีความหมายไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต สร้างฐานะ หรือเกียรติยศได้ พลอยทำให้เห็นว่าธรรมะและสถาบันสงฆ์เป็นสิ่งที่มีความหมายไปด้วย

การเปลี่ยนแปลงในส่วนของคุณะสงฆ์เองก็มีส่วนอย่างมากในการทำให้พระและวัดแยกห่างออกไปจากชุมชน แต่เดิมความสัมพันธ์ระหว่างพระกับชาวบ้านมีความใกล้ชิดกันมาก แม้ว่าพระจะได้รับการเคารพนับถืออย่างสูงจากชาวบ้าน แต่ก็มีกานอานาจกันอย่างแนบเนียน เริ่มจากวัดไม่ใช่เป็นของพระ แต่วัดเป็นของชาวบ้านพระเป็นแขกที่มาอาศัยวัดของชาวบ้านอยู่ พระต้องพึ่งชาวบ้าน นับตั้งแต่กตอาหารไปจนถึงเสนาสนะ และการบิณฑบาตแรงงานใช้ในกิจการที่จำเป็นของวัด ในขณะที่พระเองก็ต้องมีวัตรปฏิบัติที่สอดคล้องกับมาตรฐานที่ชาวบ้านนับถือ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536: 124) พระกับชาวบ้านจึงผูกพันกันอย่างใกล้ชิดช่วยเหลือพึ่งพากันมาโดยตลอด การปฏิรูประบบการปกครองสงฆ์ โดยการออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการแยกพระและวัดออกไปจากชุมชน อาจารย์นิธิ (เพ็ญอ้าง: 126) กล่าวว่า “พระบ. ฉบับนี้ได้ยึดเอาการควบคุมดูแลองค์กรคณะสงฆ์ไปจากประชาชนจนหมดสิ้น กลายเป็นหน้าที่ของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยอาศัยการแต่งตั้งและควบคุมการบริหารภายในขององค์กรคณะสงฆ์โดยรัฐ” ภายได้พระราชบัญญัติฉบับนี้ วัดจึงไม่เป็นเพียงสถานที่อยู่ของพระที่ใครมีจิตศรัทธาจะสร้างขึ้นเพื่อให้พระสงฆ์อาศัยและประกอบศาสนพิธีได้เท่านั้น แต่ต้องเป็นสถานที่ที่รัฐให้การรับรองด้วย ภายได้กฎหมายฉบับนี้สิทธิในการสร้าง ดูแลจัดการวัดของชาวบ้านจึงถูกริบไปเป็นของรัฐโดยปริยาย

ในปี พ.ศ. 2456 ก็ได้มีการออกพระราชกฤษฎีกาแต่งตั้งพระอุปฌาย์ ยึดอำนาจในการแต่งตั้งอุปฌาย์ซึ่งเคยถือตามหลักพระธรรมวินัยที่ต้องเป็นพระเถระที่มีบวชแล้ว 10 พรรษาขึ้นไป ร่วมกับความเห็นของชาวบ้านที่เห็นว่าพระท่านมีวัตรปฏิบัติดีปฏิบัติชอบสมควรให้บวชบุตรหลานของตน ก็ถูกรวบให้ไปอยู่ในอำนาจของรัฐที่จะแต่งตั้ง อีกทั้งใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่ออกเพิ่มขึ้นจัดระบบการปกครองสงฆ์ใหม่ให้มีลักษณะเดียวกับระบบราชการ มีอำนาจในการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นลำดับชั้นลดหลั่นกันลงไป ซึ่งส่วนหนึ่งเคยเป็นอำนาจของชุมชนที่มอบให้กับพระที่ตนเคารพนับถือ ทำให้ศูนย์อำนาจในการกำกับดูแลให้คุณให้โทษกับพระสงฆ์เคลื่อนย้ายออกไปนอกชุมชน ประชาชนไม่มีบทบาทในการกำกับดูแลพระในวัดของตนอีกต่อไป นอกจากนี้ยังรวมไปถึงการจัดหลักสูตรการศึกษาของสงฆ์ให้เป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศ มีระบบการสอบนักธรรมและเปรียญธรรมที่เป็นมาตรฐาน ในด้านหนึ่งก็เป็นสิ่งที่มีความชัดเจนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหลักธรรม แต่ก็ได้ทำให้ความหลากหลายของพุทธศาสนาในสังคมหมดสิ้นไปด้วย (เพ็งอ้าง: 125-131)

หลังจากมีพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 แล้ว ก็ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงออกพระราชบัญญัติมาอีก 2 ฉบับ คือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 และ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ที่ใช้มาจนถึงปัจจุบัน ขณะที่ทำการศึกษานี้กำลังมีการเสนอร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เข้าสู่สภาพิจารณา แต่การเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติที่ทำมาก็ไม่ได้เปลี่ยนเป้าหมายไปจากเดิม ยังคงจัดให้คณะสงฆ์เป็นของรัฐ ที่รัฐสามารถควบคุมได้โดยอาศัยข้อบังคับตามกฎหมาย การจัดสรรงบประมาณ การควบคุมระบบสมณศักดิ์ กำกับหน่วยราชการที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องอยู่กับคณะสงฆ์ ฯลฯ (เพ็งอ้าง: 135) ระบบการปกครองสงฆ์ที่รัฐเข้ามาก้าวท้าวและยึดเอาอำนาจการกำกับดูแลพระและวัดออกไปจากประชาชนจึงเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญอีกจุดหนึ่งที่ทำให้พระและวัดเหินห่างออกไปจากชุมชน อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ (เพ็งอ้าง: 136-137) สรุปไว้อย่างน่าสนใจว่า “ถ้าคณะสงฆ์จะเป็นหลักยึดของสังคมในการเผชิญความเปลี่ยนแปลงที่เป็นอยู่ขณะนี้ได้ คณะสงฆ์ต้องเป็นอิสระจากรัฐ เพื่อจะได้เป็นตัวของตัวเองอย่างแท้จริง” ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องติดตามกันต่อไปว่าร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ที่จะออกมาใหม่นี้จะช่วยให้คณะสงฆ์มีความอิสระมากขึ้นเพียงใด และจะช่วยให้คณะสงฆ์ปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้แค่ไหน

ความเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น ได้ทำให้บทบาทของพุทธศาสนาที่เคยเป็นเรื่องของวิถีชีวิตเป็นแนวทางปฏิบัติตัวในสังคม ส่วนหนึ่งได้ถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นเรื่องทางปรัชญาหรือวิชาการ ที่ใช้ถกเถียงโต้แย้งกันในเชิงตรรกะมากกว่าเป็นเรื่องของการนำไปปฏิบัติจริง แม้แต่เรื่องของนิพพานอันเคยเป็นเป้าหมายสูงสุดในการปฏิบัติของพุทธศาสนาที่ชาวพุทธเชื่อมั่นไม่เคยถูกตั้งคำถามถึงการดำรงอยู่มาก่อน ก็ถูกยกมาเป็นประเด็นสำคัญถกเถียงโต้แย้งกันว่านิพพานเป็นอัตตาหรือไม่ (พระธรรมปิฎก, 2542-๖)

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในส่วนต่างๆ ของสังคมดังที่กล่าวมา ได้ทำให้พรมแดนของพุทธศาสนาที่เคยเป็นกระบวนทัศน์พื้นฐานในการทำความเข้าใจโลกและชีวิต มีขอบเขตกว้างขวาง

กรอบคลุมในแทบทุกเรื่องของชีวิตคนไทย ได้ถูกแทนที่ด้วยกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ไปแล้ว ในปัจจุบัน โลกและชีวิตของคนยุคนี้ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อตามหลักพุทธศาสนาอีกต่อไป ซึ่งผมเห็นว่าสิ่งนี้เป็นพื้นฐานสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้พุทธศาสนาได้รับการยอมรับลดน้อยลงมาก การสนใจพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์จึงน่าจะช่วยให้เห็นจุดเด่นจุดด้อยของพุทธศาสนาในสถานการณ์ปัจจุบัน และสามารถใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานอย่างหนึ่งในการฟื้นฟูพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับสภาพวิถีชีวิตและสังคมไทยต่อไป

3.6.4 บทบาทใหม่ของพุทธศาสนาในสังคมไทยและสังคมโลก

การตระหนักถึงปัญหาที่เกิดจากการห่างเหินจากพุทธศาสนาและหลักธรรมของคนไทย เป็นประเด็นที่เคยถูกหยิบยกมามากแล้วไม่น้อยกว่า 3 ทศวรรษ เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2512 พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์และสยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ได้ร่วมกันจัดสัมมนา เรื่อง *พุทธศาสนากับสังคมไทย* โดยหยิบยกปัญหาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ การประยุกต์ใช้พุทธศาสนาในสังคมไทย และประเด็นอื่นๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนานำมาแลกเปลี่ยนกัน ในคำกล่าวเปิดการประชุมของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น ก็ได้พูดถึงปัญหาความเลื่อมใสในพุทธศาสนาของเยาวชนที่มีลดลง และการลดจำนวนลงของพระสงฆ์ในวัดต่างๆ ในชนบทด้วย (สุกิจ นิมมานเหมินท์, 2513: 5-6)

แม้ว่าสังคมไทยส่วนใหญ่กำลังมุ่งหน้าไปสู่ความทันสมัยและเหินห่างไปจากศาสนามากขึ้น แต่เรายังคงมีพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเป็นที่เคารพศรัทธาของพุทธศาสนิกชนอยู่ไม่เลวขาด อีกทั้งมีกลุ่มคนที่พยายามนำหลักธรรมของพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับสังคมยุคใหม่อยู่เสมอมาตั้งแต่อดีต เช่น มีการอบรมพระภิกษุสงฆ์เพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น ที่จัดขึ้นโดยมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่ง ร่วมกับกลุ่มชาวพุทธที่ศรัทธาในเรื่องนี้ ในช่วงปี พ.ศ. 2509 ถึง 2511 (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2522: 73-107) หรือ โครงการประยุกต์หลักพุทธธรรมมาใช้ในการพัฒนาชาชนบท (สุภาพรรณ ณ บางช้าง และคณะ, 2527) ที่พยายามประยุกต์หลักการในพุทธศาสนามาใช้ในการพัฒนาชนบท เช่น การจัดงานปีใหม่อ่างประหยัคปราสาจากอบายมุข การบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน การจัดกิจกรรมกับกลุ่มคนหนุ่มสาว เป็นต้น ปัจจุบันยุวพุทธิกสมาคม วัด สำนักปฏิบัติธรรมจำนวนมาก ก็ได้เปิดหลักสูตรอบรมธรรมให้เยาวชนและประชาชนทั่วไปโดยได้รับความสนใจจากประชาชนไม่น้อย

ปัจจุบันหลักธรรมพุทธศาสนายังได้รับความสนใจศึกษาเพื่อนำมาใช้แก้ปัญหาหลายอย่างที่เกิดขึ้นกับประเทศไทยและสังคมโลก อันเนื่องมาจากการพัฒนาภายใต้ลัทธิทุนนิยมและบริโภคนิยม ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์แบบพุทธที่ อี. เอฟ. ชูมากเกอร์ ได้เขียนเรื่อง *Buddhist economics* ไว้ในหนังสือ *Small is beautiful* เมื่อเกือบ 30 ปีมาแล้ว ซึ่งได้รับความสนใจอย่างมาก ในประเทศไทยเองก็ให้ความสนใจในแง่มุมเหล่านี้เช่นกัน เช่น ในงานเรื่อง *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*ของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (2542-ค) ที่ได้แสดงให้เห็นถึงข้อจำกัดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

ไว้อย่างชัดเจน ทั้งในด้านที่ตั้งตัวเป็นผู้เชี่ยวชาญพิเศษเฉพาะด้าน ที่หากไม่ประสานงานกับองค์ความรู้ด้านอื่นจะนำมาซึ่งความเสียหาย มีความพยายามนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ทั้งๆ ที่มีข้อจำกัดอยู่มาก อีกทั้งยังไม่ค่อยสนใจประเด็นทางจริยธรรม และเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์อย่างคลาดเคลื่อน ท่านได้นำเสนอหลักสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธว่าต้องเน้นที่ทางสายกลางให้ได้มาซึ่งคุณภาพชีวิต โดยไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น เลือกลงเทคโนโลยีอย่างรู้เท่าทัน นอกจากนี้ยังมีหนังสือวิชาการเรื่อง *พุทธเศรษฐศาสตร์* (อภิชัย พันธุเสน, 2544) ที่พยายามแสดงให้เห็นพัฒนาการของแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในสำนักต่างๆ พร้อมทั้งชี้ให้เห็นข้อจำกัดและความล้มเหลวที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาตามแนวคิดนี้แล้วนำเสนอเปรียบเทียบกับหลักพุทธเศรษฐศาสตร์ที่ได้วิเคราะห์ไว้อย่างชัดเจน

พระพุทธศาสนาทุกวันนี้ยังมีบทบาทในการสร้างสังคมให้อยู่กันด้วยสันติ หลักการของพุทธศาสนาถูกนำไปใช้เพื่อร่วมต่อต้านการใช้ความรุนแรงในทุกกรณี มีงานวิชาการที่เสนอให้นาหลักธรรมของพุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหาความรุนแรงหลายชิ้น เช่น Glenn D. Paige (1999) ได้เสนอว่าการที่จะทำให้โลกนี้เป็นโลกที่ไร้การฆ่าสามารถทำให้เป็นจริงได้ ซึ่งเขาตีความหมายของการฆ่าให้กว้างขวางเลยออกไปมากกว่าการฆ่ามนุษย์ ให้รวมถึงการไม่ทำลายธรรมชาติของมนุษย์ ไม่ทำลายจิตวิญญาณของมนุษย์ ไม่ทำลายสถาบันทางสังคม เป็นต้น เขาเห็นว่าพุทธศาสนาควรเป็นหลักการสำคัญที่จะนำสู่เป้าหมายนี้ได้ด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น การที่พุทธศาสนากำหนดหลักการเรื่องการไม่ฆ่า ไม่ทำลายชีวิตไว้เป็นหลักดำเนินชีวิตคือศีลข้อแรกที่มนุษย์ควรปฏิบัติ พุทธศาสนายังเชื่อว่าภาวะแห่งความเป็นพุทธะมีอยู่โดยธรรมชาติในทุกๆ คน ซึ่งเป็นการยอมรับในศักยภาพในการพัฒนาของมนุษย์ พร้อมทั้งยังมีหลักในการปฏิบัติสมาธิภาวนาที่ช่วยให้พบความสุขสงบภายใน เป็นต้น Graeme MacQueen (1999) เป็นอีกท่านหนึ่งที่พยายามชี้ให้เห็นว่า หลักการเกี่ยวกับการไม่ใช้ความรุนแรงที่ฝังรากอยู่ในพุทธศาสนานั้นยังสามารถนำมาใช้ได้ดีในยุคนี้ ไม่ใช่เรื่องที่ล้าสมัยใช้ได้แต่ในสังคมอดีต ส่วน John McConnell (1999) ได้นำหลักธรรมของพุทธศาสนาโดยเฉพาะหลักอริยสัจ 4 และอริยมรรคมีองค์ 8 มาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจริงอยู่ในสังคม โดยแสดงตัวอย่างของการนำมาปฏิบัติให้เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม

ในด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้มีความพยายามนำแนวคิดของพุทธศาสนา มาใช้เพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อม เพื่อการอนุรักษ์เพื่อการอนุรักษ์ป่า เช่น การบวชต้นไม้ที่ดำเนินการโดยชาวบ้านร่วมกับกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในทางวิชาการ อาจารย์ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (2530) ได้นำเสนอแง่มุมด้านการอนุรักษ์ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน ที่แสดงให้เห็นว่าโดยภาพรวมแล้วพุทธศาสนาจะให้ความสำคัญกับป่าในฐานะที่เป็นสถานที่หนึ่งซึ่งเหมาะสมต่อการปฏิบัติธรรม มีพระวินัยห้ามพระภิกษุตัดต้นไม้ ห้ามมิให้ทำน้ำเสีย และให้มีความเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งปวง ที่แสดงถึงการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างเคารพ พระเทพเวที (2535: 4, 6) ได้กล่าวถึงความสำคัญของป่าในพุทธศาสนาในธรรมกถาของท่าน

ว่าพุทธศาสนาสัมพันธ์อยู่กับป่ามาตลอดตั้งแต่การใช้ชีวิตของพระพุทธองค์ วัดในสมัยพุทธกาลก็เป็นวัดป่าแทบทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังให้พระสงฆ์ที่ต้องการความสงบอาศัยอยู่ในป่า โดยท่านจัดให้เป็นรูปคฤหัสถ์ 1 ใน 13 ข้อด้วย ปัจจุบันมีพระสงฆ์หลายรูปที่เข้ามาช่วยส่งเสริมให้ประชาชนร่วมกันดูแลป่าไม้และรักษาสัตว์แวดล้อม นอกจากนี้ยังมีงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทที่ศึกษาพุทธศาสนาในประเด็นทางสิ่งแวดล้อมด้วย เช่นงานของ พระสงฆ์เสริม แสงทอง (2541) ที่ศึกษาแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพุทธศาสนา เจริญ ชัยแก้ว (2541) ได้ใช้แนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมมาศึกษาเปรียบเทียบแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมระหว่างทฤษฎีตะวันตกกับพุทธศาสนาเถรวาท ส่วน โกศล ช่อผกา (2542) ได้ศึกษากระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนาในด้านนิเวศวิทยาเปรียบเทียบกับแนวคิดใหม่ทางนิเวศวิทยาที่เรียกว่านิเวศวิทยาแนวลึก (deep ecology) ซึ่งก็ได้ช่วยให้พบมุมมองใหม่ๆ ทางนิเวศวิทยาที่มีในพุทธศาสนาที่สามารถนำมาใช้ในทางปฏิบัติได้ ขณะเดียวกันก็เห็นถึงปัญหาและข้อจำกัดที่เกิดขึ้นจากการนำทัศนะเหล่านี้มาใช้ร่วมกันด้วย (ปกรณัม สิงห์สุริยา, 2543)

ในเชิงวิชาการหลักพุทธธรรมก็ได้ถูกนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับแนวคิดของศาสนาอื่นๆ และเปรียบเทียบกับทฤษฎีทางการเมืองหรือสังคมสำคัญๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์ในสาขาศาสนาเปรียบเทียบ เช่น การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับจิต (จันทร์ชนันท์ สิงห์หัต, 2541) หรือสถานะของมนุษย์ในทัศนะของศาสนา (ปิยะ ราชเจริญ, 2541) โดยเปรียบเทียบระหว่างพุทธศาสนาเถรวาท กับ มหายาน การเปรียบเทียบทัศนะต่อการตายและการเกิดใหม่ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาท กับวัชรยาน (วิไลลักษณ์ สายแสน, 2537) สำหรับการเปรียบเทียบคำสอนระหว่างพุทธศาสนากับคริสต์ศาสนา พินาต เพ็ชรอินทร์ (2524) เปรียบเทียบหลักคำสอนเกี่ยวกับความตาย บัณฑิต โชคสวัสดิ์ธนกิจ (2531) เปรียบเทียบคำสอนเกี่ยวกับเรื่องทุกข์ ในส่วนการเปรียบเทียบระหว่างพุทธศาสนากับศาสนาอิสลาม พิเชฐ กาลามเกษตร (2522) เปรียบเทียบแนวคิดและความเชื่อเรื่องกรรม นรินทร์ พันทรกิจ (2530) เปรียบเทียบเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ และรักใจ สุพันธ์โกมุท (2543) เปรียบเทียบในประเด็นคำสอนเกี่ยวกับการสิ้นสุดของโลก นอกจากนี้ยังมีการศึกษาพระไตรปิฎกในบทบาทด้านการบริหารและการปกครอง ของ นรี ภวาทนันทน์ (2538) ส่วน สรลช รักพรหม (2537) เปรียบเทียบหลักในการดำเนินปกครองระหว่างหลักพุทธศาสนากับแนวคิดในปรัชญาของเพลโต เป็นต้น

หลักธรรมในพุทธศาสนายังได้รับการนำมาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาอื่นๆ อีก เช่น ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในด้านสังคมสงเคราะห์ช่วยเหลือชุมชน (สายันต์ หวานคำ, 2542) บทบาทในการพัฒนาประเทศ นำหลักคิดแบบพุทธมาใช้แก้ปัญหาอันเนื่องมาจากลัทธิบริโภคนิยม ปัญหาเสรีภาพสิทธิมนุษยชน สิทธิสตรี และปัญหาสังคมอื่นๆ⁴ รวมทั้งปัญหาสุขภาพซึ่งจะเป็นประเด็นหลักที่จะกล่าวถึงในงานชิ้นนี้ ซึ่งแสดงให้เห็นได้ถึงความสนใจในพุทธศาสนาที่มีเพิ่มขึ้นในคนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนักวิชาการ กลุ่มคนชั้นกลางในเมือง หรือนักวิชาการในประเทศตะวันตก คนกลุ่มนี้สนใจพุทธศาสนาในแงุ่มุมที่เป็นแก่นของหลักธรรม ซึ่งมีท่านพุทธทาสเป็นผู้นำในการก่อให้เกิดกระแสในสังคมไทย ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกเป็นอีกท่านหนึ่งที่มีผลงานทางวิชาการในการ

ประยุกต์หลักธรรมมาใช้ได้อย่างเหมาะสม และตรงกับความต้องการของกลุ่มชาวพุทธรุ่นใหม่ ที่ช่วยให้เกิดการรวมกลุ่มของคนรุ่นใหม่ทั้งพระและฆราวาสศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง รวมทั้งพยายามประยุกต์หลักธรรมให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป แล้วนำมาเผยแผ่ในรูปแบบกิจกรรมต่างๆ เช่น ชุวพุทธิกสมาคม กลุ่มเสวียธรรม กลุ่มเครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย เป็นต้น

นอกเหนือจากการศึกษาวิจัยที่น่าสนใจเสนอข้อมูลออกมาในรูปแบบหนังสือหรือบทความและจัดการประชุมต่างๆ แล้ว ปัจจุบันยังมีการใช้เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์มาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการเผยแผ่และเรียนรู้พุทธศาสนาด้วยกัน มีการจัดทำเว็บไซต์ทางพุทธศาสนาเผยแผ่ทางอินเทอร์เน็ตมากกว่า 100 กลุ่ม เช่น <http://thaibuddhism.hypermart.net/>, <http://geocities.com/lotus4thai>, <http://www.pariyat.org> หรือ <http://come.to/katitham> เป็นต้น โดยนำเสนอในแง่มุมที่แตกต่างกันไป ตามความสนใจ เช่น นำพุทธพจน์จากพระไตรปิฎกมาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาต่างๆ ในสังคม เสนอเรื่องราวในพุทธประวัติ ถามตอบปัญหาธรรมะ หรือเปิดประเด็นร่วมกันแสดงความคิดเห็นในเรื่องศีลธรรมและจริยธรรมในสังคม กิจกรรมการเผยแผ่ธรรมะทางอินเทอร์เน็ตเหล่านี้ยังรวมไปถึงวัดต่างๆ หรือพระสงฆ์บางรูปที่ใช้เผยแผ่ธรรมะและกิจกรรมต่างๆ ของวัดให้พุทธศาสนิกชนได้ทราบด้วย ซึ่งนับเป็นมิติใหม่ของการเผยแผ่หลักธรรมของพุทธศาสนา ที่สามารถดึงคนกลุ่มใหม่ๆ โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาและสามารถเข้าถึงสื่อเหล่านี้ให้หันมาสนใจพุทธศาสนาได้มากขึ้น

อย่างไรก็ตามในภาพรวมของสังคมไทยยุคโลกาภิวัตน์ ที่มีความหลากหลายและกำลังก้าวไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วพระไพศาล วิสาโล (2542: 50) ได้กล่าวถึงสถานการณ์พุทธศาสนาในปัจจุบันและอนาคตไว้อย่างน่าสนใจว่า

“พุทธศาสนาของไทยกำลังมาถึงทางหลายแพร่ง ความหลากหลายของความเชื่อและการปฏิบัติกำลังจะเพิ่มมากขึ้น และจะกลายเป็นลักษณะใหม่ของพุทธศาสนาในอนาคต แม้ว่าในอดีตพุทธศาสนาจะมีความหลากหลายอยู่แล้ว กระนั้นก็เป็นความหลากหลายที่ถูกกำหนดโดยชุมชนท้องถิ่น แต่ในอนาคตความหลากหลายจะเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล ที่พร้อมจะรับเอาสิ่งต่างๆ มาผสมผสาน สุดแต่แต่ความเข้าใจและจริตนิสัยของตนเอง มีหน้าซำยังมีปัจจัยต่างๆ อีกมากมายที่จะทำให้พุทธศาสนาผิดเพี้ยนผันแปรไปโดยเฉพาะลัทธิบริโภคนิยม ซึ่งไม่มีใครควบคุมได้ ไม่ว่าคณะสงฆ์หรือรัฐ แต่ถ้าหากสังคมส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจในหลักการพื้นฐานของพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง ความหลากหลายนั้นก็就会被ควบคุมกำกับโดยสังคมเอง”

3.7 บทสรุป

แม้ความเชื่อพื้นฐานของคนในดินแดนสุวรรณภูมิจะเริ่มต้นมาด้วยคติการนับถือผีและเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ แต่การที่พุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทในดินแดนแถบนี้ตั้งแต่ก่อนการสถาปนาราชอาณาจักรไทย ได้ทำให้หลักความเชื่อพื้นฐานของพุทธศาสนากลับมาเข้ากันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวิถีชีวิตของคนไทย เป็นกระบวนการที่เปรียบเสมือนกรอบกำหนดความเข้าใจชีวิตและสรรพสิ่งต่างๆ ที่สะท้อนออกมาให้เห็นในรูปแบบการปกครอง การใช้ชีวิต รวมทั้งในงานศิลปะ วรรณคดี ประเพณี และสถาปัตยกรรมอันละเอียดอ่อนที่ปรากฏอยู่มากมาย พุทธศาสนาที่คนไทยรับรู้และนำมาใช้ในวิถีชีวิตจริงนั้น ไม่ได้มีแค่หลักการ เนื้อหา หรือรูปแบบที่ตายตัวตามหลักคัมภีร์เท่านั้น แต่ได้ถูกปรับเปลี่ยนตีความนำมาใช้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพทางสังคมวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสังคมไทยอย่างรวดเร็วในช่วงกึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ได้มีผลกระทบอย่างสูงต่อสถานะของพุทธศาสนาในสังคมไทย เพราะเป็นการปรับเปลี่ยนถึงระดับกระบวนการที่เป็นพื้นฐานในความเข้าใจโลกและชีวิต โดยกระบวนการแบบวิทยาศาสตร์ได้เข้ามาแทนที่กระบวนการที่อิงอยู่บนหลักธรรมของพุทธศาสนาที่มีอยู่แต่เดิม

โดยภาพรวมแล้วจะเห็นว่าพุทธศาสนาในช่วงเวลา 50 ปีที่ผ่านมา ได้รับการยอมรับจากคนในสังคมลดลงกว่าในอดีตมาก บทบาทของวัดและพระสงฆ์ที่เคยเป็นศูนย์รวมจิตใจและภูมิปัญญาของชุมชน ทั้งในด้านความรู้ การศึกษา ด้านสุขภาพ และศิลปะ ที่เคยหล่อหลอม คุณค่าทางจริยธรรม ช่วยให้เกิดความสงบสุขในสังคม ได้ถูกแทนที่ด้วยสถาบันของรัฐที่เติบโตเข้มแข็งขึ้นมากตามแนวความคิดพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยแบบสังคมตะวันตกที่มีกระบวนการแบบวิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐานในการมองโลก ด้วยความพร้อมทั้งอำนาจ ความรู้ และทรัพยากรของรัฐภายใต้กระบวนการแบบวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมบริโกล ได้ทำให้วิถีชีวิตของคนไทยมุ่งไปหาความสะดวกสบาย หลีกเลี่ยงคุณค่ากับการครอบครองทรัพย์สิน พลอยทำให้หลักธรรมของพุทธศาสนาที่เน้นความพอดี เน้นความสุขทางใจถูกมองว่าเป็นเครื่องขัดขวางการพัฒนา จนต้องมีการตีความหลักธรรมกันใหม่ให้สอดคล้องกับกระบวนการทางวิทยาศาสตร์มากขึ้น และถูกใช้เป็นเครื่องมือหนึ่งในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชาติอย่างสอดคล้องกับแนวความคิดพัฒนาแบบใหม่

แต่ท่ามกลางการไหลบ่าไปสู่กระแสนิยมในวัตถุ อีกด้านหนึ่งพุทธศาสนาก็ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาใช้แก้ปัญหาสังคมที่นับวันจะรุนแรงและซับซ้อนขึ้น ทำให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มคนที่สนใจพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ที่ค่อยๆ เติบโตขึ้นอย่างมั่นคงทั้งในประเทศและต่างประเทศ จนดูเหมือนว่าพุทธศาสนาอาจจะกลับมามีบทบาทสำคัญขึ้นอีกครั้งหนึ่งในอนาคตอันใกล้ แต่แน่นอนว่าการกลับมา มีบทบาทครั้งนี้ต้องไม่ใช่พุทธศาสนาแบบเดิม และไม่ใช่มาเพื่อนำสังคมไทยกลับไปเป็นสังคมแบบอดีต แต่ต้องเป็นพุทธศาสนาแนวใหม่ที่สามารถอยู่ท่ามกลางสังคมที่เต็มไปด้วยเทคโนโลยีอย่างรู้เท่าทัน โดยมีหลักการทางพุทธศาสนาที่มั่นคงเป็นแกนนำชีวิต ด้วยเหตุนี้การศึกษาพุทธศาสนาใน

ฐานะที่เป็นกระบวนการที่สนับจะมีส่วนช่วยให้เกิดความเข้าใจในท่าทีของพุทธศาสนาที่มีต่อโลกและสรรพชีวิตชัดเจน ซึ่งจะนำไปสู่ความชัดเจนในการใช้หลักธรรมเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ในสังคม ซึ่งในงานชิ้นนี้จะเน้นเฉพาะประเด็นสุขภาพซึ่งจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในบทต่อไป

¹ ในเรื่องนี้อาจารย์ศรีศักร เห็นว่าเมืองทางฝั่งตะวันตกก็ยังพัฒนาตัวเองต่อไปไม่ได้ล้มสลายแต่อาจไม่เด่นในช่วงนั้น การเชื่อแบบเดิมเป็นการตีความประวัติศาสตร์ไม่ถูกต้องของนักวิชาการชาวฝรั่งเศส ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544: 60-68.

² ดู Sombat Chantornvong, 1985: 83. และ สนธิ ตั้งทวี, 2527: 60-88 เช่น บทที่ว่า

“เบียดเบียนเสียดส่อท้อถล	บาปกรรมนำตน
ไปทนทุกข์ นับกับกัลป์	
เมตตากฤณาสามัญ	จะได้ไปสวรรค์
เป็นสุขทุกวันพรหม	
สมบัติดีดั่งมนุษย์ครุฑา	กลอกกลับอปฺรา
เทวสมบัติชั่ววาล”	

³ ศึกษาความเป็นมาของการพัฒนาประเทศไทยไปสู่ความทันสมัยโดยละเอียดที่ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์. (2542). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงธนฯ. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ตรีวิน (ซิลค์เวอร์มบุคส์) และ พระธรรมปิฎก. (2542). การพัฒนาที่ยั่งยืน (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง.

⁴ ดูรายละเอียดบทความต่างๆ ในประเด็นเหล่านี้ได้ใน Sulak Sivaraksa, Pipop Udomittipong, and Christ Walker. Eds.(1999) Socially engaged Buddhism for the new millenium. Bangkok: The Sathirakoses-Nagapradipa Foundation.

4.1	เกริ่นนำ.....	95
4.2	ความเชื่อดั้งเดิมด้านสุขภาพของคนไทย	96
4.2.1	ฝึกับการเจ็บป่วย	96
4.2.2	ขวัญองค์ประกอบสำคัญของชีวิตและสุขภาพ	102
4.2.3	อิทธิพลของดวงดาวต่อชีวิตและสุขภาพ	104
4.3	อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อวิถีสุขภาพของคนไทย	107
4.3.1	หมอพื้นบ้าน	107
4.3.2	การแพทย์แผนไทย	109
4.3.3	หมอพระ	111
4.3.4	การสวดพระปริตร	114
4.3.5	สวดโพชฌงค์	117
4.3.6	สวดภาณยักษ์	118
4.3.7	รูปแบบอื่นๆ ของการนำพุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหาสุขภาพ	123
4.4	พุทธศาสนากับการแพทย์แบบวิทยาศาสตร์	126
4.5	พุทธศาสนากับการแพทย์วิถีชีวิต	128
4.5.1	พุทธศาสนาแบบวัชรยาน	128
4.5.2	ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาวัชรยานกับสุขภาพ	130
4.5.3	มุมมองต่อองค์ประกอบของชีวิตและสุขภาพ	131
4.5.4	แนวทางในการดูแลสุขภาพและรักษาผู้ป่วย	133
4.6	บทสรุป	136
	เชิงอรรถ	137

บทที่ 4

พุทธศาสนากับวัฒนธรรมสุขภาพไทย

4.1 เกริ่นนำ

ความเจ็บป่วยและความตายเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ในทุกสังคมและวัฒนธรรมตลอดมาทุกยุคสมัย แม้จะเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับปัจเจกแต่ปัญหานี้ก็ยิ่งใหญ่จนทำให้ครอบครัว ชุมชน และสังคมโลกโดยรวมต้องเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้และช่วยแก้ปัญหาไปด้วยกัน ทั้งนี้เพราะการเจ็บป่วยและความตายของคนในแต่ละสังคมหากเกินกว่าสมดุล ถือว่าเป็นภัยสำคัญที่อาจนำไปสู่การล่มสลายของสังคมนั้นๆ ได้ มนุษย์เราได้พยายามที่จะเอาชนะความเจ็บป่วยและความตายมาโดยตลอด ด้วยการสั่งสมประสบการณ์ ความเชื่อ พัฒนาเป็นความรู้ถ่ายทอดส่งต่อกันมาในแต่ละรุ่น เพื่อใช้ป้องกันและจัดการกับปัญหานี้ ทุกสังคมจึงต้องมีระบบหรือสถาบันที่เป็นแหล่งสะสมองค์ความรู้ในการรักษาโรคไว้เพื่อแก้ปัญหาให้กับคนในสังคมของตนช่วยรักษาผู้ป่วยให้หายเป็นปกติ เพื่อจะได้กลับไปทำหน้าที่ของตนให้สังคมดำเนินต่อไปอย่างราบรื่น

วิธีการจัดการกับปัญหาสุขภาพจึงเป็นความรู้พื้นฐานที่มีอยู่ในทุกสังคม การเก็บพระศพของมหाराชาไว้ในรูปมัมมีภายใต้ปิรามิด ยาอายุวัฒนะ ตำรายา และพิธีกรรมในการรักษาโรคนานาชนิดที่ถูกคิดขึ้นก็เพื่อที่จะยืดชีวิตนี้ให้ยาวนานและพยายามหลีกเลี่ยงจากความเจ็บป่วยทรมานทั้งสิ้น แม้แต่พุทธศาสนาเองก็พัฒนาขึ้นมาด้วยเหตุพื้นฐานเดียวกัน คือเจ้าชายสิทธัตถะ ทรงต้องการหาทางที่จะพ้นทุกข์จากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และได้แสวงหาด้วยวิธีการต่างๆ จนทรงได้ตรัสรู้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และช่วยชี้ทางพ้นทุกข์ให้มนุษย์ได้พัฒนาตนจนเข้าถึงจุดสิ้นสุดแห่งทุกข์ได้ด้วยตนเอง ซึ่งก็มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับการกล่าวถึงชีวิตอมตะหลังความตายของศาสนาและความเชื่ออื่นๆ ที่พยายามสร้างความมั่นใจให้กับชีวิตที่ไม่มีความแน่นอนและความตายอันลึกลับน่ากลัวนี้

การที่พุทธศาสนาได้มีส่วนสำคัญในการหล่อหลอมวิถีชีวิตของคนไทย เป็นพื้นฐานในการจัดการปกครองคนในสังคม เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางสังคมระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข เป็นคติความเชื่อพื้นฐานในการใช้ทำความเข้าใจโลกและชีวิต รวมทั้งเป็นจุดเริ่มต้นของประเพณีพิธีกรรมต่างๆ มากมาย จนอาจกล่าวได้ว่าคติความเชื่อของพุทธศาสนาได้แทรกอยู่ในทุกๆ ส่วนของชีวิตคนไทยมาตั้งแต่อดีตดังที่ได้กล่าวถึงในบทที่ผ่านมา ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนาจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพและรักษาผู้ป่วย ซึ่งเป็นปัญหาพื้นฐานของมนุษย์ โดยเฉพาะในอดีตพุทธศาสนาไม่ได้ช่วยเฉพาะการให้ความมั่นใจกับชีวิตนี้และชีวิตหลังความตายเท่านั้น แต่ยังคงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการดูแลสุขภาพและการรักษาโรค เป็นที่รวบรวมตำรับตำรายา ส่วนพระสงฆ์เองก็เป็นหมอของชุมชน นอกจากนี้หลักธรรมและจักรวาลวิทยา

ตามคติของพุทธศาสนายังถูกนำมาใช้อธิบายถึงสาเหตุของการเจ็บป่วย การหายป่วย รวมถึงการตาย รวมไปถึงความคิดความเชื่อเดิมที่ชุมชนมีอยู่ด้วย

แม้ปัจจุบันพื้นฐานของความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตจะเปลี่ยนไปอิงอยู่กับความรู้ทางวิทยาศาสตร์มากขึ้น แต่เชื่อว่าความเชื่อของพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับการเจ็บป่วย และการรักษาผู้ป่วยจะถูกแทนที่ไปอย่างสิ้นเชิง เรายังสามารถพบเห็นการนำเอาแนวคิดและพิธีกรรมทางศาสนามาใช้ในการอธิบายการเกิดโรค และให้การรักษาเยียวยาผู้ป่วยอยู่อีกเป็นจำนวนมากด้วยเทคนิคต่างๆ กัน แม้แต่ในสถานบริการสุขภาพของระบบการแพทย์แผนปัจจุบันเอง ก็ได้มีความพยายามนำเอาเทคนิควิธีของพุทธศาสนา เช่น การฝึกสมาธิ การแผ่เมตตา มาใช้ในการรักษาผู้ป่วยอยู่ในโรงพยาบาลเช่นกัน เนื้อหาในบทนี้ผมจะกล่าวถึงความเชื่อพื้นฐานของคนไทยเกี่ยวกับสุขภาพ และการเจ็บป่วย และการนำพุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหาสุขภาพของประชาชนในบางแง่มุม เพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจมิติทางสุขภาพของพุทธศาสนาในภาพกว้างๆ ก่อนที่จะเจาะลึกในรายละเอียดจากพระคัมภีร์ในบทต่อไป

4.2 ความเชื่อดั้งเดิมด้านสุขภาพของคนไทย

ก่อนที่พุทธศาสนาจะได้รับการนำมาเผยแผ่จนได้รับการยอมรับเข้ามาทำหน้าที่เป็นทัศนะพื้นฐานที่ใฝ่มองโลกและกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตทุกๆ ด้านของคนไทย การนับถือผีคือคติความเชื่อพื้นฐานเดิมที่คนในพื้นที่แถบนี้ทั้งหมดยึดถือและมีอิทธิพลต่อการดูแลรักษาโรคด้วย คติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูซึ่งได้ถูกนำเข้ามาในดินแดนแถบนี้พร้อมๆ กับการเข้ามาของพุทธศาสนา และมีอิทธิพลสูงเป็นระยะๆ ตามความสนใจของชนชั้นปกครอง ก็เป็นอีกคติความเชื่อหนึ่งที่สอดแทรกอยู่ในวิธีการมองโลกมองชีวิตและทำความเข้าใจกับสรรพสิ่งของคนแถบนี้ ความเชื่อพื้นฐานหลักๆ เหล่านี้ได้ก่อให้เกิดกระบวนทัศน์หรือชุดของความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับโลก ชีวิต สุขภาพ และความตาย ขึ้นมาจำนวนหนึ่งที่คนไทยรับรู้ร่วมกัน ชุดความเชื่อนี้เองที่เป็นตัวกำหนดแนวทางในการดูแลสุขภาพของคนในสังคม ซึ่งในที่นี้ผมจะกล่าวถึงเฉพาะชุดความเชื่อหลักๆ ของสังคมนั้นคือ ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผี ขวัญ และอิทธิพลของดวงดาวต่อชีวิตและสุขภาพของคนไทย

4.2.1 ผีกับการเจ็บป่วย

ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจลึกลับ ผี หรือที่เรียกรวมๆ ว่าไสยศาสตร์ นั้น เป็นความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมมนุษย์ทุกแห่งมาตั้งแต่อดีต นักมานุษยวิทยารุ่นแรกๆ อย่างเฟรเซอร์ (Frazer) ที่เชื่อในทฤษฎีวิวัฒนาการยุคแรกได้เสนอว่า ระบบความเชื่อของมนุษย์มีการพัฒนามาจากความเชื่อในไสยศาสตร์ (magic) แล้วจึงเลื่อนมาสู่ความเชื่อในศาสนา และความเชื่อในเหตุผลในปัจจุบัน (ยศ สันตสมบัติ, 2540: 23, 200) ผลจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยพบว่า ประเพณีเกี่ยวกับศพมีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องวิญญาณและชีวิตหลังความ

ตายมาตั้งแต่โบราณ การฝังศพมีทั้งฝังแบบเหยียดยาวซึ่งเป็นลักษณะที่พบโดยส่วนใหญ่ และแบบที่นำเฉพาะกระดูกคนตายใส่ลงในภาชนะดินเผาขนาดใหญ่แล้วฝัง ซึ่งถือเป็นประเพณีฝังศพครั้งที่สอง โครงกระดูกที่ขุดค้นพบถูกฝังไว้ในหลายรูปแบบ วางศีรษะไปในทิศต่างๆ กัน พร้อมเครื่องตกแต่ง หลุมศพที่เป็นเครื่องประดับ สิ่งของเครื่องใช้โดยเฉพาะภาชนะดินเผา หรือมีผงสีแดงโรยไว้ที่ศพ สถานที่ฝังศพบางแห่งจัดบริเวณไว้เป็นป่าช้าที่เข้าใจว่าเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์เฉพาะสำหรับทำพิธีฝังศพเท่านั้น บางพื้นที่พบว่าฝังไว้ใต้ถุนบ้านหรือในบริเวณบ้าน หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าคนยุคนั้นมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องวิญญาณแล้ว เมื่อตายแล้ววิญญาณอาจกลายเป็นผีร้ายหรือผีดีก็ได้ตามลักษณะการตาย มนุษย์จะติดต่อกับผีหรือวิญญาณเหล่านี้ได้ด้วยการประกอบพิธีกรรมบางอย่างเท่านั้น ดังนั้นหลุมศพไม่ว่าที่บ้านเชียงหรือที่อื่นจึงมีเครื่องเช่นไห้วศพอยู่ด้วย โดยที่เครื่องเช่นศพแต่ละแห่งก็ไม่เหมือนกัน (ธิดา สารธยา, 2545: 147-148) หลักฐานเหล่านี้จึงเป็นเครื่องยืนยันว่าความเชื่อเรื่องผีเป็นพื้นฐานของคนแถบนี้มาตั้งแต่ครั้งก่อนประวัติศาสตร์แล้ว มีความแตกต่างกันไปตามพื้นที่และเปลี่ยนไปตามยุคสมัยสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ชาวบ้านในภาคเหนือในปัจจุบันก็ยังมีกรนับถือพุทธและผีไปพร้อมๆ กัน โดยยังคงใช้เป็นระบบความเชื่อหลักอย่างหนึ่งในการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมของคนพื้นที่นี้ การศึกษาของอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537: 58-68) ชาวบ้านในแถบนี้เชื่อว่ามีผีอยู่ 4 กลุ่ม คือ 1) ผีบรรพบุรุษ เช่น ปู่แถนย่าแถน เลื้อบ้าน เลื้อวัด 2) ผีแห่งธรรมชาติ เช่น ผีฝ่าย ผีขุนน้ำ 3) ผีเจ้านาย คือ ผีวีรบุรุษ เช่น เจ้าพ่อขุนตาน ผีขุนหลวงบะลังกะ และ 4) ผีร้าย เช่น ผีกะ ผีบอบ ผีเหล่านี้มีบทบาทหน้าที่และอำนาจแตกต่างกันไป แต่ล้วนมีส่วนทำให้เกิดการเจ็บป่วยขึ้นกับคนได้ทั้งสิ้น ปู่แถนย่าแถน หรือพ่อเกิดแม่เกิด หรือบางแห่งอาจเรียกปู่สะย่าสะ เชื่อกันว่าเป็นผู้สร้างโลกและส่งมนุษย์ลงมาเกิด ถ้าเกิดมามีอวัยวะครบถ้วนสวยงามแสดงว่าแถนบรรจงปั้นขึ้นมาอย่างดี แต่หากอวัยวะไม่ครบผิวพรรณไม่งามแสดงว่าแถนไม่รัก ไม่พิถีพิถันในการปั้น หรือเอาดินดำไม่ดีมาปั้นจึงทำให้ผิวไม่สวย ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องพ่อเกิดแม่เกิดยังนำมาใช้อธิบายว่าเป็นต้นเหตุของการเจ็บป่วยของเด็กเล็กโดยเฉพาะช่วงแรกเกิดถึงสามเดือน โดยเชื่อกันว่าพ่อเกิดแม่เกิดจะมาเอาเด็กกลับไปอยู่ด้วย พ่อแม่จึงนิยมทำพิธีส่งพ่อเกิดแม่เกิดเพื่ออ้อนวอนไม่ให้มาเอาตัวเด็กกลับไป พ่อเกิดแม่เกิดถือว่าเป็นผีดี เช่นเดียวกับผีบรรพบุรุษ ผีอารักษ์ เช่น เลื้อบ้าน เลื้อวัด ที่คอยปกป้องดูแลคนในครอบครัวหรือชุมชน แต่บางครั้งก็เป็นสาเหตุของการเจ็บป่วยหากลูกหลานประพฤติตัวไม่เหมาะสม ทำผิดจารีตประเพณี การแก้ไขมักทำด้วยการจัดเลี้ยงผีเพื่อขอขมาและอ้อนวอนให้หายจากโรค ส่วนในการทำบุญทั่วๆ ไป ชาวบ้านทางภาคเหนือนักจัดอาหารชุดหนึ่งไว้สำหรับอุทิศให้พ่อเกิดแม่เกิด หรือผีที่ตนนับถือ นอกจากนี้ผู้นับถือผีบรรพบุรุษสายเดียวกันมักร่วมกันจัดพิธีเลี้ยงผีของตัวเองปีละ 1 ครั้ง

ส่วนผีแห่งธรรมชาติจะช่วยดูแลเหมือง ฝ่าย ห้วย คอยกำกับดูแลให้น้ำแก่ไร่นา อาจทำร้ายผู้ที่ไปบุกรุกทำลายดินน้ำ หรือใช้ทรัพยากรเหล่านี้อย่างไม่ถูกต้องตามประเพณีให้เกิดการเจ็บป่วยหรือทำให้เกิดความแห้งแล้งขึ้นได้ ผีเจ้านาย คือวิญญาณวีรบุรุษของชุมชนซึ่งอาจจะมีหนึ่งคนหรือ

หลายคนก็ได้ จะคอยให้การคุ้มครองปกป้องรักษาคนในชุมชน ชาวบ้านมักจะตั้งศาลผีธรรมชาติและผีเจ้านายไว้เคารพร่วมกัน มีการทำพิธีเลี้ยงผีเหล่านี้ในโอกาสต่างๆ ส่วนผีร้าย เช่น ผีตายโหง ผีพราย ผีโป่ง ผียา ผีกะ ชอบทำร้ายคนมีความชั่วร้ายและทำให้คนเจ็บป่วยในลักษณะต่างๆ กัน เช่น ผีพรายจะทำให้ผู้ป่วยผอมแห้ง ผีโป่งผียาจะทำให้ปวดตามแขนขา เป็นต้น การแก้ไขมักทำโดยการเลี้ยงผีอีกเช่นกันเพื่อขอขมาและอ้อนวอนให้ผีหายโกรธ อาจไปหาหมอผีหรือคนทรงผีเจ้านายให้ช่วยดูว่าการป่วยนั้นถูกผีชนิดใดทำและให้ช่วยแนะนำวิธีการรักษาให้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, 2537: 58-68; ยศ สันตสมบัติ, 2542: 103-105) นอกจากกลุ่มคนในภาคเหนือตอนบนทั่วไปแล้ว ประเพณีการนับถือผียังปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในชาวเขากลุ่มต่างๆ ด้วย

รูปที่ 5 ศาลผีเจ้านายผู้คุ้มครองพื้นที่ภายในวัดเจ็ดยอด จ.เชียงใหม่

สำหรับในภาคตะวันออกเฉียงเหนือความเชื่อเรื่องผีก็ยังคงถือปฏิบัติสืบมาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านเชื่อกันว่า ผีเถนหรือพญาเถน เป็นผีที่มีอิทธิฤทธิ์ที่สุดเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งและครอบครองเมืองฟ้า คอยให้ความช่วยเหลือกับมนุษย์ในทุกๆ เรื่อง โดยเฉพาะการเป็นผู้ให้น้ำฝนมาเพื่อการทำไร่ทำนา ประเพณีทำบุญบั้งไฟก็ถือเป็นการบูชาและติดต่อกับผีเถน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, 2537: 90) ผีฟ้า เป็นผีอีกตนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวอีสานมาก มีหน้าที่รักษาโรคภัยไข้เจ็บให้ชาวบ้านโดยตรง ในอดีตจะมีหมอลำผีฟ้าอยู่แทบทุกหมู่บ้าน ผีที่ดีและอยู่ใกล้ชิดกับ

ชาวบ้านอีสานมากที่สุดอีกประเภทหนึ่งคือ ผีปู่ตา ซึ่งหมายถึงผีบรรพบุรุษของชาวบ้านทั้งหมู่บ้าน มีหน้าที่คอยดูแลทุกข์สุขช่วยเหลือชาวบ้านยามทุกข์ร้อน เช่น ไปเกณฑ์ทหาร ไปต่างถิ่นไกลๆ หรือเมื่อเจ็บป่วย ชาวบ้านมักจะมาจตุรปูบอกล่าวหรือบนบานกับปู่ตา ชาวบ้านมักสร้างศาลปู่ตาไว้ในหมู่บ้านหรือชายป่าไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก ซึ่งถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านจะไม่ไปตัดไม้ใกล้ๆ บริเวณนี้ ผู้ที่ลบหลู่อาจไม่สบายจนถึงถูกทำให้เสียชีวิต ซึ่งจะต้องแก้ด้วยการไปขอขมา

นอกเหนือจากผีปู่ตาแล้วยังพบว่ามีผีบรรพบุรุษอื่นๆ อีก เช่น ผีเชื้อ ซึ่งถือว่าเป็นบรรพบุรุษของคนอีสานทั่วไปช่วยคุ้มครองปกป้องรักษาช่วยเหลือชาวบ้าน ผีเรือนคือผีบรรพบุรุษของครอบครัวที่คอยดูแลลูกหลาน นอกจากนี้ยังมีผีในธรรมชาติที่ช่วยให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ เช่น ผีตาแฮก คอยรักษาข้าวกล้าในนา ชาวบ้านมักทำการเลี้ยงผีตาแฮกกันในเดือนห้าหรือเจ็ด จากนั้นจึงทำการแฮกนา หรือเริ่มการทำนา ผีหนองน้ำ ที่คอยดูแลแหล่งน้ำ และผีร้ายทั่วไปที่มาทำอันตรายชาวบ้านให้เจ็บป่วยจนถึงเสียชีวิต เช่น ผีปอบ ที่เกิดจากคนที่เรียนอาคมแล้วทำผิดข้อห้าม ผีพราย ผีกองกอย ผีแม่ม่าย ที่ทำให้เกิดโรคโศกโศกที่ยังคงเป็นปัญหาสุขภาพที่สำคัญในปัจจุบัน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, 2537: 90-95; อภิศักดิ์ โสมอินทร์, 2537: 150-156)

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผีมีหลายแบบและมีการรักษาที่แตกต่างกัน การที่ผีเข้าสิง หรือ “มาซุน” จะทำให้คนธรรมดาเกิดอาการผิดปกติขึ้นอย่างกะทันหัน เช่น จู่ๆ ก็ล้ม ชัก ร้องไห้ไม่หยุด แต่ถ้าเข้าคนป่วยก็จะทำให้อาการเรื้อรังรักษาหรือกินยาอย่างไรก็ไม่หาย ต้องไปหาหมอ (หมอ) ดูถูกยยามว่าผีอะไรมาทำให้ป่วย แล้วจึงให้เฒ่าจ้ำซึ่งเป็นผู้เฒ่าที่ชาวบ้านเคารพจัดดอกไม้รูปเทียนไปขอขมาผีนั่นๆ จึงจะหายป่วย แต่ถ้าอาการมาจนอนชัม ก็ต้องตามหมอธรรม หรือผีฟ้ามาให้การรักษา ซึ่งหมอทั้งสองประเภทนี้มารักษาร่วมกันไม่ได้ หมอธรรมถือว่าเป็นฝ่ายพระเชื่อว่าเหนือกว่าผีฟ้าที่เป็นฝ่ายผี หมอธรรมจะเป็นผู้ชาย (ขงยุทธ ตรินุชกร, 2536: 74) หมอธรรมมักเป็นคนที่เคยบวชเรียนศึกษาธรรมะมานาน ปฏิบัติตัวอยู่ในศีลธรรม ฐิบทสวดหรือคาถาที่ใช้ขับไล่ผี ให้การรักษาโดยการนั่งธรรม เพื่อหาว่าอะไรคือสาเหตุของการป่วย ซึ่งอาจเป็นผีประเภทต่างๆ หรือการละเมิดกฎเกณฑ์จารีตของชุมชน แล้วให้การรักษาตามสาเหตุที่พบ เช่น หากเป็นผีปอบจะใช้ไม้เท้าอันเล็กๆ หรือก้านกล้วยตีที่ตัวผู้ป่วยเพื่อไล่ผีให้ออกไป ถ้าเป็นผีป่า ผีเชื้อ อาจใช้การสวดขับไล่ให้ผีออก และมักจะจบลงด้วยการทำพิธีสู่ขวัญ (เรียกขวัญ) และรดน้ำมนต์ให้ผู้ป่วย ผู้ป่วยที่ได้รับการรักษาจนหายมักมีความสัมพันธ์กับหมอธรรมในลักษณะของลูกบุญธรรม ที่ต้องเคารพและระลึกถึงหมอยู่เสมอ ไปแสดงมุทิตาจิตในโอกาสที่เหมาะสม เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา หากไม่ทำตามนี้อาจทำให้เจ็บป่วยลงอีกได้ (ราตรี มฤคพัฑ, 2533: 15-16)

วิธีแก้ปัญหาคือความเจ็บป่วยที่เกิดจากการกระทำของผีที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือการล่ำผีฟ้า การอัญเชิญผีฟ้ามาให้การรักษากำโดยการเข้าทรง พิธีกรรมที่มีหลายขั้นตอน จากการศึกษาพบว่า ผู้ประทับทรงหรือ “นางเทียม” ที่มักเป็นหญิงสูงอายุ ต้องมีหมอแคนที่ช่วยเป่าแคนขณะล่ำเชิญผีฟ้า และมีลูกศิษย์ติดตาม ในด้านผู้ป่วยนอกจากตัวผู้ป่วยแล้วมักมีญาติและเพื่อนบ้านเข้าร่วมพิธีด้วย และ

ต้องจัดเตรียมของที่เข้าพิธีไว้ให้พร้อม การรักษาแบ่งเป็น 3 ขั้นตอน ขั้นแรกเป็นการ ลำส้อง เพื่อดูว่าสาเหตุของโรคเกิดจากอะไรจะรักษาให้หายได้หรือไม่ สาเหตุส่วนใหญ่มักเกิดจากการทำผิดผีบ้านผีเรือน หรือถูกผีอื่นๆ แกล้ง ถ้าดูแลรักษาไม่ได้ก็จะไม่ทำการรักษา ถ้าหมอบอกว่าต้องตายก็จะไม่มีใครรักษาได้อีก แต่หากรักษาได้ก็จะมารักษาให้ในวันต่อมา ซึ่งเรียกว่า ลำปั่ว เจ้าของบ้านต้องเตรียมห่อนิมนต์ กล้วย คายส้อง ขันบายศรี ไว้ร่วมพิธี ส่วนนางเทียมก็จะมาลำ ซึ่งเริ่มด้วยการบูชาพระรัตนตรัย และอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พญาแถน พญาแล ฤๅษีดาไฟ และผีต่างๆ มาดื่มมากินเครื่องเซ่นไหว้ จากนั้นจะบอกอาการของคนป่วย ถามถึงสาเหตุ และขอให้หายป่วย หลังจากหายป่วยแล้วจะมีการ ลำส้อง ทางญาติต้อง “แต่งแก้” โดยเตรียมกระทงเก้าห้อง พาช้าว และเครื่องแต่งส่ง เพื่อประกอบการรำและส่งไปให้ผีเป็นการขอบคุณ (บำเพ็ญจิต แสงชาติ, 2537: 26-27; โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2536: 36-38)

ภาพที่ 6 ความเคารพที่มีต่อพระภูมิที่ไม่มีใครกล่าบลหู่หรือถอนทิ้ง

การนับถือผีของคนภาคกลางในปัจจุบันอาจดูเหมือนว่ามีไม่มากเท่ากับในภาคเหนือและอีสาน ทั้งนี้เนื่องจากอยู่ใกล้กับศูนย์กลางการปกครองทำให้อิทธิพลของพุทธศาสนาซึ่งเป็นคติความเชื่อหลักมีมาก นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษยังถือว่าเป็นอุปสรรคต่อลัทธิเทวราชด้วย แต่กระนั้นความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องผียังปรากฏให้เห็นได้ทั่วไป กลุ่มคนเชื้อสายลาว คนมอญ และเขมรที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาสมัยสงครามยุคต่างๆ ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มของตนก็ยังเคารพผีตามความเชื่อดั้งเดิม คนไทยในภาคกลางก็ยังคงเชื่อเรื่องผีอารักษ์ คือ พระภูมิและเจ้าที่ ผีเจ้าทุ่ง ผีเจ้าท่า ซึ่งเป็นผีของชุมชนแห่งท้องทุ่งหรือคูก้นน้ำนั้น เช่น เจ้าพ่อขุนด่าน แห่งทุ่งปราสาท อำเภอเมือง สุพรรณบุรี พ่อปู่ปิ่น แห่งทุ่งสีบัวทอง อำเภอแสวงหา ในจังหวัดอ่างทอง รวมทั้งศาลเจ้าพ่อหลักเมืองประจำจังหวัดต่างๆ

ด้วย แม้ผีเหล่านี้จะกราบไหว้บูชาเพื่อความสงบสุขร่มเย็นเป็นหลัก แต่ก็ช่วยแก้ปัญหาโรคภัยอยู่บ้าง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, 2537: 210-220)

ภาพที่ 7 เทวดาอารักษ์เมืองกรุงเทพฯ ในบริเวณศาลเจ้าพ่อหลักเมือง กรุงเทพมหานคร

การที่ภาคใต้ซึ่งเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์และมีโอกาสติดต่อกับคนต่างถิ่นจำนวนมากหลายร้อยปี อาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (เพ็ญอ้าง: 152) วิเคราะห์ว่าได้พัฒนารูปแบบวิถีคิดและความเชื่อของคนให้ต่างไปจากคนไทยในภาคอื่น โดยไม่ได้อยู่ภายใต้ความเชื่อของศาสนาพุทธ พราหมณ์ หรือผีแจ่มจวนคน แต่อยู่ภายใต้วิถีคิดแบบเหตุผล โดยเชื่อว่ามีผีสถิตอยู่ในธรรมชาติ ผีเจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าที่สวน เจ้าที่นา คอยช่วยปกป้องรักษาผู้คนและพื้นที่แถบนั้น เช่น เจ้าพ่อคอหงส์ ที่อำเภอหาดใหญ่ ปู่ทวดเขาแดง ซึ่งมีศาลอยู่ตรงทางออกทะเลที่แหลมสมิหรา โดยชาวบ้าน ชาวเรือให้ความเคารพมากจะต้องทำพิธีไหว้กลางลำเรือก่อนออกทะเล ส่วนการบูชาเจ้าป่าเจ้าเขา จะไหว้กันปีละครั้ง ไม่มีการตั้งศาล ไม่มีพิธีกรรม ชาวบ้านต่างคนต่างนำผลไม้ไปเซ่นไหว้ผีตามแต่ที่ตนเคารพเพื่อขอบคุณที่ช่วยปกป้องรักษา ท่านพุทธทาสเคยเล่าไว้ในสมัยท่านเด็ก ๆ แถวบ้านท่านที่พุมเรียงยังมีประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษกันอยู่ มีการเข้าทรงแม่ศรี ทรงร้องเพลง กันทั่วไป (พระประชา ปสนุนธมโม, 2535: 19) การนับถือผีบรรพบุรุษยังคงได้รับการปฏิบัติอยู่อย่างเคร่งครัดในบางพื้นที่โดยเฉพาะบริเวณภาคใต้ตอนกลางและตอนบน ชาวบ้านที่มีบรรพบุรุษรุ่นใดคนหนึ่งเป็นโนราจะต้องสืบทอดการทำพิธี “ลงครู” คือการเชิญผีบรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว 3 ปีขึ้นไป มาเข้าทรงลูกหลานในตระกูล เพื่อช่วยดูแลรักษาสมาชิกของวงศ์ตระกูลที่สืบสายเลือดกันมานั้นให้มีความสุขก่อนลงทรง บรรพบุรุษมักมา “ทัก” ลูกหลานคนหนึ่ง ที่อาจทำให้เกิดเหตุการณ์แปลกๆ ขึ้น เช่น ป่วยที่รักษาอย่างไรก็ไม่หายจนกว่าจะบนผี และมักต้องแก้บนโดยการ “ลงครูโนรา” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, 2537: 144-152)

ความเชื่อเรื่องผีจึงเป็นความเชื่อที่มีอิทธิพลครอบคลุมอยู่ในทุกพื้นที่ของสังคมไทย มีความแตกต่างกันไปบ้างเล็กน้อยตามสภาพวิถีชีวิตสิ่งแวดล้อมที่เฉพาะของตน ความเชื่อเรื่องผีในด้านหนึ่งมีบทบาทเป็นเครื่องมือทางสังคมกำกับให้สมาชิกของชุมชนปฏิบัติตามจารีตประเพณีหรือกฎเกณฑ์ของสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ผู้ที่ฝ่าฝืนจารีตเหล่านี้อาจถูกลงโทษจากผี ซึ่งผลจากการลงโทษหลายๆ กรณีเกี่ยวข้องอยู่กับสุขภาพ โดยเป็นสาเหตุของการป่วย และเชื่อมโยงไปถึงวิธีการรักษาว่าต้องให้การรักษารูปแบบนั้นอย่างไร ความเชื่อพื้นฐานเหล่านี้ถูกหล่อหลอมผสมผสานเข้ากับพุทธศาสนาที่รับเข้ามาภายหลังได้อย่างกลมกลืน จะเห็นได้จากก่อนจะเริ่มพิธีกรรมเกี่ยวกับผีก็มักต้องมีการบูชาพระรัตนตรัยเพื่อความเป็นสิริมงคลก่อน ในบางครั้งพระอาจเข้ามามีบทบาทในการรักษาการป่วยที่เชื่อว่าเกิดจากผีโดยตรง ทั้งๆ เรื่องของผีไม่ควรจะเกี่ยวข้องกับพระก็ตาม ความเชื่อเรื่องผีจึงยังคงมีบทบาทอยู่ในสังคมปัจจุบันที่พัฒนาขึ้นมาก นอกจากนี้บางวิธียังได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นด้วย เช่น การเข้าทรงผีเจ้านายต่างๆ²

4.2.2 ขวัญองค์ประกอบสำคัญของชีวิตและสุขภาพ

ความเชื่อเรื่องขวัญเป็นอีกความเชื่อหนึ่งที่สำคัญสืบเนื่องอยู่กับชีวิตและผี มีมาตั้งแต่ก่อนที่คนแถบนี้จะรับพุทธศาสนา อาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537: 95) ศึกษาพบว่าคนเผ่าไทยทุกเผ่าเชื่อเรื่องขวัญ แม้ขวัญ จะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้ แต่ก็เชื่อว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับทุกคนและเป็นศูนย์รวมชีวิต เบญจมาศ แพทอง (2540: 5) พบว่าความเชื่อเรื่องขวัญแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละท้องถิ่น แต่โดยรวมๆ แล้วเชื่อกันว่าขวัญมีอยู่กับทุกคน สามารถเจริญเติบโตและพัฒนาขึ้นได้ตามตัวคนที่เป็นเจ้าของขวัญ เมื่อยังเป็นทารกขวัญมักตื่นเต้นตกใจง่าย อาจละทิ้งเจ้าของหลบหนีกระเจิดกระเจิงไป จนหายตกใจจึงกลับเข้ามาสู่ร่างอย่างเดิม เมื่อเป็นผู้ใหญ่ขวัญก็จะหนักแน่นมีสติยิ่งขึ้นตามตัวเจ้าของ และยังเชื่อกันอีกว่าถ้าขวัญอยู่กับตัวของผู้นั้นก็จะมีมีความสุขกายสบายใจ ไม่เจ็บไม่ไข้ ถ้าขวัญหนีหายไปอาจเกิดอันตรายขึ้นกับคนผู้นั้นได้ แทมไบห์ (Tambiah, 1970: 223) ศึกษาพบว่าชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือบางแห่งเชื่อว่าขวัญในร่างกายคนมีถึง 32 ขวัญ กระจายอยู่ตามอวัยวะต่างๆ แม้ว่าไม่มีใครสามารถบอกได้หมดว่าขวัญมีอยู่ที่อวัยวะใดบ้าง³ ส่วนทางภาคเหนือ อาจารย์ยศ สันตสมบัติ (2542: 107) ศึกษาพบว่าชาวบ้านเชื่อกันว่าผู้ชายจะมี 12 ขวัญ ผู้หญิงมี 9 ขวัญ อยู่ตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย แต่ส่วนใหญ่ยอมรับตรงกันว่าขวัญที่ศีรษะเป็นขวัญที่มีความสำคัญมากที่สุด และไม่ค่อยแยกออกเป็นขวัญของแต่ละอวัยวะแต่ละจะหมายถึงขวัญโดยรวมของแต่ละคน

จากความสำคัญดังกล่าวทำให้เกิดพิธีกรรมต่างๆ ที่ช่วยให้ขวัญอยู่กับตัวตลอดไปเพื่อให้คนผู้นั้นมีความสุข ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและอันตรายต่างๆ ทุกกระยะของชีวิตตั้งแต่แรกเกิดจนเข้าสู่วัยชรา พิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมักจะเกี่ยวข้องอยู่กับขวัญด้วย ไม่ว่าจะเป็นการทำขวัญ คุ้มขวัญ หรือรับขวัญ เช่น การทำขวัญแรกเกิด ทำขวัญเดือน โกนจุก บวชนาค การได้รับตำแหน่งใหม่ การกลับมา

บ้านเกิดเมืองนอนหลังจากไปอยู่ต่างถิ่นนานๆ หรือก่อนที่จะเดินทางไปอยู่ต่างถิ่นเป็นเวลานาน โดยเฉพาะผู้ที่เพิ่งหายป่วย หรือรอดพ้นอันตรายกลับมา ก็มักจะทำขวัญให้เป็นพิเศษ ความเชื่อเรื่องขวัญ อยู่ใกล้ชิดกับคนไทยมาก ปรากฏให้เห็นทั้งในภาษิต เช่น ขวัญหนีดีฝ่อ ในภาษากฎหมาย เช่น คำทำขวัญ หรือในชื่อคน เช่น ขวัญจิต มิ่งขวัญ เป็นต้น ขวัญไม่ได้มีอยู่เฉพาะกับคน ยังรวมถึงขวัญของสัตว์ และสิ่งของด้วย เช่น ขวัญของสัตว์เลี้ยงต่างๆ ขวัญควาย ขวัญข้าว ขวัญนา ขวัญเรือน ดังนั้นเมื่อมีการปลูกบ้าน หรือยกเสาเอก ก็จะมีพิธีทำขวัญเพื่อความสุขความร่มเย็นของผู้อาศัยร่วมไปด้วย หรือทำขวัญข้าวก่อนเอาขึ้นยุ้งฉางเพื่อความอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น

ภาพที่ 8 การจัดพานสู่ขวัญบายศรีที่บางครั้งก็นำมาใช้ในพิธีทางศาสนาด้วย

แทมเบียห์ (Tambiah, 1970: 224-226) ได้ศึกษาพิธีทำขวัญในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและพบว่าชาวบ้านจะทำขวัญในโอกาสต่างๆ กัน 6 อย่าง ประกอบด้วย 1) การทำขวัญในระยะของการเปลี่ยนผ่าน (rite of passage) เช่น เมื่อแต่งงาน ที่ต้องเปลี่ยนสถานภาพจากคนโสด จากลูกของพ่อแม่ไปสู่การมีครอบครัวใหม่ของตนเอง ในโอกาสวชนาคที่จะเปลี่ยนจากคนธรรมดาไปเป็นภิกษุ หรือการโกนจุกซึ่งเปลี่ยนสถานะภาพจากเด็กไปสู่วัยหนุ่ม เป็นต้น 2) การทำขวัญในช่วงตั้งท้อง หรือ “สู่ขวัญแม่มาด” ซึ่งจะทำในช่วงระหว่างตั้งท้องเดือนที่ 3 ถึง 6 เพื่อเป็นสิริมงคลแก่แม่และเด็กไม่ว่าจะเป็นท้องที่เท่าใดก็ตาม แต่สำหรับท้องแรกจะมีการสู่ขวัญพิเศษให้ด้วย 3) การสู่ขวัญเพื่อการเริ่มต้นกิจกรรมใดๆ เช่น สู่ขวัญพระซึ่งคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านจะทำให้กับพระก่อนเข้าพรรษา หรือสู่ขวัญธรรมดาทั่วไป เช่น ก่อนลูกชายจะไปเป็นทหาร หรือเมื่อต้องมีการเดินทางไปต่างถิ่นนานๆ 4) การสู่ขวัญในโอกาสที่กลับมาอยู่ร่วมกันอีกครั้ง อาจจะกลับจากการเป็นทหาร หรือกลับจากการรักษาการป่วยที่โรงพยาบาล เพื่อเป็นการต้อนรับขวัญให้กลับมาสู่บ้านอีกครั้งหนึ่ง 5) สู่ขวัญสำหรับผู้ที่ป่วยเรื้อรัง ที่รักษาด้วยวิธีต่างๆ หลายอย่างแล้วก็ไม่หาย เพื่อช่วยให้กำลังใจ และให้ผู้

ป่วยมีอายุยืนยาวแต่ไม่ใช่เพื่อการรักษาโดยตรง และ 6) สู้ขวัญสำหรับปิดเป่าเหตุร้าย สะเดาะเคราะห์ หรือเมื่อมีเหตุการณ์ไม่ดีเกิดขึ้น เช่น เกิดอุบัติเหตุ หรือตัวเงินตัวทองเข้าบ้าน เป็นต้น

ชาวบ้านเชื่อว่าตามปกติธรรมชาติของขวัญชอบออกไปเที่ยวในที่ต่างๆ อยู่แล้ว เช่น ในขณะที่เหม่อลอย หรือหลับแล้วฝันไป เมื่อขวัญกลับเข้ามาก็จะรู้สึกตัวหรือตื่น แต่บางครั้งเมื่อขวัญหนีออกจากร่างกายอาจหลงทางหรือถูกผีจับไว้จะทำให้เกิดการเจ็บป่วยขึ้น ทางภาคเหนือบางแห่งเชื่อว่าหากขวัญออกจากร่างไปเพียงขวัญเดียวจะทำให้เจ็บป่วยเล็กน้อย เพียงแค่ทำขวัญก็หาย แต่ถ้าขวัญออกจากร่างกายไปนานก็จะเจ็บป่วยมากต้องรักษาด้วยการเลี้ยงผี ถ้าขวัญออกจากร่างกายทั้งหมดเมื่อไรผู้ป่วยจะตาย (ยศ สันตสมบัติ, 2542: 107) การสู้ขวัญให้กับผู้ป่วยจึงเป็นพิธีที่จัดให้กับผู้ป่วย ทำให้ทั้งในขณะที่ป่วยเพื่อให้หายเร็วขึ้นหรือเมื่อหายป่วยแล้วเพื่อรับขวัญที่กลับเข้ามาสู่ตัว แม้ว่าพิธีทำขวัญรับขวัญ หรือสู้ขวัญอาจแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละพื้นที่ แต่โดยทั่วไปจะเป็นพิธีที่ดำเนินการโดยชาวบ้านกันเองไม่มีพระสงฆ์เข้ามาเกี่ยวข้อง (แต่ก็มักเริ่มต้นด้วยการสวดมนต์ระลึกถึงพระรัตนตรัยก่อนเสมอ) เป็นพิธีที่ผู้สูงอายุจัดให้กับเด็กหรือผู้ที่ด้อยอาวุโสกว่า มักมีองค์ประกอบหลักคล้ายๆ กัน ประกอบด้วยพานหรือขันบายศรีที่จัดประดับด้วยใบตอง ดอกไม้ ของหวาน ของขาว ตามแต่ความใหญ่โตของงาน ฝ่ายสำหรับผูกข้อมือที่เชื่อว่าเป็นการผูกขวัญไว้กับตัว และผู้ทำหน้าที่เรียกขวัญหรือสู้ขวัญ ซึ่งมักเป็นคนเฒ่าคนแก่ผู้ชายที่ผ่านการบวชเรียนมานาน พร้อมทั้งมีท่อนขวัญที่ประกอบด้วยคำอันไพเราะในทำนองปิดเป่าเคราะห์และความทุกข์ให้ออกจากตัวผู้ป่วย จากนั้นจึงเชิญขวัญเข้ามาเสพอาหารหวานขาว มาสู่ดมดอกไม้ในบายศรี ขณะเดียวกันก็ผูกข้อมือไปด้วย บางแห่งจะถือเคล็ดว่าให้ผูกมือซ้ายก่อนมือขวา เพราะเชื่อกันว่ามือซ้ายขวัญมา มือขวาขวัญอยู่ พร้อมทั้งอวยชัยให้พรเป็นอันเสร็จพิธี ด้ายสู้ขวัญมักนิยมผูกเอาไว้อย่างน้อย 3 วัน เพื่อให้ขวัญอยู่กับตัว

4.2.3 อิทธิพลของดวงดาวต่อชีวิตและสุขภาพ

นอกจากความเชื่อในเรื่องผีและขวัญแล้ว ความเชื่อพื้นฐานที่มีผลต่อชีวิตและสุขภาพอีกคดีหนึ่งคือความเชื่อในอิทธิพลของดวงดาวหรือฤกษ์ยาม ที่มีอิทธิพลต่อความเป็นไปของชีวิตและโชคชะตาของผู้คน เป็นความเชื่อที่อิงอยู่กับหลักทางโหราศาสตร์ ที่เห็นว่าความเป็นไปในชีวิตของคนเราจะสัมพันธ์อยู่กับตำแหน่งและการโคจรของดวงดาวในจักรวาลด้วย ความเชื่อเรื่องนี้ที่แฝงอยู่ทำให้การเจ็บป่วยถูกมองว่าเกิดจากเคราะห์กรรมด้วย โดยชาวบ้านจะไปพึ่งผู้เชี่ยวชาญในการตรวจฤกษ์ยาม ที่เรียกชื่อกันไปต่างๆ กันตามแต่ท้องถิ่น เช่น หมอดู หมอทายเลข หมอมอของคนที่อีสาน หรือหมอเมือ ของคนทางภาคเหนือ ตำราหลักที่ใช้ในการตรวจเคราะห์กรรมคำนวณการโคจรของดวงดาวคือ ตำราพรหมชาติ ที่เป็นการผูกดวงโดยใช้เลขเจ็ดหลักที่มาจากวันเดือนปีเกิดของเจ้าของชะตา มาตั้งเป็นแถว แล้วคำนวณทำนายเหตุการณ์ในอนาคตรวมทั้งเคราะห์กรรม ความสำเร็จของการเจ็บป่วย วิธีการแก้ไข ป้องกัน หรือผ่อนปรนให้ผลร้ายที่จะเกิดน้อยลง รวมทั้งวิธีการรักษาได้

ภาพที่ 9 ‘สะตวงเก้าห้อง’ เครื่องสะเดาะเคราะห์ในภาคเหนือ บางครั้งก็นำมาให้พระเป็นผู้ทำพิธีให้

ตามความเชื่อทางโหราศาสตร์ เคราะห์กรรมที่เกิดขึ้นสามารถทำนายได้จากความฝัน นิมิต หรือลางที่มาเป็นเหมือนสัญญาณเตือนให้ระมัดระวัง ซึ่งมักเป็นเหตุการณ์ที่แปลก อธิบายได้ยาก เช่น สัตว์ร้องทัก มด ปลวก หรือกา ยกพวกมากัดหรือจิกตักกัน งูเลื้อยตัดหน้า หรือสัตว์วิ่งมาตายตรงหน้า เป็นต้น หมอดูหรือหมอเมื่อมักมีคำทำนายต่อความฝันหรือลางร้ายเหล่านี้ ที่มักเป็นเครื่องบอกถึงเหตุร้ายที่อาจจะเกิดขึ้นกับตนเองหรือคนใกล้ชิด แสดงว่ามีเคราะห์ที่จำเป็นต้องทำการแก้ไข (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2536: 46-47) เมื่อทราบว่าการมีเคราะห์ไม่ว่าสาเหตุใดก็ตาม วิธีการแก้ไขส่วนใหญ่ จะทำการสะเดาะเคราะห์ ส่งเคราะห์ หรือแต่งแก้ ซึ่งพิธีกรรมจะยุ่งยากมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับประเภทและความรุนแรงของเคราะห์ที่มีด้วย หากเคราะห์หนักมาก เช่น ชะตาขาด อาจต้องทำพิธีหลายอย่าง เช่น ผู้ชายอาจต้องบวช ต้องสร้างพระพุทธรูป ต้องหาไม้ค้อนไปถ้ำตันโพธิ์ ตันไทร คนในภาคเหนือจะทำ “พิธีส่งตัวฟุ้งตัวชน” ซึ่งเป็นพิธีส่งเคราะห์ที่อธิบายโรคจากการดูชะตาโดยอาศัยสัตว์ประจำปีเกิด หรือ “พิธีส่งเคราะห์เก้าหมูหรือเทวดาเก้าหมู สะตวงเก้าห้อง หรือนพเคราะห์ทั้งเก้า” เป็นการแก้เคราะห์ที่เกิดจากการโคจรของดาวเคราะห์ทั้งเก้า เป็นต้น (ยศ สันตสมบัติ, 2542: 106) โดยมี หมอดู หมอเมื่อ หมอมอ หรือหมอพาม (พราหมณ์) ช่วยแนะนำ หรือทำพิธีให้เอง แล้วแต่จะถือปฏิบัติกันในแต่ละพื้นที่

ภาพที่ 10 การนำไม้มาค้ำต้นโพธิ์ภายในวัดถือเป็นการสะเดาะเคราะห์อย่างหนึ่งช่วยให้ชีวิตมั่นคง

ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับผี ขวัญ และโชคชะตา ที่มีมาแต่เดิมในคนกลุ่มต่างๆ ได้โยงความสัมพันธ์จากตัวมนุษย์ให้ขยายกว้างออกไปถึงธรรมชาติรอบตัวและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ รวมทั้งดวงดาวในจักรวาล โดยนำมาประสานให้กลมกลืนไปได้เป็นอย่างดีกับหลักความเชื่อของพุทธศาสนา จะเห็นได้จากมีพระสงฆ์ไม่น้อยที่ทำนายดวงชะตา แต่ได้ปรับเปลี่ยนวิธีการสะเดาะเคราะห์ให้อยู่ในรูปของการทำบุญกับพุทธศาสนา เช่น การทำบุญตักบาตร ถวายสังฆทาน และให้ห่านมานับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะแทนการนับถือผี สะท้อนให้เห็นความกลมกลืนกันของความเชื่อชุดต่างๆ ที่มีในสังคมไทย แม้รู้ดีว่าการป่วยนั้นมีสาเหตุจากธรรมชาติ เช่น อุบัติเหตุ ตกต้นไม้ สุนัขกัด เป็นผี รวมทั้งเกล็ดขี้ดขอก ปวดเมื่อย ก็ยังใช้คติความเชื่อเรื่อง เคราะห์กรรม ขวัญ และผี มาร่วมอธิบายสาเหตุที่มาของความยุ่งยากที่เข้ามาในชีวิต ย้ำให้เห็นความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีอยู่ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ขั้นตอนหนึ่งของการรักษาในอดีตไม่ว่าจะใช้รากไม้ สมุนไพร การนวด จะมีพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อพื้นฐานนี้รวมอยู่ด้วย เช่น มีการบูชาครู เป่าน้ำมันต์ เสกคาถาก่อนฝนยาหรือทายาให้ผู้ป่วย เพราะไม่ได้คิดว่าการป่วยเป็นเรื่องทางกายเพียงอย่างเดียวหากแต่สัมพันธ์กับโลกและชีวิตในมิติอื่นๆ อีกด้วย วิธีการเหล่านี้ยังคงได้รับความเชื่อถือและสนใจมาจากคนรุ่นใหม่

ทั้งในเมืองและชนบท ซึ่งแสดงให้เห็นบทบาทหน้าที่ของความเชื่อและพิธีกรรมนี้ว่ายังคงตอบสนองความต้องการของผู้คน ที่ความรู้ความเจริญก้าวหน้าทางการแพทย์ยังไม่สามารถเข้ามาแทนที่ได้

ภาพที่ 11 “สุภาพดี ไม่เจ็บไม่ไข้ หายจากโรค” เป็นสิ่งปกคิตที่คนไทยกราบขอพรจากพระ

4.3 อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อวิถีสุขภาพของคนไทย

การที่พุทธศาสนามีบทบาทสูงมากในทุกช่วงชีวิตของคนไทย ย่อมหนีไม่พ้นที่จะมีอิทธิพลต่อการดูแลสุขภาพของชาวบ้านด้วย อาจกล่าวได้ว่ารูปแบบการดูแลสุขภาพของชาวบ้านที่ใช้มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แทบทั้งหมดเกี่ยวพันอยู่กับพุทธศาสนาในระดับใดระดับหนึ่ง แม้แต่การเจ็บป่วยที่เชื่อว่าเกิดจากผี ขวัญ หรือโชคชะตาดวงดาว ที่กล่าวมาก็ได้นำแนวคิดหรือพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย แม้แต่การรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันจะพบว่าแทบทุกโรงพยาบาลจะต้องมีศาลาพระพุทธรูป มีศาลพระภูมิ ให้คนไข้และญาติได้มากราบไหว้ขอความคุ้มครอง ในหัวข้อนี้ผมจะกล่าวถึงรูปธรรมในการเยียวยาผู้ป่วยของชาวบ้าน ที่มีส่วนเกี่ยวข้องอยู่กับหลักความเชื่อของพุทธศาสนา ทั้งในส่วนที่เป็นผู้รักษา คือ หมอพื้นบ้าน การแพทย์แผนไทย และหมอพระ ในส่วนพิธีกรรมของสงฆ์ คือ การสวดพระปริตร การสวดโพชฌงค์ สวดภาณยักษ์ และการปฏิบัติที่สืบเนื่องอยู่กับพุทธศาสนา เช่น การถวายสังฆทาน การทำบุญสะเดาะเคราะห์ การบูชาพระเครื่อง เครื่องรางของขลัง (เช่น สายสิญจน์ ตะกรุด) และการกราบอธิษฐานขอพรจากพระพุทธรูป เพื่อให้เห็นภาพโดยรวมของอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อการดูแลสุขภาพของประชาชนในปัจจุบัน

4.3.1 หมอพื้นบ้าน

โดยปกติแล้วความรู้ในการดูแลสุขภาพตัวเองโดยเฉพาะอาการเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ เป็นความรู้พื้นฐานที่มีในทุกคนรอบครัวอยู่แล้ว โดยเฉพาะในกลุ่มแม่บ้านที่ต้องคอยดูแลเรื่องทั่วไปในบ้าน

เป็นความรู้ที่ได้รับถ่ายทอดและส่งต่อกันในเครือข่ายของผู้หญิง แต่เมื่อการเจ็บป่วยต้องการการดูแลรักษาที่เฉพาะเจาะจงขึ้นแต่ละชุมชนก็จะมีผู้เชี่ยวชาญเรื่องสุขภาพในด้านต่างๆ ที่ได้รับการฝึกฝนถ่ายทอดมาพิเศษทำหน้าที่โดยเฉพาะ มีรูปแบบการดูแลรักษาที่หลากหลายตามลักษณะการเจ็บป่วยและคติความเชื่อเกี่ยวกับโรคว่ามีสาเหตุมาจากอะไร ทำอย่างไรจึงจะหาย ซึ่งส่วนหนึ่งสัมพันธ์อยู่กับความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์และความเป็นไปของโลกและชีวิตด้วย เมื่อพุทธศาสนาได้เข้ามามีส่วนกำหนดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตของคนไทยอย่างลึกซึ้ง คติความเชื่อทางพุทธศาสนาจึงเข้าไปเกี่ยวข้องอยู่กับวิธีการรักษาแบบพื้นบ้านของคนไทยในแทบทุกวิธี ไม่ว่าจะเป็นการใช้สมุนไพร การนวด การรักษากระดูก การใช้คาถาอาคม คุณกฤษยาม สะเดาะเคราะห์ หรือแม้แต่การไหว้ผี

โดยเฉพาะในอดีตเมื่อวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นศูนย์รวมองค์ความรู้และภูมิปัญญาของหมู่บ้านทุกแขนง ความรู้เกี่ยวกับยา โรค และการดูแลสุขภาพซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่พระและวัด จึงได้รับอิทธิพลอย่างมากจากพุทธศาสนา พระแทบทุกรูปในอดีตต้องมีความรู้เรื่องยาสมุนไพร ซึ่งความรู้เหล่านี้อาจได้รับการถ่ายทอดมาตั้งแต่ครั้งเป็นเด็กวัดที่ต้องไปเก็บสมุนไพรมาให้พระเพื่อเตรียมเป็นยาติดไว้เพื่อช่วยเหลือญาติโยม และได้เรียนรู้เพิ่มเติมจากตำรายาที่มีสะสมอยู่ในแทบทุกวัด ท่านอาจารย์พุทธทาสเคยกล่าวว่าความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรของท่านก็ได้มาตั้งแต่ครั้งเป็นเด็กวัด (พระประชา ปสนุนธัมโม, 2535: 22-25) เช่นเดียวกับพ่อใหญ่จารย์เคน ลาวงส์ หมอพื้นบ้านอีสานที่มีความสามารถสูงมากคนหนึ่ง นอกจากท่านจะมีความรู้เกี่ยวกับยาและโรคจากบรรพบุรุษและหมอยาคนอื่นแล้ว ยังได้ความรู้จากพระและได้เรียนรู้เพิ่มเติมในขณะที่บวชเป็นพระด้วย (เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ, 2541: 12-25) ความเป็นหมอยาจึงเกี่ยวข้องผูกพันอยู่กับวัดอย่างแยกไม่ออก ดังนั้นหลักธรรมของพุทธศาสนาจึงผสมกลมกลืนอยู่ในทุกๆ ส่วนของการรักษาแบบพื้นบ้าน

พุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับระบบการแพทย์พื้นบ้านตั้งแต่การกำหนดความหมายและการรับรู้เกี่ยวกับการเจ็บป่วย ช่วยให้เห็นว่าการเจ็บป่วยเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต เป็นธรรมชาติ และมีสาเหตุทั้งที่มาจากธรรมชาติ สิ่งที่เป็นธรรมชาติ ดวงดาว รวมทั้งเคราะห์กรรม และเมื่อถึงที่สุดไม่สามารถให้การรักษาได้ มักใช้ข้อสรุปที่เป็นความเชื่อของศาสนาในเรื่องของกรรม ถือว่าเป็นการหมกกรรมหรือสิ้นบุญ ที่เป็นการคิดความเชื่อพื้นฐานที่สุดของชาวบ้านมาใช้อธิบายเพื่อบรรเทาความทุกข์จากการสูญเสีย ในขั้นตอนต่างๆ ของการรักษา ตั้งแต่การตรวจวินิจฉัย คำอธิบายเกี่ยวกับสาเหตุของโรค เทคนิคที่ใช้รักษา คำอธิบายผลการรักษาว่าทำไมจึงหายหรือไม่หาย ก็ล้วนได้รับอิทธิพลจากความคิดความเชื่อของพุทธศาสนาด้วย โดยเฉพาะหลักความเชื่อเกี่ยวกับองค์ประกอบของร่างกายที่ประกอบด้วยธาตุ 4 ในส่วนของรูป และส่วนของจิตที่ไม่อาจมองเห็นหรือรับรู้ผ่านประสาทสัมผัสปกติได้ที่เรียกว่าวิญญาณ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดผ่านทางหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนา ก็กลายเป็นความเข้าใจพื้นฐานที่หมอพื้นบ้านใช้ในการรักษาโรคมาโดยตลอด

ก่อนการตรวจและวินิจฉัยโรคหอบหืดที่บ้านจะต้องทำพิธีบูชาครูที่เริ่มด้วยการสวดสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยก่อน เมื่อจะเริ่มทำการรักษามักจะต้องมีคาถาอาคม บทที่ใช้ทองส่วนใหญ่อิงอยู่กับความเชื่อและเรื่องราวของพุทธศาสนา ขั้นตอนในการเก็บยาสมุนไพร การเตรียมยา การกินยา อาจมีเคล็ดหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องอยู่กับความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่น ต้องเสกพระเจ้าห้าพระองค์ (นะโม พุท ธา ยะ) ปักฉลวก่อนนำไปต้ม ในการนวด การต่อกระดูก ก็ต้องมีน้ำมันมนต์ที่ผ่านการปลุกเสกมาแล้วมาให้กินให้นวด มีคาถาเป่าประสานกระดูก หลังจากกินยาหายแล้วต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้เจ้าของตำรับยา แม้แต่การล่าผีฟ้าซึ่งเป็นพิธีของผี ผู้ล่ายังต้องเริ่มด้วยการบูชาพระ ก่อนที่จะมีพิธีกรรมเกี่ยวกับผีต่อไป

พุทธศาสนามีส่วนกำกับพฤติกรรมและความจรรยาบรรณของหมอพื้นบ้านให้อยู่ในศีลธรรม ผู้ที่จะมาเป็นหมอมักเป็นพระหรือเณรที่บวชเรียนแล้วได้รับการถ่ายทอดสืบมา หากไม่ได้เรียนที่วัดตัวหมอมักจะเลือกถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ลูกศิษย์ที่มีความอดทน เสียสละ และมีคุณธรรม เพราะถือว่าเป็นวิชาที่ให้คนให้โทษกับผู้อื่น ถ้าคนไม่มีคุณธรรมได้รับความรู้ไปอาจนำไปใช้ในทางที่ผิด และเมื่อทำหน้าที่เป็นหมอแล้วยังต้องประพฤติตัวให้อยู่ในกรอบของศีลธรรมที่เข้มงวดมากกว่าคนทั่วไป ซึ่งขึ้นอยู่กับประเภทของหมอด้วย เช่น อาจห้ามกินเนื้อสัตว์บางชนิด เนื้อที่จะกินต้องทำให้สุกก่อน ต้องรักษาศีล ไม่ดื่มเหล้า ต้องไม่เรียกร้อยค่ารักษาแล้วแต่คนไข้จะมีให้ หรือรับได้เฉพาะเงินที่เขาใส่เป็นค่ายกรูเท่านั้น เป็นต้น ข้อห้ามเหล่านี้ล้วนมีผลต่อความขลัง ความเก่งของหมอ ประสิทธิภาพของยา รวมทั้งความศักดิ์สิทธิ์ของคาถาด้วย (เรื่องนี้ศึกษาเพิ่มเติมได้จากกรณีศึกษา หลวงพ่อคำเขียน สุวณฺโณ ในบทที่ 7) พฤติกรรมของหมอจะถูกตรวจสอบจากชาวบ้านอยู่ตลอดเวลา ในขณะเดียวกันคนในชุมชนก็จะให้ความเคารพเชื่อฟังหมอและมักได้รับการยกให้อยู่ในสถานะพิเศษในสังคม กล่าวได้ว่าพุทธศาสนาได้เข้ามาเป็นความเชื่อพื้นฐานที่กำกับหมอพื้นบ้านและคนในชุมชนอยู่ในแทบทุกกระบวนการรักษา ช่วยให้หมอพื้นบ้านกลมกลืนอยู่กับวิถีชีวิตของชุมชนได้อย่างดี

4.3.2 การแพทย์แผนไทย

การแพทย์แผนไทยในที่นี้หมายถึงวิธีการดูแลสุขภาพของไทยที่ได้รับการรวบรวมไว้อย่างเป็นระบบ มีทฤษฎีและหลักในการรักษาที่ค่อนข้างชัดเจนจนเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายมากกว่าการแพทย์พื้นบ้าน ปัจจุบันระบบการแพทย์แผนไทยมีการสอบขึ้นทะเบียน ตามพระราชบัญญัติการประกอบโรคศิลปะ มีตำราที่ใช้ศึกษาชัดเจน เป็นที่ยอมรับกันว่าการแพทย์แผนไทยได้รับอิทธิพลมาจากการแพทย์แบบอายุรเวทของอินเดียที่ยังคงใช้อยู่ในสมัยพุทธกาล หมอชีวกโกมารภัจจ์ แพทย์ประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้า ก็เป็นแพทย์อายุรเวทผู้เชี่ยวชาญมากท่านหนึ่งในยุคนั้น เมื่อประเทศไทยรับพุทธศาสนาเข้ามาจึงได้รับความรู้ทางการแพทย์ในแนวนี้นี้เข้ามาด้วย

กล่าวอายุรเวทพบว่ามีการใช้มาตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724-1763) ซึ่งเป็นยุคที่พุทธศาสนamahayanaเจริญรุ่งเรืองมากในอาณาจักรขอม แล้วถ่ายทอดมาสู่ละโว้และสืบต่อมายัง

สมัยกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพบว่า มีการจัดกลุ่มของหมอในพระราชสำนักหรือหมอหลวงขึ้นอย่างชัดเจน เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ก็ได้มีการรวบรวมตำรับตำราและหมอเข้าขึ้นอีกครั้ง หลังจากที่ถูกทำลายและกระจัดกระจายสูญหายไปมากเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา และมีความพยายามฟื้นฟูและเผยแพร่ความรู้การแพทย์แผนไทยมากขึ้น โดยทำเป็นจารึกขึ้นไว้ตามวัด เช่น ที่วัดราชโอรสาราม และวัดพระเชตุพนฯ เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ได้แยกกับการแพทย์ตะวันตกอย่างชัดเจน การแพทย์ไทยได้ลดบทบาทลงมากเมื่อหมอหลวงที่เป็นแพทย์ไทยได้ถูกยกเลิกไป และให้แพทย์แผนปัจจุบันเข้ามาดูแลแทนตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา (14-20; สุรเกียรติ์ อาชานานุภาพ, 2530:14-19)

ภาพที่ 12 และ 13 จารึกตำรายาและตำราการแพทย์ไทยบนหินอ่อน ในวัดพระเชตุพนฯ

คติความเชื่อทางพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการแพทย์แผนไทยชัดเจนกว่าการแพทย์พื้นบ้าน ทั้งในส่วนการควบคุมพฤติกรรมและจรรยาบรรณของหมอ ในความเข้าใจเกี่ยวกับร่างกาย การรักษา รวมถึงการอธิบายถึงสาเหตุและการหายหรือไม่หายจากโรค ชงศักดิ์ ดันติปัญญ (2545: 7-11) ได้ศึกษาพบว่าข้อความในคัมภีร์จันทศาสตร์ในตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ เล่ม 1 ในส่วนที่กล่าวถึงจรรยาของแพทย์เห็นได้ชัดเจนว่าใช้หลักธรรมในพุทธศาสนามากำหนดข้อพึงปฏิบัติและพึงละเว้นของหมอไทย มีการใช้หลักความเชื่อเรื่องกรรมมาอธิบายการหายหรือไม่หายของโรค ใช้หลักเรื่องขันธ 5 และมหาภูตรูป เรื่องสมุฏฐานของโรค เรื่องคัพภวิทยา ที่มีในพระไตรปิฎกมาเป็นหลักอ้างอิงในตำรา

การแพทย์ไทยเล่มสำคัญๆ จำนวนมาก และยังให้ความเคารพต่อท่านชีวกโกมารภัจจ์ ว่าเป็นครูของการแพทย์ไทยด้วย บางกลุ่มเชื่อกันว่าคัมภีร์การแพทย์ไทยที่สำคัญ ได้แก่ พระคัมภีร์โรคนิทาน พระคัมภีร์ธาตุวิภังค์ พระคัมภีร์ธาตุบรรจบ และพระคัมภีร์ปฐมจินดา แต่งขึ้นโดยท่านชีวกโกมารภัจจ์ (เพ็งอึ้ง: 13) ซึ่งเป็นการยอมรับว่าระบบการแพทย์แผนไทยมีพื้นฐานจากอินเดีย ได้รับอิทธิพลจากทั้งศาสนาพุทธและพราหมณ์

4.3.3 หมอพระ

บทบาทของพระในการรักษาผู้ป่วยเป็นสิ่งที่ปรากฏมาแล้วตั้งแต่ครั้งพุทธกาล และได้มีการปฏิบัติกันจนเกินขอบเขตจนพระพุทธรองค์ทรงบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุหาเลี้ยงชีพที่เนื่องด้วยการรักษาโรคหลากหลายรูปแบบไว้ในมหาศีล โดยถือว่าผิดด้วยตริจกานวิชา เช่น เป็นหมอปลูกเสก หมอผี หมอลงเลขยันต์คุ้มกันบ้านเรือน คูโชคดี คูเคราะห์ร้าย ทำพิธีเชิญขวัญ ร่ายมนต์ ร่ายมนต์ขับผี เป็นหมอ หอมยาพิษ หมอแมลงป่อง หมอรักษาแผลหนูกัด ให้ยาผดุงครรภ์ ประยาสารอก ประยาดาย ประยาดายไทยเบื้องบน ประยาดายไทยเบื้องล่าง ประยาแก้ปวดศีรษะ หุงน้ำมันหยอดหู ประยาดตา ประยานัตถ์ ประยาทากัด ประยาทาสมาน ป้ายยาตา ทำการผ่าตัด รักษาเด็ก ใส่ยา ชะแผล โดยถือว่า “ข้อนี้ก็เป็นศีลสัมปทาของเธอ” (ที.สี 9/270)

การที่ทรงมีบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุหาเลี้ยงชีพด้วยการดูแลรักษาพยาบาลฆราวาส เพราะถือว่าไม่ใช่กิจหรือหน้าที่หลักของผู้บวชซึ่งควรเร่งปฏิบัติเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง แต่ก็มิได้ห้ามการให้การรักษาพยาบาลด้วยเมตตา พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุทำหน้าที่ดูแลพยาบาลบิดามารดา พี่น้องได้ (วินย. 4/212) แม้แต่ในพรรษาที่ทรงให้เดินทางไปดูแลบิดามารดา ญาติ และผู้ที่มีศรัทธาต่อพระศาสนาได้ถ้าเขาหมั่นตมา ยิ่งในส่วนของการบรรพชิตด้วยกันแล้ว ทรงบัญญัติห้ามมิให้ทอดทิ้งไม่เหลียวแลภิกษุอาพาธ จะต้องช่วยกันดูแลให้การรักษา หากไม่มีอุปัชฌาย์ อาจารย์ ลูกศิษย์ หรือผู้ร่วมอาจารย์ดูแล สงฆ์ต้องทำหน้าที่นี้ หากไม่ช่วยพยาบาลทรงปรับอาบัติทุกกฏ (วินย. 5/166) (เรื่องนี้จะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไปในบทที่ 6)

ในทางปฏิบัติพระสงฆ์ที่ให้การดูแลรักษาผู้ป่วยตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ก็ทำด้วยอาศัยหลักเมตตาธรรม เป็นความจำเป็นที่จะต้องให้การเกื้อกูลกับชุมชนซึ่งไม่มีที่พึ่งอื่น และถือว่าไม่ได้มีการเรียกร้องค่ารักษาในลักษณะของการประกอบอาชีพดังที่ทรงบัญญัติห้าม จึงไม่ถือว่าต้องอาบัติ นอกจากนี้ในอดีตวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์รวมแห่งความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในทุกด้านของชุมชน ทำให้ความรู้เกี่ยวกับตัวการรักษาโรคเป็นความรู้ทั่วไปของคนในวัด ท่านอาจารย์พุทธทาสเคยเล่าถึงชีวิตในสมัยเด็กของท่านว่า “พูดได้ว่าเด็กวัดทุกคนมีความรู้เรื่องยา เช่นถ้าบอกว่ายากระทุ้งแล้วทุกคนรู้จัก เพราะถูกใช้ไปเก็บอยู่เสมอ...” (พระประชา ปสนนธมโม, 2535: 22) ในแต่ละวัดมักจะต้องมีพระจำนวนหนึ่งที่มีความสามารถในการรักษาโรคหรือมีความรู้เรื่องสมุนไพร พอที่จะเป็นที่พึ่งของ

ชาวบ้านยามเจ็บไข้ ซึ่งเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ช่วยให้วัดกับชาวบ้านมีความใกล้ชิดกัน ดังที่ท่านอาจารย์พุทธทาสกล่าวถึง

“...อาจารย์สมภารวัดสามสี้วัดในพุมเรียง เขาต้องมีวิชาพวกนี้อยู่ คึกคักแค่ไหนก็ตาม ถ้ามีคนมาตามว่าคนนั้นคนนี้เป็นนั่นเป็นนี่ อาจารย์ก็ต้องไป แม้คึกคัก อาจารย์สมัยนั้นเป็นอย่างนั้นคึกๆ ก็ไป ช่วยแก้ไขกันตามเรื่อง จนกว่าจะไว้ใจได้ ทุเลาแล้วจึงกลับมาวัด บางทีกว่าจะกลับมันก็สว่าง... คนก็ผูกพันรักใคร่นับถือ ถ้าวัดมีฐานะอะไรก็ช่วยกันเต็มวัด...”

(เพ็ญอ้าง: 23)

พระเหล่านี้ส่วนหนึ่งหลังจากลาสิกขาไปก็ไปเป็นหมอช่วยรักษาคนเจ็บป่วยต่อไป ผู้ที่บวชอยู่นานมีความรู้ความเชี่ยวชาญรักษาโรคยากๆ ได้ ก็อาจมีคนจากต่างถิ่นมาขอรับการรักษาด้วย ส่วนใหญ่จะมานอนพักกันที่วัดจนกว่าจะหายจึงกลับ

บทบาทของ “หมอพระ” เริ่มลดลงเมื่อประเทศไทยรับเอาระบบการแพทย์ตะวันตกเข้ามาใช้ มีการเปิดการสอนกันอย่างเป็นทางการ และในปี พ.ศ. 2466 ก็ได้มีการตราพระราชบัญญัติการแพทย์ขึ้นมา โดยอ้างการคุ้มครองประชาชนมิให้ได้รับอันตรายที่เกิดจากการประกอบอาชีพทางการแพทย์จากผู้ที่ไม่มีความรู้ไม่ได้รับการฝึกหัดมาโดยตรง มีการจัดให้สอบวัดความรู้ทางการแพทย์ มอบใบประกอบโรคศิลปะให้กับผู้ประกอบวิชาชีพทางการแพทย์ ทั้งแผนปัจจุบันและแผนโบราณ ซึ่งต่อมา มีการแก้ไขเพิ่มเติมเป็น พระราชบัญญัติควบคุมการประกอบโรคศิลปะ พ.ศ. 2479 ซึ่งถือว่าเป็นการยุติบทบาทของหมอพระอย่างเป็นทางการ เนื่องจากพระที่ให้การรักษายู่แทบทั้งหมดไม่ได้ผ่านการเรียนตามหลักสูตรที่จะสอบได้ใบประกอบโรคศิลปะ นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2498 คณะสังฆมนตรีในขณะนั้น ได้ออกประกาศคณะสงฆ์ห้ามมิให้พระภิกษุสามเณรประกอบอาชีพเป็นหมอ หรือแพทย์รักษาโรค โดยให้เหตุผลว่าเป็นการประกอบอาชีพอย่างคลุกคลีซึ่งบรรพชิตไม่สมควรทำ เพราะอาจนำความเสื่อมเสียมาสู่พระศาสนา เป็นการกระทำที่ผิดพระวินัย ผิดวิสัยของสมณะ และฝ่าฝืนกฎหมายของราชอาณาจักร ผู้ฝ่าฝืนประกาศนี้ให้มีการลงทัณฑ์กรรม ปิพพณียกรรม จนถึงให้สึกเป็นที่สุดตามควรแก่กรณี (วไลพร ภาณุदानนท์ ณ มหาสารคาม, 2521: 6)

ในทางปฏิบัติแม้บทบาทของหมอพระจะลดลงไปมาก แต่ก็ไม่ได้หมดไปอย่างสิ้นเชิง การศึกษาของอาจารย์วไลพร (เพ็ญอ้าง:1-50) เมื่อปี พ.ศ. 2521 ก็ยังพบว่าหมอพระให้การรักษาโรคอยู่ในวัดใจกลางกรุงเทพฯ การศึกษาค้นคว้าพบว่าหมอพระเหล่านี้ต่างได้รับการถ่ายทอดความรู้ในการรักษาจากหมอพระในอดีตที่มีทั้งวิธีการรักษา ตำรายา และคาถาอาคม โดยความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของโรคและการดูแลรักษา ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาผสมกับความเชื่อทางไสยศาสตร์ และความรู้ทางการแพทย์แผนปัจจุบัน ส่วนประชาชนที่มารับการรักษาจากหมอพระในการศึกษานี้พบว่าส่วนใหญ่เป็นคนยากจน การศึกษาน้อย ที่ไม่มีเงินหรือไม่สะดวกที่จะไปโรงพยาบาล รวมทั้ง

คนไข้ที่ไม่เชื่อว่าแพทย์แผนปัจจุบันจะรักษาโรคของตนหรือญาติให้หายได้ แต่เชื่อในความสามารถของหมอพระจะช่วยรักษาให้ตนหายป่วยได้

ภาพที่ 14 สมุนไพรรักษาโรค แต่ตำรับนี้ของแม่ชี มาแสดงในงานวันวิสาขบูชา ที่อสนามหลวง

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหมอพระที่ทำในปี พ.ศ. 2530 ของ ทิวา ธรรมอำนวยโชค และ ปี พ.ศ. 2540 ของ นวลจันทร์ กระเทียมหาญ ก็ยังพบว่าหมอพระยังมีบทบาทในการให้การดูแลสุขภาพให้กับประชาชนอยู่ โดยเฉพาะคนยากจน การศึกษาน้อย มีภูมิปัญญาอยู่ต่างจังหวัด หรือเป็นโรคที่หมดหวังหรือไม่มั่นใจในการรักษาด้วยการแพทย์แผนปัจจุบัน โดยยังหวังว่าหมอพระจะช่วยรักษาให้ดีขึ้นได้ และส่วนใหญ่ก็พอใจกับวิธีการรักษาและผลการรักษาของหมอพระ ส่วนวิธีการรักษาของหมอพระก็ยังคงเป็นวิธีการเดิมๆ เช่น การรดน้ำมนต์ การใช้ยาสมุนไพร ส่วนที่แตกต่างไปคืองานวิจัยทั้งสองชิ้นนี้พบว่าการใช้ยา หรือเทคโนโลยีทางการแพทย์แผนปัจจุบันเข้าไปประกอบมากขึ้น โดยเฉพาะงานของ นวลจันทร์ ที่ศึกษาหมอพระที่รักษาโรคกระดูกในจังหวัดชลบุรีรูปหนึ่ง พบว่าท่านมีความรู้ทางการแพทย์ค่อนข้างดี มีการดูแลฟิสิกส์เอกซเรย์ก่อนการเข้าเฝือกและประสานงานกับทางสถานีอนามัย และโรงพยาบาลชุมชนในพื้นที่เพื่อการส่งต่อผู้ป่วยได้อย่างเป็นระบบ ซึ่งถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจของหมอพระ

ภาพที่ 15 อีกรูปแบบหนึ่งของพระที่มีบทบาทในการรักษาโรค ในงานวันวิสาขบูชา ที่อสนามหลวง

กล่าวได้ว่าหมอพระเป็นวัฒนธรรมการดูแลสุขภาพที่อยู่คู่กับสังคมไทยตลอดมา แม้ว่าจะมีข้อห้ามทางพระวินัย ถูกเบียดขับให้กลายเป็นการรักษาโรคที่ผิดกฎหมาย ถูกสั่งห้ามอย่างเป็นทางการจากคณะสงฆ์มาถึงเกือบหนึ่งศตวรรษแล้ว แต่ก็ยังสามารถดำรงอยู่ในสังคมได้ ซึ่งสะท้อนว่ารูปแบบการรักษานี้ยังคงเป็นที่ต้องการของสังคม และช่วยแก้ปัญหาสุขภาพให้กับคนอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่สามารถพึ่งระบบการแพทย์กระแสหลักได้ด้วยเหตุผลอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ว่ารูปแบบการรักษาของหมอพระจะมีการปรับเปลี่ยนไปบ้างตามความเจริญของความรู้และเทคโนโลยี แต่เอกลักษณ์ที่โดดเด่นอย่างหนึ่งที่พบเป็นส่วนใหญ่คือการไม่คิดค่ารักษาพยาบาลหรือคิดในราคาที่ต่ำมาก ค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่ได้มาจากการบริจาคของผู้มีจิตศรัทธา และมีการประยุกต์เอาหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนามาใช้ประกอบในการให้การรักษ การมีเมตตาธรรมของพระที่ให้การรักษา ที่ได้ช่วยสร้างขวัญกำลังใจให้กับผู้ป่วยเป็นอย่างดี ซึ่งยากที่จะสร้างให้เกิดขึ้นได้ในโรงพยาบาล สมควรที่จะให้ความสนใจพัฒนารูปแบบการให้การรักษของหมอพระให้สามารถช่วยเหลือผู้ป่วยได้มากขึ้น โดยให้เกื้อหนุนไปกับการปฏิบัติธรรมเพื่อการพัฒนาด้านในของชีวิตทั้งตัวพระเองและญาติโยมที่มาขอรับการช่วยเหลือ

4.3.4 การสวดพระปริตร

การสวดพระปริตรเป็นพิธีกรรมทางพุทธศาสนาอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ “ปริตฺต” ตามรูปศัพท์แปลว่า คຸ້ມครอง การสวดพระปริตรนั้น หมายถึงการสวดเพื่อคຸ້ມครองป้องกันอันตราย กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2542: 9-10) กล่าวถึงตำนานการสวดพระปริตรว่ากำเนิดขึ้นในประเทศลังกา ประมาณ 500 ปีหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ตามการร้องขอของประชาชนที่ต้องการให้มี

บทว่ายมนต์เพื่อความเป็นสิริมงคลแบบพวกพราหมณ์ผู้ทรงพระเวท แต่เนื่องจากพุทธศาสนาไม่สนับสนุนให้มีการสวดอ้อนวอนขอจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พระสงฆ์จึงได้เลือกพระสูตรจากพระไตรปิฎก และบทสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยมาสวดเพื่อการนี้และใช้สืบทอดกันมา จากการที่พุทธศาสนาของลังกาเคยมีอิทธิพลต่อจารีตพุทธศาสนาของไทยสูงมาก จึงได้มีการนำบทสวดพระปริตรเข้ามาสวดในประเทศไทยด้วย ศิริพร ยินดี (2543: 53) ได้อ้างถึงหลักฐานในหนังสือท้าวศรีจุฬาลักษณ์ว่า มีการสวดพระปริตรกันมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัยแล้ว โดยทำเป็นพิธีใหญ่ของเมืองสวดในช่วงตรุษสงกรานต์ติดต่อกัน 3 วัน มีการยิงปืนใหญ่รอบพระนครด้วย นับว่าจะให้เสียงปืนขับไล่วิญญาณชั่วร้ายตกใจหนีไป และได้ถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาโดยปรับปรุงกันเป็นระยะๆ จนเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงวันขึ้นปีใหม่เป็นวันที่ 1 มกราคม แบบสากล เมื่อ พ.ศ. 2480 พิธีนี้จึงเลิกไป (เพ็งอ้าง: 67)

แต่เดิมการสวดพระปริตรพระสงฆ์จะคัดเลือกพุทธพจน์จากพระไตรปิฎกเฉพาะส่วนที่เป็น การให้ศีลให้พร รักษา ค้ำครอง ป้องกันกับผู้ฟัง มารวมเข้าเพื่อสวดพร้อมๆ กัน ซึ่งก็จะคัดเลือกบทที่พระแต่ละรูปพอใจแตกต่างกันไปบ้าง ต่อมาเมื่อมีการนำมาใช้ในงานพระราชพิธีจึงมีการเลือกบทที่เป็นมาตรฐานขึ้นมาเรียกว่า ราชปริตร ซึ่งมี 2 แบบ คือ จุลปริตร เป็นฉบับย่อ คนไทยเรียก 7 ด่านาน อีกแบบหนึ่งเรียก มหาราชปริตร หรือที่รู้จักกันในชื่อ 12 ด่านาน ซึ่งเป็นบทที่ยาวกว่า (พระราชวรมุณี (ประยูร ฐมภูมิโต), 2543: 1-2) จากนั้นจึงใช้บทสวดทั้งสองนี้เป็นมาตรฐานกันสืบมา ประเทศไทยก็รับการสวดพระปริตรทั้ง 2 แบบนี้จากลังกามาใช้ แต่เดิมหากเป็นงานมงคลสามัญ เช่น ทำบุญเรือนฉลองพระ หรือโกนจุก จะสวด 7 ด่านาน แต่ถ้าเป็นงานมงคลพิเศษ เช่น งานฉลองอายุ และแต่งงาน บ่าวสาวจะสวด 12 ด่านาน ต่อมาระยะหลังก็เปลี่ยนไปโดย 12 ด่านาน ใช้สวดเฉพาะในงานหลวง บางงาน คือ งานพระราชพิธีถือน้ำ งานพระราชพิธีแรกนา กับงานพระราชพิธีเฉลิมพระชันษา โดยสวดในอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนกรณีนอกจากนี้ก็จะสวดเจ็ดด่านานเป็นพื้น (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2542: 15)

สำหรับจุดมุ่งหมายของการสวดพระปริตรนั้น ปรากฏอย่างชัดเจนในคำอาราธนาของอุบาสกอุบาสิกาเพื่อให้พระสวดพระปริตรที่เริ่มต้นด้วย “วิปตติปะฏิพาหะ...” ซึ่งแปลว่าขอมนต์พระคุณเจ้าได้โปรดสวดพระปริตรที่เป็นมงคล คือ เหตุแห่งความเจริญ ด้วยเหตุผล 3 ประการ ดังนี้ ประการที่ 1 วิปตติปะฏิพาหะ เพื่อป้องกันภัยพิบัติทั้งหลาย ประการที่ 2 สัพพะสัมปตติสิทธิยา เพื่อความสำเร็จแห่งสมบัติแห่งสิ่งที่พึงปรารถนา ประการที่ 3 สัพพะทุกขะ วินาสายะ... สัพพะภะยะ วินาสายะ... สัพพะ โรคะ วินาสายะ... เพื่อกำจัดหรือเพื่อความพินาศแห่งความทุกข์ทั้งปวง แห่งภัยทั้งปวง และแห่งโรคทั้งปวง โดยรวมก็คือเพื่อป้องกัน รักษา และกำจัดภัยพิบัติต่างๆ ถ้ายังไม่เกิดก็ไม่ให้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วไม่ว่าจะเป็นความทุกข์โศกโรคภัย ก็ขอให้หายไป (พระราชวรมุณี (ประยูร ฐมภูมิโต), 2543: 2)

สำหรับการสวดพระปริตรให้มีอานุภาพมาก พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ผู้ฟังต้องเป็นผู้บริสุทธิ์และมีศรัทธา จึงมักเริ่มต้นด้วยการให้ผู้ฟังรับศีล 5 ก่อน ส่วนพระผู้สวดจะต้องมีจิตแน่วแน่

มีสมาธิ มีเมตตาจิตเป็นเบื้องหน้า สวดเพื่อสงเคราะห์ อนุเคราะห์ มิใช่สวดเพื่อเห็นแก่ลาภจึงจะทำให้พุทธมนต์นั้นศักดิ์สิทธิ์ เมื่อจะเริ่มสวดจึงให้พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งจะกล่าวบทขัดเจ็ดตำนาน หรือสิบสองตำนานขึ้น ซึ่งมีความหมายในทำนองที่ว่า ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายได้โปรดตั้งเมตตาจิต แผ่เมตตา ขอบำรุงภาพแห่งพระปริตรนี้จงปกป้องรักษาผู้ฟังขอพระคุณเจ้าอย่าได้มีจิตใจวอกแวกสวดพระปริตรที่เป็นมงคลเกิด จากนั้นจะเป็นการกล่าวบทชุมนุมเทวดา ที่เริ่มต้นด้วย “สัคเค กาเม จะรูป...” ซึ่งหมายความว่าขออัญเชิญเทวดาในสวรรค์ชั้นกามาวจร รูปาวจรภูมิเทวดาทั้งหมด เทวดาที่รักษาอยู่ในที่ต่างๆ รวมทั้งคนธรรพ์ นาค ยักษ์ ให้มาประชุมพร้อมกันเพื่อฟังการสวดพระปริตร เมื่อชุมนุมเทวดาเสร็จ พระสงฆ์ผู้เป็นประธานจึงเริ่มต้นสวดด้วยบทบูชาพระรัตนตรัย “นะโม ตัสสะ...” ตามด้วยไตรสรณคมน์ และบทสรรเสริญพระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ จากนั้นจึงเริ่มบทพระปริตรที่ 1 คือมงคลสูตร 38 ประการ จากนั้นต่อด้วยบทพระปริตรที่ 2 และ 3 ต่อไปจนถึงบทที่ 7 หรือบทที่ 12⁴ เป็นอันจบการสวดพระปริตร ซึ่งเนื้อหาของบทสวดแบ่งได้เป็น 2 หมวด หมวดแรก เป็นบทพระปริตรที่เกี่ยวข้องกับพระรัตนตรัย ชัยชนะของพระพุทธเจ้าต่อกิเลสมาร และอ้างในสังฆะนั้นให้มาเป็นพยานภาพ ให้ประสบความสำเร็จ และพ้นจากภัยพิบัติ ส่วนหมวดที่ 2 เป็นบทที่เกี่ยวกับการแผ่เมตตาให้เทพดาอารักษ์และภูติผีปีศาจไม่ให้มาทำอันตราย และมาช่วยปกป้องคุ้มครอง (เพ็งอ้าง: 3-5)

ธนิต อยู่โพธิ์ (2542: 41, 43) ได้เขียนถึงอานุภาพของการสวดพระปริตรตามที่ระบุไว้ในบทขัดตำนานและในบทสวดพระปริตรพอสรุปได้ดังนี้ 1) มีอำนาจ บำบัด ทุกข์โศก โรคภัย ไข้ป่วย และความร้อนร่นกระวนกระวายใจ 2) สามารถ ขจัด ภัยอันตราย ลางชั่ว และฝันร้าย 3) ปัดเป่า เสนียดจัญไร อุบาทว์ บาปเคราะห์ สิ่งอวมงคล ดาวันภัยตรึงที่เลวร้ายและเสียงนกที่ไม่พึงใจ 4) ป้องกัน โจรภัย อัคคีภัย อสรพิษสัตว์ร้าย อดมนุษย์ ภูติ ผี ยักษ์ นาค คนธรรพ์ และเทวดาที่เลวร้าย 5) คุ้มครองรักษาให้ปราศจากทุกข์โศก ไร้โรคพาธ ปราศจากอุปัทวันตรายทุกประการ ปลอดภัย ไม่มีเวร เียนใจ ไม่เดือดร้อน นอนหลับสบาย ไม่ฝันเห็นสิ่งเลวร้าย อีกทั้งยังช่วยให้เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ถ้าเป็นสตรีมีครรภ์ก็ช่วยให้คลอดง่าย ที่มีผู้ปองร้ายก็แคล้วคลาด ปลอดภัย สุขกายสบายใจ มีอายุยืน เกษมสำราญ สวรรค์ มีชัยมงคล และเจริญงอกงามในพระบวรพุทธศาสนาตลอดเวลาทุกเมื่อ คุ้มครองป้องกันรักษาตลอดไปถึงมวณฺเฑาะและพวกพ้อง แต่การที่บทพระปริตรจะมีเดชอานุภาพนั้นท่านว่าเกี่ยวกับวิธีสวดและบริกรรมโดยถูกต้องและด้วยความเลื่อมใสศรัทธาด้วย มีกล่าวไว้ด้วยว่าการสวดพระปริตรจะไม่คุ้มครองรักษา เพราะเหตุ 3 ประการ คือ เพราะกรรมเข้ามาขัดขวาง เพราะกิเลสเข้ามาขัดขวาง และเพราะไม่เชื่อ

แทมไบห์ (Tambiah, 1970: 199-200) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับพิธีสวดพระปริตรว่ามีลักษณะใกล้เคียงกับการท่องมนตรา (mantra) ของพราหมณ์ในศาสนาฮินดู และการสวดธารณี (dharani) ของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน โดยผู้ฟังหวังว่าจะได้รับการปกป้องคุ้มครองจากภัยอันตรายต่างๆ เมื่อได้ฟังคาถาอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพุทธวจนะ แม้จะไม่เข้าใจในถ้อยคำที่พระสวดเลยก็ตาม

กลายเป็นว่าทำให้การสวดนั้นเป็นความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา อย่างไรก็ตามในมิลินทปัญหาก็ได้ให้คำตอบเรื่องนี้ไว้ส่วนหนึ่ง ซึ่งพระเจ้ามิลินทะได้ตั้งคำถามกับพระนาคเสนว่าในเมื่อพระพุทธองค์ประกาศว่ามนุษย์เราไม่สามารถหลีกเลี่ยงไปจากความตายได้ เหตุใดจึงทรงประกาศคาถาที่ใช้ปกป้องภัยที่จะเกิดกับมนุษย์ พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่าไม่มีพิธีกรรมใดที่จะยืดอายุของผู้ที่ถึงวาระสิ้นอายุขัย แต่คาถาที่พุทธองค์ประกาศนั้นช่วยป้องกันภัยจากสิ่งชั่วร้ายต่างๆ ขณะเดียวกันก็ไม่สามารถยับยั้งผลของกรรมที่เกิดจากการกระทำชั่วของคนบาปได้

อย่างไรก็ตาม แทมโบห์ (เพ็งอึ้ง: 207) เห็นว่าในสายตาของชาวบ้านการสวดพระปริตรเป็นการทำบุญอย่างหนึ่งซึ่งมีเป้าหมายในผลที่ต้องการค่อนข้างชัดเจนนั่นคือความสุข โชคดี และรอดพ้นจากการรบกวนของวิญญูณชั่วร้ายต่างๆ เพราะพิธีที่ประกอบขึ้นโดยพระยอมใช้ปราบผีได้อยู่แล้ว นอกจากนี้การปฏิบัติต่อผีด้วยวิธีนี้ไม่จำเป็นต้องใช้วิธีการประจบ ปล่อยประโลม เอาอกเอาใจ หรือมีการเข้าทรง อย่างเช่นพิธีที่ทำโดยชาวบ้านเอง แต่จะเป็นการทำในด้านบวก เช่น การใช้สายสิญจน์ และการประพรมน้ำมนต์โดยพระ พิธีกรรมที่มีการสวดที่ยาวนาน มีการประกอบน้ำมนต์ในขณะที่พระกำลังสวดมนต์ การดับเทียนที่ทำน้ำมนต์โดยการจุ่มลงไปใต้น้ำมีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ว่าเป็นการหมดหรือดับไปของทุกข์ภัยที่มี แล้วนำน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์นั้นมาประพรมให้กับผู้ที่ฟังการสวด เป็นพิธีกรรมที่มีคุณค่าต่อผู้เข้าร่วมฟังสวดรู้สึกว่าได้รับการถ่ายทอดสิ่งที่ดีๆ กลับมา

แม้การสวดพระปริตรจะไม่ใช่วิธีกรรมการรักษาโรคโดยตรง แต่ผู้ที่เข้าฟังสวดก็หวังว่าจะให้มีผลช่วยป้องกันหรือแก้ปัญหาลุขภาพด้วยโดยเฉพาะในผู้ที่มีปัญหาสุขภาพอยู่แล้ว ผู้ป่วยอาจเข้าร่วมฟังสวดพระปริตรด้วย แต่มักจะไม่นิยมให้จัดการสวดพระปริตรเพื่อการรักษาผู้ป่วย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเป็นคาถาที่ยาวมีพิธีกรรมขั้นตอนประกอบหลายอย่าง หากเป็นการสวดให้กับผู้เจ็บป่วยโดยตรงมักจะเป็นการสวดโพชฌงค์มากกว่า

4.3.5 สวดโพชฌงค์

บทสวดโพชฌงค์ เป็นบทสวดบทหนึ่งในพระปริตรที่เป็นมหาราชปริตร หรือ 12 คำนาน โดยอยู่ในคำนานที่ 10 ชื่อว่า โพชฌงค์ปริตร โพชฌงค์โดยความหมายทางธรรมแล้วถือว่าเป็นธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มีองค์ประกอบ 7 ข้อ ได้แก่ สติ ธรรมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา (พระธรรมปิฎก, 2543: 239) ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงอานุภาพของการสาธยายโพชฌงค์ว่าสามารถรักษา พระมหากัสสป พระมหาโมคคัลลานะ และสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเอง ให้หายจากอาพาธรุนแรงได้ ในกรณีของพระมหาโมคคัลลานะ เมื่อครั้งท่านอาพาธ ไม่สบายเป็นไข้หนัก อยู่ ณ เขาคิชฌกูฏ พระพุทธองค์ได้ทรงสาธยายคุณของโพชฌงค์ให้ฟังทำให้ท่านพระมหาโมคคัลลานะหายอาพาธได้ (ส.ม. 19/420-424) ส่วนพระองค์เมื่อประทับอยู่ที่พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้นครราชคฤห์ ทรงประชวรเป็นไข้หนัก “ครั้งนั้นท่านพระมหาจุณฑะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ... พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะท่านพระจุณฑะว่าดูกรจุณฑะ โพชฌงค์จงแจ่มแจ้งกะเธอ.”

(ส.ม. 19/426) จากนั้นท่านพระจุนทะก็ได้สาธยายพระคุณของโพชฌงค์ พระพุทธเจ้าสดับแล้วได้กล่าวกับท่านพระมหาจุนทะว่า “...ดูกรจุนทะ โพชฌงค์ดีนัก...” เพราะช่วยให้พระผู้มีพระภาคทรงหายจากประชวรครั้งนั้น (ส.ม. 19/428)

ด้วยเหตุนี้จึงเชื่อกันว่าการสวดโพชฌงค์เป็นมนต์โอสธที่ใช้รักษาอาการป่วยไข้ให้หายได้นอกจากการรวมเข้าไว้เป็นตำนานหนึ่งในมหาราชปริตร (12 ตำนาน) แล้ว ยังนิยมนำมาสวดให้ผู้ป่วยฟังเป็นการเฉพาะด้วย เนื่องจากเป็นบทสวดที่ไม่ยาว และไม่จำเป็นต้องมีพิธีกรรมประกอบมากนัก จึงพบว่ามีการนิมนต์พระมาเทศน์โปรดผู้ป่วยที่บ้านหรือที่โรงพยาบาลด้วย

4.3.6 สวดภาณยักษ์

บทสวดภาณยักษ์เป็นอีกหนึ่งตำนานในพระปริตรที่มีชื่อเฉพาะว่า อาฏานาฏิยปริตร โดยใช้เป็นบทสวดตำนานที่เจ็ด ในจุลราชปริตร (เจ็ดตำนาน) และสวดเป็นตำนานที่แปด ในมหาราชปริตร (สิบสองตำนาน) แต่เดิมมาได้รวมสวดอยู่ในการสวดพระปริตรทั้งในพระราชพิธีและพิธีกรรมของชาวบ้าน ต่อมาเมื่อยกเลิกพิธีสวดหลวงในช่วงปีใหม่เพราะปรับการเฉลิมฉลองปีใหม่มามีเป็นปีใหม่สากล จึงได้ลดการสวดพระปริตรลงเหลือเพียงปริตรเดียวหรือภาณเดียว นั่นคือ อาฏานาฏิยปริตรหรือภาณยักษ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้คุ้มครอง ป้องกัน รักษา ขับไล่สิ่งอัปมงคลทั้งปวง โดยมีวัดโพธิ์ (วัดพระเชตุพนฯ) เป็นต้นแบบของการนำมาสวด เนื่องจากเคยมีพระที่ร่วมสวดในพิธีหลวงมาก่อน (ศิริพร ยินดี, 2543: 67) จึงทำให้เกิดประเพณีการสวดภาณยักษ์ขึ้นมาโดยเฉพาะและได้รับความนิยมมากขึ้นในปัจจุบัน

อานุภาพของการสวดภาณยักษ์ได้มีกล่าวไว้ใน อาฏานาฏิยสูตร ในพระไตรปิฎก (ที.ปา. 11/207-220) ซึ่งมีใจความโดยสรุปว่า เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคประทับ ณ เขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ ในราตรีหนึ่งทำวามหาราชทั้งสี่ (จตุรหาราชิกา) พร้อมด้วยเสนารักษ์ คนธรรพ์ (รุกขเทวดา) ภูมิกษัตริย์ และนาค มาเฝ้าพระผู้มีพระภาค เมื่อท่านทั้งหลายบังคมแล้ว ทำเวสวัณมหาราช กราบทูลว่ายักษ์มีอยู่หลายพวกทั้งชั้นสูง ชั้นกลาง ชั้นต่ำ ที่ล้อมใสในพระพุทธองค์ก็มี ที่ไม่ล้อมใสก็มี แต่โดยมากยักษ์มิได้ล้อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเลย ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท และงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา แต่พวกยักษ์โดยมากมิได้งดเว้นจากสิ่งเหล่านี้จึงไม่ชอบ แต่เนื่องจากมีสาวกของพระผู้มีพระภาคจำนวนมากที่อาศัยอยู่ในป่าอันเป็นที่อยู่ของยักษ์ที่ไม่ล้อมใสเหล่านั้น จึงได้ขอให้พระผู้มีพระภาคจงทรงเรียนการรักษา (หรือรักษา) อันชื่อว่าอาฏานาฏิยะเพื่อให้ยักษ์พวกนั้น ล้อมใส คุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียนเพื่อการอยู่ดำรงของเหล่าอุบาสก อุบาสิกา ภิกษุ ภิกษุณีทั้งหลาย ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงรับโดยคุษณิภาพ (ที.ปา. 11/207-208)

ใจความแห่ง “รักษา” นั้น เป็นถ้อยคำนัยสการพระพุทธเจ้าเจ็ดพระองค์ มีพระวิปัสสี เป็นต้น พระโคตมพุทธเจ้าเป็นที่สุด พร้อมทั้งพรรณนาถึงคุณลักษณะของพระองค์ มีการกล่าวพรรณนาถึง

ท้าวมหาราชทั้ง 4 องค์ ประจำทิศต่างๆ พร้อมด้วยบุตร ซึ่งเคารพ นมัสการพระพุทธเจ้า เมื่อภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เรียน “รักษา” นี้ ท่องบ่นดีแล้ว อมนุษย์ใดๆ จะเป็นยักษ์ คนธรรพ์ กุมภัณฑ์ นาค ตลอดจนพวกฟุ้ง ถ้ามีจิตประทุษร้าย เข้าไปใกล้ผู้เรียน “รักษา” นี้ จะเข้าพวกไม่ได้ เหมือนโจร จะถูกลงโทษ มหาเสนาบดีจะคอยชี้ความผิดมนุษย์เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเล่าให้ภิกษุฟัง และทรงอนุญาตให้เรียน “รักษา” นี้ได้

ปัจจุบันการสวดภาณยักษ์ได้ถูกปรับรูปแบบให้เป็นพิธีกรรมที่สอดคล้องกับสภาพสังคมมากขึ้น ศิริพร ยินดี (2543: 71-72) ศึกษาพบว่ามีการปรับเปลี่ยนตั้งแต่วัตถุประสงค์ที่นอกจากจะช่วย รักษาคุ้มครองให้ปลอดภัยจากอมนุษย์ จากอันตรายต่างๆ และขับไล่สิ่งอัปมงคลแล้ว ยังใช้เสริม บารมีผู้ร่วมพิธี ให้มีสิริมงคล ทำให้ชีวิตรุ่งเรือง แก้ไขความโชคร้าย ต่อชะตา ต่ออายุสำหรับผู้ที่มี เคราะห์ ตลอดจนแก้ปัญหาสุขภาพที่หาสาเหตุไม่ได้ ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาครอบครัว ใช้เป็นวิธีการ จัดหาปัจจัยเข้าวัด และหารายได้ให้กับกลุ่มผู้รับจัดงานให้กับวัดต่างๆ

ในส่วนของพิธีกรรมและโอกาสในการจัดงาน แทนที่จะจัดในช่วงวันสำคัญที่เป็นเทศกาล เฉพาะ หรือจัดสวดในช่วงเดือนเดือนสี่และเดือนห้าในช่วงหน้าแล้งหลังเก็บเกี่ยวพืชผลเหมือนในอดีตดังที่เคยเป็นมา ก็เปลี่ยนมาจัดในวันหยุดนักขัตฤกษ์ และเสาร์-อาทิตย์ และจัดสวดวันละ 2 รอบ คือช่วงบ่าย และค่ำ เพื่อความสะดวกของผู้มาร่วมพิธี ผมมีโอกาสได้ไปสังเกตการจัดพิธีนี้ด้วยในช่วง กลางปี 2545 พบว่ามีการจัดเตรียมพิธีอย่างกระชับเป็นระบบ มีขั้นตอนการรับรองผู้มาร่วมงานให้ ร่วมทำบุญเป็นจุดๆ ตั้งแต่เข้ามาในงานก่อนเริ่มพิธีสวด โดยเริ่มตั้งแต่ซื้อเครื่องสังฆทาน และสิ่งของ ที่จะนำมาใช้สวดเคราะห์ เช่น พระพุทธรูป แล้วนำมาถวายสังฆทานเป็นรอบๆ ไป หลังจากถวาย สังฆทานเสร็จให้ไปบูชาพระราหู เขียนชื่อลงในแผ่นทองเหลืองเพื่อสวดเคราะห์ จากนั้นไปรับ วัตถุมงคล ไปเดินเลือกเช่าวัตถุมงคลประเภทต่างๆ เป็นจุดๆ ไปโดยมีโฆษกกล่าวแนะนำอานุภาพ อย่างคล่องแคล่ว ในขณะที่กลุ่มที่มาใหม่ก็เริ่มการถวายสังฆทานอีกชุดหนึ่ง (ซึ่งใช้ชุดสังฆทานและ พระพุทธรูปชุดเดิมออกไปเวียนจำหน่ายใหม่) วัตถุมงคลที่นำมาให้เช่ามีหลากหลายชนิดให้เลือก เช่น พระเครื่อง รูปเจ้าแม่กวนอิม น้ำมันต์ ผ้ายันต์ นางกวัก ปลัดขิก ตะกรุด ลูกประคำ ไชเงินไชทอง สาลิลาลิ้นทอง ทราญเสก ถั่วเขียวเสก ข้าวสารเสก ฯลฯ ที่มีเจ้าหน้าที่คอยให้คำแนะนำอานุภาพของ วัตถุมงคลเหล่านี้ทั้งการช่วยให้แคล้วคลาดจากอันตราย ช่วยทำมาค้าขาย เรียกลูกค้า ทำธุรกิจรุ่งเรือง ฯลฯ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ดำเนินไปเรื่อยๆ จนกว่าจะถึงเวลาเริ่มพิธีสวด

สืบทอดอายุ สวดบังสกุลเป็น บังสกุลตาย มีการกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของการสวดภาณยักษ์ พิธีสวดจริงๆ จะเริ่มเวลา 13.00 น. หรือ 19.00 น. ในรอบค่ำ ซึ่งจะเริ่มด้วยการจุดประทัดขับไล่สิ่งอัปมงคล ผู้ร่วมพิธีจะนั่งอยู่ใต้บริเวณที่ซึ่งสายสัญญาณไว้เป็นตารางสี่เหลี่ยม แล้วนำสายสัญญาณที่มีอยู่ในชั้นครุมาผูกกับผ้ายันต์ท้าวเวสสุวรรณหรือผ้ายันต์นางกวัก (แล้วแต่ว่าเป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย) แล้วโยนเข้ากับสายสัญญาณด้านบนแล้วจึงนำมาวนรอบศีรษะ หลังจากจุดเทียนชัย อาราธนาศีล อาราธนาพระปริตรแล้ว พระก็จะให้ศีล สวดนพเคราะห์ซึ่งขณะที่สวดนี้ผู้ร่วมพิธีจะนำสายสัญญาณมาวนรอบศีรษะ 3 รอบ หลังจากนั้นนิมิตธรรมเทศนา มีการถวายผ้าป่า แล้วจะเป็นช่วงพักซึ่งโฆษกก็จะประกาศโฆษณาวัตถุมงคลอีก และให้ผู้ร่วมพิธีไปทำธุระส่วนตัวก่อนที่กลับมาฟังสวดภาณยักษ์

การสวดภาณยักษ์จะประกอบด้วย 2 ช่วง คือเริ่มด้วยภาณยักษ์ และตามด้วย ภาณพระ ใช้เวลาช่วงละประมาณ 20-30 นาที โดยจะมีพระ 4 รูปที่มีความเชี่ยวชาญเป็นผู้สวดด้วยเสียงโหยหวาน สูงๆ ต่ำๆ และมีพระอีก 2 รูป นั่งปรก (กำหนดจิตทำน้ำพระพุทธรูป) ซึ่งมักใช้ (หรืออ้างว่า) เป็นพระเกจิอาจารย์ที่มีความสามารถทางจิต มีอาคมแก่กล้า ขณะที่สวดนี้ผู้ร่วมพิธีจะนำสายสัญญาณมาวนรอบศีรษะ 3 รอบอีกเช่นเคย พร้อมกับประนมมือถือปลายสายสัญญาณไว้ด้วย ในระหว่างการสวดก็จะมีการจุดประทัดเป็นระยะๆ ในระหว่างการสวดนี้ผู้ร่วมพิธีบางคนอาจมีอาการ “ของขึ้น” ก็จะมีพระและเจ้าหน้าที่คอยเดินประพรมน้ำมนต์และสวดคาถาบางอย่างให้ บางแห่งพระที่ประพรมน้ำมนต์นี้จะใช้หญ้าคาพาดที่ร่างกายของผู้ที่มีการการของขึ้น หากไม่สงบก็จะเปลี่ยนเป็นหาว หรือใช้เท้าเหยียบลงบนตัวด้วยท่าทีของยักษ์ในการแสดงโขน เมื่อเสร็จสิ้นจากการสวด ประชาสัมพันธ์ที่มักแต่งกายด้วยชุดขาวนุ่งโจงกระเบน ก็จะกล่าวถึงอานุภาพของวัตถุมงคลต่างๆ ที่ผ่านพิธีกรรมปลุกเสกมา ให้ผู้ร่วมพิธีได้เช่าในราคาที่ตั้งไว้อีกครั้งก่อนที่จะแยกย้ายกันกลับ (เพ็ญอ้าง: 163-164; ศิริพร ยินดี, 2543: 73-77)

ก่อนวันจัดพิธีสวดทางคณะผู้จัดจะจัดให้มีการประชาสัมพันธ์ โดยตั้งป้ายประชาสัมพันธ์ขนาดใหญ่ การจัดรถออกประชาสัมพันธ์ และแจกใบปลิว ที่ดำเนินการกันอย่างเป็นระบบ เนื่องจากเป็นกลุ่มผู้จัดกิจกรรมนี้โดยเฉพาะ ส่วนหนึ่งสังเกตได้จากลักษณะใบประชาสัมพันธ์ที่มีรูปแบบและเนื้อหาลักษณะเดียวกัน เปลี่ยนแปลงแต่สถานที่จัดและรายละเอียดเล็กน้อย ในระยะหลังได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและชื่อใหม่เป็นการสวด “*ยัญญกิจ มหาเทพ*” โดยกล่าวว่าพิธีที่ยิ่งใหญ่กว่าการสวดภาณยักษ์ เป็นพิธีบวงสรวงเทพอันยิ่งใหญ่ที่สืบมาแต่สมัยอยุธยา

ในส่วนของผู้ร่วมพิธีนั้น จากการศึกษาของ กิตติพร ใจบุญ และสมรภัฏ ชัยสิงห์กานานนท์ (2545: 166) พบว่ามีผู้เข้าร่วมพิธีอยู่ระหว่าง 500-600 คน แต่สำหรับวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งถือว่าเป็นต้นแบบเพราะมีพระที่เคยเข้าร่วมสวดในพิธีหลวงมาสวด จัดขึ้นเพียงวันเดียวมีผู้เข้าร่วมถึง 4,000-5,000 คน ศิริพร ยินดี (2543: 125-128) ศึกษาโดยใช้แบบสอบถามสัมภาษณ์ผู้ร่วมพิธี 202 ราย ที่มาร่วมพิธีสวดใน 10 วัด ในเขตกรุงเทพฯ พบว่าผู้ร่วมพิธีเป็นเพศหญิงมากกว่าชายเล็กน้อย (ร้อยละ 52) ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 42.6) มีอาชีพรับจ้างทั่วไป การศึกษาดำกว่าระดับปริญญาตรี (ร้อยละ 68.8) จากการ

ทดสอบความรู้ทางพุทธศาสนาพบว่าส่วนใหญ่ (ร้อยละ 51.5) มีความรู้ด้านพุทธศาสนาไม่ผ่านเกณฑ์ที่สร้างขึ้น และไม่ได้ปฏิบัติตัวในฐานะพุทธศาสนิกชนที่ได้อย่างเคร่งครัดนัก ผู้เข้าร่วมพิธีเชื่อว่าการเข้าร่วมพิธีสวดภาณยักษ์จะช่วยสะเดาะเคราะห์ (ร้อยละ 66.3) และป้องกันสิ่งอัปมงคล ภูตผี คุณไสยได้ (ร้อยละ 68.8)

รักในหลวงห่วงลูกหลาน
ช่วยกันด้านอาสาสมัคร

หลวงพ่อน้อย วัดศาลิน จ.นครนายก
เทพเจ้าแห่งนันทสมทาสลาม
ขอเชิญร่วมพิธีมหามงคลยิ่งใหญ่อีกครั้ง

สะเดาะเคราะห์เคราะห์หลวงพระธา (สิบะเสาะ) เสริมบารมี เสริมโชคลาภ เสริมบารมี เจ้าพ่อ เจ้าแม่ หรือปลุกเสกตัวบ้านเรือนทางของเทพองค์ท่านด้วย ฤทธาภาณิระทาน ศักติวิภากรวม และสวดเพื่อล้างอาวราฟให้กับคนที่เกิดปีมะโรงหรือปีอื่น ๆ บูชาสิ่ง พระวราฐ เป็นพิธีบวงสรวงเทพอันยิ่งใหญ่บนสรวงสวรรค์กลางอาวราฟให้กับคนที่เกิดปีมะ (คนที่ไม่ได้เกิดปีมะโรงหรือปีอื่นใด) เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวท่านให้เจริญรุ่งเรือง เพื่ออนุรักษ์สืบสานวัฒนธรรมไทย

สวดถวายอัญญกิม มหาเทพ
(สวดแบบพิธีโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา)

ณ. วัดบางกระพี้
ถนนวัดสุขนิเวศน์ อยู่ปากซอยอภัยฯ ซอย 75
แขวงบางพลัด เขตบางพลัด กรุงเทพฯ

วันเสาร์ที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2545 สวดเวลา 13.00 น. กลางคืนสวด 19.00 น.
วันอาทิตย์ที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2545 สวดเวลา 13.00 น. กลางคืนสวด 19.00 น.

การปฏิบัติกรรมฐานในพิธี เพื่อสวดพระคาถาบทต่างๆตามแบบพิธีอย่างเคร่งครัด ไม่ผิดเพี้ยนในองค์พระไตรปิฎก ตามพระคาถาที่ได้ ภาวนาในหัวใจ ด้วยจิตที่ใสสะอาด บริสุทธิ์ใจ และมีความตั้งใจแน่วแน่ที่จะสวด เพราะเป็นการปลุกเสกตัวบ้านเรือนของท่านให้มีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุข โดยสมเด็จพระวันรัต วัดบวรนิเวศ

ดังนี้พิธีนี้จะถือเป็นพิธีศักดิ์สิทธิ์และสำคัญยิ่ง ท่านที่มีวัดมงคลต่างๆ มีนาเข้าพิธีได้ และท่านที่มีนาพนาและไร่ป่าเขาหรือไร่ในนาพนาท่านจะมีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุขและท่านที่มีนาพนาและไร่ป่าเขาหรือไร่ในนาพนาท่านจะมีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุขและท่านที่มีนาพนาและไร่ป่าเขาหรือไร่ในนาพนาท่านจะมีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุข

คุณ และ... พบเจ้าพิธีที่ได้เกิดคุณประโยชน์แก่ท่านที่มาร่วมพิธี จักรวาล “มนูญ” เนื่องจากการปฏิบัติหน้าที่และเป็นคนใจดี ใจกว้าง และมีความตั้งใจแน่วแน่ที่จะสวด เพราะเป็นการปลุกเสกตัวบ้านเรือนของท่านให้มีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุขและท่านที่มีนาพนาและไร่ป่าเขาหรือไร่ในนาพนาท่านจะมีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุขและท่านที่มีนาพนาและไร่ป่าเขาหรือไร่ในนาพนาท่านจะมีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุข

ลต ละ เล็ก ยาเสตติ และภาวนาพุทธนิมิต ชีวโคจรเรื่อง (โปรดฟัง)

ขอเชิญร่วมพิธีบูชารับส่งพระราหู
เพื่อขอพรส่งบันดาลโชคลาภตลอดปี 2545
(สำหรับหลวงพ่อน้อย วัดศีระทอง)

ขอเชิญร่วมทำบุญปิดทองหลวงพ่อบุญ-หลวงปู่ขาวอันศักดิ์สิทธิ์และเข้าร่วม พิธีสะเดาะเคราะห์ สิบะเสาะ เสริมบารมี เสริมโชคลาภ เสริมบารมี ขว่องเทพ ถวายมหาสังฆทาน สักการะกรรม เพื่อล้างอาวราฟให้กับคนที่เกิดปีมะโรงหรือปีอื่น ๆ บูชาสิ่ง พระวราฐ เป็นพิธีบวงสรวงเทพอันยิ่งใหญ่บนสรวงสวรรค์กลางอาวราฟให้กับคนที่เกิดปีมะ (คนที่ไม่ได้เกิดปีมะโรงหรือปีอื่นใด) เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวท่านให้เจริญรุ่งเรือง และท่านที่มีนาพนาและไร่ป่าเขาหรือไร่ในนาพนาท่านจะมีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุขและท่านที่มีนาพนาและไร่ป่าเขาหรือไร่ในนาพนาท่านจะมีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุข

ณ วัดบางกระพี้
ถนนวัดสุขนิเวศน์-วัดสวนแก้ว ค.บ.บางกร่าง
อ.เมือง จ.นนทบุรี

พระครูปลัด น.เวสท์ วรุตโน จะนั่งปรกปลุกเสกเทหิตนันทสมทาสลาม
ครั้งยิ่งใหญ่ เพื่อต้อนรับปีใหม่ท่านร่วมพิธีอีกด้วย

วันเสาร์ที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2545
สวด 2 เวลา กลางวันสวดเวลา 13.00 น. กลางคืนสวดเวลา 19.00 น.
วันอาทิตย์ที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2545
กลางคืนสวดเวลา 13.00 น. กลางคืนสวดเวลา 19.00 น.

ท่านใดที่...
เวลา 11.00 น. โทร. 0-2666-1111 สำหรับเรื่องหลวงพระธา 8 จ.นครนายก พระครูปลัด น.เวสท์ วรุตโน จะนั่งปรกปลุกเสกเทหิตนันทสมทาสลาม
เวลา 12.00 น. ถวายมหาสังฆทาน สักการะกรรม เพื่อล้างอาวราฟให้กับคนที่เกิดปีมะโรงหรือปีอื่น ๆ บูชาสิ่ง พระวราฐ เป็นพิธีบวงสรวงเทพอันยิ่งใหญ่บนสรวงสวรรค์กลางอาวราฟให้กับคนที่เกิดปีมะ (คนที่ไม่ได้เกิดปีมะโรงหรือปีอื่นใด) เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวท่านให้เจริญรุ่งเรือง และท่านที่มีนาพนาและไร่ป่าเขาหรือไร่ในนาพนาท่านจะมีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุขและท่านที่มีนาพนาและไร่ป่าเขาหรือไร่ในนาพนาท่านจะมีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุข

เวลา 13.30 น. ขึ้นต้นเจ้ากรรมนายเวรและเจ้ากรรมนายเวร สวดพระคาถา คือ กรรมจักรที่ประกอบไปด้วย 16 ชั้น 15 ชั้น และ 15 ชั้น เพื่อล้างอาวราฟให้กับคนที่เกิดปีมะโรงหรือปีอื่น ๆ บูชาสิ่ง พระวราฐ เป็นพิธีบวงสรวงเทพอันยิ่งใหญ่บนสรวงสวรรค์กลางอาวราฟให้กับคนที่เกิดปีมะ (คนที่ไม่ได้เกิดปีมะโรงหรือปีอื่นใด) เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวท่านให้เจริญรุ่งเรือง และท่านที่มีนาพนาและไร่ป่าเขาหรือไร่ในนาพนาท่านจะมีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุขและท่านที่มีนาพนาและไร่ป่าเขาหรือไร่ในนาพนาท่านจะมีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุข

“การปฏิบัติกรรมฐานในพิธี เพื่อสวดพระคาถาบทต่างๆตามแบบพิธีอย่างเคร่งครัด ไม่ผิดเพี้ยนในองค์พระไตรปิฎก ตามพระคาถาที่ได้ ภาวนาในหัวใจ ด้วยจิตที่ใสสะอาด บริสุทธิ์ใจ และมีความตั้งใจแน่วแน่ที่จะสวด เพราะเป็นการปลุกเสกตัวบ้านเรือนของท่านให้มีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุขและท่านที่มีนาพนาและไร่ป่าเขาหรือไร่ในนาพนาท่านจะมีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุขและท่านที่มีนาพนาและไร่ป่าเขาหรือไร่ในนาพนาท่านจะมีความเจริญรุ่งเรือง และมีความสุข

มหาเทพเพียงครั้งเดียว... (ท่านที่มาเข้าพิธี โปรดอย่าพลาดด้วยประการทั้งปวง)

ภาพที่ 17-18 ภาพแผ่นปลิวประชาสัมพันธ์การสวดอัญญกิมมหาเทพในวัดต่างๆ

จะเห็นว่าพิธีสวดภาณยักษ์ในปัจจุบันยังเป็นเครื่องมือที่ช่วยเสริมกำลังใจให้กับประชาชน แม้ผู้ที่อยู่ในเขตศูนย์กลางการพัฒนาอย่างในกรุงเทพมหานคร แม้ว่าการจัดพิธีสวดภาณยักษ์ (บางส่วน) ดูเหมือนว่าจะกลายเป็นธุรกิจของคนกลุ่มหนึ่งที่อาศัยวัดเป็นแหล่งหารายได้ อาศัยความรู้สึกศรัทธาต่อพุทธศาสนา และความรู้สึกไม่มั่นคงในจิตใจของคนยุคนี้เป็นจุดขายสินค้าและบริการ เปิดโอกาสให้คนกลุ่มหนึ่งมาชักจูงให้คนหลงมงายอย่างไร้เหตุผล ไม่เป็นไปในแนวทางแห่งปัญญา ไม่ได้ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาคนไปสู่การรู้เท่าทันสภาพที่เป็นจริง ลด ละ เพื่อมีความสุขที่แท้จริงตามหลักพุทธศาสนา ทั้งนี้ผมมิได้หมายความว่าพิธีการสวดภาณยักษ์เป็นสิ่งที่ไม่ดีควรยกเลิก แต่ไม่ควรปล่อยให้มีการแสวงหาผลประโยชน์จากความศรัทธาในพุทธศาสนาในลักษณะนี้ แม้ว่าอาจมีประโยชน์ช่วยเป็นกำลังใจให้กับคนบางกลุ่มที่อยู่ในภาวะสับสนขาดความมั่นคง แต่พิธีกรรมที่สืบเนื่องอยู่กับพุทธศาสนาควรจะนำไปเพื่อการสร้างเสริมปัญญาให้กับคนในสังคม ใช้เป็นอุบายให้คนหันมาสนใจในหลักธรรมะ การกลับมาให้ความสำคัญกับพิธีกรรมเหล่านี้อีกครั้งของคณะสงฆ์ และการเข้ามาตรวจสอบดูแลโดยภาครัฐ อาจช่วยพัฒนาให้พิธีกรรมในพุทธศาสนาเหล่านี้กลายเป็น

เครื่องมือในการพัฒนาจิตใจของผู้คนให้เข้าใจหลักธรรมยิ่งขึ้น ซึ่งน่าจะเป็นประโยชน์ต่อประชาชน และสังคมโดยรวมมากกว่าที่จะปล่อยให้เป็นอย่างนี้

4.3.7 รูปแบบอื่นๆ ของการนำพุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหาสุขภาพ

นอกเหนือจากการนำเอาหลักการ วิธีการ หรือสัญลักษณ์ ของพุทธศาสนาใช้ในการดูแลสุขภาพที่กล่าวถึงข้างต้นแล้ว ยังมีวิธีการอื่นๆ อีกที่อาจนำมาใช้ในการแก้ปัญหาต่างๆ ที่คนในสังคมเผชิญอยู่ ที่ไม่เฉพาะกับเรื่องของการดูแลสุขภาพ แต่ก็ใช้แก้ปัญหาสุขภาพด้วยในบางโอกาส เช่น การแขวนพระเครื่อง ผูกสายสิญจน์ ทำบุญสะเดาะเคราะห์ ถวายสังฆทาน รวมถึงการอธิษฐานขอพรจากพระพุทธรูป สถูป หรือพระพุทธรูป เป็นต้น

วัดทุ่งจันด้า
ตำบลคลองพลู กิ่งอำเภอเวียงชัยภูมิ จังหวัดจันทบุรี

**ขอเรียนเชิญท่านผู้มีจิตศรัทธาทั้งหลาย
เข้าร่วมพิธีสะเดาะเคราะห์นอนโลงบังสุกุล
ครั้งที่ ๑ ของปี พ.ศ. ๒๕๔๕**

เพื่อเป็นพิธีแก้เคล็ดให้กับชีวิตของเรา คือเหมือนตายแล้วเกิดใหม่
จะทำให้ชีวิตเกิดใหม่ ในปัจจุบันของเราดีขึ้น จะทำการค้าหรือประกอบธุรกิจใดๆ
จะได้สำเร็จตามเป้าหมาย ความเจ็บไข้ก็จะเบาบางลง การงานการเงินก็จะคล่องตัวขึ้น

กำหนดการ

เสาร์ - อาทิตย์ ที่ ๑๑ - ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๔๕
เวลา ๑๐.๐๐ - ๑๒.๐๐ น. เริ่มทำพิธีนอนโลงบังสุกุล
เวลา ๑๓.๐๐ น. เริ่มทำพิธีต่อ ถึงเวลา ๒๑.๐๐ น.

หมายเหตุ : มีการจัดถวายสังฆทานอุทิศส่วนกุศลให้เจ้ากรรม นายเวรตามปกติ
และมีวัดอุ้มผาง คือพระประจำวันเกิดพร้อมพืชมงคลได้เลย สมณาคณะและผู้เข้าร่วมพิธี
และถวายสังฆทานในครั้งนี้ด้วย มีอาหารจัดไว้ต้อนรับตลอดวัน

ค่าบูชาดอกไม้ธูปเทียน ชุดละ ๑๐๐ บาท
นอนโลงครึ่งละ ๔๐ คน ตามเบอร์เลขที่

ติดต่อสอบถามได้ตามหมายเลข
01-9045070 , 09-9352202 , 09-9362926
ติดต่อจองเบอร์ได้ที่หมายเลข 09-9398208

ภาพที่ 19 แผ่นปลิว “การนอนโลง” เป็นอีกพิธีกรรมหนึ่งที่ช่วยเหลือทางจิตใจให้ผู้ป่วยหรือมีเคราะห์

พระเครื่องที่ผ่านการปลุกเสกมาแล้วถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอานุภาพในการรักษาคุ้มครองผู้สวมใส่ เช่นเดียวกับ สายสิญจน์ ตะกรุด ของพระเกจิอาจารย์ที่ถือว่าทรงคุณวิเศษ รวมทั้งพระเครื่องที่เป็นแบบจำลองของพระพุทธรูปปางองค์ เช่น หลวงพ่อโสธร หรือพระพุทธรชินราช ที่คนเชื่อว่ามีอำนาจในการรักษาการเจ็บป่วยให้กับผู้ที่สวมใส่ด้วย ชาวพุทธจำนวนหนึ่งที่เจ็บป่วยเรื้อรังหรืออยู่ในภาวะสิ้นหวังในการรักษาด้วยวิธีการอื่นๆ อาจใช้วิธีการไปกราบขอพร รวมถึงบนบานกับพระพุทธรูป นอกเหนือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ให้ช่วยให้หายจากการเจ็บป่วย ในโรงพยาบาลแทบทุกแห่งจะสร้างพระพุทธรูปไว้ให้ผู้ป่วยและญาติมาสักการะขอพรให้หายจากเจ็บป่วย และจะเห็นได้ทั่วไปว่ามีผู้มากราบไหว้จำนวนมาก ที่แสดงให้เห็นถึงความศรัทธาและการพึ่งพาในอานุภาพของพระพุทธรเจ้า เมื่อพุทธศาสนิกชนอยู่ในภาวะเจ็บป่วยไม่มีทางออกในชีวิตได้อย่างชัดเจน

นอกเหนือจากการกราบขอพรจากพระพุทธรูป แขนวเหรียญ รูปเคารพ หรือเครื่องรางแล้ว การถวายสังฆทานเป็นอีกพิธีกรรมหนึ่งที่ชาวพุทธไทยมักจะถือปฏิบัติกันทั้งในผู้ป่วย ผู้ที่ประสบอุบัติเหตุ หรือผู้ที่ถูกทักทายว่าตนเองกำลังมีเคราะห์ ดวงไม่ดี การถวายสังฆทานถือว่าเป็นการทำบุญที่ได้านิสงส์มากกว่าการทำบุญที่เจาะจงพระ จึงช่วยบรรเทาเคราะห์กรรมลงได้ เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้กับญาติพี่น้องและเจ้ากรรมนายเวรได้ดีที่อาจช่วยให้พ้นจากภัยอันตรายไปได้ สำหรับผู้ป่วยมักจัดขึ้นเมื่อผู้ป่วยมีอาการดีขึ้นบ้างแล้ว

ปัจจุบันหลักการของพุทธศาสนายังได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้เพื่อประโยชน์ทางสุขภาพในรูปแบบที่ทันสมัยมากขึ้น ดังเช่นที่ปรากฏในงานวิทยาศาสตร์ทางจิต ที่จัดขึ้นเป็นประจำ ติดต่อกัน 3 วัน

ภาพที่ 20 คริสตัล หนึ่งใน “สินค้าสุขภาพ” ที่นำมาแสดงในงานวิทยาศาสตร์ทางจิตนานาชาติ 2545

ภาพที่ 21 และ 22 บางส่วนของคำประชาสัมพันธ์สินค้าและบริการที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพภายในงานฯ

ในช่วงต้นเดือนธันวาคมของทุกปี จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์ของผู้วิจัยในช่วง 3-4 ปี ที่ผ่านมามีพบว่าท่ามกลางกิจกรรม “วิทยาศาสตร์ทางจิต” ที่นำเสนอในงาน กิจกรรมแทบทั้งหมดที่จัดมักแสดงประโยชน์ของวิธีการนั้นๆ มายังเรื่องสุขภาพด้วย ส่วนหนึ่งเชื่อมโยงอยู่กับหลักของพุทธศาสนาและมีพระภิกษุเข้าร่วมกิจกรรมด้วย ตัวอย่างของหัวข้อบรรยายและนิทรรศการ เช่น กฎแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด ธรรมจักร พลังจิตพิชิตโรคภัยและคุณไสย พลังจิตพิชิตโรคร้าย พลังสมาธิจิตพิชิตโรค พลังสมาธินำมาซึ่งความเข้าใจโลก โรคนามรูป ทอดผ้าป่าขยะกิเลส ข้อมูลกฎแห่งกรรมตายแล้วเกิด พลังรังษิธรรมรักษาโรคร้าย พลังจิตฉานสมาธิแห่งอนาคตที่ทุกคนต้องรู้ ฯลฯ (คณะกรรมการจัดงานมหกรรมวิทยาศาสตร์ทางจิตนานาชาติ ครั้งที่ 7, 2545: 11-22) ในงานยังมีกิจกรรมอื่นๆ เช่น สาธิตการรักษาโรคด้วยพลังจิตโดยพระสงฆ์ ฤาษี และศาสนิกของลัทธิต่างๆ มีหนังสือธรรมะ หนังสือสุขภาพ อาหารเพื่อสุขภาพ และเครื่องมือช่วยในการฝึกสมาธิจำหน่าย เช่น แวนฝึกคาทิพย์ เครื่องฝึกหุทิพย์ เครื่องฝึกกสิน เป็นต้น

ไม่ว่าอานุภาพของการสักการะพระพุทธรูป การทำสังฆทาน สะเดาะเคราะห์ หรือกิจกรรมอื่นๆ เพื่อสุขภาพ จะมีผลอย่างไร แม้ในคำสอนในพระไตรปิฎกจะระบุอย่างชัดเจนว่าพุทธศาสนาไม่เชื่อในเรื่องพระผู้สร้าง ไม่เชื่อว่าสิ่งที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการร้องขอวิงวอน แต่ในเชิงจิตวิทยา

แล้ว กิจกรรมหรือพิธีกรรมเหล่านี้ยังสามารถช่วยสร้างขวัญกำลังใจและความหวังให้กับผู้ป่วยและญาติได้ระดับหนึ่ง แต่ควรต้องเข้ามากำกับดูแลระดับหนึ่งที่จะไม่ให้เกิดการหลอกลวง เอาเปรียบผู้บริโภคที่กำลังได้รับทุกข์จากการเจ็บป่วยอยู่แล้วให้มีความทุกข์ยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันต้องไม่เข้มงวดเกินไป หรือใช้แต่เกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์อย่างเดียวมาตัดสินคุณค่าของกิจกรรมเหล่านี้ จนประชาชนไม่มีทางออก หรือทางเลือกในการจัดการกับสุขภาพ ปรากฏการณ์เหล่านี้จึงเป็นประเด็นที่มีความละเอียดอ่อนอย่างยิ่งในการเข้าไปเกี่ยวข้องและนำที่จะศึกษาทำความเข้าใจต่อไป

ภาพที่ 23 อีกรบรยากาศหนึ่งในงานสัปดาห์วิทยาศาสตร์ทางจิตนานาชาติครั้งที่ 7 พ.ศ. 2545

4.4 พุทธศาสนากับการแพทย์แบบวิทยาศาสตร์

หลักการ แนวคิด พิธีกรรม รวมถึงสัญลักษณ์ของพุทธศาสนา นอกเหนือจากที่ชาวบ้านได้นำมาใช้ในเรื่องสุขภาพกันเองแล้ว วงการแพทย์แผนปัจจุบันที่มีความเชื่อแบบวิทยาศาสตร์ ก็ได้หันมาให้ความสนใจกับวิถีปฏิบัติเหล่านี้ของพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน โดยเห็นว่าหลายเรื่องน่าจะนำมาใช้ในการดูแลรักษาผู้ป่วยได้ จึงมีการศึกษาวิจัยทางการแพทย์เกี่ยวกับเรื่องนี้ขึ้น อย่างไรก็ตามเมื่อกล่าวถึงการนำหลักการของพุทธศาสนาใช้ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องสุขภาพรวมทั้งเรื่องอื่นๆ ที่ทำในต่างประเทศ หลักการนั้นอาจเป็นหลักของพุทธศาสนาในนิกายอื่นที่ไม่ใช่เถรวาทแบบไทย จึงอาจมีความเข้าใจหรือวิธีการปฏิบัติในบางส่วนแตกต่างกันไปมากบ้างน้อยบ้าง ในที่นี้ผมจะกล่าวถึงเพื่อให้เห็นภาพรวมในการศึกษาเรื่องนี้โดยสังเขปเท่านั้น

มีการนำหลักธรรมในพุทธศาสนาไปใช้เพื่อการแก้ปัญหาสุขภาพและปัญหาด้านพฤติกรรมในหลายลักษณะ ที่พบว่ามีการนำเสนอในวารสารวิชาการต่างประเทศ เช่น การศึกษาผลของการนั่ง

สมาธิแบบพุทธกับสุขภาพในแง่มุมต่างๆ (Sudsuang R, et al, 1991) การใช้หลักพุทธศาสนาในการแก้ปัญหาความโกรธ และความโศกเศร้าของผู้ป่วย (Bowm W and Singer PA, 2001; Leifer R, 1999; Deeken A, 1995) ใช้ศึกษาความสัมพันธ์ของพฤติกรรมการดื่มสุรากับความสนใจและมีส่วนร่วมในพิธีกรรมพุทธศาสนา (Park JY, et. al, 1998) ใช้เป็นประเด็นศึกษาความรู้สึกริดก้างวลในผู้สูงอายุ (Tapanya S, et al, 1997) นอกจากนี้ยังเป็นหลักการที่นำมาถกเถียงกันในประเด็นจริยธรรม เช่น การการุณฆาต (Barnes M, 1996; Keown D. and Keown J., 1995; Ratanakul P, 1988) ส่วนในประเทศไทยพุทธศาสนาได้รับความนิยมสูงขึ้นมาก โดยเฉพาะพุทธศาสนาแบบวัชรยาน ของทิเบต พบว่ามีการนำหลักการของพุทธศาสนาไปใช้ในการทำจิตบำบัดจำนวนมาก ทั้งที่ดำเนินการโดยนักจิตบำบัดและดำเนินการโดยอาจารย์สอนพุทธศาสนาจากโลกตะวันออก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการยอมรับในผลการนำไปใช้ได้ระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามการกระทำดังกล่าวได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากนักการศาสนาว่าเป็นการบิดเบือนหลักคำสอนของพุทธศาสนา และเป็นการนำไปใช้อย่างไม่เหมาะสม จนทำให้เกิดปัญหาทางด้านศีลธรรมตามมา (ดानीโล อี ปอนเซ, 2539)

สำหรับในประเทศไทยการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสุขภาพในช่วงแรกจะเน้นไปที่บทบาทของพระสงฆ์ในกิจกรรมด้านบริการสุขภาพ ที่ช่วยเสริมการทำงานของบุคลากรสาธารณสุข เช่น บทบาทของพระสงฆ์ในการช่วยแก้ปัญหาทางจิตใจหรือความเครียดให้กับคนในชุมชน (สุปณี สนธิรัตน์, 2529; ปรีชาพล ดิยานันท์, 2535; สมบัติ สกุลพราหมณ์, 2542; สุพัฒน์ สีลาพจน์, 2542) บทบาทของพระสงฆ์ในการช่วยเหลือให้การดูแลผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเอดส์ (จิราลักษณ์ จงสถิตมัน, 2538; สุนทรี ภาณุทัต และคณะ, 2539; เฉลิมพล พลมุข, 2539; อัจฉรา ดันศรีรัตนวงศ์, 2541; เอกชาติ สุขเสน, 2542) บทบาทของพระสงฆ์ในงานสาธารณสุขมูลฐาน (นภาพร น้าเบญจพล, 2528, เขวลักษณ์ อนุรักษ์, 2531) รวมทั้งช่วยในการบำบัดรักษาโรคต่างๆ ไปให้ผู้ป่วยหรืออาการเฉพาะบางอย่าง เช่น การติดยาเสพติด (นันทนัช ชวานาทุง, 2525; Gosling, 1985; ทิวาธรรมอำนวยโชค, 2530; ทองรัตน์ ถาวร, 2534; วีระ ภูมิเมือง, 2539; วันชัย คำนางวศ์, 2541; แสงระวี เทพรอด, 2542) เป็นต้น ในส่วนที่เป็นเรื่องของหลักศีลธรรมที่นำมาใช้เป็นหลักในการแก้ปัญหาสังคมมีการศึกษาไม่มากนัก เช่น การศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์พุทธศาสนากับกฎหมายทำแท้งในด้านปัญหาจริยธรรมของการทำแท้ง (พระสมุทร ทาทอง (ถาวรธมฺโม), 2539) เป็นต้น

ผลการศึกษาวิจัยเหล่านี้ส่วนใหญ่จะออกไปในทำนองที่เห็นว่า พระสงฆ์เป็นผู้ที่มีบทบาทในเรื่องสุขภาพมาอยู่ก่อนแล้วและสามารถทำบทบาทด้านนี้ได้ดี สมควรที่จะพัฒนาพระสงฆ์เพื่อให้เป็นผู้ให้ความช่วยเหลืองานด้านสุขภาพอนามัยในชุมชน โดยเฉพาะในด้านการให้ข้อมูลด้านสุขภาพกับพุทธศาสนิกชนที่มาวัด หรือเปิดบทบาทเชิงรุกในการเข้าไปแก้ปัญหาสุขภาพ เช่น ปัญหาเสพติด ยาเสพติด ปัญหาด้านจิตใจความเครียดให้กับคนในชุมชน อย่างไรก็ตามงานศึกษาวิจัยเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นงานที่ทำในเชิงปริมาณ ใช้แบบสอบถามหรือการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสอบถาม กับกลุ่มประชากรที่เฉพาะเจาะจง ที่ยังขาดการมองอย่างเป็นภาพรวมและยังต้องการความลุ่มลึกในเนื้อหาอยู่อีกมาก และ

มักมองพระและวัดในฐานะเป็น “เครื่องมือ” ชิ้นหนึ่ง ที่จะนำมาใช้แก้ปัญหาสุขภาพตามแนวคิดของระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน จึงพยายามถ่ายทอดความรู้ และเทคนิคทางการแพทย์และสาธารณสุขต่างๆ ให้กับพระเพื่อช่วยทำหน้าที่นี้ในเบื้องต้น หรืออาจมาจนถึงขั้น “ยืมปากพระพูด” โดยเขียนบทความสำหรับใช้เทศน์ให้พระนำไปอ่านให้ญาติโยมฟัง คล้ายกับว่าเป็นการเทศน์ของพระองค์เอง เช่น ใน *คู่มือสำหรับพระภิกษุสงฆ์ ในการเผยแพร่ความรู้เรื่องโรคส์ “ธรรมะสู้ภัยโรคส์”* (เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ, 2537) โดยไม่ได้มองว่าพระและหลักธรรมในพุทธศาสนามีคุณค่าในการแก้ปัญหาสุขภาพได้โดยตัวเอง

4.5 พุทธศาสนากับการแพทย์ธีเบต

แม้ว่าการศึกษาชิ้นนี้ผมให้ความสำคัญกับกระบวนการทัศน์ด้านสุขภาพของพุทธศาสนาเถรวาท และอยู่บนพื้นฐานความคิดความเชื่อของสังคมไทยเป็นสำคัญ แต่เนื่องจากบทบาทของพุทธศาสนาในการรักษาโรคและดูแลผู้ป่วยในสังคมไทยไม่ได้พัฒนาขึ้นจนเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ในขณะที่พุทธศาสนาแบบวัชรยานของธิเบตมีอิทธิพลสูงมากในเรื่องสุขภาพและการดูแลผู้ป่วย และปัจจุบันได้รับการนำออกเผยแพร่สู่สายตาชาวโลกกว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อให้เห็นแง่มุมหนึ่งของการนำกระบวนการทัศน์พุทธศาสนามาใช้ในด้านสุขภาพอย่างเป็นรูปธรรม ในที่นี้ผมจะกล่าวถึงหลักการในระบบการแพทย์ธีเบตโดยสังเขป แม้ว่าเป็นพุทธศาสนาต่างนิกายกับของไทยแต่ตัวหลักธรรมพื้นฐานแล้วยังคงมีความสอดคล้องกันมาก ซึ่งผมเชื่อว่าน่าจะมีประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจแง่มุมของพุทธศาสนาต่อสุขภาพได้ดีขึ้น และมีผลต่อการวิเคราะห์เพื่อแสวงหาแนวทางที่นำกระบวนการทัศน์ด้านสุขภาพของพุทธศาสนาเถรวาทมาใช้ในสังคมไทยต่อไปด้วย

4.5.1 พุทธศาสนาแบบวัชรยาน

พุทธศาสนาแบบวัชรยาน หรือแบบธิเบต เพิ่งได้รับการพูดถึงในประเทศไทยมาไม่นานนัก เพราะเดิมนักวิชาการทางพุทธศาสนาได้รวมพุทธศาสนานิกายนี้เข้าไว้ในพุทธศาสนาหายาน โดยถือว่าใช้คัมภีร์พุทธศาสนาที่จารึกด้วยภาษาสันสกฤต และได้รับการเผยแผ่เป็นที่ยอมรับอยู่ในพื้นที่ด้านเหนือของอินเดีย ก่อนที่จะกระจายไปสู่ จีน ธิเบต ญี่ปุ่น และเกาหลี ซึ่งแตกแยกย่อยออกเป็นนิกายย่อยๆ ที่มีความแตกต่างกันในหลักความเชื่อและแนวทางปฏิบัติมากมาย (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539: 7) สำหรับการแยกนิกายของพุทธศาสนาออกเป็นฝ่ายเถรวาทกับฝ่ายมหายานนั้นเกิดขึ้นตั้งแต่ครั้งทำสังคายนาพระไตรปิฎก ครั้งที่ 3 ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ประมาณ 235 ปี หลังพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน โดยประวัติศาสตร์ของฝ่ายมหายานจะไม่ยอมรับการทำสังคายนาครั้งนี้ ส่วนการสังคายนาครั้งที่ 4 ในอินเดีย สมัยพระเจ้ากนิษกะ ในภาคเหนือของอินเดีย ซึ่งถือว่าเป็นการสังคายนาร่วมกันของทั้งสองนิกาย ทางฝ่ายเถรวาทก็ไม่นับว่าเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกของเถรวาท (เพ็ญ อ่าง: 10-15)

พุทธศาสนาแบบวัชรยานของทิเบต เพิ่งได้รับการพูดถึงในสังคมไทยไม่ถึง 20 ปีมานี้ ทั้งนี้ สาเหตุหลักน่าจะเกิดจากการที่สังคมโลกได้รับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับดินแดนทิเบตมากขึ้น เนื่องจากจีนได้เข้ายึดครองแผ่นดินทิเบต เมื่อ พ.ศ. 2502 ทำให้องค์ทะไลลามะประมุขของประเทศ รวมทั้งปัญญาชนและประชาชนทั่วไปต้องลี้ภัยไปอยู่ต่างประเทศ มีโอกาสเปิดเผยวิถีชีวิตภายใต้หลักพุทธศาสนาแบบทิเบตให้คนในประเทศในซีกโลกตะวันตกได้รับรู้จนเกิดความสนใจศึกษากันมากขึ้น จึงมีการเขียน และแปลงานพุทธศาสนาแนวนี้ออกสู่สายตาชาวโลกมากขึ้น รวมทั้งในประเทศไทยเองก็ได้เกิดการรวมตัวกันของนักวิชาการและผู้สนใจศึกษาเรื่องทิเบตและพุทธศาสนาแบบวัชรยาน ก่อตั้งเป็น “โครงการศูนย์ไทย-ทิเบต” (Thai-Tibetan Center) ภายใต้มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป มาตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2531 จากนั้นจึงเริ่มมีผลงานแปลและเรียบเรียงที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาแบบวัชรยานออกสู่สังคมไทยมาเป็นระยะๆ

ตามประวัติศาสตร์พบว่าแต่เดิมชาวทิเบตนับถือศาสนา *บอน* ที่เชื่อว่ามีเทพเจ้าที่ดุร้ายและมีอำนาจมากอยู่ 9 องค์ คอยควบคุมกำกับความเป็นไปของโลก ผู้คนต้องทำพิธีกรรมกราบไหว้บูชาสวดอ้อนวอนเทพเจ้าเหล่านี้เพื่อความเจริญรุ่งเรืองปลอดภัย ตามประวัติกล่าวว่าพุทธศาสนาได้เริ่มเข้ามายังทิเบตมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 7 แต่ก็ถูกต่อต้านจากศาสนาเดิมและผู้ปกครองในบางยุค ครั้นถึงสมัยพระเจ้าตรีศองเดซัน (ครองราชย์ ค.ศ. 755-797) ครั้งแรกได้นิมนต์พระภิกษุสามเณรมาเผยแผ่พุทธศาสนา แต่กล่าวกันว่าท่านเป็นพระนักวิชาการไม่ใช่เวทย์มนต์คาถาจึงไม่ได้รับการเชื่อถือเท่าที่ควร ต่อมาจึงได้นิมนต์ท่านอาจารย์ปัทมะสัมภาวะจากอินเดียอีกเช่นกัน แต่ท่านเชี่ยวชาญทางด้านตรัสสามารถใช้เวทย์มนต์คาถาปราบเทพและปีศาจที่มีอำนาจของศาสนาบอนลงได้ จึงได้รับความเคารพนับถือและได้ทำให้พุทธศาสนาแบบตันตระหรือวัชรยานหยั่งรากลงในทิเบตนับแต่นั้นมา ชาวทิเบตนับถือท่านอาจารย์ปัทมะสัมภาวะ ว่าเป็นครูริมโปเซ คืออาจารย์ใหญ่ผู้ประเสริฐของพวกเขา ที่มีประวัติและตำนานอภินิหารกล่าวถึงไว้มากมาย (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ญฺญูเสน, 2538: 21-22, 49-56; เจน โสโป, 2543: 109-112)

กล่าวกันว่าวัชรยานถือกำเนิดขึ้นตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 1 เป็นนิยายของพุทธศาสนาที่นับถือกันแถบเทือกเขาหิมาลัย เอกลักษณะของวัชรยานอยู่ที่วิธีการทำให้สภาวะรู้แจ้งประสานกลมกลืนเข้ากับชีวิตประจำวันได้อย่างดี วัชรยานเชื่อว่าสภาวะรู้แจ้งจะได้รับการถ่ายทอดมาจากครูบาอาจารย์เมื่อสภาวะจิตของศิษย์พร้อม คือเปิดกว้างพอที่จะรับคำสอนและเกิดการบรรจบกันของจิต การถ่ายทอดสภาวะรู้แจ้งนี้จึงจะเกิดขึ้น ศิษย์จะประจักษ์ด้วยตัวเองอย่างไม่อาจปฏิเสธได้ถึงธรรมชาติที่แท้จริงของจิต โดยครูเป็นผู้แนะนำส่วนศิษย์เป็นผู้ระลึกได้ ดังนั้นการประจักษ์แจ้งถึงธรรมชาติของจิตจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อมีการถ่ายทอดจากใจถึงใจระหว่างอาจารย์กับศิษย์ (เพ็งอ้าง: 113-14)

ในส่วนวัชรยานหรือตันตรยานเองนั้นถือว่าตนเป็นทั้งเถรวาทและมหายาน (อาจารย์วาท) ใช้คัมภีร์ภาษาสันสกฤต ซึ่งตามคัมภีร์นี้ถือว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าในพระสูตรนั้น คือสิ่งที่ได้สดับฟังกันมาแล้วเขียนบันทึกไว้ ส่วนคำสอนตันตระนั้นเป็นความลับที่ไม่ได้เขียนขึ้น หากแต่สั่งสอน

กันจำเพาะสาณาศาสตร์ใน ที่ได้รับการอภิเษกให้สืบต่อจากครูอาจารย์ที่ตรัสรู้ธรรมเป็นชั้นๆ ไปแล้ว จึงถือว่าคันตระเป็นวัชรยาน คือพาหะอันเป็นเพชรที่คมกริบใช้ตัดกิเลสวาสนาให้ขาดได้โดยสิ้นเชิง แต่แล้วกลับมารับใช้สรรพสัตว์ต่อไปได้อย่างไม่รู้จักจบสิ้น (ศ. ศิวรักษ์, 2531: 40-41) คันตระ เป็นทั้งเทคนิควิธีที่จะยกระดับความรู้แจ้งในเรื่องศูนยตาหรือจิตตรัสรู้ และเป็นเทคนิควิธีเข้าถึงธาตุในร่างกายสามารถ ให้เข้าสู่กระบวนการของความรู้แจ้ง ขจัดอวิชชาและร่องรอยของมัน (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ัฎฐเสน, 2538: 79)

นอกเหนือจากส่วนที่เป็นร่างกายหยาบของพระพุทธเจ้า (นิรมานกาย) แล้ว ทางฝ่ายมหายาน รวมทั้งวัชรยานของทิเบตเชื่อว่าพระพุทธเจ้ายังมีอยู่ในรูปของสามโลกกาย คือกายอันละเอียด ซึ่งถือว่าเป็นคุณวิเศษของพระพุทธเจ้าที่แสดงออกเป็นรูปธรรม มีอยู่หลายองค์ที่มีคุณลักษณะเด่นที่แตกต่างกันไป องค์สำคัญๆ เช่น พระไวโรจนาพุทธะ ซึ่งเป็นประธานแห่งพระพุทธเจ้าทั้งปวง หมายถึงพระปัญญาอันสูงสุด พระอมิตาพุทธเจ้า ทรงมีพระปัญญาอันชาญฉลาด มีความสามารถในการแสดงธรรมช่วยเหลือสัตว์ให้ไปสู่แดนสุขาวดี พระไภษัชยคุรุพุทธะ ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าแห่งการรักษาโรค พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์คู่บารมีของพระอมิตาพุทธเจ้า ทรงมีพระมหาเมตตา และพระมหากรุณาธิคุณ คอยช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ยาก โดยฝ่ายมหายานและวัชรยานจะถือว่าสามโลกกายเหล่านี้มีความสำคัญกว่ากายหยาบของพระองค์ที่ปรินิพพานไปแล้ว แต่มนุษย์ไม่อาจเห็นสามโลกกายเว้นแต่พระโพธิสัตว์ชั้นผู้ใหญ่ โดยสามโลกกายนี้จะเทศนาสั่งสอนพระโพธิสัตว์แล้ว พระโพธิสัตว์จึงรวบรวมคำสอนมาถ่ายทอดเป็นพระสูตรต่างๆ ของทางฝ่ายมหายาน เขาจึงถือว่าเป็นคำสอนที่ละเอียดอ่อนลึกซึ้งยิ่งกว่าของฝ่ายเถรวาท (เพ็งอึ้ง: 117-130) การพยายามเข้าถึงพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์เหล่านี้ ทำได้ด้วยการเพ่งรูปและน้อมนำเอาคุณสมบัติของท่านเข้ามาไว้ในตัว สวดมนต์ภาวนาสรรเสริญท่าน และบูชาท่านทั้งด้วยปฏิบัติบูชาและอามิสบูชา จนกระทั่งในหนึ่งท่านมาสถิตอยู่ในกาย วาจา ใจ ถือว่าเป็นการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของวัชรยาน (ศ. ศิวรักษ์, 2531: 42-44)

4.5.2 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาวัชรยานกับสุขภาพ

สำหรับในส่วนของแนวคิดต่อสุขภาพและแนวทางในการดูแลสุขภาพผู้ป่วยแบบทิเบตที่จะกล่าวต่อไปนี้ สรุปรจากหนังสือ *สู่สุขภาพบนวิถีแห่งดุลยภาพ: เปิดประตูสู่การแพทย์ทิเบต* ของนายแพทย์เยชิ ดอนเด็น (2538) แพทย์ประจำองค์ทะไลลามะ ซึ่งได้ไปบรรยายหลักสูตรเบื้องต้นเกี่ยวกับการแพทย์ทิเบต ที่มหาวิทยาลัยเวอร์จิเนีย ช่วงฤดูใบไม้ผลิ ปี 2523

ระบบการแพทย์ของทิเบตได้รับอิทธิพลโดยตรงจากพุทธศาสนา โดยมีความเชื่อพื้นฐานว่า ไม่ว่าขณะนี้เราจะมีสุขภาพร่างกายที่ดีหรือไม่ก็ตาม แต่โดยพื้นฐานแล้วทุกคนล้วนเจ็บป่วยด้วยกันทั้งสิ้น เพียงแต่โรคอาจจะยังไม่แสดงอาการออกมา (เพ็งอึ้ง: 3) ส่วนปัจจัยที่ทำให้เกิดโรคนั้นเป็นสาเหตุหรือเงื่อนไขที่ทำให้อาการของโรคปรากฏออกมา ซึ่งแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ สาเหตุไกลตัว

และสาเหตุใกล้ตัว โดยสาเหตุใกล้ตัว ได้แก่ ภาวะสมดุลของธาตุทั้ง 3 คือ ลม (วาตะ) ดิน (ปีตะ) และ เสมหะ ส่วนสาเหตุไกลตัวนั้นยากที่จะระบุลงไปให้ชัดเจน เป็นผลที่เกิดทั้งจากสิ่งแวดล้อมทางจิตใจ และอารมณ์อกุศลในอดีต ทั้งความโลภ ความโกรธ และความหลง โดยสาเหตุพื้นฐานที่แท้จริงอยู่ที่ อวิชชา ซึ่งการแพทย์ระบบได้แจกแจงแยกย่อยลงไปถึงอกุศลมูลทั้ง 3 โดยเปรียบเทียบความโลภ ความโกรธ ความหลง ว่าเป็น “พิษร้ายสามประการ” โดย ความโลภ ทำให้เกิดโรคเกี่ยวกับวาตะ 42 ชนิด ความโกรธจะทำให้เกิดโรคเกี่ยวกับปีตะ 26 ชนิด ส่วนความหลงจะทำให้เกิดโรคเกี่ยวกับเสมหะอีก 33 ชนิด รวมแล้วมีโรคทั้งสิ้น 101 โรค ที่ทำให้คนเราเจ็บป่วยและตกอยู่ภายใต้วิญญูสงสารของการเกิด แก่ เจ็บ ตาย (เพ็งอึ้ง: 4, 16-17)

นอกจากนี้ยังมีการจำแนกโรคแบบอื่นๆ อีก จนทำให้มีจำนวนโรคมามากขึ้น และมีสาเหตุที่หลากหลายขึ้น เช่น มีการจำแนกโรคเป็น 4 กลุ่ม กลุ่มละ 101 โรค รวมเป็น 404 โรค *กลุ่มแรก* เป็นโรคที่เกิดจากกรรมที่รุนแรงในอดีตชาติหลักพันได้ยาก ทำให้บางคนต้องมุ่งสู่การปฏิบัติทางจิตโดยตรง *กลุ่มที่สอง* เกิดจากสาเหตุที่เกิดในตั้งแต่เด็กๆ และมาแสดงอาการออกในช่วงชีวิตระยะหลัง ซึ่งต้องให้การรักษาย่างดี อาจต้องใช้การฝึกทางจิตร่วมด้วย มิฉะนั้นอาจตายได้ *กลุ่มที่สาม* เป็นโรคที่เกี่ยวข้องกับวิญญูณ เกิดจากอำนาจร้ายของวิญญูณที่มองไม่เห็น ไม่สามารถรักษาด้วยยาได้ ต้องอาศัยการปราบวิญญูณจึงจะช่วยให้ และ *กลุ่มสุดท้าย* เป็นโรคพื้นๆ ที่หายเองได้โดยปรับพฤติกรรม กินอาหาร และใช้ยาที่เหมาะสมเข้าช่วย (เพ็งอึ้ง: 5-6)

ตัวคัมภีร์การแพทย์ดั้งเดิมของระบบนี้ถือว่าเป็นคำสอนของพระโภษะคุรุพุทธเจ้า ที่ทรงปรากฏกายสอนในรูปของพระอภิชโยกะ พระไวโรจนะ พระรัตนสัมภาวะ และพระอโมหะ (โดยมีพระอมิตาภะเป็นผู้ทูลขอให้แสดงคำสอน) (เพ็งอึ้ง: 14) เป็นคัมภีร์ 4 เล่ม (องค์ละ 1 เล่ม ตามลำดับ) เรียกว่า *ตันตระ 4* ประกอบด้วย *มูลตันตระ* มีเนื้อหาสั้นๆ เป็นเค้าโครงคำสอนทางการแพทย์ทั้งหมด *อายุยดาตันตระ* ว่าด้วยการก่อรูปทางร่างกายของมนุษย์ กายวิภาคศาสตร์ มรณสัจญาณ เงื่อนไขที่ทำให้โรคปรากฏอาการ อาการของโรค ยาที่ใช้รักษา และพฤติกรรมที่เหมาะสมเกี่ยวกับอาหารและการรักษาสุขภาพทั่วไป เป็นต้น *อุปเทศตันตระ* มีรายละเอียดเกี่ยวกับโรคส่วนใหญ่ โดยอธิบายถึงสาเหตุ เงื่อนไข อาการ และวิธีการรักษา และ *อุตตระตันตระ* ว่าด้วยวิธีการตรวจวินิจฉัยโรค เช่น การตรวจปัสสาวะ จับชีพจร และการปรุ้งยา เป็นต้น (เพ็งอึ้ง: 6-7) การเรียนการสอนของแพทย์ระบบนี้จะเรียนจากคัมภีร์ทั้ง 4 เล่มนี้เป็นหลัก ร่วมกับการหาประสบการณ์จากการปฏิบัติงานช่วยเหลือหมอในคลินิก โดยการเรียนจะไม่มีแยกผู้ตรวจรักษากับผู้ปรุ้งยาออกจากกัน หมอต้องรู้ทั้งหมดเกี่ยวกับการรักษาโรค

4.5.3 มุมมองต่อองค์ประกอบของชีวิตและสุขภาพ

ในการจัดหมวดหมู่ขององค์ความรู้เกี่ยวกับโรคและสภาพร่างกายการแพทย์ระบบ ได้ทำไว้อย่างเป็นระบบ ทำให้สามารถอธิบายเชื่อมโยงเรื่องต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างมีเหตุผลในตัวเองภายใต้

พื้นฐานความเชื่อทางพุทธศาสนาและความสมดุลแห่งชีวิต โดยเปรียบเทียบเป็นดังต้นไม้ใหญ่ ที่มี ส่วนของราก ลำต้น กิ่ง ใบ ดอก และผล ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานด้านต่างๆ ที่จะทำให้ง่าย หรือต้นไม้ดำรงอยู่ในสภาพอย่างไร องค์ประกอบพื้นฐานที่สุดคือราก ได้แบ่งออกเป็น 3 รากใหญ่ คือ รากร่างกาย รากการวินิจฉัย และรากการรักษา แต่ละรากก็จะแตกออกไปเป็น ลำต้น กิ่ง ใบ ดอก และผล ตามลำดับ

ในส่วนของรากร่างกาย จะประกอบด้วย 2 ลำต้น ได้แก่ ลำต้นอโรคยา กับลำต้นโรคยา เฉพาะส่วนของลำต้นอโรคยา หรือร่างกายที่สมบูรณ์ปราศจากโรค ประกอบด้วย 3 กิ่ง ได้แก่ 1) กิ่งไตรธาตุ ซึ่งมี 15 ใบ เป็นใบของลมชนิดต่างๆ 5 ใบ (ชนิด) ใบของดี 5 ใบ และใบของเสมหะอีก 5 ใบ ซึ่งความสมดุลของธาตุเหล่านี้จะช่วยให้ร่างกายมีสุขภาพดี แม้ในคนปกติซึ่งยังมีวิชาที่เป็น สาเหตุของโรคอยู่ แต่ถ้ารักษาสมดุลของธาตุ 3 ใน 15 องค์ประกอบนี้ให้สมดุลอยู่ได้ก็จะยังไม่เจ็บ ป่วย 2) กิ่งองค์ประกอบของร่างกาย มีอยู่ 7 ใบ ซึ่งถือว่าเป็นองค์ประกอบเบื้องต้นของร่างกาย ซึ่งเริ่มต้นจากสารอาหาร เมื่อผ่านการย่อยก็จะแยกเอาส่วนที่บริสุทธิ์แปรไปเป็น เนื้อ เลือด ไขมัน กระดูก ไขกระดูก และของเหลวสืบพันธุ์ 3) กิ่งของเสียจะประกอบด้วย 3 ใบ หรือมีของเสียอยู่ 3 ประเภท ได้แก่ อุจจาระ ปัสสาวะ และเหงื่อ เฉพาะลำต้นอโรคยาเท่านั้นที่นั่นจะมีดอกและผล โดยดอก 2 ดอก ได้แก่ การปลอดจากโรค และการมีอายุยืน ซึ่งนำไปสู่ผล 3 ผล คือการปฏิบัติทางศาสนา ความมั่งมี และการมีความสุข (เพ็งอ้าง: 21-22, 27-30) ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นความปรารถนาสูงสุดของชาวทิเบต ที่มีต่อร่างกายนี้

สำหรับลำต้นโรคยา หรือร่างกายที่ไม่สมบูรณ์เป็นโรคนั้นถูกแบ่งออกเป็น 9 กิ่ง โดยแต่ละ กิ่งซึ่งเป็นกลุ่มปัจจัยหลักๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเกิดโรค ยังประกอบด้วยองค์ประกอบย่อยๆ อีก รวม 63 ใบ เช่น กิ่งว่าด้วยสาเหตุของโรค มี 3 ใบ คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง กิ่งเกี่ยวกับเงื่อนไขที่ทำให้เกิดโรค ช่วยให้สาเหตุสุกงอม มี 4 ใบ เช่น เวลา/ฤดูกาล วิญญาณ อาหาร และพฤติกรรม ส่วนกิ่งระยะเวลาของการเกิดโรค มี 9 ใบ ที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดโรคแต่ละอย่างขึ้นในแต่ละช่วงเวลา ได้แก่ วัชระ วัชหนุ่มสาว วัชเด็ก เย็น (ลม) แห้ง (ร้อน) ชื้น ฤดูร้อน ฤดูใบไม้ร่วง ฤดูใบไม้ผลิ (เพ็ง อ้าง: 30-32)

ในส่วนของรากวินิจฉัย ประกอบด้วย 3 ลำต้น 8 กิ่ง 38 ใบ ซึ่งเป็นการจัดระบบการวินิจฉัย โรคในผู้ป่วย ลำต้นแรก ได้แก่การสังเกตด้วยตาโดยการตรวจสังเกตที่ลิ้นกับปัสสาวะ ต่อมาคือลำต้น การจับชีพจร ซึ่งแบ่งเป็น กิ่งชีพจรของลม ดี และเสมหะ สุดท้ายคือ ลำต้นเกี่ยวกับการซักถาม ซึ่ง แบ่งออกเป็น 3 กิ่งเช่นกัน ได้แก่ การซักถามเกี่ยวกับลม ดี และเสมหะ ซึ่งแต่ละกิ่งก็แยกเป็นใบลงใน รายละเอียดอีก เช่น กิ่งการซักถามเกี่ยวกับดี จะสอบถามเงื่อนไขสาเหตุเกี่ยวกับดี เช่น ถามเงื่อนไข สาเหตุเกี่ยวกับการกินอาหารรสแหลม เผ็ดร้อน กิจกรรมที่ใช้แรงมาก การนั่งตากแดด เป็นต้น และ ถามเกี่ยวกับอาการขมในปาก ปวดศีรษะบ่อย ไข้บริเวณผิวหนัง ปวดตามร่างกายส่วนบน ปวดท้องเนื่อง จากอาหารไม่ย่อย เป็นต้น (เพ็งอ้าง: 77-79)

ในส่วนของการกล่าวถึงสภาพร่างกายและการวินิจฉัยเหล่านี้ มีรายละเอียดในคำอธิบายปลีกย่อยที่ลึกซึ้งมาก เช่น ในกึ่งการจับชีพจร การจับชีพจรของการแพทย์เบตไม่ได้ใช้วินิจฉัยโรคเท่านั้น แต่ยังใช้พยากรณ์สิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตของผู้ป่วยได้ด้วย จึงต้องมีการเตรียมตัวให้พร้อมในเรื่องอาหารและพฤติกรรมมาก่อนตรวจอย่างน้อย 1 วัน ทั้งในส่วนของผู้หมอและผู้ป่วย เช่น ก่อนมาตรวจไม่ควรกินเนื้อสัตว์ ไม่ดื่มแอลกอฮอล์ หรืออาหารที่จะมีผลทำให้ธาตุในร่างกายผิดปกติ ไม่ให้ร่างกายรู้สึกหิวหรืออิ่มเกินไป งดการมีเพศสัมพันธ์ก่อนมาตรวจ 1 วัน ไม่ควรทำกิจกรรมที่ใช้กำลังมาก ไม่ควรอดนอน พุดมาก หรือโต้เถียงกับใคร เป็นต้น เวลาตรวจที่เหมาะสมที่สุดคือช่วงเช้ามืดเมื่อท้องฟ้าสว่างพอที่จะมองเห็นลายมือ ซึ่งถือว่าร่างกายและสิ่งแวดล้อมอยู่ในสภาวะที่สมดุลที่สุด นอกจากนี้ยังมีการอธิบายถึงตำแหน่งกดที่เหมาะสม การออกแรงกด ลักษณะของนิ้วมือของผู้หมอที่ดี และการอ่านชีพจรที่ถูกจำแนกออกมากมายและโยงไปถึงลักษณะเฉพาะตัวของชายหญิง ความสัมพันธ์กับคนในครอบครัว รวมถึงมิตรและศัตรู สภาพฤดูกาล สิ่งแวดล้อม วิญญาณร้าย ฯลฯ ด้วย (เพ็งอึ้ง: 80-117)

ตัวอย่างที่ยกมากล่าวคร่าวๆ นี้ มีข้อที่น่าสนใจก็คือ ด้วยกระบวนการทัศน์ในการมองโลกและชีวิตที่ต่างไปจากวงการวิทยาศาสตร์การแพทย์ ชาวเบตจึงมองชีวิตและร่างกายนี้ต่างไปจากวงการสุขภาพในปัจจุบันมาก นับตั้งแต่องค์ประกอบพื้นฐานของร่างกาย สาเหตุของการเจ็บป่วย และวิธีการตรวจวินิจฉัยโรค เป็นการมองชีวิตจากพื้นฐานความศรัทธาความเชื่อในศาสนา โดยให้อกุศลมูล 3 ที่เนื่องอยู่กับกรรมที่แต่ละคนทำมาในอดีตเป็นสาเหตุพื้นฐานของการเจ็บป่วยทุกชนิด ที่สัมพันธ์อยู่อย่างใกล้ชิดกับองค์ประกอบทั้ง 3 ของชีวิต ได้แก่ ลม ดี และเสมหะ ซึ่งเชื่อมโยงอยู่กับพฤติกรรม สภาพแวดล้อม และเงื่อนไขของเวลา การเอาชนะอกุศลมูลทั้ง 3 ได้ จะช่วยให้ความเจ็บป่วยต่างๆ บรรเทาได้ โดยเป้าหมายสูงสุดของการรักษาไม่ได้อยู่ที่การหายจากโรคทางกายนี้เท่านั้น แต่อยู่ที่ผลทั้ง 3 คือ การได้ปฏิบัติธรรม มีความมั่นคงในทรัพย์สิน และมีความสุขในชีวิต ซึ่งเป็นขอบเขตที่กว้างขวางกว่าเรื่องสุขภาพในปัจจุบันมาก

4.5.4 แนวทางในการดูแลสุขภาพและรักษาผู้ป่วย

ในส่วนของการกล่าวถึงการรักษา ประกอบด้วย 4 ลำดับ 27 ถึง 98 ใบ ที่แสดงให้เห็นถึงองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องต่างๆ ในการรักษาโรค โดยในส่วนของลำดับแบ่ง เป็น 4 ดัน ได้แก่ ลำดับอาหาร ลำดับพฤติกรรม ลำดับยา และลำดับการบำบัดรักษาเสริม (เพ็งอึ้ง: 153-158) แต่ละลำดับจะแบ่งออกเป็นกิ่งโดยจำแนกตามธาตุหลัก เช่น การบำบัดรักษาเสริมโรคเกี่ยวกับวาตะ (ลม) จะใช้การจี้ไหม้ การนวดด้วยน้ำมันงา เป็นต้น การรักษาเสริมโรคเกี่ยวกับปีตะ (ดี) ใช้การเจาะเพื่อดูดเอาเลือดออก หรือการประคบด้วยขวดน้ำเย็น เป็นต้น ส่วนการรักษาเสริมสำหรับโรคเกี่ยวกับเสมหะใช้การประคบร้อน การจี้ไหม้ เป็นต้น

การแพทย์ชิเบตถือว่าอาหารและน้ำดื่มมีส่วนสำคัญมากต่อสุขภาพ จึงมีข้อแนะนำในการปฏิบัติตัวในเรื่องนี้ไว้ด้วย โดยอาหารได้แบ่งออกเป็น 5 หมวด ได้แก่ เมล็ดธัญพืช เนื้อสัตว์ น้ำมัน พืชผักสีเขียว และเครื่องเทศ อาหารแต่ละชนิดถูกระบุผลที่จะมีต่อสุขภาพไว้ เช่น ข้าวเจ้ามีคุณสมบัติมัน เย็น และเบา ช่วยชะล้างความไม่สมดุลของตรีธาตุ ทำให้มีพลังทางเพศมากขึ้น ช่วยทำให้หยุดอาเจียน และแก้ท้องร่วง ในขณะที่ลูกเดี๋ยมีคุณสมบัติหนักและเย็น ช่วยทำให้ร่างกายมันคงและช่วยซ่อมแซมกระดูก เนื้อสัตว์ที่อาศัยอยู่ในที่ชื้น จะมีคุณสมบัติเป็นมัน หนัก และอุ่น จึงช่วยรักษาโรคเกี่ยวกับกระเพาะอาหาร ไต หลังส่วนล่าง โรคเอ็น แก้วหัว และโรคเกี่ยวกับลม เนยสด มีคุณสมบัติเย็น ช่วยเพิ่มสมรรถภาพทางเพศ บำรุงผิวพรรณ บำรุงกำลัง แก้วโรคร้อนเกี่ยวกับดี (เพ็งอ้าง: 181, 189, 193)

ส่วนการรักษาด้านพฤติกรรมนั้น การแพทย์ชิเบตแบ่งพฤติกรรมออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ๆ คือ พฤติกรรมต่อเนื่อง พฤติกรรมตามฤดูกาล และพฤติกรรมชั่วคราว ในส่วนของพฤติกรรมต่อเนื่อง แบ่งออกอีก 2 กลุ่ม คือ มีคำแนะนำในการปฏิบัติทั่วไปที่จะช่วยให้มีสุขภาพที่ดี นั่นคือการกินอาหารให้เหมาะสม และหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่อาจทำให้เจ็บป่วย เช่น การสวมเสื้อผ้าบางๆ ในฤดูหนาว การจ้องมองสิ่งที่น่าเกลียดนานเกินไปที่อาจทำให้ลมในร่างกายแปรปรวนได้ หรือเลี่ยงการมีพฤติกรรมที่เสี่ยงต่ออันตราย เป็นต้น พฤติกรรมอีกส่วนหนึ่งที่ต้องให้ความสำคัญเพื่อการมีสุขภาพที่ดี คือ การปฏิบัติทางศาสนา เพื่อละเว้นอกุศลกรรมต่างๆ ที่เป็นรากฐานของการเจ็บป่วยทั้งปวง โดยต้องปฏิบัติทั้งทางกาย คือ งดเว้นการทำร้ายชีวิต การลักขโมย การประพฤติดังโทษทางเพศ ทางวาจา ได้แก่ งดการพูดปด พูดส่อเสียด พูดให้ร้าย และพูดเพ้อเจ้อ ส่วนทางใจ ได้แก่ การละความโลภ ความพยาบาท และความเหินผิด นอกจากนี้ชาวชิเบตยังเชื่อว่าการจะมีสุขภาพดีได้ต้องมีพฤติกรรมอื่นๆ ประกอบอีก เช่น การสวมหีนมีค่าไว้กับร่างกายเพื่อให้อายุยืนและใช้ป้องกันโรค การสวมมนตราเร่งลับเพื่อขอความช่วยเหลือจากเทพยดาอารักษ์ เป็นต้น (เพ็งอ้าง: 159-167)

ตามความเชื่อของการแพทย์ชิเบตเห็นว่าในแต่ละช่วงเวลาของปี สิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลง เกิดการเคลื่อนย้ายตำแหน่งของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ การเปลี่ยนแปลงของลมฟ้าอากาศ ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ รวมทั้งรสของอาหาร และพลังในร่างกาย ดังนั้น พฤติกรรมของคนควรต้องปรับเปลี่ยนไปตามฤดูกาลนั้น จึงจะทำให้มีสุขภาพดีอยู่ได้ จึงได้มีคำแนะนำในการปฏิบัติตัวเพื่อสุขภาพตามฤดูกาลไว้มากมาย เช่น ในฤดูหนาวที่อากาศเย็นมากควรต้องกินอาหารให้มากขึ้น โดยเฉพาะเนื้อสัตว์ที่มีมัน อาหารมัน เนย และน้ำดื่มเนื้อ ควรกินอาหารที่มีรสเปรี้ยว เค็ม และหวานให้มาก ควรนวดตัวด้วยน้ำมันงาหลังอาบน้ำ สวมเสื้อผ้าขนสัตว์ และสวมรองเท้าหุ้มข้อ ควรให้ร่างกายได้สัมผัสกับความร้อน อยู่ในบ้านที่ไม่มีลมพัดเข้ามา เป็นต้น (เพ็งอ้าง: 168-170)

ส่วนพฤติกรรมเป็นครั้งคราวนั้น ที่เน้นให้พิจารณามี 13 อย่าง ที่คนเราไม่ควรฝืนและไม่ควรใช้กำลังมากในการทำ แต่ควรปล่อยให้มันเป็นไปตามธรรมชาติ ได้แก่ ความหิว ความกระหาย การ

อาเจียน การหาว การจาม การหายใจ การนอนหลับ การขากเสมหะออกจากลำคอ การบ้วนน้ำลาย การอุจจาระ การผายลม การปัสสาวะ และการหลั่งน้ำอสุจิ โดยได้บรรยายถึงผลเสียที่เกิดจากการอดกลั้นหรือฝืนพฤติกรรมเหล่านี้ไว้ด้วย เช่น การกลั้นอุจจาระทำให้ปากมีกลิ่นเหม็น ปวดในสมอง เป็นตะคริวตามร่างกาย และเป็นหวัดง่าย ไม่ควรออกแรงเบ่งอุจจาระมากเกินไป เพราะอาจทำให้เกิดโรคหลายชนิด วาตะแปรปรวน และทำให้ร่างกายสูญเสียความสมดุลได้ จึงควรปล่อยให้ออกมาเองตามธรรมชาติ ซึ่งจะต้องกินอาหารและมีพฤติกรรมอื่นๆ อย่างเหมาะสมด้วย ในกรณีจำเป็นอาจต้องใช้ยาถ่าย (เพ็งอ้าง: 173-175) ซึ่งจะเห็นได้ว่ายาเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งเท่านั้นที่จะช่วยให้หายจากโรคได้

ในส่วนของยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรคนั้น มีการแบ่งเป็นหลายกลุ่ม อาจแบ่งตามรสของยา เช่น กระเทียมเป็นยารสเผ็ดร้อน ตามแหล่งที่เกิด เช่น ยาที่ขึ้นในที่แห้งกับที่เปียกชื้น สมุนไพรจำนวนมากต้องขึ้นภูเขาไปเก็บในช่วงฤดูร้อนหลังจากหิมะละลาย แล้วเอามาตากแห้งไว้ใช้ทั้งปี การจะกินยาอะไรต้องได้รับการเลือกให้สอดคล้องกับสภาพร่างกายของผู้ป่วยแต่ละคน แต่ฤทธิ์ของยาในการแพทย์จีนไม่ได้ขึ้นอยู่กับวัตถุหรือสมุนไพรที่นำมาปรุงตามสูตรเท่านั้น ฤทธาานุภาพของยาตัวหนึ่งๆ นั้น จะขึ้นอยู่กับคุณสมบัติ 3 ประการ ได้แก่ ส่วนผสมของตัวยาเอง อำนาจมนตรา และอำนาจของสมาธิอันแน่วแน่ ดังนั้นแม้ว่าส่วนผสมของตัวยาอาจจะคล้ายคลึงกัน แต่ฤทธิ์ของยาจะมีเพิ่มขึ้นและแตกต่างกันจากการที่ลมะหรือหมอใช้สมาธิและพิธีกรรมเข้าประกอบ ซึ่งสัมพันธ์กับเทพองค์ต่างๆ รวมถึงพระโภษะคุรุพุทธเจ้า ทำให้เมื่อยากลายเป็นเทพที่ศักดิ์สิทธิ์เองหรือมีพลังอำนาจจากเทพสถิตอยู่ภายใน ผลสุดท้ายสามารถใช้รักษาโรคที่แตกต่างกันได้ ซึ่งผู้รับยาาก็จะได้รับคำแนะนำให้ปฏิบัติตัวให้เหมาะสมขณะกินยา และบริกรรมภาวนาระลึกถึงอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ที่มีในตัวยานี้ด้วยเช่นกัน (เพ็งอ้าง: 256-261)

การที่พุทธศาสนาแบบวัชรยานมีอิทธิพลอย่างมากต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวทิเบต ได้ทำให้กระบวนทัศน์หลักในเรื่องสุขภาพทั้งหมดตกอยู่ภายใต้กระบวนทัศน์ของพุทธศาสนาด้วย ทำให้ชีวิตทั้งในยามปกติ ยามเจ็บป่วย วิธีการวินิจฉัยโรค และการแก้ปัญหาสุขภาพที่เกิดขึ้นทั้งหมดถูกอธิบายเชื่อมโยงกันอย่างกลมกลืนกับหลักธรรมของพุทธศาสนาไม่ว่าเรื่อง อวิชชา กรรม อกุศลมูล สิล การรักษาโรคนอกเหนือจากการใช้ยาที่สรรพคุณของยาสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับฤทธาานุภาพและความสามารถในการปฏิบัติธรรมของหมอแล้ว คนไข้ยังต้องประพฤติตัวให้สอดคล้องกับหลักของศีลธรรม การเคารพบูชาเทพเจ้าศักดิ์สิทธิ์ ร่วมกับการดำเนินชีวิตอย่างสมดุลอยู่กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย ส่วนการเป็นแพทย์ก็ถือว่าเป็นการปฏิบัติธรรมอย่างดียิ่งทั้ง 6 ประการ (ปารมิตา 6) ได้พร้อมกันทีเดียว ได้แก่ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ สมาธิ และปัญญา ซึ่งยากที่การปฏิบัติธรรมแบบอื่นจะทำได้ (เพ็งอ้าง: 256) จนอาจกล่าวได้ว่ากระบวนทัศน์ของพุทธศาสนาแบบวัชรยานของทิเบต ได้เข้ามาเป็นองค์ประกอบหลักของวัฒนธรรมสุขภาพของทิเบต ที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนเป็นรูปธรรมว่ากระบวนทัศน์พุทธศาสนามีผลต่อเรื่องสุขภาพได้มากมายเพียงใด

4.6 บทสรุป

การที่แนวคิดทางพุทธศาสนาได้เข้ามาผสมกลมกลืนอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทยตลอดช่วงประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน ทำให้หลักความเชื่อ สัญลักษณ์ และพิธีกรรมที่สืบเนื่องอยู่กับพุทธศาสนาได้ถูกนำไปผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับสุขภาพอย่างกลมกลืน เช่น ทำให้การเจ็บป่วยที่มีสาเหตุจากผีแก่ลง จากขวัญที่หนีออกไปจากตัว หรือจากอิทธิพลจากการโคจรของดวงดาว มีวิธีการจัดการโดยใช้พิธีกรรม ความเชื่อ หรือสัญลักษณ์ของพุทธศาสนาผสมผสานอยู่อย่างลงตัวเหมาะสมกับความเชื่อดั้งเดิมของคนในแต่ละท้องถิ่น นอกจากนี้พุทธศาสนายังมีผลต่อการรักษาแบบพื้นบ้านของหมอพื้นบ้านอย่างใกล้ชิด ทั้งในส่วนการเก็บรักษาและเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ที่สำคัญของหมอพื้นบ้าน และยังเป็นกลไกสำคัญในการควบคุมกำกับคุณธรรมและจริยธรรมของหมอด้วย และมีพระจำนวนหนึ่งที่ทำให้การดูแลสุขภาพผู้ป่วยไปด้วยที่เรียกอย่างเฉพาะเจาะจงว่า “หมอพระ”

นอกเหนือจากในส่วนของความเชื่อของชุมชนและการแพทย์แบบพื้นบ้านแล้ว พุทธศาสนายังมีผลต่อการแพทย์ในระบบ ทั้งการแพทย์แผนไทยที่มีแบบแผนการรักษาที่อิงอยู่กับการแพทย์อายุรเวทของอินเดียอย่างชัดเจน และมีผลต่อการแพทย์แผนปัจจุบันบ้างเล็กน้อย แต่ก็มีแนวโน้มที่จะได้รับความสนใจเพิ่มขึ้นในอนาคต นอกจากนี้วิธีการรักษาสุขภาพจำนวนหนึ่งยังเกิดจากพื้นฐานความเชื่อของพุทธศาสนาโดยตรง เช่น การสวดพระปริตร การสวดโพชฌงค์ การสวดภาณยักษ์ รวมทั้งการทำบุญสะเดาะเคราะห์ ถวายสังฆทาน การขอพรจากพระพุทธรูป การแขวนพระเครื่อง ตะกรุด สายสิญจน์ เพื่อหวังผลให้พ้นเคราะห์และอันตรายต่างๆ หายจากความเจ็บป่วย แม้หลายๆ วิธีถูกปรับให้สอดคล้องกับความเชื่อบางอย่างจนห่างไกลจากหลักการของพุทธศาสนาไปมาก แต่ก็กล่าวได้ว่าความเชื่อทางพุทธศาสนายังมีส่วนแก้ไขปัญาสุขภาพให้กับคนจำนวนหนึ่งอยู่

การที่หลักการของพุทธศาสนาถูกปรับนำไปใช้ทางสุขภาพอย่างหลากหลาย ในด้านหนึ่งก็มีประโยชน์สอดคล้องกับความต้องการของคนในสังคม และทำให้แนวคิดของพุทธศาสนามีส่วนไปกำกับให้วิธีการรักษานั้นไม่ให้เลวเกินจนเกินไป แต่ขณะเดียวกันอาจเกิดผลกระทบในด้านลบทำให้ความเข้าใจต่อหลักการของพุทธศาสนาที่แท้จริงคลาดเคลื่อนไป จนอาจเข้าใจไปว่าพุทธศาสนามีประโยชน์ต่อสุขภาพเฉพาะในรูปแบบที่ปรากฏเท่านั้นหรือเป็นได้เพียง “เครื่องมือ” ที่จะช่วยเผยแพร่ความรู้ของการแพทย์แผนใหม่เท่านั้น การแพทย์แบบตะวันตกเป็นตัวอย่างที่ดีของการนำกระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนาแบบวัชรยาน มาใช้ในเรื่องสุขภาพได้อย่างผสมกลมกลืนกับวิถีชีวิตของผู้คน แม้จะมีหลักการบางส่วนที่ต่างไปจากพุทธศาสนาเถรวาท แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ในการนำมาใช้ และมีประโยชน์สำหรับการประยุกต์ใช้กระบวนการทัศน์พุทธศาสนาแบบเถรวาทในสังคมไทยซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

เชิงอรรถ

¹ ศึกษารายละเอียดของสิ่งของที่ใช้ประกอบการลำผีฟ้า เช่น ห่อนิมนต์ ภายส่อง ภายตุ้ม เครื่องแต่งส่ง รวมทั้งขั้นตอนการลำรักษากนปวชรายหนึ่ง ได้ใน บำเพ็ญจิต แสงชาติ. (2537).

² ศึกษารายละเอียดและการวิเคราะห์ปรากฏการณ์นี้เพิ่มเติมได้จากงานของอาจารย์สุริยา สมุทกุลดี และคณะ (2539) และ อาจารย์ฉลาดชาข รมิตานนท์ (2527)

³ ตัวอย่างคำอ้อขวัญภาคเหนือ จากหนังสือ คนกับพิธิ โดย คงเดช พรมยา อ้างใน เบญจมาศ แพนทอง. (2540:34-35) จะเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างขวัญกับความเจ็บป่วยและเคราะห์ภัยอันตรายต่างๆ นอกจากนี้ในช่วงท้ายยังจะเห็นว่าคนในภาคเหนือก็เชื่อว่ามิขวัญอยู่ในอวัยวะต่างๆ เช่นเดียวกับคนในภาคอีสาน

อ้อชะโส อ้อชะใจโย

หื้อขอเคลื่อนคล้าย

เคราะห์กั้วลป่วยไ้

เคราะห์ไ้พยาริ

เคราะห์ที่หื้อเจ็บหื้อไอ

เคราะห์เจ็บปากเจ็บตา

หื้อได้คลาดคล้อย

หื้อตกลงไปปราศจาก

....วันนี้ก็เป็นวัน

ผู้ข้าขอเชิญขวัญเจ้า

หื้อตัวขวัญแข่งขวัญชา

ตัวขวัญหลงขวัญแหล่เจ้า

มาทั้งขวัญมือคู่นี้

ขวัญเกศาโลมากู่ข้าง ขอเชิญมาอยู่สร้าง

มาบริโภคน้ำดื่มเข้าหนม

ข้าวเหนียวน้ำอ้อยสาธุ

อย่าช้าสนุก

ข้าจะปัดเคราะห์เจ้า

ออกจากตัวตน

เคราะห์เจ็บเคราะห์ใหม่

เคราะห์อุบาทว์ใดๆ

อ้อเป็นภัยลำบาก

เคราะห์อันตรายยา ใหญ่น้อย

หนีจากตัวนาย

เป็นดั่งน้ำกลิ้งคลาด ตกจากใบบัว....

มหาลาภยิ่งแล้ว

เอหิจึงมาหา

ขวัญหัดบพาทักไ้

ในวรกายา

ขวัญหู ขวัญตา

ขึ้นเขยชม

อาหารเอร็ดอร่อย

หื้อขวัญเข้าขึ้นเขยชู

ซื้อหน้าผ่องใสงาม

⁴ องค์ประกอบของบทสวดพระปริตร 12 บท ประกอบด้วย 1) มงคลสูตร 38 ประการ 2) รัตนปริตร คือการสรรเสริญพระรัตนตรัย 3) กรณียเมตตปริตร เป็นการแผ่เมตตาให้มนุษย์หรือวิญญาณร้ายทั้งหลาย 4) จันทรปริตร สวดให้สัตว์ทั้งหลาย 5) โมรปริตร เป็นบทสวดเพื่อความแคล้วคลาดจากภัยอันตราย 6) วัฏฏกปริตร เพื่อป้องกันภัยพิบัติจากไฟ 7) ธชัคคปริตร สวดเพื่อไม่ให้รู้สึกหวาดกลัว เกรงกลัว ไม่ว่าในเรื่องใดๆ 8) อาถรรพปริตร เป็นการแผ่เมตตาให้ยักษ์และปีศาจที่เป็นอันตรายไม่ให้มาปองร้าย บทนี้มีการแยกมาสวดเฉพาะเรียกว่าสวดภาณยักษ์ 9) อังคุลิมาลปริตร เป็นการแสดงอำนาจของสังฆะอริยฐานของพระองค์เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้วที่ช่วยให้ประสบผลสำเร็จ 10) โพชฃนปริตร คือบทโพชฃน 7 ใช้รักษาโรคต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกหลายองค์ใช้ได้ผลมาแล้ว 11) อภัยปริตร เพื่อความไม่มีความมีภัยโดยเฉพาะ และมีบทสวดเทวดาที่เชิญมาให้กลับไปโดยสวัสดิ และคอยรักษาคุ้มครอง และ 12) บทชัยปริตร คืออ้างเอาชัยชนะของพระพุทธองค์ที่มีต่อพญามารในวันตรัสรู้ ให้ผู้ที่ฟังมีโอกาสได้รับชัยชนะนั้นบ้าง ซึ่งเป็นบทที่เรียกว่า ชัยนโธ หรือชัยมงคลคาถา นั้นเอง (พระราชวรานู, 2543)

⁵ คาถาสวดพระปริตร และโพชฃน พร้อมคำแปล รวมทั้งตำนานและพิธีกรรมการสวดพระปริตรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ศึกษาได้ใน อนันต์ วิริยะพินิจ. บก. (2542) พระปริตร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

5.1	เกริ่นนำ.....	141
5.2	โลกในทัศนะของพุทธศาสนา	143
5.2.1	โลกในฐานะของวัตถุ	144
5.2.2	โลกในฐานะสิ่งที่ถูกรับรู้โดยมนุษย์	147
5.2.2.1	สรรพสิ่งทั้งปวงที่มีอยู่.....	147
5.2.2.2	กำเนิด และขอบเขตของโลก	147
5.2.3	โลกอื่นๆ	150
5.3	ธรรมชาติความเป็นไปของโลกและสรรพสิ่ง	152
5.3.1	ไตรลักษณ์	153
5.3.2	ปัจจัยสมุปบาท.....	156
5.3.3	กฎแห่งกรรม.....	160
5.3.4	อริยสัจ	165
5.4	มนุษย์ในทัศนะของพุทธศาสนา	167
5.4.1	กำเนิด และความเป็นมาของมนุษย์.....	167
5.4.2	องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์.....	169
5.4.3	ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับโลก	173
5.5	ธรรมชาติความเป็นไปของชีวิต	175
5.5.1	การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ของมนุษย์.....	175
5.5.2	ความหมายของทุกข์	179
5.5.3	ความสุขและเป้าหมายที่มนุษย์ควรไปถึง.....	183
5.5.3.1	ระดับของความสุข.....	183
5.5.3.2	คุณและโทษของความสุข	184
5.5.3.3	นิพพาน: เป้าหมายสูงสุดของชีวิต	186
5.5.4	การปฏิบัติเพื่่มุ่งสู่เป้าหมายของชีวิต	188
5.5.4.1	ภาวะและชีวิตของพระโสดาบัน	189
5.5.4.2	อริยมรรคมีองค์ 8.....	191
5.5.4.3	ไตรสิกขา.....	197
5.6	บทสรุป.....	199
	เชิงอรรถ	202

บทที่ 5

กระบวนการทัศน์พุทธศาสนาต่อโลกและชีวิต

“ดูกรมาลุงกยบุตร เพราะเหตุนี้แล เธอทั้งหลายจงทรงจำปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ และจงทรงจำปัญหาที่เราพยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราพยากรณ์เถิด. ดูกรมาลุงกยบุตร อะไรเล่าที่เราไม่พยากรณ์ ดูกรมาลุงกยบุตรทูลว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ซีพอันนั้น สรีระก็อันนั้น ซีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปไม่มีอยู่ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็หามิได้ ไม่มีอยู่ก็หามิได้ ดังนี้ เราไม่พยากรณ์. ดูกรมาลุงกยบุตร ก็เพราะเหตุไร ข้อนั้นเราจึงไม่พยากรณ์ เพราะข้อนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่ายเพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เหตุนี้เราจึงไม่พยากรณ์ข้อนั้น. ดูกรมาลุงกยบุตร อะไรเล่าที่เราพยากรณ์ ดูกรมาลุงกยบุตร ความเห็นว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้ เราพยากรณ์. ก็เพราะเหตุไร เราจึงพยากรณ์ข้อนั้น เพราะข้อนั้นประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เหตุนี้เราจึงพยากรณ์ข้อนั้น. (ม.ม. 13/152)

5.1 เกริ่นนำ

ก่อนที่จะเข้าถึงประเด็นทางสุขภาพที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนา ในบทนี้ผมจะประมวลให้เห็นภาพของกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาว่ามีความเข้าใจต่อธรรมชาติของโลก ต่อธรรมชาติ และความเป็นไปของชีวิตมนุษย์และความตายอย่างไร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก ผมตระหนักดีว่าการพยายามเลือกนำคำสอนของพระพุทธศาสนาออกมาส่วนหนึ่งเพื่อให้เป็นข้อสรุปที่ชัดเจนว่ากระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนาว่าด้วยโลกและชีวิตเป็นอย่างไร เป็นเรื่องที่ยากและมีข้อจำกัดในการดำเนินการหลายด้าน ทั้งในส่วนตัวผมเองที่แม้จะมีความสนใจในเรื่องพุทธศาสนาอยู่บ้าง แต่ก็ยังไม่เคยมีโอกาสดูศึกษารวมจากพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาโดยตรง ในส่วนของคำสอนเองก็มีมากมายเกินกว่าที่จะศึกษาทั้งหมดเพื่อทำความเข้าใจได้ในเวลาอันจำกัด อีกทั้งมีระดับความลึกซึ้งต่างกัน และขึ้นอยู่กับการศึกษาและสภาวะทางจิตใจของผู้ที่ศึกษด้วย ในบางกรณีผู้ที่ถือความเห็นแตกต่าง

กันสองฝ่ายต่างก็สามารถยกข้อความในพระคัมภีร์มาสนับสนุนความคิดเห็นได้ด้วยกันทั้งคู่ ต่อกรณีนี้ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้กล่าวว่า

“การวินิจฉัยความจริงขึ้นต่อความแม่นยำในการจับสาระสำคัญ และความกลมกลืนสอดคล้องแห่งหลักการและหลักฐานที่แสดงทั้งหมดโดยหน่วยรวมเป็นข้อสำคัญ แม้กระนั้น เรื่องที่แสดงและหลักฐานต่างๆ ก็มักไม่กว้างขวางครอบคลุมพอ จึงหนีไม่พ้นจากอิทธิพลความเห็น และความเข้าใจพื้นฐานต่อพุทธธรรมของบุคคลผู้แสดงนั้น” (พระธรรมปิฎก, 2543-ก: 1)

เพื่อหลีกเลี่ยงความผิดพลาดที่เกิดจากความไม่เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกและพระคัมภีร์อื่นๆ ของพุทธศาสนาของผม การศึกษาขึ้นนี้ผมจึงศึกษากระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนาว่าด้วยเรื่องสุขภาพและการเยียวยา จากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ (ฉบับหลวง) ซึ่งทำในรูปแบบ CD-ROM จาก 2 แหล่ง คือ ชุดที่ทำโดยสมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กับพระไตรปิฎกฉบับธรรมทาน และจากหนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539) ควบคู่ไปกับงานของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก โดยเฉพาะหนังสือพุทธธรรม ทั้งฉบับดั้งเดิม (2544) และฉบับขยายความ (2543-ก) และงานชิ้นอื่นๆ ของท่านที่ได้แจกแจงอธิบายเพื่อช่วยให้เข้าใจง่ายขึ้นระดับหนึ่ง นอกจากนี้ยังศึกษาจากงานของผู้รู้และนักวิชาการพุทธศาสนาท่านอื่นๆ เพิ่มเติม เพื่อให้ครอบคลุมในประเด็นที่การศึกษานี้ให้ความสนใจ โดยเฉพาะในเรื่องของสุขภาพที่งานของท่านพระธรรมปิฎกอาจยังกล่าวถึงไม่มากนัก

อีกประเด็นหนึ่งที่ต้องกล่าวไว้ในเบื้องต้นนี้คือ เนื่องจากกระบวนการทัศน์หมายถึงความเชื่อพื้นฐานในการทำความเข้าใจความเป็นจริงของโลกและสรรพสิ่งที่คนในชุมชนหรือสังคมหนึ่งๆ มีร่วมกัน และปัจจุบันคนในสังคมไทยโดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในเมืองและผู้ที่ได้รับการศึกษามาสูงมักคุ้นเคยหรือมีกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์เป็นกรอบในการทำความเข้าใจโลกและชีวิต เมื่อกล่าวถึงกระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนาที่มีพื้นฐานของการมองโลกและสรรพสิ่งที่แตกต่างจากสิ่งที่คุ้นเคยหรือสิ่งที่เคยเชื่อว่าเป็นความจริง อาจทำให้ผู้อ่านสับสน ไม่เข้าใจ หรือรู้สึกปฏิเสธตั้งแต่ต้น เนื่องจากระบบตรรกะและเหตุผลที่ตนเองใช้อยู่อย่างเคยชินไม่สามารถใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกต่อไป

สิ่งที่ต้องทราบตั้งแต่ต้นคือ พุทธศาสนามักกล่าวถึงสรรพสิ่งใน 2 ระดับ ระดับแรก เป็นการกล่าวในมุมมองของปรมาตตสัจจะ (โลกุตตรธรรม) หรือมองในทางธรรม หรือพูดในความหมายของความจริงแท้สูงสุด ที่ไม่มีตัวเรา ไม่มีของของเรา ส่วนในอีกด้านหนึ่งกล่าวจากมุมมองของสมมติสัจจะ (โลกียธรรม) พูดถึงสรรพสิ่งในแบบที่เรารับรู้เข้าใจกันอยู่ทั่วไป มีตัวเรา มีของของเรา มีคนอื่น ฯลฯ ซึ่งเรื่องนี้ท่านอาจารย์พุทธทาสเรียกว่าเป็น “ภาษาคน ภาษาธรรม” แม้เป้าหมายหลักของพุทธศาสนาอยู่ที่ธรรมะขั้นปรมาตต แต่เนื่องจากยังต้องสัมพันธ์อยู่กับสังคมและยังจำเป็นต้องสื่อสารให้คำแนะนำสั่งสอนผู้คนในโลกที่ยังยึดถือในสิ่งสมมติ ดังนั้นในคัมภีร์จึงมีการกล่าวถึง 2 มิตินี้ไปด้วยกันอย่าง

กลมกลืน แม้เรื่องสุขภาพและการเจ็บป่วยจะเป็นเรื่องของร่างกายที่เป็นสมมติสัจจะ และต้องนำมาใช้ในสังคมที่ผู้คนยังห่างไกลโลกุตรธรรมมาก แต่หากนำเสนอเรื่องสุขภาพจากแง่มุมกระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนา โดยกล่าวเฉพาะเรื่องทางโลกหรือทางร่างกายอย่างเดียวน่าจะไม่กล่าวถึงโลกุตรธรรมเลย หรือแยกกล่าวเป็น 2 ส่วนออกจากกันอย่างชัดเจน ผมเห็นว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ จะทำให้เข้าใจกระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนาต่อเรื่องนี้ผิดพลาดไปอย่างสิ้นเชิง ในที่นี้จึงจะกล่าวถึง 2 มิตินี้อย่างกลมกลืนไปด้วยกันโดยตลอด

เพื่อช่วยให้เกิดความชัดเจนในขอบเขตและความหมายของกระบวนการทัศน์พุทธศาสนา ผมจึงแบ่งการนำเสนอเรื่องนี้ออกเป็น 4 หัวข้อหลักๆ ได้แก่ 1) ขอบเขตและความหมายของโลกในทัศนะของพุทธศาสนา 2) ธรรมชาติความเป็นไปของโลกและสรรพสิ่งเป็นอย่างไร 3) มนุษย์ในทัศนะของพุทธศาสนาคืออะไร และ 4) ชีวิตมนุษย์มีธรรมชาติและความเป็นไปอย่างไร โดยในแต่ละหัวข้อจะแบ่งเป็นหัวข้อย่อยลงไปอีกเป็นลำดับ

5.2 โลกในทัศนะของพุทธศาสนา

ปัจจัยพื้นฐานเบื้องต้นในการทำความเข้าใจกระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนา คือการทำความเข้าใจขอบเขตของการรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับโลกของพุทธศาสนา ว่าโลกในทัศนะของพุทธศาสนาแล้วคืออะไร มีขอบเขตแค่ไหน สัมพันธ์อยู่กับสิ่งอื่นๆ ทั้งที่มองเห็นสัมผัสได้และพ้นไปจากสิ่งที่มองเห็นสัมผัสได้อย่างไร มีต้นกำเนิด และจุดสิ้นสุดไปอย่างไร มีธรรมชาติการเป็นไปอย่างไร อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ใดบ้าง การทำความเข้าใจในประเด็นเหล่านี้มีความสำคัญมาก โดยเฉพาะในทางปรัชญาศาสนาแล้ว ประเด็นทัศนะที่มีต่อโลกเป็นประเด็นที่นักปรัชญาถือว่าเป็นจุดแบ่งศาสนาต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกทั้งหมดออกจากกันเป็น 2 กลุ่ม โดยกลุ่มที่หนึ่งเชื่อว่าโลกถือกำเนิดมาจากพระเจ้า หรือพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก สร้างสรรพสิ่งขึ้นบนโลก (รวมทั้งเวลา) และทรงกำหนดความเป็นไปของโลกด้วย ก่อนที่พระเจ้าทรงสร้างโลกนี้ขึ้นมาไม่มีโลกอยู่มาก่อน (ไม่มีแม้เวลาที่จะให้โลกดำรงอยู่) และโลกนี้ต้องสิ้นสุดไปตามพระประสงค์ของพระเจ้าเช่นกัน โดยได้เรียกศาสนากลุ่มนี้ว่าเทวนิยม เช่น ศาสนาคริสต์ อิสลาม ฮินดู ซึ่งถือว่าเป็นศาสนาที่คนส่วนใหญ่ของโลกนับถืออยู่ ศาสนาอีกรุ่นหนึ่งไม่เชื่อว่ามีพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งขึ้น เรียกว่าอเทวนิยม พุทธศาสนา เป็นหนึ่งในศาสนาส่วนน้อยที่อยู่ในกลุ่มนี้ (สุนทร ฌ รังสี, 2543: 47-48)

ตามทัศนะของพุทธศาสนา โลกใบนี้และสรรพสิ่งทั้งหลายเกิดจากการประชุมกันเข้าของปัจจัยหรือส่วนประกอบต่างๆ ตัวตนที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลายไม่มีอยู่จริง เมื่อแยกส่วนต่างๆ ที่มาประกอบกันเข้านั้นออกไปให้หมด ก็จะไม่พบตัวตนของสิ่งนั้นเหลืออยู่ (พระธรรมปิฎก, 2544: 19) ส่วนประกอบแต่ละอย่างที่เคยแยกออกไปเมื่อนำมาพิจารณาแยกย่อยต่อไปอีก ก็จะพบว่าประกอบด้วยองค์ประกอบอื่นที่ย่อยลงไปอีกเป็นลำดับ อยู่ในรูปของกระแสที่ต่อเนื่องไม่มีตัวตนของตนเองที่เป็น

อิสระ แต่มีลักษณะเป็นเหตุปัจจัยที่เชื่อมต่อสัมพันธ์กันไปตามกฎของธรรมชาติ คือ ไตรลักษณ์ และปฏิจจสมุปบาท (ซึ่งจริงๆ แล้ว ถือได้ว่าเป็นกฎเดียวกัน แต่แสดงในคนละแง่ คนละแนว เพื่อมองเห็นความจริงอย่างเดียวกัน) (เพ็งอ้าง: 59) ในประเด็นความหมายและความเป็นไปของโลกทางกายภาพในฐานะที่เป็นดาวเคราะห์ดวงหนึ่งที่คนเราอาศัยอยู่นี้ พุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญไว้มากนัก ซึ่งในพระไตรปิฎกได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนถึงปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์และไม่ทรงพยากรณ์ ดังที่พบใน จูฬมาลุงโกยวาทสูตร (ม.ม. 13/152) ที่ยกมาอ้างเป็นส่วนนำของบทนี้

จากพุทธพจน์ดังกล่าวแสดงทัศนะและเป้าหมายที่ชัดเจนอย่างยิ่งของพุทธศาสนา ที่มุ่งสู่การดับทุกข์ทั้งปวงหรือนิพพาน ความรู้เกี่ยวกับกำเนิดหรือที่มาของโลกนี้และความเป็นไปของโลกที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งไม่จำเป็นต่อการดับทุกข์จึงไม่ใช่สิ่งที่ได้รับการกล่าวถึงมากนัก แต่พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับโลก ในความหมายที่สัมพันธ์อยู่กับตัวผู้รับรู้การมีอยู่ของโลกใบนี้ผ่านทางอวัยวะรับรู้ หรืออายตนะทั้ง 6 ว่าควรจะดำเนินชีวิตให้สัมพันธ์อยู่กับโลกอย่างไรจึงจะไม่ทุกข์และนำไปสู่ที่สุดแห่งทุกข์ได้ อย่างไรก็ตามก่อนที่จะกล่าวถึงโลกและความเป็นไปของโลกในส่วนที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญนี้ ผมจะกล่าวถึงโลกในเชิงกายภาพที่มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกอยู่บ้างก่อนพอสังเขป จากนั้นจึงจะกล่าวถึงทัศนะของโลกตามที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญโดยละเอียดต่อไป

5.2.1 โลกในฐานะของวัตถุ

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงการกำเนิดขึ้นและดำเนินไปของโลกในฐานะที่เป็นวัตถุไว้ใน อัคคัญญสูตร (ที.ปา. 11/56-66) ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับสามเณรเสฏฐะ และภารทวชะ ซึ่งเดิมเกิดอยู่ในสกุลพราหมณ์แต่มีศรัทธาออกบวชในพุทธศาสนา จึงถูกหมู่พราหมณ์ด่าว่าอย่างมาเพราะถือว่าพวกตนบริสุทธิ์กว่า เกิดจากปากของพรหม พระองค์จึงได้ตรัสเรื่องการกำเนิดขึ้นของโลกเพื่อแสดงให้เห็นว่าสัตว์โลกต่างๆ เกิดขึ้นและพัฒนาต่อมาในลักษณะเดียวกัน ไม่มีใครที่พิเศษหรือเหนือกว่าใคร โดยพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงความเป็นมาของโลกและสัตว์โลกโดยสรุปความได้ว่า

สมัยหนึ่งโลกหมุนเวียนไปสู่ความพินาศ สัตว์ทั้งหลายไปเกิดในชั้นอาภัสสรพรหมกันโดยมาก เมื่อโลกหมุนกลับ (คือเกิดใหม่ภายหลังจากพินาศ ซึ่งก็ไม่ได้ให้รายละเอียดว่าเกิดอย่างไร) สัตว์เหล่านั้นก็จุติมาสู่โลกนี้ เป็นผู้ได้สำเร็จทางใจ กินปติเป็นภิกษา (ยังมีอำนาจมานอยู่) มีแสงสว่างในตัว สัญจรไปได้ในอากาศ แล้วเกิดมีรสดิน (จวนดิน) อันสมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น รส สัตว์ทั้งหลายเอนัว จมจวนดินลิ้มรสสุกก็ชอบใจ หลังจากกินเข้าไปทำให้แสงสว่างในตัวหมดไป เมื่อแสงสว่างหายไป ก็มีพระจันทร์ พระอาทิตย์ มีดาวนักษัตร มีกินวัน มีเดือน มีกึ่งเดือน มีฤดู และปี เมื่อกินจวนดินเป็นอาหาร กายก็หยาบกระด้าง ความทรมานของผิวพรรณก็ปรากฏ พวกมีผิวพรรณดี ก็ดูหมิ่นพวกผิวพรรณทราม. เพราะดูหมิ่นผู้อื่นเรื่องผิวพรรณ เพราะความถือตัวและดูหมิ่นผู้อื่น (ทำให้เกิดวาระขึ้น) จวนดินก็หายไป ต่างก็พากันบ่นเสียดาย แล้วก็เกิดสะกิดดินที่สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส ขึ้นแทน ใช้เป็นอาหารได้ แต่เมื่อกินเข้าไปแล้ว ร่างกายก็หยาบกระด้างยิ่งขึ้น ความทรมานของผิวพรรณก็

ปรากฏชัดขึ้น เกิดการดูหมิ่น ถู้อ้ว เพราะเหตุผิวพรรณนั้นมากขึ้น สะเก็ดผิวกายหายไป เกิดเป็นเถาไม้ สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส ขึ้นแทน ใช้กินเป็นอาหารได้ เมื่อกินเข้าไปความหยาบกระด้างของกาย และความทรามของผิวพรรณก็ปรากฏมากขึ้น เกิดการดูหมิ่น ถู้อ้ว เพราะเหตุผิวพรรณนั้นมากขึ้น เถาไม้ก็หายไป ข้าวสาลี ที่ไม่มีเปลือก มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารเกิดขึ้นแทน ใช้เป็นอาหารได้ ข้าวนี้เก็บเย็น เช้าก็แก่แทนที่ขึ้นมามากไม่ปรากฏร่องรอยเลย ความหยาบกระด้างของกาย ความทรามของผิวพรรณก็ปรากฏมากขึ้น ต่อมาจึงเป็นเหตุให้เกิดเพศหญิง ชาย เกิดความกำหนด สร้างบ้านเรือน มีการสะสมอาหาร กำหนดปันเขตแดน เกิดอกุศลกรรม เช่น การลักขโมย การพูดปด ตีเตียนกันขึ้น เกิดการแต่งตั้งหัวหน้า คือกษัตริย์ ขึ้นมาดูแล เกิดพราหมณ์ แพศย์ ศูทรขึ้น (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539: 353)

แม้ในพระสูตรนี้จะกล่าวถึงความเป็นมาของโลกในส่วนที่เป็นวัตถุที่เราอาศัยอยู่ แต่ก็มิได้ทรงมีความมุ่งหมายที่จะแสดงความเป็นไปของโลกโดยตรง แต่ตรัสเพื่อแสดงความหมายทางธรรม ให้เห็นว่าวาระทั้งสี่ ที่นับถือกันอยู่ในขณะนั้นเกิดขึ้นมาอย่างไร ซึ่งล้วนมีที่มาอย่างเดียวกัน แต่เข้าใจผิดและดูหมิ่นกันไปเอง ทำให้การพัฒนาของโลกเสื่อมลง ความอุดมสมบูรณ์ก็ลดถอยลงเป็นลำดับ จนเกิดปัญหาต่างๆ ตามมามากมาย

อีกพระสูตรหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงขอบเขตของจักรวาลในฐานะที่เป็นวัตถุ คือ จุฬนิสสูตร อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (อง.ตัก. 20/520) ซึ่งพระอานนท์ได้ทูลถามถึงพระอานุภาพขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่ามีความสามารถในการเปล่งพระสุรเสียงไปให้สรรพสัตว์ได้ยินได้กว้างไกลเพียงใด เพราะได้ยินมาว่า “สาวกของพระลี้ซีสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งมีนามว่า อภิภู ยืนอยู่ในพรหมโลก ทำให้พื้นโลกธาตुरू้งได้ด้วยเสียง” ซึ่งพระองค์ได้ตรัสตอบว่า “ดูกรอานนท์ นั้นเป็นสาวก ส่วนพระตถาคตนับไม่ถ้วน” และได้ตรัสเกี่ยวกับขอบเขตของจักรวาลที่อานุภาพของพระองค์แสดงไปถึงว่า

“ดูกร อานนท์ จักรวาลหนึ่งมีกำหนดเท่ากับโอกาสที่พระจันทร์พระอาทิตย์โคจรทั่วทิศ สว่างไสวรุ่งโรจน์ โลกมีอยู่พันจักรวาลก่อน ในโลกพันจักรวาลนั้น มีพระจันทร์พันดวง มีอาทิตย์พันดวง มีขุนเขาสีเนรุพันหนึ่ง มีชมพูทวีปพันหนึ่ง มีอปรโคยานทวีปพันหนึ่ง มีอุตตตรกुरुทวีปพันหนึ่ง มีบุพพวิเทหทวีปพันหนึ่ง มีมหาสมุทรสี่พัน มีท้าวมหาราชสี่พัน มีเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกาพันหนึ่ง มีเทวโลกชั้นดาวดึงส์พันหนึ่ง มีเทวโลกชั้นยามาพันหนึ่ง มีเทวโลกชั้นดุสิตพันหนึ่ง มีเทวโลกชั้นนิมมานรดีพันหนึ่ง มีเทวโลกชั้นปรนิมมิตวสวัตตีพันหนึ่ง มีพรหมโลกพันหนึ่ง ดูกรอานนท์ นี้เรียกว่าโลกธาตุอย่างเล็กมีพันจักรวาล โลกคุณโดยส่วนพันแห่งโลกธาตุอย่างเล็ก ซึ่งมีพันจักรวาลนั้น นี้เรียกว่าโลกธาตุอย่างกลาง มีล้านจักรวาล โลกคุณโดยส่วนพันแห่งโลกธาตุอย่างกลางมีล้านจักรวาลนั้น นี้เรียกว่าโลกธาตุอย่างใหญ่ ประมาณแสนโกฏิจักรวาล ดูกรอานนท์ ตถาคตมุ่งหมายอยู่ พึงทำโลกธาตุอย่างใหญ่ประมาณแสนโกฏิจักรวาลให้รู้แจ้งได้ด้วยเสียง หรือทำให้รู้แจ้งได้เท่าที่มุ่งหมาย ฯ” (อง.ตัก. 20/520)

ในพระสูตรนี้ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับพระสูตรที่ยกมากล่าวถึงแล้ว นั่นคือแม้จะกล่าวถึงโลกในเชิงวัตถุนิยมที่เป็นดาวเคราะห์ดวงหนึ่ง แต่วัตถุประสงค์ที่พระองค์ตรัสก็มีได้หมายที่จะบอกถึงขนาดของโลกและจักรวาล แต่ต้องการเปรียบเทียบให้เห็นฤทธานุภาพของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่ามีอยู่เหนือกว่าสาวกมากมายเพียงใดเป็นสำคัญ

เช่นเดียวกับอีกพระสูตรหนึ่งคือสุริยสูตร ในอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต (อภ.สตุตค. 23/63) ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูกร ภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี่เป็นกำหนด ควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนัด ควรหลุดพ้น ในสังขารทั้งปวง” แล้วตรัสต่อถึงเรื่องขุนเขาสิเนรุและความเป็นไปของโลกว่าเมื่อเวลาล่วงไปหลายแสนปี จะมีสมัยซึ่งฝนไม่ตก พืช ดินไม้ใบหญ้าจะเหี่ยวแห้งไม่มีเหลือ แล้วก็ถึงสมัยที่พระอาทิตย์ขึ้น 2 ดวง 3 ดวง... จนถึง 7 ดวง ซึ่งพื้นดินและขุนเขาสิเนรุจะลุกไหม้ มีเปลวไฟพุ่งขึ้นไปถึงพรหมโลก (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539: 569) แล้วทรงตรัสสรุปว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายก็ฉนั้น เป็นสภาพไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม ควรจะเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนัด ควรหลุดพ้น ในสังขารทั้งปวง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น ใครจะรู้ ใครจะเชื่อว่า แผ่นดินนี้และขุนเขาสิเนรุจักถูกไฟไหม้พินาศไม่เหลืออยู่ นอกจากอริยสาวกผู้มีบารมีเห็นแล้ว (โสดาบัน) ฯ”

(อภ.สตุตค. 23/63)

การกล่าวถึงโลกในฐานะที่เป็นวัตถุที่มีอยู่อย่างเป็นเอกเทศ ไม่เกี่ยวข้องกับตัวผู้รับรู้การมีอยู่ของโลกในลักษณะที่ยกมาแสดงให้เห็นข้างต้นมีปรากฏในพระไตรปิฎกไม่มากนัก และการกล่าวถึงทั้งหมดเป็นการกล่าวในลักษณะเปรียบเทียบเพื่อแสดงธรรมอันจะเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่นในสรรพสิ่งว่ามีตัวตนที่แท้จริงเพื่อมุ่งสู่ที่สุดแห่งทุกข์ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงให้เห็นว่าคนมิได้มีความแตกต่างกันในชาติกำเนิดดังคำสอนในศาสนาที่มีอยู่ก่อน เป็นการแสดงเปรียบเทียบให้เห็นฤทธานุภาพของพระพุทธเจ้า รวมทั้งใช้เปรียบเทียบให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ไม่ยั่งยืนของโลกกับสังขาร ที่ควรละความยึดมั่นเพื่อความถึงที่สุดแห่งทุกข์เป็นสำคัญถือได้ว่าเป็นการกล่าวถึงในภาษาธรรม มิได้กล่าวโดยมุ่งหมายที่จะให้เชื่อว่าโลกหรือจักรวาลเป็นวัตถุที่มีลักษณะอย่างทีกล่าวถึงจริงๆ ซึ่งจะต่างไปจากการกล่าวถึงการสร้างโลกของศาสนาที่เชื่อว่ามีพระเจ้าผู้สร้างโลก ที่หมายถึงการสร้างโลกและสรรพสิ่งบนโลกที่เป็นวัตถุที่เราอาศัยหรือสัมผัสรับรู้จริงๆ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงแสดงจุดยืนไว้อย่างชัดเจนว่าจะไม่ทรงพยากรณ์เรื่องเหล่านี้ เพราะไม่เป็นที่พึงการสันทุกข์หรือเพื่อนิพพาน แม้จะมีปราชญ์ทางพุทธศาสนาบางท่านพยายามตีความและหาเหตุผลมาแสดงว่าสิ่งที่พระองค์ตรัสมีโอกาสเป็นไปได้ หรือมีความสอดคล้องกับข้อมูลทางวิทยาศาสตร์¹ แต่ในที่นี้จะขอละไว้ไม่กล่าวถึง แต่จะให้ความสำคัญกับความเข้าใจต่อโลกอีกแง่มุมหนึ่งที่พุทธศาสนาสนใจมากกว่า นั่นคือโลกในฐานะที่เป็นสิ่งที่ถูกรับรู้โดยมนุษย์ผ่านทางประสาทสัมผัส (อายตนะ 6 คู่)

5.2.2 โลกในฐานะสิ่งที่ถูกรับรู้โดยมนุษย์

จากข้อมูลในพระไตรปิฎกจะพบว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญและกล่าวถึงโลกในฐานะสิ่งที่ถูกรับรู้โดยมนุษย์ผ่านทางประสาทสัมผัสหรืออายตนะทั้ง 6 กุ เป็นส่วนใหญ่ ภายใต้ความหมายนี้ โลกจะมีหรือไม่มีอยู่จะไม่มี ความหมายเลยหากไม่มีมนุษย์ผู้รับรู้โลกนี้อยู่ และถ้ามนุษย์เรามีอายตนะมากกว่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน โลกที่เรารับรู้ก็จะกว้างขวางหรือแตกต่างไปจากโลกที่เรารับรู้ในปัจจุบัน และโลกในการรับรู้ของมนุษย์กับโลกในการรับรู้ของสัตว์หรือมนุษย์ทั้งปวงก็ไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน เพราะว่าเรามีอายตนะที่ต่างกัน ในพระไตรปิฎกมีพุทธพจน์จำนวนมากที่กล่าวถึงโลกในความหมายนี้ ซึ่งจะนำมาแสดงให้เห็นขอบเขตและทัศนะในการเข้าใจต่อโลกรวมทั้งสรรพสิ่งต่างๆ ของพุทธศาสนา ดังนี้

5.2.2.1 สรรพสิ่งทั้งปวงที่มีอยู่

ในสัพพสูตร (ส.สพ. 18/24) พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสรรพสิ่ง หรือสิ่งทั้งปวงที่มีอยู่ ไว้ดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสิ่งทั้งปวงแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังข้อนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นสิ่งทั้งปวง จักชุกกับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโณภูมิจัพพะ ใจกับธรรมารมณ์ อันนี้เรากล่าวว่าสิ่งทั้งปวง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราบอกปฏิเสธสิ่งทั้งปวง จักบัญญัติสิ่งอื่นแทน วาจาของผู้นั้นคงเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ดูเจตพเจ้า แต่ครั้นถูกถามเข้า ก็คงไม่ปริปากได้ และยิ่งจะอึดอัดลำบากใจ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะข้อนั้นไม่ใช่วิสัย ฯ”

พุทธพจน์ข้างต้นช่วยให้เห็นทัศนะของพุทธศาสนาอย่างชัดเจนว่า ไม่ได้ให้ความสนใจกับสรรพสิ่งบนโลกในฐานะของวัตถุมากนัก แต่ให้ความสำคัญกับการรับรู้ของมนุษย์เป็นหลัก เพราะ ณ จุดนี้หากมีสติรับรู้และเข้าใจสิ่งที่เข้ามากระทบได้ตามความเป็นจริงแล้ว ก็จะสามารถปฏิบัติต่อสรรพสิ่งได้ถูกต้องไม่ว่าจะมีขึ้นมาในลักษณะใด อันจะนำสู่วัตถุประสงค์สูงสุดคือการพ้นจากทุกข์ทั้งปวงนั่นเอง ทัศนะการรับรู้ต่อโลกและการเผชิญกับอารมณ์ที่มากระทบในลักษณะนี้ ถือว่าเป็นทัศนะหลักของพุทธศาสนาที่ใช้สอนผู้คนให้รับรู้ความเป็นจริงของโลกว่าไม่ได้เป็นดังที่เราเห็น ซึ่งจะพบได้ทั่วไปดังที่จะเห็นได้จากตัวอย่างที่จะยกมาแสดงต่อไป

5.2.2.2 กำเนิด และขอบเขตของโลก

ใน เหมวตสูตรที่ 9 (ขุ. สุ. 25/309) เหมวตยักษิได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าเกี่ยวกับกำเนิด และความเป็นไปของโลก ว่า

“...เมื่ออะไรเกิดขึ้น โลกจึงเกิดขึ้น โลกย่อมกระทำความเขยชิดในอะไร โลกยึดถืออะไร เมื่ออะไรมี โลกจึงเดือดร้อน ฯ”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรเหมวตะ เมื่ออายตนะภายในและภายนอก ๖ เกิดขึ้น โลกจึงเกิดขึ้น โลกย่อมกระทำความเขยียดในอายตนะภายในและภายนอก ๖ โลกยึดถืออายตนะภายในและภายนอก ๖ นั้นแหละ เมื่ออายตนะภายในและภายนอก ๖ มี โลกจึงเดือดร้อน ฯ

อุปาทานที่เป็นเหตุให้โลกต้องเดือดร้อนเป็นไฉน ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ตรัสบอก ซึ่งธรรมชาติเป็นเครื่องออกจากโลก บุคคลจะพ้นจากทุกข์ได้อย่างไร ฯ

กามคุณ ๕ ในโลกมีใจเป็นที่ ๖ เราประกาศแล้ว บุคคลคลายความพอใจในกามคุณ ๕ นี้ได้แล้วย่อมพ้นจากทุกข์ได้ ด้วยอาการอย่างนี้ เรากล่าวซึ่งธรรมชาติเป็นเครื่องออกจากโลกนี้ ตามความเป็นจริงแก่ท่านทั้งหลายแล้ว ถ้าแม้ท่านทั้งหลายพึงถามเราพันครั้ง เราก็จะบอกข้อนี้แก่ท่านทั้งหลาย เพราะบุคคลย่อมพ้นจากทุกข์ได้ด้วยอาการอย่างนี้ ฯ” (บุ.สุ. 25/309)

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงการเกิดและดับของโลกไว้อย่างชัดเจนอีกแห่งหนึ่งในโลกสูตร (ส.สพ. 18/156-7) โดยตรัสว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดและความดับแห่งโลก เธอทั้งหลายจงฟัง ก็ความเกิดแห่งโลกเป็นไฉน ความเกิดแห่งโลกนั้น คือ อาศัยจักขุและรูป เกิดจักขุวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสนี้ เป็นความเกิดแห่งโลก (อาศัยหู... อาศัยจมูก... อาศัยลิ้น.. อาศัยกาย...) อาศัยใจและธรรมารมณ์ เกิดมโนวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติเพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิด ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี่แลเป็นความเกิดแห่งโลก ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับแห่งโลกเป็นไฉน ความดับแห่งโลกนั้น คือ อาศัยจักขุและรูป เกิดจักขุวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติเพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหลายนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ นี่เป็นความดับแห่งโลก (อาศัยหู... อาศัยจมูก... อาศัยลิ้น.. อาศัยกาย...) อาศัยใจ

และธรรมารมณฺ์ เกิดมโนวิญญาณ รวมธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะ เป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหา นั้น แลดับเพราะสํารอกโดยไม่เหลือ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี่แลเป็นความดับแห่งโลกฯ”

หรือกล่าวในลักษณะใกล้เคียงกันใน อริยสาวกสูตรที่ 1 (ส.นิ. 16/179, 181) ความว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้ อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อ วิญญาณมี นามรูปจึงมี เมื่อนามรูปมี สฬายตนะจึงมี เมื่อสฬายตนะมี ผัสสะจึงมี เมื่อผัสสะมี เวทนาจึงมี เมื่อเวทนามี ตัณหาจึงมี เมื่อตัณหา มี อุปาทานจึงมี เมื่อ อุปาทานมี ภพจึงมี เมื่อภพมี ชาติจึงมี เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี อริยสาวก นั้นย่อมรู้ประจักษ์อย่างนี้ว่า โลกนี้ย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้ฯ”

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้ อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ เมื่อ วิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี เมื่อนามรูปไม่มี สฬายตนะจึงไม่มี ฯลฯ อุปาทาน จึงไม่มี... ภพจึงไม่มี... ชาติจึงไม่มี เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี อริยสาวก นั้นย่อมรู้ประจักษ์อย่างนี้ว่า โลกนี้ย่อมดับอย่างนี้ฯ”

ใน สมิทธิสูตร (ส.สพ. 18/75) พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบพระสมิทธิเกี่ยวกับขอบเขต การมีอยู่ และการไม่มีอยู่ของโลก ดังนี้

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า โลก โลก ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงเป็น โลก หรือบัญญัติว่าโลก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรสมิทธิ จักขุ รูป จักขุ วิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติ ว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น, (หู... จมูก... ลิ้น... กาย...) ใจ ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณมีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มี อยู่ ณ ที่นั้นฯ

ดูกรสมิทธิ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วย จักขุวิญญาณ ไม่มี ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มี ณ ที่นั้น (หู... จมูก... ลิ้น... กาย...) ใจ ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณ ไม่มี ณ ที่ใด โลก หรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มี ณ ที่นั้น ฯ”

ใน โรหิตัสสสูตรที่ 2 (อง.จตุกก. 21/46) ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงเล่าเรื่องที่ได้อรรถกับโรหิตัสสเทวบุตรที่มาเฝ้าพระองค์ในช่วงกลางคืนให้กับภิกษุได้ฟัง เป็นอีกแห่งหนึ่งในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงที่สุดแห่งโลกในทัศนะของพุทธศาสนา มีความว่า

“...เราได้กล่าวกะเทวบุตรว่า ตูกรอาวุโส สัตว์ย่อมไม่เกิด ย่อมไม่แก่ ย่อมไม่ตาย ย่อมไม่จุติ ย่อมไม่อุบัติ ในโอกาสใด เราไม่กล่าวโอกาสนั้น ว่าเป็นที่สุดแห่งโลก ที่ควรรู้ ควรเห็น ควรถึง ด้วยการไป และเราย่อมไม่กล่าวการกระทำที่สุดแห่ง ทุกข์ เพราะไปไม่ถึงที่สุดแห่งโลก แต่เราย่อมบัญญัติโลก เหตุเกิดแห่งโลก ความ ดับแห่งโลก ปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับแห่งโลก ในอรรถาพจน์มีประมาณว่า หนึ่ง มีสัญญาและมีจิตนี้เท่านั้น...”

จะเห็นได้ว่าข้อความพุทธพจน์ที่ยกมาจากพระไตรปิฎกกล่าวถึงกำเนิดและขอบเขตของโลก เน้นอยู่ที่จิตใจ คือ การรับรู้ต่อโลกของมนุษย์ในจุดที่อายตนะภายนอกและอายตนะภายในทั้ง 6 คู่ ได้ กระทบกันเป็นสำคัญ เป็นการกล่าวถึงโลกในฐานะที่เป็นภพธรรมชาติดอย่างหนึ่ง คือ ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งจะกล่าวถึงโดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง ในหัวข้อ 5.3.2

5.2.3 โลกอื่นๆ

นอกเหนือจากโลกในฐานะที่เป็นวัตถุและโลกในการรับรู้ของมนุษย์แล้ว ในคัมภีร์พุทธ ศาสนายังกล่าวถึงการมีอยู่ของโลกมิติอื่นอีก ที่ไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสปกติของคน การกล่าวถึงโลกหรือภพอื่นนี้ถูกพูดถึงในหลายลักษณะ พร้อมๆ กับถูกตีความไปในหลายลักษณะ บ้างก็เชื่อว่ามีโลกดังกล่าวอยู่จริงดังที่กล่าวถึงในพระไตรปิฎกเป็นเพราะความจำกัดในอายตนะของ มนุษย์เราจึงทำให้ไม่สามารถสัมผัสโลกอื่นได้ ผู้ที่ฝึกสมาธิปฏิบัติไปมากขึ้นจึงสามารถสัมผัสกับ โลกเหล่านี้ได้ บ้างก็เห็นว่าโลกอื่นที่กล่าวถึงในพระไตรปิฎกนี้เป็นการกล่าวโดยภาษาธรรมเปรียบ เปรยถึงภาวะในจิตใจ ใจกำลังมีทุกข์ร้อนรอนก็เป็นนรก ใจกำลังมีความสุขปลอดโปร่งก็เป็นสวรรค์ เป็นต้น แม้ในประเด็นนี้ผมค่อนข้างโน้มเอียงเห็นด้วยกับกลุ่มแรก แต่ก็ไม่ได้ต้องการนำเสนอเพื่อให้ ผู้อ่านเชื่อไปในทิศทางเดียวกับผม ในที่นี้ผมจึงพยายามนำเสนอข้อมูลที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็น สำคัญ ส่วนใดที่เป็นความเห็นส่วนตัวก็จะแสดงไว้อย่างชัดเจน

ข้อความในพระบาลีที่กล่าวถึงโลกอื่นปรากฏอยู่ในหลายแห่ง แต่ลักษณะสำคัญๆ เมื่อกล่าว ถึงโลกอื่นจะปรากฏในพระสูตรในลักษณะดังนี้ เมื่อกล่าวถึงขอบเขตของโลก พระพุทธองค์จะตรัส ถึงสวรรค์ชั้นต่างๆ ด้วย เช่นใน จูฬนิสสูตร (อง.ติก. 20/520) ที่ยกมาข้างต้นก็ได้กล่าวถึงสวรรค์ที่มีอยู่ อีกหลายชั้น เมื่อกล่าวถึงพุทธานุภาพที่มีต่อภพภูมิโดยรวมก็มักจะกล่าวถึง เทวโลก มารโลก และ พรหมโลก พ่วงเข้ามาด้วย เช่น

“...ตูกกริกษุทั้งหลาย ก็เมื่อใดแล ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นจริงของเรา ในอริยสัจ ๔ นี้ มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ หมดจดดีแล้ว ตูกกริกษุทั้งหลาย เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ อันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดาและ มนุษย์..”. (วินย. 4/16)

นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังทรงแสดงคติ 5 ซึ่งหมายถึงที่ไปหลังจากตายแล้วของมนุษย์ที่ยังคงเวียนว่ายตายเกิด ว่าเป็นไปได้ 5 แบบ นั่นคือ นรก กำเนิดดิรัจฉาน เปตวิสัย มนุษย์ และเทวดา ดังพุทธพจน์ใน มหาสีหนาทสูตร

“ดูกรสารีบุตร คติ ๕ ประการเหล่านี้แล ๕ ประการเป็นไฉน? คือ นรก กำเนิดดิรัจฉาน เปตวิสัย มนุษย์ เทวดา ดูกรสารีบุตร เราย่อมรู้ชัดซึ่งนรก ทางยังสัตว์ให้ถึงนรก และปฏิบัติภาอันจะยังสัตว์ให้ถึงนรก อนึ่ง สัตว์ผู้ดำเนินประการใด เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย ดูกรสารีบุตร เราย่อมรู้ชัดซึ่งกำเนิดดิรัจฉาน ทางยังสัตว์ให้ถึงกำเนิดดิรัจฉาน ปฏิบัติภาอันจะยังสัตว์ให้ถึงกำเนิดดิรัจฉาน... เปตวิสัย... มนุษย์... เทวดา... ทั้งหลาย ทางอันยังสัตว์ให้ถึงเทวโลก และปฏิบัติภา อันจะยังสัตว์ให้ถึงเทวโลก ดูกรสารีบุตร เราย่อมรู้ชัดซึ่งพระนิพพาน ทางอันยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน และปฏิบัติภาอันจะยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพาน อนึ่ง สัตว์ผู้ปฏิบัติประการใด ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย.” (ม.ม.12/170)

โดยโลกทั้ง 5 ภูมินั้น สามารถแบ่งออกเป็นภูมิที่เป็นทุกข์ หรือทุกข์ 3 ภูมิ ได้แก่ นรก กำเนิดดิรัจฉาน และเปตวิสัย (รวมอสุรกายด้วย) และเป็นสุขคติภูมิ 2 ภูมิ ได้แก่ มนุษย์ และเทวดา (รวมพรหมทุกประเภทด้วย) โดยในแต่ละภูมิก็มีสัตว์ (ที่รวมหมายถึงมนุษย์และอมนุษย์ทั้งหมด) หลายประเภทอาศัยอยู่ร่วมกัน นอกจากนี้โลกยังแบ่งอีกแบบหนึ่งได้เป็น 3 ภพ คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ โดยกามภพคือภพอันเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าสัตว์ที่ยังติดข้องอยู่ในกามคุณ 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งกระทบกาย ซึ่งได้แก่สัตว์ที่เกิดในคติ 5 คือ นรก กำเนิดดิรัจฉาน เปตวิสัย มนุษย์ทั้งหมด และเทวดา เฉพาะที่เกิดในกามาวจรสวรรค์ 6 ชั้น คือ ชั้นจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา कुสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตติ ส่วนรูปภพ หมายถึงภพส่วนที่เป็นที่อยู่ของรูปพรหม ซึ่งมีอยู่ 4 ชั้น ได้แก่ ปรุฆมาณภูมิ ทุติยมาณภูมิ ตติยมาณภูมิ และจตุตถมาณภูมิ สำหรับอรุภพ เป็นภพอันเป็นที่อยู่ของอรุพรหม มีอีก 4 ชั้น ประกอบด้วย อากาसानัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ และเนวสัณญานาสัณญญาตนะ (สุนทร ณ รังสี, 2543: 310-312)

ในภาพรวมของข้อมูลในพระไตรปิฎกจะเห็นได้ว่า พุทธศาสนามีทัศนะในการมองโลกแตกต่างจากทัศนะในการมองโลกแบบที่สังคมปัจจุบันรับรู้กันอยู่อย่างมาก โดยมองโลกว่ามีซับซ้อนหลายระดับตั้งแต่โลกทางกายภาพในฐานะที่เป็นวัตถุที่สัมผัสได้ เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ซึ่งในภาพรวมแล้วพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อโลกในความหมายนี้ไว้น้อย ถือว่าเป็นเพียงรูปหนึ่งของสังขารที่มีอยู่ตามกระแสความต่อเนื่องของเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งขึ้นมา ไม่ถือว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงแท้เป็นเพียงสมมติบัญญัติ และที่สำคัญการแสวงหาความจริงของโลกสมมตินี้ไม่ใช่

ทางที่จะนำไปสู่การพ้นทุกข์ได้ แต่พุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับโลกอีกมิติหนึ่ง คือในฐานะที่เป็นวัตถุของการรับรู้ที่เกี่ยวข้องอยู่กับตัวเรา โดยเห็นว่าความสุข ความทุกข์ เหตุที่มาของทุกข์ และความหมดไปแห่งทุกข์ ล้วนเกี่ยวข้องอยู่ที่การรับรู้ต่อโลก การศึกษาหาความจริงของโลกในมิตินี้จึงช่วยนำไปสู่การปราศจากทุกข์ทั้งปวงได้

ณ จุดนี้จึงแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับความพยายามเข้าใจธรรมชาติแบบวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน ที่ให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับโลกในส่วนที่เป็นสสารวัตถุ สามารถจับต้อง วัด หรือพิสูจน์ให้เห็น ประจักษ์ในเชิงปริมาณด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 ได้ ในขณะที่เรื่องของจิตใจ เช่น อายุคนะคู่ที่ 6 คือ ใจกับธรรมารมณ์ และการรับรู้ที่เกิดจากการกระทบกันระหว่างอายุคนะทั้ง 6 หรือ วิญญาณทั้ง 6 นั้น จะไม่ถือว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงตามทัศนะของความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นแต่เพียงผลที่เกิดจากการทำงานขององค์ประกอบในร่างกาย นอกจากนี้พุทธศาสนายังถือว่ามิโลกอื่นๆ อีก ที่อยู่นอกเหนือจากการรับรู้โดยประสาทสัมผัสปกติของมนุษย์ โดยเชื่อกันว่าผู้ที่สามารถขยายประสาทสัมผัสด้วยการฝึกสมาธิจนถึงระดับที่มีตาทิพย์หูทิพย์หรืออยู่ภาวะพิเศษบางอย่าง เช่น ไกล่ตาย เท่านั้น จึงจะรับรู้ในมิติเหล่านี้ได้ คติของพุทธศาสนาเหล่านี้อาจได้รับการตีความตามตัวอักษรว่าเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์หลังจากตายไปแล้ว แต่บางคนอาจตีความว่าเป็นการกล่าวถึงสภาวะทางจิตใจของคนในชีวิตนี้ บ้างก็ไม่ให้ความสนใจกับประเด็นนี้เพราะเห็นว่าไม่ต้องรู้คำตอบที่แท้จริงของเรื่องนี้ก็สามารถปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์ได้

ความหมายของโลกที่ซับซ้อนกว้างขวางนี้ (โดยเฉพาะในส่วนที่เชื่อว่ามีโลกอื่นอยู่จริง) ได้มีส่วนกำหนดทัศนะต่อการเข้าใจชีวิตและพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของคนไทยอย่างมากมาแต่อดีต แม้ในปัจจุบันเยาวชนไทยที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ส่วนใหญ่ก็ยังคงมีความเชื่อเหล่านี้อยู่ จากการสำรวจความเห็นของนักศึกษาระดับมหาวิทยาลัย 6 สถาบัน ในเขตกรุงเทพและปริมณฑล จำนวน 1,482 คน พบว่า หนึ่งในสามของกลุ่มตัวอย่างยังมีความเชื่อว่าหลังจากตายแล้วคนจะยังเกิดอีกตามกรรมที่ตนได้ก่อไว้ มีเพียงร้อยละ 10.2 ของกลุ่มตัวอย่างเท่านั้นที่ปฏิเสธชัดเจนว่าไม่เชื่อว่ามีชีวิตหลังความตาย (ชนิษฐ์ ศรีไพบุลย์ และ กิติ ยิ่งยงใจสุข, 2539) ซึ่งแสดงให้เห็นอิทธิพลของทัศนะที่มีต่อโลกตามคติของพุทธศาสนาว่ายังคงมีอิทธิพลต่อคนยุคนี้ไม่น้อย

5.3 ธรรมชาติความเป็นไปของโลกและสรรพสิ่ง

ตามหลักของพุทธศาสนาเชื่อว่าโลกและสรรพสิ่งทั้งปวงไม่ว่าจะมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต สัมผัสได้ด้วยอายตนะทั้ง 6 ของมนุษย์หรือไม่ ล้วนเกิดจากการปรุงแต่งหรือการประชุมกันเข้าของกระแสแห่งเหตุและปัจจัยย่อยต่างๆ (เว้นแต่นิพพานซึ่งเป็นอสังขตธรรมอยู่พ้นจากการปรุงแต่ง) ความเป็นไปของสิ่งเหล่านี้ล้วนดำเนินอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ธรรมชาติชุดหนึ่ง ที่มีได้เกิดขึ้นจากการมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งสร้างบันดาลให้เกิดขึ้นแล้วคอยควบคุมกำกับให้ดำเนินไปตามอำนาจของผู้สร้าง มีหลักธรรม

ใหญ่ 2 หมวด ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ คือ ไตรลักษณ์ และปัจจุสมุปบาท ที่กำหนดความเป็นไปของสรรพสิ่งทั้งปวง และในส่วนที่อธิบายเรื่องของมนุษย์โดยตรงท่านกล่าวเน้นเป็นการเฉพาะไว้อีกในหลัก อริยสัจ 4 และหลักกรรม ซึ่งในส่วนนี้จะทำความเข้าใจในหลักเหล่านี้พอสังเขป

5.3.1 ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ (The three characteristics of existence) หรือในอีกชื่อหนึ่งว่า สามัญลักษณะ แปลว่า ลักษณะที่ทั่วไป หรือเสมอเหมือนกันแก่สิ่งทั้งปวง โดยกฎธรรมชาตินี้ ถือว่าเป็น *ธรรมชาติ* คือ ภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมดา เป็น *ธรรมชาติ* คือ ภาวะที่ตั้งอยู่ หรือยืนตัวเป็นหลักแน่นนอนอยู่โดยธรรมดา เป็น *ธรรมนิยาม* คือ กฎธรรมชาติ กฎนี้ยังได้แสดงความหมายของศาสนาในพุทธศาสนาไว้ด้วยว่า เป็นผู้ที่ค้นพบกฎที่มีอยู่ตามธรรมดานี้ แล้วทรงนำมาเปิดเผยชี้แจงแก่ชาวโลก (พระธรรมปิฎก, 2543-ก: 67-68) มิใช่ผู้ที่สร้างกฎนี้ขึ้นมากำกับความเป็นไปของสรรพสิ่ง ในพระไตรปิฎกมีพุทธพจน์ที่แสดงให้เห็นว่า ไตรลักษณ์คือกฎของธรรมชาติที่มีอยู่ก่อนแล้วไว้ใน อุปปาตสูตร ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ตถาคตตรัสรู้ บรรลุธาตุเห็นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ครั้นแล้วจึงบอก แสดง ปัญญาติ แต่ตั้ง ตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง... สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์... ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ครั้นแล้วจึงบอก แสดง ปัญญาติ แต่ตั้ง ตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯ” (อง.ดิก. 20/576)

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (2544: 60) ได้ให้ความหมายโดยย่อของไตรลักษณ์ไว้ ดังนี้

1. อนิจจตา (Impermanence) ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่คงตัว ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป
2. ทุกขตา (Conflict) ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายไป ภาวะที่กดดัน ผื่น และขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอยู่อย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัว ไม่ให้ความสมอยากแท้จริง หรือความพึงพอใจเต็มที่แก่ผู้อยากด้วยค้นหา และก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เข้าไปอยากเข้าไปยึดด้วยค้นหา อุปาทาน
3. อนัตตา (Soullessness หรือ Non-self) ความเป็นอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนแท้จริงที่จะบังคับให้เป็นอย่างไรๆ ได้

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกกล่าวเชื่อมโยงปัจจัยทั้ง 3 ของไตรลักษณ์สรุปได้ว่า สิ่งทั้งหลาย หากจะกล่าวว่ามี (เพราะพุทธศาสนามองสรรพสิ่งบนโลกว่าไม่ได้มีอยู่จริง เป็นอนัตตา เป็นสมมติ

บัญญัติ) ก็ต้องมีอยู่ในรูปของกระแส ที่ประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ อันสัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน เกิดดับสืบทอดกันไปอยู่ตลอดเวลาไม่ขาดสาย จึงเป็นภาวะที่ไม่เที่ยง เมื่อต้องเกิดดับไม่คงที่ และเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัย ก็ย่อมมีความบีบคั้น กดดัน ขัดแย้ง และแสดงถึงความบกพร่องไม่สมบูรณ์อยู่ในตัว และเมื่อทุกส่วนเป็นไปในรูปกระแสที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา ขึ้นต่อเหตุปัจจัยเช่นนี้ ก็ย่อมไม่เป็นตัวของตัว มีตัวตนแท้จริงไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจของใครๆ ที่จะสั่งบังคับให้เป็นไปอย่างไรๆ ตามใจปรารถนา (เพ็งอึ้ง: 61)

ภาวะของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน ถือว่าเป็นอาการ 3 อย่างของสิ่งเดียวกัน เป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน ซึ่งพระพุทธองค์มักทรงหยิบยกขึ้นมาแสดงให้พุทธบริษัทฟัง เพื่อให้ละคลายความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง อันจะนำไปสู่เป้าหมายสุดท้ายคือการหลุดพ้นจากวัฏฏสงสารเข้าถึงพระนิพพานได้ เช่นใน อนิจจสูตรที่ 1 ว่าด้วยความเป็นไตรลักษณ์แห่งจันท์ 5 ความว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลาย พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา. นั่นไม่เป็นเรา. นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา. เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น จากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น. เวทนาไม่เที่ยง... สัญญาไม่เที่ยง... สังขารไม่เที่ยง... วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลาย พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา. นั่นไม่เป็นเรา. นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา. เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น.” (ส.ข. 17/91)

หลักไตรลักษณ์ยังมีคุณค่าสำคัญยิ่งในทางจริยธรรม โดยท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกไต้กikut พุทธพจน์ที่สำคัญยิ่ง 2 แห่ง มาเป็นตัวแทนแห่งคุณค่าทางจริยธรรมของหลักไตรลักษณ์ ได้แก่

“สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา บังเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป การเข้าไปประจักษ์สังขารเหล่านั้นเสียได้เป็นความสุข ดังนี้” (ที.ม. 10/186)

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิดฯ นี่เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคตฯ” (ที.ม. 10/143)

โดยท่านชี้ให้เห็นว่าพุทธพจน์ข้อที่ 1 แสดงให้เห็นคุณค่าของไตรลักษณ์ในด้านการวางใจต่อสังขาร คือโลกและชีวิตโดยให้รู้เท่าทันว่า สิ่งทั้งหลายซึ่งเป็นสภาพปรุงแต่ง ล้วนไม่เที่ยงแพ้ง่าย

ต้องเปลี่ยนแปลงแปรปรวนไป ไม่อาจคงสภาพเดิมอยู่ได้ มิใช่ตัวตนที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปได้ ตามความปรารถนา มันเป็นไปตามเหตุปัจจัย และเป็นธรรมชาติของมันอย่างนั้นเอง เมื่อรู้เช่นนี้แล้ว ก็จะมีท่าทีของจิตใจที่ถูกต้อง ไม่ติดยึดหมายมันในสิ่งทั้งหลาย แม้สิ่งที่พบเห็นเกี่ยวข้องจะแปรปรวน เลื่อมสลาย พลัดพรากสูญหายไปจิตใจก็ไม่ถูกรอบงำบีบคั้น ยังคงปลอดโปร่งผ่องใสเบิกบานอยู่ได้ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมตา คุณค่าข้อนี้เน้นความหลุดพ้นเป็นอิสระของจิตใจ เป็นระดับโลกุตตระ เรียกว่า *คุณค่าด้านการทำจิต* (พระธรรมปิฎก, 2543-ก: 70/36)

ส่วนพุทธพจน์ข้อที่ 2 ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกเห็นว่า ได้ชี้ให้เห็นคุณค่าในด้านการปฏิบัติ กิจหน้าที่ เพื่อความมีชีวิตที่เป็นอยู่หรือเป็นไปอย่างถูกต้องดังงามในโลก อันเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข ทั้งแก่ตนเองและบุคคลอื่น และเพื่อให้เข้าถึงบรมธรรมที่เป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต โดยให้รู้ตามความเป็นจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งชีวิตและโลก ล้วนเกิดจากองค์ประกอบทั้งหลายประมวลกัน ขึ้น ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่อยู่ในอำนาจของความปรารถนา ขึ้นต่อเหตุปัจจัยและเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่พึงเสียงเรียกร้องวิงวอนของใคร ชีวิตนี้สั้นนักและไม่แน่นอนจะวางใจมิได้เลย เมื่อรู้เช่นนี้แล้วจะได้กระตือรือร้น กระตุ้นเร้ารัดตนเองให้ชวนชายทำสิ่งที่ควรทำ และเว้นในสิ่งที่ควรละเว้น ไม่ละเลย ไม่รอช้า ไม่ปล่อยเวลาและโอกาสให้สูญเสียไปเปล่า เอาใจใส่แก้ไขสิ่งเสียหายที่เกิดขึ้น ระวังป้องกันมิให้เกิดความเสื่อมทรุดเสียหายต่อไป และสร้างสรรค์สิ่งดีงามขึ้น คุณค่าข้อนี้เน้นด้านความไม่ประมาทเร่งรัดทำกิจ เป็นระดับโลกียะ เรียกว่า *คุณค่าด้านการทำกิจ* โดยคุณค่าข้อนี้ท่านเห็นว่า จะใช้ได้กับเรื่องชีวิตและกิจต่อโลกทุกชั้นทุกระดับ ตั้งแต่เรื่องเล็กน้อยส่วนตัวไปจนถึงความเรียบร้อยของสังคมโดยรวม ตั้งแต่ประโยชน์ขั้นต้นไปจนถึงประโยชน์สูงสุด (เพ็ญอ้าง: 70/36-70/37)

อย่างไรก็ตามในการปฏิบัติที่ถูกต้อง คุณค่าทั้งสองด้านนี้ คือด้านการทำจิต และการทำกิจ จะต้องหนุนเสริมซึ่งกันและกัน การทำจิตจะต้องช่วยการทำกิจให้ได้ผลดียิ่งขึ้น ให้ทำอย่างบริสุทธิ์ และมีความสุข การทำกิจก็ต้องช่วยเสริมการทำจิต ไม่ให้กลายเป็นความติดเพลิน การปฏิบัติที่ถูกต้องนั้นจะแก้ไขปัญหาเรื่องทำการด้วยใจมีทุกข์และสบายแล้วหยุด ให้กลายเป็นทำกิจด้วยจิตสบายและถึงแม้สบายก็ยังทำกิจอยู่ไม่นิ่งหยุด คุณค่าทั้งสองด้านนี้มีแกนร่วมกันที่ปัญญาที่รู้เท่าทันสังขาร ทำให้ไม่ยึดติดในสุข ในสังขาร เกิดแรงกระตุ้นเตือนให้เร่งทำกิจ ใช้เวลาให้คุ้มค่าที่สุด และไม่ประมาท (เพ็ญอ้าง: 70/45)

จะเห็นได้ว่าหลักไตรลักษณ์เป็นหลักการที่สำคัญที่พุทธศาสนา ใช้อธิบายถึงความเป็นไปของโลกและสรรพสิ่งทั้งปวง เป็นกฎธรรมชาติที่มีอิทธิพลอยู่เหนือสิ่งทั้งปวง โลก ชีวิต และสิ่งทั้งหลายทั้งปวงจึงมีธรรมชาติร่วมกันคือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความไม่มีตัวตนแท้จริงที่จะสั่งบังคับให้เป็นอย่างไรๆ ได้ หลักไตรลักษณ์ยังมีคุณค่าทางจริยธรรม เป็นแนวทางในการปฏิบัติตนทั้งทางด้านจิตใจตั้งแต่ขั้นต้นไปถึงขั้นโลกุตตรธรรม และการปฏิบัติกิจทั่วไปตั้งแต่เรื่องเล็กน้อยไปจนถึงเรื่องของสังคมโดยรวมด้วย

5.3.2 ปฏิจสงมุบปบท

ปฏิจสงมุบปบท เป็นหลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในฐานะที่เป็นกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่แล้วโดยธรรมดาไม่เกี่ยวกับการอุบัติของศาสนาทั้งหลาย มีความหมายในเบื้องต้นว่า “การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายโดยอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันๆ จึงเกิดมีขึ้น หรือการที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันมา” (พระธรรมปิฎก, 2544: 78) เป็นหลักธรรมที่มุ่งแสดงถึงอาการที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อ แก่กันเป็นกระแส จนปรากฏให้เห็นว่าเป็นไตรลักษณ์ (เพ็งอ้าง: 59) อีกชื่อหนึ่งของปฏิจสงมุบปบท คือ อิทัปปัจจยตา ซึ่งแปลตามตัวอักษรว่า การประชุมปัจจัยของสิ่งเหล่านี้ หรือ ภาวะที่มีอันนี้ๆ เป็นปัจจัย เป็นกฎที่ว่าด้วย “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี, เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น, เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี, เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ” ในคัมภีร์อภิสรรณและคัมภีร์รุ่นอรธกถา เรียกว่า ปัจจยาการ ซึ่งแปลว่าอาการที่สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กัน (พระธรรมปิฎก, 2544: 83)

หลักปฏิจสงมุบปบทมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าหลักไตรลักษณ์ ในพระไตรปิฎกจะพบพุทธพจน์ที่ตรัสถึงความสำคัญของปฏิจสงมุบปบทไว้หลายแห่ง เช่นในมหาหัตถิปโทปมสูตรตรัสว่า “...ผู้ใดเห็นปฏิจสงมุบปบท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจสงมุบปบท...” (ม.ม. 12/346) หรือ ใน อริยสาวกสูตรที่ 2 ความว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล อริยสาวกผู้ถึงทั้งเหตุเกิด และความดับไปแห่งโลกตามเป็นจริงอย่างนี้ (ตามหลักปฏิจสงมุบปบท-ผู้วิจย) ในกาลนั้น อริยสาวกนี้ เราเรียกว่าเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทฐิบัง เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทศนะบัง เป็นผู้มาถึงสัทธรรมนี้บัง เห็นสัทธรรมนี้บัง เป็นผู้ประกอบด้วยญาณอันเป็นเสชะบัง เป็นผู้ประกอบด้วยวิชชาอันเป็นเสชะบัง เป็นผู้บรรลุกระแสแห่งธรรมบัง เป็นพระอริยะมีปัญญาเครื่องชำระกิเลสบัง ว่าอยู่ชิตประตอมตนิพพานบังฯ” (ส.น. 16/187)

การแสดงถึงองค์ประกอบของหลักปฏิจสงมุบปบทมีพุทธพจน์ที่ตรัสไว้หลายรูปแบบ ส่วนหนึ่งได้ยกมาแสดงไว้แล้วในหัวข้อ 5.2.2.2 เมื่อกล่าวถึงธรรมชาติของโลก นอกจากการตรัสถึงในแบบดังกล่าวแล้ว ยังมีแบบที่ทรงแสดงย้อนกลับและแสดงให้เห็นในฐานะที่เป็นกฎธรรมชาติ เช่นในปัจจยสูตร อาหารวรรคที่ 2 ความว่า

“พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิจสงมุบปบทเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะชาติเป็นปัจจย จึงมีชราและมรณะ พระตถาคตทั้งหลาย เสด็จจุบัตินี้ก็ตาม ไม่เสด็จจุบัตินี้ก็ตาม ธาตุอันนั้น คือ อัมมฐิติ อัมมณิยาม อิทัปปัจจย ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมตรัสรู้ทั่วถึงซึ่งธาตุอันนั้น ครั้นแล้ว ย่อมตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น และตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงดู ดังนี้ เพราะชาติเป็นปัจจย จึงมีชราและมรณะ...

เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ... เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ... เพราะ
ตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน... เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา... เพราะ
ผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา... เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ... เพราะ
นามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ... เพราะวิญญานเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป...
เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน... เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร พระ
ตถาคตทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้น คือ
อัมมจิตฺติ อัมมนิยาม อิทัปปัจจยฺ ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมตรัสรู้
ทั่วถึงซึ่งธาตุอันนั้น ครั้นแล้วย่อมตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย
จำแนก กระทำให้ตื่น และตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงดู ดังนี้ เพราะอวิชชาเป็น
ปัจจัยจึงมีสังขาร ภิกษุทั้งหลาย ความจริงแท้ ความไม่คลาดเคลื่อน ความไม่เป็น
อย่างอื่น มूलเหตุอันแน่นอนในธาตุอันนั้น ดังพรรณนามา ฉะนั้นแล เราเรียกว่า
ปฏิจจสมุปบาท” (ถ.นิ. 16/61)

หลักปฏิจจนสมุปปาตได้ถูกนำมาใช้ตีความอธิบายให้เห็นความเป็นไปของโลกหลายวิธี ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ประเภทแรก เป็นการอธิบายแสดงวิวัฒนาการของโลกและชีวิตในเชิงวัตถุโดยพิจารณาไปที่โลกภายนอก มองเห็นกระบวนการคลี่คลายตัวของกระบวนการทางธรรมชาติทั้งของโลกและสรรพชีวิตที่เป็นไปตามกระแสแห่งเหตุผล เจริญขึ้นหรือทรุดโทรมลงตามเหตุและปัจจัย หมุนเวียนไปไม่มีเบื้องต้นและเบื้องปลาย ประเภทที่สอง อธิบายแบบแสดงกระบวนการเกิดดับแห่งชีวิตและความทุกข์ของบุคคล ซึ่งแบ่งออกเป็นอีก 2 นัย นัยแรก อธิบายเป็นกระบวนการระหว่างชีวิตต่อชีวิตคือข้ามภพข้ามชาติ ที่พบได้ทั่วไปในคัมภีร์รุ่นอรธกถา ส่วนนัยที่สอง แสดงว่าเป็นกระบวนการที่หมุนเวียนอยู่ตลอดเวลาในทุกขณะของชีวิต เป็นการแปลความตามเจตนารมณ์ของหลักธรรมที่มีพุทธพจน์หลายแห่งยืนยัน และมีอธิบายไว้ในพระอภิธรรมด้วย การอธิบายความหมายตามนัยที่สองนี้เน้นหนักที่ชีวิตด้านใน สิ่งที่พิจารณาได้แก่ กระบวนการสืบต่อของชีวิตและความทุกข์ของบุคคล เป็นการมองเข้าไปด้านใน เกี่ยวข้องกับชีวิตและการแก้ไขปัญหาชีวิต นำมาใช้ปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ในชีวิตจริงได้ ที่ค่อนข้างตรงกับหลักของพุทธศาสนา มากกว่า (พระธรรมปิฎก, 2543-ก: 84-86)

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (2544: 89-105) ได้สรุปความหมายของหลักปฏิจจนสมุปปาตที่แสดงให้เห็นถึงกฎเกณฑ์ธรรมชาติที่กำหนดความเป็นไปของโลก ชีวิต และสรรพสิ่ง โดยนัยต่างๆ กัน 6 ประเด็นหลัก ดังนี้

ประเด็นแรก ให้ความหมายของ “ทุกข์” หลักปฏิจจนสมุปปาตทั้งหมดเป็นกระบวนการแสดงการเกิด-ดับของทุกข์ ซึ่งทุกข์ในที่นี้มีความหมายกว้างกว่าที่ใช้กันในภาษาไทย โดยหมายความรวมถึงทุกข์ที่เป็นความรู้สึกสุขทุกข์ทั้งทางกายและใจ (ทุกขเวทนา) ทุกข์ที่เกิดเนื่องจากความผันแปรของสุข เมื่อความสุขที่เคยได้รับเลื่อนลงไปก็จะทุกข์ หากความสุขนั้นไม่เกิดขึ้นทุกข์อันเนื่องจากสุขนั้นก็จะไม่มี และทุกข์ตามสภาพสังขารที่ไม่มีความสมบูรณ์ในตัวของมันเอง อยู่ในกระแสของเหตุและปัจจัย จึงพร้อมที่จะทำให้เกิดทุกข์กับผู้ที่ไม่รู้เท่าทันต่อสภาพของมัน

ประเด็นที่สอง แสดงให้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายล้วนเป็นกระแสแห่งเหตุปัจจัย มิใช่ตัวตนที่มีความเที่ยงแท้เป็นจริง หลักปฏิจจนสมุปปาตแสดงให้เห็นอาการที่สิ่งทั้งหลายสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยต่อกันอย่างเป็นกระแส ที่สื่อให้เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีความคงที่อยู่อย่างเดิมแม้ขณะเดียว มีความกดดันขัดแย้งแฝงอยู่ ไม่สมบูรณ์ในตัว ไม่มีอยู่โดยตัวของมันเอง (ต้องขึ้นอยู่กับสิ่งอื่น) คือไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมัน และไม่มีมูลการณ์หรือต้นกำเนิดเดิมสุด ซึ่งก็สอดคล้องกับหลักไตรลักษณ์ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา อย่างสมบูรณ์ ดังนั้นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นว่ามีอยู่นี้ จึงเป็นเพียงกระแสความเป็นไปแห่งเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์ส่งผลสืบต่อกันมาเป็นลำดับ การที่หลักกรรมและกระบวนการแห่งเหตุผลอื่นๆ ทุกอย่างในธรรมชาติ มีความเป็นไปได้ ก็เพราะสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง และไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง ถ้าสิ่งทั้งหลายเป็นของเที่ยงมีตัวตนแท้จริงแล้ว กฎธรรมชาติทั้งมวล รวมทั้งหลักกรรมย่อมเป็นไปไม่ได้

ประเด็นที่สาม หลักปฏิจสุมุบาทแสดงให้เห็นว่า สิ่งทั้งปวงอยู่ในกระแสเหตุปัจจัย ไม่มีมูลการณ์ ไม่ต้องมีผู้สร้างผู้บันดาล ในกระบวนการอันเป็นกระแสแห่งเหตุปัจจัยสืบเนื่องกันนี้ ย่อมไม่มีปัญหาเรื่องตัวตนว่ามีอะไรหรือไม่มีอะไรอยู่เลย ไม่ว่าแต่เดิมทีเดียวหรือว่าในปัจจุบัน เว้นแต่ว่าจะพูดกันในด้าน “สมมติสัจจะ” เท่านั้น การที่เราเห็นว่ามนุษย์สามารถประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใดขึ้นได้ ที่แท้ก็คือมนุษย์เข้าไปร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเหตุปัจจัยต่างๆ และต้องดำเนินไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยจึงจะเกิดผลรวมที่ต้องการ ด้วยเหตุนี้ผู้สร้างย่อมไม่อาจมีได้ในตอนใดๆ ของกระบวนการ

ประเด็นที่สี่ หลักปฏิจสุมุบาทชี้ว่า ถ้าไม่รู้ทันกระแสเหตุปัจจัย ชีวิตจะตกเป็นทาส ถูกมันกระแทกบีบคั้น เนื่องจากชีวิตประกอบด้วยขั้น 5 ซึ่งก็ดำเนินไปตามกฎแห่งปฏิจสุมุบาท คือมีอยู่ในรูปของกระแสแห่งเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยสืบต่อกัน ไม่มีส่วนหนึ่งส่วนใดคงที่อยู๋ได้ถาวร มีแต่การเกิดขึ้นแล้วสลายตัวไปซึ่งขัดแย้งต่อความปรารถนา เป็นการบีบคั้นให้เกิดความยึดอยากหวังให้มีตัวตนในรูปใดรูปหนึ่ง เมื่อไม่เป็นไปตามที่อยาก ก็เกิดความผิดหวัง ความทุกข์ ความคับแค้นมากขึ้นซับซ้อนขึ้นเป็นลำดับแฝงอยู่ในจิตใจ และคอยบังคับบัญชาพฤติกรรมทั้งหลายของบุคคลให้เดินไปตามอำนาจของมัน ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว ตลอดจนเป็นสิ่งหล่อหลอมบุคลิกภาพและชี้ชะตากรรมของบุคคลนั้นๆ ซึ่งคือที่มาของความทุกข์ของปุถุชนทุกคน

ประเด็นที่ห้า หลักปฏิจสุมุบาทได้แสดงให้เห็นว่าหากมีปัญญารู้เท่าทัน จะได้ประโยชน์จากกฎธรรมชาติจนเป็นนายเหนือมัน ในเมื่อหลักปฏิจสุมุบาทได้แสดงวงจรการเกิดขึ้นของชีวิตแห่งความทุกข์ การทำลายวงจรในปฏิจสุมุบาทลงก็เท่ากับทำลายชีวิตแห่งความทุกข์ลง ทำให้เป็นชีวิตที่อยู่ด้วยปัญญาไม่หลงยึดถือในตัวตน รู้วิธีการเข้าไปเกี่ยวข้องกับจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามวิถีแห่งเหตุปัจจัย อยู่อย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ ในด้านจิตใจทำให้เป็นผู้มีลักษณะสงบเย็น ปลอดโปร่งผ่องใส มีความรู้เท่าทัน เป็นอิสระ เมื่อเสวยสุขก็ไม่หลงระเริงลืมตัว เมื่อพลาด หรือพรากจากเหยื่อล่อก็อยู่ได้ ไม่หวั่นไหวซึมเศร้า ในด้านเรื่องภายนอกทำให้สามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ ตามที่มันควรจะเป็น ไม่มีความคิดยึดภายในเข้ามาเป็นเครื่องขัดขวางถ่วงให้ไขว้เขว

ประเด็นที่หก หลักปฏิจสุมุบาทช่วยให้เห็นผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรมว่า คือชีวิตที่แตกต่างระหว่างผู้ที่มัวยึดมั่น กับท่านที่อยู่ด้วยปัญญา โดยฝ่ายหนึ่งเป็นชีวิตที่มีความทุกข์ บีบคั้น แต่อีกฝ่ายหนึ่งเป็นชีวิตที่สงบเย็น ดังที่มีกล่าวไว้มีพุทธพจน์ใน สัลลัตถสูตร ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สติแล้ว ย่อมเสวยสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้าง อริยสาวกผู้ได้สติแล้ว ก็ย่อมเสวยสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้าง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในชน ๒ จำพวกนั้น อะไรเป็นความพิเศษ เป็นความแปลก เป็นเครื่องทำให้ต่างกันระหว่างอริยสาวกผู้ได้สติกับปุถุชนผู้ไม่ได้สติ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สติ อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเศร้าโศก ร่ำไร ร่ำพัน ทูบอก คร่ำครวญ ย่อมถึงความมมงาย เขาย่อมเสวยเวทนา ๒ อย่าง คือ เวทนาทางกาย และเวทนาทาง

ใจ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายอริยสาวกผู้ได้สดับ อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อม
ไม่เศร้าโศก ไม่ร่ำไร ไม่ร่ำพัน ไม่ทูปอก คร่ำครวญ ไม่ถึงความมกมาย เอยย่อม
สวຍเวทนาทางกายอย่างเดียว ไม่ได้สวຍเวทนาทางใจ” (ส.สพ. 18/369, 371)

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติม ถึงระบบความสัมพันธ์ของเหตุและปัจจัย
ตามหลักปฏิจจสมุปบาทด้วยว่า ขณะที่เราเพ่งดูผลอย่างหนึ่งว่าเกิดจากปัจจัยหลากหลายพร้อม
นั้น ต้องมองให้ครบสองด้าน นั่นคือ ผลแต่ละอย่างเกิดโดยอาศัยปัจจัยหลายอย่าง และปัจจัย (ที่ร่วม
กันให้เกิดผลอย่างหนึ่งนั้น) แต่ละอย่างหนุนให้เกิดผลได้หลายอย่าง ซึ่งในสภาพธรรมชาติที่เป็นจริง
นั้นความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทั้งหลายมีความละเอียดซับซ้อนมาก จนต้องพูดรวมๆ ว่า “ผลหลากหลาย
เกิดจากเหตุ (ปัจจัย) หลากหลาย” นอกจากนี้ความเป็นเหตุปัจจัยนั้น มิใช่จะเกิดขึ้นก่อนหลัง
ตามลำดับกาลหรือเทศะเท่านั้น แต่มีหลายแบบ รวมทั้งเกิดพร้อมกัน หรือต้องไม่เกิดด้วยกันด้วย
ต้องไม่เข้าใจผิดว่า ที่พระองค์ตรัสปัจจัยอย่างหนึ่งส่งผลให้เกิดอย่างหนึ่งเท่านั้น แท้ที่จริงแต่ละเหตุ
แต่ละผลมีปัจจัยอื่นและผลอื่นเกิดขึ้นร่วมด้วย แต่ที่ตรัสอย่างนั้น เพราะจะทรงแสดงปัจจัยและผลที่
เป็นตัวเอกหรือตัวประธาน เช่น ในช่วง “เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี” ตรัสอย่างนี้เพราะผัสสะ
เป็นปัจจัยตัวประธานของเวทนา หรือเวทนาเป็นผลตัวประธานของผัสสะ (เพ็งอึ้ง:191-192)

หลักปฏิจจสมุปบาทจึงเป็นหลักการที่สำคัญยิ่งหลักหนึ่งของพุทธศาสนา ที่แสดงกฎเกณฑ์
ความเป็นไปของโลก ชีวิต และสรรพสิ่งในธรรมชาติ นอกจากจะมีคุณค่าในทางสัจธรรมให้เข้าใจ
โลกและสรรพสิ่งตามความเป็นจริงแล้ว ยังมีคุณค่าในทางจริยธรรมช่วยให้ตระหนักว่าสิ่งที่ต้องการ
ไม่อาจสำเร็จได้ด้วยการอ้อนวอนขอจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติใดๆ แต่สำเร็จได้ด้วยการลงมือ
ทำเหตุปัจจัยที่จะหนุนให้ผลที่ต้องการเกิดขึ้น ช่วยให้เกิดปัญญาเข้าไปเกี่ยวข้องจัดการกับสิ่งต่างๆ
อย่างสอดคล้องกับกระบวนการของธรรมชาติ ไม่ทำให้เกิดทุกข์ และยังลดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่ง
ทั้งหลายว่าเป็นตัวตนของตนลงจนนำไปสู่ประโยชน์ในทางโลกุตระได้

5.3.3 กฎแห่งกรรม

หลักกรรมหรือกฎแห่งกรรม เป็นหลักธรรมที่ชาวพุทธคุ้นเคยและกล่าวถึงกันมากในชีวิต
ประจำวันและนำมาใช้ในทางปฏิบัติค่อนข้างชัดเจนในสังคมไทย แต่หากพิจารณาเทียบเคียงกับหลัก
ปฏิจจสมุปบาทจะพบว่าหลักกรรมเป็นเพียงส่วนหนึ่งในกระบวนการแห่งปฏิจจสมุปบาท เพราะเป็น
เพียงหนึ่งในองค์ประกอบของวัฏฏะ 3 ที่กล่าวแล้ว ในกระบวนการเกิดทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาท
กิเลส คือต้นเหตุของการทำกรรม และเมื่อทำกรรมแล้วก็มีวิบากเกิดขึ้นที่นำไปสู่กิเลสได้อีก หมุนวน
เป็นวัฏฏะ ด้วยเหตุนี้หลักกรรมจึงมีลักษณะเป็นกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา
เช่นเดียวกับที่กล่าวถึงในหลักปฏิจจสมุปบาท กรรมเป็นหนึ่งในกฎธรรมชาติ หรือที่เรียกในภาษา
บาลีว่า “นิยาม” แปลว่า กำหนดอันแน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอน ซึ่งพระอรหันต
จารย์ ได้แสดงกฎธรรมชาติ หรือนิยามไว้ 5 อย่าง (พระธรรมปิฎก, 2543-ก: 152-153) ได้แก่

อุตุนิยาม เป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุ โดยเฉพาะความเป็นไปของธรรมชาติแวดล้อมและความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ เช่น เรื่องลมฟ้าอากาศ ฤดูกาล การที่ดินน้ำปยุช่วยให้ต้นไม้งาม การที่สิ่งทั้งหลายผุพังเน่าเปื่อย เป็นต้น แนวความคิดของท่านมุ่งเอาความผันแปรที่เนื่องด้วยความร้อนหรืออุณหภูมิจำ

พีชนิยาม เป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ หรือพันธุ์กรรม เช่น หลักความจริงว่าปลูกพีชชนิดใดก็ให้ผลเป็นพีชชนิดนั้น ปลูกมะม่วงก็ออกผลเป็นมะม่วง เป็นต้น

จิตตนิยาม เป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต เช่น เมื่ออารมณ์ (สิ่งเร้า) กระทบประสาทสัมผัสจะมีการรับรู้เกิดขึ้น แล้วจิตจะมีกระบวนการทำงานไปตามธรรมชาติของมัน

กรรมนิยาม หรือกฎแห่งกรรม อันเป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือกระบวนการของการก่อการกระทำและการให้ผลของการกระทำ ซึ่งเป็นกระบวนการแห่งเจตน์จำนงหรือความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ พร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องออกไปอันสอดคล้องกัน เช่น ทำกรรมดี มีผลดี ทำกรรมชั่ว มีผลชั่ว เป็นต้น

ธรรมนิยาม เป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างหนึ่งที่เรียกกันว่า ความเป็นไปตามธรรมดา เช่นว่า สิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้นตั้งอยู่ และดับไปเป็นธรรมดา คนย่อมมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา ย่อมเป็นธรรมดาของสิ่งทั้งหลายที่เป็นสภาพไม่เที่ยง ถูกปัจจัยบีบคั้น และไม่เป็นอิตถา ดังนี้ เป็นต้น ความจริงกฎ 4 อย่างแรกย่อมรวมลงในกฎข้อที่ 5 คือ ธรรมนิยามด้วยทั้งหมด นั่นคือ ธรรมนิยามเป็นกฎใหญ่ที่มีความหมายครอบคลุมกฎธรรมชาติหมดทั้ง 5 ข้อไว้แล้ว

แม้จะแยกกฎธรรมชาติให้ละเอียดลงไปแต่ก็ต้องเข้าใจว่าเป็นสถานะที่มีปัจจัยสัมพันธ์กันเป็นธรรมดา และเหตุการณ์หนึ่งอาจเป็นเหตุการณ์ที่เนื่องอยู่กับหลายกฎร่วมกัน เพียงแต่อาจมีกฎใดเด่นกว่ากฎข้ออื่น และที่สำคัญจะเห็นว่าในนิยามนี้มีกฎแห่งกรรมหรือกรรมนิยามรวมเป็นข้อหนึ่งด้วย ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกพระวชิรญาณวโรรสในฐานะของมนุษย์ กรรมนิยามเป็นกฎที่สำคัญที่สุดเพราะเป็นเรื่องของมนุษย์โดยตรง มนุษย์เป็นผู้สรรสร้างปรุงแต่งกรรม และกรรมก็เป็นเครื่องปรุงแต่งวิถีชีวิตหรือโชคชะตาของมนุษย์ หากแบ่งขอบเขตของกฎเกณฑ์ว่าเป็นของมนุษย์กับของธรรมชาติ ก็จะพบว่ากรรมนิยามเป็นเขตแดนของมนุษย์ ส่วนกฎหรือนิยามข้ออื่นๆ เป็นเขตแดนของธรรมชาติ กรรมนิยามเป็นวิสัยพิเศษของมนุษย์ที่มีเพิ่มเติมขึ้นมาจากความเป็นธรรมชาติ ทำให้สามารถสร้างสังคมและสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ขึ้นมาได้ ซึ่งมีตัวสาระที่ทำให้เกิดความแตกต่างคือเจตน์จำนงที่มนุษย์มี ต่างจากสิ่งอื่นในธรรมชาติ ซึ่งก็ได้นำมาปรุงแต่งสิ่งต่างๆ ขึ้น รวมทั้งปรุงแต่งชีวิตตัวเองด้วย

ด้วยเหตุนี้หลักคำสอนในพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับเรื่องกรรมอย่างมาก ดังพุทธพจน์ที่คุ้นเคยกันว่า “กัมมฺหฺน วตฺตติ โลโก” (ม.ม. 13/707) ที่แปลว่า โลกเป็นไปตามกรรม (เพ็งอึ้ง: 155) หรือพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า “...กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อมมีผลเสมอไป ขึ้นชื่อว่ากรรม แม้จันเล็กน้อย ที่จะไม่ให้ผลเป็นอันไม่มี...” (ขุ.ชา. 27/2054) รวมทั้งพุทธพจน์ที่กล่าวถึง

ความสำคัญของอานิสงส์ของกรรมที่ว่า “...สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและ ประณีตได้ฯ” (ม.อ. 14/581)

ความหมายของกรรมในทางธรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา เป็นไปด้วยความตั้งใจ การกระทำที่ไม่มีเจตนา ไม่เรียกว่าเป็นกรรมในความหมายทางธรรม (เพ็งอ้าง: 157) หากแบ่งประเภทของกรรมตามคุณภาพจะแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ *อกุศลกรรม* หมายถึง กรรมชั่ว การกระทำที่ไม่ดี ที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ และ *กุศลกรรม* หมายถึง กรรมดี การกระทำที่ดี ที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ และหากจำแนกตามทางที่ทำการกรรม หรือแสดงออกของกรรม จัดได้เป็น 3 กลุ่ม *กายกรรม* คือ การกระทำทางกาย *วจีกรรม* คือ การกระทำทางวาจา และ *มโนกรรม* คือ การกระทำทางใจ เมื่อเปรียบเทียบกัน 3 กลุ่มนี้ มโนกรรม มีความสำคัญที่สุดเพราะเป็นจุดเริ่มต้น คนเราคิดก่อนแล้วจึงพูดหรือแสดงออกทางกาย วาจา นอกจากนี้มโนกรรมยังรวมถึงความเชื่อถือ ความเห็น ทฤษฎี แนวความคิดและค่านิยมต่างๆ ที่เรียกว่า ทัศนคติ ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม ความเป็นไปในชีวิตของบุคคลและคติของสังคมทั้งหมด ถ้าเป็นมิจฉาทัศนคติ การคิด การพูดจา และการกระทำต่างๆ ก็จะดำเนินไปในทางที่ผิด แต่ถ้าเป็นสัมมาทัศนคติ การคิด การกระทำต่างๆ ก็จะดำเนินไปในทางที่ถูกต้องไปด้วย (เพ็งอ้าง: 159-161) ดังนั้นมโนกรรมจึงมีความสำคัญสูงสุด ดังมีพุทธพจน์ตรัสไว้ในอุปาติสาหสูตร ว่า

“...ดูกร ตปัสสี บรรดากรรมทั้ง ๓ ประการ ที่จำแนกออกแล้วเป็นส่วนละอย่างต่างกันเหล่านี้ เราบัญญัติมโนกรรมว่ามีโทษมากกว่าในการทำบาปกรรม ในการเป็นไปแห่งบาปกรรม เราจะบัญญัติกายกรรม วจีกรรม ว่ามีโทษมากเหมือนมโนกรรมหาไม่ได้...” (ม.ม. 13/64)

กฎแห่งกรรมมีคุณค่ามากในทางจริยธรรมใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต ให้สังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข กฎแห่งกรรมกล่าวถึงธรรมชาติความเป็นไปของโลกในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์มากกว่าสิ่งอื่นๆ ในธรรมชาติ ในส่วนนี้ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้กล่าวถึงอีกกฎเกณฑ์หนึ่ง ซึ่งเป็นส่วนที่ซ่อนเสริมเข้ามาในกรรมนิยาม ท่านเรียกกฎส่วนนี้ว่า *สังคมนิยม* เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากกรรมและขึ้นต่อกรรมนิยามแต่ไม่ใช่กรรมนิยามเอง จึงมิได้มีลักษณะในด้านปัจจัยสัมพันธ์และความเป็นจริงเหมือนกับกรรมนิยามเป็นกฎที่คนในสังคมบัญญัติขึ้นเอง มีส่วนเกี่ยวข้องกับกฎธรรมชาติเพียงในแง่ที่ว่า เป็นสิ่งที่เกิดจากการกระทำหรือการปรุงแต่งสร้างสรรค์ของคน (เพ็งอ้าง: 156) ซึ่งกฎ *สังคมนิยม* ที่บัญญัติขึ้นเองนี้มีส่วนกำหนดว่า สิ่งใดเป็นความดีความชั่วที่ซ่อนอยู่กับกุศลกรรมและอกุศลกรรมตามหลักกรรมนิยาม ที่อาจทำให้สับสนได้เมื่อกกล่าวถึงความดี ความชั่ว หรือ บุญ บาป

จากหลักกรรมนิยามและสังคมนิยม ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้สรุปเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินกรรมดี กรรมชั่ว ของพฤติกรรมต่างๆ โดยแบ่งเป็นเกณฑ์หลัก และเกณฑ์ร่วม ดังนี้ (เพ็งอ้าง: 179)

เกณฑ์หลักตัดสินด้วยความเป็นกุศลหรืออกุศล โดย

- พิจารณามูลเหตุว่า เป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโทสะ หรือเกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ

- พิจารณาตามสภาวะว่า เป็นสภาพเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตสบาย ไร้โรค ปลอดโปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นรอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้กุศลธรรม (สภาพที่เกื้อกูล)ทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง หรือเป็นไปในทางตรงข้าม ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร

เกณฑ์ร่วม โดย

- ใช้ มโนธรรม คือ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองพิจารณาว่า การกระทำนั้นๆ ตนเองติเตียนตนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนหรือไม่

- พิจารณาเอาความยอมรับของวิญญู หรือนักปราชญ์ หรือบัณฑิตชน ว่าเป็นสิ่งที่วิญญูยอมรับหรือไม่ ชื่นชมสรรเสริญ หรือตำหนิติเตียน

- พิจารณาลักษณะและผลของการกระทำ ดังที่มีต่อตนเองและผู้อื่นว่า เป็นการเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น ทำตนเองหรือผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่ และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

ในเรื่องนี้ได้มีข้อความในพระไตรปิฎกที่เป็นบทสนทนาระหว่าง พระเจ้าปเสนทิโกศล กับ พระอานนท์ สันนิษฐานดังนี้

“ป. ...ข้าแต่ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ ก็กายสมาจารที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้รู้แจ้ง พึงติเตียนเป็นไฉน?

อา. ดูกรมหาบพิตร กายสมาจารที่เป็นอกุศลแล ที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้รู้แจ้ง พึงติเตียน ขอถวายพระพร.

ป. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็กายสมาจารที่เป็นอกุศลเป็นไฉน?

อา. ดูกรมหาบพิตร กายสมาจารที่มีโทษแล เป็นอกุศล ขอถวายพระพร.

ป. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็กายสมาจารที่มีโทษเป็นไฉน?

อา. ดูกรมหาบพิตร กายสมาจารที่มีความเบียดเบียนแล เป็นกายสมาจารที่มีโทษขอถวายพระพร.

ป. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็กายสมาจารที่มีความเบียดเบียนเป็นไฉน?

อา. ดูกรมหาบพิตร กายสมาจารที่มีทุกข์เป็นวิบากแล เป็นกายสมาจารที่มีความเบียดเบียน ขอถวายพระพร.

ป. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็กายสมาจารที่มีทุกข์เป็นวิบากเป็นไฉน?

อา. ดูกรมหาบพิตร กายสมาจารใดแล ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่ายบ้าง อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญยิ่งแก่บุคคลผู้มีกายสมาจารนั้น กุศลธรรม

ทั้งหลายย่อมเสื่อม ธรรมหาบทพิตร กายสมาจารเห็นปานนี้แล สมณพราหมณ์
ทั้งหลายผู้รู้แจ้งพึงติเตียน ขอถวายพระพร.” (ม.ม. 13/553)

ในส่วนผลของกรรมเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่มีการพูดถึงกันมาก โดยเฉพาะในส่วนของ “ทำดี ได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” นั้นเป็นจริงอย่างนั้นหรือไม่ ต่อเรื่องนี้ ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกกล่าวว่าเป็น เพราะความสับสนในขอบเขตที่แตกต่างหากจากกันของกรรมนิยามกับสังคมนิยามของผู้คน (เพ็ง อ่าง: 187-188) ท่านได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยแบ่งผลของกรรมที่เกิดขึ้นเป็น 4 ระดับ กล่าวคือ ผลที่เกิด

- 1) ระดับภายในจิตใจ คว้ากรรมมีผลต่อการสั่งสมคุณสมบัติ คือกุศลธรรมและอกุศลธรรม คุณภาพและสมรรถภาพของจิต มีอิทธิพลปรุงแต่งความรู้สึกลึกซึ้ง ความคิด ความโน้มเอียง ความนิยมชมชอบ และความสุข ความทุกข์ เป็นต้น อย่างไร
- 2) ระดับบุคลิกภาพ คว้ากรรมช่วยสร้างเสริมนิสัย ปรุงแต่งความประพฤติ การแสดงออก การปรับตัว การเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับคนและสภาพแวดล้อมทั่วไปอย่างไรบ้าง
- 3) ระดับวิถีชีวิตของบุคคล คว้ากรรมทำให้คนได้รับประสบการณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ได้พบความเลื่อม ความเจริญ ความสำเร็จ ความล้มเหลว ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข หรือสิ่งอันเป็นตรงข้าม อย่างไรบ้าง
- 4) ระดับสังคม คว้ากรรมที่ทำได้ผลต่อสังคมอย่างไร

ในเรื่องนี้ท่านเห็นว่าคนทั่วไปมักให้ความสนใจกับผลของกรรมในระดับที่ 3 เป็นหลัก ซึ่งอยู่ในขอบเขตที่กรรมนิยามและสังคมนิยามมาสัมพันธ์กัน แต่ละเลยผลในระดับที่ 1 และ 2 ซึ่งอยู่ในขอบเขตของกรรมนิยามที่ให้ผลแน่นอน ส่วนผลในระดับที่ 3 และ 4 ซึ่งเกี่ยวข้องกับสังคมนิยาม โดยเฉพาะในเรื่องของโลกธรรม ย่อมมีความแปรปรวนไม่แน่นอน นอกจากนี้การที่ผลของกรรมไม่ เป็นไปตามหลักอาจเป็นเพราะเราตรวจสอบองค์ประกอบของนิยามทั้งหลายยังไม่ทั่วถึง และหากจะมองถึงผลของกรรมโดยละเอียด (กรรมวิบาก) ที่อาจต้องกล่าวข้ามภพข้ามชาติ พูดถึงนรก สวรรค์ ในทาง พุทธศาสนาถือว่าเป็นเรื่องที่มีความซับซ้อนมาก พันวิสัยแห่งความคิด (อจินไตย) ไม่สามารถเข้าใจ ได้สำเร็จด้วยการคิดหาเหตุผล แต่เป็นเรื่องที่ต้องเข้าใจด้วยการรู้ การเข้าถึง

การที่หลักกรรมถูกนำมาใช้ในทางจริยธรรมมากๆ เมื่อหันมามองกรรมในฐานะที่เป็น กฎ หรือตัวสถานะ จึงไม่ควรเข้าใจผิดว่า อะไรๆ ที่เกิดขึ้น เป็นผลมาจากสิ่งที่ตัวเองทำทั้งสิ้น เพราะกรรม นิยามก็เป็นเพียงกฎย่อยอย่างหนึ่งของธรรมชาติ เพียงแต่เป็นกฎที่มีความสำคัญที่สุดสำหรับมนุษย์ แต่ก็ไม่ควรที่จะลืมนึกถึงปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบอื่นๆ รวมทั้งสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง (เพ็งอ่าง: 156) อย่างไรก็ตามหากพิจารณาในเชิงจริยธรรม อันเป็นคำสอนเพื่อให้นำไปปฏิบัติ ซึ่งมักจำเพาะเอา ตัวผู้ฟังเป็นหลัก ที่เน้นให้รับผิดชอบอย่างเต็มที่ในการกระทำต่างๆ ดังเช่น พุทธพจน์ที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งของตน” เป็นการเพ่งที่ความรับผิดชอบของบุคคล โดยมองจากตัวเองออกไป มีความหมายว่าต้อง

ช่วยเหลือตนเอง และยังหมายกว้างไปถึงการที่ความช่วยเหลือจากผู้อื่นจะเกิดขึ้น จะคงมีอยู่ และจะสำเร็จผล จะต้องพึ่งตนของบุคคลนั่นเอง ด้วยเหตุนี้หลักที่เป็นตัวสภาวะกับหลักจริยธรรม จึงไม่ใช่หลักที่ขัดแย้งกัน (พระธรรมปิฎก, 2544: 162)

5.3.4 อริยสัจ

อริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมที่สำคัญมากและรู้จักกันมากที่สุดอีกหลักธรรมหนึ่ง อริยสัจไม่ใช่ส่วนย่อยของปฏิจัมมุปบาทแต่เป็นทั้งหมดของปฏิจัมมุปบาทที่มีความหมายครอบคลุมปฏิจัมมุปบาททั้งหมด ทำให้สามารถตอบได้ว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ปฏิจัมมุปบาทหรือตรัสรู้อริยสัจ 4 ก็ได้ (เพ็งอึ้ง: 177) ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้ให้คำอธิบายหลักอริยสัจ พร้อมความหมายและหน้าที่ของคนที่อริยสัจข้อนั้นๆ สรุปได้ ดังนี้ (เพ็งอึ้ง: 179-180)

ทุกข์ ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากของรัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานขันธ 5 (ขันธ 5 ที่ยึดไว้ด้วยอุปาทาน) เป็นทุกข์ หรืออีกนัยหนึ่ง ชีวิตและทุกสิ่งที่เกี่ยวข้อง ซึ่งอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ ที่จะต้องผันแปรไปตามเหตุปัจจัย จึงแฝงไว้ด้วยความกดดัน บีบคั้น ขัดแย้ง ขัดข้อง มีความบกพร่อง ไม่สมบูรณ์ในตัว พร้อมทั้งจะทำให้เกิดทุกข์ เป็นปัญหาขึ้นมาเมื่อใดเมื่อหนึ่ง ในรูปใดรูปหนึ่ง แก่ผู้ที่ยึดมั่นไว้ด้วยอุปาทาน หน้าที่ต่อทุกข์ คือ การกำหนดรู้ เข้าใจมัน และรู้เท่าทันความเป็นจริง

ทุกข์สมุทัย หรือสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ได้แก่ ตัณหา คือ ความร่ำรบนทะยานอยาก ที่ทำให้เกิดภพใหม่ ประกอบด้วยความเพติดเพลินและความติดใจ คอยเฝ้ามองความยินดีใหม่ๆ เรื่อยๆ ประกอบด้วย กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา หรือพูดอีกนัยหนึ่งคือความอยากที่ยึดถือตัวตนเป็นที่ตั้ง โดยอาการซึ่งมีเราที่จะได้ จะเป็น จะไม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกรวนกระวาย ความหวาดกังวล ความติดข้องในรูปใดรูปหนึ่งอยู่ตลอดเวลา ไม่โปร่งใสเป็นอิสระ มนุษย์มีหน้าที่ต่อสมุทัยคือ ละเสีย หรือทำให้หมดไป

ทุกข์นิโรธ หรือนิโรธ (ความดับทุกข์) ได้แก่ การที่ตัณหาดับไปไม่เหลือ ด้วยการคลายออก สละเสียได้ สลัดออก พ้นไปได้ ไม่พัวพัน หรือพูดอีกนัยหนึ่ง เป็นภาวะแห่งนิพพาน ที่ไม่มีความทุกข์ เป็นสุขโดยไม่ขึ้นต่อตัณหา ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกรวนกระวาย หวาดกังวล เป็นต้น มีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา ซึ่งบริสุทธิ์ เป็นอิสระ สงบ ปลอดโปร่ง แจ่มใส เบิกบาน หน้าที่ต่อนิโรธ คือ ทำให้แจ้ง ทำให้สำเร็จ ทำให้เกิดมี เป็นจริงขึ้นมา หรือบรรลุถึง

ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์) หรือเรียกสั้นๆ ว่า มรรค ได้แก่ ทางประเสริฐที่มีองค์ประกอบ 8 คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ หน้าที่ที่มนุษย์พึงมีต่อมรรคคือ การเจริญ ฝึก หรือ ปฏิบัติ

การกล่าวว่าอริยสังคอบคลุมหลักปฏิจสมุปบาททั้งหมด เนื่องจากปฏิจสมุปบาทในส่วนที่เป็นสมุทัยาร หรือที่แสดงแบบอนุโลมชี้ให้เห็นกระบวนการเกิดทุกข์ ที่เริ่มต้นจาก อวิชชาเกิด→สังขารเกิด ฯลฯ →ชาติเกิด→ชรา มรณะ+โสกะ... อุปายาสเกิด เท่ากับรวมอริยสังข์ข้อ 1 และ ข้อ 2 ไว้ในข้อเดียวกันโดยแยกเอาท่อนท้ายตั้งแต่ ชาติ ชรา มรณะ... ที่เป็นผลปรากฏ เป็นอริยสังข์ข้อแรก คือ ทุกข์ ส่วนช่วงต้นเป็นอริยสังข์ข้อที่สอง ที่เป็นการสืบสาวหาต้นเหตุของปัญหา และเมื่อแสดงปฏิจสมุปบาทแบบนิโรธวาร หรือปฏิโลม ที่เริ่มด้วย อวิชชาดับ→สังขารดับ ฯลฯ →ชาติดับ→ชรา มรณะ+โสกะ... อุปายาสดับ เป็นการแสดงกระบวนการดับทุกข์หรืออริยสังข์ ข้อ 3 และหมายรวมถึงอริยสังข์ข้อ 4 ได้ด้วย เพราะบ่งชี้เป็นนัยให้เห็นแนวทางดำเนินการ หรือการจัดการกับปัญหานั้นว่าต้องทำอะไรบ้าง ตามแนวทางของเหตุปัจจัย (เพ็งอ้าง: 181)

อย่างไรก็ตาม การแสดงหลักของธรรมชาติในรูปหลักอริยสังข์มีจุดเด่นที่แตกต่างออกไปจากการแสดงแบบปฏิจสมุปบาท กล่าวคือทำให้อยู่ในรูปของหลักธรรมคำสอนเพื่อให้ผู้รับฟังเข้าใจเป็นระบบ โดยเริ่มจากตัวทฤษฎีเกี่ยวกับปัญหา แล้วสืบสวนหาสาเหตุ ชี้ให้เห็นว่ามีทางรอด ทางแก้ไข แล้วจึงกำหนดจุดที่ต้องแก้ไข ทำไปตามแนวทางจนบรรลุเป้าหมาย ที่ทำให้ประพฤติปฏิบัติตามได้สะดวกประสบผลสำเร็จ โดยแสดงกลวิธีปฏิบัติไว้อย่างชัดเจน ละเอียด กว้างขวางมาก ถือว่าเป็นคำสอนภาคปฏิบัติ หรือระบบจริยธรรมของพระพุทธศาสนาทั้งหมด ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ในขณะที่การแสดงหลักธรรมแบบปฏิจสมุปบาท แสดงความจริงตามกระบวนการของมันเอง ตามที่เป็นไปโดยธรรมชาติล้วนๆ หรือที่เรียกว่า มัชฌนธรรมเทศนา (เพ็งอ้าง :182-184) การที่มุ่งแสดงหลักธรรมในรูปของอริยสังข์เพื่อการอบรมสั่งสอนมนุษย์ จึงเป็นหลักธรรมที่แสดงความจริงในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์เป็นหลัก เพื่อแก้ปัญหาและจัดการกับชีวิตของมนุษย์จนถึงที่สุด มากกว่ากล่าวถึงความเป็นไปของสรรพสิ่งต่างๆ ไปดังที่แสดงในหลักปฏิจสมุปบาท

ความเป็นไปของโลกและสรรพสิ่งตามทัศนะของพุทธศาสนาที่น่าเสนอมาข้างต้นจะเห็นได้ อย่างชัดเจนว่า เป็นไปตามกฎที่แน่นอนตายตัวที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงนำกฎเกณฑ์ หรือหลักความจริงที่มีอยู่ก่อนแล้ว มาเปิดเผยให้มนุษย์ได้รับรู้ในหลายรูปแบบตามแต่วัตถุประสงค์ที่พระองค์ต้องการจะแสดง ซึ่งในที่นี้ผมได้ยกรูปแบบที่สำคัญมาเสนอไว้ 4 แบบ คือ หลักไตรลักษณ์ หลักปฏิจสมุปบาท หลักกรรม และอริยสังข์ โดยที่สองแบบแรกเป็นการแสดงที่มุ่งให้เห็นตัวกฎ ตัวสถานะทั่วไปที่ควบคุมความเป็นไปของสรรพสิ่ง ส่วนสองแบบหลังจะเน้นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไปและสิ่งที่ควรจะเป็นไปในฐานะของมนุษย์เป็นหลัก อย่างไรก็ตามโดยสรุป สามารถกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาเห็นว่า โลก ชีวิต และสรรพสิ่งทั้งหลาย ที่ปรากฏให้เห็นว่ามีอยู่นี้เป็นไปโดยอาศัยเหตุปัจจัยสืบต่อกันเป็นกระแส เนื่องสัมพันธ์กันไปอยู่ตลอดเวลา จึงมีความไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่สมบูรณ์ และย่อมไม่มีตัวตนที่แท้จริง การมีปัญญารู้เท่าทันในหลักความจริงเหล่านี้จะทำให้ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสรรพสิ่งในโลกรวมทั้งชีวิตนี้อย่างยึดมั่น ครอบครอง หลงคิดว่ามีตัวตนที่แท้จริง ทำให้

สัจธรรมยึดมั่นถ้อยมั่นทั้งปวง บรรลุถึงความหลุดพ้นมีอิสรภาพโดยสมบูรณ์อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามหลักพุทธศาสนาได้

5.4 มนุษย์ในทัศนะของพุทธศาสนา

นอกเหนือจากการรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและความเป็นไปของโลกแล้ว ความเข้าใจเกี่ยวกับตัวมนุษย์เองเป็นอีกจุดหนึ่งที่เป็นกรอบในการกำหนดกระบวนการทัศน์ของคนในสังคม แม้ปัจจุบันความรู้ทางวิทยาศาสตร์ได้เข้ามาให้คำตอบเกี่ยวกับความเป็นมาและองค์ประกอบของมนุษย์ได้มาก แต่เนื่องจากศึกษาดังกล่าวอยู่ภายใต้กระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับสิ่งที่วัดหรือสังเกตเห็นได้เท่านั้น ทำให้คำตอบที่ได้รับจึงจำกัดอยู่เฉพาะชีวิตมนุษย์ในมิติทางวัตถุร่างกายเท่านั้นและยังมีข้อจำกัดในการศึกษาอยู่อีกมาก ในขณะที่ศาสนาเองซึ่งอยู่บนอีกกระบวนการทัศน์หนึ่งก็มีคำอธิบายอีกชุดหนึ่งเกี่ยวกับความหมาย คุณค่า และความเป็นมาของมนุษย์ เพื่อตอบข้อสงสัยในเรื่องนี้ตลอดมาทุกยุคสมัย และยังคงมีอิทธิพลและมีคุณค่าในการกำหนดทัศนะในการมองโลกและชีวิตของคนอยู่แม้ในปัจจุบัน

จากพระไตรปิฎกจะพบว่าพุทธศาสนาได้กล่าวถึงมนุษย์ไว้หลายรูปแบบ และให้ความสำคัญแตกต่างกัน ในที่นี้ผมจะแสดงให้เห็นใน 3 รูปแบบ แบบแรกเป็นความหมายของมนุษย์ที่เน้นในเชิงกายภาพหรือการกำเนิดขึ้นของชีวิตและร่างกายนี้ ซึ่งเป็นส่วนที่พุทธศาสนาไม่ค่อยได้ให้ความสำคัญมากนัก แต่ก็มีส่วนสำคัญต่อการทำความเข้าใจชีวิตและสุขภาพจึงนำมาเสนอไว้ด้วย ส่วนแบบที่ 2 กล่าวถึงมนุษย์ในฐานะของชีวิตที่มีองค์ประกอบที่เป็นร่างกายและจิตใจ ในรูปขันธ์ 5 และ แบบที่ 3 พูดถึงมนุษย์ในฐานะของชีวิตที่ติดต่อบรรลุกับโลก ซึ่งเป็นส่วนที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญไว้สูงและมีส่วนในการกำหนดกระบวนการทัศน์แบบพุทธอย่างมาก

5.4.1 กำเนิด และความเป็นมาของมนุษย์

การที่จะตอบว่ามนุษย์เริ่มเกิดมีขึ้นครั้งแรกอย่างไรและมีมาตั้งแต่เมื่อใดนั้น เป็นคำถามในลักษณะเดียวกับการกล่าวถึงกำเนิดของโลกดังที่กล่าวถึงมาแล้ว เป็นเรื่องที่พุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญมากนัก แม้จะมีกล่าวถึงในพระไตรปิฎกว่ามนุษย์จุติมาจากอภิสรรพพรหม ที่มีร่างกายหยาบขึ้นเป็นลำดับจนกลายมาเป็นคน (ที.ปา. 11/56) แต่ก็เน้นพุทธพจน์ที่ตรัสเพื่อสั่งสอนสาวกที่เคยอยู่ในวรรณะพราหมณ์ได้เข้าใจว่ามนุษย์ไม่ได้มีความแตกต่างกันตั้งแต่ชาติกำเนิด และในทัศนะของพุทธศาสนาก็ไม่ยอมรับในหลักการว่ามีผู้สร้าง ผู้ให้กำเนิดกับสรรพสิ่งครั้งแรก มีแต่สิ่งที่ประจวบเหมาะสัมพันธ์กันเข้าตามเหตุปัจจัยที่สืบเนื่องกันมาตามกฎธรรมชาติ จึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับการอธิบายถึงการกำเนิดขึ้นครั้งแรกของมนุษย์ไว้ ส่วนการถือกำเนิดขึ้นของร่างกายมนุษย์แต่ละคนในปัจจุบันก็ได้รับการอธิบายในลักษณะการประจวบเหมาะกันเข้าของเหตุปัจจัยต่างๆ โดยพุทธพจน์ในมัชฌิมนิกายมหายมกวรรค มหาคณหาสังขยสูตร ได้กล่าวถึง ปัจจัย 3 ประการ ที่ทำให้เกิดการตั้งครรภ์ขึ้น ดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการ ความเกิดแห่งทารกก็มี ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่มีระดู และทารกที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารกก็ยังไม่มาก่อน ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู แต่ทารกที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารกก็ยังไม่มาก่อน ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดมารดาบิดาอยู่ร่วมกันด้วย มารดามีระดูด้วย ทารกที่จะมาเกิดก็ปรากฏด้วย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการอย่างนี้ ความเกิดแห่งทารกจึงมี ดูกรภิกษุทั้งหลาย มารดา ย่อมรักษาทารกนั้นด้วยท้องเก้าเดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง เมื่อล่วงไปเก้าเดือน หรือสิบเดือน มารดาก็คลอดทารกผู้เป็นภาระหนักนั้น ด้วยความเลี้ยงชีวิตมาก และเลี้ยงทารกผู้เป็นภาระหนักนั้นซึ่งเกิดแล้ว ด้วยโลหิตของตนด้วยความเลี้ยงชีวิตมาก.” (ม.มู. 12/452)

ดังนั้นชีวิตของมนุษย์ในทัศนะของพุทธศาสนาถือกำเนิดขึ้นเมื่อมีองค์ประกอบ 3 ประการนี้ครบถ้วน ได้แก่ องค์ประกอบฝ่ายบิดามารดาาร่วมกัน มารดามีระดู (อยู่ในระยะไข่สุก) และมีทารกที่จะมาเกิด ความเป็นมนุษย์จึงมิได้มีขึ้นเมื่อคลอดออกมาแล้วมีชีวิตดังที่ถือกันตามกฎหมาย ในส่วนที่กล่าวถึงทารกที่จะมาเกิด (คันธัพพะ) ตามศัพท์ทั่วไปแปลว่า คนครรภ์ ซึ่งถือว่าเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นจตุรหาราชิกา แต่ในที่นี้ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (2542: 142) อธิบายว่ามีได้หมายความว่าตามนั้น ท่านได้อ้างข้อมูลจากอรรถกถาและฎีกามาอธิบายว่าหมายถึงสัตว์ที่จะมาเกิดหรือสัตว์ผู้ไปเกิด ท่านให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่าเวลาคนใกล้ตายจะมีกรรมนิมิต อันได้แก่ภาพของกรรมคือประสบการณ์ต่างๆ ที่ตนได้ทำไว้ในอดีตของชีวิต มาฉายให้เห็น เมื่อกรรมนิมิตผ่านไปก็จะมีคตินิมิต คือภาพของภพที่ตนจะไปเกิดปรากฏให้เห็น ซึ่งเป็นไปตามกรรมที่จะชักนำไปเกิดเป็นตัวพาไป เมื่อวิญญานเก่าดับไป วิญญานใหม่เกิดขึ้นสืบต่อกรรมที่สะสมไว้ และวิญญานนั้นชื่อว่าสัตว์ที่จะมาเกิด (คันธัพพะ)

นอกจากปัจจัยทั้ง 3 ที่เป็นต้นกำเนิดของชีวิตและร่างกายนี้แล้ว ยังมีพุทธพจน์ใน ยักขสังยุต อินทกสูตรที่ 1 ที่อินทกยักษ์ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลถามในเรื่องกำเนิดของชีวิตว่า “[ถ้า] ท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า รูปหาใช่ชีพไม่ สัตว์นี้จะประสพร่างกายนี้ได้อย่างไรหนอ กระดูกและก้อนเนื้อ จะมาแต่ไหน สัตว์นี้จะติดอยู่ในครรภ์ได้อย่างไร” พระพุทธองค์ตรัสตอบในเรื่องนี้ว่า

“...รูปนี้เป็นกลละก่อนจากกลละ เป็นอัมพุทะ จากอัมพุทะเกิดเป็นเปสิ จากเปสิเกิดเป็นขณะ จากขณะเกิดเป็น ๕ ปุ่ม (ปัญจสาข) ต่อจากนั้น มีมมชน และเล็บ (เป็นต้น) เกิดขึ้น มารดาของสัตว์ในครรภ์บริโภคน้ำ ข้าว น้ำ โภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดา ก็ยังอืดภาพให้เป็นไปด้วยอาหารอย่างนั้น ในครรภ์นั้นๆ” (ส.ส. 15/803)

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (เพ็งอึ้ง: 143-144) ได้ให้รายละเอียดในส่วนนี้ว่าเป็นการอธิบายพัฒนาการของทารกในครรภ์เป็นระยะๆ ช่วงละ 7 วัน ลำดับแรกเกิดเป็น กลละ ก่อน ซึ่งตามรูปศัพท์

แปลว่า เมื่อ ก โคลนคม แต่กรณีนี้ท่านบอกว่า เป็นเมือกใส หยาดน้ำใสที่เล็กมาก ขนาดที่อุปมาได้ว่า เท่ากับน้ำมันงาที่เหลือดคอยู่ที่ขันทามริเส้นหนึ่ง หลังจากนำขันทานนี้ไปจุ่มในน้ำมันงาแล้วสลัดเจ็ดครั้ง หลังจากเป็นกลดอยู่ 7 วัน จะเป็น อัพพุทะ คือ เป็นน้ำข้น หรือเมือกข้น สัปดาห์ที่ 3 จะเป็น เปสึ คือ ชื่นเนื้อ สัปดาห์ที่ 4 เป็น ฆนะ คือ ก้อนเนื้อ สัปดาห์ที่ 5 จะมีส่วนที่งอกออกมาเป็นปุ่ม 5 ปุ่ม ต่อจากนั้น จึงมีผม ขน เล็บ ฯลฯ ซึ่งก็ค่อยพัฒนาต่อมาจนครบกำหนดตลอด ในทางพุทธศาสนาชีวิตมนุษย์ จึงเริ่มต้นที่ปัจจัยทั้ง 3 มาประชุมเข้าพร้อมกัน เกิดเป็นกลดรูปขนาดเล็กมากขึ้นมา การทำลายชีวิต ณ จุดนี้โดยเจตนา ตามคติพุทธศาสนาจึงถือว่าเป็นการทำปาณาติบาตแล้ว

5.4.2 องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์

นอกเหนือจากการประชุมเข้าของเหตุปัจจัยทั้ง 3 ที่ทำให้ชีวิตมนุษย์มีขึ้นแล้ว หากมองจากทัศนะหลักของพุทธศาสนาที่มีต่อโลกและสรรพสิ่งทั้งปวงดังที่กล่าวมาแล้วว่าไม่มีอะไรเป็นตัวตนที่แท้จริง เมื่อจะพูดว่าสิ่งต่างๆ มีอยู่ต้องเข้าใจในความหมายที่ว่า มีอยู่ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของเหตุปัจจัยต่างๆ ที่มาประชุมเข้าด้วยกันอย่างเหมาะสมและเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ ดังนั้นเมื่อถามว่าชีวิตมนุษย์คืออะไร พุทธศาสนามีคำอธิบายถึงชีวิตและร่างกายมนุษย์ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบที่เกิดขึ้นจากส่วนต่างๆ ที่มาประชุมเข้าด้วยกัน ที่อาจกล่าวถึงกว้างๆ ว่าเป็นนามกับรูป หรือทางอภิธรรมอาจแบ่งเป็นจิต เจตสิก และรูป แต่ที่ได้รับการพูดถึงมากที่สุดคือประกอบขึ้นด้วย ขันธ์ 5 หรือเบญจขันธ์ (the five aggregates) (พระธรรมปิฎก, 2544: 20) โดยจะให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับแง่มุมทางจิตใจมากกว่าองค์ประกอบทางร่างกาย ที่นอกจาก 4 ใน 5 องค์ประกอบของขันธ์จะเป็นองค์ประกอบของฝ่ายจิตหรือนามแล้ว ยังมีการแยกแยะองค์ประกอบของจิตไปอีกมากมาย ซึ่งในที่นี้จะนำเสนอเฉพาะในส่วนองค์ประกอบหลัก ที่พอช่วยให้เข้าใจทัศนะกว้างๆ ของพุทธศาสนาต่อส่วนประกอบของร่างกาย ที่จะไปมีอิทธิพลต่อเรื่องสุขภาพเท่านั้น

ร่างกายและชีวิตของมนุษย์ในทัศนะของพุทธศาสนาถูกมองว่าเป็นการประชุมกันของสิ่งต่างๆ 5 ประการ (พระธรรมปิฎก, 2543-ก: 16-20) ได้แก่

1. รูป/ หมายถึงส่วนประกอบที่เป็นรูปธรรมทั้งหมด ทั้งร่างกายและพฤติกรรมของร่างกาย หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมต่างๆ ของสสารและพลังงานนั้น รูปขันธ์เกิดจากการรวมตัวของธาตุ 4 (มหาภูตรูป 4) ได้แก่ ปฐวีธาตุ (ดิน) อาโปธาตุ (น้ำ) เตโชธาตุ (ไฟ) และวาโยธาตุ (ลม) นอกจากนี้ยังมีอุปาทายรูป หรือรูปที่อาศัยหรือสืบเนื่องมาจากมหาภูตรูปอีก 24 ในพระบาลีบางแห่งได้กล่าวถึงธาตุ 6 มีธาตุที่เพิ่มขึ้นมาคือ อากาสธาตุ และวิญญูณธาตุ ซึ่งมีลักษณะของนามธรรม ในพระไตรปิฎกมีคำอธิบายถึงรูปขันธ์และลักษณะของธาตุหลักทั้ง 4 ไว้ดังนี้

“...ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อุปทานขันธ์คือรูปเป็นไหน? คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็มหาภูตรูป ๔ เป็นไหน? คือปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ.” (ม.ม. 12/341)

“...ดูกรภิกษุ ก็ปฐวีธาตุเป็นไฉน คือ ปฐวีธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็ปฐวีธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่ สิ่งที่แค้นแข็ง กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใดๆ ที่แค้นแข็ง กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า ปฐวีธาตุภายใน ก็ปฐวีธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นปฐวีธาตุทั้งนั้น พึงเห็นปฐวีธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นแล้วจะเบื่อหน่ายปฐวีธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดปฐวีธาตุได้” (ม. อุ. 14/684)

“ดูกรภิกษุ ก็อาโปธาตุเป็นไฉน คืออาโปธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็อาโปธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่สิ่งที่เอิบอาบ ซึมซาบไป กำหนดได้มีในตน อาศัยตน คือ ดี เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เพลวมน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใดๆ ที่เอิบอาบซึมซาบไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า อาโปธาตุภายใน ก็อาโปธาตุทั้งภายในและภายนอกนี้แล เป็นอาโปธาตุทั้งนั้น พึงเห็นอาโปธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นแล้ว จะเบื่อหน่ายอาโปธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดอาโปธาตุได้” (ม.อุ. 14/685)

“ดูกรภิกษุ ก็เตโชธาตุเป็นไฉน คือ เตโชธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็เตโชธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่สิ่งที่อบอุ่น ถึงความร่ำร้อน กำหนดได้มีในตน อาศัยตน คือ ธาตุที่เป็นเครื่องยังกายให้อบอุ่น ยังกายให้ทรุดโทรม ยังกายให้กระวนกระวาย และธาตุที่เป็นเหตุให้ของที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้มแล้ว ถึงความย่อยไปด้วยดี หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใดๆ ที่อบอุ่น ถึงความร่ำร้อนกำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า เตโชธาตุภายใน ก็เตโชธาตุทั้งภายใน และภายนอก นี้แล เป็นเตโชธาตุทั้งนั้น พึงเห็นเตโชธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นแล้ว จะเบื่อหน่ายเตโชธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดเตโชธาตุได้” (ม.อุ. 14/686)

“ดูกรภิกษุ ก็วayoธาตุเป็นไฉน คือ วayoธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี ก็วayoธาตุภายในเป็นไฉน ได้แก่สิ่งที่พัดผันไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน คือ ลมพัดขึ้น เบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจออก ลมหายใจเข้า หรือแม้สิ่งอื่นไม่ว่าชนิดใดๆ ที่พัดผันไป กำหนดได้ มีในตน อาศัยตน นี้เรียกว่า วayoธาตุภายใน ก็วayoธาตุทั้งภายในและภายนอก นี้แล เป็นวayoธาตุทั้งนั้น พึงเห็นวayoธาตุนั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเห็นแล้ว จะเบื่อหน่ายวayoธาตุ และจะให้จิตคลายกำหนดวayoธาตุได้” (ม.อุ. 14/687)

ในส่วนที่เป็นร่างกายนี้บางครั้งมีการจัดหมวดหมู่ใหม่ กล่าวถึงองค์ประกอบเฉพาะในส่วนที่สามารถเห็นได้หรือเป็นอวัยวะ รวมเป็นอาการ 32 ของมนุษย์ โดยกล่าวว่าในร่างกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร และ เยื่อมันสมองในสมอง (ขุ.ขุ. 25/3) อาการ 32 นี้ แสดงให้เห็นถึงความสนใจและความเข้าใจต่อร่างกายตนเองของคนในสมัยพุทธกาลว่าแตกต่างไปจากที่เข้าใจอยู่ในปัจจุบันบ้าง เช่น ไม่ได้ให้ความสนใจแบ่งแยกร่างกายออกเป็นอวัยวะเช่น ขา ปาก ฯลฯ ที่ทำหน้าที่ต่างๆ กัน แต่มองโดยรวมว่าเป็น เนื้อ หนัง กระดูก มัน และรวมอาหารเก่า อาหารใหม่ เสลด ว่าเป็นองค์ประกอบของร่างกายด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการที่เรารับรู้ร่างกายว่าประกอบด้วยอวัยวะต่างๆ นี้ ก็เป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของการจัดหมวดหมู่องค์ประกอบของร่างกายที่ได้รับอิทธิพลจากกระบวนทัศน์ที่ใช้ในการมองโลกและชีวิตด้วย การที่กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์มองร่างกายว่ามีลักษณะการทำงานแบบเครื่องจักรทำให้เน้นความสำคัญกับโครงสร้างและหน้าที่ของอวัยวะนั้นๆ เช่นเดียวกับการทำงานของเครื่องจักร หรือการทำงานในโรงงาน ซึ่งเป็นความคิดที่ไม่พบในคัมภีร์ของพุทธศาสนา

2. เวทนา ได้แก่ ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ (อทุกขมสุขเวทนา หรือบางครั้งเรียกว่า อุเบกขา) ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง 5 และทางใจ หรืออาจแบ่งย่อยออกเป็น 5 แบบ คือ สุข (ทางกาย) ทุกข์ (ทางกาย) โสมนัส (ดีใจ) โทมนัส (เสียใจ) และอุเบกขา (เฉยๆ) เวทนาเป็นความรู้สึกที่มีต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ ซึ่งจะเกิดขึ้นทุกครั้งที่มีการรับรู้ เป็นความรู้สึกสุข ทุกข์ ชื่นใจ เป็นต้น ต่างจากสังขารที่เป็นการกระทำต่ออารมณ์ ซึ่งเป็นอาการที่เกิดสืบต่อจากอารมณ์อีกต่อหนึ่ง เช่น ความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบของชิ้นนั้น เวทนาเป็นสิ่งสำคัญสำหรับสัตว์ทั้งหลาย เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้ไขว่คว้าต้องการ (สุขเวทนา) หรือหลีกเลี่ยง (ทุกข์เวทนา) เป็นทางแยกที่มีแรงผลักดันให้หวั่นไหวหรือเคลื่อนไหวไปมาในทางใด

3. สัญญา ได้แก่ ความกำหนดได้ หรือหมายรู้ คือกำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (object = สิ่งที่ถูกรับรู้โดยทวารทั้ง 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ์) นั้นๆ ได้ สัญญามีทั้งความหมายรู้สามัญ และความหมายรู้แบบซับซ้อนที่สัมพันธ์กับขั้นอื่นมากขึ้นซึ่งมีทั้งหมายรู้ในส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม สัญญาเป็นกระบวนการเรียกเก็บรวบรวม และสังสมข้อมูลของการเรียนรู้และวัตถุดิบสำหรับความคิดนั่นเอง สัญญามีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตอย่างมาก แต่ในพุทธศาสนาก็ถือว่ามิโทษอยู่ไม่น้อยในส่วนที่ทำให้เกิดการติดยึดตามสัญญา เป็นเครื่องกีดกัน หุ้มคลุมตัวสภาวะไว้ ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงความจริงแท้ที่อยู่ลึกลงไปได้

4. สังขาร ได้แก่ องค์ประกอบ หรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิต ที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นกลางๆ โดยมีเจตนาหรือความตั้งใจเป็นตัวนำร่วมอยู่เป็นแกนด้วยเสมอ อาจเป็นความนึกคิดชั่วต่างๆ เช่น ศรัทธา เมตตา ปัญญา โมหะ มานะ มัจฉริยะ เป็นต้น สังขารในขั้น 5 นี้ ต่างจากสังขารในไตรลักษณ์ เพราะในที่นี้หมายถึง ความดีความชั่วที่ปรุงแต่งจิตใจซึ่งเป็นนามธรรมอย่างเดียว ส่วนใน

ไตรลักษณ์สังขารหมายถึง สิ่งทั้งปวงที่เกิดจากการปรุงแต่ง หรือเกิดจากสิ่งต่างๆ ประชุมรวมกันเข้า เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งเท่ากับรวมเอาขั้น 5 ไว้ทั้งหมด สังขารจะต้องมีเจตนาควบคุมอยู่ เสมอซึ่งเป็นจุดที่ต่างจากขั้นอื่นที่เกิดสืบเนื่องอยู่กับอารมณ์ แต่สังขารมีการเริ่มเองได้ และเป็นฝ่าย กระทำต่ออารมณ์ (object) ด้วยเหตุนี้ความสบาย หรือไม่สบาย จึงเป็นเวทนาขั้น 3 ส่วนความรู้สึก ชอบ ไม่ชอบ รวมทั้งสติและปัญญา จึงเป็นสังขารขั้น 4

5. วิญญาณ ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง 5 และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ ซึ่งหากแบ่งตามทางที่เกิดก็ได้ 6 ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ ซึ่งในทางอภิธรรมเรียกวิญญาณขั้นทั้งหมดว่าจิต วิญญาณเป็นความรู้ประเภทยืนพื้น เป็นฐานและเกี่ยวข้องอยู่กับนามขั้นอื่นๆ ทั้งหมด เช่น เมื่อเห็นท้องฟ้า (วิญญาณ) รู้สึกสบายตา ชื่นใจ (เวทนา) รับรู้ว่าท้องฟ้าแบบนี้สวย กำลังเข้าสู่ฤดูหนาว (สัญญา) แต่รู้สึกรำคาญกับเสาไฟฟ้าที่บังวิวเกาะเกาะสายตา อยากกำจัดออกไป (สังขาร) การรู้แจ้งอารมณ์นี้มีความเฉพาะสัมพันธ์อยู่กับตัวเรา แม้แต่ละคนเห็น หรือได้ยินสิ่งเดียวกัน แต่อาจรับรู้ในสิ่งที่ได้เห็นแตกต่างกัน ทำให้ได้รับการปรุงแต่งให้รู้สึกหรือลงมือกระทำแตกต่างกันไปมากมาย

ขั้นทั้ง 5 ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน รูปขั้นเป็นส่วนของกาย ส่วนนามขั้นที่เหลือเป็นส่วน ของใจ ต้องมีพร้อมทั้งสองส่วนจึงจะเป็นชีวิต และต้องมีความประสานสอดคล้องกันอย่างดี จึงจะทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ด้วยดี พุทธศาสนาให้ความสำคัญมากกับองค์ประกอบของชีวิตในด้านจิตใจ ถือว่าร่างกายเป็นเสมือนอุปกรณ์สำเร็จรูปที่สร้างขึ้นมาไว้ใช้กิจกรรมของจิตใจ ส่วนใจเป็นศูนย์กลางแห่ง กิจกรรมของชีวิต มีความกว้างขวาง ชับซ้อน และลึกซึ้งมาก

นามขั้นทั้ง 4 มีความสัมพันธ์และทำงานเชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิดและซับซ้อน ที่เริ่มด้วย ผัสสะ (เช่น ตา กับรูป ทำให้เกิดจักขุวิญญาณขึ้น) ทำให้เกิดการเสวยอารมณ์ (เวทนา) หมายรู้อารมณ์ นั้น (สัญญา) จากนั้นจึงตริตริกในอารมณ์นั้น (สังขาร) ในกระบวนการนี้ เวทนาจะมีบทบาทสำคัญ มาก อารมณ์ใดที่ให้อาหารสุขเวทนา สัญญาก็มักกำหนดหมายอารมณ์นั้น ยิ่งให้อาหารสุขเวทนา มาก ก็จะกำหนด หมายมาก และเป็นแรงผลักดันให้คิดปรุงแต่งทำการต่างๆ เพื่อให้เสวยสุขเวทนานั้นมากขึ้น เวทนา จะเป็นตัวล่อหรือชักจูงใจให้อาหารหรือไม่เอาสิ่งใด สัญญาเหมือนเป็นผู้เก็บข้อมูลหรือวัตถุดิบ สังขาร เป็นผู้เอาข้อมูลนั้นไปใช้ปรุงแต่งเตรียมทำการ วิญญาณ เหมือนเจ้าของงานที่รับรู้ไปหมดทุกสิ่ง เป็น ทั้งผู้เปิดโอกาสให้มีการทำงานและผู้รับผลของการทำงาน แต่ขณะเดียวกันก็มีความซับซ้อนอยู่ในตัว มาก มีการส่งผลย้อนกลับไปได้ (เพ็งอึ้ง: 25-26) เช่น สังขารอาจไปปรุงแต่งสัญญาไว้ แล้วกลับ มามีผลต่อเวทนาอีกต่อหนึ่ง ตัวอย่างเช่น คนที่เคยฟังเพลงหนึ่งแล้วรู้สึกว้าวไพเราะชอบใจ แต่เมื่อรู้ ภายหลังว่าคนที่ร้องเป็นคนที่ไม่ชอบก็พลอยทำให้ไม่ชอบเพลงเดิมนั้นไปได้

ตามหลักอริยสัจ 4 ซึ่งถือว่าเป็นหลักธรรมที่ประมวลใจความทั้งหมดของพุทธศาสนาไว้ ได้ กล่าวถึงทุกข์ไว้เป็นข้อแรก มีพุทธพจน์ที่แสดงความทุกข์ไว้ โดยช่วงแรกได้ตรัสถึงเหตุของทุกข์

ไว้หลายประการ แต่มาสรุปว่าสาเหตุหลักทั้งปวงของทุกข์ คือ อุปาทานชั้น 5 (ซึ่งก็คือชั้น 5 ที่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน) ดังพุทธพจน์ ที่ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกข์ขอยุติ คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราณาสังขิไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์” (วินย. 4/14)

การแสดงหลักชั้น 5 นี้ ท่านมุ่งชี้ให้เห็นว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เมื่อแยกออกไปแล้ว จะพบแต่องค์ประกอบ 5 ส่วนนี้เท่านั้น ไม่มีส่วนอื่นเหลือให้มาเป็นตัวตนได้อีกต่างหาก แม้ชั้น 5 เหล่านี้แต่ละอย่างก็มีอยู่เพียงในรูปที่สัมพันธ์เนื่องกันอยู่ ไม่ได้เป็นอิสระ ไม่มีโดยตัวของมันเอง จึงไม่ใช่ตัวตนอีกเช่นกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงหลักอนัตตาที่ไม่ควรนำมายึดมั่นถือมั่น ดังที่ปรากฏในพุทธพจน์อธิบายรูปชั้นที่ยกมาแสดงข้างต้น การทำความเข้าใจชีวิตในฐานะที่เป็นชั้น 5 นี้ ยังป้องกันไม่ให้หลงผิดคิดว่าชีวิตนี้ขาดสูญหรือเที่ยงแท้ ดังที่กล่าวมาแล้วในหลักไตรลักษณ์ และปฏิเสธสมุปาทาน นอกจากนี้ยังช่วยฝึกการคิดแบบวิเคราะห์สืบค้นหาความจริง ทำให้รู้จักมองสิ่งต่างๆ ตามสภาวะความเป็นจริงล้วนๆ ของมัน ไม่เอาอคติหาอุปาทานเข้าไปจับ อันเป็นเหตุให้มองเห็นตามที่อยู่หรือไม่อยากให้มันเป็นไป จนเกิดปัญหาอื่นๆ ตามมา

5.4.3 ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับโลก

ความหมายของมนุษย์อีกด้านหนึ่งที่มีได้อยู่ในฐานะของวัตถุที่มีชีวิตหรือองค์ประกอบที่มาร่วมกันของนามธรรมและรูปธรรม ในพระไตรปิฎกยังมีการกล่าวถึงมนุษย์ในด้านที่เป็นสิ่งที่ต้องติดต่อสัมพันธ์อยู่กับโลก ในฐานะเป็นผู้รู้ที่สามารถรับรู้การมีอยู่และเห็นความเป็นไปของโลก และยังสามารถกระทำต่อโลกได้ด้วย บุคคลสามารถรับรู้หรือเสพเสวยโลกได้โดยอาศัยแดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ ที่เรียกว่า ทวาร 6 (sense-doors) หรืออายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นช่องทางการรับรู้อารมณ์ 6 (sense-objects) หรืออายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ส่วนการกระทำต่อโลก มนุษย์สามารถกระทำผ่าน 3 ช่องทาง ได้แก่ ทางกาย วาจา และทางใจ โดยการกระทำ การพูด และการคิด

กระบวนการรับรู้ของมนุษย์หรือผัสสะ เกิดขึ้นเมื่อ อายตนะภายใน (เช่น ตา) ได้กระทบกับอายตนะภายนอก (เช่น รูป) ทำให้เกิดความรู้ (เช่น จักขุวิญญาณ) คือ การได้เห็นสิ่งที่มากระทบ โดยที่จักขุวิญญาณจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีการใส่ใจกับการกระทบที่เกิดขึ้นด้วย หากไม่ใส่ใจ เช่น ในขณะที่เหม่อใจลอย แม้มีสิ่งผ่านตาเราไป แต่เราก็อาจมองไม่เห็น ไม่ได้รับรู้ว่ามีอะไรผ่านไป ซึ่งถือว่าการเห็นหรือจักขุวิญญาณไม่ได้เกิดขึ้น และไม่ถือว่าเกิดผัสสะขึ้นด้วยเช่นกัน หลังจากผัสสะเกิดขึ้นแล้ว กระบวนการก็ดำเนินต่อไป เริ่มตั้งแต่เวทนาหรือความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้ นั้น ไปจนมีการแสดงออกที่สืบเนื่องกันไปเป็นลำดับ (เพ็งอึ้ง: 35-36)

ในพุทธศาสนากระบวนการที่เกิตสืบทอดจากผัสสะหรือการรับรู้ถือว่าเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญอย่างยิ่ง ระหว่างกระบวนการรับรู้ที่บริสุทธิ์กับกระบวนการสังสารวัฏ หรือระหว่างกุศลกับอกุศล เมื่ออยู่ในกระบวนการของสังสารวัฏ เวทนาจะเป็นปัจจัยที่สำคัญในการกำหนดความเป็นไปของกระบวนการที่จะตามมา ในขณะที่มันจะมีบทบาทเป็นเพียงองค์ประกอบย่อยอย่างหนึ่งที่ช่วยให้เกิดการรับรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ในกระบวนการรับรู้ที่บริสุทธิ์ ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่ามนุษย์จะคิดปรุงแต่งอะไร จะมีชีวิตเป็นอย่างไร ก็เพียงเพราะเวทนาและเพื่อเวทนาเป็นสำคัญ ผัสสะจึงเป็นกระบวนการสำคัญอย่างหนึ่งที่จะต้องเข้าไปจัดการ เพื่อให้การดำเนินชีวิตไม่ตกไปอยู่ในห้วงแห่งความทุกข์

ผัสสะเป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้คนเราติดต่อกับสื่อสารกับโลกภายนอก รับรู้ และเกี่ยวข้องกับความเป็นไปของโลก โดยผ่านทางอายตนะทั้ง 6 นอกจากนี้ช่องทางนี้ยังเปิดโอกาสให้มนุษย์ออกไปรับอารมณ์ที่เป็นรสอร่อยของโลกมาทำการเสพด้วยการดู การฟัง การดม การลิ้มชิมรส การแตะต้องเสียดสี รวมทั้งใช้จินตนาการในสิ่งที่น่าสนใจมาให้อำนาจ ทำให้มนุษย์มุ่งทำ พูด และคิด เพื่อแสวงหาให้ได้มาซึ่งอารมณ์ที่ตนเองต้องการมาเสพ (เพ็งอึ้ง: 38-39) ดังพุทธพจน์ในสัพพสูตรที่ให้ความสำคัญกับเรื่องอายตนะว่าเป็นดังสิ่งทั้งปวง หรือเป็นโลกทั้งหมด ความว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสิ่งทั้งปวงแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังข้อ
นั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นสิ่งที่ทั้งปวง จักชุกกับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น
ลิ้นกับรส กายกับโณภูมิจักชุกกับธรรมารมณ์ อันนี้เรากล่าวว่าสิ่งทั้งปวง...” (ส.พ.
สพ. 18/24)

หรือในอีกแห่งหนึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสตอบคำถามของพระสมิทธิ ในสมิทธิสูตรที่ 4 ว่า

“...ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า โลก โลก ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงเป็น
โลก หรือบัญญัติว่าโลก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรสมิทธิ จักขุ รูป จักขุ
วิญญาน ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาน มีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติ
ว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญานธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วย
มโนวิญญาน มีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น...” (ส.พ.
18/75)

แม้เมื่อพิจารณาในการจัดหมวดหมู่ธรรมแล้ว อายตนะทั้ง 6 คู่ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของขั้น 5 และไม่ได้ครอบคลุมทุกส่วนของชีวิตมนุษย์เหมือนกับขั้น 5 แต่ก็มีความสำคัญยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ และมีอำนาจในการกำกับวิถีชีวิตของมนุษย์อย่างมาก จนกล่าวได้ว่าชีวิตเท่าที่มนุษย์รู้จักและดำเนินอยู่ก็คือการติดต่อกับโลกทางอายตนะเหล่านี้ ชีวิตนี้จึงมีความหมายต่อมนุษย์ก็ด้วยอาศัยอายตนะเหล่านี้ ถ้าอายตนะเหล่านี้ไม่ทำหน้าที่แล้ว โลกก็ดับ ชีวิตก็ไร้ความหมายสำหรับมนุษย์ (เพ็งอึ้ง: 39)

เนื่องจากอายตนะเป็นจุดเริ่มต้นและหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างกุศลและอกุศล จึงมีความสำคัญมีคุณค่ามากในทางจริยธรรม หากไม่มีการฝึกฝนอบรมให้เข้าใจและปฏิบัติในเรื่องอายตนะให้ถูกต้องแล้ว ก็มีโอกาสดูกุชกจึงให้ดำเนินชีวิตไปในทางที่มุ่งแสวงหาโลก หากความสนุกสนานเพลิดเพลินตามใจอยาก พอกพูนความโลภ โกรธ หลง จนสร้างความวุ่นวายเดือดร้อนให้กับตนเองและผู้อื่นได้ การศึกษาให้เข้าใจเรื่องอายตนะต้องมุ่งเพื่อให้เกิดความรู้เท่าทันตามความเป็นจริง และวางท่าทีที่ถูกต้องในการปฏิบัติหาความสุขทางอายตนะไม่ให้เกิดพัวพันขึ้นกับตนเองและผู้อื่น และควรรู้จักแสวงหาความสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไปกว่านี้ด้วย ซึ่งหากทำได้ก็จะเป็นการพัฒนาจริยธรรมไปในตัว แนวทางการปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลในเรื่องนี้ คือการพยายามรักษาจิตให้ดำรงอยู่ในอุเบกขา คือ ความมีใจเป็นกลาง มีจิตราบเรียบ เทียบตรง ในการปฏิบัติทั่วๆ ไป ท่านมักให้ระมัดระวังตั้งแต่ตอนที่อายตนะรับอารมณ์ ด้วยการมีอินทรีย์สังวร คือ ใช้อินทรีย์อย่างมีสติมิให้เกิดโทษ ซึ่งเป็นหลักธรรมในขั้นศีล การมีสติควบคุมจิตให้อยู่ในหลัก ซึ่งอยู่ในหลักธรรมขั้นสมาธิ และใช้โยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นวิธีการทางปัญญามาพิจารณาอารมณ์ที่รับรู้ ให้เห็นความจริงในแง่ที่เกิดคุณประโยชน์ (พระธรรมปิฎก, 2544: 53-37)

5.5 ธรรมชาติความเป็นไปของชีวิต

ชีวิตมนุษย์ที่เราเห็นว่าเป็นคนนั้นคนนี่ในทัศนะของพุทธศาสนาแล้ว ก็คือขั้น 5 ซึ่งเป็นที่ประชุมของปัจจัยต่างๆ ทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรม (ร่างกาย) และส่วนที่เป็นนามธรรม (จิต) ที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ คือ มีเกิด มีดับ เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุและปัจจัยตลอดเวลา ไม่ได้มีตัวตนที่แท้จริง ไม่มีอะไรแตกต่างไปจากสรรพสิ่งในธรรมชาติ จึงมีความเป็นไปสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ คือ ไตรลักษณ์ และปฏิจจสมุปบาท อย่างไรก็ตามการที่พุทธศาสนามองมนุษย์เป็นศูนย์กลางในการรับรู้การมีอยู่ของสรรพสิ่งและเป็นสิ่งที่สามารถพัฒนาไปสู่เป้าหมายสูงสุดได้ ในพระไตรปิฎกจึงได้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับธรรมชาติความเป็นไปของชีวิต และแนวทางที่ควรจะทำให้เป็นไปของชีวิตไว้มาก ในหัวข้อนี้ผมจะให้ความสำคัญกับทัศนะของพุทธศาสนาที่มีต่อความเป็นไปของชีวิต นั่นคือการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความทุกข์ ความสุข และเป้าหมายของชีวิตที่ควรไปให้ถึง ซึ่งเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับกระบวนการทัศน์ด้านสุขภาพของพุทธศาสนา

5.5.1 การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ของมนุษย์

ตามหลักพุทธธรรมเมื่อก้าวถึงชีวิตและความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ต้องระลึกไว้เสมอว่าเป็นการกล่าวถึงความจริงนั้นด้วยภาษาสมมติ เพราะหากกล่าวในเชิงปรมัตถ์หรือหลักความเป็นจริงตามธรรมชาติแล้ว พุทธศาสนาเห็นว่ามนุษย์ไม่ได้มีอยู่เลย มีแต่การประชุมกันเข้าของขั้น 5 ตามเหตุปัจจัยจำนวนมากที่หมุนเนื่องกันมา ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดขึ้น เติบโต แล้วแก่ เจ็บ ตายไป จึงถือเป็นสิ่งธรรมดาดำเนินไปแบบเดียวกับสรรพสิ่งอื่นๆ เป็นไปตามกฎธรรมชาติ

คือ หลักไตรลักษณ์ การมีอุปาทานหลงผิดเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในขั้น 5 นั้น ว่าเป็นตัวเป็นตนของเรา หรือของคนอื่นต่างหากที่เป็นต้นเหตุของทุกข์ ทำให้เกิดมีตัวตนมีความตระหนักรู้ขึ้นมาว่า เป็นเรา เป็นของเรา มีการเกิด แก่ เจ็บ ตายของตัวเราหรือของคนอื่นตามมา และก็อยากให้อัตตาตัวตนนี้ดำรงอยู่ตลอดไป อยากให้เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ เมื่อไม่สามารถบังคับ กะเกณฑ์ให้ขั้น 5 เป็นไปตามความปรารถนาได้ เกิดมีความบกร่อง ความสูญสลายขึ้น จึงเกิดความหวั่นไหว รู้สึกหวาดกลัว ถูกคุกคาม จึงยึดมั่นในตัวตนนั้นเหนียวแน่นยิ่งขึ้น ทำให้คิดรนไขว่คว้าหาชีวิตที่ต้องการ เสวยสุขเวทนาอย่างกระวนกระวาย เพราะหวาดหวั่นต่อการสูญเสีย การพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นอยู่ได้รับอยู่ และเมื่อต้องสูญเสียไปจริงๆ จิตใจก็ขุ่นมัว เศร้าหมอง ได้รับทุกข์แบบต่างๆ มากมายตามมา (พระธรรมปิฎก, 2544: 133-137)

ท่ามกลางโลกที่ยังยึดมั่นและสัมพันธ์กันอยู่ด้วยสมมติบัญญัติ ผู้คนส่วนใหญ่ก็ยังไม่เข้าใจหลักความเป็นไปของธรรมชาติอย่างถ่องแท้ พุทธศาสนาก็ได้ยอมรับว่าการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คือความทุกข์ที่สำคัญที่สุดในชีวิตมนุษย์ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นโชน คือ ขาดิภิก ๑ ขราภิก ๑ พยาธิภิก ๑ มรณภิก ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ๔ ประการนี้แลฯ” (อง.จตุกก. 21/119) ซึ่งเป็นภิกที่ทุกชีวิตไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ และได้เป็นเหตุให้เจ้าชายสิทธัตถะต้องแสวงหาหนทางดับทุกข์ให้ได้อย่างสิ้นเชิง ตามหลักพุทธธรรมได้เสนอแนวทางเผชิญกับหายนะภิกทั้ง 4 นี้ว่า ต้องพยายามสร้างความเห็นความเข้าใจที่ถูกต้องตามความจริงเกี่ยวกับชีวิตและโลกใบนี้ เพื่อที่จะไม่ต้องทุกข์ต่อไป แม้ยังต้องมีชีวิตอยู่ มีการแก่ เจ็บ และตายอยู่ก็ตาม วิธีการอย่างหนึ่งที่ท่านให้นามมาใช้คือ พยายามพิจารณาเนืองๆ ให้เห็นว่าชีวิตมีความเกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นเรื่องธรรมดา และอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม คือการกระทำของตน ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฐานะ ๕ ประการนี้ อันสตริ บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ๕ ประการเป็นโชน คือ สตริ บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต ควรพิจารณาเนืองๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ๑ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ๑ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ๑ เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น ๑ เรามีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง จักทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจะเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ๑ฯ...” (อง.ปญจก. 22/57)

พระพุทธองค์ยังได้ทรงแสดงประโยชน์ของการพิจารณาธรรมเหล่านี้เนืองๆ ด้วยว่าจะทำให้ไม่มัวเมาหลงเข้าไปยึดมั่นถือมั่น และในที่สุดอาจนำไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้อย่างสิ้นเชิง โดยพระองค์ให้สาวกนำธรรมเหล่านี้มาเป็นข้อเตือนใจให้เร่งฝึกตนเอง ให้มีความเพียร ไม่ดำรงชีวิตอยู่อย่างประมาท ให้มองเห็นความไม่แน่นอน ความบอบบางของชีวิต ดังพุทธพจน์ที่ตรัส

ว่า “นายโคบาลย่อมดื้อนฝูงโคไปสู่ที่หากิน ด้วยท่อนไม้ฉันทไฉน ความแก่และความตายย่อมดื้อนอายุของสัตว์ทั้งหลายไป ฉันทนั้น...” (บุ.ธ. 25/20) หรือที่ตรัสในพระสูตรอื่นๆ อีก เช่น

“คนเหล่าใด ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งพาลทั้งบัณฑิต ทั้งมั่งมี ทั้งขัดสน ล้วนมีความตายเป็นเบื้องหน้า ภาชนะดินที่นายช่างหม้อกระทำแล้ว ทั้งเล็กทั้งใหญ่ ทั้งสูงทั้งดิบ ทุกชนิด มีความแตกเป็นที่สุด ฉันทใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉันทนั้นฯ” (ที.ม. 10/108)

“...ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า บัดนี้ เรายังเป็นหนุ่มแน่น มีผผดำสนิท ประกอบด้วยความเป็นหนุ่มอันเจริญ ตั้งอยู่ในปฐมวัย ถึงกระนั้น ก็มีสมัยที่ชราย่อมจะถูกต้องกายนี้ได้ ก็ผู้ที่แก่แล้ว ถูกชราครอบงำแล้ว จะมนสิการคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่ทำได้ง่าย จะเสพเสนาสนะอันสงัดคือ ป่า และป่าช้า ก็ไม่ใช่ทำได้ง่าย ก่อนที่ธรรมอันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจนั้นจะมาถึงเรา เราจะรีบปรารถนาความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง เสียก่อนทีเดียว ซึ่งเราประกอบแล้ว แม้แก่ก็จักอยู่สบาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เห็นภัยในอนาคตข้อที่ ๑ นี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยัง ไม่ได้ทำให้แจ้งฯ” (อง.ปญจก. 22/78)

หรือในกรณีของพระพุทธองค์เอง ที่วันหนึ่งพระอานนทกล่าวถึงพระวรกายที่แก่ชราลงของพระองค์ท่านว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมาแล้ว เวลานั้นพระฉวีวรรณของพระผู้มีพระภาคไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนเมื่อก่อน พระสรีระก็หยาบย่นเป็นเกลียว พระกายก็ค้อมไปข้างหน้า และความแปรปรวนของอินทรีย์ คือ พระจักขุ พระโสตะ พระฆานะ พระชีวหา พระกาย ก็ปรากฏอยู่.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอานนท ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ชราธรรมย่อมมีในความเป็นหนุ่มสาว พยาธิธรรมย่อมมีในความไม่มีโรค มรณธรรมย่อมมีในชีวิต ผิวพรรณไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนเมื่อก่อน สรีระก็หยาบย่นเป็นเกลียว กายก็ค้อมไปข้างหน้า และความแปรปรวนแห่งอินทรีย์ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ก็ปรากฏอยู่.

...ถึงท่านจะติความแก่อันเลวทราม ถึงท่านจะติความแก่อันทำให้ผิวพรรณทรามไป รูปอันน่าพึงใจก็คงถูกความแก่ย่ำย้อยอยู่นั่นเอง แม้ผู้ใดพึงมีชีวิตอยู่ได้ร้อยปี (ผู้นั้นก็ไม่พ้นความตายไปได้) สัตว์ทั้งปวงมีความตายเป็นเบื้องหน้า ความตายย่อมไม่ละเว้นอะไรๆ ย่อมย่ำยี้ทั้งหมดทีเดียว.” (ส.ม. 19/963-965)

ตามคติของพุทธศาสนาเราควรต้องเร่งแสวงหาสิ่งที่ดีกว่าให้กับชีวิตนั่นคือนิพพาน จึงเป็น การใช้ประโยชน์จากภพ 4 ที่เกิดกับชีวิต มาย้าให้เห็นถึงเป้าหมายที่ควรไปถึงของมนุษย์ให้มั่นคงยิ่งขึ้น มิใช่ทำให้เกิดความหดหู่หม่นหมองหรือมัวแต่ใช้ชีวิตเพื่อการเสพและครอบครองวัตถุ หรือหาทาง ใช้เทคโนโลยียึดชีวิตให้ยืนยาวออกไปดังที่ผู้คนภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ทำอยู่ เช่น ใน อภิญาวารรคที่ 6 พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า

“...อริยปริเยสนา การแสวงหาอย่างประเสริฐ ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉน คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ตนเองเป็นผู้มีชราเป็นธรรมดา รู้โทษในสิ่งที่มีชรา เป็นธรรมดาแล้ว ย่อมแสวงหานิพพานอันไม่มีชรา เป็นแดนเกษมจากโยคะ อย่างเยี่ยม๑ ตนเองเป็นผู้มีพยาธิเป็นธรรมดา รู้โทษในสิ่งที่มีพยาธิเป็นธรรมดาแล้ว ย่อมแสวงหานิพพานอันไม่มีพยาธิ เป็นแดนเกษมจากโยคะชั้นเยี่ยม ๑ ตนเองเป็นผู้มีมรณะเป็นธรรมดา รู้โทษในสิ่งที่มีมรณะเป็นธรรมดาแล้ว ย่อมแสวงหานิพพานอันไม่ตาย เป็นแดนเกษมจากโยคะชั้นเยี่ยม ๑ ตนเองเป็นผู้มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา รู้โทษในสิ่งที่มีเศร้าหมองเป็นธรรมดาแล้ว ย่อมแสวงหานิพพานอันไม่เศร้าหมอง เป็นแดนเกษมจากโยคะชั้นเยี่ยม ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยปริเยสนา ๔ ประการนี้แล ฯ” (อภ.จตุกก. 21/255)

หรือในอรกานุสาศนีสสูตร ที่ว่า

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในปัจจุบันนี้ เมื่อจะกล่าวโดยชอบ ก็พึงกล่าวว่า ชีวิตของ มนุษย์ทั้งหลายน้อย นิดหน่อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก จะพึงถูกต้องได้ด้วยปัญญา ควรกระทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ เพราะสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี...

....ดูกรภิกษุทั้งหลายกิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อ่อนเคราะห์เอื้อ เอ็นดู พึงกระทำแก่สาวก กิจนั้นเรากระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง ขอเธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าต้องเป็นผู้เดือดร้อนใจในภายหลังเลย นี่คือนุศาสน์ของเรา สำหรับเธอทั้งหลายฯ” (อภ.สตุกก. 23/71)

ความเป็นธรรมดาของการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความเศร้าโศก ฯลฯ ในอีกด้านหนึ่ง พุทธศาสนา ได้มองเลยไปจากเรื่องของร่างกายนี้ ไปสู่การเกิดขึ้นของความรู้หรือวิญญาณต่างๆ ที่มีอยู่ตลอดเวลา ที่รู้สึกตัว และพระพุทธองค์ได้สอนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของวิญญาณเหล่านี้ในลักษณะเดียวกัน กับที่เกิดกับร่างกาย โดยสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องพิจารณาสู่ความหลุดพ้นอย่างสิ้นเชิงจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ฯลฯ ได้อีกเช่นเดียวกัน ดังพุทธพจน์ที่จะยกมาแสดงเฉพาะเรื่องการเกิด ว่า

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งทั้งปวงที่มีความเกิดเป็นธรรมาคืออะไรเล่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย คือ จักขุ รูป

จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส มีความเกิดเป็นธรรมดา แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส มีความเกิดเป็นธรรมดา แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็มีความเกิดเป็นธรรมดา ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในจักขุทั้งในรูป ทั้งในจักขุวิญญาณ ทั้งในจักขุสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ ทั้งในใจ ทั้งในธรรมารมณ์ ทั้งในมโนวิญญาณ ทั้งในมโนสัมผัส ทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ดังนี้” (ส.สพ. 18/36)

โดยในข้อต่อๆ มา คือ ส.สพ. 18/37-45 ตรงตรัสถึง สิ่งทั้งปวงที่มีความแก่ ความป่วยไข้ ความตาย ความเศร้าโศก ความเศร้าหมอง ความสิ้นไป ความเสื่อมไป มีเหตุให้เกิด มีความดับไป เป็นธรรมดาด้วยเช่นกัน

จากข้อมูลในพระไตรปิฎกที่ยกมาจะเห็นได้ว่าทัศนะของพุทธศาสนาต่อชีวิต ที่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และความทุกข์ต่างๆ ที่กล่าวมาทั้งหมด ได้กล่าวถึงในหลายมิติด้วยกัน กล่าวคือ ถ้ากล่าวในมิติทางโลกุตระธรรมแล้ว การเกิด แก่ เจ็บ ตาย มิได้มีอยู่จริงเลย เพราะแม้แต่ชีวิตทุกชีวิตก็ไม่มีตัวตนที่แท้จริง แต่เมื่อก้าวตามสมมุติบัญญัติเพื่อสั่งสอนปวงชนให้ก้าวพ้นไปจากทุกข์ ท่านก็ยอมรับว่า การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นภัยร้ายของมนุษย์ ที่ควรต้องหลีกเลี่ยงให้พ้น แต่มิใช่ด้วยการหนีความตาย หรือเฝ้าสวดอ้อนวอนร้องขอจากใคร แต่ด้วยการใช้ความเพียร ความไม่ประมาท ศึกษาเพื่อให้เกิดปัญญา รู้สภาพความเป็นจริงของชีวิต เห็นความธรรมดาของการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และคลายความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนที่ไม่มีความจริงแท้ขึ้นให้ได้อย่างสิ้นเชิง ก็จะสามารพพ้นไปจากภัยร้ายนี้ไปได้อย่างถาวร

5.5.2 ความหมายของทุกข์

พุทธศาสนาตระหนักดีว่า ทุกข์ที่เกิดจากอุปาทานหลงยึดมั่นในตัวตนมีความสำคัญมากต่อมนุษย์ เป็นบ่อเกิดของปัญหาและความทุกข์อีกมากมายตามมา การที่จะปฏิบัติเพื่อพ้นไปจากความทุกข์ได้นั้น ควรต้องทำความเข้าใจธรรมชาติของทุกข์อย่างถ่องแท้ก่อน ในคัมภีร์ของพุทธศาสนาจึงได้กล่าวถึงทุกข์ไว้อย่างละเอียดในหมวดธรรมสำคัญ 3 หมวด ได้แก่ 1) ทุกข์ในฐานะองค์ประกอบหนึ่งในขันธห้า ห้วงอเวทนาหรือทุกข์เวทนา 2) ทุกข์ในหลักไตรลักษณ์หรือทุกข์ลักษณะ 3) ทุกข์ในหลักอริยสัจ 4 หรือทุกข์อริยสัจ โดยทุกข์ในหมวดธรรมทั้งสามเกี่ยวโยงเนื่องกัน แต่มีขอบเขตกว้างแคบแตกต่างกันเป็นบางส่วน หรือเป็นผลสืบต่อกันอยู่

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (2543-ก: 70/12) ได้สรุปความหมายของทุกข์ในพุทธศาสนาทั้ง 3 หมวด ไว้อย่างกระชับ ชัดเจน ดังนี้

1) ทุกขลักษณะในไตรลักษณ์เป็นทุกข์ที่มีความหมายกว้างที่สุด ครอบคลุมความหมายของทุกข์ทั้งหมด ได้แก่ ภาวะที่ไม่คงตัว คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เพราะมีความบีบคั้น กดดัน ขัดแย้งที่เกิดจากความเกิดขึ้นและเสื่อมสลาย ซึ่งเป็นลักษณะของสังขารทั้งปวง (สพฺเพ สงฺขารา ทฺกฺขา) กินขอบเขตเท่ากับความไม่เที่ยง คือ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นก็เป็ทุกข์ (ยฺทฺนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ)

2) ทุกขเวทนา ในชั้น 5 เป็นทุกข์ที่มีความหมายแคบที่สุด ได้แก่ อาการที่สืบเนื่องจากทุกข์ในไตรลักษณ์ หรือความรู้สึกที่เกิดขึ้นในบุคคลเนื่องมาจากความทุกข์ในไตรลักษณ์นั้น รวมอยู่เป็นส่วนหนึ่งของทุกข์ในไตรลักษณ์ด้วย (ที่กินความถึงเวทนาทุกอย่าง ทั้งทุกขเวทนา สุขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา) เช่น ความทุกข์ใจจากการเจ็บป่วย เป็นต้น

3) ทุกขอริยสัจ เป็นสภาวะทุกข์ในไตรลักษณ์ แต่จำกัดเฉพาะส่วนที่เกิดขึ้นเป็นปัญหากับมนุษย์เท่านั้น เกิดจากกิเลสและกรรมของคน นั่นคือเป็นทุกข์เฉพาะในเรื่องเบญจขันธ์ เฉพาะส่วนที่เนื่องด้วยอินทรีย์ (อินทรีย์พัพฺพ) เท่านั้น

การกล่าวถึงทุกข์โดยละเอียดมักเป็นกล่าวถึงทุกข์ในความหมายของทุกขอริยสัจ เพราะเป็นเรื่องของมนุษย์โดยตรง เป็นความเข้าใจเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ส่วนทุกขลักษณะในไตรลักษณ์ท่านมักแสดงไว้พอเป็นหลักเพื่อให้เข้าใจสภาพนั้นตามความเป็นจริง ตัวอย่างที่พบในพุทธพจน์ที่ทรงแสดงรายละเอียดของทุกขอริยสัจ เช่น

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขอริยสัจเป็นไฉน แม้ชาติก็เป็นทุกข์ แม้ชราก็เป็นทุกข์ แม้ภรรณาก็เป็นทุกข์ แม้โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็เป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ก็เป็นทุกข์ ปราปรณาสิ่งใดไม่ได้ แม้อันนั้น ก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ เป็นทุกข์.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ชาติเป็นไฉน? ความเกิด ความบังเกิด ความหยั่งลงเกิด เกิดจำเพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะครบ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ อันนี้เรียกว่า ชาติ ก็ชราเป็นไฉน? ความแก่ ภาวะของความแก่ พินหลุด ผมหงอก หนัวย่น ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ อันนี้เรียกว่า ชรา ก็ภรรณเป็นไฉน? ความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน ความแตกทำลาย ความหายไป มฤตยู ความตาย ความทำกาลละ ความทำลายแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งซากศพไว้ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ อันนี้เรียกว่า ภรรณ ก็โสกะเป็นไฉน? ความแห้งใจ กิริยาที่แห้งใจ ภาวะของบุคคลผู้แห้งใจ ความผาก ณ ภายใน ความแห้งผาก ณ ภายใน ของบุคคลผู้ประกอบด้วยความพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกธรรม คือทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว อันนี้เรียกว่า โสกะ ก็ปริเทวะเป็นไฉน? ความคร่ำครวญ ความรำไร รำพัน กิริยาที่คร่ำครวญ กิริยาที่รำไร

รำพัน ภาวะของบุคคลผู้คร่ำครวญ ภาวะของบุคคลผู้รำไรรำพัน ของบุคคลผู้ประกอบด้วยความพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกธรรมคือทุกข้ออย่างใดอย่างหนึ่ง กระทบแล้ว อันนี้เรียกว่า ปริเทวะ ก็ทุกข์เป็นไหน? ความลำบากทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์อันไม่ดีที่เป็นทุกข์ ซึ่งเกิดแต่กายสัมผัส อันนี้เรียกว่าทุกข์ ก็โทมนัสเป็นไหน? ความทุกข์ทางจิต ความไม่สำราญทางจิต ความเสวยอารมณ์อันไม่ดีที่เป็นทุกข์ ซึ่งเกิดแต่มนโสมผัส อันนี้เรียกว่า โทมนัส ก็อุปายาสเป็นไหน? ความแค้นความคับแค้น ภาวะของบุคคลผู้แค้น ภาวะของบุคคลผู้คับแค้น ของบุคคลผู้ประกอบด้วยความพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกธรรม คือทุกข้ออย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว อันนี้เรียกว่า อุปายาส ก็ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์เป็นไหน? ความประสบ ความพรั่งพร้อม ความร่วม ความระคน ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ หรือด้วยบุคคลผู้ปรารถนาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ปรารถนาสิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาความไม่ผาสุก ปรารถนาความไม่เกษมจากโยคะ ซึ่งมีแก่ผู้นั้น อันนี้เรียกว่า ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ก็ความพลัดพรากจากสิ่งทีรักก็เป็นทุกข์ เป็นไหน? ความไม่ประสบ ความไม่พรั่งพร้อม ความไม่ร่วม ความไม่ระคน ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หรือด้วยบุคคลผู้ปรารถนาประโยชน์ ปรารถนาสิ่งที่เกื้อกูล ปรารถนาความผาสุก ปรารถนาความเกษมจากโยคะ ซึ่งมีแก่ผู้นั้น คือ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิงน้องหญิง มิตร อำมาตย์ หรือญาติสาโลหิต อันนี้เรียกว่า ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ก็ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้แม้อันนั้นก็เป็นที่รักเป็นไหน? ความปรารถนา ย่อมบังเกิดแก่สัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราไม่พึงมีความเกิดเป็นธรรมดา ขอความเกิดอย่ามีมาถึงเราเลย ข้อนั้น สัตว์ไม่พึงได้สมความปรารถนา แม้ข้อนี้ ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้แม้อันนั้นก็เป็นที่รัก ก็ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่สัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่สัตว์ผู้มีความเจ็บเป็นธรรมดา... ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่สัตว์ ผู้มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสเป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราไม่พึงมีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสเป็นธรรมดา ขอโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส อย่ามีมาถึงเราเลย ข้อนั้น สัตว์ไม่พึงได้สมความปรารถนา แม้ข้อนี้ ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้แม้อันนั้นก็เป็นที่รัก ก็โดยย่ออุปาทานขันธทั้ง ๕ เป็นทุกข์เป็นไหน? อุปาทานขันธทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเหล่านี้เรียกว่า โดยย่ออุปาทานขันธทั้ง ๕ เป็นทุกข์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันนี้เรียก ทุกขอริยสัจ.” (ม.ญ. 12/146)

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้รวบรวมการจำแนกทุกข์ที่สำคัญๆ ตามหลักพุทธธรรมไว้ สรุปได้ดังนี้ (พระธรรมปิฎก, 2543-ก: 70/13-70/17)

ชุดที่ 1 ทุกขตา 3 หรือทุกข์ 3 เป็นชุดสำคัญที่มีความหมายครอบคลุมทั้งหมดของทุกข์ในไตรลักษณ์ คือ ได้แก่ 1) *ทุกข์ทุกข์* คือความทุกข์ที่เป็นความรู้สึกทุกข์ทางกาย ทางใจ เช่น เมื่อยขบ เจ็บป่วย ซึ่งหมายถึงทุกข์เวทนานั้นเอง 2) *วิปริณามทุกข์* เป็นทุกข์ที่เนื่องจากความผันแปร เช่น เป็นทุกข์ที่แฝงอยู่ในความสุข ที่จะปรากฏขึ้นเมื่อความสุขผันแปรไป 3) *สังขารทุกข์* เป็นความทุกข์ของสังขาร (ในความหมายของไตรลักษณ์) คือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดจากเหตุปัจจัย ที่จะเป็สภาพที่ถูกบีบคั้น มีความไม่คงตัว เสื่อมสลายไปตามเหตุและปัจจัย

ชุดที่ 2 ทุกข์ 12 เป็นการแสดงความหมายของทุกข์ในอริยสัจ โดยละเอียด ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส อปัเปหิสัมปโยค ปิยวิปโยค อจินดาภ และอุปาทานจันธ ดังที่ได้ยกพุทธพจน์มาแสดงไว้แล้วข้างต้น

ชุดที่ 3 ทุกข์ 2 เป็นการสรุปทุกข์ชนิดต่างๆ ในอีกแบบหนึ่ง ซึ่งจะพบว่าเป็น *ปฏิจันตนทุกข์* คือทุกข์ปิดบังหรือทุกข์ซ่อนเร้น เช่น ใจที่เราร้อนเพราะพิษโทสะ กับ *อปปปฏิจันตนทุกข์* คือทุกข์ที่เปิดเผย เช่น ถูกมิดพัน เป็นต้น

ชุดที่ 4 ทุกข์ 2 เป็นเพียงการสรุปทุกข์ชนิดต่างๆ อีกแนวหนึ่ง ได้แก่ *ปริยายทุกข์* หรือทุกข์โดยอ้อม ได้แก่ ทุกข์ชนิดต่างๆ ยกเว้นทุกข์เวทนา กับ *นิปปริยายทุกข์* ได้แก่ ความรู้สึกทุกข์ หรือทุกข์เวทนานั้นเอง

นอกจากนี้แล้วยังมีการจำแนกทุกข์เป็นแบบต่างๆ ออกไปอีกในคัมภีร์มากมาย ที่รวมถึงการเจ็บป่วย เป็นโรคว่าเป็นทุกข์อย่างหนึ่งด้วย มีคำอธิบายพระสูตรโดยพระสารีบุตรตอนหนึ่งในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงประเภทต่างๆ ของทุกข์ที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ไว้อย่างละเอียด ดังนี้

“...คำว่า เพราะอันตรายนั้น ทุกข์ย่อมติดตามนรชนนั้นไป มีความว่า เพราะอันตรายนั้นๆ ทุกข์ย่อมติดตาม ตามไป ไปตามบุคคลนั้น คือ ชาติทุกข์ ย่อมติดตาม ตามไป ไปตาม ชราทุกข์... พยาธิทุกข์... มรณทุกข์... ทุกข์คือความโศก ร่ำไร ลำบากกาย ทุกข์ใจความแค้นใจ... ทุกข์คือความเกิดในนรก... ทุกข์คือความเกิดในกำเนิดเดียรัจฉาน... ทุกข์คือความเกิดในวิสัยเปรต... ทุกข์คือความเกิดในมนุษย์... ทุกข์มีความเกิดในครรภ์เป็นมูล... ทุกข์มีความตั้งอยู่ในครรภ์เป็นมูล... ทุกข์มีความคลอดจากครรภ์เป็นมูล... ทุกข์ที่ติดตามสัตว์ที่เกิดแล้ว... ทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นแห่งสัตว์ที่เกิดแล้ว... ทุกข์อันเกิดแต่ความชวนชวายุของตน... ทุกข์อันเกิดแต่ความชวนชวายุของผู้อื่น... ทุกข์เกิดแต่ทุกข์เวทนา... ทุกข์เกิดแต่สังขาร... ทุกข์เกิดแต่ความแปรปรวน... โรคทางจักขุ โรคทางโสต โรคทางฆานะ โรคทางชีวกา โรคทางกาย โรคทางศีระะ โรคทางหุ โรคทางปาก โรคทางฟัน โรคโอ โรคหิต โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่องซึม โรคในท้อง โรคลมสลับ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคซีกกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดดำน โรคคุดทะราดหูด โรคละลอก โรคคุดทะราดบวม โรคอาเจียรโลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน โรคเรื้อน โรคพุพอง โรค

ริดสีดวง อาพาทมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาทมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาทมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาทสันนิบาต อาพาทเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาทเกิดแต่บริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาทอันเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาทอันเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์เกิดแต่สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ทุกข์เพราะความตายแห่งมารดา ทุกข์เพราะความตายแห่งบิดา ทุกข์เพราะความตายแห่งพี่ชายและน้องชาย ทุกข์เพราะความตายแห่งพี่สาวและน้องสาว ทุกข์เพราะความตายแห่งบุตร ทุกข์เพราะความตายแห่งธิดา ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งญาติ ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งโคศุภทรัพย์ ทุกข์เพราะความฉิบหายอันเกิดแต่โรค ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งศีล ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งทัญญู ย่อมติดตาม ตามไป ไปตามบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะอันตรายนั้น ทุกข์ย่อมติดตามรชนนั้นไป...” (จุ.ม. 29/23)

การที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับทุกข์มาก เพราะมองทุกข์ในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ และเข้าใจมันให้ดี มิใช่เพื่อให้เป็นทุกข์ แต่เพื่อให้ปฏิบัติต่อมันได้ถูกต้อง อันจะนำไปสู่กระบวนการปฏิบัติที่จะไม่มีทุกข์ต่อไป

5.5.3 ความสุขและเป้าหมายที่มนุษย์ควรไปถึง

นอกเหนือจากความทุกข์แล้ว ความสุขก็เป็นเรื่องที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญไว้ไม่น้อย ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกกล่าวว่า “พุทธจริยธรรมไม่แยกต่างหากจากความสุข” เริ่มตั้งแต่ขั้นการทำความดีที่เรียกว่าบุญ ก็มีพุทธพจน์ตรัสว่า “บุญนี้เป็นชื่อแห่งความสุข” (จุ.อิติ 25/200) ในการทำสมาธิ ความสุขก็เป็นปัจจัยทำให้เกิดสมาธิ การบำเพ็ญฌานก็มีความสุขเป็นองค์ประกอบของฌาน หรือแม้แต่เป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา คือ นิพพาน ก็เป็นความสุขที่สูงสุด (พระธรรมปิฎก, 2543-ก: 529)

5.5.3.1 ระดับของความสุข

เช่นเดียวกับเรื่องของทุกข์ พุทธศาสนากล่าวถึงสุขในหลายความหมาย หลายแง่มุม จำแนกเป็นหลายองค์ประกอบ จนอาจทำให้สับสน ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้สรุปประเภทของความสุขจากพระไตรปิฎก เพื่อให้ชัดเจน ไม่ซับซ้อน แบ่งออกเป็น 10 ระดับ ตั้งแต่สุขชั้นหยาบๆ ไปจนถึงความสุขที่ละเอียดประณีต ดังนี้ (เพ็ญอึ้ง: 530-531)

1. กามสุข สุขเนื่องด้วยกาม ได้แก่ความสุขที่เกิดขึ้นด้วยอาศัยกามคุณ 5
2. ปฐมฌานสุข เป็นความสุขที่เนื่องด้วยปฐมฌาน สกัดจากกามและอกุศลกรรมทั้งหลาย ประกอบด้วย วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา
3. ทุติยฌานสุข เป็นความสุขที่เนื่องด้วยทุติยฌาน ซึ่งประกอบด้วย ปีติ สุข และเอกัคคตา

4. ตติยฌานสุข เป็นความสุขที่เนื่องด้วยตติยฌาน ประกอบด้วย สุข และเอกัคคตา
5. จตุตถฌานสุข เป็นความสุขที่เนื่องด้วยจตุตถฌาน ประกอบด้วย อุเบกขา และเอกัคคตา
6. อากาสาัญญายตนสมาปัตติสุข สุขเนื่องด้วยอากาสาัญญายตนสมาบัติ นี้ก็ถึงแต่โอกาสอันอนันต์เป็นอารมณ์
7. วิญญาณัญญายตนสมาปัตติสุข สุขเนื่องด้วยวิญญาณัญญายตนสมาบัติ นี้ก็ถึงแต่ วิญญาณอันอนันต์เป็นอารมณ์
8. อากิญจัญญายตนสมาปัตติสุข สุขเนื่องด้วยอากิญจัญญายตนสมาบัติ คำนึงภาวะที่ไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์
9. เนวสัญญานาสัญญายตนสมาปัตติสุข สุขเนื่องด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ คำนึงภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่
10. สัญญาเวทิตนโรธสมาปัตติสุข สุขเนื่องด้วยสัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ อันเป็นภาวะที่ดับสัญญาและเวทนาทั้งหมด

หากจะจัดกลุ่มของความสุขให้ย่อลง อาจกล่าวได้ว่ามีความสุขอยู่ 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กามสุข คือสุขเนื่องด้วยกาม 2) ฌานสุข คือสุขเนื่องด้วยฌานหรือสมาบัติ 8 ระดับ หรือแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มย่อย คือสุขในรูปฌาน 4 และสุขในอรุฌาน 4 และ 3) นิโรธสมาปัตติสุข คือสุขเนื่องด้วยนิโรธสมาบัติ

ความสุขทั้ง 10 ระดับนี้ ถือว่าเป็นสุขด้วยกันทั้งสิ้น หากแต่มีความประณีตลึกซึ้งแตกต่างกัน และก็มีด้านที่เป็นทุกข์ปะปนอยู่ในระดับมากน้อยที่แตกต่างกัน ซึ่งท่านสอนว่าต้องรู้เท่าทันสุขเหล่านี้ตามความเป็นจริง ให้รู้จักหาทางออก โดยเมื่อเห็นโทษของสุขที่หยาบก็จะหน่ายหายคิด ละความสุขที่หยาบกว่าเสียได้ และโน้มใจไปหาสุขที่ประณีตยิ่งกว่าขึ้นไปเป็นลำดับ หรืออย่างน้อยก็ไม่มัวเมาหมกมุ่นในสุขที่หยาบนั้นเกินไป เมื่อใดจิตหลุดพ้นเด็ดขาดแล้วก็จะไม่เวียนกลับไปหาสุขที่หยาบอีกตลอดไป (เพ็งอ้าง: 532)

5.5.3.2 คุณและโทษของกามสุข

พุทธศาสนายอมรับว่า กามสุข หรือสุขที่เนื่องอยู่กับการเสพกามคุณทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) ที่น่าใคร่น่าพอใจ เป็นความสุขอย่างหนึ่ง ดังพุทธพจน์ที่ตรัสในเรื่องนี้

“...ดูกรกัจจนะ กามคุณ ๕ เหล่านี้ กามคุณ ๕ เป็นไฉน คือ รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก เกี่ยวด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. เสียงที่พึงรู้แจ้งด้วยโสทร... กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยฆานะ... รสที่พึงรู้แจ้งด้วยชีวา... โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก เกี่ยวด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. ดูกรกัจจนะ กามคุณ ๕ เหล่านี้แล ความ

สุขโสมนัส อันใด อาศัยกามคุณ ๕ เหล่านี้เกิดขึ้น ความสุขโสมนัสนี้ เรากล่าวว่า กามสุข. (สุขเกิดแต่กาม) ด้วยประการฉะนี้ เป็นอันเรากล่าวกามสุขว่าเลิศกว่า กามทั้งหลาย กล่าวสุขอันเป็นที่สุดของกามว่าเลิศกว่ากามสุข ในความสุขอันเป็นที่สุดของกามนั้น เรากล่าวว่าเป็นเลิศ. (ม.ม. 13/398)

แม้พุทธศาสนาจะยอมรับว่ากามสุขเป็นความสุขอย่างหนึ่ง แต่ถือว่าเป็นความสุขขั้นต้น ไม่ประณีต ดังตอนท้ายของพุทธพจน์ที่ยกมาข้างต้น ที่ว่า “ในความสุขอันเป็นที่สุดของกามนั้น เรา กล่าวว่าเป็นเลิศ” ซึ่งแสดงให้เห็นทัศนะของพุทธศาสนาที่ว่า การละออกจากกามเสียได้ ไม่ต้องอาศัยกามอีกต่อไป เป็นความสุขที่ยิ่งกว่ากามสุขเสียอีก มีพุทธพจน์ที่เปรียบเทียบระดับของความสุข เหล่านี้ไว้สรุปได้ความว่า แม้ความสุขของพระเจ้าจักรพรรดิซึ่งถือว่าเป็นที่สุดของกามสุขบนโลก แล้ว แต่เมื่อเทียบกับความสุขอันเป็นทิพย์ในสวรรค์แล้ว ก็ไม่ถึงเศษเสี้ยวของความสุขบนสวรรค์ที่เป็นกามสุขที่ล้ำเลิศกว่า แต่กระนั้นก็ยังมีความสุขที่ประณีตยิ่งไปกว่าที่ไม่ต้องอาศัยกาม ไม่ต้องพึ่งสิ่งเสพละจากภายนอก (เพ็งอ้าง: 534) พุทธศาสนาจึงพยายามชี้ให้เห็นโทษของกามสุข สอนให้รู้จักสำรวมหรือละกามสุขเพื่อมุ่งสู่ความสุขที่ลึกซึ้งกว่า

โทษของกามสุขสามารถมองได้จากหลายด้าน มองไปที่ภายในตัวบุคคลแต่ละคนก็จะพบว่า กามสุขเป็นกระบวนการก่อทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ทำให้ปฏิบัติผิดต่อโลกเห็นสิ่งทั้งหลายกลายเป็นกาม แล้วยึดถือครอบครองแสวงหาคิดว่าจะมีตัวตนที่ยั่งยืน จึงก่อทุกข์ให้เกิดกับตนเองเมื่อไม่ได้ครอบครองหรือเมื่อผันแปรไม่เป็นอย่างที่อยากให้เป็น หากมองไปที่ตัวกามคุณเองก็จะพบว่ามีความบกพร่องอยู่มาก ท่านกล่าวว่า เป็นสิ่งที่มีความหวานชื่นน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษมาก ที่ท่านเปรียบไว้กับหลายสิ่ง เช่น เปรียบเหมือนสุนัขที่หิวโหย ที่ได้กระดุกมาแตะแม้จะอร่อยแต่ก็ไม่ใช่รู้ลึกเต็มอิ่มเต็มอยากสักที หรือเหมือนกับหลุมเพลิงที่เรารู้ว่ามิอันตรายน้อยอยากเข้าใกล้ แต่ก็มีคนที่มีแรงมากคอยดึงให้เราเข้าไปใกล้หลุมนี้ เป็นต้น นอกจากนี้เมื่อมองถึงพฤติกรรมที่ต้องสัมพันธ์อยู่กับสังคม กามคุณที่เราไขว่คว้ามาเสพนี้ เป็นสิ่งที่ทำให้เราต้องมีความทุกข์ในการดิ้นรนหาทรัพย์สมบัติด้วยความเหน็ดเหนื่อยยากมาเพื่อใช้ซื้อหาสิ่งที่ตอบสนองต่อความต้องการทางกามคุณ เมื่อได้มาต้องเก็บรักษาเป็นเหตุให้แก่งแย่งชิงดีชิงเด่นทะเลาะเบาะแว้งกันตามมาวุ่นวาย (เพ็งอ้าง: 535-538)

ข้อเสียของกามสุขยังทำให้ชีวิตของเราขึ้นอยู่กับสิ่งภายนอกอย่างเกินจำเป็น จนตกเป็นทาสของวัตถุ ไม่เป็นตัวเอง มีความต้องการในการเสพกามคุณเป็นตัวกำหนดความเป็นไปของชีวิต ให้ต้องทำตัวอย่างนั้น ทำอาชีพนี้ ทั้งๆ ที่ไม่ได้ต้องการอย่างนั้นจริงๆ แต่เพื่อใ้หาซึ่งเงินและอำนาจที่จะนำไปใช้เสพกามคุณที่ต้องการ ทำให้ชีวิตต้องมีความทุกข์ ความคับแค้น ความเบื่อหน่าย อยู่แทบตลอดเวลา และการที่ต้องพึ่งพิงอยู่กับสิ่งภายนอกที่มีความไม่แน่นอน ไม่อยู่ในอำนาจที่จะบังคับให้เป็นไปตามความต้องการก็ยิ่งทำให้มีทุกข์มากขึ้น เป็นความสุขที่เกิดจากการใช้ตัณหาปรุงแต่ง คือเนื่องอยู่กับความชอบใจ ไม่ชอบใจที่ผันแปรไปเรื่อย ซึ่งข้อจำกัดทั้งหมดนี้ตรงข้ามอย่างสิ้นเชิงกับสุขขั้นประณีตที่ไม่ต้องขึ้นอยู่กับสิ่งภายนอกที่เรียกว่านิรามิสสุข ที่เป็นอิสระ ไม่ต้องเกิดความ

ทุกข์เนื่องจากความผันแปรของวัตถุ ไม่ต้องวิ่งวุ่นไขว่คว้าตลอดเวลาจนเหนื่อยอ่อน ไม่ต้องแข่งขัน เพื่อแย่งชิงมาครอบครอง จนเกิดการทะเลาะเบาะแว้ง ทำร้ายตนเองและผู้อื่น มีแต่ความสงบสุข และพ้นจากพิษภัยของตัณหา

การที่ท่านแสดงโทษของกามคุณไว้มากนี้มีใช้ความสุขไม่มีส่วนใดเลย แต่เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นว่ามีความสุขที่ประณีตกว่านี้มาก ที่เราควรเร่งแสวงหา มิใช่มัดติดอยู่แค่ความสุขที่เป็นกับดักอันเหนียวแน่นยากที่จะหลีกพ้น ไม่ให้ประมาทในการใช้ชีวิตและยังต้องจมอยู่กับกองทุกข์มากมายที่พ่วงอยู่กับความสุข ท่านมิได้เรียกร้องให้ทุกคนละทิ้งความสุขโดยทันทีเพื่อไปแสวงหาความสุขที่ประณีตกว่าทั้งหมด แต่มุ่งให้ปฏิบัติตัวหรือมีท่าทีที่ถูกต้องเหมาะสมกับความสุขมากกว่า ซึ่งก็จะช่วยให้ก้าวไปสู่ความสุขที่ประณีตกว่าได้ง่ายขึ้น และเมื่อพบกับความสุขที่ประณีตกว่าแล้วก็จะมีผลย้อนให้ควบคุมการเสพความสุขให้อยู่ในขอบเขตที่เหมาะสม มีท่าทีที่ถูกต้องได้ด้วย ความสุขที่เหนือขึ้นไปแต่ละระดับก็ประณีตยิ่งขึ้น มีความสุขมากขึ้นเป็นลำดับ ในขณะที่ขั้นต่ำกว่าก็จะมีข้อจำกัด มีทุกข์เข้ามาเจือปนได้มากขึ้นเป็นลำดับลงไปเช่นกัน ณ จุดนี้เราจะเห็นได้ว่าเป้าหมายในการแสวงหาความสุขในชีวิตภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์จัดเป็นการแสวงหาในระดับความสุขเท่านั้น ในขณะที่กระบวนทัศน์พุทธศาสนากล่าวถึงสุขต่างๆ อีก 9 ขั้นที่เหนือไปกว่าความสุขที่ควรแสวงหา และเห็นว่าความสุขยังมีข้อจำกัดยังมีทุกข์เจือปนอยู่อีกมาก

5.5.3.3 นิพพาน: เป้าหมายสูงสุดของชีวิต

เมื่อมองในระดับตัวสภาวะหรือหลักความจริงแท้ของธรรมชาติ ความสุขในทุกระดับยกเว้นระดับที่ 10 ยังคงเกี่ยวพันอยู่กับเวทนา เมื่อยังเป็นเวทนาจึงยังเป็นความสุขที่ต้องเกิดจากการเสวยอารมณ์ คือต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งต้องเสพเพื่อให้เกิดความสุข ยังเป็นสังขารธรรม (ในความหมายของสังขตธรรม) ที่ล้วนไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่อาศัยปัจจัยต่างๆ ประสมแต่งขึ้น ที่ต้องสิ้น สลาย แดกดับไปเป็นธรรมดา จึงยังคงมีทุกข์เจือปนอยู่ได้ เมื่อไม่ติดในเวทนาคือเข้าถึงสุขในระดับที่ 10 แล้วเท่านั้น จึงจะถือว่าจิตหลุดพ้นเป็นอิสระได้อย่างแท้จริง เป็นความสุขขั้นสูงสุดที่ไม่ต้องอาศัยการเสพเสวยอารมณ์ใดๆ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของความสุขในพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่คนสามารถเข้าถึงได้และควรเข้าถึงสุขนี้ นั่นคือนิพพาน ซึ่งเป็นทั้งตัวความสุขเอง และเป็นสภาวะที่ทำให้พร้อมที่จะเสวยความสุข (เพ็งอึ้ง: 550)

นิพพานโดยความหมายของศัพท์ มาจากคำว่า นิ แปลว่า ออกไป หมดไป ไม่มี เลิก รวมกับคำว่า วณ แปลว่า พัด ไป หรือเป็นไป หรือเครื่องรื้อยรัด ใช้เป็นกริยาของไฟ หรือการดับไฟ หรือของที่ร้อนเพราะไฟ แปลว่า ดับไฟ หรือดับร้อน หมายถึง หายร้อน เย็นลง หรือเย็นสนิท (แต่ไม่ใช่ดับสูญ) หากแสดงภาวะทางจิตใจ หมายถึง เย็นใจ สดชื่น ชุ่มชื่นใจ ดับความร้อนใจ หายร้อนรน ไม่มีความกระวนกระวาย หรือแปลว่าเป็นเครื่องดับกิเลส คือการทำให้ราคะ โทสะ โมหะ หมดสิ้นไป

ในคัมภีร์รุ่นรอง และอรรถกถา ฎีกา ส่วนมากนิยมแปลว่า ไม่มีค้นหาเครื่องร้อยรัด หรือออกไปแล้ว จากค้นหาที่เป็นเครื่องร้อยรัดติดไว้กับภพ (เพ็งอ้าง: 261)

ท่านกล่าวว่านิพพานเป็นภาวะที่แจ่มใส สะอาด สว่าง สงบ ละเอียดย่อน ประณีต ลึกซึ้ง ซึ่ง ปุถุชนผู้ยังมีอวิชชา ค้นหา อุปาทาน ครอบงำใจอยู่ นึกไม่เห็น คิดไม่เข้าใจ แต่เข้าถึงเมื่อใด ก็จะรู้เห็น ประจักษ์แจ้งเองเมื่อนั้น (เพ็งอ้าง: 261) นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงนิพพานในหลายลักษณะ กล่าวในเชิงปฏิเสธ เช่น “นิพพานคือความสิ้นโลภะ โทสะ โมหะ” “นิพพานคือความดับแห่งภพ” “นิพพานคือความสิ้นค้นหา” หรือ “จุดจบของทุกข์” หรืออาจกล่าวด้วยไวยากรณ์ เช่น “สันตะ” (สงบ) “ปณีตะ” (ประณีต) “สุทธิ” (ความบริสุทธิ์) “ขมะ” (ความเกษม) เป็นต้น มีคำแสดงภาวะนิพพานที่สำคัญที่สุด คำหนึ่งคือคำว่า อสังขตะ แปลว่า ไม่ถูกปรุงแต่ง คือไม่เกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ ปรุงแต่งขึ้น บางแห่งกล่าวในเชิงอุปมา เช่น “เหมือนไฟดับไปเมื่อสิ้นเชื้อ” “เหมือนฝั งโน้นที่เกษมไม่มีภัย” เป็นต้น (เพ็งอ้าง: 232-233, 239) นอกจากนี้ยังมีพุทธพจน์ที่บรรยายถึงภาวะของนิพพานไว้หลายแห่ง เช่น

“...นิพพานย่อมเป็นคุณชาติอันผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน...” (อญ.ติก. 20/495)

“...ธรรมที่เราได้บรรลุนี้แล ลึก เห็นได้โดยยาก รู้ตามได้โดยยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต อันความตรึกหยั่งไม่ถึง ละเอียดย รู้ได้แต่บัณฑิต...” (ม.นุ. 12/321)

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้นมีอยู่ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาสาณัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิณฺณญายตนะ เหวสัณฺณานาสัณฺณายตนะ โลกนี้ โลกหน้า พระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้งสอง ย่อมไม่มีในอายตนะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่กล่าวซึ่งอายตนะนั้นว่า เป็นการมา เป็นการไป เป็นการตั้งอยู่ เป็นการจุติ เป็นการอุปบัติ อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้ มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้ นี่แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์” (จุ.อ. 25/158)

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้สรุปภาวะของผู้บรรลุนิพพานที่กล่าวถึงมากมายในพระคัมภีร์ออกเป็น 3 ด้าน (เพ็งอ้าง: 242-259) กล่าวคือ

ภาวะทางปัญญา ผู้บรรลุนิพพานจะเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รับรู้อารมณ์ทางอายตนะอย่างเป็นกลางมีสติไม่ถูกชักจูงให้ชอบใจหรือไม่ชอบใจ จะมีปัญญารู้เท่าทันสังขาร ว่าเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ รู้เท่าทันสมมติบัญญัติต่างๆ รู้และเข้าใจواهرโลก คือรู้จักใช้ภาษาเป็นเครื่องสื่อความหมาย โดยไม่ติดยึดในสมมติของภาษา ความสงสัยในปัญหาต่างๆ หมดไป รวมทั้งปัญหาที่พระพุทธรเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ด้วย นอกจากนี้ผู้เข้าถึงสัจธรรมยังไม่ (ต้อง) เชื่อ ไม่ (ต้อง) มีศรัทธา เพราะรู้เห็นประจักษ์แจ้งสิ่งต่างๆ ด้วยตนเองหมดแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องเชื่อใคร หรือต้องอาศัยศรัทธาในเรื่องใดอีก

ภาวะทางจิต เมื่อผู้บรรลุนิพพานรู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จึงมีความอิสระทางจิต พ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลสทั้งปวง จึงไม่มีความหวาดเสียว สะดุ้ง สะท้าน หวั่นไหว ไม่คิดใน กาม ในบุญ ในบาป และในอารมณ์ต่างๆ ทั้งในอดีตและอนาคต จึงมีจิตใจสงบ ปลอดภัย เกษม ผ่องใส เยือกเย็น เิบอิม เป็นสุขอยู่เสมอ ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในบุคลิกภาพ ในท่าทีที่มีต่อชีวิตต่อ สิ่งต่างในโลก ต่างไปจากเดิม

ภาวะทางความประพฤติหรือการดำเนินชีวิต ผู้ที่บรรลุนิพพานแล้วจะไม่กระทำการต่างๆ โดยมีอวิชชา ตัณหา อุปาทานชักจูงไป แต่ทำด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ไม่มีความปรารถนาเพื่อตัวตน แผงอยู่ ทำไปตามเหตุผลที่มันควรจะเป็นล้วนๆ มีปัญญาเป็นแรงจูงใจ มีความกรุณาทำการเพื่อแก้ไข ข้อบกพร่องขัดข้องเพื่อประโยชน์ของพหูชน และคำนึงถึงการเป็นแบบอย่างที่ดีของคนรุ่นหลัง โดยไม่มีแรงจูงใจที่เป็นตัณหาเจือปนเลย เป็นเพื่อนได้กับทุกคน มีความหวังดีต่อสรรพสัตว์ได้อย่างแท้จริง

จากคำอธิบายถึงภาวะนิพพานที่ผู้บรรลอรุหัตผลเป็นพระอรหันต์เท่านั้นจึงจะเข้าถึงได้อย่าง สมบูรณ์ อาจทำให้รู้สึกว่าเป็นเรื่องห่างไกล เป็นไปไม่ได้ยาก แต่พุทธศาสนาก็มีวิธีการปฏิบัติให้เข้าถึง นิพพานไว้อย่างชัดเจน และยืนยันว่าเป็นจุดหมายที่ทุกคนเข้าถึงได้ ไม่จำกัดชาติชั้น หญิงหรือชาย (เพ็งอึ้ง: 371) นอกจากนี้ก่อนที่จะเข้าถึงนิพพานก็ยังมีระดับขั้นของการหลุดพ้นเป็นขั้นๆ การเข้าสู่ กระแสแห่งนิพพานหรือการเป็น “อริยบุคคล” เกิดขึ้นได้ตั้งแต่ยังเป็นผู้ครองเรือนอยู่ มีครอบครัว ดำเนินชีวิตที่ดีงามอยู่ในสังคมของชาวโลก นั่นคือการเป็นพระโสดาบัน คำสอนของพุทธศาสนาแม้ ในระดับของศีลธรรมหรือจริยธรรมพื้นฐาน ก็เป็นการสอนให้ปฏิบัติตัวให้อยู่ในเกณฑ์ที่วางใจได้ทั้ง ในด้านคุณธรรมและความสุข ที่จะประกันว่าชีวิตจะไม่ตกไปในด้านที่เสียหายมีทุกข์ยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ยังช่วยเสริม เกื้อกูลให้พัฒนาไปสู่ชีวิตที่มีความสุขมากขึ้น มั่นคงขึ้น และเข้าใกล้นิพพานยิ่งขึ้นด้วย นั่นคือให้มีชีวิตอยู่ในระดับของอริยบุคคลขั้นต้นนั่นเอง

5.5.4 การปฏิบัติเพื่อมุ่งสู่เป้าหมายของชีวิต

แนวทางในการดำเนินชีวิตที่ดีเพื่อที่จะนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดที่ยกมาข้างต้น คัมภีร์ใน พุทธศาสนากล่าวไว้ในหลายแง่มุม อาจอยู่ในรูปของศีล 5 ศีล 8 หรือหลักธรรมต่างๆ เช่น การเว้น อกติ 4, การไม่เสพอบายมุข 6, มีความสัมพันธ์กับผู้อื่นตามหลักทศ 6, มีหลักอิทธิบาท 4 ที่นำสู่ความ สำเร็จ, มีมารวาสธรรม 4 เป็นเครื่องมือช่วยในการปฏิบัติ และมีอริยมรรคมีองค์ 8 เป็นแนวทาง ปฏิบัติสายกลางที่มุ่งสู่นิพพานเป็นที่สุด หลักธรรมเหล่านี้แม้จะมีองค์ประกอบแตกต่างกันไปบ้างแต่ ล้วนนำไปสู่หลักใหญ่เดียวกันนั่นคือ ช่วยเป็นหลักในการปฏิบัติตัวให้คนอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่าง มีความสุข สงบเรียบร้อย และเกื้อหนุนให้ดำเนินชีวิตไปอย่างเหมาะสมจนบรรลุถึงจุดหมายสูงสุดใน ชีวิต เข้าถึงอุดมการณ์สูงสุดของพุทธศาสนา ในส่วนนี้ผมจะนำเสนอแนวทางในการดำเนินชีวิตภาย ใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนาใน 3 ส่วน ส่วนแรกกล่าวถึงภาวะและชีวิตของอารยชน (พระโสดาบัน) ซึ่งเป็นตัวอย่างของบุคคลที่ดำเนินชีวิตอยู่ในโลกที่ได้รับการสรรเสริญ ส่วนที่สอง กล่าวถึงอริยมรรค

มืองค์ 8 อันเป็นหลักปฏิบัติที่มุ่งตรงสู่เป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา และ ส่วนที่สามกล่าวถึงแนวทางการพัฒนาชีวิตให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นตามหลักไตรสิกขา

5.5.4.1 ภาวะและชีวิตของพระโศดบัน

เมื่อก้าวถึงอริยบุคคลไม่ว่าในระดับใดความรู้สึกของพุทธศาสนิกชนทั่วไปในปัจจุบันแทบไม่ต่างไปจากเรื่องเป้าหมายสูงสุดของชีวิตหรือนิพพาน โดยมองว่าเป็นเรื่องไกลตัวเข้าถึงได้ยาก ถ้าหากจะพอเป็นไปได้ก็ต้องบวชหรืออุทิศตัวเพื่อพระศาสนาเท่านั้น ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ได้พยายามรวบรวมหลักฐานจากพระคัมภีร์เพื่อแสดงให้เห็นว่า ภาวะและชีวิตของพระโศดบันไม่ได้ห่างไกลและไม่ยากกล้วยสำหรับปุถุชนแม้ในยุคปัจจุบัน ในสมัยพุทธกาลมีพุทธสาวกโศดบันจำนวนมากที่เป็นคฤหัสถ์ ดำเนินชีวิตที่ค้ำจุนอยู่ท่ามกลางสังคมโลก มีครอบครัวที่มีความสุข ท่านเหล่านี้แม้บรรลุมิตรธรรมสูงแล้ว แต่ก็ยังมีกิเลสละเอียดเหลืออยู่ ยังมีความรู้สึกโศกเศร้ารำไรให้ ยังมีรักมีโกรธดั่งสามัญชน แต่ละเอียดเบาบางกว่า และจะไม่ทำความชั่ว ความผิดที่เสียหายร้ายแรง เป็นผู้ที่มิพื้นฐานอันมั่นคงที่จะนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดได้อย่างแน่นอน (เพ็ญอึ้ง: 395)

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ได้สรุปคุณสมบัติทั่วไปของพระโศดบันออกมาเป็น 2 ด้าน คือ คุณสมบัติในฝ่ายมีขึ้น และคุณสมบัติฝ่ายละไป (เพ็ญอึ้ง: 396-399)

คุณสมบัติฝ่ายมีขึ้นมี 7 ด้าน ประกอบด้วย

1. **ด้านศรัทธา** เชื่อมั่นในความจริง ความดีงามและกฎธรรมดาแห่งเหตุผล มั่นใจในปัญญาของมนุษย์ที่จะดับทุกข์และเชื่อในสังคมที่ค้ำจุนของมนุษย์ซึ่งจะเจริญงอกงามขึ้นได้ตามแนวทางเช่นนั้น ความเชื่อมั่นนี้แสดงออกด้วยความเลื่อมใสมั่นคงด้วยปัญญาในพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นศรัทธาที่มั่นคง ไม่มีทางผันแปร เพราะเกิดจากญาณ คือความรู้ ความเข้าใจ

2. **ด้านศีล** มีความประพฤติทั้งทางกาย วาจา และการเลี้ยวชีพสุจริต เป็นที่พอใจของอริยชน มีศีลที่เป็นอิสระไม่เป็นทาสของตัณหา ประพฤติตรงตามหลักการ ตามความหมายที่แท้ เพื่อความดี ความงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความขัดเกลาลดกิเลส ความสงบใจ เป็นไปเพื่อสมาธิ โดยทั่วไปหมายถึงศีล 5 ที่ประพฤติอย่างถูกต้อง จัดเป็นขั้นที่บำเพ็ญศีลได้บริบูรณ์

3. **ด้านสุตะ** ได้เรียนรู้อริยธรรม อารยธรรม นับว่าเป็นผู้มีการศึกษา

4. **ด้านจาคะ** อยู่ครองเรือนด้วยใจที่ปราศจากความตระหนี่ ยินดีในการสละ การให้ การเฉลี่ยเจือจาน แบ่งปัน

5. **ด้านปัญญา** มีปัญญารู้ชัดในอริยสัจ 4 มองเห็นปฏิจาสมุปบาท เข้าใจหลักไตรลักษณ์เป็นอย่างดี จนสลัดมิถิยาทิฏฐิรูปแบบต่างๆ ได้อย่างสิ้นเชิง เรียกตามสำนวนธรรมว่าเป็นผู้จักโลกแท้จริง

6. **ด้านสังกม** เป็นผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับสร้างความสามัคคีและเอกภาพของหมู่ชนที่เรียกว่า สาราณียธรรม ได้อย่างครบถ้วน สมบูรณ์ โดยเฉพาะข้อสุดท้ายที่สำคัญที่สุดนั่นคือ ทิฏฐิสามัญญตา คือ มีความเห็นชอบร่วมกับหมู่พวก ในอารยทฤษฎี ซึ่งนำไปสู่การกำจัดทุกข์

7. ด้านความสุข เริ่มรู้จักโลกตรุษ ที่ประณีตลึกซึ้ง ไม่ต้องอาศัยยามิส

คุณสมบัติฝ่ายหมดหรือละไปเฉพาะด้านที่สำคัญ มี 5 ด้าน ประกอบด้วย

1. *ละสังโยชน* หรือกิเลสที่ผูกมัดใจได้ 3 อย่าง คือ 1) *สักกายทิฏฐิ* ความเห็นผิดว่าเป็นตัวของตน ติดสมมติเหนียวแน่น ซึ่งทำให้เกิดความเห็นแก่ตัวอย่างหยาบ จนทำให้มีทุกข์แรงๆ เกิดขึ้น 2) *วิจิกิจฉา* ความสงสัยไม่แน่ใจเกี่ยวกับพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ และสิกขา เป็นต้น ทำให้จิตใจ ไม่มุ่งความเพียร เร่งปฏิบัติในมรรค และ 3) *สีลัพพตปรามาส* ความถือเชวเกี่ยวกับศีล พรต คือ การถือศีลและวัตรปฏิบัติทุกประเภท ไม่บริสุทธิ์ไปตามหลักการความมุ่งหมาย ที่มุ่งเพื่อความดีงาม แต่ประพฤติด้วยคันทหา หวังได้นั้นเป็นนี้ ตลอดจนปฏิบัติอย่างมกมายทำตามๆ กันมา

2. *ละมัจฉริยะ* คือ ความตระหนี่ ใจคับแคบ หวงแหน คอยกีดกันผู้อื่นในด้านต่างๆ คือ หวงที่อยู่ ถิ่นอาศัย หวงพวกพ้อง เล่นพวก หวงผลประโยชน์ คอยกีดกันไม่ให้คนอื่นได้ หวงคำสรรเสริญ ได้ยินการสรรเสริญความดีของผู้อื่นแล้วทนไม่ได้ และหวงธรรม หวงความรู้ กลัวว่าคนอื่นประสบผลสำเร็จบ้าง เป็นต้น

3. *ละอคคิ* คือ ความประพฤติดีที่ผิด หรือความลำเอียง 4 อย่าง คือ ลำเอียงเพราะชอบ ลำเอียงเพราะชัง ลำเอียงเพราะหลง หรือเขลา และลำเอียงเพราะกลัว

4. *ละโลภ โกรธ หลง* ขันหยาบ หรือรุนแรงที่จะทำให้ถึงอบาย ไม่ทำกรรมชั่วขั้นร้ายแรง ที่จะทำให้ไปอบายได้

5. *ระงับภยเวร โทมนัส และทุกข์ทางใจต่างๆ* ที่เกิดจากการไม่ปฏิบัติตามหลักศีล 5 เป็นผู้พ้นจากอบายสิ้นเชิง ความทุกข์ส่วนใหญ่หมดสิ้นไปแล้ว ความทุกข์ที่เหลืออยู่เป็นเพียงส่วนน้อยมาก

จากคุณสมบัติทั้งส่วนที่ละและส่วนที่เกิดมีขึ้นของโสดาบันดังที่กล่าวถึง ทำให้บุคคลระดับโสดาบันมีชีวิตในระดับที่น่าพอใจทั้งในด้านคุณธรรมและความสุข คือมีคุณความดีเพียงพอที่จะเป็นหลักประกันว่าจะไม่ก่อความเดือดร้อนให้กับสังคมหรือใครๆ แต่กลับจะเอื้อประโยชน์นำสิ่งที่ดีมาให้กับผู้อื่นและสังคม ในด้านความสุขก็ได้พบกับความสุขอย่างใหม่ที่ประณีตลึกซึ้งยิ่งขึ้น แม้จะยังคงเสวยความสุขและโลกียสุขอื่นๆ อยู่ก็ตาม (เพ็งอ้าง: 400) ที่สำคัญคือความเป็นโสดาบันเป็นฐานของการเข้าถึงกระแสสู่พระนิพพาน เนื่องจากปฏิบัติถูกต้องตามหลักอริยมรรคได้อย่างแท้จริงแล้ว เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ และทำได้พอประมาณในปัญญา (เพ็งอ้าง: 286) จะกลับมาเกิดอีกไม่เกิน 7 ชาติ ก็จะบรรลุนิพพาน พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับความเป็นโสดาบันมาก มีคุณค่ามากกว่าการได้ไปสวรรค์ ประเสริฐกว่าการได้มานสมาบัติ เช่นในพุทธพจน์ที่ว่า “โสดาปัตติผลประเสริฐกว่าความเป็นพระราชาเอกในแผ่นดิน กว่าความไปสู่สวรรค์ และกว่าความเป็นอธิปัตติในโลกทั้งปวงฯ” (จุ.ธ. 25/23)

5.5.4.2 อริยมรรคมีองค์ 8

แนวทางการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดในชีวิตตามหลักของพุทธศาสนา ถูกนำมาประมวลไว้ในอริยสัจข้อสุดท้าย นั่นคือ มรรค เป็นทางสายกลาง เป็นคำสอนภาคปฏิบัติที่จะช่วยให้มนุษย์ดำเนินสู่จุดหมายได้ในชีวิตจริง โดยไม่สุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่งด้าน ได้แก่ *กามสุขัลลิกานุโยค* คือ การหมกมุ่นอยู่ในกามสุข กับ *อิตถกิลมถานุโยค* คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนให้กับตนเอง ถือเป็นทางชีวิตที่ประเสริฐของทั้งบรรพชิตและฆราวาสที่นำไปสู่การดับกรรมหรือสิ้นกรรม คือ เลิกกระทำการต่างๆ ด้วยความยึดมั่นในความชั่วที่เกี่ยวเนื่องกับตัวฉัน ของฉัน เป็นอริยมุคคัลที่กระทำสิ่งต่างๆ ไปตามความหมายและวัตถุประสงค์ของเรื่องนั้นล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับตัณหา อุปาทาน ภายใน (พระธรรมปิฎก, 2544: 218-221)

อริยมรรคมีองค์ 8 เป็นทางสายเดียวที่มุ่งสู่ความหลุดพ้นจากกิเลส แต่มีองค์ประกอบ 8 อย่าง ความหมายและองค์ประกอบของมรรคแต่ละข้อโดยสรุป มีดังนี้ (เพ็งอึ้ง: 230-341)

สัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิเป็นองค์มรรคในหมวดของปัญญา เป็นจุดเริ่มต้นในการปฏิบัติตัวตามมรรค และต้องเป็นตัวยืนดำรงอยู่ตลอดทุกขั้นตอนของการปฏิบัติ เป็นข้อที่มีความสำคัญมาก ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นธรรมอย่างอื่นแม้ข้อหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่ง เหมือนกับสัมมาทิฐินี้เลย...” (อง.เอก. 20/182) พระพุทธองค์ทรงแสดงความหมายของสัมมาทิฐิไว้ในหลายความหมาย หมายถึง ความรู้ในอริยสัจ 4 รู้กุศลและอกุศลมูล กับกุศลและอกุศลมูล เห็นไตรลักษณ์ เห็นปัจจุสมุปบาท เป็นต้น (เพ็งอึ้ง: 230-231) ตัวอย่างของพุทธพจน์ เช่น “...ก็สัมมาทิฐิเป็นไฉน ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อันนี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ...” (ที.ม. 10/299)

ทิฐิ หรือเขียนลดรูปเป็น ทิฐิ แปลว่า ความเห็น ที่หมายรวมถึง ความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฎี ความเข้าใจตามนัยเหตุผล ข้อที่เข้ากับความเข้าใจของตน หลักการที่เห็นสม ข้อที่ถูกใจ ข้อที่เชิดชูเอาไว้ ความใฝ่ฝัน หรือที่ปัจจุบันเรียกว่า ค่านิยม รวมไปถึงอุดมการณ์ แนวทัศนะในการมองโลกและชีวิตที่เรียกว่าโลกทัศน์ชีวทัศน์ต่างๆ ตลอดจนทัศนคติพื้นฐานที่สืบเนื่องมาจากความเห็นความเข้าใจและความใฝ่ฝันเหล่านั้น หรืออาจแบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ ระดับของความเห็นความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าว่าดี ไม่ดี ควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็น เป็นต้น อีกระดับหนึ่งเป็นความเห็นความเข้าใจเกี่ยวกับความจริง ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร เพราะเหตุไร เป็นต้น (พระธรรมปิฎก, 2543-ก:735-736) ซึ่งเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะเป็นสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการกระทำต่างๆ ของคน เป็นตัวตั้งต้นในการที่จะปรุงแต่งความคิดและการกระทำให้ออกมาในทางที่เป็นกุศลหรืออกุศล

สัมมาทิฐิ คือความเห็นที่ตรงกับสภาวะ คือเห็นตามความเป็นจริงที่คุณภาพของความเห็นนี้จะพัฒนาขึ้นเป็นลำดับไประหว่างการปฏิบัติไปตามองคัมมรค ที่จุดเริ่มต้นอาจจะยังมีลักษณะที่ไม่พร้อมสมบูรณ์ตามความหมายของค่านัก ต้องมีศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาเข้ามาประกอบเพื่อนำสู่ปัญญาที่ละเอียดขึ้น มีหลักธรรมอีก 2 ข้อที่จะช่วยหนุนให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้น คือ 1) *ปรโตโมสะ* หรือกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก ซึ่งอาจเป็น พ่อ แม่ ครู อาจารย์ ผู้ใหญ่ หรือวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดกันมา กับ 2) *โยนิโสมนสิการ* ซึ่งเป็นปัจจัยภายใน คือการรู้จักคิด รู้จักพิจารณาด้วยตนเอง ในขั้นเริ่มต้นของสัมมาทิฐิ ปรโตโมสะมีความจำเป็นมาก จากนั้นจะมีความอิสระมากขึ้นเป็นลำดับ ที่สุดทางสัมมาทิฐิจะมีคุณสมบัติแปรเปลี่ยนไป และไม่จำเป็นที่จะต้องมีศรัทธาประกอบอีกต่อไป เป็นโลกุตรสัมมาทิฐิ ที่อาศัยโยนิโสมนสิการเป็นฐานมากกว่าการพึ่งจากคนอื่น และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้มากจนถึงขั้นเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพอย่างถอนรากถอนโคน สัมมาทิฐิในระดับนี้เท่านั้นที่สามารถทำให้กำจัดกิเลสได้ (เพ็งอึ้ง: 739)

สัมมาสังกัปปะ

ความหมายของ สัมมาสังกัปปะ มีพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า “...สัมมาสังกัปปะ เป็นไหน ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในความไม่พยายาบท ความดำริในอันไม่เบียดเบียน อันนี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ ฯ” (ที.ม. 10/299)

สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ หรือความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง ปลอดภัยจากความโลภ ไม่พยายาบท ไม่มีดำริไปในทางเบียดเบียน ซึ่งตรงข้ามกับมิจฉาสังกัปปะ 3 ด้าน คือ กามสังกัปปี คือความนึกคิดหมกมุ่นในสิ่งสนองความต้องการประสาตสัมผัสทั้ง 5 พยายาบทสังกัปปี คือ ความดำริที่ประกอบด้วยความชิงชังเกลียดแค้น เพ่งมองในแง่ร้าย และวิหิงสาสังกัปปี คือ ความดำริไปในทางเบียดเบียน รุกรานผู้อื่น อยากทำให้เขาเดือดร้อน ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นผลมาจากมิจฉาทิฐิก่อน การจะมีสัมมาสังกัปปะได้จึงจำเป็นต้องเริ่มจากการมีสัมมาทิฐิก่อน เมื่อมองเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง จึงมีดำริ นึกคิด และตั้งทัศนคติต่อสิ่งเหล่านั้นได้อย่างถูกต้อง ซึ่งจะโน้มนำไปสู่ความดำริที่ปลอดภัยจากโลภะ ปลอดภัยจากกาม ไม่มีความเกลียดแค้นชิงชัง มีความเมตตา ไม่คิดทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น มีความกรุณา เป็นต้น ในกรณีที่มีมิจฉาสังกัปปะเกิดขึ้น การแก้ไขด้วยวิธีการแห่งปัญญาทำได้ด้วยการใช้โยนิโสมนสิการ โดยการคิดสืบสาวหาเหตุ และพิจารณาให้เห็นคุณโทษของมัน

การที่สัมมาสังกัปปะเป็นองคัมมรคในฝ่ายปัญญาเช่นเดียวกับสัมมาทิฐิ มีจุดมุ่งหมายสูงสุดที่การบรรลุธรรม ดังนั้นการสอนให้ไม่คิดพยายาบท มีเมตตารักใคร่กัน มิใช่มุ่งเพียงแค่ในระดับศีล คือละเว้นการฆ่าฟันเบียดเบียนกันอย่างเดียว แต่มุ่งให้มีความคิดที่ไม่เอนเอียงด้วยความเกลียดชัง เพื่อให้ความคิดนั้นปลอดโปร่งเป็นอิสระ ซึ่งจะเกื้อกูลต่อสัมมาทิฐิ ช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตามสภาพความเป็นจริงไม่บิดเบือนอีกต่อหนึ่ง นอกเหนือจากความสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนกันของมรรคทั้ง 2 องค์ประกอบดังกล่าวแล้ว เมื่อดูในแง่การช่วยกำจัดกิเลสหลัก คือโลภะ โทสะ โมหะ

แล้วจะเห็นว่าสัมมาทิฐิจะช่วยกำจัดกิเลสตัวต้นตอสุด คือ โมหะ ส่วนสัมมาสังกัปปะ จะกำจัดกิเลสตัวรองและต่อเนื่องมานั้นคือ ราคะหรือโลภะ กับโทสะ จึงเป็นองค์มรรคที่ประสานกลมกลืนกัน
อย่างดี (เพ็งอึ้ง: 751, 753)

สัมมาวาจา

องค์มรรคทั้ง 3 ข้อต่อไปนี้เป็น สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ และสัมมาอาชีวะ จัดอยู่ในกลุ่มของศีลด้วยกันทั้งหมด โดยสัมมาวาจามีความหมายดังพุทธพจน์ต่อไปนี้

“...สัมมาวาจา เป็นไฉน การงดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการพูดส่อเสียด งดเว้นจากการพูดคำหยาบ งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ อันนี้เรียกว่า สัมมาวาจาฯ” (ที.ม. 10/299)

สัมมาวาจา หรือการเจรจาชอบ เป็นการสำรวมระวังพฤติกรรมในด้านคำพูดโดยเว้นการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง เว้นการพูดส่อเสียด พูดแต่คำที่ช่วยสมานสามัคคี เว้นจากการพูดคำหยาบ พูดแต่คำที่อ่อนหวานสุภาพ และเว้นการพูดเพ้อเจ้อ พูดแต่คำที่มีประโยชน์ ไม่ว่าจะอยู่ในสถานที่ใด การสำรวมระวังในการพูด ยังมีส่วนช่วยเกื้อหนุนให้องค์มรรคข้ออื่นดำเนินไปด้วย กล่าวคือพยายามเพื่อละมิจฉาวาจาเพื่อให้เกิดสัมมาวาจาถือได้ว่าเป็นสัมมาวาทยมะ การมีสติละมิจฉาวาจาได้การมีสติเพื่อให้เกิดสัมมาวาจาขึ้น สตินั้นถือว่าเป็นสัมมาสติด้วย (ม.อ. 14/268)

สัมมากรรมันตะ

ความหมายของสัมมากรรมันตะมีพุทธพจน์ต่อไปนี้

“สัมมากรรมันตะ เป็นไฉน การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้ งดเว้นจากการประพฤติดินในกาม อันนี้เรียกว่า สัมมากรรมันตะฯ” (ที.ม. 10/299)

สัมมากรรมันตะ หรือการงานชอบ เป็นการสำรวมระวังพฤติกรรมทางกายเพื่อละเว้นจากการฆ่าสัตว์ มีใจเมตตาใฝ่ใจช่วยเหลือเกื้อกูลสัตว์โลกทั้งปวง ละเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้ ไม่ว่าจะเป็นของใครหรือในที่แห่งใด และละเว้นจากการประพฤติดินในกามทั้งหลาย ไม่ล่วงละเมิดผู้ที่อยู่ในการดูแลรักษาของผู้อื่นรวมถึงผู้ที่หมั่นแล้ว (พระธรรมปิฎก, 2543-ก: 759) การปฏิบัติสัมมากรรมันตะย่อมช่วยเกื้อหนุนให้เกิดสัมมาทิฐิ สัมมาวาทยมะ สัมมาสติ ไปพร้อมๆ กัน เช่นเดียวกับสัมมาวาจา (ม.อ. 14/273)

สัมมาอาชีวะ

ความหมายของสัมมาอาชีวะมีพุทธพจน์ต่อไปนี้

“สัมมาอาชีวะ เป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ละการเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ อันนี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะฯ...” (ที.ม. 10/299)

สัมมาอาชีวะ หรือการเลี้ยงชีพชอบ เป็นการสำรวมระวังพฤติกรรมทางกายเพื่อละเว้นจากเลี้ยงชีพในทางที่ไม่เหมาะสม การปฏิบัติสัมมาอาชีวะย่อมช่วยเกื้อหนุนให้เกิดสัมมาทิฐิ สัมมาวาจา สัมมาสมาธิ ไปพร้อมๆ กันด้วยเช่นเดียวกับสัมมาวาจา (ม.อ. 14/278) เนื่องจากในศีล 5 หลักการเรื่องอาชีวะได้ถูกมองข้ามไป ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกจึงได้นำเสนอหลักการเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจนในหนังสือพุทธธรรม (เพ็ญอึ้ง: 778-797) ซึ่งพอสรุปได้ว่า

1) พุทธศาสนามองเป้าหมายของอาชีวะโดยมุ่งเน้นเกณฑ์อย่างต่ำที่วัดความต้องการแห่งชีวิตของคน คือ มุ่งให้ทุกคนมีปัจจัย 4 พอเพียงที่จะเป็นอยู่ (มองที่ตัวคนเป็นหลัก) มิได้ตั้งเป้าหมายที่ความร่ำรวยพร้อมบริบูรณ์ของวัตถุ (มองที่วัตถุเป็นหลัก) หากได้เกณฑ์ขั้นต้นนี้แล้ว ไม่ปรากฏว่าท่านจะรังเกียจในเรื่องที่จะมีทรัพย์สินมากน้อยอีกเท่าใด หรือจะมีเท่าเทียมกันหรือไม่

2) มองว่าการมีปัจจัย 4 เพียงพอ หรือแม้จะมีบริบูรณ์ มิใช่เป้าหมาย แต่เป็นเพียงขั้นตอนหนึ่งที่จะช่วยให้ก้าวสู่เป้าหมายที่สูงกว่า หรือเป็นเพียงพื้นฐานสำหรับพัฒนาจิตใจและปัญญาเท่านั้น

3) สัมมาชีพไม่ได้หมายถึงการใช้แรงงานให้ได้ผลตอบแทนเท่านั้น ในทางธรรมยังหมายถึงการปฏิบัติตนในทางที่ชอบทั้งหมดที่ช่วยให้ได้ปัจจัยเลี้ยงดูชีวิต เช่น การที่พระภิกษุปฏิบัติตัวอยู่ในสมณธรรมนำเคารพเลื่อมใสได้รับการบำรุงด้วยปัจจัย 4 จากชาวบ้านก็ถือว่าเป็นสัมมาชีพของภิกษุ ส่วนการใช้แรงงานแต่ได้ผลผลิตที่ไม่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลชีวิตและสังคม เช่น ผลิตยาเสพติด ก็ถือเป็นมิฉมาชีพ

4) พุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญกับปริมาณทรัพย์ที่มีมากหรือน้อย แต่ดูที่วิธีการได้มา และการปฏิบัติต่อทรัพย์ การแสวงหาทรัพย์โดยมิชอบ การครอบครองโดยไม่ทำให้เกิดประโยชน์ และการใช้จ่ายในทางที่เป็นโทษ จะถือว่าเป็นความชั่วร้ายเกี่ยวกับทรัพย์ การปฏิบัติเกี่ยวกับทรัพย์ที่สอดคล้องกับหลักธรรม ต้องหาทรัพย์มาโดยชอบธรรม ไม่เบียดเบียนข่มเหงใคร การใช้ต้องเลี้ยงตน รู้จักเผื่อแผ่แบ่งปัน และนำไปทำสิ่งที่เกิดประโยชน์ เป็นบุญ และต้องมีปัญญา ไม่ลุ่มหลงมัวเมา ใช้อย่างรู้เท่าทัน เป็นฐานในการพัฒนาจิตปัญญาให้ยิ่งขึ้นไป

เมื่อกล่าวในภาพรวมขององค์มรรคในกลุ่มของศีลทั้ง 3 ข้อนี้ จะเห็นได้ว่า ศีลมิใช่หมายถึงเพียงความประพฤติดีงาม มีความสุจริตทางกาย ทางวาจาเท่านั้น แต่หมายถึงอาชีวะสุจริตด้วย เพื่อให้เกิดประโยชน์เหมาะกับแต่ละสภาพสังคม ตามกาละ เทศะ และสิ่งแวดล้อมนั้น และสาระแท้ของศีลอยู่ที่เจตนา ได้แก่ การไม่คิดล่วงละเมิด คำว่าละเมิดในแง่หนึ่งหมายถึงการละเมิดระเบียบ กฎเกณฑ์ บทบัญญัติ หรือวินัยที่วางกันไว้ ส่วนอีกแง่หนึ่งนั้นคือการละเมิดต่อผู้อื่น หมายถึง เจตนาที่จะเบียดเบียนผู้อื่นนั่นเอง ความสำคัญของศีลอีกส่วนหนึ่งอยู่ที่การสำรวมระวัง คอยปิดกั้นไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้นนั่นเอง และเมื่อมองให้ลึกที่สุด สภาพจิตของผู้ที่ไม่คิดจะเบียดเบียนใครนั้นคือตัวศีล (เพ็ญอึ้ง: 766)

เมื่อกล่าวโดยย่อที่สุด ศีลแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับ คือ 1) ศีลในแง่ที่เป็นธรรมชาติ เป็นหลักความประพฤติในแง่ กาย วาจา และอาชีวะ ที่ควรเป็นไปตามธรรมชาติเป็นหลัก ผู้ที่ปฏิบัติตาม หรือฝ่าฝืน ก็จะได้รับผลดีหรือชั่วตามกฎธรรมชาติของธรรมชาติ 2) ศีลในแง่ที่เป็นวินัย ได้แก่ กฎเกณฑ์ ระเบียบ

ต่างๆ ที่บัญญัติขึ้นทางสังคม เพื่อกำกับความประพฤติของบุคคล ตามความมุ่งหมายของชนหมู่นั้น โดยมากมุ่งเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติธรรมให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ซึ่งผู้ที่ฝ่าฝืนมักจะต้องได้รับโทษตามความรับผิดชอบต่องานนั้นอีกชั้นหนึ่ง นอกเหนือจากผลทางจิตใจตามกฎหมาย (เพ็งอึ้ง: 768)

โดยสรุปศีลขั้นพื้นฐานตามความหมายของสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาชีวะ ประกอบด้วย การกระทำชอบ ได้แก่ เว้นการทำลายชีวิต กระทำสิ่งที่ช่วยเหลือเกื้อกูล เว้นจากการเอาของที่เขาไม่ได้ให้ เว้นการประพฤติดีกในกาม และ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ละมิฉาชีพ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ รวมทั้งความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพที่สุจริต สำหรับคนทั่วไปท่านได้ยอมผ่อนเบาเอาสาระมากำหนดเป็น ลิกขาบท หรือ ศีล 5 หรือ นิจศีล มาเป็นข้อกำหนดความประพฤติอย่างต่ำของมนุษย์ ดังที่ทราบกันทั่วไป (เพ็งอึ้ง: 768, 769)

สัมมาวายามะ

สัมมาวายามะเป็นองค์มรรคข้อแรกของหมวดสมาธิ ความหมายตามพุทธพจน์ มีว่า

“สัมมาวายามะ เป็นใจน ภาษุในธรรมวินัยนี้ เกิดฉันทะพยายาม ปราภวความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อมิให้อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิด บังเกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่ยังเกิดขึ้นแล้ว เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด บังเกิดขึ้น เพื่อความตั้งอยู่ไม่เลือนหาย เจริญยิ่ง ไพบูลย์ มีขึ้น เต็มเปี่ยม แห่งกุศลธรรมที่ยังเกิดขึ้นแล้ว อันนี้เรียกว่า สัมมาวายามะฯ” (ที.ม. 10/299)

สัมมาวายามะเป็นความเพียรพยายามในการระวังป้องกันไม่ให้กุศลเกิดขึ้น เพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป เพียรสร้างกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพียรรักษาส่งเสริมให้กุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ดำรงคงอยู่สืบไป เป็นองค์มรรค 1 ใน 3 ข้อ (สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ) ที่จะต้องคอยหนุนองค์มรรคข้ออื่นๆ ทุกข้ออยู่เสมอ (เพ็งอึ้ง: 800) การที่พุทธศาสนาเน้นความเพียร เพราะถือว่าผลการกระทำต่างๆ ต้องมาจากการปฏิบัติด้วยตนเอง มิใช่การคลบนันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นจึงต้องเพียรทำด้วยตนเองเสมอ อย่างไรก็ตามความเพียรในพุทธศาสนาจะต้องดำเนินไปพร้อมกับปัญญาที่เห็นถูกต้องและทำอย่างมีสติ มิใช่ว่าระดมใช้แต่กำลังกายกำลังใจแต่เพียงอย่างเดียว สัมมาวายามะแท้ๆ นั้น เป็นคุณธรรมที่อยู่ภายในจิตใจของแต่ละบุคคล และส่งผลออกมาสู่การปฏิบัติสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม

สัมมาสติ

ความหมายของสัมมาสติตามพุทธพจน์มีว่า

“สัมมาสติ เป็นใจน ภาษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นธรรมใน

ธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย
ได้ อันนี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ” (ที.ม. 10/299)

นั่นคือมีการพิจารณา คือตามคัมภีร์ทันกาย ทันเวทนา ทันจิต ทันธรรม ซึ่งก็คือหลักธรรมที่เรียกว่า สติปัฏฐาน 4 นั่นเอง แต่หากจะแปลความหมายของสติอาจแปลได้ว่า เป็นความระลึกได้ ความไม่เพเลอ ไม่เลินเล่อ หรือไม่พินเพื่อนเลือนลอย เป็นภาวะที่พร้อมอยู่เสมอในการคอยรับรู้สิ่งต่างๆ ที่จะเข้ามาเกี่ยวข้อง และตระหนักว่าควรปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ อย่างไร เป็นอีกหนึ่งในองค์มรรคที่ต้องมี ประกอบอยู่กับองค์มรรคอื่นๆ เป็นฐานสำหรับการปฏิบัติจริยธรรมทุกขั้น การดำเนินชีวิตโดยมีสติกำกับอยู่เสมออันเรียกว่า อปปมาท หรือความไม่ประมาท เป็นองค์ประกอบภายในที่ควบคุมเร่งเร้าให้กระทำการเพื่อความก้าวหน้าทางธรรมต่อไป (เพ็งอึ้ง: 805) เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญมาก แม้แต่ปัจฉิมโอวาทก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานก็ตรัสในเรื่อง อปปมาทธรรม ไว้ว่า “...ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาพวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด...” (ที.ม. 10/143)

สติมีบทบาทสำคัญในกระบวนการพัฒนาปัญญา ช่วยให้ระวังตัวป้องกันไม่ให้พลาดตกไปในทางชั่วหรือเสียหาย ไม่หลงเพลินมัวเมาไปกับสิ่งต่างๆ และไม่หยุดอยู่กับที่ ช่วยให้กระทำการต่างๆ ได้ด้วยความรอบคอบ การอาศัยสติให้มีความรู้เท่าทันในขณะปัจจุบันยังช่วยให้สามารถรู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ขณะนั้น จิตไม่หลงแล่นไปตามความเคยชิน สามารถตัดวงจรทำลายกระบวนการธรรมที่เป็นอกุศลที่จะเกิดขึ้นลงได้ด้วย เมื่อปัญญาเข้ามาทำงานร่วมกับสติอย่างทันทั่วทั้งที่ ทำเกิดญาณทัศนะความหยั่งรู้หยั่งเห็นตามความเป็นจริง ที่เป็นจุดหมายของวิปัสสนา แม้สติมิใช่ตัววิปัสสนา (ปัญญาเป็นตัววิปัสสนา) แต่ก็ช่วยหนุนให้ปัญญาทำงานได้เต็มที่ ให้โยนิโสมนสิการทำงานอย่างต่อเนื่องไม่หลงหลุดลอยไป การฝึกสติจึงมีความสำคัญมากในการเจริญวิปัสสนา (เพ็งอึ้ง: 820-821) สติมีความจำเป็นต่อสมณะมากเช่นกันเพราะเป็นดวงหรือกุมจิตไว้กับอารมณ์ เพื่อให้จิตเพ่งแน่วแน่งกับอารมณ์นั้นไม่ซัดส่ายจนเป็นสมาธิ สมณะก็สำเร็จ (เพ็งอึ้ง: 822)

สัมมาสมาธิ

ความหมายของสัมมาสมาธิตามพระสูตร เจาะจงว่าได้แก่สมาธิตามแนวฉาน 4 ดังนี้

“...สัมมาสมาธิ เป็นไหน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจาก อกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร มีปีติ และสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ เธอบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกวิจารสงบไป ไม่ มีวิตก ไม่ มีวิจาร มีปีติ และสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌานที่พระอริยทั้งหลาย สรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เธอบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัส โทมนัสก่อนๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ อันนี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ...” (ที.ม. 10/299)

สัมมาสมาธิเป็นมรรคองค์สุดท้าย เป็นการอบรมจิตขั้นลึกซึ้ง กว้างขวาง ชับซ้อน เป็นสนามรวมของการปฏิบัติทั้งหมด คำแปลที่ใช้โดยทั่วไป หมายถึง ความตั้งมั่นของจิต หรือ ภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด สัมมาสมาธิ หมายถึงสมาธิที่ใช้ไปในทางหลุดพ้น เป็นไปเพื่อปัญญาที่รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง โดยการใช้สมาธิที่แม้เป็นขั้นต้นๆ ประกอบกับวิปัสสนาเพื่อสร้างปัญญาที่รู้แจ้ง มิใช่ใช้เพื่อสนองความอยากของตนเอง อดฤทธิ์ อดความสามารถ ซึ่งพุทธศาสนาถือว่าเป็นมิจฉาสมาธิ

ในอรรถกถา แยกสมาธิออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ 1) *ขนิกสมาธิ* เป็นสมาธิขั้นต้น ใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติกิจการงานให้ได้ผลดีหรือใช้เป็นจุดตั้งต้นของการเจริญวิปัสสนา 2) *อุปจารสมาธิ* เป็นสมาธิระดับจนจะแน่วแน่ช่วยระงับนิวรณ์ได้ เป็นขั้นก่อนที่จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌาน 3) *อัปปนาสมาธิ* เป็นสมาธิในระดับสูงสุดที่แน่วแน่แนบสนิท ซึ่งมีในฌานทั้งหลาย ถือว่าเป็นผลสำเร็จที่ต้องการของการเจริญสมาธิ ในคัมภีร์บางแห่งอาจกล่าวถึงวิปัสสนาสมาธิ หมายถึง ขนิกสมาธิที่นำไปใช้เพื่อเจริญวิปัสสนา หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นสมาธิในระดับระหว่างขนิกสมาธิและอุปจารสมาธินั่นเอง (เพ็งอึ้ง: 826)

สิ่งที่ป็นศัตรูหรือเครื่องขัดขวางสมาธิเรียกว่า นิวรณ์ มี 5 อย่าง ได้แก่ 1) ความฉันทหมายถึงความอยากได้อะไรในกามคุณทั้ง 5 ที่น่าพอใจ เป็นกิเลสกลุ่มโลภะ 2) พยาบาท ความขัดเคืองแค้นใจต่างๆ เช่น เคืองแค้น เกลียดชัง คิดร้าย เห็นผู้อื่นเป็นศัตรู ความหงุดหงิด นุนเฉียว เป็นต้น 3) ถีนทมิทธะ ความหดหู่ เชื่องซึม เชื่องช้า ท้อแท้ เฉื่อยชา ง่วง ตื้อตันที่เป็นอาการทางกาย 4) อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านเดือดร้อนใจ รำคาญ ระแวง ฯลฯ และ 5) วิจิจฉา ได้แก่ ความลังเลสงสัย ไม่นั่นใจเกี่ยวกับพระศาสนา ในกุศลกรรมทั้งหลาย ซึ่งนิวรณ์เหล่านี้จะทำให้สมาธิไม่ตั้งมั่น ใจแว่วออกไปหาอารมณ์อื่น ไม่เข้มแข็ง ไม่อาจสงบลงเป็นสมาธิได้ (เพ็งอึ้ง: 829-830)

เมื่อจิตได้รับการฝึกจนเป็นสมาธิจะมีคุณภาพดี มีสมรรถภาพสูงขึ้น โดยมีลักษณะสำคัญคือ มีพลังมาก ราบเรียบ สงบซึ่ง ใส กระจ่าง มองอะไรเห็นได้ชัด และมีความนุ่มนวล ควรแก่การงาน ซึ่งเหมาะที่จะใช้เพื่อปัญญา คือเตรียมพร้อมที่จะนำมาพิจารณาให้รู้เห็นตามความเป็นจริง อย่างไรก็ตาม ยังมีคุณสมบัติอื่นๆ ที่เป็นผลพลอยได้ เช่น มีบุคลิกที่สงบ เยือกเย็นขึ้น ช่วยคลายความเครียด ฟุ้งซ่าน หรืออาจต้องฝึกฝนเพิ่มเติมเพื่อใช้ประโยชน์พิเศษ เช่น มีหุทิพย์ ตาทิพย์ ระลึกชาติได้ หรือใช้แก้ปัญหาสุขภาพได้ เป็นต้น (เพ็งอึ้ง: 830-835) ส่วนขั้นตอนและวิธีการเจริญสมาธิมีหลายรูปแบบทั้งแบบที่เป็นธรรมชาติ และอย่างที่เป็นแบบแผนที่แยกย่อยไปอีกมาก⁴ซึ่งจะไม่กล่าวถึงในที่นี้

5.5.4.3 ไตรสิกขา

เพราะพุทธศาสนาเชื่อมั่นว่ามนุษย์สามารถพัฒนาได้ การที่จะเป็นมนุษย์ที่ประเสริฐก้าวไปสู่จุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนาได้ ต้องผ่านกระบวนการฝึกฝน เรียนรู้ ทั้งจากผู้อื่น และฝึกตนเอง พุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับการฝึก การศึกษาเรียนรู้ และการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์สูงมาก

แม้แต่ในส่วนพุทธคุณของพระพุทธเจ้าก็มีการพูดถึงคุณสมบัติของพระองค์ในฐานะที่เป็นผู้ฝึก ความว่า “...อนุตตรโร ปุริสทมมสารถิ สดธา เทวมนุสฺसानํ พุทฺโธ ภควาติ ฯ... (...เป็นสารถิฝึกบุรุษที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย...)” (ม.มู. 12/95)

ในทัศนะของพุทธศาสนการศึกษาจึงเป็นสิ่งที่ต้องมีความคู่อยู่กับชีวิตตลอดเวลา เพื่อพัฒนาตนเองให้ก้าวไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค การที่จะศึกษาให้มีลักษณะสอดคล้องกับมรรคหรือจริยะอันประเสริฐนั้น พุทธศาสนามองว่าต้องทำอย่างสอดคล้องกัน 3 ด้านของชีวิต นั่นคือ 1) ในด้านที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือโลกภายนอก หรือ *อริยศีลสิกขา* 2) ในด้านจิตใจ ที่จะกำกับให้มีเจตน์จำนง ไปในด้านที่เป็นกุศล เรียกว่า *สมาธิ* หรือ *อริยจิตตสิกขา* และ 3) ด้านปัญญา ให้เข้าใจความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ หรือ *อริยปัญญาสิกขา* ซึ่งเรียกรวมกันไปว่าไตรสิกขา หลักทั้ง 3 ด้านของไตรสิกขานี้มาจากการจัดกลุ่มของมรรคใหม่ เพื่อแสดงข้อปฏิบัตินั้นตามกระบวนการพัฒนาคน หรือระบบการศึกษาจนถึงความดับทุกข์ ซึ่งอาจกล่าวสั้นๆ ว่า *ฝึกด้วยไตรสิกขา ชีวิตก็เดินหน้าไปในมรรค* (พระธรรมปิฎก, 2544: 227)

ความหมายและหลักปฏิบัติที่สำคัญของการศึกษาแต่ละด้านโดยสังเขป มีดังนี้

อริยศีลสิกขา เป็นการฝึกในด้านการสัมพันธ์ หรือติดต่อปฏิบัติจัดการกับสิ่งแวดล้อม ฝึกให้รู้จักควบคุมความพฤติกรรมทางกาย วาจา และอาชีวะให้เป็นไปในทางสุจริต รู้จักรักษาระเบียบ วินัย มีการสำรวมอินทรีย์ พยายามมิให้ความโลภ โกรธ หลง เข้าครอบงำ มีปัจจัยปฏิบัติเสวนา คือรู้จักเสวนาบริโศกปัจจัย 4 รวมทั้งเครื่องใช้และเทคโนโลยีอย่างมีปัญญารู้เท่าทันเพื่อช่วยให้สามารถดำเนินชีวิตที่ดำรงได้ ไม่ใช่ใช้หรือเสพอย่างลุ่มหลงเป็นทาสจนเกิดโทษรู้จักหาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม มีความรับผิดชอบต่อสังคม นั่นคือ *อริยศีลสิกขา* ได้รวมเอาองค์มรรคข้อ สัมมวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เข้าด้วยกัน (พระธรรมปิฎก, 2543-ก:914-915; 2544: 353-359) เพื่อให้ชีวิตปลอดเวรภัย ไร้การเบียดเบียน และเป็นการเกื้อกูลแก่โลกและสังคม คิดเป็นสิกขาข้อแรกสุด เป็นการเตรียมสถานะพื้นฐานให้มั่นคงเหมาะในการศึกษาด้านอื่นต่อไป จึงมีขอบเขตกว้างขวางครอบคลุมการแสดงออกและการควบคุมตนเองด้านภายนอกทั้งหมด โดยเกณฑ์ขั้นต่ำสุดคือไม่เบียดเบียนผู้อื่น (และตนเอง) ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมของสังคมที่เกื้อกูลแก่ชีวิตที่ดำรง และช่วยปิดกั้นโอกาสแห่งความชั่วร้าย เพิ่มพูนโอกาสในการดำเนินชีวิตที่ดำรง

อริยจิตตสิกขา หรือสมาธิ เป็นการฝึกในระดับจิตใจ ทั้งในด้านคุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา ความมีไมตรี ความเห็นอกเห็นใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความอ่อนโยน กตัญญู ซื่อสัตย์ เป็นต้น และในด้านความสามารถของจิต เช่น ความเข้มแข็งมั่นคง ความเพียรพยายาม ความกล้าหาญ ขยัน อดทน มีกำลังใจ มีความมุ่งมั่น รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิเหมาะในการใช้งานแต่ละระดับ และในด้านความสุข คือ มีความปิติ อิ่มใจ สดชื่น ผ่องใส มีความรู้สึกพอใจ ซึ่งเป็นการพัฒนาทั้งคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพของจิตไปพร้อมๆ กัน หรือเป็นการรวมเอามรรคข้อสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เข้ามาไว้ด้วยกัน (พระธรรมปิฎก, 2543-ก:914-915; 2544: 351-352)

อธิปัญญาศึกษา เป็นการฝึกฝนพัฒนาในด้านการรู้ความจริงให้เกิดปัญญาที่บริสุทธิ์ ให้รู้เห็นแจ้งชัดตามความเป็นจริง ตั้งแต่รู้จักความเชื่อที่มีเหตุผล ความเห็นที่เข้าสู่แนวของความเห็นจริง รู้จักแสวงหาความรู้ คิด พิจารณา วินิจฉัย ตรวจสอบข้อมูลที่ได้มา จนสามารถเข้าถึงความจริง นำความรู้มาใช้แก้ไขปัญหาคิดการต่างๆ เพื่อเกื้อกูลและสร้างสรรค์ ตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิตทำให้จิตใจเป็นอิสระ ปลอดปัญหา ไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสระโดยสมบูรณ์ เป็นการรวมเอากัมมรรคข้อสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะเข้าไว้ด้วยกัน การฝึกขั้นนี้ต้องอาศัยการฝึกจิตให้บริสุทธิ์ผุดผ่องในเป็นพื้นฐานมาก่อน แต่เมื่อมีปัญญาที่รู้ชัดเกิดขึ้นแล้วก็จะช่วยให้จิตสงบ มั่นคง ผ่องใสมากยิ่งขึ้นไปด้วย (พระธรรมปิฎก, 2543-ก: 915; 2544: 352)

ไตรสิกขาเป็นระบบการฝึกอบรมจากภายนอกเข้าไปหาภายใน จากส่วนที่หยาบเข้าไปหาส่วนที่ละเอียด จากส่วนที่ง่ายกว่าเข้าไปหาส่วนที่ยากและลึกซึ้งกว่า ในช่วงเริ่มต้นของการฝึกต้องอาศัยสัมมาทิฐิหรือความเห็นชอบ ความรู้ ความเข้าใจถูกต้องเป็นเชื้อหรือเป็นกำไรให้เล็กน้อยก่อน พอให้รู้ว่าตนจะไปไหน ทางอยู่ไหน จะตั้งต้นที่ไหนเท่านั้น ส่วนในระหว่างการฝึก การฝึกส่วนหยาบภายนอกในขั้นศีล จะช่วยเป็นฐานให้การฝึกส่วนละเอียดภายใน ทำให้พร้อมและสะดวกที่จะฝึกในขั้นในขั้นจิตและปัญญาให้ได้ผลดียิ่งขึ้น เมื่อฝึกขั้นละเอียดภายในคือขั้นจิตและปัญญา ผลจะส่งกลับออกมาช่วยการดำเนินชีวิตด้านนอก เช่น มีความประพฤติสุจริตมั่นคง มีศีลที่เป็นไปตามปกติ ธรรมชาติของตนเองไม่ต้องตั้งใจหรือฝืนใจต้องควบคุมรักษา เมื่อฝึกตลอดระบบไตรสิกขาแล้ว ระบบการดำเนินชีวิตทั้งหมดก็จะกลายเป็นระบบของมรรค สอดคล้องกันทั้งหมดทั้งภายในและภายนอก (พระธรรมปิฎก, 2543-ก: 916) มีพุทธพจน์ที่แสดงความต่อเนื่องกันของระบบไตรสิกขา ว่า

“...อย่างนี้ศีล อย่างนี้สมาธิ อย่างนี้ปัญญา สมามีอันศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ฯ...” (ที.ม. 10/111)

ที่ว่าในขั้นนำเข้าไปสู่การศึกษาตามระบบไตรสิกขานั้น จำเป็นต้องใช้ความเห็นชอบหรือมีปัญญาในระดับหนึ่งเพื่อให้เชื่อในหลักการที่ถูกต้องนั้น ต้องอาศัย *ปรโตโฆสะ* กับ *โยนิโสมนสิการ* เข้ามาเป็นปัจจัยสร้างสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นในเบื้องต้นนี้ด้วย อย่างไรก็ตามสำหรับการเริ่มต้นสิกขานี้ ส่วนใหญ่มักจะเริ่มต้นด้วยปรโตโฆสะก่อน

5.6 บทสรุป

กระบวนทัศน์ของพุทธศาสนาที่มีต่อโลกและชีวิตโดยรวมที่ผมกล่าวมาทั้งหมดนั้น แตกต่างไปจากกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์ที่รับรู้ยึดถือกันอยู่ในปัจจุบันหลายด้าน โดยเฉพาะเมื่อให้ความสำคัญกับความจริงแบบปรมาณูจะ การเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างกระบวนทัศน์

พุทธศาสนา กับกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ ผมจะนำเสนอโดยละเอียดในบทที่ 8 ในส่วนนี้ผมขอสรุปลักษณะสำคัญเบื้องต้นของกระบวนทัศน์พุทธศาสนา เพื่อประโยชน์ในการกล่าวถึงแง่มุมด้านสุขภาพในบทต่อไป ดังนี้

1. กระบวนทัศน์พุทธศาสนาจะกล่าวถึงโลกและสรรพสิ่งทั้งหลายใน 2 ระดับ คือ ระดับสมมติ (โลกียธรรม, conventional truth) ที่กล่าวถึงโลกและสรรพสิ่งที่เราเห็นและสัมผัสได้ที่เราคุ้นทั่วไปและรวมถึงภพภูมิอื่นๆ ที่มองไม่เห็นสัมผัสด้วยประสาทสัมผัสปกติไม่ได้ด้วย กับระดับของปรมาตม์ (โลกุตระธรรม, ultimate truth) ซึ่งเป็นการมองในทางธรรม หรือพูดในความหมายของความจริงแท้สูงสุด ที่ไม่มีตัวเรา ไม่มีของของเรา มีแต่ความเป็นไปตามกฎของธรรมชาติล้วนๆ

2. กระบวนทัศน์พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการเข้าถึงปรมาตม์จะไว้มาก นิพพานคือสถานะที่มีความสุขขั้นสูงสุด เป็นอิสระ ที่ไม่ต้องอาศัยการเสพเสวยอารมณ์ใดๆ ถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนิกชน เป็นทางพ้นจากทุกข์ทั้งปวง หลักธรรมคำสอนทั้งหมดในพุทธศาสนาล้วนมุ่งเข้าสู่เป้าหมายสูงสุดนี้ทั้งสิ้น

3. วิธีการเข้าถึงความจริงในกระบวนทัศน์พุทธศาสนา จึงไม่มีการกล่าวถึงการเข้าถึงความจริงแท้ในสมมติสัจจะ เพราะไม่มีตัวตนที่จริงแท้ใดๆ เลยในโลกของสมมติให้เข้าถึง มีแต่การเข้าถึงความจริงแท้ในโลกปรมาตม์ด้วยการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 หรือหลักไตรสิกขา ที่เป็นการปฏิบัติทั้งในส่วนตัว (ศีล + ปัญญา) และจิต (สมาธิ + ปัญญา) ซึ่งจะพาให้เข้าใจกฎธรรมชาติที่จริงแท้ และเห็นสภาพความเป็นจริงของโลกสมมติ

4. กระบวนทัศน์พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับสมมติสัจจะอยู่บ้างเพราะต้องติดต่อสื่อสารทำความเข้าใจกับผู้คนผ่านทางนี้ สมมติสัจจะยังอยู่ในฐานะของทุกข์ที่ควรเรียนรู้ เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่จะละวาง ก้าวสู่ปรมาตม์ต่อไป

5. เมื่อเน้นที่ปรมาตม์สัจจะ กระบวนทัศน์พุทธศาสนาจึงได้ไม่ให้ความสำคัญกับประเด็นความเป็นมาขอบเขตความหมายของโลกและสรรพสิ่งในฐานะวัตถุ เพราะถือว่าเป็นเพียงกระแสของเหตุปัจจัย ไม่ควรยึดมั่นว่ามีตัวตนที่แท้จริงที่จะต้องไปทำความเข้าใจ ไม่ได้นำไปสู่การพ้นทุกข์ แต่มาให้ความสำคัญกับโลกในฐานะสิ่งที่ถูกรับรู้โดยมนุษย์ และกระบวนกรรับรู้โลกผ่านทางช่องทางการรับรู้ (อายตนะ) ทั้ง 6 คู่ มากกว่า

6. กระบวนทัศน์พุทธศาสนาเชื่อว่ามีความจริงแท้เหมือนกัน แต่คือ กฎธรรมชาติ ที่ควบคุมการเป็นไปของโลกและสรรพสิ่ง นั่นคือกฎด้วยไตรลักษณ์ หรือปัจจุสมุปบาท มิใช่ความจริงแท้แบบกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่เห็นว่าต้องมียุคประกอบที่เป็นวัตถุพื้นฐานของสรรพสิ่ง

7. พุทธศาสนาเชื่อในหลักกรรม เชื่อว่าทุกสิ่งเกิดแต่เหตุ แต่ไม่ใช่เหตุเดียวผลเดียว แต่เป็น “ผลหลากหลาย จากปัจจัยเอนก” (พระธรรมปิฎก, 2544: 193) และไม่เชื่อว่าโลกและสรรพสิ่งเกิดจากอำนาจการสร้าง หรือผลจากคำบัญชาของใคร และการเจ็บป่วยก็เกิดขึ้นภายใต้หลักการนี้เช่นกัน

8. กระบวนทัศน์พุทธศาสนาเห็นว่ามนุษย์ก็มีลักษณะเดียวกับสรรพสิ่งในธรรมชาติ คือเป็นเพียงกระแสของเหตุและปัจจัย และตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติเดียวกัน การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็เป็นเรื่องธรรมชาติ เป็นความธรรมดาของชีวิต ไม่ควรที่จะยึดมั่นร่างกายไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

9. ปัญหา รวมทั้งความทุกข์ทั้งปวงที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทั้งปวง เกิดขึ้นเพราะการไม่รู้ ไม่เข้าใจ กฎเกณฑ์ความเป็นไปของธรรมชาติตามความเป็นจริงอย่างถ่องแท้ ทำให้หลงไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ ว่ามีตัวตนที่แท้จริง ทำให้มีท่าทีและปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ ไม่ถูกต้อง จนเกิดความทุกข์ขึ้นมา

10. แม้ว่ามนุษย์จะอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกับสรรพสิ่งในธรรมชาติ แต่พุทธศาสนามองว่า มนุษย์มีศักยภาพในการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเอง และมีเจตน์จำนงในการกระทำหรือไม่กระทำการใดๆ ทำให้มนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงชีวิตไปในจุดที่ดีขึ้นได้ และเมื่อมนุษย์ปฏิบัติอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อเรียนรู้เข้าใจสรรพสิ่งตามความเป็นจริง ก็สามารถหลุดพ้นจากยึดมั่นถือมั่นเข้าถึงภาวะที่ปลอดจากความทุกข์ทั้งปวงอย่างเด็ดขาดหรือนิพพานได้

หลักการของกระบวนทัศน์พุทธศาสนาเหล่านี้คือพื้นฐานในการทำความเข้าใจชีวิต การเจ็บป่วย การดูแลรักษาโรค รวมทั้งการปฏิบัติต่อความตายของพุทธศาสนิกชนที่เข้าถึงหลักธรรม ซึ่งจะเห็นประเด็นที่ผมจะแสดงให้เห็นรายละเอียดในบทต่อๆ ไป

เชิงอรรถ

¹ สนใจประเด็นนี้ศึกษาเพิ่มเติมได้ใน สุนทร ฌ รังสี. (2543). หน้า 49-68 และความเห็นของ สุชีพ ปุญญานุภาพ (2539) หน้า 569.

² สาราณียธรรม 6 ประกอบด้วย 1) เมตตากายกรรม 2) เมตตาวจีกรรม 3) เมตตามโนกรรม (คือการแสดงออกทางกาย ทางวาจา ทางใจการคิดต่อกันด้วยเมตตา) 4) สาธารณโกศล (แบ่งปันลาภอันชอบธรรม) 5) สีสสามัญญา (มีความประพฤติสุจริตเสมอกับผู้อื่น ไม่ทำให้เป็นที่รังเกียจของหมู่) และ 6) ทิฏฐิสามัญญา (มีความเห็นชอบร่วมกับหมู่พวก ในอารยทฤษฎีซึ่งนำไปสู่การกำจัดทุกข์)

³ ความหมายของอารยทฤษฎี มีลักษณะธรรมดาของพระโศดบันที่ควรกล่าวในที่นี้ 2 ข้อ คือ 1) เป็นธรรมดาของบุคคลโศดบันที่เมื่อต้องอาบัติ (ละเมิดวินัย) ซึ่งแก้ไขได้ จะรีบแสดงให้เพื่อร่วมหมู่ที่เป็นวิญญูได้ทราบทันที แล้วสังวรระวังต่อไป 2) เป็นธรรมดาของบุคคลโศดบันที่จะเป็นผู้เอาใจใส่ช่วยเหลือกิจธุระของหมู่คณะในทุกเรื่อง แต่ขณะเดียวกันก็สนใจแรงกล้าใน อริสัลสิกขา อริตจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขาด้วย

⁴ สนใจศึกษารายละเอียดการเจริญสมาธิซึ่งมีที่มาจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ระดับรองเพิ่มเติมได้ใน หนังสือพุทธธรรม (2543) หน้า 839-867.

6.1	เกริ่นนำ.....	203
6.2	ความสำคัญและขอบเขตความหมายของสุขภาพตามนัยของพุทธศาสนา	204
6.2.1	ความสำคัญของสุขภาพในพุทธศาสนา	204
6.2.2	ขอบเขตความหมายของสุขภาพในพุทธศาสนา.....	206
6.2.2.1	สุขภาพในความหมายของการหมดสิ้นแห่งโรคทั้งปวง.....	209
6.2.2.2	สุขภาพในความหมายของกุศลธรรม	211
6.2.2.3	สุขภาพคือภาวะที่ปลอดจากนิเวศ.....	211
6.2.2.4	ร่างกายแม้ในยามแข็งแรงปกติ ก็เป็นโรค	212
6.2.2.5	การยังติดข้องอยู่ในกาม วิตกวิจารณ์ ปิตี ฯลฯ เป็นโรค	213
6.2.2.6	ความเจ็บป่วย ผิดปกติทางกาย คือ โรค.....	213
6.3	สาเหตุของการป่วย	214
6.3.1	เกิดจากการไม่รู้ ไม่เข้าใจความจริงของธรรมชาติ	215
6.3.2	เกิดจากการไม่อบรมกายอบรมจิตไม่สมดุล.....	217
6.3.3	เกิดจากผลของกรรม	218
6.3.4	เกิดจากสิ่งแวดล้อม หรือเหตุปัจจัยที่ไม่เหมาะกับการมีสุขภาพดี	221
6.3.5	เกิดจากมนุษย์.....	223
6.4	ท่าทีที่มีต่อการเจ็บป่วยและสุขภาพ	223
6.4.1	ความเจ็บป่วยคือภัยของมนุษย์.....	224
6.4.2	ความเจ็บป่วยคือสิ่งธรรมดาของชีวิต.....	225
6.4.3	ความเจ็บป่วยคือทุกขเวทนาที่ต้องกำจัด	225
6.4.4	ความเจ็บป่วยคือสิ่งย่ำเตือนไม่ให้ประมาท ให้เร่งทำความเพียร	226
6.4.5	ความเจ็บป่วยคือสิ่งช่วยย้ำเป้าหมายสูงสุดของชีวิต	227
6.5	การดูแลสุขภาพและป้องกันโรค.....	228
6.5.1	การเฝ้าระวังจิตใจเพื่อไม่ต้องป่วยอย่างสิ้นเชิง	229
6.5.2	ดูแลร่างกายอยู่เสมอ	230
6.5.3	อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม มีอาหาร ยา พอเพียง	232
6.6	พุทธวิธีในการเยียวยาผู้ป่วย	234
6.6.1	การดูแลจิตใจของผู้ป่วยและ ชี้ให้เห็นประโยชน์จากการป่วย	236
6.6.2	ให้การรักษาด้วยธรรมโอสธ.....	236
6.6.2.1	สวดโพชฌงค์.....	236
6.6.2.2	ใช้สติปัญญา ความเพียร สติ สัมปชัญญะ ความอดกลั้น	237

6.6.2.3 สัญญา ๑๐	238
6.6.2.4 เตือนให้ละวางจากสิ่งที่ห่วงกังวล.....	239
6.6.3 การใช้ยารักษาอาการป่วยทางกาย.....	240
6.6.3.1 การปฏิบัติตัวของภิกษุอาพาธ	241
6.6.3.2 ผู้ดูแลภิกษุอาพาธ.....	245
6.6.3.3 การมียา การใช้ยา และการเก็บรักษายา.....	248
6.6.3.4 อานิสงส์ของการถวายยา	253
6.6.4 การดูแลผู้ป่วยวาระสุดท้าย	256
6.6 บทสรุป.....	263
เชิงอรรถ	266

บทที่ 6

กระบวนการทัศน์พุทธศาสนาในด้านสุขภาพและรูปแบบการเยียวยา

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร สตรี บุรุษ คฤหัสถ์หรือบรรพชิต จึงควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความมัวเมาในความไม่มีโรค มีอยู่แก่สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลาย ประพฤติทุจริตด้วยกาย วาจา ใจ เมื่อเขาพิจารณาฐานะนั้นอยู่นั้น ย่อมละความมัวเมาในความไม่มีโรคนั้นได้โดยสิ้นเชิง หรือทำให้เบาบางลงได้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต จึงควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ฯ” (อง.ปญจก. 22/57)

6.1 เกริ่นนำ

ชุดความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับโลก ชีวิต และความเป็นไปของสรรพสิ่งของพุทธศาสนาที่แตกต่างอย่างมากจากชุดความเชื่อพื้นฐานของวงการวิทยาศาสตร์สุขภาพ ถือกรอบเบื้องต้นที่กำหนดระบบสุขภาพและการเยียวยาแบบพุทธขึ้นมา และทำให้ระบบสุขภาพแบบนี้มีความแตกต่างจากระบบสุขภาพกระแสหลักอย่างมาก แต่เนื่องจากคนในสังคมยุคนี้คุ้นเคยอยู่กับกระบวนการแบบวิทยาศาสตร์อยู่มาก อาศัยเพียงความเชื่อพื้นฐานตามกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาที่ผมกล่าวถึงในบทที่ 5 อาจทำให้ตีความแง่มุมทางสุขภาพของพุทธศาสนาคลาดเคลื่อนไปได้ เช่น อาจมีการตีความว่าเมื่อพุทธศาสนาเห็นว่าสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นเกิดจากกรรมหรือเหตุปัจจัยที่ทำมาในอดีต การจะหายป่วยหรือไม่จึงขึ้นอยู่กับกรรมที่ทำมา จะหายหรือไม่หายก็แล้วแต่บุญแต่กรรมไม่จำเป็นต้องชวนขวายนุรักษ์ เพื่อให้ความเข้าใจแนวทางการนำหลักกระบวนการทัศน์ไปสู่การปฏิบัติจริงในแง่มุมต่างๆ ในด้านสุขภาพได้ชัดเจนมากขึ้น ในบทนี้ผมจึงได้พยายามนำเสนอข้อมูลทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เพื่อแสดงให้เห็นว่ากระบวนการทัศน์ถูกแปลงไปสู่การใช้จริงอย่างไรในสมัยพุทธกาล ก่อนที่จะนำเสนอถึงการนำไปสู่การใช้จริงในสังคมปัจจุบันในบทที่ 7 ต่อไป

เนื้อหาของบทนี้ผมจึงเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงความสำคัญและขอบเขตความหมายของคำว่าสุขภาพในมุมมองต่างๆ ของพุทธศาสนา กล่าวถึงสาเหตุของการป่วย ทำที่ที่มีต่อการป่วย แนวทางที่ใช้ในการดูแลสุขภาพและการป้องกันโรค วิธีการที่ใช้ดูแลรักษาแบบต่างๆ รวมทั้งทำที่เมื่อต้องเผชิญกับความเจ็บป่วยรุนแรงและความตาย โดยอาศัยข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก (พระสุต) มีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่ติดตามค้นต่อถึงในระดับอรรถกถา

6.2 ความสำคัญและขอบเขตความหมายของสุขภาพตามนัยของพุทธศาสนา

ก่อนที่จะกล่าวถึงความสำคัญ ขอบเขต และความหมายของคำว่าสุขภาพตามกระบวนทัศน์พุทธศาสนา จะต้องมีความเข้าใจไว้ในเบื้องต้นให้ตรงกันก่อนว่าความหมายของคำว่าสุขภาพ รวมทั้งโรค ความเจ็บป่วย การหายจากโรค ความตายและคำอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องอยู่กับสุขภาพที่คนในสังคมใช้และเข้าใจร่วมกันอยู่ในสังคมขณะนี้ เป็นเพียงชุดความหมายหนึ่งของสุขภาพที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้ขอบเขตการรับรู้และเข้าใจมนุษย์ตามกรอบกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น มิได้หมายความว่าความหมายของคำว่าสุขภาพและคำอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นความจริงความถูกต้องที่เป็นข้อยุติแล้ว สิ่งที่เราเห็นเป็นร่องรอยของว่าคำเหล่านี้เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ก็คือความหมายของสุขภาพที่เปลี่ยนแปลงมาเป็นระยะๆ หรือภาวะบางอย่างที่เคยถือว่าเป็นเรื่องปกติได้ถูกนิยามใหม่ว่าเป็นโรค เช่น ภาวะหมดประจำเดือน หรือความผิดปกติบางอย่างที่เคยถือว่าเป็นโรคกลายเป็นเรื่องธรรมชาติ เช่น ความเบี่ยงเบนทางเพศ หรือการระบุลักษณะของผู้ที่มีสุขภาพดีในอดีตกับปัจจุบันที่แตกต่างกัน ขอบเขตความหมายของคำว่าสุขภาพ จึงเป็นเพียง “วาทกรรม” (discourse) ที่ถูกสร้างขึ้น และมีกระบวนการทางอำนาจหรือภาคปฏิบัติการของวาทกรรมที่ทำให้เกิดการยอมรับความหมายนี้ จนทำให้เราเข้าใจว่าเป็นความจริง หรือเป็นเรื่องของธรรมชาติไป

เรื่องของสุขภาพตามกระบวนทัศน์ของพุทธศาสนาที่ผมจะกล่าวถึงในบทนี้ เป็นวาทกรรมสุขภาพคนละชุดกับวาทกรรมสุขภาพแบบวิทยาศาสตร์การแพทย์ที่กำลังได้รับการยอมรับในปัจจุบัน ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกระบวนทัศน์ที่เข้าใจโลกและชีวิตต่างไปจากสิ่งที่สังคมปัจจุบันเข้าใจมาก จนทำให้มีหลายส่วนดูเหมือนว่าเกินเลยหรือไม่เกี่ยวข้องกันกับขอบเขตของสุขภาพตามแบบที่เราคุ้นเคยไป แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่จำเป็นจะต้องนำมาถกเถียงถึง เพราะหากกล่าวถึงเฉพาะมิติที่เกี่ยวกับสุขภาพตามนิยามที่เข้าใจกันอยู่ในปัจจุบันเท่านั้น จะทำให้เข้าใจคุณค่า ความหมาย และทัศนคติต่อสุขภาพของพุทธศาสนาคลาดเคลื่อนไป จนกลายเป็นสิ่งไร้คุณค่า ไม่มีเหตุผล เป็นความมั่งงายไร้สาระ เพราะเหตุที่หลงไปใช้เกณฑ์ของอีกกระบวนทัศน์หนึ่ง (กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์) ที่เข้าใจธรรมชาติของโลกและชีวิตต่างไปอย่างสิ้นเชิงมาเป็นตัวตัดสินคุณค่า

6.2.1 ความสำคัญของสุขภาพในพุทธศาสนา

ในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์ พื้นฐานความเข้าใจโลก ชีวิต และสรรพสิ่งแบบพุทธที่กล่าวถึงในบทที่ผ่านมา ได้เข้ามามีส่วนกำหนดคุณค่าและความหมายของการเจ็บป่วยรวมทั้งทำที่ต่อการดูแลรักษา การป้องกันโรค และกิจกรรมอื่นๆ อันสืบเนื่องอยู่กับชีวิตและสุขภาพในสังคมที่ยอมรับเอาทัศนะของพุทธศาสนานั้นไว้ ถึงแม้ว่าโดยภาพรวมของทัศนะพุทธศาสนาต่อโลกและชีวิต พยายามสอนให้เข้าใจสรรพสิ่งว่าเป็นเพียงการประสมกันของเหตุปัจจัย ไม่มีสภาพเป็นตัวตนที่แท้จริงให้ยึดถือ ไม่เที่ยงแท้มั่นคง และมีสภาพเป็นทุกข์บีบคั้น แต่ก็มิได้หมายความว่าในทัศนะของพุทธศาสนา

จะทอดทิ้งไม่สนใจ หรือไม่ให้ความสำคัญในการดำรงรักษาร่างกายนี้ ในทางตรงข้ามพระพุทธองค์ให้ความสำคัญมากกับชีวิตและร่างกายนี้ ทั้งในส่วนของการปฏิบัติส่วนบุคคล และการสัมพันธ์กับผู้อื่น เพื่อการรักษาชีวิตของผู้ป่วย ป้องกันคนในสังคมไม่ให้ป่วย และพยายามสร้างสังคมที่สงบสุขขึ้น ดังปรากฏให้เห็นในสังคมอุดมคติของชาวพุทธคือสังคมของสงฆ์นั่นเอง

การไม่ได้ทอดทิ้งละเลยปัญหาในเรื่องสุขภาพของพุทธศาสนาพบได้ในหลายรูปแบบ เช่น พบในรูปของศีลหรือวินัยของพระภิกษุ โดยที่วินัยหลายข้อพระพุทธองค์ทรงบัญญัติขึ้นเพื่อต้องการให้ผู้ปฏิบัติมีสุขภาพกายดี หรือเพื่อรักษาชีวิตและร่างกายของผู้ป่วยให้บรรเทาจากทุกขเวทนาที่เกิดจากการเจ็บป่วย รวมทั้งทรงจัดบทบาทหน้าที่ในการดูแลผู้ป่วยของสังคมสงฆ์ไว้อย่างชัดเจน การให้ความสำคัญกับสุขภาพยังเห็นได้จากการกล่าวทักทายก็มีการสอบถามถึงภาวะสุขภาพของคู่สนทนา หรือผู้หลักผู้ใหญ่ ที่สามารถพบได้ปกติทั่วไปในพระสูตรต่างๆ เช่น เมื่อมีพระภิกษุรูปหนึ่งจำพรรษาอยู่ในพระนครราชคฤห์ ซึ่งเป็นที่จำพรรษาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อท่านมีโอกาสดำเนินเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรในอีกเมืองหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรได้ถามภิกษุนั้นว่า

“...ดูกรท่านผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพระประสวร และยังทรงพระกำลังอยู่หรือ? ภิกษุนั้นกราบเรียนว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพระประสวร และยังทรงพระกำลังอยู่ ท่านผู้มีอายุ.

สา. ท่านผู้มีอายุ ก็ภิกษุสงฆ์ไม่ป่วยไข้ และยังมีกำลังอยู่หรือ?

ภ. แม้ภิกษุสงฆ์ก็ไม่ป่วยไข้ และยังมีกำลังอยู่ ท่านผู้มีอายุ.

สา. ดูกรท่านผู้มีอายุ ธนัญชานีพราหมณ์อยู่ที่ใกล้ประตูต้นทุลปาละ ในพระนครราชคฤห์นั้น เขาไม่ป่วยไข้และยังมีกำลังอยู่หรือ?

ภ. แม้ธนัญชานีพราหมณ์ก็ไม่ป่วยไข้ และยังมีกำลังอยู่ ท่านผู้มีอายุ...” (ม.ม.

13/673)

มีข้อความอีกชุดหนึ่งที่ใช้กล่าวถึงภาวะทางสุขภาพ ซึ่งเป็นคำกล่าวทักทายที่พบได้ทั่วไปในพระสูตรต่างๆ ที่บ่งบอกถึงความสนใจใส่ใจในเรื่องสุขภาพความเป็นอยู่ คือ “อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหฺมุจฺจํ พลํ ผาสฺสวหารํ” หรือที่แปลว่า “ความเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง กระปรี้กระเปร่า มีกำลัง ความอยู่สำราญ” (เช่น ใน ที.ม.10/68; 212; ม.ม. 13/443; อญ.สตุตค. 23/20) อย่างไรก็ตามควรต้องเข้าใจว่าความห่วงใยถามไถ่สนใจในเรื่องสุขภาพทั้งหมดที่มีนั้น โดยเฉพาะความรู้สึกห่วงใยของพระอรหันต์อย่างพระสารีบุตรที่ยกมากล่าวถึงข้างต้น ไม่สามารถกล่าวได้ว่าเป็นความรู้สึกห่วงใยในสุขภาพแบบเดียวกับที่คนในยุคปัจจุบันรู้สึก ที่เป็นการห่วงหวงแบบยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ไม่อยากให้อายุเจ็บป่วย หรือแก่ หรือตายไป เพราะท่านปลอดแล้วจากความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง

อาจกล่าวได้ว่าแม้เราเห็นว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญในเรื่องสุขภาพ แต่การรับรู้ต่อปัญหาสุขภาพและความเจ็บป่วยของผู้ที่นับถือพุทธศาสนา ที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติหรือบรรลุนิพพานในระดับที่แตกต่างกัน ย่อมแตกต่างกัน และจะแตกต่างจากผู้ที่ไม่ได้นับถือพุทธศาสนาด้วย ทั้งนี้

เพราะกระบวนการทัศน์ในการเข้าใจโลกและสรรพสิ่งแบบพุทธจะเป็นเสมือนกรอบที่กำหนดการรับรู้และความเข้าใจต่อสุขภาพและการเจ็บป่วย ซึ่งจะมีผลต่อท่าทีต่อสุขภาพและการเยียวยาเมื่อเกิดการเจ็บป่วย เช่น เราอาจเห็นว่ายังคงมีความพยายามให้การรักษาโรคจนถึงที่สุด แต่ท่านทำอย่างรู้เท่าทันความเป็นจริงของชีวิต ไม่เลยเถิดจนเป็นการติดอยู่กับร่างกายหรือตัวตน จนยอมทำทุกวิถีทางเพื่อยึดชีวิตคนที่ตนรักให้ยืนยาวออกไป หรือทำให้ตนเองหายจากการเจ็บป่วยโดยไม่สนใจว่าจะจะเป็นเรื่องที่ผิดศีลธรรม จริยธรรม และเป็นเหตุของความทุกข์อีกมากมายเมื่อต้องสูญเสียคนที่ใกล้ชิดไปหรือไม่ ด้วยเหตุนี้ความรู้ถึงต่อสุขภาพและความเจ็บป่วยของผู้ที่มีกระบวนการทัศน์แตกต่างกัน จึงแตกต่างกัน ตามการรับรู้ความเข้าใจต่อความเป็นจริงของธรรมชาติของบุคคลนั้นๆ หรือคนในสังคมนั้นๆ การให้ความสำคัญกับเรื่องนี้ก็ไม่สามารถสังเกตเพียงแค่รูปแบบที่ปรากฏภายนอกเท่านั้น แต่ต้องดูที่วิถีคิดและคำอธิบายที่อยู่เบื้องหลังการกระทำนั้นๆ ประกอบด้วย

6.2.2 ขอบเขตความหมายของสุขภาพในพุทธศาสนา

แม้จะมีการกล่าวถึงเรื่องความสุขไว้มากมายในพระไตรปิฎกดังที่กล่าวไว้ในบทที่ผ่านมา แต่จากการสำรวจไม่พบว่ามีกรกล่าวถึงหรือใช้คำว่า “สุขภาพ” หรือ “สุขภาวะ” ไว้ในพระไตรปิฎกโดยตรงเลย มีแต่การกล่าวถึงภาวะที่ผิดปกติที่เกิดขึ้นกับชีวิต ร่างกาย และจิตใจ ในรูปแบบต่างๆ ที่รวมอยู่ในคำว่าทุกข์ทั้งหมด ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่ใช้ในการพูดถึงสุขภาพ โดยกล่าวถึงด้านที่ตรงกันข้าม เพราะภาวะที่หมดสิ้นจากความทุกข์พุทธศาสนาถือว่าเป็นความสุข ซึ่งมีหลายระดับชั้น ตั้งแต่หมดจากทุกข์เวทนาทางกายหยาบๆ ไปจนถึงการสิ้นทุกข์ทั้งปวงอันเป็นที่สุดหรือเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้การที่จะทำความเข้าใจความหมายของ “สุขภาพ” หรือ “สุขภาวะ” ในทัศนะของพุทธศาสนา จะต้องเข้าใจความหมายของทุกข์อย่างครอบคลุม ซึ่งถูกแจกแจงออกไปอย่างกว้างขวางหลายลักษณะ เช่น ในรูป “ทุกข์ตา 3” หรือ “ทุกข์ 12” ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้วในหัวข้อ 5.5.2 ในบทที่ผ่านมา สุขภาพหรือสุขภาวะในทัศนะของพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน กว้างขวางเกินกว่าที่จะสรุปเป็นนิยามสั้นๆ ดังที่องค์การอนามัยโลกกำหนด ที่แม้จะขยายความหมายในส่วน spiritual well being¹ ขึ้นมาแล้วก็ตาม

พุทธศาสนาใช้คำว่า “โรค” เช่น โรคยะ โรโค ในหลายความหมาย ความหมายที่กว้างที่สุดเป็นคำที่ใช้แทนคำว่า “ทุกข์” ทั้งหมด ที่เป็นปัญหาของมนุษย์ทุกคน เป็นสิ่งเสียดแทง บีบคั้น ขัดข้อง เป็นปัญหาที่ต้องแก้ไข (พระธรรมปิฎก, 2542: 110) ในพระไตรปิฎกได้แบ่งประเภทของโรคออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือโรคทางกาย และโรคทางใจ หรือ “กายิโก จ โรโค เจตสิโก จ โรโค” (อ.จตุกก. 21/157) ที่ท่านอาจารย์พุทธทาสใช้คำว่าโรคทางกาย โรคทางจิต และโรคทางวิญญาน (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 12-14) โดยท่านให้คำอธิบายว่าโรคทางกายและทางจิตจัดเข้าในส่วนของโรคทางกายตามแนวคิดของพุทธศาสนา ส่วนโรคทางใจ ทางวิญญาน หรือโรคของสติปัญญาเป็นโรคที่เกิดกับจิต แต่ที่ท่านไม่ใช่คำว่าโรคทางจิตหรือโรคจิต เพราะคำนี้สังคมไทยนำมาใช้จนคุ้นเคยกันในอีก

ความหมายหนึ่งที่ไม่ตรงกับโรคทางใจ โดยมองโรคจิตซึ่งมีความผิดปกติทางอารมณ์และพฤติกรรมว่าเป็นผลมาจากความผิดปกติของกาย เช่น ของเซลล์สมอง หรือสารสื่อประสาทต่างๆ ซึ่งมีความหมายแตกต่างจากโรคทางใจหรือทางวิญญาณตามพระบาลีไปมาก (ท่านไม่ได้ใช้คำว่าโรคทางจิตวิญญาณเช่นกัน')

นอกเหนือจากการแบ่งโรคออกเป็น 2 ส่วนดังกล่าวแล้ว คำอธิบายของพระสารีบุตรในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงโรคในฐานะที่เป็นอันตรายที่เกิดกับมนุษย์ โดยโรคทางกายท่านเปรียบว่าเป็นอันตรายปรากฏ ซึ่งปรากฏชื่อของโรคและกลุ่มโรคหลายชนิด มีทั้งโรคที่คุ้นเคยกันในปัจจุบันและโรคที่ไม่รู้จักกันแล้ว ส่วนโรคทางใจท่านเปรียบเป็นอันตรายปกปิด ซึ่งสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าไม่มีส่วนใกล้เคียงกับโรคจิตตามความเข้าใจทางการแพทย์ปัจจุบันเลย ทั้งนี้เพราะเข้าใจหรือให้ความหมายของจิตแตกต่างกัน ซึ่งรายชื่ออันตรายที่ปรากฏและอันตรายที่ปกปิดท่านระบุไว้ ดังนี้

“...อันตรายปรากฏเป็นไฉน? ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ พวกโจร พวกคนที่ทำกรรมแล้วหรือที่ยังไม่ได้ทำกรรม โรคตา โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคหู โรคปาก โรคฟัน โรคไข้อ โรคเรอ โรคมองคร่อ โรคร้อนใน โรคผอม โรคในท้อง โรคลมวิงเวียน โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงท้อง โรคเรื้อน ฝี โรคกลาก โรคหิด โรคลมบ้าหมู หิดดำ หิดเปื่อย โรคคันขี้เรือนกวาง โรคคุดทะราด โรคลักปิดลักเปิด โรคดี โรคเบาหวาน โรคริดสีดวง โรคต่อมแดง บานทะโรค อาพาธเกิดแต่ดี อาพาธเกิดแต่เสมหะ อาพาธเกิดแต่ลม อาพาธมีดีเป็นต้นประชุมกัน อาพาธเกิดเพราะฤดูแปรไป อาพาธเกิดเพราะเปลี่ยนอิริยาบถไม่เท่ากัน อาพาธเกิด เพราะความเพียร อาพาธเกิดเพราะผลกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ หรือว่าสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน. อันตรายเหล่านี้ท่านกล่าวว่า อันตรายปรากฏ

อันตรายปกปิดเป็นไฉน? กายทุจริต วาจาทุจริต มโนทุจริต กามฉันทนิเวศน์ พยาบาทนิเวศน์ ถีนมิทธนิเวศน์ อุทธัจจกุกกุกจนิเวศน์ วิจิกิจฉา นิเวศน์ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่นท่าน ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกุศลภาสังขารทั้งปวง. อันตรายเหล่านี้ท่านกล่าวว่า อันตรายปกปิด.” (จุ.ม. 29/728, 911; จุ.จ. 30/692)

จะเห็นได้ว่า อันตรายหรือทุกข์ที่มีโอกาสเกิดขึ้นกับมนุษย์ตามทัศนะของพุทธศาสนามีมากมายและกว้างขวางมาก หากพิจารณาชื่อโรคอาจจะเห็นว่าไม่น้อยกว่าที่วงการแพทย์ในปัจจุบันระบุ

มาก แต่รายชื่อโรคที่กล่าวถึงในที่นี้หลายแห่งระบุเป็นกลุ่มอาการ (เช่น โรคผอม) กลุ่มของสาเหตุ (เช่น อาหารเกิดแต่ลม) หรือกลุ่มของอวัยวะที่เกิดโรค (เช่น โรคทางกาย) จุดที่น่าสังเกตอีกเรื่องหนึ่งคือการจัดเอาความทุกข์ที่ปัจจุบันไม่ถือว่าเป็นโรครวมไว้ด้วย เช่น ความหนาว ความกระหาย การปวดอุจจาระ เป็นต้น และเมื่อพิจารณาอันตรายที่ปกปิดจะยิ่งเห็นชัดเจนว่า สาเหตุของความทุกข์ โรคหรืออันตรายด้านในที่เกิดกับใจนั้น ก็น่าจะกว้างขวางกว่าการเจ็บป่วยทางจิตมาก ที่อาจกล่าวได้ว่า พุทธศาสนาเห็นปुरुชนทุกคนว่าเป็นคนที่มีโรคมีอันตรายที่ต้องเผชิญเป็นปกติอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นมีอาการป่วยที่แสดงออกทางกายหรือไม่ก็ตาม

ด้วยเหตุนี้ความหมายของสุขภาพดีตามความเข้าใจของคนในปัจจุบัน ที่เน้นจากการปลอดจากโรคและความผิดปกติของอวัยวะที่ทำให้เกิดความผิดปกติหรือมีการเจ็บปวดไม่สบายทางร่างกายและจิตใจ เป็นเพียงความหมายย่อยหรือส่วนหนึ่งของความหมายสุขภาพหรือความปลอดจากโรคในทัศนะของพุทธศาสนา เช่น เป็นการปลอดจากบางส่วนของทุกข์ทุกข์ และสังขารทุกข์ เมื่อพิจารณาตามหลัก ทุกขตา 3 หรือปลอดจากชรา มรณะ และทุกข์ (ชั่วคราว) เมื่อพิจารณาตามหลัก ทุกข์ 12 เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นเพียงการปลอดจากส่วนหนึ่งของทุกข์ที่มีในมนุษย์เท่านั้น และเป็นทุกข์ที่เกี่ยวข้องกับกายเป็นสำคัญ

ด้วยเหตุนี้คำต่างๆ ที่ใช้กล่าวถึงภาวะเจ็บป่วยในพระไตรปิฎก หรือคัมภีร์ของพุทธศาสนา เช่น พยาธิ อาหาร โรค ป่วย ไข้ จึงมิได้หมายความว่าเฉพาะการเจ็บป่วยแบบที่วาทกรรมสุขภาพตามแบบวิทยาศาสตร์สุขภาพกำหนดกันในขณะนี้เท่านั้น แต่ยังจะมีความหมายที่กว้างขวางครอบคลุมไปถึงจุดที่พุทธศาสนาให้ความสนใจ โดยเฉพาะการนำไปสู่การถึงที่สุดแห่งทุกข์อย่างถาวร แม้ในส่วน of พุทธพจน์ที่มักยกมาอ้างอิงกันเสมอว่า “อาโรคฺยา ปรมา ลาภํ ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง” (ม.ม. 13/286-288) หรือในสำนวนที่คุ้นเคยว่าความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐนั้น คำว่า “โรค” ในพุทธพจน์นี้ก็มิใช่โรคหรือความเจ็บป่วยดังที่เข้าใจในสังคมปัจจุบัน ขอบเขตของโรคที่พุทธพจน์นี้หมายถึงคือ การยังติดยึดอยู่ในกามคุณ ยังบริโภคนกาม ที่พระองค์เปรียบเหมือนผู้ที่ เป็นโรคเรื้อนทุกข์ทรมาน การไม่มีโรคคือการไม่ติดอยู่ในกามคุณ การออกจากกามแล้ว (ม.ม. 13/283-287) ซึ่งเป็นการให้ความหมายกับภณณินี้ใหม่ ต่างไปจากที่เข้าใจหรือใช้กันอยู่ก่อนหน้านี้ที่พุทธศาสนาจะถือกำเนิดขึ้น ที่หมายถึงโรคในส่วนของการเจ็บป่วยทางร่างกายแบบเดียวกับที่เข้าใจอยู่ในปัจจุบัน

ด้วยเหตุนี้ขอบเขตความหมายของสุขภาพดีตามทัศนะของพุทธศาสนาจึงมีหลายระดับ ตั้งแต่ขอบเขตที่กว้างที่สุดหมายถึงสภาวะที่ปลอดจากทุกข์ทางจิตใจทั้งปวงนั่นคือนิพพาน (แม้ว่าจะมีทุกข์เวทนาทางกายเกิดขึ้น แต่ใจก็จะไม่เป็นทุกข์) ความหมายของสุขภาพในขอบเขตที่จำกัดลงมา หมายถึง การได้ทำในสิ่งที่ถูกที่ควรหรือกุศลธรรม การปลอดจากกิเลสบางตัว เช่น นิเวศน์ การละวาง ความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ลงไปถึงการปลอดจากความไม่สบายกายต่างๆ ซึ่งในที่นี้จะยกตัวอย่างให้เห็นกลุ่มของความหมายหลักๆ ดังนี้

6.2.2.1 สุขภาพในความหมายของการหมดสิ้นแห่งโรคทั้งปวง

การมีสุขภาพดีที่หมายถึงการปลอดจากโรคทางกายโดยทั่วๆ ไปนั้น พุทธศาสนามักใช้คำแทนว่า “อปฺปาพาโธ อปฺปาดงฺโก” หรือ “อปฺปาพาธํ อปฺปาดงฺกํ” แปลว่า มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย แต่ท่านมักไม่ใช้คำว่า “ไม่มีโรค” หรือ “อาโรคฺยะ” หรืออโรคภาวะ ซึ่งจะหมายถึงนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะสมบูรณ์สูงสุดไปเลย (พระธรรมปิฎก, 2542: 126) ในการกล่าวถึงความหมายหรือบรรยายภาวะและลักษณะของผู้บรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถบรรยายให้ผู้ที่ยังไม่ประสบให้เข้าใจได้หลายๆ ครั้งจึงเป็นการกล่าวในเชิงเปรียบเทียบ ซึ่งหนึ่งในคำที่ใช้บรรยายภาวะของนิพพานหรือใช้เรียกนิพพาน คือ “อาโรคฺยะ” มีความหมายตามอักษร หมายถึง ความไม่มีโรค หรือสุขภาพสมบูรณ์ (พระธรรมปิฎก, 2543-ก: 233) โดยมีพุทธพจน์กล่าวว่า “อาโรคฺยํ อิทฺทํ นิพฺพานํ ติ วเทสิฯ ความไม่มีโรคนั้นคืออันนี้ นิพพานนั้นคืออันนี้.” (ม.ม. 13/288) หรือ “อาโรคฺยํ สมฺมทญฺญาย นิพฺพานํ อิทฺทํ ไม่มีโรค” (ขุ.สุ. 25/401) เป็นต้น

ความไม่มีโรคในความหมายเดียวกับนิพพานนี้ ยังหมายถึงความไม่มีโรคทางใจเป็นสำคัญ (พระธรรมปิฎก, 2543-ก: 248) โดยมีพุทธพจน์ตรัสถึงความสำคัญของโรคทางใจไว้อย่างชัดเจนว่า

“...ดูกรคฤหบดี เพราะเหตุนี้แหละ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเรามีกาย กระสับกระส่ายอยู่ จิตของเราจักไม่กระสับกระส่าย...” (ถ.ข. 17/1)

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย โรค ๒ อย่างนี้ ๒ อย่างเป็นไฉน คือโรคทางกาย ๑ โรคทางใจ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายผู้ปฏิญาณความไม่มีโรคด้วยโรคทางกาย ตลอดปีหนึ่งมีปรากฏ ผู้ปฏิญาณความไม่มีโรคตลอด ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง ผู้ปฏิญาณความไม่มีโรคแม้ยิ่งกว่า ๑๐๐ ปีบ้างมีปรากฏ ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่านี้ได้ปฏิญาณความไม่มีโรคทางใจแม้ครู่หนึ่ง สัตว์เหล่านั้นหาได้ยากในโลก เว้นจากพระชีณาสพ ฯ” (อง.จตุกก. 21/157)

การแสดงภาวะของผู้บรรลุนิพพานในฐานะที่เป็นผู้ไม่มีโรคหรือผู้มีสุขภาพดีนี้ ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (เพ็งอึ้ง: 249) เห็นว่าจะช่วยให้เข้าใจคุณค่าของการบรรลุนิพพานดีขึ้น เพราะปุถุชนมักสงสัยว่า ในเมื่อผู้บรรลุนิพพานปราศจากการแสวงหาและเสวยความสุขอย่างที่ปุถุชนนิยมกันอยู่ ท่านจะมีความสุขได้อย่างไร และนิพพานจะดีอย่างไร ความสุขจากนิพพานจึงมีลักษณะคล้ายกันกับความไม่มีโรค มีสุขภาพดี แข็งแรง ย่อมเป็นความสุข เป็นสภาวะที่สมบูรณ์ในตัวของมันเอง ดีกว่าการเจ็บป่วยหรือมีโรคประจำตัวอยู่ พออาการของโรคกำเริบขึ้นก็ทำให้เกิดความกระวนกระวายหรือทรมานทรมาย เมื่อได้ยาหรือวิธีแก้ไขอย่างใดอย่างหนึ่งมาระงับอาการนั้นลงได้ ก็มีความสุขไปคราวๆ หนึ่ง ยิ่งถ้าอาการนั้นรุนแรงมาก เวลาระงับลงได้ก็จะยิ่งรู้สึกมีความสุขมาก ซึ่งเปรียบเสมือนความสุขของปุถุชน

การแสดงเปรียบผู้บรรลุนิพพานในแง่ที่เป็นผู้ไม่มีโรค ยังได้แสดงให้เห็นขอบเขตของ “โรค” ในทัศนะของพุทธศาสนา ว่ามีความกว้างขวางไปถึงความทุกข์ทั้งปวงที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ โดยเฉพาะความทุกข์จากความยึดมั่นถือมั่น เอาสิ่งต่างๆ ที่ไม่มีตัวตนที่แท้จริงว่าเป็นตัวตน เป็นสิ่งแท้จริง เพราะไม่รู้ความจริงของธรรมชาติ การมุ่งแก้ไขปัญหาที่เกิดจากโรคหรือทุกข์ทั้งปวงของพุทธศาสนา หลักใหญ่จึงมุ่งไปสู่ต้นเหตุก็ต้องเข้าใจธรรมชาติที่เป็นจริงของสรรพสิ่ง ไม่หลงยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ไม่มียุติจริง ส่วนการแก้ปัญหาคือความทุกข์เฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นกับร่างกายหรือ “โรค” ตามความหมายที่เข้าใจกันในปัจจุบัน ก็ต้องทำเพื่อการเกื้อหนุนให้นำไปสู่การแก้ปัญหายุทธศาสตร์ทั้งปวงในที่สุดนั่นเอง ด้วยเหตุนี้จึงมีการเปรียบเทียบพระพุทธองค์เป็นดังแพทย์ (เวช) หมอยา (ภิกษุโก) หมอผ่าตัด (สัลลภักโต) (ม. อุ. 14/77) หรือเปรียบคัมภีร์ที่ใช้บรรเทาความเจ็บป่วยของมนุษย์และสรรพสัตว์บนโลก ดังข้อความในพระไตรปิฎกที่ว่า

“...พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงถอนรากะ โทสะ โมหะ และยาพิษทั้งปวงแล้ว เปรียบด้วยยา เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบรรเทาพยาธิ คือกิเลสและทุกข์เป็นอันมาก เปรียบเหมือนโอสถ เปรียบด้วยสายฟ้า เป็นมหาวิระ เรานิมนต์แล้ว...” (จุ.อป. 32/394)

“...ดูกรสุนัขขี้ต๊ะ เราอุปมาเปรียบเทียบดังนี้... คำว่าแผล เป็นชื่อของอายตนะภายใน ๖ โทษคือพิษ เป็นชื่อของอวิชชา ลูกศร เป็นชื่อของตัณหา เครื่องตรวจ เป็นชื่อของสติ ศาตรา เป็นชื่อของปัญญาของพระอรหันต์ หมอผ่าตัดเป็นชื่อของตถาคตผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้เองโดยชอบแล้ว...” (ม.อุ. 14/77)

“...ข้าแต่พระมหาวิระเจ้า ข้าพระองค์ก็ฉันทันนั้น อันอาญา คือ ภพคุณคามแล้ว ถูกเสียบด้วยหลาว คือ กรรม ถูกเวทนา คือ ความกระหายบีบคั้น ไม่ได้ความสุขในภพ ถูกไฟ ๓ กอง แผลเผาอยู่ ย่อมแสวงหาอุบายเครื่องพ้น ดังคนแสวงหาอุบายเพื่อฆ่ายาพิษ พึงแสวงหา ยา เมื่อแสวงหาอยู่ พึงพบยาเครื่องฆ่ายาพิษ ตัณยานั้นแล้วพึงมีสุข เพราะพ้นจากพิษฉันทันใด ข้าแต่พระมหาวิระเจ้า ข้าพระองค์ก็เหมือนคนอันยาพิษบีบคั้น ฉันทันนั้น ถูกอวิชชาบีบคั้นแล้ว ก็พึงแสวงหา ยา คือ สัทธรรม เมื่อแสวงหา ยา คือธรรมอยู่ ได้พบศาสนาของพระองค์ผู้ศากยบุตร อันเป็นของจริงอย่างเลิศสุดยอด โอสถ เป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวง ข้าพระองค์ตัณยา คือธรรมแล้ว ถอนยาพิษ คือ สังสารทุกข์ได้หมดแล้ว ข้าพระองค์ได้พบนิพพาน อัน ไม่แก่ไม่ตาย เป็นธรรมชาติเย็นสนิท...” (จุ.อป. 32/8)

สุขภาพในทัศนะของพุทธศาสนาในความหมายนี้ จึงได้แสดงให้เห็นขอบเขตอันกว้างขวางที่สุดของคำว่า “โรค” กับความหมายของ “สุขภาพดี” ในความหมายที่สูงที่สุดอีกเช่นกัน คือภาวะของการปราศจากโรคโดยสิ้นเชิง นั่นคือ นิพพาน

6.2.2.2 สุขภาพในความหมายของกุศลธรรม

อีกความหมายหนึ่งของภาวะปราศจากโรค หรือการมีสุขภาพดีในทัศนะของพุทธศาสนานั้น เป็นความหมายในทางธรรมของกุศล 1 ใน 4 ข้อ ได้แก่ อาโรคะ อนวัชชะ โกศลสัมภุต และสุขวิบาก ซึ่งมีความหมายแบบเดียวกับความหมายของนิพพานที่กล่าวถึงข้างต้น นั่นคือ สภาพที่จิตไม่มีโรค ไม่ถูกบีบคั้น ไม่กระสับกระส่าย เป็นจิตที่แข็งแรง คล่องแคล่ว สบาย ใช้งานได้ดี มีคุณภาพ เป็นต้น ซึ่งตรงกันข้ามกับความหมายหนึ่งของอกุศล คือ เป็นสภาพจิตที่มีโรค มีโทษ มีตำหนิ มีข้อเสียหายที่เกิดจากอวิชชา มีทุกข์ เป็นวิบาก เป็นสภาพที่ทำให้จิตเสียคุณภาพและเสื่อมสมรรถภาพ ซึ่งเป็นความหมายของสุขภาพที่เน้นโรคทางใจ (เพ็งอึ้ง: 164-165)

6.2.2.3 สุขภาพคือภาวะที่ปลอดจากนิรณ

อีกความหมายหนึ่งของภาวะทางธรรมที่เสมือนกับการหายจากโรค นั่นคือภาวะที่ปราศจากนิรณทั้ง 5 นิรณ คือ สิ่งที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม หรืออกุศลกรรมที่ทำให้จิตเศร้าหมอง และทำปัญญาให้อ่อนกำลัง (พระธรรมปิฎก, 2543-ข: 195) การละนิรณได้จึงเหมือนกับการหายจากโรค พระพุทธองค์ได้ตรัสเปรียบเทียบในเรื่องนี้ว่า

“...ดูกรอัมพวัฏฐะ เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงเป็นผู้มีอาพาธ ถึงความลำบาก เจ็บหนัก บริโภคอาหารไม่ได้และไม่มีกำลังกาย สมัยต่อมา เขาพึงหายจากอาพาธนั้น บริโภคอาหารได้ และมีกำลังกาย เขาจะพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราเป็นผู้มีอาพาธ ถึงความลำบาก เจ็บหนักบริโภคอาหารไม่ได้และไม่มีกำลังกาย บัดนี้เราหายจากอาพาธนั้นแล้ว บริโภคอาหารได้ และมีกำลังกายเป็นปกติ ดังนี้เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส มีความไม่มีโรคนั้นเป็นเหตุ ฉันทใด...

....ดูกรอัมพวัฏฐะ ภิกษุพิจารณาเห็นนิรณ ๕ ประการเหล่านี้ที่ยังละไม่ได้ในตนเหมือนหนึ่ เหมือนโรค เหมือนเรือนจำ เหมือนความเป็นทาส เหมือนทางไกล กันดาร และเธอพิจารณาเห็นนิรณ ๕ ประการที่ละได้แล้วในตน เหมือนความไม่มีหนึ่ เหมือนความไม่มีโรค เหมือนการพ้นจากเรือนจำ เหมือนความเป็นไท เก่งตน เหมือนภูมิสถานอันเกษม ฉันทนั้นแล.” (ที.สี. 9/163)

ความหมายของสุขภาพทั้ง 3 แบบข้างต้น เป็นด้านที่ยังไม่มีการพูดถึงมาก่อนเลยในแวดวงสุขภาพ โดยเฉพาะการมองว่าเป็นภาวะแห่งการดับกิเลส ดับทุกข์ไปอย่างสิ้นเชิง เพราะเป็นการให้ความหมายของการเจ็บป่วยที่กว้างขวางไปถึงความทุกข์ที่ละเอียดอ่อนที่สุด คือความทุกข์ที่เกิดจากการยึดมั่นในตัวตน และความทุกข์ที่สังคมปัจจุบันทั่วไปถือว่าเป็นความสุข เช่น ทุกข์ที่เกิดจากการติดอยู่ในรสของกาม ที่พระพุทธองค์เปรียบดังความสุขของคนที่เป็นโรคเรื้อรังที่เกิดจากการอย่างแผล เกาแผล ที่แม้ดูเหมือนว่าจะมีความสุขแต่ก็ระคนไปด้วยความทุกข์ที่ติดตามมา แม้ในปัจจุบันได้มี

ความพยายามขยายความหมายของสุขภาพไปยังแง่มุมทางจิตวิญญาณ (spiritual health) แล้ว แต่ก็ยังเป็นจิตวิญญาณที่มีความหมายต่างไปจากสิ่งที่พุทธศาสนาหมายถึง

6.2.2.4 ร่างกายแม้ในยามแข็งแรงปกติ ก็เป็นโรค

ความหมายอีกนัยหนึ่งของโรคตามทัศนะของพุทธศาสนา คือ การเห็นร่างกายนี้ว่าโดยปกติธรรมดาไม่ว่าจะเจ็บป่วยหรือไม่ก็ตาม ก็มีโรค มีความแก่ และความตายพร้อมอยู่ในทุกขณะอยู่แล้ว เพื่อมิให้เกิดความประมาทในความแข็งแรงไม่มีโรค ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ดูกรอาณนที ชื่อนี้เป็นอย่างนั้น ชราธรรมย่อมมีในความเป็นหนุ่มสาว พยาธิธรรมย่อมมีในความไม่มีโรค มรณธรรมย่อมมีในชีวิต...” (ส.ม. 19/964) แม้ในขณะที่ร่างกายยังแข็งแรงดีท่านก็ยังชี้ให้เห็นถึงความบอบบาง ความน่ารังเกียจของร่างกายว่าเป็นกองที่รวมแห่งโรคหรือทุกข์ หรือ“เป็นรังแห่งโรค” (จุ.ธ. 25/21) หากมีความยึดมั่นถือมั่นในร่างกายของตนมาก ยิ่งทำให้เกิดทุกข์ตามมาได้มาก มีพุทธพจน์แสดงถึงทัศนะในด้านนี้ไว้หลายแห่ง เช่น

“...ดูกรมาคณทียะ กายนี้แลเป็นดังโรคเป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นความลำบาก เป็นความเจ็บไข้...” (ม.ม. 13/288)

“...อันที่จริง กายนี้กระสับกระส่าย เป็นดังว่าฟองไข่ อันผิวหนังหุ้มไว้ ดูกรคฤหบดี ก็บุคคลผู้บริหารกายนี้อยู่ พึงรับรองความเป็นผู้ไม่มีโรคได้แม้เพียงครู่เดียว จะมีอะไรเล่า นอกจากความเป็นคนเขลา” (ส.ข. 17/1)

“...คำว่าผืนนี้แล เป็นชื่อของกายอันประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ นี้ มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เจริญขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมสด มีความไม่เที่ยง ต้องลู่ไปล่นวอดพ้น มีความกระจัดกระจายเป็นธรรมดา กายนี้มีปากแผล ๔ แห่ง มีปากแผลที่ยังไม่แตก ๔ แห่ง สิ่งใดสิ่งหนึ่งย่อมไหลออกจากปากแผลนั้น สิ่งนั้นเป็นของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียดทั้งนั้น สิ่งใดสิ่งหนึ่งย่อมไหลเข้า สิ่งนั้นเป็นของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียดทั้งนั้น ฉะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ เธอทั้งหลายจงเบื่อหน่ายในกายนี้ ฯ” (อง.นวก. 23/219)

ความหมายของสุขภาพในส่วนนี้ชี้ให้เห็นทัศนะต่อสุขภาพภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนาว่าแตกต่างไปจากความเข้าใจเกี่ยวกับสุขภาพที่เข้าใจในปัจจุบันอย่างชัดเจนอีกมุมหนึ่ง กล่าวคือ พุทธศาสนาเห็นว่าสุขภาพกายที่แข็งแรงสมบูรณ์ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่จริง ถึงดูเหมือนว่ามีอยู่แต่ก็แทรกไปด้วยความชรา ความมีโรค และความตายอยู่เสมอ อีกทั้งโดยธรรมชาติร่างกายก็เป็นที่รวมแห่งโรค ความน่ารังเกียจ ไม่สะอาด และเป็นสิ่งบอบบางอยู่แล้ว การจะทำให้ร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงไม่มีโรคตลอดไปจึงเป็นไปได้ ผิดกับวงการสุขภาพในขณะนี้ที่พยายามเสนอหรือสร้างความหวังให้กับคนในสังคมว่าจะทำให้คนมีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์อยู่เสมอได้ ทำให้เห็นว่าการเป็นโรค การเจ็บป่วยกลายเป็นสิ่งผิดปกติที่เกิดกับร่างกายที่ต้องหาทางกำจัดให้เร็วที่สุด ด้วยการใช้ความรู้และเทคโนโลยี

ที่พัฒนาก้าวหน้าขึ้นทุกขณะ โดยสูญเสียทรัพยากรจำนวนมากไปเพื่อการนี้ และทำให้คนจำนวนมากต้องทุ่มเทแรงกายทำงานอย่างหนัก เพื่อเก็บเงินมาเป็นค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพโดยหวังว่าจะทำให้ตนเองแข็งแรงปราศจากโรคตลอดไป หรือหวังว่าจะหนีจากความตายได้

6.2.2.5 การยังติดข้องอยู่ในกาม วิตกวิจารณ์ ปิติ ฯลฯ เป็นโรค

พุทธศาสนายังเห็นอีกว่าจิตที่ติดข้องอยู่กับกิเลสในระดับต่างๆ ได้แก่ กามคุณ วิตกวิจารณ์ ปิติ อุเบกขา สัญญามนสิการร่วมกับรูป สัญญามนสิการร่วมกับอากาสนัญญาตนะ สัญญามนสิการร่วมกับวิญญาณัญญาตนะ สัญญามนสิการร่วมกับอากิญจัญญาตนะ สิ่งเหล่านี้จะถูกเปรียบเทียบว่าเป็นดุจดังโรคที่เกิดขึ้นกับใจ เมื่อเทียบกับภาวะนิพพานที่ไม่มีสิ่งเหล่านี้ให้ติดข้องอยู่เลย จึงเป็นภาวะที่มีความสุขอย่างยิ่ง ซึ่งพระสารีบุตรได้ใช้เหตุผลนี้ตอบพระอุทายีว่า นิพพานไม่มีเวทนาแล้วจะมีความสุขได้อย่างไร โดยกล่าวว่า

“...ดูกรอาวุโส นิพพานนี้ไม่มีเวทนานั้นแหละเป็นสุข... ดูกรอาวุโส ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัตว์จากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานอยู่ ถ้าเมื่อภิกษุนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมข้อนี้ สัญญามนสิการอันสหระตด้วยกามย่อมพึงช้าน ช้อนั้นเป็นอาพาธของเธอเปรียบเหมือนความทุกข์พึงเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีความสุข เพียงเพื่อเบียดเบียนฉันทใด สัญญามนสิการอันสหระตด้วยกามเหล่านั้น ย่อมพึงช้านแก่ภิกษุนั้น ช้อนั้นเป็นอาพาธของเธอ ฉันทนั้นเหมือนกัน ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกอาพาธนั้นว่าเป็นความทุกข์ ดูกรอาวุโส นิพพาน เป็นสุขอย่างไร ท่านจะพึงทราบได้โดยปริยายแม่น้ำ...” (อญ.นวก. 23/238)

6.2.2.6 ความเจ็บป่วย ผิดปกติทางกาย คือ โรค

พุทธศาสนาเองก็ยอมรับว่าอาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นทางกายจำนวนมากเป็นทุกขเวทนา เป็นโรคที่จำเป็นต้องอาศัยการรักษาด้วยยา ด้วยการผ่าตัด หรืออื่นๆ ให้บรรเทา มีชื่อโรคจำนวนหนึ่งที่ได้ระบุไว้ในพระไตรปิฎก ซึ่งมีทั้งส่วนที่รู้จักกันดีในปัจจุบันและชื่อโรคหรือความผิดปกติของร่างกายที่ไม่เป็นที่รู้จักแล้วในปัจจุบัน เช่น ในคำอธิบายพระสูตรของพระสารีบุตรที่กล่าวถึงทุกข์ที่เกิดจากสังขาร และเอ่ยถึงชื่อโรคและกลุ่มของโรคทางกายที่ทำให้เกิดทุกข์ไว้ต่างๆ กัน ดังนี้

“...โรคทางจักขุ โรคทางตา โรคทางจมูก โรคทางลิ้น โรคทางกาย โรคทางศีรษะ โรคทางหู โรคทางปาก โรคทางฟัน โรคไธ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่องซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอญคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหืดเปื่อย โรคหืดด้าน โรคคุดทะราด หูด โรคละลอก โรคคุด ทะราดบวม โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดียด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวงด้วยอาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็น

สมุฏฐาน อาพาธมีสมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดแต่ฤดูแปร
 ปรวน อาพาธเกิดขึ้นเพราะการบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดขึ้นแต่ความเพียร
 เกินกำลัง อาพาธเกิดแต่ผลกระทบ ด้วยความหนาว ด้วยความร้อน ด้วยความหิว
 ด้วยความกระหาย ด้วยความปวดอุจจาระ ด้วยปวดปัสสาวะ ด้วยความทุกข์เกิด
 แต่สัมผัสแห่ง เหลือบ ยุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลาน...” (ขุ.ม. 29/51)

ความหมายของสุขภาพ โรค และความเจ็บป่วยโดยนัยนี้ ไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นทัศนะภายใต้
 กระบวนทัศน์พุทธศาสนาโดยตรง แต่เป็นการรับรู้เกี่ยวกับการเจ็บป่วยทางกายของสังคมในยุคนั้นที่
 ไม่เกี่ยวข้องว่าจะมีพุทธศาสนาเกิดขึ้นหรือไม่ หรือไม่ว่าคนนั้นนับถือศาสนาใด การรับรู้เกี่ยวกับโรค
 หรือความทุกข์ส่วนนี้น่าจะเป็นสิ่งที่รับรู้ได้ทั่วไป ซึ่งจะเห็นได้ว่าแม้จะมีความสอดคล้องกับความ
 เข้าใจในยุคปัจจุบันมาก แต่ยังมีบางส่วนที่ต่างกันไป เช่น การระบุโรคหรือความผิดปกติอย่างกว้างๆ
 หรือบอกสาเหตุกว้างๆ ที่สะท้อนถึงวิธีมองความเจ็บป่วยของคนยุคนั้นไม่ได้เจาะจงเหมือนทุกวันนี้
 เนื่องจากความแตกต่างที่เกิดขึ้นจากความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับร่างกาย และบริบทในการดำรงชีวิตที่
 แตกต่างกันมาก เนื่องจากเวลาที่ต่างกันกว่า 2,600 ปี

มุมมองต่อความเจ็บป่วยทางกายในทัศนะของพุทธศาสนา อาจมีความแตกต่างจากทัศนะ
 ของการแพทย์แผนปัจจุบันที่สำคัญอีกส่วนหนึ่ง คือ การให้ความสำคัญหรือลำดับความรุนแรงของ
 โรคต่างกัน ในยุคปัจจุบันวงการแพทย์ให้ความสำคัญกับโรคที่ทำให้เสียชีวิตง่ายว่าเป็นโรคที่มีความ
 รุนแรงสูงสุด แต่ในทัศนะของพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับโรคที่มีผลขัดขวางการพัฒนาดนไป
 สู่เป้าหมายสูงสุดไว้มากกว่า โรคที่มีอันตรายต่อชีวิตหรือมีทุกขเวทนามากก็ขัดขวางการพัฒนาดนได้
 มากสมควรต้องกำจัดออกไป แต่ทุกข์ที่แม้จะยังไม่อันตรายถึงชีวิต เช่น ทุกข์ที่เกิดจากความหิว ถือว่า
 เป็นตัวขัดขวางการบรรลุธรรม ทำให้ขาดสมาธิในการฟังธรรม ไม่สามารถใช้ความเพียรได้ จึงถูกให้
 ความสำคัญในการเร่งกำจัดออกไปด้วยเช่นกัน

จะเห็นได้ว่าแม้ในส่วนของโรคทางกายที่ปรากฏอย่างชัดเจน แต่ด้วยกระบวนทัศน์ที่ต่างกัน
 ก็ทำให้การให้ความสำคัญ กับอาการที่เกิดขึ้นต่างกัน การที่กระบวนทัศน์พุทธศาสนาให้
 ความสำคัญกับการพัฒนาดนเพื่อการพ้นจากทุกข์ทั้งปวงไว้สูงมาก ความเจ็บป่วยที่เป็นอุปสรรคต่อ
 การพัฒนาดนดังกล่าวมากจะถูกให้ความสำคัญไว้มาก

6.3 สาเหตุของการป่วย

เมื่อความหมายและขอบเขตของสุขภาพและการเจ็บป่วยภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนา
 กว้างขวางกว่าและให้ความสำคัญกับโรคทางใจมาก สาเหตุของการเจ็บป่วยและการเกิดโรค
 ภายใต้กระบวนทัศน์นี้จึงมีขอบเขตเกินไปกว่าเรื่องเชื้อโรค ความบกพร่องความเสื่อมของอวัยวะ
 การได้รับอุบัติเหตุหรือได้รับสารพิษดังที่เข้าใจกันในปัจจุบัน สาเหตุของการป่วยตามกระบวนทัศน์
 พุทธศาสนาสามารถจำแนกออกได้เป็น 5 สาเหตุหลักที่สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด นั่นคือ เกิดจากการ

ไม่รู้ไม่เข้าใจความจริงของธรรมชาติ เกิดจากการอบรมกายอบรมจิตไม่เหมาะสม เกิดจากผลของกรรม เกิดจากสิ่งแวดล้อมหรือเหตุปัจจัยที่ไม่เหมาะสม และเกิดจากกฎศีลวิญญาน

6.3.1 เกิดจากการไม่รู้ไม่เข้าใจความจริงของธรรมชาติ

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (2544: 74-75) ได้แสดงความสัมพันธ์ของการมีกิเลส การไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักความจริงในธรรมชาติว่าเป็นสาเหตุของโรคทางกาย ทางจิต รวมถึงปัญหาต่างๆ ในสังคม ไว้อย่างน่าสนใจว่าความไม่รู้สิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น (อวิชชา หรือ โมหะ) คือต้นเหตุทำให้ยากได้อย่างเห็นแก่ตัวหรือโลภะ เมื่อขัดข้องหรือถูกขัดขวางและไม่มีปัญญารู้เท่าทันก็เกิดโทสะความขัดใจ และคิดทำลาย จากกิเลสรากเหง้าทั้ง 3 อย่างนี้ กิเลสรูปต่างๆ ก็เกิดขึ้นมากมาย เช่น ความหวงแหน ตระหนี่ ริษยา ความหวาดระแวง ความฟุ้งซ่าน ความวิตกกังวล ความหวาดกลัว ความพยายาม ฯลฯ เป็นการระดมสร้างปัจจัยแห่งความขัดแย้งให้เกิดขึ้นในตัวมากขึ้นๆ และกิเลสอันเป็นเครื่องหมายแห่งความขัดแย้งเหล่านี้ ย่อมกลายเป็นสิ่งสำหรับกีดกัน จำกัด และแยกตนเองออกจากความประสานกลมกลืนของกระบวนการแห่งธรรมชาติ ความขัดแย้งต่อธรรมชาตินี้ ย่อมส่งผลร้ายสะท้อนกลับมาบีบคั้นกดดันบุคคลนั่นเอง เป็นการลงโทษโดยธรรมชาติ ทุกข์ในธรรมชาติ หรือสังขารทุกข์ จึงแสดงผลออกมาเป็นความรู้สึกทุกข์ที่รู้สึกได้ในตัวคน เช่น

- เกิดความรู้สึกคับแค้น มีด ขุนมัว อึดอัด เปรี้ยวร้อน กระวนกระวาย กัดกรุ่น
- เกิดผลร้ายต่อบุคลิกภาพ และก่ออาการทางร่างกาย เช่น โรคภัยไข้เจ็บ
- ความทุกข์ที่เป็นอาการปกติทางร่างกายอันเป็นธรรมดาสังขาร เช่น ความเจ็บปวดในยามป่วยไข้ ทวีความรุนแรงเกินกว่าที่ควรจะเป็นตามปกติของมัน เพราะการเข้าไปยึดด้วยตัณหา อุปาทาน เป็นการซ้ำเติมตนเองหนักยิ่งขึ้น
- เป็นการก่อทุกข์ ความขัดแย้ง ความคับแค้น อึดอัด ขุนมัว ให้เกิดแก่คนอื่น ๆ ขยายวงกว้างออกไป
- เมื่อคนส่วนใหญ่ในสังคมแต่ละคน ต่างระดมสร้างกิเลสขึ้นมาปิดกัน แยกตนเองด้วยความเห็นแก่ตัว ความขัดแย้งต่างๆ ก็เกิดเพิ่มพูนมากขึ้น สังคมก็เสื่อมโทรมเดือดร้อน เพราะผลกระทบร่วมกันของคนในสังคม

บทวิเคราะห์ของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกดังกล่าว แสดงกระบวนการทำให้สังขารทุกข์เกิดกลายเป็นทุกข์เวทนาหรือความทุกข์แท้ๆ (ทุกข์ทุกข์) หรือ โรค ตั้งแต่ในความหมายที่กว้างลงมาถึงความหมายที่มุ่งเฉพาะความผิดปกติที่เกิดขึ้นกับร่างกาย ซึ่งจะเห็นได้ว่าความไม่รู้สิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นตามธรรมชาติหรืออวิชชาหรือโมหะนั้น และการใช้ชีวิตไม่สอดคล้องกับกฎธรรมชาตินี้เอง คือต้นตอของการเกิดโรคหรือการมีความทุกข์ของกาย ใจ และสังคมในลักษณะต่างๆ

มีพุทธพจน์ที่ตรัสว่าการยึดถือในความเป็นตัวตน ความไม่รู้ เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้มนุษย์ต้องมีความทุกข์ทั้งกายและใจ การที่จะพ้นจากโรคนี้นี้จึงต้องละความสำคัญตนนี้ให้ได้ โดยตรัสว่า

“...ดูกรภิกษุ ความสำคัญตนจัดเป็นโรค เป็นหัวผี เป็นลูกศร ก็ท่านเรียกบุคคลว่า เป็นมุนีผู้สงบแล้ว เพราะล่วงความสำคัญตนได้ทั้งหมดเทียว และมุนีผู้สงบแล้วแล ย่อมไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่กำเริบ ไม่ทะเยอทะยาน แม้มุนีนั้นก็ไม่มีความที่จะต้องเกิด เมื่อไม่เกิด จักแก่ได้อย่างไร เมื่อไม่แก่ จักตายได้อย่างไร เมื่อไม่ตายจักกำเริบได้อย่างไร เมื่อไม่กำเริบ จักทะเยอทะยานได้อย่างไร...” (ม.อ. 14/693)

แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าพระอรหันต์ผู้ละวางตัวตนได้อย่างสิ้นเชิง เป็นผู้รู้และเข้าใจกฎความเป็นจริงของธรรมชาติ และใช้ชีวิตอย่างสอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ จะไม่เกิดความเจ็บป่วยทางกายใดๆ ขึ้นอีกเลย แต่การเข้าใจว่าการเจ็บป่วยเป็นปรากฏการณ์ธรรมดาอย่างหนึ่งของชีวิต ทำให้ท่านเหล่านั้นมีท่าทีที่ถูกต้องต่อการเจ็บป่วย ไม่ทำให้การเจ็บป่วยทางกาย กลายเป็นความเจ็บป่วยทางใจร่วมด้วย ซึ่งพระอรหันต์ผู้รู้และเข้าใจกฎความเป็นจริงของธรรมชาติแล้วจะ ไม่มีความเจ็บป่วยทางใจเกิดขึ้นอีกเลย การที่ท่านกล่าวถึงการไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตายอีกต่อไป จึงหมายถึงการไม่เกิดโรคหรือความทุกข์ทางใจทั้งปวงเป็นสำคัญ

พระพุทธเจ้ายังทรงเปรียบเทียบมนุษย์ส่วนหนึ่งที่ยังไม่มีโอกาสได้ฟังธรรมว่า เป็นเสมือนคนไข้ที่รอรับการเยียวรักษา นั่นคือ รอฟังธรรมของพระองค์ ซึ่งจะช่วยให้เขาพ้นไปจากความเจ็บป่วยหรือทุกข์ที่มีอยู่เป็นลำดับไปได้ ทำให้พระองค์และสาวกต้องเผยแผ่ธรรมะออกไปเพื่อให้คนเหล่านั้นได้รับรู้ ดังข้อความในพระไตรปิฎก ที่ว่า

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉันทันั้นเหมือนกัน บุคคลซึ่ง เปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคลผู้เปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวกนั้นเป็นโชน คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นพระตถาคตหรือไม่ได้เห็นก็ตาม ได้ฟังธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้วหรือไม่ได้ฟังก็ตาม ย่อมไม่หยั่งลงสู่ความเห็นชอบในกุศลธรรม คือ จตุรมารคได้เลย บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นพระตถาคตหรือไม่ได้เห็นก็ตาม ได้ฟังธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้วหรือไม่ได้ฟังก็ตาม ย่อมไม่หยั่งลงสู่ความเห็นชอบในกุศลธรรม คือ จตุรมารค บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นพระตถาคต จึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบในกุศลธรรม คือ จตุรมารค เมื่อไม่ได้เห็นย่อมไม่หยั่งลงสู่ความเห็นชอบ ได้ฟังธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว จึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบในกุศลธรรม คือ จตุรมารค เมื่อไม่ได้ฟังย่อมไม่หยั่งลงสู่ความเห็นชอบ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาบุคคลทั้ง ๓ จำพวกนั้น เพราะอาศัยบุคคลผู้ที่ได้เห็นพระตถาคต จึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบในกุศลธรรม คือ จตุรมารค เมื่อไม่ได้เห็นย่อมไม่หยั่งลงสู่ความเห็นชอบ ได้ฟังธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศแล้ว จึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบในกุศลธรรม คือ จตุรมารค เมื่อไม่ได้ฟังย่อมไม่หยั่งลง นี่แล เราจึงอนุญาตการแสดงธรรมไว้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย และก็เพราะอาศัยบุคคลนี้ จึงควรแสดงธรรมแม้แก่บุคคลอื่นๆ ดูกรภิกษุทั้ง

หลาย บุคคลซึ่งเปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวกนี้แล มีปรากฏอยู่ในโลกฯ” (อง.ติก. 20/461)

ในทัศนะของพุทธศาสนาการไม่รู้ไม่เข้าใจในสภาพความเป็นจริงของสรรพสิ่งตามที่มันเป็น คือต้นเหตุของปัญหาของโรคในความหมายที่เป็นทุกข์ทั้งปวง ที่ควรต้องเข้าใจและพยายามแก้ไขในทุกๆ โอกาสที่เป็นไปได้เพื่อที่จะไม่ทุกข์อีกต่อไป

6.3.2 เกิดจากการไม่อบรมกายอบรมจิตไม่สมดุล

ในสมัยพุทธกาลมีการฝึกปฏิบัติทั้งทางกายและทางจิตเพื่อการพ้นทุกข์อยู่หลายวิธี จากการฝึกดังกล่าวในลักษณะที่ไม่สมดุลเชื่อกันว่าจะทำให้เกิดความเจ็บป่วยทางกายที่รุนแรงเกิดขึ้นได้ ทำให้มีผู้สงสัยว่าการปฏิบัติตามแนวทางของพุทธศาสนาจะทำให้เกิดความเจ็บป่วยขึ้นหรือไม่ ดังที่ปรากฏในมหาสังกสูตร โดยสังกนิกคร์ณ ได้ทูลถามเรื่องนี้ต่อพระพุทธเจ้าว่า

“...พระโคตมผู้เจริญมีสมณะและพราหมณ์พวกหนึ่งหมั่นประกอบกายภาวนาอยู่ แต่หาได้หมั่นประกอบจิตภาวนาไม่. สมณะและพราหมณ์พวกนั้น ย่อมประสบทุกข์เวทนาอันเกิดในสรีรกาย. พระโคตมผู้เจริญ เรื่องเคยมีมาแล้ว เมื่อบุคคลอันทุกข์เวทนาอันเกิดในสรีรกายกระทบเข้าแล้ว ความขัดขาก็มีบ้างหทัยจักแตกบ้าง เลือดอันร้อนจักพลุ่งออกจากปากบ้าง (พวกที่บำเพ็ญกายภาวนานั้น) จักถึงความเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านบ้าง จิตอันหันไปตามกายของผู้นั้น ก็เป็นไปตามอำนาจกาย. นั้นเป็นเพราะอะไร? เป็นเพราะไม่อบรมจิต. พระโคตมผู้เจริญ มีสมณะและพราหมณ์พวกหนึ่ง หมั่นประกอบจิตภาวนาอยู่ แต่หาได้หมั่นประกอบกายภาวนาไม่. สมณะและพราหมณ์พวกนั้น ย่อมประสบทุกข์เวทนาอันเกิดขึ้นในจิต. พระโคตมผู้เจริญ เรื่องเคยมีมาแล้ว เมื่อบุคคลอันทุกข์เวทนาอันเกิดขึ้นในจิตกระทบเข้าแล้ว ความขัดขาก็มีบ้าง หทัยจะแตกบ้าง เลือดอันร้อนจักพลุ่งออกจากปาก (พวกที่บำเพ็ญจิตภาวนานั้น) จักถึงความเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านบ้าง กายอันหันไปตามจิตของผู้นั้น ก็เป็นไปตามอำนาจจิต. นั้นเป็นเพราะอะไร? เป็นเพราะไม่อบรมกาย. พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้ามีความดำริว่า หมู่สาวกของพระโคตม ย่อมหมั่นประกอบจิตภาวนาอยู่โดยแท้แต่หาได้หมั่นประกอบกายภาวนาอยู่ไม่. (ม.ญ. 12/406)

ในเรื่องนี้ พระพุทธองค์ไม่ได้ตรัสยืนยันว่าการฝึกปฏิบัติคือการอบรมกายอบรมจิตอย่างไม่สมดุลแบบที่นิคคร์ณทูลถามจะเป็นต้นเหตุของการเจ็บป่วยทางกายที่รุนแรงดังกล่าวหรือไม่ โดยพระองค์ได้ย้อนถามถึงความหมายของการอบรมกายอบรมจิตแบบที่นิคคร์ณถกเถียงสนทนาเข้าใจว่าคืออะไร จากนั้นทรงได้แสดงความหมายของการอบรมกายอบรมจิตในพุทธศาสนา โดยพระองค์ได้ตรัสตอบคำถามนี้ ดังนี้

“พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอัคคิเวสสนะ ก็บุคคลที่มีกายมิได้อบรม มีจิตมิได้อบรม เป็นอย่างไร? ดูกรอัคคิเวสสนะ ปุณฺชนในโลกนี้ ผู้มิได้สดับ มีสุขเวทนาเกิดขึ้น เขาถูกสุขเวทนากระทบเข้าแล้ว มีความยินดีนักในสุขเวทนา และถึงความเป็นผู้ยินดีนักในสุขเวทนา สุขเวทนาของเขานั้นย่อมดับไปเพราะสุขเวทนาดับ ก็มีทุกขเวทนาเกิดขึ้น เขาถูกทุกขเวทนากระทบเข้าแล้ว ก็เศร้าโศก ลำบากใจ รำพัน คร่ำครวญ ตบอ กถึงความหลงใหล แม้สุขเวทนานั้นเกิดขึ้นแก่เขาแล้ว ก็ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่มีได้อบรมกาย แม้ทุกขเวทนาเกิดขึ้นแล้ว ก็ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่มีได้อบรมจิต ดูกรอัคคิเวสสนะ แม้สุขเวทนาเกิดขึ้นแก่ปุณฺชนคนใดคนหนึ่ง ก็ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่มีได้อบรมกาย แม้ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่มีได้อบรมจิตทั้งสองอย่างดังนี้ ดูกรอัคคิเวสสนะ บุคคลที่มีกายมิได้อบรม มีจิตมิได้อบรม เป็นอย่างนี้แหละ.

ดูกรอัคคิเวสสนะ ก็บุคคลที่มีกายอบรมแล้ว มีจิตอบรมแล้วเป็นอย่างไร? ดูกรอัคคิเวสสนะ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้ได้สดับ มีสุขเวทนาเกิดขึ้น เขาถูกสุขเวทนากระทบเข้าแล้ว ไม่มีความยินดีนักในสุขเวทนา และไม่ถึงความเป็นผู้ยินดีนักในสุขเวทนา สุขเวทนาของเขานั้นย่อมดับไป เพราะสุขเวทนาดับ ก็มีทุกขเวทนาเกิดขึ้น เขาถูกทุกขเวทนากระทบเข้าแล้วก็ไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน คร่ำครวญ ตบอ กไม่ถึงความหลงใหล แม้สุขเวทนานั้นเกิดขึ้นแก่อริยสาวกแล้ว ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่ได้อบรมกาย แม้ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่ได้อบรมจิต ดูกรอัคคิเวสสนะ แม้สุขเวทนาเกิดขึ้นแก่อริยสาวกผู้ใดคนหนึ่ง ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่ได้อบรมกาย แม้ทุกขเวทนาเกิดขึ้นก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่ได้อบรมจิตทั้งสองอย่างนี้ ดังนี้ ดูกรอัคคิเวสสนะ บุคคลที่มีกายอบรมแล้ว มีจิตอบรมแล้วเป็นอย่างนี้แหละ.

จะเห็นได้ว่าผลลัพธ์หรือโรคที่เกิดจากการไม่อบรมกายอบรมจิตหรือทำอย่างไม่สมควรในความหมายของพุทธศาสนา ก็คือการถูกทุกขเวทนา (โรค) ครอบงำทั้งทางร่างกายและจิตใจ และผลจากการอบรมกายอบรมจิตตามแนวพุทธศาสนาก็คือปลอดจากทุกขเวทนา (โรค) นั้น ซึ่งเป็นการย้ายจุดยืนของพุทธศาสนาเกี่ยวกับความหมายของโรคที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญไว้อีกครั้งหนึ่งด้วย

6.3.3 เกิดจากผลของกรรม

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าหลักกรรมเป็นหลักการสำคัญอย่างหนึ่งของพุทธศาสนา ที่ใช้อธิบายถึงผลการเกิดขึ้นของสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะในส่วนที่เกิดกับมนุษย์ที่มีเจตน์จำนง หรือความตั้งใจประกอบอยู่กับการกระทำต่างๆ ความเจ็บป่วยทั้งในส่วนของร่างกายและจิตใจ ไม่ว่าความเป็นคนมักหุนหันดุจโกรธ อยากได้ คิดร้ายคนอื่น จิตใจขุ่นมัวอยู่ตลอดเวลา หรือการเจ็บป่วยที่เป็นโรคทางกายต่างๆ ก็สามารถอธิบายถึงสาเหตุได้ด้วยหลักของกรรม ซึ่งก็คือผลสืบเนื่องมาจากการกระทำที่ไม่สอดคล้อง

กับกฎของธรรมชาติในอดีต นับแต่วินาทีนี้ลงไปจนถึงอดีตชาติ ซึ่งในพระไตรปิฎกได้มีการแสดงให้เห็นถึงผลของกรรมที่มีต่อโรคและการเจ็บป่วยเหล่านี้ไว้มากมาย ซึ่งจะยกมาแสดงพอสังเขป ดังนี้

จากอุพกัมมวิภังคสูตร หรือพระสูตรว่าด้วยการจำแนกกรรมสูตรเล็ก สุกกมณพโตเทยยบุตร ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าถึงปัจจัยที่ทำให้มนุษย์เกิดมาแตกต่างกัน ซึ่งพระองค์ได้ตรัสถึงผลของการกระทำในอดีตที่ทำให้มนุษย์เกิดมาแตกต่างกันไว้หลายประการ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ เช่น

“... ดูรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง เป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการประหารประหาร ไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต เขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พรังพร้อม สมาทนไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีอายุสั้น ดูรมาณพปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีอายุสั้นนี้ คือ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง เป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการประหารประหาร ไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต ฯ (ม. อุ. 14/582)

“ดูรมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตามเป็นผู้มีปรกติเบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ หรือก้อนดิน หรือท่อนไม้ หรือศาสตราเขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พรังพร้อม สมาทนไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีโรคมามาก ดูรมาณพปฏิบัติเป็นไปเพื่อมีโรคมามากนี้ คือ เป็นผู้ที่มีปรกติเบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ หรือก้อนดิน หรือท่อนไม้ หรือศาสตราฯ” (ม.อุ. 14/584)

พุทธพจน์ที่ยกมาจะเห็นได้ว่า การกระทำที่ไม่เหมาะสมที่เป็นการเบียดเบียนทำร้ายชีวิตผู้อื่น การเป็นคนมักโกรธ ขัดเคือง มีผลต่อการมีชีวิตที่ลำบาก ส่งผลให้มีปัญหาสุขภาพในอนาคตได้ นอกจากนี้ ยังมีการทำกรรมอื่นๆ ที่มีผลต่อสุขภาพอีก เช่น

“ดูรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใดดำบริภาษเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย กล่าวโทษพระอริยะ ภิกษุนั้นจะไม่พึงถึงความฉิบหาย ๑๐ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งข้อนี้มีใช้ฐานะ มิใช่โอกาส ความฉิบหาย ๑๐ อย่างเป็นไฉน คือ ภิกษุนั้นไม่บรรลुธรรมที่ยังไม่บรรลु ๑ เสื่อมจากธรรมที่บรรลุแล้ว ๑ สัทธิธรรมของภิกษุนั้นย่อมไม่ผ่องแผ้ว ๑ เป็นผู้เข้าใจว่าตนได้บรรลุในสัทธิธรรมทั้งหลาย ๑ เป็นผู้ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ ๑ ต้องอาบัติเศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง ๑ ย่อมถูกรโรคอย่างหนึ่ง ๑ ถึงความเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่าน ๑ เป็นผู้หลงใหลกระทำกาละ ๑ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ๑” (อง.ทสก. 24/88)

หรือในกรณีของพระโกกาลิก ที่กล่าวโทษพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ ว่า “เป็นผู้มีความปรารถนาลามก ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามก” แม้พระพุทธเจ้าได้ทรงเตือนแล้วถึง 3 ครั้งก็ไม่รับฟัง การกระทำความผิดดังกล่าวส่งผลดังนี้

“...เมื่อโกกาลิกภิกษุหลีกไปแล้วไม่นาน ร่างกายมีตุ่มเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดเกิดขึ้นทั่วตัว ตุ่มเหล่านั้นเท่าเมล็ดถั่วเขียว แล้วก็โตเท่าเมล็ดถั่วดำ แล้วก็โตเท่าเมล็ดพุทรา แล้วก็โตเท่าเมล็ดกระเบา แล้วก็โตเท่าผลมะขามป้อม แล้วก็โตเท่าผลมะตูมอ่อน แล้วก็โตเท่าผลมะตูมแก่ แล้วจึงแตกหนองและเลือดหลังไหลออก ได้ยินว่า โกกาลิกภิกษุนั้นนอนบนใบตองกล้วยเหมือนปลาภินยาพิษ...” (อง. ทสก. 24/89)

แม้แต่ในกรณีขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเอง ที่ถูกพระเทวทัต ลอบปลงพระชนม์ โดยกลิ้งหินลงจากยอดเขาคิชฌกูฏ จนสะเทือนกระเด็นมาถูกพระบาทจนห้อพระโลหิต (วินย. 7/372) พระองค์ก็ได้ตรัสถึงสาเหตุว่าเป็นเพราะกรรมในอดีตชาติของพระองค์ ความว่า “...ในกาลก่อน เราได้ฆ่าพี่น้องชายต่างมารดาเพราะเหตุแห่งทรัพย์ จับใส่ลงในชอกเขา และ บด (ทับ) ด้วยหิน ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้น พระเทวทัตจึงผลักก้อนหิน ก้อนหินกลิ้งลงมากะทบหัวแม่เท้าของเราจนห้อเลือด...” (ขุ.อป. 32/392)

การที่กล่าวว่าผลของกรรมเป็นเหตุให้เกิดโรคหรือความเจ็บป่วยขึ้นนั้น ในกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาต้องตระหนักอยู่เสมอว่า ผลที่เกิดขึ้นอย่างหนึ่งมักเกิดจากเหตุที่หนุนเนื่องกันอยู่มากจนนับไม่ถ้วน มิใช่เหตุเพียงอย่างหนึ่งทำให้เกิดผลอย่างหนึ่งแบบที่คุ้นเคยในกระบวนการทัศน์วิทยาศาสตร์ นอกจากนี้ต้องยอมรับว่ามนุษย์เรายังมีความจำกัดในความรู้ความสามารถในการหยั่งรู้ผลของกรรมว่ามีที่มาจากเหตุใดบ้าง จนอาจทำให้เข้าใจผิดไปว่าเรื่องของกรรมไม่เป็นความจริง ในลักษณะที่ว่าทำกรรมดีแล้วไม่ส่งผลดีตามที่ทำ หรือไม่ได้ทำกรรมชั่วมาแต่เหตุใดจึงได้รับผลของกรรมชั่วดังนี้ เป็นต้น แม้พุทธศาสนาให้คำอธิบายตามหลักของเหตุผลคล้ายกับว่า เพราะมีเหตุอย่างหนึ่งจึงทำให้ผลอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เช่น การเบียดเบียนทำร้ายสัตว์ทำให้เกิดเป็นผู้มีโรครมาก หรือ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี การที่พระพุทธองค์ตรัสอย่างนี้เพราะตัวเหตุอันนั้น เช่น ผัสสะ เป็นปัจจัยตัวประธานหรือตัวสำคัญของเวทนา และเพราะเวทนาเป็นผลตัวประธานของผัสสะ แต่มิใช่เพราะผัสสะเท่านั้นที่ทำให้เกิดเวทนา ความจริงพุทธศาสนาปฏิเสธลัทธิเหตุเดียวที่เรียกว่า “เอกการณวาท” โดยเฉพาะลัทธิที่ถือว่ามิใช่พระพุทธเจ้าผู้สร้างอยู่อย่างชัดเจนอยู่แล้ว (พระธรรมปิฎก, 2544: 192)

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (เพ็ญอึ้ง: 192-193) เห็นว่าแม้ในปัจจุบัน คนก็ยังติดอยู่กับลัทธิเหตุเดียวผลเดียวและประสบปัญหาจากความยึดติดนี้ ดังผลที่ปรากฏชัดในวงการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่มุ่งผลเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วศึกษาและนำความรู้ความเข้าใจในเหตุปัจจัยมาประยุกต์ให้เกิดผลที่ต้องการ แต่เพราะมองอยู่แค่ผลเป้าหมาย ไม่ได้มองผลหลากหลายที่เกิดจากปัจจัยเอนกให้ทั่วถึง (และยังไม่มีความสามารถเพียงพอที่จะมองเห็นอย่างนั้นด้วย) จึงปรากฏบ่อยๆ

ว่า หลังจากทำผลเป้าหมายสำเร็จไป บางที 20-30 ปี จึงรู้ว่า ผลร้ายที่พ่วงมากระทบหมื่นมนุษย์อย่างรุนแรงจนกลายเป็นได้ไม่เท่าเสีย

วงการแพทย์สมัยใหม่ แม้จะถูกบังคับจากเชิงปฏิบัติการ ให้เอาใจใส่ต่อผลข้างเคียงต่างๆ มากสักหน่อย แต่ความรู้ความเข้าใจต่อความสัมพันธ์เชิงเหตุผลของปรากฏการณ์ต่างๆ โดยส่วนใหญ่ ยังเป็นเพียงการสังเกตแบบคลุมๆ ไม่สามารถแยกปัจจัยแต่ละอย่างที่สัมพันธ์ต่อไปยังผลแต่ละด้านให้เห็นชัดได้ พูดโดยรวม แม้ว่ามนุษย์จะพัฒนาความรู้ในธรรมชาติได้ก้าวหน้ามามาก แต่ความรู้นั้นก็ยังห่างไกลจากการเข้าถึงธรรมชาติอย่างแท้จริง ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกยังเสนอด้วยว่ามนุษย์เราควรใช้หลักในระดับ “กฎแห่งกรรม” เข้าใจหลัก ผลหลากหลาย จากปัจจัยเอนก มาใช้ช่วยจัดการกับชีวิตของตน ให้พัฒนาทั้งภายในและดำเนินไปในโลกอย่างสำเร็จผลดี

หลักการมองสาเหตุของการเกิดโรคว่าเป็นผลของกรรม มิได้หมายถึงผลของกรรมที่เกิดขึ้นข้ามพบข้ามชาติเท่านั้น แต่สามารถนำมาอธิบายสาเหตุของการเจ็บป่วยที่เกิดจากการไม่เอาใจใส่ดูแลสุขภาพทั่วๆ ไปมาตั้งแต่เด็กจนถึงปัจจุบันด้วย ถ้าหากดูแลสุขภาพมาดีแล้วก็มักจะทำให้สุขภาพของผู้คนดีไปด้วย แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นคือมีสาเหตุหลายอย่างมากที่ส่งผลให้ผลอย่างหนึ่งเกิดขึ้นมา ดังที่กล่าวมา ดังนั้นจึงพบว่าหลายคนดูแลสุขภาพอย่างดีแล้วแต่ยังเกิดการเจ็บป่วย แต่ก็ไม่ใช่เหตุที่จะทำให้เราปล่อยปละละเลยไม่ดูแลตัวเอง โดยอ้างเหตุผลว่าเพราะอย่างไรก็ตามเหตุทั้งหมดไม่ได้อยู่แล้ว เพราะการกระทำดังกล่าวพุทธศาสนาจะถือว่าเป็นการกระทำที่ประมาท และถือว่าเป็นการจงใจสร้างเหตุ (หรือทำกรรม) ที่ทำให้สุขภาพไม่ดีให้เกิดขึ้น

6.3.4 เกิดจากสิ่งแวดล้อม หรือเหตุปัจจัยที่ไม่เหมาะกับการมีสุขภาพดี

เพื่อให้เห็นว่านอกเหนือจากส่วนของกรรมแล้ว พุทธศาสนายังให้ความสำคัญกับปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมว่าสามารถเป็นปัจจัยส่งผลให้เกิดผลต่างๆ ขึ้นด้วย ดังในหลักนิยาม 5 ที่กล่าวถึงแล้วในบทที่ผ่านมา นอกเหนือจากในส่วนของกรรมนิยามที่มีผลโดยตรงต่อมนุษย์อย่างมากแล้ว ยังมีเหตุในส่วนที่เป็น อุดุณิยาม พิชนิยาม จิตนิยาม และธรรมนิยาม ที่มีผลต่อสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏเกิดขึ้นด้วย ในส่วนของเรื่องสุขภาพเองก็มีพุทธพจน์ และเรื่องราวในพระไตรปิฎกจำนวนมากที่แสดงให้เห็นว่ามีปัจจัยอีกหลายอย่างที่มีอิทธิพลต่อการเจ็บป่วย โดยเฉพาะในส่วนของพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติข้อปฏิบัติจำนวนไม่น้อยที่เอื้อต่อการมีสุขภาพดี การป้องกันโรค และการรักษาการเจ็บป่วย ที่แสดงให้เห็นว่าพระองค์เห็นความสำคัญว่าต้องมีการดำรงชีวิต และการดูแลร่างกายอย่างเหมาะสมที่จะเอื้อให้มีสุขภาพดีด้วย

ตัวอย่างของหลักฐานในพระไตรปิฎกที่พระพุทธองค์แสดงปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องหรือสามารถมีผลต่อการเกิดโรคโดยเฉพาะโรคทางกาย ที่น่าสนใจ เช่น ทรงตอบคำถามของ มฬิยสิวก ปริพาชก ที่ถามถึงสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นผลของการกระทำแต่ปางก่อนดังที่ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งเชื่อกัน โดยตรัสว่า

“...ดูกรสิวกะ เวทนาบางอย่างมีดีเป็นสมุฏฐานก็มี ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ ข้อที่เวทนาบางอย่างซึ่งมีดีเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในโลกนี้ บุคคลพึงทราบได้เองอย่างนี้ก็มี โลกสมมติว่าเป็นของจริงก็มีในข้อนั้น สมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาตะอย่างนี้มีทิวะอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ได้เสวยสุข ทุกข์ หรือทุกข์สุขอย่างใดอย่างหนึ่ง สุข ทุกข์หรือทุกข์สุขทั้งมวลนั้น มีการกระทำไว้ในปางก่อนเป็นเหตุ ย่อมแล่นไปสู่สิ่งที่รู้ด้วยตนเอง และแล่นไปสู่สิ่งที่สมมติกันว่าเป็นความจริงในโลก เพราะฉะนั้น เรากล่าวว่า เป็นความผิดของสมณพราหมณ์เหล่านั้น เวทนาบางอย่างมีเสมหะเป็นสมุฏฐานก็มี ฯลฯ มีลมเป็นสมุฏฐานก็มี ฯลฯ มีร่วมกันเป็นสมุฏฐานก็มี ฯลฯ เกิดแต่เปลี่ยนฤดูก็มี ฯลฯ เกิดแต่รักษาตัวไม่สม่ำเสมอก็มี ฯลฯ เกิดจากการถูกทำร้ายก็มี ฯลฯ เวทนาบางอย่างเกิดแต่ผลของกรรมก็มี ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ ข้อที่เวทนาบางอย่างซึ่งเกิดแต่ผลของกรรมเกิดขึ้นในโลกนี้ บุคคลพึงทราบได้เองอย่างนี้ก็มี โลกสมมติว่าเป็นของจริงก็มี ในข้อนั้นสมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาตะอย่างนี้ มีทิวะอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ได้เสวยสุข ทุกข์ หรือทุกข์สุขอย่างใดอย่างหนึ่ง สุข ทุกข์ หรือทุกข์สุขทั้งมวลนั้น มีการกระทำไว้ในปางก่อนเป็นเหตุ ย่อมแล่นไปสู่สิ่งที่รู้ด้วยตนเอง และแล่นไปสู่สิ่งที่สมมติกันว่าเป็นความจริงในโลก เพราะฉะนั้นเรากล่าวว่า เป็นความผิดของสมณพราหมณ์เหล่านั้นฯ (ส.สพ. 18/427)

ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสาเหตุของการป่วยหรือเวทนาว่ามีสาเหตุได้ถึง 8 อย่าง คือ ดี เสมหะ ลม ดี-เสมหะ-ลม รวมกัน ฤดู รักษาตัวไม่สม่ำเสมอ ถูกทำร้าย และผลของกรรม ไม่ควรที่จะเข้าใจผิดไปว่าเกิดจากกรรมที่กระทำมาก่อนแต่เพียงอย่างเดียว อีกตอนหนึ่งเมื่อพระพุทธองค์กล่าวถึงธรรมที่เป็นเหตุให้อายุสั้นเพื่อมีวัตถุประสงค์ให้คนประพฤติดังในทางที่ถูกที่ควร ก็ได้แสดงเหตุถึง 5 ประการที่มีผลทำให้คนอายุสั้น จึงควรหลีกเลี่ยงไม่ปฏิบัติในธรรม 5 ประการนั้น

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้แล เป็นเหตุให้อายุสั้น ๕ ประการเป็นไฉน คือ บุคคลย่อมไม่กระทำความสบายแก่ตนเอง ๑ ไม่รู้จักประมาณในสิ่งที่สบาย ๑ บริโภคสิ่งที่ย่อยยาก ๑ เป็นคนทุศีล ๑ มีมิตรเลวทราม ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้แล เป็นเหตุให้อายุสั้น ฯ” (อง.ปญจก. 22/126)

จากพุทธพจน์ดังกล่าวช่วยแสดงว่าพุทธศาสนาเชื่อว่าผลอย่างหนึ่งที่ปรากฏขึ้นมา ได้จากเหตุที่หลากหลาย แม้ในเรื่องของสุขภาพหรือการมีชีวิตที่ยืนยาว สาเหตุยังเลยไปถึงเรื่องความประพฤติดีอื่นๆ ในชีวิตด้วย กล่าวคือ คีลที่รวมถึงการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต และการเลือกคบมิตร ที่พิจารณาตามหลักเหตุเดียวผลเดียวไม่น่าจะเกี่ยวข้อกันได้

6.3.5 เกิดจากมนุษย์

ในพระไตรปิฎกยังได้กล่าวถึงสาเหตุของการเจ็บป่วยอีกส่วนหนึ่ง ว่าเกิดจากการกลั่นแกล้งหรือรบกวนจากมนุษย์ทั้งหลาย ดังในอาฏานาฏิยสูตร (ที.ปา. 11/207-220) ที่กล่าวถึงท้าวमारาชทั้งสี่ (จตุรหาราชิกา) ได้มาราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ยังมียักษ์จำนวนมากทั้งชั้นสูง ชั้นกลาง ชั้นต่ำที่ไม่เลื่อมใสในพระพุทธองค์ เพราะพระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น การที่มีพุทธสาวกจำนวนมากอาศัยอยู่ในป่าอันเป็นที่อยู่ของยักษ์ที่ไม่เลื่อมใสเหล่านั้น อาจถูกทำร้ายได้ จึงขอให้พระผู้มีพระภาคจงทรงเรียนการรักษา (หรือรักษา) อันชื่อว่า อาฏานาฏิยะ เพื่อให้ยักษ์พวกนั้นไม่เบียดเบียน เพื่อการอยู่สำราญของสาวกทั้งหลาย ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงรับโดยคฤณนิภาพ จากนั้นทรงอนุญาตให้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เรียน “รักษา” นี้ได้ (ที.ปา. 11/207-208)

นอกจากนี้ในส่วน of พระวินัยปิฎก ยังมีหลักฐานว่าพระพุทธองค์ได้ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุที่มีอาพาธอันเกิดแต่มนุษย์ (อมนุสสุตีกาพาโร-ในพระไตรปิฎกฉบับหลวงแปลว่าอาพาธเพราะผีเข้า) ให้ฉันเนื้อดิบและเลือดสดได้ ดังนี้

“ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเพราะผีเข้า พระอาจารย์ พระอุปัชฌายะช่วยกันรักษาเธอ ก็ไม่สามารถแก้ไขให้หายโรคได้ เธอเดินไปที่เชียงแล่หมู แล้วเคี้ยวกินเนื้อดิบ ต้มกินเลือดสด อาพาธเพราะผีเข้าของเธอนั้น หายดังปลิดทิ้ง ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคตรัสอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเนื้อดิบ เลือดสด ในเพราะอาพาธเกิดแต่ผีเข้า.” (วินย. 5/36)

อาจกล่าวได้ว่าในทัศนะของพุทธศาสนาเห็นว่ามนุษย์ก็สามารถเป็นสาเหตุของการป่วยได้เช่นกัน และการรักษาก็ต้องใช้วิธีที่สอดคล้องกับสาเหตุที่ทำให้เกิดโรค แต่ทั้งนี้ต้องไม่ได้เลือดหรือเนื้อดิบนั้นมาด้วยการทำปาณาติบาต ข้อความในส่วนนี้แม้จะมีการตีความว่ามนุษย์อาจหมายถึงผู้ที่ไร้อารยธรรม แต่ก็ไม่น่าเป็นเหตุให้ทรงมีพุทธานุญาตให้ฉันเนื้อดิบ (ภิกษุที่ไม่อาพาธด้วยเหตุนี้ไม่สามารถฉันได้) พุทธานุญาตส่วนนี้จึงสอดคล้องกับความเชื่อเดิมของคนในหลายท้องถิ่น

6.4 ท่าทีที่มีต่อการเจ็บป่วยและสุขภาพ

เมื่อพุทธศาสนามีขอบเขตของการมองโรคและสุขภาพอย่างกว้างขวาง มองสาเหตุของการเกิดโรคในหลายมิติ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พุทธศาสนามีทัศนะหรือท่าทีต่อการเจ็บป่วยที่แตกต่างไปจากวงการสุขภาพในปัจจุบันเข้าใจไปมาก จุดที่ต่างกันอย่างชัดเจนคือวงการสุขภาพในปัจจุบันแทบจะมองไม่เห็นถึงประโยชน์หรือคุณค่าของการเจ็บป่วยเลย และพยายามทุกวิถีทางที่จะป้องกัน หรือจัดโรคให้หมดไปแม้จะห่มเทพรักษาไปมากมายก็ตาม แต่สำหรับพุทธศาสนาแล้วแม้จะเห็นว่าความเจ็บป่วยคือภัยของมนุษย์อย่างหนึ่ง แต่ในขณะเดียวกันก็มองว่าเป็นความธรรมดาของชีวิตของกายที่

ไม่เที่ยงนี้ และนำเอาการป่วยมาเป็นจุดหลักดันให้เกิดความเพียร ไม่ให้ใช้ชีวิตอย่างประมาท และนำมาเป็นเครื่องตอกย้ำให้เห็นความจริงของกฎธรรมชาติที่กำกับควบคุมชีวิตและสรรพสิ่งต่างๆ อยู่ ส่วนเป้าหมายของการจัดภัยจากการป่วยไข้ก็เลยไปถึงการพ้นจากความทุกข์อย่างสิ้นเชิงทั้งทางกายและใจ ไม่ได้สนใจเฉพาะการหลีกเลี่ยงจากการเจ็บป่วยทางกายเท่านั้นเพราะพุทธศาสนาเห็นว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ในส่วนนี้ผมได้สรุปท่าทีของพุทธศาสนาที่มีต่อการเจ็บป่วยมาแสดงโดยสังเขปดังนี้

6.4.1 ความเจ็บป่วยคือภัยของมนุษย์

พุทธศาสนาเห็นตรงกันกับวงการสุขภาพและสังคมทั่วไปในขณะนี้ว่า ความเจ็บป่วย โรคภัยต่างๆ เป็นภัยอันตรายที่สำคัญต่อชีวิตมนุษย์ และเพราะเหตุที่เจ้าชายสิทธัตถะได้เห็น คนเจ็บ คนแก่ และคนตายนี้เอง จึงทำให้พระองค์หันไปค้นหาทางที่จะพ้นจากความทุกข์เหล่านี้ให้ได้อย่างสิ้นเชิง จนตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า แม้เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้วก็ยังทรงยอมรับว่า สิ่งเหล่านี้ยังคงเป็นภัยที่สำคัญที่สุดต่อมนุษย์ ดังที่พระองค์ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภัย ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉน คือชาติภัย ๑ ชราภัย ๑ พยาธิภัย ๑ มรณภัย ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภัย ๔ ประการนี้แลฯ” (อง.จตุกก. 21/119)

ในขณะที่ผู้คนยังอยู่ในความเป็นหนุ่มสาวหลงมัวเมาอยู่ในรสของกามคุณ พระองค์ก็ได้ตรัสเตือนให้เห็นถึงภัยที่เกิดจากการเจ็บไข้ ความชรา และความตายที่จะมาถึง เช่นในบทที่ว่า

“...ร่ำเรงอะไรกันหนอ ยินดีอะไรกัน ในเมื่อโลกสันนิวาตถูกไฟไหม้โพล่งแล้วเป็นนิตย์ ท่านทั้งหลายถูกความมืดหุ้มห่อแล้ว เพราะเหตุไรจึงไม่แสวงหาพระที่ปท่านจงดูอัตภาพอันบุญกรรมทำให้จิตรแล้ว มีกายเป็นแผล อันกระดูกสามร้อยท่อนปรั่งขึ้นแล้ว กระสับกระส่าย อันมหาชนดำริกันโดยมาก ไม่มีความยั่งยืนมั่นคง รูปนี้คร่ำคร่าแล้ว เป็นรังแห่งโรค ผุพัง กายของตนอันเปื่อยเน่าจะแตกเพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด...” (จุ.ธ. 25/21)

แม้ว่าในทัศนะของพุทธศาสนาจะมองความเจ็บป่วยว่าเป็นภัยซึ่งก็ไม่ต่างจากสิ่งที่เข้าใจกันในขณะนี้ แต่ท่าทีที่พุทธศาสนาแนะนำให้มีต่อภัยนี้แตกต่างไปจากสิ่งที่คนในสังคมรับรู้และสิ่งที่คนในวงการสุขภาพแนะนำอย่างสิ้นเชิง นั่นคือแทนที่จะให้รู้สึกหวาดกลัว ท้อแท้ สิ้นหวัง หรือหันมาอภโยดักดวงหาความสุขกันให้มากที่สุดในขณะที่ยังเป็นหนุ่มสาว เร่งสะสมทรัพย์สมบัติไว้เพื่อใช้รักษาตัวเมื่อเจ็บป่วย ทรมานทุกวิถีทางเพื่อจะให้หายจากการป่วยไข้เร็วที่สุด และใช้เทคโนโลยีเพื่อหลีกเลี่ยงความตายให้ไกลที่สุด แต่พุทธศาสนากลับให้มีท่าทีที่สงบตรึงใจให้พร้อมที่จะเผชิญกับภัยนี้ พร้อมกับพัฒนาตนอย่างไม่ประมาทเพื่อที่ ทำให้สิ้นกิเลสทั้งปวง จะไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายเผชิญกับภัยนี้ต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด

6.4.2 ความเจ็บป่วยคือสิ่งธรรมดาของชีวิต

ทุกข์ทางกายและใจที่เกิดจากโรคและความเจ็บป่วย (ตามนิยามของสังคมปัจจุบัน) อันเป็นภัยที่เกิดขึ้นกับคนทุกคนนั้น ในอีกด้านหนึ่งพุทธศาสนามองว่าเป็นสิ่งธรรมดาที่เกิดขึ้นกับร่างกายนี้ ดังพุทธภาษิตที่ยกมาแสดงเป็นส่วนนำของบทที่ 6 นี้ โดยเฉพาะในส่วนที่ว่า “พยาธินฺโมมุหิ พยาธินฺตฺโต... เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้” (อง.ปญจก. 22/57) นอกจากนี้ยังมีกล่าวไว้ที่อื่นๆ อีก เช่นในบทที่ว่า

“...อริยสาวก นั้ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ไม่ใช่เราแต่ผู้เดียวเท่านั้น ที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ โดยที่แท้ สัตว์ทั้งปวงบรรดาที่มี การมา การไป การจุติ การอุบัติ ล้วนมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้...” (อง.ปญจก. 22/57)

ทั้งนี้หากพิจารณาในทางธรรมก็จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ในเมื่อร่างกายนี้ประกอบขึ้นจากการประชุมกันของเหตุปัจจัยจำนวนมากที่อิงอาศัยหนุนเนื่องกันอยู่เป็นลำดับ ไม่มีอะไรเป็นแก่นสารที่เป็นสิ่งจริงแท้สักอย่างเดียว จึงย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่มากำหนดนั้นเป็นธรรมดา การเจ็บป่วยเสื่อมถอยที่เกิดขึ้นกับอวัยวะต่างๆ จึงเป็นสิ่งธรรมดาอย่างยิ่ง ไม่มีใครล่วงพ้นไปได้โดยมีความตายเป็นที่สิ้นสุดของกายนี้ พุทธศาสนายังมองเลยไปอีกว่าธรรมชาติของร่างกายมนุษย์เอง แม้ในขณะที่ไม่ป่วยก็เต็มไปด้วยทุกข์และโรค “เป็นรังแห่งโรค” (ขุ.ธ. 25/21) มีความบอบบางมากพร้อมที่จะแตกสลายอยู่ทุกเมื่อ “เป็นดังว่าฟองไข่” (ส.ข. 17/1) ดังที่กล่าวมาแล้วในข้อ 6.2.2.4

แม้มองว่าความเจ็บป่วยทางกายเป็นปรากฏการณ์ธรรมดาอย่างหนึ่งของชีวิต แต่ทำที่ที่มีต่อความธรรมดาภายใต้กระบวนการวัฏสงสาร ก็ไม่ใช่ปล่อยให้โรคดำเนินไปตามบุญตามกรรมแล้วแต่ฟ้าจะลิขิต อะไรจะเกิดก็ปล่อยให้มันเกิด หรือปล่อยให้พลละเลยไม่ให้เกิดดูแลร่างกายนี้เลย ในทางตรงข้ามหลักกรรมของพุทธศาสนาทำให้เราต้องดูแลร่างกายนี้ให้ดีตามความเหมาะสม เพื่อให้ร่างกายนี้เจ็บป่วยน้อยที่สุด มีชีวิตที่ยืนยาวต่อไปเพื่อการปฏิบัติธรรมให้ยิ่งๆ ขึ้นไปได้ เพราะการเกิดมาเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่เป็ได้ยาก และไม่เชื่อว่ามิไครมากำหนดชะตาชีวิตเราไว้ก่อน แต่หากทำเต็มที่แล้วผลไม่เกิดตามที่คาดก็ต้องเฝ้าใจในเหตุที่เราไม่อาจไปรับรู้ได้ไว้ด้วย

6.4.3 ความเจ็บป่วยคือทุกขเวทนาที่ต้องกำจัด

ดังที่กล่าวแล้วว่าแม้ทัศนะของพุทธศาสนาเห็นว่าความเจ็บป่วยเป็นสิ่งธรรมดาที่เกิดขึ้นกับชีวิต แต่ก็มิได้ให้ปล่อยให้ชีวิตเป็นไปตามบุญตามกรรม เมื่อความเจ็บป่วยทำให้เกิดทุกขเวทนาทางกายเกิดขึ้น ก็ให้ความสำคัญกับการเยียวยารักษา เพื่อจัดทุกขเวทนานั้นให้หมดไป พุทธศาสนาไม่เชื่อว่าคนเราจะสามารถพ้นทุกข์ได้ด้วยการทรมานร่างกาย ความทุกข์ทางกายที่เกิดจากการป่วยมีส่วนขัดขวางการปฏิบัติธรรมอยู่ไม่น้อยจึงจำเป็นต้องเร่งขจัดออกไป ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้ายังตรัสถึงช่วง

เวลาที่ไม่ควรบำเพ็ญเพียร 5 ประการ² และหนึ่งใน 5 ประการนั้นคือ การเป็นผู้ป่วย “ภิกษุเป็นผู้ อาพาธ ถูกพยาธิครอบงำ นี่เป็นสมัยที่ไม่ควร บำเพ็ญเพียรข้อที่ ๒” (อง.ปญจก. 22/54) ดังนั้นจึง ควรให้ความสำคัญกับการรักษาการเจ็บป่วย และในขณะที่มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงเป็นปกติ ก็ไม่ควรที่จะละเลยพักผ่อนต่อการพัฒนาตน

แต่หากไม่สามารถจัดการผู้ป่วยให้หมดไปได้ อาจต้องเป็นเรื้อรัง หรือต้องตาย ในทัศนะ ของพุทธศาสนาก็ไม่ได้ถือว่าเป็นความสูญเสีย หมดสิ้นความสามารถ ความหวังในการพัฒนาตนไป อย่างสิ้นเชิง ท่านก็ให้นามมาเป็นเครื่องพิจารณาให้รู้เข้าใจความเป็นจริงของธรรมชาติ จนนำไปสู่การ หลุดพ้นจากความทุกข์อย่างสิ้นเชิงได้เช่นกัน แม้ว่าอาจทำได้ยากกว่าเมื่อร่างกายปกติก็ตาม อย่างไรก็ตาม ในขณะที่กำลังจะสิ้นชีวิตลงตามทัศนะของพุทธศาสนาเชื่อว่ายังสามารถทำกิเลสให้หมดสิ้นไป ได้ โดยเรียกพระอรหันต์ที่บรรลุธรรมในขณะที่เดียวกับจิตที่ดับไปว่า *สมาสี* (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539: 481) ส่วนรายละเอียดของการจัดทุกขเวทนาจากการเจ็บป่วยนี้จะแสดงไว้ในหัวข้อ 6.6

6.4.4 ความเจ็บป่วยคือสิ่งย่ำเตือนไม่ให้ประมาทให้เร่งทำความเพียร

เนื่องจากเป้าหมายของพุทธศาสนาต่อชีวิตมนุษย์มีความชัดเจนมากที่จะพัฒนาไปสู่จุดสูงสุด จะเห็นได้ว่าไม่ว่าจะมองการเจ็บป่วยว่าเป็นภัยของมนุษย์ เป็นธรรมดาของชีวิต หรือเป็นทุกขเวทนา ที่ต้องกำจัด ล้วนเวียนลงสู่ข้อสรุปที่ต้องการย่ำเตือนไม่ให้ประมาทในชีวิต ให้เร่งทำความเพียรเพื่อ ความสิ้นจากทุกข์ทั้งปวง ไม่ตั้งอยู่ในความประมาทในความเป็นหนุ่มสาว ความไม่มีโรค หรือความ แข็งแรงของร่างกาย เพราะเมื่อแก่หรือเมื่อเจ็บป่วยขึ้นมาทำความเพียรได้ยาก ในพระไตรปิฎกจึงมีข้อความที่กระตุ้นให้เร่งปฏิบัติความเพียรอยู่มาก โดยเฉพาะเมื่อตรัสกับหมู่ภิกษุซึ่งมีเป้าหมายของชีวิต อยู่ในการทำพระนิพพานให้แจ้งเป็นหลักอยู่แล้ว ดังตัวอย่างพุทธพจน์ที่ยกมากล่าวถึงบ้างแล้วใน หลายแห่ง และพุทธในพจน์อื่นๆ อีก เช่น

“...ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า บัดนี้ เรามีอาพาธน้อยมีโรคเบาบาง ประกอบ ด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่าเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ขนาดกลาง ควร แก่การบำเพ็ญเพียร แต่ย่อมมีสมัยที่พยาธิจะถูกต้องกายนี้ ก็ผู้ที่ป่วยใช้อันความ ป่วยใช้ครอบงำแล้ว จะมนสิการคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไม่ใช่ทำได้ง่าย...” (อง.ปญจก. 22/78)

หรือในบทที่ว่า

“...ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก อาพาธเพียงเล็กน้อยเกิดขึ้นแก่ภิกษุ เธอมี ความคิดอย่างนี้ว่า อาพาธเล็กน้อยนี้เกิดขึ้นแก่เราแล้ว การที่อาพาธของเราจะ พังเจริญขึ้นนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้ ควรที่เราจะปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง เธออย่าปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ

เพื่อให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง นีวัตถุแห่งความปรารถนาความเพียร ข้อที่เจ็ด ฯ

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก ภิกษุหายจากไข้ หายจากความเป็นไข้แล้วไม่นาน เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราหายจากไข้ หายจากความเป็นไข้แล้วไม่นาน การที่อาพาธของเราจะพึงกำเริบนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้ ควรที่เราจะปรารถนาความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ เพื่อให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง นีวัตถุแห่งความปรารถนาความเพียรข้อที่แปดฯ...” (ที. ปา. 11/344)

การพิจารณาถึงความเจ็บไข้อยู่เนืองๆ อาจนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ด้วย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

“...เมื่ออริยสาวกนั้นพิจารณาฐานะนั้น [มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา] อยู่เนืองๆ มรรคย่อมเกิดขึ้น อริยสาวกนั้นย่อมเสพอบรม ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเสพอบรม ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชนได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป...” (อญ. ปญจก. 22/57)

6.4.5 ความเจ็บป่วยคือสิ่งช่วยย้ำเป้าหมายสูงสุดของชีวิต

โดยปกติแล้วความแก่ชรา ความเจ็บไข้ และความตาย เป็นภัยที่มนุษย์หวาดกลัวเป็นอย่างยิ่ง แต่ภัยเหล่านี้พุทธศาสนามองว่าเป็นเครื่องช่วยย้ำเตือนให้มนุษย์ต้องเร่งขวนขวายพัฒนาตนเอง เพื่อที่จะไม่ให้ภัยเหล่านี้ทำให้เกิดทุกข์ได้อีกต่อไป พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงบุคคลที่ปฏิบัติธรรมมาดีแล้ว ย่อมไม่สะดุ้งหวาดกลัวต่อโรค และความตาย บุคคลเหล่านั้น 4 ประเภท ได้แก่ 1) ผู้ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความร่ำร้อน และความทะยานอยากในกามทั้งหลาย 2) ผู้ปราศจากความกำหนัด... ในกาย 3) ผู้ไม่ได้กระทำความบาป ไม่ได้ทำกรรมที่หยาบช้า ไม่ได้ทำกรรมที่เศร้าหมอง เป็นผู้ทำความดีไว้ ทำกุศลไว้ ทำกรรมเครื่องป้องกันความกลัวไว้ และ 4) บุคคลผู้ไม่มี ความสงสัย ไม่มีความเคลือบแคลง ถึงความตกลงใจในพระสัทธรรม (อญ.จตุกก. 21/184) ดังพุทธพจน์ที่ยกมาแสดงเฉพาะในส่วนผู้ที่ปราศจากกาม ดังนี้

“...ดูกรพราหมณ์ บุคคลมีความตายเป็นธรรมดา ย่อมไม่กลัว ไม่ถึงความสะดุ้งต่อความตาย เป็นไหน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ปราศจากความกำหนัด ปราศจากความพอใจ ปราศจากความรัก ปราศจากความกระหาย ปราศจากความร่ำร้อน ปราศจากความทะยานอยากในกามทั้งหลาย มีโรคหนกอย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องเขา เมื่อเขามีโรคหนกอย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องแล้ว ย่อมไม่มีความปริวิตกอย่างนี้ว่า กามทั้งหลายอันเป็นที่รักจักละเราไปเสียละหนอ และเราก็จักละกามอันเป็นที่รักไป เขาย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบาก ไม่รำไร ไม่ทุบอก คร่ำ

ครวญ ไม่ถึงความหลงใหล ดูกรพราหมณ์ บุคคลนี้แล ผู้มีความตายเป็นธรรมดา
ย่อมไม่กลัว ไม่ถึงความสะดุ้งต่อความตาย...” (อง.จตุกก. 21/184)

การที่คนในสังคมปัจจุบันซึ่งอยู่ในวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่มีการกระตุ้นให้บริโภคอยู่ตลอดเวลา มีเป้าหมายของการใช้ชีวิตอยู่ที่การบริโภคและครอบครองทรัพย์สินให้มากที่สุด ไม่เคยพัฒนาตนเอง เพื่อการมีความสุขที่ปลอดพ้นไปจากคามทุกข์หรือการบริโภค เมื่อเกิดมีโรคหนักขึ้นจนเป็นเหตุให้ร่างกายเกิดความไม่สบายไม่สามารถใช้บริโภคสินค้าและบริการได้อย่างเคย จึงรู้สึกเศร้าโศกสิ้นหวัง ไม่สามารถดำรงจิตใจให้สงบอยู่ได้ แต่ภายใต้กระบวนการทัศนคติพุทธศาสนาการเจ็บป่วยกลับได้รับการพิจารณาว่าเป็นเพื่อนผู้หวังดีที่มาย้ำเตือนให้เตรียมตัวและเร่งปฏิบัติตัวเพื่อออกจากกาม เพื่อลดความอยากในกาย ไม่ทำอกุศลกรรม และมุ่งให้เกิดศรัทธาต่อพระธรรม ท่าทีของพุทธศาสนาต่อการเจ็บป่วยในทุกข้อที่กล่าวมาข้างต้น จึงรวมมาบรรจบกันย้ำเป้าหมายของพุทธศาสนาในข้อที่ว่าต้องละวางการยึดมั่นถือมั่นในตน ในของของตน โดยการสร้างปัญญารับรู้สรรพสิ่งตามความเป็นจริง อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา เพื่อจะได้ไม่ต้องกลับมาเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป

6.5 การดูแลสุขภาพและป้องกันโรค

เมื่อขอบเขตของสุขภาพภายใต้กระบวนการทัศนคติพุทธศาสนามีอาณาบริเวณครอบคลุมทั้งชีวิต มีเป้าหมายสูงสุดคือการมีสุขภาพสมบูรณ์หรือ “อาโรคะ” ที่หมายถึงการปลอดจากโรคทั้งปวงอย่างสิ้นเชิงนั่นคือนิพพาน และมองโรคว่าเป็นปัญหาทั้งปวงของชีวิต หรือเท่ากับคำว่าทุกข์ ซึ่งเป็นคำสอนข้อแรกในอริยสัจ 4 อันเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องเรียนรู้ทำความเข้าใจให้ถ่องแท้เพื่อที่จะได้สืบสาวหาสาเหตุต้นตอได้ชัดเจนและจัดการกำจัดให้หมดไปตามแนวทางที่วางไว้ดีแล้ว เพื่อให้บรรลุถึงภาวะที่ปลอดจากโรคทั้งปวง การที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับโรคทางใจมากกว่าโรคทางกาย ทำให้หลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาส่วนใหญ่จึงมุ่งไปที่การสร้างภูมิคุ้มกัน หรือสร้างความเข้มแข็งไม่ให้เกิดโรคทางใจ ถ้าหากเกิดขึ้นแล้วก็จะให้ความสำคัญกับการเยียวยารักษาคือกำจัดให้หมดไป ส่วนวิธีการป้องกันและการกำจัดโรคทางกายนั้นแม้จะกล่าวถึงไว้น้อยกว่ามาก แต่ก็มีใช้สิ่งที่พุทธศาสนาละเลยเพราะพุทธศาสนายังเห็นว่าร่างกายและจิตใจเป็นสิ่งที่ต้องอยู่ร่วมกันอย่างเป็นหนึ่งเดียว และต้องเกื้อกูลกันจึงจะสามารถเดินทางไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้

พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติข้อวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับร่างกาย การดูแลรักษาตนเอง และแนวทางการปฏิบัติของสงฆ์ในการดูแลรักษาอาหารไว้จำนวนไม่น้อย แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับสุขภาพทางกาย ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่สภาพสังคมที่เกื้อหนุนต่อการปฏิบัติธรรม แม้ข้อบัญญัติเหล่านั้นโดยมากเป็นการบัญญัติขึ้นให้แก่ภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ที่มีปฏิปทาแน่วแน่ต่อการทำพระนิพพานให้แจ้ง ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับสุขภาพร่างกายต่างๆ ก็เพื่อเกื้อหนุนการปฏิบัติให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้เร็วขึ้น เช่น ช่วยให้มีกัมมะมีภาระน้อย ให้ชีวิตเป็นอยู่อย่างง่าย ช่วยระงับหรือบรรเทาทุกขเวทนาที่มี

อยู่ให้ให้เบาบางลง และป้องกันไม่ให้เกิดความวุ่นวายใหม่เกิดขึ้น อีกทั้งช่วยสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นกับผู้คน เพื่อให้พระศาสนาได้รับการอุปถัมภ์ดูแลโดยสังคมต่อไป

อย่างไรก็ตามสังคมสงฆ์เองมีลักษณะเฉพาะบางอย่างที่ต่างไปจากสิ่งที่คฤหัสถ์ปฏิบัติ ข้อปฏิบัติหลายอย่างไม่สามารถนำมาใช้ได้จริงในชีวิตประจำวันของผู้ครองเรือน อย่างไรก็ตามแนวทางการปฏิบัติของภิกษุสงฆ์ก็ได้แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงกันระหว่างทัศนะของพุทธศาสนาในเรื่องชีวิตและสุขภาพกับการนำสู่การปฏิบัติจริงในสังคมอุดมคติของสงฆ์ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการนำมาเป็นหลักในการปรับกระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนาใช้ในการจัดการดูแลสุขภาพในสังคมจริงได้ง่ายขึ้น ในส่วนนี้ผมจึงนำเสนอข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกที่พอแสดงให้เห็นแนวทางการดูแลสุขภาพและป้องกันความเจ็บป่วยภายใต้กระบวนการทัศน์พุทธศาสนาว่าจะมีลักษณะอย่างไร

6.5.1 การเฝ้าระวังจิตใจเพื่อไม่ต้องป่วยอย่างสิ้นเชิง

ตามหลักปฏิบัติของพุทธศาสนาเพื่อไปสู่เป้าหมายสูงสุด มิได้แยกการปฏิบัติทางจิตใจและทางกายออกจากกัน แต่จะเป็นการปฏิบัติอย่างเกื้อหนุนซึ่งกันและกันไปตลอด ดังจะเห็นได้จากหลักไตรสิกขาที่แม้จะแบ่งออกเป็นส่วนของศีลที่เน้นการปฏิบัติทางกายและวาจา สมาธิที่เน้นในส่วนของการปฏิบัติทางใจ แต่ก็มีความสัมพันธ์กันอยู่อย่างใกล้ชิดโดยมีปัญญาเป็นตัวกำกับกับการปฏิบัติทั้งสองส่วนดังที่กล่าวถึงมาแล้วในบทที่ผ่านมา ในอริยมรรคทั้ง 8 องค์ ก็มีการปฏิบัติทั้งในส่วนของกายและใจอย่างกลมกลืนกันเพื่อนำไปสู่การดับแห่งทุกข์อย่างสิ้นเชิง การยกหัวข้อนี้ขึ้นมาอย่างชัดเจนเป็นข้อแรกมุ่งหวังเพียงเพื่อให้เห็นว่าในทัศนะของพุทธศาสนา ได้ให้ความสำคัญของการเฝ้าระวังหรือป้องกันมิให้โรคทางใจเกิดขึ้นไว้มาก ไม่น้อยกว่าการค่อยๆ ขจัดโรคทางใจที่เกิดขึ้นแล้วให้ลดลง หรือคอยดูแลป้องกันไม่เกิดโรคทางกายขึ้น อย่างไรก็ตามในที่นี้จะกล่าวถึงพอสังเขปเท่านั้น เนื่องจากกล่าวมาบ้างแล้วในบทที่ผ่านมา

การปฏิบัติทางจิตใจเพื่อนำไปสู่ความปราศจากทุกข์หรือโรคอย่างสิ้นเชิงนั้น มีเป้าหมายอยู่ที่การปฏิบัติเพื่อสร้างให้เกิดความรู้ความเข้าใจกฎและความเป็นจริงตามธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ว่าสรรพสิ่งทั้งปวงเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ มีความไม่เที่ยงแท้ เป็นทุกข์ถูกบีบคั้นไม่สามารถดำรงอยู่ในสภาพเดิมได้ และไม่มีความเป็นตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวรเป็นจริงให้ควรยึดถือไว้ สิ่งที่ปรากฏให้เห็นอยู่เป็นเพียงผลของสิ่งที่มาประชุมกันตามเหตุปัจจัยที่หนุนเนื่องกันมาจำนวนมาก อันเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ การตระหนักในความจริงดังนี้จะช่วยกำจัดความไม่รู้ คือ อวิชชา และค้นหา ที่ทำให้หลงยึดถือมั่นหมายสิ่งต่างๆ ว่ามีตัวมีตนที่แท้จริง ประดังไปตามกิเลสอันเป็นต้นตอของปัญหาเป็นสาเหตุของความทุกข์หรือโรคทั้งปวงนั่นเอง

แนวการปฏิบัติตนเพื่อก้าวสู่การรับรู้และเข้าใจสรรพสิ่งตามความเป็นจริงตามกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาได้กล่าวไว้อย่างชัดเจน ในรูปของอริยมรรคทั้ง 8 องค์ ที่สรุปลงได้ในหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นการปฏิบัติทั้งในส่วนของกายและจิตใจที่จะช่วยให้เข้าใจถึงสภาพ

ความเป็นจริงของสรรพสิ่งได้ดั่งแท้จริงๆ ขึ้นไป ลดการยึดมั่นถือมั่นว่ามีตัวตนที่แท้จริงของสิ่งต่างๆ ลง เป็นลำดับไปจนถึงจุดที่ไม่มีการยึดมั่นว่ามีตัวตนที่แท้จริงอย่างสิ้นเชิง ณ จุดนั้น แม้ความทุกข์ที่เกิดจากร่างกายไม่ว่าความหิว การเจ็บปวด ไม่สบายกายจะยังคงมีเหลืออยู่ แต่ก็ถูกรับรู้ว่าเป็นเพียงทุกข์ตามภาวะธรรมดา ตามธรรมชาติ ไม่ถูกอิทธิพลของคันหา อุปาทานมาปรุงแต่งเพิ่มเติม ความทุกข์นี้ก็ไม่สามารถครอบงำจิตใจได้ อยู่ในภาวะที่เรียกว่า “...เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตของเราจักไม่กระสับกระส่าย...” (ส.ข. 17/1) หรือกล่าวได้ว่าเป็นพระอรหันต์ผู้ที่ไม่มียึดมั่นถือมั่นแล้ว ดังพุทธพจน์ที่ว่า “...สัตว์เหล่าใดปฏิบัติญาณความไม่มีโรคทางใจแม้ครู่หนึ่ง สัตว์เหล่านั้นหาได้ยากในโลก เว้นจากพระชีณาสพฯ” (อง. จตุกก. 21/157)

การได้รู้และเข้าใจธรรมชาติของชีวิตตามความเป็นจริงตามหลักของพุทธศาสนา มิใช่ให้ผลโดยตรงต่อจิตใจที่มีทุกข์น้อยลงเป็นลำดับเท่านั้น แต่จะมีผลถึงการมีสุขภาพทางกายที่ดีขึ้นด้วย โดยท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้แสดงให้เห็นผลที่เกิดจากการเข้าใจกฎธรรมชาติดีขึ้นที่มีต่อร่างกายว่าการเป็นอยู่อย่างรู้เท่าทันความจริง คือ รู้จักสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น แล้วเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยปัญญา รู้จักที่จะเข้าไปปฏิบัติโดยประการที่ว่า ทุกข์ในธรรมชาติที่เป็นไปตามสภาวะของมันเองตามธรรมดาของสังขาร จะคงเป็นแต่เพียงสังขารทุกข้อยู่ตามเดิมของมันเท่านั้น ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งเป็นพิษเป็นภัยมากขึ้น ทั้งยังสามารถถือเอาประโยชน์จากสังขารทุกข์เหล่านั้นด้วย โดยเมื่อรู้ว่สิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์เพราะเข้าไปยึดถือด้วยตัณหาอุปาทาน ก็ไม่เข้าไปยึดถือมันไม่เป็นอยู่อย่างฝืนที่ใดๆ ไม่สร้างกิเลสสำหรับมาขัดขวางกีดกันตนเองให้กลายเป็นตัวการสร้างความขัดแย้งขึ้นมาบีบคั้นตนเองมากขึ้น (พระธรรมปิฎก, 2544: 75-76)

ท่านกล่าวอีกว่า พร้อมกันนั้นก็รู้จักที่จะอยู่อย่างกลมกลืนประสานกับธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ ด้วยการประพฤติคุณธรรมต่างๆ ซึ่งทำให้ใจเปิดกว้างและทำให้เกิดความประสานกลมกลืน เช่น เมตตา-ความรัก ความปรารถนาดีต่อกัน กรุณา-ความคิดช่วยเหลือ มุทิตา-ความบันเทิงใจในความสำเร็จของผู้อื่น อุเบกขา-ความวางใจเป็นกลาง ตัดสินเหตุการณ์ตามเป็นจริงตามเหตุปัจจัย และราบริยา-ไม่หวั่นไหวเพราะกระแสโลก ทำให้เกิดความสามัคคี ความร่วมมือ การช่วยเหลือบำเพ็ญประโยชน์แก่กัน มีความเสียสละ ความสำรวมตน ความอดทน ความเคารพอ่อนน้อม มีวิจารณ์ญาณไม่หลงใหลในเหตุการณ์ เป็นต้น อันเป็นคุณสมบัติตรงข้ามกับฝ่ายกิเลสที่จะเกิดขึ้น นี่คือนิเวศแห่งความมีชีวิตที่ประสานกลมกลืนในธรรมชาติ การสามารถถือเอาประโยชน์จากกฎธรรมชาติ หรือใช้กฎธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ได้ การอยู่อย่างไม่สูญเสียอิสรภาพ อย่างที่ว่า อยู่อย่างไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่ขึ้นต่อสิ่งใด หรือการมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นการมีชีวิตอยู่อย่างประเสริฐสุด

6.5.2 ดูแลร่างกายอยู่เสมอ

ในพระวินัยที่เป็นข้อวัตรปฏิบัติของภิกษุ/ภิกษุณี สามเณร/สามเณรี ที่นอกจากจะเป็นการบัญญัติขึ้นเพื่อให้สังคมสงฆ์เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม และให้เป็นทีเคารพเลื่อมใสของหมู่ประชาชน

แล้ว ข้อวัตรบางส่วนยังช่วยให้ผู้ปฏิบัติมีสุขภาพดีหรือป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาสุขภาพเกิดขึ้นด้วย เช่น การเคี้ยวไม้สีฟัน แม้บางเรื่องที่ไม่ได้ระบุไว้เป็นพระวินัย แต่เมื่อเห็นว่าเป็นต่อสุขภาพและการปฏิบัติธรรม พระพุทธองค์ก็จะตรัสสอนไว้เช่นกัน เช่น ให้รู้จักประมาณในการฉัน โดยได้ตรัสถึงอานิสงส์ของการฉันมือเดียวไว้ว่า

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราฉันอาหารในเวลาก่อนภัตครั้งเดียว เมื่อเราฉันอาหารในเวลาก่อนภัตครั้งเดียวย่อมรู้สึกคุณ คือความเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง ภายเบา มีกำลัง และอยู่สำราญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้เธอทั้งหลายจงมา จงฉันอาหารในเวลาก่อนภัตครั้งเดียวเถิด ด้วยว่าเมื่อเธอทั้งหลายฉันอาหารในเวลาก่อนภัตครั้งเดียว จักรู้สึกคุณคือความเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง ภายเบา มีกำลัง และอยู่สำราญ...” (ม.ม. 13/160)

การออกบิณฑบาตโปรดสัตว์และการเดินจงกรมก็เช่นกัน ถือว่าเป็นการออกกำลังกายได้อย่างดี พระพุทธองค์ได้กล่าวถึงผลดีต่อสุขภาพจากการเดินจงกรมไว้ด้วยว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ในการจงกรม ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ ภิกษุผู้เดินจงกรมย่อมเป็นผู้อดทนต่อการเดินทางไกล ๑ ย่อมเป็นผู้อดทนต่อการบำเพ็ญเพียร ๑ ย่อมเป็นผู้มีอาพาธน้อย ๑ อาหารที่กินดื่ม เคี้ยว ลิ้มแล้ว ย่อมย่อยไปโดยดี ๑ สมาธิที่ได้เพราะการเดินจงกรมย่อมตั้งอยู่ได้นาน ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ในการเดินจงกรม ๕ ประการนี้แลฯ” (อญ.ปญจก. 22/29)

ในการเลือกฉันอาหารที่มีประโยชน์ต่อร่างกายก็เช่นกัน พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงอานิสงส์ของการฉันข้าวยาสุ ไว้ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของข้าวยาสุ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ บรรเทาความหิว ๑ ระวังความกระหาย ๑ ยังลมให้เดินคล่อง ๑ ชำระลำไส้ ๑ เผาอาหารเก่าที่ยังไม่ย่อย ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของข้าวยาสุ ๕ ประการนี้แล ฯ” (อญ.ปญจก. 22/207)

การเคี้ยวไม้สีฟันก็เป็นตัวอย่างที่ดีอีกประการหนึ่ง ที่พระองค์ให้ภิกษุดูแลร่างกายอยู่เสมอ เพื่อไม่ให้เกิดอาพาธขึ้น ดังพุทธพจน์ที่กล่าวถึงประโยชน์ของการเคี้ยวไม้สีฟันว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย โทษเพราะไม่เคี้ยวไม้สีฟัน ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ ตาฟาง ๑ ปากเหม็น ๑ ประสาทที่นำรสอาหารไม่หมดจดดี ๑ เสมหะย่อมหุ้มห่ออาหาร ๑ อาหารย่อยไม่ร่อยแก่เขา ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย โทษเพราะไม่เคี้ยวไม้สีฟัน ๕ ประการนี้แลฯ” (อญ.ปญจก. 22/208)

จากข้อวัตรปฏิบัติของภิกษุบางส่วนที่ยกมาจะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ให้ความสำคัญกับเรื่องสุขภาพไม่น้อย ในเรื่องไม้สีฟันยังมีระบุในรายละเอียดอีกว่า ต้องเคี้ยวไม้สีฟันยาวไม่น้อยกว่า 4 นิ้ว

และยาวไม่เกิน 8 นิ้ว (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2539: 266) แม้ในส่วนวัตรปฏิบัติอื่นๆ ที่อาจไม่ได้บัญญัติขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ทางสุขภาพโดยตรง แต่ก็ได้ช่วยให้ภิกษุสงฆ์มีสุขภาพอนามัยดีขึ้น เช่น การต้องออกเดินบิณฑบาตทุกวันซึ่งถือว่าเป็นการออกกำลังกายอย่างดี ข้อวัตรในการฉันบิณฑบาต การล้างบาตร การดูแลเสนาสนะให้สะอาด การดูแลรักษาเครื่องนอน ลักษณะของห้องส้วม การไม่อนุญาตให้อุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนเสมหะลงในน้ำ การตัดเล็บ การปลงผม เป็นต้น กล่าวได้ว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการดูแลร่างกาย และมีข้อปฏิบัติจำนวนมากที่เอื้อต่อการมีสุขภาพดีตามความหมายสุขภาพในปัจจุบันด้วย

6.5.3 อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม มีอาหาร ยา พอเพียง

ข้อปฏิบัติที่จะเกิดประโยชน์ต่อสุขภาพและไม่มีผลเสียต่อการบำเพ็ญเพียร พระพุทธเจ้าจะทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติได้ ดังในกรณีที่เกิดอาพาธเนื่องจากการกินอาหารอันประณีตของทายกทายิกาเป็นประจำ หมอชีวกโกมารภัจจ์ได้ขอให้โปรดทรงอนุญาตที่จงดรมและเรณูไฟแก่ภิกษุ เพื่อจะมีอาพาธน้อยลง ซึ่งพระองค์ก็ทรงอนุญาตที่จงดรมและเรณูไฟให้ภิกษุได้ใช้ (วินย. 7/78-79) หากอยู่ในท้องถิ่นที่ขาดแคลนยาแม้ในระหว่างพรรษาก็ทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้นั้นย้ายที่จำพรรษาได้ (วินย. 4/216) เป็นต้น (รายละเอียดจะแสดงในข้อ 6.6)

อย่างไรก็ตามการอยู่ในพื้นที่ที่มีความสะดวกสบายในเรื่อง อาหาร ยา และเสนาสนะก็เป็นเพียงการอยู่ให้อ่อนแอวยต่อการปฏิบัติธรรมให้ยิ่งขึ้นไปเท่านั้น หากจำเป็นต้องเลือกระหว่างการได้อยู่ในสถานที่ซึ่งสะดวกสบายด้วยปัจจัย 4 แต่ปฏิบัติธรรมไม่ก้าวหน้า กับสถานที่ซึ่งอดคัดัดสนกว่าในปัจจัย 4 แต่มีบุคคลที่คอยชี้แนะในการปฏิบัติได้ดี ท่านให้เลือกอย่างหลัง ดังปรากฏในพระสูตรว่าด้วยการอยู่ป่า หรือ วนปัตถสูตร ดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าไปอาศัยบุคคลใดบุคคลหนึ่งอยู่ เมื่อเธอเข้าไปอาศัยบุคคลนั้นอยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ถึงความสิ้นไป และภิกษุนั้นได้บรรลุธรรมอันปลอดโปร่งจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่บรรลุด้วย ส่วนปัจจัยเครื่องอุดหนุนชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช บริขารเหล่าใดที่บรรพชิตจำต้องนำมาบริโภค ปัจจัยเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก... แต่ว่าเราไม่ได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เพราะเหตุแห่งจีวร เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ เพราะเหตุแห่งคิลานปัจจัย เภสัช บริขาร ก็ครั้งเป็นเช่นนั้น เมื่อเราเข้ามาอาศัยบุคคลหนึ่งอยู่ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ... ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นแม้รู้แล้วก็ควรพัวพันกะบุคคลนั้น ไม่ควรหลีกไปเสีย.” (ม.ญ. 12/241)

อย่างไรก็ตามหากอยู่กับบุคคลที่ทำให้มีความเจริญก้าวหน้าในธรรมแล้ว ที่นั้นมีปัจจัย 4 ที่ไม่ขัดสนด้วย พระพุทธองค์ตรัสว่า “...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นควรพัวพันอยู่ กะบุคคลนั้นจน

ตลอดชีวิต ไม่ควรหลีกเลี่ยง แม้จะถูกขับไล่ก็ตาม.” (ม.ญ. 12/242) ที่แสดงให้เห็นว่าพระองค์ให้ความสำคัญกับเป้าหมายสูงสุดในการพัฒนาตน แต่ก็ไม่ทอดทิ้งการดูแลร่างกายไป

อย่างไรก็ตามการให้ความสำคัญกับการดูแลร่างกายในกรณีนี้ ต้องไม่ตีความเกินไปจนกลายเป็นความหลงคิดในความสบาย หรือการมกคุณ ทั้งนี้เนื่องจากในกรณีของภิกษุสงฆ์ท่านมีข้อบัญญัติในการรู้จักประมาณในการฉันและการใช้ปัจจัย 4 อยู่แล้วอย่างเข้มงวด ท่านได้ย้ำเสมอว่าให้ภิกษุเป็นผู้อยู่อย่างเรียบง่าย ชีวิตง่าย บริโภคปัจจัย 4 เพียงเพื่อความจำเป็นในการบำบัดทุกข์เวทนาทางกายที่จะเกิดขึ้นแล้วให้หมดไป หรือป้องกันมิให้ทุกข์เวทนาที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้นเท่านั้น ซึ่งมีพุทธพจน์ที่กล่าวถึงเรื่องนี้หลายครั้ง ดังเช่น

“...ดูกรจุนทะ เพราะฉะนั้นแล จีวรใดอันเราอนุญาตแล้วแก่พวกเธอ จีวรนั้นควรแก่พวกเธอ เพียงเพื่อเป็นเครื่องบำบัดหนาว บำบัดร้อน บำบัดสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อเป็นเครื่องปกปิดอวัยวะอันยังความละอายให้กำเริบ บิณฑบาตใดอันเราอนุญาตแล้วแก่พวกเธอ บิณฑบาตนั้นควรแก่พวกเธอ เพียงเพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อยังกายนี้ให้เป็นไปได้ เพื่อจะให้ความลำบากสงบ เพื่อจะอนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่า เราจักบรรเทาเวทนาเก่า จักไม่ยั้งเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น ด้วยประการดังนี้ และความเป็นไปแห่งชีวิต ความเป็นผู้ไม่มีโทษและความอยู่สำราญ จักมีแก่เรา เสนาสนะใด อันเราอนุญาตแล้วแก่พวกเธอ เสนาสนะนั้นควรแก่พวกเธอ เพียงเพื่อเป็นเครื่องบำบัดหนาว บำบัดร้อน บำบัดสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อเป็นเครื่องบรรเทาอันตรายอันเกิดแต่ฤดู เพื่อความยินดีในการหลีกออกเร้นอยู่ คิลานปัจจัยเภสัชบริขารใดอันเราอนุญาตแล้วแก่พวกเธอ คิลานปัจจัยเภสัชบริขารนั้น ควรแก่พวกเธอ เพียงเพื่อเป็นเครื่องกำจัดเวทนาทั้งหลายอันเกิด แต่อาพาธต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เพื่อความเป็นผู้ไม่มีความลำบากเป็นอย่างยิ่ง ดังนี้” (ที.ปา. 11/113)

การดูแลสุขภาพและป้องกันการเจ็บป่วยภายใต้กระบวนการทัศนพุทธศาสนาในภาพรวมจึงเน้นที่การดูแลฝ่ายระวางจิตใจของตน หมั่นทำความเพียรเพื่อให้เกิดปัญญารู้เท่าทันสภาพความเป็นจริงของสรรพสิ่ง ไม่ให้หลงยึดมั่นในตัวตน ในร่างกาย หรือสิ่งของของตน จนทำให้เกิดทุกข์หรือโรคทางใจขึ้น ในส่วนของร่างกายก็ต้องคอยให้ความสนใจดูแลเพื่อเกื้อกูลให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้โดยไม่ให้เกิดทุกข์เวทนาขึ้นจนขัดขวางการปฏิบัติ แต่ก็มีใช้บำรุงจนติดอยู่ในความสบายซึ่งขัดขวางการปฏิบัติทางใจเช่นกัน นอกจากนี้ยังต้องอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมที่ช่วยให้มีสุขภาพดีด้วย แต่หากจำเป็นต้องเลือก ท่านให้เลือกที่จะให้ประโยชน์ต่อการพัฒนาทางจิตใจมากกว่าเลือกเอาความสะดวกสบายทางกาย

6.6 พุทธวิธีในการเยียวยาผู้ป่วย

ดังที่ย้ำมาโดยตลอดว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับโรคในความหมายที่กว้าง นั่นคือความทุกข์ทั้งปวงในชีวิต และมุ่งความสนใจไปที่ความเจ็บป่วยทางใจเป็นหลัก แต่เพื่อให้ตรงกับเป้าหมายของการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับปัญหาสุขภาพในนิยามที่เข้าใจกันในปัจจุบันด้วย เนื้อหาในส่วนนี้เป็นต้นไปจะให้ความสำคัญกับการเจ็บป่วยทางกายเป็นหลัก แต่ทั้งนี้ก็ได้ทิ้งสาระในส่วนโรคทางใจไปทั้งหมด แต่ได้พยายามแสดงให้เห็นจุดเชื่อมโยงระหว่างโรคทางกายกับโรคทางใจ หรือนิยามสุขภาพแบบโลกุตรธรรมกับโลกียธรรมไปพร้อมๆ กัน

เมื่อโรคหรือความเจ็บป่วยทางกายเกิดขึ้นแล้วไม่ว่าเกิดจากสาเหตุใดก็ตาม ในทัศนะของพุทธศาสนาจะต้องให้การเยียวยารักษาอย่างเต็มที่ตามเหตุปัจจัยที่มีอยู่ มิใช่ยอมจำนน รอโชคชะตา หรือหนีการป่วยด้วยการฆ่าตัวตาย ซึ่งมีข้อห้ามไว้อย่างชัดเจนว่าหากภิกษุเจตนาสาธยายคุณแห่งความตายจนเป็นเหตุให้คนฆ่าตัวตายด้วยเหตุใดก็ตาม จะต้องอาบัติปาราชิกอันทำให้ขาดจากการเป็นภิกษุ ดังในพระวินัยปิฎก ที่ว่า

“...อนึ่ง ภิกษุใดจงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิต หรือแสวงหาศีลตราอันจะปลิดชีวิตให้แก่กายมนุษย์นั้น หรือพรรณนาคุณแห่งความตาย หรือชักชวนเพื่ออันตาย ด้วยคำว่า แะนายผู้เป็นชาย จะประโยชน์อะไรแก่ท่าน ด้วยชีวิตอันแสนลำบากยากแค้นนี้ ท่านตายเสียดีกว่าเป็นอยู่ดังนี้ เธอมีจิตอย่างนี้ มีใจอย่างนี้ มีความหมายหลายอย่างอย่างนี้ พรรณนาคุณในความตายก็ดี ชักชวนเพื่ออันตายก็ดี โดยหลายนัยแม้ภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้...” (วินย. 1/180)

อย่างไรก็ตามภายใต้กระบวนการทัศนพุทธศาสนาการดูแลร่างกายและการรักษาความเจ็บป่วยทางกายนั้นจะต้องมีปัญญากำกับอยู่ตลอดเวลาด้วย คือต้องตระหนักรู้ในความเป็นจริงของร่างกายว่าตกอยู่ในกฎของไตรลักษณ์ มีความไม่เที่ยงแท้ มีทุกข์ ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่หนุนเนื่องอยู่จำนวนมาก ไม่มีตัวตนที่แท้จริง จึงมีเหตุปัจจัยมากมายมาเกี่ยวข้องทำให้เกิดการเจ็บป่วยนี้ขึ้น ในพระไตรปิฎกมีการกล่าวเปรียบเทียบรูปแบบการรักษาเยียวยาทางกายว่าช่วยแก้ปัญหาได้ชั่วคราว ไม่ได้ขาดเหมือนกับการใช้ธรรมโอสธในการรักษาที่เหตุแห่งทุกข์โดยตรงดังใน ดิกขิณสูตร และวมนสูตร (อง.ทสก. 24/108-109) ที่เปรียบเทียบการให้ยาถ่าย และยาทำให้สารถของแพทย์ กับการให้ธรรมโอสธรักษาโรคทางใจของพระพุทธองค์ ซึ่งในที่นี้จะขอยกเฉพาะบางส่วนของ ดิกขิณสูตร มาแสดง ดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย แพทย์ทั้งหลายย่อมให้ยาถ่าย เพื่อบำบัดอาพาธอันมีดีเป็นสมุฐานบ้าง เพื่อบำบัดอาพาธอันมีเสมหะเป็นสมุฐานบ้าง เพื่อบำบัดอาพาธอันมีลมเป็นสมุฐานบ้าง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ยาถ่ายนั้นมีอยู่เรามีได้กล่าวว่ามีก็แต่ว่ายาถ่ายนี้ นั้นแล ย่อมสำเร็จบ้าง ย่อมเสียผลบ้าง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เราจักแสดงยาถ่าย อันเป็นของพระอรียะ ที่สำเร็จผลอย่างเดียว ไม่เสียผล ที่สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิดเป็นธรรมดาอาศัยแล้ว ย่อมพ้นจากความเกิด ผู้มีความแก่

เป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากความแก่ ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากความตาย ผู้มีความโศก ความร่ำไร ความทุกข์ ความโทมนัส และความคับแค้นใจเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากความโศก ความร่ำไร ความทุกข์ ความโทมนัส และความคับแค้นใจ เธอทั้งหลายจงพึงยาถ่านั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ยาถ่าอันเป็นของพระอรียะ ที่สำเร็จผลอย่างเดียว ไม่เสียผล ที่สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิดเป็นธรรมดาอาศัยแล้ว ย่อมพ้นจากความเกิด... จากความโศก ความร่ำไร ความทุกข์ ความโทมนัสและความคับแค้นใจเป็นไหน ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีความเห็นชอบ ถ่ายความเห็นผิดออก และถ่ายอกุศลธรรมอันลามกมิใช่น้อยที่เกิดขึ้นเพราะความเห็นผิดเป็นปัจจัยออก ส่วนกุศลธรรมทั้งหลายมิใช่น้อยย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์เพราะความเห็นชอบ เป็นปัจจัยฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีความดำริชอบ (เจรจาชอบ... การงานชอบ... เลี้ยงชีพชอบ... ความพยายามชอบ... ความระลึกชอบ... ความตั้งใจมั่นชอบ... ความรู้ชอบ...) ถ่ายความดำริผิด (เจรจาผิด... การงานผิด... การเลี้ยงชีพผิด... ความพยายามผิด... ความระลึกผิด... ความตั้งใจมั่นผิด... ความรู้ผิด...) ออก...ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีความหลุดพ้นชอบ ถ่ายความหลุดพ้นผิดออก และถ่ายอกุศลธรรมอันลามกมิใช่น้อยที่เกิดขึ้นเพราะความหลุดพ้นผิดเป็นปัจจัยออก ส่วนกุศลธรรมมิใช่น้อยย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะความหลุดพ้นชอบเป็นปัจจัยฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ยาถ่าอันเป็นของพระอรียะนั้นนั้นแล ที่สำเร็จผลอย่างเดียว ไม่เสียผล ที่สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิดเป็นธรรมดาอาศัยแล้ว ย่อมพ้นจากความเกิด ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากความแก่ ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากความตาย ผู้มีความโศก ความร่ำไร ความทุกข์ ความโทมนัส และมีความคับแค้นใจเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากความโศก ความร่ำไร ความทุกข์ ความโทมนัสและความคับแค้นใจได้ ฯ” (อจ. ทสก. 24/108)

อีกแห่งหนึ่งในนครสูตร ได้มีการเปรียบเทียบการได้บรรลุจุดถุณาน เหมือนกับบ้านเมืองที่มีเสบียง มีเกสข สะสมไว้มาก ไม่ต้องกลัวภัยจากศัตรูภายนอก ความว่า

“...อริยสาวกบรรลุจุดถุณาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ เพื่อความอุ่นใจ ไม่สะดุ้งกลัว เพื่ออยู่เป็นสุขแห่งตนและเพื่อหยั่งลงสู่นิพพาน เปรียบเหมือนในปัจฉินครของพระราชามีการสะสมเกสขไว้มาก คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เกสข เพื่อความอุ่นใจ ไม่สะดุ้งกลัว เพื่ออยู่เป็นสุขแห่งตนภายใน และป้องกันอันตรายภายนอก ฉะนั้น...” (อจ. สตตก. 23/64)

ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการใช้ธรรมโอสถในการสร้างความมั่นคงทางใจป้องกันมิให้ทุกข์เกิดขึ้น หรือถอนความทุกข์ที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป เพื่อให้เข้าถึงภาวะที่ปราศจากโรคทั้งปวงอันเป็นเป้าหมายสูงสุดนั่นเอง อย่างไรก็ตามในส่วนนี้ผมเพียงต้องการย้ำให้เห็นอีกครั้งว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการรักษาโรคทางใจที่ต้องใช้ธรรมโอสถเป็นสำคัญ สำหรับการดูแลการป่วยทางกายมีแนวทางการดูแลต่อไปนี้ (ที่ยังคงไม่พ้นไปจากการต้องดูแลจิตใจไปด้วย)

6.6.1 การดูแลจิตใจของผู้ป่วยและ ชี้นำเห็นประโยชน์จากการป่วย

การที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับเรื่องสุขภาพทางใจสูงมาก แม้ว่าการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นในส่วนของกาย ที่ต้องให้การรักษาทางกายเพื่อให้อวัยวะหรือความผิดปกตินั้นกลับคืนดีเหมือนเดิม แต่พุทธศาสนาไม่ได้ทิ้งมิติทางด้านจิตใจของผู้ป่วย มีวิธีการจัดการที่จะไม่ให้ใจต้องป่วยตามร่างกายไป “...เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตของเราจักไม่กระสับกระส่าย...” (ส.ข. 17/1) แนวทางการระงับทำได้โดยใช้ความเพียร ใช้สติ หรือใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นความเป็นจริงของกายนี้ แม้ไม่อาจลดทุกข์เวทนาลงได้หมด แต่ก็จะไม่ทำให้ใจกระสับกระส่ายจนมีทุกข์เวทนาทางใจเพิ่มขึ้นมาอีก และก็จะใช้โอกาสที่เจ็บป่วยนี้เป็นเครื่องสอนชี้ให้เห็นธรรมของโลกและชีวิต เช่นว่าร่างกายนี้มีความบอบบาง ไม่เที่ยงแท้แปรเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยที่เข้ามากระทบ ไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงของเรา เพราะเราไม่สามารถบังคับให้หายป่วยตามที่เรากำลังจะได้ ชี้นำเห็นความเจ็บป่วย ความชรา การตาย เป็นสิ่งธรรมดาของชีวิต ในขณะเดียวกันก็ใช้เป็นเครื่องเตือนไม่ให้ประมาทกับชีวิต มีความปฏิบัติเพื่อการดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง ดังข้อความในพระไตรปิฎกที่ยกมาแสดงไว้แล้วในหัวข้อต่างๆ ที่ผ่านมา

6.6.2 ให้การรักษาด้วยธรรมโอสถ

นอกเหนือจากการดูแลจิตใจและให้การรักษาประคับประคองร่างกายเพื่อให้หายจากโรคด้วยการใช้ยา หรือวิธีการรักษาทางกายอื่นๆ (ที่จะกล่าวถึงต่อไป) แล้ว ข้อมูลในพระไตรปิฎกยังระบุว่ามีการใช้ธรรมะมาเป็นยารักษาอาการเจ็บป่วยทางกายโดยตรงด้วย ซึ่งมีหลายวิธีการ ดังนี้

6.6.2.1 สวดโพชฌงค์

ในพระไตรปิฎกมีพระสูตรอยู่ 3 สูตร ที่แสดงถึงอานุภาพของการสวดโพชฌงค์ ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ โดยระบุว่าเมื่อมีการสาธยายให้ฟังแล้วจะเกิดปิติปราโมทย์ เบิกบานจนทำให้หายจากการป่วยได้ พระสูตรดังกล่าวได้แก่ กิลานสูตรที่ 1-3 (ส.ม. 19/415-428) โดยสูตรแรก กล่าวถึงอานุภาพของการสวดโพชฌงค์ ที่ทำให้พระมหากัสสปะหายจากอาพาธ สูตรที่สองทำให้พระมหาโมคคัลลานะหายจากอาพาธ และสูตรที่สามทำให้พระผู้มีพระภาคเจ้าหายพระประชวร ซึ่งในที่นี้ผมจะยกมาแสดงเฉพาะสูตรแรกเท่านั้น

“...สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ก็สมัยนั้น ท่านพระมหากัสสป อาพาธไม่สบาย เป็นไข้หนัก อยู่ที่ปิณฑคูหา.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่เรือนในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปถึงที่อยู่ แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ครั้นแล้วได้ตรัสถามท่านพระมหากัสสปว่า ดูกรกัสสป เธอพอดทนได้หรือ พอยังอดภาพให้เป็นไปได้ หรือ ทุกขเวทนาคลายลง ไม่กำเริบขึ้นแลหรือ ความทุเลาย่อมปรากฏ ความกำเริบขึ้นไม่ปรากฏแลหรือ? ท่านพระมหากัสสป กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อดทนไม่ได้ ยังอดภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกเวทนาของพระองค์กำเริบหนัก ยังไม่คลายไป ความกำเริบขึ้นย่อมปรากฏ ความทุเลาไม่ปรากฏ.

พ. ดูกรกัสสป โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน?

ดูกรกัสสป สติสัมโพชฌงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้วกระทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ฯลฯ อุเบกขา สัมโพชฌงค์ เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ดูกรกัสสป โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน.

ท่านพระมหากัสสปกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค โพชฌงค์นี้ ข้าแต่พระสุคต โพชฌงค์นี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไวยาภรณ์ภาษิตนี้แล้ว ท่านพระมหากัสสปปลื้มใจ ชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค ท่านพระมหากัสสปหายจากอาพาธนั้นแล้ว และอาพาธนั้น อันท่านพระมหากัสสปละได้แล้ว ด้วยประการฉะนี้แล.” (ถ.ม. 19/415-419)

6.6.2.2 ใช้สติปัฏฐาน ความเพียร สติ สัมปชัญญะ ความอดกลั้น

ธรรมะอีกข้อหนึ่งที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก ว่าสามารถนำมาใช้ระงับทุกขเวทนาทางกายที่เกิดขึ้นไม่ให้ครอบงำจิตใจ นั่นคือ สติปัฏฐาน 4 โดยในพระสูตรได้มีการกล่าวถึงการที่พระอนุรุทธะ อาพาธได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก และมีภิกษุจำนวนมากเข้าไปหาท่าน แล้วถามท่านอนุรุทธะว่า อยู่ด้วยวิหารธรรมข้อไหน ทุกขเวทนาในสรีรกายจึงไม่ครอบงำจิตใจ ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า

“...ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย เรามีจิตตั้งมั่นอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ ทุกขเวทนาในสรีรกายที่บังเกิดขึ้น จึงไม่ครอบงำ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน? เราพิจารณาเห็นกายในกายอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด

อภิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้ ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เรามีจิตตั้งมั่นอยู่ใน
สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้แล ทุกขเวทนาในสรีรกายที่บังเกิดขึ้น จึงไม่ครอบงำจิต...”
(ถ.ม.19/1284)

นอกจากนี้เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงจำพรรษาในบ้าน
เวฬุคาม ใกล้เมืองเวสาลี พระองค์ได้ประจักษ์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน แต่ก็ทรงพระดำริว่าควร
จะต้องบอกให้ภิกษุผู้ปฏิบัติ และภิกษุสงฆ์ได้รับรู้ก่อน จึงได้ทรงใช้ความเพียรขับไล่อาพาธ

“...การที่เราจะไม่บอกไม่อำลาภิกษุสงฆ์ปรินิพพานเสีย นั้น ไม่สมควรแก่
เราเลย ถ้ากระไร เราพึงใช้ความเพียรขับไล่อาพาธนี้ ดำรงชีวิตสังขารอยู่เถิดฯ
ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงใช้ความเพียรขับไล่อาพาธนั้น ทรงดำรง
ชีวิตสังขารอยู่แล้ว อาพาธของพระองค์สงบไปแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงหาย
ประชวร คือหายจากความเป็นคนไข้ไม่นาน เสด็จออกจากวิหารไปประทับนั่งบน
อาสนะที่ภิกษุจัดถวายไว้ที่เภาวิหารฯ...” (ที.ม. 10/93; ถ.ม. 19/709)

ส่วนเมื่อครั้งจะเสด็จปรินิพพานหลังจากที่ทรงเสวยภัตของนายจุนทรรณมารบุตรแล้ว เกิด
อาพาธรุนแรง มีเวทนาคล้ำ มีการลงพระโลหิต ในพระไตรปิฎกได้กล่าวว่า “...พระผู้มีพระภาคทรง
มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นเวทนาเหล่านั้นไว้ มิได้ทรงพรั่นพริ้ง...” (ที.ม. 10/117; บ.อ.
25/163) ซึ่งแสดงถึงการใช้หลักธรรมมาระงับทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นกับร่างกายเช่นกัน และยังแสดงให้เห็น
เห็นว่าแม้แต่พระพุทธองค์ หรือพระอริยสาวก (เช่น พระอนุรุทธะ) เองก็ยังมีทุกขเวทนาทางกาย
จากการเจ็บป่วย ที่เป็นไปตามสภาพของสังขาร ส่วนจิตใจของพระองค์ทรงอยู่เหนือจากทุกขเวทนา
นี้แล้ว และท่านยังสามารถใช้ธรรมะเป็นตัวช่วยระงับเวทนาทางกายไม่ให้ทรมานทรมายได้

6.6.2.3 สัตถุญา ๑๐

ใน อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต อาพาธสูตร (อ.ทสก. 24/60) ได้กล่าวถึง สัตถุญา 10 ว่าช่วย
บรรเทาอาการเจ็บป่วยของคิริมานันทภิกษุได้ โดยครั้งนั้นท่านคิริมานันทภิกษุได้อาพาธหนัก พระ
อานนทได้มาทูลพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“...ดูกรอานนท์ ถ้าเธอพึงเข้าไปหาแล้ว กล่าวสัตถุญา ๑๐ ประการ แก่คิริมานันท
ภิกษุไซ้ร้ ข้อที่อาพาธของคิริมานันทภิกษุ จะพึงสงบระงับโดยพลัน เพราะได้ฟัง
สัตถุญา ๑๐ ประการนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้ สัตถุญา ๑๐ ประการเป็นไฉน คือ
อนิจจสัตถุญา ๑ อนัตตสัตถุญา ๑ อสุภสัตถุญา ๑ อาทีนวสัตถุญา ๑ ปหานสัตถุญา ๑
วิราคะสัตถุญา ๑ นิโรธสัตถุญา ๑ สัพพโลเกอนภิตสัตถุญา ๑ สัพพสังขารสูหนิจ
จสัตถุญา ๑ อนาปานัสสติ ๑ ฯ...” (อ.ทสก. 24/60)

พร้อมกับได้แสดงรายละเอียดของสัญญาทั้ง 10 ข้อด้วย หลังจากนั้นพระอนันต์ได้เข้าไปหาพระกสิณมานนท์ และสาธยายสัญญา ๑๐ ประการ ให้กับท่านได้รับฟัง เมื่อฟังจบอาพาธของท่านก็สงบระงับและหายจากอาพาธนั้นได้

6.6.2.4 เตือนให้ละวางจากสิ่งที่ห้วงกังวล

นอกเหนือจากการกล่าวธรรมะให้ผู้ป่วยฟังแล้ว การพูดคุยโดยอิงหลักธรรมโดยฆราวาสด้วยกันเอง ก็มีหลักฐานในพระไตรปิฎกปรากฏว่า สามารถช่วยบรรเทาการเจ็บป่วยได้ ดังในกุกกุตร กรณีของการป่วยของนกุลบิดาคฤหบดี ที่ได้นางนกุลมารดาคฤหปตานี เตือนให้ละวางสิ่งที่ห้วงกังวล จนทำให้หายจากการป่วยได้ ดังข้อความในพระไตรปิฎกส่วนหนึ่ง ที่ว่า

“สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ป่าเกสกาลามิคทายวัน ใกล้นครสูงสูมารคิระ แคว้นภคคะ สมัยนั้น นกุลบิดาคฤหบดีอาพาธมีทุกข์เป็นไข้หนัก ครั้งนั้น นกุลมารดาคฤหปตานี ได้กล่าวเตือนนกุลบิดาคฤหบดีว่า ดูกรคฤหบดี ท่านอย่าเป็นผู้มีความห่วงใยกระทำกาละเลย เพราะการกระทำกาละของผู้มีความห่วงใยเป็นทุกข์ และพระผู้มีพระภาคก็ทรงติเตียน ดูกรคฤหบดี ท่านจะพึงมีความห่วงใยอย่างนี้ว่า เมื่อเราล่วงไปแล้ว นกุลมารดาคฤหปตานี จักไม่สามารถเลี้ยงทารกดำรงการอยู่ครองเรือนไว้ได้ แต่ข้อนั้นท่านไม่พึงเห็นอย่างนี้ เพราะดิฉันเป็นคนฉลาดป็นฝ่าย ทำขณัตถ์ เมื่อท่านล่วงไปแล้วดิฉันย่อมสามารถเลี้ยงทารก ดำรงการอยู่ครองเรือนไว้ได้ เพราะฉะนั้น ท่านอย่าเป็นผู้มีความห่วงใยกระทำกาละเลย เพราะการกระทำกาละของผู้มีความห่วงใยเป็นทุกข์ และพระผู้มีพระภาคก็ทรงติเตียน ฯลฯ ...

...ครั้งนั้นแล เมื่อนกุลบิดาคฤหบดีอันนกุลมารดาคฤหปตานีกล่าวเตือนนี้ ความเจ็บป่วยนั้นได้สงบระงับโดยพลัน และนกุลบิดาคฤหบดีได้หายจากการเจ็บป่วยนั้น ก็และการเจ็บป่วยนั้น อันนกุลบิดาคฤหบดีละได้แล้วโดยประการนั้นครั้งนั้น นกุลบิดาคฤหบดีพ้อหายจากการเจ็บป่วยไม่นาน ถือไม้เท้าเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะนกุลบิดาคฤหบดีว่า ดูกรคฤหบดี เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ที่นกุลมารดาคฤหปตานีเป็นผู้อนุเคราะห์ ห่วงประโยชน์ กล่าวเตือนพรั่นสอน ท่าน...” (อง.นกก. 22/287)

จะเห็นได้ว่าในทัศนะของพุทธศาสนาแล้ว ความเจ็บป่วยที่ทำให้เกิดทุกข์เวทนาทางกายส่วนหนึ่งสามารถกำจัดให้หมดไปได้ด้วยการใช้ธรรมะ ที่เมื่อพิจารณาในเบื้องต้นด้วยเหตุผลและการรับรู้ในปัจจุบัน อาจมองได้ว่าเป็นเรื่องความเชื่อส่วนตัว และไม่น่าจะทำให้หายจากการเจ็บป่วยได้จริง แต่ก็มิใช่สิ่งที่จะนำมาใช้ได้แย้งได้ว่าข้อความที่ปรากฏเป็นหลักฐานในพระไตรปิฎกเหล่านี้ไม่เป็นความจริง เนื่องจากอยู่ในบริบทที่แตกต่างกันมาก และที่สำคัญขึ้นอยู่กับสภาวะทางจิตและ

กรรมของผู้ป่วยด้วย โดยจะเห็นได้ว่าหลักกรรมเหล่านี้ท่านมิได้แสดงว่าอยู่ในฐานะเครื่องมือที่ใช้แก้ ปัญหาสุขภาพอย่างสำเร็จรูปที่ใช้ได้กับการเจ็บป่วยในทุกๆ กรณี (ไม่เหมือนกับยา/วิธีการทางการแพทย์ ในปัจจุบัน ที่พยายามทำให้เป็นวิธีแก้ปัญหาสุขภาพแบบสำเร็จรูปใช้ได้ทุกกรณี) เพราะไม่ปรากฏ หลักฐานในพระบาลีว่ามีการใช้หลักกรรมเหล่านี้ในการรักษาโรคพร่าเพื่อทั่วไป ที่ใช้อยู่เป็นบาง กรณีหรือเฉพาะในบุคคลบางคนเท่านั้น

6.6.3 การใช้รักษาอาการป่วยทางกาย

ในด้านการดูแลรักษาอาการทางกายของผู้ที่ป่วยขึ้นมาแล้ว ภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนา ได้ให้ความสำคัญส่วนนี้ไว้ไม่น้อย โดยเฉพาะในพระวินัยที่ได้ให้ความสนใจกับภิกษุที่อาพาธไว้มาก ทั้งการงดเว้นข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ ที่ทำได้ยากเมื่อป่วยให้ไม่ต้องถือปฏิบัติ หรือบางข้อที่เคยห้ามไว้แต่ ถ้าปฏิบัติแล้วช่วยให้หายจากการป่วยได้เร็วขึ้นก็ทรงมีพุทธานุญาตไว้ เมื่อหายป่วยแล้วจึงค่อยกลับ ถือปฏิบัติดังเดิม นอกจากนี้พระพุทธรองค์ทรงให้ความสำคัญกับผู้ที่จะมาให้การดูแลพยาบาลผู้ป่วย ทรงได้ระบุหน้าที่ของการดูแลผู้ป่วยไว้อย่างชัดเจนว่าใครจะเป็นผู้ดูแล หากไม่มีผู้ที่รับผิดชอบโดยตรงก็เป็นหน้าที่ของสงฆ์ที่จะต้องรับผิดชอบร่วมกัน ทรงให้สิทธิพิเศษบางประการกับผู้ดูแลภิกษุที่ป่วย หรือเมื่อภิกษุจะไปดูแลบิดามารดาหรือญาติที่ป่วย อีกทั้งยังให้ความสำคัญกับเรื่องการเก็บรักษา และการใช้ยา แสดงอานิสงส์ของการถวายยาแก่ภิกษุสงฆ์ไว้ด้วย

การรักษาผู้ป่วยนอกจากจะต้องคำนึงถึงสาเหตุของการป่วยที่หลากหลาย ในส่วนคนไข้เองก็ต้องนึกถึงความแตกต่างกันด้วยเช่นกัน พระพุทธรองค์ได้ตรัสถึงลักษณะของคนไข้ 3 ประเภท และ เหตุผลที่ทรงมีพุทธานุญาตเรื่องอาหาร ยา และผู้ดูแลคนไข้เป็นการจำเพาะขึ้น ดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนไข้ ๓ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก ๓ จำพวกเป็นไหน คือ คนไข้บางคนในโลกนี้ ได้โภชนะที่สบายหรือไม่ได้ก็ตาม ได้เภสัชที่สบายหรือไม่ได้ก็ตาม ได้อุปัฏฐากที่สมควรหรือไม่ก็ตาม ย่อมไม่หายจากอาพาธนั้นได้เลย คนไข้บางคนในโลกนี้ ได้โภชนะที่สบายหรือไม่ได้ก็ตาม ได้เภสัชที่สบายหรือไม่ก็ตาม ได้อุปัฏฐากที่สมควรหรือไม่ก็ตาม ย่อมหายจากอาพาธนั้นได้ คนไข้บางคนในโลกนี้ ได้โภชนะที่สบายจึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ย่อมไม่หาย ได้เภสัชที่สบายจึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ย่อมไม่หาย ได้อุปัฏฐากที่สมควรจึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ย่อมไม่หาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดา คนไข้ ๓ จำพวกนั้น เพราะอาศัยคนไข้ผู้ที่ได้โภชนะที่สบายจึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ย่อมไม่หาย ได้เภสัชที่สบายจึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ย่อมไม่หาย ได้อุปัฏฐากที่สมควรจึงจะหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ย่อมไม่หาย นี้เราจึง อนุญาตคิลานภัต อนุญาตคิลานเภสัช อนุญาตคิลานอุปัฏฐากไว้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย และก็เพราะอาศัยคนไข้เช่นนี้ ถึงคนไข้อื่นก็ควรได้รับการบำรุง ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนไข้ ๓ จำพวกนี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก...” (อง.ติก. 20/461)

พระองค์ยังใช้ลักษณะของคนไข้ที่แตกต่างกันนี้มาเปรียบเทียบกับลักษณะของความสนใจศึกษาธรรมของคนดังที่ได้ยกมาแสดงไว้แล้วในหัวข้อ 6.3.1

ส่วนของแนวทางในการดูแลผู้ที่มีอาการป่วยทางกายในเรื่องอาหาร การใช้ยา การปฏิบัติตัวของผู้ป่วย และวิธีการให้การดูแลพยาบาลผู้ป่วย ในส่วนที่มีหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎกสามารถกล่าวถึงเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

6.6.3.1 การปฏิบัติตัวของภิกษุอาพาธ

การให้ความสำคัญและสนใจในตัวผู้ป่วยถือว่าเป็นรูปธรรมที่เด่นชัดมากอย่างหนึ่งในวิธีการดูแลผู้ป่วยภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนา โดยเฉพาะในสังคมสงฆ์ พระพุทธองค์ได้ทรงให้สิทธิพิเศษกับพระที่อาพาธหลายอย่างที่จะช่วยบรรเทาทุกข์เวทนาทางกายลง ช่วยให้ร่างกายสบายขึ้น และหายป่วยเร็วขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ภิกษุที่ไม่ป่วยไม่สามารถทำได้ (หากทำจะต้องอาบัติ) มีศีลของพระภิกษุจำนวนมากที่ระบุว่าหากภิกษุอาพาธ หรือภิกษุวิกลจริตละเมิดแล้วไม่ต้องอาบัติ โดยในพระวินัยปิฎกจะได้ยกเหตุการณ์อันเป็นปฐมบัญญัติไว้เพื่อให้เข้าใจถึงเจตนาในการบัญญัติแต่ละสิกขาบทด้วย แต่เพื่อความกระชับและมุ่งหวังเพียงเพื่อให้เข้าใจแนวทางกว้างๆ ในการปฏิบัติตัวของภิกษุอาพาธ ผมจึงสรุปเฉพาะสาระสำคัญมาแสดงให้เห็นดังนี้

- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธที่ไม่สามารถนำจีวรไปได้ เมื่อขออนุญาตต่อสงฆ์แล้วไปเพื่อรักษาตัวในที่ซึ่งอยู่โดยไม่มีใครจีวรได้ (วินย. 2/11) (ปกติหากภิกษุอยู่โดยปราศจากใครจีวร แม้สิ้นราตรีหนึ่ง จะต้องอาบัตินิสัคคิยาจิตตีย์)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธนอนแตรกผู้อื่นที่นอนอยู่ก่อนแล้วได้โดยไม่ต้องอาบัติ (วินย. 2/384-386) (โดยปกติหากภิกษุใด รู้อยู่ สำเร็จการนอนแตรกแซงภิกษุผู้เข้าไปก่อน จะต้องอาบัติปาจิตตีย์)
- โดยปกติเมื่อมีการประชุมสงฆ์เพื่อสอบสวนกรณีต่างๆ ภิกษุจะต้องให้ข้อมูลกับที่ประชุมสงฆ์นั้น ถ้าไม่ให้จะต้องอาบัติ แต่ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธที่ไม่ได้ไม่ต้องอาบัติ (วินย. 2/367)
- โดยปกติภิกษุใดเข้าไปยังที่อาศัยของภิกษุณี แล้วสั่งสอนภิกษุณี จะเป็นปาจิตตีย์ แต่หากมีภิกษุณีอาพาธต้องการฟังธรรม ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุเข้าไปเทศน์ให้ฟังได้ (วินย. 2/429-430)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุผู้อาพาธ อยู่ฉันอาหารในโรงทานเป็นประจำได้ (วินย. 2/471)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธ ฉันเป็นหมู่ได้ (วินย. 2/476)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธ ฉันอาหารที่หลังได้ (วินย. 2/487)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธขอโภชนะอันประณีต เพื่อประโยชน์แก่ตนมาฉันได้ (วินย. 2/517)

- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธที่มีความต้องการเกสัช บอกลาภิกษุซึ่งมีอยู่แล้วเข้าไปสู่ตระกูลได้ (วินย. 2/551)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธพักแรมอยู่ในกองทัพเกินกว่า 3 คืนได้ (วินย. 2/570)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธก่อไฟเองก็ดี ให้ผู้อื่นก่อให้ก็ดี แล้วผิงได้ (วินย. 2/605)
- ในบางพื้นที่ บางช่วงเวลาที่คันดารมาก ทรงห้ามภิกษุมิให้อาบน้ำหากยังไม่ถึงครึ่งเดือน แต่ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธอาบน้ำได้ แม้ยังหย่อนกึ่งเดือน (วินย. 2/612)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธ หลีกจากการประชุมของสงฆ์ได้ (วินย. 2/722)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธรับของเคี้ยวหรือของฉันในเสนาสนะปาด้วยมือของตนแล้วเคี้ยวฉันได้ (วินย. 2/795)
- ในหมวดว่าด้วยข้อปฏิบัติอันเหมาะสมแก่สมณเพศ (26 ลิกขาบท) เช่น ทรงห้ามมิให้ภิกษุนุ่งห่มผ้าไม่เรียบร้อย กระทำการไม่สำรวมต่างๆ เช่น หัวเราะเสียงดัง พุดเสียงดัง นั่งโคลงกาย แกว่งแขน สั่นศีรษะ เอามือค้ำกาย เอาฝ่าคลุมศีรษะ เดินกระโหยังเท้า นั่งรัดเข่า เป็นต้น เว้นแต่ภิกษุอาพาธ หรือผู้ที่ไม่แก่ถึง ไม่มีสติ ไม่รู้ตัว มีอันตราย วิกลจริต อาทิกัมมิกะ (คือผู้กระทำความผิดครั้งแรกให้ตั้งบัญญัติพระวินัยข้อนี้ขึ้น) จะไม่ต้องอาบัติ (วินย. 2/800-825)
- ในหมวดว่าด้วยข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการบิณฑบาตและการฉันอาหาร (อีก 30 ลิกขาบท) เช่น ภิกษุต้องรับบิณฑบาตด้วยความเคารพ ฉันบิณฑบาตด้วยความเคารพ ไม่ทำคำช้าใหญ่เกินไป ไม่อ้าปากเมื่อคำช้ายังมาไม่ถึง ไม่ฉันแลบลิ้น ไม่ฉันดังจ๊ับๆ ชุตๆ ไม่เลียมือ ไม่เลียริมฝีปาก ฯลฯ แต่ทรงเว้นให้กับภิกษุที่อาพาธทำแล้วไม่ต้องอาบัติ (วินย. 2/826-856)
- ในหมวดว่าด้วยการแสดงธรรม (16 ลิกขาบท) ทรงบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุแสดงธรรมแก่บุคคลที่อยู่ในลักษณะต่างๆ (ซึ่งแสดงอาการไม่เคารพในธรรมะที่แสดง) เช่น ผู้ที่ทางร่วม ถือไม้พลอง ถืออาวุธ ถือของมีคม สวมรองเท้า อยู่บนยาน อยู่บนที่นอน นั่งรัดเข่า คลุมศีรษะ นั่งบนอาสนะสูง ฯลฯ เว้นแต่ผู้ที่ป็นไข้แล้วทำอาการนั้นๆ ภิกษุแสดงธรรมให้ฟังได้ (วินย. 2/857-875)
- ทรงห้ามภิกษุยื่นถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะลงบนของเขียว หรือถ่ายลงในน้ำ เว้นแต่เป็นภิกษุอาพาธ (วินย. 2/876-879)
- ทรงอนุญาตให้ภิกษุอาพาธเมื่อไม่ได้ผู้ให้นิสสัย ไม่ต้องถือนิสสัยอยู่ (วินย. 4/138)
- โดยปกติพระพุทธรูปจะทรงไม่มีพุทธานุญาตให้สวดปาติโมกข์อย่างย่อ เว้นแต่ว่าอยู่ในช่วงคับขัน หรือ มีอันตราย 10 อย่าง⁴ หนึ่งในข้อยกเว้นนั้นคือภิกษุอาพาธหนักจะถึงเสียชีวิต (วินย. 4/167)

- โดยปกติภิกษุอันพระเถระบัญชาแล้วจะไม่ยอมไปขัดคำบัญชาไม่ได้ รูปใดไม่ยอมไปต้องอาบัติทุกกฏ เว้นแต่ว่าเป็นภิกษุอาพาธ (วินย. 4/176)
- โดยปกติภิกษุจำเป็นมากที่ต้องเข้าประชุมกันเพื่อทำอุโบสถ แต่หากมีภิกษุอาพาธ ที่ท่านมาไม่ได้ ท่านระบุว่าให้ภิกษุอาพาธมอบปาริสุทธิ ถ้าท่านทำไม่ได้ ท่านให้ภิกษุช่วยกันใช้เตียงหรือตั้งหามภิกษุอาพาธนั้นมาในท่ามกลางสงฆ์ แล้วจึงทำอุโบสถ แต่ถ้าดูว่าหากย้ายแล้วอาพาธจักกำเริบหนัก หรือมิฉะนั้นก็จักถึงมรณภาพ ดังนี้ ไม่พึงย้ายภิกษุอาพาธสงฆ์พึงไปทำอุโบสถในสำนักภิกษุอาพาธนั้น แต่สงฆ์เป็นวรรค ไม่พึงทำอุโบสถเลย ถ้าขึ้นทำ ต้องอาบัติทุกกฏ (วินย. 4/181)
- ปกติภิกษุต้องประชุมกันทำสังฆกรรม แต่หากมีภิกษุอาพาธมาไม่ได้ ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธมอบฉันทะได้ (วินย. 4/182)
- ปกติภิกษุต้องประชุมกันทำปวารณา. แต่หากมีภิกษุอาพาธมาไม่ได้ ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธมอบปวารณาได้ (วินย. 4/229)
- เมื่อมีภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นหน่อที่เท้า ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุมืออาพาธที่เท้า สวมรองเท้าได้ (วินย. 5/9-10)
- ทรงมีพุทธานุญาตยาน (ที่เทียมด้วยโคตัวผู้ และยานที่ใช้มือลาก) อนุญาตคานหามมีดั่งนั้น และเปลผ้าที่เขาผูกติดกับไม้คาน แก่ภิกษุผู้อาพาธให้ใช้ได้ (วินย. 5/14)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธสวมรองเท้าเข้าบ้านได้. (วินย. 5/19)
- ปกติพระพุทธรเจ้าทรงห้ามมิให้ภิกษุใช้ไม้บังเวียนที่จักเป็นพื้นมังกรธูตัว (เพราะพระราชาใช้กัน) แต่เมื่อภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคหิด เมื่อไม่ได้ใช้ไม้บังเวียนย่อมไม่สบายตัว จึงทรงมีพุทธานุญาตไม้บังเวียนที่มีได้จักเป็นพื้นมังกรแก่ภิกษุอาพาธได้ (วินย. 7/9)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธให้ดูเงาหน้าที่แว่นหรือที่ภาชนะน้ำได้ (วินย. 7/16) เพื่อดูแลบาดแผลหรืออาการอาพาธบริเวณนั้นได้
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธทาหน้าได้ (วินย. 7/18)
- ทรงมีพุทธานุญาตที่จิ้งกรมและเรือนไฟแก่ภิกษุ เพื่อให้ภิกษุที่ฉันอาหารประณีตเป็นประจําทั้งหลายมีอาพาธน้อยลง ตามคำที่หมอชีวกโกมารภัจจ์ทูลขอ (วินย. 7/78)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธ ที่ไม่สามารถจะทรงบาตรไว้ด้วยมือขณะนั้นได้ ให้ใช้โตกได้ (วินย. 7/108)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธใช้ร่มได้ (วินย. 7/133)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธใช้ไม้เท้าได้ (วินย. 7/136)
- ปกติทรงห้ามภิกษุมิให้โกนขนในที่แคบ แต่มีภิกษุเป็นแผลในที่แคบทนายาไม่ติด ทรงมีพุทธานุญาตให้โกนขนในที่แคบได้ เพราะเหตุอาพาธ (วินย. 7/151)

- ปกติทรงห้ามภิกษุมิให้ตัดผมด้วยกรรไกร แต่มีภิกษุรูปหนึ่งเป็นแผลที่ศีรษะไม่อาจปลงผมด้วยมิต ทรงมีพุทธานุญาตให้ตัดผมด้วยกรรไกรได้ เพราะเหตุอาพาธ (วินย. 7/153)
- ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธหากไม่ใช่ผ้ารัดเข้าจะไม่สบาย ทรงมีพุทธานุญาตผ้ารัดเข้าเพราะเหตุอาพาธ (วินย. 7/162)
- ปกติทรงบัญญัติภิกษุไม่พึงฉนกระเทียม (เพราะกลิ่นแรงจนเป็นที่รังเกียจ) สมัยหนึ่งท่านพระสารีบุตรอาพาธเป็นลมเสียดท้อง และเคหายด้วยการฉนกระเทียม จึงทรงมีพุทธานุญาตให้ฉนกระเทียมได้ เพราะเหตุอาพาธ (วินย. 7/188)
- ทรงห้ามไม่ให้ภิกษุไล่ภิกษุอาพาธให้ลุกขึ้น รูปใดไล่ให้ลุกขึ้น ต้องอาบัติทุกกฏฯ (วินย. 7/273)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ที่นอนเหมาะสมแก่ภิกษุอาพาธ ห้ามภิกษุอื่นไล่หนีไปจากที่ดีๆ (วินย. 7/274) แต่ก็ห้ามไม่ให้ภิกษุที่มีอาพาธเล็กน้อย หวงกันเสนาสนะดีๆ ไว้ (วินย. 7/275)
- ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ หากนั่งขัดสมาธิแล้วจะไม่สบาย ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุผู้นั่งพับเพียบได้ (วินย. 7/605)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธ ขอแคงก็ดี ข้าวสุกก็ดี เพื่อประโยชน์แก่ตนมาฉันได้ (วินย. 8/423)

จะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญต่อผู้ที่ป่วยสูงมาก ข้อปฏิบัติต่างๆ ที่ภิกษุต้องปฏิบัติจำนวนมากได้รับการยกเว้นเมื่ออาพาธ ส่วนคนธรรมดาที่ป่วยมากก็ได้รับการยกเว้นไม่จำเป็นต้องปฏิบัติให้ความเคารพกับพระธรรมหรือภิกษุดังที่คนปกติควรจะทำก็ได้ อย่างไรก็ตามข้อวินัยของภิกษุที่ได้รับการยกเว้นเมื่ออาพาธนั้น ท่านหมายความว่ายกเว้นให้เฉพาะสำหรับผู้ที่มีอาพาธที่หากปฏิบัติตามข้อบัญญัติในพระวินัยแล้ว จะทำให้ไม่สบายกาย ใจ หรือมีอาการเลวลง หรือเมื่อยกเว้นการปฏิบัติแล้ว จะช่วยให้ทุกขเวทนาจากการป่วยลดลงหรือหายป่วยเร็วขึ้น ผู้ที่อาพาธที่ไม่เกี่ยวข้องกับข้อที่ต้องงดเว้น ก็ต้องถือปฏิบัติไปเช่นเดิม เช่น ในข้อที่ว่าทรงอนุญาตให้ภิกษุอาพาธขอโภชนะอันประณีต เพื่อประโยชน์แก่ตนมาฉันได้ (วินย. 2/517) ผู้อาพาธในที่นี้หมายความว่าถึงเฉพาะผู้ที่เว้นโภชนะอันประณีตแล้วไม่ผาสุก ภิกษุมิใช่ผู้อาพาธในกรณีนี้คือ ผู้ที่เว้นโภชนะอันประณีตก็ยังผาสุก หากขอเพื่อประโยชน์แก่ตน จะต้องอาบัติทุกกฏในประโยคที่ขอ ได้ของนั้นมารับประเคนด้วยตั้งใจว่าจักฉันก็ ต้องอาบัติทุกกฏ. และเมื่อฉันแล้วขณะกลืน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ทุกๆ คำกลืน (วินย. 2/519) หรือในกรณีที่ทรงมีพุทธานุญาตให้รับของเคี้ยวหรือของฉันในเสนาสนะปาด้วยมือของตนแล้วเคี้ยวฉันได้ ผู้อาพาธในที่นี้ คือ ผู้ที่อาพาธจนไม่สามารถไปเที่ยวบิณฑบาตได้เท่านั้น. (วินย. 2/798) การที่ทรงมีพุทธานุญาตอย่างนี้ก็เพื่อช่วยลดความทุกข์ทรมานทางกาย และช่วยให้หายป่วยได้เร็วขึ้นนั่นเอง ขณะเดียวกันก็ช่วยให้เห็นว่าวัตรปฏิบัติของสงฆ์บางอย่างมีความสำคัญมากต้องภิกษุอาพาธหนัก

จริงๆ จึงจะได้รับการยกเว้น เช่น การสวดปาติโมกข์อย่างย่อ ที่ทำได้เมื่อภิกษุอาพาธหนักจะถึงเสียชีวิตเท่านั้น หรือการประชุมกันเพื่อทำอุโบสถดังที่ยกมาแสดงข้างต้น

6.6.3.2 ผู้ดูแลภิกษุอาพาธ

นอกเหนือจากให้สิทธิพิเศษกับตัวผู้ที่ป่วยหรือภิกษุอาพาธเองแล้ว ภายใต้อัตนัยบัญญัติของพระพุทธศาสนายังให้ความสำคัญกับการช่วยกันดูแลภิกษุที่อาพาธไว้ไม่น้อยเช่นกัน โดยพระพุทธเจ้าเองยังเคยเข้าไปดูแลภิกษุอาพาธที่ไม่มีใครดูแลด้วยพระองค์เอง ได้ทรงชี้ถึงเหตุผลที่สงฆ์ต้องช่วยกันดูแลภิกษุที่ป่วยและยังทรงบัญญัติปรับอาบัติแก่ภิกษุที่ไม่ช่วยดูแลภิกษุอาพาธด้วย ดังข้อความในพระวินยปิฎกที่ว่า

“ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคท้องร่วง นอนจมกองมูลตรอกของคูหาของตนอยู่ ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคมีท่านพระอาณนทฺ์เป็นปัจฉาสมณะ เสด็จพระพุทธดำเนินไปตามเสนาสนะ ได้เสด็จเข้าไปทางที่อยู่ของภิกษุรูปนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปนั้น นอนจมกองมูลตรอกของคูหาของตนอยู่ ครั้นแล้วเสด็จเข้าไปใกล้ภิกษุรูปนั้น แล้วตรัสถามว่า เธออาพาธ เป็นโรคอะไรภิกษุ?

ภ. ข้าพระพุทธเจ้าอาพาธเป็นโรคท้องร่วง พระพุทธเจ้าข้า.

พ. เธอมีผู้พยาบาลไหมเล่า ภิกษุ?

ภ. ไม่มี พระพุทธเจ้า.

พ. เพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลายจึงไม่พยาบาลเธอ?

ภ. เพราะข้าพระพุทธเจ้ามิได้ทำอุปัฏฐากแก่ภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นภิกษุทั้งหลายจึงไม่พยาบาลข้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าข้า.

จึงพระผู้มีพระภาครับสั่งกะท่านพระอาณนทฺ์ว่า อาณนทฺ์ เธอไปตักน้ำมาเราจักสงรงน้ำ ภิกษุรูปนี้.

ท่านพระอาณนทฺ์ทูลรับสนองพระพุทธบัญชาว่า เป็นดั่งนั้นพระพุทธเจ้าข้า ดังนี้แล้ว ตักน้ำมาถวาย พระผู้มีพระภาคทรงรดน้ำ ท่านพระอาณนทฺ์ขัดสี พระผู้มีพระภาคทรงยกศิระะ ท่านพระอาณนทฺ์ยกเท้าแล้ววางบนเตียง ครั้นนั้นพระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ในเพราะเหตุเป็นเค้ามูลนั้น...

.....

พ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดาไม่มีบิดา ผู้ใดเล่าจะพึงพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอจักไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจักพยาบาล ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดจะพึงอุปัฏฐากเรา ผู้นั้นจงพยาบาลภิกษุอาพาธ ถ้ามีอุปัชฌายะ อุปัชฌายะพึงพยาบาลจนตลอดชีวิต หรือจนกว่าจะหาย ถ้ามีอาจารย์ อาจารย์พึงพยาบาลจนตลอดชีวิต หรือจนกว่าจะหาย ถ้ามีสัทธวิhariก สัทธวิhariกพึงพยาบาลจนตลอดชีวิต หรือจนกว่าจะหาย ถ้ามีอันเตวาลิก อันเตวาลิกพึงพยาบาลจนตลอดชีวิต หรือจนกว่าจะหาย ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอุปัชฌายะ

ภิกษุผู้ร่วมอุปัชฌายะพึงพยาบาลจนตลอดชีวิต หรือจนกว่าจะหาย ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอาจารย์ ภิกษุผู้ร่วมอาจารย์พึงพยาบาลจนตลอดชีวิต หรือจนกว่าจะหาย ถ้าไม่มีอุปัชฌายะ อาจารย์ สัทธวิहारิก อันเตวาสิก ภิกษุผู้ร่วมอุปัชฌายะ หรือ ภิกษุผู้ร่วมอาจารย์ สงฆ์ต้องพยาบาล ถ้าไม่พยาบาล ต้องอาบัติทุกกฏ.” (วินย. 5/166)

ในส่วนของภิกษุที่ต้องมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เช่น ระหว่างอุปัชฌาย์กับสัทธวิहारิก (ผู้ที่อุปัชฌาย์บวชให้) หรือ อาจารย์กับอันเตวาสิก (ศิษย์) พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติข้อปฏิบัติต่อกันไว้อย่างละเอียด ทั้งในส่วนสัทธวิहारิกหรืออันเตวาสิกจะต้องปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์หรืออาจารย์ และสิ่งที่อุปัชฌาย์หรืออาจารย์ต้องปฏิบัติต่อสัทธวิहारิกหรืออันเตวาสิก การที่ศิษย์หรือผู้น้อยควรต้องปฏิบัติดูแลอุปัชฌาย์อาจารย์อาจเป็นเหตุการณ์ที่ปกติควรจะเป็นในทุกๆ วัฒนธรรม แต่เมื่อศิษย์อาพาธพระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติถึงสิ่งที่อุปัชฌาย์หรืออาจารย์ต้องปฏิบัติต่อศิษย์ไว้อย่างละเอียด (วินย. 7/441, 445) ซึ่งผมจะขอยกเฉพาะคู่ของอุปัชฌาย์ปฏิบัติต่อสัทธวิहारิกเพียงส่วนหนึ่งมาแสดง ดังนี้

“...ถ้าสัทธวิहारิกอาพาธ อุปัชฌายะพึงลุกแต่เช้าตรู่ แล้วให้ไม้ชำระฟัน ให้น้ำล้างหน้า ปูอาสนะ ถ้ายาคูมี พึงล้างภาชนะเสียก่อน แล้วนำยาคุเข้าไปให้ เมื่อสัทธวิहारิกดื่มยาคุแล้ว พึงให้น้ำ รับภาชนะมา ถือต่ำๆ ล้างให้เรียบร้อย อย่าให้กระทบแล้วเก็บไว้ เมื่อสัทธวิहारิกลุกแล้ว พึงเก็บอาสนะ ถ้าที่นั้นรกพึงกวาดที่นั้นเสีย ถ้าสัทธวิहारิกประสงค์จะเข้าบ้าน พึงให้ผ้าห่ม พึงรับผ้าห่มผลัดมา พึงให้ประคดเอว พึงซ้อนผ้าห่ม ๒ ชั้นให้ พึงล้างบาตรให้พร้อมทั้งน้ำ พึงปูอาสนะไว้ ด้วยคิดว่าเพียงเวลาเท่านี้ สัทธวิहारิกจักกลับมา พึงวางน้ำล้างเท้า ตั้งรองเท้า กระเบื้องเช็ดเท้าไว้ใกล้ๆ พึงลุกรับบาตรจัวร์ พึงให้ผ้าห่มผลัด พึงรับผ้าห่มมา ถ้ายาคูห่มเสร็จ พึงผึ่งที่แดดสักครู่หนึ่ง แต่อย่าผึ่งทิ้งไว้ที่แดด พึงพับจัวร์ เมื่อพับจัวร์ พึงพับให้เหลื่อมมุมกัน ๔ นิ้ว ด้วยตั้งใจให้มีรอยพับตรงกลาง พึงสอดประคดเอวไว้ในขนดจัวร์ ถ้าบิณฑบาตมี และสัทธวิहारิกก็ประสงค์จะฉัน พึงให้น้ำ แล้วนำบิณฑบาตเข้าไป พึงถามสัทธวิहारิกถึงน้ำฉัน เมื่อสัทธวิहारิกฉันแล้ว พึงให้น้ำ รับบาตรมา ถือต่ำๆ ล้างให้ดี อย่าให้ครูดสี เช็ดให้หมดน้ำ ผึ่งไว้ที่แดดสักครู่หนึ่ง แต่อย่าผึ่งทิ้งไว้ที่แดด พึงเก็บบาตร จัวร์ เมื่อเก็บบาตร พึงเอามือข้างหนึ่งจับบาตร เอามือข้างหนึ่งลูบคลำไต้เตียง หรือไต้ตั้งแล้วเก็บบาตร แต่อย่าเก็บบาตรไว้บนพื้นที่ปราศจากเครื่องรอง เมื่อเก็บจัวร์ พึงเอามือข้างหนึ่งถือจัวร์ เอามือข้างหนึ่งลูบรวจัวร์ หรือสายระเดียง แล้วทำชายไว้ข้างนอก ขนดไว้ข้างใน แล้วเก็บ เมื่อสัทธวิहारิกลุกแล้ว พึงเก็บอาสนะ น้ำล้างเท้า ตั้งรองเท้า กระเบื้องเช็ดเท้า ถ้าที่นั้นรก พึงกวาดที่นั้นเสีย...” (วินย. 7/441)

ข้อปฏิบัติของอุปัชฌาย์อาจารย์ที่แสดงข้างต้น จะเห็นได้ว่าอุปัชฌาย์อาจารย์ซึ่งถือว่าเป็นผู้อาวุโส เป็นผู้มิพระคุณต่อศิษย์อย่างยิ่ง ต้องมาให้การดูแลศิษย์ที่อาพาธทุกๆ อย่าง ย้ำให้เห็นถึงทัศนะ

ของพุทธศาสนาที่ให้ความสำคัญในการดูแลผู้ป่วยไว้สูงมาก (แต่ทั้งนี้ก็ต้องขึ้นกับอาการอาพาธด้วย) นอกจากนี้ยังบัญญัติไว้เพิ่มเติมด้วยว่า ภิกษุที่ “...ไม่พึงให้อุปสมบท ไม่พึงให้หิณสสัย ไม่พึงให้สามเณรอุปฐาก คือ ไม่สามารถจะพยาบาลเอง หรือให้ผู้อื่นพยาบาลอันเตวาลิก หรือสัทธิวิหาริกผู้อาพาธ...” (วินย.4/98) นั่นคือ ผู้ที่ไม่สามารถให้การดูแลรักษาพยาบาลเอง หรือจัดหาคนมาดูแลรักษาผู้ที่ป่วยได้ ไม่สมควรทำหน้าที่เป็นอุปัชฌาย์ อาจารย์ผู้ใด

ขณะเดียวกันพระพุทธองค์ก็ทรงเห็นความสำคัญของภิกษุผู้พยาบาลไข้เช่นกัน ได้ทรงผ่อนผันให้พระภิกษุผู้พยาบาลผู้ป่วยกระทำการต่างๆ หรือละเว้นการกระทำบางอย่างที่ได้บัญญัติไว้ เพื่อให้ทำการดูแลพยาบาลหมู่บรรพชิตด้วยกัน บิคา มารดา ญาติ พี่น้อง รวมทั้งผู้มีศรัทธาในพระศาสนา ได้สะดวกขึ้น โดยไม่ถือว่าเป็นอาบัติ เช่น

- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุที่ทำหน้าที่นำข้าวของคนไปบอกแก่กันได้ หากเป็นการทำกิจเพื่อภิกษุอาพาธ (วินย. 1/498)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้เดินทางไปไปในกองทัพเพื่อดูแลญาติที่ป่วยได้ (วินย. 2/563)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุอยู่ในกองทัพด้วยกิจธุระของภิกษุอาพาธหรือภิกษุวิกลจริตอยู่ในกองทัพได้ มากกว่า 3 คืน (วินย. 2/570)
- ในระหว่างจำพรรษาทรงมีพุทธานุญาตให้ไปเยี่ยมบุคคล 7 จำพวกที่ป่วยได้ คือ ภิกษุ ภิกษุณี ลิกขมานา สามเณร สามเณรี มารดาและบิดา ด้วยสัตตาหกรณียะ^๕ แม้เขาจะไม่นิมนต์มาก็ตาม แต่หากเป็นพี่ชายน้องชาย พี่หญิงน้องหญิง ญาติ และบุรุษผู้กักต้อภิกษุในศาสนาป่วยไข้ เมื่อเขาส่งทูตมาก็ให้ไปด้วยสัตตาหกรณียะได้ แต่ถ้าเขาไม่ส่งทูตมาก็ไม่อนุญาตให้ไปแต่ต้องกลับใน 7 วัน แต่ทั้งนี้ต้องไปด้วยตั้งใจว่าจักแสวงหาภิกษุ กิลาณปฐกักต้อ ภิกษุ กิลาณเภสัช จักถามอาการ หรือจักพยาบาล (วินย. 4/211)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุผู้พยาบาลไข้ เมื่อไม่ได้ผู้ให้หิณสสัย ถูกภิกษุอาพาธขอร้อง ไม่ต้องถือหิณสสัยอยู่ได้ (วินย. 4/138)

ในขณะเดียวกันพระพุทธเจ้าก็ทรงเห็นใจผู้ที่ให้การพยาบาลผู้ที่ป่วยไม่น้อยเช่นกัน ดังเช่นกรณีที่ครั้งหนึ่งมีโรคระบาด 5 ชนิด คือ โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก (บางแห่งแปลว่าโรคเรื้อนแห้ง-คูลุสซิฟ ปุญญานุภาพ, 2539: 220) โรคมอกรอ (วันโรคปอด) และโรคลมบ้าหมู เกิดขึ้นที่แคว้นมคธ ผู้คนก็ได้พยายามหาหมอรักษาแต่ก็ทำได้ยาก แต่ทราบว่าหากบวชแล้วจะได้รับการรักษาโดยหมอชีวกโกมารภจจ์ ผู้ป่วยเหล่านี้จึงพากันมาบวชจำนวนมาก จนเป็นภาระอย่างมาก กับหมอชีวกโกมารภจจ์ และภิกษุสงฆ์ที่ช่วยกันดูแล และเมื่อรักษาหายแล้วก็ลาสิกขาไป พระองค์จึงบัญญัติห้ามมิให้บวชกุลบุตรผู้เป็นโรค 5 ชนิดนี้ รูปใดให้บวช ต้องอาบัติทุกกฏ (วินย. 4/101) นอกจากนี้หากภิกษุหรือสามเณรที่ได้รับการพยาบาลอยู่ป่วยจนมรณภาพไป ให้สงฆ์มอบบาตรและจีวรซึ่งถือว่าเป็นของมีค่ามากในสมัยนั้น ให้กับผู้ที่ทำหน้าที่พยาบาลไข้ภิกษุผู้มรณภาพนั้น (วินย. 5/167)

อย่างไรก็ตามพระพุทธองค์ก็ทรงยอมรับถึงความแตกต่างของลักษณะผู้ป่วย ว่าดูแลได้ยากง่ายต่างกัน ส่วนผู้ที่ให้การพยาบาลแต่ละคนก็มีความถนัดในงานนี้แตกต่างกัน พระองค์ได้ตรัสถึงลักษณะของภิกษุผู้เข้าพยาบาล ๕ อย่าง ดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พยาบาลไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ควรพยาบาลไข้ คือ เป็นผู้สามารถประกอบยา ๑ รู้จักของแสลงและไม่แสลง คือ ก้นของแสลงออก หน้าของไม่แสลงเข้าไปให้ ๑ มีจิตเมตตาพยาบาลไข้ ไม่เห็นแก่อาภิส ๑ เป็นผู้ไม่เกลียดที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ เชปะ หรือของที่อาเจียนออกไปเสีย ๑ เป็นผู้สามารถที่จะชี้แจงให้คนไข้ เห็นแจ้ง สมทาน อาจหาญ ร่าเริง ด้วยธรรมิกถา ในกาลทุกเมื่อ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพยาบาลไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ นี้แล ควรพยาบาลไข้” (วินย. 5/166)

และได้ตรัสแสดงลักษณะของผู้ป่วยที่พยาบาลได้ยากไว้ด้วยว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาพาธที่ประกอบด้วยองค์ ๕ เป็นผู้พยาบาลได้ยาก คือ ไม่ทำความสบาย ๑ ไม่รู้ประมาณในความสบาย ๑ ไม่ฉันทา ๑ ไม่บอกอาการไข้ตามจริงแก่ผู้พยาบาลที่มุ่งประโยชน์ คือ ไม่บอกอาการไข้ที่กำเริบ ว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลา ว่าทุเลา อาการไข้ที่ทรงอยู่ ว่าทรงอยู่ ๑ มีนิสัยเป็นคนไม่อดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดปรากฏในร่างกายอันกล้าแข็งรุนแรง ไม่เป็นที่ยินดี ไม่เป็นที่พอใจ อันจะพล่าชีวิตเสีย ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาพาธที่ประกอบด้วยองค์ ๕ นี้แล เป็นผู้พยาบาลได้ยาก.” (วินย. 5/166)

พร้อมนี้ยังได้ตรัสถึงลักษณะของภิกษุที่ไม่เข้าพยาบาล ๕ อย่าง และผู้ป่วยที่พยาบาลได้ง่ายในลักษณะที่ตรงข้ามกันไว้ด้วย (แต่ไม่ได้นำมาแสดงไว้ในที่นี้)

ทั้งหมดที่กล่าวมาในหัวข้อนี้จะเห็นได้ชัดว่า ในทัศนะของพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับผู้ให้การดูแลพยาบาลผู้ป่วยไม่น้อย ทั้งการกำหนดว่าใครควรที่จะทำหน้าที่พยาบาลภิกษุอาพาธ การงดเว้นให้ผู้ทำหน้าที่พยาบาลไม่ต้องปฏิบัติตามพระวินัยที่บัญญัติในบางข้อ ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะได้ไปดูแลผู้ป่วยหรือพยาบาลภิกษุที่อาพาธได้สะดวกขึ้น โดยมีเป้าหมายสุดท้ายคือการช่วยให้ภิกษุที่อาพาธ (หรือญาติที่ป่วย) ได้รับการดูแลอย่างเต็มที่นั่นเอง แต่น่าสังเกตว่าจะไม่พบว่ามิชชั่นแนะนำให้ชวนขวยกระวนกระวายที่จะต้องหาหมอดี ๆ หาวิธีการรักษาที่ดีที่สุด เพื่อให้หายจากการป่วยโดยเร็ว เพียงแต่ให้จัดการดูแลรักษาให้ยาตามความเหมาะสมเท่านั้น

6.6.3 การมียา การใช้ยา และการเก็บรักษา

สำหรับการเฝ้ารักษารักษาโดยใช้ยาและวิธีการรักษาอื่นๆ นั้น ในพระไตรปิฎกได้มีการระบุชื่อสิ่งที่ใช้เป็นยาไว้จำนวนหนึ่ง ยาเหล่านี้ส่วนใหญ่มีอุบาสกอุบาสีกานำมาถวายเป็นยา หรือต้องมีผู้เก็บมาประเคนจึงจะนำมาใช้ได้ แต่ในบางโอกาสที่จำเป็น หรือยาบางชนิดพระองค์ก็ทรงมีพุทธานุญาตให้

หยิบใช้ได้เลยโดยไม่ต้องมีผู้ประเคน เนื่องจากยามีลักษณะที่แตกต่างกัน จึงกำหนดวิธีการเก็บรักษา และอนุญาตระยะเวลาในการครอบครองที่เหมาะสมไว้ด้วย ส่วนวิธีการใช้ยาหรือเทคนิคการรักษา นั้นในพระไตรปิฎกมีกล่าวถึงไว้น้อยมาก ข้อมูลเหล่านี้ช่วยให้เห็นวิธีการใช้ยา การดูแลรักษาโรค และลักษณะการเจ็บป่วยในครั้งพุทธกาลได้ระดับหนึ่ง และสะท้อนภาพของการนำความเชื่อพื้นฐานของกระบวนทัศน์มาสู่การใช้ในชีวิตจริงด้วย อย่างไรก็ตามการประยุกต์เรื่องนี้มาใช้ในสังคมปัจจุบัน ต้องคำนึงถึงวัฒนธรรมในเรื่องอาหารการกินการอยู่ของคนอินเดียในสมัยพุทธกาลที่มีความแตกต่างจากสังคมไทยอยู่มากด้วย

ชนิดของยา วิธีการรักษา วิธีการเก็บ และการใช้ยาแต่ละชนิด ที่มีระบุไว้ในพระไตรปิฎก มีดังนี้

- ภิกษุผู้พาธารฉันอาหารแล้วอาเจียนออก ทรงมีพุทธานุญาต เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ภิกษุรับประเคนของนั้นแล้ว ฉันได้ทั้งในกาล (ก่อนเที่ยง) และวิกาล (หลังเที่ยง) เก็บไว้ฉันได้เจ็ดวันเป็นอย่างมาก, หากล่วงกำหนดนั้นไปแล้วยังฉัน เป็นนิสัสถคิย ปาจิตตีย์ (วินย. 2/140; 5/25-26; 5/47) โดยมีการกล่าวถึงรายละเอียดของเภสัชแต่ละอย่างนั้นไว้ด้วย เช่น “ที่ชื่อว่า น้ำมัน ได้แก่ น้ำมันอันสกัดออกจากเมล็ดงาบ้าง, จากเมล็ดพันธุ์ฝักกาตบ้าง, จากเมล็ดมะขางบ้าง, จากเมล็ดละหุ่งบ้าง, จากเปลวสัตว์บ้าง” (วินย. 2/141) เป็นต้น
- ทรงอนุญาตน้ำมันเปลวบางชนิดเป็นเภสัช คือ น้ำมันเปลวหมี น้ำมันเปลวปลา น้ำมันเปลวปลาฉลาม น้ำมันเปลวหมู น้ำมันเปลวลา ที่รับประเคนในกาล เจริญในกาล กรองในกาล บริโภคอย่างน้ำมัน (วินย. 5/27)
- มีพุทธานุญาตมูลเภสัช (รากไม้เป็นเภสัช) คือ ขมิ้น จิง ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุดพิศ ข่า แผลก แห้วหมู หรือมูลเภสัชแม้นชนิดอื่นใดบรรดามี ที่ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ของควรเคี้ยว ในของควรเคี้ยว ที่ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ของควรบริโภคในของควรบริโภค รับประเคนมูลเภสัชเหล่านั้นแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ ต่อมีเหตุจึงให้บริโภคได้ เมื่อเหตุไม่มี ภิกษุบริโภค ต้องอาบัติทุกกฏ. (วินย. 5/28)
- ทรงมีพุทธานุญาตคสาวเภสัช (น้ำฝาดที่เป็นเภสัช) คือ น้ำฝาดสะเดาะ น้ำฝาดมูกมัน น้ำฝาดกระดอม หรือจึกา น้ำฝาดบรเพ็ด หรือพญามือเหล็ก น้ำฝาดกถินพิมาน ก็แม้นชนิดอื่นใดบรรดามี... (วินย. 5/29)
- ทรงมีพุทธานุญาตปณณเภสัช (ใบไม้ที่เป็นเภสัช) คือ ใบสะเดา ใบมูกมัน ใบกระดอม หรือจึกา ใบกะเพรา หรือเมงลัก ใบฝ้าย ก็หรือแม้นชนิดอื่นใดบรรดามี... (วินย. 5/30)
- ทรงมีพุทธานุญาตผลไม้มัที่เป็นเภสัช คือ ลูกพิลังกาสา คีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลแห่งโกฐ ก็หรือผลเภสัช แม้นชนิดอื่นใดบรรดามี... (วินย. 5/31)

- ทรงมีพุทธานุญาตขลุ่ย (ยางไม้ที่เป็นเกล็ด) คือ ยางอันไหลออกจากต้นหิงคุ ยางอันเขาเกี่ยวจากก้านและใบแห่งต้นหิงคุ ยางอันเขาเกี่ยวจากใบแห่งต้นหิงคุ หรือเจ้าของอื่นด้วย ยางอันไหลออกจากยอดไม้ตะ ยางอันไหลออกจากใบแห่งต้นตะ ยางอันเขาเกี่ยวจากใบหรือไหลออกจากก้านแห่งต้นตะ กายานกัหรือชนิดอื่นใดบรรดามี...(วินย. 5/32)
- ทรงมีพุทธานุญาตโลณเกล็ด (เกล็ดที่เป็นเกล็ด) คือ เกล็ดสมุทร เกล็ดดำ เกล็ดสินธุว เกล็ดดินโป่ง เกล็ดหุง ก็หรือโลณเกล็ดชนิดอื่นใดบรรดามี.....(วินย. 5/33)
- ทรงมีพุทธานุญาตจุนเกล็ด (เกล็ดชนิดผง) สำหรับภิกษุผู้เป็นฝีกดี พุพองก็ดี ลิวก็ดี โรคฝีดาษ หรืออสุกอีใสก็ดี มีกลิ่นตัวแรงก็ดี และสำหรับภิกษุไม่อาพาธ ทรงอนุญาตโคมัย (มูลโค) ดินเหนียว กากน้ำข้อม และทรงอนุญาตให้ใช้ครก สาก และแรง เพื่อการนี้ด้วย (วินย. 5/34) และทรงมีพุทธานุญาตเพิ่มเติมให้ใช้วัตถุเครื่องกรองยาผง และผ้ากรองยาด้วย เมื่อต้องการผงยาที่ละเอียดมาก (วินย. 5/35)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุฉันเนื้อดิบและเลือดสด เพราะอาพาธเกิดแต่อ่อนมนุษย์ (วินย. 5/36)
- ทรงมีพุทธานุญาตยาตา คือ ยาตาที่ปรุงด้วยเครื่องปรุงหลายอย่าง ยาตาที่ทำด้วยเครื่องปรุงชนิดต่างๆ ยาตาที่เกิดในกระแสน้ำ เป็นต้น หรดาลกليبทอง เขม่าไฟ และทรงมีพุทธานุญาต เครื่องยาตา ไม้จันทร์ กฤษณา กะลัมพัก ใบเลียง เหี่ยวหมู รวมทั้งทรงอนุญาต กลักยาตา ฝาดปิดกลักยาตา ด้ายพันกันฝาดก ไม้ปายตา ทุ่งไล่ไม้ปายตา และสายสำหรับคล้องบา (วินย. 5/37)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุที่เป็นโรคปวดศีรษะใช้น้ำมันทาศีรษะ ใช้การนัตถ์ ใช้กล้องสำหรับนัตถ์ที่ทำด้วยกระดูกที่ทำด้วยเปลือกสังข์ กล้องสำหรับนัตถ์ที่ประกอบด้วยหลอดคู่ ทรงมีพุทธานุญาตให้สูดควัน ให้ใช้กล้องสูดควันที่ทำด้วยกระดูก หรือเปลือกสังข์ ทรงมีพุทธานุญาตฝาดปิดกล้องสูดควัน ทุ่งกล้อง ทุ่งคู่ เชือกผูกสำหรับสะพาย (วินย. 5/38)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุที่เป็นโรคลม ใช้น้ำมันที่หุง (เคี้ยว) และให้เจอน้ำเมาลงในน้ำมันที่หุงแต่ต้องไม่มากเกินไปจนปรากฏสี กลิ่น และรสของน้ำเมา และหากเป็นโรคลมตามอวัยวะ ทรงมีพุทธานุญาตให้เข้ากระโจม อนุญาตการรมใบไม้ต่างๆ การรมใหญ่ อนุญาตให้ใช้น้ำที่ต้มเคี่ยวด้วยใบไม้ต่างชนิด ในกระโจม (วินย. 5/39)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุที่เป็นโรคลมเสียดยกตามข้อ ให้ระบายโลหิตออกด้วยใช้เขาควยคูด (วินย. 5/40; สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, 2539: 238)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุที่อาพาธเท้าแตกใช้ยาทาเท้า ให้ปรุงน้ำมันทาเท้า (วินย. 5/41)

- ทรงมีพุทธานุญาตให้ใช้การผ่าตัด สำหรับภิกษุที่อาพาธเป็นโรคลฝี และอนุญาตสิ่งต่างที่ใช้รักษาด้วยการผ่าตัด เช่น น้ำฝาด งาที่บดแล้ว ยาพอก ผ้าพันแผล ให้ชะด้วยน้ำเป้งเมล็ด พรรณผักกาดแก่คันแผล ให้รมควันแก่แผลขึ้นหรือเป็นฝี และทรงมีพุทธานุญาตให้ตัดก้อนเนื้อออกด้วยเกลือ ให้แผลไม่งอก และทรงมีพุทธานุญาตน้ำมันทาแผล ผ้าเก่าสำหรับซับน้ำมันและการรักษาบาดแผล (วินย. 5/42)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุที่ถูกงัดใช้ยามหาวิกฤ๔ อย่าง คือ ฤดู มูตร เถ้า และดิน หากไม่มีกับปียการก^๖ ให้ภิกษุหยิบบริโภคเองได้ (วินย. 5/43)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุที่ดื่มยาพิษเข้าไป ให้ดื่มน้ำเจือจืด โดยทรงอนุญาตภิกษุที่ภิกษุหยิบไว้ตอนกำลังถ่าย นั้นแหละเป็นอันประเคนแล้ว ไม่ต้องรับประเคนอีก (วินย. 5/43)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุที่ถูกยาแฝด ให้ดื่มน้ำที่ละลายจากดินรอยไถซึ่งติดผล (วินย. 5/44)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุที่อาพาธเป็นพรรคิก ดื่มน้ำค้างอมิส (น้ำค้างจากขี้เถ้าของข้าวสุกเผา (วินย. 5/44; สุชีพ ปุณฺณนาฎภาพ, 2539: 238)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุที่อาพาธเป็นโรคผอมเหลือง ให้ดื่มยาผลสมอดองน้ำมูตรโค (วินย. 5/44)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุที่อาพาธเป็นโรคผิวหนัง ให้ทำการถูบไล่ด้วยของหอม (วินย. 5/44)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุที่มีกายกอบปรด้วยโทษมาก ให้ดื่มยาประจุถ่าย อนุญาตน้ำข้าวใส น้ำถั่วเขียวต้มที่ไม่ข้น น้ำถั่วเขียวต้มที่ข้นนิดหน่อย น้ำเนื้อต้ม ถ้าต้องการ (วินย. 5/44)
- ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุที่อาพาธเป็นโรคลมเกิดในอุทร ฉันทาต้องโลหณโสจิริกะ (ข้าวต้มเปรี้ยวใส่เกลือ อาหารผู้ป่วย-สุชีพ ปุณฺณนาฎภาพ, 2539: 239) ได้ตามสบาย แต่ภิกษุไม่อาพาธต้องเจือน้ำ ฉันทอย่างน้ำปานะ (วินย. 5/48)
- เมื่อท่านพระสารีบุตรอาพาธเป็นไข้ตัวร้อน ท่านพระมหาโมคคัลลานะน้อมง่าบัวและรากบัวเข้าไปถวาย เมื่อฉันทแล้วโรคไข้ตัวร้อนก็หายทันที พระผู้มีพระภาคตรัสอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ให้ภิกษุผู้ฉันทเสร็จ ห้ามกัณฑ์แล้ว ฉันทโภชนะอันไม่เป็นเดน ซึ่งเกิดในป่าเกิดในสระบัวได้ (วินย. 5/55)

ในส่วนของการเก็บรักษาและการใช้ยา บางส่วนในพระไตรปิฎกได้มีรายละเอียดไว้อย่างชัดเจน ทั้งนี้โดยภาพรวมแล้วทรงบัญญัติเพื่อมิให้เป็นภาระ ไม่ให้มีการสะสมจนเกินจำเป็น เกินกว่าหลักการที่ให้ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย ไม่เสียคุณค่าของยา และไม่เป็นที่ครหานินทาจากเหล่าหมู่ชน เช่น การเก็บเกสร 5 (เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย) ก็ต้องเก็บไว้ในปริมาณพอควร คือหลัง

จากรับประเคนแล้วต้องสามารถใช้ให้หมดได้ภายใน 7 วัน ในกรณีนี้หากถือไว้เกินก็มีได้หมายความว่าให้ทิ้งยาเหล่านั้นเสีย แต่ให้ทำการสละให้ผู้อื่น “...เมื่ออรุณที่ ๘ ขึ้นมา เกสซ์นั้นเป็นนิสัคคีย์ คือเป็นของจำต้องเสียสละแก่สงฆ์ คณะ หรือบุคคล...” (วินย. 2/141) นอกจากนี้ยังระบุด้วยว่าหากสละให้สงฆ์ไปแล้วภิกษุนั้นได้กลับคืนมา ท่านห้ามว่าไม่พึงใช้ด้วยกิจที่เกี่ยวกับกาย และไม่ควรรันแต่ให้ใช้ในการตามประทีป หรือในการผสมสี ส่วนภิกษุอื่นหากได้ไปจะใช้ด้วยกิจที่เกี่ยวกับกายได้ อยู่ แต่ไม่ควรรัน (วินย. 2/143) ทั้งนี้อาจตีความได้ในเรื่องของความสะอาดและอายุของยาเหล่านี้ซึ่งเก็บไว้นานแล้วไม่เหมาะที่จะใช้กัน

ส่วนการรับปวารณาเกสซ์จากอุบาสกอุบาสิกา ทรงมีพุทธานุญาตกำหนดระยะเวลาไว้ว่า “...ภิกษุมิใช่ผู้อาพาธ พึงยินดีปวารณาด้วยปัจจัยเพียงสี่เดือน เว้นไว้แต่ปวารณาอีก เว้นไว้แต่ปวารณาเป็นนิตย ถ้าเธอยินดียิ่งกว่านั้น เป็นปาจิตติย...” (วินย. 2/556) ซึ่งในส่วนนี้ได้มีคำอธิบายเพิ่มเติมไว้ในสิกขาบทวิภังค์ด้วยว่า “...ความว่าพึงยินดีปวารณาเฉพาะปัจจัยของภิกษุใช้ แม้เขาปวารณาอีกก็พึงยินดีว่า เราจักขอชั่วเวลาที่ยังอาพาธอยู่ แม้เขาปวารณาเป็นนิตย ก็พึงยินดีว่า เราจักขอชั่วเวลาที่ยังอาพาธอยู่...” (วินย. 2/557) นอกจากนี้ในการปวารณาหากกำหนดชนิดของยาที่จะปวารณาไว้แล้ว หาก “ภิกษุขอเกสซ์อย่างอื่นนอกจากเกสซ์ที่เขาปวารณาในการกำหนดเกสซ์ต้องอาบัติปาจิตติย” (วินย. 2/559) ยังมีข้อกำหนดเพิ่มเติมด้วยว่าในเมื่อต้องการใช้ของที่มีใช้เกสซ์ ภิกษุขอเกสซ์ ต้องอาบัติปาจิตติย หรือในเมื่อต้องการใช้เกสซ์อย่างอื่นขอเกสซ์อีกอย่าง ต้องอาบัติปาจิตติย เช่นกัน (วินย. 2/560) นอกจากนี้เมื่อจำเป็นต้องใช้เกสซ์ การที่จะเอ่ยปากขอเกสซ์ ก็ทำได้เฉพาะบุคคลกลุ่มหนึ่งเท่านั้น นั่นคือ ขอต่อญาติ ขอต่อคนที่ปวารณา ขอเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุรูปอื่น หรือจ่ายมาด้วยทรัพย์ของคนจึงจะไม่ต้องอาบัติ (วินย. 2/561) ทั้งนี้จะกำหนดไว้เพื่อไม่ให้เป็นการรบกวนโยมอุปัฏฐากทั่วไปจนสร้างความลำบากให้ รวมทั้งช่วยให้เห็นถึงคุณค่าของเกสซ์ที่ได้มา และนำไปใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า

พระพุทธเจ้าได้ให้ภิกษุดำรงชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ด้วยการถือนิสสัย 4 (วินย. 4/143) หรือมีชีวิตอยู่โดยอาศัยปัจจัย 4 อย่างได้แก่ เกสซ์ หรือมูลรณะ บังสุกุลจีวร โกษณะ และเสนาสนะรูกขมูล ทรงให้ใช้ปัจจัย 4 นี้ เป็นเครื่องยังชีพ และใช้อย่างระมัดระวัง รู้คุณค่า พยายามใช้ชีวิตอยู่อย่างง่ายที่สุด โดยได้กล่าวถึงอานิสงส์ของการสันโดษในปัจจัยเหล่านี้ว่า

“...เมื่อภิกษุสันโดษด้วยปัจจัยอันหาโทษมิได้ ทั้งน้อยและหาได้ง่าย ปราศจากเสนาสนะ จีวร ปานะ และโกษณะ จิตของเธอก็ไม่คับแค้นไม่กระทบกระเทือนทุกทิศ...” (อง.จุตุกก. 21/27)

แต่ทั้งนี้การสันโดษนั้นก็มิได้หมายความว่าท่านสนับสนุนให้ไปอยู่ในสถานที่ซึ่งอึดอัดขาดแคลนเกสซ์ หรือปัจจัย 4 อื่นๆ หากภิกษุจำพรรษาในสถานที่ซึ่งอึดอัดขาดแคลนอาจเกิดอันตรายต่อภิกษุผู้จำพรรษา ทรงอนุญาตให้ไปจากที่จำพรรษาได้

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายในศาสนาที่จำพรรษาแล้ว ได้โภชนาหารอันเศร้าหมองหรือประณีต บริบูรณ์ตามต้องการ และได้โภชนาหารอันเป็นที่สบาย แต่ไม่ได้เภสัชอันเป็นที่สบาย พวกเธอพึงหลีกไปด้วยสำคัญว่านั่นแลอันตราย ไม่ต้องอาบัติ แต่พรรษาขาด” (วินย. 4/216)

ขณะเดียวกันพระพุทธองค์ไม่ได้ทรงสนับสนุนให้อยู่ประจำที่นานจนเกิดการสะสม สิ่งของปัจจัยต่างๆ จนมากเกินไปจนเกินไป ดังที่ตรัสว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย โทษในการอยู่ประจำที่ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ ภิกษุอยู่ประจำที่ย่อมมีสิ่งของมาก มีการสะสมสิ่งของมาก ๑ มีเภสัชมาก มีการสะสมเภสัชมาก ๑ มีกิจมาก มีกรรมียมาก ไม่ฉลาดในกิจที่จะต้องทำ ๑ ย่อมอยู่คลุกคลีด้วยคฤหัสถ์และบรรพชิต ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์อันไม่สมควร ๑ เมื่อจะหลีกไปจากอาวาสนั้น ย่อมมีความห่วงใยหลีกไป ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย โทษในการอยู่ประจำที่ ๕ ประการนี้แลฯ” (อง.ปญจก. 22/223)

เพราะการมีสิ่งของปัจจัยต่างๆ สะสมอยู่มาก หรือมีอย่างอุดมสมบูรณ์ นอกจากจะเป็นภาระแล้ว พระพุทธองค์ยังชี้ว่าสิ่งเหล่านี้ยังเป็นบ่อเกิดแห่งตัณหาอีกด้วย โดยหนึ่งในปัจจัยที่จะมีการสะสมอยู่มากคือยา ดังในตัณหาสูตรที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตัณหาเมื่อจะเกิดขึ้นแก่ภิกษุ ย่อมเกิดขึ้นในที่ใด ที่นั้นให้ชื่อว่า เป็นที่เกิดขึ้นแห่งตัณหา ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉน คือ ตัณหาเมื่อจะเกิดขึ้นแก่ภิกษุ ย่อมเกิดขึ้นเพราะจิวรเป็นเหตุ ๑ เพราะบิณฑบาตเป็นเหตุ ๑ เพราะเสนาสนะเป็นเหตุ ๑ เพราะเภสัชอันประณีตและประณีตกว่าเป็นเหตุ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตัณหาเมื่อจะเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นในที่ใด ที่นั้นย่อมชื่อว่า เป็นที่เกิดขึ้นแห่งตัณหา ๔ ประการนี้แลฯ” (อง.จตุกก. 21/9)

จะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญและเห็นความจำเป็น ที่ภิกษุจะต้องมีเภสัชไว้สำหรับการดูแลสุขภาพเมื่อเกิดการเจ็บป่วยขึ้นมา เพื่อที่จะให้หายจากโรค บรรเทาความทุกข์ทรมานที่เกิดจากการป่วยนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธานุญาตให้เก็บยา ไข้ยา และวิธีการรักษาต่างๆ ไว้มากมาย ที่จำเป็นต่อการหายจากโรค แต่ขณะเดียวกันก็ทรงกำกับการครอบครอง หรือการใช้นั้นให้อยู่ในความพอเหมาะพอดี ไม่กลายเป็นภาระ เป็นตัวก่อให้เกิดตัณหา ก่อทุกข์ต่อไปอีก รวมทั้งอาจทำให้ไม่น่าดู ถูกตำหนิจากผู้คน หรือสร้างความเดือดร้อนให้กับผู้ที่อุปฐาก จึงเป็นจุดที่กำกับให้เกิดความเหมาะสมของการมียา การไข้ยา และการครอบครองยา ไว้ได้อย่างน่าสนใจ

6.6.3.4 อานิสงส์ของการถวายยา

การที่ภิกษุจะมียาไข้ยามจำเป็นต้องได้รับการถวายจากญาติโยมอุปฐากผู้มีจิตศรัทธา ในอีกส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎกจึงมีการกล่าวถึงอานิสงส์ที่เกิดจากการถวายเภสัชให้กับภิกษุสงฆ์ ทั้งใน

ส่วนที่เป็นพุทธวจนะตรัสถึงเรื่องนี้โดยตรง และเป็นภายิตของพระเถระรูปที่สำคัญๆ โดยมักเล่าถึงเหตุการณ์ในอดีตชาติที่ได้ถวายยาให้กับพระภิกษุและผลที่ได้รับตามมา ในส่วนนี้ได้นำมาเสนอไว้เป็นตัวอย่างบางส่วนดังนี้

พุทธภายิต

“ทายกใดถวายข้าวยาคุโดยเคารพตามกาล แก่ปฎิคาหกผู้สัรรวมแล้ว บริโภคโภชนาอันผู้อื่นถวาย ทายกนั้นชื่อว่าตามเพิ่มให้ซึ่งสถานะ ๑๐ อย่างแก่ปฎิคาหกนั้น อายุ วรรณะ สุขะ พละ และปฏิภาณ ย่อมเกิดแก่ปฎิคาหกนั้น แต่นั้นยาคุย่อมกำจัดความหิว ความระหาย ทำลมให้เดินคล่อง ล้างลำไส้ และย่อยอาหาร ยาคุนั้นพระสุคตตรัสสรรเสริญว่าเป็นเภสัช เพราะเหตุนั้นแล มนุษย์ชนที่ต้องการสุขยั่งยืน ปราปรณาสุขที่เลิศ หรืออยากได้ความงามอันเพริศพรังในมนุษย์ จึงควรแท้เพื่อถวายข้าวยาคุ” (วินย. 5/62)

คาถาของพระติกิจจกเถระ เล่าถึงอดีตชาติของท่าน

“...เราเป็นหมอผู้ศึกษาดี อยู่ในนครพันธุมดี เป็นผู้นำสุขมาให้แก่มหาชน ผู้ได้รับความทุกข์เดือดร้อน (กระสับกระส่าย) ในกาลนั้น เราเห็นพระสมณะผู้มีศีล ผู้รู้เรื่องใหญ่ ป่วยไข้ มีจิตเลื่อมใส มีใจโสมนัส ได้ถวายยาบำบัดไข้ พระสมณะผู้สัรรวมอินทริย์อุปัฏฐากของพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า มีนามชื่อว่าพระอโศกหายจากโรคด้วยยานั้นแล ในกัลปที่ ๔๑ แต่กัลปนี้ เราได้ถวายยาใด ด้วยการถวายยานั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายยา และในกัลปที่ ๘ แต่ภัทรกัลปนี้ เราได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิสมบุรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ มีผลมาก พระนามว่า สัพโพสธ คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภีทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญาญา ๖ เราทำให้แจ้งชัดแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้. ทราบว่า ท่านพระติกิจจกเถระได้กล่าวคาถานี้ ด้วยประการฉะนี้แล...” (จุ.อป. 32/181)

คาถาของพระอพยาธิเถระ เล่าถึงอดีตชาติของท่าน

“...เราได้ถวายโรงไฟแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ได้ถวายอาวาสและเครื่องรองรับน้ำร้อนแก่ภิกษุอาพาธ ด้วยกรรมนั้น อติภาพของเราอันผู้มีฤทธิ์นิรมิตดีแล้ว เราไม่รู้สึกรู้สึกละเลย นี่เป็นผลแห่งบุญกรรม ในกัลปที่ ๔๑ แต่กัลปนี้ เราได้ถวายโรงไฟ ในกาลนั้น ด้วยการถวายโรงไฟนั้น เราไม่รู้สึกรู้สึกละเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายโรงไฟ...” (จุ.อป. 32/227)

คาถาของพระหริตทิทาทกเถระ เล่าถึงอดีตชาติของท่าน

“...เรากำลังนำผลสมอ ผลมะขามป้อม ผลมะม่วง ผลหว้า สมอพิเภก กระเบา ผลรกฟ้า มะตูมมาด้วยตนเอง เราได้เห็นพระมหามุนีผู้มีปกติเพ่งพินิจ ยินดีในฌานเป็นนักปราชญ์ ภูกอพาธเบียดเบียนเสด็จเดินทางไกล ประทับอยู่ที่เงื้อมเขา จึง

ได้เอาผลสมอถวายแด่ พระสยมภู ก็พอเราทำเกสรเสร็จแล้ว พยาธิหายไปในทันใดนั่นเอง พระพุทธเจ้าผู้มีความกระวนกระวายอันละได้แล้ว ได้ทรงทำอนุโมทนาว่า ก็ด้วยการถวายเกสรอันเป็นเครื่องระงับพยาธินี้ ท่านเกิดเป็นเทวดา เป็นมนุษย์ หรือจะเกิดในชาติอื่น จงเป็นผู้ถึงความสุขในทุกแห่ง และท่านอย่าถึงความป่วยไข้... เพราะเราได้ถวายสมอแด่พระสยมภูพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ความป่วยไข้จึงมิได้เกิดแก่เราเลยจนถึงชาตินี้... เราได้ถวายเกสรในกาลนั้น ด้วยการถวายเกสรนั้น เราไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งเกสรที่ท่าน เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว..” (พ. อป. 33/28)

กาลาของพระพุกุลเถระ ท่านกล่าวถึงอานิสงส์จากการปรุญดาตั้มยาแก้โรคลมถวายพระพุทธเจ้าองค์ก่อนพระนามว่าอินมทัสสี หลังจากพระองค์นั้นยาและหายจากอาพาธแล้ว ท่านได้พยากรณ์ผู้ถวายยานั้นว่า

“จักรัณหมย์อยู่ในเทวโลกตลอดแสนกัลป์ ผู้นี้จักบังเกิดอยู่ในเทวโลกนั้น อันมีดนตรีระโคมอยู่ทุกเมื่อ มาสู่มนุษย์โลกแล้ว อันกุศลมูลตักเตือน จักได้เป็นจักรพรรดิราช ๑๐๐๐ ครั้ง ใน ๕๕ กัลป์ จักได้เป็นกษัตริย์พระนามว่าอินมิ ทรงชำนาญ วิเศษ มีสมุทรสาคร ๔ เป็นขอบเขต เป็นใหญ่ในชมพูทวีป เป็นพระเจ้าจักรพรรดิสมบุรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ มีพลมาก จักยังดาวดึงส์ให้กระฉ่อนแล้ว จักเสวยความเป็นใหญ่ เป็นเทวดาหรือเป็นมนุษย์ จักเป็นผู้ไม่อาพาธ จักเว้นความเร่าร้อนแล้ว ชำมพันความป่วยไข้ได้ในโลก ในกัลป์อันประมาณมิได้ แต่กัลป์นี้พระศาสดามีพระนามชื่อว่าโคดม ซึ่งมีสมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช จักเสด็จอุบัติในโลก เขาจักเป็นทายาท ในธรรมของพระศาสดาพระองค์นั้น เป็นโอรสอันธรรมนิรมิต กำหนดรู้ อาสวะทั้งปวงแล้ว จักเป็นผู้ไม่มีอาสวะ นิพพาน จักเผากิเลสทั้งหลายแล้ว ชำมพันกระแสน้ำได้...” (พ.อป. 32/398)

ขณะเดียวกันพระพุทธเจ้าได้ใช้หลักเรื่องอานิสงส์ของการถวายยา มาเป็นเครื่องย้าเตือนให้ภิกษุเร่งปฏิบัติความเพียร ที่นอกจากจะเกิดประโยชน์กับตนเองแล้ว ผู้ที่ถวายเกสรและปัจจัยอื่นๆ ให้ จะได้อานิสงส์จากการถวายมากด้วย

“...ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง เธอทั้งหลาย พึงศึกษาอย่างนี้ว่า บรรพชาของเราทั้งหลายนี้ จักไม่ต่ำทราม ไม่เป็นหมัน มีผลมีกำไร พวกเราบริโภควิถีรบิณทบาต เสนาสนะ และคิลานเกสรชบรภการ ของชนเหล่าใด ลักการะเหล่านั้นของชนเหล่านั้น จักมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเราทั้งหลาย ดังนี้...” (วินย. 6/67)

แม้เรื่องอานิสงส์ของการถวายยาจะมีพุทธพจน์ที่กล่าวถึงโดยตรงไม่มากนัก แต่ก็จัดอยู่ในหมวดของการถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์ทั่วไป ซึ่งเป็นหน้าที่ของพุทธศาสนิกชนกล่าวไว้ในส่วนอื่นอยู่แล้ว ผลของการถวายทานเภสัช มักช่วยให้เกิดผลเป็นผู้ที่มีสุขภาพดี มีโรคน้อย

6.6.4 การดูแลผู้ป่วยวาระสุดท้าย

พุทธศาสนานอกจากจะการให้การดูแลรักษาผู้ป่วยตามเหตุปัจจัยตามความเหมาะสมแล้ว หากเห็นว่าร่างกายนี้ดำรงไว้ต่อไปไม่ไหวก็ไม่ได้มีทำที่ที่ยื้อยุดไว้ แต่จะกลับมาให้ความสำคัญต่อการดูแลสุขภาพจิตใจมากขึ้น โดยการเตรียมจิตใจให้พร้อมที่จะละสังขาร สร้างความมั่นใจว่าเข้าใจหลักธรรมของพระพุทธองค์หรือรู้เท่าทันความเป็นจริงของธรรมชาติและชีวิตแล้วเพียงพอ ด้วยการเทศน์สอบถามถึงความรู้ความเข้าใจต่อเรื่องเหล่านี้ ในพระไตรปิฎกจะพบว่าเมื่ออุบาสก อุบาสิกา หรือภิกษุ ภิกษุณี เมื่อป่วยหรืออาพาธหนัก มักจะทูลอาราธนาพระพุทธเจ้า หรือนิมนต์พระอริยสาวก ผู้ใหญ่ให้ไปโปรด รูปแบบการโปรดนอกจากสอบถามถึงความเป็นไปของอาการแล้ว จะสอบถามจิตดูความรู้ความเข้าใจต่อธรรมะของพระพุทธองค์ ซึ่งพบได้หลายแห่งทั้งในส่วนที่เป็นคำตรัสสอนของพระพุทธเจ้า และพระอัครสาวก ทั้งที่ตรัสกับพระภิกษุผู้ใหญ่ ภิกษุผู้น้อย รวมถึงฆราวาสด้วย เนื่องจากการตรัสสอนเรื่องนี้เป็นไปในลักษณะใกล้เคียงกัน และมีเนื้อหาค่อนข้างยาว จึงนำเสนอไว้บางส่วนดังนี้

ในกรณีของทีฆมาวุบาสกเมื่อป่วยมากได้ให้บิดาไปทูลกับพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคทรงพระกรุณาเสด็จไปเยี่ยม

“...ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของทีฆมาวุบาสก ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้ แล้วได้ตรัสถามทีฆมาวุบาสกว่า ดูกรทีฆมาวุบาสก ท่านพอจะอดทนได้หรือ พอยังอดทนให้เป็นไปได้ละหรือ ทุกขเวทนาทุเลาลงไม่กำเริบขึ้นแลหรือ ความทุเลาย่อมปรากฏ ความกำเริบไม่ปรากฏแลหรือ ทีฆมาวุบาสกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อดทนไม่ได้ เที่ยวยาวอดทนให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของพระองค์กำเริบหนัก ไม่ทุเลาลงเลย ความกำเริบย่อมปรากฏ ความทุเลาย่อมไม่ปรากฏ.

พ. ดูกรทีฆมาวุ เพราะเหตุนี้แหละ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้ประจบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ฯลฯ ในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ จักเป็นผู้ประจบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ ดูกรทีฆมาวุ ท่านพึงศึกษา อย่างนี้แหละ.

ที. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ องค์แห่งธรรมเป็นเครื่องบรรลुโสดา ๔ เหล่าใด ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว ธรรมเหล่านั้นมีอยู่ในข้าพระองค์ และข้าพระองค์ก็เห็นชัดในธรรมเหล่านั้น ข้าพระองค์ประจบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระ

พุทธเจ้า ฯลฯ ในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ.

พ. ดูกรทีฆาฏ เพราะฉะนั้นแหละ ท่านตั้งอยู่ในองค์แห่งธรรมเป็นเครื่องบรรลุโสดา ๔ เหล่านี้แล้ว พึงเจริญธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งวิชา ๖ ประการ ให้ยิ่งขึ้นไป. ดูกรทีฆาฏ ท่านจงพิจารณาเห็นในสังขารทั้งปวงว่าเป็นของไม่เที่ยง มีความสำคัญในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่า เป็นทุกข์ มีความสำคัญในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่า เป็นอนัตตา มีความสำคัญในการละ มีความสำคัญในความคลายกำหนด มีความสำคัญในการดับ ดูกรทีฆาฏ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้แล.

ที. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งวิชา ๖ ประการเหล่าใด ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว ธรรมเหล่านั้นมีอยู่ในข้าพระองค์ และข้าพระองค์ก็เห็นชัดในธรรมเหล่านั้น ข้าพระองค์พิจารณาเห็นในสังขารทั้งปวงว่า เป็นของไม่เที่ยง มีความสำคัญในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่า เป็นทุกข์... มีความสำคัญในความดับอีกอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์มีความคิดอย่างนี้ว่า โขติยคฤหบดีนี้ (บิดาของทีฆาฏอุบาสก) อย่าได้ถึงความทุกข์โดยล่วงไปแห่งข้าพระองค์เลย โขติยคฤหบดีได้กล่าวว่า พ่อทีฆาฏ พ่ออย่าได้ใส่ใจถึงเรื่องนี้เลย พ่อทีฆาฏ จงใส่ใจพระพุทธรูปที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ท่านให้ดีเถิด.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสสอนทีฆาฏอุบาสกด้วยพระโอวาทนี้แล้วเสด็จจากอาสนะแล้วหลีกไป เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จไปแล้วไม่นาน ทีฆาฏอุบาสกกระทำกาลแล้ว. (ส.ม. 19/1416-1421)

ในกรณีของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีก็เช่นกัน เมื่อครั้งท่านป่วยหนักก็ได้ให้คนมานิมนต์ท่านพระสารีบุตรให้มาเทศน์ให้ฟัง พระสารีบุตรได้เทศน์ ทุสิตยสูตรที่ ๑ จำแนกโสดาปัตติลังกะ ๔ ด้วยอาการ ๑๐ โดยสรุปว่า ปุณฺหนผู้ไม่ได้ดับ ประกอบด้วยความไม่เลื่อมใสในพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ และประกอบด้วยความเป็นผู้ทุศีล มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายมะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณะ มิจฉาวิมุตติ เห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก และชี้ว่าท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี มีความเลื่อมใสในพระพุทธรูปพระธรรมพระสงฆ์ และมีได้มีมิจฉาทิฏฐิเหล่านี้อยู่เลย ย่อมไม่เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก (ส. ม. 19/1548-1566) และนิมนต์ท่านพระอนนทมา ท่านได้เทศน์ ทุสิตยสูตรที่ ๒ โดยสรุปว่าหากสาวกผู้มีธรรม ๔ ประการ คือ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ และประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ... ย่อมไม่มีความสะดุ้งหวาดเสียว ไม่กลัวความตายที่จะมาถึงในภายหน้า (ส.ม. 19/1568-1573)

อีกครั้งหนึ่งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีป่วยหนัก พระสารีบุตรและพระอนนทได้เข้าไปโปรด เมื่อได้สอบถามอาการทราบว่าคุณหนักมีอาการรุนแรง ท่านพระสารีบุตรจึงได้เทศน์ให้ละวาง ไม่

ยึดมั่นจักขุ และวิญญานที่อาศัยจักขุ โสตะ ฆานะ จิวหะ กาย และ มโน ไม่ยึดมั่นรูป และวิญญานที่อาศัยรูป เสียงกลิ่น รส สัมผัส และธัมมารมณ์... เป็นต้น อารมณ์ใดที่เราได้เห็น ได้ฟัง ได้ทราบ ได้รู้แจ้ง ได้แสวงหา ได้พิจารณาด้วยใจแล้ว เราจักไม่ยึดมั่นอารมณ์นั้นนั้น และวิญญานที่อาศัยอารมณ์นั้นจักไม่มีแก่เรา... ท่านพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้เถิดฯ เมื่อท่านพระสารีบุตรและท่านพระอนนทกลับไปแล้วไม่นาน ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีก็ได้ทำกาลกิริยา เข้าถึงชั้นดุสิต (ม.อ. 14/720-737)

อีกครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคได้ทรงทราบว่ามีภิกษุบวชใหม่ ไม่ปรากฏชื่อและโคตร เกิดอาพาธหนัก พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จเข้าไปหาภิกษุนั้นและเมื่อได้สอบถามอาการ และความบริสุทธิ์ของศีลแล้ว ได้เทศน์โปรด ดังนี้

“ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทนไม่ไหว ยังอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่ติเตียนตนโดยศีลเลยพระเจ้าข้าฯ

พ. ดูกรภิกษุ ถ้าเธอไม่ติเตียนตนโดยศีลไซ้ร้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะมี ความรังเกียจ มีความเดือดร้อนเพราะเรื่องอะไรเล่าฯ

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเพื่อสลวิสุทธิเลย พระเจ้าข้าฯ

พ. ดูกรภิกษุ ถ้าเธอยังไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วเพื่อสลวิสุทธิไซ้ร้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วประพฤติเพื่ออะไรเล่าฯ

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงธรรมอันพระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วเพื่ออนุपाทาปรินิพพาน พระเจ้าข้าฯ

พ. ดีแล้วๆ ภิกษุ เป็นการถูกต้องดีแล้ว ที่เธอรู้ทั่วถึงธรรมอันเราแสดงแล้วเพื่ออนุपाทาปรินิพพาน เพราะว่าธรรมที่เราแสดงแล้ว ล้วนมีอนุपाทาปรินิพพานเป็นความมุ่งหมายฯ

พ. ดูกรภิกษุ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยงฯ

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้าฯ ฯลฯ

พ. หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มโนวิญญาน มโนสัมผัส แม้สุขเวทนาทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยงฯ

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้าฯ

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่าฯ

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้าฯ

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเราฯ

ภ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้าฯ

พ. ดูกรภิกษุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในจักขุ ฯลฯ แม้ในสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจึง

หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีวิญญูญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ เป็นอย่างนี้มิได้มีจะนี้

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไวยากรณ์ภาสิตนี้จบลงแล้ว ภิกษุเหล่านั้นชื่นชม ยินดี ภาสิตของพระผู้มีพระภาค ก็แลเมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสไวยากรณ์ภาสิตนี้อยู่ จิตของภิกษุเหล่านั้นหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น ดังนี้แลฯ (ส.สพ. 18/90-92)

มีการสอบถามสภาวะทางจิตกับภิกษุที่อาพาธในกรณีอื่นๆ อีก ในกรณีของพระอัสสชิ พระพุทธเจ้าทรงเทศน์หลักว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งเวทนา (ส.ข. 17/222-224) หรือเมื่อพระเขมกะอาพาธ มีพระเถระหลายรูปมาพุดคุยว่าด้วยเรื่องไม่มีตนในชั้น 5 (ส.ข. 17/225-230) เป็นต้น

ในกระบวนการทศน์ของพุทธศาสนาให้ความสำคัญมากกับสภาวะทางจิตใจ แม้ได้รับความทุกข์ทรมานทางกายจากการเจ็บป่วยมากจนยากจะทนได้ และทำการฆ่าตัวตายก็ไม่ถือว่าเป็นสิ่งผิด ถ้าผู้นั้นละกิเลสอาสวะทั้งปวงได้ก่อนที่จะจิตจะดับ ดังกรณีของพระนันทะ และพระวัคคลี

กรณีของพระนันทะ (ม.อ. 14/741-753; ส.สพ. 18/104-111) เมื่อท่านอาพาธเป็นไข้หนัก ทนทุกขเวทนา ท่านพระสารีบุตร และท่านพระมหาจุณทะได้เข้าไปหา หลักจากที่ได้สอบถามอาการแล้ว ทราบว่าอาการทุกขเวทนาหนักมาก ท่านประสงค์จะหาศาตรามาฆ่าตัว ท่านพระสารีบุตรได้ห้ามไว้ “พวกเรายังปรารถนาให้ท่านฉนั้นะเป็นอยู่” และจะพยายามหาอาหาร ยา และจะมาดูแลบำรุงท่านเอง แต่ท่านพระนันทะกล่าวว่า “จักหาศาตรามาฆ่าตัว อย่างมิให้ถูกตำหนิได้” ท่านพระสารีบุตรจึงขอสอบถามปัญหาเพื่อตรวจดูความเข้าใจในหลักธรรมต่างๆ เกี่ยวกับความเห็นต่อความเป็นตัวตนของท่านในอายตณภายใน อายตนะภายนอก และวิญญูณทั้ง 6 ซึ่งพระนันทะเห็นว่าสิ่งเหล่านั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา พระสารีบุตรถามว่าท่านเห็นได้อย่างไร รู้ได้อย่างไรว่านั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา พระนันทะกล่าวตอบว่ากระผมเห็นความดับ รู้ความดับในสิ่งเหล่านั้น เมื่อท่านพระนันทะกล่าวอย่างนี้ ท่านพระมหาจุณทะได้กล่าวว่า

“...ท่านควรใส่ใจคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคนั้นไว้ตลอดกาลเนื่องนิตย์ แม้ตั้งนี้ว่า บุคคลผู้อันตณหาและทริฐิอาศัยอยู่แล้ว ย่อมมีความหวั่นไหว สำหรับผู้ไม่มีตณหาและทริฐิอาศัย ย่อมไม่มีความหวั่นไหว เมื่อไม่มีความหวั่นไหว ก็มีความสงบ เมื่อมีความสงบ ก็ไม่มีตณหาตัวน้อมไปสู่ภพ เมื่อไม่มีตณหาตัวน้อมไปสู่ภพ ก็ไม่มีการมาเกิดไปเกิด เมื่อไม่มีการมาเกิดไปเกิด ก็ไม่มีจุติและอุปบัติ เมื่อไม่มีจุติและอุปบัติก็ไม่มีโลกนี้ ไม่มีโลกหน้า ไม่มีระหว่างกลางทั้งสองโลก นี่แหละที่สุดแห่งทุกข์...” (ม.อ. 14/751)

เมื่อท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุณทะ กล่าวสอนท่านพระนันทะด้วยโอวาทนี้แล้ว จึงถูกจากอาสนะ หลีกไปแล้วไม่นาน ท่านได้หาศาตรามาฆ่าตัวตาย ท่านพระสารีบุตรจึงเข้าไปเฝ้า

พระผู้มีพระภาคยังที่ประทับ แล้วถามว่าท่านพระฉันทะจะมีคดียังไร มีสัมปราชญ์อย่างไร เพราะยังมีสกุลมิตระ สกุลสหยา และสกุลคนที่คอยดำหนิอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“...ดูกรสารีบุตร ฉันทะภิกษุยังมีสกุลมิตระ สกุลสหยา และสกุลที่คอยดำหนิอยู่ก็จริง แต่เราหาเรียกบุคคลว่า ควรถูกดำหนิด้วยเหตุเพียงเท่านี้ไม่ ดูกรสารีบุตร บุคคลใดแล ทั้งกายนี้และยึดมั่นกายอื่น บุคคลนั้นเราเรียกว่า ควรถูกดำหนิ ฉันทะภิกษุหา มีลักษณะนั้นไม่ ฉันทะภิกษุหา ศาตราฆ่าตัวอย่างไม่ควรถูกดำหนิ...” (ม.อ. 14/753)

ในกรณีของท่านพระวัคคิ (ส.บ. 17/215-221) ท่านอาพาธหนัก และพระพุทธรเจ้าได้ทรงไปเทศน์ให้ฟังครั้งหนึ่งแล้ว ได้ทรงสอนให้ตระหนักว่าอย่าคิดในรูปกายของพระองค์ที่เนาเปื่อยอยู่เลย “...ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่ายอมเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่ายอมเห็นธรรม...” แล้วทรงตรัสแสดงให้เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่เป็นตัวตนของเรา ของชั้น 5 แล้วเสด็จไปประทับยังเขากิษณภู ส่วนพระวัคคิให้ผู้อุปัฏฐากหามไปวิหารกาฬสิลา ซึ่งอยู่นอกเมือง เนื่องจากไม่อยากตายในบ้าน ซึ่งพระพุทธรเจ้าก็ตรัสสั่งให้ภิกษุไปเยี่ยม นำคำของพระพุทธรเจ้าไปบอกกับพระวัคคิว่า “อย่ากลัวเลย วัคคิ อย่ากลัวเลย วัคคิ จักมีความตายอันไม่ต่ำช้าแก่เธอ จักมีกาลกิรียาอันไม่เลวทรามแก่เธอ” หลังได้ฟังคำของพระพุทธรเจ้า พระวัคคิก็ได้สั่งให้มากราบทูลว่าตัวท่านไม่มีความเคลือบแคลงในธรรมต่างๆ แล้ว หลังจาก เหล่าภิกษุกลับไปก็นำศาตรามาฆ่าตัวตาย และพระพุทธรเจ้าได้ตรัสกับภิกษุว่า “...ดูกรภิกษุทั้งหลาย วัคคิกุลบุตรมีวิญญาณไม่ได้ตั้งอยู่ ปรินิพพานแล้ว...”

อย่างไรก็ตามการฆ่าตัวตายด้วยอาวุธทั้งกรณีของพระฉันทะและพระวัคคินี้ มีประเด็นที่ควรต้องศึกษาเพิ่มเติมจากคัมภีร์อื่นๆ อีก เพื่อความชัดเจนว่าท่านทั้งสองละกิเลสได้อย่างสิ้นเชิงก่อนที่จะใช้ศาตราลงมือทำกาละ หรือว่าก่อนลงมือทำกาละยังไม่บรรลุนิพพานละกิเลสได้ทั้งหมด แต่ก่อนสิ้นลมหรือพร้อมๆ กับการสิ้นลมจึงละกิเลสได้ทั้งหมด เป็น ‘สมสึสิ’ เพราะเป็นกรณีที่ล่อแหลมเกิดคำถามตามมาได้มาก เช่น ทำไมยังละทุกขเวทนาที่เกิดทางกายไม่ได้ หรือเป็นพระอรหันต์แล้ว ปลิดชีวิตตนเองได้หรือ ในกรณีของพระวัคคิหรือรถถาได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า

“บพว่า สตถิ อาหเรติ ความว่า ได้ยินว่า พระเถระเป็นผู้มีมานะจัด ท่านมองไม่เห็นการกลับฟุ้งขึ้นมา (อีก) แห่งกิเลสทั้งหลายที่ข่มไว้ได้ด้วยสมาธิและวิปัสสนา จึงมีความสำคัญว่า เราเป็นพระชีมาสพ แล้วคิด (ต่อไป) ว่า ชีวิตนี้เป็นทุกข์ เราจะอยู่ไปทำไมเราจักเอามีดมาฆ่าตัวตาย ดังนี้แล้ว ได้เอามีดที่คมมาเฉือนก้านคอ. ทันใดนั้น ทุกขเวทนามก็เกิดขึ้นแก่ท่าน. ขณะนั้นท่านจึงทราบว่าคุณตาเองยังเป็นปุณฺณอยู่เลยรีบคว้าเอากัมมัญฐานข้อเดิมมาพิจารณาเนื่องจากว่าท่านยังไม่ได้ละทิ้งกัมมัญฐาน (ไม่ช้า) ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วมรณภาพ (ทันที).” (ส.อ. 27:284)⁷

ส่วนในกรณีของพระฉันนะก็เช่นกัน ในอรรถกถาให้คำอธิบายว่า

“คำว่า นำศีลศรามาแล้ว คือเอาศีลศราสำหรับคร่ำชีวิตมาแล้ว ตัดก้านคอแล้ว
ก็ขณะนั้น ความกลัวตายของท่านก็ก้าวลง คตินิมิตปรากฏขึ้น. ท่านรู้ว่าตัวยัง
เป็นปุณฺณ เกิดศลดใจ ตั้งวิปัสสนา พิจารณาสังขาร สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็น
สมศีลแล้วก็ปรินิพพาน” (ม.อ. 23:435)

การที่ท่านพระวัคคิและพระฉันนะตัดสินใจฆ่าตัวตายเพราะท่านคิดว่าท่านบรรลุธรรมแล้ว (เพราะพระอรหันต์ไม่ควรฆ่าตัวตาย เนื่องจากการฆ่าตัวตายถือเป็นอกุศลกรรม) แต่เมื่อทราบว่าตนยังไม่บรรลุธรรม เวลาที่ยังพอเหลืออยู่กับการปฏิบัติที่สั่งสมมาดีแล้ว จึงทำให้ท่านสามารถบรรลุธรรมพร้อมกับการสิ้นชีวิตได้ แต่สำหรับปุณฺณที่เจ็บป่วยทั่วไปแล้วจึงไม่ควรคิดฆ่าตัวตายแล้วหวังว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ขณะที่จะสิ้นชีวิต เพราะโอกาสที่จะได้บรรลุธรรมในขณะที่สิ้นชีวิต เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก ต้องสั่งสมการปฏิบัติธรรมอย่างหนักมาก่อน

การสอนผู้ป่วยหนักด้วยหัวข้อธรรมะเหล่านี้เป็นสิ่งที่ควรนำมาใช้ได้ และท่านก็มีได้จำกัดให้ทำได้เฉพาะพระเถระเท่านั้น อุบาสก อุบาสิกาก็สามารถทำเช่นนี้ได้ ดังกรณีของนางนกุลมารดา คฤหบดีที่ได้เตือนให้กุลบิดาคฤหบดี ละวางจากสิ่งที่ห่วงจนหายจากการป่วยที่ยกมาเป็นตัวอย่างแล้ว นอกจากนี้เมื่อพระเจ้ามหายานามสากยราช กราบพูลพระผู้มีพระภาคว่าหม่อมฉันยังไม่ได้ฟังว่า อุบาสกผู้มีปัญญาฟังกล่าวสอนอุบาสกผู้มีปัญญา ผู้ป่วยได้รับทุกข์ เป็นไขหนักอย่างไร พระองค์ได้ตรัสสอนในเรื่องนี้ว่า

“...ดูกรมหาบพิตร อุบาสกผู้มีปัญญา ฟังปเลอบอุบาสกผู้มีปัญญา ผู้ป่วยได้รับทุกข์ เป็นไขหนัก ด้วยธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเบาใจ ๔ ประการว่า ท่านจงเบาใจเถิดว่าท่านมีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทฺธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... มีศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ.

ดูกรมหาบพิตร อุบาสกผู้มีปัญญา ครั้นปเลอบอุบาสกผู้มีปัญญา ผู้ป่วยได้รับทุกข์ เป็นไขหนัก ด้วยธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเบาใจ ๔ ประการนี้แล้ว ฟังถามอย่างนี้ว่า ท่านมีความหวังใยในมารดาและบิดาอยู่หรือ? ถ้าเขากล่าวอย่างนี้ว่า เรายังมีความหวังใยในมารดาและบิดาอยู่ อุบาสกนั้นฟังกล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า ท่านผู้เช่นกับเรา ซึ่งมีความตายเป็นธรรมดา ถ้าแม้ท่านจักกระทำความหวังใยในมารดาและบิดา ก็จักตายไป ถ้าแม้ท่านจักไม่กระทำความหวังใยในมารดาและบิดา ก็จักตายไปเหมือนกัน ขอท่านจงละความหวังใยในมารดาและบิดาของท่านเสียเถิด ถ้าเขากล่าวอย่างนี้ว่า เราละความหวังใยในมารดาและบิดาของเราแล้ว.

อุบาสกนั้นฟังถามเขาอย่างนี้ว่า ก็ท่านยังมีความหวังใยในบุตรและภริยาอยู่หรือ? ...

อุบาสกนั้นฟังถามเขาอย่างนี้ว่า ท่านยังมีความห่วงใยในกามคุณ ๕ อันเป็นของมนุษย์อยู่หรือ? ถ้าเขากล่าวอย่างนี้ว่า เรายังมีความห่วงใยในกามคุณ ๕ อันเป็นของมนุษย์อยู่ อุบาสกนั้นฟังกล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า กามอันเป็นทิพย์ยังดีกว่า ประณีตกว่า กามอันเป็นของมนุษย์ ขอท่านจงปราศจิตให้ออกจากกามอันเป็นของมนุษย์ แล้วน้อมจิตไปในพวกเทพชั้นจาตุมหาราชเถิด ถ้าเขากล่าวอย่างนี้ว่า จิตของเราออกจากกามอันเป็นของมนุษย์แล้ว จิตของเราน้อมไปในพวกเทพชั้นจาตุมหาราชแล้ว.

อุบาสกนั้นฟังกล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า พวกเทพชั้นดาวดึงส์ยังดีกว่า ประณีตกว่า พวกเทพชั้นจาตุมหาราช... พวกเทพชั้นยามายังดีกว่า ประณีตกว่า พวกเทพชั้นดาวดึงส์... พวกเทพชั้นดุสิตยังดีกว่า ประณีตกว่า พวกเทพชั้นยามา... พวกเทพชั้นนิมมานรดียังดีกว่า ประณีตกว่า พวกเทพชั้นดุสิต... พวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดียังดีกว่า ประณีตกว่า พวกเทพชั้นนิมมานรดี... พรหมโลกยังดีกว่า ประณีตกว่า พวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ขอท่านจงปราศจิตให้ออกจากพวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี แล้วน้อมจิตไปในพรหมโลกเถิด ถ้าเขากล่าวอย่างนี้ว่า จิตของเราออกจากพวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีแล้ว จิตของเราน้อมไปในพรหมโลกแล้ว.

อุบาสกนั้นฟังกล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ แม้พรหมโลกก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ยังนับเนื่องในสังกาสะ ขอท่านจงปราศจิตให้ออกจากพรหมโลก แล้วนำจิตเข้าไปในความดับสังกาสะเถิด ถ้าเขากล่าวอย่างนี้ว่า จิตของเราออกจากพรหมโลกแล้ว เรานำจิตเข้าไปในความดับสังกาสะแล้ว ดูกรมหาบพิตร อาตมภาพไม่กล่าวถึงความต่างอะไรกันของอุบาสก ผู้มีจิตพ้นแล้วอย่างนี้ กับภิกษุผู้พ้นแล้วตั้งร้อยปี คือ พ้นด้วยวิมุตติเหมือนกัน” (ส.ม. 19/1628-1633)

จะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับเป้าหมายสูงสุดของชีวิต แม้แต่ในช่วงเวลาสุดท้ายของชีวิต ยังคงย้ำให้เห็นกฎแห่งธรรมชาติคือไตรลักษณ์ที่มีอยู่ในสรรพสิ่ง และให้ละวางความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนและสรรพสิ่งว่าเป็นตนหรือของตน แม้แต่ตัวตนในขั้นที่ละเอียดลึกซึ้งเลยจากความเป็นมนุษย์ไปแล้วก็ไม่ให้ยึดถือ ในกรณีนี้สติของผู้ป่วยจึงมีความสำคัญมากเพื่อเข้าใจคำสอนความเจ็บป่วยได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ประกอบการพิจารณาให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต ของเวทนา ของขันธ 5 ความเจ็บป่วยในทัศนะของพุทธศาสนาจึงไม่ใช่ภัยของมนุษย์แต่เพียงอย่างเดียว ทำให้ไม่ต้องพยายามอย่างถึงที่สุดในการหลีกเลี่ยงอย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน แต่เน้นที่การเผชิญหน้ากับความตายอย่างมีสติ ที่อาจนำสู่การหลุดพ้นได้แม้ในขณะจิตสุดท้ายที่กำลังจะสิ้นชีวิต

6.6 บทสรุป

จะเห็นได้ว่าเรื่องสุขภาพที่เราคุ้นเคยกันดีเมื่อถูกพิจารณาภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนา จะมีความหมายและแนวทางการปฏิบัติที่แตกต่างไปจากเดิมมาก ตั้งแต่ขอบเขตและความหมายของ สุขภาพ โรค การหายจากโรค ทำที่ที่มีต่อสุขภาพ วิธีจัดการกับความเจ็บป่วย รวมถึงทำที่ที่มีต่อความตายซึ่งแตกต่างไปและวิธีการที่ตั้งอยู่บนกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ เมื่อมองในภาพรวมแล้วพอสรุปแง่มุมด้านสุขภาพที่สำคัญๆ ของกระบวนทัศน์พุทธศาสนาได้ ดังนี้

1. กระบวนทัศน์ด้านสุขภาพของพุทธศาสนาตั้งอยู่บนพื้นฐานการมองโลกและชีวิตแบบพุทธ (ซึ่งกล่าวถึงในบทที่ผ่านมา) ซึ่งแตกต่างจากทัศนะพื้นฐานในการรับรู้และเข้าใจโลกและชีวิตแบบวิทยาศาสตร์ที่ว่าการแพทย์ใช้อยู่หลายประการ ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวเป็นความแตกต่างในระดับของความเชื่อพื้นฐานที่มีต่อธรรมชาติและความจริงว่ามีลักษณะอย่างไร ส่งผลให้มีวิธีการเข้าถึงธรรมชาติและความจริงกันคนละชุดจึงยากที่จะนำมาเปรียบเทียบ หรือตัดสินว่าแบบใดดี/ไม่ดีกว่ากันเพียงใด ซึ่งจะทำให้เกิดปัญหาถกเถียงกันไปได้ไม่สิ้นสุด ในที่นี้จึงมุ่งเสนอให้เห็นความแตกต่างกันเป็นสำคัญ
2. การที่พุทธศาสนากล่าวถึงโลกปรมาตมและโลกสมมติอย่างผสมกลมกลืนกันอยู่เสมอ ดังนั้นการจะพูดถึงเรื่องสุขภาพเฉพาะในนิยามที่เข้าใจกันปัจจุบันซึ่งถือเป็นเรื่องสมมติบัญญัติในทัศนะของพุทธศาสนา โดยไม่กล่าวถึงความหมายในทางปรมาตมเลย จึงเป็นการลดทอนคุณค่าที่สำคัญของพุทธศาสนาจนอาจกล่าวได้ว่าไม่ใช่ทัศนะในเรื่องสุขภาพของพุทธศาสนาอีกต่อไป ซึ่งในที่นี้ได้กล่าวถึง 2 มิตินี้ไปควบคู่กันไปโดยไม่แยกออกเป็น 2 หัวข้อ
3. พุทธศาสนาให้ความหมายของสุขภาพ โรค หรือการเจ็บป่วย ไว้แตกต่างจากที่วงการสุขภาพในปัจจุบันเข้าใจ และใช้คำหลายคำสื่อถึงสิ่งเหล่านี้โดยไม่สามารถแยกแยะความหมายให้แตกต่างกันได้อย่างชัดเจน (เนื่องจากวิธีคิดในการแยกแยะ จัดหมวดหมู่ ให้คำนิยามที่ชัดเจน ก็เป็นเพียงรูปแบบหนึ่งในวิธีการศึกษาหาความจริงภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์) เช่น ใช้คำว่า โรค พยาธิ อาพาธ ป่วยไข้ ฯลฯ ในขอบเขตความหมายกว้างกว่าที่วงการสุขภาพเข้าใจกันอยู่มาก โดยหมายถึงทุกข์ในชีวิตมนุษย์ทั้งปวง โดยแบ่งออกได้เป็นทุกข์ (โรค) ทางกาย กับทุกข์ (โรค) ทางใจ หรืออันตรายที่ปรากฏ กับอันตรายที่ปกปิด โดยโรคทางกายได้รวมเอาความทุกข์ทางกายเข้าไว้ทั้งหมด ที่นอกเหนือจากโรคต่างๆ ตามที่เข้าใจกันทั่วไปแล้ว ยังรวมถึงความไม่สบายกายทั้งหมด เช่น ทุกข์ที่เกิดจากความหิว ความร้อน การปวดอุจจาระ หรือถูกสัตว์ทำร้ายเข้าไว้ด้วย และเกี่ยวเนื่องอยู่กับโรคทางใจอย่างใกล้ชิด ส่วนโรคทางใจนั้นได้รวมเอากิเลสทุกชนิดที่เป็นสาเหตุของความทุกข์ทางกายและใจทั้งหลาย เช่น ทุจริตทั้งปวง (ทางกาย วาจา ใจ) นิวรณ์ทั้ง 5 ราคะ โทสะ โมหะ ความริษยา ความตระหนี่ ความกระวนกระวาย วิดกกังวลทั้งปวง เป็นต้น

4. สุข หรือ สุขภาพ หรือ ความไม่มีโรค ในความหมายสูงสุดและกว้างขวางครอบคลุมที่สุด คือ การปราศจากโรคทั้งปวงนั่นคือนิพพาน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา โดยคำสอนทั้งหมดล้วนมุ่งสู่จุดนี้ ส่วนความหมายของการหายจากโรคแบบอื่นเป็นความหมายที่กล่าวในเชิงสมมติหมายถึงความทุกข์ต่างๆ ลดลงหรือหายไปเป็นครั้งคราวเท่านั้น
5. สาเหตุที่สำคัญที่สุดของโรคทั้งปวงภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนาคือ การไม่รู้เท่าทันสภาพความเป็นจริงของธรรมชาติ ทำให้ไปหลงยึดมั่นในตัวตน และสรรพสิ่งต่างๆ ว่าเป็นสิ่งจริงแท้ ว่าเป็นของของตน ก่อให้เกิดตัณหา อุปาทาน มาปรุงแต่งให้เกิดเป็นทุกข์หรือโรคทั้งทางกายและทางใจขึ้นมา ทำให้โรคทางกายที่เป็นทุกขเวทนาธรรมดา กลายเป็นโรคทางใจที่รุนแรงมากขึ้น วิธีการรักษาโรคโดยรวม คือ ใช้หลักไตรสิกขา เรียนรู้ฝึกฝน เพื่อให้รับรู้และเข้าใจสรรพสิ่งตามความเป็นจริง คอยระวังไม่ให้ความทุกข์ใหม่เกิดขึ้น และค่อยๆ จัดทุกข์ที่มีอยู่เดิมให้ลดน้อยลง
6. หากกล่าวเฉพาะโรคทางกาย (โรคแบบสมมติบัญญัติ) ในทัศนะของพุทธศาสนาเห็นว่ามิใช่สาเหตุที่มาได้หลายอย่างตามหลักกรรมและนิยาม 5 ตัวผู้ป่วยเองก็มีความแตกต่างกันมาก การรักษาและป้องกันจึงต้องจัดการกับเหตุและจัดสิ่งแวดล้อมต่างๆ ให้เกื้อหนุนต่อการหายป่วยเท่าที่จะทำได้ แต่ทั้งนี้ต้องตระหนักว่ามนุษย์มีข้อจำกัดในการรับรู้ถึงการเชื่อมโยงของเหตุทั้งหมด และต้องยอมรับว่าความรู้ที่เราอมรับกันเป็นส่วนใหญ่มุมนี้ก็ยังข้อจำกัด มีโอกาสผิดพลาดได้ จึงทำให้เรายังไม่สามารถเข้าไปจัดการกับเหตุของการเจ็บป่วยได้ทั้งหมด ปัญหาสำคัญไม่ได้อยู่ที่ความรู้ที่ไม่สมบูรณ์นั้น แต่อยู่ที่เรามักเข้าไปเองว่าความรู้ที่เราอมรับนั้นถูกต้องสมบูรณ์เป็นความจริงแท้ และเห็นว่าความรู้ที่อยู่บนฐานกระบวนทัศน์อื่นผิดพลาดไปหมด
7. พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการรักษาโรคทางกายและการดูแลผู้ป่วยไว้สูงมาก แต่ทั้งหมดนี้เพื่อการเกื้อหนุนให้ปฏิบัติไปสู่ความสิ้นจากทุกข์จากโรคทั้งปวงตามความหมายของปรมัตถ์สัจจะนั่นเอง จะเห็นได้จากการลดความเจ็บปวดทุกขเวทนาที่เกิดจากโรค จากความหิว จากสิ่งแวดล้อม ก็เพื่อความสะดวกในการปฏิบัติธรรม การบัญญัติวินัยต่างๆ ก็เพื่อให้เกิดสังคัมและสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรม และเมื่อเกิดโรคหรือความทุกข์ต่างๆ ขึ้นมา ก็หาทางบำบัดทั้งโดยธรรมโอสธ ใช้คิลานเภสัช ใช้วิธีการรักษาที่เหมาะสม ร่วมกับการปฏิบัติตัวอย่างเหมาะสม โดยอนุญาตให้กระทำการหลายชนิดเพื่อการหายจากโรคหรือบรรเทาทุกขเวทนาลง นอกจากนี้การป่วยไข้ยังใช้เป็นอุบายในการให้แรงความเพียรในการปฏิบัติธรรม ไม่ให้ประมาทในชีวิต แม้ขณะที่จะเสียชีวิตก็ให้พิจารณาเพื่อความหลุดพ้นอย่างสิ้นเชิง ซึ่งเป็นคำสอนและการปฏิบัติที่มีเป้าหมายชัดเจนมาก

จากการศึกษาคัมภีร์ของพุทธศาสนาผ่านประเด็นเรื่องกระบวนทัศน์และวิธีการจัดการกับสุขภาพที่ผ่านมาทั้งหมด ผมสามารถสรุปได้ว่า หากมองในทัศนะของพุทธศาสนาแล้ว ข้อปฏิบัติใดๆ ของผู้คนในสังคม ไม่ว่าจะปฏิบัติต่อสังคม ต่อชีวิต หรือต่อสุขภาพและการเจ็บป่วย กิจกรรมที่

ดำเนินการทั้งหมด ต้องจัดทำเพื่อเกื้อหนุนให้คนในสังคมนั้นสามารถเดินไปตามอริยมรรคทั้ง 8 องค์ หรือปฏิบัติไตรสิกขาได้ง่ายที่สุด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าต้องเป็นสังคมที่ทุกๆ สิ่ง ไม่ว่าจะเป็นระเบียบกฎเกณฑ์ องค์การ โครงสร้าง วัฒนธรรม หรือสภาพแวดล้อมโดยรวมอื่นใดทั้งหมด ถูกสร้างขึ้นเพื่อเอื้อให้คนลดละกิเลส เพื่อเข้าถึงนิพพานได้สะดวกที่สุดนั่นเอง ที่ไม่ว่าแม้แต่ระบบสุขภาพของสังคมนั้น

เชิงอรรถ

¹ การบัญญัติศัพท์ภาษาไทยของคำว่า spiritual well being ยังคงไม่เป็นที่ยุติ และผมก็ค่อนข้างไม่เห็นด้วยกับการใช้คำว่าจิตวิญญาณ จึงขอใช้ทับศัพท์เป็นภาษาอังกฤษไปก่อน ผู้ที่สนใจการโต้แย้งในประเด็นนี้ศึกษาได้จาก เอกสารประกอบการอภิปรายเรื่อง คำว่า “จิตวิญญาณ” ในร่าง พรบ.สุขภาพแห่งชาติ มีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทยอย่างไร? (เครือข่ายองค์กรพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย, 2545)

² สมัยที่ไม่ควรบำเพ็ญเพียร ข้อที่ ๑ เป็นคนแก่ ถูกขรครอบงำ ข้อที่ ๒ เป็นผู้อาพา ถูกพยาธิตอบงำ ข้อที่ ๓ สมัยที่มีข้าวแพง ข้าวเสียดหาย มีโรคภัยไข้เจ็บได้ยากไม่สะดวกที่จะยังอดทนภาพให้เป็นไปได้ด้วยการแสวงหาโรคภัย ข้อที่ ๔ สมัยที่มีภัย มีความกำเริบในป่าดง ขวชนบทพากันขึ้นยานพาหนะอพยพไป ข้อที่ ๕ สมัยที่สงฆ์แตกกัน ดุริยภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อสงฆ์แตกกันแล้ว ย่อมมีการด่ากันและกัน บริภาษกันและกัน มีการใส่ร้ายกันและกันมีการทอดทิ้งกันและกัน คนผู้ไม่เลื่อมใสในสงฆ์หมั่นนั้นย่อมไม่เลื่อมใส และคนบางพวกที่เลื่อมใสย่อมเป็นอย่างอื่นไป (อจ. ปญจก. 22/54)

³ สมสึลี ในพระอภิธรรมปิฎกให้ความหมายว่า “บุคคลชื่อว่าสมสึลี เป็นโฉน การสิ้นไปแห่งอาสวะ และการสิ้นไปแห่งชีวิตของบุคคลใด มีไม่ก่อน ไม่หลังกัน บุคคลนี้เรียกว่า สมสึลี” (อภิ. ปุ. 32(2)/32) คือบรรลอรหัตผลในขณะที่เดียวกับที่สิ้นชีวิต; แต่ในอรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า เป็นการสิ้นอาสวะพร้อมกับการสิ้นอย่างอื่นอันใดอันหนึ่งใน 4 อย่าง และแสดง สมสึลี ไว้ 4 ประเภท คือ ผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับหายโรค เรียกว่า โรคสมสึลี ผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับที่เวทนาซึ่งกำลังเสวยอยู่สงบระงับไป เรียกว่า เวทนาสมสึลี ผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับการสิ้นสุดของอริยาบถอันใดอันหนึ่ง เรียกว่า อริยาบถสมสึลี ผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับสิ้นชีวิต เรียกว่า ชีวิตสมสึลี สมสึลีในความหมายหลักข้างต้นก็คือ ชีวิตสมสึลี (พระธรรมปิฎก, ประมวลศัพท์)

⁴ อันตราย 10 อย่าง ๑. พระราชาเสด็จมา ๒. โจรมาปล้น ๓. ไฟไหม้ ๔. น้ำหลากมา ๕. คนมามาก ๖. ไข้เข้าภิกษุ ๗. ศัตรูร้ายเข้ามา ๘. งูร้ายเลื้อยเข้ามา ๙. ภิกษุอาพาธหนักจะถึงเสียชีวิต ๑๐. มีอันตรายแก่พรหมจรรย์ (วินย. 4/167)

⁵ สัตตาดุริยสังคยา หมายถึงฐานะอันเป็นเหตุให้ภิกษุออกจากวัดในระหว่างพรรษาได้ 7 วัน มีอยู่ 4 ข้อ คือ 1) ไปพยาบาลสหายหรือบิดามารดาผู้เจ็บไข้ 2) ไปเพื่อระงับสหายที่กระสันจะสึก 3) ไปเพื่อกิจสงฆ์ เช่น หาอุปกรณ์มาซ่อมวิหารที่ชำรุดลงมาขณะนั้น และ 4) ไปเพื่อบำรุงศรัทธาของทายกซึ่งส่งมานิมนต์เพื่อบำเพ็ญกุศลของเขา และฐานะอื่นที่เป็นกิจลักษณะอนุโลมตามนี้

⁶ ถ้าปียการก ลูกศิษย์พระ หรือผู้ที่ทำหน้าที่จัดของที่สมควรฉันให้แก่ภิกษุ (ถ้าไม่มีผู้จัดให้อาหารส่วนใหญ่หิบบนเองไม่ได้)

⁷ ล. อ.ในที่นี้อ้างอิงจาก อรรถกถา เล่มที่ 27 พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันขวารวรรค หน้า 284. ส่วนกรณีของพระฉันนอ้างอิงจาก อรรถกถา เล่มที่ 23 พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก หน้า 435 ซึ่งค้นจาก ฐิติธรรมพระไตรปิฎก ฉบับธรรมทาน 2545.

บทที่ 7

วิธีแห่งสุขภาพ ภายใต้หลักพุทธธรรม

7.1 เกริ่นนำ

นอกเหนือจากในส่วนของหลักการของกระบวนทัศน์พุทธศาสนาเกี่ยวกับ โลก ชีวิต และสุขภาพที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกแล้ว ในอีกด้านหนึ่งหลักการในกระบวนทัศน์เหล่านั้นได้ถูกแปรให้เป็นแนวการปฏิบัติสืบต่อกันมายุคต่อยุค ได้รับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องไปกับสภาพของแต่ละสังคมวัฒนธรรม เนื้อหาในบทนี้ผมจะกล่าวถึงการนำกระบวนทัศน์ของพุทธศาสนาไปสู่การปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวันโดยเฉพาะในเรื่องสุขภาพ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ การนำไปใช้เป็นหลักในการปฏิบัติตัวทั้งในขณะที่ดำเนินชีวิตอยู่อย่างปกติ หรือในขณะที่เจ็บป่วยขึ้นมาแล้ว และอีกส่วนหนึ่งคือการนำเอาหลักการของพุทธศาสนามาใช้ในการดูแลผู้ป่วย ซึ่งเป็นการดำเนินการโดยวัดหรือพระภิกษุสงฆ์ ทั้งนี้เพื่อแสดงรูปธรรมที่เกิดขึ้นจริงเมื่อนำหลักธรรมหรือกระบวนทัศน์พุทธศาสนาไปสู่การปฏิบัติ

ในส่วนของการศึกษานำเอากระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนามาใช้ในการดำเนินชีวิต ในที่นี้ได้ทำการศึกษาบุคคลที่ถือว่าได้ศึกษาและเข้าใจหลักธรรมของพุทธศาสนา ในลักษณะที่สอดคล้องกับแนวทางที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรือในหนังสือพุทธธรรมเป็นหลักก่อน เพื่อให้เห็นว่าหลักการเหล่านี้ถูกนำไปใช้อย่างไร ส่วนพุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่งได้ถูกปรับให้มีความสอดคล้องกับความเชื่อท้องถิ่น หรือความเชื่อแบบวิทยาศาสตร์ไปค่อนข้างมาก (ดังที่กล่าวถึงในบทที่ 3 และบทที่ 4) จนยากที่จะกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการทัศน์แบบพุทธผมนะยังไม่เข้าไปศึกษาในครั้งนี้ แต่ก็เห็นว่าเป็นประเด็นที่น่าจะทำการศึกษาต่อไปในอนาคต

สำหรับการนำหลักการของพุทธศาสนาไปใช้ในการดูแลผู้ป่วย ในที่นี้ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษารูปแบบต่างๆ ของการให้การดูแลผู้ป่วยโดยพระภิกษุสงฆ์ หรือการนำเทคนิคต่างๆ ของพุทธศาสนาไปใช้ในการบำบัดรักษาผู้ป่วย เพื่อประสิทธิผลของการรักษาหรือความพึงพอใจของผู้ป่วยที่มารับบริการ ที่มีการศึกษากันมาบ้างแล้ว ดังที่แสดงตัวอย่างไว้ในบทที่ 4 แต่ผมต้องการศึกษาพระภิกษุที่ตั้งใจเข้ามาช่วยแก้ปัญหาสุขภาพให้กับประชาชนอย่างจริงจัง ว่าท่านเชื่อมโยงกิจกรรมที่ท่านช่วยเหลือดูแลรักษาการเจ็บป่วยประชาชนให้เข้ากับหลักธรรมในพุทธศาสนาอย่างไร ท่านรู้สึกว่ายึดกับหลักธรรมวินัยหรือกฎหมายบ้านเมืองอย่างไรหรือไม่ มีปัญหาในการปฏิบัติอย่างไร และท่านเผชิญหรือแก้ไขปัญหานั้นอย่างไร ซึ่งผมถือว่าเป็นเพียงส่วนเสริมให้ความเข้าใจในส่วนแรกชัดเจนขึ้นเท่านั้น

วิธีการศึกษาในส่วนนี้จะเป็นการศึกษาโดยพยายามประยุกต์ใช้เครื่องมือทางมานุษยวิทยา ตั้งแต่การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) อย่างจำเพาะเจาะจง ทำการศึกษาประวัติชีวิตเพื่อให้เห็นรายละเอียดและเข้าใจชีวิตของผู้ให้ข้อมูลหลัก จนนำมาสู่การนำหลักธรรมของพุทธศาสนามาใช้ในการดำเนินชีวิต ใช้แก้ปัญหาสุขภาพ หรือใช้รักษาโรคให้กับผู้ป่วย โดยใช้เครื่องมือรวบรวมข้อมูลหลายอย่างประกอบกัน ทั้งการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์เชิงลึกกับตัวผู้ให้ข้อมูล (ถ้าเป็นไปได้) การสังเกตหรือสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และการพูดคุยกับผู้คนรอบข้างที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำความเข้าใจในตัวผู้ให้ข้อมูลให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ มีการใช้เทปบันทึกเสียงร่วมกับบันทึกข้อมูลลงในสมุด การถ่ายภาพเพื่อประกอบการนำเสนอ ซึ่งทำโดยผู้วิจัยคนเดียวทั้งหมด สำหรับรายงานวิจัยที่เขียนขึ้นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้ให้ข้อมูลแต่ละท่าน จะส่งกลับให้ท่านหรือผู้ใกล้ชิดได้อ่านเพื่อตรวจสอบแก้ไขให้ถูกต้องเหมาะสม และเพื่อแสดงถึงความเคารพในข้อมูลส่วนตัวของท่านก่อนที่จะนำเสนอในที่นี้ เว้นแต่ในส่วนสรุปในตอนท้ายของแต่ละท่านที่ผมเขียนเพิ่มขึ้นภายหลังและไม่ได้ส่งกลับไปที่แต่ละท่านตรวจสอบ

การนำเสนอรายงานในส่วนนี้จะดำเนินไปในลักษณะของการเล่าเรื่อง เพื่อบรรยายให้เห็นบรรยากาศ รวมทั้งอารมณ์ ความรู้สึก ทั้งในส่วนของผู้ให้ข้อมูลและตัวผู้สัมภาษณ์ ซึ่งค่อนข้างแตกต่างจากรายงานส่วนต้นที่นำเสนอมาแล้วพอควร

7.2 วิถีแห่งชีวิตและสุขภาพ ภายใต้พุทธกระบวนทัศน์

ในการศึกษาการดำเนินชีวิต การดูแลสุขภาพ และการรักษาตัวเมื่อเจ็บป่วย ของผู้ที่ได้ชื่อว่าเข้าใจสาระหลักธรรมของพุทธศาสนา เพื่อที่ว่าท่านเหล่านี้นำหลักการเกี่ยวกับเรื่องชีวิตและสุขภาพที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ของพุทธศาสนาไปสู่การปฏิบัติจริงในชีวิตอย่างไรนั้น ผมขอกล่าวถึงเกณฑ์ในการเลือกผู้ที่จะมาเป็นตัวอย่างในการศึกษากลับนี้อีกครั้งหนึ่ง ประการแรก คือ ท่านต้องมีความรู้และเชื่อถือศรัทธาในพุทธศาสนาในลักษณะที่สอดคล้องกับในพระไตรปิฎกเป็นหลักดังที่กล่าวถึงมาแล้ว ประการที่สองท่านควรผ่านการเผชิญกับปัญหาสุขภาพมาบ้าง เพื่อเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนขึ้นที่แสดงให้เห็นถึงการนำหลักธรรมมาสู่การปฏิบัติ และประการสุดท้ายท่านยินดีที่จะให้นำข้อมูลของท่านส่วนนี้มาเปิดเผย หรือหากท่านไม่สามารถให้ข้อมูลได้โดยตรงมีเอกสารหรือบุคคลใกล้ชิดที่ท่านที่พอจะให้ข้อมูลได้ และช่วยพิจารณาว่าข้อมูลเหล่านี้เหมาะที่จะนำมาเปิดเผย

ในการศึกษากลับนี้ผมมีโอกาสมสัมภาษณ์เรียนรู้วิถีชีวิตและสุขภาพของทั้งพระและฆราวาสจำนวน 7 ท่าน ได้แก่ ท่านเจ้าคุณพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) หลวงพ่อคำเขียน สุวณฺโณ ศาสตราจารย์ระยะพี สาคริก ป้าหมอ (นามสมมติ) คุณกำพล ทองบุญน่ม และพี่แมว (นามสมมติ) โดยผมจะนำเสนอรายละเอียดของการศึกษาชีวิตและสุขภาพของท่านเหล่านี้ไปที่ละกรณีศึกษา แล้วจะวิเคราะห์ในตอนท้ายหลักจากกรณีศึกษาที่ 7 อีกครั้งหนึ่ง

บทที่ 7

วิธีแห่งสุขภาพ ภายใต้หลักพุทธธรรม

7.1 เกริ่นนำ

นอกเหนือจากในส่วนของหลักการของกระบวนทัศน์พุทธศาสนาเกี่ยวกับ โลก ชีวิต และสุขภาพที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกแล้ว ในอีกด้านหนึ่งหลักการในกระบวนทัศน์เหล่านั้นได้ถูกแปรให้เป็นแนวการปฏิบัติสืบต่อกันมายุคต่อยุค ได้รับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องไปกับสภาพของแต่ละสังคมวัฒนธรรม เนื้อหาในบทนี้ผมจะกล่าวถึงการนำกระบวนทัศน์ของพุทธศาสนาไปสู่การปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวันโดยเฉพาะในเรื่องสุขภาพ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ การนำไปใช้เป็นหลักในการปฏิบัติตัวทั้งในขณะที่ดำเนินชีวิตอยู่อย่างปกติ หรือในขณะที่เจ็บป่วยขึ้นมาแล้ว และอีกส่วนหนึ่งคือการนำเอาหลักการของพุทธศาสนามาใช้ในการดูแลผู้ป่วย ซึ่งเป็นการดำเนินการโดยวัดหรือพระภิกษุสงฆ์ ทั้งนี้เพื่อแสดงรูปธรรมที่เกิดขึ้นจริงเมื่อนำหลักธรรมหรือกระบวนทัศน์พุทธศาสนาไปสู่การปฏิบัติ

ในส่วนของการศึกษานำเอากระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนามาใช้ในการดำเนินชีวิต ในที่นี้ได้ทำการศึกษาบุคคลที่ถือว่าได้ศึกษาและเข้าใจหลักธรรมของพุทธศาสนา ในลักษณะที่สอดคล้องกับแนวทางที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรือในหนังสือพุทธธรรมเป็นหลักก่อน เพื่อให้เห็นว่าหลักการเหล่านี้ถูกนำไปใช้อย่างไร ส่วนพุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่งได้ถูกปรับให้มีความสอดคล้องกับความเชื่อท้องถิ่น หรือความเชื่อแบบวิทยาศาสตร์ไปค่อนข้างมาก (ดังที่กล่าวถึงในบทที่ 3 และบทที่ 4) จนยากที่จะกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการทัศน์แบบพุทธผมจะยังไม่เข้าไปศึกษาในครั้งนี้ แต่ก็เห็นว่าเป็นประเด็นที่น่าจะทำการศึกษาต่อไปในอนาคต

สำหรับการนำหลักการของพุทธศาสนาไปใช้ในการดูแลผู้ป่วย ในที่นี้ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษารูปแบบต่างๆ ของการให้การดูแลผู้ป่วยโดยพระภิกษุสงฆ์ หรือการนำเทคนิคต่างๆ ของพุทธศาสนาไปใช้ในการบำบัดรักษาผู้ป่วย เพื่อประสิทธิผลของการรักษาหรือความพึงพอใจของผู้ป่วยที่มารับบริการ ที่มีการศึกษากันมาบ้างแล้ว ดังที่แสดงตัวอย่างไว้ในบทที่ 4 แต่ผมต้องการศึกษาพระภิกษุที่ตั้งใจเข้ามาช่วยแก้ปัญหาสุขภาพให้กับประชาชนอย่างจริงจัง ว่าท่านเชื่อมโยงกิจกรรมที่ท่านช่วยเหลือดูแลรักษาการเจ็บป่วยประชาชนให้เข้ากับหลักการในพุทธศาสนาอย่างไร ท่านรู้สึกว่ายึดกับหลักธรรมวินัยหรือกฎหมายบ้านเมืองอย่างไรหรือไม่ มีปัญหาในการปฏิบัติอย่างไร และท่านเผชิญหรือแก้ไขปัญหานั้นอย่างไร ซึ่งผมถือว่าเป็นเพียงส่วนเสริมให้ความเข้าใจในส่วนแรกชัดเจนขึ้นเท่านั้น

วิธีการศึกษาในส่วนนี้จะเป็นการศึกษาโดยพยายามประยุกต์ใช้เครื่องมือทางมานุษยวิทยา ตั้งแต่การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) อย่างจำเพาะเจาะจง ทำการศึกษาประวัติชีวิตเพื่อให้เห็นรายละเอียดและเข้าใจชีวิตของผู้ให้ข้อมูลหลัก จนนำมาสู่การนำหลักธรรมของพุทธศาสนามาใช้ในการดำเนินชีวิต ใช้แก้ปัญหาสุขภาพ หรือใช้รักษาโรคให้กับผู้ป่วย โดยใช้เครื่องมือรวบรวมข้อมูลหลายอย่างประกอบกัน ทั้งการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์เชิงลึกกับตัวผู้ให้ข้อมูล (ถ้าเป็นไปได้) การสังเกตหรือสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และการพูดคุยกับผู้คนรอบข้างที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำความเข้าใจในตัวผู้ให้ข้อมูลให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ มีการใช้เทปบันทึกเสียงร่วมกับบันทึกข้อมูลลงในสมุด การถ่ายภาพเพื่อประกอบการนำเสนอ ซึ่งทำโดยผู้วิจัยคนเดียวทั้งหมด สำหรับรายงานวิจัยที่เขียนขึ้นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้ให้ข้อมูลแต่ละท่าน จะส่งกลับให้ท่านหรือผู้ใกล้ชิดได้อ่านเพื่อตรวจสอบแก้ไขให้ถูกต้องเหมาะสม และเพื่อแสดงถึงความเคารพในข้อมูลส่วนตัวของท่านก่อนที่จะนำเสนอในที่นี้ เว้นแต่ในส่วนสรุปในตอนท้ายของแต่ละท่านที่ผมเขียนเพิ่มขึ้นภายหลังและไม่ได้ส่งกลับไปให้แต่ละท่านตรวจสอบ

การนำเสนอรายงานในส่วนนี้จะดำเนินไปในลักษณะของการเล่าเรื่อง เพื่อบรรยายให้เห็นบรรยากาศ รวมทั้งอารมณ์ ความรู้สึก ทั้งในส่วนของผู้ให้ข้อมูลและตัวผู้สัมภาษณ์ ซึ่งค่อนข้างแตกต่างจากรายงานส่วนต้นที่นำเสนอมาแล้วพอควร

7.2 วิถีแห่งชีวิตและสุขภาพ ภายใต้พุทธกระบวนทัศน์

ในการศึกษาการดำเนินชีวิต การดูแลสุขภาพ และการรักษาตัวเมื่อเจ็บป่วย ของผู้ที่ได้ชื่อว่าเข้าใจสาระหลักธรรมของพุทธศาสนา เพื่อที่ว่าท่านเหล่านี้นำหลักการเกี่ยวกับเรื่องชีวิตและสุขภาพที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ของพุทธศาสนาไปสู่การปฏิบัติจริงในชีวิตอย่างไรนั้น ผมขอกล่าวถึงเกณฑ์ในการเลือกผู้ที่จะมาเป็นตัวอย่างในการศึกษาคั้งนี้อีกครั้งหนึ่ง ประการแรก คือ ท่านต้องมีความรู้และเชื่อถือศรัทธาในพุทธศาสนาในลักษณะที่สอดคล้องกับในพระไตรปิฎกเป็นหลักดังที่กล่าวถึงมาแล้ว ประการที่สองท่านควรผ่านการเผชิญกับปัญหาสุขภาพมาบ้าง เพื่อเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนขึ้นที่แสดงให้เห็นถึงการนำหลักธรรมมาสู่การปฏิบัติ และประการสุดท้ายท่านยินดีที่จะให้นำข้อมูลของท่านส่วนนี้มาเปิดเผย หรือหากท่านไม่สามารถให้ข้อมูลได้โดยตรงมีเอกสารหรือบุคคลใกล้ชิดที่ท่านที่พอจะให้ข้อมูลได้ และช่วยพิจารณาว่าข้อมูลเหล่านี้เหมาะที่จะนำมาเปิดเผย

ในการศึกษาคั้งนี้ผมมีโอกาสมสัมภาษณ์เรียนรู้วิถีชีวิตและสุขภาพของทั้งพระและฆราวาสจำนวน 7 ท่าน ได้แก่ ท่านเจ้าคุณพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) หลวงพ่อคำเขียน สุวณฺโณ ศาสตราจารย์รัชพี สาคริก ป้าหมอ (นามสมมติ) คุณกำพล ทองบุญน่ม และพี่แมว (นามสมมติ) โดยผมจะนำเสนอรายละเอียดของการศึกษาชีวิตและสุขภาพของท่านเหล่านี้ไปที่ละกรณีศึกษา แล้วจะวิเคราะห์ในตอนท้ายหลักจากกรณีศึกษาที่ 7 อีกครั้งหนึ่ง

กรณีศึกษาที่ 1 พระธรรมโกศาจารย์ พุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ)

ท่านเจ้าคุณพระธรรมโกศาจารย์ หรือที่รู้จักกันทั่วไปในนามพุทธทาสภิกขุ เป็นพระภิกษุรูปหนึ่งที่ได้รับการยอมรับอย่างสูงทั้งในสังคมไทยและในต่างประเทศ เนื่องจากบทความและปาฐกถาธรรมของท่านได้นำหลักธรรมในพุทธศาสนาที่ท่านศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดมาแจกแจงนำเสนอสู่สังคมด้วยแง่มุมและภาษาใหม่ๆ ที่เหมาะสมสมัย ได้รับการยอมรับจากปัญญาชนอย่างกว้างขวาง และยังถูกแปลออกเผยแพร่ออกเป็นภาษาต่างประเทศอีกหลายเล่ม ลักษณะเด่นในการเผยแผ่ธรรมะของท่านพุทธทาสภิกขุคือ พระไพศาล วิสาโล (2542: 15) สรุปว่าอยู่ที่การใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการดึงโลกุตระธรรมให้กลับคืนสู่พุทธศาสนา โดยชี้ให้เห็นถึงความเป็นเหตุเป็นผลของคำสอนในระดับโลกุตระธรรม อันสามารถพิสูจน์หรือทดสอบได้ด้วยตัวเอง โดยไม่จำกัดสถานที่และเวลา ในส่วนวัตรปฏิบัติของท่านที่ได้รับการนำออกเผยแพร่นั้น จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าท่านเป็นผู้ที่เอาจริงเอาจังในการปฏิบัติธรรม ท่านได้สร้างวัดในอุดมคติของท่านขึ้นมาเพื่อการศึกษาและเผยแผ่ธรรมะ อีกทั้งยังมีแง่มุมในการดูแลสุขภาพที่น่าสนใจศึกษา โดยพยายามทดลองนำหลักธรรมต่างๆ มาประยุกต์สู่การปฏิบัติในชีวิตของท่านเอง

การศึกษาแนวทางการจัดการกับสุขภาพและการดูแลสุขภาพเจ็บป่วยของท่านพุทธทาสในครั้งนี้ ผมอาศัยข้อมูลจากเอกสารเป็นหลัก ซึ่งท่านได้เขียน บรรยาย หรือให้สัมภาษณ์ไว้ในโอกาสต่างๆ แล้วได้รวบรวมจัดพิมพ์ขึ้นเป็นหนังสือ นอกจากนี้ยังได้อาศัยข้อมูลเพิ่มเติมจากการสัมภาษณ์บุคคลที่เคยอยู่ใกล้ชิดหรืออยู่ใกล้ชิดท่าน รวมทั้งงานของบุคคลอื่นที่เขียนถึงท่านในแง่มุมทางสุขภาพ ข้อมูลที่ผมรวบรวมและนำเสนอในส่วนนี้ได้รับความกรุณาตรวจสอบแก้ไขโดยพระคุณฐิติ เมฆงกูโร ผู้เคยอยู่ใกล้ชิดเป็นศิษย์ศึกษาธรรมะกับท่านพุทธทาสถึง 8 ปี ก่อนที่ท่านจะมรณภาพ

ชีวิตในวัยเยาว์

ชื่อเดิมของท่านพุทธทาส คือ เงื่อม พานิช เป็นลูกพ่อค้าที่ตลาดพุมเรียง อำเภอลือไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ท่านเกิดเมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2449 เป็นลูกคนโต มีน้องชาย 1 คน และน้องสาว 1 คน บรรพบุรุษทางฝ่ายโยมบิดาท่านมีเชื้อสายจีนจากมณฑลฮกเกี้ยน แต่โยมบิดาก็เกิดอยู่ที่พุมเรียง ส่วนโยมมารดามีพื้นเพเป็นชาวพุมเรียงโดยตรง ท่านเคยเล่าไว้ว่าท่านค่อนข้างใกล้ชิดกับ “โยมหญิง” ได้นิสัยเรื่องประหยัดและมีความละเอียดลออในการใช้จ่าย ทุกอย่างที่ประหยัดได้ต้องประหยัด ท่านทำกับข้าวเป็นเพราะต้องช่วยโยมหญิงทำงานในครัวมาตั้งแต่เด็ก ส่วน “โยมชาย” ของท่านมีหัวทางช่างไม้ ซึ่งท่านก็ได้คิดมาบ้าง แต่ที่สำคัญคือโยมชายท่านชอบแต่งกลอน แต่งโคลง มีวิญญาณกวี ทำให้ท่านเองชอบในทางนี้ด้วย นอกจากนี้โยมชายท่านยังเป็นคนอย่างผู้ที่ไม่มัวเมาในอบายมุข โดยไม่กินเหล้า ไม่สูบบุหรี่ ไม่เล่นการพนันเลย (พระประชา ปสนุนธมฺโม, 2535: 5-13, 20)

ค.ช. เจื่อม อาศัยอยู่ที่บ้านจนอายุ 8 ปี ก็ได้ย้ายไปอาศัยอยู่ที่วัด เป็นเด็กวัดตามธรรมเนียมของคนในสมัยนั้น เพื่อเปิดโอกาสให้เด็กได้รับการอบรม เรียนหนังสือ รู้จักไหว้พระสวดมนต์ อนุรักษ์ช่วยเหลืองานของพระและวัด ฝึกงานช่างไม้ หักมวย รวมทั้งฝึกเชวาร์ ไหวพริบ ผ่านการเล่นกันในหมู่เด็กวัด พออายุ 11 ปี ท่านได้กลับมาอยู่ที่บ้านอีกครั้ง เพื่อไปโรงเรียนแบบใหม่ที่เพิ่งปรับปรุงขึ้นในสมัยรัชการที่ 5 เมื่อท่านเรียนจบชั้น ม. 3 สมัยนั้น ก็กลับมาช่วยดูแลงานค้าขายที่บ้านเนื่องจากโยมผู้ขายเสียชีวิต เพื่อให้น้องชายได้ไปเรียน การที่ท่านเป็นตัวหลักช่วยงานที่บ้าน จึงไม่ค่อยได้ใช้ชีวิตที่เที่ยงตรงเหมือนเด็กหนุ่มทั่วไป การพนันถูกห้ามไม่ให้เล่น หมากruk คนตรี ถือว่าเป็นของเสื่อมถูกห้ามไม่ให้จำหน่ายบนเรือน ทั้งที่ความจริงท่านก็ชอบ แต่ก็ไม่มีโอกาสได้หัดจริงจัง เพลงไทยก็เคยหัดร้องมาบ้าง การเล่น มหรสพ นานๆ จึงจะมีให้ดูสักครั้งหนึ่ง ส่วนสัตว์เลี้ยงที่ท่านชอบที่สุดคือปลากัดแต่เป็นการเลี้ยงไว้ดูเล่นไม่ได้เอาไปกัดหรือเล่นการพนัน อย่างไรก็ตามชีวิตในช่วงวัยรุ่นของท่านส่วนใหญ่ต้องรับผิดชอบทำงาน ทั้งงานในบ้านและเรื่องการค้าขายทั้งหมด ไม่ค่อยมีเวลาไปเที่ยวไปเข้าสู่วัย ส่วนการหาความรู้เพิ่มเติมท่านอาศัยการอ่านหนังสือต่างๆ ไป เพราะที่บ้านขายหนังสืออยู่แล้ว งานของเทียนวรรณ หรือของ ก.ศ.ร.กุหลาบ โยมก็รับเป็นประจำ นอกเหนือจากนี้อาซึ่งเคยบวชอยู่ที่วัดปทุมคงคาก็หามาให้อ่านบ้าง

ความสนใจในธรรมะ

ท่านอาจารย์พุทธทาสเริ่มสนใจธรรมะมาตั้งแต่ก่อนบวช ในช่วงที่ช่วยงานค้าขายที่บ้านท่านจะศึกษาธรรมะเพื่อเอาไว้ “คุยธรรมะ” กับคนในย่านนั้น เป็นญาติกันบ้าง เป็นข้าราชการบ้าง โดยส่วนใหญ่เป็นคนสูงอายุกว่า ทำให้ท่านต้องหาซื้อหนังสือนักธรรมตรี นักธรรมโท นักธรรมเอกมาไว้อ่าน เพื่อจะได้พูดให้ถูกกว่าการพูดตามข้อสันนิษฐานแบบที่ผู้ใหญ่เขาทำกัน ทำให้ท่านได้เริ่มเรียนรู้เรื่องธรรมะมานับแต่นั้น แต่ก็เป็นการเรียนรู้เพื่อไว้คุยธรรมะมากกว่าที่จะสนใจในรายละเอียดลึกซึ้งแบบวิพากษ์วิจารณ์อย่างที่ท่านทำเมื่อบวชมาแล้วระยะหนึ่ง

การบวชของท่านอาจารย์ก็เป็นการบวชตามประเพณี เมื่ออายุครบบวชก็เห็นพ้องต้องกันทุกฝ่ายว่าควรจะต้องบวชและจัดการไปตามประเพณี เมื่อบวชแล้วจำวัดอยู่ที่วัดใหม่ (พุมเรียง) ซึ่งทางญาติโยมคุ้นเคยกันกับพระที่นี่มาก่อน หลังจากบวชไม่กี่วันก็ได้เข้าเรียนนักธรรม ที่เพิ่งจะเริ่มเปิดสอนขึ้นที่นั่น และก็มีโอกาสได้ขึ้นเทศน์ในพรรษาแรกนั้นเลย การเทศน์ของท่านได้รับความนิยมจากญาติโยมอย่างมากเพราะรูปแบบการเทศน์สอนต่างไปจากเดิม คือไม่ได้อ่านจากใบลานเพียงอย่างเดียว เนื่องจากท่านเป็นคนขยันและสนใจอ่านหนังสือ จึงนำเรื่องที่ได้เรียนจากนักธรรมบ้าง เอาชาดกในเรื่องที่สอดคล้องกันบ้าง มานำเสนอรวมไปตอนเทศน์ด้วย ทำให้การเทศน์น่าสนใจขึ้น (พระประชา ปสนุนธโม, 2535: 70-71) ท่านเล่าไว้ว่าในช่วงแรกๆ ของการบวชนี้ ท่านไม่ได้มีความรู้สึกสนใจในธรรมะเป็นพิเศษอะไรเพียงแต่รู้สึกสนุกกับการใช้ชีวิตเป็นพระ ประจวบกับภาระที่บ้าน

เขาลงเพราะโยมน้องชายกลับมาอยู่ช่วยงานที่บ้าน และโยมหญิงก็ไม่ว่าอะไร ส่วนโยมอาซึ่งเคยบวชเรียนจากกรุงเทพฯ มาแล้ว ก็สนับสนุนให้เรียนต่อเติมที่ ท่านจึงไม่สึก พรรษาที่สองก็สอบได้นักธรรมโท (เพ็ญอ้าง: 79-83)

ในระยะต่อมาแม้จะมีเรื่องให้คิดจะสึกอยู่บ้าง แต่ก็มีเหตุการณ์หลายอย่างประจวบเหมาะเข้ามาเป็นเหตุให้ท่านอยู่ต่อมา ท่านมีโอกาสดำเนินไปเรียนบาลีในกรุงเทพฯ จนสอบได้เปรียญธรรม 3 ประโยค แต่เมื่อเรียนต่อไปท่านเริ่มรู้สึกถึงความไม่เป็นอิสระในการแปล ทำให้ไม่สนุกกับการแปล และเรียนบาลีแบบที่สอนกันขณะนั้น ดังที่ท่านเล่าไว้ว่า “ปีแรกที่ไปเรียนกับเขามันก็ไม่เท่าไร พอปีที่ ๒ ก็เริ่มเห็นว่าไปด้วยกันไม่ค่อยได้แล้ว... ตอนแรกเราก็พยายามให้เหมือนเขา แล้วที่ไม่เห็นด้วยเราก็ตุกขึ้น แล้วมันก็ไปไม่ได้... ปธ. ๔ มันก็เริ่มไม่สนุก มันเรียนแบบซังกะตาย” (เพ็ญอ้าง: 110) ขณะเดียวกันท่านก็มีโอกาสอ่านหนังสือทางพุทธศาสนามากขึ้น ได้เห็นวิธีการแปลบาลีที่น่าสนใจมากกว่าแบบที่เรียนอยู่ การที่ได้เรียนรู้เพิ่มขึ้นก็ทำให้ท่านมีความคิดเปลี่ยนไป เมื่อท่านสอบประโยค 4 ไม่ผ่าน ท่านจึงตัดสินใจเดินทางกลับภูมิลำเนา เพื่อแสวงหาแนวทางปฏิบัติและค้นคว้าธรรมะของท่านเอง ดังข้อความบางส่วนที่ท่านได้เขียนมาในจดหมายถึงนายธรรมทาส น้องชายของท่านว่า

“...คือฉันได้เปลี่ยนความเห็นจากเดิมอย่างเด็ดขาด แน่ใจลงไปแล้ว เนื่องแต่เป็นโชคที่ฉันได้พบคัมภีร์ดีๆ พอที่ฉันจะตัดสินใจได้อย่างเด็ดขาด ฉันจะออกจากกรุงเทพฯ... ตั้งใจจะไปหาที่สงบปราศจากการรบกวนทั้งภายนอกและภายในสักแห่งหนึ่ง เพื่อสอบสวนค้นคว้าวิชาธรรมที่ได้เรียนมาแล้ว จะได้เพิ่มเข้าใหม่...” (เพ็ญอ้าง: 106)

ด้วยเหตุนี้เองจึงได้เกิดสวนโมกข์ขึ้นครั้งแรกที่ วัดตระพังจิด ตำบลพุมเรียง เป็นที่ศึกษาค้นคว้า ทดลองใช้ชีวิต ปฏิบัติธรรมอย่างเข้มข้น และสร้างสรรค์ผลงานของท่านสืบมา แม้ในระยะต่อมาจะมีการขยายขยายไปสถานที่ใหม่ตั้งเป็นวัดธารน้ำไหล ที่ตำบลเสม็ด แต่ท่านก็ยังคงใช้ชื่อเดิมเรียกขานสืบมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้ชื่อเสียงของท่านอาจารย์พุทธทาสได้รับการกล่าวขานถึงคู่กับสวนโมกขพลารามตลอดมา

วิธีปฏิบัติตน

เป็นที่ทราบกันดีในหมู่นักศึกษาที่ใกล้ชิดว่า ท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นผู้ที่ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย และเคร่งครัดกับตัวเองมาก พระสิงห์ทอง เขมियो ซึ่งเป็นพระที่อุปฐากใกล้ชิดท่านมาเกือบ 20 ปี จนกระทั่งท่านมรณภาพ เคยเล่าถึงนิสัยที่เรียบง่าย ธรรมดา และประหยัด ของท่านพุทธทาสไว้ว่า

“...อย่างสบู่สรงน้ำ ท่านก็ใช้สบู่ก้อนชั้นไลท์ หรือสบู่ของจีนก้อนเล็กๆ ตราเจดีย์ ก้อนเดียวใช้ทั้งสรงน้ำ ชักผ้า ท่านไม่เคยใช้สบู่หอม... ที่สรงน้ำของท่านคือคุ่มที่อยู่ข้างหลังกุฏิ ท่านไม่ใช้ห้องน้ำ ท่านยังปฏิบัติแบบพระป่าอยู่ ท่านยังทำอะไรให้เราดูอยู่

ตลอดเวลา ก็อยู่แบบพระป้าจริงๆ ท่านอยู่แบบไม่ใช่ท่านเจ้าคุณว่านั่นเถอะ... การใช้เครื่องนุ่งห่มของท่านก็จะประหยัดมาก ถ้าต้องรับแขกหรือในพิธีการ เช่น รับเสด็จสมเด็จพระสังฆราช รับถวายปริญญาบัตรอะไรต่างๆ ท่านก็จะนุ่งห่มของที่ใหม่หน่อย แต่ถ้าเป็นเวลาปกติแล้ว ท่านอาจารย์จะนุ่งห่มผ้าเก่า บอกว่าสบายตัว ท่านจะใช้จนเก่ามาก ขนาดว่าเปียกจนนั่งขาด ทำอะไรไม่ได้แล้วจึงจะทิ้ง ทำอย่างนั้นทุกๆ ผืน อย่างผ้าสรองน้ำของท่านนั้น ใช้เก่าจนขนาดตากไว้ มีคนแถวกุฏิที่ไม่รู้ ถือวิสาสะเข้ามาหยิบไปใช้นึกว่าเป็นผ้าขี้ริ้ว เราต้องไปวิ่งตามเอาคืน” (อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2541: 38, 46)

พระพรเทพ ฐิตปัญโญ พระเลขานุการส่วนตัวที่ทำงานใกล้ชิดกับท่านอาจารย์พุทธทาสอีกรูปหนึ่ง เล่าเพิ่มเติมว่า สบู่หอมในช่วงแรกๆ ที่มีการผลิตขายแล้วมีคนนำมาถวาย ท่านก็จะบอกว่าพระไม่ควรใช้ สบู่หอมเอาไว้ให้ชาวบ้านใช้ “ถ้าใช้สบู่หอมแล้วมันจะบ้ากาม” (เพ็ญอ้าง: 23) แต่ว่าในช่วงหลังก็ห้ามยาก เพราะมาถวายก็โหลๆ ก็เป็นสบู่หอมทั้งหมด

นอกจากนี้ท่านอาจารย์พุทธทาสยังพยายามใช้ชีวิตด้วยการทำอะไรด้วยตนเองมาโดยตลอด ท่านมีความเกรงใจผู้อื่นมากหากจะต้องมาช่วยเหลือท่าน โดยเฉพาะในเรื่องส่วนตัว พระสังฆ์ทองเล่าถึงนิสัยของท่านอาจารย์พุทธทาสในเรื่องนี้ว่า

“ท่านอาจารย์นั้นเป็นผู้ที่เกรงใจคนอื่นมากในกิจส่วนตัวของท่าน แม้แต่กับพระเล็กๆ อย่างเรา ไม่มีหรอกที่ท่านจะใช้ให้เราทำโน่นทำนี่ให้ เช่น ซักผ้าท่านก็ซักเอง จนเมื่อชราภาพมาก เราจึงซักให้ แต่ท่านก็ยังไม่ค่อยเรียกใช้ เราต้องแอบไปหยิบมาซักเอง บางที่ท่านเกรงใจบอกว่ายังไม่ต้อง เวลาจะให้เอาน้ำถวายท่าน ท่านก็จะบอกว่าเราขอน้ำแก้วหนึ่ง แม้แต่เวลาอาพาธ กิจส่วนตัวทางร่างกายท่านจัดการเองหมด ไม่ให้เราทำให้เรียกว่าท่านเป็นคนที่เกรงใจคนอื่นมาก” (เพ็ญอ้าง: 34-35)

ท่านอาจารย์พุทธทาสเคร่งครัดระมัดระวังในการปฏิบัติตัวเป็นอย่างยิ่ง ท่านทำตัวให้เป็นแบบอย่างที่ดีแทนการพร่ำสอนเพียงอย่างเดียว พระสังฆ์ทองเล่าไว้อีกครั้งหนึ่งว่า “การทำงานของ ท่านเป็นการปฏิบัติธรรม เราจะเห็นเลยว่าสมาธิท่านอาจารย์แน่นแน่ ขนาดที่ว่าทำงานไปทุกอย่างพร้อมกันหมดเลย ท่านไม่สอนเราเลยๆ แต่ว่าท่านทำให้ดูตลอดเวลาเลย เรื่องการทำงานกับการปฏิบัติธรรม” (เพ็ญอ้าง: 39)

ในเรื่องอาหารที่ฉันก็เช่นกัน ท่านจะใช้เป็นเครื่องสอนธรรมะไปด้วย พระพรเทพเล่าว่า

“อาหารที่เราจะอดคืออาหารที่ดีเกินไป เพราะท่านจะเอาให้หมากิน ท่านบอกว่าถ้ามันคินัก ก็ให้หมามันกินดีกว่า ท่านคงจะกลัวว่าพระจะเสียนิสัย ของกินที่ดีเกินไปอย่างช็อกโกแลต ท่านบอกว่าของอย่างนี้พระไม่ควรฉัน บอกให้เก็บเอาไว้ให้เด็กๆ ที่มาวัด ท่านคงเกรงว่าพระฉันของดีมาก ถ้าไม่ระวังรักษากิจ ก็จะเพลินไปกับความอร่อย” (เพ็ญอ้าง: 24)

พระพรเทพ ได้เล่าให้ฟังว่าในช่วงหนึ่งมีความพยายามที่จะนำวิดีโอหนึ่งทีคิดว่าดี ที่ผ่านการตัดเอาส่วนที่ไม่เหมาะสมออกไปแล้ว มาฉายให้ท่านและพระที่สวนโมกข์ได้ดู เพื่อว่าจะเป็นประโยชน์ แต่ส่วนใหญ่ท่านมักสั่งให้หยุดฉายกลางคันเพราะเห็นว่าไม่เหมาะสม แม้แต่เรื่องคานธี ก็จะได้รับอนุญาตให้ฉายจนจบ “แต่ก็มีบางฉากที่ท่านบอกว่าไม่น่าจะเอามาใส่ไว้ คือ ฉากตอนที่คานธีกับภรรยาตากัน และมีการกอดกัน ท่านบอกว่าเอามาใส่ทำไม มันไม่จำเป็น มันไม่เกี่ยวกับสันติภาพเลย” (เพ็งอ้าง: 23) แม้แต่รายการข่าวทางโทรทัศน์ท่านก็จะไม่ดู เพราะมันมีโฆษณาชวนเชื่อ “ท่านบอกว่าโฆษณามันเลวร้ายมาก เอาผู้หญิงมาแต่งตัวนุ่งสั้น ทำหน้าทำตาแบบนั้น ท่านสั่งปิดเลย บอกว่ามันทุเรศ” (เพ็งอ้าง: 24) สรุปแล้วสิ่งที่ท่านดูอย่างต่อเนื่องส่วนใหญ่จะเป็นสารคดีสัตว์โลก และท่านก็ได้เทศน์ออกมาเป็นหนังสือปกดำชุดหนึ่งเรื่อง *ธรรมะกับสัญชาตญาณ* (เพ็งอ้าง: 22) ส่วนข่าวท่านอาศัยการฟังจากวิทยุและอ่านหนังสือพิมพ์แทน

วิถีชีวิตการปฏิบัติของท่านอาจารย์พุทธทาสจึงเป็นชีวิตที่มีการฝึกตนอยู่เสมอ เป็นการใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายและปฏิบัติธรรมอยู่ตลอดเวลา ตามที่พุทธสาวกควรจะดำเนินไปอย่างไม่ประมาท แม้แต่ในช่วงท้ายของชีวิตท่าน เมื่อถามว่าท่านยังมีความทุกข์อะไรรบกวนอยู่หรือไม่ ท่านก็ยังแสดงถึงความไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตให้เห็น โดยท่านตอบไว้ในลักษณะที่ว่ายัง “คอยดูอยู่” ว่าจะมีความทุกข์ชนิดไหน หรือความอยากชนิดไหนที่มันแปลกออกมา ซึ่งอาจจะโผล่มาวันใดวันหนึ่ง (พระประชา ปสนุนธมฺโม, 2535: 667-668) ท่านจึงเป็นตัวอย่างของผู้ที่ใช้ชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาทอยู่เสมอ ท่านจะคอยระมัดระวังไม่ทำอะไรโดยความอยาก แต่ทำด้วยเหตุผลของสติปัญญา เพื่อจะได้มีประโยชน์กับโลกกับมนุษย์เป็นสำคัญ ซึ่งท่านได้ถือปฏิบัติมาจนถึงวันที่ท่านอาพาธหนักก่อนที่จะมรณภาพไปด้วยวัย 87 พรรษา

ทักษะต่อโลก และชีวิต

ทักษะต่อโลกและชีวิตของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ นอกเหนือจากที่สังเกตได้จากวัตรปฏิบัติของท่านดังที่กล่าวมาแล้ว ผลงานของท่านที่ได้รับการเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ มากมายในสังคมเป็นอีกจุดหนึ่งที่แสดงถึงทักษะของท่านต่อโลกและชีวิตได้เป็นอย่างดี ซึ่งสามารถกล่าวในภาพรวมได้ว่า ทักษะต่อโลกและชีวิตของท่านมีความสอดคล้องกับกระบวนการทัศน์พุทธศาสนา ที่ได้กล่าวถึงในบทที่ 5 อย่างเหมาะสมเจาะลงตัวไม่มีส่วนใดที่ขัดแย้งกันเลย การเทศน์สั่งสอนญาติโยมท่านเน้นย้ำอยู่แต่หลักการหรือหัวใจของพุทธศาสนาเท่านั้น ทั้งเรื่องนิพพาน ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท อิทัปปัจจยตา ตถตา (ความเป็นเช่นนั้น/เช่นนั้นเอง) สุญตา ฯลฯ แม้ท่านจะชื่นชมศรัทธากับแนวคิดและวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ แต่ท่านก็มั่นคงชัดเจนในหลักพุทธศาสนาจนมองเห็นถึงข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน และสามารถนำหลักการวิทยาศาสตร์มาสนับสนุนความชัดเจนของหลักพุทธศาสนา จนทำให้พุทธศาสนาได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในหมู่ปัญญาชน

แม้ว่าในหลายโอกาสของการเทศน์การบรรยายธรรมดูเหมือนว่าท่านอาจารย์พุทธทาส จะปฏิเสธทัศนะ ความเชื่อ บางอย่างที่มีมาในพระคัมภีร์ เช่น ปฏิเสธเรื่องการอธิบายวิญญูสงสารในแบบ การเกิดการตายแบบข้ามภพข้ามชาติเวียนว่ายตายเกิดอย่างท้อธิบายไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค รวมทั้งที่ สอนกันในระดับปริยัติธรรมชั้นสูง หรือปฏิเสธเรื่องนรก สวรรค์ เทวดา แบบที่เป็นตัวเป็นตน มีภพ มีภูมิของคนต่างหาก รวมทั้งเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ แบบที่เขียนระบุไว้ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ ชั้นรองๆ ลงมา แต่เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้วจะพบว่า ท่านไม่ได้ปฏิเสธ หรือพยายามล้มล้างความ เชื่อในเรื่องเหล่านี้ว่าไม่เป็นความจริง หรือกล่าวว่าพระไตรปิฎกในส่วนนี้ไม่ถูกต้อง แต่ท่านกลับ เป็นฝ่ายยอมรับเองว่าไม่เข้าใจว่าเหตุใดในพระไตรปิฎกเขียนไว้ชัดเจน ซึ่งท่านได้ขบคิดเรื่องเหล่านี้ อยู่ถึง 25 ปี จึงเกิดหลักการเรื่องภาษาคนภาษาธรรมขึ้น (เพ็ญอ้าง: 495) โดยต้องอาศัยการตีความว่า เป็นการเขียนภาษาคนกับภาษาธรรม ดังที่ท่านยกตัวอย่างถึงปัญหาเรื่องโลกเบื้องหน้าหลังจากการ ตาย ว่า “ผมก็จนปัญญาเหมือนกัน ที่จะอธิบายพุทธภาษิต 2 แห่ง ไม่ให้ขัดกัน เลยตัดสินใจว่า อย่าง นี้พูดกันอย่างภาษาคนเพื่อศีลธรรม อย่างโน้นพูดเป็นภาษาธรรม เพื่อปรมาตมธรรม เพื่อความจริง” (เพ็ญอ้าง: 678)

แต่ท่านเห็นว่าการพูดถึงเรื่องซึ่งพิสูจน์ให้เห็นชัดเจนไม่ได้ในแบบที่พูดกันมาตั้งแต่อดีต ใน สมัยนี้อาจเป็นเรื่องไกลตัวเกินไปจนกลายเป็นความหลง ทำให้บางคนอาจถูกหลอกไปนอกกลุ่มนอก ทางได้ ท่านเห็นว่าการไม่ต้องสนใจในส่วนนี้ ก็สามารถได้ประโยชน์จากพุทธศาสนาอย่างเต็มที่จน ถึงเป้าหมายสูงสุดได้เช่นกัน ท่านยังพยายามหาข้อมูลจากพระไตรปิฎกในส่วนอื่นๆ มาสนับสนุน และตีความเรื่องเหล่านี้ใหม่ แล้วนำมาเสนอให้เห็นว่าความเชื่อในเรื่องเหล่านี้สามารถทำความเข้าใจ ในอีกแง่มุมหนึ่งที่สามารถเข้าใจได้ พิสูจน์ได้จริง ด้วยการปฏิบัติด้วยตนเอง ท่านได้นำหลักการนี้ ประกอบกับหลักฐานในพระไตรปิฎกมาใช้อธิบายเกี่ยวกับปฏิจลสมุปบาท ว่า

“เราแหวกแนวมาเป็นเรื่องชาติในความคิดนึกรู้สึก ตอนนี้เป็นเรื่องที่แยกทางกัน เคนเลย แล้วมันก็ไม่ต้องกระทบกัน เลยยกให้เป็นเรื่องทางศีลธรรม และทางปรมาตม ธรรม... เราไม่พูดถึงคนตายแล้วไปเกิด พูดว่าเมื่อไรมันเกิดตัณหา เมื่อนั้นมันก็เกิดเป็นป ฏิจจสมุป-บาทรอบหนึ่งแล้ว... มันเดินกันคนละแนว ถึงพวกโน้นก็คัดค้านไม่ได้ ที่เราจะ พูดว่าเกิดตัณหาที่หนึ่งก็เป็นปฏิจลสมุปบาทรอบหนึ่ง” (เพ็ญอ้าง: 490-491)

ซึ่งจะเห็นได้ว่าท่านไม่ได้ล้มล้างความเชื่อถือแบบเดิมและก็ยังเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ โดยเฉพาะกับชาวบ้านที่มีความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องนี้สืบๆ กันมา แต่ท่านก็ได้เสนอวิธีการอธิบายอีก แบบหนึ่ง ซึ่งท่านกล่าวว่าเหมาะที่จะแสดงแก่นักวิทยาศาสตร์ หรือนักโบราณคดีที่แท้จริง ซึ่งน่าจะ สามารถปลดส่วนที่ไม่จำเป็นในพระไตรปิฎกออกไปได้ถึง 60 % เพราะหลายเรื่องท่านมองว่าเป็น เรื่องที่ไล่ขึ้นตามความเชื่อของคนในยุคหนึ่งเพื่อให้พุทธศาสนาได้รับการยอมรับและดำรงสืบต่อมา ได้ (เพ็ญอ้าง: 473) แม้การกล่าวเช่นนี้จะทำให้ท่านถูกโจมตีอย่างรุนแรงจากชาวพุทธบางฝ่าย แต่ท่าน

มิได้ทอดทิ้งและยังคงยืนยันในเรื่องนี้ตลอดมา สำหรับผู้ที่เข้าใจเป้าหมายในการเผยแพร่ธรรมะของท่านแล้วย่อมรู้ว่า สิ่งที่ท่านทำนั้นมิได้ต้องการลบหลู่พระไตรปิฎกใดๆ ทั้งสิ้น ดังข้อเขียนของท่าน เจ้าคุณพระธรรมปิฎก ตอนหนึ่งว่า

“แม้ว่าท่านพุทธทาสจะเคยพูดเกี่ยวกับการยึดถือหลักฐานในพระไตรปิฎกว่า น่าจะเป็นของแท้ที่เปอร์เซ็นต์ก็ตาม ผู้ที่ศึกษาจะเห็นได้ชัดว่า ลักษณะการพูดของท่านแสดงถึงเจตนาที่มุ่งประโยชน์แก่ผู้ศึกษา เป็นการเตือนให้ไม่ประมาท ไม่เชื่องมง่าย แต่ให้มีท่าทีแห่งเหตุผล ท่านพุทธทาสไม่ได้พูดแบบลบหลู่ ไม่เห็นคุณค่า หรือให้ผู้ศึกษาไม่เห็นความสำคัญของพระไตรปิฎก แต่ตรงข้าม ท่านพุทธทาสนี้แหละเป็นผู้หนึ่งที่เอาจริงเอาจังกับการกระตุ้นเตือนชาวพุทธให้มุ่งตรงสู่พระไตรปิฎก การทำงานและผลงานของท่านอ้างอิงอยู่กับพระไตรปิฎกมาโดยตลอด” (พระธรรมปิฎก, 2542-ง: 54)

ในการเทศน์กับชาวบ้านทั่วไป ท่านจึงไม่แสดงการคัดค้านความเชื่อเดิม แต่ท่านจะชี้ให้เห็นถึงข้อดีของการมองแบบใหม่ ดังเช่นในกรณีที่ท่านกล่าวถึงเรื่อง นรก สวรรค์ ท่านจะบอกว่า

“สวรรค์ต่อตายแล้วอยู่ข้างบนฟ้า นรกต่อตายแล้วอยู่ใต้ดินนั้น ยังไม่มีปัญหา ยังอยู่ไกล, แล้วควบคุมไม่ได้ทำไม่ได้ เคี้ยวนี้เราทำได้ ควบคุมได้ให้เป็นสวรรค์ขึ้นมาได้ เมื่อมีความถูกต้องในหน้าที่ที่กระทำ... นรกอยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อทำผิดพลาดไม่ถูกต้อง; สวรรค์ ก็อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อกระทำอย่างถูกต้อง” (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 136-137)

ในบางโอกาสที่เหมาะสมเรายังพบว่าท่านก็พูดถึงเรื่องวิญญูสงสารในลักษณะข้ามภพข้ามชาติด้วย เช่น ในการแสดง “ธรรมะสำหรับคนเจ็บไข้ทั่วไป” ซึ่งเป็นการแสดงธรรมกับคนทั่วไปที่ป่วยในระยะสุดท้าย ท่านกล่าวว่า

“...บางครั้งบางคราวเกิดเป็นพรหม เป็นเทวดาชั้นสูง แต่แล้วมันก็มีตัวตน มีตัวมีตน มีตัวกูมีของกู สำหรับที่จะต้องเกิด แก่ เจ็บ ตายอยู่นั่นเอง... ฉะนั้นพอกันทีสำหรับการที่จะเวียนว่ายไปเกิดเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา หรือเป็นพรหม เรียกว่า พอกันทีสำหรับสังสารวัฏ” (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 5)

ทศนะต่อโลกและชีวิตของท่านอาจารย์พุทธทาสจึงไม่ได้มีจุดใดที่ถือได้ว่าผิดหรือเบี่ยงเบนออกไปจากพระบาลี เพียงแต่ท่านกล่าวถึงบางจุดในอีกแง่มุมหนึ่งซึ่งท่านเห็นว่าจะมีประโยชน์มากกว่า เหมาะสมกับยุคสมัยมากกว่า รวมทั้งสามารถนำมาสู่การปฏิบัติได้อย่างสอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบัน ซึ่งตัวท่านเองก็นำมาปฏิบัติให้เห็นเป็นแบบอย่างตลอดมา ในขณะที่ท่านเองก็ไม่ได้ละเลยการฝึกฝนปฏิบัติสมาธิภาวนาตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์ ตรงกันข้ามท่านผ่านการฝึกฝนในเรื่องนี้

อย่างเข้มข้น รวมทั้งฝึกตนเองแบบต่างๆ ที่เป็นการทดสอบความจริงด้วยตัวของท่านเองจนเข้าใจมาก่อนแล้ว โดยเฉพาะในช่วงต้นที่ท่านเริ่มสร้างสวนโมกข์ที่ยังมีเวลาเป็นส่วนตัวอยู่มาก¹

ทักษะต่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

การที่ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุค่อนข้างมีทักษะต่อพุทธศาสนาแตกต่างไปจากทักษะที่เคยเชื่อหรือยึดถือกันมาตามประเพณีนั้น อาจกล่าวได้ว่าส่วนหนึ่งเป็นเพราะท่านเป็นคนรุ่นใหม่ที่ได้เริ่มเรียนหนังสือในโรงเรียนรูปแบบใหม่ที่เพิ่งจัดตั้งขึ้น ได้มีโอกาสอ่านหนังสือใหม่ๆ จากต่างประเทศ รู้จักค้นคว้าหาอ่านเพิ่มเติมเอง ทำให้ท่านมีความคิดกว้างไกลพ้นไปจากกรอบเดิมๆ ท่านเริ่มปฏิเสธความคิดความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล ความคิดของท่านหลายๆ ด้านสอดคล้องกับสิ่งที่คนในสังคมยุคใหม่เชื่อถือ ท่านค่อนข้างชื่นชมกับงานเขียนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าพระองค์ท่านทรงนิพนธ์งานทางพุทธศาสนาไว้มากมาย การตีความพุทธศาสนาของพระองค์ท่าน ค่อนข้างสอดคล้องกับความเชื่อทางวิทยาศาสตร์อยู่มาก (พระไพศาล วิสาโล, 2542: 6-14) ท่านอาจารย์พุทธทาสเคยกล่าวชื่นชมงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ไว้ว่า “ชอบที่สำนวนท่านสั้นกระชับ ชิงชังดี สำนวนไม่เป็นสำนวนเล่นๆ เป็นสำนวนผู้หลักผู้ใหญ่ ชิงชัง มีหลักเกณฑ์ เป็นนักปราชญ์ ถือได้ว่าท่านเป็นผู้บุกเบิกตีความธรรมะให้ทันสมัย ตีข้อความปาฏิหาริย์ให้เป็นที่เข้าใจได้” (พระประชา ปสนุนธมฺโม, 2535: 113)

อย่างไรก็ตามพระไพศาล วิสาโล (2542: 15) กล่าวถึงความแตกต่างของการนำวิทยาศาสตร์มาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาระหว่าง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กับท่านอาจารย์พุทธทาสไว้ว่า

“ในขณะที่วิทยาศาสตร์ทำให้พุทธศาสนาค้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ลดความสำคัญของโลกุตรธรรม จนเลือนหายไปในที่สุด ท่านพุทธทาสภิกขุ กลับใช้วิทยาศาสตร์มาเป็นเครื่องมือในการดึงโลกุตรธรรมกลับสู่พุทธศาสนาปลายศตวรรษนั้น ทั้งนี้ด้วยการชี้ให้เห็นถึงความเป็นเหตุเป็นผลของคำสอนระดับโลกุตรธรรม อันสามารถพิสูจน์หรือตรวจสอบได้ด้วยตัวเอง โดยไม่จำกัดเวลาและสถานที่ หากแต่การพิสูจน์หรือทดสอบนั้น ต้องอาศัยประจักษ์ทางใจ มิใช่ด้วยการคิดคำนึงหรือการตรวจวัดด้วยอายตนะทั้ง ๕ เท่านั้น สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุ วิทยาศาสตร์เป็นเรื่องของการทดสอบให้ประจักษ์ด้วยอายตนะทั้ง ๖ กล่าวอีกนัยหนึ่ง แทนที่ท่านจะให้วิทยาศาสตร์มานิยามพุทธศาสนา ท่านกลับนิยามวิทยาศาสตร์ ให้เข้ากับพุทธศาสนา และด้วยการนิยามเช่นนี้ พุทธศาสนาจึงมีฐานะเป็นวิทยาศาสตร์ด้วย” (พระไพศาล วิสาโล, 2542: 15)

¹ สนใจรายละเอียดศึกษาเพิ่มเติมได้ในอนุทินปฏิบัติธรรม พุทธทาสภิกขุ (พุทธทาสภิกขุ, 2532)

แสดงให้เห็นว่าท่านมีความชัดเจนในหลักธรรมของพุทธศาสนา พร้อมๆ กับรู้เท่าทันองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ด้วย แม้ว่าท่านจะออกตัวว่าไม่ได้ศึกษาวิทยาศาสตร์กว้างขวางมากนัก อาศัยการอ่านจากหนังสือแบบเรียน กับหนังสือของนายสมักร บุราวาส เป็นหลัก และก็อ่านเฉพาะส่วนที่จะนำมาใช้สนับสนุนพุทธศาสนาได้เท่านั้น (พระประชา ปสนุณธโม, 2535: 545) ท่านเคยเล่าถึงหลักการศึกษาวินยาศาสตร์ของท่านว่า “เรียนธรรมะออกไปหาวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่เรียนวิทยาศาสตร์เข้ามาหาธรรมะ” สาเหตุที่ทำให้ท่านชอบวิทยาศาสตร์เพราะวิทยาศาสตร์มีหลักการสำคัญเหมือนกับพุทธศาสนา ท่านว่า “ชอบคำว่าวิทยาศาสตร์เพราะว่ามันเป็นเรื่องที่ทนต่อการพิสูจน์เท่านั้น ธรรมะทนต่อการพิสูจน์เหมือนวิทยาศาสตร์” (เพ็งอ้าง: 548) และท่านก็ได้นำหลักการทางวิทยาศาสตร์มาเป็นส่วนหนึ่งของหลักในการเลือกหลักธรรมออกเผยแผ่ให้กับญาติโยมได้รับรู้ ท่านกล่าวว่า

“หลักธรรมะที่ทนต่อการพิสูจน์แบบวิทยาศาสตร์นั้นมีอยู่ จะต้องคัดเลือกเอาเฉพาะหลักธรรมะชนิดนี้ ฉะนั้นจึงต้องเว้นพระไตรปิฎกบางส่วนออกไป ที่ไม่ทนไม่เข้ากับหลักวิทยาศาสตร์ เช่นเรื่องจันทรคราส สุริยคราส เรื่องเมืองยักษ์ เรื่องอะไรพวกนี้ ผมยังคิดอยู่ในใจเสมอว่าพุทธศาสนาจะเผชิญหน้ากับโลกสมัยวิทยาศาสตร์ได้ถึงที่สุด คือโลกในอนาคต เมื่อวิทยาศาสตร์ไม่สามารถช่วยโลกได้ เราก็เสนอหลักธรรมะหรือธรรมะเข้าไป” (เพ็งอ้าง: 549)

ท่านอาจารย์พุทธทาสมองว่า กฎปฏิบัติจตามีลักษณะสอดคล้องกับกฎที่ว่าด้วยเหตุผลของวิทยาศาสตร์อย่างเต็มที่ ซึ่งจะช่วยให้คนเริ่มสนใจเรื่องต้นเหตุของความทุกข์ ต้นเหตุของวิฤติการณ์ต่างๆ แล้วจะช่วยกันกำจัดออกไป

อย่างไรก็ตามท่านยังคงมองเห็นข้อจำกัดของการใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในปัจจุบันว่า ยังไม่เป็นไปในทางที่เหมาะสม ท่านพูดถึงการนำวิทยาศาสตร์มาใช้ในปัจจุบันว่า

“ไม่เอามาใช้ในทางที่จะดับทุกข์ เอาไปใช้ในฝ่ายที่ส่งเสริมความทุกข์ ส่งเสริมกิเลส เป็นอุปกรณ์ในการส่งเสริมกิเลส... มันเป็นเรื่องจะหาผลประโยชน์ของคนที่จะใช้วิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือ ถ้าเขาเอาความคิดอย่างนั้นมาทุ่มเทเรื่องธรรมะ จะชักชวนกันมาแต่เรื่องอย่างนี้ มันก็จะสนใจเรื่องดับทุกข์ได้มากขึ้น” (เพ็งอ้าง: 551)

การรู้ถึงข้อจำกัดของการนำวิทยาศาสตร์มาใช้ ท่านจึงไม่เปิดโอกาสให้วิทยาศาสตร์เข้ามาจำกัดขอบเขตหรือกำหนดทิศทางของพุทธศาสนา แต่กลับใช้หลักการของพุทธศาสนาชี้ให้เห็นข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์แทน อย่างเช่นเมื่อกล่าวถึงความเจ็บป่วย ซึ่งพุทธศาสนาแบ่งเป็นโรคทางกายกับโรคทางจิต แต่เมื่อความเข้าใจเกี่ยวกับการเจ็บป่วยในวงการแพทย์ปัจจุบันซึ่งก็แบ่งเป็นโรคทางกายกับทางจิตเช่นกัน แต่ความหมายไม่ได้ครอบคลุมโรคทางจิตในทัศนะของพุทธศาสนาไว้ ท่าน

อาจารย์พุทธทาสก็ไม่ได้คัดค้านวงการแพทย์ แต่ท่านจัดกลุ่มของโรคขึ้นใหม่ เป็น 3 กลุ่ม กล่าวคือ โรคทางกาย โรคทางจิต และโรคทางวิญญาณ โดยท่านให้เหตุผลว่า

“สมัยปัจจุบันนี้ คำว่า จิต มันไม่มีความหมายเดียวกันกับครั้งพุทธกาล เราจึงต้องเพิ่มอีกโรคหนึ่งคือโรคทางวิญญาณ โรคทางจิตนั้น เป็นเหมือนกับโรคที่รักษากันที่โรงพยาบาลโรคจิต, ส่วนโรคทางวิญญาณนั้น ต้องรักษากันที่โรงพยาบาลของพระพุทธศาสนา คือ มีธรรมะ.” (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 11)

นอกเหนือจากวิทยาศาสตร์แล้ว ทฤษฎีทางจิตวิทยาของตะวันตกท่านก็เคยศึกษามาบ้าง และท่านก็ได้ใช้หลักพุทธธรรมมาประกอบการตัดสินใจพิจารณา มิได้เชื่อถือตามเขาไปทั้งหมด ดังเช่นเมื่อท่านกล่าวถึงงานของฟรอยด์ ท่านมีความเห็นว่า

“เราก็สนใจที่เขาพูดถึงฟรอยด์ว่า เป็นผู้พูดว่าอะไรๆ ก็ล้วนมีมูลรากมาจากความรู้สึกทางเพศทั้งนั้น มันก็จริง มันก็จริงที่สุดแหละ แต่มันมีขอบเขตอยู่เพียงกามาวจรภูมิ ส่วนพวกที่มีจิตเป็นรูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ มันก็ไม่ค่อยเป็นอย่างนั้นด้วย และฟรอยด์ไม่รู้เรื่องนี้ รู้แต่เรื่องกาม กามคือเรื่องมนุษย์ธรรมดา ก็เลยเขียนออกไปอย่างนั้น ผมจึงถือว่าฟรอยด์ไม่รู้เรื่องรูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ คำพูดนั้นจึงถูกครึ่งเดียว” (พระประชา ปสนุนธโม, 2535: 556)

ในส่วนของการพัฒนาประเทศ ที่นำไปโดยใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีตามสังคมและวัฒนธรรมแบบประเทศตะวันตกนั้น ท่านอาจารย์พุทธทาสเห็นว่าจะเป็นอุปสรรคที่จะสร้างความเจริญในทางธรรมะ ท่านจึงเป็นผู้หนึ่งที่ยืนยันให้เห็นข้อจำกัดที่เกิดจากการพัฒนาแต่ทางวัตถุ การหลงอยู่ในวัตถุนิยม ดังที่ปรากฏอยู่เป็นหนึ่งในปณิธาน 3 ประการ ของท่าน² คือ “การออกมาเสียจากอำนาจวัตถุนิยม” โดยท่านมองว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่ขัดกันกับอุดมคติของพุทธศาสนาเลยทีเดียว

“วัฒนธรรมฝรั่งหรืออุดมคติการศึกษาฝรั่งมันไม่มีเรื่องการบังคับตัวเอง ไม่สอนให้บังคับตัวเอง พวกมันเห็นว่าไม่เป็นประชาธิปไตย เลยให้เด็กๆ เป็นอิสระ ไม่บังคับตัวเอง อย่างนี้เราเห็นว่าเสียหายอย่างยิ่ง เด็กเหล่านั้นย่อมไม่เหมาะที่จะรู้ธรรมะ วัฒนธรรมไม่บังคับตัวเอง เป็นปฏิปักษ์โดยตรง โดยจังๆ กับพุทธศาสนา” (เพ็ญอ้าง: 542)

² ปณิธาน 3 ประการของท่าน คือ 1) การเข้าถึงหัวใจของศาสนาของคนๆ ซึ่งนำไปสู่การไม่เห็นแก่ตัวในทุกระดับ ซึ่งเป็นจุดมุ่งของทุกศาสนา 2) การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา เพื่อร่วมมือกันทำการช่วยมนุษยชาติ อย่าเปรียบเทียบเพื่อหาความแตกแยก และ 3) ออกมาเสียจากอำนาจวัตถุนิยม เพราะวัตถุนิยมเป็นความรู้ที่ขาดสติปัญญา เป็นทาส ตาหู จมูก ลิ้น กาย ต้องให้วัตถุเพียงแต่รับใช้จิต ให้จิตอยู่เหนืออำนาจสิ่งใดๆ ความสุขที่แท้จริงอยู่เหนือวัตถุ

อย่างไรก็ตามท่านไม่ได้คัดค้านการพัฒนาแบบตะวันตกไปเสียทุกเรื่อง ท่านคัดค้านเฉพาะสิ่งที่เห็นว่าขัดกับหลักธรรมของพุทธศาสนาและการเผยแผ่ธรรมะ ท่านสอนว่าให้รู้จักเลือกนำด้านที่ดีของวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และวัฒนธรรมแบบตะวันตกมาใช้ และมองเห็นข้อจำกัดของมัน แม้แต่คอมพิวเตอร์ที่สามารถเข้ามาช่วยงานพิมพ์หนังสือได้มาก ท่านก็เห็นในประโยชน์ของมันแต่ก็เตือนให้เห็นว่ามันมีข้อเสียอยู่ด้วย พระพรเทพเล่าว่า เมื่อบอกข้อดีของคอมพิวเตอร์ว่าสามารถพิมพ์ได้โดยไม่ต้องสนใจคำผิดคำถูก แล้วค่อยมาแก้ไขทีหลัง ท่านอาจารย์พุทธทาสบอกว่า อย่างนั้นมันไม่ดีทำให้คนเราไม่ได้ฝึกสติ ถ้าใช้เครื่องพิมพ์ดีดนี้ท่านบอกเสมอว่ามันฝึกสติของผู้พิมพ์ ว่าพิมพ์อย่าให้มันผิด ซึ่งนั่นแหละคือการปฏิบัติธรรม (อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2541: 51) แสดงให้เห็นถึงความมั่นคงในเป้าหมายในการดำเนินชีวิตและการใช้หลักการของพุทธศาสนาของท่านได้อย่างดีเยี่ยม

ทักษะต่อการแพทย์และระบบสุขภาพ

การที่ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุยอมรับในหลักการแสวงหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ทำให้ท่านยอมรับต่อความรู้ความสามารถของวงการแพทย์แผนปัจจุบันที่พัฒนาขึ้นภายใต้องค์ความรู้ที่ท่านยังคิดเลยไปถึงว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์การแพทย์อาจนำมาช่วยใช้เพื่อการละกิเลสได้ แม้จะไปในทางวัตถุก็ยังดี เช่น ไข้ยาเพื่อบรรเทาโลภะ โทสะ โมหะได้ ท่านเห็นว่าถ้าศึกษาระบบประสาทอย่างจริงจัง คงไม่เหลือวิสัยนักวิทยาศาสตร์ที่จะรู้ว่ากระบวนการโกรธมันมีปฏิกิริยาทางเคมีของร่างกายอย่างไร จากนั้นก็หายา ซึ่งก็คือวัตถุทางเคมีที่ทำให้โกรธไม่ได้ แม้ชั่วคราก็ก็นึกว่าไม่มีเลย อย่างไรก็ตามท่านเห็นว่าทิศทางของการพัฒนาเทคโนโลยีในปัจจุบัน มุ่งไปที่การส่งเสริมกิเลสมากกว่ามาในทางควบคุมกิเลส ท่านว่าถึงทำยาชนิดนี้ขึ้นมาได้ก็คงไม่มีใครสนใจซื้อ เพราะคนก็สนใจแต่ในเรื่องที่จะเสริมกิเลสกันทั้งนั้น (พระประชา ปสนุนธมฺโม, 2535: 549-550)

การที่ท่านศรัทธากับวิธีการรักษาของแพทย์หรือเทคโนโลยีทางการแพทย์ ก็ไม่ได้หมายความว่าท่านจะต้องยอมรับ เชื่อถือ หรือพึ่งพิงอยู่กับวิธีการรักษาของแพทย์อย่างเดียว ท่านอาจารย์พุทธทาสเองเป็นผู้ที่สนใจเรื่องสมุนไพรและการดูแลสุขภาพของคนโบราณอยู่มาก ดังจะเห็นได้จาก การที่ท่านรู้จักสรรพคุณสมุนไพรจำนวนมาก รวมทั้งเคยมีประสบการณ์การใช้สมุนไพรไทยทั้งกับตัวท่านเองและคนรอบข้างมาไม่น้อย ครั้งหนึ่งพระเลขานุการมากราบเรียนท่านว่า จะนำพระที่ป่วยด้วยโรคไขข้ออักเสบไปโรงพยาบาล ท่านบอกว่าไม่ต้องไป ท่านรักษาให้ได้ เพราะคุ้นเคยกับโรคนี้แล้วท่านก็รักษาหายได้จริง โดยอาศัยยาที่ท่านมีอยู่ แต่ถ้าเป็นโรคที่ท่านไม่รู้จัก ไม่คุ้นเคย เช่น โรคฝีที่ตา ท่านก็จะเรียกให้ไปพบแพทย์ (อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2541: 61)

ปัจจัยหลักอย่างหนึ่งที่ทำให้ท่านไม่ได้หลงใหลพึ่งพิงอยู่แต่กับความรู้ทางการแพทย์ น่าจะกล่าวได้ว่าเป็นเพราะท่านมั่นคงอยู่ในกระบวนการค้นพบพุทธศาสนาที่มีต่อชีวิต ในสายตาของคนใกล้ชิดจะเห็นว่า ท่านไม่ได้ถือว่าเรื่องโรคภัยไข้เจ็บเป็นเรื่องใหญ่เรื่องสำคัญสำหรับท่าน แต่ถือว่าเป็นเรื่อง

ปกติธรรมดา ถ้าเอาเกณฑ์สุขภาพตามแนวทางการแพทย์สมัยใหม่ไปวัดท่าน จะยิ่งรู้สึกว่าพฤติกรรมสุขภาพของท่านไม่สู้จะถูกต้องนัก แต่สำหรับท่าน ท่านเห็นว่าความเจ็บป่วยเป็นเรื่องธรรมชาติและท่านถือหลักการของพระพุทธเจ้าเป็นหลักเกณฑ์ใหญ่ในการปฏิบัติตัว ไม่ใช่แนวทางของแพทย์ การแพทย์สมัยใหม่จึงเป็นเพียงส่วนประกอบหนึ่งที่ท่านจะใช้ แต่ต้องอยู่ภายใต้หลักการใหญ่คือหลักของพุทธศาสนาหรือหลักธรรมชาติ (เพ็งอ้าง: 59) ในการแสดงปาฐกถาธรรมสอนญาติโยมเกี่ยวกับการเจ็บป่วย ท่านก็นำทัศนะในการมองชีวิตร่างกายตามทัศนะของพุทธศาสนาเหล่านี้มาย้ำเตือนเป็นระยะๆ ดังเช่นในการเทศน์ในหัวข้อ ธรรมะสำหรับคนเจ็บไข้ทั่วไป ท่านกล่าวว่า

“ความเจ็บไข้ไม่ได้มาเพื่อจะให้เป็นผู้ทุกข์ หรือเพื่อจะให้เสียใจ แต่ว่ามาเพื่อตักเตือนให้ฉลาด มาเพื่อสั่งสอนให้ฉลาด หรือว่ามาเพื่อบอกให้เตรียมเนื้อเตรียมตัว สำหรับการดับไม่เหลือแห่งความทุกข์... สังขารมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ถ้าเราไปยึดถือเอาว่าสังขารเป็นของเรา ความเจ็บไข้มันก็กลายเป็นของเราไปด้วย เราก็รู้สึกเป็นผู้ทุกข์ รู้สึกเสียใจ รู้สึกน้อยใจ ถ้ามาตั้งใจกันเสียใหม่ให้เด็ดขาดลงไป ด้วยสติปัญญา หรือด้วยกำลังจิตอันเข้มแข็งว่า เรื่องของสังขารก็เป็นเรื่องของสังขารไปเถิด เรื่องของสังขารก็จึงเป็นสังขารไปตามเรื่องของสังขารเถิด อย่ามาเป็นเรื่องของเราเลย เรื่องของสังขารก็ไม่ใช่เพียง สังขารเป็นผู้ทุกข์ สังขารเป็นอนัตตา แต่เรื่องที่เรารำรอนนั้นเป็นเรื่องหยุด เป็นเรื่องดับ เป็นเรื่องสงบ เป็นเรื่องเย็น เป็นเรื่องของพระนิพพาน” (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.: 2-3)

สิ่งที่ท่านเทศนาสั่งสอนนี้ ท่านสามารถนำมาปฏิบัติจนกลายเป็นเรื่องปกติในชีวิตท่าน ท่านเคยเปรยกับผู้ใกล้ชิดว่า พระสมณีนี้อันตรายไปหน่อยเป็นอะไรน่ะก็ไปโรงพยาบาลแล้ว สิ่งกับผู้ใกล้ชิดสังเกตเห็นได้คือ ไม่ว่าท่านจะเจ็บป่วยด้วยโรคอะไร ร้ายแรงอย่างไร สำหรับท่านแล้วถือเป็นเรื่องธรรมดาทุกอย่าง เพราะท่าทีของท่านไม่มีความตกใจ กลัว กังวล ฯลฯ และท่านจะอดทนมากกับอาการต่างๆ ดังนั้น คนที่คุ้นเคยกับท่าน อดทนมากเป็นพิเศษ (อรศรี งามวิทย์พงศ์, 2541: 61) ดังเช่นกรณีที่ท่านเป็นลมไปขณะเทศน์ครั้งหนึ่งจนได้รับการส่งตัวไปรักษาที่โรงพยาบาลศิริราช ท่านก็กล่าวอย่างธรรมดาว่า

“มันร้อนเป็นไฟเท่าหรืออุบาทุโทษกรรมหม่อม ตอนนั้นนั่งพูดก็เลยหลับไปขณะพูด... คล้ายๆ เป็นลมชนิดหนึ่ง หลับไปแล้วมันก็ตื่นมา แล้วก็เปลี่ยนนิดหน่อย เขาก็เห็นว่า เป็นเรื่องมากมายใหญ่โต แล้วบางคนใช้คำว่าสลบ ผมไม่ใช่สลบ มันหลับไป ตื่นขึ้นมา มันก็ยังดี 15 นาทีได้มั้ง... พอตื่นขึ้นมาด้วยยาสลอน ยาหอมทั้งนั้น (หัวเราะ) คนนั้นก็ยาหอม คนนี้ก็ยาหอม ถามว่าทำอะไรกันๆ มีคนบอกว่าเป็นลมๆ เราารู้สึกหลับไปนิดหนึ่ง แล้วตื่นมา คุณชานาญเขาเป็นคนไม่ยอม ต้องเอาไปรักษา ไปตรวจไปรักษาที่กรุงเทพฯ ทุกคนเห็นเป็นเรื่องร้ายแรง” (พระประชา ปสนุนธมฺโม, 2535: 686-687)

ซึ่งจะเห็นได้ว่าท่านไม่ได้รู้สึกวิตกกังวลไปกับอาการเจ็บป่วยที่ท่านเป็น ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา และก็ไม่ได้ปฏิเสธการรักษาเมื่อท่านพิจารณาแล้วว่ามีความเหมาะสม แต่ท่านก็มีจุดยืนของท่านเอง ไม่ใช่เชื่อหรือทำตามที่แพทย์แนะนำไปเสียทุกอย่าง ท่านเล่าถึงการปฏิบัติตัวตามคำสั่งแพทย์ของท่านว่า

“ผมพยายามทำเท่าที่ทำได้ พยายามทำตามที่ทำได้ แต่ถ้าว่ามันมีความจำเป็นที่ต้องดื่อก็ก็นึกเหมือนกัน เช่นว่าไปบวชและไปพูด อย่างนั้นหมอมั่นไม่ยากให้ไป เดียวนี้ก็พยายามฉันยาตามที่หมอสั่ง หลายๆ วันจึงจะมีผิวนิดสักที ไม่มีอะไรที่เป็นเรื่องพิเศษธรรมดา แต่ว่าผมก็มีลักษณะไม่ค่อยเชื่อ ว่าจะอะไรๆ จะตรงตามที่หมอมั่นเสนอไป ผมก็เลยดื่อบ้าง หลีกเลี้ยงบ้าง หมอบางคนก็พูดค้านกันเอง จนไม่รู้จะเชื่อใคร เช่นในเรื่องเกี่ยวกับอาหาร” (เพ็งอึ้ง: 688)

ซึ่งแสดงให้เห็นทัศนะและท่าทีของท่านต่อเรื่องของสุขภาพและระบบการแพทย์ได้อย่างดี สามารถกล่าวโดยสรุปได้ว่า ท่านยอมรับและเห็นคุณค่าในวิธีการรักษาการเจ็บป่วยของแพทย์แผนปัจจุบัน แต่ท่านก็มีขอบเขตหรือจุดยืนของท่านในการที่จะตัดสินใจปฏิบัติตามคำแนะนำของแพทย์ที่มีพื้นฐานอยู่ที่ประสบการณ์การดูแลสุขภาพของท่านด้วยวิธีการแบบพื้นบ้าน และหลักธรรมะของพุทธศาสนาที่มีต่อโลกและชีวิต ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดสำคัญสูงสุดที่มีอิทธิพลต่อทัศนะทางการแพทย์และพฤติกรรมดูแลสุขภาพของท่าน รูปธรรมในการจัดการกับสุขภาพของท่านที่จะกล่าวถึงต่อไปน่าจะช่วยย้ำทัศนะของท่านในส่วนนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ปัญหาสุขภาพของท่าน

เมื่อก้าวถึงภาวะทางสุขภาพของท่านอาจารย์พุทธทาสโดยรวมแล้ว กล่าวได้ว่าท่านเป็นผู้ที่มีสุขภาพดีมากคนหนึ่ง ท่านกล่าวถึงสุขภาพของท่านในช่วงเด็กๆ ว่า “ค่อนข้างจะอ่อนแอ ไม่แข็งแรงนัก ไม่ได้แข็งแรง ไม่ได้ล่ำสัน แต่ก็ไม่ได้ผอมกึ่งนะ ตอนบวชแล้วค่อยแข็งแรงขึ้น” (พระประชาปสนนธมโม, 2535: 21) ท่านมีโรคประจำตัวอยู่อย่างหนึ่งคือโรคริดสีดวงทวารหนัก ท่านเล่าว่า “ถ้าท้องผูกเมื่อไหร่ มันจะมีอาการเลือดออกเมื่อนั้น เป็นมาตั้งแต่อายุ 20... กินอาหารผิดเรื่องของมัน โดยเฉพาะหอยแครง มันไม่กินก็จะมีอาการนี้เกิดขึ้น ก็เลยไม่กิน ถ้ามันก็ต้องกินยาแก้โรคนี้” (เพ็งอึ้ง: 686) นอกจากนั้นก็ไม่มีปัญหาสุขภาพอะไรอื่น นอกจากเป็นไข้มาเลเรียอยู่ 2-3 วัน และเข้าโรงพยาบาลผ่าตัดไส้ติ่งที่เชียงใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2505 (เพ็งอึ้ง: 686-688)

ต่อเมื่ออายุมากขึ้น ท่านจึงเริ่มรู้สึกว่าร่างกายไม่เหมือนเดิม มีปัญหากับสุขภาพทางกายเพิ่มขึ้น ท่านเล่าถึงความรู้สึกของตัวเอง “แก่” ว่า

“อายุราว 65 ปี รู้สึกว่า เอ นี่มันเริ่มแก่ไป แต่จิตใจยังไม่รู้สึก... มันอ่อนเพลีย มันจะทำงานหลายๆ เหมือนอย่างแต่ก่อนไม่ได้ ความอดทนต่อดินฟ้าอากาศมันก็อ่อนลง ตั้ง

แต่นั้นมันก็รู้จักเป็นหวัด เป็นอะไรกับเขาบ้าง... แล้วก็แก่มากขึ้นๆ จนเดี๋ยวนี้ [พ.ศ. 2528] นีร่างกายแก่มาก ไม่ค่อยจะมีแรงจะลุก จะเดิน จะนั่ง จะยืน” (เพ็ญอ้าง: 685)

เมื่อท่านอายุมากขึ้นความเจ็บป่วยต่างๆ ก็เกิดมากขึ้น โรคที่ท่านเป็นอยู่มีโรคเกาต์ เบาหวาน โรคหัวใจ โรคความดันโลหิตสูง ต้องกระจก รวมทั้งโรคทั่วๆ ไป เช่น ปวดฟัน เลือดกำเดาไหล ปวดท้อง เป็นต้น (อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2541: 60) ท่านเริ่มมีอาการอาพาธอย่างรุนแรงครั้งแรก เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2534 ซึ่งมีอาการหอบเหนื่อย มีไข้ต่ำๆ ไอมีเสมหะปนเลือด ครั้งแรกมีแพทย์จากโรงพยาบาลสุราษฎร์ธานีที่คุ้นเคยอยู่กับท่านมาให้การรักษาเบื้องต้น ต่อมาทางโรงพยาบาลศิริราชได้ส่งแพทย์ผู้เชี่ยวชาญมาให้การดูแลเบื้องต้นเพื่อจะขอรับท่านไปรักษาที่โรงพยาบาลศิริราช แต่ก็ได้รับการปฏิเสธจากท่านอย่างนุ่มนวลจึงต้องให้การรักษาอยู่ที่ภูมิลำเนาของท่าน ใช้เวลารักษาประมาณ 10 วัน ท่านก็มีอาการดีขึ้นมาก และใช้เวลาพักฟื้นต่ออีกประมาณ 1 เดือน ท่านก็มีสุขภาพแข็งแรงขึ้นจนเกือบเป็นปกติ (นิธิพัฒน์ เจียรกุล, 2543: 5, 33)

ต่อมาในคืนวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2535 ท่านอาพาธด้วยภาวะเส้นเลือดในสมองอุดตัน ทำให้เนื้อสมองบางส่วนขาดเลือด ซึ่งแพทย์คาดว่าเป็นผลจากการเดินของหัวใจที่ผิดปกติจังหวะที่มีมาแต่เดิมของท่าน ทำให้มีลิ้มเลือดเล็กๆ หลุดจากหัวใจไปยังสมอง ทำให้ท่านสูญเสียความจำไประยะหนึ่งนับเลขไม่ได้ จำใครไม่ได้ แต่สามารถทำกิจวัตรประจำวันได้เป็นปกติ หลังจากได้นอนพักประมาณ 48 ชั่วโมง ท่านจึงเริ่มกลับเป็นปกติ และเมื่อได้ให้แพทย์ผู้เชี่ยวชาญโรคนี้ถวายการรักษา อาการของท่านจึงเริ่มดีขึ้นเรื่อยๆ ประมาณ 3 วัน อาการของท่านก็กลับดีขึ้นมาได้อย่างรวดเร็ว แม้ความจำจะยังไม่กลับคืนมาจนถึงขั้นปกติแต่ก็ค่อยๆ ดีขึ้นเป็นลำดับ สามารถแสดงธรรมกับผู้สนใจได้ตามสมควรภายหลังท่านเล่าให้กับแพทย์ที่ดูแลท่านฟังว่า ท่านมีความรู้สึกว่าการอาพาธครั้งนี้นั้นรุนแรงที่สุด เมื่อเทียบกับครั้งอื่นๆ ที่ผ่านมา (เพ็ญอ้าง: 40-43)

จากนั้นในเช้าวันอังคารที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2536 ท่านอาจารย์พุทธทาสมีอาการอาพาธด้วยโรคเส้นโลหิตในสมองแตก โดยท่านสิงห์ทองพระอุปฐากท่านเล่าว่า เช้าวันนั้นท่านบอกว่าเวียนหัวและลิ้นแข็ง แล้วให้ไปตามท่านอาจารย์โพธิ์มา ท่านโพธิ์เล่าว่า ท่านอาจารย์บอกว่า ในสมองท่านกำลังเป็นเหมือนเก่าอีกแล้วและคราวนี้จะไม่รอด ว่าแล้วก็ล้วงเอาผงกุญแจให้ท่านโพธิ์ไว้ แล้วท่านก็โคมาไป (ประเวศ วะสี, 2536: 18) จากนั้นจึงได้ส่งตัวท่านไปรักษาที่โรงพยาบาลสุราษฎร์ธานี ต่อมาวันที่ 27 พฤษภาคม ซึ่งตรงกับวันคล้ายวันเกิดของท่าน คณะศิษย์ได้ขอนำตัวท่านกลับมายังสวนโมกข์เพื่อทำตามเจตนารมณ์ของท่านที่ไม่อยากตายอย่างผิดธรรมชาติไปมาก แต่ก็มีเหตุให้ต้องมีการนำท่านมารักษาต่อที่โรงพยาบาลศิริราชอีก 40 วัน แล้วจึงนำท่านกลับมายังสวนโมกข์ในช่วงสายของวันที่ 8 กรกฎาคม และท่านก็ได้มรณภาพด้วยอาการอันสงบเมื่อเวลา 11.20 น.

ความรู้และวิธีที่ใช้จัดการกับปัญหาสุขภาพ

ท่านอาจารย์พุทธทาสคุ้นเคยกับการใช้ยาสมุนไพรและวิธีการรักษาแบบพื้นบ้านมาตั้งแต่เด็ก โดยเฉพาะสมัยเป็นเด็กวัด ท่านเล่าว่า “พูดได้ว่าเด็กวัดทุกคนมีความรู้เรื่องยา เช่นถ้าบอกว่ายากระทุ้งแล้วทุกคนรู้จัก เพราะถูกใช้ไปเก็บอยู่เสมอ... ถ้าเด็กคนไหนทำผิด บางทีก็ถูกใช้ให้ไปเก็บใบไม้เขียวๆ มา อย่าเอาที่คัน อย่าเอาที่มีพิษ นอกนั้นเก็บหมดแหละถ้าเป็นใบไม้สีเขียว” (พระปราชญ์ปสนุทธโม, 2535: 22) ความรู้ความเชื่อในสรรพคุณของสมุนไพรและวิธีการรักษาแบบพื้นบ้านของท่าน ได้เรียนรู้ตั้งสมเือนมาจากประสบการณ์ชีวิต ท่านเล่าถึงที่มาของความรู้เรื่องสมุนไพรของท่านเพิ่มเติมอีกว่า

“ความรู้เรื่องสมุนไพร เรื่องยาโบราณนี้ ผมได้มาจากทั้งทางบ้านและทางวัด อย่างเด็กวัดทุกคนจะรู้ ถ้าไปถูกบุงที่กลานอยู่ตามใบไม้ ขนยาสีเหลือง พอถูกไม่ต้องถาม ควักขี้มูกมา ง่ายๆ มันก็หาย ดีกว่ายาหม่อง ยาอะไรที่ใช้กันสมัยนี้ นี่มันทำให้เราคิด โอ้ นี่ พระเจ้าหรือธรรมชาติเขาให้มาคู่กัน แล้วเราไม่รู้เอง” (เพ็ญอ้าง: 24)

หรือ

“ผมก็เคยกินบอนหรืออะไรที่กินแล้วคัน ใช้น้ำตาลหม้อ (น้ำตาลปี๊บ) มันหายทันที หรืออย่างต่อต๋อยนี้ มันคล้ายกับขี้ต๋อยแต่มันร้ายกว่ามาก คล้ายๆ กับถูกดีด้วย กระบองจนล้มคว่ำไป พอเอายางมะละกอป้าย มันก็หายเป็นปกติทั้งๆ มันมีเหตุผล เพราะยางมะละกอมันมีโปรตีนชนิดหนึ่งที่จะแก้พิษได้ หรืออย่างขี้พริบที่สุก เขาเอาหยากไย่กับควันไฟเหนืเตาไฟมาพ่นแผล มันก็หาย มันแอนตี้เชื้อโรค มันป้องกันเชื้อโรคได้ เดี่ยวนี้ดีกว่านั้นอีก คือใช้ขอดมะม่วง (เลื้อหมอบ) บิดเอาน้ำจากขอดและใบไล่ไปในแผล ดีกว่ายาแดงเสียอีก... เด็กเป็นหอบหืด เขาใช้ตะขามาปิ้งจนกรอบเหลือง บดกับเหล้ากินก็หาย หายกันเป็นส่วนมาก...” (เพ็ญอ้าง: 24-25)

หรือวิธีการที่ท่านใช้รักษาเมื่อท่านป่วยเป็นโรคไต ท่านเล่าว่า

“ผมนั่งทำงานจนเป็นโรคที่ชาวบ้านแถบนี้เรียกว่ากระษัย สมัยปัจจุบันก็ต้องเรียกว่าโรคไต ตาเหลือง ร้อนสันหลัง ปัสสาวะแดง นี่เพราะเรานั่งบ้านั่งเขียน นั่งอ่านหนังสือก็มีไม่มาก แต่เรานั่งคัดลอก ซ้อมแต่งกระฐู่ เข้าเย็นก็นั่งท้าวตกรันอีกยาวๆ ราวหัวโมงจึงเสร็จ ไปโรงเรียนก็นั่งอีก จนไตทำงานไม่ปกติ แต่มันก็แก้ไขได้โดยธรรมชาติ เช่น การเหยียบ นอนคว่ำให้ไ้ๆ เหยียบหลังตรงสะเอว ตรงกันกับ นี่มีผลมาก เอาสันเน้นๆ ลงไปที่ตรงนั้น ในที่สุดมักจะกินยา ก็ยาแผนโบราณ พวกขี้เหล็ก ลันเตา แสมสาร ต้มกันสักหม้อ สองหม้อ ปัสสาวะเหลือง พรธษาต่อๆ มามันเปลี่ยนไปเอง มันเข้ารูปเอง มันรักษาตัวเองได้” (เพ็ญอ้าง: 73-74)

นอกจากนี้ท่านยังเคยเล่าถึงประสบการณ์ของท่านในการรักษามาลาเรียว่า

“แต่ก่อนนี้บางทีเด็กทุกคนนอนเจ็บเป็นไข้มาลาเรียหมดทุกคนเลย.. รอดตัวก็ ด้วยของง่าย ๆ เพลียตอนนั้นสงครามอินโดจีนใหม่ๆ ยาหายาก มันฟลุค เจ้าคุณธรรม วัชรดม วัดราชาธิวาส เป็นเจ้าคณะภาคสมัยนั้น ท่านเคยเอาต้นควินินมาปลูกไว้ที่วัดของท่าน แล้วมันแก้ปัญหายาอย่างนี้ได้ดี ก็เลยเอามาแจกให้ปลูกทุกวัด... เอาใบ ราก ต้น เปลือก ดอก เรียกว่า ทั้ง ๕ คั้นน้ำกิน ๒-๓ วัน ก็ลุกขึ้นมาได้ และใช้รากอ่อนๆ ใต้ดิน รากใหญ่ๆ ฝนกับน้ำข้าวข้าว พรหมตัวเล็ก แกะซีกได้อย่างวิเศษ...” (เพ็ญอ้าง: 225)

แม้ในระยะหลังเมื่อการแพทย์เจริญก้าวหน้าขึ้นแล้ว ท่านก็ยังคงใช้วิธีการรักษาเหล่านี้ หรือแบบที่ชาวบ้านทั่วไปใช้กันอยู่ในการรักษาตัวท่านเองรวมทั้งคนรอบข้างในบางโอกาส ผู้ใกล้ชิดท่านเล่าให้ฟังว่า เวลาที่เจ็บป่วย ท่านจะพยายามรักษาตนเองก่อน และนิยมใช้สมุนไพรหรือยากลางบ้าน หรือทำตามวิธีการรักษาแผนโบราณ เช่น ปวดฟันใช้การอมเกลือ กินผักบั้งรักษาโรคเบาหวาน ใช้ยางมะละกอแก้แมลงสัตว์กัดต่อย ใช้ยางบอนใส่หู ปวดท้องใช้ยาธาตุน้ำแดงและยาถุณยาล้วน ถ้ามีอาการไอก็ใช้ใบสังกรณี อาการเจ็บขบที่เท้า ท่านก็ใส่ทั้งเจอร์เอาพิษชุพันแล้วใช้หนังยางรัดไว้ โดยท่านทำด้วยตนเอง และถ้าหากเส้นตึงจากการทำงานมาก ท่านจะใช้การนวด บางครั้งก็นวดโดยลูกศิษย์ แต่บางครั้งก็ต้องใช้หมอนวดพื้นบ้านมาคลายเส้นให้อาการจึงดีขึ้น ยาประจำตัวของท่านที่ใช้เป็นยาอเนกประสงค์ คือ ยาหม่อง (ตราเสือ) ท่านเคยพูดให้พระที่ดูแลท่านได้ยินว่า “ยาอะไรที่ชาวบ้านใช้ได้ กินได้ ท่านก็น่าจะกินได้ ใช้ได้เหมือนกัน ไม่ได้คิดว่าท่านจะต้องได้รับการรักษาอะไร พิเศษกว่าคนทั่วไป” (อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2541: 60)

นอกจากนี้ท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นคนที่ชอบศึกษาทดลองให้เห็นจริงด้วยตัวของท่านเอง สมัยท่านมาอยู่สวนโมกข์ใหม่ๆ ในบางพรรษาท่านเคยทดลองที่จะฉันทแต่ผักสด ผลไม้ล้วนๆ หรือเฉพาะข้าวกับถั่ว หรือเฉพาะของหวาน แล้วสังเกตผลว่าสุขภาพเป็นอย่างไร จิตใจเป็นอย่างไร (พุทธทาสภิกขุ, 2532) ตอนหนึ่งท่านเล่าไว้ว่า “ฉันทแต่ผลไม้จืดจางจะไม่เหม็นเลย ฉันทแต่ของหวาน ขนมหวานอยู่ไม่ได้ 2-3 วันจะตาย... ไม่ใช่ลมจืด ข้างในมันรู้สึกอย่างไรก็ไม่รู้ ทนไม่ได้ แล้วมันหิวด้วยของหวานมันกินเข้าไปได้ไม่มาก เคี้ยวเดียวมันก็หิว” (พระประชา ปสนุนธมฺโม, 2535: 645) ในเรื่องสุขภาพการรักษาตัวท่านก็ลองด้วยตัวเอง ลูกศิษย์ของท่านคนหนึ่งเล่าให้ผมฟังว่า ช่วงหนึ่งมีคนมาแนะนำให้ท่านฉันทอาหารแมคโครไบโอติกส์ บอกว่าดีต่อสุขภาพ ท่านก็ทดลองฉันทอยู่สามสี่วัน ฉันทแต่อาหารแบบนี้อย่างเดียว จากนั้นท่านก็เลิกหยุด หรือมีคนเอาขิงอย่างดีมาให้ใช้อบตัวเพื่อสุขภาพ ท่านก็ให้พระทำให้ระยะหนึ่ง พอได้รู้แล้วท่านก็เลิกไป ท่านมีนิสัยชอบทดลองชอบสังเกตผลอย่างนี้

นอกเหนือจากท่านอาจารย์พุทธทาสจะมีท่าทีต่อการเจ็บป่วยอย่างเป็นธรรมดาแล้ว ท่านยังมีความอดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้น ความเจ็บป่วยแม้จะรุนแรงมาก ก็ไม่ได้ทำให้ท่านมีความทุกข์

เครียด หรือรู้สึกรำคาญกับอาการเจ็บป่วยนั้น จนแพทย์ที่ได้ถวายการดูแลท่านรู้สึกแปลกใจ ดังที่ได้เขียนเอาไว้ตอนหนึ่งว่า

“ผลการตรวจก็เป็นอย่างที่คาดการณ์ไว้คือท่านอาพาธหนัก สิ่งที่ทำให้ผมแปลกใจ คือ สีหน้าและท่าทางของท่านอาจารย์นั้น ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับอาการอาพาธที่เราตรวจพบ คือ ในผู้ป่วยธรรมดา โดยเฉพาะผู้มีอายุมากขนาดนี้ (85 ปี) หากเจ็บป่วยขนาดที่เราตรวจพบในท่านอาจารย์ ผู้ป่วยจะต้องแสดงออกทางสีหน้าและท่าทางว่าเจ็บป่วยอย่างชัดเจนกว่านี้ แต่ท่านอาจารย์นั้น เราสังเกตการอาพาธของท่านได้จากการหอบเหนื่อย น้ำเสียงที่อ่อนแรง สีหน้าที่อิดโรย โดยที่ท่วงท่ายังคงสงบ ผมยังไม่เคยเห็นการแสดงออกของผู้ป่วยแบบนี้มาก่อน” (นิธิวัฒน์ เจียรกุล, 2543: 6-7)

นอกจากนี้ท่านยังมีจุดยืนมีขอบเขตของท่านในการรับบริการทางการแพทย์อย่างชัดเจน ลูกศิษย์ของท่านเล่าว่า ในช่วงที่ท่านยังไม่ชรามากนักเมื่อป่วยขึ้นมาจำเป็นต้องใช้ยา ท่านก็จะใช้เท่าที่จำเป็น อย่างเป็นเกดปวดขึ้นมาท่านก็ฉนยา พออาการดีขึ้นท่านก็เลิก ไม่เคยฉนติดต่อกันประจำ ยาปฏิชีวนะที่ถวายให้ท่านฉนพออาการดีขึ้นท่านก็เลิกไม่ฉนจนหมด แม้เมื่อท่านมีอาการอาพาธรุนแรง ท่านก็ยังรักษาจุดยืนของท่านอย่างมั่นคง เช่นตอนที่ท่านอาพาธด้วยปอดอักเสบและมีอาการของโรคหัวใจ เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2534 คณะแพทย์จากโรงพยาบาลศิริราชได้รับมอบหมายภารกิจให้มาตรวจอาการท่านในเบื้องต้นแล้วให้รับท่านมารักษาที่โรงพยาบาล แต่เมื่อตรวจอย่างละเอียดพร้อมทั้งให้ข้อมูลกับท่านทั้งหมดแล้ว และกราบนิมนต์ให้ท่านเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาล ท่านตอบอย่างนิ่มนวลว่า ท่านอยากให้ทำการรักษาอยู่ที่วัดจะเหมาะสมกว่า

ท่านให้เหตุผลเพิ่มเติมว่า “อาตมาอยากให้การอาพาธและการดูแลรักษานั้นเป็นไปแบบธรรมชาติ ธรรมดาๆ เหมือนกับการอาพาธของพระสงฆ์ทั่วไปในสมัยพุทธกาล” และ “ขอใช้แผ่นดินนี้เป็นโรงพยาบาล” (เพ็ญอ้าง: 9) โดยท่านมิได้มีท่าทีของการตั้งข้อเรียกร้อง หรือเชิงตั้งแง่ในลักษณะของการต่อต้านเป็นปฏิปักษ์กับแพทย์เลย ท่านยอมรับเหตุผลที่คณะแพทย์พยายามอธิบายให้กับท่าน เพียงแต่ท่านไม่ยอมรับกระบวนการรักษาทั้งหมดที่ทางคณะแพทย์เสนอให้ เพราะวิธีการนั้นขัดกับทัศนคติและหลักการที่ท่านเชื่อถืออยู่ (เพ็ญอ้าง: 11-12) หรือท่านเห็นว่าเป็นการยุ่งยากเกินไป อย่างเช่น การที่คณะโภชนาการที่โรงพยาบาลสุราษฎร์ธานี จะเตรียมอาหารที่เหมาะสมกับผู้ปวยมาถวายท่านเป็นประจำในช่วงที่ท่านมีปัญหาด้านหัวใจ ท่านก็ปฏิเสธขอทำกันเองในครัวของสวนโมกข์

ท่าทีของท่านต่อการเจ็บป่วยนั้น แพทย์ที่ดูแลท่านกล่าวว่า “ท่านไม่ยินดียินร้ายกับความเจ็บป่วยนั้น เรียกว่าจะรอดก็ได้ หรือจะตายก็ได้” (เพ็ญอ้าง: 16) แม้เมื่อ ศ. นพ. ประเวศ วะสี มาเสนอทางเลือกให้ท่านพิจารณา และชี้ให้เห็นข้อดีของการเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาล อีกทั้งรับปากว่าจะคอยดูแลมิให้มีการใช้เทคโนโลยีในการรักษาจนเกินเลยผิดธรรมชาติไป ท่านก็ยังปฏิเสธอย่างนุ่มนวลเช่นเคย ท่านว่า “ขอเถอะ ขอเถอะ อย่าให้หอบสังขารนี้ความตายเลย” (ประเวศ วะสี, 2536:

14) ท่านยังชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ที่ท่านได้จากการเจ็บป่วยด้วยว่า “การเรียนรู้ชีวิตใกล้ตาย ทำให้มีปัญญาที่สมบูรณ์ขึ้นเราจะศึกษาความเจ็บ ความตาย ความทุกข์ ให้มันชัดเจน ไม่สบายทุกทีก็ฉลาดขึ้นทุกทีเหมือนกัน” (นิธิพัฒน์ เจียรกุล, 2543: 19-20) และยังให้เหตุผลที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อพื้นฐานของท่านที่สอดคล้องกับหลักธรรมะ ในการเลือกวิธีการรักษาตัวท่านแบบนี้ว่า

“การรักษาตัวเองโดยธรรมชาติเป็นสิ่งที่เหมาะสม อาตมาถือหลักนี้มาแต่ไหนแต่ไรแล้ว ให้ธรรมชาติรักษา ให้ธรรมชาติรักษา ส่วนคุณหมอก็ช่วยผดุงชีวิตให้มันโมเมๆ ไปได้ อย่าให้ตายเสียก่อน ขอให้แผ่นดินนี้เป็นโรงพยาบาล แล้วธรรมชาติก็จะรักษาความเจ็บป่วยต่างๆ ได้เอง ได้เท่าไรก็เอาเท่านั้น ไม่ควรมีอายุมากกว่าพระพุทธเจ้า ธรรมชาติจะเป็นผู้รักษา ทางกายแพทย์หลายๆ ช่วยเพียงอย่าเพิ่งตาย” (เพ็ญอ้าง: 19)

โดยสรุปแล้วการอาพาธครั้งนั้น ท่านถูกนิมนต์ขอรับให้เข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลจากคณะแพทย์รวมทั้งสิ้น 6 ครั้ง แต่ท่านก็ยังยืนยันในหลักการเดิม ในคำตอบเดิมของท่านมาโดยตลอด แสดงให้เห็นถึงความมั่นคงในหลักธรรมะที่ท่านถือปฏิบัติอย่างชัดเจน แต่ต้องย้ำอีกครั้งว่าท่านมิได้ต่อต้านหรือเป็นปฏิปักษ์กับการแพทย์แผนใหม่เลย เพียงแต่ท่านมิได้เห็นว่าการทางการแพทย์คือหนทางเดียวที่จะทำให้ท่านหายจากโรค แต่เป็นเพียงส่วนประกอบหนึ่งเท่านั้น ท่านจึงเลือกใช้องค์ประกอบนี้อย่างพอเหมาะ ไม่ขัดกับหลักการใหญ่ของท่าน ก่อนที่ท่านจะอาพาธครั้งสุดท้ายเพียงไม่กี่วัน ท่านก็ยังตัดสินใจว่าจะเข้ารับการผ่าตัดต่อกระดูกที่โรงพยาบาลสุราษฎร์ธานี เพราะเห็นประโยชน์ที่จะเกิดหากท่านมีสหายที่ดีขึ้น แต่ท่านก็อาพาธหนักเสียก่อน ท่าทีของท่านต่อการแพทย์จึงไม่ใช่การปฏิเสธ แต่เป็นท่าทีของการรู้เท่าทันต่อธรรมชาติความเป็นไปของโลกและชีวิต ท่านไม่ปล่อยให้ความรู้และเทคโนโลยีทางการแพทย์มากำหนดความเป็นไปของชีวิตท่าน โดยเฉพาะในช่วงที่สำคัญที่สุดนี้ แพทย์ที่มาให้การดูแลท่านถึงกับกล่าวว่า

“ผมจึงไม่เคยรู้สึกอึดอัด วิตกกังวล หรือหนักใจในการถวายเป็นการรักษาท่านอาจารย์เลยแม้แต่ครั้งเดียว จนกล่าวได้ว่าไม่มีช่องว่างกับท่านอาจารย์เลยในการรักษา เพราะท่านจะให้ความร่วมมือกับแพทย์อย่างดีทุกๆ ครั้ง ไม่มีการบ่นและแสดงท่าทีใดๆ ที่จะทำให้แพทย์อึดอัดหรือหมดกำลังใจในการรักษา” (เพ็ญอ้าง: 25)

ปัจจัยอาพาธและการเผชิญกับความตาย

สำหรับคนในรุ่นเดียวกับท่านอาจารย์พุทธทาสที่อาศัยอยู่ในชนบท ต้องกล่าวว่ามีคุณค่ากับเรื่องความตายมากกว่าคนในสมัยปัจจุบันมาก ความรู้สึกรู้ว่าความตายเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต เป็นเรื่องที่คุ้นเคยกันดีของคนในยุคนี้ ไม่จำเป็นที่จะต้องเข้าวัดฟังธรรมมาก เพราะเป็นสิ่งที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไป ท่านเล่าว่า “เล็กๆ ป่วย ได้เพียงยาหม้อแรกก็หาย ถ้ากินยานี้ [ยากระทิง]

แล้ววันหนึ่งยังไม่หาย อาจารย์ถึงจะไปพิจารณาตัณหาหม้ออื่น อย่างอื่นที่มีอะไรแปลกออกไป แล้วมันก็ค่อยๆ หาย ไม่หายมันก็ตาย แบบโบราณมันก็อย่างนี้ มันไม่ได้วิเศษนัก ถ้าผิดพลาด มันกินกำลังของยามันก็ตาย” (พระประชา ปสนุนธมโม, 2535: 23-24) เมื่อท่านได้มาศึกษาปฏิบัติธรรมมากขึ้น ความตายจึงได้กลายเป็นเรื่องธรรมดาธรรมดา มาก ไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัวเลยสำหรับท่าน และท่านได้แสดงให้เห็นด้วยชีวิตของท่านเองมาโดยตลอด ดังคติของการใช้ชีวิตในสวนโมกข์ว่า “สวนโมกข์มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย กินข้าวจานแฉะ อาบน้ำในคู เป็นอยู่อย่างตายแล้ว” ท่านยังหมั่นนำหลักธรรมมาพราสอนสาธุชนไม่ให้ประมาทในชีวิต ให้รู้จักตายก่อนตายด้วย

ท่านพุทธทาสได้เตรียมตัวสำหรับการตายและการจัดการศพของท่านไว้นานแล้ว และเตรียมไว้ในหลายรูปแบบ จนในที่สุดท่านก็ได้จัดทำพินัยกรรมสั่งให้จัดการศพของท่านอย่างเรียบง่ายที่สุดสำหรับในเรื่องการตาย ท่านอยากตายโดยรู้สึกตัว ตายด้วยสติ ในคำสั่งเสียท่านได้พูดชัดเจนว่าไม่ต้องการมีอะไรระโยงระยางเลย ในช่วงสุดท้ายก่อนที่จะท่านจะหมดสติไปแม้แต่กุญแจในกระเป๋าอังสะ ท่าน ท่านก็ล้วงออกคืนให้กับพระที่คอยดูแลท่าน โดยกล่าวว่า “เราไม่ต้องการตายคากุญแจ” (พระคุณี เมธงกูโร, 2544: 18-19)

อย่างไรก็ตาม ด้วยอำนาจอันยิ่งใหญ่ของวงการแพทย์ ทำให้ท่านไม่สามารถผ่านเข้าสู่ระยะสุดท้ายของชีวิตไปได้อย่างที่ท่านปรารถนา เมื่อแพทย์มาตรวจหลังจากท่านหมดสติไปแล้ว ท่านก็ถูกส่งตัวไปรับการรักษาในห้องไอซียูของโรงพยาบาลสุราษฎร์ธานี ซึ่งต้องมีการให้น้ำเกลือ และต่อมาต้องใส่ท่อช่วยหายใจ แม้สุดท้ายทางคณะศิษย์ได้ยื่นข้อเสนอที่จะปฏิเสธการรักษาจากโรงพยาบาลเพื่อรักษาปณิธานของท่านที่ต้องการมรณภาพไปอย่างสงบ และได้นำตัวท่านกลับสู่สวนโมกข์ในวันคล้ายวันเกิดของท่านพอดี แต่พอวันที่ 28 พฤษภาคม ก็มีเหตุที่คณะศิษย์สามารถปฏิเสธได้ยากเข้ามา ทำให้คืนนั้นท่านถูกนำตัวส่งไปรักษาที่โรงพยาบาลศิริราช โดยแพทย์ที่นำไปสัญญาว่าไม่มีการผ่าตัดสมองหรือเจาะคอใดๆ ทั้งสิ้น

นับตั้งแต่ท่านหมดสติไปตั้งแต่วันที่ 25 พฤษภาคม ท่านอยู่ในอาการ “โคม่า” คือไม่รู้สึกรู้หาใดๆ มาโดยตลอด และในช่วงนั้นก็มีความขัดแย้งกันระหว่างคณะแพทย์ที่ดูแลท่านกับคณะลูกศิษย์ (ซึ่งก็มีแพทย์อยู่หลายท่าน) ออกสู่สังคมเป็นระยะๆ ท่านเองก็มีอาการแทรกซ้อนจากการรักษาเกิดขึ้นโดยตลอด ตั้งแต่ปอดอักเสบ มีการตกเลือดจากกระเพาะอาหารและลำไส้ หายใจไม่พองจนต้องเจาะคอ เลือดจางจนต้องให้เลือด ไตหยุดทำงานเนื่องจากผลของยาปฏิชีวนะจนต้องใช้ไตเทียมฟอกเลือด และในที่สุดความรู้และเทคโนโลยีทางการแพทย์ใดๆ ก็ไม่สามารถต้านทานกระแสของธรรมชาติได้ เข้าวันที่ 8 กรกฎาคม ท่านจึงถูกส่งกลับสวนโมกข์และมรณภาพในเวลาไม่ถึงชั่วโมงหลังจากไปถึง (ประเวศ วะสี, 2536: 19-33)

กรณีการเสียชีวิตของท่านอาจารย์พุทธทาส ได้ถูกหยิบยกมาเป็นประเด็นถกเถียงทางสังคมอย่างกว้างขวาง กล่าวกันว่าในช่วงที่ยืดเวลาการตายของท่านออกไปอีก 40 วันนั้น ต้องสูญเสียเงินไปหลายล้านบาท ทั้งๆ ที่ตลอดชีวิต 87 ปีที่ผ่านมาของท่านไม่เคยต้องใช้เงินมากมายขนาดนี้ และสิ่งที่

ท่านไม่ต้องการจะได้รับการรักษาอย่างผิดธรรมชาติท่านก็ได้รับแทบทุกอย่าง ทั้งยังสร้างความอึดอัดกับจิตใจให้กับหมู่ศิษย์รวมทั้งตัวแพทย์ผู้ให้การรักษาเองด้วย แต่กระนั้นประเด็นเรื่องสิทธิการตายอย่างมีศักดิ์ศรี อย่างมีคุณธรรม รวมทั้งไม่สิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย ก็ยังไม่ได้รับการพูดถึงหรือจัดการอย่างชัดเจนขึ้นในสังคมแต่อย่างใด (พระคณูฎี เมธะกูโร, 2544: 22)

อย่างไรก็ตามในส่วนของการจัดการศพของท่านอาจารย์พุทธทาส ซึ่งท่านมีพินัยกรรมระบุวิธีการจัดการไว้อย่างชัดเจน ซึ่งเป็นวิธีการที่เรียบง่าย ประหยัด ก็ได้รับการปฏิบัติตามความต้องการของท่านอย่างเคร่งครัด เป็นแบบอย่างแก่สังคมให้เห็นถึงความเรียบง่ายของพิธีศพท่าน ด้านกระแสความฟุ้งเฟ้อแห่งสังคมบริโภคอย่างชัดเจน ถือได้ว่าท่านใช้ร่างกายของท่านตราบจนช่วงสุดท้ายในการสอนธรรมะให้กับสังคมไทย ที่กำลังฟุ้งตามกระแสความฟุ้งเฟ้อของประเทศที่พัฒนาแล้วได้เป็นอย่างดี

ท่านอาจารย์พุทธทาสกับกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาด้านสุขภาพ

จากเนื้อหาที่นำเสนอมาแสดงให้เห็นว่าท่านเจ้าคุณพระธรรมโกศาจารย์ พุทธทาสภิกขุ เป็นผู้ที่เข้าถึงกระบวนการทัศน์หรือหลักธรรมพื้นฐานที่ใช้ทำความเข้าใจโลกและชีวิตของพุทธศาสนาอย่างถึงแก่น ผลงานของท่านไม่ว่าหนังสือหรือปาฐกถาธรรมจำนวนมากล้วนแต่ย้อยอยู่ที่การสร้าง ความเข้าใจกับหลักธรรมพื้นฐานนี้ แม้ท่านจะเป็นผู้ที่ชื่นชมต่อหลักของวิทยาศาสตร์ในหลายๆ ด้าน ทั้งในเรื่องของหลักเหตุผล หลักการแสวงหาความจริงที่ทนต่อการพิสูจน์ มีความชัดเจน ไม่ต้องรอผลข้ามภพข้ามชาติ ท่านยังเชื่อในความรู้และเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์ที่จะช่วยให้เข้าใจมนุษย์มากขึ้น ที่อาจรวมไปถึงการช่วยทำให้กิเลสลดน้อยลงได้ด้วย แต่ท่านก็ไม่ได้เห็นว่ากระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ดีกว่าหรือเหนือกว่ากระบวนการทัศน์หรือหลักธรรมของพุทธศาสนา เพียงแต่เห็นว่าหลายๆ เรื่องเข้ากันได้ การใช้ฐานของพุทธศาสนาเป็นหลักดังที่ท่านบอกว่าท่าน “เรียนธรรมะออกไปหาวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่เรียนวิทยาศาสตร์เข้ามาหาธรรมะ” ทำให้ท่านเห็นข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์และศาสตร์สมัยใหม่อยู่ด้วย โดยเฉพาะความลึกซึ้งในด้านจิตใจและปัญหาของการนำความรู้ไปใช้ในทางสนองกิเลสมากกว่าใช้เพื่อการพ้นทุกข์

กระบวนการทัศน์พุทธศาสนายังเป็นหลักพื้นฐานในการปฏิบัติตัวของท่านด้วย ท่านปฏิบัติให้พุทธศาสนิกชนได้เห็นหลักคำสอนต่างๆ ของพุทธศาสนายังสามารถนำมาใช้ได้จริง ทำให้ชีวิตมีคุณค่าเกิดประโยชน์และมีความสุข ที่ท่านดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายตามที่พระพุทธองค์บัญญัติไว้ให้ภิกษุปฏิบัติ ท่านเข้าใจธรรมชาติของการดำเนินไปของชีวิต และพยายามใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาตินั้น แม้เมื่อเกิดการเจ็บป่วยขึ้นท่านก็พยายามให้การเยียวยาเป็นไปโดยวิธีการธรรมชาติที่สุด ท่าทีของท่านปรากฏอย่างชัดเจนว่าท่านไม่ได้รู้สึกหวั่นไหวไปกับการเจ็บป่วยหรือภัยต่อชีวิตที่จะมาถึงจนต้องไขว่คว้าหาทางรักษาเยียวยาจนเกิดความวุ่นวายกับชีวิต แม้ท่านมีโอกาสนี้ได้รับการ

รักษาด้วยวิธีที่ดีที่สุดที่วงการแพทย์มีอยู่ ท่านก็ยังปฏิเสธโอกาสนั้นหากท่านเห็นว่าเกิดประโยชน์น้อยหรือเกินเลยขอบเขตความเหมาะสมของธรรมชาติ กล่าวได้ว่าท่านเลือกใช้วิธีการดูแลสุขภาพด้วยท่านอย่างอิสระไม่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของอำนาจทางการแพทย์ไม่ว่าแผนปัจจุบันหรือการแพทย์พื้นบ้าน

บทเรียนจากชีวิตของท่านพุทธทาสในการจัดการกับสุขภาพและการเผชิญกับความตายแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ภายใต้อักระบวนทัศน์ของพุทธศาสนา คนสามารถมีชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข สงบ และเยือกเย็น แม้จะมีภัยจากความเจ็บไข้หรือความตายให้เผชิญอยู่อย่างใกล้ชิด จะช่วยลดปัญหาที่เกิดจากการเจ็บป่วยลงได้ พร้อมๆ กับช่วยให้มีสติรู้เท่าทันต่อการเยียวยารักษา ไม่ตกเป็นทาสของการรักษาเพียงเพื่อยืดชีวิตให้ยืนยาวออกไป และก็ไม่ได้ปฏิเสธเทคโนโลยีหรือความก้าวหน้าทางวิชาการอย่างไม่รับฟัง แต่รู้จักเลือกใช้อย่างเป็นนายเหนือความรู้และเทคโนโลยีเหล่านั้น

กรณีศึกษาที่ 2 ท่านพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกเป็นบุคคลท่านแรกๆ ที่ผมตั้งใจเข้าไปศึกษาเรียนรู้วิถีชีวิตและแนวทางการดูแลสุขภาพของท่าน เพราะความโดดเด่นของท่านในฐานะผู้เป็นพระ “อรรถกถาจารย์แห่งยุคโลกาภิวัตน์” (สันติสุข โสภณสิริ, 2542: บทนำ) ที่สามารถนำหลักธรรมในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นๆ ของพุทธศาสนามาประมวลและนำเสนอใหม่อย่างเหมาะสมในหนังสือพุทธธรรม และได้นำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้กับสังคมได้อย่างน่าสนใจในหนังสือเล่มอื่นๆ ของท่านทุกเล่ม นอกจากนี้ท่านยังได้รับการกล่าวถึงในด้านจริยวัตรที่งดงามที่สะท้อนถึงชีวิตด้านในของท่าน ที่สำคัญผมได้ทราบข้อมูลจากหนังสือบางเล่มว่าท่านมีปัญหาทางสุขภาพหลายอย่างมาตั้งแต่ยังเด็ก ท่านจึงน่าจะเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้ที่นำแนวคิดทางศาสนามาใช้ในเรื่องสุขภาพได้

แต่เมื่อผมเปรยเรื่องนี้ให้กับอาจารย์และพี่ๆ เหล่ากัลยาณมิตรของผมที่มีโอกาสใกล้ชิดหรือคุ้นเคยกับท่านอยู่บ้าง ส่วนใหญ่บอกว่าไม่ควรที่จะไปรบกวนท่าน เพราะขณะนั้นท่านอาพาธค่อนข้างหนัก และในที่สุดเมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2545 ผมมีโอกาสดำเนินไปกราบเรียนขอคำปรึกษากับท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (อินสร จินดาปัญโญ) ซึ่งอุปัชฌาย์ใกล้ชิดท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกมานาน ท่านกรุณาให้คำแนะนำผมว่ายังไม่อยากให้ไปรบกวนท่านเจ้าคุณฯ เพราะในช่วงนี้ท่านยังมีอาการอาพาธและท่านต้องการใช้เวลาที่พอมีอยู่บ้างนี้ทำงานที่ท่านตั้งใจไว้ให้เสร็จ แต่ท่านพระครูปลัดฯ ก็ยินดีที่จะให้ข้อมูล รวมทั้งจัดหาเอกสารที่อาจมีประโยชน์ต่อการศึกษาของผมได้

ข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตของท่านเจ้าคุณฯ ที่ผมนำเสนอในที่นี้ จึงได้จากเอกสารงานเขียนของท่าน ในรูปแบบต่างๆ รวมทั้งเทปคำสอนของท่านและการสัมภาษณ์บุคคลผู้ใกล้ชิดกับท่าน คือท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ และแพทย์ท่านหนึ่งที่สนใจศึกษาปฏิบัติธรรมมานานและได้ช่วยดูแลคอยให้คำปรึกษาในเรื่องสุขภาพกับท่านเจ้าคุณฯ มาต่อเนื่องหลายปี ข้อมูลทั้งหมดที่รวบรวมและเขียนเสร็จผมได้ส่งให้ท่านพระครูปลัดฯ เป็นผู้ตรวจสอบแก้ไขเป็นครั้งสุดท้ายก่อนนำมาเสนอในรายงานนี้

ชีวิตในวัยเยาว์

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ไม่ค่อยได้เขียนหรือพูดถึงเรื่องราวเกี่ยวกับตัวท่านเองไว้มากนัก มีเอกสารอยู่ 2 ชิ้น ที่กล่าวถึงประวัติชีวิตของท่านไว้พอควร ได้แก่ หนังสือ *ชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)* ซึ่งเป็นผลงานวิชาการที่สืบเนื่องจากงานศึกษาวิจัยของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาภา จันทรสกุล (2538) ส่วนอีกชิ้นหนึ่งเป็นบทความเรื่อง “เกร็ดชีวิต ชีวประวัติของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)” โดยคุณบุผา คณิตกุล ซึ่งเขียนโดยน้องสาวของท่านเจ้าคุณฯ ตีพิมพ์ตั้งแต่ปี 2538 ในหนังสือ “*ป.อ. ปยุตฺโต*” พิมพ์โดยสำนักงานสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ แต่ส่วนที่ผมใช้รวบรวมไว้หนังสือ *ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรม พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)*

(ม.ป.ป.) ของสำนักพิมพ์ธรรมสภาซึ่งไม่ระบุปีที่พิมพ์ไว้ ผมนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับชีวิตในช่วงต้นของท่านโดยใช้ข้อมูลจากงาน 2 ชิ้นนี้เป็นหลัก เพื่อให้เห็นภาพความเป็นมาในชีวิตของท่านในเบื้องต้นพอสังเขป ส่วนชีวิตในช่วงต่อไปได้จากการศึกษาเอกสารร่วมกับการสัมภาษณ์ท่านพระครูปลัดฯ

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก เกิดเมื่อวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2481 ที่อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ชื่อเดิมของท่านคือ ประยุทธ์ อารยางกูร บิดามารดามีอาชีพค้าขายอยู่ในตลาดของอำเภอ ท่านมีพี่น้องทั้งหมด 9 คน ท่านเป็นคนที่ 6 และเป็นบุตรชายคนเล็กของครอบครัว ท่านเป็นคนมีปัญหาสุขภาพจนแทบเอาชีวิตไม่รอดมาตั้งแต่ยังเล็ก แม้โตขึ้นมาแล้วก็ยังมีปัญหาสุขภาพมาเป็นระยะๆ ด้วยหลายโรคหลายอาการจนถึงปัจจุบัน

อาจารย์อาภา จันทรสกุล (2538: 21) ได้เขียนอิทธิพลของครอบครัวที่หล่อหลอมชีวิตท่านตั้งแต่วัยเด็กว่า เมื่อเป็นเด็กท่านได้รับการเลี้ยงดูจากบิดามารดาอย่างใกล้ชิดเช่นเดียวกับพี่น้องทุกคน ท่านจึงได้รับถ่ายทอดเอานิสัยเป็นคนใจดี ใจเย็น ขยัน อดทน รู้จักประนีประนอมและรักในความสงบมาจากโยมมารดา ส่วนความซื่อสัตย์ รู้จักคิดมีเหตุมีผล ไม่เอาเปรียบผู้อื่น และรู้จักเกรงกลัวต่อบาปได้รับการอบรมสั่งสอนมาจากโยมบิดา ส่วนน้องสาวท่าน (บุปผา คณิตกุล, ม.ป.ป.: 33) ได้เขียนเล่าถึงนิสัยส่วนตัวของท่านเมื่อเป็นเด็กว่าเป็นคนที่มีคุณลักษณะของความเป็นผู้นำ ผู้สอน มีเหตุผล รักความถูกต้องยุติธรรม ใฝ่รู้ มีความเมตตากรุณา เสียสละ รักความสงบ และเคร่งครัดในระเบียบวินัย ไม่เกรงกลัวต่อภัยอันตรายเหมือนเด็กในวัยเดียวกัน แต่ก็กล้าหาญกล้าต่อสู้ถ้าถูกรังแกโดยไม่เป็นธรรม ท่านจึงเป็นที่รักของครูอาจารย์ และเพื่อนๆ มาก

จากการที่โยมบิดาของท่านได้มีโอกาสพาไปเรียนจนสอบได้เปรียญธรรม 4 ประโยค จึงอยากให้นิพนธ์ได้มีโอกาสศึกษาให้ดีที่สุด ท่านเองมีโอกาสได้เข้าเรียนในชั้นเด็กเล็กตั้งแต่ยังไม่ถึงเกณฑ์เมื่อถึงเกณฑ์ก็เข้าเรียนในโรงเรียนประชาบาลใกล้บ้านจนจบชั้นประถมปีที่ 4 จากนั้นจึงย้ายไปเข้าเรียนชั้นมัธยมที่โรงเรียนมัธยมวัดพุทธมงคล กรุงเทพฯ โดยพักอยู่กับพี่ๆ ที่วัดพระพิเรนทร์ ด้วยความเป็นคนที่รักในการสอน เมื่อโรงเรียนปิดเทอมกลับไปอยู่บ้านท่านจะชวนน้องๆ และเด็กๆ ข้างบ้านแต่งห้องเรียนเพื่อเล่นสอนหนังสือ โดยท่านจะทำหน้าที่เป็นครูสอนซึ่งก็ตั้งใจสอนให้ได้ความรู้จริงๆ บางครั้งก็เล่นละคร มีการสอบ และให้รางวัลผู้ที่ได้คะแนนดีด้วย ในทางสติปัญญาท่านเองเรียนดีจนได้ทุนเรียนดีของกระทรวงศึกษาธิการ แต่พอเริ่มภาคปลายของชั้นมัธยมที่ 3 ท่านป่วยด้วยโรคทางเดินอาหารหนักมาก โยมบิดาและพี่ชายคนที่ 2 จึงตัดสินใจให้ท่านบวชเป็นสามเณรที่วัดบ้านกร่างใกล้บ้าน เมื่อสอบได้นักธรรมตรีในปีแรกก็ย้ายไปอยู่วัดปราสาททอง ในตัวเมืองสุพรรณบุรี หลังจากสอบได้นักธรรมโทในปีถัดมา จึงย้ายเข้ามาอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ เพื่อศึกษาต่อและสอบได้นักธรรมเอก รวมทั้งเปรียญธรรม 3 ถึง เปรียญธรรม 9 ประโยค ขณะเป็นสามเณร และได้อุปสมบทในฐานะนาคหลวง เมื่อปี พ.ศ. 2504 สอบได้ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 1) ในปีถัดมา (เพ็ญอ้าง: 34-44)

ความสนใจในธรรมะ

ความสนใจในการศึกษาและปฏิบัติธรรมของท่านเจ้าคุณฯ กล่าวได้ว่าเกิดจากความสนใจใฝ่รู้ในการศึกษา นิยักรักการอ่าน และการเขียนของตนเอง การที่ท่านได้บวชเป็นสามเณรตั้งแต่อายุ 12 ปี ทำให้มีโอกาสด่านหนังสือธรรมะจำนวนมากที่มีอยู่ในห้องสมุดของวัด ร่วมกับความสามารถในการศึกษา จดจำ และนิยัส่วนตัวในการเป็นคนชอบบันทึก มีวินัยในการเรียนและการทำงาน ทำให้ท่านเข้าใจหลักธรรมได้อย่างทะลุปรุโปร่ง ท่านได้กล่าวถึงนิยัส่วนตัวของท่านที่มีส่วนทำให้ท่านรอบรู้ในเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะในเรื่องธรรมะว่า

“อาตมามีนิยัชอบรวบรวมประมวลเนื้อหาในหนังสือต่างๆ ให้ได้มากที่สุดโดยใช้เนื้อที่น้อยที่สุด จะได้ไม่เปลืองที่เก็บจะเอาไปไหนก็สะดวก... ตอนเป็นเณรอยู่วัดปราสาททอง นิยัชอบย่อเนื้อหาจากหนังสือต่างๆ ก็ทำเป็นปกติ เลยมีนิยัที่สืบมา ชอบหนังสือประเภทที่มีเนื้อหาแน่นๆ ประมวลเนื้อหาไว้มากๆ หนังสือประเภทสารานุกรม พจนานุกรมนี้ชอบมาก” (อาภา จันทรสกุล, 2538: 53)

นอกเหนือจากความรู้ที่ได้จากการอ่านแล้ว ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกยังเป็นผู้ที่มีความตั้งใจในการปฏิบัติฝึกฝนตนเองอย่างยิ่งด้วย

“...สำหรับอาตมา สิ่งไหนเป็นหน้าที่ สิ่งไหนทำได้ยาก จะรู้สึกว่าเป็นการทำทนายความสามารถ เป็นการได้ฝึกตัวเรา อยากทำให้สำเร็จ ให้ดีที่สุด ก็เกิดความตั้งใจ เอาจริงเอาจัง ในการเรียน การทำงาน ใจก็อยู่กับสิ่งนั้น พอทำไปๆ งานก้าวหน้าไปด้วยดี ก็เกิดความพอใจ และยังเห็นคุณค่าของธรรม จากที่เรียนไปศึกษาไป ก็ยิ่งอยากเรียนรู้ให้มากที่สุด ความพอใจก็ตามมา ก็อยากค้นคว้าให้ถึงที่สุด

อาตมาเคยสังเกตตัวเอง อย่างเวลาฉันก็เหมือนกัน ถ้าอะไรเคยไม่ชอบ ก็จะฉันทสิ่งนั้นก่อน จะได้ฝึกตัวเอง และชอบฝึกแบบนี้” (เพ็งอึ้ง: 61)

นอกจากนี้ท่านยังเป็นคนมีนิยัระมัดระวังตัว เกรงว่าจะถูกตำหนิ โดยเฉพาะเมื่อบวชเป็นสามเณรแล้วท่านจะระวังตัวมาก กลัวทำผิดคิด ท่านได้ให้สัมภาษณ์เรื่องนี้ไว้ว่า

“...อาตมารู้สึกแรงมากในเรื่องศีลตั้งแต่บวชเณรแล้ว จะคอยระวังตัวไม่กล้าเล่นอะไร ปกติก็ไม่เล่นชกอยู่แล้ว บางครั้งเด็กวัดและเณรองค์อื่นๆ วิ่งเล่นกัน อาตมาก็ไม่ไปเล่นด้วย... รู้สึกเองว่าไม่เหมาะ อีกอย่างจะคอยตรวจสอบตัวเองเสมอว่าวันนี้ทำอะไร ผิดอะไรผิดหรือไม่ ความเป็นคนขี้นกขี้เกียจ ขี้ระแวง กลัวตัวเองจะทำผิด แรกๆ ก็อึดอัด มีผลต่อสุขภาพจิต เพราะระวังตัวมากเกินไป อยู่ๆ ไปจึงค่อยๆ คี้น

ภาพที่พอจะจำได้อีกภาพหนึ่งตอนเป็นสามเณร เกี่ยวกับการระวังตัวมากคือ เวลานั่งเรือไปไหนๆ อาตมาจะรีบไปนั่งท้ายเรือแล้วนั่งนิ่งไม่เคลื่อนไหวเลย เพราะกลัวว่าถ้าทำอะไรไม่สำรวม คนที่พบเห็นจะนึกตำหนิได้” (อาภา จันทรสกุล, 2538: 45)

ด้วยเหตุนี้ท่านจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นพระที่มีจริยาวัตรงดงามยิ่งรูปหนึ่ง จนเป็นแบบอย่างให้กับพระนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในยุคที่ท่านเจ้าคุณฯ ยังสอนอยู่ที่นั่น ดังที่พระเมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต) ได้กล่าวไว้ว่า “...แฟชั่นหนึ่งในพระนิสิตตอนนั้นก็คือการเลียนแบบท่านเจ้าคุณอาจารย์ พระนิสิตบางรูปพยายามใช้ลีลาการพูดของท่าน บางครั้งถึงกับเลียนแบบบุคลิกภาพของท่าน เวลาขึ้นเทศนาที่ลอกเลียนจังหวะทำนองและสไตล์ของท่านเจ้าคุณอาจารย์” (อึ้งใน อาภา จันทร สกุล, 2538: 64-5) จวบจนปัจจุบันเมื่อมีการกล่าวถึงท่านเจ้าคุณฯ นอกเหนือจากจะพูดถึงผลงานทางวิชาการพุทธศาสนาที่ลุ่มลึก สามารถประยุกต์หลักธรรมมาใช้ในสังคมยุคนี้ได้ อย่างยอดเยี่ยมแล้ว ผู้คนมักกล่าวถึงปฏิปทาจริยาวัตรที่งดงามเรียบง่ายของท่านอยู่เสมอ (ศึกษารายละเอียดได้ใน, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542)

ทักษะต่อโลกและชีวิต

จากข้อเขียนต่างๆ ของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกเอง ของบุคคลต่างๆ ที่เขียนถึงท่าน และการได้สัมภาษณ์บุคคลที่ใกล้ชิดกับท่าน อาจกล่าวได้ว่าทักษะของต่อโลกและชีวิตของท่านเจ้าคุณฯ มีความสอดคล้องกับทักษะของพุทธศาสนาทั้งหมดที่ท่านเขียนหรือแสดงไว้ในโอกาสต่างๆ รวมทั้งสอดคล้องกับการปฏิบัติของท่านด้วย ท่านใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย “ท่านเจ้าคุณฯ จะเช็ดถูทุกที ตลอดจนซักผ้าเอง ทั้งๆ ที่ลูกศิษย์ต่างมีความยินดีที่จะทำเพื่อบูชาคุณ แต่ท่านไม่ยอมให้ทำ ท่านจะขอทำเอง เพื่อเป็นการออกกำลังกายไปในตัว” (พระครูปลัดปิฎกวัฒน์, ม.ป.ป.: 55) ท่านจะปฏิบัติตัวตามหลักธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ท่านเคยเล่าให้พระครูปลัดปิฎกวัฒน์ฟังว่า ท่านจะต้องสำรวจตรวจสอบตนเองทุกวันว่า วันนี้ได้ทำอะไรผิดพลาดที่ไม่เหมาะสมไม่ควรแก่สมณภาวะบ้างหรือไม่ เพื่อฝึกหัดขัดเกลาดนเองอยู่เสมอ ครั้งหนึ่งเมื่อท่านต้องเดินทางออกจากวัดตั้งแต่ยังไม่รุ่งอรุณ ท่านก็ไม่ลืมที่จะนำผ้าสังฆาฏิพาดบ่าไปด้วย ตามที่บัญญัติไว้ในพระวินัย (เพ็ญอึ้ง: 56-57) หรือแม้แต่เมื่อโยมน้องสาวมาหา หากไม่มีฆราวาสชายอยู่ด้วย ท่านต้องออกมาสนทนาที่ระเบียงกุฏิ ไม่ให้ลับหูลับตา (วรเดช อมรรพพิพัฒน์, ม.ป.ป.: 71)

ท่านเจ้าคุณฯ มีความอ่อนน้อมถ่อมตนเป็นปกติ ท่านเองไม่เคยโอ้อวดถึงความรู้ความสามารถอันมีมากมาย ไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม ถ้าท่านทราบว่าจะมีการยกย่องหรือเชิดชูเกียรติจากผู้ใกล้ชิดที่ท่านจะขอร้องได้ ท่านก็จะระงับไม่ให้จัด (เพ็ญอึ้ง: 81) นอกจากนี้ท่านยังไม่เคยที่จะสนใจหรือใส่ใจที่จะให้ได้มาซึ่งยศถาบรรดาศักดิ์ ซึ่งทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นโลกธรรม ที่ไม่ควรไปหลงยึดมั่น พระครูปลัดปิฎกวัฒน์ พระที่ใกล้ชิดท่านที่สุดรูปหนึ่งเขียนไว้ว่า

“แม้แต่สมณศักดิ์ที่ท่านได้รับทุกครั้ง ท่านไม่เคยทำเรื่องขอ และในกลุ่มลูกศิษย์ก็ไม่เคยทำเรื่องให้ท่านเซ็น แต่ที่ได้รับทุกครั้งเป็นเพราะความเมตตาอนุเคราะห์จากพระมหาเถระที่ท่านมองเห็นคุณูปการที่ท่านเจ้าคุณฯ ได้ทำไว้แก่พระศาสนา และคณะสงฆ์อย่างมาก มายนั่นเอง” (พระครูปลัดปิฎกวัฒน์, ม.ป.ป.: 60)

จะเห็นได้ว่าวัตรปฏิบัติของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก สะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนถึงทัศนะของท่านที่มีต่อโลกและชีวิตที่สอดคล้องกับหลักธรรมในพุทธศาสนา ท่านปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างของพระภิกษุที่ดีในบวรพุทธศาสนา ที่นอกจากจะนำหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มาประยุกต์สอนให้เข้ากับสถานการณ์แล้ว ท่านยังนำมาปฏิบัติให้เห็นจริงโดยตัวของท่านเองอีกด้วย

ทัศนะต่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกถือว่าเป็นบุคคลสำคัญอีกท่านหนึ่งที่ออกมาให้สติกับสังคมไทยไม่ให้หลงไหลเคลิบเคลิ้มไปกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจนเกินไป ท่านได้แสดงปาฐกถาเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและจัดพิมพ์ออกมาเป็นหนังสืออย่างน้อย 4 เล่ม เช่น พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ ซึ่งท่านแสดงเนื่องในวันวิทยาศาสตร์แห่งชาติ ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อปี 2535 ปาฐกถาของท่านแสดงให้เห็นว่าท่านรอบรู้ในปรัชญาวิทยาศาสตร์เป็นอย่างดี โดยท่านชี้ถึงข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์ได้อย่างตรงจุดและชัดเจน เช่น

“ศาสตร์และวิทยาศาสตร์หลายอย่างอาจจะเป็นวิทยาศาสตร์ หรือพยายามแสดงตนว่าเป็นวิทยาศาสตร์ แต่ทัศนคติแบบชานาญพิเศษเฉพาะทาง แบ่งซอย และมองด้านเดียวนี้ ขัดขวางตัวเองทำให้ไม่อาจเป็นวิทยาศาสตร์ได้สำเร็จ รวมทั้งวิทยาศาสตร์ด้วย ที่ไม่อาจบรรลุความเป็นวิทยาศาสตร์ที่แท้จริงและสมบูรณ์ เพราะเหตุปัจจัยไม่ครบถ้วนทั่วถึง ทำให้องค์ของความจริงไม่สมบูรณ์ ก็เลยเป็นความจริงที่ไม่สมบูรณ์ เมื่อเป็นความจริงที่ไม่สมบูรณ์ ก็คือไม่เป็นความจริงที่แท้จริง และเมื่อมองเหตุปัจจัยไม่ครบถ้วนแล้วด่วนสรุปลงเสีย ก็คือเห็นไม่ตรงตามที่มันเป็นจริง ระบบของความเป็นเหตุเป็นผลก็ไม่บริบูรณ์ ก็ไม่สามารถเข้าถึงความจริง” (พระเทพเวที, 2535: 41)

ท่านยังชี้ให้เห็นด้วยว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียวไม่พอเพียงที่จะแก้ปัญหาต่างๆ ของมนุษย์ได้ เพราะ

“ไม่ช่วยให้คนมีพฤติกรรมที่ดีงาม หรือเกื้อกูลต่อเพื่อนมนุษย์ (ศีล) ไม่ช่วยให้คนมีคุณธรรม หรือมีจิตใจเป็นสุข (สมาธิ) และมีตาข้างเดียว คือตาที่สำรวจเก็บข้อมูล แต่ไม่มีตาที่จะนำหรือบอกทางว่าจะปฏิบัติอย่างไรจึงจะถูกต้อง หรือควรจะดำเนินชีวิตให้มีความมีความสุขได้อย่างไร (ปัญญา)” (เพ็ญอังก: 69-70)

อย่างไรก็ตามท่านไม่ได้ปฏิเสธวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างสิ้นเชิง หรือให้คนหันกลับไปสนใจภูมิปัญญาพื้นบ้านแบบเดิมอย่างเดียว ท่านได้ชี้ทางออกว่า “มนุษย์จะประสบคุณค่าสูงสุดได้ ต้องให้วิทยาศาสตร์กับศาสนาบรรลุดุจบรรจบ” (เพ็งอ้าง: 74) เนื่องจากวิทยาศาสตร์มีข้อจำกัดที่สนใจแต่โลกธรรมชาตินอกตัว สนใจศึกษาเพื่อเอาความรู้ขึ้นมาพิชิตธรรมชาติ แล้วหาความสุข ความพึงพร้อม บำรุงบำเรอตนเองของมนุษย์ ส่วนพุทธศาสนาเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง มุ่งทำความเข้าใจในตัวมนุษย์ มีจุดมุ่งหมายคือ การนำความรู้ความจริงหรือความรู้ในกฎธรรมชาติ มาแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ให้ถึงความไร้ทุกข์ (เพ็งอ้าง: 137) คนเราต้องรู้ขีดจำกัดของวิทยาศาสตร์ จึงจะมีท่าทีที่ถูกต้องต่อการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีที่สร้างสรรค์และไม่สร้างปัญหา ท่านได้เสนอให้นำพุทธศาสนาเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ด้วยเพื่อช่วยเติมส่วนที่ขาดไปของวิทยาศาสตร์ให้เป็นความรู้ที่สมบูรณ์มากขึ้น

นอกจากนี้ท่านยังเตือนให้เห็นความจำกัดของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในลักษณะเดียวกันนี้ใน ปาฐกถาธรรมเรื่อง ชีวิตในสังคมเทคโนโลยี (พระธรรมปิฎก, 2540-ข) ที่แสดงในงาน สัปดาห์พุทธธรรมพุทธศาสน์ หอประชุมใหญ่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2531 โดยท่านได้ชี้ให้เห็นปัญหาอันสืบเนื่องจากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ เมื่อความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีได้ถูกนำมาประสานเข้ากับระบบเศรษฐกิจแบบถือประโยชน์เป็นใหญ่ ทำให้การพัฒนาและการใช้เทคโนโลยีทั้งหมดถูกกำหนดโดยระบบผลประโยชน์ และถ้าระบบคุณธรรมจริยธรรมของสังคมไม่เข้มแข็ง ไม่มีกำลังพอ จะนำสังคมไปสู่ภาวะไร้สมรรถภาพทางจริยธรรม ซึ่งเป็นสังคมที่ไม่อาจป้องกันแก้ไขปัญหาหรือจัดทำสิ่งที่ดีงามให้สำเร็จได้ เพราะขัดกับการแสวงหาและการที่จะได้ประโยชน์ส่วนตัว (เพ็งอ้าง: 57-58)

นอกจากนี้ท่านยังได้บรรยายเรื่องเหล่านี้ในสถานที่และโอกาสต่างๆ ที่รวบรวมไว้ในหนังสือ คนไทยสู่ยุคไอที (พระธรรมปิฎก, 2540-ค) จึงอาจกล่าวได้ว่าท่านเจ้าคุณฯ เป็นผู้หนึ่งที่เห็นคุณค่าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี พร้อมๆ กับรู้ข้อจำกัดที่มีอยู่ และเล็งเห็นผลเสียที่จะเกิดขึ้นกับสังคมหากใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างไม่รู้เท่าทัน ท่านจึงได้ออกมาเตือนให้ระวังและเสนอให้นำธรรมะเข้ามาช่วยลดจุดอ่อนลงได้อย่างเหมาะสม

ทักษะต่อการแพทย์และระบบสุขภาพ

ระบบสุขภาพและวงการแพทย์ถือว่าเป็นเรื่องของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างหนึ่ง และเป็นองค์ความรู้ที่มีข้อจำกัดดังที่กล่าวมาแล้ว เมื่อท่านเทศน์สอนญาติโยมที่ป่วยมีปัญหาด้านสุขภาพหรือต้องดูแลผู้ป่วย ท่านจะเน้นให้ผู้ป่วยและญาติดูแลจิตใจของตัวเอง เช่นกล่าวว่า

“ในยามเจ็บไข้ได้ป่วยนี้ กายเป็นหน้าที่ของแพทย์ แพทย์ก็รักษาไป เราก็ปล่อยให้แพทย์ทำหน้าที่รักษากาย แต่ใจนั้นเป็นของเราเอง เราจะต้องรักษาใจของตนเอง เพราะฉะนั้นก็

แบ่งหน้าที่กัน ตอนนี่ก็เท่ากับปลงใจบอกว่า ‘เอาละ ร่างกายของเรามันป่วยไปแล้ว ก็เป็นเรื่องของหมอ เป็นเรื่องของนายแพทย์ นายแพทย์รักษาไป เราได้แต่ร่วมมือไม่ต้องเร้ารื้อกันवल เรารักษาแต่ใจของเราไว้’ ” (พระธรรมปิฎก, 2544-ข: 6-7)

หรือ

“เรื่องการรักษาทางด้านร่างกายนั้นก็ป็นภาระของแพทย์ ที่จะพยายามจัดการแก้ไขไปตามวิชาการตามหลักของการรักษา แต่ทางด้านจิตของผู้ป่วย ต้องถือด้านจิตใจนี้เป็นเรื่องสำคัญ นอกจากการที่จะคอยเอื้ออำนวยให้ความสะดวก และการดูแลทั่วๆ ไปแล้ว สิ่งที่เราควรทำก็คือ การรักษาทั้งจิตใจของตนเองและจิตใจของผู้ป่วยให้เป็นจิตใจที่เข้มแข็ง” (เพ็ญอ้าง: 17)

อย่างไรก็ตามบรรณกถาสำหรับผู้ป่วยข้างต้นนี้ไม่น่าจะถือได้ว่า ท่านแนะนำให้ผู้ป่วยโดยทั่วไปปล่อยใจให้ชีวิตพึ่งพาอยู่กับแพทย์กับยาเพียงอย่างเดียว เพราะการที่ท่านกล่าวเช่นนั้นท่านมุ่งเทศน์กับโยมที่ท่านรู้จักรายหนึ่งที่กำลังป่วยพักรักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาล ซึ่งอยู่ในสถานการณ์ของการเจ็บป่วยที่มีการดูแลรักษาในลักษณะเฉพาะที่ต้องอยู่ในการดูแลของแพทย์เป็นหลัก ในสถานการณ์เช่นนี้ผู้ป่วยไม่สามารถทำอะไร ได้มากนักอยู่แล้ว ท่านจึงเน้นที่การรักษาใจของผู้ป่วยเป็นหลัก

แม้จะไม่ปรากฏว่าท่านได้แนะนำแนวทางใช้บริการทางการแพทย์ไว้โดยตรง แต่แนวทางการปฏิบัติตัวของท่านเมื่อเข้ารับบริการทางการแพทย์ (ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในหัวข้อต่อไป) และการกล่าวถึงข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่รวมถึงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทางการแพทย์ไว้อย่างชัดเจน ดูเหมือนว่าท่านไม่ได้ปล่อยใจให้เรื่องการเจ็บป่วยทางกายเป็นเรื่องของแพทย์แต่เพียงอย่างเดียว ท่านกลับตระหนักถึงข้อจำกัดของวงการแพทย์ และพยายามอย่างมากที่จะเรียนรู้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเจ็บป่วยของท่านเองจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ท่านมักมีส่วนในการตัดสินใจกำหนดแนวทางการรักษาการเจ็บป่วยด้วยตัวท่านเอง

ในขณะที่ด้านหนึ่งท่านได้แนะนำให้ผู้ป่วยหันมาให้ความสนใจในการรักษาโรคทางกายไว้กับแพทย์ เนื่องจากผู้ป่วยส่วนใหญ่มีความรู้จำกัดในเรื่องสุขภาพและการรักษาโดยเฉพาะในระบบการแพทย์แผนปัจจุบันที่ใช้ยาและเทคโนโลยีอย่างซับซ้อน แต่ท่านก็ได้ปล่อยใจให้แพทย์รักษาผู้ป่วยไปตามหลักการทางวิชาการภายใต้กระแสสังคมเท่านั้น ท่านได้ประยุกต์หลักพุทธธรรมมาแนะนำให้แพทย์มีโอกาสปฏิบัติธรรมพัฒนาตนเองไปพร้อมกับการดูแลผู้ป่วยไปด้วย เช่น ในการบรรยายธรรมแก่นุเคราะห์โรงพยาบาลสุโขทัย เมื่อปี พ.ศ. 2537 เรื่อง *รักษาใจ ยามรักษาคณไข* (พระธรรมปิฎก, 2542: 23-39) ท่านได้เตือนให้บุคลากรทางการแพทย์มีความรู้สึกเห็นใจคนไข้ ให้รู้จักรักษาใจของตนเองไปพร้อมๆ กับการรักษาคนไข้ด้วย เพื่อเป็นการพัฒนาตนเองยิ่งขึ้นไป โดยเสนอรูปแบบ

การพัฒนาตนเองในขณะที่ให้การดูแลคนไข้แบบต่างๆ ไว้ถึง 6 ระดับ¹ ให้รู้จักนำหลักอิทธิบาท 4 และ พรหมวิหาร 4 มาใช้อย่างเหมาะสม ซึ่งนอกจากจะช่วยรักษาโรคได้แล้ว ยังช่วยรักษาสังคมและโลกใบนี้เอาไว้อีกด้วย

เมื่อมีโอกาส ท่านยังได้เตือนใจถึงการแพทย์ตระหนักถึงภัยของกระแสค่านิยมบริโภคนิยมและระบบผลประโยชน์ที่จะมีผลกระทบต่อวงการแพทย์ เมื่อท่านบรรยายในโอกาสที่คณะแพทยศาสตร์ โรงพยาบาลรามาธิบดี เปิดดำเนินการครบ 19 ปี เมื่อ พ.ศ. 2531 ท่านได้กล่าวตอนหนึ่งว่า

“วัฒนธรรมธุรกิจกำลังเข้าครอบงำวงการเวชปฏิบัติมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ วัฒนธรรมสายน้ำใจ หรือคุณธรรมความดีก็จะลดลงไป ซึ่งย่อมนำความว่า ความศรัทธาต่อแพทย์ก็ลดลงไปด้วย เมื่อความศรัทธาตกลงไปแล้ว ในระยะยาวระบบ sue ก็อาจจะต้องตามมา เพราะจะเป็นสิ่งกีดขวางให้เกิดความสมดุลในสังคม” (พระธรรมปิฎก, 2542: 63)

ท่านยังเสนอในที่ประชุมนี้ซึ่งเป็นโรงเรียนแพทย์ด้วยว่า

“ในการศึกษาแพทย์ จะเป็นไปได้หรือไม่ที่จะไม่เน้นด้านวิชาการแพทย์เพียงอย่างเดียว... ทำอย่างไรจะให้เรียนอย่างชนิดที่เข้าถึงสังคมไทยแท้ๆ เข้าถึงชีวิตและวัฒนธรรมไทยโดยตรง... ในการฝึกหัดภาคปฏิบัตินั้น ทำอย่างไรจะให้วิถีชีวิตกลมกลืนกับชุมชนในท้องถิ่นได้” (เพ็งอึ้ง: 67)

ท่านยังปลุกจิตสำนึกของแพทย์ไว้อย่างท้าทาย ในการบรรยายเรื่อง ยุคโลกาภิวัตน์: บทบาทของแพทย์กับความหวังจากคนไข้ ว่า

“ปัญหาสำคัญก็อยู่ที่ว่าตัวแพทย์เองจะเป็นเพียงผู้ถูกระแสบังคับพาไป หรือแพทย์จะตั้งตัวขึ้นใหม่เป็นผู้สามารถนำกระแส ถ้าแพทย์มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมก็จะเป็นผู้นำกระแส และสามารถนำการเปลี่ยนแปลงแก้ไขสังคม... ถ้าเก่งจริงต้องเป็นผู้กระทำต่อกระแสโลกาภิวัตน์ ไม่ใช่เป็นผู้ถูกระทำให้ แล้วก็ไม่ใช่เป็นเพียงผลิตผลของสังคม แต่จะต้องเป็นผู้สร้างสรรค์พัฒนาสังคม...” (เพ็งอึ้ง: 338-339)

นอกจากนี้ท่านยังนำหลักธรรมะมาใช้วิเคราะห์ระบบการแพทย์และปัญหาในเชิงจริยธรรมทางการแพทย์ในหลายประเด็น เช่น ท่านเสนอหลักการของ การแพทย์แนวพุทธ ไว้อย่างชัดเจนในปาฐกถาว่า ในการประชุมระดับชาติเรื่อง พฤติกรรมสุขภาพ ครั้งที่ 1 จัดโดยมหาวิทยาลัยมหิดล เมื่อปี 2532 (เพ็งอึ้ง: 79-132) เสนอประเด็นเรื่อง ทำแท้ง: ตัดสินอย่างไร ในทัศนะของพุทธศาสนา (เพ็งอึ้ง: 133-200) เรื่อง กรรมกับโรคทางพันธุกรรม ในทัศนะพระพุทธศาสนา (เพ็งอึ้ง: 201-222) หรือ

¹ 6 ระดับประกอบด้วย 1) ให้เห็นว่าเป็นเรื่องสนุก 2) เห็นว่าเป็นการได้เรียนรู้ 3) เห็นว่าเป็นแบบทดสอบตนเอง 4) ใช้เป็นเวทีในการฝึกพัฒนาตน 5) ใช้ทดสอบปณิธานในการช่วยผู้อื่น 6) เพื่อที่จะไม่มีอะไรทำเพื่อตนเองอีกต่อไป

ประเด็น ช่วยให้ตายเร็ว หรือช่วยให้ตายดี (เพ็งอ้าง: 259-278) เป็นต้น ทำให้เห็นว่าการที่ประชาชนจะพึงวงการแพทย์ให้ดูแลรักษาร่างกายได้อย่างมั่นใจนั้น คนในวงการแพทย์ต้องพัฒนาตนเองขึ้นมาให้มีคุณธรรมจริยธรรมให้ได้ท่ามกลางกระแสบริโภคนิยมนี้ และท่านเองก็ได้ให้ความสำคัญกับการสร้างคุณธรรมในวงการแพทย์อย่างมากด้วย เพื่อให้ผู้ป่วยมั่นใจที่จะให้แพทย์มารับผิดชอบดูแลการเจ็บป่วยของตนอย่างเต็มที่

ปัญหาสุขภาพที่ท่านเผชิญ

ปัญหาสุขภาพจะเป็นเรื่องสำคัญในชีวิตของท่านมาโดยตลอด แต่ก็เช่นเดียวกับเรื่องส่วนตัวอื่นๆ ของท่านที่ท่านเองพูดถึงหรือเขียนถึงไว้ไม่มากนัก นอกเหนือจากที่ให้สัมภาษณ์กับ อาจารย์ อาภา จันทรสกุล และที่คุณบุปผา น้องสาวของท่านที่เขียนเล่าไว้ใน *เกร็ดชีวิต* แล้ว จะมีบ้างก็ในช่วงที่ท่านอาพาธหนักในระยะหลัง จนไม่สามารถออกมารับรองหรือเทศน์สอนญาติโยมได้เช่นเคย ท่านใช้วิธีเขียนชี้แจงคิดประกาศให้กับผู้ที่มาวัดได้รับทราบเป็นระยะๆ ว่าอาการของท่านอยู่ในสภาพใด

ท่านเจ้าคุณฯ เป็นคนที่มีสุขภาพไม่แข็งแรงมาตั้งแต่เด็ก ท่านเคยเล่าให้ญาติโยมที่มาทำบุญที่สำนักสงฆ์ญาณเวศกวัน เมื่อต้นปี พ.ศ. 2537 ว่า “อาตมาภาพนี้ตั้งแต่เด็กมาแล้ว พอเกิดมาปีแรกก็จะไม่รอด เท่าที่โยมเล่าให้ฟัง แม้ปีที่หนึ่งก็จะไม่ผ่าน ที่นี้พอผ่านปีที่หนึ่งมาได้ก็มีความอ่อนแอเป็นปกติ เจ็บป่วยมาตลอด ไม่ได้ว่างวันเลย จนถึงบัดนี้” (พระธรรมปิฎก, 2537: 9) การป่วยของท่านในช่วงเล็กๆ ถือว่ารุนแรงมาก ท่านเล่าถึงเรื่องนี้ว่า “อาตมา ตั้งแต่เกิด โยมเล่าว่า แทบจะไม่รอดชีวิตเป็นเด็กไข้โรคมก ตอนเล็กๆ แบบเบา ถึงขนาดว่า พอมีคนขึ้นบันไดมากระดานไหว อาตมาก็ชักเลย... ภาพที่ผ่านเข้ามายังพอจำได้คือ ตอนนั้นยังเล็กมาก ผู้ใหญ่เอาตัวพาดแบกขึ้นบ่า พาไปหาหมอที่สุขศาลา เพราะหัวใจรั่ว” (อาภา จันทรสกุล, 2538: 27) ท่านสรุปถึงการเจ็บป่วยของท่านว่า

“เด็กๆ เคยเป็นโรคหัวใจรั่ว โรคท้องเสีย ท้องอืด นั่นเป็นโรคประจำตัว เป็นมาตั้งแต่เกิดเล็กๆ เล่นน้ำมาก ผลทำให้หูข้างซ้ายเป็นโรคหูน้ำหนวก แล้วทำให้เกิดอักเสบเข้าไปในกระดูกพรุนในโพรงศีรษะ (mastoid) ด้านหลังหูข้างซ้าย ซึ่งต้องผ่าตัดถึง 2 ครั้ง พอผ่าตัดมาสตอยด์แล้ว หูข้างซ้ายก็เลยได้ยิน ต่อมาตอนเรียนที่มหาวิทยาลัยปีที่ 2 ก็ป่วยเป็นวัณโรคอย่างแรง หายแล้วต่อมาก็เป็นโรคแพ้อากาศอย่างแรง ปอดทำงานได้เพียง 70 % สาเหตุการป่วยโรคนี้อาจเป็นเพราะสภาพที่อยู่มีมลพิษทางอากาศสูง ต่อมาก็เป็นนิวโมไโต หลอดลมอักเสบ กล้ามเนื้อแขนอักเสบ ครั้งหนึ่งถึงกับยกแขนไม่ขึ้น ระยะหลังนี้ถ้าเป็น ก็ห่มจีวรลำบาก ครั้งหนึ่งไวรัสเข้าตา ต้องปิดตาทั้งสองข้าง เพราะเป็นแผลที่ตาดำ ทำให้ตาทั้งสองข้างเกือบบอด แล้วก็ล่าไส้พบ หลังอักเสบ สายเสียงอักเสบ กรามบนและกรามล่างไม่ได้ส่วนกัน ทำให้ปวดกรามบ่อยๆ เส้นเลือดไปเลี้ยงสมองข้างซ้ายเล็กน้อย ฯลฯ” (เพ็งอ้าง: 28)

ปัญหาสุขภาพเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ท่านได้เข้ามาใช้ชีวิตอยู่ในร่มกาสาวพัสตร์ การบวชเณรของท่านในครั้งแรกตอนอายุ 7 ขวบ เกิดขึ้นเนื่องจากการดาของท่านไปบนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไว้ให้หายจากการป่วย การบวชเป็นสามเณรในครั้งที่สองที่ทำให้ท่านมีโอกาสศึกษาและปฏิบัติธรรมสืบเนื่องตลอดมาจนถึงปัจจุบัน ก็มีสาเหตุมาจากการป่วยเป็นโรคท้องเสียของท่าน จนบิดาและพี่ชายคนที่สองเห็นพ้องต้องกันว่า จะให้ท่านลาออกจากโรงเรียนและมาบวชเณรแทน (เพ็ญอ้าง:41-42) ท่านเคยเล่าถึงเหตุการณ์นี้ไว้ว่า “โยมพ่อกับพี่ชาย ให้เหตุผลและบอกว่าบวชแล้วดีหลายอย่าง รวมทั้งเรื่องสุขภาพ อีกอย่างบวชแล้วยังได้เรียนหนังสือ อาตมาเป็นเด็กพุดง่าย ผู้ใหญ่พุดให้เหตุผลว่าดี เราก็เห็นว่าดีด้วย ก็เลยบวช” (เพ็ญอ้าง: 42)

ท่านเจ้าคุณฯ เคยบอกกับลูกศิษย์ว่า ท่านมีธรรมชาติเป็นคนเก็บตัว ไม่ชอบพิธีการทางสังคม แต่ในระยะหลังที่งานของท่านได้รับการเผยแผ่ออกไปกว้างขวางขึ้น ทำให้มีผู้ต้องการมากราบนมัสการหรือสอบถามปัญหาธรรมจากท่านมากขึ้น ด้วยความที่ท่านมีเมตตาสูง เมื่อมีแขกมาหาท่าน จะให้การต้อนรับอย่างดี ใครมีปัญหาอะไรมาถาม ท่านก็จะตอบอย่างละเอียดลออทุกแง่มุม บางครั้งท่านต้อนรับอยู่จนถึงห้าทุ่มสองยามก็มี แม้ติดต่อทางโทรศัพท์ท่านก็ปฏิสันถารด้วยอย่างสม่ำเสมอเหมือนกันหมด (พินดา อังจันทร์เพ็ญ, ม.ป.ป.:103; วรเดช อมรรวพพิพัฒน์, ม.ป.ป.: 75) จนระยะหลังได้สร้างปัญหาให้สุขภาพของท่านอย่างมาก ทำให้ท่านต้องคอยกรับแขก แต่กระนั้นเมื่อมีโอกาสท่านก็ยังพยายามพุดหรือเขียนชี้แจงเพื่อไม่ให้ญาติโยมเสียใจที่ไม่ได้พบท่าน รวมทั้งไม่ทุกข์หรือวิตกกังวลจนเกินไปในอาการอาพาธของท่าน เช่น

“โยมก็มีความปรารถนาดีจึงมักอวยชัยให้พรว่า ขอให้ท่านหายจากโรคนี้แล้วก็แข็งแรงตลอดไป อย่าได้เป็นโรคอะไรอีกเลย อันนี้อาตมาก็คงจะรับได้... แต่จะให้เป็นอย่างนั้นคงเป็นไปได้” (พระธรรมปิฎก, 2537: 8)

“ถ้าโยมได้ยินว่าอาตมาป่วยก็ทำใจสบายๆ บอกว่าเป็นธรรมดาของท่าน ถ้าโยมไปห่วงกังวลก็ไม่ได้ จะไม่สบายใจ แล้วก็ถ้าห่วงกังวลบ่อยๆ และถ้าป่วยบ่อยๆ นานเข้า โยมจะเกิดภาวะจิตอย่างหนึ่ง คือ เบื่อหน่ายว่า เอ! ป่วยแล้วป่วยอีก น่าเบื่อเหลือเกิน เพราะฉะนั้นต้องทำใจให้สบาย วางใจให้เป็นเรื่องธรรมดา เมื่อท่านป่วยโยมก็มีความปรารถนาดี รักษาไปตามเหตุตามผล แต่ไม่ต้องไปวิตกกังวล ถือเป็นเรื่องธรรมดา” (เพ็ญอ้าง: 9)

หรือดังในข้อความที่ท่านเขียน เล่าแจ้งเพื่อเข้าใจ (ลงวันที่ 13 เมษายน 2545 ในวันที่เก็บข้อมูล 10 กรกฎาคม 2545 ก็ยังติดประกาศอยู่) ติดไว้บริเวณศาลาที่วัดในตอนหนึ่งว่า

“เนื่องจากญาติโยมหลายท่านห่วงใยเกี่ยวกับอาการอาพาธของอาตมาภาพ จึงควรเล่าความเป็นไปให้ทราบโดยชัดเจน เพื่อจะได้เข้าใจและสบายใจ...

เนื่องจากมีความเป็นมาเป็นอย่างนี้ อาการอาพาธต่างๆ จึงเป็นเรื่องอย่างทีกล่าวแล้วว่า เป็นธรรมดา ไม่แปลกอะไร แต่เพราะเป็นอย่างนี้ จึงยังควรสงวนเวลาไว้ให้แก่งานด้านธรรมให้มากที่สุด และไม่อาจจะสนใจขวนขวายในเรื่องอื่นๆ แม้จะไม่ได้ออกมาพบปะ แต่ความจริงนั้นระลึกถึงและนึกอนุโมทนาอยู่เสมอว่าญาติโยมมากท่านมีน้ำใจศรัทธามอบอุปถัมภ์พระสงฆ์ ช่วยบำรุงวัดและพระศาสนาอย่างเข้มแข็งตลอดมายาวนานอย่างหนักแน่นมั่นคง”

ด้วยเหตุนี้ในระยะหลังจนถึงช่วงที่ผมเข้ามาเก็บข้อมูล ท่านจึงไม่ค่อยได้ออกมาพบญาติโยม ดังเช่นที่เคยปฏิบัติมา เว้นแต่ในโอกาสพิเศษ เช่นในวันวิสาขบูชาที่ผ่านมา (26 พฤษภาคม 2545) ท่านได้ออกมาพบปะและเทศน์สอนโดยใช้เวลาไม่มากนัก

ทำที่ที่มีต่อปัญหาสุขภาพ

แม้ว่าท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกจะอาพาธมาอย่างต่อเนื่อง แต่ดูเหมือนท่านไม่ได้มีท่าทีทุกข์ร้อนรำคาญกับความผิดปกติที่เกิดขึ้นกับร่างกายของท่าน ท่านได้เคยพูดถึงการเจ็บป่วยของท่านตอนหนึ่งว่า

“อาตมาารู้สึกและบอกตัวเองมาตั้งแต่เด็กว่า โรคภัยไข้เจ็บนั้นเกิดมาพร้อมอาตมา เป็นเพื่อนกันมา อาตมาไม่มองว่าเป็นศัตรู ตอนเด็กๆ จำได้ว่าบางครั้งกลับรู้สึกภูมิใจว่า เราป่วยแต่เราก็กู้ทำได้ ตอนประถมก็มีได้เลื่อนชั้นกลางปีการศึกษา ตอนหลัง การเจ็บป่วยกลับเป็นโอกาส เป็นเหตุให้มีเวลาเป็นของตัวเอง ได้เรียน ได้ทำงานเต็มที่ และเวลาป่วยก็มีคนมาช่วยเหลือ ให้ความเห็นใจ ก็ไม่เคยมองว่าเป็นสิ่งไม่ต้องการอะไร” (อาภา จันทรสกุล, 2538: 28-29)

ท่านเห็นว่าการเจ็บป่วยเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต และพยายามมองในแง่ดีว่า “เดี๋ยวนี้เป็นระยะเวลาที่ดีมากถ้าเทียบกับสมัยก่อน สมัยก่อนนี้เจ็บป่วยมากมาย ตอนที่เปื้อนหนูนี่ผอมเหลือเกินเวลานี้สมบูรณ์มากแล้ว สำหรับอาตมาภาพจึงไม่ถือเป็นเรื่องสำคัญ” (พระธรรมปิฎก, 2537: 9) นอกจากนี้ท่านยังใช้ประโยชน์ในขณะที่ป่วยทำงานบางอย่างด้วย ดังที่ท่านเล่าว่า “เมื่อป่วยก็ได้ประโยชน์บางอย่างถ้าไม่ป่วยก็ทำไม่สำเร็จ เมื่อป่วยก็ทำให้ได้งานบางอย่าง ที่นี้ไม่ป่วยก็ดี เพราะว่าประโยชน์บางอย่างเวลาป่วยแล้วทำไม่ได้ แต่งานบางอย่างเวลาป่วยเราทำได้ ถ้าไม่ป่วยทำไม่ได้” (เพ็งอึ้ง: 9)

นอกจากนี้ท่านยังใช้เรื่องการป่วยของท่านมาเป็นเครื่องมือในการสอนธรรมะให้กับญาติโยมไปด้วย โดยพยายามชี้ให้เห็นว่าความเจ็บป่วยเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต

“เรื่องนี้ต้องยอมรับ ในแง่หนึ่งมันก็เป็นธรรมดาของสังขาร ที่ว่าเราเกิดมาแล้วก็ต้องมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ซึ่งเป็นเรื่องหนึ่งของกตัตถรรพของชีวิต แต่ธรรมดาของชีวิตที่ว่ามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดานั้นไม่ใช่หมายความว่า ป่วยกันเรื่อยไป แต่หมายความว่าร่างกายของเรานี้เป็นสิ่งที่เกิดปัจจัยปรุงแต่ง และสิ่งที่มาประกอบกันเป็นร่างกายนั้นก็ไม่ใช่ของแข็งแรงทนทานอะไรนัก แม้แต่เหล็กก็ยังถูกสิ่งต่างๆ มากระทบกระทั่งบดบิ่นคั่นทำให้ผุกร่อนสึกหรอได้ ร่างกายของเรานี้ไม่ได้แข็งแรงขนาดเหล็กหรือไม้ด้วยซ้ำ เพราะฉะนั้นเมื่อมีปัจจัยต่างๆ เข้ามาเบียดเบียนมันก็ต้องมีการเจ็บไข้ได้ป่วยจนได้ การที่จะเป็นอยู่ดีก็อยู่ที่เราจะรักษาตัวรักษาสุขภาพอนามัยให้ดี แต่เราก็ต้องรู้ความจริงว่า ถึงอย่างไรก็เป็นธรรมชาติของมันว่า จะต้องเจอกับความเจ็บไข้ได้ป่วยไม่มากก็น้อย ถ้าเราโชคดีคือรักษาตัวดี เราก็มียโรคภัยไข้เจ็บน้อย หรือบางคนโครงสร้างร่างกายดี ก็เจ็บไข้หน่อย แต่สำหรับอาตมาภาพนี้เป็นธรรมดาข้างมาก คือบางคนเขามีธรรมดาข้างน้อยเขาก็เจ็บน้อย แต่อาตมาภาพมีธรรมดาข้างมาก ก็เจ็บมาก” (เพ็งอึ้ง: 8)

อย่างไรก็ตามท่านก็ไม่ได้ให้ปล่อยตัวไปตามเหตุปัจจัยเรื่อยๆ ท่านกล่าวว่า “แต่ทั้งนี้เราก็ต้องไม่ประมาท ไม่ใช่ว่าป่วยเป็นธรรมดาแล้วก็ไม่เอาใจใส่สุขภาพ เพราะว่าโรคบางอย่าง เรายังรักษาร่างกายดีมันก็ช่วยไม่ให้ไม่เจ็บหรือเป็นน้อย” (เพ็งอึ้ง: 10) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความละเอียดในการแสดงธรรมของท่าน โดยเตรียมป้องกันมิให้คนเข้าใจผิด นำไปตีความใช้ในทางที่ไม่เหมาะสม

แนวทางการดูแลอาการอาพาธ

เมื่อท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกเกิดอาพาธ ท่านจะใช้การรักษาสุขภาพโดยการแพทย์แผนปัจจุบันเป็นหลัก โดยมีโยมพี่ชายของท่าน (น.พ. เกษม อารยางกูร) ร่วมกับแพทย์ที่เคารพและศรัทธาในตัวท่านอีกจำนวนหนึ่งคอยให้คำแนะนำให้การรักษา รวมทั้งช่วยประสานงานติดต่อกับแพทย์ผู้เชี่ยวชาญท่านอื่นถ้าจำเป็น ท่านได้กล่าวถึงการได้รับการดูแลอาการป่วยของท่านในระหว่างปี 2536 ไว้ว่า

“ในรอบปีที่แล้วนี้ อาตมาเองก็มีเรื่องโรคภัยไข้เจ็บเข้ามาเบียดเบียนมาก เพราะฉะนั้น ก็จึงมีการอุปถัมภ์พิเศษ คือการอุปถัมภ์ในด้านการแพทย์และการรักษาพยาบาล และจึงมีการพึ่งพาคุณหมอมามาก สำหรับพรรษาที่แล้วนี้ก็ป่วยตลอดพรรษา ด้วยโรคสายเสียงอักเสบจนกระทั่งพูดไม่ได้ ต้องเขียนกระดานเป็นเวลาประมาณ 2 เดือน รวมป่วยทั้งหมดประมาณ 4 เดือนกว่า คุณหมอหลายท่านก็ช่วยให้การรักษาพยาบาลทั้งที่โรงพยาบาลศิริราช ทั้งที่วิชัยยุทธ ไปแะที่พระมงกุฎบ้าง” (พระธรรมปิฎก, 2537: 7)

เมื่อเกิดอาการอาพาธขึ้นท่านจะรักษาด้วยการแพทย์แผนปัจจุบัน โดยไปพบแพทย์ กินยา ไปโรงพยาบาลเป็นหลัก อย่างไรก็ตามท่านไม่ได้เชื่อคำแนะนำของแพทย์ไปเสียทั้งหมด หรือปล่อยให้

แพทย์เข้ามาดัดสินรักษาอาการอาหารของท่านแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ตรงข้ามท่านกลับถือเป็นโอกาสหาความรู้เกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บอาการอาหารที่เกิดขึ้นกับท่านไปด้วย เมื่อได้ข้อมูลส่วนหนึ่งจากแพทย์จากผลการตรวจร่างกาย ท่านจะนำมาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการทำความเข้าใจร่างกายและอาการอาหารของท่าน ท่านกล่าวว่า “อาตมาชอบศึกษา เวลาป่วยก็มีโอกาสได้ค้นสิ่งที่เกิดขึ้นกับตัวเอง เช่น เอา *medical encyclopaedia* มาเปิดดู เวลาป่วยเป็นอะไร ก็ค้นดูตำรา ก็ได้ความรู้มากมายจากการเจ็บป่วยของตัวเอง” (อาภา จันทรสกุล, 2538: 29)

ท่านจะเป็นคนที่มีความละเอียดอ่อนในการสังเกตอาการและความเปลี่ยนแปลงในร่างกายของท่านมาก ท่านมักเล่าให้แพทย์ฟังอย่างละเอียดด้วยภาษาของตนเอง เช่น ท่านเคยเขียนถึงอาการป่วยของท่านว่า “มีอาการปวดข้างในหน้าผากด้านซ้าย แต่ไม่ถึงกับสมองบิด อาการคงอยู่ประมาณ 1-2 ชั่วโมง” หรือ “พอถึงตอนค่ำเริ่มมีอาการสมองเพี้ยนและอ่อนเพลียมาก จนกระทั่งเวลา 23.00 น. จะลงนอนได้ เกิดอาการสมองด้าน ไม่สบายในศีรษะมาก, ไม่มีความง่วง, ไม่มีความเพลียเลย จึงไม่ได้หลับตลอดคืน” (เอกสารตีพิมพ์ของทางวัด เรื่อง “อาการสำคัญที่น่าสังเกต ของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต.) ที่เข้าตรวจ ณ โรงพยาบาลศิริราช วันที่ 10-13 ธันวาคม 2544”) ท่านจะซักถามข้อมูลจากแพทย์อย่างละเอียด บางครั้งท่านจะสอบถามความเชื่อมโยงของอาการความคิดปกติที่ท่านรู้สึกว่าจะเกิดขึ้นในบริเวณต่างๆ ว่าสัมพันธ์กันหรือไม่อย่างไร จนแพทย์ไม่รู้ว่าจะตอบอย่างไร

ท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ เล่าให้ฟังด้วยว่า บางครั้งความรู้สึกของท่านกับผลการตรวจก็ขัดแย้งกัน “บางครั้งท่านบอกว่าตัวท่านรู้สึกสบายดี แต่ตัวหมอกลับรู้สึกไม่สบายใจเพราะผลการตรวจรู้สึกไม่ค่อยปกติเช่นหัวใจเต้นเร็วเกินประมาณ 100 หรือ 110 ครั้ง แต่พอหัวใจเต้น 80 ท่านรู้สึกไม่ค่อยสบาย เพลีย หมอกลับสบายใจเพราะหัวใจเต้นอยู่ในเกณฑ์ปกติ” แพทย์ที่คอยดูแลสุขภาพของท่านอย่างใกล้ชิดคนหนึ่ง เล่าให้ผมฟังว่าบางครั้ง ท่านจะให้แพทย์ช่วยตรวจหาสิ่งที่ท่านรู้สึกถึงความผิดปกติจากที่ท่านรู้สึก แต่เป็นสิ่งที่ยังไม่มีเครื่องมือที่ตรวจได้หรือตรวจไม่พบ ทำให้แพทย์บางท่านที่ไม่คุ้นเคยอาจมองท่านว่าเป็นคนไข้ที่ค่อนข้างวิตกกังวล หรือหุ้มนัยกับอาการป่วยจนเกินไปก็มี

ท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์เล่าวิธีการดูแลสุขภาพของท่านเจ้าคุณฯ ให้ผมฟังเพิ่มเติมว่า “ท่านเจ้าคุณฯ ท่านพยายามค้นหาสมุฏฐานของโรคว่ามันมีต้นตอจากอะไรแน่ การที่จะไปตรวจไปเช็คอะไร เพื่อให้เกิดความรู้ที่ท่านเอาด้วย ยินดีที่จะไปตรวจไปเช็คที่จะให้เกิดความชัดเจนขึ้นมา” ท่านจะยินดีให้แพทย์เจาะเลือด และตรวจร่างกายอย่างละเอียดเต็มที่ โดยท่านเองต้องการทราบเช่นกันว่าสภาพร่างกายของท่านเป็นอย่างไร อย่างไรก็ตามท่านไม่ได้เชื่อถือผลการตรวจทางห้องปฏิบัติการอย่างวางใจ บางกรณีที่ท่านพบว่าผลไม่น่าจะเป็นอย่างนั้น ท่านยินดีที่จะให้ตรวจซ้ำจนกว่าจะแน่ใจ

ดังเช่นที่ปรากฏในเอกสารของวัด เรื่อง “โรคแทรกที่ทราบแน่” ลงวันที่ 23 เมษายน 2545 ความตอนหนึ่งว่า “โรคที่ ๑ (ไทฟอยด์) แพทย์ทราบจากการตรวจเลือด ตอนแรกยังไม่อยากเชื่อ จึง

ให้ตรวจพิสูจน์ถึง 3 ครั้ง เป็นอันแน่นอน” อย่างไรก็ตาม กรณีป่วยครั้งนี้หลังจากฉันยาไประยะหนึ่ง แพทย์ที่ให้การดูแลท่านเป็นประจำท่านหนึ่ง ทักท้วงอีกว่าไม่น่าจะใช้ไทฟอยด์ จะขอเจาะเลือดท่านอีกไปตรวจซ้ำที่โรงเรียนแพทย์ ท่านก็ยินดี แต่ก็ได้ถามว่าถ้าผลตรงกันข้ามคือไม่พบเชื้อไทฟอยด์ ก็เป็นผลของการตรวจเพียงหนึ่งครั้ง สุดท้ายท่านยินดีให้เจาะเลือดเป็น 4 เท่า แบ่งส่งให้ห้องปฏิบัติการในโรงพยาบาลเดิมตรวจ 1 ตัวอย่าง อีก 2 ตัวอย่าง ส่งไปให้ห้องปฏิบัติการของโรงพยาบาลมหาวิทยาลัย 2 แห่งตรวจ ส่วนอีก 1 ตัวอย่าง ส่งไปให้ห้องปฏิบัติการของเอกชนตรวจ ผลการตรวจจากห้องปฏิบัติการในโรงพยาบาลเดิมก็ยังพบว่าพบเชื้อไทฟอยด์ ส่วนอีก 3 ห้องปฏิบัติการไม่พบเชื้อนี้ แสดงให้เห็นว่าท่านเองไม่ได้เชื่อถือหรือยอมรับง่ายๆ ว่าผลการตรวจทางห้องปฏิบัติการหรือตรวจด้วยเครื่องมือทางการแพทย์เป็นข้อมูลที่ต้องการ จะต้องมีการยืนยันกันหลายครั้งท่านจึงจะยอมรับ ท่านได้เขียนหมายเหตุชี้ให้เห็นข้อดีของการได้ตรวจร่างกายอย่างละเอียดไว้ใน “โรคแทรกที่ทราบแน่” ไว้ค่อนข้างน่าสนใจว่า

“หมายเหตุ: เรื่องนี้นับว่าเป็นข่าวดีเพราะ

๑) การรู้ย่อมเป็นการคืออยู่ในตัว ทำให้หมดความยุ่งยากมากมายที่เกิดจากความไม่รู้หรือยังไม่รู้

๒) ทำให้การบำบัดจำกัลดขอบเขตลงมา และได้ผลดีขึ้น

๓) ช่วยคุ้มครองบุคคลอื่น เพราะคนที่ร่างกายดี ไม่ค่อยมีโรค อาจจะตกอยู่ในความประมาท เมื่อขาดภูมิคุ้มกันท่าน จะได้ช่วยกันเขาไว้ ไม่ให้รับเชื้อเหล่านี้ไป เพราะคนที่ไม่มีภูมิคุ้มกัน อาจมีอาการร้ายแรง ถึงกับช่วยได้ไม่ทัน

๔) เป็นโรคเหล่านี้ ก็น่าจะดีกว่าบางโรคอื่น เช่น มะเร็ง”

หลังจากรู้สาเหตุแน่ชัดระดับหนึ่งแล้วท่านก็จะสรุปสถานะทางสุขภาพของท่านเอง เช่น ในเอกสารติดประกาศที่วัดเรื่อง “เล่าแจ้งเพื่อเข้าใจ” ท่านสรุปว่า “ถึงเวลานี้ น่าจะสรุปได้แล้วว่า อาการติดขัดด้านระบบหายใจ ก็ดี ปัญหาชีพจร-ความดันโลหิตแปรปรวน ก็ดี เลือดเลี้ยงสมองไม่พอ ก็ดี เกิดจากสมุฏฐานเดียวกัน คือ ปัญหาปอดทำงานได้ไม่พอ”

ในส่วนของการบำบัดรักษาท่านเจ้าคุณฯ ก็มีส่วนอย่างมากในการตัดสินใจเลือกวิธีการที่จะใช้รักษาอาการของท่าน และมักหาความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับวิธีการรักษาที่ท่านได้รับด้วย พระครูปลัดปิฎกวัฒน์ เล่าให้ผมฟังว่า

“บางทีแม้กระทั่งเรื่องยาที่หมอถวายให้ท่านฉัน เมื่อได้รับยามาท่านก็เช็กดูยา ท่านจะมีพจนานุกรมศัพท์ทางการแพทย์ตรวจสอบดูว่ายานี้มีส่วนผสมอะไรบ้าง มีอะไรที่จะเป็นผลเสียต่อสุขภาพร่างกาย เคยมีหมอพูดว่าเวลาถวายยาท่านไปไม่ช้าไม่นานท่านมีความรู้เรื่องยาด่วนนั้นมากกว่าหมอเสียอีก จะไม่ได้ฉันยานั้นตามคำแนะนำของหมอแต่เพียงอย่างเดียวท่านต้องมาตรวจสอบมาดูให้แน่ใจ ให้มั่นใจแล้วจึงจะช้ายาตัวนั้น”

ในการรักษา อาจารย์แพทย์ที่คอยดูแลสุขภาพของท่านเล่าว่าในบางครั้งท่านก็จะปฏิเสธกับแพทย์อย่างนุ่มนวลที่จะขอยังไม่ใช้ยา ท่านบอกว่าท่านขอสังเกตอาการของท่านอีกระยะหนึ่งว่าเป็นอย่างไร ถ้าไม่ดีขึ้นจึงค่อยใช้ยา อาจารย์บอกว่า “บางครั้งท่านเพียงแค่อยากรู้ท่านนั้นว่ามีความผิดปกติอะไรเกิดขึ้นบ้าง แต่ไม่ได้ต้องการรักษา” เมื่อท่านทราบสาเหตุ หรือค้นต่อการป่วยชัดเจนแล้ว วางใจแล้ว ท่านก็พยายามแก้ไขไปตามอาการของสิ่งที่ปรากฏ ที่เป็นไป อะไรที่พอทนต์ท่านก็ทนเดี๋ยวก็น่าจะไปเอง ท่านไม่ยอมฉันทายอะไรนานๆ เป็นประจำ พออาการดีขึ้นท่านก็มักจะหยุดยา ท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์เล่าเกี่ยวกับเรื่องนี้เพิ่มเติมว่า

“อาการบางอย่าง เช่นเมื่อท่านปวดที่หูมาก หมอก็อยากที่จะให้ฉีดยาระงับปวด ท่านก็รู้ว่ามันมีทั้งคุณและโทษ บางทีท่านก็จะลองดูไม่ยอมฉันทาย เพื่อที่ท่านจะได้ดูซิว่าความปวดนั้นก็เคลื่อน หรือลดลงไปอย่างไร พยายามจะไม่ใช้ยา บางทีปวดมากๆ ท่านมุ่งทำงาน เมื่อทำงานไปท่านว่าบางทีอาการปวดก็ไม่ได้มารบกวนเลย ใจก็จะจ่ออยู่กับงานที่ทำ เวลาผ่านไปอาการปวดก็ลดลงไป”

วิธีการรักษาที่ดูจะผิดจากธรรมชาติมากเกินไป แม้จะเป็นเทคนิคทางการแพทย์แผนปัจจุบัน ถ้าไม่จำเป็นจริงๆ ท่านก็จะปฏิเสธ แพทย์ที่ดูแลท่านยกตัวอย่างเรื่องนี้ให้ผมฟังว่า เนื่องจากท่านเคยมีปัญหาเรื่องปวดและสายเสียง พูดมากๆ จะทำให้เหนื่อยและมีอาการไม่สบายตามมา เคยมีแพทย์ด้านกายภาพบำบัดเสนอว่า ท่านน่าจะลองฝึกใช้กล้ามเนื้อท้องช่วยในการพูด แต่ท่านก็ปฏิเสธท่านว่ามันผิดจากธรรมชาติเกินไป

วิธีการผ่าตัดก็เช่นกัน ถ้าไม่จำเป็นจริงๆ ท่านก็จะไม่ทำ ท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์เล่าว่า

“ณ จุดนี้ ท่านบอกว่าท่านจะไม่ยินยอมตกลงให้ผ่าตัดโดยที่ไม่จำเป็นจริงๆ ท่านเคยเล่าว่าท่านเคยเห็นผลมาแล้วว่าผ่าตัดแต่ละครั้งนี่ มีผลเสีย มีผลข้างเคียง เป็นต้นว่า เมื่อท่านผ่าตัดกระดูกมาศตอยด์ที่หู 2 ครั้ง ท่านบอกว่าการผ่าตัดได้เหมือนตัดขาดเส้นประสาทบางส่วนไป ปัจจุบันทำให้ใบหน้าด้านซ้ายนี้มีปัญหา เวลาพูดหรือแสดงธรรม จะมีน้ำลายมาฟูพอดอยู่ริมมุมปากโดยที่ท่านเองก็รู้สึกตัว ทำให้ท่านปากเบี้ยวไปเล็กน้อยไม่สมดุล บางครั้งก็ขาไปบ้าง ทำให้เห็นว่าผลการผ่าตัดที่ทำมาบางทีไม่สมบูรณ์ในตัว แก้ไขจุดหนึ่งทำให้ไปสู่ผลกระทบอีกจุดหนึ่งได้”

ท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์เสริมด้วยว่า ท่านจะปฏิเสธหมอน้อยที่สุดเพื่อไม่ให้หมอรู้สึกเสียใจ หรือไม่สบายใจ เช่น ในระยะหลังนี้หมอหลายท่านอยากนิมนต์ท่านให้เข้าพักรักษาตัวในโรงพยาบาล แต่ท่านก็พยายามปฏิเสธหมอดด้วยความสุภาพว่าไม่ค่อยสะดวก อยากขอโอกาสอยู่ที่วัดพักที่วัด ส่วนท่านเองก็พยายามรักษาเยียวตัวของท่านให้เป็นไปตามธรรมชาติ โดยที่พึ่งพาหมอนเท่าที่จำเป็นจริงๆ ส่วนเรื่องใดที่ท่านชัดเจนแล้ว ท่านก็จะวางใจพยายามแก้ไข พยายามทำให้จุดนั้นดี

ขึ้นมาโดยธรรมชาติ ให้พอเหมาะพอดี แต่บางครั้งก็ทำให้แพทย์ที่ดูแลท่านรู้สึกเป็นห่วงเพราะท่านมักทุ่มเททำงานเผยแพร่ธรรมะหนักจนแทบไม่มีเวลาพักผ่อน ดังที่อาจารย์ประเวศ วะสี กล่าวถึงท่านเจ้าคุณฯ ว่า “ท่านเจ้าคุณนี้ท่านทำงานหนักมาก มากเกินไปในความเห็นของผม แล้วเวลาท่านโหมทำงานใหญ่ๆ อะไรแบบนี้ ท่านจะป่วย ผมเองเคยถวายการรักษาท่าน ไม่อยากเห็นท่านทำงานให้หนักมากอย่างนั้น” (ประเวศ วะสี, 2538: 85)

สำหรับวิธีการรักษาแบบทางเลือกอื่นๆ ท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์เล่าให้ผมฟังว่า ท่านเจ้าคุณฯ จะเลือกใช้เพียงบางวิธีที่ท่านศึกษาพิจารณาข้อมูลแล้วเห็นว่าจะเป็นประโยชน์และเหมาะสมกับท่าน เช่น

“การใช้สมุนไพร ตัวที่มีข้อมูลชัดเจนอย่างฟ้าทะลายโจร ขมิ้นชัน ท่านก็ใช้เป็นระยะๆ เมื่อมีความจำเป็น อาหารเสริมบางตัวท่านก็ใช้ น้ำลูกยอท่านก็เคยฉีดยาแต่ก็ไม่ได้ฉีดยาประจำ หยอดแล้วก็เลิกไม่ฉีดยาอีก พอได้ฉลองศรัทธาโยม เมื่อมีโอกาสบอกเลิกได้ท่านก็บอกเลิกไป ท่านพยายามทำตัวให้เป็นอิสระไม่ต้องไปพึ่งพาอะไรทั้งสิ้น แม้กระทั่งน้ำชาท่านก็ไม่ฉีดยา ท่านฉีดยาน้ำเปล่า อะไรที่จะนำไปสู่การยุ่งยากท่านจะไม่เอาเลย ยิ่งรู้ว่าเป็นสิ่งที่มียารักษาแล้ว กลับเกรงใจผู้นำมาถวายด้วยมันราคาแพงเกิน ถ้ากินได้ก็กินไป”

การรักษาแบบดุลยภาพบำบัดท่านก็เคยทำอยู่บ้างเหมือนกัน คือหมอเองก็ปรารถนาไม่อยากให้ท่านหาย มีการใช้หลักการทางการแพทย์มาอธิบายดูน่าเชื่อถือ แต่ต้องรักษาเป็นระบบๆ ไป ซึ่งต้องทำต่อเนื่องเป็นปีๆ ท่านเห็นแล้วก็ไม่สามารถฉลองศรัทธาหมอได้ตลอดไป เพราะว่าเป็นช่วงระยะเวลาที่ยาวนาน ท่านเสียเวลา เวลา ก็เลยฉลองศรัทธาเพียงไม่กี่ครั้งก็เลิกไป แม้ว่าหมอจะส่งคณะหมอมาคูแลตรวจรักษาที่วัดท่านเองก็ไม่เอา ท่านเกรงใจหมอด้วย และท่านก็ตั้งใจดูแลสุขภาพด้วยตัวของท่านเองด้วย ส่วนการดูแลโดยวิธีการแบบทางเลือกอื่นๆ ท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์เล่าว่า

“การนวดนี้ท่านจะพยายามหลีกเลี่ยงที่สุดเพราะว่าท่านไม่ถนัดที่จะให้ใครมาบีบมานวดอะไร แต่ก็บางครั้งก็ยังมีญาติโยมที่มีความปรารถนาดีก็พาคนนวดมา โดยที่ท่านเองก็ถูกจูโจมมา บางทีด้วยความเกรงใจญาติโยมก็ปล่อยให้เขานวดบ้าง แต่พอครั้งต่อไปท่านก็จะพยายามปฏิเสธไปเลย... บางครั้งมานวดแล้วท่านบอกว่าทุบศีรษะ เพื่อที่จะให้เส้นเลือดหรืออาการที่เป็นอยู่ในศีรษะโปร่งโล่งดีขึ้น แต่ท่านบอกว่ายิงเข้าไปยิ่งซ้ำ ดังนั้นการนวดท่านจะไม่ให้นวดเลย”

เนื่องจากท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกเป็นพระผู้ใหญ่ที่มีชื่อเสียงได้กับการยอมรับสูงในสังคม เมื่อมีข่าวออกไปว่าท่านอาพาธจึงมักมีผู้เสนอตัวหรือเสนอวิธีการแก้ไขปัญหามาให้ท่านมาก

มาย ท่านพระครูปลัดฯ เล่าว่าถ้าเป็นไปได้ท่านก็จะตอบปฏิเสธอย่างนุ่มนวลไม่ให้ผู้ที่ปรารถนาดี ตั้งใจจะช่วยเหลือรู้สึกเสียใจ

“อาหารเสริมสุขภาพต่างๆ ญาติโยมรู้จักสรรหามาถวายเยอะมาก ท่านมักจะให้โยมรับ กลับคืนไป ท่านจะไม่ยอมรับไว้ ถ้ารับไว้ก็คงมากมายเหลือเกิน ไม่รู้ว่าจะไปทดลองยา ไหน อะไร อย่างไร มากเกินที่จะทดลองศรัทธาได้ครบหมดทุกอย่าง... เพราะท่านรู้ว่าเป็น ของที่มีราคา ถึงรับมาก็ไม่มีโอกาสได้นั้น บางครั้งมีพระรับไว้แทนท่าน ท่านก็สั่งกำชับ พระไว้ว่า วันหลังถ้าโยมมาอีกก็ให้โยมรับกลับไป ด้วยว่ามีมากเกินไปกว่าที่จะฉันหมด ท่านทราบดีว่าเป็นความหวังดีของโยม”

ส่วนวิธีการรักษาโรคที่ระบุอยู่ในพระไตรปิฎกที่ถือปฏิบัติอยู่ในครั้งพุทธกาล ดังที่กล่าวถึง ในบทที่ 6 รวมทั้งมีระบุไว้เป็นข้อพึงปฏิบัติ 1 ใน 4 ข้อ ของพระภิกษุที่เรียกว่า นิสสัย 4 ใน อนุศาสน์ 8 ที่พระอุปัชฌาย์หรือพระกรรมวาจาจารย์จะบอกแก่ภิกษุใหม่ให้ถือปฏิบัติ ที่ว่าให้ “ฉันยาด้วย น้ำมูตรเน่า” นั้น ท่านไม่ได้นำมาปฏิบัติ พระครูปลัดปิฎกวัฒน์ กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

“เคยมีหมอหรือผู้ที่มีประสบการณ์มาเล่าให้ท่านฟังเรื่องการคั้นน้ำปัสสาวะบ้าง หรือ อะไรต่ออะไรบ้าง เมื่อไม่นานก็มีพระมายืนยันว่าท่านก็ใช้เองอยู่เป็นประจำ เคยมีคนนำ หนังสือวิจัยที่ยืนยันว่าคั้นน้ำปัสสาวะรักษาโรคได้มาถวาย ท่านก็เคยได้รับมาเยอะ โยมก็ มาถามว่าตอนนี้ท่านเจ้าคุณอาจารย์ เริ่มหรือยัง ท่านก็ตอบว่ายัง ยังไม่ได้เริ่ม ท่านเอง พิจารณาแล้วท่านก็ไม่ได้ใช้ในจุดนี้ เพียงแต่รับทราบ ฟัง แต่ไม่ได้จริงจังปฏิบัติ”

ส่วนสาเหตุของการเจ็บป่วยที่อาจมองไปได้ว่าเป็นเรื่องของกรรมที่ทำมาแต่อดีต ที่อาจเคย ไปถึงเรื่องอดีตชาติ (เช่นใน ม.อ. 14/582, 584) ทั้งในงานเขียนของท่านเอง กับการที่ผมได้พูดคุยกับ พระครูปลัดปิฎกวัฒน์ และอาจารย์แพทย์ที่ดูแลท่าน พบว่าเป็นไปในทางเดียวกันคือ ท่านเจ้าคุณพระ ธรรมปิฎกไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องนี้เลย ท่านยอมรับว่า “โรคภัยไข้เจ็บเกิดมาพร้อมอาตมา เป็น เพื่อนกันมา” (อาภา จันทรสกุล, 2538: 28) แต่ไม่ได้สนใจโทษว่าเป็นเพราะกรรมเก่าที่ท่านทำมาแต่ อดีต ท่านจึงพยายามดูแลสุขภาพตัวเองให้ดีที่สุดเท่าที่ทำได้ขณะนี้ เป็นการสร้างกรรมดีขึ้นใน ปัจจุบันที่เรากำหนดได้เป็นหลัก ท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ บอกว่า

“ท่านไม่ได้ไปเน้นย้ำเรื่องของกรรมในอดีตนัก ไม่ได้พูดถึง ท่านเองท่านก็ยอมรับสภาพ ที่เป็นอยู่ ท่านสนใจกรรมที่สร้างขึ้นในปัจจุบัน เช่นการนั่งทำงานนานๆ ก็ทำให้เจ็บป่วย ขึ้นได้ ต้องพยายามปรับเปลี่ยน หมอแนะนำถ้าเห็นว่ามีประโยชน์ก็ปรับเปลี่ยนแก้ไขไป ตามนั้น ถ้าคนเราแม้แต่โทษเรื่องกรรมเก่า ก็ไม่เป็นอันทำอะไร อาจทำให้เป็นลัทธิที่เข้า ใจพุทธศาสนาผิดไปก็ได้ แต่ก็ยอมรับว่าท่านเป็นคนขี้โรคมาแต่เล็ก แต่ก็ไม่ได้โทษว่า เป็นอดีตกรรม อดีตชาติ อะไรทั้งสิ้น ท่านเน้นกรรมในปัจจุบันมากกว่า”

นอกจากท่านเจ้าคุณฯ จะไม่มัวไปโทษกรรมในอดีตแล้ว ท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ ยังบอกด้วยว่า ท่านยังไม่ได้รู้สึกวิตกกังวลไปกับการเจ็บป่วย ท่านจะไม่ทุกข์ระทม หรือว่าเสียใจ หรือว่าหดหู่ต่อแต่จากการป่วยอะไร ท่านยังคงทำตัวสบายๆ “ท่านเป็นคนที่เข้มแข็ง อดทน ไม่ไว้วางใจจนทำให้ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดไม่สบายใจ หรือเครียดจากการได้ยินได้ฟังเกี่ยวกับอาการของท่านไปด้วย ถ้าไม่ถามท่านก็ไม่พูด นอกจากถาม ท่านก็พูดตามความเป็นจริง” ท่านนำหลักธรรมะที่สอนเรื่องการปฏิบัติตัวเมื่อป่วย ที่ว่า “...เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตของเราจักไม่กระสับกระส่าย...” (ส.ข. 17/1) หรือที่ท่านเจ้าคุณฯ ยกขึ้นมาพูดบ่อยๆ ว่า “ถึงกายจะป่วย แต่ใจไม่ป่วย” นั้น สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงโดยท่านแสดงให้เห็นด้วยตัวเอง สิ่งที่เห็นได้ชัดว่าใจของท่านไม่ได้ป่วยไปด้วยคือ ท่านสามารถใช้ช่วงเวลาที่ป่วยหรือพักฟื้นจากการป่วยนั้นทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อท่านถูกปิดตาท่านก็ใช้การพูดกับการฟัง พูดไม่ได้ท่านก็ใช้การเขียนการอ่าน แสดงว่าการป่วยไม่ได้มีผลต่อจิตใจของท่านเลย ทำให้ท่านสามารถมีสมาธิทำงานของท่านได้อย่างปกติ ท่านเคยกล่าวไว้ว่า

“ป่วยก็ดี ไม่ป่วยก็ดี แล้วเป็นอย่างนี้จริงๆ คือเมื่อป่วยก็ได้ประโยชน์ งานบางอย่างไม่ป่วยก็ทำไม่สำเร็จ เมื่อป่วยก็ทำให้ได้งานบางอย่าง ที่นี้ไม่ป่วยก็ดี เพราะว่าประโยชน์บางอย่างเวลาป่วยแล้วทำไม่ได้ แต่งานบางอย่างเวลาป่วยเราทำได้ ถ้าไม่ป่วยทำไม่ได้” (พระธรรมปิฎก, 2537: 9)

นอกจากนี้ท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ ได้เล่าให้ฟังเพิ่มเติมด้วยว่า ท่านเจ้าคุณฯ ท่านเอาความป่วยเข้ามาเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้ท่านใช้เวลาให้เป็นประโยชน์จริงๆ ด้วย ท่านเล่าว่า

“ท่านเคยบอกว่าเพราะการป่วยไข้ที่มาเบียดเบียน ทำให้เวลาที่จะสร้างสรรค์อะไรมีจำกัดเหลือเกิน เพราะฉะนั้นท่านเองไม่อยากจะใช้เวลาให้เสียไปกับอะไรที่ไม่จำเป็น แม้แต่การดูแลสุขภาพเองหรือการเยียวยารักษา การดูแลหรือการไปเข้าโรงพยาบาล ท่านบอกว่าเป็นเรื่องที่ท่านเองไม่สะดวกใจที่จะรับนิมนต์หมอทำไร่นัก อยากจะเอาเวลามาทำงาน แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ไม่ใช่ว่าท่านละเลยการดูแลรักษา ท่านก็ดูแลเป็นไปตามสมุฏฐานของโรคที่เป็นอยู่ คอยระวังตัว คอยป้องกันไม่ให้มีอะไรมาซ้ำเติม อย่างเช่นรู้ว่าเทศน์นานๆ แล้วจะไม่สบายมาก ระยะหลังท่านก็พยายามที่จะไม่รับกิจนิมนต์ที่จะไปบรรยาย ไปแสดงธรรมที่ภายนอกวัด หรือเป็นการบรรยายที่ยาวหลายชั่วโมง ในขณะที่เดียวกันเมื่อท่านงดงานบรรยาย ท่านก็จะมาทำงานเขียน การตรวจ การสร้างสร้อยงานทางวิชาการขึ้นมาเรื่อยๆ ไม่หยุดเหมือนกับทำงานแข่งกับเวลาด้วย”

ในส่วนของการดูแลการอาพาธของตัวท่าน ท่านเห็นว่าตัวผู้ปวยนั้นต้องดูแลสุขภาพร่างกายของตนเอง ต้องมีความชัดเจนในอาการเจ็บป่วยของตัวเองด้วย ซึ่งต้องสนใจหาความรู้เรื่องการเจ็บป่วยของตัวเองด้วย หมอจะเข้ามาเป็นส่วนประกอบหนึ่งที่จะมาทำให้ร่างกายฟื้นเร็วขึ้น ดีขึ้น และ

เป็นองค์ประกอบที่จะนำมาพิจารณาตัดสินใจ แต่ผู้ป่วยเองควรมีท่าทีชัดเจนว่าจะปฏิบัติต่อความเป็นไปของร่างกายอย่างไร แต่จิตใจต้องรักษาให้ดีอยู่เสมอ

สิ่งเหล่านี้ท่านได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนด้วยตัวของท่านเอง เป็นการย้ำว่าส่วนที่ท่านเทศน์ว่า “ในยามเจ็บไข้ได้ป่วยนี้กายเป็นหน้าที่ของแพทย์ แพทย์รักษาไป เราก็ปล่อยให้แพทย์ทำหน้าที่รักษากาย แต่ใจนั้นเป็นของเราเอง เราจะต้องรักษาใจของตนเอง” (พระธรรมปิฎก, 2544: 6) ท่านแสดงเป็นกรณีเฉพาะกับผู้ที่ป่วยรายหนึ่งเท่านั้น ซึ่งการเจ็บป่วยของแต่ละคนก็ยังมีรายละเอียดที่แตกต่างกัน ที่ต้องนำมาพิจารณาประกอบกับปัจจัยอื่นๆ แต่เรื่องจิตใจเป็นสิ่งที่ทอดทิ้งไม่ได้ในทัศนะของพุทธศาสนา

แนวทางการดูแลสุขภาพทั่วไป

ส่วนในเรื่องการดูแลสุขภาพอื่นๆ โดยทั่วไปท่านก็พยายามทำอย่างเต็มที่เท่าที่จะทำได้ และไม่วุ่นวายหรือสร้างภาระจนมากเกินไป เรื่องอาหารที่ฉันท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์บอกว่าปกติ โยมน้องสาวของท่านซึ่งมีศรัทธาและมีเวลา ได้มาช่วยจัดเตรียมให้

“โยมก็จัดเหมือนทั่วๆ ไป ไม่ได้มีหลักสูตรวางแผนด้านอาหารอะไรเป็นพิเศษ ไม่ได้เป็นนักโภชนาการอะไร ญาติโยมทั่วไปก็มาทำบุญ มาจัดถวายอยากให้ท่านได้ฉัน... ก็พยายามไม่ให้มีเนื้อสัตว์มากนัก แต่ก็ให้เกี่ยวข้องกับสุขภาพของท่าน แต่ท่านก็เป็นคนฉันน้อย บางทีโยมก็จัดไปถวายมาก ท่านก็พยายามปรามโยมไม่ต้องจัดไปมาก ครั้งละสองสามอย่างก็พอ ท่านพยายามดูน้ำหนักที่จะไม่ให้เพิ่มขึ้นมาด้วย... จัดไปตามอาหารที่จะมีเป็นอาหารบิณฑบาตบ้าง ให้ท่านได้ฉันส่วนที่เป็นประโยชน์ต่อร่างกาย”

ส่วนการออกกำลังกายท่านก็พยายามทำอยู่เป็นประจำสม่ำเสมอ ท่านพระครูปลัดปิฎกวัฒน์บอกว่า ช่วงเย็นๆ วันไหนที่ไม่มีฝนตกท่านก็ออกมาเดิน เพื่อจะให้ได้ออกกำลังกายให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ถ้าเจ็บป่วยอาพาธเล็กๆ น้อยๆ ท่านก็จะดูแลตัวท่านเอง ถ้าต้องเสียบางทีก็โทรไปหาโยมพี่ชายท่าน แล้วก็จะส่งยามาให้ท่าน โยมพี่ชายท่านจะโทรมาหาบ่อยๆ การหิยาบิณฑบาตประจำบ้านฉัน ท่านก็จะใช้บ้าง เล็กๆ น้อยๆ

พระธรรมปิฎกกับกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาด้านสุขภาพ

ความชัดเจนต่อกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกนอกจากจะปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมในหนังสือพุทธธรรมของท่านแล้ว จากการศึกษาวิถีชีวิตของท่านครั้งนี้ผมพบว่า กระบวนการทัศน์พุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์นั้น ยังสามารถนำมาใช้ได้ดีแม้ในสังคมโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้ใช้ความชัดเจนในหลักธรรม (กระบวนการทัศน์พุทธศาสนา) ที่ท่านมีอยู่มาใช้วิเคราะห์ศาสตร์ต่างๆ ทำให้เห็นถึงจุดดีและข้อจำกัดของศาสตร์นั้นๆ ได้อย่างชัด เช่น

ท่านได้นำหลักหรือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติในพุทธศาสนามาใช้ให้เห็นถึงข้อจำกัดที่มีอยู่ในวงการนิติศาสตร์ (พระธรรมปิฎก, 2543-ง: 21-42) นำหลักการดำเนินชีวิตสายกลางของพุทธศาสนาหรือมัชฌิมาปฏิปทาวิพากษ์หลักเศรษฐศาสตร์ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน (พระธรรมปิฎก, 2542-ค) หรือเสนอให้มาสนใจเรื่องของจิตใจและจิตภาวนาแทนที่จะเป็นจิตวิทยาแบบตะวันตก (พระเทพเวที, 2536) และในเรื่องอื่นๆ รวมทั้งเรื่องสุขภาพที่กล่าวถึงในที่นี้ ซึ่งทั้งหมดจะเห็นได้ว่าท่านใช้กระบวนการทศน์พุทธศาสนาเป็นกรอบในการชี้ให้เห็นข้อจำกัดที่มีอยู่ในกระบวนการทศน์แบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นพื้นฐานของศาสตร์ต่างๆ ในปัจจุบัน

ในส่วนของการใช้ชีวิต จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่ากระบวนการทศน์พุทธศาสนาถือกรอบในการดำเนินชีวิตของท่าน ท่านมองความเป็นไปของโลกและชีวิตตามแนวทางของพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏให้เห็นในวิถีชีวิตที่ปกติเรียบง่ายของท่าน ไม่ติดอยู่ในความสะดวกสบายทางวัตถุ เกียรติยศชื่อเสียง ซึ่งต่างไปจากแนวทางการดำเนินชีวิตในสังคมบริโภคที่ให้ความสำคัญต่อวัตถุและเทคโนโลยี ท่านยังมีจริยวัตรที่สำรวมระวัง เคร่งครัดต่อพระวินัย และมีเป้าหมายของชีวิตอยู่เพื่อพระศาสนาทำงานเผยแผ่หลักธรรมในรูปแบบที่ท่านถนัดมาอย่างต่อเนื่อง ที่แสดงถึงความเชื่อมั่นในการนำหลักธรรมของพุทธศาสนามาใช้ในชีวิต

ในด้านสุขภาพ แม้ท่านจะมีปัญหาสุขภาพมาโดยตลอดตั้งแต่เด็ก แต่ท่านก็มองเรื่องสุขภาพในแบบพุทธที่ต่างจากความเข้าใจของคนยุคปัจจุบันมาก แม้ดูภายนอกอาจพบว่าท่านดูแลสุขภาพและรักษาโรคไม่ต่างจากคนทั่วไปนัก ท่านยังไปโรงพยาบาล พบแพทย์ ใช้จ่ายเป็นหลัก แต่จากการศึกษาพบว่าท่านมีท่าทีต่อโรคและการรักษาที่ต่างจากคนทั่วไปมาก การที่ท่านตระหนักรู้ในความเป็นธรรมชาติของความเจ็บป่วยทำให้ท่านสามารถรักษาจิตใจให้สงบ ไม่ทุกข์ หรือวิตกกังวลไปกับความเจ็บป่วยที่ท่านมี และยังสามารถทำงานได้ตามแต่สภาพร่างกายอำนวย ขณะเดียวกันท่านก็ได้ปล่อยไม่ดูแลการป่วยนั้น หรือโทษว่าเป็นไปตามบุญตามกรรมในอดีต แต่ท่านจัดการแก้ไขไปตามเหตุและปัจจัยที่ท่านเห็นว่าเหมาะสม ท่านไม่ได้ปฏิเสธการแพทย์แผนปัจจุบัน แต่ก็ได้ปล่อยให้แพทย์รักษาไปตามเรื่องของแพทย์ฝ่ายเดียว ท่านได้เข้าร่วมตัดสินใจในการดูแลสุขภาพของท่านเองอย่างมาก ท่านพยายามพึ่งตัวเองให้มากที่สุด พยายามควบคุมน้ำหนัก เลือกกินอาหารที่ดีต่อสุขภาพ หมั่นเดิน ออกกำลังกาย ใช้จ่ายเท่าที่จำเป็น อาการใดที่พอทนได้ก็ไม่ใช้จ่าย ไม่ใช้ผลิตภัณฑ์เสริมอาหารราคาแพง และพยายามสังเกตการเปลี่ยนแปลงในร่างกายของตนเองอยู่เสมอ นั่นคือท่านพยายามทำเหตุเพื่อการมีสุขภาพดีให้ดีที่สุดส่วนผลจะเป็นอย่างไรคุณท่านจะไม่ได้สนใจนัก ซึ่งก็สอดคล้องกับหลักการของพุทธศาสนา แต่แทบจะตรงข้ามกับผู้ที่เชื่อในกระบวนการทศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่ต้องการเอาชนะและหลีกเลี่ยงจากการป่วยและความตายอย่างสุดชีวิต ต้องพึ่งแพทย์ พึ่งเทคโนโลยีให้มากที่สุด หวังที่จะให้ร่างกายมีความสะดวกสบายที่สุดไม่ยอมทนแม้ความเจ็บปวดเล็กๆ น้อย

การดูแลสุขภาพและเยียวยาอาการป่วยของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก จึงเป็นรูปธรรมที่สมบูรณ์ของการนำหลักการหรือกระบวนการทศน์พุทธศาสนาเป็นกรอบดำเนินชีวิตและใช้จัดการกับ

เรื่องสุขภาพที่ไม่ได้ติดอยู่แค่เทคนิคการรักษาโรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่ก็ไม่ได้หลงเป็นทาสของความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจนยอมทำตามทุกอย่าง ท่านรู้จักเลือกใช้วิธีการเหล่านี้ในฐานะเป็นเครื่องมือที่ช่วยลดทุกข์เวทนาทางกายและช่วยให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้ตามควร เพื่อทำงานเกื้อประโยชน์ต่อพุทธศาสนาให้ได้สูงสุด พร้อมกันนั้นก็ไม่ได้ตกอยู่ได้ความเชื่อเรื่องกรรมในอดีตชาติ เฝ้ารอ เฝ้ารวัง ที่จะให้สุขภาพเป็นไปตามกรรมบันดาล แต่ให้ความสำคัญกับการสร้างกรรมดีดูแลร่างกายให้ดีที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ตามเหตุปัจจัยและความเหมาะสม โดยไม่ลืมหลักความจริงที่ว่าธรรมชาติของร่างกายนี้ต้องเสื่อมสลายเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยเป็นธรรมดา

จากประวัติและวิถีชีวิตของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกที่ได้นำเสนอมา หากพิจารณาสุขภาพของท่านตามนิยามภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนา ที่เน้นการปลอดจากโรคทางใจ คือ กิเลสในรูปแบบต่างๆ เช่น อกุศลมูล นิรวณฺ งามคุณ ฯลฯ ถือได้ว่าท่านเป็นผู้ที่มีสุขภาพดีมากท่านหนึ่ง (แต่จะมีสุขภาพขั้นสมบูรณ์หรือไม่ นั่นเกินกว่าวิสัยที่จะกล่าวได้) แม้ว่าท่านจะอยู่ในสถานะที่มีความเจ็บป่วยทางกายรอบด้านก็ตาม โดยภาพที่ปรากฏคือท่านสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขไม่แสดงให้เห็นถึงอาการทุกข์ ทรมาน วิดกกังวล แต่กลับมีจิตใจที่สงบผ่องใสอยู่ได้ ซึ่งทั้งหมดนี้ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้แสดงให้เห็นด้วยชีวิตของท่านเองแล้วว่า กระบวนทัศน์พุทธศาสนาในด้านสุขภาพนั้นมีประสิทธิภาพสูงมากในการทำให้คนมี “สุขภาพะ”

กรณีศึกษาที่ 3 หลวงพ่อคำเขียน สุวณฺโณ

หลวงพ่อคำเขียน สุวณฺโณ ในสายตาของผมแล้วเป็นพระปฏิบัติปฏิบัติชอบอีกรูปหนึ่งของภาคอีสาน นอกจากท่านจะเป็นพระกรรมฐานสายหลวงปู่เทียมน จิตตุสสุโก ที่คอยอบรมธรรมปฏิบัติให้กับผู้คนแล้ว ท่านยังเป็นที่รู้จักในนามพระนักพัฒนารุ่นบุกเบิกอีกรูปหนึ่งด้วย ท่านได้พัฒนาชุมชนท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ จากแหล่งที่ถือว่าเป็น “ดงเลือด” ให้กลายเป็นหมู่บ้านที่สงบร่มเย็น มีความสามัคคีกลมเกลียว ลดการมั่วเมาในอบายมุขลงไปมาก (พระไพศาล วิสาโล, 2531: 2) หลวงพ่อคำเขียน มักได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นพระที่มีความเมตตาสูง มีจริยาวัตรงดงาม ไม่ฟุ้งเฟ้อสะสมความมั่งคั่งทางวัตถุ และมีความมั่นคงในหลักธรรมที่เกิดจากผ่านการฝึกปฏิบัติอย่างจริงจังมาแล้ว

ผมรู้จักหลวงพ่อคำเขียนมามากกว่า 10 ปี ตั้งแต่จบมาทำงานใหม่ๆ ที่จังหวัดชัยภูมิ แม้ว่าจะมีโอกาสเข้ากราบนมัสการฟังธรรมจากท่านไม่บ่อยนัก แต่ก็มีความประทับใจในธรรมคำสั่งสอนของท่าน เมื่อมีโอกาสศึกษาวิจัยเรื่องนี้ผมจึงไม่พลาดที่จะมาขอสัมภาษณ์รับฟังประสบการณ์ชีวิตที่สะท้อนต่อโลกและชีวิต รวมทั้งแง่มุมทางสุขภาพจากท่าน ซึ่งผมก็ได้มีโอกาสไปสนทนากับท่านในช่วงต้นเดือนกันยายน พ.ศ. 2545 ที่วัดป่าสุคะโต การไปสัมภาษณ์ของผมครั้งนี้ไม่ได้เรียนนัดหมายกับท่านไว้เป็นการล่วงหน้า ผมทราบแต่ว่าพรรษานี้ท่านยังคงจำพรรษาอยู่ที่บ้านท่ามะไฟหวาน และยังคงแวะมาที่วัดป่าสุคะโตอย่างสม่ำเสมอเช่นเคย

หลังจากที่ท่านมาฉันอาหารเช้าที่วัดป่าสุคะโตเสร็จ ผมถือโอกาสเข้าไปกราบเรียนขออนุญาตสัมภาษณ์ท่าน พร้อมทั้งชี้แจงวัตถุประสงค์และประเด็นที่จะมาขอสนทนากับท่านครั้งนี้ ท่านแสดงความยินดีและให้เวลาผมพูดคุยซักถามอย่างเต็มที่ต่อนั้นเลย แม้ว่าก่อนหน้านั้นที่วัดฝนตกหนักจนน้ำท่วมสูงมาก ซึ่งปกติท่านต้องออกตรวจดูความเสียหายของวัดและคอยแก้ไขปัญหาดังๆ แต่ท่านก็สละเวลานั่งคุยกับผมหลายชั่วโมง ในช่วงพักการคุยเพื่อให้ท่านได้นั่งเพลและเปลี่ยนอิริยาบถบ้าง ท่านก็รีบไปจัดการเก็บเศษขยะ ผักตบชวาที่กีดขวางทางไหลของน้ำจนเรียบร้อย แล้วยังแบ่งเวลากลับมาคุยกับผมต่อจนเสร็จสิ้น ขณะทำการสัมภาษณ์มีอุปสรรคอยู่เล็กน้อยคือ ท่านเป็นคนพูดเบา ประจวบกับช่วงที่สัมภาษณ์อยู่มีฝนตกอยู่เป็นระยะๆ ทำให้บันทึกเสียงได้ไม่ชัดเจนเท่าที่ควร อย่างไรก็ตามท่านได้กรุณาตรวจดูเอกสารที่ผมเขียนขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งช่วยลดข้อผิดพลาดจากการฟังเทปลงไปได้บ้าง ท่านยังกำชับผมด้วยว่าไม่ต้องไปเขียนโฆษณาตัวท่านให้มากนักนะ

เส้นทางชีวิตนรवास

หลวงพ่อคำเขียน เกิดที่อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น เมื่อ พ.ศ. 2479 แต่เมื่อท่านอายุได้ประมาณ 10 ปี ทางครอบครัวก็ได้ย้ายมาบุกเบิกที่ดินทำไร่ทำนา อยู่ที่บ้านหนองแก อำเภอแก้งคร้อ

จังหวัดชัยภูมิ ไม่นานจากนั้นท่านต้องกำพร้าพ่อ จึงขาดเสาหลักในครอบครัว ทำให้ที่บ้านมีฐานะลำบากมาก ถูกเพื่อนบ้านดูถูก พี่ชายและพี่สาวได้ไปอาศัยอยู่กับปู่และย่า ท่านจึงต้องแบกรับหน้าที่ช่วยดูแลแม่ และน้องๆ อีก 4 คน ต้องทำงานหนัก ไม่มีโอกาสเที่ยวเล่นสนุกสนานเหมือนเด็กคนอื่น การที่ต้องทำงานทุกอย่างเพื่อหาเลี้ยงทางบ้าน ทำให้ท่านมีความสามารถหลายด้าน ทั้งงานจักสาน งานก่อสร้าง ทอผ้า เมื่ออายุ 15 ปี ก็ได้บวชเรียนอยู่ที่วัดหนองแก จนอ่านออกเขียนได้ และจดจำข้อธรรมต่างๆ ได้อย่างแม่นยำ ในช่วงนี้ท่านก็ยังต้องช่วยเหลือดูแลโยมแม่และน้องๆ อยู่ตลอดเวลา แม้ตัวท่านประสงค์ที่จะศึกษาต่อ ซึ่งต้องย้ายไปอยู่วัดที่ใหญ่ขึ้นในตัวจังหวัด แต่ด้วยภาระทางบ้านที่มีอยู่ ไร่นาไม่มีใครช่วยทำ ท่านจึงต้องลาสิกขาออกมาช่วยงานที่บ้าน หลังจากบวชได้เพียง 2 ปี (เพ็ญ อ้าง: 2-3; พระโกศล ปริบูรณ์, 2540: 80-81)

หลังจากสึกมาไม่นาน มีเหตุทำให้ท่านมาเอาดีในการเรียนเวทย์มนต์ หลวงพ่อเล่าให้ผมฟังถึงความเป็นมาในการมาสนใจเรียนเป็นหมอธรรมว่า ท่านมีนิสัยส่วนตัวมาแต่เดิมแล้วที่ไม่ค่อยชอบเรื่องผีเท่าไร แต่ทางบ้านโดยเฉพาะตระกูลฝ่ายแม่เป็นคนชอบนับถือผี มีผีโน่นผีนี้หลายประเภท เวลาเจ็บไข้ได้ป่วยก็จะมีพิธีกรรมบูชาผีต่างๆ หรือบางครั้งก็เล่นกับผีให้ผีมาลงเล่น อยู่มาครั้งหนึ่งมีหลานที่สนิทสนมกับหลวงพ่อกคนหนึ่งเกิดไม่สบาย ญาติๆ บอกว่าผีจะขอไปอยู่ด้วย มีการทำพิธีกันอยู่หลายอย่างผีก็เอาไปไม่ได้ หลานก็ป่วยอยู่อย่างนั้น ตอนนั้นหลวงพ่อบอกว่ารู้สึกโกรธผีมาก วันหนึ่งเลยทำลายพิธีบูชาผี เตะค่าย¹ทิ้ง เอาแคนที่ใช้เป่าในพิธีมาฟาดข้าวของจนเสียหาย ผู้คนแตกหนีกันหมด แต่แล้วหลานคนนั้นก็ตายเพราะผี ท่านเล่าว่า “เลยโกรธผีตั้งแต่วันนั้นมา ต้องการจะสู้กับผี จึงพยายามหาเรียนวิชาไล่ผี ใครว่าที่ไหนมีอาคม ที่ไหนมีวิชาดีก็ไปเรียนหมด เสียเงินค่าตั้งค่ายเรียนไปก็มาก มีตำราอาวุธที่จะสู้กับผีเต็มไปหมด” หลวงพ่อบอกว่าท่านเรียนจนไม่มีอะไรจะเรียนแล้วจึงหยุด

สำหรับการเรียนอาคมสมัยนั้น หลวงพ่อบอกว่านอกจากเรียนไล่ผีแล้วก็ต้องเรียนอย่างอื่นด้วย ไสยศาสตร์ต่างๆ อยู่ยงคงกระพันต้องเรียนหมด ไม่เรียนไม่ได้ รู้ทั้งวิธีแก้ไขเมื่อถูกของ ถูกหมอกคนอื่นทำและเรียนวิธีไปทำร้ายผู้อื่นด้วย ท่านว่าเพื่อนที่เรียนด้วยกันบางคนก็ชอบแต่ในเรื่องฤทธิ์เดชคงกระพัน เรียนเสร็จแล้วมีการทดลองฟันกันดู แต่หลวงพ่อบอกว่าท่านไม่ค่อยชอบวิชาพวกนี้ และไม่ยอมมาให้ใครทดลองเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับท่าน ทั้งยังไม่เคยใช้วิชาเหล่านี้ไปทำร้ายใคร สนใจเอาแต่วิชาที่จะไปใช้ไล่ผีเป็นหลัก เมื่อได้เรียนมาแล้วก็เอามาใช้ไล่ผี ที่ไหนเขาว่ามีก็ไปไล่ แล้วก็ห้ามทุกคนที่บ้านไม่ให้ยุ่งกับผีอีก

หลวงพ่อบอกว่าในช่วงแรกมีเหตุการณ์ประหลาดเกิดขึ้น คือ ผีของแม่ที่บ้านมาขัดขวางไม่ยอมให้เรียน ท่านเล่าว่า

¹ เครื่องสังของดอกไม้ ที่จัดขึ้นเพื่อบูชาผี

“ตอนนั้นแม่นอนป่วยอยู่ ผิมเหล็ก ก็มาเข้าแม่ คลานเข้ามาหา มาข่มขู่ให้เลิก จะเข้ามาทำร้าย... ตอนนั้นก็ท้องมนต์ที่เรียนมา เสกดาบฟันหัวแม่จนเส้นผมขาดแต่ไม่เข้าเนื้อ พอแม่ได้สติคืนมา ถามว่าเกิดอะไรขึ้น ทำไมเอามีดมาฟันแม่ ก็บอกว่าไม่ได้ทำร้ายแม่ แต่ไล่ผีออกไป ผิมเหล็กมาเข้าแม่”

หลังจากนั้นผีก็ไม่มาทำอะไรแม่ท่านอีก ตัวหลวงพ่อก็ทำหน้าที่ไล่ผีให้กับชาวบ้านทั่วไป และได้กลายมาเป็นหมอธรรมตั้งแต่อายุ 17 ปี ใครที่เจ็บไข้ได้ป่วยที่เกิดจากผีทำ คลอดยาก หรือใครถูกผีรบกวน เขาว่าผีตัวนั้นตัวนี้มาทำ ท่านก็จะไปทำพิธีไล่ให้ แต่หากดูแล้วความผิดปกตินั้นไม่ได้เกิดจากผี ก็จะไม่รักษาหรือทำพิธีให้ ถ้าเห็นว่าเป็นการเจ็บป่วยธรรมดา ก็ให้ไปหาหมอยา มีผู้คนเชื่อถือศรัทธามากจนบางครั้งถึงกับขกูกสาวให้มาเป็นคนรับใช้เลยเมื่อรักษาหายแล้ว

เมื่อผมถามหลวงพ่่ว่าเรื่องคาถาอาคมเรื่องผีเหล่านี้มีจริงหรือเปล่า หลวงพ่อตอบเลียงๆ ว่า “สมัยก่อนบ้านนอกคนเขาก็เชื่อกันอย่างนี้ทั้งนั้น มีการศึกษาเล่าเรียนกันมาก็ทำไปตามวิชาที่ได้เรียน บางเรื่องก็เป็นเรื่องในพุทธศาสนา เช่น ใช้พรหมวิหาร 4 เป็นคาถาในการขับไล่ผีก็มี” หลวงพ่อพูดถึงผลการรักษาว่าถ้าเป็นอาการที่เกิดจากผีเมื่อทำพิธีแล้วอาการก็จะหายไป ที่รักษาแล้วไม่หายไม่มี เพราะดูแล้วตั้งแต่ก่อนรักษาว่าเกิดจากผีทำหรือเปล่า หลวงพ่อบอกว่าความเชื่อมั่นของหลวงพ่อในการเอาชนะผีอยู่ที่เชื่อในพระธรรม ท่านเชื่อมาตั้งแต่ตอนนั้นแล้วว่าไม่มีผีแบบไหนที่จะเอาชนะพระพุทธเจ้าได้ ไม่เชื่อว่าจะมีสิ่งใดในโลกเอาชนะ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ได้ เมื่อมีความเชื่อในศีลธรรมเป็นตัวกำกับ คาถาอาคมต่างๆ ที่ท่านเรียนมา จึงไม่ได้ถูกนำไปใช้ในทางผิดศีลผิดธรรมหรือในทางโง่งมเลย ไม่ได้ใช้ในทางอันตรายเหมือนเพื่อนบางคนที่เรียนมาด้วยกัน

นอกจากในเรื่องคาถาอาคมแล้วหลวงพ่อก็ยังพอมีความรู้เรื่องยาสมุนไพรอยู่ด้วย แต่ท่านถ่อมตัวว่า

“จะเรียกว่าเป็นหมอยาคงไม่ได้ แกรู้ยาพอที่จะได้ช่วยแก้ปัญหาเจ็บไข้ได้ป่วยของคนใกล้ชิดไปได้บ้าง ในช่วงที่การแพทย์สมัยใหม่ยังไม่ถึงเท่านั้น บางครั้งไปดูแลผู้ป่วยแล้วเห็นว่าเป็นโรคธรรมดา ไม่ใช่ถูกผีทำ ก็บอกซื้อตัวยาให้เขาไปเอามาต้มกิน หรือบางทีเห็นเด็กเล็กป่วย เป็นไข้ เป็นซาง ก็บอกให้เอายาต้นนั้นต้นนี้มาต้มมาทาอย่างนี้บ้าง แต่ก็ไม่ได้ไปรักษาใครจริงจัง”

จากความรู้ที่ได้เล่าเรียนฝึกฝนมาท่านจึงมีโอกาสดูช่วยเหลือไล่ผีให้กับคนที่ถูกผีเข้า ช่วยเหลือคนคลอดบุตร ตลอดจนเป่ากระหม่อม ผูกข้อมือเด็ก จนท่านกลายเป็นหมอธรรมที่มีความสามารถมากคนหนึ่งในย่านนั้นตั้งแต่อายุยังน้อย ทำให้ในระยะหลังท่านได้อาศัยค่าบูชาครู ค่าผูกแขนเล็กๆ น้อยๆ รวมทั้งข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ มาใช้เลี้ยงดูครอบครัวให้พออยู่พอกินกันมาได้ พออายุได้ 22 ปี หลังจากเกณฑ์ทหารแล้ว ท่านได้แต่งงานตามประเพณีไปอยู่ที่บ้านกรรยา ต่อมา มีบุตรด้วยกัน 1 คน แต่ท่านก็ยังคงไปดูแลแม่และน้องๆ ต่อเนื่องมาอย่างสม่ำเสมอ (พระโกศล ปริบุญโณ,

2540: 84) ท่านเคยพูดถึงนิสัยส่วนตัวสมัยเป็นฆราวาสของท่านไว้เล็กน้อยว่า “หลวงพ่อก็คือเป็นคนเอาจริงเอางี้ อยากมีมากกว่าคนอื่น เช่น ทำวันหนึ่งเขาเกี่ยวข้าวได้ 50 กอง หลวงพ่อต้องให้ได้ 100 กอง จะเอาอะไรๆ ให้เกินๆ คนอื่นไป จนเราเจ็บไข้ได้ป่วย” (เพ็งอึ้ง: 113) ท่านได้ทำหน้าที่เป็นหมอธรรมที่ชาวบ้านเคารพศรัทธาช่วยเหลือนคนที่มีความทุกข์มา จนได้มีโอกาสพบกับหลวงพ่อเทียน ซึ่งทำให้ชีวิตของท่านเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ

ความสนใจในธรรมและการเข้าสู่เพศบรรพชิต

หลวงพ่อดำเนินเป็นคนที่จิตใจอ่อนโยนมาในทางศีลธรรมอยู่แล้วตั้งแต่เล็ก เมื่อมองย้อนกลับไปเมื่อครั้งเป็นฆราวาส หลวงพ่อได้วิเคราะห์ความเป็นมาของชีวิตท่านว่า

“ว่าที่จริงก็คือนะที่ได้มาเรียนเป็นหมอธรรม ทำให้ชีวิตต้องมีระเบียบวินัย อยู่ในศีล อยู่ในธรรม บำเพ็ญสมณะ ภาวนา ต้องท่องบริกรรมบทวนคาถาต่างๆ ที่เรียนมาอยู่เสมอ ไม่เช่นนั้นคากาก็จะไม่ศักดิ์สิทธิ์ ศีล 5 จะผิดไม่ได้ ทำให้กลายเป็นว่าเราเป็นคนที่ไม่ค่อยได้ทำบาป ต้องมีความเมตตากรุณา ระมัดระวังคำพูด ถือสัจจ์ ก่อนจะไปรักษาก็ต้องทำสมาธิ ถ้าสมาธิไม่ดีก็ไม่ไป”

จุดหักเหในชีวิตของท่านเกิดขึ้นอีกครั้งเมื่ออายุได้ 29 ปี เมื่อท่านได้ยินยิตติศัพท์ของหลวงพ่อเทียนมาว่า เป็นอาจารย์กรรมฐานที่สอนฝึกจากคนอื่นทั้งปวงในย่านนั้น คือ ไม่สนใจเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์เดชใดๆ เลย หากมุ่งที่ตัวธรรมะล้วนๆ หลวงพ่อบอกว่าแต่เดิมพระในย่านนั้นจะต้องเรียนรู้เรื่องคาถาอาคมกันเป็นปกติ ในฐานะที่ตัวท่านเองก็เป็นหมออาคมคนหนึ่ง ในใจก็คิดว่าตัวเองเก่ง อยากไปลองดูว่าหลวงพ่อเทียนจะมีอะไรดี จึงเดินทางไปพบหลวงพ่อเทียนที่วัดป่าพุทธยาน จังหวัดเลย หลวงพ่อเทียนก็ได้สอนในสิ่งที่ท่านไม่เคยได้ยินมาก่อน ท่านว่า “โยม ถึงจะเก่งขนาดไหน แต่ถ้ายังมีความโกรธ ความโลภ ความหลง ก็แสดงว่าไม่ใช่ ถึงโยมจะชอบทำบุญ ถ้าตัวโลภ โกรธ หลง ไม่เบาบาง ทำลายไม่ได้ ก็ไม่มีโอกาสได้บุญ บุญที่แท้จริงมันต้องทำลายตัวนี้หมดไป” (พระไพศาล วิสาโล, 2531: 4)

ท่านบอกว่าการไปปฏิบัติเจริญสติอยู่กับหลวงพ่อเทียนครั้งแรกก็คิดว่าง่าย ๆ ยังถามยากกับหลวงพ่อเทียนหลายครั้งว่า “หลวงพ่อก็คือให้ทำแค่ยกมือขึ้นลงแค่นี้เองหรือ ท่านก็บอกว่าใช่” แต่พอไปทำจริงๆ มันไม่ง่ายอย่างนั้น เพราะเคยชินอยู่กับการนั่งสมาธิแบบสงบนิ่งที่ทำมาก่อนหน้านี้ แต่ท่านก็พยายามฝืนมาทำแบบที่หลวงพ่อเทียนแนะนำ ปฏิบัติอยู่ได้ประมาณหนึ่งเดือนจึงรู้สึกว่าได้ผลดี หลังจากกลับมาบ้านได้พักหนึ่งก็รู้สึกว่าจะอยากจะไปวัดอีก จึงกลับไปอยู่ที่วัดอีก 2 เดือน รู้สึกอยากบวชมากๆ ก็เลยมาบอกทางบ้าน และไปขอบวช หลวงพ่อเทียนก็บวชให้ รวมแล้วปฏิบัติอยู่กับหลวงพ่อเทียนเพียงประมาณ 3 เดือน ก็ตัดสินใจออกบวช เมื่อ พ.ศ. 2510

ในช่วง 3 ปีแรกของการบวช ท่านได้ทุ่มเทให้กับการปฏิบัติธรรมอย่างมาก สิ่งที่เป็นกำลังใจให้ท่านมีความมุ่งมั่นมากขึ้นอย่างหนึ่งเกิดจากการด้พลวงพ่อเทียนเอง ซึ่งท่านมีอายุตั้ง 48 ปี ก็ยังสามารถปฏิบัติจนเข้าใจธรรมะได้ ตัวท่านเองเพิ่งจะอายุ 30 ปี จะทำไม่ได้เสียหรือ ท่านปฏิบัติอยู่นานจนทำให้ท่านมั่นใจว่าเข้าใจธรรมะมากขึ้นจากการปฏิบัติ จึงมากราบเรียนหลวงพ่เทียนว่า หลวงพ่อจะให้ช่วยทำอะไรก็จะทำ เพราะมาปฏิบัติกับหลวงพ่อทำให้ได้รู้สิ่งที่ไม่เคยรู้เคยเห็นมาก่อน หลวงพ่อเทียนซักถามเรื่องสิ่งที่ได้รู้ได้เห็นจากการปฏิบัติจนมั่นใจแล้ว ท่านจึงให้มาช่วยกันสอนคนให้หันมาปฏิบัติธรรมตามแนวทางนี้ หลวงพ่อพูดถึงหลวงพ่เทียนว่า “โชคดีที่ได้หลวงพ่เทียนมาเป็นครูอาจารย์ ท่านเป็นคนที่น่ารักในหมู่ลูกศิษย์ลูกหา สอนอนุโยมให้มาสนใจปฏิบัติธรรมได้มาก แม้ท่านเองจะอ่านหนังสือไม่ค่อยออก พูดภาษากลางไม่ค่อยได้ก็ตาม” เมื่อได้หลวงพ่อดำเขียนมาช่วยงาน หลวงพ่เทียนก็มีโอกาสเผยแผ่ธรรมะได้กว้างขวางมากขึ้น จนมาถึงกรุงเทพฯ

หลวงพ่อดำเขียนได้มีโอกาสขึ้นมาที่กุโคง ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2514 โดยมีพระบุญธรรม ซึ่งเป็นญาติของท่านจาริกมาอยู่ก่อนแล้ว ต่อมาจึงบุกเบิกจนกลายมาเป็นวัดป่าสุคะโตในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามช่วงแรกท่านยังไม่ได้อยู่ประจำที่กุโคง ท่านยังคงช่วยหลวงพ่เทียนเผยแผ่ธรรมะยังที่ต่างๆ รวมทั้งเข้ามาเผยแผ่แนวทางการปฏิบัติที่นี่ที่กรุงเทพฯ ครั้งแรกที่วัดชลประทาน จากนั้นจึงมีอนุโยมมาช่วยขยายขยายหาสถานที่ให้ใหม่ซึ่งเคยเป็นวัดร้างมาก่อน มาบูรณะปรับปรุงกันขึ้นใหม่ แม้ในระยะแรกๆ มีปัญหานิดหน่อยกับคนที่มาเช่าที่ของวัด สุดท้ายก็แก้ไขกันไปได้ด้วยการช่วยเหลือของหลายฝ่ายจนเกิดเป็นวัดสนามใน เป็นสถานที่หลักในการเผยแผ่ธรรมะของหลวงพ่เทียนในเขตปริมณฑลของกรุงเทพฯ

หลวงพ่อดำเขียนมีโอกาสกลับขึ้นมาอยู่กุโคงอีกครั้งในปี 2519 แต่แทนที่จะได้อยู่ที่วัดป่าสุคะโตตามที่ตั้งใจไว้ ชาวบ้านท่ามะไฟหวานที่อยู่ห่างออกไปประมาณ 3 กิโลเมตร ได้มานิมนต์ท่านอยู่หลายครั้งให้ไปเป็นเจ้าอาวาสที่วัดภูเขาทอง ซึ่งเป็นวัดอีกแห่งหนึ่งของบ้านนั้นที่กำลังขาดพระในที่สุดท่านตัดสินใจไปอยู่ที่นั่นตามคำนิมนต์ เพื่อช่วยพัฒนาอบรมศีลธรรมคนในหมู่บ้าน ใช้ความดี ใช้ธรรมะเข้าช่วยแก้ปัญหาต่างๆ ของหมู่บ้าน จากที่เต็มไปด้วยความรุนแรง การพนัน ดื่มสุรกัน แม้แต่ในวัด มีการใช้อิทธิพล และฆ่าแกงกันโดยกฎหมายเข้าไปไม่ถึง จนสามารถนำความสงบร่มเย็นมาสู่หมู่บ้านได้

อย่างไรก็ตามท่านก็ได้พยายามไปวัดป่าสุคะโตอย่างสม่ำเสมอ เพื่อการสอนปฏิบัติธรรมกรรมฐานตามเป้าหมายหลักแต่เดิมของท่าน ท่านพยายามอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่นี้ให้คงสภาพป่าไว้ให้ได้มากที่สุด ท่านเคยเล่าไว้ว่าเมื่อเข้าใจธรรมะชาติแล้ว มันไม่ได้รักแต่มนุษย์ มันรักธรรมชาติ รักสิ่งแวดล้อม เกิดรับผิดชอบต่อสรรพสิ่งทุกสิ่ง (พระโกศล ปริบูรณ์, 2540: 112) ท่านเล่าว่าเมื่อสมัยปี 2522 ลัทธิป่ายังมีอยู่ในบริเวณวัดมาก พื้นที่ไร่ของชาวบ้านก็ยังไม่มาชนเขตวัด ต่อมาเมื่อคนมาอยู่มากขึ้น มีการทำไร่มากขึ้นก็ขยายจนมาชนกับเขตวัด ทำให้เกิดปัญหาไฟป่าซึ่งลามมาจากการเผาไร่

สร้างความเสียหายกับป่าและสัตว์ที่อาศัยอยู่ บางครั้งเมื่อท่านไม่อยู่ชาวบ้านก็มาลักลอบล่าสัตว์ จนร่อยหรอหมดไปในที่สุด (เพ็ญอ้าง: 131-133)

ธรรมะที่หลวงพ่อกำเขียนสอนญาติโยมทุกวันนี้ ท่านบอกว่าเป็นธรรมะที่เกิดจากการปฏิบัติกรรมฐานของท่าน ท่านจึงอยากเน้นให้ผู้คนหันมาเจริญสติ กำหนดรู้การเคลื่อนไหวของกายและเห็นการปรุงแต่งนึกคิดของจิตใจกันมากขึ้น เมื่อทำได้จะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของจิตใจ มีความรู้ความเข้าใจในสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงอย่างที่พระพุทธเจ้าได้สอนไว้ โดยไม่ต้องไปถามจากใคร หรืออ่านจากตำราที่ไหน ทำให้ไม่ติดหลงอยู่ในสิ่งต่างๆ คลายออกจากความทุกข์ได้ จึงเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติเป็นหลัก แต่ก็มีผลสอดคล้องกับสิ่งที่มิเขียนไว้ในตำราเช่นกัน และมุ่งไปสู่การพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิงเช่นเดียวกัน

ทัศนะต่อโลกและชีวิต

เมื่อหลวงพ่อกำเขียนหันเหชีวิตจากการเป็นหมอธรรมที่อยู่กับคาถาอาคมไล่ปราบผี มาปฏิบัติธรรมกับหลวงพ่อกำเขียนจนได้รู้และเข้าใจธรรมะระดับหนึ่งแล้ว ได้ทำให้ทัศนะต่อโลกและชีวิตของท่านเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ท่านบอกว่าเรื่องไสยศาสตร์ อาคม มันจืดชืดหมดไปเลย หลวงพ่อได้แสดงความรู้สึกที่มีต่อเรื่องผีหลังจากที่ท่านได้มาปฏิบัติธรรมแล้วว่า

“ผีจะมีหรือไม่มีไม่ได้สนใจแล้ว ถ้ามี ถ้าพบ ก็ไม่เบียดเบียนกัน เหมือนเห็นหนาม เห็นงู เห็นต้นไม้ ก็หลบๆ กันไป ไม่เกี่ยวข้องกันแล้ว ทุกวันนี้เรื่องผีไม่ได้อยู่ในหัวใจเราแล้ว มันจืดไปเลย... จะไปไหน ทำอะไรก็ได้ไม่ต้องกลัว ไม่ต้องไล่หรือสู้กันเหมือนเมื่อก่อน คากาก็ไม่ได้ต้องไม่ได้ทวน”

หลวงพ่อบอกว่า ถ้าเป็นเมื่อก่อนจำเป็นอย่างมากที่จะต้องมีการท่องบททวนคาถากันเป็นประจำ ก่อนนอนต้องบริกรรมเป็นคาถาๆ ไป ถ้าไม่ทำจะไม่ศักดิ์สิทธิ์

ไม่เฉพาะทัศนะเรื่องผีเท่านั้น เรื่องของเทวดา พรหม หลวงพ่อบอกว่าหลังจากปฏิบัติธรรมแล้วก็ไม่ต้องสนใจเช่นกัน เขาจะเชิญมาทรงก็ไม่ต้องสนใจ ไม่ต้องไปคิดเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น ให้เปลืองสมอง ไม่ต้องไปว่าเขาปล่อยเขาไป เรื่องของเราคือการปฏิบัติธรรม ให้มาสนใจมีสติอยู่ที่ตัวเราขณะนี้ถูกต้องที่สุด ในเรื่องชาตินี้ชาติหน้าจะมีหรือไม่มีหลวงพ่อก็บอกว่าไม่จำเป็นต้องไปรู้ ขอให้เรารู้ในปัจจุบัน จะอยู่อย่างไรให้มันถูกต้องก็พอ “พรุ่งนี้มันมี แต่ไม่มีใครเห็นพรุ่งนี้ เราเห็นเดี๋ยวนี้ ชีวิตจริงมันอยู่เดี๋ยวนี้ ใช้ชีวิตให้มันถูกต้องโดยพยายามอย่าให้มีการเบียดเบียนตนจนทำให้เกิดทุกข์ก็พอ”

ในเรื่องของกรรมหลวงพ่อบอกว่าหลักกรรมและผลของกรรมเป็นเรื่องที่มีแน่นอน แต่ท่านจะให้ความสำคัญกับกรรมที่อยู่ใกล้ๆ เรา เราทำ เราพูด เราคิด ที่เราทำตรงนี้ การแก้กรรมก็อยู่ที่ตรงนี้ หยุดพูด-คิด-ทำผิดๆ ท่านบอกว่า “กรรมที่เราลิขิตได้ มีอยู่เดี๋ยวนี้เท่านั้น ไม่ต้องไปสนใจกรรมใน

อดีต เราจะต้องลืมหืมตาในขณะนี้ ถ้าเรามีสติ เราก็จะความชั่วทำความดีอยู่แล้วขณะนี้” ท่านจึงเน้นให้มาเจริญสติอยู่กับปัจจุบันให้มากที่สุด

หลวงพ่อบอกว่าไม่ต้องไปสนใจกรรมเก่า เราจะต้องเชื่อมั่นในตัวเราขณะนี้ การไปโทษแต่กรรมเก่า ไม่ถูกต้อง ให้เราอยู่กับชีวิตในปัจจุบันของเรา ไม่ต้องไปโทษเวรกรรม มันเป็นเหตุเป็นปัจจัยตามธรรมชาติ ธรรมชาติของเขา การที่คนบอกว่าทำดีแล้วไม่ได้ดีนั้น หลวงพ่อเห็นว่าเป็นเพราะเราไปหวัง อยากได้ “ดี” อย่างไม่ถูกต้อง ท่านว่าเราไม่ควรไปหวังว่าจะได้ดีจากใคร หรือได้วัตถุต่างๆ เพราะมันเป็นของไม่จริง ทำดีแล้วไม่ต้องหวังว่าจะได้รับการยกย่องสรรเสริญ อย่าไปหวังจากคนอื่น ใครไม่เห็นเราก็ก็นั่น ไม่มีใครรู้ดีเท่ากับตัวเรา อย่าไปเอาเรื่องที่ยุ่งข้างนอก เรื่องที่คนอื่นพูดมาเป็นสิ่งตัดสินใจ อย่าเอาชีวิตไปห้อยไปแขวนกับสิ่งเหล่านั้น

อย่างไรก็ตามหลวงพ่อก็ไม่ได้ปฏิเสธในเรื่องชาติที่แล้วหรือชาติหน้า แต่ท่านเห็นว่าคนเราไม่จำเป็นที่จะต้องไปเกี่ยวข้องกับรู้สิ่งเหล่านี้ก็ได้ ขอแต่เพียงให้ทำปัจจุบันให้ดีที่สุดก็พอ ท่านบอกว่าเราจะมองคติแบบข้ามภพข้ามชาติก็ได้ มองแบบความจริงขณะนี้ก็ได้ แต่อย่างไรก็ต้องทำเดี๋ยวนี้ให้ดีที่สุด อย่าประมาทปล่อยเวลาให้ผ่านไป หลวงพ่อยกตัวอย่างเรื่องนี้ว่า ท่านเคยไปเยี่ยมคนที่ใกล้ตาย เห็นเขาร้องกระวนกระวายไม่มีสติ เราจะไปบอกไปสอนอะไรเขาก็ไม่รู้ไม่เข้าใจ ท่านว่าเป็นคติของเขา เขาไม่เคยฝึกหัดจิตใจมาก่อน แม้ตอนยังไม่ตายเขาก็เป็นอย่างนั้น ทูรณ ทูราย พุทธะไรออกมาแต่ละคำเป็นเรื่องร้ายๆ เห็นศาสตราอาวุธมาทำร้าย สิ่งที่จะสมเอาไว้มันฉายออกมา หลวงพ่อบอกว่า

“ตกรนาก็ตกตอนนี่แหละ นรกลหลังจากตายไปแล้วก็มี แต่เราก็ไม่ต้องสนใจมันหรอก แต่ต้องทำความดีนะแล้วก็จะรู้เรื่องพวกนี้ ในเมื่อตั้งแต่ไม่ตายมันก็ไม่จบ บางคนคิดล่องลอยไปในอดีตในอนาคต คนที่คิดว่าจบต้องถามตัวเองว่า แม้ขณะนี้เราหยุดตัวเองได้ไหม เรายังคิดยังละเมอที่ควบคุมตัวเองไม่ได้อยู่หรือเปล่า”

หลวงพ่อบอกว่าทศนะเหล่านี้มันไม่ใช่ความเชื่อ แต่เมื่อปฏิบัติไปจะเป็นสิ่งที่รู้ขึ้นในตัวเองว่าเป็นอย่างนี้จริงๆ เกิดเป็นความศรัทธาที่ได้เห็นมาแล้ว จึงไม่ต้องไปเชื่อใคร เหมือนกับที่เห็นว่าเมื่อรู้สึกตัวขึ้นมาความหลงก็หายไป ดังนั้นเราควรพยายามทำความรู้สึกตัวถ้ามันเกิดความโกรธขึ้นมา ก็เปลี่ยนให้มันเป็นปัญญา ถ้ามันมีความกลัวก็เปลี่ยนให้เป็นปัญญา ให้เราเป็นเพียง “ผู้เห็น” ว่ามันโกรธอย่างไร ไม่ต้องไปเป็น “ผู้เป็น” คุณแล้วเราไปอย่างนี้

หลวงพ่อบอกว่าท่านเป็นพระปฏิบัติท่านจึงสอนเน้นอยู่ที่การปฏิบัติ ท่านย้ำว่าเรื่องของกรรมปฏิบัติธรรม เป็นเรื่องเหนือเพศ เหนือวัย เหนือลัทธิ เหนือนิกาย เป็นเรื่องชีวิตของแต่ละคน เมื่อมีความรู้สึกตัวจะทำให้เราไม่หลง เพราะเมื่อหลงจะทำให้กลายเป็นคนละคนไปได้ ถ้ารู้สึกตัวก็จะดูแลตนเองได้ เป็นศีล สมาธิ เป็นญาณ เป็นฌาน เป็นวิมุตติ หลุดพ้น อยู่ขณะนั้นเอง ไม่ใช่ไปสอนกันตอนใกล้ตายเพียงอย่างเดียว ท่านว่าแม้คนยังไม่ตายมีสติรู้เรื่องดีถ้าไม่สนใจ ไม่เคยฝึกมา จะไม่ฟัง

หรือฟังก็ไม่รู้เรื่องเหมือนกัน แม้จะชอบใช้เงินทำบุญมากแล้วก็ตาม ดังนั้นจึงควรหมั่นฝึกฝนอย่างไม่ประมาทอยู่เสมอ

ทัศนะต่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ทัศนะต่อการพัฒนาขององค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในปัจจุบัน หลวงพ่อมองเห็นทั้งสองด้าน ด้านหนึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องศึกษาไปเรื่อยๆ สำหรับคนที่ยังต้องการการพิสูจน์แบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งก็จะทำให้ได้ความรู้เพิ่มขึ้นๆ ท่านว่าก็ให้เขาทำไปไม่ต้องไปว่าเขา แต่ในอีกด้านหนึ่งหลวงพ่อบอกว่าท่านเชื่อในการกระทำของตัวเองมากที่สุด ไม่ว่าเรื่องนั้นจะมีหรือไม่มี วิทยาศาสตร์รับรองก็ตาม ท่านว่าของจริงอยู่ที่ตัวเรานี่เอง ท่านเห็นว่าเรื่องของทางโลกที่พัฒนาไปมันเป็นเรื่องภายนอก ทำให้คนมุงไปแต่เรื่องภายนอก มันไม่ได้ช่วยให้พ้นทุกข์ได้

ส่วนเทคโนโลยีที่ผลิตขึ้นมาใหม่ หลวงพ่อบอกว่าก็ต้องดูเป็นอย่างๆ ไป สิ่งที่เขาคิดขึ้นมาที่ดีเราก็ฟังเขาได้ เช่น ยา ที่จะใช้เวลาเจ็บไข้ได้ป่วย ถ้าจำเป็นก็ต้องใช้ ท่านยกตัวอย่างอีกว่า “อย่างโทรศัพท์นี้หลวงพ่อก็ใช้ เพื่อให้เกิดความสะดวกแก่เขาและเรา แทนที่จะต้องเสียเวลาเดินทาง ขับรถเปลืองน้ำมันไปบอก ใช้โทรศัพท์ก็สะดวกขึ้น... การนอนห้องแอร์ก็อาจจะจำเป็นเวลาอยู่ในเมืองอากาศมันร้อน สิ่งแวดล้อมมันไม่เหมาะ” หลวงพ่อเคยเดินทางไปอเมริกาท่านยกตัวอย่างว่าในต่างประเทศถ้ามันหนาวมากก็ต้องมีแอร์อุ่น มันเป็นเรื่องของความจำเป็นต้องใช้ อย่างไรก็ตามท่านก็มีหลักว่า “ถ้าเลือกได้ ก็ให้มาเลือกอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ไม่ต้องไปพึ่งเทคโนโลยีมากจะดีกว่า อยู่ในที่ที่อากาศดี ปลอดภัยอย่างที่นี่ จะช่วยให้สุขภาพดีขึ้นมาได้เอง รักษาโรคได้” ท่านยกตัวอย่างตัวท่านเองว่า “อย่างหลวงพ่อก่อนแล้ว ใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมแล้ว สุขภาพมันก็ดีขึ้นมาเอง ไม่ค่อยเป็นอะไร” อย่างไรก็ตามท่านว่า ถ้าเลือกไม่ได้ก็ต้องสู้ ไม่ใช่สู้อย่างหลง แต่สู้เพื่อความถูกต้อง

ท่านบอกว่าปัญหาของเทคโนโลยีบางทีก็ใช้ผิดประเภท คนไปหลงใหลอยู่กับมัน จนไม่รู้ตัวทำให้เบียดเบียนตัวเอง เบียดเบียนคนอื่น เกิดความสิ้นเปลืองจนเกินเหตุ การใช้ต้องรู้จักพอดี รู้จักประมาณ ไม่ต้องไปสยบอยู่กับมัน อยู่ให้สบายพอควรไม่ให้มันไปติดไปหลง ท่านยกตัวอย่างในเรื่องการกินว่า “คนเราต้องรู้จักกิน กินให้เป็น กินสิ่งที่มาจากธรรมชาติ กินให้พอดี ไม่ไปทุกข์กับมัน ไม่ไปติดอยู่กับรสอร่อย แล้วก็จะไม่จนเพราะการกิน ถ้ากินไม่เป็น เข้าแต่ภัตตาคาร กินอาหารที่มันอร่อย มันแพง ก็จะจนเพราะการกิน ไม่รู้จักใช้” ท่านบอกว่าปัญหาหนึ่งที่ชาวบ้านแถวนี้ยังยากจนก็เพราะไม่ได้ใช้อย่างพอดี ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยเกินตัวไปตามโฆษณา ตามโทรทัศน์ จนเงินที่หาได้ไม่พอกินต้องเป็นหนี้เป็นสินไม่สิ้นสุด

ทักษะต่อวงการแพทย์และระบบสุขภาพ

ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นแล้วว่าหลวงพ่อกำลังเขียนไม่ได้เป็นคนที่เป็นคนที่เป็นเทคโนโลยี หรือเป็นระบบการแพทย์สมัยใหม่ ท่านเห็นว่าการดูแลสุขภาพของชาวบ้านในอดีตบางอย่างก็เป็นเรื่องง่าย ทำไปเพราะความไม่รู้ ไม่มีวิธีการที่ดีกว่ามาช่วย การมีระบบการแพทย์สมัยใหม่ก็มาช่วยแก้ปัญหาสุขภาพให้ชาวบ้านไปได้มาก อย่างไรก็ตามท่านไม่ได้เชื่อถือในประสิทธิภาพของระบบการแพทย์แบบแผนปัจจุบันไปเสียทั้งหมด ท่านบอกว่า “วิทยาศาสตร์เราก็ต้องยอมรับ แต่คงไม่ถึงร้อยเปอร์เซ็นต์ ยอมรับเฉพาะสิ่งที่พิจารณาแล้วว่าจำเป็นต่อเรา เช่น หัวแตกต้องเย็บแผล หรือยอมให้ยาบางอย่าง” ท่านมีความเห็นต่อการเจ็บป่วยว่า “คนป่วยที่มานี้ มันไม่ได้ป่วยแค่ทางกายอย่างเดียว มันป่วยทางใจด้วย” ท่านมองว่าระบบการแพทย์ในปัจจุบัน ให้ความสำคัญอยู่แต่ในเรื่องของรูปกายมาก ไม่ค่อยให้ความสำคัญกับเรื่องจิตใจ

หลวงพ่อก็มีความเห็นว่า คนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสุขภาพทุกคน รวมทั้งตัวคนไข้เองด้วย ควรต้องมาเรียนรู้เรื่องกาย เรื่องใจของตน แล้วจะช่วยให้เราใช้เทคโนโลยีได้อย่างรู้ทัน ท่านบอกว่าเดี๋ยวนี้ยาเต็มบ้านเต็มเมือง ยาเองก็มีโทษด้วย คนที่กินยามากๆ ล้มหายตายจากไปก็มากมาย หลายคนตายโดยไม่รู้ว่ามันเป็นพิษของยาที่มี ท่านเสนอรูปแบบการดูแลสุขภาพจากประสบการณ์ของท่านว่า

“อยากให้ลองดูเมื่อเราเจ็บเราปวดอะไร อยากให้ลองตั้งสติให้ดีๆ แล้วเลือกทางที่จะไม่ต้องใช้ยาก่อน แล้วก็จะทำให้ร่างกายมันพยายามช่วยตัวเอง ให้มันสู้กับความเจ็บ ความป่วย เราก็พยายามช่วยโดยพักผ่อน ทำจิตใจให้สงบ สบายๆ ไม่ไปทุกข์กับมัน... แต่ถ้ามีอะไรหนักหน่อยก็โหมยมันลงไป ร่างกายมันก็อ่อนแอ ภูมิคุ้มกันด้านทานเชื้อโรคนั้นก็อ่อนแอ”

หลวงพ่อบอกท่านเห็นความสำคัญในการดูแลจิตใจของผู้ป่วยมาก ท่านเล่าถึงหลักที่ท่านใช้ในการให้การดูแลสุขภาพผู้ป่วย เมื่อครั้งท่านเป็นหมอธรรมว่า “เราต้องไปให้กำลังใจเขา ไม่ต้องไปอยากให้เขาหาย และไม่ต้องกลัวว่าเขาจะตาย แต่ต้องทำหน้าที่ของเราให้ดีที่สุด” ซึ่งจะช่วยให้ทำการรักษาได้ดี ท่านเห็นว่าแพทย์และเจ้าหน้าที่ทุกคนสามารถให้การดูแลจิตใจผู้ป่วยได้ ด้วยการเอาใจใส่ผู้ป่วยให้การรักษาด้วยความเต็มใจ ท่านว่า “หมอควรจะต้องมีธรรมะ ควรต้องรู้ธรรมะ แล้วไปดูแลคนไข้ด้วยใจ แค่นี้ก็ช่วยให้คนไข้มีกำลังใจ หายไปแล้วครั้งหนึ่ง” ซึ่งท่านได้ยกตัวอย่างการให้การดูแลสุขภาพของ นายแพทย์กวี เมื่อครั้งที่อยู่โรงพยาบาลชุมพวง ที่ท่านเห็นว่าได้ให้การดูแลสุขภาพผู้ป่วยอย่างดีทั้งทางร่างกายและจิตใจ ขณะเดียวกันท่านเองก็เข้าใจความยากลำบากของผู้ให้การรักษา ท่านว่า “ทางฝ่ายพยาบาลเองก็น่าเห็นใจ เขาพบแต่คนที่มีปัญหาทุกวันๆ จนเครียด”

หลวงพ่อบอกเห็นว่าศาสนาเป็นเรื่องที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อสุขภาพ ท่านบอกว่าพุทธศาสนาเป็นเรื่องของกายของใจโดยตรง เป็นเรื่องของชีวิต การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ถ้าเรามาศึกษาพุทธศาสนากันอย่างจริงจัง เรื่องเหล่านี้จะไม่กลายมาเป็นปัญหาของเรา เราจะเห็นความไม่เที่ยงของชีวิต แล้วนำ

มามองให้เป็นปัญญาไม่ไปยึดมั่นถือมั่นกับมัน ท่านบอกว่า “ถ้ามองกันจริงๆ แล้วไม่มีใครแก่ ใครเจ็บ ใครตาย มันเป็นไปตามกระแสของธรรมชาติ ที่ไหลไปตามธรรมชาติของรูปของนาม เหมือนที่หลวงพ่อบุญทาสบอกว่าให้ตายก่อนตาย” หลวงพ่อว่า ปัจจุบันเราปกป้องกันอยู่แต่ในส่วนของรูปกาย หลงดูแลจนเกินไปทำให้มันเป็นทุกข์มากขึ้น ซึ่งต่างจากการปกป้องในทางธรรม ที่เป็นการเอาชนะเรื่องของการเกิดแก่เจ็บตายโดยไม่ไปทุกข์อยู่กับมัน ท่านสรุปประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจว่า “มันไม่มีอะไรหรอก ความแก่ ความเจ็บ ความตาย มันเป็นศิลปะอันยอดเยี่ยมของชีวิตเรา ต้องฝึกให้รู้เท่ารู้ทันมัน พุทธศาสนาเหมาะที่สุดที่จะเอามาใช้แก้ปัญหาแล้วเราจะไม่เจ็บปวดกับเรื่องพวกนี้”

ปัญหาสุขภาพที่ท่านเผชิญและแนวทางการดูแล

หลวงพ่อบอกถึงภาวะสุขภาพของท่านว่า สมัยหนุ่มๆ สุขภาพของท่านไม่ค่อยดีนัก ปวดท้องที่ไร ต้องไปหาหมอทุกที เกือบตายก็มี ท่านเคยตกลงมาจากบ้านแล้วซี่โครงไปกระแทกกับปอด ท่านบอกว่า “รู้สึกหายใจไม่ลง ถ้าหายใจเข้าแล้วมันเจ็บ ต้องพยายามหายใจค่อยๆ แลลมที่สุด มันก็พออยู่ได้มีสติขึ้นมา ทำอยู่หลายรอบ ก็ค่อยๆ หายใจหายบขึ้นๆ ก็รอดมาได้” เมื่อได้หันมาปฏิบัติธรรมท่านว่าความเจ็บป่วยต่างๆ ก็ค่อยๆ หายไป ทำให้รู้จักใช้ชีวิตอย่างถูกต้อง การได้มาทำจิตใจให้บริสุทธิ์ มันก็ได้รับความสมดุลระหว่างร่างกายและจิตใจ ได้กินอยู่อย่างเป็นธรรมชาติ ได้มาอยู่ในสถานที่เหมาะสมสุขภาพมันก็ดีขึ้นมาเอง ท่านว่ามันเป็นความถูกต้อง นอกจากนี้การอาศัยความเมตตา ความมีสติ และคิดเป็นมิตรกับทุกสิ่ง ยังช่วยให้ท่านรอดพ้นอันตรายต่างๆ ทำให้ปลอดภัยมาได้

ท่านเคยเล่าไว้ว่าการเปลี่ยนวิถีชีวิตมาปฏิบัติธรรม ช่วยเปลี่ยนแปลงหลายสิ่งหลายอย่างในชีวิตของท่าน

“ไม่เฉพาะเรื่องสุขภาพนะ อะไรที่ลึกไปกว่านั้น ที่เราเคยมีเคยเป็น เคยไปเป็นธุระมันหมดไป ปัญหาเรื่องกายนี้ไม่ได้รับใช้มันแล้ว ไม่ได้เป็นทาสของกาย หลวงพ่อใช้กายนี้เป็นทาสของเรา ใจก็เหมือนกัน แต่ก่อนเรารับใช้ใจ เดียวนี้เราใช้ใจ แต่ก่อนใจมันใช้เรา มันเปลี่ยนกัน เช่น ความร้อน ความหนาว ความหิว มีอำนาจ ก็เลศค้นหา มีอำนาจปรุงแต่งมันมาก เดียวนี้มันไม่มีเลย เราใช้มัน” (พระโกศล ปริบูรณ์, 2540: 114)

ท่านเล่าถึงเหตุการณ์เมื่อตอนที่มาอยู่ภูโคงค์ใหม่ๆ ว่า “ใช้มาลาเรียมันมีมาก พอจะมีไข้ขึ้นมาเราก็ทำใจให้สบาย แม้แต่ยุ่งกันปล่องก็ไม่คิดว่าจะเป็นศัตรูกับเรา คิดอยู่แต่อย่างนี้ ไม่ไปทุกข์กับมัน” ในช่วงที่ประเทศกำลังมีปัญหาเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ หลวงพ่อเองก็ถูกเพ่งเล็งบางครั้งถึงกับถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ เนื่องจากมีกลุ่มนักศึกษา กลุ่มคนหนุ่มสาวที่จบจากมหาวิทยาลัยเวะเวียนเข้ามาหาบ่อยๆ หลวงพ่อเองก็มีแนวคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน ตั้งศูนย์เด็กเล็กอย่างที่ไม่มีใครเคยทำมาก่อน ก็ถูกเพ่งเล็ง ถึงขนาดส่งคนมาข่มขู่ ติดตามพฤติกรรมจากทั้งสองฝ่าย รวมทั้งเคยมากันเป็นกลุ่ม

ใหญ่ ถือป็นชิ้นมาหาท่านถึงบนศาลา หลวงพ่อบอกว่าครั้งนั้นเตรียมตัวตายไว้เรียบร้อยแล้ว ไม่ได้รู้สึกกลัว คุยกับเขาตามจริงแล้วก็ผ่านเหตุการณ์นั้นมาได้

ท่านยังเล่าเพิ่มเติมถึงการได้มีชีวิตอยู่ท่ามกลางภัยรอบตัวอีกเรื่องหนึ่งว่า ในช่วงแรกๆ การเดินทางขึ้นมาบนภูโคงค์ลำบากมาก พื้นที่ยังมีสภาพเป็นป่าดิบ สัตว์ป่าชุกชุม ทั้งช้าง เสือ ภู ท่านเคยเดินขึ้นมาบนภูคนเดียวตอนกลางคืน ฝนก็ตก ไฟฉายก็ไม่มี ทางก็มองไม่เห็น ต้องมองขึ้นไปสูงๆ หาที่หมายจะได้เดินไม่หลง แต่ในใจก็ไม่ได้คิดกลัว คิดว่าสัตว์ร้ายต่างๆ มันเป็นมิตรกับเรา จึงไม่ต้องไปกังวล จะทำให้ทั้งกลัว ทั้งเหนื่อย ยิ่งทุกข์ขึ้นไปอีกเปล่าๆ ครั้งนั้นกว่าจะมาถึงวัดติสสอง บางครั้งก็เดินหลงอยู่ในป่าไม่มีอะไรจะฉันทัน ก็หาของในป่าที่พอฉันทันได้ฉันทัน ช่วยให้อึดเดินต่อไปได้โดยไม่ต้องกังวลหรือมีความทุกข์อีกเช่นกัน ท่านบอกว่าการมาปฏิบัติธรรมทำให้ชีวิตเป็นอยู่ง่ายขึ้น “มีปัญหาอยากขึ้นมาจริงๆ หลวงพ่อว่าชาวบ้านจะตายก่อน หลวงพ่อจะตายที่หลังเขา เพราะเราไม่ทุกข์ อยู่สบายกินง่าย มีอะไรก็กินได้”

อย่างไรก็ตามเมื่ออายุมากขึ้น ปัญหาสุขภาพของท่านก็มีขึ้นบ้างเป็นระยะๆ ช่วงหนึ่งท่านเคยปวดขา หมอบอกว่ามีปัญหาที่กระดูกสันหลัง พอไปอเมริกาก็มีโยมที่เป็นกายภาพบำบัดมาอาสานวดให้ แล้วก็หายเป็นปกติ ระยะเวลาที่ทำงานหนักๆ ก็มีการปวดหลังปวดเอวเป็นธรรมดา ก็ต้องพักผ่อน ส่วนโรคเบาหวาน หรือโรคความดันโลหิตสูงไม่มี ตอนนี้ท่านบอกว่าบางครั้งหากพูดมากๆ ทำงานหนัก พักผ่อนน้อยเกินไป ก็จะมีอาการหุ้อือ อยู่ๆ ก็ไม่ได้ยินเสียงที่เขาพูดกันไปเฉยๆ แต่ถ้าใช้ชีวิตอยู่ตามธรรมาก็ถือว่าสุขภาพดีไม่มีอะไร การนอน การกิน การขับถ่ายก็ปกติดี ท่านว่า “มาปีนี้แหละ ที่เริ่มรู้สึกตัวว่ามีปัญหาเรื่องความชรา การเดินไปเดินมารู้สึกไม่มีความมั่นใจเหมือนเมื่อก่อน กลัวล้ม ต้องระวังลิ้น สมัยก่อนไม่เคยมีความรู้สึกอย่างนี้ คงจะแก่ไม่ได้ ร่างกายมันเป็นอย่างนี้” ท่านบอกว่าการจะแก้ปัญหานี้ ก็ต้องมาจัดการกับสภาพแวดล้อมของวัด เช่น ต้องทำทางเดินให้มันสะดวกขึ้นก็จะพอช่วยได้ กลางคืนสายตาดำมืดก็ต้องใช้ความระมัดระวังเพิ่มมากขึ้นเอง

ในส่วนของร่างกายหลวงพ่อก็พยายามดูแลสุขภาพตัวเองตามความเหมาะสม หากมีวิธีใดที่ไม่ยุ่งยากเกินไปและช่วยให้สุขภาพดีขึ้นได้ก็จะนำมาปฏิบัติ อย่างเช่นเมื่อปี พ.ศ. 2512 หลวงพ่อได้ดำริเงินเรื่องการคั้นน้ำตอนเช้า 5 แก้วมา ก็ทดลองนำมาปฏิบัติ ท่านบอกว่ารู้สึกว่าได้ผลดีมาก สุขภาพดีขึ้น ได้แนะนำบอกต่อไปหลายแห่ง ปัจจุบันท่านก็ยังทำอยู่เป็นประจำ เรื่องอาหารก็พยายามฉันทอาหารที่เป็นธรรมชาติ ฉันทผักปลอดสารพิษ ชาวบ้านเขาปลูกพ่นยาฆ่าแมลงกันมาก หลวงพ่อก็ทำแปลงสาธิตปลูกในวัดแล้วก็ให้นามาทำเป็นอาหาร ท่านว่าการปฏิบัติธรรมมีส่วนช่วยให้อาหารที่กินเข้าไปถูกนำไปใช้ประโยชน์ได้เต็มที่ “อาหารดีๆ ที่เรากินไป บางทีมันก็ไม่ย่อย เพราะอารมณ์เราไม่ดี อาจไม่เป็นประโยชน์ แต่อาหารแม้จะไม่ดี แต่อารมณ์จิตใจเราดี มันย่อยได้อย่างเต็มที่ มันก็มีประโยชน์ร่างกายเอาไปใช้ได้ เราไม่จำเป็นจะต้องไปเลือกกินเป็ดกินไก่” กินน้ำอ้อยกับผักหนอก (บวบก) ก็ดีต่อสุขภาพ ท่านบอกว่าท่านใช้ได้ผลมาแล้ว

เมื่อเกิดเจ็บป่วยขึ้นมาแล้ว หลวงพ่อท่านก็มีหลักที่ใช้ดูแลรักษาตัวคือ “ต้องพยายามพึ่งตัวเองก่อน” ท่านว่าไม่ใช่อะไรก็พึ่งยาพึ่งหมอไปทั้งหมด “เวลาปวด ลองไม่ต้องใช้ยาแก้ปวดดู เลือกลงทางที่จะไม่ให้ทุกข์ให้ยา” หลวงพ่อเล่าให้ฟังว่าท่านเคยถูกสังกะสีบาดเท้าตอนไปช่วยเก็บของในโรงครัวตอนน้ำท่วมครั้งหนึ่ง โดนบาดถึง 2 แผล ไปหาหมอเขาฉีดยากันบาดทะยัก แล้วก็ให้ยามาทานเลยถามหมอว่าเป็นยาแก้อะไร เมื่อรู้ว่าเป็นยาแก้อักเสบ กับยาแก้ปวด หลวงพ่อก็ไม่ฉีดยา ท่านว่า “ยากันบาดทะยักควรต้องฉีด ส่วนแผลเราดูแลเองได้รักษาแผลให้ดี ถ้าจำเป็นต้องพึ่งยากี่พึ่งแก้ห่าสิบ ต้องพึ่งตัวเองอีกห้าสิบ” ท่านเล่าเพิ่มเติมว่า “เดี๋ยวนี้ยาแก้ปวดนี้หลวงพ่อก็กินเลย ปวดขนาดไหนก็ไม่กิน หมอก็ชอบเอามาให้กิน ให้มาเป็นห่อๆ หลวงพ่อว่า ดีแล้วนะที่มันปวด เราเอามาเป็นเครื่องปฏิบัติธรรม ว่าเราจะต้องไม่ทุกข์ไปกับการปวด เห็นว่ามันเป็นธรรมดา” หรืออาการท้องเสียก็เช่นกัน ท่านเล่าประสบการณ์ที่ท่านเคยผ่านมาว่า “อย่างมันถ่าย ก็ปล่อยมันถ่ายไปซะให้หมด ถ่ายจนหมดเรี่ยวหมดแรง ก็นอนให้มันไหลไปจนหลับไปเลย แล้วมันก็หมดเอง จะตายก็ตายลงดู ความกลัวตายมันไม่มี ตื่นขึ้นมาแห้งหมดเลย ก็อาบน้ำชำระร่างกายแล้วก็ดี”

นอกเหนือจากการไม่ให้ไปทุกข์กังวลกับการป่วยจนเกินไป หลวงพ่อยังเสนอให้คิดในทางที่ดีต่อการเจ็บป่วยด้วย ท่านบอกว่า “ดีแล้วที่มีโอกาสได้ป่วย ทำให้เรามีโอกาสได้นอนพัก” หลวงพ่อเล่าว่าครั้งหนึ่งเคยประสบอุบัติเหตุทางรถยนต์ มีแผลนิดหน่อย เขาก็ให้ขึ้นไปนอนบนแคร่อย่าง² ท่านบอกว่า “ก็คิดว่าถ้าเราไม่ป่วย เราก็คงไม่มีโอกาสมานอนอย่างอย่างนี้ รู้สึกสบายที่ได้มานอนแบบนี้ ไม่ใช่คิดไปว่าโอแฮแล้วอย่างนั้นอย่างนี้ ไม่ต้องมองอะไรในแง่ร้าย ทำให้มีแต่ความทุกข์” ท่านบอกว่าบางครั้งการพิจารณาความทุกข์ เช่น การปวดมากๆ มันทำให้กลายเป็นความสุขไปได้เหมือนกัน หรือเวลาหิวมากๆ หิวจนมือสั่น มันแสดงออกทางร่างกาย “แทนที่จะมีเวทนา แทนที่จะกลัวตาย มันก็ดู อ้อความหิวมันเป็นอย่างนี้ บางทีเราต้องขอบคุณความหิว ไม่กลัว ไม่ต้องไปกลัว”

หลวงพ่อยังเห็นว่าเมื่อมาปฏิบัติธรรมแล้ว ไม่เฉพาะแต่เรื่องการเจ็บป่วย แต่ไม่ว่าจะมีเรื่องอะไรเกิดขึ้นกับเราก็ดำเนิน เราจะไม่กลัว จะไม่ทุกข์ ท่านว่าคิดไม่ออกว่าจะมีเรื่องอะไรที่จะมาทำให้เราทุกข์ได้ แต่ก็ไม่ใช่ปล่อยปละละเลยปัญหาต่างๆ บางอย่างก็ต้องมีการให้เราต้องทำต่อ ต้องบอกต้องสอนให้เขาได้รู้ได้เข้าใจให้ถูกต้อง แต่ก็ไม่ต้องเอาวิตกกังวลเป็นทุกข์ “ต้องให้ความเป็นธรรมกับทุกๆ ฝ่าย รวมทั้งต้นไม้ และแผ่นดิน ไม่ต้องไปโกรธเขา ในบางเรื่องก็อาจเป็นความเข้าใจที่ไม่ตรงกัน ก็ต้องชี้แจงกันให้เข้าใจให้ถูกต้อง”

รวมทั้งความตายท่านก็แนะนำให้มองว่า มันไม่ใช่ความทุกข์ ท่านเห็นว่า “มันต้องยอมรับว่าเป็นการสิ้นสุด พอจะตายจริงๆ ก็อยู่เฉยๆ ว่างๆ แค่นั้น ไม่ต้องไปกลัว ไม่ต้องเอาใจไปอาศัยอะไร แม้แต่ลมหายใจมันก็พึ่งไม่ได้”

² รูปแบบหนึ่งของการรักษาแบบพื้นบ้านของภาคอีสาน โดยการให้ผู้ป่วยจากอุบัติเหตุหรือมีอาการฟกช้ำนอนบนแคร่ไม้ไผ่ซึ่งปูไว้ด้วยสมุนไพร เช่น ใบเป้งัว ส่วนด้านล่างสุมไฟอ่อนๆ ไว้ให้ความร้อนผ่านสมุนไพรไปยังผู้ป่วย

ท่านสรุปว่าสุขภาพของคนเราจะดีขึ้นถ้ามีธรรมะ ท่านจึงเร่งให้ทุกคนหันมาปฏิบัติธรรมกันอย่างจริงจัง ท่านว่าพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านี้ดีที่สุด ให้ลงมือปฏิบัติเลยไม่ต้องรอว่าจะต้องมาบวชมาอยู่วัดหรือ มีสติลงไป เวลามันโกรธก็เปลี่ยนเป็นไมโกรธ เวลามันทุกข์ก็เปลี่ยนเป็นไมทุกข์ เอาเท่านี้แหละ ทำได้ด้วยมือของเรา เปลี่ยนตรงนี้ ทำได้ ปฏิบัติได้ ให้ผลได้ ไม่ต้องไปรอเวลา พยายามรู้สึกตัว หายใจเข้าก็รู้สึกตัว โกรธก็รู้สึกตัว ต้องพยายามช่วยตัวเอง ยกตัวเราขึ้นมาจากความโกรธ ความทุกข์ แล้วก็จะพบผลดีที่เกิดขึ้นด้วยตัวเอง ท่านพูดเหมือนกับจงใจจะบอกกับผมว่าให้สนใจเรื่องการปฏิบัติธรรมจริงๆ จังๆ เสียที ซึ่งผมเองก็ต้องยอมรับว่าผมยังปฏิบัติได้น้อย และต่อไปนี่คงจะต้องพยายามมากขึ้น

หลวงพ่อกำลังเขียนกับกระบวนทัศน์พุทธศาสนาในด้านสุขภาพ

วิถีชีวิตของหลวงพ่อกำลังเขียนเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของผู้ปฏิบัติธรรมในสังคมไทยจำนวนไม่น้อยโดยเฉพาะในสายพระป่าในภาคอีสาน ที่ความสนใจธรรมะไม่ได้เกิดขึ้นผ่านการศึกษาทำความเข้าใจหลักธรรมของพุทธศาสนาในด้านปริยัติมาก่อน แต่มุ่งสู่การฝึกปฏิบัติทางจิตโดยตรง จนทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมชัดเจนขึ้นในตนเอง ซึ่งผลที่ได้รับก็สอดคล้องกับผู้ที่ได้เริ่มศึกษามาในด้านปริยัติก่อนแล้วจึงมาฝึกปฏิบัติทางจิต กล่าวได้ว่ากระบวนทัศน์ในการทำความเข้าใจโลกและชีวิตของหลวงพ่อกำลังเขียนไม่ได้แตกต่างจากแนวทางของพุทธศาสนาโดยทั่วไป ซึ่งทำให้ทัศนะต่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งทัศนะต่อสุขภาพของท่านเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับผู้ปฏิบัติธรรมท่านอื่นที่ศึกษาครั้งนี้

กระบวนทัศน์พุทธศาสนาที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมร่วมกับการศึกษาปริยัติประกอบบ้าง ทำให้หลวงพ่อมีความคิดที่เปลี่ยนไปจากเดิมมาก โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับผีและคาถาอาคมที่ท่านถือว่าเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญมากผู้หนึ่ง กลายเป็นไม่เห็นความสำคัญในเรื่องนี้ไปเลยไม่ต่างจากเห็นหนามเห็นต้นไม้มัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการปรับกระบวนทัศน์ในการมองโลกและสรรพสิ่งไปจนทำให้มองเห็นสิ่งต่างๆ ต่างไปจากที่เคยมอง ผลการจากการมองแบบนี้ทำให้หลวงพ่อมีความทุกข์ในชีวิตลดลงไปอย่างมาก หลวงพ่อสามารถมีชีวิตอยู่ท่ามกลางภัยอันตรายและความลำบากต่างๆ ที่มีในอดีตได้อย่างไม่หวั่นไหว ซึ่งต่างจากคนที่อยู่ภายใต้วัฒนธรรมบริโภคนิยมที่ให้ความสำคัญอยู่กับความสะดวกสบายของร่างกาย แม้ว่าเทคโนโลยีจะได้ช่วยให้มีความสะดวกสบายกว่าในอดีตมาก แต่ก็ยังรู้สึกไม่เพียงพอยังต้องการความสบายอื่นๆ ขึ้นไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ความไม่สบายทางกายที่สืบเนื่องมาจากความเจ็บป่วยก็เห็นเป็นเรื่องปกติธรรมดา ยินดีที่จะปฏิเสธการใช้ยาบรรเทาปวด และกลับมองว่าการปวดนั้นเป็นสิ่งที่ดี ใช้เป็นจุดในการเรียนรู้ร่างกายและจิตใจตนเองได้ด้วย ซึ่งแทบจะเป็นสิ่งตรงข้ามกับความคิดของผู้ที่อยู่ใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ สิ่งที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนอีกจุดหนึ่งคือการที่ท่านมองว่าร่างกายนี้เป็นพาหนะของท่านช่วยให้ท่านทำสิ่งที่มีประโยชน์ได้ ไม่ได้อยู่ในฐานะที่

เป็นนายที่เราต้องคอยทะนุถนอมดูแลจนเกินไป เห็นชีวิตนี้เป็นเพียงกระแสแห่งรูปนามที่ไหลไปตามธรรมชาติ

อย่างไรก็ตามท่านก็ได้แสดงให้เห็นว่าผู้ที่อยู่ภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนาไม่จำเป็นต้องปฏิเสธเทคโนโลยี ท่านยังเห็นประโยชน์ของรถยนต์และโทรศัพท์มือถือที่ช่วยอำนวยความสะดวกได้หลายด้าน แต่ทำที่ต่อการใช้เทคโนโลยีนี้ต่างกับคนในสังคมปัจจุบันมาก โดยท่านเห็นว่าถ้ามีประโยชน์ช่วยให้ทำอะไรได้มากขึ้นก็ใช้ได้ แต่ไม่ได้ไปติดไปหลงถ้ามีช่องทางที่ทำประโยชน์ได้โดยไม่ต้องพึ่งเทคโนโลยีท่านก็เห็นว่าควรเลือกทางที่ไม่ต้องพึ่งเทคโนโลยีก่อน ดังจะเห็นได้ว่าแม้วัดท่านมีรถใช้ แต่ท่านก็ยังเดินไปกลับระหว่างวัดป่าสุคะโตกับวัดบ้านท่ามะไฟหวานที่ระยะห่างกันประมาณ 3 กิโลเมตรอยู่เป็นประจำ จะเห็นได้ว่าอิทธิพลของกระบวนทัศน์พุทธศาสนาได้เป็นพื้นฐานการคิดและการกระทำของหลวงพ่อบำเพ็ญหลังจากได้ปฏิบัติธรรมแล้วเปลี่ยนไปจากเดิมมาก และเป็นไปในแนวทางที่แตกต่างไปจากสิ่งที่คนในสังคมปัจจุบันให้คุณค่าไว้มาก

กรณีศึกษาที่ 4 ศาสตราจารย์ระพี ศาคริก

ภาพที่ 24 ศาสตราจารย์ระพี ศาคริก ในวันที่ผมไปปรับต้นฉบับที่ท่านช่วยแก้ไขให้

เมื่อเอ่ยถึงศาสตราจารย์ระพี ศาคริก คนส่วนใหญ่ทราบดีว่าท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในเรื่องกล้วยไม้ของไทยที่ได้รับการยอมรับในระดับโลก อย่างไรก็ตามผู้คนอีกไม่น้อยรู้จักและชื่นชมท่านในฐานะของครูผู้เป็นที่รักของศิษย์ หรือในภาพของผู้ที่เข้าใจชีวิตเข้าใจธรรมชาติ ที่พยายามเปิดเผยถ่ายทอดความคิดสังขารแห่งธรรมชาติและชีวิตเหล่านี้สู่คนรุ่นหลังอย่างไม่เคยเหน็ดเหนื่อย

ผมเป็นคนหนึ่งที่แม้จะไม่ได้เป็นศิษย์ของท่านโดยตรง แต่ก็มีโอกาสได้รับการอบรมสั่งสอน ได้แง่คิดมุมมองต่อชีวิตที่ดี ที่แปลกใหม่ น่าสนใจจากท่าน ผ่านทางรายการโทรทัศน์และจากบทความที่ท่านเขียนไว้ทำให้ผมชื่นชมศรัทธาในตัวท่านมาโดยตลอด

เมื่อตัดสินใจทำงานศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ภาพของอาจารย์ก็ปรากฏอย่างชัดเจน ผมมีความมุ่งมั่นอย่างมากที่จะศึกษาวิถีชีวิตของท่าน ในฐานะที่เป็นผู้หนึ่งที่เข้าใจหลักธรรมในพุทธศาสนา และสามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างสอดคล้องลงตัว

สำหรับอาจารย์ระพี ผมไม่รู้จักรใครที่พอจะเชื่อมโยงผมให้เข้าไปหาท่าน เมื่อผมค้นหมายเลขโทรศัพท์บ้านของท่านจากสมุดโทรศัพท์ และรอเวลาที่เหมาะสมอยู่หลายวันจึงได้โทรศัพท์ไปหาท่านในช่วงสายๆ ของวันหนึ่ง

วันนั้นท่านรับสายเองหลังจากผมแนะนำตัวและเรียนวัตถุประสงค์ในการติดต่อให้ท่านทราบแล้ว ท่านตอบรับการขอเข้าไปพูดคุยกับท่านทันที โดยไม่ได้ซักถามหรือตั้งเงื่อนไขใดๆ กับผมเลย พร้อมทั้งให้กำลังใจและความเป็นกันเองกับผมมาก

ข้อมูลที่ผมมานำเสนอในที่นี้ รวบรวมมาจากการอ่านเอกสารที่ท่านเขียนขึ้นและมีการตีพิมพ์เผยแพร่ไว้ จากการได้พูดคุยกับท่านโดยตรงในประเด็นที่ไม่พบว่าท่านเขียนไว้ที่ใด หรือ

ต้องการความชัดเจนเพิ่มเติม และจากบทความสั้นๆ ที่ท่านเขียนไว้จำนวนมาก ทั้งที่ถูกนำไปตีพิมพ์แล้วและที่ยังไม่มีโอกาสได้ตีพิมพ์ ท่านจัดใส่แฟ้มอย่างเป็นหมวดหมู่เก็บไว้ที่บ้าน โดยที่ส่วนหนึ่งได้ถูกบันทึกไว้ในซีดีรอมไว้ให้ค้นคว้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์แล้ว ท่านบอกว่าถ้าผมสนใจเรื่องไหนก็นำไปได้เลย

รูปแบบการเขียนในส่วนนี้ที่อาจจะดูแปลกตาไปจากส่วนอื่นๆ บ้าง ที่แต่ละย่อหน้าสั้นลง ก็เป็นเพราะความกรุณาของท่านที่ให้คำแนะนำในการเขียนกับผม ท่านว่าจะช่วยให้ประเด็นต่างๆ ที่นำเสนอมีความชัดเจนขึ้น และอ่านได้ง่าย

นอกจากนี้เอกสารที่ผมเขียนเสร็จท่านก็กรุณาตรวจสอบให้อีกครั้ง แม้ว่าการกิจของท่านในช่วงที่ผมไปสัมภาษณ์ค่อนข้างจะยุ่งอยู่มากก็ตาม

ภาพที่ 25 ห้องเก็บเอกสาร และบทความต่างๆ ที่อาจารย์เขียนขึ้นและรวบรวมไว้ให้คนรุ่นหลังศึกษา

ปฐมวัยและการเติบโตในชีวิต การงาน

อาจารย์ระพี มักใช้เรื่องราวในชีวิตของท่านเองมาเขียน มาเล่า เมื่อไปบรรยายหรือพูดคุยตามที่ต่างๆ เพื่อใช้เป็นตัวอย่างในการสื่อถึงแง่มุมของชีวิตและธรรมชาติ ซึ่งช่วยให้ผู้ฟังได้เข้าใจถึงที่ท่านต้องการนำเสนอได้ชัดเจนขึ้น โดยที่แง่มุมบางด้านของท่านดูเหมือนเป็นเรื่องไม่น่าจะนำมาเปิดเผยต่อสาธารณะเท่าใดนัก แต่ท่านก็นำมาเล่าอย่างเป็นเรื่องธรรมดา ท่านกล่าวถึงสาเหตุที่นำเรื่องราวในชีวิตของท่านมาเปิดเผยว่า

“...ถ้าใครรู้สึกว้า ฉันเอาเรื่องที่หน้าอับอาย มาเล่าให้คนอื่นฟังทำไม ทั้งๆ ที่ชีวิตตัวเองก็เคยผ่านตำแหน่งหน้าที่อันยิ่งใหญ่และมีหน้ามีตามามาก

มาถึงช่วงหลังๆ ประสบการณ์ชีวิตมันสอนให้ฉันมองเห็นอีกด้านหนึ่งชัดเจนยิ่งขึ้นว่า อดีตย่อมไม่มีการต้องอายอะไรกัน และเมื่อไม่มีอายก็ย่อมไม่มีการโอ้อวดด้วย คง

เหลืออยู่แต่สิ่งซึ่งเป็นความจริง ที่สามารถสอนชนรุ่นหลังได้เท่านั้น” (ระพี สาคริก, 2542: 8)

ท่านเขียนเล่าประวัติชีวิตของท่านไว้ว่า ท่านเป็นบุตรคนโตของ ขุนตำรวจเอก พระมหาเทพ กษัตริสมุห (เนื่อง สาคริก) กับคุณแม่สนิท ภมรสุต แม้คุณแม่ของท่านจะเป็นขุนนางมีตำแหน่งใหญ่โต แต่ท่านก็ไม่ได้มีชีวิตอยู่อย่างลูกขุนนางข้าราชการที่มั่งคั่ง

ท่านเล่าว่า พ่อของท่านก็มีชีวิตที่ต่อสู้มาด้วยลำแข้งของตนเองอย่างโชกโชน เคยเป็นตั้งแต่เด็กรับใช้อยู่ในโรงยาฝิ่น เคยพายเรือบดลำใหญ่รับจ้างส่งคนอยู่ทำน้ำปากคลองมหาชัย สมุทรสาคร ตั้งแต่อายุไม่ถึง 10 ขวบ ที่ต้องทำงานหนักจนแม้แต่พ่อตัวเอง (ปู่ของอาจารย์) มาเห็นก็ยังจำไม่ได้

ท่านสรุปว่า “พ่อเป็นคนที่มีความเป็นตัวของตัวเองชัดเจนมากๆ” ตอนหลังท่านได้รับการถวายตัวไว้ในวัง ได้เข้าเรียนในโรงเรียนมหาดเล็กหลวงอยู่ท่ามกลางลูกขุนนางผู้ใหญ่ และสุดท้ายได้รับความไว้วางพระราชหฤทัย ให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจ ภายหลังการรับใช้ใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (ระพี สาคริก, 2542, 5-6, ปกหลังใน; 2544-ก, 27)

อาจารย์บอกว่านิสัยในส่วนที่มีความเป็นตัวของตัวเองสูง การทำงานอย่างซื่อสัตย์ไม่หวังผลตอบแทนใดๆ รวมทั้งการไม่เข้าพวกเข้าฝ่ายกับกลุ่มไหนของท่าน ส่วนหนึ่งน่าจะได้รับการถ่ายทอดมาจากพ่อ

ท่านบอกว่าชีวิตของท่านไม่ค่อยจะได้พบหน้าพ่อมากนัก เพราะท่านจะทุ่มเททำงานอยู่แต่ในวัง ตัวท่านได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีจากคุณยายมาตั้งแต่เล็ก จนกระทั่งอายุได้ 6 ขวบ คุณยายก็เสียชีวิต คุณพ่อจึงมีบทบาทในการเข้ามาดูแลและฝึกฝนท่านมากขึ้น

ในฐานะที่อาจารย์เป็นลูกคนโต พ่อของท่านจึงได้ต้องการฝึกให้ท่านมีความเข้มแข็งอดทนเป็นพิเศษ ท่านเคยเขียนเล่าไว้ว่า “ฉันได้ยืนแม่เล่าให้บางคนฟังว่า คุณพ่อพูดว่า แป่ว [ชื่ออาจารย์] เป็นลูกคนโต ถ้าเอาไว้กับเราเขาจะไม่ดีเท่าที่ควร” (ระพี สาคริก, 2542: 6)

ผลจากทัศนคติดังกล่าวของคุณพ่อ เมื่อเริ่มเรียนหนังสือทำให้อาจารย์ต้องจากครอบครัวไปอยู่โรงเรียนประจำ 1 ปี เต็มๆ โดยไม่มีเงินติดตัวเลย และมาเยี่ยมเพียงครั้งเดียว

จากนั้นก็ถูกย้ายให้ไปอยู่กับครอบครัวของครูที่คุณพ่อเคารพอย่างมาคนหนึ่ง ท่านเล่าว่า คุณพ่อท่านก็ลงทราบดีว่าบ้านนี้เลี้ยงดูเด็กอย่างไร จึงนำท่านมาฝากไว้กับบ้านนี้ ท่านต้องทำงานบ้านอย่างหนักในช่วงเช้าก่อนที่จะเดินเท้าเปล่าไปโรงเรียนด้วยระยะทางเกือบ 3 กิโลเมตร ท่านเขียนเล่าถึงชีวิตในช่วงนี้ว่า

“ฉันต้องตื่นนอนตั้งแต่ตีสี่ ลงมือทำงานหนักท่ามกลางความมืดมิดของสภาพอากาศ นับตั้งแต่การตักน้ำใส่โอ่งใบใหญ่จนเต็ม และกวาดอุ้งเท้าไม้สองชั้นหลังใหญ่จนเสร็จ จากนั้นก็หุงหาอาหารกินเอง เสร็จแล้วจึงเดินเท้าเปล่า ย่ำก้อนหินตามถนนไปโรงเรียนประมาณ 3 กิโลเมตร เพราะไม่มีรองเท้าใส่ แนนอนที่สุด คงไม่มีเงินติดกระเป๋าแม่

แต่สแตงค์แดงเดียวเช่นเคย ทำให้พบความจริงว่า พอเดินไปถึงโรงเรียน อาหารซึ่งใส่ไว้ในท้องตั้งแต่ที่อยู่บ้าน มันก็หมดไปแล้ว...

จนกระทั่งมือเที่ยง ทีนี้แหละเธอเอ๊ย ทั้งที่เห็นภาพคนอื่นวิ่งไปซื้ออาหารกินกันอย่างเอร็ดอร่อย แถมยังได้กลิ่นอาหารโชยมาตามกระแสลม ชนิดที่ห้ามมันไม่ได้ ในที่สุด เด็กๆ ขนาดฉันแม้ว่าหักห้ามใจได้แค่ไหน ในที่สุดสายตาก็สอดส่ายไปตามพื้นดินบนพื้นโรงเล่นซึ่งเป็นซีเมนต์ รวมทั้งที่พื้นดิน กระทั่งถึงขยะ พอสัมผัสเศษอาหาร ใจมันก็ห้ามมือไว้ไม่อยู่

ฉันกำลังคิดว่าคนอื่นมองไม่เห็น จึงเอามือเก็บเศษอาหารจากพื้นมาปัดๆ แล้วใส่ปาก ทำอยู่หลายครั้งหลายหน..." (เพ็งอึ้ง: 7)

หลังจากท่านใช้ชีวิตอยู่อย่างนี้หนึ่งปีเต็มๆ จึงได้กลับไปอยู่บ้าน จากนั้นชีวิตของท่านก็เปลี่ยนไปอีก ท่านมีโอกาสใช้ชีวิตในโรงเรียนอย่างที่เรียกได้ว่า เป็นการพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ คือท่านได้เข้าไปเรียนในโรงเรียนยาวกุมาร (โรงเรียนจิตรลดา) ได้แต่งเครื่องแบบสวยงาม สวมถุงเท้า รองเท้าเรียบร้อย มีคนถือกระเป๋าเดินทางรับส่งกลับบ้าน โดยมีครูที่เป็นเจ้านายชั้นสูง มีความสามารถมาสอนให้โดยตรง

ท่านเคยเขียนถึงความรู้สึกในช่วงนี้ไว้ว่า “แต่ฉันกลับรู้สึกอึดอัดใจมากพอสมควร เพราะขาดอิสรภาพดังเช่นแต่ก่อน” (เพ็งอึ้ง: 9; ระพี สาคริก, 2544-ก: 29) ท่านมีโอกาสเรียนที่นี่ไม่ถึง 2 ปี โรงเรียนก็ถูกยุบไปด้วยเหตุผลทางการเมือง ในช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศ

ด้วยเหตุนี้ท่านจึงต้องย้ายไปเรียนในโรงเรียนเอกชน ท่านใช้เวลาเรียนชั้นมัธยมเข้าไปห้ามาจนได้ประกาศนียบัตรหลายใบ โดยคุณพ่อของท่านก็ไม่ได้ทำอะไรทั้งๆ ที่ไม่ได้มีเงินมากนัก ท่านเล่าว่า “พอมักพูดเปรยๆ กับฉันว่า ฉันไม่มีอะไรจะให้แก่ะ นอกจากการศึกษา” (เพ็งอึ้ง: 9)

เมื่อจบชั้นมัธยมท่านได้ไปเรียนต่อที่โรงเรียนเกษตรแม่โจ้ ที่เชียงใหม่ 2 ปี แล้วจึงมาต่อที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์อีก 5 ปี ทางรัฐพิทยาสรรพ์สำเร็จการศึกษาในปี พ.ศ. 2490

อาจารย์ระพี เป็นคนที่เรียนดีมาตั้งแต่เด็ก โดยเฉพาะวิชาวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ เรขาคณิต รวมทั้งชอบศิลปะ วาดรูป และเล่นดนตรี ท่านเคยเป็นนักเรียนที่อายุน้อยที่สุดในโรงเรียน เคยได้เลื่อนชั้นกลางปีเมื่อเรียนมัธยมศึกษาปีที่ 1

ท่านเล่าถึงความรู้สึกเมื่อตอนเรียนหนังสือในสมัยเด็กๆ ว่า “หลังจากครูให้การบ้านเลขคณิตบ้าง เรขาคณิตบ้าง มันทำให้ฉันเห็นคำตอบทันทีตั้งแต่สิ่งเหล่านั้นยังปรากฏอยู่บนกระดานดำ” (เพ็งอึ้ง: 3-4) ท่านมีความเห็นต่อวิชาเรขาคณิตที่ท่านเรียนอย่างแตกต่างไปจากคนอื่นๆ เช่น

“เพื่อนฉันหลายต่อหลายคนยังคงรู้สึกว่า เรขาคณิตคือวิชาที่ว่าด้วยเรื่องเส้นตรง และเรื่องราวของมุมแบบต่างๆ แต่ฉันเริ่มรู้สึกตั้งแต่บัดนั้นว่าวิชานี้ฝึกให้คนคิดเพื่อสานสิ่งซึ่งมีเหตุมีผลถึงซึ่งกันและกันทั้งระบบ หรืออีกนัยหนึ่ง การเรียนวิชานี้มีผลช่วยชำระล้าง

ภาวะยึดติดซึ่งมีอยู่ในรากฐานความรู้ลึกของแต่ละคน เพื่อพัฒนาคนให้เป็นผู้รู้เหตุนิผล ได้ตั้งแต่เล็ก” (เพ็งอ้าง: 4)

ในช่วงที่ท่านเรียนมัธยมปลายเข้าไปเข้ามาอยู่นั้น ในบางปีครูก็ไว้ใจให้ทำหน้าที่สอนวิทยาศาสตร์ให้กับเพื่อนๆ แทนครู (เพ็งอ้าง: 12) ซึ่งท่านเองก็รักที่จะช่วยอธิบายและตอบคำถามเรื่องการเรียนให้กับเพื่อนๆ มาตั้งแต่เด็ก

จนถึงการเรียนในมหาวิทยาลัยท่านก็ยังเป็นที่พึ่งให้กับเพื่อนๆ ในเรื่องการเรียน ท่านจึงเป็นที่รักของเพื่อน ทั้งๆ ที่ท่านต้องต่อสู้ชีวิตมาโดยตลอดขณะที่เรียน เพราะพ่อแม่ไม่ได้มีเงินเก็บมากมาย จนต้องเอาที่ดินไปจำนองเพื่อส่งลูกๆ เรียน อีกทั้งบ้านก็ถูกระเบิดในช่วงสงครามโลกต้องย้ายไปอยู่ศาลาวัดในต่างจังหวัด

ท่านเขียนเล่าไว้ว่าท่านเรียนผ่านมหาวิทยาลัยมาได้ด้วยเสื้อผ้าเก่าๆ กับกางเกงที่ปะแล้วปะอีก จนเพื่อนต้องให้ยืมกางเกงใส่ในวันรับปริญญาบัตร และท่านก็เป็นหนึ่งใน 2 คน ของนักเรียนทั้งหมดในรุ่นที่สามารถเรียนจบได้ภายในเวลา 5 ปี (เพ็งอ้าง: 18-20)

หลังจากเรียนจบท่านแต่งงาน แล้วพาแม่และภรรยาไปทำงานในตำแหน่งลูกจ้าง ที่สถานทดลองกลีกรรรมแม่โจ้ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งอยู่ติดกับโรงเรียนเกษตรแม่โจ้ที่ท่านเคยเรียนอยู่ ทั้งๆ ที่มีผู้ใหญ่เสนอตำแหน่งอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยให้ แต่ท่านเลือกที่จะไปใช้ชีวิตอย่างอิสระที่นั่น โดยที่ขณะนั้นยังไม่มีน้ำประปา ไฟฟ้า หรือสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ แถมยังมีไข้ป่าชุกชุมอีกด้วย

หลังจากทำงานอยู่ได้ไม่ถึงสามปี ท่านก็ได้รับคำสั่งให้ย้ายเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ เนื่องจากทางนี้ต้องการนักวิจัยมือดีมาช่วยทำการวิจัยเรื่องข้าว ที่ศูนย์งานวิจัยเกษตรกลาง บางเขน

ในช่วงนี้ทำให้ท่านได้มีโอกาสเป็นอาจารย์พิเศษ ช่วยสอนในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และในที่สุดก็ถูกขอตัวให้มาเป็นอาจารย์ประจำ สอนวิชากล้วยไม้ ที่ภาควิชาพืชสวน คณะเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. 2513

ท่านได้รับการแต่งตั้งให้เป็นศาสตราจารย์โดยไม่ต้องผ่านการเป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ และรองศาสตราจารย์ และมีโอกาสได้เข้ารับตำแหน่ง เลขานุการมหาวิทยาลัย รองอธิการบดีฝ่ายธุรการ และได้รับการเสนอให้เข้ามารับตำแหน่งเป็นอธิการบดีของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518-2523 และเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร ในปี พ.ศ. 2522-2523

ปี พ.ศ. 2524 ท่านตัดสินใจลาออกจากราชการก่อนเกษียณอายุ และมาทำงานเกี่ยวกับกล้วยไม้ และงานที่ท่านรักอื่นๆ จนถึงปัจจุบัน (เพ็งอ้าง: 21-33, ปกหลังใน; ระพี สาคริก, 2544-ก: 32-35, 180-182)

ความสนใจในเรื่องชีวิตและธรรมะ

ผมไม่สามารถที่จะระบุได้อย่างชัดเจนว่าอาจารย์ระพี หันมาให้ความสนใจในพุทธศาสนา ตั้งแต่เมื่อใด สนใจปฏิบัติแนวไหน หรือมีเหตุอันอะไรให้ท่านเข้ามาสนใจพุทธศาสนา

แต่อาจารย์ได้ว่า ความสนใจในธรรมะของท่านได้เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ เป็นเนื้อเป็นตัวของท่านเอง ค่อยๆ พอกพูนสั่งสมมาตั้งแต่ท่านยังเล็ก ท่านเคยเขียนเล่าถึงนิสัยที่ชื่นชอบในธรรมชาติของท่านที่มีมาตั้งแต่เด็กว่า

“ฉันชอบปล่อยให้มันเป็นไปตามธรรมชาติตั้งแต่ช่วงนั้น ส่วนอีกด้านหนึ่ง เห็นอะไรขวางหน้ามักนำมาคิด อยากจะทำอะไรก็ทำ แม้ไม่มีเงินทองติดตัว แต่ก็ไม่เคยคิดเลยว่าทำอะไรๆ ก็ต้องเริ่มต้นด้วยการใช้เงิน... ทำให้รู้สึกปลดปล่อยไปยุ่งไปสนใจอยู่เสมอ นอกจากนั้นก็ยังมีความคิดสิ่งใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลา

ตัวเองไม่เคยรู้สึกเคียดรื้อนว่า ขณะนั้นจำต้องใส่เสื้อผ้าเก่าๆ ขาดๆ บางครั้งแทบไม่มีอะไรสวมใส่ก็ว่าได้ แม้ไปโรงเรียนก็เดินย่ำก้นกรวดก้นหินไปเป็นระยะทางซึ่งไม่ไกลนัก เสมือนจิตใจมันบอกฉันว่า สิ่งต่างๆ ที่พบได้รอบด้าน เป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต”(ระพี ศาคริก, 2545-ก: 1)

ความรู้สึกลึกซึ้งต่อธรรมชาติ ความช่างคิด ชอบสังเกต และรักในอิสระของท่าน ทำให้ท่านสามารถเชื่อมโยงสิ่งต่างๆ เข้าหากันได้อย่างลงตัวและสอดคล้องอยู่กับหลักธรรม ท่านมักบอกอยู่เสมอว่าท่านไม่ใช่เป็นคนอ่านหนังสือมาก แต่ท่านอาศัยการเรียนรู้จากภายในรากฐานจิตใจของท่านเองเป็นหลัก

ในการบรรยายหรืองานเขียนของอาจารย์ระพี ท่านมักสอดแทรกเรื่องราวเกี่ยวกับธรรมชาติ ความเป็นธรรมชาติของชีวิตเอาไว้ ท่านมีความสามารถเชื่อมโยงเรื่องราวต่างๆ ให้กลับเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องธรรมชาติและชีวิตได้อย่างน่าสนใจ

อาจารย์ระพี มักใช้คำของท่านเองคำหนึ่ง ที่สื่อถึงเนื้อแท้ของธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้ หรือความดีงามภายในของแต่ละคน นั่นคือคำว่า “รากฐานจิตใจ” ท่านถือว่ารากฐานจิตใจเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่ง ที่คนควรศึกษาทำความเข้าใจให้ลึกซึ้งยิ่งๆ ขึ้นไป

ท่านกล่าวถึงความสำคัญของรากฐานจิตใจไว้ในลักษณะต่างๆ เช่น ท่านเห็นว่า “รากฐานจิตใจมนุษย์คือศูนย์รวมของความรู้ความเข้าใจได้ทุกสิ่งทุกอย่าง หรืออาจกล่าวได้ว่าสามารถรู้และเห็นได้รอบด้าน” (ระพี ศาคริก, 2544-ข :2) หรือ “ธรรมะคือแก่นแท้ของธรรมชาติที่มีอยู่ในรากฐานจิตใจตนเองแล้ว” (ระพี ศาคริก, 2545-ข :4)

แนวทางการปฏิบัติธรรมของท่าน คือความพยายามเรียนรู้ความจริงในรากฐานจิตใจ โดยท่านกล่าวว่า “ธรรมะค้นพบได้จากสิ่งที่อยู่ในรากฐานจิตใจตนเองโดยแท้ การปฏิบัติธรรมเริ่มต้นจาก

สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งตนเองมีความรักและสนใจจริง โดยไม่มองข้ามความรักที่ควรมีให้กับเพื่อนมนุษย์” (เพ็งอ้าง: 4)

หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า คือ “การศึกษาธรรมชาติ ซึ่งน่าจะถือว่าสำคัญที่สุดของชีวิตแต่ละคน อันมีผลนำไปสู่การเรียนรู้ความจริงจากรากฐานจิตใจตนเองได้ถึงที่สุดจนจบ น่าจะได้แก่การเรียนรู้จากความหลากหลายของเพื่อนมนุษย์ทุกแห่งทุกมุมได้อย่างสมบูรณ์ครบถ้วน” (ระพี สาคริก, 2544-ข :3) ท่านจึงปฏิบัติธรรมจากการศึกษาธรรมชาติที่อยู่ในใจตนเอง ผ่านการเรียนรู้จากคนที่หลากหลายที่ท่านได้พบ

อาจารย์เชื่อมโยงเรื่องของรากฐานชีวิตไปยังเรื่องต่างๆ อีกหลายเรื่อง เช่น ท่านเขียนไว้ว่า “เมื่อมนุษย์เกิดมาสู่โลก ย่อมมีเงื่อนไขแฝงมาในจิตวิญญาณอย่างเป็นธรรมชาติ ดังนั้นสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นธรรมชาติที่มีอยู่ในรากฐานจิตใจของมนุษย์ทุกคนน่าจะจะได้แก่ความรัก” (ระพี สาคริก, 2544-ข: 5)

หรือที่ท่านให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องศีลว่า “หากสามารถรู้เท่าทันถึงการแบ่งแยกศีลออกเป็นข้อๆ น่าจะมีผลทวนกลับมามองเห็นความจริงในใจตนเอง ช่วยให้รู้ได้ว่า แท้จริงแล้วศีลมีอยู่เพียงข้อเดียวเท่านั้น และศีลข้อนี้คือความจริงซึ่งมีรากฐานหยั่งลงสู่จิตใจตนเองอย่างลึกซึ้ง” (ระพี สาคริก, 2545-ค: 3)

หรือที่ท่านเคยกล่าวว่า “การรักษารากฐานจิตใจตนเองให้มีความมั่นคงอยู่กับเหตุและผล ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับใช้กำหนดวิธีการดำเนินชีวิตอนาคตของแต่ละคน” (ระพี สาคริก, 2545-ข: 2) ซึ่งก็คือการพยายามสำรวจและพิจารณาเพื่อทำความเข้าใจตนเองเพื่อการละวางยิ่งๆ ขึ้นไปนั่นเอง

อาจารย์ระพีบอกว่าท่านชอบนั่งอยู่ท่ามกลางธรรมชาติและดื่มด่ำกับบรรยากาศรอบๆ ตัว ซึ่งจะช่วยให้พิจารณาเรื่องราวต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาได้อย่างกระจ่างชัด ท่านเคยเขียนเล่าถึงความรู้สึกของท่านครั้งหนึ่ง ขณะที่ท่านนั่งอยู่ท่ามกลางธรรมชาติแล้วทำให้ท่านเข้าใจสัจธรรมของชีวิต ครั้งนั้นท่านไปเยี่ยมชมค่ายอาสาพัฒนาของลูกศิษย์ ที่อำเภอนาสาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี กว่า 20 ปีมาแล้ว ท่านเล่าถึงความรู้สึกและบรรยากาศในช่วงก่อนศึกของคืนวันนั้นว่า

ท่ามกลางสภาพบรรยากาศธรรมชาติก่อนยามย่ำรุ่งซึ่งค่อนข้างเย็น สายตาผมมองมุ่งไปยังเงาต้นไม้ในป่าที่บดบังอย่างรวมๆ ซึ่งตัดกับแสงจันทร์บนท้องฟ้าเป็นฉากหลัง ทำให้มองเห็นสัจธรรมอันถือเป็นปรัชญาชีวิตของมนุษย์ที่อยู่ร่วมวิถี เกิด-แก่-เจ็บ-ตาย ด้วยกันอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้” (ระพี สาคริก, 2542: 56)

ท่านเล่าให้ผมฟังว่า การปฏิบัติธรรมของท่านเริ่มขึ้นเองอย่างเป็นธรรมชาติตั้งแต่เล็กๆ หลักธรรมะของพุทธศาสนาที่ท่านได้เรียนรู้ส่วนใหญ่จะได้มาจากการอ่าน การฟังเล็กๆ น้อยๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิตประจำวัน

แม้แต่ช่วงที่ท่านบวชอยู่ 5 ปีเศษ เมื่อวัย 63 ปี ในตอนที่พระราชทานเพลิงศพมารดาของท่าน ซึ่งท่านบอกว่าในห้องที่พักอยู่มีพระไตรปิฎกอยู่เต็มตู้ แต่ท่านก็ไม่ได้อ่าน มัวแต่เพลินอยู่กับการเขียนถึงการเรียนรู้อารมณ์ความรู้สึกของตัวเองที่ได้สัมผัสในขณะนั้น

หลายๆ ครั้ง เมื่อได้ฟังพระเทศน์กลับพบว่า สิ่งที่ท่านปฏิบัติตัวมาแล้วทั้งหมด ได้มาตรงกับหลักพุทธศาสนาอยู่แล้ว “จึงทำให้รู้ว่าแทนที่เราจะไปศึกษาพุทธศาสนาจากวัดจากวาแล้วก็นำมาใช้ เราควรจะไปปฏิบัติ ปฏิบัติออกมาจากใจ จากความจริงให้ได้เสียก่อน แล้วสิ่งเหล่านั้นเอามาตรวจสอบ ไม่ใช่เรื่องที่เอามาเป็นหลักแล้วเราทำตาม”

ท่านยังเล่าให้ฟังเพิ่มเติมว่า การศึกษาธรรมะไปตามวิถีชีวิตอย่างที่ท่านทำ อาจจะดูเหมือนว่าสนใจบ้างไม่สนใจบ้าง แต่ท่านว่าสิ่งเหล่านั้นจะยังคงอยู่ในใจ พอเราไปพบเหตุการณ์อะไรที่ตรงกัน จะทำให้รู้ขึ้นมาทันทีว่า อ้อเหมือนกับที่เราเคยฟัง ตรงกับหลักธรรมที่ท่านกล่าวไว้แล้ว

อาจารย์พูดถึงแนวการปฏิบัติของท่านให้ฟังว่า “ธรรมะกับชีวิตนี้ จริงๆ ทำอะไรก็ได้ ขึ้นกับว่าระหว่างที่ทำ สำรวจตัวเองอยู่หรือเปล่า ตรงนั้นได้เยอะ เท่านั้นแหละดำรงทั้งเล่มอยู่ในใจทั้งหมด”

ด้วยวิธีการศึกษาธรรมะของท่านแบบนี้ จึงพบว่าหลักธรรมะที่ท่านกล่าวถึงอาจใช้ภาษาหรือให้ความหมายแตกต่างไปจากที่คุ้นเคยไปบ้าง ดังที่ท่านกล่าวถึงความหมายของธรรมะว่า “ธรรมะคือ พื้นฐานกำหนดวิถีการเปลี่ยนแปลงของชีวิตมนุษย์ร่วมกับโลก” โดยท่านขยายความว่า “โลกกับธรรมะไม่เพียงอยู่ร่วมกันเท่านั้น ถ้าเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของทุกสิ่งปรากฏเป็นความจริงอยู่บนโลกให้แต่ละคนมีโอกาสสัมผัสได้และรู้ได้ ย่อมพบว่าโลกกับธรรมะคือสิ่งที่หมุนวนอยู่บนแกนเดียวกันอย่างเป็นธรรมชาติ และแกนดังกล่าวหมายถึงรากฐานจิตใจตนเอง” (ระพี สาคริก, 2545-ข: 1)

หรือเมื่อท่านพูดถึงเรื่องศีลธรรม ท่านให้ความหมายว่า “ศีลน่าจะหมายถึงสิ่งซึ่งแต่ละคนนำมาปฏิบัติจากความจริงอันมีธรรมชาติอยู่ในรากฐานจิตใจตนเอง ส่วนธรรมน่าจะหมายถึงธรรมชาติที่มีอยู่ในรากฐานจิตใจตนเองมาแล้วแต่อดีต” (ระพี สาคริก, 2545-ค: 2)

อาจารย์เล่าให้ฟังเพิ่มเติมว่าในระยะหลัง ท่านเห็นว่าศาสนาต่างๆ เริ่มมีความขัดแย้งกันมากขึ้น ทั้งๆ ที่ศาสนาหรือลัทธิความเชื่อที่มีอยู่มากมายในโลกนี้ ต่างมีรากฐานอยู่ในจิตใจมนุษย์เหมือนกัน ต่างเน้นที่ความรักในเพื่อนมนุษย์เหมือนกัน ท่านจึงต้องการเข้ามาดูจุดร่วมที่คนจากศาสนาต่างๆ เข้ามาร่วมกันทำงานได้

ความเชื่อของท่านเช่นนี้เกิดจากประสบการณ์ของท่านเองที่ทุกฝ่ายทุกศาสนาให้การยอมรับ ท่านเคยถูกเชิญให้ไปบรรยายในศาสนสถานของแทบทุกศาสนา ท่านรู้สึกตัวท่านเองเมื่อมองเข้าไปในจิตใจจะพบว่ามีทุกๆ ศาสนาอยู่ข้างใน แต่คนมองจากข้างนอกเข้ามาอาจดูเหมือนว่า ท่านไม่มีศาสนาใดๆ เลยก็ได้ ขึ้นอยู่กับความเข้าใจในชีวิตของแต่ละคนที่มองท่านด้วย

อาจารย์ระพี ได้แสดงความเห็นของท่านในเรื่องของศาสนาไว้ตอนหนึ่งว่า “ถ้าภายในมวลรวมของมนุษย์โลก หากสามารถเข้าใจได้ลึกซึ้งถึงที่สุดแล้ว ไม่ว่าศาสนาไหนก็ตาม น่าจะมีรากฐาน

ความคิดร่วมเป็นหนึ่งในเดียวกัน ช่วยให้สานความรู้ความเข้าใจถึงซึ่งกันและกันได้ ทำให้โลกมนุษย์มีความสงบสุขยิ่งกว่าที่แล้มาแล้ว” (ระพี สาคริก, 2544-ข: 7)

จึงกล่าวได้ว่าความสนใจในธรรมะและพุทธศาสนาของอาจารย์ระพี เป็นไปอย่างธรรมชาติ ภายใต้กระบวนการเรียนรู้และพัฒนาอย่างต่อเนื่องของชีวิตท่าน โดยนำความรู้ในพุทธศาสนาที่ได้ยินได้ฟังมาในชีวิต มาใช้ศึกษาเทียบเคียงกับสิ่งที่ท่านสังเกตเรียนรู้จากจิตใจตนเอง

การปฏิบัติธรรมและธรรมะที่มีในตัวท่านจึงเป็นไปอย่างธรรมชาติ และท่านพยายามถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจธรรมะที่ท่านได้รับให้กับคนรุ่นหลัง ได้รับรู้ผ่านการเขียนการพูดในที่ต่างๆ รวมทั้งการปฏิบัติตัวของท่านเองที่ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายมาโดยตลอด อยู่อย่างปกติธรรมดาไม่ได้มีข้อวัตรปฏิบัติอะไรเป็นพิเศษ ไม่ได้ถือศีลแปด นั่งสมาธิ หรือรับประทานอาหารมังสวิรัต

แต่สิ่งหนึ่งที่มักเกิดขึ้นกับผู้ที่ได้พูดคุยกับท่าน คือจะสามารถสัมผัสได้ถึงความสงบเย็น และความเมตตาที่มีอยู่ในตัวท่าน อาจกล่าวได้ว่าการปฏิบัติธรรมของท่านถูกนำมาผสมให้เป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิตของท่านอย่างแยกไม่ออก

ทัศนะต่อโลก และชีวิต

ความสนใจในธรรมะและการเรียนรู้ธรรมชาติของจิตใจของอาจารย์ระพีดังกล่าว แม้ไม่ได้เป็นการศึกษาพุทธศาสนาตามรูปแบบจากตำราหรือจากพระภิกษุรูปหนึ่งรูปใดเป็นพิเศษ แต่ด้วยการหล่อหลอมทางวัฒนธรรมที่มีพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน ทำให้ทัศนะต่อโลกและชีวิตของท่านมีความสอดคล้องอยู่กับหลักของพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน เพียงแต่ท่านอาจไม่ได้ใช้คำศัพท์หรือวิธีการอธิบายอย่างที่คุณเคยหรือนิยามใช้กันในทางพุทธศาสนา

ตัวอย่างเช่นทัศนะของท่านเมื่อเขียนถึงเงื่อนไขในการเกิดของคน ไว้ในบทความของท่านตอนหนึ่งว่า

“มนุษย์แต่ละคนเกิดมาสู่โลก ต่างก็มีเงื่อนไขภายในจิตวิญญาณเป็นธรรมชาติติดมาด้วย หลังจากเกิดมาแล้ว การเรียนรู้จากการสัมผัสสิ่งต่างๆ บนพื้นฐานอย่างอิสระ นับเป็นสิ่งที่ให้โอกาสแต่ละคนเพื่อการเรียนรู้ความจริงจากรากฐานจิตใจตัวเอง โดยถือว่าคือพื้นฐานการศึกษาของชีวิตซึ่งเปิดโอกาสให้แต่ละคนนำวิถีทางไปถึงการรู้สัจธรรมซึ่งอยู่ในจิตวิญญาณของตนเอง” (ระพี สาคริก, 2544-ข: 4)

ซึ่งก็ถือว่าสอดคล้องกับหลักความเชื่อของพุทธศาสนาที่ว่า กรรมเป็นเงื่อนไขให้ชีวิตคนดำเนินไป อาจารย์ระพีได้เล่าถึงทัศนะของท่านต่อชีวิตว่า ชีวิตคนเราได้รับอิทธิพลจากองค์ประกอบ 2 อย่างพื้นฐาน คือ ภูมิกำเนิดที่ติดตัวเรามาแต่เดิมที่หนุนให้เราเกิด (กรรม) กับสิ่งแวดล้อม ที่เริ่มจากพ่อแม่ออกไป และไม่ใช่อยู่นอกอย่างเดียว ในใจเราก็มียิ่งสิ่งแวดล้อมทางใจด้วย

ถ้าคนเราเกิดมาโดยมีภูมิกำเนิดติดตัวมาไม่ดี แล้วยังสภาพสิ่งแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวยให้ทำความดี ก็เลยทำให้คนนั้นหรือสังคมนั้นแย่ลงไปอีก ท่านบอกว่าถ้าพูดในแง่มุมมองสิ่งแวดล้อมแล้ว พ่อกับแม่ถือว่าเป็นสิ่งแวดล้อมที่สำคัญมากที่ช่วยกำหนดความเป็นไปของชีวิต

อาจารย์ระพีเชื่อในเรื่องชาติที่แล้วและชาติหน้า แต่ท่านก็ไม่ได้ให้ความสำคัญมากจนเป็นความมกมายั่วแต่โทษอดีต หรือทำอะไรเพื่อชาติหน้าไปเสียทั้งหมด

ท่านตอบประเด็นนี้กับผมโดยอ้างคำโบราณที่ว่า “อะไรที่ยังรู้ไม่ถึงอย่าเพิ่งปฏิเสธ” ท่านว่าขอให้คิดว่าเราต้องเรียนรู้ต่อไปอีกมาก ไม่อย่างนั้นจะเป็นการจำกัดหรือถูกตัวเอง ไม่รู้จักใช้ประโยชน์จากปัญญาของตนเอง ท่านจึงไม่ปฏิเสธเรื่องชาตินี้ชาติหน้าแบบนักวิทยาศาสตร์ ที่มักอ้างเรื่องการไม่สามารถสัมผัสรับรู้หรือตรวจสอบโดยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ต่างๆ ได้

ส่วนความเชื่อในหลักกรรมของท่านมีความชัดเจนมาก ท่านเชื่อว่า “กรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในตนเองและคงไม่มีใครฝืนมันได้ หากสามารถรู้ได้ด้วยตัวเองเมื่อถึงกำหนด” (ระพี สาคริก, 2544-ก: 39) ท่านเห็นว่าผลของกรรมไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งที่สามารถมองเห็นเชื่อมโยงจนเราเข้าใจได้ชัดเจน ดังจะเห็นได้จากการวิเคราะห์ถึงผลที่เกิดจากรมของท่านที่ว่า

“ผมมองไปที่หลักกรรม ที่ว่าใครทำดีย่อมได้ดี ใครทำชั่วย่อมได้ชั่ว ใครทำกรรมไว้กรรมนั้นย่อมส่งผลสะท้อนมาตอบสนอง ส่วนรูปแบบของกรรมที่ตอบสนองจะมาในลักษณะอย่างไร มันเป็นเรื่องของธรรมชาติ ไม่ใช่เรื่องของใครคนใดที่จะเป็นผู้กำหนดว่า จะต้องได้รับผลอย่างนั้นอย่างนี้” (ระพี สาคริก, 2529: 57)

ท่านเห็นว่าคนเรามีความจำเป็นต้องพัฒนาตนเองด้วยการพยายามลดกิเลสพื้นฐานที่มีอยู่ในจิตใจลงให้เหลือน้อยที่สุด เพื่อที่จะได้มีโอกาสสัมผัสกับความจริงและธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ ท่านกล่าวว่า “หากบุคคลใดยังอยู่ภายใต้สภาวะของอารมณ์ซึ่งมีความโลภ โกรธ หลง ที่เป็นสิ่งก่อให้เกิดภาวะมืดมนทางจิตใจ ย่อมไม่มีโอกาสเห็น ได้รู้ได้ถึงความจริง” (ระพี สาคริก, 2544-ก: 41)

ท่านเชื่อว่าผู้ที่มิชีวิตอย่างเต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว เมื่อสิ้นชีวิตไปย่อมต้องได้รับผลแห่งการการกระทำของตน ดังที่ท่านเขียนไว้ว่า

“คำตอบซึ่งยืนยันความจริงอย่างปฏิเสธไม่ได้ก็คือ เมื่อถึงช่วงใกล้จะตายย่อมหอบเอาอะไรในค้ำนวัตถุไปไม่ได้สักอย่าง แต่อีกด้านหนึ่งย่อมได้รับการผูกติดไว้ให้ต้องหอบเอาไปด้วยอย่างชัดเจนก็คือเงื่อนไขซึ่งแฝงอยู่ในรากฐานความรู้สึกรู้ใจของจิตใจ ซึ่งคงไม่มีใครช่วยได้แม้แต่สมาชิกในครอบครัวอันมีความใกล้ชิดที่สุด” (ระพี สาคริก, 2544-ก: 124)

ส่วนความสุขซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมายหลักอย่างหนึ่งของการดำเนินชีวิตนั้น ท่านได้ให้ความหมายของชีวิตที่มีความสุขว่า “ชีวิตคนเราเกิดมาก็เพื่อต้องการความสุข อีกทั้งจากไปก็ควรไปอย่างมีความสุขเช่นกัน ดังนั้น ความสุขจึงอยู่ที่การทำงาน จากความรัก ความเข้าใจสัจธรรมของชีวิตตน

เอง” (ระพี สาคริก, 2544-ค: 9) ซึ่งท่านก็ได้แสดงให้เห็นบรรดาลูกศิษย์และคนที่เคารพนับถือท่าน เห็นอยู่ตลอดเวลาว่าชีวิตที่มีความสุขนั้นดำเนินไปอย่างไร ด้วยการดำเนินชีวิตของท่านเอง

ส่วนความสุขอันสูงสุดในชีวิตนั้น เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองเพื่อไปสู่จุดนั้นได้ โดยการพยายามชำระกิเลสที่แฝงอยู่ในจิตใจให้ค่อยๆ หดไป ดังที่ท่านเขียนไว้ว่า

“...ชีวิตแต่ละคนขณะที่เริ่มต้นเกิดมา ย่อมมีกิเลสแฝงอยู่ในรากฐานจิตใจมาแล้ว มาก บ้างน้อยบ้าง นับเป็นธรรมชาติภายในภูมิกำเนิดของแต่ละคนที่ไม่เหมือนกัน...

ดังนั้นหากเงื่อนใยที่แฝงอยู่ในวิญญาณมนุษย์ได้รับการชำระล้างออกไปจนหมดสิ้น ย่อมไม่มีเหตุผลใดๆ ที่จะทำให้ชีวิตและร่างกายเกิดมาได้อีกอย่างแน่นอน” (ระพี สาคริก, 2544-ข: 1-2)

จากทัศนะต่างๆ ที่ยกมา จะเห็นได้ว่าอาจารย์ระพี มีทัศนะต่อโลกและชีวิตที่สอดคล้องกับพุทธศาสนาอย่างเป็นธรรมชาติอันเกิดจากประสบการณ์ในชีวิตที่ท่านได้รับ ร่วมกับการศึกษาจิตใจตนเองอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่เล็ก โดยมีหลักการของพุทธศาสนาที่แผ่ฐานอยู่ในวิถีชีวิตวัฒนธรรมไทยกำกับอยู่ด้วย

ทัศนะต่อวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพัฒนา

อาจารย์ระพี ถือได้ว่าเป็นคนในวงการวิทยาศาสตร์ท่านหนึ่ง ท่านสนใจวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์มาตั้งแต่เด็ก การเรียนในระดับมหาวิทยาลัย และการทำงานในวิชาชีพของท่านในสาขาเกษตร หรือแม้แต่เรื่องกล้วยไม้ที่ท่านทำมาด้วยความรัก ก็เป็นแขนงวิชาการหนึ่งทางวิทยาศาสตร์

แต่สามารถกล่าวได้ว่าท่านมิได้หลงไหล ติดอยู่แต่ในวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ หรือชื่นชมอยู่กับเทคโนโลยีอย่างที่นักวิทยาศาสตร์ส่วนใหญ่เป็นกัน

ในทางตรงข้าม ท่านกลับเป็นผู้หนึ่งที่เห็นถึงข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้อย่างชัดเจน และพยายามถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้รู้เท่าทัน ได้เห็นถึงผลกระทบในด้านลบที่จะเกิดขึ้นจากการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างไม่รู้เท่าทัน ผ่านการพูด การเขียน และการมีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายของท่านเอง

ในภาพรวมของทัศนะท่านที่มีต่อการพัฒนาไปของโลกและชีวิตแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ดูเหมือนว่าท่านจะเห็นแนวโน้มว่าจะมีแต่เลวร้ายลงไปทุกขณะ เนื่องจากคนใช้ความรู้และเทคโนโลยีไปในทางที่ทำร้ายต่อธรรมชาติและมนุษยชาติด้วยกันเอง

ท่านวิเคราะห์ว่าโลกได้วิวัฒนาการมาจนถึงจุดสูงสุดแล้วคือการมีมนุษย์เกิดขึ้น แต่มนุษย์ซึ่งเป็นจุดสุดยอดของการพัฒนานั้นเองจะเป็นตัวกลับมามีทำลายโลกลง ข้อเขียนของท่านเกี่ยวกับเรื่องนี้ มีตอนหนึ่ง ที่ว่า

“มนุษย์เป็นสัตว์โลกซึ่งวิเคราะห์ได้ว่า น่าจะเป็นโค้งสุดท้ายของวิวัฒนาการจากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งมีชีวิต ทั้งนี้และทั้งนั้นเนื่องจากมนุษย์มีส่วนต่างๆ อย่างครบถ้วน ทั้งในด้านนามธรรมและรูปวัตถุ ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงสรรพสิ่งต่างๆ ได้ทุกอย่าง ทั้งในด้านสร้างสรรค์และทำลาย...

ดังนั้น สภาพการเปลี่ยนแปลงของชีวิตจนกระทั่งมาถึงมนุษย์จึงนับได้ว่า วิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตในโลกได้มาถึงจุดหวนกลับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมนุษย์มีทุกสิ่งทุกอย่างครบถ้วน มวลมนุษย์ในโลกซึ่งมาถึงโค้งสุดท้าย จึงมีการทำลายล้างกันเอง ปรากฏเป็นความจริง ดังจะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นทุกขณะ” (ระพี สาคริก, 2544-ข: 4)

จากพื้นฐานการศึกษาทางวิทยาศาสตร์รวมกับการศึกษาเกี่ยวกับชีวิตจิตใจตนเอง อาจารย์ได้เสนอความเห็นของท่านต่อวิทยาศาสตร์ให้ผมฟังว่า วิทยาศาสตร์ที่เรานำมาใช้ในปัจจุบันถือว่าเป็นสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งสมมติที่คนนำเอามาใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งโดยเนื้อแท้แล้วก็นำหลักมาจากความจริงที่มีอยู่ในรากฐานจิตใจคนนั่นเอง

ท่านเห็นว่าข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์จึงเป็นสิ่งที่ต้องมีอยู่อย่างแน่นอน เพราะมันเป็นสิ่งสมมติไม่ใช่ตัวจริง เพียงแต่พอที่ให้เราเอาไปใช้ประโยชน์ได้ระดับหนึ่ง

ท่านมีข้อสรุปที่น่าสนใจมากว่า “คนส่วนมากในปัจจุบันมักมองอยู่แต่ด้านนอก ด้านวิทยาศาสตร์ที่มันอยู่ข้างนอก แต่ไม่ได้มองวิทยาศาสตร์ที่มันอยู่ข้างใน วิทยาศาสตร์ที่มีอยู่ในใจเราเองนี้เป็นนามธรรมนะ แต่มีความหมายมาก” ซึ่งเป็นคำพูดที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าท่านให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องของจิตใจไว้มาก

ดังที่ท่านย้ำว่า “จริงๆ แล้วรากฐานมันมีตัวเดียวคือธรรมชาติ ถ้าคนเรามองออกจากตัวเองก็จะมองธรรมชาติอะไรที่อยู่ข้างนอก แต่จริงๆ ธรรมชาติที่มันอยู่ในใจนี้สำคัญที่สุด รากมันอยู่ตรงนี้”

การที่ท่านยังคงทำงานส่งเสริมให้คนในสังคมหันมาสนใจเรื่องจิตใจ โดยไม่ปล่อยให้โลกหมุนกลับรอเวลาการเสื่อมสลายไปตามยถากรรม เพราะท่านเห็นว่าการหันกลับมาสนใจเรื่องของจิตใจให้มากขึ้น จะช่วยชะลอความรุนแรงที่เกิดขึ้นลงได้

ท่านยังเห็นว่าการปล่อยวางไม่ใช่การปล่อยปละละเลยไม่ทำอะไร แต่ต้องทำมากขึ้นด้วยความรัก เห็นว่าเป็นสิ่งที่สมควรทำ ท่านจึงมีสิ่งที่จะต้องทำมากมาย โดยพยายามดึงคนให้มาสนใจในด้านหนึ่งของชีวิต อันจะนำไปสู่การมีทักษะใหม่ต่อการใช้ความรู้และเทคโนโลยี ท่านพยายามเตือนสติผู้คนในสังคมให้รู้เท่าทันถึงผลร้ายที่เกิดจากการพัฒนาไปอย่างไม่เหมาะสม และได้ใช้ชีวิตของท่านแสดงให้เห็นตัวอย่างว่า มนุษย์ควรอยู่ในสังคมนี้อย่างไรจึงจะทำให้สังคมสงบสุขและอยู่รอดได้

“แม้ผู้ที่จบการศึกษาออกมาเป็นกลุ่มบุคคลผู้ซึ่งประชาชนคนทั่วไปมักเรียกว่า “นักวิชาการ” ส่วนใหญ่ก็มีแนวโน้มของความคิดในการทำงานยึดติดอยู่กับด้านเทคโนโลยี จึงมี

ธรรมชาติที่มุ่งรับใช้ปัจเจกชน แทนที่จะสนใจให้การสนับสนุนผู้นำชุมชนท้องถิ่น และนำเอาแนวคิดในการจัดการเข้าไปใช้เป็นพื้นฐานรองรับการนำความรู้ในด้านเทคโนโลยีเข้าไปเผยแพร่ เพื่อหวังผลในการกระจายรายได้ อย่างมีเหตุมีผล” (ระพี สาคริก, 2544-ก: 154)

ท่านมองเห็นรูปแบบการพัฒนาของสังคมปัจจุบันที่มีพื้นฐานอยู่บนความเห็นแก่ตัว และการแสวงหาผลประโยชน์ในทุกรูปแบบ ว่าจะเป็นจุดนำความหายนะมาสู่มนุษย์

ท่านพยายามพูดและเขียนเตือนเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาที่ไม่เหมาะสมนี้ไว้หลายแห่ง ส่วนหนึ่งของการให้สติกับสังคม ท่านมีโอกาสนเสนอความคิดเห็นของท่านต่อสภาพปัญหาต่างๆ ในสังคม ด้วยการเขียนจดหมายไปถึง “ไวยาฑิพย์” แห่งหนังสือพิมพ์ไทยรัฐเป็นระยะๆ ติดต่อกันมากกว่า 4 ปี

ณ ที่นั้น ท่านได้สะท้อนถึงปัญหาของสังคมไทยที่เกิดขึ้นขณะนั้นในแทบทุกด้าน ทั้งเรื่องการเมือง สภาพสังคม การศึกษาเยาวชน ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ปัญหาความยากจน ฯลฯ โดยท่านคอยเตือนสติให้คำแนะนำกับคนในสังคมไม่ให้แก้ปัญหาคับด้วยความรุนแรง

ในการเขียนจดหมายไปยัง “ไวยาฑิพย์” ท่านได้นำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ต่างๆ เรียกร้องให้สังคมหันหน้าเข้ามาช่วยเหลือกัน สามัคคีกัน ไม่โกงกินทุจริต หรือผลาญงบประมาณของประเทศไทย ให้ช่วยกันประหยัคให้มากขึ้น หันมาช่วยเหลือคนจน และพัฒนาการศึกษาของเยาวชน

ในข้อเขียนของท่านตอนหนึ่ง เมื่อประมาณ 20 ปีมาแล้ว ท่านแสดงความเป็นห่วงต่อสภาพของสังคมที่คนมัวแต่หลงใหลอยู่กับวัตถุว่า

“...เราเริ่มเปลี่ยนทรศนะกันได้แล้วหรือยัง ก่อนที่บ้านเมืองจะถึงกาลและถึงจุดสิ้นหวัง ว่าการมีคุณภาพชีวิตนั้น ไม่ใช่การมีบ้านหรูๆ มีรถยนต์ราคาแพง มีผู้เย็น โทรทัศน์ เพื่อบำเรอความสบาย ถึงกับมีการกล่าวว่า ปากท้องยังไม่อิ่ม จะให้แสวงหาคุณภาพชีวิตได้อย่างไร เพราะมันไม่ใช่คุณภาพชีวิต แต่เป็นคุณภาพวัตถุที่ไม่ใช่มนุษย์...” (ระพี สาคริก, 2529: 58)

ท่านได้คิดและนำเสนอประเด็นเหล่านี้ให้ผู้คนได้รับรู้มาโดยตลอด แม้แต่ในช่วงที่ท่านบวชอยู่ที่วัดเบญจมบพิตรก็เช่นกัน ขณะที่ท่านออกบิณฑบาตท่านมีโอกาสสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมจากเขามืดที่เงียบสงัด แล้วความจอแจของรถยนต์ค่อยๆ เพิ่มขึ้นตามลำดับ ท่านได้นำมาเขียนสะท้อนให้เห็นความคิดต่อการพัฒนาไว้อย่างน่าสนใจว่า

“...วิถีชีวิตมนุษย์ ที่มักจะยกตนเองว่า เป็นผู้พัฒนาที่เก่งกล้าสามารถ ซึ่งแท้ที่จริง ก็คือการพัฒนาที่ถือเอาแต่ผลประโยชน์ของมนุษย์เพียงด้านเดียว แม้จะส่งผลทำลายวิญญาณธรรมชาติก็ไม่ใส่ใจ พฤติกรรมมนุษย์จึงเสมือนการเอาตัวรอดบนความตายของธรรมชาติ ซึ่งแท้ที่จริงแล้ว ถ้าธรรมชาติสิ้นวิญญาณ มนุษย์ก็สิ้นชาติเช่นกัน พฤติกรรมของ

มนุษย์ในปัจจุบันหากมองให้ลึกจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า มนุษย์กำลังสร้างพลังทางวัตถุ เพื่อฆ่าตนเองในที่สุด” (ระพี สาคริก, 2529: 52)

แม้ปัจจุบันท่านก็ยังคงพูดถึงปัญหาของการพัฒนามานี้ อยู่ เหมือนกับท่านเห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องเร่งแก้ไข ในบทความที่ท่านเขียนขึ้นเมื่อไม่นานนี้ ท่านได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

“ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ เป็นสิ่งทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ในโลกให้มนุษย์มีโอกาสพึ่งพาอาศัย อีกทั้งมีผลวนกลับมาทำให้มนุษย์ทำลายล้างกันเองอย่างปราศจากการละเว้น เริ่มต้นจากผู้ใหญ่ทำลายเด็ก แม้ในระดับโลกซึ่งพบความจริงว่า ประเทศที่มีอิทธิพลมากกว่า กำลังทำลายประเทศที่ด้อยกว่าตน แล้วในที่สุดตัวเองย่อมอยู่ต่อไปได้ยากยิ่งขึ้น” (ระพี สาคริก, 2545-ข: 2)

แม้ว่าอาจารย์ระพี จะพยายามพูดถึงข้อจำกัดในการพัฒนาและการใช้เทคโนโลยีว่าจะนำผลเสียมาสู่มนุษยชาติ แต่จะเห็นได้ว่าท่านมิได้มีเป้าหมายอยู่ที่การปฏิเสธตัวความรู้หรือเทคโนโลยี หรือบอกว่าสิ่งเหล่านี้คือตัวทำลายโลกและสังคมมนุษย์ ท่านกลับมาให้ความสำคัญกับจิตสำนึกหรือวิธีคิดของผู้คนที่นำความรู้และเทคโนโลยีมาใช้ ที่ต้องใช้อย่างรู้เท่าทัน เหมือนกับท่านพยายามบอกว่าตัวปัญหาที่แท้จริงอยู่ที่ความคิดของมนุษย์ที่เห็นแก่ตัว หลงอยู่กับวัตถุ และความสะดวกสบายต่างหาก

ท่านเห็นว่าการพัฒนาในปัจจุบันเป็นการพัฒนาภายใต้ความอยาก เมื่อความรู้และเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามากขึ้นถูกนำมาใช้ จึงใช้เพื่อสนองความต้องการด้านนี้ ผลกระทบในทางเสียหายจึงเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง คำเตือนต่อการใช้ความรู้และเทคโนโลยีของท่านจึงย้อนกลับมาอยู่ที่เรื่องของจิตใจ และคุณธรรมของผู้คนในสังคม มากกว่าการปฏิเสธเทคโนโลยี

ทัศนะต่อวงการแพทย์และระบบสุขภาพ

เมื่อพูดถึงเกี่ยวกับปัญหาสุขภาพที่คนในสังคมไทยกำลังเผชิญอยู่ทุกวันนี้ อาจารย์ระพี ได้สรุปภาพปัญหาออกมาอย่างชัดเจนว่า “ทุกวันนี้ คนจำนวนมากพึ่งตัวเองไม่ได้ เกะสิ่งที่อยู่ข้างนอกไม่ว่าเรื่องเล็ก เรื่องใหญ่ จะใกล้ตัวหรือว่าไกลตัวแค่ไหนก็แล้วแต่ แต่ว่าพึ่งใจตัวเองไม่ได้”

ท่านเคยเขียนบทความที่ยกตัวอย่างแสดงถึงการพึ่งพาผู้อื่นในเรื่องสุขภาพว่า

“การเจ็บป่วยทางร่างกาย ทำให้สูญเสียเงินทองซึ่งจะนำไปใช้ซื้อยารักษาโรคจากผู้อื่น ส่วนในด้านจิตใจก็เช่นกัน มักมีแนวโน้มออกไปหาจิตแพทย์ ซึ่งหลายคนใช้ยาบำบัด แทนการผ่อนคลายด้วยความเข้าใจซึ่งกันและกัน อันมีเป้าหมายนำไปสู่ภาวะหลุดพ้นจากสิ่งเหล่านั้น” (ระพี สาคริก, 2544-ค: 8)

ท่านเห็นว่าการที่คนหันไปพึ่งคนอื่นกันมากเป็นเพราะคนเรากลัวและมีความทุกข์อยู่กับการเจ็บป่วย ส่วนการแก้ปัญหานั้นก็ไม่ได้หันมาดูแลมุมทางจิตใจของผู้ป่วย ซึ่งโรคทางกายหลายโรค ท่านเห็นว่าสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับสภาพจิตใจ ซึ่งสามารถเยียวยาดูแลได้โดยไม่ต้องใช้ยา แต่เมื่อไม่สนใจด้านจิตใจทำให้คนต้องพึ่งยา อาหาร หรือแม้แต่การออกกำลังกาย ที่โยงอยู่กับธุรกิจที่มาแสวงหาผลประโยชน์จากผู้ที่ถูกการเจ็บป่วย ดังที่ท่านเขียนไว้ที่หนึ่งว่า

“ช่วงที่ผ่านมา ปัญหาสุขภาพของร่างกายมีความรุนแรงมากขึ้น หลายคนเกิดความทุกข์และความกลัว จึงมักหันไปสู่วิทยาโรค ซึ่งมีผู้อื่นทำขึ้นมาเพื่อสนองความต้องการ รวมทั้งหวังผลประโยชน์ส่วนตนในด้านการค้า แม้การควบคุมอาหาร การคิดว่าตนต้องออกกำลังกาย ล้วนแล้วแต่ทำให้เกิดความทุกข์ทั้งสิ้น” (ระพี สาคริก, 2544-ค: 7)

การที่อาจารย์ให้ความสำคัญกับจิตใจไว้ค่อนข้างมากในแทบทุกเรื่องท่านมองปัญหาสุขภาพว่า “ประเด็นการป่วยทางจิตใจน่าจะหนักกว่าทางร่างกายมาก ในเมื่อจิตใจมนุษย์เป็นพื้นฐานสำคัญของร่างกาย” (เพ็งอึ้ง: 7)

ท่านเห็นว่าสภาพสังคมในปัจจุบันได้สร้างแรงกดดันทางจิตใจให้ผู้คน จนเกิดความเครียดและมีทุกข์หนัก ครอบครัวย่ำแย่จนถึงแตกแยก สิ่งเหล่านี้ท่านเห็นว่ามีส่วนเชื่อมโยงกับความเจ็บป่วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ท่านยกตัวอย่างให้ผมฟังว่า เวลาเครียดก็ทำให้ท้องเราเสียได้ ส่วนทางแพทย์ก็อธิบายกันไปว่ากรดหลั่งมากขึ้น หรืออะไรต่ออะไร หรือเวลานี้คนเป็นมะเร็งกันเยอะ ถ้าพูดตามความคิดของหมอ ก็ว่าเซลล์มันรวนไปหมด คุณกันไม่ได้ แต่อาจารย์มองว่า “ผมว่าคนเราถ้าจิตใจสบาย โรคอะไรมันก็จะไม่มี ถึงมีก็รับได้ เป็นก็เป็น ตายก็ตาย เท่านั้นเอง”

คำพูดนี้สะท้อนให้เห็นถึงท่าทีของท่านที่มีต่อชีวิตและสุขภาพได้ดี ท่านไม่ได้รู้สึกว่าเป็นโรครแล้วโรคจะต้องหายเท่านั้น ตายไม่ได้ แต่มองเห็นว่าเป็นเรื่องธรรมดา ซึ่งเป็นผลของวิถีคิดหรือกระบวนทัศน์ของท่านที่มีต่อชีวิตและความตายนั่นเอง

อาจารย์ยังมองปัญหาสุขภาพโยงไปยังความเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับสิ่งแวดล้อมด้วย เพราะปัจจุบันสิ่งแวดล้อมเต็มไปด้วยมลพิษ ปัญหาสุขภาพที่เกิดจากสิ่งแวดล้อมท่านเห็นว่ามีความสำคัญมาก และหากเกิดขึ้นกับเด็กจะมีผลกระทบต่อความอยู่รอดของมนุษย์ในระยะยาวด้วย

ท่านได้แสดงความเห็นนี้ออกสู่สังคมผ่านทางคอลัมน์ไวยาพิพม์มาเมื่อเกือบสองทศวรรษที่แล้ว ว่า “ทุกวันนี้ เด็กๆ ที่เป็นโรคเกี่ยวกับทางเดินหายใจมีมากมายแะไหน การบั่นทอนสุขภาพและชีวิตมนุษย์ ถือได้ว่าเป็นการทำลายสังคมอย่างถึงรากถึงโคน ยิ่งบั่นทอนชีวิตเด็กด้วยแล้ว ถือเป็นเรื่องร้ายแรงมาก เพราะเป็นการบั่นทอนความมั่นคงในระยะยาว” (ระพี สาคริก, 2529: 37)

จะเห็นได้ว่าอาจารย์ระพี มีความเห็นต่อระบบสุขภาพและบริการทางการแพทย์ เช่นเดียวกับทัศนะที่มีต่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คือท่านไม่ได้ตำหนิความรู้ความก้าวหน้าทางการแพทย์

แต่ท่านกลับมามองที่จิตใจของคน ที่ไปพึ่งพิงอยู่กับความรู้และเทคโนโลยีทางการแพทย์ซึ่งแฝงอยู่กับผลประโยชน์ทางธุรกิจจนเกินพอดี

ท่านเรียกร้องให้คนในสังคมหันมาให้ความสนใจกับจิตใจของผู้ป่วย และปัญหาเรื่องความเครียดที่มีอยู่ในสังคมไทย ที่สามารถช่วยลดปัญหาสุขภาพลงได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งยาหรือเทคโนโลยีทางการแพทย์ใดๆ หรือหากมีอาการเจ็บป่วยขึ้นมาแล้ว ก็สามารถลดความทุกข์ความกลัวที่เกิดจากการป่วยลงไปได้

ปัญหาสุขภาพของท่าน

กล่าวได้ว่าอาจารย์ระพีเป็นผู้ที่มีสุขภาพแข็งแรงมากคนหนึ่ง แม้ว่าท่านจะมีรูปร่างผอมบางมาก ในช่วงก่อนที่จะไปเรียนที่แม่โจ้ ถึงกับมีผู้สับสนประมาทท่านไว้ว่า รูปร่าง “ผอมยังกะไม้ซีก” คงจะทนอยู่ไม่ได้หรอก ต้องหนีกลับมาก่อน (ระพี สาคริก, 2542: 15) แต่ท่านก็แสดงให้เห็นว่าท่านไม่ใช่คนอ่อนแอ แม้แต่ในช่วงปิดเทอมที่ทุกคนกลับบ้านหมด แต่ท่านกับเพื่อนอีกคนหนึ่งก็ใช้ชีวิตอย่างสนุกสนานอยู่ที่นั่น

นอกจากนี้ที่แม่โจ้ในสมัยนั้นยังเป็นดงมาลาเรียอีกด้วย ท่านเล่าว่าในช่วงที่เรียนนั้นเคยเป็นมาลาเรียอยู่เพียงครั้งเดียว สมัยนั้นรักษาด้วยการกินยาควินิน และช่วยกันดักน้ำราดตัวคนที่เปื้อนไข่เวลาย่ำสี่กร่อนขึ้นมา ซึ่งทำกันจนเป็นปกติของนักเรียนที่นั่น

ท่านบอกว่าทุกวันนี้อายุ 80 ปีแล้ว ท่านไม่ได้มีโรคประจำตัวใดๆ ท่านบอกเองว่าท่านก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับสุขภาพเป็นพิเศษแต่อย่างใด อยู่ไปตามธรรมชาติ การตรวจสุขภาพประจำปีก็ไม่ค่อยได้สนใจ ต้องมีคนมาเคาะยื่นเคาะขอให้ทำ จัดการพาไปตรวจเรียบร้อย ซึ่งผลออกมาก็ปกติทุกอย่าง น้ำหนักตัวก็ค่อนข้างคงที่มาตลอด ส่วนการเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ หรืออาจป่วยหนักบ้างเป็นครั้งคราวก็มีเป็นธรรมดา ซึ่งท่านถือว่าเป็นเรื่องปกติของคนที่มีอายุมากขึ้น

ท่านเคยมีอาการแพ้ควินินหรืออย่างรุนแรงจนต้องเข้ารักษาตัวในโรงพยาบาล ท่านเล่าให้ฟังว่า “หมอบอกว่าเป็นเพราะผมทำงานมาก จนลืมนึกถึงตัวเองทำให้ภูมิคุ้มกันของร่างกายมันลดน้อยลง พออายุ 63-64 นี่ เริ่มแพ้ควินินควินิน พอมากเข้าๆ โดนควินินแล้วจะหอบ จนต้องเข้าโรงพยาบาล ตอนหลังปรับตัวเองได้”

ท่านบอกหลักในการดูแลตัวเองเมื่อเจ็บป่วยว่า สำหรับท่านเมื่อเจ็บป่วยขึ้นมาจะถือหลักอย่างเดียวว่า อย่าไปทุกข์กับมัน ช่วงที่แพ้ควินินนั้นต้องรักษากันอยู่พักหนึ่งแล้วก็ค่อยๆ หายไป ซึ่งปัจจุบันก็ไม่ได้มีอาการแพ้ควินินแล้ว ซึ่งท่านวิเคราะห์ว่า “มันอาจจะเป็น 2 ด้านด้วยกัน คือร่างกายมันปรับเข้าสู่ภาวะปกติ ส่วนใจก็ปรับ เกิดความระมัดระวังอะไรมากขึ้น” นอกจากนี้แล้วท่านก็เคยต้องเข้าโรงพยาบาลไปผ่าตัดต่อมลูกหมาก กับไส้เลื่อนด้วย

ความรู้และวิธีที่ใช้จัดการกับปัญหาสุขภาพ

จุดที่สามารถใช้ยืนยันถึงการไม่ใช่คนที่ปฏิเสธเทคโนโลยีและระบบการรักษาพยาบาลของอาจารย์ระพี ก็คือเมื่อท่านเจ็บป่วยขึ้นมา อาจารย์ยังคงเลือกใช้การรักษาด้วยการแพทย์แผนปัจจุบันเป็นหลัก อาจารย์มีแพทย์ประจำอยู่ที่โรงพยาบาลรามารับดี ซึ่งก็เป็นแพทย์ที่เคยรู้จัก ให้ความเคารพศรัทธาในตัวอาจารย์มาก่อน

สำหรับทัศนะของอาจารย์แล้วผู้ป่วยไม่ควรจะไปกลัวหรือมีความทุกข์มากมายกับการป่วย การหาย หรือการตาย อย่างที่ท่านพูดว่า “เป็นก็เป็น ตายก็ตาย เท่านั้นเอง” คือให้การรักษาเยียวยาดูแลเท่าที่ทำได้ แต่มันจะเป็นอย่างไรเป็นเรื่องของธรรมชาติ ซึ่งหลักการนี้ท่านก็ใช้กับการดูแลสุขภาพโดยรวมของท่าน

ในเรื่องอาหาร อาจารย์ก็ต้องยอมรับสภาพของร่างกายว่า ท่านจะทานอาหารเผ็ดไม่ได้ เมื่อทานแล้วจะมีอาการท้องเสีย ซึ่งเป็นอาการที่มีมานานแล้ว แต่ท่านก็พบว่าในบางครั้งก็อาจจะไม่เป็นก็มี แต่เมื่อต้องเผชิญกับภาวะที่มีแต่อาหารที่ท่านทานไม่ได้ ท่านก็ไม่ได้รู้สึกเดือดร้อน ท่านเล่าให้ฟังว่า

“อย่างช่วงหลังๆ ลงได้บ่อย อาหารจะค่อนข้างเผ็ดหน่อย มันอยู่ที่ใจเรา เราไม่ทุกข์เราไม่ทำให้ใครเดือดร้อน คือเราไม่อยากจะทุกข์ เมื่อไม่อยากจะทุกข์ก็ไม่คิดจะให้ใครมาเป็นทุกข์กับเรา อาหารที่เขาจัดมาให้ อะไรที่ท่านได้ก็ทาน สมมติว่าทั้งหมดที่เขามาให้ทาน ไม่ได้เลย ข้าวเปล่าๆ ก็มี ไม่รู้สึกเลยว่าเดือดร้อน ใจมันไม่เดือดร้อน กลายเป็นกลัวความทุกข์ของคนอื่นมากกว่า ไม่เคยมีจิตใจ กวระเบียบอะไรต่างๆ ทั้งนั้น ว่าจะต้องทำอย่างนั้น อย่างนี้”

อาจารย์เล่าเพิ่มเติมถึงลักษณะอาหารที่ท่านว่า “อย่างมือเขานี้ผมทำมาเป็นปกติแต่ไหนแต่ไร น้ำผึ้งถ้วยหนึ่ง บีบมะนาวขึ้นหนึ่ง ไข่ลวก 2 ใบ ทำมาเป็นสิบๆ ปีแล้ว เดียวนี้ก็ยังทำอยู่” โดยท่านให้เหตุผลที่ทำอย่างนี้ว่าไม่มีอะไรมาก ทำเพราะว่ามันง่าย สะดวก ไข่ลวกทำก็ง่าย ดื่มก็ง่าย ไม่ต้องเสียเวลามาเตรียมอาหารให้ยุ่งยาก

ส่วนอาหารมื้ออื่นๆ นอกจากเรื่องพริกแล้วที่ท่านได้ทุกอย่างไม่ได้เลือกอะไรพิเศษ ท่านบอกว่ามันอยู่ที่ความรู้สึกพอแล้วก็พอ ไม่เอาความอยากความอะไรเข้ามาใส่ให้มันต้องวุ่นวายเพิ่มขึ้น

สำหรับผลิตภัณฑ์อาหารเสริมต่างๆ ที่มีจำหน่ายมากมายอยู่ขณะนี้ อาจารย์ก็ไม่ได้ทานชนิดใดเป็นประจำ แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธ บางครั้งมีคนมาเยี่ยมแล้วเอามาฝากก็ทานไปหมดก็เล็ก ไม่ได้สนใจว่าจะต้องไปหาซื้อมาใช้อย่างต่อเนื่อง ไม่ได้ตั้งความหวังว่ากินแล้วจะต้องเกิดผลอย่างนั้นอย่างนี้

ส่วนการออกกำลังกาย อาจารย์อาศัยการฟันทิน พรวนดิน ดูแลสวน ต้นไม้ ไม่ได้ออกกำลังกายอะไรเพื่อสุขภาพเป็นพิเศษ เวลาไปต่างจังหวัดอาจารย์บอกว่าเห็นเขาทำอะไรก็อยากไปช่วย รู้สึกสนุกเพราะเคยทำมาก่อน

อาจารย์พูดถึงการจัดสมดุลให้กับชีวิตว่า ไม่มีอะไรเป็นพิเศษ ท่านถือหลักที่ว่า รู้เขารู้เรา ทำอะไรก็ต้องรู้จักตัวเองด้วย ท่านเคยเขียนสรุปเกี่ยวกับหลักในการดูแลสุขภาพของท่านไว้อย่างน่าสนใจว่า

“หากจิตใจสามารถเรียนรู้ความจริงจากใจตนเองได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รู้เงื่อนไขซึ่งอยู่ในรากฐานจิตใจตนเอง ย่อมช่วยให้ชีวิตดำรงอยู่ได้อย่างมีความสุข โดยไม่ต้องเป็นทุกข์กับการควบคุมอาหาร ออกกำลังกาย และสิ่งอื่นๆ ซึ่งล้วนแล้วคือเหตุแห่งความทุกข์ ที่ผสมอยู่ในธรรมชาติจิตใจตนเองทั้งสิ้น” (ระพี สาคริก, 2544-ก: 8)

ซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าท่านยังคงให้ความสำคัญกับเรื่องของจิตใจ ท่านย้ำว่าทุกคนควรหมั่นเรียนรู้ศึกษาจิตใจตนเองให้เข้าใจลึกซึ้งยิ่งขึ้นผ่านการสัมพันธ์อยู่กับผู้อื่นโดยเปิดโลกทัศน์ตัวเองให้กว้างอยู่เสมอ ให้ผู้อื่นเข้ามาเป็นครูในการเรียนรู้ชีวิต ให้มองปัญหาต่างๆ ว่าเป็นเครื่องทดสอบความเข้มแข็งของจิตใจ เพื่อจะรักษาสัจจะที่อาจารย์ระพีถือว่าเป็นความจริงที่ปรากฏอยู่ในส่วนลึกที่สุดของรากฐานตนเอง (ระพี สาคริก, 2544-ก: 150) เอาไว้ให้ได้อย่างมั่นคง

อาจารย์ระพีกับกระบวนการทัศนพุทธานุภาพด้านสุขภาพ

ความเป็นมาของชีวิตของอาจารย์ระพี สาคริก ที่ได้นำเสนอมา ผมไม่สามารถสรุปให้ชัดเจนลงไปได้ว่า ท่านมีวิถีชีวิตอยู่ภายใต้กระบวนการทัศนพุทธานุภาพในแบบที่กล่าวถึงไว้ในบทที่ 5 เนื่องจากท่านบอกไว้แล้วว่าท่านไม่เคยศึกษาศาสนะอย่างจริงจังไม่ว่าจากพระไตรปิฎกหรือจากพระภิกษุรูปใด แม้จะมีโอกาสได้บวชอยู่ช่วงสั้นๆ ก็ไม่ได้ศึกษาหลักธรรมนัก จากความคิดเห็นของท่านจะเห็นได้ว่าท่านไม่ได้พูดถึงหลักการในแง่ปัจจัยการ หลักไตรลักษณ์ หรือพูดถึงการหลงยึดมั่นในตัวตนจนเป็นเหตุให้เกิดทุกข์เลย และท่านก็บอกว่าไม่ได้ปฏิบัติตัวถือศีล ฟังธรรม หรือนั่งสมาธิตามแบบที่ชาวพุทธปฏิบัติกันในวัด แต่ท่านได้ใช้เวลาส่วนใหญ่กับการศึกษาจากชีวิตด้านในของตนเอง โดยพยายามทำความเข้าใจธรรมชาติของ “รากฐานแห่งจิตใจ” เป็นหลัก

อย่างไรก็ตามหากจะกล่าวว่วิถีชีวิตของท่านดำเนินไปตรงตามธรรมชาติอย่างเป็นอิสระไม่ได้ อยู่ภายใต้กระบวนการทัศนพุทธานุภาพก็คงไม่ใช่ ผมเห็นว่าวิถีคิดและวิถีชีวิตของท่านยังคงอยู่ภายใต้กรอบกระบวนการทัศนพุทธานุภาพ เป็นแต่เพียงว่าท่านไม่ได้รับมาอย่างเต็มรูปแบบเหมือนกรณีศึกษาท่านอื่นๆ ท่านรับรู้ธรรมะผ่านการได้ยินได้รู้มาในชีวิตประจำวัน ผ่านทางประเพณี วัฒนธรรม และการพูดถึงเขียนถึงเรื่องราวธรรมะในรูปแบบต่างๆ ผวนวกเข้ากับประสบการณ์ ความช่างคิดค้น และความมุ่งมั่นในการเรียนรู้ทำความเข้าใจจิตใจตนเองของท่าน ทำให้ท่านได้ข้อสรุปเป็นกรอบในการรับรู้ความจริงและเป็นแนวทางในการใช้ชีวิตขึ้นมาชุดหนึ่ง ที่ผมเห็นว่าไม่ได้แตกต่างจากกระบวนการทัศนพุทธานุภาพมากนัก ทักษะของอาจารย์ต่อเรื่องชีวิต สุขภาพ และเทคโนโลยี ก็จะพบว่า

เป็นความเข้าใจที่สอดคล้องกันดีกับผู้ที่ศึกษาหลักธรรมในพุทธศาสนาตามรูปแบบท่านอื่นๆ เพียงแต่ท่านอธิบายด้วยภาษาของท่านเองที่ยังคงเข้าใจได้ว่ามีความหมายถึงสิ่งเดียวกัน

แม้ท่านจะทำงานในอยู่สายวิทยาศาสตร์แต่ท่านเห็นข้อจำกัดของความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยเฉพาะข้อจำกัดที่เกิดจากจิตใจของมนุษย์เองที่ใช้ความรู้และสิ่งประดิษฐ์เหล่านี้สนองความอยากของตนเกินไป จนไปทำร้ายธรรมชาติและส่งผลกระทบด้านลบอื่นๆ ที่จะกลับมาทำลายล้างมนุษย์เอง นอกจากนี้ท่านยังเห็นข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์ที่ศึกษาแต่เรื่องวัตถุภายนอกไม่ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษารากฐานชีวิตในใจของแต่ละคน

ในทัศนะของอาจารย์ระพียังแสดงให้เห็นว่าท่านเข้าใจธรรมชาติของชีวิตทำให้ท่านไม่ทุกข์หรือกลัวกับปัญหาสุขภาพที่เกิดขึ้นมองเป็นสังขารมคธื่อว่าจะเป็นที่ก็เป็นจะตายก็ตาย ให้การดูแลแก้ไขไปตามความเหมาะสม ไม่ได้มีอะไรที่ต้องสนใจเป็นพิเศษ และไม่ได้ทอดทิ้งละเลย ท่านเห็นความจำกัดของวงการแพทย์ว่าให้ความสนใจแง่มุมทางจิตใจและอารมณ์น้อยเกินไป จนทำให้เกิดปัญหาสุขภาพทางกายโยงตามมา แล้วแทนที่จะแก้ไขที่ต้นเหตุนั้นกลับไปแสวงหาวัตถุ คือ ยาอาหาร หรือแม้แต่การออกกำลังกาย ที่เสนอขายผ่านทางระบบธุรกิจโดยหวังว่าจะเป็นสิ่งที่พึงได้

วิถีชีวิตของอาจารย์ระพี เป็นตัวอย่างที่ดีอีกกรณีหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของกระบวนทัศน์พุทธศาสนาที่ซึมซับอยู่ในสังคมวัฒนธรรมไทย แล้วมีอิทธิพลในการหล่อหลอมความคิดของคนขึ้นมาโดยที่เขาแทบไม่ต้องสนใจศึกษาระยะโดยตรงเลย ส่งผลให้การเรียนรู้ชีวิตด้านในมีลักษณะที่สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมโดยไม่รู้ตัว สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับชีวิตและสุขภาพให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข ช่วยให้เห็นข้อจำกัดและภัยที่จะเกิดขึ้นจากการใช้ชีวิตภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมบริโภค

กรณีศึกษาที่ 5 ป้าหมอ

ป้าหมอเป็นอีกท่านหนึ่งที่ผมเลือกมาเป็นกรณีศึกษาเพื่อทำความเข้าใจวิถีชีวิตของผู้ที่เข้าใจในหลักธรรมของพุทธศาสนา โดยจะศึกษาทัศนะของท่านในเรื่องต่างๆ และดูว่าท่านดำเนินชีวิตและจัดการดูแลสุขภาพอย่างไร ป้าหมอบอกว่าท่านยินดีที่จะให้ข้อมูลและพูดคุยกับผม แต่ไม่ค่อยอยากเปิดเผยตัวเองให้กับคนอื่นได้รับรู้มากนัก ถ้าผมสามารถเขียนเรื่องราวของท่านโดยที่ไม่ต้องระบุชื่อของท่านได้ก็จะดี ซึ่งผมก็รู้สึกยินดีและไม่รู้สึกว่าจะทำให้งานชิ้นนี้มีคุณค่าน้อยลงแต่อย่างใด ในที่นี้ผมจึงขอเรียกท่านว่าป้าหมอเหมือนกับที่หลายๆ คนใช้เรียกท่าน

ก่อนหน้าที่ผมจะได้พบกับป้าหมอผมเคยได้ยินได้เห็นชื่อท่านมาบ้างแล้ว และมีรุ่นพี่ที่เป็นกัลยาณมิตรท่านหนึ่งแนะนำผมว่าผมน่าจะลองหาโอกาสคุยกับท่านดู น่าจะเป็นประโยชน์กับงานของผมชิ้นนี้ พอคิดว่าป้าหมอเป็นน้ำของอาจารย์ท่านหนึ่งที่ผมเคารพและคุ้นเคยกันอยู่ อาจารย์ท่านนี้จึงอาสาเป็นผู้แนะนำผมให้รู้จักกับป้าหมอซึ่งประจวบเหมาะๆกับเป็นช่วงที่ท่านเดินทางเข้ามาธุระในกรุงเทพฯ เมื่อผมไปพูดคุยกับท่านจึงได้รับความเมตตาและรู้สึกคุ้นเคยกับท่านในเวลาอันรวดเร็ว

เรื่องราวเกี่ยวกับป้าหมอนี้มีส่วนแตกต่างจากกรณีศึกษาอื่นๆ เล็กน้อย ถือเป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์พูดคุยกับท่านทั้งหมด ไม่มีงานเอกสารหรือการพูดคุยกับท่านอื่นมาประกอบเลย และผมมีโอกาสได้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับท่านมาเพียงเล็กน้อยจากการคุยกับอาจารย์ที่แนะนำให้ท่านนั้น อย่างไรก็ตามด้วยความเมตตาของท่าน ผมเชื่อว่าผมได้ทราบรายละเอียดและเข้าใจวิถีชีวิตของท่านไม่ด้อยไปกว่ากรณีศึกษาอื่นๆ มากนัก และเช่นเดียวกับกรณีศึกษาอื่น งานที่ผมเขียนเกี่ยวกับท่านซึ่งถือว่าเป็นข้อมูลส่วนตัวที่น่าเสนอนี้ ได้รับความกรุณาตรวจสอบความถูกต้องเหมาะสมโดยตัวท่านเองก่อนแล้ว เว้นแต่ในหัวข้อสุดท้ายที่ผมเขียนเพิ่มเติมขึ้นภายหลังเช่นเดียวกับของท่านอื่นๆ

ผมเดินทางไปพบกับป้าหมอดตามวันเวลาที่นัดหมายกันไว้ ที่บ้านน้องของท่านย่านลาดพร้าว ซึ่งป้าหมอจะมาพักเสมอเมื่อท่านเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ ไม่ต้องอาศัยการแนะนำใดๆ ผมก็มั่นใจว่าหญิงค่อนข้างสูงวัยแต่บุคลิกยังคงคล่องแคล่วกระฉับกระเฉง ที่ออกมาเปิดประตูให้ผมด้วยตัวท่านนั้นคือป้าหมอที่ผมได้โทรศัพท์มาคุยนัดหมายด้วยเมื่อวันก่อน เพราะท่าทางที่สงบเย็นของท่าน และการแต่งกายง่ายๆ สวมเสื้อคอกลมแขนกระบอกสีขาวผ้าถุงดำแบบที่คนปฏิบัติธรรมที่วัดนิยมใส่กัน ที่สำคัญคือท่านโกนศีรษะด้วย ทำให้ผมรู้สึกทันทีว่าผมได้พบกับผู้ที่มั่นคงจริงจังกับการปฏิบัติธรรมมากกว่าที่ผมคาดไว้ก่อนเข้าแล้ว

ปฐมวัยและการเติบโตในชีวิต การงาน

ผมเริ่มต้นพูดคุยกับป้าหมอด้วยการเล่าภาพรวมของงานที่ผมศึกษาให้ท่านทราบ รวมทั้งขอบเขตของเรื่องราวที่ผมจะขอพูดคุยกับท่านทั้งหมดก่อน จากนั้นจึงขอให้ท่านเล่าถึงประวัติชีวิต

โดยสังเขป อันจะช่วยให้เข้าใจชีวิตในปัจจุบันของท่านได้ดีขึ้น ป้าหมอเริ่มต้นเล่าด้วยใบหน้ายิ้มแย้มว่า ท่านเป็นคนกำแพงเพชร เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2477 และเติบโตมาที่นั่นจนเรียนจบชั้นมัธยมปีที่ 6 ซึ่งถือว่าเป็นระดับการศึกษาสูงสุดในต่างจังหวัดแล้วในสมัยนั้น จากนั้นท่านต้องจากบ้านมาเรียนต่อในกรุงเทพฯ ในระดับสูงขึ้น ป้าหมอบอกว่าท่านมีพี่น้องทั้งหมด 4 คน พ่อเป็นคนจีน ส่วนแม่เป็นคนกำแพงเพชร ทางบ้านถือได้ว่ามีฐานะปานกลาง มีกิจการค้าขายของตนเอง ทำให้พี่ชาย 2 คนถัดจากท่านขึ้นไป ไม่ได้เรียนสูงนักเพราะพ่อเกรงว่าถ้าเรียนมากแล้วจะไม่กลับมาช่วยงานการค้าที่บ้าน ส่วนพี่สาวคนโตเคยไปเรียนที่กรุงเทพฯ ได้ระยะหนึ่งพอดีเกิดสงคราม ประจวบกับมีปัญหาทางสุขภาพเลยไม่ได้เรียนต่อ ท่านเองเป็นคนเล็กไม่ได้ถูกคาดหวังอะไรมาก พี่ๆ ก็กลับมาช่วยงานที่บ้านแล้ว จึงมีโอกาสดูได้เรียนสูงกว่าทุกคน

หลังจากที่ท่านได้มาเรียนต่อในกรุงเทพฯ จนจบมัธยมปีที่ 8 ที่โรงเรียนราชินีบน ก็สอบเข้าเรียนต่อได้ที่คณะทันตแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งท่านก็เรียนจนจบแม้คิดว่าตัวเองมีทักษะในการใช้มือไม่ค่อยดีเท่าไรก็ตาม เมื่อจบแล้วมีเพื่อนกลุ่มหนึ่งสนใจจะไปเรียนแพทยต่อด้วยเหตุปัจจัยหลายอย่างป้าหมอก็เลยตามเพื่อนไปเรียนด้วย ซึ่งสมัยนั้นเปิดโอกาสให้ไปเรียนได้โดยอาศัยเพียงการสอบสัมภาษณ์ หลังจากนั้นอีก 4 ปี ท่านก็จบแพทยศาสตร์อีกปริญญาหนึ่ง ซึ่งเป็นรุ่นแรกที่ต้องมีการเป็นแพทย์ฝึกหัด (intern) อยู่ 1 ปีก่อน จึงจะได้รับใบประกอบโรคศิลป์ จากนั้นท่านก็ฝึกเป็นแพทย์ประจำบ้าน (senior house) สาขาสูตินรีเวช อีก 1 ปี จึงสอบบรรจุแล้วจบสลาออกไปทำงานในโรงพยาบาลของกระทรวงสาธารณสุขแห่งหนึ่งอยู่ถึง 11 ปี (พ.ศ. 2506-2517) แล้วย้ายตามผู้อำนวยการมาอีกที่หนึ่งในจังหวัดเดียวกันและอยู่ต่อมาจนถึงปี พ.ศ. 2533 จึงลาออกจากราชการมาอยู่วัดเพื่อปฏิบัติธรรม ตอนอายุ 55 ปี

ความสนใจในธรรมะ

ป้าหมอเล่าว่าท่านเองแต่เดิมมาไม่ได้สนใจพุทธศาสนาหรือปฏิบัติธรรมอะไรมาก่อนเลย แต่ก็คุ้นเคยกับการทำบุญตักบาตรกันตามประเพณีของคนในต่างจังหวัด สำหรับเดี่ยวอาจจะเฉยๆ มากกับเรื่องทำบุญพิธีกรรมทางศาสนา แต่แม่เป็นชาวพุทธเต็มตัว ท่านมีโอกาสดตามยายและแม่ไปวัดทำบุญบ้างเป็นธรรมดาของเด็กๆ สมัยนั้น ซึ่งท่านว่าก็อาจซึมซับเข้ามาทางอ้อมทำให้ท่านสนใจธรรมะง่ายขึ้น แต่พอมาเรียนที่กรุงเทพฯ แทบจะไม่ได้สนใจเรื่องศาสนาใดๆ เลยใช้ชีวิตแบบนักเรียนนักศึกษาทั่วไปในสมัยนั้น ท่านเล่าถึงบุคลิกนิสัยส่วนตัวของท่านด้วยว่า ส่วนตัวท่านเป็นคนใจร้อน จี๋โกรธ ซึ่งท่านได้วิเคราะห์ว่าคงเป็นเพราะว่าเป็นลูกคนเล็ก ถูกตามใจ จึงเอาแต่ใจตัวเป็นอันดับหนึ่งมาตลอด

ป้าหมอพินความหลังให้ฟังว่าความสนใจธรรมะครั้งแรกของท่านก็ไม่มีอะไรเป็นพิเศษ ปีนั้น พ.ศ. 2517 สามียของเพื่อนซึ่งทำร้านอยู่ด้วยกันเขาบวชที่กรุงเทพฯ แล้วตั้งใจจะไปอยู่ที่สวนโมกข์

มีการตกลงกันไว้ในหมู่เพื่อนๆ มีทั้งหมด เก้าสิบ ห้าคน แพทย์ ว่าตอนที่เขาสึกจะลงไปเที่ยวสวนโมกข์ด้วยกัน ป้าหมอล้ำว่าตอนนั้นชื่อท่านอาจารย์พุทธทาสก็ไม่เคยได้ยิน สวนโมกข์เป็นอย่างไรก็ไม่เคยรู้จัก เพื่อนเขาไปที่ไปกับเขาคิดว่าได้ไปเที่ยว เมื่อไปถึงได้มีโอกาสกราบท่านอาจารย์พุทธทาสแต่ก็ไม่ได้สนทนาธรรมอะไรกับท่าน แต่เกิดความรู้สึกประทับใจว่า “โอ วัดอย่างนี้ก็มีด้วย ซึ่งเราไม่เคยเห็นวัดป่าแบบนี้มาก่อนในชีวิต” ได้สัมผัสความสงบ ความเย็นเป็นธรรมชาติของสวนโมกข์ เป็นจุดให้เริ่มสนใจ ป้าหมอล้ำถึงความสนใจในธรรมะที่มีเพิ่มขึ้นเป็นลำดับว่า เริ่มค้นคว้าด้วยการหาหนังสือของท่านอาจารย์มาอ่าน แล้วก็ไปวัด “เริ่มจากปีละครั้งก็เพิ่มเป็นปีละสอง ละสาม จนถึงแปดครั้ง เก้าครั้ง สิบครั้ง มาเรื่อยๆ” ป้าหมอล้ำย้อนเล่าถึงความรู้สึกเมื่อแรกอ่านหนังสือของท่านอาจารย์พุทธทาสว่า

“เอ ท่านสอนอย่างนี้หรือ เมื่ออ่านไปๆ สิ่งที่คุณบอกตัวเองได้อย่างเดียวคือ รู้สึกว่าเราโง่ๆ สิ่งที่เราเคยรู้มานี้มันไม่ใช่อะไรอย่างนี้ ก็ค่อยๆ เข้าใจหลักธรรมอะไรมากขึ้น แล้วปฏิบัติไปก็เริ่มรู้สึกว่าชีวิตเรามันเริ่มเย็นลงนิดหน่อย คือไปวัดกลับมาเราก็เย็นลงหน่อย เป็นไปได้เดือนหนึ่งก็กลับโกรธใหม่ อะไรอย่างนี้”

ป้าหมอล้ำบอกว่าผลที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมมันจะค่อยเป็นค่อยไป ไปแรกๆ ท่านก็ไม่ค่อยมีโอกาสได้สนทนากับท่านอาจารย์หรอก เพราะไม่กล้า ไม่รู้ว่าจะพูดอะไรกับท่าน ไปถึงก็กราบๆ แต่ก็ได้อาศัยพระภิกษุที่อยู่ที่นี่ช่วยให้อ่านปริกษาแนะนำเรื่องต่างๆ ที่เรามีปัญหา รวมทั้งเรื่องงาน ทำให้ได้ข้อคิดเล็กๆ น้อยๆ มาใช้ทำให้อารมณ์เย็นลงไปได้พักหนึ่ง มีโอกาส มีเวลาว่างต้องกลับไปวัดเหมือนเข้าไปชาร์จแบตเตอรี่ สำหรับรูปแบบการศึกษาระบบที่ท่านใช้ในช่วงแรกๆ ท่านบอกว่าใช้การอ่านเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งช่วยให้เราเข้าใจอะไรต่างๆ ดีขึ้น ส่วนการปฏิบัติเช่นเรื่องนั่งสมาธิถือว่าน้อยมาก ผลจากการปฏิบัติธรรมก็คือรู้สึกว่าตัวเราเย็นลงบ้าง ป้าหมอล้ำยกตัวอย่างให้เห็นถึงนิสัยของท่านรวมทั้งคำแนะนำจากพระที่ช่วยให้ท่านเย็นลง ในตอนหนึ่งว่า

“อย่างตอนเช้าสว่างแล้ว เราเดินขึ้นระเบียงตึกมานี้ เห็นไฟยังไม่ปิด เราจะโกรธขึ้นมาทันทีเลย อะไรอย่างนี้ หรือขึ้นตึกมาได้ยินเสียงน้ำไหลซู่ๆ เขาเลยกันได้ยังไงไม่รู้ เพราะฉะนั้นคนแรกไม่ว่าใครที่เดินสวนมาพบกับเรา จะต้องโดนเรว่า ทำไมสว่างแล้วไม่รู้จักปิดไฟ ก็เอาเรื่องนี้ไปเล่าให้พระฟัง ท่านก็ว่า เอาอย่างนี้สิคุณหมอล้ำ พอเห็นไฟเปิดแทนที่จะไปโกรธเขา เราก็เดินไปปิดไฟ เดินไปปิดน้ำ เราจะได้ไม่ต้องโกรธ เอ๊ะ แค่นี้ทำไมเราคิดไม่เป็น พอวันหลังกลับมาเจอก็เหมือนข้อสอบให้เราได้ลอง”

ความสนใจในการปฏิบัติธรรมของป้าหมอล้ำก่อนข้างมันคงอยู่กับสายสวนโมกข์มาตั้งแต่เริ่มแรก ป้าหมอล้ำได้เล่าให้ฟังถึงเหตุผลที่ไม่ได้สนใจแนวการปฏิบัติธรรมอื่นๆ อีก ว่า “อาจเป็นเพราะว่าเรารู้สึกพอใจกับสิ่งที่ได้อ่าน ได้ฟังที่ท่านอาจารย์เทศน์ เลยทำให้ไม่ได้ไขว่คว้าหาอะไรเพิ่มเติม

ที่ไหนอีกเลย” ระยะเวลาที่มีโอกาสไปที่วัดหนองป่าพง ท่านบอกว่า “ก็ยังบอกกับตัวเองว่า ถ้าได้มาวัดหนองป่าพงก่อน ก็คงติดอยู่ที่หนองป่าพงเหมือนกัน ไม่ได้ไปหรรณพสวนโมกข์” ซึ่งช่วงที่ท่านไปนั้น ท่านหลวงพ่อยังมีชีวิตอยู่และเคยได้ไปกราบหลวงพ่ที่สำนักสาขาที่สระบุรีด้วย

การมาวัดของป้าหมอในช่วงแรกจะอาศัยมาในช่วงวันหยุดที่มีการหยุดติดต่อกับเสาร์อาทิตย์ การเดินทางก็ไม่ได้สะดวกเหมือนในปัจจุบัน แต่ที่ทำงานทั้งหัวหน้าและเพื่อนร่วมงานก็เข้าใจเปิดโอกาสให้ท่านมาได้ ป้าหมอบอกว่าช่วงนั้นถ้าเป็นวันหยุดก็จะมาที่วัดตลอด แทบจะไม่ได้เคยไปเที่ยวที่ไหนเลย นอกจากจะมีโอกาสได้ฟังธรรมจากที่ท่านเทศน์โดยตรงแล้ว ก็จะหาหนังสือมาอ่าน หาเทปมาฟังบ้าง เมื่อคุ้นเคยมากขึ้นก็ช่วยงานต่างๆ ไปที่วัด แล้วแต่ว่าจะมีอะไรให้ช่วย เช่น ช่วยในการทำหนังสือของท่านอาจารย์ ถอดเทปบ้าง พิมพ์ปกเทปบ้าง ส่วนการปฏิบัติที่ดูเป็นทางการ เช่น การนั่งสมาธิสำหรับในช่วงแรกนี้ทำน้อยมาก แม้ว่าจะลาออกมาปฏิบัติอยู่ทั่วอย่างเต็มตัวแล้วก็ตาม ป้าหมอบอกว่าการลงมือปฏิบัติสมาธิได้มาเริ่มอย่างจริงจังในช่วงหลัง ที่เข้ามาช่วยงานด้านฝึกอบรมที่สวนโมกข์นานาชาติ

ป้าหมอเล่าว่าส่วนหนึ่งทำให้ตัดสินใจลาออกจากงานมาอยู่วัดได้ ก็เพราะในด้านหนึ่งท่านได้ศึกษาธรรมะมากขึ้น เกิดความมั่นใจว่าเป้าหมายของชีวิตที่แท้จริงคืออะไร จึงต้องการทำเป้าหมายนั้นให้สัมฤทธิ์ผล จะทำได้หรือไม่ได้นั้นท่านบอกว่านั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่งแต่ท่านขอให้ได้เริ่มทำอย่างจริงจังก่อน ดังนั้นเป้าหมายของการดำเนินชีวิตของท่านจึงค่อนข้างชัดเจนมานานแล้ว ว่าบั้นปลายท่านต้องการใช้ชีวิตปฏิบัติธรรมอยู่ที่วัด คงไม่ต้องรอนานจนถึงเกษียณเพียงแต่รอจังหวะจะเริ่มต้นจริงๆ เมื่อไหร่ ส่วนอีกด้านหนึ่งก็เพราะท่านไม่มีอะไรเป็นภาระ คุณแม่ของท่านก็เสียไปตั้งแต่ช่วงที่ท่านเรียนทันตแพทย์ ส่วนคุณพ่อเสียเมื่ออายุได้ 99 ปี ก่อนหน้าที่ป้าหมอจะตัดสินใจลาออกจากงาน 2 ปี ทำให้ความห่วงกังวลในการดูแลพ่อหมดไปด้วย ส่วนญาติทางบ้านก็ค่อยๆ รับรู้มาโดยตลอดว่าท่านสนใจเข้าวัดปฏิบัติธรรมมากขึ้นๆ นอกจากนี้ป้าหมอเองได้นำธรรมะไปประยุกต์ช่วยแก้ปัญหาของญาติๆ ได้ด้วย จึงไม่มีใครขัดข้องแต่อย่างใดที่ท่านจะออกไปปฏิบัติธรรมเต็มตัว อีกทั้งทุกคนก็มีหลักฐานฐานะมั่นคงกันหมดไม่มีภาระให้ป้าหมอต้องช่วยเหลือ ปัจจัยที่สำคัญอีกข้อหนึ่งคือป้าหมอไม่ได้แต่งงานมีครอบครัวให้เป็นภาระผูกพันที่จะต้องดูแล จึงทำให้ท่านมีอิสระในการตัดสินใจออกมาปฏิบัติธรรมได้โดยไม่มีภาระเหมือนกับที่ผู้อื่นมี

ผู้หญิงกับการปฏิบัติธรรม

เมื่อพูดถึงการออกมาใช้ชีวิตเพื่อการการปฏิบัติธรรมโดยตรงของผู้หญิง ถือว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมาก เป็นเหตุการณ์สำคัญที่ต้องตัดสินใจอย่างรอบคอบมากกว่าผู้ชาย ทั้งนี้เพราะโดยสภาพของผู้ชายที่เป็นพระภิกษุจะได้รับการยอมรับมากกว่าและถือได้ว่ามีความมั่นคงในชีวิตมากกว่าการมาเป็นแม่ชีหรืออุบาสีกาอยู่ในวัด ต่อกรณีนี้ป้าหมอบอกว่าก็มีความสำคัญอย่างมากในการ

ตัดสินใจเช่นกัน สำหรับตัวป่าหมอบเองท่านเล่าให้ฟังว่ามันค่อยๆ เป็นไปอย่างเป็นธรรมชาติ ในระยะหลังที่ท่านไปวัดมากขึ้น รายได้พิเศษที่เคยได้จากการทำคลินิกก็ค่อยๆ หายไป เมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่งก็ขึ้น ก่อนที่จะตัดสินใจลาออกท่านถึงกับทดลองเข้มงวดกับการใช้จ่ายของตนเอง ท่านบอกว่า “อยากดูชีวิตเราจริงๆ สำหรับตัวเองนี่เราใช้จ่ายเท่าไร? สังคมเท่าไร? อะไรเหล่านี้” แล้วท่านก็พบว่าค่าใช้จ่ายที่จำเป็นสำหรับตัวท่านเองจริงๆ แล้วไม่มากเท่าไร สามารถมีชีวิตอยู่ด้วยเงินเดือนเพียงอย่างเดียวได้ และก็ได้เลิกทำร้านมาตั้งแต่ช่วงคุณพ่อป่วยหนัก

ขณะเดียวกันการได้มาวัดบ่อยๆ ก็ทำให้ท่านมีชีวิตเรียบง่ายขึ้นกว่าเดิม ง่ายขึ้น กินง่ายขึ้น และยังมาได้ซึมซับนิสัยเรื่องความประหยัดของทางวัดที่ประหยัดมาก ก็ยังช่วยให้ชีวิตท่านอยู่ได้ง่ายขึ้น ป่าหมอบยกตัวอย่างให้ฟังว่า “อย่างเรื่องเสื้อผ้าก็เหมือนกัน เมื่อก่อนนี้ใส่แค่ 5 นาที ถ้างอดแล้วก็ใส่อีกไม่ได้รู้สึกมันเหนอะหนะ สกปรก พอไปอยู่วัดมันก็ได้ มันง่ายขึ้น ของกินก็ง่าย มีอะไรอร่อยก็อร่อย อะไรไม่อร่อยก็กินน้อยลง ชีวิตมันง่ายขึ้นอีกเยอะเลย” ซึ่งท่านว่าสิ่งเหล่านี้สำหรับท่านแล้วมันค่อยเป็นค่อยไป ไม่ได้มีเหตุการณ์สำคัญที่มาเปลี่ยนชีวิต หรือมีความทุกข์สาหัสจนต้องเข้ามาพึ่งวัด แต่เพราะความสงบเย็นที่เกิดกับชีวิตเมื่อได้มาวัดมากกว่า ป่าหมอบบอกด้วยว่าเพื่อนๆ ที่มาวัดด้วยกันในครั้งแรกหลายคนยังคงสนใจธรรมะอยู่ แต่ต่างก็มีภาระของตนไม่มีใครออกมาปฏิบัติธรรมเต็มตัวอย่างท่านเลย

ในด้านความมั่นคงทางการเงินเมื่อผู้หญิงออกมาปฏิบัติธรรม ป่าหมอบบอกว่ามีความสำคัญอยู่ไม่น้อย ท่านว่าต้องมั่นใจได้ว่าเราจะไม่ไปเป็นภาระให้ใคร สำหรับตัวท่านเมื่อตอนที่ลาออก อายุการทำงานก็มากพอที่จะรับบำนาญ จึงถือว่ามีความมั่นคงทางการเงินในระดับหนึ่ง ในช่วงหลังเมื่อมาอยู่ที่วัดแล้ว หากมีใครตัดสินใจจะลาออกจากงานมาอยู่ปฏิบัติธรรมที่วัด ป่าหมอบก็มักจะขอให้มาคุยกันก่อน เพราะจะต้องมีอะไรอีกหลายอย่างที่จะต้องทำความเข้าใจ ท่านบอกว่าสิ่งสำคัญคือจะต้องรู้เป้าหมายที่ชัดเจนของตนเองว่าจะมาอยู่วัดทำไม ซึ่งเป้าหมายควรอยู่ที่การดับทุกข์ จะดับทุกข์ได้หรือไม่ได้นั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่งแต่ต้องมีเป้าหมายอยู่ที่การดับทุกข์แล้วจะไม่มีปัญหา ป่าหมอบให้เหตุผลว่าเพราะเมื่อมาอยู่แล้วเราจะต้องพบสิ่งที่ไม่พอใจบ้าง ไม่ตรงกับที่คิดไว้บ้างอยู่เป็นระยะๆ ถ้าเป้าหมายมั่นคงแล้วเราจะไม่ว่าว่าเป็นเรื่องใหญ่ทำให้เราอยู่ได้ แต่ถ้าไม่ชัดเจนแล้วจะมีปัญหา มีอะไรนิดหน่อยก็เก็บกระเป๋ากลับบ้าน ถ้าลาออกจากงานเสียแล้วอาจจะทำให้เป็นอยู่ลำบากภายหลัง

ส่วนในเรื่องความมั่นคงของชีวิตเมื่อมาปฏิบัติธรรมที่วัด ป่าหมอบซึ่งอยู่ในฐานะผู้ที่มีอายุมากที่สุด ในบรรดาคนที่มาอยู่ช่วยงานที่วัดในขณะนี้บอกว่า จะตอบให้ชัดเจนไปเลยในตอนนี้นั้นยาก เพราะปัจจุบันมีมูลนิธิให้การสนับสนุนดูแลค่าใช้จ่ายในการทำงานต่างๆ ทุกอย่าง การที่ตัวท่านซึ่งขณะนี้ก็ถือว่าได้รับประโยชน์จากทางมูลนิธิ จู่ๆจะไปสอบถามเรื่องนี้ก็ดูจะไม่เหมาะสมนัก เหมือนหวังผลประโยชน์ของตนเอง แต่เคยมีสมาชิกที่เข้าร่วมอบรมได้ถามประเด็นนี้จากกรรมการบริหารมูลนิธิโดยตรง ซึ่งก็ได้รับคำตอบในเรื่องนี้ว่า คงมีที่ให้สำหรับผู้คนที่ตั้งใจอยู่ปฏิบัติธรรมไปจนแก่เฒ่า แต่อย่างไรก็ตามขณะนี้ก็ยังไม่ได้มีอะไรเป็นรูปธรรมชัดเจนนัก สำหรับตัวป่าหมอบเองตอนนี้ท่านบอก

ว่าก็พยายามฝึกจิตใจตนเองอยู่เหมือนกัน ท่านพยายามใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายสมถะ ไม่เรียกร้องอะไร มีอย่างไรรก็อยู่อย่างนั้นได้ ซึ่งท่านบอกว่าปัจจุบันความกังวลในเรื่องความเป็นอยู่ต่างๆ ลดน้อยลงไปมาก ตอนนี้พยายามดูแลสุขภาพตนเองให้ดีเพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ป้าหมอกำลังเสริมในเรื่องนี้ด้วยว่า “แต่ถ้าถึงวันหนึ่งทำไม่ไหวก็คงหยุด และเมื่อหยุดแล้วจะอยู่อย่างไร สำหรับวันนี้คงตอบอะไรให้แน่ชัดลงไปได้ยาก ถึงวันนั้นก็คงรู้อย่างไร แต่ในฐานะผู้ปฏิบัติธรรมโดยองค์รวมแล้วเราก็คงคิดว่าเมื่อถึงวันนั้นแล้วก็คงไม่มีการทอดทิ้งกันหรอก และเราก็คงจะไม่ได้เรียกร้องอะไรมากมาย” ซึ่งท่านเองตระหนักดีอยู่แล้วว่าการใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายในวัดจะทำให้สะดวกสบายเหมือนคนที่ไม่มีเงินมากมายที่อยู่ข้างนอกคงไม่ได้ อย่างไรก็ตามป้าหมอก็คงไม่ได้ประมาท ท่านว่า “ปัจจุบันก็พยายามคิดอย่างนี้แต่ไม่ทราบเหมือนกันว่าเมื่อถึงเวลาจริงๆ จะเป็นอย่างไร”

วิธีการปฏิบัติตน

ดังที่ป้าหมอเกริ่นไว้แล้วว่าการปฏิบัติธรรมของท่านในช่วงแรกก่อนเข้าวัด เริ่มด้วยการทำความเข้าใจหลักธรรมผ่านการอ่านงานของท่านอาจารย์พุทธทาสจำนวนมาก และนำเอาหลักธรรมบางส่วนที่พระเนะนำมาปฏิบัติแก้ปัญหาในการใช้ชีวิตและการทำงาน ท่านรู้สึกว่ธรรมะที่ได้เรียนรู้ได้ช่วยให้ชีวิตของท่านสงบเย็นขึ้นกว่าเดิม การมาวัดช่วยให้มีความกระฉับกระชวยทางธรรมะเพิ่มขึ้น และรู้สึกภูมิใจที่มีส่วนร่วมช่วยงานเผยแผ่ธรรมะและกิจกรรมอื่นๆ ของทางวัดเท่าที่จะช่วยได้ ไม่ได้มีรูปแบบการปฏิบัติธรรมที่ชัดเจน การเข้ามาอยู่ที่วัดของป้าหมอท่านก็มีได้มีเป้าหมายที่จะมาช่วยงานใดงานหนึ่งที่ชัดเจน โดยเฉพาะในบทบาทของแพทย์ท่านไม่ได้คิดว่าจะช่วยเหลือดูแลสุขภาพของคนในวัดเลย เพียงแต่ช่วยกันไปบ้างตามแต่โอกาสจะอำนวย ป้าหมอเล่าว่า “เจออะไรที่เรารู้จะทำได้ ช่วยได้ เราก็คงช่วย คือสัพเพหระ ไม่ได้เป็นขึ้นเป็นอันอะไร ไม่มีอะไรเราก็คงไปนิยาคุมกำเนิดให้หมาบ้าง อะไรพวกนี้ หรืออะไรที่พระท่านต้องการให้ช่วยเหลือ ก็ทำเท่าที่เราทำได้” การปฏิบัติสมาธิภาวนาของป้าหมอเริ่มมีมากขึ้นเมื่อท่านได้มีโอกาสเข้ามาช่วยงานจัดอบรมธรรมะที่สวนโมกขนาถาสนา และโครงการธรรมมาตาซึ่งก็ถือว่าเป็นอีกรูปแบบหนึ่งในการปฏิบัติธรรมของท่านที่วัด

เมื่อผมถามป้าหมอถึงความรู้สึกเมื่อเข้ามาอยู่ในวัดเต็มตัวได้ระยะหนึ่งแล้วว่า ป้าหมอเริ่มรู้สึกเบื่อหรือล้าในการตัดสินใจลาออกมาใช้ชีวิตอย่างนี้บ้างหรือไม่ เพราะได้มาใช้ชีวิตทั้งหมดอยู่ที่วัดแล้วอีกทั้งยังมีเวลามากขึ้น ป้าหมอบอกว่าไม่ได้รู้สึกอย่างนั้นเลย ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะการที่มีงานของทางวัดให้ทำอยู่ตลอดเวลาจนไม่มีเวลาว่างที่จะไปคิดเรื่องนั้น ยิ่งเมื่อออกมาช่วยงานเต็มตัวก็มีงานอีกประเภทหนึ่งให้เข้ามาช่วยรับผิดชอบเช่นงานฝึกอบรมธรรมะให้ประชาชนกลุ่มต่างๆ หรือในระยะหลังก็มีโครงการมาให้ท่านทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานโดยตรง เหตุผลเรื่องนี้ก็อีกส่วนหนึ่งจึงน่าจะอยู่ที่เป้าหมายที่มั่นคงของป้าหมอในการมาปฏิบัติธรรมเพื่อเป้าหมายที่สูงสุดในชีวิตของท่านที่เคยกล่าวถึงมาแล้วนั่นเอง แต่ในทางกลับกันท่านบอกว่าคิดเหมือนกันว่าถ้าท่านไม่มีโอกาสเข้า

มาปฏิบัติธรรมอย่างนี้ ปัจจุบันก็ยังมีชีวิตที่มีความทุกข์มากมายวิ่งวนไปตามกระแสของโลกอย่างที่เขว่าเป็นกันตอนนี้

เมื่ออยู่ที่วัดนานเข้าป่าหมอก็ได้รับความไว้วางใจมอบหมายให้รับผิดชอบดูแลโครงการที่ใหญ่ขึ้น ชีวิตของท่านที่วัดจึงมีงานให้ทำอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะในช่วงที่มีการฝึกอบรมที่ท่านต้องรับผิดชอบประสานงานอยู่ที่โครงการตลอดเวลา อย่างไรก็ตามป่าหมอเองบอกว่าท่านยังรู้สึกว่าคุณเองยังถือไม่ได้ว่าเป็นนักบวชที่ปฏิบัติธรรมอยู่ที่วัดเต็มตัว ท่านยังอยากไปมหาสุ่เยี่ยมเยียนญาติพี่น้องอยู่บ้างไม่สามารถตัดขาดใช้ชีวิตอยู่ที่วัดตลอดไปได้ ท่านยังพอใจที่จะใช้เวลาว่างในช่วงที่ไม่มีการอบรมขึ้นไปที่กรุงเทพฯ พบปะญาติพี่น้องบ้าง โดยเฉพาะเมื่อมีเหตุการณ์จำเป็นต่างๆ

ทัศนะต่อโลก และชีวิต

ป่าหมอบอกว่าแต่เดิมก่อนที่จะมาปฏิบัติธรรมก็มีความเชื่อเกี่ยวกับโลกและชีวิตตามแบบที่เชื่อๆ กันมา ว่ามีชาติที่แล้วและชาติต่อไป หลังจากตายไป เวรกรรมมีผลให้เราเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แต่เมื่อได้มีโอกาสศึกษาธรรมะในสายของสวนโมกข์ ทัศนะของป่าหมอต่อโลกและชีวิตก็เปลี่ยนไปในลักษณะที่ท่านอาจารย์พุทธทาสสอน นั่นคือท่านจะให้ความสำคัญกับชีวิตขณะนี้ เชื่อในหลักกรรมและผลของกรรมที่ท่านทำในปัจจุบันและผลที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบันชาติ โดยเฉพาะผลในเชิงความรู้สึกสุขทุกข์ที่เกิดขึ้นในจิตใจโดยไม่ต้องสนใจหรือให้ความสำคัญกับเรื่องภพ ชาติ ที่แล้ว หรือที่จะมีต่อไปในอนาคต รวมทั้งนรกสวรรค์ที่จะมีขึ้นหลังจากตายไปแล้ว ซึ่งยากที่จะอธิบายหรือพิสูจน์แสดงให้ปรากฏชัดได้ ป่าหมอว่าถ้าทำปัจจุบันนี้ให้ดีแล้วก็ไม่จำเป็นต้องไปห่วงว่าจะมีหรือไม่มีชาติหน้า ถ้ามีเราก็มั่นใจว่าดีเพราะเราทำกรรมดีมาแล้ว ถ้าไม่มีก็ไม่เป็นไรปัจจุบันใจเราก็มีความสุขสงบเย็น ดังนั้นเมื่อพูดในเรื่องใดที่อาจพาตึงไปถึงเรื่องชาติที่แล้ว หรือชาติหน้า เช่น สาเหตุของการเจ็บป่วยที่มีมาแต่อดีตชาติ ป่าหมอมักจะไม่พูดถึงในแง่มุมเหล่านั้น แต่จะมองว่าเป็นปัจจัยในส่วนที่เรายังไม่เข้าใจ

ป่าหมอบอกว่าท่านเชื่อในหลักกรรมและก็มีประสบการณ์ที่ท่านเชื่อว่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ได้ทำกรรมดีการปฏิบัติธรรมของท่าน ท่านเล่าว่า ท่านเคยขับรถแล้วรถเกิดยางด้านหลังแตกจนรถหมุน 360 องศา แต่ท่านก็ไม่เป็นอะไรมา รถก็ไม่เสียหายมีคนมาช่วยเปลี่ยนยางแล้วก็ไปต่อได้ ในขณะที่คนอื่นพบสถานการณ์ใกล้เคียงกันได้รับอันตรายรุนแรงกว่าของท่านมาก ป่าหมอจึงย้ำว่า “ความดีต้องทำ ไม่ใช่ควรทำ แล้วผลหล่นไม่ไกลตัว” ท่านบอกว่าตัวท่านเคยประสบอุบัติเหตุหลายหนแต่จะไม่เป็นอะไรมา “แทบจะเรียกว่าไม่เคยตกเลยก็ว่าได้” ท่านบอกว่าลึๆ แล้วท่านเชื่อว่าเป็นผลมาจากการทำความดีของท่าน แต่ถ้าพูดให้คนอื่นทั่วๆ ไปฟังอาจต้องระวังเดี๋ยวละกลายเป็นเรื่องมกมาย ต้องทำความดีแบบนั้นเพื่อหวังผลให้เกิดแบบนี้ แต่สำหรับท่านถือว่าเป็นเหตุปัจจัยที่เกิดมาจากการทำความดีการปฏิบัติตัวอยู่ในศีลในธรรมของท่านเอง โดยที่ไม่ต้องหวังเลยว่าจะทำ

ความดีเพื่อสิ่งนั้นสิ่งนี้ เพียงแต่รู้สึกว่าได้ทำสิ่งดีๆ ให้กับใครได้แล้วมันเป็นความสุขขึ้นเองโดยไม่ต้องหวังให้ได้อะไรตอบแทน

เป้าหมายยอมรับว่าท่านเองอาจไม่ค่อยได้มีโอกาสอ่านพระไตรปิฎกโดยตรง จะอาศัยอ่านงานท่านอาจารย์พุทธทาสที่เขียนจากพระไตรปิฎกมากกว่า ดังนั้นท่านจึงเข้าใจพุทธศาสนาในแบบที่ท่านพุทธทาสนำมาถ่ายทอดสั่งสอน เมื่อกล่าวถึงเป้าหมายในชีวิตสูงสุดที่เป้าหมายมีในตอนนี้นั้น ท่านก็ได้อ้างคำพูดของท่านพุทธทาสที่ว่า “คนเราเกิดมาเพื่อให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้ นั่นคือความดับทุกข์” ซึ่งเป้าหมายบอกว่าครั้งแรกที่อ่านท่านรู้สึกคำถามอย่างนี้ใครๆ ก็ตอบได้ แต่อ่านต่อมาจึงรู้ว่าสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตควรจะได้คืออะไรนั้นแตกต่างกัน ซึ่งในทางพุทธศาสนาสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตควรจะได้ก็คือการดับแห่งทุกข์ทั้งปวง

นอกเหนือจากในส่วนของเป้าหมายชีวิตที่ชัดเจนแล้ว เส้นทางเดินหรือแนวทางการปฏิบัติไปสู่เป้าหมายเป้าหมายบอกว่าท่านก็มีความชัดเจนมั่นใจแล้ว รอแต่เพียงการปฏิบัติต่อไปเรื่อยๆ ของท่าน การฝึกสติให้มีมากยิ่งขึ้น ขึ้นไป เป้าหมายพูดอย่างถ่อมตัวว่า ขณะนี้ท่านต้องยอมรับว่ายังมีกิเลสอีกหลายอย่างที่ยังมียังละไม่ได้ เป็นสิ่งที่จะต้องพยายามปฏิบัติต่อไปหากเรามีเป้าหมายที่ชัดเจน เป้าหมายบอกว่าคนไทยเราปัจจุบันส่วนหนึ่งได้รับประโยชน์จากพุทธศาสนาน้อยมาก เรามีสติปัญญาในการนำธรรมะมาใช้ในชีวิตประจำวันได้น้อย เมื่อชวนให้คนสนใจมาปฏิบัติธรรม มักจะอ้างกันว่าไม่มีเวลาเพราะเราแยกการปฏิบัติธรรมออกจากชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะเด็กๆ ในยุคนี้เป้าหมายบอกว่าน่าสงสารมาก เพราะพ่อแม่ไม่ได้ให้ความสนใจธรรมะ ตัวเด็กจึงแทบจะไม่มีโอกาสได้รับรู้ซึมซับเอาคุณค่าเหล่านี้ไว้กับชีวิตเลย

ทักษะต่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ทักษะโดยรวมของเป้าหมายต่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป้าหมายค่อนข้างจะยอมรับในประโยชน์ของการพัฒนาด้านนี้ที่ช่วยอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ แต่ท่านก็เห็นในข้อจำกัดของการพัฒนาที่มุ่งแต่ไปทางวัตถุ ซึ่งท่านเห็นว่าทำให้จิตใจของคนในสังคมร้อนรนกระวนกระวายอยู่ไม่หยุด แม้ยามเกิดปัญหาจะหาทางออกจากความทุกข์ก็มุ่งแต่ไปหาวัตถุ ไปเสพ ไปเที่ยวที่กระตุ้นให้เราร้อนยิ่งขึ้น จนเกิดความทุกข์ใหม่ๆ ขึ้นมาอีก ท่านเห็นว่าต้องพัฒนาอีกด้านหนึ่งคือด้านจิตใจ ด้านศีลธรรม ควบคู่ไปพร้อมๆ กัน สังคมจึงจะไปรอด ท่านบอกว่ารู้สึกสงสารเด็กในสมัยนี้ที่ถูกบังคับให้เรียนมากๆ ให้เรียนเก่งๆ เพื่อแข่งขันในสังคม ได้งานที่เงินเดือนสูงๆ ทำ โดยไม่มีโอกาสได้รับการพัฒนาทางจิตใจ

เมื่อกล่าวถึงอิทธิพลของกระแสสังคมกระแสโลกที่มีอิทธิพลต่อการปฏิบัติธรรม เป้าหมายเห็นว่าสิ่งเหล่านี้ทำให้เราหลงไปกับวัตถุมากขึ้นสนใจปฏิบัติธรรมกันน้อยลง อย่างไรก็ตามท่านเห็นว่าจิตใจของเราสำคัญที่สุด ถ้าคนในสังคมได้รับการปลูกฝังให้มีความเข้าใจในหลักธรรม มีเป้าหมาย

ที่ชัดเจนถูกต้อง ก็จะใช้เป็นป้อมปราการที่จะต้านกระแสเหล่านั้นได้ ขณะเดียวกันท่านก็ยอมรับว่า สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เรื่องที่ทำได้ง่าย การที่จะแก้ปัญหาเหล่านี้เป็นเรื่องใหญ่มาก คงต้องให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมาคุยกัน ท่านรู้สึกว่าเป็นเรื่องที่ยากเพราะต้องไปขัดกับผลประโยชน์ของหลายฝ่าย ตอนที่ทำได้ก็เฉพาะในขอบเขตคนที่เรารู้จัก หรืองานที่เราเกี่ยวข้องอยู่เท่านั้น คือช่วยให้คนมีความเข้าใจ ธรรมชาติอย่างถูกต้อง ซึ่งก็ทำเท่าที่เราทำได้เท่านั้น

ทัศนะต่อวงการแพทย์และระบบสุขภาพ

ป้าหมอบอกว่าก่อนอื่นต้องยอมรับว่าการศึกษาทางการแพทย์นี้ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับโรค เฉพาะในด้านวัตถุ ไม่ได้ศึกษาในทางจิตหรือวิญญาณ ดังนั้นจึงมีโรคอีกเป็นจำนวนมากที่วงการแพทย์ไม่รู้ถึงสาเหตุที่แท้จริง ซึ่งป้าหมอบอกว่าเพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับจิตวิญญาณที่วงการแพทย์ไม่ได้สนใจศึกษา เป็นด้านที่เครื่องมือทางการแพทย์ลงไปไม่ถึงตรวจไม่พบ ท่านเห็นว่าลำพังจะใช้แต่ความรู้และเทคโนโลยีทางการแพทย์เพียงอย่างเดียวคงไม่สามารถแก้ปัญหาสุขภาพได้ เพราะโรคภัยไข้เจ็บมันไม่ได้หยุดอยู่กับที่ มีโรคใหม่ๆ เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ป้าหมอพูดถึงวงการแพทย์ทุกวันนี้ว่า “เราเจออยู่กับที่ปลายเหตุเท่านั้น อย่างเรื่องเอดส์นี้ เราไม่เคยพูดถึงการลดสิ่งชั่วร้ายทางกามารมณ์ ซึ่งเป็นต้นเหตุอันสำคัญ ควรมีการย้ำเรื่องการสมาทานศีล 5 ให้เคร่งครัดตามคคิของชาวพุทธ วันโกน วันพระควรจะต้องมีอะไรเป็นพิเศษ เช่น หุคบริโภคมเสียบ้าง”

ป้าหมอเห็นว่าธรรมชาติช่วยให้คนเรามีสุขภาพดีขึ้นได้โดยตรงหลายทาง ท่านยกตัวอย่างการนั่งสมาธิที่ช่วยให้จิตใจเราสงบ จะทำให้ความกังวลน้อยลง นอนหลับง่ายขึ้น ช่วยให้สุขภาพดีขึ้น แม้เราป่วยแล้วถ้าเราไม่กังวลปัญหาก็จะน้อยลง การเดินจงกรมก็ช่วยให้สุขภาพดีขึ้นหลายอย่าง นอกจากนี้ก็ต้องรู้จักดูแลสุขภาพ และออกกำลังกาย การปฏิบัติธรรมทำให้เรามีความละเอียดอ่อนในการสังเกตร่างกายตัวเองด้วยเพราะปกติร่างกายมันจะบอกเราอยู่เสมอ เช่น รู้สึกเหนื่อย เพลีย ผิดปกติอะไร หรือไม่ค่อยไหวแล้วนะ เราก็ควรจะรู้จักถนอม ดูแล หรือพักผ่อนให้มากขึ้น แต่ปัจจุบันชีวิตเราชินอยู่กับสิ่งกระตุ้นต่างๆ จนไม่มีความละเอียดพอที่จะรับรู้ หรือรู้แต่ละเลยไม่ให้ความสนใจที่จะมาดูแลร่างกาย

อย่างไรก็ตามป้าหมอบอกว่าเราก็ไม่ควรปฏิเสธยาหรือการแพทย์ เพราะโรคมีอยู่หลายแบบ คนเราก็แตกต่างกัน เราต้องรู้จักเลือกใช้ให้เหมาะสม ถ้าโรคที่ไม่รุนแรงรักษาได้ไม่ยากมีสมุนไพรก็ใช้รักษาไป สำหรับบางโรคป้าหมอบอกว่าควรต้องพึ่งโรงพยาบาล อย่างเช่น ไข้ตั้งแตก ถ้าใส่ทะลุ ฯลฯ ดังนั้นต้องรู้จักเลือกใช้ด้วย อาจพูดได้ยากว่าจะให้จำกัดขอบเขตอย่างชัดเจนว่าควรมีแค่ไหน แต่ป้าหมอก็กบอกแง่มุมทางหลักธรรมว่า เราเองไม่ควรตั้งเป้าหมายว่าจะต้องมีชีวิตอยู่อย่างยืนยาวให้นานที่สุดโดยไม่คำนึงถึงว่าต้องเสียค่าใช้จ่ายเท่าไร ถ้าเห็นว่าไม่ไหวก็ควรหยุด ลูกๆ ญาติที่ใกล้ชิดควรจะ

ต้องเข้าใจหลักกรรมเหล่านี้ด้วย ไม่ใช่อยู่ที่คนไข้อย่างเดียว ป้าหมอเห็นว่าเรื่องแบบนี้ลูกๆ ควรจะต้องมีการพูดคุยตกลงกันไว้ก่อนให้คิดตั้งแต่ยังไม่ป่วย เพราะเมื่อถึงจุดตรงนั้นจะตัดสินใจได้ยาก

ป้าหมอยังมีความเห็นด้วยว่าปัจจุบันคนเราติดอยู่กับความง่าย ความสะดวก จนละเลยการดูแลสุขภาพตนเองตามแบบธรรมชาติ จนทำให้ผลิตภัณฑ์เพื่อสุขภาพได้รับความนิยมกันมากขึ้น

ปัญหาสุขภาพและรูปแบบที่ใช้จัดการ

ในด้านสุขภาพของท่านป้าหมอเล่าว่า ต้องถือว่าเป็นคนมีบุญที่สุขภาพของท่านยังแข็งแรงดี ทั้งที่อายุ 68 ปีแล้ว ไม่มีโรคประจำตัวอะไร มีปัญหาเรื่องกระดูกนิดหน่อยคือตรวจแล้วกระดูกพรุนไปมาก และเคยตรวจพบว่ามีโคเลสเตอรอลสูง ซึ่งปัญหากระดูกก็ทานยาเสริม พอมีหกลานเป็นหมอกระดูก มีปัญหาอะไรก็จะโทรศัพท์ถาม ไม่ได้มีการตรวจกันเป็นพิเศษใดๆ ส่วนโคเลสเตอรอลก็กินยาควบคุมไว้ พอดีท่านเองเป็นหมอก็พอรู้ตัวเองว่าสุขภาพเป็นอย่างไรและรู้ข้อมูลทางการแพทย์ด้วยอะไรที่รู้ว่าสามารถใช้สมุนไพรรักษาหายและไม่ยุ่งยากเกินไปก็ใช้สมุนไพร แล้วแต่โรคที่เป็นด้วย ถ้าจำเป็นก็ไปโรงพยาบาล

ป้าหมอเล่าถึงรูปแบบการรักษาการเจ็บป่วยของตนเองของท่านว่า แต่ก่อนก็จะใช้ยาแผนปัจจุบันเป็นหลัก ท่านยกตัวอย่างว่าถ้าเป็นหวัดเจ็บคอก็จะใช้ยาปฏิชีวนะและจะกินนานมากจนแน่ใจว่าหาย ตอนหลังเมื่อมาปฏิบัติธรรมการเจ็บป่วยก็ลดลง พาราเซตามอลแก้ปวดแก้ไข้ ไม่เคยทานอีกเลย อย่างไรก็ตามเมื่อไม่สบายถ้าจำเป็นท่านก็ยังทานยาแผนปัจจุบันทั่วๆ ไป ไม่ได้ปฏิเสธแต่อย่างใด แต่ถ้ารู้ว่ามีวิธีอื่นช่วยได้โดยไม่ต้องใช้ยา ก็จะพยายามทำ เช่นถ้าเป็นหวัดขึ้นมาก็จะกินฟ้าทะลายโจร ป้าหมอเล่าให้ฟังถึงสรรพคุณของฟ้าทะลายโจรที่ป้าหมอเคยใช้ว่า “*ดีเยี่ยมเลยจริงๆ ต้องไปบอกใครๆ ว่าดีเยี่ยม ดีกว่ายาแผนปัจจุบันมหาศาล เกือบๆ นี้ เจ็บคอ คื่นเดียวหายเลย*” และอีกครั้งที่ป้าหมอเชื่อว่าเป็นผลที่เกิดจากสมุนไพร คือมีพรรษาหนึ่งท่านไปปฏิบัติธรรมที่สำนักสงฆ์ในป่าซึ่งเป็นดงมาลาเรีย ที่กาญจนบุรี ที่นั่นจะทานบอระเพ็ดเป็นประจำ โดยที่เอามาอย่างลอกเปลือกออก แล้วหั่นเป็นแว่นๆ ทานวันละหนึ่งหยิบมือ อาจจะผสมเกลือหรือทานกับมะเขือพวงสดด้วยก็ได้ ผลปรากฏว่าไม่เคยเป็นอะไรหรือมีไข้เลยในระหว่างที่อยู่ที่นี่ ซึ่งอาจจะตอบไม่ได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ว่าเป็นผลมาจากบอระเพ็ด แต่รู้สึกจะทำให้อุณหภูมิร่างกายดีขึ้น

นอกจากนี้ป้าหมอยังให้ความสนใจใช้วิธีการแบบธรรมชาติบำบัด ที่สามารถทำได้ง่ายๆ ไม่ยุ่งยากจนเกินไปด้วย ท่านบอกว่าปัจจุบันท่านก็พยายามทานอาหารแบบชีวจิตพยายามลดอาหารประเภทเนื้อหมูไก่และพวกไขมันลงจะทานเนื้อปลาแทน ซึ่งที่วัดก็จะไม่ทำอาหารประเภทเนื้อสัตว์พวกนี้อยู่แล้ว ส่วนข้าวถ้าอยู่ที่วัดก็จะทานข้าวกล้องเป็นประจำอยู่แล้ว เป็นข้าวที่เหลือจากการทำนํ้าอาร์ชี ส่วนเวลามาอยู่บ้านญาติที่กรุงเทพฯ ก็แล้วแต่เขาจะทำ สำหรับนํ้าอาร์ชีถ้าอยู่ที่วัดจะทานเป็น

ประจำเพราะมีน้องๆ ช่วยทำให้และทานกันหลายคน นอกจากนี้ท่านยังใช้การดีท็อกซ์แบบชีวจิตด้วย ป้าหมอก็คิดว่าเป็นวิธีการที่ช่วยให้มีสุขภาพดีขึ้นโดยไม่ยุ่งยากหรือไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงมากนัก เคยเห็นหลายคนที่รู้จัก ใช้แล้วก็เกิดผลดีกับสุขภาพ นอกจากนี้ในระยะหลังป้าหมอก็อทานวิตามินซี 1000 มิลลิกรัม วันละ 1 เม็ด เป็นประจำ เพราะอ่านข้อมูลจากชีวจิตแล้วเห็นว่ามีผลดีต่อสุขภาพโดยรวม อย่างไรก็ตามป้าหมอบอกว่าพูดไม่ได้ว่ามีผลอะไรเด่นชัด

สำหรับการออกกำลังกายป้าหมอจะใช้การฝึกโยคะช่วยบริหารร่างกายเป็นหลัก ท่านบอกว่าท่านทำได้หลายท่า ที่ไม่ได้ทำคือการยืนด้วยศีรษะ (head stand) ป้าหมอบอกว่าเคยไปเรียนอยู่กับครูสองคอร์ส จากนั้นหากมีการอบรมธรรมะแล้วมีคนมาสอนก็จะถือโอกาสเรียนไปด้วย โยคะถ้าอยู่ที่วัดก็จะทำทุกวัน แต่หากมาอยู่ที่กรุงเทพฯ ก็จะไม่ค่อยสะดวก นอกเหนือจากนี้ก็จะเป็นการทำงานสวนทั่วๆ ไป ถอนหญ้า รดน้ำต้นไม้รอบๆ บริเวณที่พัก ซึ่งก็จะมีให้ทำตลอด

เมื่อถามป้าหมอถึงอนาคตหากมีความเจ็บป่วยรุนแรงที่อาจเป็นวาระสุดท้ายของชีวิตท่านคิดไว้ว่าจะให้จัดการอย่างไรกับการเจ็บป่วยของท่าน ป้าหมอหวัหระแล้วบอกว่า “จริงๆ เขียนโน้ตไว้แล้วเหมือนกันนะ แต่ยังไม่มีการเห็น เขียนบอกว่าไม่ต้องส่งโรงพยาบาล ขอตายอย่างสงบ ไม่ต้องมาปั๊ม เขียนใส่เศษกระดาษไว้ที่โน่น (ที่วัด)” ท่านยืนยันเจตนารมณ์ด้วยว่า แม้ว่าไปโรงพยาบาลแล้วปั๊มมีโอกาสรอด 50 % แล้วอยู่ไปได้อีก 2 ปี ก็ไม่เอา เพราะไม่ได้คิดว่าอยากจะอยู่นาน ท่านบอกว่าเคยเกริ่นๆ เอาไว้บ้างแล้วเหมือนกัน แต่ป้าหมอก็ออกตัวไว้เช่นเคยว่า นี่คือการคิดในขณะนี้ ท่านไม่แน่ใจเหมือนกันว่าเมื่ออยู่ในสภาวะนั้นจริงๆ จะเป็นอย่างไร เพราะเราเลือกไม่ได้ว่าตอนนั้นจะอยู่ในสภาพอย่างไร ป้าหมอบอกว่ายิ่งถ้าอยู่ในสภาพช่วยเหลือตัวเองไม่ได้เป็นภาระยิ่งไม่อยากจะอยู่ต่อ

ป้าหมอก็อธิบายเกี่ยวกับผู้ที่มีการบวบทศน์พุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต ที่เห็นว่าควรจะต้องนำหลักธรรมะเข้ามาปลูกฝังให้กับคนในสังคม ซึ่งจะช่วยให้คนรู้เท่าทันต่อกิเลสที่เข้ามาในรูปแบบต่างๆ ไม่หลงไปจนทำให้ชีวิตต้องดิ้นรนวนเวียนไปตลอด จะช่วยให้ดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข มีความสุขขึ้น และช่วยให้มีสุขภาพทางกายทางใจดีขึ้นด้วย ท้ายที่สุดป้าหมอได้ฝากความปรารถนาดีไว้ว่า อยากให้ทุกคนสนใจธรรมะ ทั้งในการศึกษาและปฏิบัติ ดังประโยคที่ท่านอาจารย์พุทธทาสพูดเสมอๆ ว่า “อย่าให้เสียที่ที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา” และจุดหมายแท้จริงของชีวิตก็คือ “ความสงบเย็นในส่วนตัว และเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น”

¹ ดีท็อกซ์ หรือ detoxification เป็นวิธีการแบบชีวจิตที่เชื่อว่าช่วยล้างขจัดสารพิษที่สะสมอยู่ในร่างกายออกไป ซึ่งทำโดยการสวนทวารหนักด้วยน้ำดื่มน้ำคั้นผักผลไม้ ผู้ที่ทำเชื่อกันว่าจะช่วยให้สุขภาพแข็งแรงขึ้นป้องกันและรักษาการเจ็บป่วยได้หลายโรค สนใจหาอ่านรายละเอียดได้ในหนังสือเกี่ยวกับชีวจิต ของ ดร. สาทิส อินทรกำแหง หรือนิตยสารชีวจิต

เป้าหมายกับกระบวนการทัศนพุทธานุภาพ

วิถีชีวิต ทัศนะ ความเชื่อของเป้าหมาย ได้สะท้อนให้เห็นถึงชีวิตคนธรรมดาคนหนึ่งที่ได้ก้าวข้ามอุปสรรคความสำเร็จในอาชีพการงาน แต่ด้วยเหตุการณ์ประจวบเหมาะได้มีโอกาสไปสัมผัสบรรยากาศที่เป็นธรรมชาติของวัดป่าอย่างสวนโมกข์ ได้ฟัง ได้อ่านธรรมะที่สะดุดใจ มาจุดประกายให้สนใจติดตามศึกษาค้นคว้าธรรมะให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น จนเกิดความมั่นใจในเป้าหมายและเส้นทางดำเนินชีวิตเพื่อการพ้นไปแห่งทุกข์ จนตัดสินใจลาออกจากราชการมาปฏิบัติธรรมอย่างเต็มตัวมากกว่า 10 ปี การที่คนคนหนึ่งตัดสินใจอย่างแน่วแน่ที่จะออกจากงานมาใช้ชีวิตอยู่ปฏิบัติธรรมไม่ใช่เรื่องง่ายนักในปัจจุบัน และหากคนนั้นเป็นผู้หญิงและเป็นแพทย์ด้วยแล้วยังมีโอกาสเป็นไปได้ยาก ทั้งนี้เนื่องจากโอกาสและความมั่นคงที่สังคมไทยให้กับผู้หญิงที่ปฏิบัติธรรมยังมีน้อยกว่าผู้ชายมาก จึงต้องอาศัยความชัดเจนและความมั่นคงในเป้าหมายของชีวิตอย่างสูงในการเลือกมาใช้ชีวิตอย่างนี้ แต่เป้าหมายก็แสดงให้เห็นแล้วว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ และก็เป็นชีวิตที่มีความสุข ความสงบ ได้ปฏิบัติธรรมและทำงานเพื่อพระศาสนาอย่างที่ตั้งใจ อย่างไรก็ตามต้องกล่าวว่าส่วนหนึ่งที่เกิดขึ้นได้ก็เพราะความพร้อมในหลายๆ ด้านของเป้าหมาย ที่ผู้หญิงทั่วไปจำนวนมากในสังคมไทยอาจยังไม่มีอย่างท่าน

ทัศนะต่อโลกและชีวิตของเป้าหมายเริ่มต้นแบบคนไทยทั่วไปที่ใช้เวลาไปกับการเรียน การทำงานสร้างความมั่นคงให้กับชีวิต ความสนใจในหลักธรรมที่เป็นแก่นของพุทธศาสนาแทบจะไม่มีเลย นอกเสียจากความคุ้นเคยในขนบธรรมเนียมประเพณีที่ผู้ใหญ่ถือปฏิบัติกันมา จุดเริ่มต้นความสนใจในธรรมะของเป้าหมายก็ไม่ได้มีจุดหักเหที่ชัดเจน เป็นเพียงความประทับใจในสถานที่และความสงบเย็นแห่งจิตใจเมื่อไปถึงสวนโมกข์ในตอนเช้ามีวันหนึ่ง ธรรมะที่ท่านได้รับมาจากการอ่านหนังสือ ซึ่งสามารถพัฒนาต่อมาจนมีกระบวนการทัศนแบบพุทธศาสนาที่ค่อนข้างชัดเจน ท่านมีความเข้าใจธรรมชาติความเป็นไปของชีวิตที่ดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ความหมุนเวียนเนื่องกันของเหตุปัจจัยต่างๆ รวมทั้งกฎแห่งกรรม

อย่างไรก็ตามระดับของ “ความเข้าใจ” ในหลักธรรมหรือกระบวนการทัศนพุทธานุภาพนั้น มีอยู่หลายระดับที่ต้องอาศัยการฝึกฝนพัฒนาตนให้ “เข้าถึง” ยิ่งขึ้นไป เป้าหมายเองท่านก็ยอมรับว่าท่านยังต้องฝึกปฏิบัติพัฒนาตนต่อไปอีก ชีวิตของท่านจึงเป็นภาพของคนทั่วไปเลือกที่จะใช้กระบวนการทัศนพุทธานุภาพในการดำเนินชีวิต ท่านมั่นใจว่าแนวทางนี้จะใช้พัฒนาชีวิตของท่านให้มีความสุขยิ่งขึ้น ตัดสินใจออกจากงานมาใช้เวลาเพื่อแนวทางนี้อย่างเต็ม แต่ก็ยังไม่ถึงขั้นตัดสินใจใช้ชีวิตในรูปแบบนักบวช ท่านบอกว่ายังอยากมีโอกาสไปพบปะพูดคุยกับญาติพี่น้อง ยังอยากพักผ่อนหลังจากจัดฝึกอบรมธรรมะติดต่อกันหลายเดือน แต่การพักของท่านก็มีใช้การเที่ยวเตร่สนุกสนานไปวันๆ แม้จะเป็นชีวิตของฆราวาสแต่ก็ถูกกำกับไว้ด้วยกระบวนการทัศนของพุทธศาสนา

การมีวิถีชีวิตอยู่ภายใต้กระบวนการทัศนพุทธานุภาพทำให้ท่านเห็นผลเสียที่เกิดขึ้นจากการลุ่มหลงทางวัตถุ เห็นว่าการใช้ชีวิตที่แก่งแย่งแข่งขันกันในเมืองเป็นชีวิตที่เหนื่อยหน่าย ซึ่งเด็กๆ ต้องพลอยได้

รับผลกระทบไปด้วย ท่านเห็นว่าปัญหาสังคมอย่างปัญหาโรคเอดส์เป็นผลสืบเนื่องจากการเสื่อมลงของระบบศีลธรรมด้วย ส่วนในวงการสุขภาพภายใต้มุมมองจากกระบวนทัศน์พุทธศาสนาท่านเห็นว่ามีย่อจำกัดอยู่มากโดยเฉพาะการเจ็บป่วยในมิติทางจิตใจที่วงการแพทย์ละเลยไป ส่วนการเจ็บป่วยทางกายท่านก็หันมาหาวิธีการที่เป็นธรรมชาติมากขึ้น ดูแลตัวเองเรื่องอาหาร การออกกำลังกายมากขึ้น แทนที่จะพึ่งแต่ยาแผนปัจจุบันอย่างในอดีต เลือกใช้เฉพาะเมื่อมีความจำเป็นเท่านั้น จะเห็นได้ว่าเมื่อท่านใช้กระบวนทัศน์พุทธศาสนาเป็นกรอบในการดำเนินชีวิต ได้ทำให้ท่านมีท่าทีต่อชีวิตและเลือกใช้ชีวิตต่างไปจากเดิม มีทัศนคติต่อเศรษฐกิจ สังคม และสุขภาพเปลี่ยนไปจากเดิมที่เคยอิงอยู่กับกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์เป็นหลัก

วิถีชีวิตของป้าหมอทำให้เห็นว่ากระบวนทัศน์ที่เป็นกรอบในการดำเนินชีวิต เป็นสิ่งที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ในชีวิตนี้ และกระบวนการเปลี่ยนแปลงก็ไม่ได้เปลี่ยนทั้งหมดทีเดียวอย่างสิ้นเชิง แต่เป็นกระบวนการเรียนรู้พัฒนาตนเองขึ้นไปเป็นลำดับมีเป้าหมายที่ชัดเจนสอดคล้องกับหลักพุทธศาสนา ในบางเรื่องรู้ว่าควรจะต้องคิดหรือทำอะไร แม้อาจยังทำไม่ได้ อย่างนั้นแต่ก็มีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาตนเองต่อไป วิถีชีวิตของป้าหมอจึงเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการใช้ชีวิตภายใต้การนำของกระบวนทัศน์พุทธศาสนาของคนธรรมดาๆ ในยุคนี้

กรณีศึกษาที่ 6 คุณกำพล ทองบุญน่ม

การศึกษาวิถีชีวิตของผู้ที่เข้าใจหลักธรรม เพื่อคว่าท่านเหล่านี้มีทักษะในการมองโลกและชีวิต รวมทั้งมีวิธีดูแลจัดการกับสุขภาพอย่างไรนั้น กรณีศึกษาหนึ่งที่น่าจะช่วยให้เข้าใจถึงการนำทักษะด้านสุขภาพของพุทธศาสนาไปใช้ในชีวิตจริงได้ชัดเจนขึ้น คือทักษะของผู้ที่กำลังประสบปัญหาทางสุขภาพที่รุนแรงอยู่ ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ผมได้เลือกที่จะไปพูดคุยกับ คุณกำพล ทองบุญน่ม ซึ่งประสบอุบัติเหตุอย่างรุนแรงจนทำให้ร่างกายตั้งแต่ส่วนคอลงไปแทบจะไม่ตอบสนองใดๆ เลย แต่ท่านก็ได้ศึกษาปฏิบัติธรรมจนปัจจุบันสามารถอยู่ได้อย่าง “จิตสละใส แม้กายพิการ” เมื่อท่านทราบวัตถุประสงค์ของการศึกษาครั้งนี้ ท่านก็ยินดีพูดคุยให้ข้อมูลกับผมอย่างเต็มที่

ผมเคยได้ยินชื่อคุณกำพลมาก่อนประมาณ 4-5 ปีที่แล้ว จากการพูดคุยกันหรือจากสื่อมวลชน จำได้ไม่แน่ชัด แต่ผมจำเรื่องราวได้ชัดเจนว่าเป็นเรื่องของครูพระที่ประสบอุบัติเหตุจนพิการ จากนั้นหันมาปฏิบัติธรรมจนสามารถปรับชีวิตจิตใจให้อยู่ได้อย่างมีความสุข เมื่อปีที่แล้วผมได้รับหนังสือเล่มเล็กๆ จากรุ่นพี่คนหนึ่ง เรื่อง จิตสละใส แม้กายพิการ ซึ่งเป็นเรื่องราวที่คุณกำพลได้เล่าถึงชีวิตและปฏิบัติธรรมของตนเองไว้อย่างน่าสนใจ เมื่อมีโอกาสศึกษาหัวข้อพุทธศาสนากับสุขภาพผมจึงตั้งใจไว้ตั้งแต่ต้นว่าถ้ามีโอกาสผมจะศึกษาชีวิตของท่านผู้นี้ด้วย เมื่อผมเตรียมเดินทางไปวัดป่าสุคะโต เพื่อสัมภาษณ์หลวงพ่อคำเขียน ก็ได้ทราบว่าปีนี้ช่วงเข้าพรรษาคุณกำพลได้มาพักปฏิบัติธรรมอยู่ที่วัดป่าสุคะโตด้วย ผมจึงมีโอกาสได้พูดคุยสัมภาษณ์คุณกำพลในคราวเดียวกับที่มาสัมภาษณ์หลวงพ่อคำเขียนในช่วงต้นเดือนกันยายน พ.ศ. 2545 นอกเหนือจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์คุณกำพลโดยตรงแล้ว ผมได้นำข้อมูลบางส่วนจากหนังสือเล่มเล็กนั้นมาประกอบด้วย โดยคุณกำพล ยังยินดีที่จะอ่านและตรวจสอบงานในส่วนที่ผมเขียนถึงตัวท่านให้ด้วย

ที่วัดป่าสุคะโต ทางวัดได้ช่วยอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติให้คุณกำพลพอควร โดยจัดให้พักอยู่กับคุณแม่ในกุฏิขนาดย่อมที่สร้างขึ้นใหม่ซึ่งสามารถนั่งรถเข้าถึงได้ค่อนข้างสะดวก และอยู่ไม่ไกลจากศาลาหลังใหญ่มากนัก บรรยากาศรอบๆ ร่มรื่น ทัศนวิสัยดี ผมและเพื่อนอีก 2 คน เดินไปยังไม่ทันถึงกุฏิก็ได้ยินเสียงคุณกำพลแต่ไกลเชิญให้เข้ามาในที่พักอย่างเป็นกันเอง คุณกำพลนอนอยู่บนเตียงที่สร้างขึ้นมาโดยเฉพาะ มีขนาดค่อนข้างใหญ่กว่าปกติเล็กน้อย ที่ผนังใกล้หัวเตียงมีอ่างน้ำติดไว้สำหรับล้างปากแปรงฟัน ด้านข้างอีกด้านหนึ่งที่ติดกับหน้าต่างมีราวลูมเนียมสั้นๆ ไว้สำหรับให้คุณกำพลได้ทำแขนพยุงตัว ส่วนข้างๆ เตียงฝั่งตรงข้าม มีเก้าอี้พลาสติก 3-4 ตัว ถูกจัดวางเรียงรายไว้ให้พวกเราได้นั่งคุยใกล้ๆ เมื่อพวกเราเข้าไปคุณแม่ก็หลบออกไปนั่งที่ระเบียงหน้าบ้าน โดยมีเพื่อนผมคนหนึ่งไปนั่งคุยเป็นเพื่อนท่าน ปล่อยให้ผมกับเพื่อนอีกคนหนึ่งคุยกับคุณกำพลตั้งแต่บ่ายสี่โมงกว่าๆ จนกระทั่งมืดลงเริ่มกวนเธอจึงเข้ามาร่วมวงสนทนาในห้องด้วยในช่วงท้าย

ภาพที่ 26 คุณกำพลในวันที่ให้สัมภาษณ์

ปฐมวัยและการเติบโตใหญ่ชีวิตที่มั่นคง

วันที่เราไปอากาศค่อนข้างเย็นฝนตกปรอยๆ ตลอดทั้งวัน คุณกำพล สวมเสื้อแขนยาวสีน้ำตาล คล้ายสีจีวรพระ มีผ้าห่มคลุมตั้งแต่เท้าจนถึงทรวง แม้ว่าร่างกายจะดูผอม แขนลีบเล็กกว่าคนทั่วไป แต่ใบหน้าของคุณกำพลดูสดใสยิ้มแย้ม พูดคุยกับเราด้วยเสียงดังฟังชัดตลอดเวลา หลังจากที่ผมแนะนำตัว พร้อมทั้งแจ้งวัตถุประสงค์ของการมาพูดคุยครั้งนี้พอสังเขปแล้ว คุณกำพล ได้เริ่มต้นเล่าเรื่องราวชีวิตของท่านให้ผมฟัง

คุณกำพลเกิดเมื่อปี พ.ศ. 2498 โดยไปแจ้งเกิดที่จังหวัดนครสวรรค์ ทั้งๆ ที่ไม่ได้มีบ้านอยู่ที่นครสวรรค์ เพราะคุณพ่อคุณแม่เป็นชาวเรือรับจ้างเดินเรือล่องขึ้นลงอยู่ในลำน้ำเจ้าพระยาอยู่ไม่เป็นหลักแหล่งพออายุได้ 7 ขวบ ก็ถูกส่งไปอยู่โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ชาวเรือที่อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำที่รัฐบาลสร้างไว้ให้สำหรับลูกๆ ชาวเรือได้เรียน คุณกำพลเรียนอยู่ที่นี่ตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ 1 ถึงชั้นประถมปีที่ 7 แล้วจึงไปเรียนต่อชั้นมัธยมที่ตัวจังหวัดนนทบุรี โดยยังพักอาศัยอยู่ที่โรงเรียนเดิม จากนั้นจึงสอบเข้าเรียนต่อที่วิทยาลัยครูจันทระเกษม จนจบประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นต้น (ปศ. ต้น) แล้วไปศึกษาต่อที่วิทยาลัยพลศึกษามหาสารคาม เรียนได้ 2 ปี ก็ได้รับ

การคัดเลือกให้มาศึกษาต่อในระดับปริญญาตรี ที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พลศึกษา กรุงเทพฯ จนสำเร็จปริญญาตรีในวิชาเอกพลศึกษา วิชาโทสุขศึกษา เมื่ออายุประมาณ 21 ปี แล้วสอบบรรจุเข้ารับราชการได้ปีนั้นเลย เข้าทำงานที่วิทยาลัยพลศึกษาอ่างทอง

คุณกำพลบอกว่า ตัวท่านเองถือว่าเป็นความหวังของครอบครัว เพราะเป็นคนเรียนดีและตอนนั้นถือว่ามีโอกาสได้รับการศึกษาสูงกว่าทุกคนในครอบครัวซึ่งมีพี่น้องอยู่ 5 คน ขณะที่จังหวะชีวิตกำลังก้าวเดินไปอย่างราบรื่นและมีความสุขในการทำงาน คุณกำพลได้ตั้งเป้าหมายของชีวิตไว้ไม่ต่างจากคนทั่วไปนัก คือตั้งใจจะทำงานในอาชีพให้ก้าวหน้าสูงที่สุด สร้างฐานะให้ครอบครัว เพื่อความมั่นคงของชีวิต แต่พอถึงในปีที่ 3 ของการทำงาน ขณะที่ท่านมีคนที่หมายตาไว้แล้ว และกำลังเตรียมตัวที่จะบวชทดแทนพระคุณพ่อแม่ตามประเพณี โดยที่บัตร์เชิญงานบวชได้ถูกทยอยแจกจ่ายไปยังญาติพี่น้องเพื่อนฝูงแล้ว เหลือเวลาอีกไม่ถึงเดือนก็จะถึงวันงาน แต่แล้วทุกสิ่งก็พังทลายลง การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่พลิกชีวิตคุณกำพลไปอย่างสิ้นเชิง ได้เกิดขึ้นอย่างไม่มีใครคาดคิด

ในวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2522 ตอนประมาณหกโมงเย็น เป็นช่วงที่คุณกำพลสอนนักศึกษา ใกล้จะไถ่เวลาเลิก ขณะที่สาธิตการพุ่งหลาวลงในสระน้ำของวิทยาลัยที่เพิ่งสร้างเสร็จ ซึ่งน้ำในสระยังไม่ใสมองไม่เห็นพื้นสระ ทำให้เกิดความผิดพลาดศีรษะไปกระทบพื้นอย่างแรง คุณกำพล หมดสติจมอยู่ใต้น้ำ จนลูกศิษย์รู้สึกว่านานผิดสังเกต จึงลงไปช่วยนำร่างที่ไร้สติขึ้นมาส่งโรงพยาบาลอ่างทอง แม้ว่าในเบื้องต้นแพทย์จะสามารถช่วยชีวิตไว้ได้ แต่แพทย์ยังเห็นว่ามีการรุนแรงเกินกว่าที่จะรับตัวไว้รักษาที่นั่นให้มีอาการดีขึ้นได้ จึงส่งตัวมารักษาต่อที่โรงพยาบาลกลาง กรุงเทพฯ เมื่อได้รับการตรวจอย่างละเอียดแล้วจึงพบว่ากระดูกสันหลังข้อที่ 5 ซึ่งอยู่ในระดับต้นคอหัก ส่งผลให้เส้นประสาทไขสันหลังที่ควบคุมการทำงานของร่างกายช่วงตั้งแต่คอลงมาถูกทำลาย ทำให้ร่างกายส่วนนี้ไม่สามารถทำงานได้ เป็นอัมพาตขาไปทั้งตัว

แพทย์ที่โรงพยาบาลกลางให้การรักษาเพิ่มเติม โดยผ่าตัดนำบางส่วนของกระดูกเชิงกรานด้านซ้ายมาต่อที่ต้นคอ ต้องพักรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลพร้อมกับทำกายภาพบำบัดอยู่ถึง 4 เดือน ซึ่งก็ช่วยให้อาการดีขึ้นเล็กน้อย คือหมุนคอได้ เคลื่อนไหวแขนทั้ง 2 ข้างได้เล็กน้อย แต่ก็ยังอ่อนแรงมาก ส่วนด้านล่างชาหมดความรู้สึกไปเลย แพทย์เองพยายามบอกเป็นนัยว่าสามารถให้การช่วยเหลือได้เต็มที่แค่นี้ จะต้องเป็นอัมพาตไปตลอด ซึ่งคุณกำพลเล่าถึงความรู้สึกตอนนั้นให้ผมฟังว่า “เราก็ออกอกอยู่แล้วเพราะในช่วงเวลา 4 เดือน ที่พักรักษาตัวอยู่นั้น อาการดีขึ้นน้อยมาก ตอนทำกายภาพก็ทำไปอย่างนั้นเอง ไม่ได้มีความรู้สึกว่าจะช่วยให้ตัวเองหายจากอาการที่เป็นได้”

หลังจากออกจากโรงพยาบาลครั้งนั้น คุณกำพลก็ไม่ได้ไปโรงพยาบาลเพื่อรักษาความพิการนี้อีกเลย โดยให้เหตุผลว่า “เพราะไม่รู้ว่าจะไปทำอะไร หรือรักษาอะไรแล้ว หมอเขาช่วยได้แค่นั้น” หากจะไปบ้างก็ไปเพื่อรักษาโรคอื่น เช่น ไปถอนฟัน หรือเมื่อปวดท้อง ท้องอืด ก็ต้องไปโรงพยาบาลเพื่อไปปรึกษาหมอกิน โดยทางโรงพยาบาลจะให้บริการฟรีก็ต่อเมื่อพาคนไข้ไปปรึกษาเอง บางครั้งยาที่ได้ก็ไม่คุ้มกับค่ารถที่เหมาไป คุณกำพลเปรยถึงปัญหาที่เคยพบ

ความสับสนดินรนเมื่อต้องกลายเป็นคนพิการ

คุณกำพลเล่าว่าในช่วงแรกๆ ของการพิการ ตัวเองรู้สึกสับสนมาก เกิดความรู้สึกไม่มั่นใจ ยอมรับไม่ได้ว่าตัวเองพิการไปแล้ว สงสัยว่าตัวเรากำลังเป็นอะไร รู้สึกเบลอๆ ครึ่งหลับครึ่งตื่น ไม่ค่อยมีสติ คุณกำพลเคยเขียนเล่าถึงความรู้สึกช่วงนี้ไว้ว่า

“เมื่อตอนที่กำลังนอนหลับอยู่ก็มักจะฝันไปว่า เรากำลังเที่ยวไปไหนมาไหนได้ตามปกติ มิได้เป็นอะไรเลย แต่เวลาตื่นนอนขึ้นมาก็พบว่า เราเป็นคนพิการที่ไปไหนมาไหนไม่ได้ แล้ว ซึ่งบางครั้งก็ทำให้ผมเองก็รู้สึกงงๆ อยู่เหมือนกันว่า ในขณะที่นอนหลับฝันกับตอนที่ไม่ได้หลับ ตอนไหนเป็นชีวิตที่จริงๆ ของเรา” (กำพล ทองบุญน่ม, 2541: 4)

คุณกำพลบอกว่าชีวิตตนเองเปลี่ยนแปลงรวดเร็วจนปรับตัวไม่ทัน เวลาผ่านไปหลายเดือน จนออกจากโรงพยาบาลแล้ว จึงค่อยยอมรับได้ว่าตัวเองนี้พิการ แต่จิตใจก็ยังห่อเหี่ยว อยู่อย่างท้อแท้ สิ้นหวัง คุณกำพลเล่าความรู้สึกช่วงนั้นให้ผมฟังว่า

“คิดว่าตนเองคงมีชีวิตรอยู่ได้อีกไม่นาน คนพิการอย่างนี้ ที่แม้แต่จับถ่ายเองก็ทำไม่ได้ ต้องมีคนมาช่วย ต้องใช้ยาสวน คิดว่าคงอยู่ได้ไม่เกิน 5 ปี... ไม่มีกำลังใจทำอะไรเลย หมดความหวัง ผิดหวังเลยตอนนั้น เพราะเราไม่ได้พิการมาแต่กำเนิด แต่มาพิการในช่วงที่ร่างกายกำลังแข็งแรงเต็มที่... อยากบวชก็ไม่ได้บวช งานที่อยากจะทำก็ไม่ได้ทำ เรียกว่าหมดอนาคตเลยตอนนั้นเคยคิดถึงขั้นจะฆ่าตัวตาย เวลาคนมาเยี่ยมก็ใช้การยิ้มกลบเกลื่อนไปอย่างนั้นเอง”

หลังจากออกจากโรงพยาบาลได้กลับมาพักฟื้นอยู่ที่วิทยาลัย โดยคุณแม่ได้ขึ้นจากเรือมาอยู่ช่วยดูแล ปล่อยให้คุณพ่อทำงานในเรือต่อไปเพียงคนเดียว ช่วงแรกทางวิทยาลัยก็ช่วยเหลือโดยบอกว่ายังไม่ต้องลาออกให้พักดูแลสุขภาพไประยะหนึ่งก่อน แต่เมื่ออาการไม่ดีขึ้นหยุดพักไปแล้วเกือบปี จึงให้ลาออก ซึ่งคุณกำพลบอกว่าท่านก็ไม่ได้รู้สึกเสียใจเพราะไม่สามารถทำงานได้จริงๆ นอนรับเงินเดือนเปล่าๆ มาหลายเดือนแล้วก็รู้สึกเกรงใจ คุณกำพลบอกว่าในช่วงนั้นก็คิดเหมือนกันว่า จะทำอย่างไรดีให้ชีวิตซึ่งคงอยู่ไปอีกไม่นานนักดูมีสาระหน่อย จะใช้ความพิการให้เป็นประโยชน์ก่อนจะตายไปได้อย่างไรบ้าง แต่ก็นึกไม่ออกว่าจะทำอย่างไรกับสภาพร่างกายอย่างนี้

คุณกำพลเล่าว่าในช่วงสองปีแรกหลังจากออกจากโรงพยาบาล ตัวเองแทบจะไม่มีเวลานอน พักอยู่กับบ้านเลย คุณแม่ซึ่งเป็นคนที่เชื่อไสยศาสตร์ เชื่อบุญบ้านเป็นทุนอยู่ก่อนแล้ว ด้วยความที่อยากให้ลูกหาย พอได้ข่าวว่าที่ไหนเขาว่ามีหมอดีก็จะพาไปรักษา บางครั้งก็ให้คุณพ่อไปดูแลเดาก่อน ถ้าเห็นว่าน่าสนใจจึงค่อยหารถขนข้าวของของพากันไปอยู่กับหมอ บางครั้งก็อยู่รักษากันหลายเดือน อยู่จนหมดสงสัยว่ารักษาไม่ได้แล้วจึงย้ายไปที่ใหม่ บ้านของตัวเองก็ไม่มีต้องอาศัยเขาอยู่

อาศัยญาติๆ บ้าง อาศัยหมอบ้างไปเรื่อยๆ หลายที่ ทั้งที่กรุงเทพฯ อุทัยธานี อ่างทอง ชัยนาท ลพบุรี สระบุรี ไปมาทั่ว

สำหรับวิธีการรักษากี่สารพัดที่จะสรรหาได้ ใช้การบีบนิ้วเป็นส่วนใหญ่ ถ้าเป็นการรักษาโดยชียา ที่มักเป็นยาถ่ายยาระบายเป็นหลัก ใช้การปลอบใจ ให้กำลังใจ ส่วนหมอไสยศาสตร์ ใช้เสกเป่า เข้าทรง หมอดู สะเดาะเคราะห์ ไปมาหมดถ้ามีคนบอกว่าดี คุณกำพลเล่าอย่างติดตลกว่า ตัวท่านไปทำให้หมอหมดชื่อเสียงไปเยอะเพราะรักษาไม่หาย มีหน้าซ้ำในการรักษาบางแห่ง ตัวหมอที่ทำการรักษาตายไปก่อนคนไข้ก็มี คุณกำพลเล่าไปยิ้มไปว่า “มีครั้งหนึ่งที่ทำให้หมอพระรูปหนึ่งรักษาท่านกำลังจะไปซื้อยามาให้การรักษา ก็ไปประสบอุบัติเหตุเสียชีวิตก่อนคนไข้ที่ท่านจะรักษาเสียอีก” หลังจากตระเวนรักษาอยู่ 2 ปี จนไม่รู้จะไปหาหมอที่ไหนอีกแล้ว ในที่สุดคุณแม่ก็ยอมรับว่าหมดทางรักษา และเลิกพาตระเวนหาหมออีกนับแต่นั้นมา

การหันหน้าเข้าหาหลักธรรม

คุณกำพลเล่าว่าก่อนหน้าที่จะประสบอุบัติเหตุจนพิการนี้ ท่านไม่เคยคิดสนใจธรรมะมาก่อนเลย “ชีวิตผมนี้ประมาทมาก ตอนนั้นคิดว่าชีวิตของเราไม่จำเป็นต้องมีธรรมะ หรือมีศาสนาก็ได้ เพราะเรามีเงินเดือน มีข้าวกิน มีโรงพยาบาล มีเงินที่จะรักษาได้ ไม่เห็นจำเป็นต้องใช้ธรรมะเลย นี่ถ้าผมไม่มีความทุกข์ก็คงยังไม่สนใจธรรมะหรอก ยิ่งคงประมาทอยู่ต่อไป”

คุณกำพลย้อนรำลึกอดีตให้ฟังว่า การหันเหชีวิตมาให้ความสนใจกับธรรมะมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่คุณพ่อ คุณพ่อเป็นคนแรกที่คิดถึงธรรมะต่างๆ ที่ท่านเองก็ไม่ได้สนใจมาก่อนเช่นกัน คงเห็นว่าเมื่อพึ่งอะไรไม่ได้แล้ว ธรรมะน่าจะเป็นที่พึ่งให้ลูกได้ ก็เลยพยายามไปเข้าวัดฟังธรรมแสวงหาธรรมะมาให้ คุณกำพลเล่าถึงวิธีการที่คุณพ่อนำธรรมะมาให้ว่า

“คุณพ่от่านไม่เคยบังคับหรือบอกให้อ่านหนังสือธรรมะ ท่านใช้ชีวิตไปวัดไหนมาก็เอาเทป เอาหนังสือธรรมะ มาวางไว้ใกล้ๆ ให้เราเห็น ตอนแรกตัวเองก็ไม่คิดอยากจะอ่านหรอก แต่การที่เราอยู่เฉยๆ ไม่มีอะไรทำในที่สุดก็อดหยิบบาดูไม่ได้... พลิกๆ ดูแล้วก็วางพอไม่มีอะไรทำก็หยิบขึ้นมาดูอีก หนังสือเขาทำสวยมันก็น่าหยิบ ก็ค่อยๆ อ่านทีละเล็กละน้อย พออ่านไปก็เริ่มรู้สึกว่าได้ ตรงกับชีวิตเราที่กำลังทุกข์ ก็ทำให้เพลินไปได้ ต่อมาจึงชอบอ่านมากขึ้น เลยหันมาสนใจธรรมะ”

ผลที่เกิดจากการได้ศึกษาธรรมะจากการอ่านหนังสือ คุณกำพลบอกว่าช่วยให้ลืมความทุกข์ไปได้ระยะหนึ่ง ความวิตกกังวลก็ลดลง แต่ก็ยังเป็นอาการชั่วคราว พอเลิกอ่านความทุกข์ก็กลับมาอีก ช่วยให้มีความสุขขึ้นมาได้บ้างแต่ก็เป็นช่วงสั้นๆ ส่วนการฝึกปฏิบัติก็พยายามทำเท่าที่จะทำได้

“ผมมีคุณแม่เป็นครูกรรมฐานคนแรก ท่านมาบอกให้หายใจเข้าลึกๆ ว่า ‘พุท’ หายใจออกลึกๆ ว่า ‘โฮ’ ทำแล้วก็รู้สึกดีมากเลย มันสบาย นอนทำพอจิตเริ่มสงบก็หลับไป แต่ตื่น

ขึ้นมาก็ทุกข์อีก มันยังเห็นว่าเรายังพิการอยู่ แต่จิตสงบที่ไรหลับทุกที เพราะเรานอนทำ
มาคิดว่าเราจะพ้นทุกข์ได้เฉพาะตอนที่เราหลับหรือไง”

ส่วนทางคุณพ่อจะชอบปฏิบัติกรรมฐานแบบยุบหนอพองหนอ ท่านก็มาแนะนำให้ลอง
ปฏิบัติ ต้องหลับตาเหมือนกัน เมื่อปฏิบัติแล้วผลก็คล้ายๆ กัน คือพอจิตสงบก็หลับอีกเหมือนเคย
มาคิดว่าคงเป็นเพราะร่างกายที่พิการจึงเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติ ทำให้รู้สึกว่าการปฏิบัติเหล่านี้
ไม่เหมาะกับตัวเอง ที่ต้องอยู่ในอิริยาบถนอนอย่างเดียว เปลี่ยนท่าทางไม่ได้เหมือนคนอื่น ที่พอนั่ง
จนง่วงก็ลุกขึ้นเดิน เมื่อเดินเมื่อยก็นั่งหรือนอน ทำให้รู้สึกว่าความพิการเป็นอุปสรรคในการปฏิบัติ
ธรรม จนบางครั้งรู้สึกว่ายิ่งทำกรรมฐานจะยิ่งทำให้เครียด คุณกำพลอธิบายถึงความรู้สึกของคนที่อยู่
ในสภาวะอย่างนี้ว่าเวลาที่เครียดมากๆ ไม่ได้ตั้งใจ จะทำให้มีความรู้สึกน้อยใจ หงุดหงิด อยากร้องไห้
จนถึงอยากตาย

อย่างไรก็ตาม หากกล่าวถึงบรรยากาศโดยรวมของที่บ้านหลังจากที่ทุกคนหันมาสนใจศึกษา
ปฏิบัติธรรม คุณกำพลบอกว่าที่บ้านมีบรรยากาศดีขึ้น การที่คุณพ่อคุณแม่คอยหาธรรมะมาให้เรา
ท่านเองก็พลอยได้รับประโยชน์จากธรรมะไปด้วย ทั้ง 2 ท่านปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตไปจากเดิมมาก จาก
ที่คุณพ่อเคยดื่มเหล้า ก็เลิกดื่ม เลิกสูบบุหรี่ เลิกดื่มกาแฟ น้ำชา ทุกคนในบ้านหันมาคุยภาษาเดียวกัน
คุณแม่เองก็สุขภาพจิตดีขึ้นเลิกแข่งมายในไสยศาสตร์หันมาสนใจธรรมะ ความเศร้าหมองดิ่งเครียด
ในครอบครัวก็ลดลง

อาศัยการอ่านหนังสือของสำนักต่างๆ และปฏิบัติธรรมด้วยตัวเองแบบนี้อยู่ถึง 14 ปี นับแต่
เลิกแสวงหาการรักษาแบบพื้นบ้าน คุณกำพลพูดด้วยความแปลกใจตัวเองเช่นกันว่า “ไม่รู้เหมือนกัน
ว่ามีชีวิตรอดมาได้ยังไง” แล้ววิเคราะห์ให้ผมฟังว่า คิดว่านอกเหนือจากอิทธิพลของธรรมะที่ได้
จากการอ่านและปฏิบัติเล็กๆ น้อยๆ แล้ว “อีกส่วนหนึ่งคงเป็นเพราะสิ่งแวดล้อมที่บ้านดี ทั้งคุณพ่อ
คุณแม่ให้กำลังใจมาตลอด คอยระวังความรู้สึกเรามาตลอด ที่นี่ยังไม่เคยพูดให้เสียใจ ส่วนตัวเราเอง
ก็พยายามช่วยเหลือตัวเองให้มากที่สุด เพื่อจะได้ลดภาระของคนที่อยู่แถวเรา” โดยในช่วงหลังเมื่อไม่มี
หวังในการรักษาให้หาย คุณพ่อก็คิดว่าคงต้องมีบ้านให้ลูกชายที่ป่วยอยู่ ในที่สุดก็ตัดสินใจขายเรือมา
ซื้อที่ปลูกบ้านอยู่ที่นครสวรรค์ ผันตัวเองจากชาวเรือกลายเป็นชาวสวนปลูกผลไม้หลายชนิด ทั้งๆ
ที่เป็นงานที่ไม่เคยทำมาก่อนเลยก็ตาม

การได้พบครูอาจารย์ผู้นำชีวิตกลับสู่ความสดใส

คุณกำพลเล่าว่า ก่อนที่จะได้รู้จักกับหลวงพ่อกำเขียน ก็เคยได้ยินชื่อเสียงของหลวงพ่อกำ
บ้างแล้ว รวมทั้งเคยฝึกเจริญสติให้มีความรู้สึกตัวอยู่กับการเคลื่อนไหวของร่างกายมาก่อนแล้วด้วย
เนื่องจากคุณพ่อซึ่งไปศึกษาปฏิบัติธรรมมาหลายที่ ได้เคยไปปฏิบัติธรรมกับหลวงพ่อกำเขียน ที่วัด
สนามใน ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2525 และได้ให้นำหนังสือและเทปสอนวิธีการปฏิบัติธรรมมาให้คุณ

กำพลได้ศึกษาด้วยเช่นเคย และก็เคยพูดถึงหลวงพ่อกำเขียนให้ฟังว่าท่านเป็นพระปฏิบัติดี ท่านไม่มีอารมณ์โกรธเลย แต่การปฏิบัติในครั้งนั้นก็ประสบผลสำเร็จที่ชัดเจนเพราะแทนที่เราจะดูความคิดก็ไปช่วยกันคิดและตามความคิดตลอดทั้งวันเลย ทำให้รู้สึกว่าการอุปสรรคในการปฏิบัติธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ การไม่มีครูบาอาจารย์เป็นกัลยาณมิตรคอยชี้แนะ ก็เลยอยากแสวงหาครูบาอาจารย์กับเขาบ้าง

ต่อมาในช่วงกลางปี พ.ศ. 2538 คุณพ่อของคุณกำพลได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม คุณกำพลจึงมีโอกาสได้ติดต่อกับกรรมการกลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรมบางท่าน เพื่อขอข้อมูลเกี่ยวกับหนังสือและเทปของหลวงพ่อเทียนและหลวงพ่อกำเขียน จะได้นำมาใช้ประกอบการฝึกปฏิบัติธรรมเจริญสติอยู่ที่บ้าน ซึ่งกรรมการกลุ่มที่ติดต่อด้วยก็ได้ให้คำแนะนำมาด้วยว่า หากมีข้อสงสัยให้เขียนจดหมายสอบถามจากหลวงพ่อกำเขียนได้โดยตรง พร้อมทั้งให้สถานที่ติดต่อมาด้วย

ในช่วงเดือนกรกฎาคมปีนั้น คุณกำพลได้พยายามนอนเขียนจดหมายถึงหลวงพ่อด้วยตัวเอง เพื่อขอฝากตัวเป็นลูกศิษย์ และให้ท่านแนะนำแนวทางการปฏิบัติธรรมสำหรับคนพิการ ซึ่งอยู่ได้ด้วยอริยาบทเดียวคือท่านนอนว่าจะสามารถปฏิบัติธรรมฐานใดอย่างไร คุณกำพลบรรยายถึงความรู้สึกตอนส่งจดหมายไปว่า “ตอนนั้นก็คิดว่าหลวงพ่อกงไม่ตอบหรอก คงไม่ได้สนใจจดหมายเราหรอก พอผ่านไป 12 วัน ก็ได้รับจดหมายตอบกลับมา ภูมิใจมาก รู้สึกว่าชีวิตมีความหวังขึ้นมาทันที”

คุณกำพลจำเนื้อหาในจดหมายที่ตอบมาฉบับนั้นได้แม่นยำ และสรุปให้ผมฟังว่าในจดหมายหลวงพ่อกงก็พูดให้กำลังใจ ท่านไม่เคยเอ่ยถึงอุปสรรคของการปฏิบัติธรรมที่จะเกิดจากความพิการเลย และบอกว่ายินดีที่จะเป็นกัลยาณมิตร ให้คำแนะนำในการปฏิบัติธรรม พร้อมทั้งแนะนำการปฏิบัติด้วยการเจริญสติแบบเคลื่อนไหว ท่านบอกว่าให้พลิกมือไปเล่นๆ แต่ต้องพยายามให้รู้สึกตัวอยู่ตลอดเวลา รู้สึกตัวให้ได้มากที่สุด ทำอย่างนี้เรื่อยๆ ไป ก็จะทำให้รู้เพิ่มขึ้นเอง

หลังจากได้รับจดหมายจากหลวงพ่อ ทำให้คุณกำพลรู้สึกว่า “เรามีครูมีอาจารย์แล้วไม่ใช่ตัวคนเดียวอีกต่อไป” แล้วก็เริ่มลงมือปฏิบัติตามคำแนะนำของหลวงพ่อ ด้วยความศรัทธาในหลวงพ่อเป็นเบื้องต้น ทั้งๆ ที่ยังไม่เคยพบตัวจริงท่านเลย และเกิดความมั่นใจอย่างเต็มที่ว่าเราต้องพ้นทุกข์แน่นอน คุณกำพลเล่าถึงผลการปฏิบัติธรรมในช่วงแรกนี้ว่า

“การปฏิบัติในช่วง 7 วันแรกนี้ไม่ได้เรื่องอะไรเลย ได้ทำอย่างเดียว แต่ไม่มีสติเลย วันแรกของการปฏิบัติจิตใจมันอึดอัดมากที่หลวงพ่อดตอบจดหมายมา มือพลิกเคลื่อนไหวอยู่ แต่ใจนึกถึงแต่หลวงพ่อกงไม่ได้มีสติกับการเคลื่อนไหวเลย ต่อมาก็เริ่มคิดฟุ้งซ่านไปเรื่อย... พอสัปดาห์ที่สองก็เอาจดหมายจากหลวงพ่อมานั่งอ่านทบทวนอีก เริ่มเข้าใจมีสติมากขึ้น จิตใจเริ่มปกติ พอสัปดาห์ที่สี่สติมีมากขึ้น เริ่มเห็นรูปเห็นนาม เริ่มเห็นว่าความพิการมันอยู่แต่ในส่วนของกายเพียงอย่างเดียว มันมีความรู้สึกที่เราถอนตัวแยกออกมา

จากกายเป็นคนละส่วน ไอ้กายที่เคลื่อนไหวนี้ก็ส่วนหนึ่ง ไอ้จิตผู้รู้นี้ก็ส่วนหนึ่ง เราก็ต้องอยู่กับส่วนที่เป็นตัวรู้นี่แหละ ไม่ได้อยู่ที่กาย เท่ากับเป็นการลาออกจากความพิการ จิตมันเลยเป็นอิสระ นี่อ้อเราหลุดออกมาได้ส่วนหนึ่ง แล้วก็รู้สึกสบายจริงๆ ไม่ใช่สบายแบบอ่านหนังสือ หนึ่งเดือนนี่เห็นผลได้ชัดเจนเลย”

จากนั้นมาคุณกำพลก็ได้เขียนจดหมายเล่าถึงผลการปฏิบัติที่เกิดขึ้นส่งไปหาหลวงพ่อกับอีก แต่คราวนี้นานเป็นเดือนกว่าท่านจะตอบเนื่องจากท่านไปต่างประเทศ แล้วก็ติดต่อกับท่านมาเป็นระยะๆ หนังสือของหลวงพ่อก็ได้อ่านมีอยู่เล่มเดียวคือ ผู้รู้ ผู้เป็น ส่วนผลการปฏิบัติธรรมก็ก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับ

คุณกำพลบอกว่า ช่วงนั้นคิดว่าเมื่อได้ผลจากการปฏิบัติแล้วก็คงจะไม่ไปบอกหรือไปสอนใครหรอก คิดว่าจะช่วยตัวเองให้พ้นทุกข์ไปคนเดียวก็พอ ความรู้สึกเล็กๆ ที่ทำให้คิดอย่างนั้นอาจเป็นเพราะ คิดถึงสภาพร่างกายของท่านเอง “เราคนพิการไปพูดกับเขา เขาก็อ้วเพ้อเจ้อ ฟุ้งซ่าน เขาไม่มั่นใจคนพิการ เราไม่ใช่พระ ก็ว่าจะดับทุกข์ของตัวเองที่บ้าน” แต่บังเอิญมีพระรูปหนึ่งของทั่วไพบเห็นจดหมายที่เขียนติดต่อกับหลวงพ่อ ท่านก็เลยเอาวิดีโอมาถ่ายที่บ้าน แล้วหารไปปรับพามาที่วัด จึงมีโอกาสมานพบหลวงพ่อครั้งแรกในปี 2542 หลังจากได้รับคำแนะนำทางจดหมายมา 4 ปี

นับแต่ได้ปฏิบัติธรรมโดยการเจริญสติขันธ์ทำความรู้สึกตัว ผนวกกับกำลังใจที่ได้รับจากหลวงพ่อกำเขียน คุณกำพลเขียนเล่าไว้ว่าชีวิตของตนเองเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก จากที่เคยต้องนอนคิดฟุ้งซ่านไปในอดีตบ้างอนาคตบ้าง ทำให้ได้มาอยู่กับปัจจุบันมากขึ้น (เพ็ญอ้าง: 19) คุณกำพลได้สรุปผลการปฏิบัติด้วยการเจริญสติภายใต้การแนะนำของหลวงพ่อกำเขียนให้ผมฟังว่า

“ที่ผ่านมา 7 ปี ก็พัฒนาขึ้นมาเรื่อยๆ แรกๆ ก็รู้ทันอารมณ์เร็วขึ้น แต่ก็ยังหลงไปตามอารมณ์บ้าง แต่หลังๆ รู้อารมณ์แล้วผ่านได้ คือจิตมันไวขึ้น ไม่ไหวตามอารมณ์ สามารถทวนกระแสของอารมณ์ได้ การปฏิบัติก็ง่ายขึ้น แทบจะไม่ต้องทำอะไรเพียงแค่ออคู่อารมณ์ต่างๆ ที่ผ่านมา แล้วความทุกข์ต่างๆ ก็ลดลงได้มาก เพราะเรารู้เหตุของมัน ใจเป็นอิสระมากขึ้น... แต่ก่อนกลัวความคิด เคียวนี่ไม่กลัวแล้วมันไม่ค่อยจะคิดด้วย กลายเป็นคนขี้เกียจคิดไปเลย”

วิถีชีวิตและการปฏิบัติตัว

ปัจจุบันในส่วนของร่างกายกิจกรรมอะไรที่พอจะช่วยตัวเองได้ คุณกำพลก็จะพยายามทำด้วยตัวเองให้มากที่สุด ส่วนคุณแม่ซึ่งอายุใกล้ 80 ปีแล้ว ก็จะคอยช่วยเหลือดูแลเล็กๆ น้อยๆ ในส่วนที่พอทำได้ สำหรับคุณพ่อเสียชีวิตแล้วด้วยโรคหัวใจเมื่อปีที่ผ่านมา กล่าวได้ว่าชีวิตส่วนใหญ่ของคุณกำพลขณะนี้ อยู่กับการปฏิบัติธรรมเป็นหลัก ท่านเคยเขียนเล่าไว้ว่า การปฏิบัติธรรมของท่านจะเริ่มตั้งแต่ตื่นนอนตอนตีสี่ จะเริ่มรู้สึกตัวทันที พยายามทำทุกอย่าง อย่างมีสติตลอดทั้งวัน กิจกรรมที่ต้อง

ทำ (เอง) เช่น การพลิกตัว พับผ้าห่ม แปรง핀 คิมน้ำ รับประทานอาหาร เช็ดตัว ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ เดินรดไปมา เป็นต้น โดยพยายามรู้สึกตัวมีสติอย่างนี้ทั้งวัน ไม่ดูโทรทัศน์ ไม่ฟังวิทยุ ไม่อ่านหนังสืออย่างอื่น นอกจากหนังสือธรรมะ ฟังเทปธรรมะบ้างเป็นบางโอกาส ตอนกลางวันจะไม่หลับ แล้วจะเข้านอนประมาณ 3 ทุ่ม (เพ็ญอ้าง: 32-33)

ระยะหลังคุณกำพลได้มีโอกาสมาปฏิบัติธรรมอยู่ที่วัดป่าสุคะโตมากขึ้น ส่วนใหญ่จะมาอยู่ในช่วงระหว่างเช้าพรรษา โดยมากกับคุณแม่ซึ่งขณะนี้สุขภาพก็ไม่ค่อยดีนัก เมื่ออยู่ที่วัดพระและผู้คนในวัดก็จะคอยช่วยเหลือ เช่น นำอาหารมาส่ง มาช่วยพยุงให้นั่งรถเข็นตามเวลาที่กำหนดเพื่อปรับเปลี่ยนอิริยาบถ หรือถ้าท่านมีเวลาที่จะแวะเวียนมาพูดคุยสนทนาธรรมด้วย แต่พอออกพรรษาแล้ว คุณกำพลมักจะกลับไปพักที่บ้านเพราะอากาศที่วัดค่อนข้างหนาวเกินไป อย่างไรก็ตามคุณกำพลให้เงื่อนไขด้วยว่า แล้วแต่คุณแม่ด้วย ถ้าท่านอยากมาวัดก็มาด้วยกัน การที่ทำให้ท่านมาวัดปฏิบัติธรรมได้ ก็ถือว่าเป็นการตอบแทนบุญคุณของท่านอย่างหนึ่ง ถือเป็นอุบายอย่างหนึ่งในการให้ท่านมาวัดบ่อยๆ สำหรับพี่น้องคนอื่นๆ ก็แยกไปมีครอบครัวกันหมด นานๆ จึงจะมีโอกาสแวะเวียนมาเยี่ยม

ในสายตาคนทั่วไปการใช้ชีวิตของคุณกำพลอยู่แต่คนเดียว ทำอะไรอย่างที่เคยทำ หรืออย่างที่คุณคนอื่นเขาทำไม่ได้ คงเป็นชีวิตที่มีความทุกข์ คุณาเบือ น่ารำคาญ ไม่มีคุณค่า สำหรับคุณกำพลแล้วความรู้สึกเช่นนี้ก็เคยเกิดขึ้นมาก่อน จนบางครั้งถึงขั้นที่ไม่อยากมีชีวิตอยู่ต่อไป แต่ปัจจุบันหลังจากมาปฏิบัติธรรมจนมีความเข้าใจระดับหนึ่งแล้ว ความรู้สึกดังกล่าวไม่เกิดขึ้นอีกเลย คุณกำพลบอกว่าขณะนี้ไม่มีความรู้สึกทุกข์ใดๆ เกิดขึ้นในจิตใจเลย อาจกล่าวได้ว่ามีทุกข์น้อยกว่าคนที่ร่างกายแข็งแรงปกติไม่มีความพิการส่วนใหญ่ด้วย คุณกำพลบอกว่าน่าเห็นใจคนในสังคมทั่วไปที่ยังมองไม่เห็นทุกข์ ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงทุกคนมีความทุกข์อยู่แล้ว ทั้งความเกลียด ความกลัว ความโกรธ การเจ็บไข้ ความเหงา เศร้าหมอง หึงหวง หรือพลัดพรากจากคนรัก ฯลฯ ที่มีอยู่แล้วในทุกคน เพียงแต่เขาไม่ไวพ้อ ไม่เคยเฝ้าดูใจตัวเอง คอยแต่หาสิ่งอื่นมากระตุ้นกลบเกลื่อนความทุกข์ไว้ จึงทำให้เขาไม่ต้องการและไม่สนใจธรรมะซึ่งเป็นความสุขที่ละเอียดประณีตกว่า คุณกำพลยังมองเห็นว่า “ชีวิตคือความสดชื่นทั้งร่างกายและจิตใจ และพัฒนาขึ้นมาได้ ส่วนคนที่เศร้าสร้อยเหงาหงอยจะเหมือนตายทั้งเป็น” ดังนั้นสำหรับคุณกำพลตอนนี้แล้ว เห็นว่าการปฏิบัติธรรมจึงคือสิ่งที่จำเป็นต่อการพัฒนาร่างกายและจิตใจให้สดชื่นขึ้นเป็นลำดับ แม้จะมีร่างกายที่พิการ แต่คุณกำพลเห็นว่าตนเองยังโชคดีกว่าคนทั่วไป เพราะมีความทุกข์น้อยกว่า เนื่องจากได้มาพบธรรมะได้พัฒนาจิตใจอย่างต่อเนื่อง

ในช่วงที่คุณกำพลมาพักอยู่ที่วัดเมื่อมีโอกาสที่เหมาะสม เช่น มีนักเรียนมาอบรมธรรมะที่วัด คุณกำพลก็จะออกมาพูดคุยธรรมะกับนักเรียน หรือเมื่อมีผู้นิมนต์หลวงพ่อกำเขียนไปบรรยายธรรมในบางหัวข้อที่เหมาะสม หลวงพ่อก็อจะให้อาสาคุณกำพลก็ไปพูดคุยเล่าประสบการณ์ในชีวิตและการปฏิบัติธรรมให้คนกลุ่มต่างๆ ได้ฟังด้วย นอกเหนือจากนั้นก็เป็นการพูดคุยธรรมะกับผู้ที่มาปฏิบัติอยู่ที่วัดตามความเหมาะสม

ทศนะต่อโลก และชีวิต ที่เปลี่ยนไป

คุณกำพลเล่าว่าการได้มาปฏิบัติธรรมคือจุดเปลี่ยนสำคัญอีกจุดหนึ่งของชีวิต หลังจากเกิดขึ้นมาครั้งหนึ่งแล้วเมื่อเกิดอุบัติเหตุ การปฏิบัติธรรมทำให้ทศนะในการมองโลกและชีวิตของคุณกำพลเปลี่ยนไปจากเดิมมาก และเป็นจุดที่นำชีวิตของท่านออกมาจากความทุกข์ที่กำลังเผชิญอยู่ คุณกำพลเล่าให้ฟังว่า “เมื่อก่อนก็เคยคิดเหมือนกันว่า ทำไมต้องเป็นเราที่พิการ กรรมอะไรของเรา ทำไมเราถึงต้องมาอยู่ในสภาพเช่นนี้ ถ้าทำไม ทำไม อยู่เรื่อย ทำไมเราต้องเป็นอย่างนี้ เราก็ทำมาคืออยู่แล้ว” หลายๆ คนที่มาเยี่ยมก็พยายามปลอบใจว่าเป็นกรรมเก่าของเรา แต่คุณกำพลบอกว่าจริงๆ เป็นคนที่ไม่เคยเชื่อเรื่องกรรมเก่ามาก่อน “หมอไสยศาสตร์บางคนก็ว่าชาติที่แล้วเกิดเป็นเศรษฐี แล้วไปตีควายอะไรต่ออะไร เราก็ไม่เชื่อ ตรงนั้นเลยไม่เชื่อมาตลอด มันไม่ได้ด้วยเหตุด้วยผล ผมไม่เชื่อเรื่องนั้นมาก่อน พอมาศึกษาธรรมะก็รู้ว่ากรรมของเราทำเอง”

การหันมาเชื่อเรื่องกรรมของคุณกำพลหลังจากได้มาปฏิบัติธรรม ก็ไม่ได้เชื่อกรรมแบบที่คนในสังคมไทยส่วนใหญ่เชื่อ ที่มักโทษว่าเหตุการณ์ในชีวิตที่เกิดขึ้นเป็นผลจากสิ่งที่ทำมาแล้วในอดีตชาติ ต้องทำบุญทำความดีมากๆ ไว้ เพื่อหวังที่จะมีชีวิตที่ดีในชาติหน้า ซึ่งคุณกำพลก็ไม่ได้ปฏิเสธการเชื่อในกรรมลักษณะดังกล่าว โดยบอกว่า “การคิดแบบนั้นก็มีประโยชน์นะ แต่ยังขาดปัญญาอยู่ เพราะกรรมเราต้องพิสูจน์ได้ด้วยตัวเอง ผมไม่อยากจะไปโทษสระน้ำ โทษคนอื่น น่าจะโทษตัวเองมากกว่า เพราะเราประมาทด้วย เราทำตัวเอง เพราะเราลืมหัดตัวเอง นี่คือการทางกายที่เราต้องรับ” คุณกำพลจึงไม่เคยคิดโทษสิ่งที่เกิดขึ้นกับตัวเองว่าเป็นกรรมเก่า โดยได้ให้ความหมายและอธิบายความเชื่อเรื่องกรรมของตัวเองให้ผมฟังว่า

“สิ่งที่เกิดกับผมก็ยอมรับว่ามันก็เป็นกรรมนะ แต่กรรมของผมหมายถึงการกระทำของผมเอง ไม่ใช่มีใครหรืออำนาจใด มาดลบันดาลหรือบงการชีวิตผม ผมต่างหากที่ลิขิตชีวิตตัวเอง ถ้าผมไม่ไปเรียนพลศึกษา ไม่ไปสอนพล ผมก็ไม่เป็นอย่างนี้ เพราะผมไปกระโดดน้ำจึงต้องมีอาการอย่างนี้ขึ้นมา แล้วทำให้มีทุกข์ขึ้นมา ต้องมาสนใจธรรมะแล้วก็มีชีวิตที่วนเวียนอยู่ในธรรมะแบบนี้ นั่นคือกรรมของผมที่ผมทำขึ้นเอง”

เพื่อทำความเข้าใจทศนะในเรื่องนี้ให้ชัดเจนขึ้นผมจึงถามคุณกำพลย้อนกลับไ้ว่า แล้วทำไมหรืออะไรทำให้คุณกำพลชอบเล่นกีฬา ต้องมาสอนว่ายน้ำ ทำให้ตัดสินใจพุ่งหัวลงน้ำทั้งๆ ที่น้ำขุ่น คุณกำพล ตอบว่า “มันเป็นเหตุเป็นปัจจัยกันกันครับ... ถ้าจะย้อนไปถึงอดีตก่อนเราจะเกิดมา ผมรู้ไม่ได้ แต่ว่าเกิดมาแล้วเราสามารถรู้ได้ว่าทำไมเราจึงมาอยู่ในสภาพอย่างนี้ ไม่เคยโทษสิ่งอื่น สมัยเด็กชอบเล่นกีฬามาก ก็เลยอยากเป็นครูพลศึกษา”

ความเชื่อเรื่องกรรมในทศนะของคุณกำพล จึงเป็นเรื่องของการกระทำของตัวเองในชาตินี้เป็นหลัก โดยไม่สนใจหรือไม่คิดว่ามีกรรมที่สืบทอดมาแต่ในอดีตเลย ซึ่งก็สอดคล้องกับเรื่องของชาติน้ำที่คุณกำพลก็ไม่ได้ให้ความสนใจเช่นกัน โดยเห็นว่าการเถียงกันเรื่องตายแล้วเกิด หรือตาย

แล้วไม่เกิดเป็นเรื่องที่มีการเถียงกันมาก่อนมีพุทธศาสนา และพระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงพยากรณ์เรื่องนี้ เพราะไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์

คุณกำพลให้คำอธิบายเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องชาติหน้าของท่านว่า “ชาติหน้าถ้าคิดแบบมี มันก็มีสืบต่อเนื่องกันไป มันขึ้นอยู่กับคนที่คิดว่าเขามีปัญญาระดับไหน อย่างผมนี่มันมีแต่ปัจจุบัน ช่างหน้ามันเป็นแค่ความคิด พรุ่งนี้มีแต่มีใครเห็นบ้าง มีแต่ความคิด ถ้าเราทำตรงนี้ได้แล้วมันก็ต่อเนื่องไป พรุ่งนี้ก็คือ ชาติหน้าก็คือ” แต่คุณกำพลก็ไม่ได้คัดค้านผู้ที่เชื่อเรื่องชาติหน้า และยังเห็นถึงประโยชน์ในการเชื่อแบบนี้ โดยบอกว่า

“ถ้าเขาเชื่อเรื่องตายแล้วเกิดก็ดี จะช่วยให้เขาทำดีตอนนี้ ตายแล้วหากมีชาติหน้าเกิดเขาก็จะเกิดดี ส่วนคนไม่เชื่อแล้วทำความชั่วเพราะคิดว่าไม่มีแล้วชาติหน้า ถ้าเกิดมีชาติหน้าขึ้นมาแยะเลย ดังนั้นเชื่อไว้ดีกว่า แต่คนที่เชื่ออย่างมีปัญญาเขาจะรู้จักคำสอนที่ว่าขั้นทั้งหลายไม่เที่ยง ทุกอย่างดับ เมื่อดับแล้วมันจะมีอะไรไปเกิด แต่ถ้ามีไปเกิดแล้วแสดงว่า รูปี อนิจจัง นี่ไม่ใช่แล้ว ขั้น 5 ไม่เที่ยงนี่ไม่ใช่แล้ว ถ้ายังมีการเกิดแสดงว่าเที่ยง ถ้าเที่ยงแสดงว่าคำสอนของพุทธศาสนา”

อาจกล่าวได้ว่าความเชื่อในใจจริงๆ ของคุณกำพล ไม่เชื่อว่ามีชาติหน้า ท่านบอกว่า “ไม่เชื่อว่ามันต้องมีวันพรุ่งนี้ เอาวันนี้ก่อน ทำให้ดีที่สุด ทุกข์น้อยที่สุด บางทีเราจะไม่ถึงพรุ่งนี้” และพูดถึงชีวิตนี้ว่า “มันไม่มีใครเกิดมา มันเป็นเพียงธรรมชาติก้อนหนึ่ง ที่เกิดมาจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งกันขึ้นมา และเรามาสวมตักันว่า เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นตัวตน ที่เริ่มมาตั้งแต่เด็กแล้วก็ไหลเปลี่ยนแปลงไปสู่ความแก่ชราแล้วก็ดับสลายไป เพราะหมดเหตุ หมดปัจจัยปรุงแต่ง”

คุณกำพลกล่าวถึงทัศนะของท่านในเรื่องความตายว่า “เมื่อปฏิบัติธรรมแล้วความตายนี้ไม่กลัว พร้อมอยู่แล้ว รู้ว่าร่างกายเรานี้ย่อมต้องไหลไปสู่ที่นั่น ธรรมชาติของร่างกายมันต้องเป็นอย่างนั้น ไม่รู้สึกหวั่นไหว” คุณกำพลจึงไม่เคยหาคำอธิบายในเรื่องใด ที่เลยไปถึงชาติที่แล้ว หรือชาติหน้าที่จะมาในอนาคต แต่พยายามให้ความสำคัญกับขณะนี้มากที่สุด

ส่วนในเรื่องการพูดถึงภพภูมิอื่น คุณกำพลเห็นว่าเป็นเรื่องของความรู้สึกในจิตใจ ไม่ได้มีอยู่เป็นอีกโลกหนึ่ง “เมื่ออยู่เหนือความพอใจไม่พอใจ เราก็เลือกภพภูมิได้ มีความทุกข์ก็เป็นนรก มีความสุขก็เป็นสวรรค์” นอกจากนี้คุณกำพลยังเห็นว่า “เรื่องผีก็ไม่มี ไม่ต้องกลัว เรื่องลี้ลับ ศักดิ์สิทธิ์ไม่มี มีแต่ประหลาดรู้ไม่เท่าทันเขาเท่านั้นเอง” และเมื่อผมถามถึงข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เช่น เทวดา พรหม เปรต อสุรกาย ที่อาจสื่อถึงการมีชีวิตหลังจากตายไปแล้ว คุณกำพลอธิบายว่า

“เป็นบุคลาธิษฐาน ในภาษาธรรม พรหม แปลว่า ความเมตตา เทวดา แปลว่า ความสุขสบาย หมายถึงชนชั้นกษัตริย์ ส่วนการพูดถึงกรรมข้ามภพข้ามชาติ พระพุทธเจ้าไม่ค่อยตอบ เพราะถือว่าไม่ใช่เรื่องที่จะพันทุกข์และเป็นสิ่งที่มีมาก่อนพุทธศาสนา และเราต้องพิจารณาว่าเป็นการพูดในสองระดับ คือ ระดับศีลธรรม ที่ต้องเอาเนรมิตมา เอาสวรรค์มา

ล่อ เพื่อให้สังคมอยู่กันอย่างเป็นระเบียบ ไม่เบียดเบียนกัน จะได้ไม่เกิดปัญหา กับอีกชั้นหนึ่ง คือ ชั้นปรมัตถธรรม สำหรับคัมภีร์ทุกจะไม่มีเรื่องเหล่านี้เลย”

แม้แต่เป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาคือนิพพาน คุณกำพลก็มีความเห็นไปในลักษณะที่สอดคล้องกัน โดยกล่าวว่า

“นิพพาน ‘นิ’ แปลว่า ‘ไม่’ ‘พานะ’ หรือ ‘วานะ’ แปลว่า เสียบแต่ง นิพพาน คือ ภาวะที่ไม่ถูกเสียบแต่งด้วย ความโลภ ความโกรธ ความหลง ถ้าจิตเป็นอย่างนั้นแสดงว่าเรา นิพพานแล้ว นิพพานไม่ได้แปลว่าตาย ถ้าตายแล้วพระพุทธเจ้าไม่สอน นิพพานต้องเกิดก่อนตาย ถ้าตายแล้วจบ ถ้าขั้น 5 แดกสลายแล้ว พระพุทธเจ้าไม่สอน ไม่พยากรณ์ด้วย พระพุทธเจ้าสอนแต่คนเป็น”

จากสิ่งที่ได้ปฏิบัติธรรมมาและผลที่เกิดขึ้น คุณกำพลมั่นใจว่าตนเองใช้ชีวิตมาอย่างถูกต้อง โดยสรุปว่า “ผมเองเริ่มจากความเป็นทุกข์ เมื่อปฏิบัติไปแล้วความทุกข์มันจางคลายออกไป จะเป็นอรหัตต์หรือไม่ ไม่สนใจ ความทุกข์ไม่เกิดก็พอ” คุณกำพลยืนยันว่าการปฏิบัติธรรมจะสามารถนำเราไปสู่ความสิ้นทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง แม้ในปัจจุบันนี้ โดยไม่จำเป็นจะต้องสนใจว่าบรรลุนิพพานในระดับใด “เราสามารถเดินไปถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้แน่ เพียงแต่มั่นใจไม่มีชื่อว่า โสคา สกิทาคา มีแต่ว่ามันไม่ทุกข์ มันจบแล้ว ปฏิบัติเพื่อความไม่มีทุกข์ได้ก็จบแล้ว ส่วนชื่อ โสคา สกิทาคา อนาคา อรหัตต์ มันเป็นระดับขั้นที่เขาสมมติกันขึ้นมา”

โดยสรุปจะเห็นได้ว่ากระบวนการทศต่อโลกและชีวิต ของคุณกำพลจะเชื่อและให้ความสำคัญอยู่กับในชีวิตปัจจุบันเท่านั้น ท่านไม่เชื่อในชาติที่แล้วและชาติหน้า ไม่เชื่อว่ามีภพภูมิอื่นๆ อีก ที่อยู่นอกเหนือจากการรับรู้ของประสาทสัมผัส ซึ่งค่อนข้างคล้ายกับความเชื่อภายใต้กระบวนการทศแบบวิทยาศาสตร์ แต่มีความแตกต่างที่สำคัญอยู่เพียงจุดเล็กๆ คือ เป็นการ “ไม่เชื่อแบบ ไม่สนใจ” ว่าจะมีหรือไม่มี หรือไม่จำเป็นต้องไปรู้ก็ได้ แต่มิใช่เป็นการ “ไม่เชื่อแบบปฏิเสธว่าไม่มีอยู่จริง”

ดังนั้นเมื่อผมสมมติเหตุการณ์ถามว่าถ้าการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ยืนยันออกมาว่า ชาติหน้ามีจริง จะเชื่อหรือไม่ คุณกำพลตอบอย่างชัดเจนว่า ถ้าเขาพิสูจน์ได้จริงๆ ก็เชื่อ แต่เรายังคงไม่จำเป็นต้องไปสนใจอยู่เหมือนเดิม เพราะไม่ได้ช่วยให้พ้นทุกข์ คนเราควรต้องให้ความสนใจอยู่ที่ปัจจุบันนี้ และไม่ต้องไปชวนขวายพิสูจน์กับเขา คุณกำพลยังบอกถึงที่มาของความรู้สึกมั่นใจเรื่องนี้ว่า เป็นผลได้จากการอ่านและการศึกษาทำความเข้าใจโดยการปฏิบัติด้วยตัวเอง ซึ่งจะบอกได้จากการปฏิบัติธรรม เช่น วิญญานเกิดตรงไหนดับตรงไหน ทำให้เกิดความมั่นใจไม่ไขว่ไขว่ไปตามเหตุผลของใคร และมั่นใจว่าคนเราจะอยู่โดยปราศจากทุกข์อย่างสิ้นเชิงได้

ทักษะต่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

จากทักษะต่อโลกและชีวิตของคุณกำพลที่ค่อนข้างใกล้เคียงกับทักษะแบบวิทยาศาสตร์ ดังที่กล่าวมาข้างต้นเป็นที่คาดได้ว่าคุณกำพลค่อนข้างให้ความเชื่อถือและศรัทธากับวิธีคิดและวิธีการแบบวิทยาศาสตร์มาก คุณกำพลแสดงทักษะในส่วนนี้ให้ฟังว่า “วิทยาศาสตร์กับธรรมะเป็นสิ่งที่ตรงกันมาก วิทยาศาสตร์ใช้พิสูจน์เรื่องที่เป็นรูปธรรมได้ตรงมาก แต่พุทธศาสนาใช้พิสูจน์เรื่อง นามธรรม จิตใจเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต... วิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่เชื่อได้ พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์เหมือนกัน แต่เป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต” คุณกำพลเห็นว่าวิธีการพิสูจน์ความจริงแบบวิทยาศาสตร์ ที่มีการทดลองให้เห็นอย่างชัดเจนตรวจสอบได้ เป็นวิธีการที่น่าเชื่อถือ มีความถูกต้องสูง และเห็นว่าพุทธศาสนาก็ใช้วิธีการตรวจสอบความจริงด้วยการพิสูจน์เช่นกัน “แต่ใช้การตรวจสอบทางทางจิต ทางนามธรรม ที่ว่าทำแล้วจะทำให้เกิดทุกข์หรือไม่ทุกข์ พุทธศาสนาเอาเรื่องของทุกข์ไม่ทุกข์เป็นเกณฑ์หลักในการพิสูจน์ และสามารถพิสูจน์ได้ด้วยตัวเอง รู้ได้ด้วยตัวเองโดยการปฏิบัติ” คุณกำพลยังมีความเห็นว่า พุทธศาสนาเห็นว่าวิทยาศาสตร์เพราะศึกษาไปแล้วนำไปสู่ความไม่ทุกข์ ส่วนวิทยาศาสตร์เขาใช้เรื่องการศึกษาทดลองทำในสิ่งที่ไปก่อความทุกข์ก็ได้ เช่น ระเบิด อาวุธ “ดังนั้นพุทธศาสนาจึงเหนือกว่าวิทยาศาสตร์ที่ศึกษาแล้วจะไม่นำความทุกข์มาให้เลย” คุณกำพลสรุป

การที่คุณกำพลศรัทธาในกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐาน เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ไม่ค่อยศรัทธากับวิธีการรักษาตัวด้วยวิธีการแบบพื้นบ้านนัก และเมื่อหันมาสนใจพุทธศาสนาก็เลือกแนวทางการปฏิบัติที่ไม่อิงอยู่กับความเชื่อแบบไสยศาสตร์ หรืออิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ วิธีการปฏิบัติธรรมที่เลือกปฏิบัติไม่ว่าการกำหนดรู้ลมหายใจภาวนาพุทธโธ การกำหนดรู้ขอบหนอพองหนอ หรือแม้แต่การเคลื่อนไหวมือเพื่อการเจริญสติ ล้วนเป็นวิธีการที่ไม่ได้อิงอยู่กับการฝึกเพื่อให้รู้เห็นอดีตชาติ หรือทำให้มีความสามารถพิเศษใดๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของกระบวนการทัศน์ที่มา กำหนดความเชื่อและพฤติกรรมให้เป็นไปอย่างสอดคล้องกันได้อย่างดี

ทักษะต่อการแพทย์และระบบสุขภาพ

จากทักษะต่อโลก ชีวิต และวิทยาศาสตร์ของคุณกำพลดังที่กล่าวมา ช่วยสนับสนุนให้เห็นว่าคุณกำพลต้องมีความเชื่อถือศรัทธาต่อการแพทย์มาก และเมื่อผมสอบถามในประเด็นนี้ คุณกำพลได้พูดถึงทักษะที่มีต่อการรักษาระหว่างวิธีแบบพื้นบ้านกับการรักษาที่โรงพยาบาลของท่านว่า

“ผมไม่เคยศรัทธาในวิธีการรักษาแบบใช้น้ำมันดัดเสกเป่าอะไรเลย ทำไปแบบ ‘ดีกว่าไม่ทำอะไรเลย’ เลย ยาสมุนไพรยังรู้สึกดีกว่า แต่ก็ไม่มากนัก ความรู้สึกที่ว่าอาการดีขึ้นก็ไม่มีแม้แต่บ่อย และทำให้ร่างกายเราลำบากมากขึ้น ถ้ายาพวกพริกไทย ก็ทำให้ร่างกายมันร้อนไปหมด คิดว่ามันช่วยอะไรไม่ได้มากด้วย...

ส่วนวิธีการรักษาแบบแผนปัจจุบันนี้ ผมรู้สึกศรัทธา มั่นใจว่าวิธีการแบบแผนปัจจุบันนี้ เชื่อได้ โดยเฉพาะเรื่องทางกาย ผมเชื่อและรับฟังคำแนะนำของหมอเสมอ ว่าควรจะทำปฏิบัติอย่างไร แล้วก็ได้ผล มันเป็นเรื่องไม่ม่งมาย มีเหตุผล แม้กระทั่งการทานยาที่พยายามทำตามแพทย์แนะนำ ได้ผลมากน้อยแค่ไหนมันขึ้นอยู่กับว่าเราทำตามคำแนะนำของท่านได้มากน้อยแค่ไหนเท่านั้นเอง หมอแผนปัจจุบันเขาก็จะไม่แนะนำเรื่องไสยศาสตร์”

สำหรับปัญหาทางสุขภาพที่เกิดขึ้นกับตัวเอง คุณกำพลก็ถือว่าแพทย์ได้ให้การรักษาย่างเต็มความสามารถแล้ว เมื่อเขาบอกว่าไม่สามารถรักษาได้ดีขึ้นแล้ว ก็คิดว่าต้องเป็นอย่างนั้น ตัวคุณกำพลเองก็มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องสุขภาพอยู่บ้างเพราะเรียนวิชาโททางด้านสุขศึกษามา เป็นพื้นฐานให้ยอมรับและศรัทธาในวิธีการรักษาทางการแพทย์ได้ง่าย และคงมีส่วนอยู่บ้างที่ทำให้รู้สึกว่าการรักษาแบบพื้นบ้านคงใช้ไม่ได้ผลอะไร อย่างไรก็ตามคุณกำพลก็ยังค่อนข้างเห็นความจำกัดของระบบการแพทย์ว่ามีความเชี่ยวชาญอยู่แต่เฉพาะเรื่องของโรคทางกายเป็นหลัก และให้ความสำคัญอยู่กับการใช้ยาแก้ปัญหามาจากความสนใจเรื่องของจิตใจที่ต้องใช้พุทธศาสนาเข้ามาแก้ไข คุณกำพลเห็นว่า “หมอควรต้องศึกษาพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นจะช่วยคนไข้ได้มาก จะช่วยได้ทั้งทางร่างกายและจิตใจของคนไข้ และตัวเองก็จะไม่เป็นทุกข์กับการให้ความช่วยเหลือคนไข้ด้วย จิตก็เป็นปกติ”

ปัญหาสุขภาพและรูปแบบที่ใช้จัดการ

การประสบอุบัติเหตุรุนแรงจนร่างกายเป็นอัมพาตไปเกือบทั้งตัว ถือว่าเป็นปัญหาสุขภาพที่รุนแรงมาก หลังจากที่ได้ทำการรักษาด้วยวิธีการแผนปัจจุบันอย่างเต็มที่ และทดลองใช้วิธีการแบบพื้นบ้านแทบทุกวิธีที่คิดว่าจะช่วยได้มาตลอดระยะเวลา 2 ปี ทำให้คุณกำพลเองและครอบครัวอยู่ในสภาพที่หมดหวัง คุณกำพลเล่าว่า ก่อนหน้าที่จะมาปฏิบัติธรรมชีวิตมันเฉื่อยชาไม่ค่อยได้สนใจดูแลตัวเองเท่าไร ทำไปอย่างนั้นและอยู่อย่างไม่มีความหวังอะไร พอปฏิบัติธรรมแล้วมีผลต่อร่างกายมาก ทำให้จิตใจสบายขึ้น แม้ในตอนแรกจะเป็นช่วงสั้นๆ ก็ตาม พอปฏิบัติมากขึ้น ผลต่อร่างกายก็มากขึ้น คุณกำพลเล่าเพิ่มเติมว่า

“มันเริ่มรู้จักหน้าที่ เช่น หมอบอกให้พลิกตัวบ่อยๆ ก่อนหน้านั้นก็เฉยๆ ไม่สนใจ มันชาไม่รู้สึกละอะไรอยู่แล้ว คุณแม่ต้องคอยมาพลิกให้ พอมาปฏิบัติธรรมมันรู้หน้าที่ ว่าเราจะต้องทำกับร่างกายให้ถูกต้อง รู้ว่านอนนานแล้วก็ต้องพลิกตัว ต้องพยายามดื่มน้ำ ซึ่งช่วยได้หลายอย่าง ช่วยให้ระบบในร่างกายมันดี ปัสสาวะไม่ขุ่น แล้วก็คลายเครียดด้วย มีกิจกรรมได้ทำ ถึงเวลาหลับก็หลับได้ทันที คืนเป็นเวลา”

คุณกำพลยกตัวอย่างผลการปฏิบัติธรรมที่มีต่อร่างกายต่อสุขภาพว่า

“เมื่อมาปฏิบัติธรรมมากเข้า ความรู้สึกตัวดีขึ้น เริ่มสังเกตความรู้สึกในร่างกายตนเองได้ดีขึ้น อย่างเวลาจะปัสสาวะก็จะรู้ตัว โดยการสังเกตว่าหัวใจเต้นเร็วกว่าปกติ ชีพจรจะรู้สึกกว่าเต้นไวขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับระบบการไหลเวียนโลหิต แต่ก่อนมันก็มีแต่เราไม่ละเอียดอ่อนพอที่จะสังเกตเห็น พอมาปฏิบัติธรรมมากเข้าก็รู้ ทำให้ช่วยตัวเองได้มากขึ้นไม่ต้องใช้สายสวนตอนปัสสาวะ สามารถใช้กระบอกมารองได้ ช่วยเหลือตัวเองได้... ถ้าปวดอุจจาระ ก็จะมีอาการอีกแบบหนึ่ง มีขนลุกชูชันให้เราเห็น จะมีเหงื่อซึมๆ แล้วก็รู้สึกแน่นๆ ที่หน้าท้อง นี่คือการปวดอุจจาระ ซึ่งก็บอกได้ว่าเป็นผลของการฝึกสติ”

ผลต่อสุขภาพที่ชัดเจนที่สุดอีกอย่างหนึ่งคือผลที่เกิดกับจิตใจ คุณกำพลพูดถึงเรื่องนี้ว่า

“เมื่อตอนป่วยใหม่ๆ มีความคิดกังวล อยากให้เราหายพิการ ความคิดเหล่านี้แหละที่ทำให้จิตไม่ปกติ ตอนนี้อย่างไรก็ไม่สนใจเรื่องกายเลยว่าจะหายหรือไม่หาย มันก็วางไป มาให้ความสำคัญกับจิตแทน จิตมันก็เบาไปอีกส่วนหนึ่ง... ขณะนี้ถ้ามีคนบอกว่าให้เลือกระหว่างไปวัด กับไปหาหมอที่สามารถผ่าตัดรักษาได้ ผมไปเลือกวัดดีกว่า ในภาวะอย่างนี้ร่างกายจะเป็นอย่างไร ไม่สำคัญเลยมันไม่ได้อยู่ตรงนั้น เราเพียงดูแลไปตามหน้าที่เท่านั้น... คนเรามี 5 ขันธ์ สำหรับผมรูปขันธ์อาจจะต้องอาศัยคนอื่นมาช่วยเหลือดูแลบ้าง แต่อีก 4 ขันธ์ ผมดูแลของผมเองได้แล้ว”

คุณกำพลสรุปผลจากการปฏิบัติธรรมที่ช่วยให้จิตใจได้รับการยกระดับขึ้น จนมีผลต่อร่างกายที่ป่วยอยู่ว่า “ถ้าจิตดี มันจะทำหน้าที่ของมันเอง ช่วยดูแลร่างกายได้ด้วย ทำให้ร่างกายนี้ดีขึ้น แต่ร่างกายเอง เราก็ต้องช่วยดูแลเขาด้วย” สำหรับวิธีการดูแลร่างกาย คุณกำพลจะพยายามทำตามคำแนะนำของแพทย์ให้ได้มากที่สุด หากเจ็บป่วยขึ้นมาก็จะไปโรงพยาบาลใช้ยาตามที่แพทย์แนะนำ ประกอบกับการสังเกตเฝ้าดูการเปลี่ยนแปลงของร่างกายประกอบกัน โดยจะใช้ยาเท่าที่จำเป็นเท่านั้น ส่วนยาสมุนไพรหรือวิธีการดูแลสุขภาพแบบอื่นๆ ไม่ค่อยได้ใช้เพราะไม่เชื่อถือ และการมาปฏิบัติธรรมก็ทำให้ปัญหาความเจ็บป่วยลดลงอยู่แล้ว

การนำธรรมะมาใช้กับผู้ป่วย

ในฐานะที่มีประสบการณ์ตรงในการนำธรรมะมาใช้ เพื่อแก้ปัญหาความทุกข์ที่สืบเนื่องมาจากปัญหาสุขภาพ การจะนำธรรมไปให้กับคนที่ป่วยทั่วไปอยู่ขณะนี้ คุณกำพลเห็นว่าต้องให้กับคนที่ป่วยหนักถึงจะดี เพราะเขากำลังเป็นทุกข์ กำลังต้องการหาทางออกจากความทุกข์นั้น ถ้าคนที่มีทุกข์หรือเจ็บป่วยเล็กๆ น้อย เขาอาจยังมีช่องทางอื่นๆ ในการแก้ไขกลบเกลื่อนความทุกข์ไปได้ ทำให้ไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องมาใช้พุทธศาสนา ส่วนคนที่ยังไม่รู้ตัวว่าทุกข์จะไม่ค่อยมาสนใจ เพราะพุทธศาสนาเน้นที่การดับทุกข์โดยตรง ดังนั้นต้องพยายามชี้ให้เห็นทุกข์ เขาจะได้หันมาสนใจ

ใจธรรมะ พอป่วยหนักความทุกข์ที่เกิดขึ้นจะทำให้เกิดศรัทธา รู้สึกว่าธรรมะมีความจำเป็นสำหรับตัวเขาแล้ว ความทุกข์ทำให้เราเกิดศรัทธาเพื่อต้องการพ้นจากความทุกข์

สำหรับขั้นตอนในการให้ธรรมะกับผู้ป่วย คุณกำพลเห็นว่า

“ต้องให้เขายอมรับในภาวะเจ็บป่วยที่เขาเป็นอยู่ก่อน เท่ากับเป็นการปล่อยวางไปในตัว จิตเขาจะไม่พลาถน แล้วก็เริ่มคุยกับเขาว่าเขาเป็นทุกข์อยู่หรือเปล่า แล้วเขาต้องการแก้ทุกข์ที่กำลังเป็นอยู่ไหม หากเขาต้องการ ธรรมะโอสธช่วยได้ แม้จะเป็นยาขมสักหน่อย แต่ว่าสามารถดัดครากถอนโคนได้... ถ้าเขาลงมือปฏิบัติทุกครั้ง เขาได้แน่นอน แต่ต้องใช้เวลา จะเร่งให้ได้ผลเร็วๆ มันไม่ได้”

อย่างไรก็ตามคุณกำพลก็ได้มองเผื่อไว้ด้วยว่า “ยังขึ้นอยู่กับกรรมของแต่ละคนด้วย ถ้าเขาไม่ต้องการเราก็ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร” เพราะผู้ป่วยบางรายพอร่างกายเกิดความทุกข์ทรมาน ทำให้จิตใจไม่สงบพอที่จะรับฟังธรรมะ ดังนั้นจึงขึ้นอยู่กับการศึกษาฝึกฝนตนเองในช่วงชีวิตที่ผ่านมาด้วย นอกจากนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมก็ควรจะมีครูอาจารย์ หรือผู้ให้คำแนะนำในการปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง ในกรณีของคุณกำพลเอง แม้จะเคยฝึกการเจริญสติด้วยการเคลื่อนไหวกายมาก่อนที่จะได้ติดต่อกับหลวงพ่อดำเขียน โดยศึกษาจากหนังสือของหลวงพ่อดำเขียนที่คุณพ่อนำมาให้อ่าน แต่การฝึกดังกล่าวก็ไม่ค่อยก้าวหน้า เพราะทำไม่ถูกต้อง เมื่อได้รับคำแนะนำโดยตรงจึงสามารถปฏิบัติได้

คุณกำพลทบทวนทัศนพุทธศาสนาในด้านสุขภาพ

ชีวิตของคุณกำพลเป็นตัวอย่างที่ดีของการนำพุทธศาสนามาใช้ปลดปล่อยความทุกข์ที่เกิดจากปัญหาสุขภาพให้หมดไป จากบทเรียนในชีวิตคุณกำพล แสดงให้เห็นว่าการนำธรรมะมาใช้เป็นทางออกทางจิตใจเมื่อมีปัญหาทางร่างกาย ไม่ใช่เรื่องที่ทำไ้ได้ง่ายๆ ในขณะที่แนวทางการปฏิบัติในปัจจุบันก็มีหลายวิธี ที่อาจเหมาะสมกับคนที่มือุปนิสัยหรือสภาพร่างกายที่แตกต่างกัน คุณกำพลใช้เวลาศึกษาปฏิบัติธรรมแบบต่างๆ อยู่ถึง 14 ปี จึงได้พบวิธีที่เหมาะสมกับตนเอง เมื่อการปฏิบัติก้าวหน้าขึ้นมาเป็นลำดับ คุณกำพลจึงปลดปล่อยจิตใจออกจากความทุกข์ที่มีทางร่างกายได้ จนกล่าวได้ว่ามีความทุกข์ใจน้อยกว่าคนที่ร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์มาก

แม้ว่าคุณกำพลจะมีความเชื่อมั่นและศรัทธาต่อหลักธรรมของพุทธศาสนาอย่างมั่นคงและเห็นว่ามีคุณค่าเหนือกว่าองค์ความรู้ชุดอื่นๆ ที่มีอยู่อย่างชัดเจน แต่ขณะเดียวกันคุณกำพลก็เห็นว่าความรู้และวิธีการแสวงหาความจริงภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่น่าเชื่อถือ ทำให้กระบวนทัศน์พุทธศาสนาที่ใช้ในการทำมาเข้าใจโลก ชีวิต และสรรพสิ่งของคุณกำพลค่อนข้างจะแตกต่างไปจากกระบวนทัศน์พุทธศาสนาที่แสดงไว้ในบทที่ 5 และต่างจากท่านอื่นๆ ที่ผมศึกษามาอยู่บ้าง ตามความเห็นของผมเห็นว่าคุณกำพลพยายามทำความเข้าใจหลักการพุทธศาสนาในแบบที่สามารถใช้เหตุผลได้ ตั้งอยู่บนฐานของความจริงที่พิสูจน์ได้หรืออธิบายได้ ไม่ต้องอาศัยความเชื่อใน

สิ่งที่ยังไม่สามารถพิสูจน์หรือพบเห็นได้มาประกอบ แม้แต่ในหลักเรื่องกรรมอันเป็นเหตุปัจจัยที่หนุนเนื่องให้เกิดผลต่างๆ ขึ้น คุณกำพลจะให้ความสำคัญอยู่ที่เหตุที่เรากระทำในปัจจุบัน โดยเชื่อว่าเป็นผลจากการตัดสินใจของเราเองเป็นหลัก อย่างไรก็ตามคุณกำพลก็ยอมรับในข้อจำกัดของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่มีขอบเขตอยู่เฉพาะด้านวัตถุ ส่วนเรื่องจิตใจนั้นท่านเห็นว่าความรู้ในพุทธศาสนามีอยู่เหนือกว่า และคุณกำพลก็ไม่ได้ปฏิเสธความเชื่อพื้นฐานในกระบวนทัศน์พุทธศาสนาที่ยังไม่สามารถอธิบายได้อย่างเป็นเหตุเป็นผลไปอย่างสิ้นเชิง ท่านเห็นว่ายังมีประโยชน์อยู่ในบางระดับ

ด้วยหลักธรรมในพุทธศาสนาที่ผสมอยู่กับกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ดังกล่าว ทำให้คุณกำพลค่อนข้างยอมรับระบบการแพทย์แผนปัจจุบันและไม่เชื่อถือในการแพทย์พื้นบ้านเลย เช่นเดียวกับการไม่เชื่อเรื่องนรกสวรรค์ในด้านที่ถือว่าเป็นภพภูมิอื่น ไม่เชื่อเรื่องผี และชาติน้ำ หากเปรียบเทียบกับกระบวนทัศน์พุทธศาสนาที่ผมกล่าวถึงในบทที่ 5 ก็จะพบว่าทัศนะแบบนี้ไม่ใช่สิ่งที่ผิดไปจากกระบวนทัศน์พุทธศาสนาดังกล่าว เพียงแต่ขอบเขตของความจริงภายใต้กระบวนทัศน์แบบนี้แคบลงมาเหลือเฉพาะส่วนที่อธิบายได้อย่างชัดเจนตามหลักเหตุผลเท่านั้น และก็ยังเกิดประโยชน์ช่วยให้คนที่มีความทุกข์คลายจากความทุกข์ไปได้ ขณะเดียวกันอิทธิพลของกระบวนทัศน์พุทธศาสนาแบบนี้ก็ได้ทำให้พบข้อจำกัดในบางด้านของกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ได้ เช่น เห็นข้อจำกัดมิติในด้านจิตใจของวิทยาศาสตร์ ทำให้ปฏิเสธค่านิยมที่สืบเนื่องจากความนิยมวัตถุ เช่น ไม่ได้เห็นว่าความตายเป็นสิ่งที่น่ากลัว ละคลายความรู้สึกเป็นเจ้าของตัวตนลงได้ ไม่ได้ชื่นชมกับความคิด ความใฝ่ฝัน แต่ให้หันมาสนใจอยู่กับปัจจุบัน ช่วยบรรเทาความรู้สึกอยากได้ อยากมี อยากเป็นลง และใช้ชีวิตอย่างมีสติและเรียบง่ายขึ้น ซึ่งแตกต่างจากวิถีคิดภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์อย่างสิ้นเชิง

กรณีศึกษาที่ 7 พี่แมว

ปัจจุบันรูปแบบของการปฏิบัติธรรมในสังคมไทยมีความหลากหลาย แตกต่างไปตามความสนใจและอุปนิสัยของแต่ละคน สำหรับกรณีศึกษานี้เป็นอีกแนวทางหนึ่งของการใช้ชีวิตและการปฏิบัติธรรมของสุภาพสตรีท่านหนึ่ง ที่ยังใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัวและกำลังถูกโรคร้ายคุกคาม ผมรู้จักกับพี่แมวจากการแนะนำของเพื่อนคนหนึ่ง ซึ่งสนใจติดตามการทำงานชิ้นนี้ของผมและคอยให้ความช่วยเหลือให้คำแนะนำที่ดีเสมอมา หลังจากเพื่อนคนนี้โทรศัพท์ไปบอกกล่าววัตถุประสงค์และเรื่องราวคร่าวๆ ของผมให้พี่แมวฟังและบอกมาว่าพี่แมวไม่ขัดข้อง ผมจึงค่อยโทรศัพท์ไปพูดคุยในรายละเอียดต่างๆ ซึ่งพี่แมวก็ได้กรุณาจัดสรรเวลาที่ค่อนข้างมีจำกัดมากของท่านให้ผมได้มีโอกาสคุยด้วย ข้อตกลงที่สำคัญชิ้นหนึ่งที่พี่แมวทั้งบอกผ่านเพื่อนผมมาและบอกกับตัวผมเองก็คือ พี่แมวไม่อยากจะเปิดเผยตัวเองให้ใครรู้จักด้วยเหตุผลหลายๆ ประการ ซึ่งผมได้เรียนให้ทราบว่าจะสามารถทำได้ และก็อยากให้พี่แมวได้อ่านรายงานในส่วนของพี่แมวก่อนเพื่อตรวจสอบความถูกต้องเหมาะสมด้วย ซึ่งพี่แมวได้ตอบตกลงอย่างไม่ลังเล แม้จะต้องบริหารจัดการเรื่องเวลากันอยู่ระดับหนึ่งก็ตาม เนื่องจากเป็นช่วงที่พี่แมวกำลังจะไปเก็บตัวปฏิบัติธรรมติดต่อกันระยะหนึ่ง

ชื่อที่เรียกพี่แมวในที่นี้จึงเป็นชื่อที่ผมตั้งขึ้นเองด้วยวัตถุประสงค์ดังกล่าว นอกจากนี้ชื่อสถานที่ และบุคคลต่างๆ ที่อาจเชื่อมโยงให้ทราบว่าพี่แมวเป็นใครอาจถูกละไว้ในรายงานนี้ แต่ผมเชื่อว่าข้อจำกัดเหล่านี้มิได้ลดทอนสาระสำคัญและความน่าสนใจของกรณีศึกษานี้ลงไปแม้แต่น้อย การมีโอกาสได้สัมภาษณ์พูดคุยกับพี่แมวช่วยให้ผมได้พบแง่คิดมุมมองต่อเรื่องสุขภาพใหม่ๆ ของคนที่ผ่านการปฏิบัติธรรมมาในอีกสายหนึ่ง อย่างไรก็ตามข้อมูลในส่วนที่พี่แมวที่น่าสนใจในที่นี้อาจแตกต่างจากข้อมูลในกรณีศึกษาอื่นในรายงานนี้ตรงที่เป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์พูดคุยทั้งหมด ไม่ได้มีข้อมูลจากเอกสารประกอบเลย ข้อมูลที่ผมได้จากเพื่อนที่แนะนำให้รู้จักกับพี่แมวก็นับเป็นข้อมูลทั่วๆ ไป ที่ช่วยให้คุยกับพี่แมวได้ง่ายขึ้นเล็กน้อยเท่านั้น

พี่แมวเปิดโอกาสให้ผมไปพบในช่วงบ่ายของวันหนึ่งที่สำนักงานของสามีพี่แมว ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านไปไม่มากนัก ที่ไม่นัดคุยกันที่บ้านเนื่องจากพี่แมวไม่อยากให้แม่ซึ่งช่วงนี้แหวะมาเยี่ยมพอดีต้องมารับรู้เรื่องความเจ็บป่วยที่พี่แมวเป็นอยู่กลัวท่านจะกังวลไปด้วย เพราะเรื่องนี้คงเป็นประเด็นสำคัญเรื่องหนึ่งที่เรากำลังคุยกัน พี่แมวจัดเก้าอี้พับ 2 ตัว มาตั้งด้านหน้าของสำนักงานซึ่งเป็นทาวเฮ้าส์ไม่ใหญ่นักไว้เป็นที่สำหรับนั่งคุยกัน หลังจากทักทายคิมน้ำทานขนมที่พี่แมวเตรียมไว้ให้แล้ว ผมเริ่มการสนทนาด้วยการแนะนำตัวแนะนำความเป็นมาของการศึกษาวิจัยของผมครั้งนี้ให้พี่แมวได้ทราบ และได้ซักถามรายละเอียดอีกครั้ง หลังจากที่เคยคุยกันมาคร่าวๆ บ้างแล้วทางโทรศัพท์ จากนั้นผมจึงขอให้พี่แมวช่วยเล่าประวัติชีวิตความเป็นมา โดยบอกเหตุผลด้วยว่าเพื่อจะได้เป็นพื้นฐานทำให้ผมเข้าใจทัศนคติต่างๆ ของท่านซึ่งจะเป็นประเด็นหลักของการพูดคุยได้ดีขึ้น

ปฐมวัยและการเติบโตในชีวิต การงาน

พี่แม่วเริ่มตื่นเล้าถึงความเป็นมาว่า ตัวเองเกิดที่กรุงเทพฯ ในครอบครัวของคนจีน ซึ่งทั้งคุณพ่อและคุณแม่เป็นคนจีนที่เกิดในเมืองไทย หลังจากพี่แม่วเกิดได้ไม่นานนัก พ่อกับแม่ก็ย้ายไปเปิดกิจการค้าขายอยู่ที่จังหวัดหนึ่งในภาคอีสาน แต่พี่แม่วเองยังคงพักอยู่ที่กรุงเทพฯ ต่อกับป้า จนกระทั่งเริ่มเรียนอนุบาล 2 แล้ว จึงย้ายไปอยู่กับคุณพ่อคุณแม่ที่ต่างจังหวัด หลังจากเรียนหนังสืออยู่ที่นั่นจนจบชั้นมัธยมต้นแล้วจึงเข้ามาสอบเรียนต่อชั้นมัธยมปลายที่กรุงเทพฯ พี่แม่วเล่าถึงชีวิตในช่วงเศัๆ ว่ามีโอกาสดินทางบ่อย เวลาปิดเทอมสมัยอยู่ต่างจังหวัดก็จะมีโอกาสนั่งรถไฟมาเยี่ยมญาติๆ ที่กรุงเทพฯ กับแม่ เมื่อมาอยู่กรุงเทพฯ ก็ต้องนั่งรถไฟกลับไปบ้าน พี่แม่วบอกว่านี่อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เป็นคนชอบการเดินทางมาจนทุกวันนี้

พี่แม่วเกิด พ.ศ. 2506 เป็นลูกคนเล็กของครอบครัว มีพี่อีก 5 คน เป็นผู้ชายทั้งหมด ด้วยความที่เป็นลูกผู้หญิงคนเดียวจึงไม่ค่อยได้เล่นสนุกกับพี่ๆ เท่าไหร่ เพราะเล่นด้วยกันไม่ค่อยได้ จะอาศัยเล่นกับเพื่อนข้างบ้านมากกว่า พี่แม่วเล่าว่าในใจลึกๆ แล้วก็รู้สึกว่แม่รักหรือให้วามสนใจกับพี่ชายมากกว่าตามธรรมเนียมของคนจีน ทำให้พี่แม่วมาให้ความสนใจทุ่มเทอยู่กับการเรียน ซึ่งก็ถือได้ว่เป็นคนทีเรียนเก่งคนหนึ่ง การเข้ากลุ่มกับเพื่อนๆ ในช่วงทีเรียนมัธยมปลายก็เป็นไปด้วดี พี่แม่วเป็นคนร่าเริงสนุกสนานในสายตาเพื่อนๆ แล้วก็มีความใฝ่ฝันเหมือนเด็กมัธยมสมัยนั้นทีเรียนมาทางสายศิลป์ ว่ต้องเรียนต่อคณะอักษรศาสตร์ จบแล้วก็จะไปทำงานเป็นแอร์โฮสเตส ยังไม่ได้มีความสนใจธรรมะหรือตั้งคำถามกับชีวิตหรือสังคมอะไร ซึ่งผลก็คือพี่แม่วสอบเข้าเรียนได้ทีคณะศิลปศาสตรมหาวิทาลัยธรรมศาสตร์

เมื่อมาเรียนและใช้ชีวิตเป็นนักศึกษามหาวิทาลัย พี่แม่วเล่าว่ชีวิตตัวเองเปลี่ยนไปมาก อาจถือได้ว่เป็นจุดผกผันครั้งหนึ่งในชีวิต เมื่อกลับมามองเรื่องนี้พี่แม่ววิเคราะห์ให้ผมฟังว่ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะบรรยากาศของมหาวิทาลัยด้ว ทีเน้นเรื่องทางสังคม พี่แม่วบอกว่ายังคงประทับใจกับภายิตของธรรมศาสตร์ว่ “ฉันรักธรรมศาสตร์ เพราะธรรมศาสตร์สอนให้ฉันรักประชาชน” และว่บรรยากาศเหล่านีทำให้เริ่มสนใจโลกภายนอกห้องเรียนมากขึ้น สนใจปัญหาสังคม ด้ร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ของมหาวิทาลัย ไปออกค่ายอาสาทุกปี ปิดเทอมแทบจะไม่เคยได้มีโอกาสดับบ้าน และก็เริ่มหัดกินเหล้าสูบบุหรี่มาตั้งแต่ช่วงนั้น พี่แม่วเล่าว่เมื่อทำกิจกรรมมากขึ้นการเรียนก็ไม่ค่อยได้สนใจเกรดนัก แต่ก็เรียนไปเรื่อยๆ จนจบทางบ้านไม่ได้มาก้าว่ายอะไรมากนักสามารถตัดสินใจเลือกเรียน หรือทำอะไรทีตัวเองชอบได้ ส่วนทางบ้านเขาก็ไม่รู้จะห้ามอย่างไรพี่แม่วพูดไปหัวเราะไปอย่างอารมณ์ดี

พี่แม่วเล่าถึงความประทับใจของการไปค่ายหนึ่งตอนเรียนอยู่ปีสุดท้ายว่ ได้มีโอกาไปออกค่ายกับชมรมมุสลิม ทีจังหวัดสตูล รู้สึกสนุกมาก ได้มีโอกาไปใช้ชีวิตสัมผัสอยู่กับชุมชนมุสลิม ซึ่งไม่เคยด้รับรู้มาก่อน ทำให้เกิดความรู้สึกว่คนมุสลิมไม่ได้น่ากลัวเหมือนกับทีได้ยินเขา

พูดๆ กันมา รู้สึกดี ประทับใจในน้ำใจของชาวบ้านที่นั่นมาก ไม่ได้เห็นความแตกต่างของชีวิตคนในเรื่องศาสนาเลย พี่แมวบอกว่าที่ไปตอนนั้นมีเพื่อนที่นับถือพุทธไปด้วยกันอีกคนหนึ่ง ช่วงนั่งรถไปก็ยังมีการพูดคุยถกเถียงถึงเรื่องแนวคิดของพุทธของอิสลามกัน ทั้งๆ ที่ตอนนั้นยังไม่ได้สนใจพุทธศาสนาอะไรเลย ความรู้ในพุทธศาสนาก็เหมือนคนทั่วไปที่ไม่ได้สนใจอะไรมาก และเรื่องนี้ก็ไม่ใช่จุดที่ทำให้พี่แมวหันมาสนใจพุทธศาสนา

มาถึงช่วงนี้พี่แมวย้อนกลับไปเล่าเรื่องสมัยเป็นเด็กอีกครั้งว่า จะว่าไปแล้วตัวเองเป็นคนที่มีโอกาสได้ไปวัด ได้เข้าไปกราบพระปาดังๆ มากกว่าคนอื่น โดยตอนที่อยู่กับคุณพ่อคุณแม่ที่อีสาน ท่านชอบพาไปวัด ซึ่งมีพระอาจารย์ดังๆ อยู่หลายองค์ ตอนหลังพี่แมวเพิ่งมาสังเกตว่า จริงๆ แล้วพ่อแม่ชอบไปหาพระประเภทที่ชอบดูหมอ หรือมีการร่ำลือว่ามีความสามารถพิเศษประเภทนั้นมากกว่าที่จะไปปฏิบัติธรรม ซึ่งจะว่าการมีโอกาสไปวัดพบพระอาจารย์เหล่านั้นช่วยให้พี่แมวหันมาสนใจธรรมะในตอนหลังก็อาจไม่ใช่ผลโดยตรง

พี่แมวกลับมาเล่าถึงชีวิตเมื่อมาทำงานว่า สิ่งที่ได้รับตอนทำกิจกรรมอยู่ในมหาวิทยาลัย ได้ทำให้มุมมองต่อชีวิตหลายอย่างเปลี่ยนไป เมื่อจบมาแล้วรู้สึกอยากมีชีวิตที่อิสระ จึงไม่สนใจทำงานบริษัทหรือรับราชการที่มีกฎระเบียบมากมาย เลยหันมาทำงานกับองค์กรระหว่างประเทศ องค์กรพัฒนาเอกชนหลายแห่ง เช่น ทำงานกับผู้อพยพ งานฝึกอบรมให้อาสาสมัครอเมริกัน ที่ต้องเดินทางอยู่เรื่อยๆ ไปหลายจังหวัดซึ่งตรงกับความชอบส่วนตัว พี่แมวเล่าว่าในระหว่างการเดินทางครั้งหนึ่ง จำเป็นต้องแวะไปทานข้าวที่อุบลฯ ตาได้เหลือบไปเห็นชื่อป้ายวัดบ้านนาชาติ ซึ่งไม่เคยได้ยินมาก่อนเลย ก็เกิดความสนใจขึ้นมา แต่สิ่งที่สนใจไม่ใช่เรื่องวัดหรือพุทธศาสนา พี่แมวเล่าว่าโดยส่วนตัวแล้วตนเองสนใจเรื่องความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมมากกว่า เห็นว่าเป็นวัดแล้วมีคำว่านานาชาติต่อก็เลยทำให้สนใจ จึงลองแวะเข้าไปเพื่อจะดูว่า “นานาชาติ” เป็นอย่างไร เมื่อเข้าไปก็เกิดความประทับใจ จนทำให้หันมาสนใจปฏิบัติธรรมจนถึงปัจจุบัน

หลังจากทำงานอยู่องค์กรพัฒนาเอกชนในจังหวัดต่างๆ อยู่หลายปี ในช่วงหลังจึงได้มาทำงานอยู่ในกรุงเทพฯ หลังจากนั้นก็แต่งงานกับชาวต่างประเทศที่มาทำงานองค์กรพัฒนาเอกชนอยู่ในประเทศไทย ปัจจุบันพี่แมวออกมาทำงานอิสระรับแปลหนังสือให้กับสำนักพิมพ์ต่างๆ ที่ติดต่อเข้ามา และทำงานเป็นล่ามให้กับองค์กรพัฒนาเอกชนบ้าง ขณะเดียวกันก็เป็นอาสาสมัครคอยช่วยเหลือดูแลในการจัดอบรมธรรมะและคุณธรรมให้กับเยาวชน ขององค์กรของชาวพุทธแห่งหนึ่งมาประมาณ 5 ปีแล้ว

ความสนใจธรรมะ

พี่แมวบอกว่าการหันมาสนใจพุทธศาสนาของตัวเองนั้น “จริงๆ แล้วไม่ได้มีจุดเปลี่ยนอะไรที่ชัดเจนเลย ชีวิต... ไม่ได้มีความทุกข์ ความผิดหวังอะไรเลยในช่วงนั้น” ความสนใจเกิดขึ้นเพราะ

ความบังเอิญที่แวะเข้าไปวัดป่านานาชาติเท่านั้น ความน่าสนใจของวัดป่านานาชาติที่สร้างความประทับใจให้พี่แมวคือบรรยากาศที่ร่มรื่นสงบเย็นเป็นธรรมชาติของที่วัด ทั้งได้เห็นกิริยาอาการของพระฝรั่งที่นั่นก็ดูน่าศรัทธาเลื่อมใส รู้สึกแปลกใจที่ฝรั่งมาบวชปฏิบัติธรรมกันอย่างจริงจัง หลังจากนั้นไม่นานพอมีเวลาว่างในวันหยุดก็กลับไปอีกครั้ง ลองไปอยู่ปฏิบัติธรรมที่นั่น 2-3 คืน เจ้าอาวาสก็สอนให้นั่งสมาธิ พี่แมวเล่าอย่างขบขันว่า “วันแรกช่วงเข้านั่งสมาธิกัน พี่ก็ไปนั่งหลับอยู่ข้างศาลา ตื่นแต่เช้ามีคึกก็เพิ่งเคยคราวนั้น” ซึ่งก็ไม่ได้รู้สึกท้อถอย แต่กลับกลายเป็นสิ่งที่ท้าทาย หลังจากนั้นมาเมื่อมีโอกาสก็จะเดินทางจากที่ทำงานซึ่งช่วงนั้นอยู่ที่อีสานไปเที่ยววัด ไปอยู่ถือศีล 8 นั่งสมาธิ สวดมนต์ ไปครั้งละ 3 วันบ้าง 5 วันบ้าง 7 วันบ้าง ตามแต่โอกาส พี่แมวบอกว่าที่ไปอยู่เรื่อยๆ ส่วนหนึ่งเป็นความท้าทายเพราะต้องใช้ชีวิตฝืนกับสิ่งที่เคยชินหลายอย่าง พอไปหลายๆ ครั้งพี่แมวบอกว่า เริ่มมองเห็นว่าการมาอยู่วัดแบบนี้ชีวิตง่ายขึ้น กินข้าวมีอะไรก็อยู่ได้

พี่แมวเล่าว่าตอนที่เริ่มเข้าวัดนั้นอายุประมาณ 24 ปี ถึงแม้ว่าเข้าวัดแล้วแต่ก็ไม่ได้ปรับเปลี่ยนชีวิตไปสนใจการปฏิบัติธรรมทันที เวลากลับมาทำงาน หรืออยู่บ้านก็ยังใช้ชีวิตแบบเดิม ยังกินเหล้า สูบบุหรี่กับเพื่อนๆ อยู่เหมือนเดิม ศีล 5 ก็ยังถือไม่ครบ แต่มีอยู่ครั้งหนึ่งของการไปปฏิบัติธรรม ในตอนจะกลับเข้าไปลาพระ รองเจ้าอาวาสก็ถามว่ากลับไปนี่ศีล 5 ถือหรือเปล่า พี่แมวเล่าไปหัวเราะไปว่า “ตอนนั้นจะโกหกก็ไม่ได้ เลยสารภาพไปว่าศีลข้อ 5 ยังถือไม่ได้เลย” พี่แมวบอกว่าดูท่านแปลกใจมากเพราะอยู่วัดเราก็ดูเรียบร้อยดี ท่านเลยขอว่าให้เลิกเหล้าได้ไหม ส่วนบุหรี่ให้ค่อยๆ เลิกทีหลัง เพราะท่านคงรู้ว่าบุหรี่เลิกยากกว่า

พี่แมวบอกว่ากลับมาที่พยายามทำตามที่ได้รับปากกับพระไว้ แต่ในที่สุดก็ไม่ได้ไหวต้องเขียนจดหมายกลับไปต่อรองกับท่านว่า จะขอเลิกบุหรี่เด็ดขาดก่อนเพราะไม่ได้ติดอะไรมาสูบบุหรี่ไปอย่างนั้นเอง ส่วนเหล้าจะค่อยๆ เลิก เพราะมีเพื่อนหลายคนที่ยังคบหากันปฏิเสธเรื่องนี้ได้ยาก พี่แมวสรุปอย่างอารมณ์ดีว่า “ต้องบอกว่า ได้ดีเพราะพระขอไว้” อย่างไรก็ตามพี่แมวบอกว่าตัวเองเลิกกินหมูกินสัตว์ใหญ่มาตั้งแต่จบใหม่ๆ แล้ว เพราะช่วงหนึ่งเคยไปทำงานที่ชลบุรีแล้วที่พักอยู่ใกล้โรงเชือดหมู ได้ยินเสียงหมูร้องทุกคืนรู้สึกสงสารมากเลยตัดสินใจเลิกกินแต่นั้นมา แต่ยังกินปลาและอาหารทะเลบ้างเป็นครั้งคราว

สาเหตุสำคัญอีกข้อหนึ่งที่ทำให้พี่แมวหันมาสนใจการภาวนาหรือพัฒนาชีวิตด้านใน เป็นเพราะช่วงที่ทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนทางภาคอีสานนั้น พี่แมวได้เห็นวิถีชีวิตของคนทำงานด้วยอุดมการณ์ทางสังคม แต่กลับใช้ชีวิตส่วนตัวที่เคล้าไปด้วยอบายมุขที่เคล้าไปด้วยเหล้า บุหรี่ ในช่วงนั้นจึงเกิดการตั้งคำถามขึ้นต่อคำว่า “โลกทัศน์” กับ “ชีวิตทัศน์” ซึ่งพี่แมวเห็นว่าสองด้านนี้ควรดำเนินไปอย่างสอดคล้องเกื้อกูลกัน คนอื่นอาจคิดว่าเวลาส่วนตัวนอกเหนือจากการทำงานพัฒนาชนบทแล้ว ทุกคนมีสิทธิ์ใช้ชีวิตส่วนตัวตามต้องการ แต่สำหรับพี่แมวไม่เห็นตามนั้นจึงได้พยายามปรับชีวิตของตัวเองให้สอดคล้องกับโลกทัศน์ที่ตัวเองมี

พี่แมวบอว่าเมื่อย้ายมาทำงานที่กรุงเทพฯ ในช่วงหลังความหนักแน่นในการปฏิบัติธรรมก็เริ่มมีมากขึ้น จนมีความรู้สึกที่ตัวเองเห็นความจำเป็นที่จะต้องใช้เวลาช่วงหนึ่งในแต่ละปีสำหรับการปฏิบัติธรรม บังเอิญองค์กรที่ทำงานอยู่ก็สนับสนุนในเรื่องนี้ จึงลางานปีละ 1 เดือน เพื่อจะไปปฏิบัติธรรมที่วัดป่านานาชาติ พี่แมวเล่าเพิ่มเติมว่าในช่วงนั้นก็มีโอกาสได้พบแนวทางการปฏิบัติอื่นๆ อยู่บ้าง เช่น ไปอบรมการปฏิบัติธรรมในหลักสูตรนานาชาติที่สวนโมกข์ เคยไปที่วัดสนามในวัดป่าสุคะโต แต่ถึงอย่างไรก็ยังศรัทธาและกลับไปวัดป่านานาชาติอย่างสม่ำเสมอ มีความรู้สึกว่ายากจะปฏิบัติในแบบที่ศึกษามานี้ให้ถึงที่สุดเสียก่อนค่อยเปลี่ยน ก็เลยไม่ถึงกับไปศรัทธากับที่อื่นๆ มากนัก

ในส่วนของการศึกษาเนื้อหาหลักธรรมที่นอกเหนือจากการไปปฏิบัติ พี่แมวบอว่ายังไม่เคยมีโอกาสด่านพระไตรปิฎก หลักธรรมได้จากการอ่านหนังสือธรรมะของหลวงพ่อบุญเป็นหลักโดยจะใช้เวลาอ่านเองที่บ้าน ส่วนช่วงที่อยู่วัดจะเน้นปฏิบัติมากกว่า พี่แมวมีความเห็นต่อธรรมะของหลวงพ่อบุญว่า ท่านใช้ภาษาอ่านง่ายและมีความลึกซึ้งมาก เราต้องนำไปคิดพิจารณาต่อจึงจะเข้าใจ หนังสือคู่มือมนุษย์ของท่านพุทธทาส ก็มีโอกาสด่านครั้งแรกที่วัดป่านานาชาติ เป็นเล่มที่พี่แมวชอบมากอีกเล่มหนึ่ง นอกจากนี้ยังได้มีโอกาสเข้าใจธรรมะจากหนังสือที่รับมาแปลบ้าง และระยะหลังก็ได้มีโอกาสศึกษาพระอภิธรรมโดยการฟังจากพระรูปหนึ่งมาสอน ทำให้เข้าใจหลักธรรมของพุทธศาสนามากขึ้น

ความหัดในการปฏิบัติธรรมเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งเมื่อพี่แมวแต่งงาน ตอนอายุประมาณ 31 ปีสามีของพี่แมวเป็นชาวตะวันตกที่นับถือพุทธศาสนา และเคยปฏิบัติธรรมมาแล้วที่ประเทศตัวเอง พี่แมวเล่าว่า ในช่วงที่เป็นแฟนกันก็เคยพาเขาไปที่วัดป่านานาชาติ ซึ่งแฟนเห็นว่าการมาวัดปฏิบัติธรรมแบบนี้ไม่ได้เป็นการเข้าฝึกกรรมฐานอย่างจริงจังแบบที่เขาเคยฝึกมา การปฏิบัติธรรมของเขาเน้นการปฏิบัติภาวนาอย่างเดียวไม่ต้องทำอย่างอื่นเลย ซึ่งต่างจากการไปอยู่วัดถือศีลที่บ้านเรา ที่นั่นฆราวาสจะเป็นผู้รับผิดชอบการสอน พี่แมวบอว่าหลังจากแต่งงานแล้วเคยไปปฏิบัติธรรมอยู่ที่อเมริกานาน 3 เดือน ซึ่งไม่เคยปฏิบัติธรรมนานขนาดนี้มาก่อน พี่แมวเล่าถึงความรู้สึกว่าเดือนแรกๆ ของการปฏิบัติ มีความรู้สึกต่อต้านอยู่ในใจพอควร เพราะยังยึดถือศรัทธาในตัวอาจารย์ของเราที่เราคิดว่าดีพอปรับจิตใจได้จึงรู้สึกว่าเป็นวิธีการปฏิบัติที่วิธีหนึ่ง

รูปแบบการปฏิบัติธรรมที่นั่นใช้วิธีปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 ซึ่งต่างจากการควบคุมหายใจแบบที่เราเคยทำมา และให้ความสำคัญกับการรักษาศีล ให้มีความรู้สึกตัวขณะที่ทำกิจต่างๆ ทุกอิริยาบถ อาจจะต้องทำกิจกรรมต่างๆ ให้ช้าลงเพื่อจะได้มีสติมากขึ้น ให้ระมัดระวังคำพูด พูดให้น้อย นอกจากนี้ทุกๆ วันจะมีการพูดคุยตรวจสอบอารมณ์ว่ามีภาวะอย่างไร ซึ่งพี่แมวบอว่าช่วยให้เรารู้ว่าเราควรจะทำอย่างไรต่อไป ผิดกับตอนปฏิบัติอยู่บ้านเราไม่มีการทำอย่างนี้ เราไม่รู้จะสื่อสารอย่างใดกับอาจารย์ทำให้ไม่ก้าวหน้าในการปฏิบัติเท่าที่ควร พอทำไปๆ ก็รู้สึกว่ายากก็เข้าทำดี เป็นการฝึกให้มีสติอยู่เสมอและง่ายต่อการนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน เพราะต้องพยายามมีสติรู้ตัวอยู่ตลอดเวลา

ทั้งวัน พี่แมวเลยนำมาใช้เป็นหลักปฏิบัติจนถึงทุกวันนี้ และก็เริ่มเห็นผลจากการปฏิบัติเช่นหากโกรธขึ้นมาจะมีสติรู้ตัวเร็วขึ้น ซึ่งการปฏิบัติแบบนี้เป็นวิธีเดียวกันกับที่วัดมหาธาตุใช้ ที่พระพิมลธรรม (อาจ อาสภมหาเถระ) เป็นผู้นำเข้ามาจากประเทศพม่าซึ่งมีการปฏิบัติในรูปแบบนี้

ผู้หญิงกับการปฏิบัติธรรม

พี่แมวเล่าถึงความรู้สึกต่อการมาปฏิบัติธรรมของตัวเอง ในฐานะที่เป็นผู้หญิงว่าถ้าพูดถึงความรู้สึกทั่วไปว่าเคยรู้สึกน้อยใจที่เกิดมาเป็นผู้หญิงหรือรู้สึกอิจฉาผู้ชายบ้างหรือเปล่า ก็ต้องตอบว่า เคย ยิ่งสำหรับที่บ้านตัวเองซึ่งเป็นคนจีนแม่จะแสดงออกอย่างค่อนข้างชัดเจนว่ารักลูกผู้ชายมากกว่า แต่สำหรับในเรื่องการปฏิบัติธรรมแล้วพี่แมวบอกว่าไม่รู้สึกรู้ว่ามีความแตกต่างกัน พร้อมทั้งยกตัวอย่างว่า อย่างที่วัดป่านานาชาติจะมีการอำนวยความสะดวกให้กับผู้หญิงที่ไปปฏิบัติเป็นอย่างดี จนรู้สึกที่เราเป็นส่วนหนึ่งของสังคมผู้ปฏิบัติธรรมที่นั่น ไม่ได้รู้สึกว่าผู้หญิงถูกปิดกั้นโอกาส อาจเป็นเพราะวัดที่ไปปฏิบัติเน้นการปฏิบัติจริงๆ แม้สายหลวงปู่ชาจะมีเป้าหมายในที่สุดของการปฏิบัติส่วนหนึ่งอยู่ที่การใช้ชีวิตแบบพรหมจรรย์ของผู้ชายคือการบวช แต่ก็มีที่ทางให้กับผู้หญิงจึงไม่รู้สึกถูกกีดกัน แต่ขณะเดียวกันพี่แมวก็ออกตัวว่า หรืออาจเป็นเพราะเราเข้าไปเพียงช่วงสั้นๆ เลยไม่รู้สึกรู้ว่าอะไรในเรื่องความมั่นคง และเราก็ก็น่าจะมีอายุได้อายุ

นอกจากนี้พี่แมวยังยอมรับด้วยว่าตอนไปวัดป่านานาชาติได้ระยะหนึ่ง ก็เคยรู้สึกอยากบวชแบบผู้ชาย แต่คิดว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ก็เลยลองโกนหัวดูครั้งหนึ่ง ซึ่งก็ถือว่าเป็นการบวชหรือสละอย่างหนึ่ง แต่ก็ไม่ได้เข้าพิธีกรรมบวชอะไร เป็นการโกนเพื่อความสะดวกมากกว่า แต่มาระยะหลังๆ ก็ไม่ได้รู้สึกอะไร รู้สึกว่ามันขึ้นกับตัวเราเองมากกว่า พี่แมวยังค่อนข้างมั่นใจว่าในสังคมไทยปัจจุบัน ถ้าเราอยากไปปฏิบัติจริงๆ ก็น่าจะหาช่องทางไปอยู่ปฏิบัติได้ สำนักปฏิบัติจริงๆ ก็ยังเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าไปปฏิบัติ อย่างไรก็ตามพี่แมวบอกว่าทุกวันนี้ก็ยังไม่ได้คิดว่าจะไปใช้ชีวิตถึงขนาดนั้น แต่ถามว่าจะให้โกนหัวไปบวชเป็นแม่ชีก็ยังไม่เอา เพราะแม่ชียังไม่มีสถานะที่ชัดเจนในพุทธศาสนา และสภาพที่เป็นอยู่เราก็ก็น่าจะมีความรู้สึกที่ไม่ค่อยดี

วิถีชีวิตการปฏิบัติตัว

ทุกวันนี้หากดูจากภายนอกพี่แมวก็น่าจะมีวิถีชีวิตแตกต่างจากคนในสังคมทั่วไป แต่ในส่วนของการทักทายต่อโลกและชีวิต และการปฏิบัติตัวในบางด้านที่เป็นเรื่องส่วนตัว หลังจากที่ได้มาศึกษาปฏิบัติธรรมแล้วระยะหนึ่ง พี่แมวบอกว่ามีความแตกต่างไปจากเดิมและจากคนทั่วไปบ้าง ทั้งในเรื่องการทำบุญ การรักษาศีล การปฏิบัติสมาธิภาวนา พี่แมวยกตัวอย่างในเรื่องนี้ให้ฟังว่า เมื่อประมาณสองปีที่ผ่านมา นึกอย่างไรก็ไม่ทราบตัดสินใจไปพบเพื่อนๆ ในงานกินสุ่มเห้าของโรงเรียนสมัยเรียนมัธยมปลาย พี่แมวเล่าถึงความรู้สึกว่า “รู้สึกตกใจ เราที่รู้ตัวของเราน่าจะไม่ค่อยเหมือนคนอื่นเขา ที่เขา

ใช้ชีวิตเหมือนๆ กับคนส่วนใหญ่ในสังคม ทำมาหากิน ทำการงาน มีครอบครัวสร้างความมั่นคง” พี่แมวบอว่าเพื่อนบางคนแค่เห็นเราแต่งตัวแบบนี้ เขาก็คิดว่าเราเป็นพวกศิลปิน พี่แมวมองตัวเองและเปรียบเทียบกับเพื่อนๆ แล้วสะท้อนออกมาว่า “รู้สึกว่าง่วงมันเยอะแล้ว แต่ก็ยอมรับที่ต่างคนต่างก็มีวิถีชีวิตของตนเอง” แต่ก็ไม่ถึงขั้นที่รู้สึกแปลกแยกจนรับไม่ได้ ยังพูดคุยถึงเรื่องต่างๆ ไป ก็มีความสุขในการคุยกับเพื่อนๆ ที่ไม่ได้พบกันมานานได้

เมื่อผมถามพี่แม่ว่ารู้สึกเสียใจที่เลือกมาใช้ชีวิตอย่างนี้หรือเปล่า หรืออยากเป็นแบบที่เพื่อนๆ เขาเป็นอยู่หรือไม่ พี่แมวบอว่า

“คิดว่าผ่านจุดที่เกิดความรู้สึกเปรียบเทียบระหว่างเรากับเพื่อนเรื่องใครดีกว่าใครอย่างไรมาแล้ว ก็เราเลือกแล้วว่าเราจะใช้ชีวิตแบบนี้ เป็นแบบนี้ ดังนั้นเราก็พอใจแล้วมีความสุขกับการเป็นแบบที่เราเป็นอยู่ ถ้าให้ไปเป็นแบบเพื่อน เราก็คงไม่ค่อยมีความสุข มันไม่มีอิสระในชีวิตเลย”

พี่แมวให้เหตุผลเพิ่มเติมด้วยว่า “เราอาจจะมีความสะดวกทางวัตถุน้อยกว่าคนอื่น แต่คิดว่าเรามีความสะดวกสบายทางนามธรรม มีอิสระทางจิตใจมากกว่าคนอื่นๆ มาก ไม่ได้รู้สึกเสียใจที่เราเลือกมาทางนี้” ทุกวันนี้พี่แมวก็นำชีวิตอย่างง่ายๆ มีอิสระ งานแปลหนังสือก็มีเข้ามาเป็นระยะพอที่จะเป็นค่าใช้จ่ายส่วนตัว มีงานอาสาสมัครที่มีคุณค่าทำ ยังไม่มีลูกเป็นภาระ สามีก็นั่งใจและสนใจในเรื่องที่ตรงกัน เมื่อมีปัญหาด้านสุขภาพขึ้นมาก็ช่วยให้ใช้ชีวิตอย่างระมัดระวังมากขึ้น ให้ความสำคัญกับการเลือกกินอาหารที่มีคุณค่า เลี่ยงอาหารที่มีผลเสียกับสุขภาพ พยายามออกกำลังกาย และนั่งสมาธิอย่างสม่ำเสมอ แล้วก็มีความรู้สึกพอใจกับชีวิตที่เป็นอยู่

ทัศนต่อโลก และชีวิต

พี่แมวบอว่าการได้มาสนใจปฏิบัติธรรม ได้ทำให้ทัศนต่อโลกและชีวิตของตนเองเปลี่ยนไปพอสมควร พี่แมวบอว่าทุกวันนี้มีความเชื่ออย่างมั่นคงในเรื่องของชาตินี้ชาติหน้า ถ้าเป็นช่วงสมัยที่เรียนอยู่เมื่อก่อนนี้ ถ้ามีคนถามเรื่องชาตินี้ชาติหน้าก็คงบอกว่าไม่เชื่อหรือไม่ค่อยสนใจคิดเรื่องนี้ แต่ตอนนี้ พี่แมวเห็นว่า

“พี่ว่าเรื่องนี้เป็นประเด็นสำคัญของพุทธศาสนาเลยนะ... เราอาจไม่ได้มามุ่งมั่นนั่งภาวนา หวัง หรือมาฝึกเพื่อให้รู้ให้ได้ว่าชาติที่แล้วเราเป็นอะไร ไม่ได้สนใจตรงนั้น แต่เราเชื่อว่าชีวิตนี้มันมีการเวียนว่ายตายเกิด ชีวิตไม่ได้เป็นเส้นตรง มันเป็นวัฏจักร และเราก็สามารถตัดวัฏจักรนี้ได้ ถ้าเราตั้งใจจริงๆ ตัดการเวียนว่ายตายเกิดได้ แต่ก็ไม่ใช่เรื่องง่ายๆ ต้องมีการสั่งสม ฝึกปฏิบัติกันไป”

ซึ่งเป็นทักษะต่อชีวิตตามกระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนา ที่ไม่ได้ทำให้มัวหลงมกมายอยู่กับการค้นหาความจริงในอดีตชาติ หรือโทษแต่กรรมเก่าอย่างเดียวโดยไม่ชวนขยายพัฒนาตนเอง ในส่วนของเป้าหมายสูงสุดของชีวิต พี่แมวก็นึกว่านิพพานมีจริง การเป็นไปเพื่อการไม่เกิดอีกเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ และควรเป็นเป้าหมายที่เราจะต้องปฏิบัติไปให้ถึง แต่ต้องอาศัยการสังสรรค์ค่อยๆ ปฏิบัติไปเรื่อยๆ ถึงแม้ว่าเราไม่รู้ว่าชาติหน้าเราไปเกิดเป็นอะไร แต่พี่แมวเห็นว่าจุดที่สำคัญอีกจุดหนึ่งคือ ขณะที่เราจะตาย ก่อนที่จิตจะดับเราจะทำได้อย่างไรที่จะทำให้จิตดวงนี้บริสุทธิ์ อีสรระจากความโลภ โกรธ หลง ความเจ็บปวดทรมานทรมาย ความยึดมั่นถือมั่นให้มากที่สุด ซึ่งก็ต้องอาศัยการเตรียมตัวให้พร้อมในขณะนี้ก่อนที่จะถึงเวลานั้น

เรื่องกฎแห่งกรรม พี่แมวบอกว่าเป็นเรื่องที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ชาวพุทธควรต้องเชื่อ พี่แมวเห็นว่ากรรมมีผลแน่ๆ การทำกรรมใดไว้แล้วจะต้องได้รับผลเกิดขึ้นแน่นอน เพียงแต่ต้องมีช่วงเวลาอันเหมาะสมที่กรรมจะแสดงผลของมัน พี่แมวบอกว่าการได้มีโอกาสเข้าไปรับรู้พุทธศาสนาในแง่ของอิทธิธรรมในช่วงหลังซึ่งมีพระมาสอน ทำให้เข้าใจด้วยว่าเราไม่ควรที่จะไปตัดสินของของคนอื่นคือไม่ไปขัดขวางการทำความดี ความรู้สึกชื่นชมศรัทธาของใคร บุญกุศลมันเกิดขึ้นอยู่ทุกขณะอยู่แล้ว และเป็นคนละส่วนกับการทำบาป ซึ่งก็จะส่งผลแน่นอนของมันเช่นกัน ที่ดูเหมือนว่าการได้มาศึกษาพระอิทธิธรรมได้ช่วยให้พี่แมวมีความมั่นคงในหลักการของพุทธศาสนามากขึ้น

อย่างไรก็ตามพี่แมวบอกว่าตัวเองมักไม่ค่อยได้ให้ความสนใจ หรือให้ความสำคัญกับการศึกษาปฏิบัติที่ไปยึดกับการผ่านญาณ ที่เรียกว่าวิปัสสนาญาณ 16 ที่ในสายที่พี่แมวปฏิบัติอยู่เรียกว่า “การเทศน์ลำดับญาณ” ซึ่งในเมืองไทยชอบมีการพูดถึงและมีผู้ที่สนใจปฏิบัติแบบนั้น โดยมีการตั้งใจว่าจะมาปฏิบัติให้ไปถึงญาณขั้นไหนขั้นไหน เมื่อปฏิบัติครั้งต่อไปมีการมาต่อญาณตัวเองให้สูงขึ้นเป็นขั้นๆ ไป แต่พี่แมวจะสนใจแบบที่เอามาใช้ในชีวิตได้ขณะนี้มากกว่า ถ้าทำได้ก็สะสมไปเรื่อยๆ ของมันไปเอง พี่แมวให้ความเห็นเพิ่มเติมเรื่องนี้ว่า “การสัมผัสกับวิปัสสนาญาณเป็นประสบการณ์ของการประจักษ์แจ้งในธรรมในขณะหนึ่งๆ มากกว่า มิใช่สิ่งที่คุณได้มาแล้วเก็บไว้ในตัวคุณแบบถาวร” การปฏิบัติในสายที่พี่แมวทำอยู่จะมีการพูดในเชิงทฤษฎี มีเรื่องของมรรคผลเช่นกัน แต่ก็เป็นการบรรยายควบคู่กับการฝึกปฏิบัติ

พี่แมวบอกว่าความรู้สึกมั่นใจในเรื่องหลักกรรม บุญ กุศล และเรื่องชาตินี้ชาติหน้า ตัวเองเพิ่งเข้าใจชัดเจนขึ้นเมื่อ 2-3 ปีมานี้เอง หลังจากศึกษาปฏิบัติธรรมไปมากเข้าๆ รวมทั้งได้มีโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนในประเด็นเหล่านี้ในหมู่เพื่อนๆ ที่ปฏิบัติธรรมอยู่ด้วยกัน พี่แมวว่าการเชื่ออย่างนี้ทำให้เกิดความมั่นใจในเรื่องของการทำบุญ เห็นว่าการทำบุญแล้วได้ผลเกิดขึ้นจริงๆ และผลเกิดขึ้นแล้วในขณะนั้นเอง โดยไม่รอหรือคาดหวังให้เกิดขึ้นในชาติหน้า ยิ่งในระยะหลังได้มีโอกาสฟังพระท่านสอนเนื้อหาในระดับอิทธิธรรมเพิ่มขึ้น ยิ่งทำให้รู้สึกมั่นใจยิ่งขึ้นในหลักการของพุทธศาสนาว่าเป็นเรื่องที่มีความชัดเจนมาก

ทักษะต่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

พี่แมวออกตัวตั้งแต่แรกเมื่อผมโยงเข้าสู่ประเด็นความเห็นในเรื่องการพัฒนาสังคมภายใต้กระแสของประเทศตะวันตกที่เน้นการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยบอกว่าอาจพูดไม่ได้ชัดเจนในเรื่องผลกระทบในภาพรวม แต่ก็เห็นด้วยว่าทุกวันนี้สังคมเปลี่ยนแปลงไปให้ความสำคัญกับเรื่องวัตถุมากขึ้น คนใช้ชีวิตอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์มากมายจนไม่มีอิสระ ไม่มีโอกาสแสวงหาธรรมะ แต่จากประสบการณ์ของพี่แมวในการช่วยเป็นที่เล็งในการอบรมธรรมะและคุณธรรมให้กับกลุ่มเยาวชนหลายปีที่ผ่านมา พี่แมวบอกว่าจริงๆ แล้วสังคมนี้ก็อาจไม่ถึงกับสิ้นหวังเลยเสียทีเดียว เพราะพบว่าเด็กจำนวนมากยังสนใจและเห็นประโยชน์ในการมาศึกษาธรรมะ ถ้าเรามีวิธีการนำเสนอที่เหมาะสม

พี่แมวพูดถึงการจัดอบรมที่พี่แมวอาสาเข้าไปช่วยงานว่า ไม่ได้เป็นการอบรมธรรมะที่คาดหวังว่าเด็กต้องมีความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม แต่จะเป็นการฝึกฝนความมีวินัยกับตัวเอง การมีคุณธรรมขึ้นพื้นฐานของชีวิต มีศีล มีความเมตตา มีความกตัญญู เป็นต้น ในวันแรกๆ ของการอบรม เด็กอาจดูเหมือนจะอึดอัดไม่พอใจบ้าง แต่หลังจากนั้นจะเริ่มรู้สึกประทับใจกับสิ่งที่เขาได้รับ ทุกวันนี้มีเด็กที่สนใจสมัครเข้าอบรมด้วยตัวเองมากขึ้น ซึ่งเป็นผลจากการบอกต่อๆ กันจากปากต่อปากในกลุ่มพวกเขา การบังคับ หรือผู้ปกครองจ้างให้มาน้อยลงไปมาก

การได้คลุกคลีกับเยาวชนเหล่านี้พี่แมวบอกว่ามีความรู้สึกอย่างชัดเจนว่าพวกเขามีปัญหาในการใช้ชีวิตในสังคมปัจจุบันมาก ทั้งปัญหาในครอบครัว มีปัญหากับพ่อแม่อย่างมาก และไม่รู้จะหาทางออกอย่างไร นอกจากคบเพื่อนเที่ยวเตร่สนุกไปวันๆ วัยรุ่นส่วนใหญ่แทบจะไม่รู้เลยว่าการมาสนใจธรรมะจะเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยแก้ปัญหาให้เขาได้ ในการจัดอบรมนี้เด็กบางคนต้องให้นักจิตวิทยาเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาก็ได้ แต่อีกด้านหนึ่งก็จะเห็นว่าเด็กที่ดูไร้สาระไม่สนใจเอาแต่เที่ยวเล่น เมื่อมีโอกาสได้เข้ามารับธรรมะรับการอบรมจริยธรรม ฝึกฝนวินัย เขาก็พร้อมที่จะรับสิ่งดีๆ เหล่านี้ ยิ่งถ้ามีวิธีการสื่อถึงเขาอย่างเป็นเหตุเป็นผลเขาจะสนใจมาก เพียงแต่สังคมยังไม่ค่อยเปิดโอกาสให้เยาวชนได้รับรู้กับพุทธศาสนาในแง่มุมนี้

พี่แมวมองว่าวิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่มีประโยชน์ โดยเฉพาะหลักการในเรื่องของเหตุผล เรื่องของการพิสูจน์ความจริง ซึ่งพุทธศาสนาในแง่นี้ก็มีความเป็นวิทยาศาสตร์เป็นเรื่องมีเหตุมีผล ที่พิสูจน์ได้โดยการปฏิบัติ โดยผู้ที่ปฏิบัติแล้วจะได้ผลเหมือนๆ กัน ซึ่งก็ถือว่าเป็นการพิสูจน์ได้ระดับหนึ่งเพียงแค่เอามาแสดงให้เห็นอย่างประจักษ์แบบที่วิทยาศาสตร์ทำไม่ได้ พี่แมวได้ยกตัวอย่างว่าในเรื่องนี้องค์ทะไลลามะ ทรงสนพระทัยมาก และยินดีที่จะให้นักวิทยาศาสตร์เข้ามาพิสูจน์ความจริงในเรื่องนี้ แต่วิทยาศาสตร์ก็มีข้อจำกัดในเครื่องมือและวิธีการในการตรวจสอบ นอกจากนี้ในทางพุทธมีหลักธรรมในส่วนที่นอกเหนือผลที่ไม่สามารถพิสูจน์หรืออธิบายกันแบบวิทยาศาสตร์ได้ และพี่แมวเห็นว่าพุทธศาสนาก็มีขอบเขตในเรื่องที่ตนเองสนใจ เรื่องใดที่ไม่เกี่ยวกับการพันทุกข์ก็ไม่สน

ใจ พร้อมทั้งยกหลักธรรมเรื่องใบไม้ในกำมือ และเรื่องอินโดย ว่าพุทธศาสนาก็มีขอบเขตความสนใจของตน และเหนือไปกว่าวิทยาศาสตร์ที่ยังสนใจอยู่ในขอบเขตทางวัตถุ แม้แต่ในทางจิตวิทยาก็ตาม

เมื่อนำหลักกรรมมามองปัญหาในระดับสังคม พี่แมวยังเชื่อว่าสามารถนำมาใช้ได้ โดยเห็นว่ากรรมมีหลายระดับ ทั้งระดับโลก ระดับประเทศ ของชุมชน และบุคคล ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับโลก กับประเทศต่างๆ รวมทั้งของประเทศไทย เช่น เรื่องฟองสบู่แตก ก็มองได้ว่าเป็นผลจากกรรมที่คนไทยทำร่วมกันมา จึงได้รับผลกระทบกันทั่วหน้าระดับหนึ่ง การแก้ปัญหในสังคมจึงแก้ที่แต่ละคนเพียงอย่างเดียวอาจไม่พอ ต้องแก้ที่สำนึกโดยรวมของสังคมไทย หรือสังคมโลกด้วย

ทักษะต่อการแพทย์และระบบสุขภาพ

ในส่วนของทักษะของพี่แม่วัดวงการแพทย์และระบบสุขภาพ พี่แม่วัดเริ่มพูดถึงประเด็นนี้ด้วยการบอกว่าตัวเองเป็นคนที่ไม่ค่อยเชื่อไม่ค่อยศรัทธาในแพทย์แผนปัจจุบันเท่าไร โดยความรู้สึกนี้เพิ่งเกิดขึ้นในระยะหลังๆ นี้เอง หลังจากเริ่มปฏิบัติธรรมแล้ว แต่พี่แม่วัดก็พูดเผื่อว่าอาจไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมอะไรก็ได้ เพราะตัวเองไม่ค่อยแน่ใจเหมือนกันว่าทำไมถึงรู้สึกอย่างนี้ พี่แม่วัดลองวิเคราะห์ถึงความรู้สึกนี้ให้ผมฟังว่า

“อาจเป็นเพราะว่าค่อยๆ มองเห็นปัญหาของวงการแพทย์ เห็นคนที่รู้จักมีปัญหาเมื่อไปรักษากับหมอ บางทีรักษาแล้วก็ไม่หาย บางทีรักษาผิดอะไรอย่างนี้ หรืออีกอย่างหนึ่งอาจจะเป็นเพราะเรากลัวเรื่องค่าใช้จ่ายก็ได้ ถ้าไปโรงพยาบาลต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก แล้วเราก็ไม่มีเงินมากพอที่จะไปรักษาย่างนั้นได้ เราไม่มีรายได้มากมาย ไม่มีสิทธิพิเศษในการรักษาหรือการเบิกค่าใช้จ่าย เพราะฉะนั้นเราต้องพยายามหาวิธีที่จะดูแลรักษาตัวเอง ฟังตัวเองเท่าที่จะทำได้”

นอกจากนี้พี่แม่วัดยังมีความรู้สึกกลัวว่าหมอไม่ได้รู้อะไรมากกว่าเรา “เขารู้เท่าที่เขาได้เรียนมาเท่านั้นเอง แค่อตรวจดูอาการ จ่ายยาให้กับเราแล้วก็จบ” อีกอย่างพี่แม่วัดรู้สึกว่าการรักษาที่โรงพยาบาลทำให้เราต้องฟังยา ฟังอยู่กับสิ่งภายนอกอยู่ตลอดเวลา และได้สะท้อนความรู้สึกตรงนี้ว่า

“พี่รู้สึกว่าการเจ็บไข้ได้ป่วยมันมีสาเหตุทั้งหลายอย่าง แล้วมันก็น่าจะมีวิธีการที่รักษามาจากข้างใน จากตัวเราเอง จากวิถีชีวิตของเราด้วย อย่างปวดหัวนี้เขาก็บอกว่าอาจเป็นเพราะวันนั้นเราดื่มน้ำน้อยเกินไปทำให้เลือดข้น แค่น้ำเข้าไปก็หายปวดหัวแล้วอะไรอย่างนี้ ทำไมเราจะต้องกินยา ฟังยาอยู่ตลอดเวลา”

ผมถามพี่แม่วัดว่าความรู้สึกอย่างนี้เกิดจากการได้อ่านหนังสือหรือแปลหนังสือเกี่ยวกับเรื่องสุขภาพหรือเปล่า ซึ่งระยะหลังได้มีการพูดถึงข้อจำกัดในการรักษาของวงการแพทย์มากขึ้น พร้อมๆ

กับเสนอวิธีการแบบทางเลือกต่างๆ ออกมาด้วย พี่แมวบอกว่าไม่น่าใช่หนังสือ *จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ* ก็ไม่เคยอ่าน และก็ไม่ได้รู้สึกว่ามีหนังสือเล่มไหนที่อ่านแล้วประทับใจจนทำให้ทัศนะเรื่องนี้เปลี่ยนไป แต่ก็อาจจะมีบ้างที่อ่านผ่านๆ หรือได้ยินมาจากเพื่อน หรือเคยคุยกับพี่ที่เขาเคยเรียนอาชีวเวชมาจากอินเดียบ้าง ประกอบกับประสบการณ์และความรู้สึกของเราเองที่ชอบเรื่องอะไรที่เป็นธรรมชาติอยู่แล้ว ก็เลยทำให้รู้สึกว่าธรรมชาติมันน่าจะช่วยรักษาความเจ็บป่วยได้

พี่แมวบอกว่าถ้าจะให้ลองวิเคราะห์ว่าการปฏิบัติธรรมมีผลต่อทัศนะเรื่องนี้บ้างหรือเปล่า ก็ต้องบอกว่าอาจจะมีผลบ้างที่ศาสนาสอนให้เราเห็นว่า การแก้ปัญหาคือต้องแก้ที่ต้นเหตุของมันจริงๆ ไม่ใช่แก้ที่อาการเท่านั้น ปกติเมื่อมีปัญหาขึ้นมาเรามักชินกับการโทษคนอื่น สิ่งอื่น ที่มาทำให้เราโกรธ เราทุกข์ แต่จริงๆ ต้นเหตุของความทุกข์จริงๆ มันอยู่ที่ตัวเราเองจึงต้องกลับมาแก้ต้นเหตุ คือที่ตัวเราจึงจะแก้ปัญหาคือ เวลาไม่สบายก็เหมือนกัน การไข้ยาเพื่อบรรเทาอาการต่างๆ มันเป็นการแก้ที่ปลายเหตุเท่านั้น ต้นเหตุจริงๆ ของการป่วยน่าจะอยู่ที่การปฏิบัติตัวของเรา หรือจากสาเหตุอีกหลายอย่างที่ยังไม่ถูกแก้ไขเลย เวลาหมอให้ยารักษา ก็แทบจะไม่ยุ่งกับเรื่องอาหาร ไม่มีของแสลงเลย ทำให้รู้สึกว่าไม่น่าจะเป็นวิธีการเดียวที่เราจะเอามาใช้ในการดูแลสุขภาพ ดังนั้นพอเจ็บป่วยขึ้นมาเล็กน้อย พี่แมวก็จะหันมาดูแลสุขภาพและพักผ่อนให้มากขึ้น หรือหายาสมุนไพรกินเอง มันรู้สึกเองว่าการใช้ยาสมุนไพรน่าจะมีอันตรายน้อยกว่ายาฝรั่ง ยาเคมีที่เขาสังเคราะห์กันขึ้นมา ทำให้ไม่ค่อยอยากกินยาฝรั่งเท่าไร

อย่างไรก็ตามพี่แมวก็ไม่ได้ปฏิเสธการรักษาของแพทย์ไปเสียทั้งหมด พี่แมวพูดถึงเรื่องนี้ว่า “บางเรื่องก็ยอมรับว่าเราควรต้องพึ่งหมอ อย่างเรื่องอุบัติเหตุหัวร้างข้างแตกก็ต้องพึ่งเขา บางโรคเช่นที่เคยมีปัญหาเรื่องผิวหนัง เราลองแบบของเราแล้วไม่ดีขึ้น ก็ต้องไปให้หมอรักษาเหมือนกัน แต่ก็ไม่ได้หายขาด”

ทัศนคติการรักษาโรคด้วยยาและวิธีการสมัยใหม่ของพี่แมวจึงเป็นทัศนะที่ก่อตัวขึ้นจากประสบการณ์ ความชอบ วิถีชีวิตส่วนตัวที่รักอิสระ และชื่นชมในพลังแห่งธรรมชาติ ไม่ค่อยยอมตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์กระแสของสังคม แม้ไม่ได้เป็นผลมาจากความเชื่อที่เกิดจากศาสนาโดยตรงแต่ก็ได้รับอิทธิพลอยู่ไม่น้อยดังที่พี่แมวได้วิเคราะห์ให้ฟัง ซึ่งสอดคล้องกันดีกับวิถีชีวิตและความเชื่อที่มีอยู่ก่อนและผลจากการปฏิบัติที่ผ่านมาที่แก้ปัญหาสุขภาพให้พี่แมวได้ไม่เลวนัก ความคิดและประสบการณ์เหล่านี้ได้เป็นพลังส่วนหนึ่งให้พี่แมวสามารถตัดสินใจปฏิเสธการรักษาของแพทย์แผนปัจจุบันเมื่อต้องเผชิญกับความเจ็บป่วยที่รุนแรงในชีวิต

ปัญหาสุขภาพและรูปแบบที่ใช้จัดการ

ในด้านสุขภาพตัวเองที่ผ่านมาพี่แมวบอกว่า โดยทั่วไปต้องถือว่าเป็นคนที่มีสุขภาพแข็งแรงดีมาโดยตลอด จนถึงทุกวันนี้ก็ไม่เคยที่จะต้องป่วยจนต้องนอนรักษาตัวในโรงพยาบาล อย่างมากก็

เป็นหวัดเป็นไขนิดหน่อยๆ หรือโรคเล็กๆ น้อยๆ ทั่วไป มีเมื่อประมาณ 20 ปีที่แล้ว พบว่าเป็นซิสต์ที่หน้าอกข้างหนึ่ง เมื่อผ่าตัดออกไปก็จบไม่ได้มีปัญหาอะไร มาเมื่อปลายปีที่แล้วพี่แม่วได้คลำพบว่าก้อนที่หน้าอกอีกข้างหนึ่ง จึงไปให้แพทย์ตรวจที่โรงพยาบาลแห่งหนึ่ง บังเอิญได้ตรวจกับแพทย์ที่ถือได้ว่าเป็นคนที่เก่งที่สุดในเรื่องนี้คนหนึ่งของเมืองไทยทีเดียว หลังจากตรวจแพทย์บอกว่าจากที่คลำดูเหมือนกับเป็นก้อนเนื้อธรรมดาไม่ใช่เนื้อร้าย แต่ผ่าตัดเล็กธรรมดาที่จบ พี่แม่วเล่าถึงความรู้สึกตอนนั้นว่า “พอฟังหมอก็คิดว่าคงไม่เป็นอะไร มันคงเป็นเรื่องง่ายๆ ผ่าตัดเล็กก็จบ เราก็เลยไม่คิดไกลไปกว่านั้น คิดว่าเป็นแบบที่เคยเป็นมาก่อน จึงตัดสินใจไปผ่าตัด”

พี่แม่วเล่าให้ฟังถึงขั้นตอนการไปตรวจด้วยว่า ก็ไปโรงพยาบาลตามปกติ และรู้อยู่แล้วว่าต้องไปแต่เช้า ต้องรอตรวจนาน ก็ไม่เป็นไรทำไปตามขั้นตอน เมื่อได้พบหมอตรวจแล้ว หมอก็แนะนำให้ไปทำการผ่าตัดที่โรงพยาบาลเอกชนแห่งหนึ่ง ซึ่งพี่แม่วบอกวาก็ไม่รู้ทำไมต้องเป็นอย่างนั้น คงเห็นว่าเราคงพอจะมีเงินจ่ายได้ ก็ถามหมอว่าขอผ่าตัดที่โรงพยาบาลนี้ไม่ได้หรือ เพราะเราก็ไม่ได้มีเงินมากมายที่จะไปผ่าตัดที่โรงพยาบาลเอกชน แต่หมอบอกว่าห้องผ่าตัดไม่ว่าง ต้องรอคิวนาน ให้ไปผ่าตัดที่โรงพยาบาลเอกชนดีกว่า ทั่วๆ ที่ เป็นเพียงการผ่าตัดเล็ก ไม่ต้องนอนพักในโรงพยาบาล ซึ่งเราก็กังเป็นต้องไปตามที่หมอแนะนำ

พี่แม่วบอกว่าหลังจากผ่าตัดไปแล้ว ตอนนั้นก็ถามหม่อีกว่าจากประสบการณ์ของเขาที่ทำมาคิดว่าเป็นเนื้อร้ายหรือก้อนเนื้อธรรมดา ซึ่งหมอก็ตอบว่า 90% เป็นก้อนเนื้อธรรมดา ซึ่งพูดถึง 2 ครั้ง ทั้งตอนที่คลำและตัดก้อนเนื้อออกมาแล้ว แต่พออีก 4 วันต่อมาเขานัดไปฟังผลตรวจ เขาก็อ่านผลจากพยาธิแพทย์ แล้วบอกว่าเป็นเนื้อร้าย พี่แม่วบอกว่า “เออนี่นะ ขนาดเขาเป็นหมอที่เก่งที่สุดคนหนึ่งบอกว่า 90% มันไม่ใช่ แต่พอบทมันไขขึ้นมา เขาก็ไม่มีความผิดอะไร เราจะไปโทษเขาก็ไม่ได้ เขาก็พูดไปตามที่เขารู้” พี่แม่วบอกว่าจากนั้นก็ถามหมอมามีทางเลือกอะไรบ้างที่จะทำต่อไป ซึ่งหมอก็บอกว่ามี 2 อย่าง อย่างแรกก็คือต้องผ่าตัดเข้าไปดูใหม่ว่าเป็นอย่างไรแน่ แต่คราวนี้ต้องผ่าตัดใหญ่ ต้องให้ยาสลบ ต้องนอนโรงพยาบาล ต้องตัดต่อมน้ำเหลืองบางต่อมออกไปตรวจด้วย และอาจจะต้องฉายแสงต่ออีก กับอีกทางเลือกหนึ่งก็คือตัดเต้านมออกไปเลยแล้วก็จบ ซึ่งพี่แม่วได้สะท้อนความรู้สึกต่อคำพูดของหมอในช่วงนี้ว่า “เขาพูดเหมือนกับเป็นเรื่องธรรมดา เป็นเรื่องง่ายๆ แล้วก็มีข้อมูลให้เราแค่นี้”

พี่แม่วเล่าเหตุการณ์ในวันนั้นต่อว่า “พี่ก็ถามถึงการฉายแสงว่าผลข้างเคียงเป็นอย่างไรบ้าง หมอก็บอกว่าเดี๋ยวนี้เทคโนโลยีสมัยใหม่ก้าวหน้า ผลข้างเคียงน้อย เขาพูดแค่นี้” ก็เลยรู้สึกว่หมอบอกเขาไม่ให้ข้อมูลอย่างเต็มที่กับคนไข้ ทั่วๆ ที่มันเป็นเรื่องที่คนไข้ควรจะารู้ พี่แม่วมาวิเคราะห์ว่าทำไมวันนั้นตัวเองถึงไม่ได้ซักถามรายละเอียดต่างๆ เพิ่มเติมจากหมอ ว่า “วันนั้นเราเองก็อาจจะช็อกกับผลการตรวจที่เพิ่งได้รับรู้มา กับสองเรารู้สึกว่ามีคนไข่อีกมากที่รอพบหมออยู่ข้างนอก ทำให้เราไม่กล้าซักถามอะไรมากร มากจริงๆ มันเป็นสิทธิของเรา ที่เราควรจะรู้รายละเอียดต่างๆ ของผลการตรวจ แต่พี่ก็ขอถ่ายเอกสารผลตรวจกลับมาศึกษา” ในใจก็คิดว่าเรื่องเหล่านี้ น่าจะหาข้อมูลเองได้ พี่แม่วเล่าต่อว่า

“กลับมาที่เริ่มค้นข้อมูลจากทางอินเทอร์เน็ตมาอ่าน อ่านๆ ไปก็รู้ว่าผลข้างเคียงของการฉายแสงมันไม่ใช่เนื้องอกๆ รู้สึกว่าถ้าทำแล้วชีวิตนี้นั่นคงอับเฉาไปอีกเยอะ เลยตัดสินใจว่าไม่เอาดีกว่า ไม่คุ้ม และตอนนี้ก็ยังไม่มีความเจ็บปวดอะไรเลย แล้วก็เชื่อว่าร่างกายมันมีกลไกในการรักษาตัวเองอยู่ ซึ่งหากเราไปตัดมันไปรบกวนมันทำให้ภูมิคุ้มกันมันต่ำลง ซึ่งจะทำให้ยิ่งยากในการที่ร่างกายจะป้องกันตัวเอง ก็เลยคิดว่าจะมาปรับที่ร่างกายของเราให้มันช่วยเสริมให้ภูมิชีวิตมันแข็งแรงขึ้นดีกว่า”

จากนั้นพี่แมวก่เริ่มปรับวิถีชีวิตของตัวเองใหม่ เพื่อนๆ ที่รู้ข่าวก็ให้คำแนะนำมากมาย พี่แมวบอกว่า “เพิ่งรู้ว่าเรามีกลายาณมิตร มีคนเป็นห่วงเราเยอะมาก วิธีการรักษาแบบต่างๆ เข้ามาหมด ใครรู้อะไรก็มานะนำ ซึ่งเราก็ต้องมาคิดตัดสินใจเลือกเหมือนกันว่าจะทำอะไร” พี่แมวเสริมว่า ช่วงเดือนแรกๆ ต้องยอมรับว่าตัวเองตื่นตระหนกมาก เช่น การกินอาหารก็รู้สึกว่าเครียดกับมันมาก ไปกินอาหารนอกบ้านก็ไม่อร่อย กังวลไปหมด รู้สึกเครียดกับการกิน จนรู้สึกว่ามันจะมีผลเสียจากความเครียดมากกว่า มาในระยะหลังจึงค่อยๆ ผ่อนลงบ้าง กินบ้างเป็นครั้งคราว น้ำตาลขาวเวลาทานอาหารนอกบ้านถ้าจำเป็นก็กิน แต่ที่บ้านก็จะไม่ใช้น้ำตาลฟอกขาว ใช้น้ำผึ้งบ้าง แต่ไม่ถึงขั้นกินอาหารชีวจิต โดยปกติก็ชอบทานอาหารพวกผักธัญพืชแบบนี้อยู่แล้ว ทานข้าวกล้องเป็นประจำ กินปลาเป็นครั้งคราว

นอกจากเรื่องดูแลอาหารการกินก็ไปหาหมอจีน กินยาสมุนไพรจีน พี่แมวบอกว่า “พี่รู้สึกชอบสิ่งที่หมอจีนบอกกับเรา ซึ่งหมอก็บอกตรงๆ ว่ายานี้ช่วยแค่ 30% นะ มันไม่มีอะไรหรอกที่จะไปรักษามะเร็งโดยตรง ยาเพียงไปช่วยปรับภูมิคุ้มกันของร่างกายเรา ให้ภูมิในตัวเราเองนี้แหละไปรักษามะเร็ง” พี่แมวเล่าถึงความรู้สึกที่ได้ฟังคำแนะนำอย่างนี้ว่า “พี่ฟังแล้วพี่รู้สึกว่าเข้าท่า หมอแผนใหม่ เขาแค่ตัดออกกับเผามันทิ้งไปแค่นั้น” พี่แมวบอกว่าแม้แต่แพทย์ที่สนใจเรื่องการแพทย์ทางเลือกซึ่งมีเพื่อนคนหนึ่งแนะนำให้โทรไปปรึกษา เขาก็ยังยืนยันให้ใช้วิธีการผ่าตัดและฉายรังสี แล้วก็ให้กำลังใจว่าต้องอดทนใช้เวลาการดูแลรักษาแค่ 6 เดือน หลังจากนั้นจึงค่อยใช้วิธีการแบบทางเลือกอื่นๆ เพื่อช่วยให้ร่างกายแข็งแรงขึ้น แต่พี่แมวพูดถึงความรู้สึกของตัวเองเมื่อได้รับคำปรึกษาแบบนี้ว่า “เท่าที่เราศึกษาข้อมูลมานี้ มะเร็งมันเป็นได้ทุกรูปแบบเลย จะตัดออกไปหมดแล้วมันก็กลับมาเป็นใหม่ได้ รู้สึกว่ามันไม่ใช่ ถ้าหายก็โชคดีไป แต่ถ้าไม่หายก็ต้องดิ้นรนต่อสู้กับมันต่อไปอีก” ทำให้พี่แมวรู้สึกว่าเป็นเพียงคำปลอบที่ไม่ได้ให้ความจริงทั้งหมด

สุดท้ายพี่แมวบอกว่าเลิกกลับมาถามตัวเองว่า เป้าหมายสูงสุดในการรักษาของเราคืออะไร ต้องการให้มันหายขาดไปเลยหรือเปล่า เท่าที่อ่านมาก็รู้แล้วว่าคนทุกคนนี้มีเซลล์มะเร็งอยู่ในตัวอยู่แล้ว ว่าแต่มันจะถึงเวลาปรากฏโฉมขึ้นมาเมื่อไหร่เท่านั้น เลยตอบตัวเองว่าเป้าหมายสูงสุดของเราไม่ได้อยู่ที่ให้มันหายร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่ทำอย่างที่เราจะอยู่กับเขาได้อย่างมีความสุข “พี่คิดว่าตรงนี้น่าจะสำคัญกว่าการหายหรือไม่หายจากความเจ็บป่วยตรงนี้” ก็เลยคิดว่าจะไม่ไปทำอะไรกับมันในการ

ทางแพทย์ แต่ทำเท่าที่ทำได้ในวิถีชีวิตประจำวันของเรา คือการสร้างภูมิคุ้มกันและไม่ทำให้ชีวิตมันเสียสมดุลไปมากกว่านี้”

พี่แมวยังยอมรับด้วยว่าแม้จะปฏิบัติธรรมมาไม่น้อย เมื่อได้พบกับเหตุการณ์นี้ก็ถึงกับช็อกไปเหมือนกันเมื่อตอนรู้ผลการตรวจครั้งแรก เมื่อมองย้อนกลับไปที่เห็นว่าในช่วงเดือนแรกๆ ที่รู้ข่าวได้ทำอะไรไปหลายอย่างจนชีวิตเคร่งเครียด ต่อจากนั้นจึงค่อยๆ คลายลงตามลำดับ แม้ทุกวันนี้เมื่อนึกถึงก็ยังรู้สึกหวั่นไหวอยู่บ้าง “แต่พี่ก็พยายามนึกถึงคำของหมอจีนที่แนะนำอย่าไปเครียดกับมันหรือไปกังวลกับมัน เพราะว่าคนที่ไม่เป็นอะไรเลย ก็สามารถคิดจนมันเป็นขึ้นมาได้” แต่นั่นก็ห้ามความรู้สึกไม่ได้ง่ายๆ ต้องเอามาเป็นกรณีฐาน ให้มันอยู่กับเราให้น้อยที่สุด และคงเป็นเพราะผมโทรไปนัดหมายกับพี่แมวเรื่องการมาสัมภาษณ์วันนี้ พี่แมวบอกว่าเมื่อคืนนี้ก็ยังรู้สึกหวั่นไหวอยู่บ้างเหมือนกัน บอกกับตัวเองว่าเอาอีกแล้ว ไปยุ่งกับมันอีกแล้ว เลยตัดใจเข้าอนงค์กว่า

การได้รู้ว่าตัวเองเป็นมะเร็งทำให้พี่แมวได้มาปรับวิถีชีวิตใหม่ “อย่างโยคะที่หยุดเล่นมาหลายปีแล้วก็กลับมาทำใหม่... พี่รู้สึกว่าคุณทำอะไรก็ได้แค่ขอให้คุณทำอย่างสม่ำเสมอ ประเด็นมันอยู่ตรงนั้นมากกว่า” ตอนนี้พี่แมวก็นั่งทำโยคะอย่างสม่ำเสมอ พี่แมวบอกว่าเป็นคนไม่ค่อยชอบการเดินแอโรบิก เพราะรู้สึกว่าเป็นการออกกำลังกายที่รุนแรง เดิน กระแทก กระตุ่นอยู่ตลอดเวลา ส่วนวิธีการอื่นๆ เพื่อนๆ ก็แนะนำมากมาย ทั้งไปหา ดร. สาทิส พลังจักรวาล สมาธิมนู บ้างก็ให้วันเวลามาเลยจะพาไปหา อำนวยความสะดวกให้เต็มที่ พี่แมวบอกถึงความรู้สึกว่า “แต่เรารู้สึกว่ายังไม่สนใจเอาวิปัสสนาที่เราทำอยู่นี้ก่อนดีกว่า เชื่อว่ามันยังช่วยได้อยู่ แล้วก็นึกถึงคำของหลวงพ่อบุญมาที่ว่า ดายก็เอา หายก็เอา แต่อาจเป็นเพราะตอนนี้มันยังไม่ค่อยปรากฏอาการเท่าไร” แต่ก็พยายามนึกถึงคำสอนท่านชื่อนี้ด้วย”

พี่แมวสรุปให้ฟังว่าทั้งหมดที่ทำอยู่ทุกวันนี้ก็มี นั่งสมาธิทุกวัน ออกกำลังกายโดยการฝึกโยคะประจำ จีจรรย์ยานบ้างถ้ามีโอกาส อาหารก็พยายามดูแลสุขภาพมากขึ้น ลดอาหารที่มีไขมันลง จากชอบที่จะกินอาหารฝรั่ง กินเนยแข็งก็เลิก เลิกกินกาแฟ รู้สึกว่ามันเป็นตัวกระตุ้น แม้ว่าจะยังไม่มีข้อสรุปแน่นอนหยุดไปก็ไม่เป็นไร เพราะเคยหยุดมาบ้างแล้วตอนไปเข้ากรรมฐานก็ทำได้ก็เลยหยุด ยาจีนก็ทานมาประมาณเกือบปีแล้วก็ยังทานอยู่ พี่แมวบอกว่าโดยปกติทุกปีจะไปเข้ากรรมฐานปีละครั้ง แต่ปีที่แล้วมีเรื่องยุ่งมากเลยไม่ได้ไป ปีนี้ตั้งใจจะไปเดือนหน้า ส่วนการรักษาแบบแผนปัจจุบันก็ไม่ได้ไปหาอีกเลย

พี่แมวกับกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาในด้านสุขภาพ

วิถีชีวิตของพี่แมวเป็นชีวิตคนธรรมดาคนหนึ่งที่ใช้กระบวนการทัศน์พุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ความชัดเจนในหลักธรรมหรือกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาของพี่แมวจะเห็นได้ชัดๆ พัฒนาขึ้นมาเป็นลำดับจากการได้อ่าน ได้ฟังคำสอน ได้ปฏิบัติ รวมทั้งได้เผชิญกับเหตุการณ์

ต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิต จะเห็นได้ว่าพี่แมวได้นำหลักธรรมต่างๆ ไม่ว่าหลักกรรม หลักการเวียนว่ายตายเกิด หลักเหตุผลหลากหลายที่นำมาสู่การเจ็บป่วย และหลักในการปฏิบัติตัวของชาวพุทธ มาใช้อธิบายเหตุการณ์ต่างๆ และเป็นหลักการที่สอดคล้องกันดีกับกระบวนการทัศนพุทธศาสนาที่ผมได้เสนอไว้ในบทที่ 5 ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กระบวนการทัศนพุทธศาสนาสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของคนธรรมดาๆ นี้ได้ และก็ช่วยให้ชีวิตของพี่แมวเรียบง่ายและมีความสุขมากขึ้น ซึ่งแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับชีวิตของเพื่อนๆ ที่วิ่งตามค่านิยมและกฎเกณฑ์ของสังคม ซึ่งพี่แมวก็ไม่อยากใช้ชีวิตแบบนั้น

การนำกระบวนการทัศนพุทธศาสนามาใช้ในชีวิตประจำวันในกรณีของพี่แมวจะเห็นได้ว่าช่วยให้พี่แมวมีหลักสำหรับดำเนินชีวิตที่มั่นคงและเป็นชีวิตที่เกื้อหนุนต่อการพัฒนาตนเองตามทัศนะของพุทธศาสนาด้วย ตั้งแต่ขั้นต้นๆ ที่ช่วยให้ลดละอบายมุขได้ แล้วหนุนเนื่องสู่การพัฒนาจิตใจให้สงบเย็นขึ้นพร้อมๆ กันนั้นก็ทำให้เข้าถึงหลักธรรมชัดเจนขึ้น แม้ว่าจะยังไม่สามารถทำให้ความวิตกกังวลต่างๆ หดสิ้นไปได้ แต่ก็ช่วยให้พี่แมวเผชิญกับการเจ็บป่วยได้อย่างมีสติมากขึ้น และก็ได้นำภาวะการเจ็บป่วยนี้เองมาเป็นกรรมฐาน เป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้มีการพัฒนาตนยิ่งๆ ขึ้นไป ดังที่พระพุทธองค์แนะนำไว้เมื่อครั้งพุทธกาล ซึ่งแตกต่างจากวิถีชีวิตภายใต้กระบวนการทัศนวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่กระตุ้นให้บริโภคให้เสพสิ่งที่พุทธศาสนาเห็นว่าเป็นอบายมุขอย่างไม่สิ้นสุด แม้แต่เมื่อต้องเผชิญกับความเจ็บป่วยทำให้จิตใจเต็มไปด้วยการเรียกร้องต้องการอยู่ตลอดเวลา

คงปฏิเสธไม่ได้ว่ากระบวนการทัศนพุทธศาสนาที่พี่แมวมี ได้เป็นกรอบที่อยู่เบื้องหลังในการมองเห็นข้อจำกัดในการพัฒนาสังคม ช่วยให้เห็นข้อจำกัดของระบบบริการสุขภาพ และทำให้พี่แมวเลือกตัดสินใจที่จะดูแลสุขภาพตนเองด้วยวิธีที่เป็นธรรมชาติมากขึ้น โดยถามตัวเองถึงเป้าหมายของชีวิต เป้าหมายของการรักษาตัว และพยายามมองว่าความตายเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต ตายก็เอา หายก็เอา ซึ่งก็ได้ช่วยให้ความเครียดในชีวิตลดน้อยลง และหันมาให้ความสนใจในการทำเหตุให้ดีคือการดูแลเรื่องอาหาร การออกกำลังกาย ส่วนผลจะเป็นอย่างไรไม่ได้กังวลมากนัก ชีวิตของพี่แมวจึงเป็นตัวอย่างที่ดีของคนในสังคมยุคนี้ที่เลือกใช้กระบวนการทัศนพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต แม้จะเป็นสิ่งที่แตกต่างจากสิ่งที่ดำเนินอยู่ในกระแสหลักในสังคมอยู่บ้าง ทำให้มีอุปสรรคบางอย่างเกิดขึ้น แต่ก็ช่วยชี้ให้เห็นว่าการนำกระบวนการทัศนพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิตคนธรรมดาๆ ยังเป็นสิ่งที่เป็นไปได้

กรณีศึกษาที่ 8 พระพงษ์เทพ ธรรมครูโก

ความน่าสนใจในกรณีของพระพงษ์เทพ

มีเหตุผลหลายประการประกอบกันทำให้ผมเลือกศึกษาการนำหลักธรรมของพุทธศาสนา มาใช้ในการดูแลผู้ป่วยจากพระพงษ์เทพ ประการแรก คือ ผมทราบอย่างชัดเจนมาแต่แรกจากผู้คนที่รู้จักท่านว่า ท่านให้การดูแลรักษาผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้ายที่ถูกทอดทิ้งไม่มีใครดูแลแล้ว ไม่ว่าญาติพี่น้อง หรือแม้แต่โรงพยาบาล (ที่บางครั้งถึงกับไปเก็บผู้ป่วยที่ญาตินำไปทิ้งไว้ข้างถนนมาดูแล) โดยไม่ได้หวังผลตอบแทนทางการเงินใดๆ จากผู้ป่วยหรือญาติเลย และดำเนินการอย่างนี้มาแล้วเกือบ 10 ปี อันเป็นเครื่องยืนยันถึงปณิธานอันแน่วแน่ของท่านได้อย่างดี ประการที่สอง วิธีการเยียวยาผู้ป่วยของท่านก็ไม่ได้พึ่งพิงอยู่กับเทคนิคหรือความเชี่ยวชาญใดๆ รวมทั้งได้มีโอกาสศึกษาเอกสารเกี่ยวกับตัวท่านมากขึ้น ก็ยิ่งเห็นได้ชัดเจนว่าท่านมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะใช้กิจกรรมนี้เป็นแนวทางในการเผยแพร่ธรรมให้สังคมได้รับรู้ไปพร้อมๆ กับ ใช้พัฒนาจิตใจด้านในของตัวท่านเองด้วย จึงเป็นตัวอย่างที่น่าสนใจศึกษาเป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งยังอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองจนเกินไปสามารถเดินทางได้สะดวก

การนัดหมายเพื่อสัมภาษณ์

เมื่อตัดสินใจเลือกท่านเป็นผู้ให้ข้อมูลในเรื่องนี้และกำหนดช่วงเวลาที่สะดวกจะไปพบท่านได้แล้ว ผมจึงได้โทรศัพท์ติดต่อนัดหมายกับท่าน พี่สาวที่แสนดีซึ่งให้หมายเลขโทรศัพท์ติดต่อท่านได้เตือนไว้ล่วงหน้าก่อนแล้วว่า ท่านเป็นคนพูดตรง เสียงดัง โทรไปครั้งแรกอาจจะถูกท่านสอบถามซักไ้รายละเอียดนะ ซึ่งผลก็เป็นอย่างที่พี่เขาแนะนำไว้ไม่ผิดเพี้ยน หลังจากแนะนำตัวชี้แจงวัตถุประสงค์และถูกท่านซักเรียบร้อยแล้ว ท่านก็เปิดโอกาสมาให้มาสัมภาษณ์ได้ในวันที่ผมกำหนดไว้ แถมท่านยังได้แนะนำแหล่งข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับตัวท่านให้ผมได้ศึกษาก่อน จะได้ไม่ต้องเสียเวลาสอบถามพูดคุยเรื่องที่เขียนไว้แล้วมากนัก ตอนท้ายของการคุยโทรศัพท์วันนั้น ผมได้กราบเรียนกับท่านไปว่าผมไม่ได้มีแบบสอบถามมาถามท่านเป็นข้อๆ แต่อาจต้องใช้เวลาคูญกับท่านหลายวัน อาจต้องรบกวนนอนพักที่ศูนย์ด้วยไม่ทราบว่า จะรบกวนท่านมากเกินไปหรือไม่ คำตอบที่ได้รับทำให้ผมรู้สึกมั่นใจว่าผมมาหาข้อมูลจากแหล่งที่เหมาะสมแล้ว ท่านตอบผมในทำนองว่า “ไม่เป็นไรหรอก คุยเรื่องธรรมะ มีเวลาให้อยู่แล้ว”

หนึ่งสัปดาห์ก่อนเดินทางผมส่งจดหมายไปย้่าท่านอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งเขียนกรอบการพูดคุยคร่าวๆ ไปให้ท่านด้วย ตามที่ท่านขอไว้เมื่อครั้งโทรศัพท์ติดต่อกันครั้งแรก ผมยังย้ำไว้ในจดหมายด้วยว่า “ประเด็นหลักที่ผมจะมาขอสอบถามจากท่าน จะไม่ได้เน้นที่กิจกรรมกับผู้ป่วยเอดส์มากนัก แต่เน้นที่การประยุกต์ใช้ธรรมะ มาใช้ในการดูแลสุขภาพโดยรวม และการใช้กิจกรรมการดูแลผู้ป่วย

มาเป็นเครื่องมือในการสอนธรรมะ และเป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง (ตัวท่าน และญาติโยม)” พร้อมทั้งกล่าวถึงวิธีการเก็บข้อมูลของผมที่อาจจะไม่ค่อยเหมือนกับนักวิจัยรายอื่นท่านมา ให้ท่านได้ทราบไว้ก่อนว่า “ลักษณะการสัมภาษณ์คงเป็นการพูดคุยไปเรื่อยๆ ผมไม่ได้มีแบบสอบถามที่ตายตัว รวมทั้งผมอาจต้องขอสัมภาษณ์ผู้ที่ร่วมงานกับท่าน ผู้ป่วย ญาติผู้ป่วย เท่าที่โอกาสจะอำนวย เพื่อให้เข้าใจการทำงาน และทัศนคติของท่านชัดเจนยิ่งขึ้น”

การมีเอกสารข้อมูลเกี่ยวกับตัวท่านและศูนย์เพื่อนชีวิตให้ได้มาก่อน ช่วยผ่อนแรงและย่นระยะเวลาการทำงานภาคสนามของผมในการพูดคุยกับท่านลงไปได้มาก โดยที่ท่านเองก็ได้ดูเอกสารที่ผมมีอยู่ทั้งหมด ทำให้ท่านทราบว่าผมได้รับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวท่านมาแล้วอย่างไรบ้างด้วย ซึ่งก็ช่วยให้การคุยกันได้ง่ายขึ้น โดยหลายๆ ครั้ง ก็สรุปลงด้วยคำว่าเหมือนกับที่เขียนไว้ในหนังสือเล่มนี้นั่นเอง ข้อมูลที่จะนำเสนอต่อไปนี้มีทั้งส่วนที่ได้จากการสัมภาษณ์และนำมาจากเอกสารดังกล่าว จากเดิมที่ผมตั้งใจว่าจะพักอยู่กับท่านสัก 1 สัปดาห์ เมื่อมีโอกาสได้มาสัมภาษณ์พูดคุยจริงๆ ท่านได้กรุณาเปิดโอกาสให้ผมคุยกับท่านอย่างเต็มที่ แทบจะเรียกได้ว่าใช้เวลาอยู่กับท่านเกือบตลอดทั้ง 2 วันเต็มๆ ซึ่งรวมถึงการพูดคุยในตอนกลางคืนจนเกือบถึงสี่ทุ่มในคืนแรกด้วย ส่วนเวลาว่างช่วงรับประทานอาหาร หรือช่วงที่ท่านทำกิจของท่านผมก็ถือโอกาสพูดคุยกับคนอื่นๆ ทั้งพระที่ช่วยงานอยู่กับท่านอีกรูปหนึ่ง เจ้าหน้าที่ของศูนย์ รวมทั้งผู้ป่วยอีก 2-3 ราย (ช่วงที่ไปสัมภาษณ์มีคนไข้อยู่เพียง 4 ราย ซึ่งท่านกล่าวว่าเป็นช่วงที่มีคนไข้น้อยที่สุดตั้งแต่เริ่มตั้งศูนย์ฯ มา)

ชีวิตก่อนก้าวสู่ร่มกาสาวพัสตร์

ในการสัมภาษณ์ครั้งนี้ ผมพูดคุยเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของท่านน้อยมาก เนื่องจากได้ศึกษามาแล้ว จากหนังสือ *มองให้เห็นธรรมชาติของชีวิต* (พระพญ์เทพ ธัมมครุโก, 2542) ซึ่งท่านได้เขียนเล่าประสบการณ์ชีวิตของท่านเองไว้อย่างละเอียด โดยวัตถุประสงค์ที่ท่านจัดทำหนังสือเล่มนี้ ท่านเขียนบอกไว้ว่า นอกเหนือจากการถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิตไว้สำหรับเป็นบทเรียนและอุทาหรณ์ให้กับคนรุ่นหลังแล้ว ท่านยังระบุไว้อย่างชัดเจนอีกข้อหนึ่งคือเพื่อลดการพูดซ้ำๆ เกี่ยวกับชีวิตของท่านเอง เมื่อมีผู้มาขอสัมภาษณ์ท่าน ซึ่งมีมากขึ้นเรื่อยในระยะหลัง และบางครั้งก็ไม่มีเวลาพอที่จะลงรายละเอียดได้ การที่ท่านเขียนเล่าเรื่องส่วนนี้ไว้อย่างละเอียดมาก ผมจึงไม่ได้สอบถามท่านในเรื่องนี้มากนัก เพียงแต่สอบถามข้อมูลบางอย่างเพื่อความชัดเจนขึ้นเล็กน้อย และก็ทำให้ทราบว่าเมื่อเกือบ 30 ปีก่อน ผมอาจจะเคยมีโอกาสมพบท่านหรือครอบครัวของท่านมาแล้ว เพราะบ้านของท่านที่เปิดเป็นร้านขายของชำและร้านซ่อมวิทยุที่ลำไรวงนั้น อยู่ปากทางเข้าโรงเรียนวัดด่านลำไรวง ซึ่งเป็นโรงเรียนที่ผมเรียนมาตั้งแต่ ป. 1-6 ยังจำได้ว่าเป็นลูกค้าประจำของที่ร้านนี้อยู่เหมือนกัน พอย้อนรำลึกกันถึงเรื่องนี้ก็ช่วยให้บรรยายการพูดคุยของผมกับท่านเป็นกันเองมากขึ้น

ในหนังสือ *มองเห็นธรรมชาติของชีวิต* ท่านได้เล่าว่า โยมพ่อและแม่ของท่านเป็นคนจีนแผ่นดินใหญ่ เมื่อเกิดสงครามประสพความอดอยากจึงอพยพมาประเทศไทย ตัวท่านเกิดที่กรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. 2496 เรียนจบ ม.ศ. 3 จากโรงเรียนวัดมกุฏกษัตริย์ และได้รับประกาศนียบัตรช่างวิทยุและอิเล็กทรอนิกส์ จากการเรียนหลักสูตรระยะสั้น 6 เดือน ในโรงเรียนเล็กๆ ย่านปากคลองตลาด หลังจากนั้นเรียนต่อในหลักสูตรซ่อมโทรทัศน์สี่และขาวดำอีก 10 เดือน ด้วยความที่ท่านรักและสนใจในวิชาที่เรียนทำให้ท่านสอบได้ที่ 1 และสามารถนำความรู้ที่ได้จากการเรียนที่นี้ มาเป็นพื้นฐานในการทำงานหาประสบการณ์เพิ่มเติมจนมีโอกาสเปิดร้านซ่อมวิทยุ-โทรทัศน์ของตนเองขึ้นที่บ้าน สามารถออกแบบคำนวณวงจรอิเล็กทรอนิกส์ได้เอง รวมทั้งออกแบบติดตั้งระบบเสียงได้ จนมีโอกาสเข้าไปช่วยติดตั้งระบบเสียงให้กับสำนักสันติอโศก ซึ่งเป็นจุดหนึ่งที่ทำให้ได้เข้ามาใกล้ชิดพระพุทธศาสนามากขึ้น

ชีวิตของท่านต้องต่อสู้ดิ้นรนมาตั้งแต่เด็ก เนื่องจากทางบ้านมีฐานะยากจน อีกทั้งเป็นครอบครัวใหญ่มีพี่น้องรวม 8 คน จึงต้องช่วยกันประหยัดและพยายามช่วยหาเงินด้วยตัวเอง ท่านเป็นคนช่างคิด ชอบเรียนรู้ และกล้าลงมือทำ รู้จักริเริ่มไปรับขนมขบเคี้ยวจากตลาดมาวางขายหน้าบ้าน ตั้งแต่ครั้งเรียน ม.ศ. 1 จนพัฒนามาเป็นร้านขายของชำที่บ้านตราប់ถึงปัจจุบัน ความเป็นคนใฝ่รู้ อยู่เสมอ ไม่เฉพาะเรื่องอิเล็กทรอนิกส์เท่านั้น เมื่อมีโอกาสไปเป็นทหารเกณฑ์ รับใช้ชาติในเหล่าเสนารักษ์ ท่านก็สนใจหาความรู้ทางการแพทย์ โดยสอบถามและอ่านจากหนังสือที่ผู้บังคับบัญชาเพื่อแผ่มาให้ เพราะชื่นชมในความสนใจใฝ่รู้ของท่าน หลังปลดจากการเป็นทหาร ด้วยความเป็นคนตรง ผวนกับความรักน้องและใจร้อนวู่วามตามประสาทคนหนุ่ม ทำให้ท่านถูกกล่าวหาเกินความจริงในคดีทำร้ายร่างกายเพื่อปกป้องน้องสาว จนต้องถูกจำคุกนาน 6 เดือน

การต้องเผชิญกับความยุติธรรมในสังคม และเป็นคนจริงจังกับชีวิต ทำให้ท่านรู้สึกเบื่อกับการทำงานในสังคมเมือง จึงเปลี่ยนไปใช้ชีวิตในต่างจังหวัดเคียงข้างชาวชนบทคนหนึ่งทางภาคอีสาน จนถูกเพ่งเล็งว่าเป็นสายของคอมมิวนิสต์ ทำให้หันไปสนใจศึกษาปฏิบัติธรรมมากขึ้น เริ่มฝึกหัดอดอาหารมื้อเย็น แล้วอพยพไปขออาศัยศึกษาปฏิบัติธรรมที่วัดแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ มีโอกาสเดินธุดงค์ไปกับพระวัชรูปหนึ่ง แต่ก็มีความเห็นขัดแย้งกันจนต้องแยกทางเดิน หลังจากนั้นจึงกลับเข้าทำงานในกรุงเทพฯ อีกครั้ง ได้งานเก็บข้อมูลวิจัยในชนบท ต่อด้วยงานวิจัยด้านอิเล็กทรอนิกส์ของอาจารย์ท่านหนึ่งที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก่อนจะไปเป็นอาสาสมัครทำงานช่วยเหลือผู้อพยพอยู่อีกระยะหนึ่ง แล้วจึงกลับมาช่วยงานวิจัยที่เดิม และแต่งงานในปี 2527 ซึ่งท่านเล่าว่าไม่ได้ทำให้วิถีชีวิตของท่านเปลี่ยนไปมากนัก ปีต่อมา พ.ศ. 2528 ท่านออกไปช่วย พลตรีจำลอง ศรีเมือง หาเสียงรับเลือกตั้งเป็นผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร โดยรับหน้าที่ดูแลติดตั้งระบบเสียงในทุกสนามการปราศรัย จนแทบไม่มีเวลาให้กับภรรยาของท่านเลย

ปีต่อมามีการเลือกตั้งใหม่อีกครั้ง ท่านได้คิดออกแบบและผลิตเครื่องขยายเสียงขนาดเล็กจำหน่ายให้ผู้สมัครรับเลือกตั้งใช้ในการหาเสียง ซึ่งถือได้ว่าเป็นธุรกิจที่ประสบผลสำเร็จค่อนข้างสูง

ทำกันหามรุ่งหามค่ำเพื่อให้ทันกับความต้องการของลูกค้า จนต้องขอพ่อตามาช่วยประกอบเครื่องอีกแรงหนึ่ง แต่จุดนี้เองกลับเป็นชนวนที่ทำให้ชีวิตของท่านหักเหเข้ามาสู่ร่มกาสาวพัสตร์ เพราะเมื่อจบงานถึงเวลาแบ่งปันรายได้ ก็เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างพ่อของท่านกับพ่อของภรรยา ด้วยความที่เป็นคนตรงและมีอารมณ์ค่อนข้างรุนแรง ท่านจึงดำเนินไปตามตรงว่าพ่อของท่านพูดไม่ถูก และท่านเองก็ถูกตัดพ่อว่าเห็นญาติฝ่ายเมียดีกว่าพ่อ ท่านเขียนถึงอารมณ์ของท่านในขณะนั้นว่า “ฉันอี๊ดอี๊ด ระอาสุดซิด...” และยื่นยันการแบ่งเงินตามเดิม หลังจากนั้นบอกกับภรรยาว่า “พอกันที... ขอไปบวชดีกว่า” ท่านเขียนถึงความรู้สึกของภรรยาของท่านขณะนั้นว่า “เธอคงเห็นฉันเครียดจัด จึงไม่ได้ทัดทานการขอบวชเช่นครั้งก่อน” (พระพงษ์เทพ ธรรมกรโก, 2542: 22) และการบวชในครั้งนั้น ภรรยาของท่านได้เป็นเจ้าภาพในการจัดหาอัฐฐบริวารให้ โดยบวชที่วัดพันอ้น จังหวัดเชียงใหม่ ที่ซึ่งท่านเคยมาปฏิบัติธรรมอยู่ระยะหนึ่งนั่นเอง ท่านได้เล่าให้ฟังเพิ่มเติมว่าการที่ท่านไม่บวชกับทางสำนักสันติอโศก ทั้งที่มีความคุ้นเคยกันอยู่พอสมควรแล้ว เพราะรู้สึกว่าการปฏิบัติหลายๆ อย่าง ดึงเกินไปสำหรับท่าน โดยเฉพาะการฉันมือเดียว ที่ท่านรู้สึกว่ามันไม่เหมาะกับตัวท่าน เพราะท่านมักรู้สึกหิวเมื่อต้องใช้ความกตัญญูมากๆ

ชีวิตพระนวกะ

ท่านใช้ชีวิตอยู่ที่วัดพันอ้นเพียง 9 เดือน ก็ได้ขอย้ายไปอยู่กับอุปัชฌาย์ของท่านที่วัดสวนดอก เนื่องจากต้องรับผิดชอบในการดูแลอบรมสามเณรในวัด ทั้งที่ท่านเพิ่งบวชใหม่ควรใช้เวลาในการศึกษาปฏิบัติให้มาก แต่ทางวัดสวนดอกก็ไม่มีที่พักเป็นสัดส่วน ท่านพำนักอยู่ได้เพียง 2 เดือน จึงย้ายไปอยู่ที่วัดอุโมงค์เพราะเห็นว่ามียารักษาธรรมะที่เหมาะสมในการปฏิบัติธรรม และมีห้องสมุดให้ค้นคว้าด้วย

ช่วง 2-3 ปีแรก ท่านใช้เวลาส่วนมากหมดไปกับการอ่านงานของท่านพุทธทาส ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ตลอดจนฟังเทศธรรมะของพระเกจิอาจารย์หลายรูป อีกทั้งมีพระรุ่นพี่ที่มีวัตรปฏิบัติดีเป็นตัวอย่างซึ่งท่านก็ได้ติดตามเดินบิณฑบาตด้วยโดยตลอด ระยะเวลาหลังมีเหตุให้แยกตัวออกมาบิณฑบาตเอง ทำให้ท่านมีโอกาสได้หาแนวทางการเผยแผ่ธรรมของตนเองให้กับญาติโยมที่มีศรัทธาใส่บาตรกับท่าน เช่น ทำเอกสารเกี่ยวกับหัวข้อธรรมสั้นๆ แจกญาติโยม ท่านนำบันทึกและเรื่องสั้นที่เคยเขียนไว้ที่คิดว่ามีประโยชน์ มาทำสำเนาแจกตอนบิณฑบาต จนมีผู้ศรัทธาร่วมกันจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มขึ้น นอกจากนี้ท่านยังทำโครงการห้องสมุดเคลื่อนที่ โดยพิมพ์รายชื่อหนังสือและเทศธรรมะที่ท่านมีอยู่แจกให้กับญาติโยมในสายบิณฑบาต ถ้าใครสนใจอ่านหรือฟังเรื่องใด ก็เขียนใบยืมให้ท่าน แล้วท่านจะนำหนังสือหรือเทปมาให้อ่านในวันรุ่งขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นภาพของความเป็นคนช่างคิด และมีความมุ่งมั่นในการเผยแผ่หลักธรรมของท่านได้อย่างดี

ในช่วงนี้ท่านได้มีโอกาสค้นคว้าและศึกษารวบรวมในเรื่องที่ตนเองสนใจมากขึ้น และด้วยนิสัยที่รักการเขียนหนังสือมาตั้งแต่สมัยเรียน ท่านได้เรียบเรียงสิ่งที่ท่านได้ค้นคว้าออกมาเป็นหนังสือ และมีโอกาสพิมพ์ออกเผยแพร่ในโอกาสต่อมาด้วย กิจกรรมเล็กๆ น้อยๆ เหล่านี้เองที่เปิดโอกาสให้ท่านได้รู้จักกับญาติโยมที่มีจิตศรัทธาจำนวนมากขึ้น จนร่วมกันก่อตั้งเป็นชมรมธรรมศึกษาประยุกต์ เมื่อกลางปี 2535 และได้รับการสนับสนุนและพัฒนาต่อมาจนเกิดเป็นศูนย์เพื่อนชีวิตในเดือนพฤศจิกายน 2536 ทำให้ท่านได้มีโอกาสเข้ามาทำงานด้านการช่วยเหลือผู้ป่วยเอดส์อย่างจริงจังจนถึงปัจจุบัน

การริเริ่มงานบ้านพักผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้าย

ก่อนที่ท่านจะตัดสินใจมาทำงานด้านเอดส์ ท่านได้รับการพาดพิงจากเพื่อนนักบวชอยู่ข้าง เช่นว่า “ท่านอย่าไปยุ่งกับเรื่องเอดส์เลย พลาคพลังไปจะไม่คุ้ม” (สมเกียรติ มีธรรม, 2539: 55) ท่านกล่าวถึงการมาทำงานในลักษณะของบ้านพักผู้ป่วย ว่าเป็นการปรับไปตามความต้องการของปัญหาจากเดิมที่ต้องการฝึกสมาธิให้กับผู้ติดเชื้อ จนพัฒนาเป็นการดูแลผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้าย ท่านเล่าว่า

“โครงการตอนแรกสุดก็ตั้งใจอย่างนั้น แรกตั้งโครงการก่อนที่จะมาเป็นบ้านเพื่อนชีวิต ใช้ชื่อว่า ‘ธรรมะบำบัดเพื่อการฟื้นฟูจิตใจผู้ติดเชื้อเอชไอวี’ เป้าหมายก็เพื่อว่าจะเปิดศูนย์มีที่พักให้กับผู้ติดเชื้อที่ยังสุขภาพค่อนข้างดี แต่มีปัญหาทางจิตใจ ยังไม่มีความคิดด้านการดูแลผู้ป่วย คิดเพียงว่า ผู้ใดเห็นทุกข์ผู้ใดนั้นควรจะเห็นธรรม ในเมื่อคนทั่วไปที่ไม่ติดเชื้อ เขาไม่ได้สนใจธรรมะเท่าที่ควร ผู้ติดเชื้อเป็นผู้ที่ตกอยู่ในห้วงทุกข์ ก็น่าจะเห็นธรรมะได้ง่ายขึ้น เขากลุ่มนี้แหละ แม้เขาจะชีวิตอยู่ได้อีกไม่นานก็ช่างเถอะ ตั้งเป้าหมายนี้แล้ว ก็เขียนโครงการขอทุนจัดกิจกรรมอบรมธรรมะแก่ผู้ติดเชื้อ รุ่นละ 10-15 คน รุ่นหนึ่งใช้เวลา 15 วัน เมื่อจบรุ่นก็หมุนเวียนเปลี่ยนรุ่นใหม่เข้ามา นั่นคือแผนงานที่วางไว้คร่าวๆ พอสร้างอาคารที่พักเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ประชาสัมพันธ์ออกไปตามนั้น แต่ไม่มีใครสมัครมาเข้าโครงการเลย... เกิดความรู้สึกว่า ตายละ ไปของบประมาณมาทำโครงการอบรมธรรมะและฝึกสมาธิสำหรับผู้ติดเชื้อ แต่ไม่มีใครสมัครเข้ามาเลย จะทำอย่างไรต่อไปดี บังเอิญได้รับนิมนต์ไปเยี่ยมคนป่วยในหมู่บ้าน เห็นคนป่วยถูกญาติทิ้งให้อยู่ตามยถากรรม เลยเกิดความคิดว่า เอ๊ ถ้าอย่างนั้นการเปิดโอกาสให้คนป่วยที่ถูกทอดทิ้ง ได้เข้ามาพักอยู่ที่นี่ ได้รับการดูแลช่วยเหลือนี้ มันน่าจะเป็นการเกาถูกที่คันมากกว่ามัย... ก็เลยประชาสัมพันธ์เพิ่มเติมออกไปว่าจะให้ที่พักสำหรับผู้ป่วยที่ขาดคนดูแลด้วย ตั้งแต่นั้น ก็มีคนป่วยติดต่อขอเข้ามาพักอย่างไม่ขาดสาย เข้าทำนองว่าคงจะเกาถูกที่คันจริงๆ...”

ด้วยเหตุที่กล่าวนี้ งานหลักของศูนย์ฯ นับแต่นั้นมา จึงกลายเป็นการสงเคราะห์ผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้ายที่ขาดผู้ดูแล ถูกญาติรังเกียจ หรือโรงพยาบาลไม่สะดวกที่จะดูแลระยะยาว รวมทั้งคน

ป่วยเรื้อรัง หรือถูกทอดทิ้ง โดยในปีแรก พ.ศ.2537 มีเตียงรองรับผู้ป่วยได้ 10 ราย จากนั้นต้องเสริมเตียงมากขึ้นเรื่อยๆ ในช่วงปี 2539-2540 มีผู้ป่วยพักอยู่โดยเฉลี่ยวันละ 15-16 ราย จนบางครั้งจำเป็นต้องประชุมผู้ป่วยที่พอจะช่วยเหลือตัวเองได้ เพื่อโหวตกันว่าใครจะต้องกลับไปอยู่บ้านชั่วคราว เพื่อให้มีเตียงว่างสำหรับผู้มีอาการหนักกว่าหรือหมดที่พึ่งจริงๆ จะได้มีโอกาสเข้ามาพักบ้าง

ภาพที่ 27 สภาพผู้ป่วยบางรายที่ถูกนำมาส่งที่ศูนย์เพื่อนชีวิต (ภาพจากศูนย์เพื่อนชีวิต)

การเติบโตของศูนย์ฯ

เมื่อแรกก่อตั้งการดูแลผู้ป่วยนอกเหนือจากตัวท่านแล้ว ยังมีพระชินพงศ์ ชินวังโส อีกรูปหนึ่งที่มาช่วยงานอยู่กับท่านตั้งแต่วัยใหม่ๆ เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ช่วงแรกๆ ท่านช่วยเหลืองานด้านเอกสาร และฝึกใช้คอมพิวเตอร์พิมพ์งาน ต่อมาจึงช่วยจัดการเรื่องยาและการดูแลผู้ป่วยมากขึ้น พระพงษ์เทพบอกว่า “ถ้าไม่มีพระรูปนี้ ศูนย์เพื่อนชีวิตคงก้าวหน้ามาได้ไม่ถึงครึ่งของปัจจุบัน”

ด้วยความสามารถในการเขียนโครงการ ประกอบกับการทำงานอย่างจริงจังของท่าน และเป็นกิจกรรมที่ตรงกับความต้องการของสังคม ทำให้ศูนย์ฯ มีโอกาสได้รับการสนับสนุนจากองค์กรต่างๆ อย่างต่อเนื่องทั้งในประเทศและต่างประเทศ มีอาคารที่สร้างด้วยแรงศรัทธาของญาติโยมชาวไทย 1 หลัง และอาคารที่สร้างด้วยงบประมาณจากแหล่งทุนต่างประเทศอีก 5 หลัง พร้อมทั้งรถกระบะใช้งานในศูนย์ 1 คัน อุปกรณ์สำนักงานที่ค่อนข้างพร้อม และยังมีเงินสำหรับจ้างเจ้าหน้าที่ประจำอีก 3-4 ราย มาช่วยงาน (ในอัตราค่าจ้างที่ต่ำกว่าอัตราจ้างของราชการ) ในขณะที่ผู้ป่วยที่แข็ง

แรงพอ จะช่วยกันปลูกผัก รดน้ำต้นไม้ ดูแลความสะอาดของสถานที่ รวมทั้งช่วยเหลือผู้ป่วยที่อ่อนแอกว่าด้วย จึงทำให้งานที่ดูหนักมากสามารถดำเนินไปได้ด้วยกำลังคนและงบประมาณที่จำกัด

นอกเหนือจากเป็นสถานที่ดูแลผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้ายแล้ว เมื่อดำเนินงานไปได้ระยะหนึ่งเป็นที่รู้จักของผู้คนมากขึ้น ศูนย์ฯ ได้กลายเป็นแหล่งดูงานในการทำงานช่วยเหลือผู้ติดเชื้อ และยังเป็นพื้นที่สำหรับให้ความรู้สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องเอดส์ให้คนในสังคมด้วย มีหลายหน่วยงานที่ทำงานเรื่องเอดส์ได้เข้ามาศึกษาดูงานและเรียนรู้ประสบการณ์การทำงานของศูนย์ฯ อย่างต่อเนื่อง พระพญ์เทพเองต้องเป็นวิทยากรบรรยายให้กับกลุ่มบุคคลหรือหน่วยงานต่างๆ ทั้งพระและฆราวาส ในจังหวัดเชียงใหม่ พื้นที่ใกล้เคียง ในกรุงเทพฯ รวมทั้งในต่างประเทศด้วย

ชั่วระยะเวลาแค่ 2 วันกับหนึ่งคืน ที่ผมไปพูดคุยกับท่าน ทราบว่าท่านได้รับการติดต่อนิมนต์ให้ไปร่วมประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่ประเทศมาเลเซีย ในช่วงบ่ายของวันที่สองก็ได้มีกลุ่มนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ประมาณ 40 คน แวะเข้ามาฟังบรรยายจากท่านที่ศูนย์ฯ และวันรุ่งขึ้นหลังจากที่ผมกลับท่านต้องต้อนรับชาวต่างประเทศอีก 1 คณะ บทบาทในการเป็นแหล่งข้อมูลเรื่องเอดส์จึงเป็นอีกบทบาทหนึ่งที่ท่านและศูนย์ฯ มีต่อสังคม อีกทั้งแสดงให้เห็นถึงการเติบโตของศูนย์ฯ และการยอมรับของสังคมต่อกิจกรรมที่ท่านทำมาได้เป็นอย่างดี

สภาพแวดล้อมและกิจกรรมภายในศูนย์ฯ

ปัจจุบันพื้นที่ของศูนย์ฯ มีประมาณ 2 ไร่ครึ่ง มีบรรยากาศร่มรื่นด้วยต้นไม้ใหญ่ แซมด้วยสมุนไพรหลายชนิดที่ท่านบอกว่าไม่ค่อยรู้จักเท่าไร ผู้ป่วยและญาติๆ เป็นคนหามาปลูก ใครอยากจะใช้ก็เอาไปใช้ตามความรู้ความเชื่อของแต่ละคน แต่สำหรับท่านเองบอกว่ายังไม่มีโอกาสลงไปศึกษาในรายละเอียดอย่างจริงจัง ปัจจุบันการรักษาผู้ป่วยที่นี้จึงใช้ยาแผนปัจจุบันเท่าที่ ได้รับบริจาค หรือคนไข้ได้มาจากโรงพยาบาลเป็นหลัก เรือนพักผู้ป่วยอยู่ก่อนไปทางด้านหลังของศูนย์ฯ เป็นอาคารชั้นเดียว ลักษณะค่อนข้างโปร่งอากาศถ่ายเทได้ดี ติดมุ้งลวดกันยุงไว้โดยรอบ ภายในโล่ง ตั้งเตียงไว้ 2 แถว แถวละ 5 เตียง รักษาความสะอาดไว้อย่างดี มีห้องน้ำอยู่ด้านใน ที่มุมห้องด้านหนึ่งมีโต๊ะตั้งหม้อต้มน้ำร้อนไว้ให้ผู้ที่ต้องการใช้ นอกติดด้านหนึ่งเป็นลานดินมีถังขนาดใหญ่ตั้งไว้ให้นั่งพักผ่อน มีเตาไฟ และพื้นที่ตัดมาจากกิ่งไม้ในศูนย์ฯเรียงไว้อย่างเป็นระเบียบ “พีเล็ก” ผู้ป่วยรายหนึ่งที่พักอยู่ที่นี่บอกว่าคนเก่าๆ ที่อยู่มาก่อนตัดเอาไว้ให้ทั้งนั้น เอาไว้ก่อไฟต้มอะไรเล็กๆ น้อยๆ

วันที่ผมไปเก็บข้อมูลทั้งพระ เจ้าหน้าที รวมทั้งผู้ป่วยที่ยังแข็งแรงดี กำลังช่วยกันจัดเก็บพื้นที่หลังเรือนนอน นำขยะและวัสดุเหลือใช้ที่เคยกองรวมๆ กันไว้ คัดส่วนที่พอขายได้ไปขาย บางส่วนต้องเผาทิ้ง ทำให้พื้นที่ดูสะอาดและโล่งขึ้นมาก สระน้ำขนาดใหญ่ด้านหน้าเรือนพักก็ช่วยทำให้บรรยากาศบริเวณนี้ดูร่มเย็นยิ่งขึ้น ช่วงเย็นใกล้ค่ำ ในบริเวณศูนย์ฯ จะเต็มไปด้วยนกนานาชนิดที่มาอาศัยหลับนอนตามต้นไม้ พระพญ์เทพได้เล่าให้ผมฟังว่า หากท่านรู้สึกเบื่อหรือล้าจากการนั่งทำงาน

เอกสารนานๆ ท่านได้อาศัยการเดินดูต้นไม้ ดูแลรดน้ำ ตัดแต่งไปด้วย ก็ช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดได้ดี ท่านบอกว่าเมื่อต้นไม้ใหญ่ขึ้นนกก็มามากขึ้น สัตว์ที่ไม่เคยเห็นก็ได้เห็น ทำให้เราใกล้ชิดและเห็นความหลากหลายของธรรมชาติมากขึ้น

ภาพที่ 28 พระพงษ์เทพกำลังพูดคุยกับผู้ป่วยและญาติในเรือนนอน (ภาพจากศูนย์เพื่อนชีวิต)

ความเป็นอยู่ของผู้ป่วยเท่าที่ผมสังเกตเห็นจะอยู่กันแบบพี่ๆ น้องๆ ช่วยเหลือเกื้อกูลกันเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพร่างกายและบุคลิกนิสัยของแต่ละคนด้วย เจ้าหน้าที่ที่ช่วยงานศูนย์ฯ ก็ทำงานด้วยใจรักและเสียสละมาก ทั้งหมดกินนอนอยู่ในศูนย์ ซึ่งช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายไปได้มาก ทำให้เงินเดือนที่ค่อนข้างต่ำมากเมื่อเทียบกับวุฒิของบางคนที่ยอบในระดับปริญญาตรี จึงไม่ใช่อุปสรรคในการทำงานที่นี่ ทุกคนเป็นกันเองและไม่ได้แสดงท่าทีรังเกียจผู้ป่วยเลย แม้ผมจะรู้สึกขัดๆ หรืออยู่บ้างเวลาเจ้าหน้าที่บางคนพูดเตือนผู้ป่วยไม่ให้ทำอะไรบางอย่างที่อาจมีผลเสียต่อสุขภาพของเขาเอง ซึ่งเป็นท่าทีที่ไม่ต่างจากบุคลากรทางการแพทย์ในโรงพยาบาลแสดงกับคนไข้มากนัก แต่คนไข้ที่นี่ก็ดูจะไม่ได้ถือสาเกรงกลัวเหมือนกับผู้ป่วยในโรงพยาบาล บางครั้งถูกทำให้กลายเป็นเรื่องสนุกไปได้

กิจกรรมในแต่ละวันเริ่มขึ้นตั้งแต่ฟ้ายังไม่ทันสว่างดี ผมถูกปลุกขึ้นด้วยเสียงกวาดใบไม้ที่ดังอยู่ไกลๆ แถบเรือนนอนคนไข้ แล้วค่อยๆ ขยับเข้ามาใกล้อาคารที่ผมนอนมากขึ้นๆ จนต้องลุกขึ้นมาล้างหน้าล้างตา โผล่ออกมาดูก็จะออกมาช่วยกวาดด้วย (ทั้งๆ ที่อยากนอนต่ออีกสักงีบ) แต่เขาก็กวาดเสร็จกันพอดี (ตรงกับใจผมพอดี) ตอนหลังทราบจากพี่เล็กว่า ปกติคนไข้ที่พอมีแรงจะออกมาช่วยเก็บกวาดพื้นที่ศูนย์ในช่วงเช้า ถือว่าเป็นการออกกำลังกายไปด้วย พี่เล็กบอกด้วยว่าปกติเริ่มกันเช้าวานี้แหละ แต่เกรงใจผมนอน วันนี้เลยเริ่มกันประมาณตีห้าครึ่ง กวาดแถวๆ เรือนนอนก่อน แล้วจึง

ค่อยๆเข้ามาใกล้อาคารที่ผมนอน ผมมองก็ได้แต่นึกขอบคุณอยู่ในใจที่พี่เขาช่างเป็นคนละเอียดอ่อน เข้าใจความรู้สึกของคนชอบนอนดินสายแบบผมได้ดีทีเดียว

ช่วงเวลาเดียวกันนี้ เจ้าหน้าที่อีกคนก็เข้าครัวจัดเตรียมอาหารที่จะถวายพระ และเพื่อสำหรับคนไข้ด้วย พอท่านชินพงศ์กลับจากบิณฑบาตก็จัดอาหารถวายพระ หลังจากนั้นจึงแจกจ่ายอาหารให้กับคนไข้ ซึ่งจะนำถาดหลุมหรือถ้วยชามของตนมารับอาหาร ซึ่งจะได้ยินเสียงของความห่วงใยใส่ใจอาหารระหว่างกันอยู่เป็นระยะๆ “ด้อม กินแค่นี้เองหรอ ลีนจ้อยนี่นะ มาเอาบะจ่างไปด้วย ขนมนะไปอีกเยอะๆ เก็บไว้กินตอนสายๆ ก็ได้... หล้า อย่ากินเผ็ดมากนักนะ เคี้ยวท้องจะเสียอีก... น้ำสัมนั้นอย่าไปกิน มาเอามะนาวนี่ดีกว่า ไข่นี้หลวงพี่ฝากไว้ให้หล้าโดยเฉพาะเลยนะ” ผมเองก็ได้ฝากท้องไว้ที่โรงครัวนี้ด้วยเหมือนกัน และก็ต้องชมฝีมือการทำอาหารของพ่อครัวหนุ่มของที่นี่ว่าเยี่ยมทีเดียว

หลังจากอาหารทุกมื้อท่านชินพงศ์ ได้จัดยาไว้ให้กับคนไข้แต่ละคน ใส่ถ้วยเล็กๆ เหมือนในโรงพยาบาล ช่วงเวลาว่างก็แล้วแต่ว่าใครอยากจะทำอะไร บางคนก็นั่งอ่านหนังสือสารพัดซึ่งจัดไว้เป็นมุมเล็กๆ มุมหนึ่ง บ้างก็ช่วยจัดของทำความสะอาดบริเวณรอบๆ อาคารร่วมกับพระและเจ้าหน้าที่ต่อจากวันก่อน วันนี้หล้าที่เพิ่งฟื้นไข้ เธอเลยเอาเสียมไปขุดเอาข่าอ่อนที่ปลูกไว้ข้างบ่อน้ำด้านหลังมาต้ม บอกว่าเอาไว้กินกับน้ำพริกตอนกลางวัน กินเสร็จผมเข้าไปคุยด้วย เธอว่าวันนี้ไม่ค่อยอร่อยเท่าไรเพราะน้ำพริกมันไม่ค่อยถึงเครื่อง เนื่องจากทางศูนย์ไม่ได้ต้องการให้คนไข้ทำอาหารกินเอง แต่ถ้าใครจะทำอะไรเล็กๆ น้อยๆ อย่างที่หล้าทำก็ไม่ว่าอะไร ช่วงกลางวันระหว่างพระฉัน ท่านมักเปิดโทรทัศน์ดูข่าวไปด้วย บางครั้งเจ้าหน้าที่ก็ไปเข้าวิดีโอตีๆ มาฉายให้ผู้ป่วยได้ดู หากเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาสาระดีและพระท่านพอมีเวลาเวลาท่านก็จะมาดูด้วย

พระพญ์เทพเล่าให้ผมฟังว่า โดยปกติในช่วงที่มีคนอยู่มากหลังจากที่ผู้ป่วยกินอาหารมื้อเย็นกินยา และทำธุระส่วนตัวกันเสร็จแล้ว คนที่ยังมีแรงลุกเดินได้ จะมาสวดมนต์ทำวัตรเย็นร่วมกัน โดยเริ่มด้วยบทสวดมนต์แปลแบบที่ใช้ที่สวนโมกข์ หลังจากนั้นจะอ่านบทสวดมนต์ประยุกต์ที่พระพญ์เทพเขียนขึ้นเอง และช่วงท้ายของการสวดในแต่ละวัน ท่านพญ์เทพมักจะเข้ามาอบรมและบรรยายธรรมะให้ฟังเป็นการปิดท้ายก่อนที่จะแยกย้ายไปพักผ่อน แต่ในช่วงที่ผมไปเก็บข้อมูลกิจกรรมนี้ถูกยกเลิกไปชั่วคราวเนื่องจากคนไข้น้อย และตัวท่านก็มีงานค้างค้ำมาก

พระพญ์เทพในสายตาคนใกล้ชิด

เช้าของวันที่สอง ระหว่างผมอาบน้ำยังไม่ทันเสร็จก็ได้ยินเสียงพระพญ์เทพเรียก และบอกว่าถ้าเสร็จแล้วให้ออกไปพบท่านน้อย เมื่อผมไปถึงท่านได้แนะนำให้อุจจกกับสุภาพสตรีอายุประมาณ 60 ปี ดูท่าทางเป็นคนใจดี ท่านบอกว่าเป็นโยมอุปัฏฐากท่านมาตั้งแต่ปี 2533 เป็นคนสำคัญอีกคนหนึ่งที่ช่วยกันบุกเบิกศูนย์นี้ขึ้น และทุกๆ เช้าวันเสาร์จะนำอาหารมาใส่บาตร รวมทั้งเพื่อให้กับผู้ป่วยและเจ้าหน้าที่ทุกคนเป็นประจำไม่เคยขาด ที่แสดงถึงความศรัทธาอย่างมั่นคงที่มีต่อท่าน พอดี

วันนี้โยมท่านนี้นำยาที่ท่านได้มาจากคลินิก 2 เม็ด มาสอบถามท่านว่าเป็นยาอะไร ท่านเลยถือโอกาส มาถามผมต่อ ตอนแรกผมก็ผ่อไปเหมือนกันเพราะท่างเห็นจากวงการยามานานพอควรเกรงว่าจะตอบท่านไม่ได้ ยังโชคดีที่ยานั่นค่อนข้างเป็นยาพื้นๆ เลยเอาตัวรอดมาได้ แต่เหตุการณ์นี้ก็ทำให้ผมทราบภาพของท่านในทัศนะของญาติโยมแล้ว ท่านกลายเป็นคนหนึ่งที่มีความรู้เรื่องยาและสุขภาพไม่น้อย หรืออาจกว้างขวางสามารถสอบถามตรวจสอบเรื่องยาจากคนในวงการได้ไม่ยาก จึงน่าจะที่จะใช้มาสอบถามจากท่าน

สำหรับเจ้าหน้าที่ ที่ยอมมาทำงานกับผู้ติดเชื้อและรับเงินเดือนค่อนข้างต่ำ ส่วนหนึ่งก็เพราะศรัทธาในกิจกรรมที่พระพญ์เทพทำอยู่และชื่นชมในความสามารถของท่าน พระพญ์เทพเล่าว่าเคยมีบางคนไม่ได้นับถือพุทธศาสนาก็ยังมาช่วยงานท่าน แต่ทุกคนมักมีเหตุให้ได้เข้ามารู้จักกันก่อนแล้ว จึงได้ชวนกันมาทำงาน เช่น “ไก่อ” เจ้าหน้าที่หญิงคนหนึ่งของศูนย์ เธอสำเร็จการศึกษาจากคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เคยทำงานเป็นครูอาสาสอนชาวเขาอยู่บนดอย 3 ปี เธอได้รับเมตตาช่วยเหลือจากพระพญ์เทพให้ผ่านช่วงชีวิตที่สับสนอย่างมากมาได้ครั้งหนึ่ง จึงอาสามาช่วยงานอยู่กับท่านโดยไม่เกี่ยงค่าตอบแทน เธอกล่าวถึงท่านว่า “คนข้างนอกอาจมองว่าท่านเป็นคนดูจริงจัง แต่จริงๆ แล้ว ไก่กว่าท่านไม่ดูเลย ใจดีด้วย ท่านยังพูดหย่อยคนใช้เล่นบ่อยๆ... ที่สำคัญคือท่านเป็นคนห่วงใย สนใจคนอื่นมากๆ ใครมีเรื่องเดือดร้อนไม่สบายใจอะไร ท่านต้องเข้าไปช่วย”

ภาพที่ 29 พระพญ์เทพ กำลังให้การดูแลผู้ป่วย (ภาพจากศูนย์เพื่อนชีวิต)

ชั่วระยะเวลาสั้นๆ ที่ผมไปสัมผัสกับท่าน ผมสามารถสัมผัสถึงความรู้สึกห่วงใยเอาใจใส่ต่อคนอื่นของท่านได้อย่างดี ตั้งแต่เรื่องที่พักของผม ให้คนไปยกโต๊ะพับมาให้เขียนหนังสือทำงานต่อ ตอนกลางคืน แ่เห็นผมเปลี่ยนถ่านเครื่องอัดเทปท่านก็เสนอว่าให้ใช้ adapter มาเสียบไฟฟ้าแทนจะ

ได้ไม่ต้องเปลืองถ่าน ที่สำคัญช่วงที่ผมไปสัมภาษณ์ทราบว่าท่านมีงานติดพันอยู่พอควร แต่ท่านก็เปิดโอกาสให้ผมสนทนากับท่านได้อย่างเต็มที่ พอท่านทราบว่าผมอยากจะไปคุยกับคนไข้ด้วย ท่านก็ได้ฝากให้ผมไปคุยกับ “ด้อม” ผู้ป่วยรายหนึ่งที่ดูสภาพร่างกายก็ไม่ได้เป็นอะไรมาก แต่จะเก็บตัวอยู่แต่ในเรือนนอน ไม่ค่อยออกมาคุยกับเพื่อนๆ หรือออกกำลังกาย เพราะว่าเขามีปัญหาจะช่วยอะไรเขาได้บ้าง เมื่อผมกลับมาเรียนให้ท่านทราบว่าด้อมเขาแพ้ง พอลอกมาข้างนอกถูกยุงกัดเขาจะคันลามไปทั้งตัว จึงไม่ค่อยอยากออกมาข้างนอก นอกจากนี้เขายังมีอาการหายใจได้ไม่ค่อยเต็มที่เหนื่อยหอบง่าย เลยช่วยงานอะไรไม่ค่อยได้ ฟังจากเสียงไอก็จะมีปัญหาอยู่บ้าง เขาบอกว่าเคยเป็นวัณโรคปอดอยู่ช่วงหนึ่งแต่ก็กินยาจนครบและตรวจไม่พบเชื้อแล้ว พอท่านทราบแค่นี้ก็ดูเป็นห่วงขึ้นมาทันที ท่านบอกว่าสงสัยต้องส่งไปตรวจปอดที่โรงพยาบาลอีกครั้ง เดี่ยวจะมีปัญหา ความสนใจและห่วงใยผู้ป่วยของท่านจึงจะเป็นที่รับรู้กันดีของคนที่นี่

อย่างไรก็ตามท่านก็ไม่ได้ตามใจคนไข้ไปเสียทุกอย่าง หล้า ก็เหมือนกับสมาชิกหลายๆ คน เธอเป็นสาวชาวบ้านที่ประสบเคราะห์กรรมต้องมาได้รับเชื้อเอชไอวี ตอนนี้อยู่หมอดัวเล็กนิดเดียวมีห้องเท่านั้นที่ดูพอจะได้อย่างผิดปกติ ทำทางเดินก็ไม่ค่อยมีแรงนัก แขนขามีรอยแผลเป็นกระจายทั่วไป เธอเรียกพี่เล็กว่าแม่ได้อย่างสนิทปากคุ้นเคย พระพญ์เทพเล่าให้ผมฟังว่า เมื่อ 2 วันก่อน “ป้านงค์” คนไข้รายหนึ่งเพิ่งตายไป หล้ากลัวมากจนไม่กล้าเข้าห้องน้ำตอนกลางคืน นอกจากขอใช้แพมเพิร์สแล้ว ยังขอสายสัญญาณไว้ป้องกันผีด้วย ท่านจึงพูดให้คิดว่า “วันหนึ่งเมื่อเธอตายบ้าง เธอคิดจะทำร้ายใครหรือไม่ ถ้าเธอไม่เคยคิดจะทำร้ายใคร เธอจะกลัวผีไปทำไม เพราะผีจะทำร้ายเฉพาะคนที่คิดไม่ดีกับเขาเท่านั้น เธอเคยคิดร้ายกับป้านงค์หรือ? ถ้าเธอยังคิดร้ายอยู่ สายสัญญาณก็ช่วยอะไรไม่ได้ เพราะไม่สามารถคุ้มครองคนที่คิดชั่ว” สรุปแล้วท่านยอมให้ใช้เฉพาะแพมเพิร์ส และให้ใช้ความดีแทนสายสัญญาณ

ช่วงบ่ายๆ หรือค่ำๆ ถ้าท่านพระพญ์ หรือ “หลวงพ่อ” ตามที่คนไข้ที่นี่เรียกท่าน มีเวลาว่าง ท่านก็จะเดินลงมาพูดคุยกับผู้ป่วย ถามไถ่ทุกข์สุขอย่างเป็นกันเอง แม้ในระยะหลังท่านไม่ค่อยได้ลงมาดูแลผู้ป่วยด้วยตัวเอง ปล่อยให้เจ้าหน้าที่ของท่านชินพงส์และเจ้าหน้าที่ แต่ท่านก็ยังคงเป็นคนที่คุณไข้รวมทั้งเจ้าหน้าที่รักและเคารพมาก หากท่านหายไปไม่ได้ลงมาคุยด้วยสักวันหรือสองวัน คนไข้ก็มักต้องถามจากเจ้าหน้าที่ว่า งานท่านยุ่งหรือ ไม่สบายหรือเปล่า หรือพวกเราทำอะไรให้ท่านไม่สบายใจหรือเปล่า ท่านจึงเป็นศูนย์รวมจิตใจเป็นที่รักของผู้ป่วย ทำให้รู้สึกว่าคุณนี่เป็นที่พึ่งของเขาได้ หมดห่วงในวาระสุดท้ายของชีวิตที่จะมาถึง

ส่วนพระชินพงส์ หรือ “ตุ๊โอ” ของคนไข้ที่นี่ ก็มีความศรัทธาในตัวพระพญ์เทพมาก ถึงกับปลื้มตัวจากหมู่สงฆ์ที่วัดมาอยู่กับท่านตั้งแต่แรกเริ่มก่อตั้งศูนย์ฯ ผมมีโอกาสนั่งคุยกับท่านระหว่างที่ท่านสวมถุงมือความเก็บแยกเศษเหล็ก ใบมีดโกน ตะปู จากกองขยะที่เผาไปเมื่อวาน เพื่อไม่ให้เกิดอันตรายกับคนที่เดินผ่านมาแถวนี้ แม้เพียงระยะเวลาสั้นๆ ของการสนทนาผมพบกับข้อมูลที่พระพญ์เทพเขียนถึงท่านไว้บ้าง ผมรู้สึกว่าพระหนุ่มที่บวชมา 8 พรรษา มีอะไรที่น่าสนใจหลายอย่าง

ตั้งแต่บุคลิกที่ดูสงบ สบายๆ แม้ท่านไม่ได้อยู่กับหมู่สงฆ์ในวัด แต่ท่านก็พยายามรักษาวินัยปฏิบัติอันดีงามไว้อย่างสม่ำเสมอ ท่านยังคงออกบิณฑบาตทุกเช้า ท่านยอมรับกับผมว่าการมาทำกิจกรรมดูแลผู้ป่วยที่นี่ ในแง่หนึ่งก็เป็นอุปสรรคต่อปฏิบัติธรรมของท่านไม่น้อย และความต้องการของท่านจริงๆ ก็คือการปฏิบัติธรรมให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น แต่งานส่วนนี้ก็ทำให้ท่านได้มีโอกาสเรียนรู้หลายสิ่งหลายอย่าง ท่านตระหนักดีว่าท่านได้ช่วยแบ่งเบาภาระหลายอย่างของท่านพมเปญเทพ อีกทั้งเห็นประโยชน์และรู้สึกผูกพันอยู่กับกิจกรรมนี้ หากศูนย์นี้ยังคงเปิดดำเนินการท่านคงไม่สามารถทิ้งพระพมเปญเทพและศูนย์นี้ไปได้

ทัศนคติงานดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย

แม้ต้องผันการทำงานจากเดิมที่ตั้งใจว่าจะเผยแพร่ธรรมะให้กับผู้ติดเชื้อที่กำลังมีทุกข์ มีความสับสนในชีวิต มาสู่การดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้ายที่ถูกทอดทิ้ง แต่พระพมเปญเทพ ก็ไม่ได้ละจากเป้าหมายเดิมของท่าน ท่านยังคงตั้งใจที่จะใช้ศูนย์ช่วยเหลือผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้ายแห่งนี้เป็นสถานที่เผยแพร่พุทธธรรมไปสู่สังคม

“ถามว่าตกลงการทำ hospice นี้เป็นประเด็นรองไหม ก็ตอบได้ทันทีว่าใช่ เพราะว่าความคิดส่วนลึกที่เข้ามาจับงานนี้... มันมาจากความรู้สึกที่ว่า ถ้าพระเจ้าเผยแผ่ให้คนเข้าใจพุทธธรรม เข้าใจเนื้อหาคำสอนของพุทธศาสนา โดยไปกวักมือเรียก โยมมานี้ ปัญหาสังคมในบ้านเมืองมันวุ่นวายเยอะแยะมากมาย มาเอาพุทธธรรมเข้าไปแก้ไข อย่างนี้ไม่มีใครเข้ามาหรอก มันก็เลยต้องอิงอาศัยสถานการณ์มาเป็นสะพานเชื่อม สถานการณ์ที่ถูกเลือกให้เป็นสะพานเชื่อม ก็คือสถานการณ์เอดส์ในระยเวลานั้น...” (เสรี พงศ์พิศ, 2542: 52)

จากประสบการณ์การทำงานมาจนถึงขณะนี้ ผมได้สอบถามท่านถึงความพึงพอใจต่อผลงานที่ได้ทำมาเพียงใด ท่านบอกว่า

“หากเทียบกับเป้าหมายในตอนแรกที่ว่า จะอาศัยเป็นกลุ่มเป้าหมายกลุ่มหนึ่งในการให้ธรรมะ ก็ประสบความสำเร็จไม่ได้เต็มร้อยตามที่คาดหวัง เพราะว่าพื้นฐานความสนใจในธรรมของคนเหล่านี้ค่อนข้างน้อย และในภาวะที่เวลาชีวิตของเขาหดสั้นลงเรื่อยๆ สติและสมาธิกลับน้อยลง จึงซึมซับรับธรรมะได้ยากยิ่งขึ้น... แต่ก็บบ้างครั้งก็รู้สึกว่าเขาธรรมะให้เขาได้เป็นที่น่าพอใจ โดยเฉพาะในช่วงที่มีคนป่วยเยอะๆ จะอบรมทุกเย็น ก็จะมีบางคนเข้าใจได้ค่อนข้างดี และช่วยให้เราได้เรียนรู้ว่าจะทำอย่างไรให้เขาเข้าใจได้มากกว่านั้น ทำให้เรามีการฝึกฝนใช้ความพยายาม แต่มันก็ไม่ได้เยอะเท่าที่คาดหวังไว้ในตอนแรกหรอก”

แต่ท่านก็ยังมองเห็นประโยชน์ส่วนอื่นที่มีเพิ่มขึ้นอย่างไม่ได้คาดหวังไว้

“พอทำไปๆ มันก็มีเรื่องญาติเข้ามาเกี่ยวข้อง เราพบว่าญาตินั้นเป็นกลุ่มคนที่ควรได้รับ ธรรมะอย่างยิ่งกลุ่มหนึ่ง ถามว่าบรรลุปเป้าหมายมั๊ย เมื่อเห็นญาติเป็นกลุ่มเป้าหมายอีกกลุ่ม หนึ่ง ก็บรรลุไม่มากนัก เพราะญาติไม่มาอยู่ให้นั่งอบรมเท่าที่ควร เขามาบ้าง ไม่มา บ้าง ฟังบ้าง ไม่ฟังบ้าง... แต่ที่เกินความคาดหมายอีกส่วนหนึ่ง มีเยอะมาก เยอะกว่าญาติ อีก ก็คือกลุ่มคนที่ทำงานด้านเอดส์ องค์กรนั้นก็มา หน่วยงานนั้นก็มา ในประเทศก็มา ต่างประเทศก็มา ผิดคาดเป็นอย่างยิ่งเลยอันนี้ นึกไม่ถึงว่าพอแต่ละเรื่องเอดส์แล้ว จะมากัน มืดฟ้ามืดดินขนาดนี้... แต่เขาก็รับเอาหลักธรรมะไปได้ไม่มากนัก แล้วเราก็ไม่มีโอกาส ติดตามผลด้วย บางรายบอกว่า ผมเห็นด้วยกับธรรมะที่ท่านพูด แต่ผมทำไม่ได้ครับ เป็น พระทำง่าย แต่ฆราวาสทำยากครับ อ่างอย่างนี้ก็จบแล้ว ถามว่าเป็นเรื่องผิดปกตินัย ก็ไม่ ผิดปกติอะไร มันเป็นเรื่องธรรมดา คนที่เอาไปใช้ได้จริงๆ เป็นเพียงคนส่วนน้อยเท่านั้น”

ประโยชน์อีกส่วนหนึ่งของการทำกิจกรรมนี้ ท่านบอกว่าในส่วนตัวท่านที่ได้รับประโยชน์ อย่างมาก “งานเอดส์เป็น grunnฐานทั้งในแง่สุขภาพ และมรณสติ เอื้อต่อการพิจารณาความตาย เห็นคน ตายครั้งแล้วครั้งเล่าก็ต้องหันมาพิจารณาตนเองมากขึ้น ประโยชน์ที่ได้เหล่านี้ ถามว่ามากมาย... มาก”

ท่านยังเล่าแสดงความเห็นเพิ่มเติมว่า การมาทำงานนี้ยังเป็นบทฝึกปรือให้กับชีวิตท่าน ทำให้ มีโอกาสได้พบกับคนหลากหลาย ได้ปรับตัว ได้ฝึกตน ได้เรียนรู้เพิ่มขึ้น

“ถ้าเราไม่ทำตรงนี้โดยเราก็คับหน้าไปลำบาก ปังจี้ยเกี่ยวหนุนในการปฏิบัติ มันก็ ไม่มี อย่างปัจจุบัน นั้นอย่างหนึ่ง ขณะเดียวกันกลุ่มเป้าหมายที่จะมาเป็นบทฝึกปรือของเราก็มี น้อยมาก การเป็นพระรูปหนึ่งที่โนแนม จะให้มีคนมาพูดคุยสนทนาธรรมด้วยมันก็ไม่มี การสนทนาธรรมคือการช่วยกันทำให้กระจ่างแจ้ง มีประโยชน์ทั้งสองฝ่าย นั่นคือความ จริงเมื่อยังไม่เปิดศูนย์ ไม่มีใครรู้จักพระพมฺพเทพ ทั้งๆ ที่ในภูมิความรู้ทางธรรมก็มีพอควร แต่จะไม่ค่อยมีโอกาสนำไปเผยแพร่ให้เกิดประโยชน์ ไม่มีใครฟัง ไม่มีกระบวนการเกื้อ หนุน ไม่มีแบบฝึกหัดให้เราได้พัฒนาความก้าวหน้า ลำพังแค่หนึ่งสมองกับสองมือ มัน ไม่เพียงพอที่จะอยู่ในสังคมปัจจุบันอย่างเกิดประโยชน์เต็มที่ จะให้มันค่อยเป็นค่อยไป มันก็ได้ แต่ถ้ามีสิ่งเหล่านี้เป็นโจทย์ให้เราได้ฝึกหัด ไม่ดีกว่าหรือ”

นอกจากนี้ท่านยังกล่าวถึงผลพลอยได้อีกอย่างอื่น เช่น งบประมาณที่มีผู้สนับสนุนเข้ามา ในที่ สุดทั้งอาคารสถานที่และเครื่องมือเครื่องใช้ที่เกิดขึ้น ก็ถูกนำมาใช้สนับสนุนการเผยแผ่ธรรมะด้วย ซึ่งแต่ก่อนไม่มี การเผยแผ่ธรรมะก็ทำได้ไม่สะดวกอย่างปัจจุบัน

ปัญหาและอุปสรรคในการทำงาน

กว่าจะบากบั่นทำงานจนมีหลักฐานมั่นคงอย่างในปัจจุบัน ท่านเองได้ฝ่าฟันปัญหาและอุปสรรคมาไม่น้อย เช่น ปัญหาความไม่เข้าใจของชาวบ้านที่อยู่รอบๆ ศูนย์ ที่เกิดมีปัญหาลงถึงสองครั้ง เพราะรังเกียจผู้ติดเชื้อ ซึ่งท่านก็พยายามชี้แจงข้อเท็จจริงว่าไม่ได้สร้างความเดือดร้อนเสียหายใดๆ ให้กับชาวบ้านเลย และพยายามแก้ปัญหานั้นผ่านพ้นไปได้ ตรงกันข้ามการมีศูนย์นี้ยังช่วยให้หมู่บ้านมีถนนส่วนหนึ่งที่ดีขึ้น มีโทรศัพท์สาธารณะเครื่องแรกของหมู่บ้านตั้งอยู่ที่หน้าศูนย์ฯ ได้รับการคัดเลือกให้เป็นหมู่บ้านเข้าใจเอ็ดส์ดีเด่น เป็นต้น ท่านยังเล่าให้ผมฟังเพิ่มเติมว่า ขณะที่กรรมการหมู่บ้านจำนวนหนึ่งเห็นทางศูนย์ฯ มีความก้าวหน้า มีอาคารเกิดขึ้นหลายหลังในเวลาอันรวดเร็ว ก็ได้ส่งคนมาทาบถามท่าน ให้มาเป็นเจ้าอาวาสของวัดภายในหมู่บ้าน เพื่อให้ช่วยหาเงินมาพัฒนาวัดเช่นเดียวกับที่ท่านพัฒนาศูนย์ฯ ซึ่งท่านก็ได้ชี้แจงเหตุผลและปฏิเสธไปอย่างนุ่มนวล

ในวันที่ผมเข้าไปสัมภาษณ์ท่านพอดีเป็นวันเสาร์ ช่วงบ่ายผมได้ยินเสียงคนกลุ่มใหญ่ร้องเชียร์กีฬาอยู่ข้างประตูศูนย์ฯ ซึ่งครั้งแรกผมคิดว่าชาวบ้านกำลังดูมวย หรือเชียร์ฟุตบอลโลกที่มีแข่งช่วงนั้นพอดี แต่เมื่อสอบถามจากท่าน จึงรู้ว่าเป็นเสียงเชียร์ดีโก้ ซึ่งชาวบ้านเปิดบ่อนติดกับรั้วศูนย์ฯ เล่นกันตั้งแต่เที่ยงถึงเย็นและนับวันจะส่งเสียงรบกวนมากขึ้น ท่านบอกว่าหากเป็นช่วงวันสงกรานต์ บ่อนจะเปิดติดต่อกันทุกวันตลอดสัปดาห์ ท่านยังเล่าอย่างเสียใจนิดๆ ว่าจริงๆ ศูนย์ฯ ก็มีส่วนทำให้เกิดบ่อนนี้โดยไม่ตั้งใจ เพราะไม้ที่ใช้ทำเสาบ่อนส่วนหนึ่งคือคันยูคาลิปตัสของศูนย์ฯ ที่ขายเจ้าของที่ตั้งบ่อนมาขอกับท่านอ้างว่าจะเอาไปปลูกบ้านให้ลูก ซึ่งท่านเห็นว่าเป็นคนยากจนจึงให้ไป

นอกจากนี้ในการทำงานที่ศูนย์ฯ เองก็มีปัญหาอยู่ไม่น้อย ท่านได้ให้สัมภาษณ์เรื่องนี้กับกองบรรณาธิการนิตยสารเสขิยธรรมว่า (กองบรรณาธิการเสขิยธรรม, 2545)

“ครั้งหนึ่ง...เมื่อปลายเดือนกุมภาพันธ์ ปี 2541 ตอนนั้นประสบปัญหาหนักมาก งานที่เกิดจากปัญหาฝ่ายโลกมันทั้งทับทั้งหน่วงจนคิดว่าไม่ไหวแล้ว มันเหมือนอยู่ท่ามกลางพายุฝุ่นที่ฟุ้งตลบไปหมด คิดถึงการปลีกตัวไปวิวสถานเดียว เรียกว่าถอดใจแล้ว เช่น หนังสือมอบทรัพย์สินในโครงการฝากฝังไว้หมดทุกอย่าง ของให้พระชินพงศ์ช่วยดูแลต่อไป ถ้าพระชินพงศ์บอกไม่ไหวเหมือนกัน ก็ได้ระบุชื่อญาติโยมคณะหนึ่งจำนวน 4 ท่าน ให้ประมุขหรือกัน และช่วยกันดูแลทรัพย์สินเหล่านั้นให้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวมต่อไป ความรู้สึกมันบอกว่า ไม่ไหวแล้ว ปัญหาสารพัดสารพันที่กำลังรุมเร้าอย่างหนักในขณะนั้น เกิดจากทิศทางของการทำงานมันดำเนินไปโดยขาดสัดส่วนที่เหมาะสม เนื้อหาธรรมะมีน้อยเกินไป คนทำงานฝ่ายโลกเขาต่างปฏิเสธธรรมะด้วยเหตุผลที่มันมองไม่เป็นเป็นรูปธรรม”

เมื่อผมถามว่างานที่ท่านทำอยู่นี้ มีส่วนขัดขวางการปฏิบัติสู่เป้าหมายชีวิตของท่านเพียงใด ท่านได้ตอบอย่างชัดเจนว่า “มีส่วนไม่น้อยเลย” แม้ในด้านหนึ่งจะมีประโยชน์ดังที่กล่าวถึงมาแล้ว

แต่ท่านก็พบว่างานนี้มีส่วนเป็นอุปสรรคในความก้าวหน้าในทางธรรมของท่านด้วย ท่านอธิบายว่า การลงมาทำงานเพื่อสังคม พระต้องมีความระมัดระวังตัวในการทำงานให้มาก ต้องมีความหนักแน่นในธรรมะ มิฉะนั้น “พระองค์จะเป๋ไป สุดท้ายหลายท่านต้องลาสิกขาไป... ฉะนั้นต้องไม่ลี้มแบ่งเวลาพัฒนาธรรมะในตัวเองพร้อมกันไปด้วย” ท่านกล่าวถึงสัดส่วนการให้ความสำคัญกับงานทางสังคมกับงานปฏิบัติส่วนตัวว่า

“ทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านต้องเกื้อกูลกันไป ประโยชน์ตนที่หมายถึง การปฏิบัติอบรมตนไม่ควรน้อยกว่าครึ่ง แต่พอทำๆ ไปแล้ว ภารกิจการทำงานที่แวดล้อมรอบๆ นี้ มันทำให้ชีวิตตกอยู่ในท่ามกลางปฏิกิริยา¹ นี้มากกว่า 50% แม้บ่อยครั้งจะสู้ไหว หรือมองเป็นโจทย์ที่ท้าทายความสามารถ แต่บางครั้งพลังมันสู้ไม่ค่อยไหว ก็กลายเป็นเรื่องลำบากขึ้นมา”

ท่านเล่าให้ผมฟังด้วยว่า ท่านเองก็ทบทวนขอบเขตความพอดีในการทำงานทางสังคมอยู่บ่อยๆ มีการวางแผนที่จะค่อยๆ วางมือจากงานฝ่ายโลกอย่างเป็นระบบ พยายามฝึกเจ้าหน้าที่ให้เข้ามารับผิดชอบงานต่างๆ มากขึ้น สอนให้รู้จักเขียนโครงการหาเงินทุนสนับสนุนการทำงาน ท่านเล่าว่า

“เคยมีความคิดตั้งแต่เมื่อสัก 5-6 ปีที่แล้วว่า เมื่ออายุประมาณ 50 ปี จะหยุดเรื่องงานสังคมสงเคราะห์ ค่อยๆ ลดงานด้านนี้ลง ซึ่งความจริงก่อน 50 ก็ต้องพยายามลดแล้ว แต่มันลดไม่สำเร็จสักที แทนที่จะลดบางครั้งมันกลับเพิ่มขึ้นอีก มันกลับกลายเป็นอย่างนั้น บางครั้งต้องคิดแบบปลงไปเลยว่า งานมันมีแต่จะมากขึ้นนะ โจทย์มันออกมาอย่างนั้น ก็ต้องทำใจว่า ท่ามกลางสังคมแบบนี้เราจะเป็นน้ำแข็งกลางเตาหลอมได้อย่างไร แต่อย่างไรก็ตามความคิดอย่างนี้มันก็ผุดขึ้นมาเป็นระยะๆ”

และอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ท่านกับช่องใจจนคิดจะยุติงานด้านนี้หลายครั้ง ท่านพรรณนาไว้ในบันทึกว่า

“เราไม่ได้ต่อสู้กับโรคเอดส์เท่านั้น ที่หนักกว่าก็คือเรากำลังต่อสู้กับเรื่องความคิดของคน ซึ่งเป็นรากฐานของการก่อเกิดปัญหาทั้งหมด เราพยายามอธิบายเชื่อมโยงให้เขาเห็นว่า กิเลสตัณหา คือ ต้นเหตุ ของปัญหาทั้งปวง พยายามสอดแทรกธรรมะ อันเป็นสัมมาทิฐิ เข้าไปในงานเอดส์ และในวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมที่เกี่ยวข้องอยู่กับปัญหาเอดส์ แต่เขามีพื้นฐานธรรมะไม่เพียงพอที่จะฟัง จึงพยายามตีกรอบให้พระพูดแต่เรื่องเอดส์ล้วนๆ ขอให้พูดธรรมะเพียง สั้นๆ ง่ายๆ ตื้นๆ โดยเฉพาะไม่อยากให้พูดธรรมะที่ขัดเกลากิเลสคนทำงานด้านเอดส์...” (กองบรรณาธิการเสขิยธรรม, 2545)

¹ เครื่องผูกพัน หน่วงเหนี่ยวการปฏิบัติ

ปัญหาอีกเรื่องหนึ่งที่ดูจะไม่ใช่ว่าปัญหาในการทำงานของท่าน แต่เป็นปัญหาของผู้ที่เป็นห่วงใยต่อท่าน เกรงว่าท่านจะเสียเวลาในการปฏิบัติธรรม และแย้งท่านว่าการสงเคราะห์ผู้ป่วยเอดส์ไม่ใช่กิจของสงฆ์ ควรเป็นหน้าที่ของทางบ้านเมืองหรือฆราวาสเข้ามาดำเนินการ พระสงฆ์ควรเข้ามาช่วยเหลือเพียงการเทศน์โปรดเตือนสติผู้คน ไม่ให้นำชีวิตไปเสี่ยงต่อการรับเชื้อ ให้มีเมตตากรุณาต่อผู้ติดเชื้อมากกว่า แต่ในทัศนะของพระพญ์เทพแล้ว ท่านเห็นว่าการเข้ามามีส่วนร่วมกับการแก้ปัญหาเอดส์นั้นเป็นหน้าที่ที่ยากจะปฏิเสธ ท่านเคยกล่าวไว้ในการบรรยายเมื่อปี 2538 ว่า “งานใดๆที่ทำอยู่ในทุกวันนี้ มิใช่อุดมการณ์ แต่เป็นเพียงภาระหน้าที่ที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงเท่านั้นเอง ถ้าวันนี้ไม่กล้าลงมือทำ วันหน้าอาจจะสายเกินไป และพระจะอยู่ไม่ได้ ก่อนที่ชาวบ้านจะไปไม่รอด ” (พระพญ์เทพ, ม.ป.ป.-1: 14) ท่านยังให้สัมภาษณ์ต่อคำถามนี้ไว้ในที่อื่นอีก เช่น

“โดยความคิดส่วนตัว การมีส่วนร่วมทั้งสังคมในการแก้ไขปัญหาต่างๆ อาทิ ปัญหาเอดส์ ปัญหายาเสพติด ฯลฯ ควรเป็นกิจของสงฆ์อย่างยิ่ง เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ไม่สามารถอยู่โดดเดี่ยวตามลำพัง พระต้องอาศัยบิณฑบาตอาหารจากผู้อื่น พึ่งพาผู้อื่นในเรื่องปัจจัยการยังชีพ ฉะนั้นพระต้องมีสำนึกในการตอบสนองประโยชน์คืนแก่สังคม อย่างน้อยต้องให้ธรรมะ เพื่อเกื้อกูลให้สังคมมีพื้นฐานธรรมะเพียงพอที่จะดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นปกติสุข

ในกรณีที่พระลงไปทำงานช่วยเหลือผู้ป่วยเอดส์ ก็เป็นวิธีหนึ่งในการเกื้อกูลธรรมะให้แก่สังคม ถ้าทบทวนกันสักนิดเรายอมรับกันหรือไม่ว่า การที่สังคมมีปัญหามากขึ้นนั้น ส่วนหนึ่งสืบเนื่องจากความบกพร่องในการถ่ายทอดธรรมะไปสู่สังคม อย่างน้อยโทษกันว่า พระรุ่นเก่าหรือพระรุ่นใหม่ใครมีส่วนบกพร่องก่อนหรือหลัง มากหรือน้อยต่างกันแค่ไหน เมื่อมันบกพร่องแล้ว สังคมต้องรับผิดชอบโดยรวมร่วมกัน” (กองบรรณาธิการเสาชิงช้าธรรม, 2545)

นอกจากนี้ท่านยังแสดงความเห็นกับผมด้วยว่า รูปแบบในการเกื้อกูลต่อสังคมของพระในอดีตที่ยึดถือเป็นประเพณีกันมาคือการเทศน์บ่มสอนสั่งผู้คนนั้น ด้วยความซับซ้อนของสังคมปัจจุบันที่มีเพิ่มขึ้นอาจจะไม่เหมาะสมหรือไม่เพียงพอในการแก้ปัญหาอีกต่อไป ต่อให้มีพระสงฆ์ที่มีความสามารถได้รับการยอมรับสูงเพิ่มขึ้นอีกเป็น 10 เท่า ก็คงไม่เพียงพอที่จะใช้แก้ปัญหาสังคมยุคนี้ได้ ทุกฝ่ายจึงจำเป็นต้องต้องช่วยกันนำธรรมะกลับคืนเข้าสู่สังคม ด้วยรูปแบบวิธีการที่ได้รับการประยุกต์ให้สอดคล้องเท่าทันกับสถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งท่านถือว่างานที่ท่านกำลังทำอยู่ก็มุ่งที่เป้าหมายนี้

สรุปแล้วในภาพรวมของปัญหาที่ท่านได้เผชิญมา ได้รับการแก้ไขหรือจัดการไปแล้วระดับหนึ่งโดยตัวท่านเอง ปัญหาที่ยังคงอยู่ขณะนี้คืออนาคตของศูนย์ฯ ซึ่งท่านมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งว่าจะให้ก้าวไปในทิศทางใด แม้ว่ากิจกรรมนี้จะมีประโยชน์หลายประการ แต่เมื่อเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรมของตัวท่านมากขึ้น จึงมีความเป็นไปได้มากที่จะนำสู่การปรับเปลี่ยนทิศทางอนาคตของ

ศูนย์ฯ ท่านบอกว่าสิ่งที่ท่านคิดจะทำต่อไปก็คืองานเขียนหนังสือถ่ายทอดประสบการณ์ให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ และทำศูนย์นี้ให้เป็นโรงเรียนชีวิตหรือมหาวิทยาลัยชีวิต ซึ่งความจริงก็หมายถึงสถานที่ศึกษาปฏิบัติธรรมนั่นเอง เพียงแต่ประยุกต์รูปแบบให้เข้ากับสังคมสมัยใหม่มากขึ้น รวมทั้งการเตรียมตัวเองให้พร้อมต่อการยอมรับกับความตายที่จะมาถึง ก็เป็นเรื่องสำคัญที่ต้องฝึกฝนอบรมตนควบคู่กันไปด้วย

การนำหลักธรรมมาใช้ในการดูแลผู้ป่วย

แม้ว่ากิจกรรมของศูนย์เพื่อนชีวิตไม่ได้มีส่วนใดที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า มีความพยายามในการนำเทคนิควิธีการตามคติความเชื่อเดิม หรือหลักธรรมในพุทธศาสนา มาใช้ในการเยียวยารักษาผู้ป่วยโดยตรง เช่น ไม่มีการฝึกสมาธิกันอย่างจริงจังเพื่อตัดกรรม หรือจัดโรคออกจากร่างกาย ไม่มีพิธีกรรมทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นสวดโพชฌงค์ สวดพระปริตร ทำบุญสังฆทาน สะเดาะเคราะห์ หรือใช้สมุนไพรหรือเทคนิคการรักษาอื่นๆ อย่างที่หมอพระเคยทำมา หรือแม้แต่การเทศน์โปรดหรือดูแลจิตใจผู้ป่วยใกล้ตายเป็นพิเศษซึ่งทำได้อย่างสอดคล้องกับสิ่งที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ก็ยังมิได้ปฏิบัติกันอย่างเป็นกิจลักษณะ แต่เมื่อผมศึกษาเอกสารเกี่ยวกับท่านแล้วผมรับรู้ได้อย่างชัดเจนว่า พระพยอมเทพท่านได้นำหลักธรรมของพุทธศาสนามาใช้ในการดูแลผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้ายอย่างดี

การที่ท่านกล่าวว่าวัตถุประสงค์หลักอย่างหนึ่งของการตั้งศูนย์นี้ขึ้น ก็เพื่อต้องการใช้ที่นี่เป็นแหล่งเผยแผ่ธรรมะ ใช้ปัญหาสังคมเรื่องเอดส์เป็นสะพานเชื่อมโยงธรรมะกลับเข้าไปสู่สังคม ผมได้เห็นภาพของความพยายามสอดแทรกธรรมะให้กับผู้ที่เข้ามาในศูนย์ฯ ตั้งแต่การจัดบรรยากาศที่ร่มรื่นด้วยต้นไม้ บ่อน้ำ ทำให้คนในศูนย์ได้อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ มีป้ายคติธรรม คำคม ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษติดไว้ตามต้นไม้ในศูนย์ฯ มีหนังสือสวดมนต์ประยุกต์ที่พระพยอมเทพตั้งใจเขียนขึ้นโดยเฉพาะ มีการคิดค้นวิถีภาวนาแบบง่ายๆ ตามแบบฉบับของท่านเอง เรียกว่า “วิปัสสนากำเบา” ซึ่งผู้ป่วยสามารถนำไปปฏิบัติได้ในทุกอิริยาบถ รวมทั้งกิจกรรมพบปะพูดคุยหลังสวดมนต์ ซึ่งล้วนเป็นรูปธรรมของการสอดแทรกธรรมะให้กับผู้ป่วย ญาติ เจ้าหน้าที่ และผู้คนที่เข้ามาเยี่ยมชม

กิจกรรมภายในศูนย์ฯ ที่ดำเนินไปแต่ละวันเหล่านี้ แสดงให้เห็นการมีชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชนเล็กๆ ที่ประกอบด้วยพระ เจ้าหน้าที่ และผู้ป่วยที่อยู่ในสภาพร่างกายแตกต่างกัน ที่ผมมองว่าเป็นชุมชนในอุดมคติที่พระพยอมเทพ พยายามสร้างขึ้นให้ผู้ที่มาเยี่ยมเยือนที่ศูนย์ฯ ได้ดูเป็นตัวอย่าง ที่แสดงให้เห็นว่าโดยหลักธรรมในพุทธศาสนาแล้ว คนในสังคมควรอยู่อย่างเกื้อกูลกัน มีชีวิตที่เรียบง่าย แม้คนกลุ่มใหญ่ในชุมชนนี้กำลังได้รับทุกข์ทรมานทางกาย และมีชีวิตอยู่อย่างใกล้ชิดกับความตาย แต่บรรยากาศก็มิได้สับสนหรือน่ากลัว กลับดูสงบเต็มไปด้วยความเมตตาเอื้ออาทรเท่าที่มนุษย์จะมีต่อ

กันได้ ซึ่งแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับสังคมภายนอก ซึ่งถือว่าเป็นการนำหลักธรรมมาใช้ในการดูแลผู้ป่วยที่แสดงให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม

ภาพที่ 30 หนึ่งในคณะผู้ที่มาดูงานที่ศูนย์เพื่อนชีวิต (ภาพจากศูนย์เพื่อนชีวิต)

นอกจากนี้พระพญ์เทพยังพยายามเผยแพร่ธรรมะไปยังกลุ่มคนต่างๆ โดยสอดแทรกในการบรรยายทั้งในศูนย์และเมื่อได้รับนิมนต์ไปนอกสถานที่ ผมมีโอกาสเข้าฟังการบรรยายของท่านต่อกลุ่มนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่เข้ามาเยี่ยมชมศูนย์ฯ ในช่วงเวลาสั้นๆ โดยท่านเริ่มจากการบรรยายประกอบภาพสไลด์ ซึ่งเป็นภาพความทุกข์ทรมานของผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้ายก่อนที่จะเข้ามาพักในศูนย์ฯ โดยเล่าประวัติความเป็นมาของผู้ป่วยแล้วพยายามสอดแทรกหลักธรรมะ รวมทั้งแนวคิดในเชิงสังคมต่อปัญหาของผู้ป่วยเอดส์เข้าไปเป็นช่วงๆ ด้วยความสามารถส่วนตัวของท่านในการบรรยาย ตอบข้อสงสัยต่างๆ ได้อย่างชัดเจน ทำให้การบรรยายเป็นไปอย่างไม่น่าเบื่อ ท่านพยายามเน้นให้เห็นว่าปัญหาที่แท้จริงของโรคเอดส์อยู่ที่ ค้นหา ความไม่รู้จักพอ ที่มากด้วยการเอาเปรียบจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งนอกจากเป็นต้นเหตุของปัญหาเอดส์แล้ว ยังก่อให้เกิดปัญหาอื่นๆ ตามมาอีกมากมายบานปลายออกไปทุกขณะ และไม่มีทางจะแก้ไขอะไรได้ ถ้าเราเองไม่มีจิตสำนึกเพียงพอ

กระบวนการทัศน์ในการเข้าใจโลกและชีวิต

ความโดดเด่นอย่างหนึ่งของพระพญ์เทพ ในการนำเอาหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดูแลผู้ป่วยเอดส์ คือการตีความหลักพุทธธรรมมาใช้ภายใต้กระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์อย่างชัดเจน ด้วยเหตุนี้คำสอนของท่าน วัตรปฏิบัติของท่านเอง รวมทั้งข้อปฏิบัติในการดูแลผู้ป่วย ล้วนตกอยู่ภายใต้

กระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ ผมเห็นว่าพื้นฐานการศึกษา บุคลิกนิสัยส่วนตัว และการทำงานก่อนที่จะเข้ามาสู่สมณะเพศ ที่เกี่ยวข้องอยู่กับวงการทางวิทยาศาสตร์ ได้มีอิทธิพลอย่างมากต่อกระบวนการทัศน์ในการรับรู้และเข้าใจโลก เข้าใจชีวิต รวมทั้งเข้าใจหลักพุทธธรรมของท่าน ซึ่งมีส่วนนำมาสู่การตั้งศูนย์เพื่อนชีวิตด้วย เอกสารที่แสดงให้เห็นกระบวนการทัศน์ของท่านในการเข้าใจโลกและชีวิตได้ชัดเจนที่สุดคือ *บทสวดมนต์ประยุกต์ เพื่อการเรียนรู้ชีวิตและศึกษาปฏิบัติธรรม* (พระพยางค์เทพ ธัมมกรุโก, ม.ป.ป.-2) ซึ่งท่านรวบรวมจากบันทึกการเรียนรู้ของท่าน ที่เริ่มทยอยเขียนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 และเขียนเพิ่มเติมเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ท่านเล่าให้ผมฟังถึงจุดเริ่มต้นของการเขียนหนังสือเล่มนี้ว่า ท่านเริ่มเขียนในบทที่ว่าด้วยเรื่องการอบรมจิตให้มีสติตั้งมั่นก่อน แล้วไปสะดุดกับคำถามที่ว่า “จิตคืออะไร” เมื่อมีเวลาจะทำให้สมบูรณ์ขึ้น ท่านจึงคิดว่า ถ้าสามารถเขียนให้เข้าใจวิวัฒนาการของการเกิดอำนาจจิตได้ด้วยก็น่าจะดี ท่านเห็นว่า “วิวัฒนาการเกิดอำนาจจิตมันก็ไม่อาจแยกจากวิวัฒนาการกำเนิดชีวิตแรกเริ่มบนโลก” ท่านจึงเอาข้อมูลทางวิทยาศาสตร์มาช่วยอธิบายเป็นลำดับ เริ่มตั้งแต่การเกิด Big Bang กำเนิดจักรวาลและโลก กำเนิดชีวิตแรกเริ่ม จากนั้นจึงโยงไปเชื่อมกับการอธิบายวิวัฒนาการเกิดอำนาจจิต แล้วจึงต่อด้วยการอบรมจิตให้มีสติตั้งมั่นบนพื้นฐานของสัมมาทิฐิ การรู้ธรรมาธิปไตย รู้ไตรลักษณ์ แล้วจบลงด้วยการเจริญมรณสติอย่างอ่อนนุ่มถ่อมตน และการเจริญเมตตาต่อตนเองให้ได้ก่อนที่จะเจริญเมตตาแก่สรรพสัตว์ ในภาพรวมของหนังสือจึงพบว่าท่านเป็นตัวแทนของคนร่วมสมัยที่สนใจพุทธศาสนาในแบบวิทยาศาสตร์ ที่เห็นว่าเป็นเรื่องที่สามารถอธิบายให้เข้าใจและพิสูจน์ได้โดยไม่ต้องอาศัยความเชื่อถือแบบเดิมที่มีกฎมองว่างมงาย

ผมได้สอบถามย้ำกับท่านว่า *บทสวดมนต์ประยุกต์ เพื่อการเรียนรู้ชีวิตและศึกษาปฏิบัติธรรม* เล่มนี้ ที่ท่านใช้เวลาเขียนมาระยะหนึ่งแล้วนั้น จนถึงปัจจุบันท่านคิดว่ามีส่วนไหนที่ผิดหรือต้องการจะแก้ไขหรือไม่ ท่านยืนยันว่า

“ถ้าถามว่าหนังสือเล่มนี้ ณ เวลานี้ ต้องการจะแก้ไขอะไรมั๊ย ตอบได้ว่าโดยเนื้อหาสาระของมันไม่มีอะไรจะแก้ แต่ถ้าถามถึงเรื่องสำนวนภาษา เพื่อให้มันคม มันกระชับชัดเจน สละสลวยขึ้น อันนี้อาจจะมี แต่ในสาระหลักยังไม่พบอะไรที่จะต้องไปปรับแก้ แม้ประเด็นทฤษฎี Big Bang ยังมีการถกเถียงกันอยู่บ้าง แต่ในเมื่อยังไม่มีทฤษฎีใดกระชับพอที่จะล้มล้างทฤษฎีนี้ ก็เป็นเหตุเป็นผลเพียงพอที่จะใช้คำอธิบายนี้ไปพลางๆก่อน จะมัวกังวลอยู่ไย..ถ้าเราเชื่อว่าสรรพสิ่งมันเป็นอนิจจังและเป็นอนัตตา”

ในส่วนนี้จะขอนำตัวอย่างของข้อความที่เขียนไว้ในหนังสือ และคำอธิบายเพิ่มเติมของท่านมาแสดงให้เห็นถึงวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ของท่าน อันจะช่วยให้เข้าใจชีวิตของท่าน และกิจกรรมที่ท่านทำอยู่มากขึ้น

ในบทแรกของบทสวดมนต์ประยุกต์ เรื่อง มหาสูตร 4: ต้นเค็มแห่งชีวิต ท่านได้นำภาพกาแลกซี่ ภาพโครงสร้างโมเลกุลของน้ำที่มีคำศัพท์ทางเคมีอธิบายประกอบ มาเป็นตัวอย่างในการอธิบาย เช่น ท่านได้เสนอว่า ‘อาโป’ มิใช่หมายถึงน้ำ แต่ “อาโป หมายถึง อำนาจเกาะกุม (Bonding Power) เทียบได้กับแรงยึดเหนี่ยว (Binding Energy) ซึ่งทำให้สิ่งที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า สามารถเกาะกุมกัน ปรากฏเป็นสิ่งใหญ่โต จนเราสัมผัสได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย” (เพ็ญอ้าง: 2)

ในบทที่ 2 กำเนิดจักรวาลและโลก ของบทสวดมนต์ประยุกต์เล่มนี้ ท่านเรียบเรียงคำอธิบายไว้ในตอนหนึ่งว่า

“...หลังการระเบิดเพียงเสี้ยววินาที รังสีส่วนหนึ่งปล้นแปรสภาพเป็นควาร์ก (Quark) เป็นอนุภาคมูลฐาน และในเวลาเพียง 3 นาทีแรก ก็เกิดการสังเคราะห์เป็นธาตุเบาในเบื้องต้น คือก๊าซไฮโดรเจนและฮีเลียม ฯลฯ (เข้าสู่ยุคสสาร / Matter Era) ต่อมาอีกนานแสนนาน ก๊าซส่วนหนึ่งได้วิวัฒนาการเป็นฝุ่นผงธุลี... โลกคือดาวเคราะห์เล็กๆ ดวงหนึ่ง ซึ่งวิวัฒนาการมาจาก กลุ่มก๊าซและฝุ่นผงธุลี ดังที่กล่าวมา...” (เพ็ญอ้าง: 5)

บทที่ 3 วิวัฒนาการเกิดสิ่งมีชีวิต ท่านนำภาพการตั้งเครื่องมือทดลองวิทยาศาสตร์ ที่จำลองสภาพของโลกในยุคเริ่มแรก เพื่อพิสูจน์การกำเนิดขึ้นของสิ่งมีชีวิตแรกเริ่มบนโลก (The Origin of Life on Earth) รวมทั้งภาพกระบวนการชีวิตเริ่มแรกเริ่มและลำดับขั้นตอนของวิวัฒนาการเกิดสิ่งมีชีวิตแรกเริ่ม มาแสดงไว้อย่างชัดเจน (เพ็ญอ้าง: 6-7) โดยสอดแทรกศัพท์ทางพระพุทธศาสนา เช่น กิเลส ตัณหา กฎแห่งกรรม จิตสำนึก นิพพาน เข้าไปในแผนภาพดังกล่าวด้วย

สำหรับการอธิบายถึงการเกิดขึ้นของอำนาจจิต ในบทที่ 4 ท่านเริ่มต้นอธิบายให้รู้จักอำนาจที่เหนี่ยวรั้งเซลล์และอวัยวะต่างๆ ให้เกาะเกี่ยวกันเป็นร่างกายก่อน ว่าเป็นลักษณะเดียวกันกับอำนาจในทางฟิสิกส์ที่เหนี่ยวรั้งอนุภาคให้จับกลุ่มรวมกันเป็นอะตอม แล้วในตอนท้ายจึงเชื่อมโยงไปอธิบายให้เข้าใจอำนาจจิต ด้วยการเปรียบเทียบกับอำนาจปกครองประเทศ โดยสรุปว่า “อำนาจปกครองประเทศเกิดขึ้นจากการเชื่อมความสัมพันธ์ของประชาชนทั้งประเทศนั้นใด อำนาจจิตก็เกิดขึ้นจากการเชื่อมความสัมพันธ์ของทุกเซลล์ในร่างกายนั้น” (เพ็ญอ้าง: 8) และท่านไม่เชื่อว่าจิตเร็วกว่าแสง โดยให้เหตุผลว่า

“ยังไม่พบอะไรเร็วกว่าแสง เพราะความเร็วของปฏิกิริยาเคมีในสมองและระบบประสาททั่วร่างกาย อันเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของจิตหรือความรู้สึกนึกคิดนี้ เมื่อพิจารณาลงในรายละเอียด มันดำเนินไปบนพื้นฐานของอนุภาคทางฟิสิกส์ ซึ่งไม่มีอนุภาคใดมีความเร็วกว่าแสง เมื่อมันเป็นไปอย่างนี้ มันจึงไม่มีทางที่จะเร็วกว่าแสงได้... ถ้าใครบอกว่าจิตเร็วกว่าแสง ให้เขาตอบว่าจิตมีความเร็วเท่าไร? ถ้าเขาอ้างไปแบบน้ำขุ่นๆว่าอย่างไรก็เร็วกว่าแสงอยู่ดี คิดถึงดวงจันทร์ป๊อบก็ถึงทันที นั่นมันแค่การอ่านข้อมูลความจำในสมอง พุทแบบนี้ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ วันนี้เราอยู่ในโลกของวิทยาศาสตร์ก้าวหน้าแล้ว

ในเมื่อเราบอกว่าพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์อย่างยิ่ง ก็ต้องอธิบายแบบวิทยาศาสตร์ได้”

ท่านยังให้ความเห็นเพิ่มเติมด้วยว่า “จิตไม่ได้เป็นสิ่งวิเศษอะไร มันไม่ได้เป็นตัวเป็นตนมาจากที่ไหน และไม่ใช่อำนาจลึกลับที่อยู่เหนือการอธิบายแบบวิทยาศาสตร์”

ส่วนประเด็นเรื่อง ความตาย นรก สวรรค์ ท่านเห็นว่า

“ตายก็คือตาย ชีวิตหลังความตายเอาไว้คนที่ยังงมงายก็ไม่สามารถเข้าใจถึงสาระความจริงตรงนี้ได้ ถ้าถามว่านรกสวรรค์มีจริงมั้ย... ก็อย่างโบราณว่า สวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่ในใจ เรื่องราว นรกสวรรค์เป็นเพียงความพยายามที่จะสื่อให้คนระดับหนึ่งเห็นภาพของสภาวะทางอารมณ์ความรู้สึก และผลของอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดจากการทำดีหรือทำชั่ว เมื่อทำดีก็มีความสุขสมหวังเหมือนดังชีวิตบนสวรรค์ของเทวดานางฟ้าในเทพนิยาย เมื่อใดเกิดความขุ่นข้องโกรธแค้นก็เท่ากับตกนรก ภาพยมบาลเอาหอกแหลมทิ่มแทงคนทำชั่วให้ป็นขี้ดินจี้ว พ้นจากหอกแหลมก็ถูกอีกปากเหล็กจิกเอาอีก ป็นขี้ดินก็เจ็บ ถอยลงก็เจ็บ อยู่เฉยๆก็เจ็บหนามจี้ว มันสะท้อนให้เห็นสภาวะของคนที่มีทุกข์เหมือนหนูติดจั่น ทั้งเจ็บ ทั้งจนปัญญาที่จะดิ้นหลุดจากบ่วงกรรมที่ทำไว้เองด้วยความโง่เขลามาก่อน ก็เป็นความพยายามในการสื่อให้ยำเกรงบาปบุญคุณโทษ...”

สำหรับเรื่องผีมีจริงหรือไม่ นั่น ท่านตอบเพียงสั้นๆว่า “มี...สำหรับคนที่เชื่ออย่างนั้น และไม่มี...สำหรับคนที่ไม่เชื่ออย่างนั้น เป็นปัญหาที่เกิดจากจิตใจเกิดอุปาทานป็นผีขึ้นมาหลอกหลอนตนเองเท่านั้น” ต่อเรื่องนี้...ท่านเขียนไว้ในตอนหนึ่งของบทที่ 5 ว่า

“...สัตว์ทุกชนิดล้วนมีวิวัฒนาการทางสมองน้อยกว่าคน ความคิดจึงไม่ซับซ้อนเท่าคน และเป็นเหตุให้ความโลภโกรธหลงน้อยกว่าคนด้วย สัตว์จึงไม่โลภสะสมวัตถุสิ่งของมากมายอย่างคน ไม่โกรธ ไม่เกลียด ไม่พยาบาท จนถึงกับนอนไม่หลับอย่างคน และไม่หลงกลัวผีอย่างที่คนกลัว...”

ท่านสรุปไว้ในตอนท้ายของบทที่ 5 ว่า “ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกและจักรวาล ที่คนเราพากันหมายมั่นยึดถือต่างๆนานา ว่านั่นสิ่งนั้น นี่สิ่งนี้ หรือแม้แต่่นรก-สวรรค์-นิพพาน อันเป็นทัศนคติที่มีในสัตว์โลกเพียงชนิดเดียว (คน) ล้วนเป็นเพียงความรู้สึกซึ่งปรากฏเฉพาะที่ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจของคนเท่านั้น”

พระพยางค์เทพยังเห็นว่าองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่พัฒนาขึ้นในภายหลังจำนวนมาก สอดคล้องกับความรู้ในพุทธศาสนา ท่านยกตัวอย่างว่า “ทฤษฎี Space & Time กับทฤษฎีไตรลักษณ์นี้ ความจริงทฤษฎีเดียวกันเป็นเรื่องเดียวกัน ต่างเพียงแต่ถูกนำไปอธิบายด้วยวิทยาศาสตร์ยุคใหม่ หรืออธิบายด้วยภาษาและภูมิปัญญาคั้งเดิม เมื่อ 2500 ปี ที่แล้ว ซึ่งถือว่าสุดยอดจริงๆที่พระศาสดาในอดีต

สามารถประจักษ์แจ้งสามัญลักษณ์นี้ได้ โดยไม่ต้องอาศัยเครื่องมือวิทยาศาสตร์” หรืออีกตัวอย่างหนึ่ง ที่ท่านให้เหตุผลว่าทำไมจึงนำแนวคิดทางวิทยาศาสตร์มาอธิบายความเป็นมาของโลกและชีวิต “คิดว่าควอนตัมฟิสิกส์ช่วยอธิบายเรื่องของอนัตตาได้ และอนัตตาก็ช่วยอธิบายควอนตัมฟิสิกส์ได้ ก็เลยนำมาช่วยอธิบายซึ่งกันและกัน” อย่างไรก็ตามท่านยังคงเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์อย่างยิ่ง มีคุณค่าเหนือกว่าวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน ที่มองแต่ในด้าน physical (ทางกายภาพ) เป็นหลัก “เขาต่ำกว่าพุทธศาสนาตรงที่เขาไม่ค่อยเข้าใจสภาวะทางจิต และขาดการอบรมจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในกุศล” แต่ท่านก็พยายามออกตัวว่าสิ่งที่พูดมาทั้งหมดนี้ ให้ถือเป็นความเห็นส่วนตัวของท่าน

จากที่กล่าวมาเห็นได้อย่างชัดเจนว่า พระพญ์เทพ ขอมรับในกระบวนทัศน์หรือหลักปรัชญาสารนิยม (Materialism) ท่านเชื่อในหลักของเหตุผลและกระบวนการแสวงหาความจริงแบบเดียวกับที่วงการวิทยาศาสตร์ใช้อยู่ ด้วยเหตุนี้หลักธรรมในพุทธศาสนาต่างๆ รวมทั้งวิธีการรักษาโรคในสมัยพุทธกาล ในความเห็นของท่านล้วนถูกทำความเข้าใจอย่างสอดคล้องกับกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ เช่น ผมถามท่านว่าในพระไตรปิฎกมีระบุข้อยกเว้นว่าพระที่อาพาธเนื่องจากอมนุษย์ ท่านอนุญาตให้สามารถฉันเนื้อดิบหรือเลือดสดได้ แสดงว่าพระพุทธองค์ยอมรับการมีอยู่ของอมนุษย์หรือไม่ ท่านให้ความเห็นที่สะท้อนวิธีคิดของท่านต่อเรื่องนี้ได้อย่างชัดเจนว่า

“พระที่ป่วยรูปนั้นเป็นแค่ปุณฺณ ไม่มีปัญญาที่จะรู้มากพอที่จะรู้ตามเป็นจริง ก็อนุเคราะห์ไป... ไม่แปลกใจ มันมีเหตุผลที่จะเอื้อให้กับบุคคลระดับหนึ่งซึ่งรู้ได้จำกัด แค่นั้น วิธีการก็ต้องเป็นอย่างนั้น แล้วคนที่รู้มากกว่าก็เข้าใจเองว่าทำไมต้องอนุญาตอย่างนั้น ก็จะไม่ไปนั่งแย้งตรงนั้นให้เสียเวลา เพราะถึงอธิบายอย่างไรเขาก็ไม่สามารถรู้ได้มากกว่านั้น”

จากกระบวนทัศน์สู่การดำเนินชีวิต

ความชัดเจนของกระบวนทัศน์ในการเข้าใจโลก ชีวิต และธรรมชาติ ของพระพญ์เทพ ที่ค่อนข้างสอดคล้องกับความเชื่อและวิธีการแสวงหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ดังที่กล่าวมาข้างต้น คงไม่ใช่สิ่งที่จะต้องมาตัดสินกันว่ามีความถูกต้องเหมาะสมอย่างไร การศึกษาของผมในครั้งนี้เพียงต้องการชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของกระบวนทัศน์กับกระบวนการแปรมาสู่การปฏิบัติ ทั้งในส่วนของวิถีชีวิตของท่านเอง และวัตรปฏิบัติต่อผู้อื่นที่รวมถึงกิจกรรมที่ปฏิบัติกับผู้ป่วยในศูนย์ฯ ว่ามีความสอดคล้องกันอย่างไร มีข้อดี และข้อจำกัดอย่างไร

ผลจากความเข้าใจพุทธศาสนาของท่านพญ์เทพภายใต้กระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์ ทำให้สามารถเข้าใจได้ว่า เพราะเหตุใดท่านจึงเห็นข้อจำกัดของวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบันหลายๆ ด้าน ผนวกกับอุปนิสัยของท่านที่เป็นคนตรง เชื่อมมั่นในหลักของเหตุผล เป็นคนกล้าที่จะแสดงออก กล้าที่จะวิพากษ์วิจารณ์ และตัดสินใจทำในสิ่งที่ตนเองเห็นว่าถูกต้อง ทำให้ท่านรู้สึกคับ

ข้อใจที่ต้องอยู่ในหมู่สงฆ์ที่บางครั้งก็ทำอะไรที่ไม่มีเหตุผลอธิบาย หรือบางครั้งก็ดำเนินไปด้วยศรัทธาโดยไม่มีปัญญากำกับ ในความเห็นของท่าน “ถ้าจะพูดแบบช่าง ระบบการบริหารคณะสงฆ์ตอนนี้มีประสิทธิภาพไม่เท่าทันกับสังคมที่ผันเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว เหมือนเครื่องรุ่นเก่าที่ชำรุดทรุดโทรมเกินกว่าจะซ่อมแซมแล้ว สร้างเครื่องใหม่จะง่ายกว่า ก็เลยมาเริ่มต้นทำบางสิ่งบางอย่างที่นี้”

นอกจากนี้กระบวนการทัศน์ในการเข้าใจโลกและชีวิตแบบวิทยาศาสตร์ของท่าน ยังทำให้เข้าใจได้ว่าเหตุใดท่านจึงจัดการดูแลผู้ป่วยที่ศูนย์ในแบบที่เป็นอยู่ เช่น ทำไมท่านจึงใช้ยาแผนปัจจุบันในการรักษาเป็นหลัก ทำไมไม่ใช่พิธีกรรมบางอย่าง เช่น การสะเดาะเคราะห์ น้ำมันต์ สายสิญจน์ มาประกอบการรักษา รวมทั้งทำไมท่านจึงทำบทสวดมนต์พิเศษออกมาในลักษณะดังกล่าว

ในกรณีของพระพญ์เทพได้ชี้ให้เห็นว่า แม้หลักธรรมของพุทธศาสนาจะได้รับการตีความให้สอดคล้องกับกระบวนการทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ ก็ยังคงมีคุณค่าและสามารถลดข้อจำกัดของวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ลงได้ระดับหนึ่ง โดยมีจิตของจิตใจ อารมณ์ ความรู้สึกของผู้ป่วยจะได้รับการดูแลมากขึ้น เงินไม่ใช่ตัวแปรที่สำคัญในการให้การดูแลผู้ป่วย ยาและเทคโนโลยีทางการแพทย์ถูกใช้ตามความจำเป็น ภายใต้เงื่อนไขอันจำกัดทางกฎหมายและอื่นๆ ความตายยังสามารถได้รับการพิจารณาว่าเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต ไม่ได้มองว่าเป็นจุดสุดท้ายที่ต้องหนีให้ไกลที่สุดแบบที่วงการแพทย์ยึดถืออยู่ และที่สำคัญการที่ศูนย์แห่งนี้ยังสามารถรับการส่งต่อผู้ป่วยมาจากโรงพยาบาลของรัฐได้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการดูแลสุขภาพโดยอิงหลักพุทธศาสนานี้สามารถเข้ามาเป็นที่พึ่งทางสุขภาพให้กับประชาชนได้ดีกว่าการใช้ระบบการแพทย์แผนปัจจุบันเพียงอย่างเดียว โดยไม่ได้สนใจมิติทางพุทธศาสนาเลยเพราะเห็นว่าไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับ

แม้พระพญ์เทพท่านจะมองกิเลสตัณหา ความไม่รู้จักพอ ว่าเป็นผลผลิตของวิวัฒนาการที่ซับซ้อนของร่างกายมนุษย์อย่างหนึ่ง แต่ท่านก็เห็นว่าเป็นด้านที่ไม่ดี หรือ “เป็นเหมือนเชื้อโรคร้าย” ที่จะทำลายสังคม ที่มนุษย์ควรต้องพยายามลดละ (พระพญ์เทพ ธัมมครุโก, ม.ป.ป.-2: 7) เพื่อความสุขของชีวิตและความอยู่รอดของสรรพสิ่งบนโลก และสามารถทำได้ด้วยการปฏิบัติตามมรรค 8 หรือไตรสิกขา ไม่ใช่ด้วยการใช้เทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์ไปตอบสนองความไม่รู้จักพอ การใช้หลักพุทธศาสนาเข้าร่วมอธิบายสาเหตุพื้นฐานของโรคเอดส์ ทำให้ท่านมองสาเหตุของโรคนี้เลยจากตัวเชื้อโรคไปถึงกิเลส ตัณหา และลัทธิบริโภคนิยม อันเป็นรากเหง้าที่แท้จริงของปัญหาทุกอย่างในโลกนี้ (เสรี พงศ์พิศ, 2542: 18) แม้การรักษาผู้ป่วยท่านจะยังคงให้ความสำคัญกับองค์ความรู้ ยาและเทคโนโลยีทางการแพทย์อยู่ไม่น้อย แต่ก็ได้เพิ่มมิติทางจิตวิญญาณ เช่น ความเอื้ออาทรเมตตา กรุณาต่อกัน การสวดมนต์ ฟังสมาธิ เข้ามาเป็นองค์ประกอบเสริมตามความเหมาะสม ไม่ได้เห็นว่ายาและเทคโนโลยีคือทางออกเดียวในการแก้ปัญหาให้ผู้ป่วย

7.5 บทวิเคราะห์กรณีการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดูแลผู้ป่วยของ พระพญ์เทพ ธรรมครูโก

การนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดูแลผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้ายของพระพญ์เทพ เป็นหนึ่งในรูปธรรมของการนำพุทธศาสนามาใช้ในเรื่องสุขภาพ ที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเข้าใจที่มีต่อหลักธรรม และกระบวนการทัศนในการเข้าใจโลก เข้าใจชีวิต กับรูปแบบการประพฤติปฏิบัติตัว วิธีการดำเนินชีวิต และวิธีการที่ใช้ในการดูแลผู้ป่วย ในกรณีนี้ยังแสดงให้เห็นด้วยว่า แม้พุทธศาสนาถูกมองและอธิบายด้วยกระบวนการแบบวิทยาศาสตร์ แต่ก็ได้ช่วยให้วิธีการจัดการกับสุขภาพแบบวิทยาศาสตร์ถูกกำกับไว้ด้วยหลักการสำคัญทางศาสนา เช่น ไตรลักษณ์ หลักกรรม หลักพรหมวิหารธรรม ส่งผลให้รูปแบบการดูแลรักษาถูกผสมผสานไปด้วยวิธีการของพุทธศาสนาที่เห็นว่าสอดคล้องกัน เช่น การสวดมนต์ หรือทำสมาธิ ที่ได้รับการประยุกต์ให้เหมาะสมกับผู้ป่วย และทำให้มองสาเหตุของการป่วยลึกซึ้งไปกว่าการเห็นเพียงเชื้อโรคและความผิดปกติของอวัยวะร่างกาย แต่เลยไปถึง อวิชชา ตัณหา อุปาทาน อันเป็นต้นตอของปัญหาทั้งปวงในทัศนะของพุทธศาสนา

การที่พุทธศาสนาถูกมองและอธิบายด้วยกระบวนการแบบวิทยาศาสตร์ ได้ช่วยทำให้พุทธศาสนามีความน่าเชื่อถือ ภูมิเหตุผล อธิบายให้คนรุ่นใหม่ในสังคมเข้าใจได้ง่ายขึ้น สามารถแลกเปลี่ยนสู่การรับรู้ร่วมกันในระหว่างคนต่างชาติต่างศาสนาได้ง่ายขึ้น ที่สำคัญคำอธิบายในลักษณะนี้สอดคล้องกับความรู้ ความเชื่อ ของคนในวงการสุขภาพ รวมทั้งผู้ที่มีอำนาจในสังคมที่ดูแลเรื่องนี้ ที่ช่วยให้สามารถหาแหล่งทุนในการสนับสนุนการทำงานได้ง่าย และได้รับการยอมรับจากคนในวงการได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งเห็นได้จากการเติบโตและได้รับการยอมรับอย่างรวดเร็วของศูนย์เพื่อนชีวิตนี้

อย่างไรก็ตามการอธิบายพุทธศาสนาด้วยกระบวนการแบบวิทยาศาสตร์ มีข้อจำกัดอยู่เช่นกันคือทำให้มิติทางจิตวิญญาณที่ลึกซึ้งของพุทธศาสนาที่อยู่เกินความสามารถในการอธิบาย และเกินกว่าที่จะทำความเข้าใจในแบบวิทยาศาสตร์ หรือเกินกรอบความสนใจของวิทยาศาสตร์ถูกมองข้ามไป ทั้งนี้ ที่มีสัดส่วนนี้ถือว่ามีความสำคัญไม่น้อยในพุทธศาสนา ทั้งเรื่องนรก สวรรค์ ชาตินี้ ชาติหน้า อธิปาทิหารีย์ คติพระโพธิสัตว์ รวมถึงในส่วนปรมัตถธรรมหรือนิพพาน ความเห็นต่อพุทธศาสนา ในลักษณะนี้เห็นได้อย่างชัดเจนในสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระองค์ทรงมีทัศนะต่อพุทธศาสนา และได้ทรงทำให้พุทธศาสนามีความเป็นวิทยาศาสตร์ขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม (พระไพศาล วิสาโล, 2542: 5-14) การมองพุทธศาสนาในลักษณะนี้ เมื่อนำมาใช้ในเรื่องของสุขภาพจะทำให้ไม่เห็นข้อจำกัดของกระบวนการทางการแพทย์อย่างถึงรากถึงโคน ที่ส่งผลให้ไม่กล้าปฏิเสธองค์ความรู้และเทคโนโลยีทางการแพทย์ และไม่สามารถใช้หลักการของพุทธศาสนา มาใช้เยียวยาผู้ป่วยได้อย่างอิสระ วิธีการที่จะถูกนำมาใช้ก็ต้องดูสมเหตุสมผล และสามารถอธิบายได้แบบวิทยาศาสตร์

การกล่าวนิเสธองค์ความรู้และเทคโนโลยีทางการแพทย์ในที่นี้ ผมมิได้หมายถึงการไม่ยอมรับฟังข้อมูลความรู้ทางการแพทย์อย่างสิ้นเชิง แต่เป็นการปฏิเสธว่าความรู้และเทคโนโลยีทางการแพทย์ยังไม่ใช่ความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับโรคเอดส์ ที่จะต้องยอมรับฟังและปฏิบัติตามอย่างปฏิเสธไม่ได้ ดังที่คนในวงการสุขภาพเชื่อกัน แต่เห็นว่าเป็นเพียงข้อมูลหนึ่งที่นำมารับฟังและพิจารณานำมาใช้ถ้าไม่ขัดแย้งกับหลักพุทธธรรมที่ยึดถือเป็นแกนหลัก ส่วนการเห็นข้อจำกัดของกระบวนการทัศนทางการแพทย์อย่างถึงรากถึงโคน น่าจะเริ่มตั้งแต่การไม่ยอมรับนิยามสุขภาพ โรค หรือการหายจากโรค ในแบบที่วงการแพทย์ใช้ แต่เมื่อยังคงยอมรับในกระบวนการแบบวิทยาศาสตร์เช่นเดียวกับในวงการสุขภาพ เราจึงยังเห็นภาพการยอมรับในนิยามเหล่านั้น เช่น ในบทบรรยายภาพสไลด์ของพระพงษ์เทพ ดังนี้ (เสรี พงศ์พิศ, 2542: 20-21)

- “26. ผู้ติดเชื้อเอดส์รายนี้ป่วยเป็นวัน โรค และปวดบวมทางซีกขวา มีอาการเบื่ออาหาร อ่อนเพลีย และเหนื่อยหอบมาก
27. หลังจากที่ได้รับการวินิจฉัยโรคอย่างถูกต้อง และรับประทานยาอย่างต่อเนื่อง เพียง 2 สัปดาห์ผ่านไป สุขภาพก็แข็งแรงขึ้น จนสามารถเล่นกีฬาอยู่กับเพื่อนๆ ได้
28. ส่วนรายนี้นอกจากมีม้ามโตและตับอักเสบแล้ว
29. ยังมีตุ่มเชื้อรา ตามใบหน้าและร่างกาย
30. เมื่อได้รับยา *sporal* และ *co-trimoxazole* เพียง 2 สัปดาห์แรก และหมั่นทำความสะอาดร่างกายอย่างสม่ำเสมอ อาการก็ดีขึ้นอย่างเห็นในภาพ
31. นี่คือสภาพอดโรยท้อแท้ของผู้ป่วยยากจนรายหนึ่ง ซึ่งถูกย้ายจากโรงพยาบาลมาพักฟื้นที่นี่
32. สิ่งแวดล้อมที่อบอุ่นและเป็นมิตรในโครงการฯ ช่วยให้ผู้ป่วยรายนี้ ฟื้นตัวได้อย่างรวดเร็ว ด้วยเวลาเพียง 5 วันเท่านั้น
-
34. ...และถึงแม้ว่าเขาจะมีชีวิตอยู่กับเราเพียง 3 วัน เพราะสภาพร่างกายทรุดโทรมจนเกินกว่าจะฟื้นฟู แต่เขาก็ได้เสียชีวิตอย่างสงบ ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่อบอุ่นใจ
-
37. เขาอยู่กับเราได้ไม่ถึงสัปดาห์ก็เสียชีวิต เพราะสภาพร่างกายที่บอบช้ำและทรุดโทรมจนฟื้นฟูไม่ไหว”

จะเห็นได้ว่า แม้ศูนย์ฯ จะให้ความสนใจในด้านอารมณ์ ความรู้สึกเป็นมิตร และให้การดูแลใกล้ชิด มีการใช้ธรรมปฏิบัติ เช่น การสวดมนต์ นั่งสมาธิมาช่วย แต่สุดท้ายก็ยังมุ่งเป้าไปที่การรักษาอาการเจ็บป่วยทางกาย มุ่งหวังให้อาการดีขึ้นแบบที่วงการแพทย์ให้ความสนใจนั่นเอง เมื่อเสียชีวิตก็อธิบายว่าเป็นผลจากร่างกายที่ทรุดโทรมเกินไปกว่าที่จะฟื้นฟู แต่กระนั้นการมีเป้าหมายอย่างนี้ไม่ใช่

เรื่องที่ผิด เป็นสิ่งที่คนไข้และญาติส่วนใหญ่ก็ต้องการบริการแบบนี้ ผู้ที่ให้ทุนสนับสนุนโครงการก็ต้องการเห็นกิจกรรมในลักษณะเช่นเดียวกันนี้ (ทั้งนี้เพราะคนในสังคมส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลส่วนใหญ่จากกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์ และคาดหวังว่าควรต้องให้/ได้รับบริการแบบนี้ ส่วนผลการรับบริการก็ควรเป็นแบบนี้) และหากไม่มีข้อจำกัดในเรื่องค่าใช้จ่าย เรื่องจริยธรรม และข้อกฎหมายในการกำกับดูแลการใช้ยาและเทคโนโลยีทางการแพทย์ อาจเป็นไปได้ว่าจะมีการใช้ยาและเทคโนโลยีทางการแพทย์ในการดูแลผู้ป่วยไม่ต่างจากที่โรงพยาบาล เพียงแต่จะมีมิติด้านจิตใจเพิ่มขึ้นมากกว่าที่โรงพยาบาล ซึ่งอาจเป็นประเด็นที่ถกเถียงกันต่อไปได้ว่าจะสามารถนำหลักพุทธธรรมมาใช้ได้มากกว่านี้ได้อย่างไร

แต่หากใช้มุมมองตามกระบวนทัศน์แบบพุทธศาสนาที่น่าเสนอไว้ในบทที่ 5 และ 6 จุดเน้นของการดูแลผู้ป่วยควรจะต้องเปลี่ยนไป ในส่วนของการดูแลร่างกายอาจไม่แตกต่างไปจากนี้นัก เป็นไปตามความรู้และเทคโนโลยีทางการแพทย์ที่สามารถเข้าถึงได้และมีอยู่ในขณะนั้น แต่ต้องไม่หลงเหลือตาม ไม่พุ่มเพื่อจนขัดกับหลักการสำคัญของพุทธศาสนาที่ดูแลร่างกาย คือ ต้องเป็นไปอย่างสอดคล้องกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 เช่น ต้องไม่พรากชีวิตผู้อื่นมาเพื่อรักษาชีวิตของตน ไม่ประกอบมิชฌาชีพมาเพื่อการรักษาตน เป็นต้น สำหรับภิกษุสงฆ์ด้วยแล้วการรักษาตัวควรต้องให้มีภาระน้อย ให้ชีวิตเป็นอยู่อย่างง่าย ช่วยระงับทุกขเวทนาที่มีอยู่ให้เบาบางลง และป้องกันไม่ให้ ทุกขเวทนาใหม่เกิดขึ้น อีกทั้งยังต้องช่วยสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นกับหมู่ชนเพื่อให้พระศาสนาได้รับการยอมรับอุปถัมภ์ดูแลโดยสังคมต่อไป

จุดสำคัญของการใช้แนวคิดพุทธศาสนามาใช้เพื่อการดูแลผู้ป่วยควรอยู่ที่การให้ความสำคัญกับการดูแลจิตใจผู้ป่วย พร้อมๆ กับตระหนักถึงความไม่เที่ยง บอบบาง และเป็นเสมือนรังแห่งโรคของกายนี้ ซึ่งอาจเริ่มตั้งแต่ใช้ธรรมานุภาพเป็นธรรมโอสถช่วยระงับทุกขเวทนาทางกาย เช่น การสวดโพชฌงค์ การสาธยายสัญญา ๑๐ การใช้สติ สัมปชัญญะ ความอดกลั้น และใช้การเทศนาเตือนในละวางในสิ่งที่กังวล ให้เข้าใจในสามัญลักษณ์เพื่อละวางความยึดมั่นถือมั่นทั้งปวง เพื่อใช้ระยะเวลาที่เหลืออยู่น้อยนิดนี้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด หากเหตุปัจจัยพร้อมอาจช่วยให้ผู้ป่วยอยู่ในสภาพ “เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตของเราจักไม่กระสับกระส่าย” (ส.ข. 17/1) ซึ่งเป้าหมายหลักในการดูแลผู้ป่วยแบบนี้จะไม่ได้อยู่ที่ร่างกายดีขึ้นเพียงใด (แต่ก็มีใช้ทอดทิ้งไม่สนใจกายเลย) หากจะอยู่ที่จิตใจผู้ป่วยแต่ละคนว่าได้รับการดูแลมากน้อยเพียงใด

ในกรณีนี้กิจกรรมเพื่อการดูแลผู้ป่วยหลายอย่างที่ดูแลไว้เหตุผลในทางวิทยาศาสตร์ เช่น การสวดมนต์ (โดยไม่จำเป็นต้องหาเหตุผลมาประกอบว่าเสียง และจังหวะการสวดนั้น เป็นดนตรีบำบัดหรือไม่) การผูกสายสิญจน์ แขนพระเพื่อเป็นเครื่องเตือนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัย หรือแม้แต่การช่วยเหลือทางจิตขณะผู้ป่วยจะละสังขาร เช่น อยู่เป็นเพื่อน นำให้ท่องพุทโธ สัมมาอะระหัง หรือสวดมนต์ให้ผู้ป่วยฟัง โดยมุ่งเป้าหมายของการดูแลที่ความสุขสงบทางใจของผู้ป่วยเป็นสำคัญ แม้วิธีการเหล่านี้ในสังคมไทยได้ถูกละเลยขาดการสืบต่อพัฒนาให้เหมาะสมกับยุคสมัย เมื่อเปรียบเทียบ

กับพุทธศาสนาในนิกายอื่น เช่น วัชรยานของทิเบต แต่ก็ยังไม่สายเกินไปกว่าที่จะฟื้นฟูพัฒนาขึ้นมาใหม่เพื่อแก้ปัญหาสุขภาพให้กับสังคมไทย ซึ่งวิธีคิดและวิธีการเหล่านี้แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับเป้าหมายการดูแลสุขภาพผู้ป่วยทางการแพทย์ ที่เน้นการให้ยา เพื่อให้อาการทางกายดีขึ้นเป็นหลัก

อย่างไรก็ตามในท้ายที่สุดนี้ ผมต้องย้ำอีกครั้งว่ากิจกรรมที่ศูนย์ฯ ดำเนินการอยู่ในปัจจุบันนี้ ไม่ใช่เรื่องที่ผิด ไม่ใช่เรื่องที่คลาดเคลื่อนไปจากหลักพุทธศาสนา และเป็นกิจกรรมที่มีประโยชน์มากต่อสังคมและผู้ป่วย ที่สมควรต้องดำเนินต่อไปตามเหตุปัจจัย และไม่ได้มีเจตนาร้ายใดๆ ทั้งสิ้นที่จะทำให้เกิดความเสียหายกับศูนย์ฯ และพระพญ์เทพ บทวิเคราะห์ที่ผ่านมาเป็นเพียงการนำเสนอความคิดเห็นทางสังคมศาสตร์ในเรื่องกระบวนการทัศน์ มาใช้วิเคราะห์ให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับโลกและชีวิต กับการปฏิบัติในการดูแลสุขภาพและการดำเนินชีวิต กับการปฏิบัติในการดูแลสุขภาพและการดำเนินชีวิต และความน่าจะเป็นในเชิงทฤษฎีว่ารูปแบบการรักษาแนวพุทธควรจะดำเนินไปในทิศทางใด ซึ่งอาจไม่สามารถเป็นจริงขึ้นมาก็ได้เพราะผู้ที่มีทัศนคติอย่างนี้อาจไม่ให้ความสนใจดำเนินกิจกรรมในลักษณะนี้อีกต่อไป และเมื่อนำมาใช้จริงกิจกรรมเหล่านี้จะต้องถูกปรับให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมอีกมาก อย่างไรก็ตามผมยังเชื่อว่าข้อมูลในกรณีศึกษานี้ เมื่อใช้ร่วมกับกรณีศึกษาอื่นๆ คงจะนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับวงการสุขภาพในสังคมไทยได้ไม่น้อย

7.3 บทวิเคราะห์วิถีแห่งชีวิตและสุขภาพ ภายใต้พุทธกระบวนทัศน์ (กรณีศึกษาที่ 1-7)

จากการที่ได้ศึกษาวิถีชีวิต ทศนะต่อโลกและชีวิต และแนวทางการดูแลสุขภาพและรักษาตัว เมื่อเจ็บป่วยของผู้ที่ได้ชื่อว่าสนใจและเข้าใจสาระหลักธรรมของพุทธศาสนา ทั้ง 7 ท่าน พบว่ามีความน่าสนใจหลายประการ ดังนี้

7.3.1 วิถีชีวิตและความเป็นมาในการสนใจพุทธศาสนา

จากประวัติชีวิตโดยสังเขปของแต่ละท่าน ที่ผมนำเสนอไว้เพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจถึงความเป็นมาในการสนใจศึกษาพุทธศาสนาและการปฏิบัติธรรม และเป็นฐานเชื่อมโยงสู่ทศนะต่อโลกและชีวิต รวมถึงแนวทางการดูแลสุขภาพของแต่ละท่านนั้น เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้วเราจะพบว่าวิถีชีวิตของท่านเหล่านี้เป็นชีวิตธรรมดาของคนไทยส่วนใหญ่ทั่วไป ที่แม้จะมีความแตกต่างกันบ้างไปตามยุคสมัย ฐานะทางสังคม และประเพณีความเชื่อของแต่ละครอบครัวและท้องถิ่น แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่คนไทยทั่วไปเข้าใจได้ ไม่ได้มีความแตกต่างจากคนอื่นจนมีลักษณะโดดเด่นที่จะบ่งบอกถึงว่าเป็น “คนพิเศษ” หรือ “คนมีบุญ” ที่มีลักษณะพิเศษบางอย่างแตกต่างจากชาวบ้านทั่วไปในยุคนั้นๆ หรือท้องถิ่นนั้นๆ อย่างกรณีของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ที่อาจมองได้ว่าสำหรับท่านมีเหตุปัจจัยหลายประการที่หนุนนำให้ได้บวชเรียนมาตั้งแต่เด็ก แต่การบวชเรียนลักษณะนี้ก็ไม่ได้เป็นเรื่องแปลกสำหรับคนต่างจังหวัดในยุคนั้น ที่ระบบการศึกษาของประเทศยังไม่ได้กระจายไปอย่างทั่วถึง มีเด็กจำนวนมากในสมัยนั้นที่ผ่านการบวชเรียนแบบเดียวกับท่าน

สำหรับท่านอาจารย์พุทธทาสก็เริ่มด้วยการบวชตามประเพณีเมื่อถึงเวลาอันควรเท่านั้น และก็เคยคิดจะลาสิกขาอยู่หลายครั้ง ซึ่งไม่ต่างกับคนหนุ่มทั่วไปสมัยนั้นที่ต้องบวชให้พ่อแม่ก่อนจึงค่อยแต่งงานมีครอบครัว แต่ก็มีเหตุการณ์ต่างๆ เข้ามาจนท่านไม่ได้สึกและศึกษาธรรมะเรื่อยมา ยิ่งในกลุ่มของผู้ที่เป็นฆราวาสไม่ว่า ป้าหมอ คุณกำพล หรือพี่แมว จะเห็นได้ว่าท่านไม่ได้มีวิถีชีวิตความเป็นมาที่แตกต่างจากคนทั่วไปในสังคมปัจจุบันใดๆ เลย สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าการที่คนคนหนึ่ง ในสังคมไทยจะสนใจศึกษาปฏิบัติธรรมจนเข้าใจและมีความมั่นคงในหลักธรรมซึ่งนั้น ยังเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้จริงในสังคมปัจจุบัน แต่ส่วนหนึ่งก็ต้องเป็นคนที่กำลังคิดถึง กำลังตั้งคำถาม และกล้าที่จะปฏิบัติตัวอย่างฝืนกระแสของสังคมดังกรณีของป้าหมอ หรือพี่แมวที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจน

7.3.2 จุดเปลี่ยนของชีวิตสู่การปฏิบัติธรรม

เหตุการณ์ที่เป็นจุดหักเหของชีวิต (trigger point) ที่ทำให้ท่านเหล่านี้หันมาสนใจศึกษาและปฏิบัติธรรม ที่คนส่วนใหญ่โดยเฉพาะในแวดวงนักวิชาการหรือนักวิจัยคาดหวังว่าจะต้องมีต้องหาให้พบ ว่ามี “เหตุการณ์” ไฉ่ หรือ “ปัจจัย” ไฉ่บ้างเข้ามากระทบชีวิตผู้นั้น จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ขึ้นกับชีวิต เพื่อที่จะเข้าไปจัดการกับปัจจัยเหล่านั้น เช่นอาจไปส่งเสริมเพื่อให้คนหัน

มาสนใจศึกษาระยะเพิ่มขึ้น ซึ่งผมเองก็ได้พยายาม “หา” ปัจจัยเหล่านั้นอยู่พอควร แต่ยังไม่อ่านไป สัมภาษณ์ไป ยิ่งได้มีโอกาสเห็นและรับรู้วิถีชีวิตโดยละเอียดของท่านเหล่านี้ และใช้หลักธรรมที่อยู่ ภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนา มาประกอบการพิจารณาแล้ว ผมพบว่า การพยายามหากจุดเปลี่ยน หรือปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น น่าจะเป็นเพียงผลผลิตของวิธีการคิดในการแสวงหา ความรู้ภายใต้กระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์ ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาแบบลดส่วน และพยายามหา ความสัมพันธ์เชิงเหตุผลที่เน้นเหตุเดียวผลเดียว จึงพยายามหาสาเหตุหลักเพียง 1-2 อย่างที่มีผลให้ เหตุการณ์หนึ่งๆ เกิดขึ้น ในขณะที่พุทธศาสนา มองปรากฏการณ์ต่างๆ ว่าเป็นกระแสแห่งเหตุปัจจัยที่ หนุนเนื่องกันมาไม่สิ้นสุด ดังนั้นจุดเปลี่ยนนั้นก็ต้องเกิดจากความพร้อมกันของเหตุปัจจัยจำนวนมาก มิได้อยู่อยู่กับปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งเป็นหลัก

ต่อกรณีการมาสนใจปฏิบัติธรรมนั้น โดยเฉพาะการสนใจตัวแก่นของธรรมะดังกรณีศึกษา ทั้ง 7 ท่านนี้ ผมเห็นว่าไม่ได้มีจุดหักเหของชีวิตที่ชัดเจนที่จะนำไปสู่การปฏิบัติธรรม แต่เป็นผลจาก เหตุปัจจัยหลายๆ ด้านที่หนุนเนื่องกันมา หลายท่านอาจจะเห็นว่า การที่ท่านอาจารย์พุทธทาสสอบ เปรียญธรรมประโยค 4 ไม่ผ่าน การที่คุณกำพล ต้องพิการอย่างรุนแรง การที่ป้าหมอได้พบกับ บรรยายาศที่สงบเย็นของสวนโมกข์ตอนเช้ามีด หรือที่พี่แมวเห็นจริยาวัตรที่งดงามของพระฝรั่งใน วัดป่าที่ร่มรื่น น่าจะถือว่าเป็นจุดหักเหของชีวิตที่ทำให้หันมาสนใจพุทธศาสนาได้ แต่สำหรับผมเห็น ว่าเหตุการณ์เหล่านั้นเป็นเพียงองค์ประกอบเล็กๆ จุดหนึ่ง ที่มีความสำคัญน้อยมากเมื่อเทียบกับเหตุ ปัจจัยต่างๆ ที่หนุนเนื่องกันมาตลอดทั้งชีวิต (หรืออาจเลยไปมากกว่านั้น) ของแต่ละท่าน เนื่องจาก เหตุการณ์ในลักษณะเดียวกันนี้ล้วนเคยเกิดขึ้นแล้วกับคนจำนวนมาก แต่ก็ไม่ได้หันเหความสนใจให้ คนที่ประสบอีกเป็นจำนวนมากได้มาสนใจพุทธศาสนา คุณกำพล พิจารณายู่ไม่ต่ำกว่า 2 ปี จนหมด หวังกับวิธีการรักษาต่างๆ แล้ว จึงจำต้องหันมาสนใจธรรมะและก็สนใจศึกษาอย่างไม่มีความกึบหน้า เเท่าที่ควรอยู่ถึง 14 ปี ซึ่งช่วงนี้ก็เคยฝึกเจริญสติแนวหลวงพ่อกุญชรมาแล้วแต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จแต่ อย่างใด จนมีโอกาสได้ติดต่อกับหลวงพ่อกำเขียน จึงประสบความสำเร็จในการปฏิบัติธรรมมาจน ปัจจุบัน จะว่าหลวงพ่อกำเขียนเป็นจุดที่ทำให้ชีวิตของคุณกำพลเปลี่ยนก็คงถูกเพียงส่วนเดียว เพราะผม เองได้รู้จักหลวงพ่อก่อนคุณกำพลหลายปีก็ยังไปไม่ถึงไหน หรือคนที่พิจารณาอีกจำนวนมากที่มีคนนำ ธรรมะไปให้แต่ก็ไม่ได้สนใจ หรือหากคุณกำพลได้พบหลวงพ่อก่อนหน้านี้ก็อาจจะประสบผล สำเร็จ จึงกล่าวได้ว่าจุดหักเหในชีวิตของคนกำพลให้มาสนใจธรรมะ จึงไม่ได้เกิดจากความพิการ หรือการได้พบหลวงพ่อกำเขียนเป็นปัจจัยหลัก

สิ่งที่ช่วยยืนยันในความเห็นผมที่ว่า ไม่ได้มีจุดหักเหในชีวิตให้สนใจพุทธศาสนาที่สำคัญ ประการหนึ่งคือ หลายครั้งที่ผมถามผู้ให้ข้อมูล (ในกรณีที่ได้) ตรงๆ ว่า ทำไมจึงได้หันมาสนใจ ศึกษาและปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา คำตอบแรกๆ ที่ได้รับคือ “ไม่รู้เหมือนกัน” หรือ “มันไม่มีนะ” แล้วต่างอธิบายให้เห็นถึงความรู้สึกที่ค่อยๆ ก่อตัวขึ้นมา ถ้าเหตุการณ์เดียวกันนี้เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ หลายคนบอกว่าไม่แน่ใจเหมือนกันว่าจะทำให้ตัวเองสนใจศาสนาหรือเปล่า ตัวอย่างกรณีของ

อาจารย์ระพี แทบจะบอกไม่ได้เลยว่าท่านสนใจพุทธศาสนาเมื่อไหร่ ความสนใจในสิ่งที่ท่านเรียกว่า สังฆะที่เป็นรากฐานชีวิตของท่านดูเหมือนจะก่อกำเนิดมาพร้อมๆ กับชีวิตท่านเลย ดังนั้นผมจึงเห็นว่าการหันมาสนใจพุทธศาสนาอย่างมั่นคงของคนคนหนึ่ง ถ้าหากให้คำอธิบายภายใต้กระบวนการทัศน์ พุทธศาสนาต้องบอกว่าเป็นผลแห่งกระแสของเหตุปัจจัย (กรรม) ที่หนุนเนื่องกันมามากจนถึงเวลาที่ต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตและความสนใจของตน

การมีความเห็นอย่างนี้มีได้หมายความว่า เราหรือสังคมไม่ต้องทำอะไร หรือทำอะไรไม่ได้ ต้องรอรกระแสแห่งเหตุปัจจัยให้พร้อม แล้วคนก็จะสนใจพุทธศาสนาเอง หากพิจารณาตามหลักกรรม หรือหลักนิยาม 5 ในพุทธศาสนา แม้ว่าเหตุบางส่วนเราไม่สามารถเข้าไปล่วงรู้ หรือรู้แล้วไม่สามารถก้าวกายเปลี่ยนแปลงได้ เช่น ในส่วนของพินิยาม คือสิ่งที่ได้สั่งสมหรือทำมาก่อนแล้วที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นพันธกรรม หรือบางส่วนของอุตุนิยาม ที่เป็นเรื่องของความเป็นไปของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม แต่มนุษย์เราก็สามารถทำกรรมอีกเป็นจำนวนมากที่จะเอื้อให้ผลที่ต้องการให้เกิดขึ้น เช่น การจัดสภาพแวดล้อมของวัดให้ร่มรื่นสงบเย็น หรือนำหลักศีลธรรมในพุทธศาสนามาใช้ประกอบการแก้ปัญหาก็หรือทำกิจกรรมต่างๆ ให้ธรรมะเป็นเรื่องปกติธรรมดาในวิถีชีวิต กลายเป็นทางออกแรกๆ ที่คนนึกถึงเมื่อประสบปัญหาในชีวิต เป็นต้น

7.3.3 วิธีการเข้าถึงหลักพุทธธรรม

แม้ในการศึกษาครั้งนี้ผมพยายามเลือกสัมภาษณ์เฉพาะบุคคลที่เข้าใจหลักธรรมพุทธศาสนาในแนวที่ค่อนข้างสอดคล้องกับสิ่งที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ไม่ได้มุ่งไปในทางอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ หรือความเชื่อที่อาจยังมีข้อโต้แย้งอยู่มาก แต่ข้อมูลที่ได้ก็พบว่าผู้ให้ข้อมูลแต่ละท่านมีกระบวนการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อเข้าถึงหลักพุทธธรรมในลักษณะหรือด้วยวิธีการที่แตกต่างกันพอควร อย่างเช่น ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ท่านศึกษาค้นคว้ามาในทางทฤษฎีเป็นหลัก ส่วนในด้านภาคปฏิบัตินั้นผมเชื่อว่าท่านทำไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าใครนักเพียงแต่ท่านมิได้เสนอภาพด้านนี้ให้ออกมาจนโดดเด่น ซึ่งใกล้เคียงกับท่านอาจารย์พุทธทาส ที่ประวัติของท่านส่วนหนึ่งแสดงอย่างชัดเจนว่าท่านทุ่มเทชีวิตกับการทดลองปฏิบัติธรรมมามาก แต่ในการนำเสนอธรรมะต่อสังคมท่านกลับนำมุงเสนอที่ตัวสาระของหลักธรรม ทำให้เป้าหมายซึ่งปฏิบัติตามแนวทางของท่านเน้นการปฏิบัติธรรมตามแบบที่ท่านสอน และเพิ่มมาให้ความสำคัญกับการนั่งสมาธิภาวนามากขึ้นในช่วงหลังนี้เอง

ในขณะที่หลวงพ่อดำเขียน คุณกำพล รวมทั้งพี่แมว มีวิธีการเข้าถึงหลักธรรม ที่เริ่มต้นด้วยการฝึกปฏิบัติเป็นหลักแล้วจึงค่อยๆ ศึกษาในส่วนทฤษฎีเพิ่มเติมจากการอ่านหรือฟังผู้รู้สอน แล้วจึงเทียบเคียงกับสิ่งที่ตนเองได้รับรู้หรือเข้าใจจากการปฏิบัติ ส่วนอาจารย์ระพีนั้น ท่านสนใจศึกษาด้วยการขบคิด แสวงหา และตั้งคำถามกับตนเองอย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยสิ่งที่ได้พบเห็นผ่านเข้ามาในวิถีชีวิตของท่านเป็นโจทย์ อิงอาศัยหลักธรรมเพียงเท่าที่รับรู้ผ่านสื่อต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ตามปกติในสังคมเท่านั้น มาประกอบการพิจารณา

อย่างไรก็ตามวิธีการศึกษาที่แตกต่างกันเหล่านี้ สามารถนำไปสู่ที่ศึกษาเดินเข้ามาสู่แก่นของหลักพุทธธรรมได้ไม่แตกต่างกันนัก ดังจะเห็นได้จากทัศนะที่มีต่อโลกและชีวิต (ซึ่งจะกล่าวต่อไป) และวิธีการดูแลสุขภาพ ที่จะค่อนข้างใกล้เคียงกัน แม้การศึกษาในประเด็นนี้ยังจำกัดเกินไปที่จะกล่าวได้ว่าวิธีการศึกษาพุทธศาสนาที่หลากหลายในสังคมไทยสามารถนำไปสู่ความเข้าใจแก่นของหลักธรรมเดียวกัน (และผมเองก็ไม่เชื่อว่าจะเป็นอย่างนั้น เพราะยังเห็นวิธีที่อ้างว่าเป็นพุทธศาสนาอีกจำนวนไม่น้อยที่หากเข้าไปเกี่ยวข้องแล้ว อาจทำให้ห่างจากหลักของพุทธศาสนายิ่งขึ้น) แต่ก็พอจะพูดได้ว่าการที่จะเข้าใจแก่นของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา (ซึ่งในที่นี้หมายถึงสิ่งที่ปรากฏในพระไตรปิฎกตามที่เสนอไว้ในบทที่ 5 และ 6) ไม่จำเป็นต้องผ่านวิธีการใดวิธีการหนึ่งที่จำเพาะเจาะจง รูปแบบและวิธีการที่หลากหลายทำให้คนในสังคมที่มีจิตหรือจุดสนใจที่ต่างกันมีโอกาสสนใจธรรมะมากขึ้น โดยเริ่มในจุดที่แต่ละคนถนัดหรือพอใจแล้วจึงโยงมาสู่จุดเดียวกัน แต่ทั้งนี้สังคมต้องมีความชัดเจนในแก่นของธรรมะ ซึ่งผมเห็นว่าปัจจุบันท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกได้นำเสนอแก่นนี้ไว้ให้อย่างชัดเจนและเหมาะสมกับสมัยอย่างยิ่ง นั่นคือ หนังสือ*พุทธธรรม* ยังขาดแต่การเผยแพร่ไปให้รับรู้และศึกษากันอย่างกว้างขวางในสังคมเท่านั้น ซึ่งจะช่วยลดแนวทางที่เบี่ยงเบนไปจากหลักการลง แต่ยังคงความหลากหลายในวิธีการไว้ได้ด้วย

7.3.4 กระบวนทัศน์ในการเข้าใจโลกและชีวิต

สิ่งที่ปรากฏอย่างชัดเจนเมื่อผู้ให้ข้อมูลแต่ละท่านหันมาสนใจศึกษา ปฏิบัติ และมีความเข้าใจในหลักพุทธธรรมคือ ทัศนะความเข้าใจต่อโลกและชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม หรืออาจกล่าวได้ว่าเมื่อเข้าใจหลักพุทธธรรมแล้ว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของกระบวนทัศน์ในการเข้าใจโลกและชีวิตจากเดิมที่เข้าใจในแบบเดียวกับคนส่วนใหญ่ในสังคม นั่นคือกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมบริโภคนิยม ไปมีกระบวนทัศน์ต่อโลกและชีวิตแบบพุทธศาสนาที่แม้จะมีระดับที่แตกต่างกันบ้างแต่ก็สามารถกล่าวได้อย่างชัดเจนว่าเปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนในกรณีของผู้ที่เป็นฆราวาสอยู่ทั้ง ป้าหม่อ คุณกำพล และพี่แมว ที่พบว่าตัวเองคิดและมีวิถีชีวิตที่ต่างจากคนทั่วไป ในสังคมขณะนี้ สำหรับอาจารย์ระพี แม้จะไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่วิถีชีวิต ความคิดความเป็นอยู่ของท่านแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า แตกต่างจากนักวิชาการหรือผู้ที่เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีทั่วไป ซึ่งก็เป็นสิ่งผลักดันให้ท่านสร้างสรรค์งานได้อย่างโดดเด่นและเป็นที่รักของผู้คนจำนวนมาก

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้พบว่าความเข้าใจต่อโลกและชีวิตเด่นๆ ที่กล่าวได้ว่าเป็นพุทธกระบวนทัศน์ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาและปฏิบัติธรรม ก่อนข้างสอดคล้องกับหลักที่รวบรวมไว้ในบทที่ 5 กล่าวคือ เข้าใจธรรมชาติความเป็นไปของชีวิตและสรรพสิ่งว่าเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ ที่ไม่ได้มีตัวตนที่เป็นแก่นสารที่แท้จริง เกิดขึ้นและดำรงอยู่ตามกระแสแห่งเหตุปัจจัยที่หมุนเนื่องกันอยู่ เชื้อในหลักกรรม เห็นว่าภาวะแห่งการเจ็บไข้ การตาย เป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต ไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัว ที่จะต้องพยายาม

หลักหนี แต่ควรเตรียมพร้อมที่จะเผชิญกับภาวะดังกล่าว อย่างมีสติ โดยใช้ชีวิตอย่างไม่ประมาท เชื่อในคำสั่งสอนของพระพุทธองค์และปฏิบัติตามแนวทางที่พระองค์ทรงแสดงไว้ จนเห็นชัดด้วยตัวเองแล้วว่า เมื่อปฏิบัติตามแล้วจะสามารถพัฒนาจิตใจตนเองให้มีทุกข์น้อยลงตามลำดับ ลดความยึดมั่นในตัวตนลง และเชื่อในเป้าหมายสูงสุดของชีวิตนั่นคือการดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง หรือนิพพาน ว่าสามารถปฏิบัติจนเข้าถึงได้

แม้จะไม่สามารถกล่าวให้เด็ดขาดลงไปได้ว่า การรับรู้และความเข้าใจต่อหลักการดังกล่าวของแต่ละท่านมีมากน้อยเพียงใด เนื่องจากข้อจำกัดในหลักของพุทธศาสนาที่ไม่ต้องการให้เปิดเผยภาวะการรับรู้เข้าถึงความจริงดังกล่าวซึ่งอาจนำไปสู่การโอ้อวดเพื่อแสวงหาผลประโยชน์หรือทำให้เกิดผลเสียต่างๆ ตามมาได้มาก แต่หากผมจะประเมินคร่าวๆ จากการที่ได้ศึกษาและพูดคุยทั้งหมด ผมเห็นว่าความเชื่อในหลักการดังกล่าวมีความแตกต่างกันในหลายระดับ ตั้งแต่ขั้นที่เป็นความเชื่อความศรัทธา ที่เกิดจากการพิจารณาจากความรู้และประสบการณ์บางส่วนแล้วว่าหลักการเหล่านั้นน่าจะเป็นความจริงเป็นสิ่งที่ควรนำมาเป็นหลักปฏิบัติ ไปจนถึงขั้นที่เลื่อมใสศรัทธาไปแล้ว เป็นภาวะแห่งการเข้าถึง ตระหนักรู้อย่างชัดแจ้งด้วยตนเองว่าเป็นอย่างนั้นจริงๆ

พี่แม่วาจเป็นกรณีตัวอย่างสำหรับกลุ่มแรกได้ดี เช่น พี่แม่วารู้ว่าความตายเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต ที่เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ ไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัว แต่เมื่อนึกถึงโรคมะเร็งที่ตัวเองเป็น ก็ยังทำให้ใจหวั่นไหวมีทุกข์อยู่บ่อยๆ อยู่ทุกครั้ง ซึ่งพี่แมวก็น้อมรับและใช้จุดนี้มาเป็นเครื่องเตือนตัวเองให้มั่นคงในการปฏิบัติธรรมอบรมจิตต่อไป ส่วนคุณกัมพลและพระพงษ์เทพก็มั่นคงในหลักธรรมแต่ต้องอยู่ในขอบเขตเฉพาะด้านที่สามารถอธิบายได้แบบวิทยาศาสตร์ ในขณะที่อีกระดับหนึ่งที่ผมเห็นความแตกต่างคือในกรณีของพระ ทั้งท่านอาจารย์พุทธทาส ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก และหลวงพ่อกำเจียน ที่เมื่อท่านเผชิญกับความเจ็บป่วยท่านสามารถดำรงจิตใจให้อยู่ในภาวะปกติไม่หวั่นไหว ประจักษ์แจ้งโดยแท้จริงว่าเป็นเรื่องธรรมดา คุณเล่าร่างกายเกือบหลุดไปเท่าที่จำเป็นเท่านั้น ท่านไม่ได้ทุกข์ร้อน กระวนกระวายใจ จิตใจท่านยังคงเป็นปกติสามารถทำงานในส่วนที่พอทำได้ต่อไปโดยไม่เดือดร้อน และไม่จำเป็นต้องให้มีข้อมูลยืนยันหรืออธิบายได้แบบวิทยาศาสตร์เท่านั้นจึงจะเชื่อ

7.3.5 กระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์กับการปฏิบัติธรรม

ในทางปฏิบัติของการรับรู้และความเข้าใจต่อหลักการของกระบวนทัศน์พุทธศาสนา ยังมีความแตกต่างที่ชัดเจนอีกส่วนหนึ่งที่ต้องกล่าวถึงในที่นี้ นั่นคือ อิทธิพลที่มาจากกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่มีอิทธิพลต่อการตีความบางประเด็นในหลักการของพุทธศาสนา ทำให้มีความเห็นต่อหลักการบางส่วนแตกต่างไปบ้างในบางคน เช่น บางแง่มุมต่อความเชื่อในเรื่องกรรม เรื่องชาติที่แล้ว และชาติหน้า และเรื่องภพภูมิอื่น เช่น พรหม ฝิ ยักษ์ เป็นต้น ผู้ที่ผมไปสัมภาษณ์ส่วนใหญ่เชื่อว่ามิใช่จริงหรืออย่างน้อยก็ไม่ปฏิเสธในสิ่งเหล่านี้ แต่ก็เห็นว่าไม่จำเป็นต้องให้ความสำคัญหรือสนใจเข้าไปเกี่ยวข้องเพราะไม่ใช่สาระที่จะนำไปสู่การพ้นทุกข์ได้ แต่ผู้ที่ค่อนข้างเชื่อถือศรัทธาในความรู้และวิธี

การศึกษาความจริงแบบวิทยาศาสตร์จะปฏิเสธอย่างชัดเจน โดยเห็นว่าชาติที่แล้ว ชาติหน้า เทวดา พรหม ไม่มีอยู่จริง และพยายามตีความให้เรื่องเหล่านี้ให้อธิบายได้อย่างวิทยาศาสตร์ เช่น กรณีของคุณกำพล และพระพงษ์เทพ (ซึ่งจะเป็นกรณีศึกษาที่จะกล่าวถึงต่อไป) เป็นตัวอย่างที่ชัดเจน อย่างไรก็ตาม ทั้งสองท่านนี้ก็ยังเห็นว่าหลักพุทธธรรมเป็นความรู้ที่เหนือกว่าวิทยาศาสตร์ เห็นว่าพุทธศาสนามีความเป็นวิทยาศาสตร์อย่างยิ่ง เป็นการช่วยให้เห็นอย่างชัดเจนถึงอิทธิพลของกระบวนการทัศน์ที่มีผลต่อการกำหนดความคิดความเชื่อพื้นฐานของคน และย้ำว่าเรื่องการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์นั้นไม่ใช่เรื่องที่ทำได้ง่ายๆ

จากการศึกษาในประเด็นเรื่องกระบวนการทัศน์ในการเข้าใจโลกและชีวิตในส่วนนี้ ทำให้ผมพบอย่างชัดเจนว่า กระบวนการการศึกษาและปฏิบัติธรรมจนทำให้เกิดความเข้าใจในหลักพุทธธรรม คือกระบวนการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ของคนในสังคมนั่นเอง ทำให้คนมีทัศนะในการมองโลกและชีวิตเปลี่ยนไปจากเดิม และส่งผลถึงการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนคนหนึ่งไปเป็นลำดับ นอกจากนี้ยังทำให้เห็นว่ากระบวนการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์นั้น เป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไปพัฒนาขึ้นได้ (หรือบางท่านอาจข้ามขั้นตอนไปรวดเดียวเลยก็ได้) ผมเห็นว่าขั้นตอนการบรรลุนิพพานในพุทธศาสนาตามลำดับขั้น ตั้งแต่โสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี และอรหัตตนั้น ก็คือผลของการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ในการเข้าใจโลกและชีวิตไปเป็นลำดับนั่นเอง ทำให้ปุถุชนและพระอริยเจ้าเหล่านี้เมื่ออยู่บนโลกในสถานการณ์เดียวกัน แต่รับรู้สิ่งที่ปรากฏนั้นต่างกัน ซึ่งส่งผลต่อความทุกข์ที่มีในใจแตกต่างกัน พระอรหัตตในทัศนะของพุทธศาสนา คือ ผู้ที่ปราศจากอวิชชา รับรู้และเข้าใจธรรมชาติของสรรพสิ่งตามความเป็นจริง ทำให้พ้นจากความติดยึดในสิ่งทั้งปวง จึงไม่มีความทุกข์ใดๆ ครอบงำได้

7.3.6 วิถีชีวิตและท่าทีในการดูแลสุขภาพ

เนื่องจากกระบวนการทัศน์เป็นกรอบพื้นฐานในการรับรู้ความจริง และการทำความเข้าใจธรรมชาติของโลกและชีวิต อันเป็นรากฐานในการคิดและปฏิบัติตัวของผู้นั้นในสังคม การที่ผมเห็นว่าการศึกษาและปฏิบัติธรรมเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์ต่อโลกและชีวิต เปลี่ยนกระบวนการทัศน์ของผู้นั้นให้เป็นแบบพุทธศาสนา ส่งผลให้คนเหล่านั้นมีวิถีคิด วิถีชีวิต และพฤติกรรมต่างๆ เปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งอาจมากขึ้นน้อยแตกต่างกันไปตามลำดับขั้นของความเข้าใจธรรมชาติของความจริง และเหตุและปัจจัยอีกหลายประการประกอบกัน

ตัวอย่างการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีคิดและมุมมองต่อโลกที่ชัดเจนที่สุดน่าจะเป็นกรณีของคุณกำพล ที่ได้ทำให้ชีวิตผู้พิการเป็นอัมพาตทั้งตัวซึ่งอยู่อย่างมีความทุกข์ ห่อเหี่ยว รอวันตาย รู้สึกตัวว่าเป็นคนหมดคุณค่า ไร้ความหมาย ให้กลับกลายเป็นผู้มีชีวิตที่สดใส เบาบางจากความทุกข์ มีพลัง และพร้อมที่จะก่อประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการปฏิบัติธรรม เป็นตัวอย่าง และกำลังใจให้ผู้นั้นมาปฏิบัติธรรมมากขึ้น แม้ว่าร่างกายจะยังคงพิการ

อยู่ดั้งเดิม แต่จิตใจไม่ได้ตกอยู่ในห้วงของความทุกข์ของคนพิการอีกต่อไป การปรับเปลี่ยนดังกล่าว ยังมีส่วนช่วยให้ร่างกายอยู่ในสภาพดีขึ้นด้วย เนื่องจากการรู้ในหน้าที่และมีสติในการดูแลร่างกายนี้ มากขึ้น ความละเอียดอ่อนของสติยังทำให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้มากขึ้น ลดภาระในการดูแล ของผู้อื่นลง เช่น รับรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงของร่างกายเมื่อจะขับถ่าย รู้ตัวว่าต้องพยายามขยับพลิกตัว เองเปลี่ยนอริยาบถเป็นระยะๆ ไม่หลงลืม เป็นต้น

สำหรับหลวงพ่อดำเขียนเมื่ót่านได้รับผลเบื้องต้นจากการปฏิบัติธรรม ก็ขอมสละเกียรติยศ ชื่อเสียง รายได้ ในฐานะหมอธรรมที่มีความสามารถของท้องถิ่น รวมทั้งชีวิตครอบครัว ออกบวช เปลี่ยนชีวิตมาเพื่อศาสนาโดยตรง ทำให้ท่านมอง “ผี” ที่ท่านคลุกคลีมาตลอดในฐานะของหมอธรรม เปลี่ยนไปจนไม่ต่างกับได้เห็นหนามหรือเห็นต้นไม้ เช่นเดียวกับป่าหมอที่หลังจากศึกษาปฏิบัติธรรม มาระยะหนึ่งแล้วได้ตัดสินใจเลิกใช้ชีวิตตามกระแสโลกส่วนหนึ่ง ด้วยการลาออกจากงานที่คนทั่วไป มองว่ามีเกียรติ มีความก้าวหน้า มั่นคง ไปอยู่วัดปฏิบัติธรรม โดยบอกว่าเมื่อมาปฏิบัติธรรมแล้วได้ทำ ให้ตัวเองอยู่ง่าย กินง่าย และมีความสุขขึ้น มิฉะนั้นคงมีความทุกข์มาก ต้องวิ่งวนไปตามกระแสโลก อย่างที่เขาเป็นกัน วิธีการดูแลสุขภาพตัวเองซึ่งแต่เดิมที่เคยใช้แต่ข้อมูลเหตุผลทางการแพทย์ ฟังฟัง อยู่กับยาสารพัดชนิด ก็หันมาให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพตัวเองมากขึ้น ฝึกโยคะ เลือกรับ ประทานอาหารที่มีประโยชน์ ใช้สมุนไพร และวิธีการที่เป็นธรรมชาติมากขึ้น ส่วนที่แหวจากที่เคย กินเหล้าสูบบุหรี่เที่ยวอยู่กับเพื่อนๆ ก็สามารถเลิกพฤติกรรมเหล่านี้ได้อย่างเด็ดขาด ใช้ชีวิตอย่าง อิสระเรียบง่ายและมีความสุข รวมทั้งมีส่วนทำให้กล้าปฏิเสธการรักษาโรคร้ายด้วยวิธีการทางการแพทย์ และหันกลับมาดูแลสุขภาพชีวิตด้วยวิธีการที่ตนเองเลือก

ในกรณีอื่นๆ เช่น ท่านอาจารย์พุทธทาส ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก หรืออาจารย์ระพี เราอาจจะไม่ได้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของท่านมากนัก เนื่องจากท่านมีชีวิตที่ปกติเรียบง่ายอยู่ แล้ว แต่เราจะเห็นความมั่นคงในปฎิบัติทางแห่งความเรียบง่ายของท่านว่าดำรงอยู่อย่างสม่ำเสมอ ไม่ฟุ้ง เพื่อขึ้นเมื่อได้รับการยอมรับมีชื่อเสียงมากขึ้นแบบที่ปรากฏให้เห็นโดยทั่วไปในสังคม ในเรื่องสุขภาพก็เช่นกันท่านอาจารย์พุทธทาสท่านก็ยังคงให้ความสำคัญกับการดูแลรักษาตนเองด้วยสมุนไพรตาม ความเชื่อเดิมของท่าน ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกก็ต้องหาความชัดเจนในวิธีการรักษาและใช้วิธีการ รักษาแผนปัจจุบันเป็นหลักพึ่งพาสมุนไพรน้อยมาก ส่วนอาจารย์ระพีเมื่อเจ็บป่วยขึ้นมาจริงๆ ก็ ปลดปล่อยให้เป็นหน้าที่ของแพทย์ แต่ผลจากการปฏิบัติธรรมและมีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ที่เห็น ได้ว่าแตกต่างคือ ท่าทีต่อสุขภาพและการรักษาตัวของท่านเหล่านี้ที่ต่างจากคนทั่วไปอย่างชัดเจน และเปลี่ยนไปอย่างสอดคล้องกับหลักพุทธศาสนา นั่นคือเห็นการเจ็บป่วยว่าเป็นเรื่องธรรมดาเป็นไป ตามเหตุปัจจัย และให้การดูแลไปตามหน้าที่เท่าที่จะทำได้ เมื่อเห็นว่าไม่ไหวก็พร้อมที่จะละสังขาร ไปอย่างเรียบง่ายดังกรณีของท่านอาจารย์พุทธทาส

จะเห็นได้ว่าการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ต่อชีวิตและสุขภาพนี้ ไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธ หรือละทิ้งพื้นฐานความเชื่อเดิม ไปสู่วิถีดูแลสุขภาพรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งที่ตายตัว ที่บางคนอาจตี

ความไปถึงการใช้วิธีการรักษาตามที่มีในพุทธบัญญัติที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ซึ่งกลายเป็นการคิดยึดถือรูปแบบหนึ่ง แต่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญกลับอยู่ที่ความรู้สึภายในที่แสดงออกใน “ท่าที” ที่มีต่อความเจ็บป่วยและการเยียวยารักษา จากการรักษาของคนทั่วไปที่มองด้วยท่าที กลัวตาย กลัวเจ็บปวด อยากหายเร็วๆ อยากได้วิธีการที่ดีที่สุดแบบที่คนในกระบวนทัศน์หลักต้องการ แต่กลับเป็นท่าทีที่ผ่อนคลาย ทำไปตามหน้าที่ เกื้อกูลร่างกายเท่าที่จะทำได้ เพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนหรือเป็นภาระให้ใครจนเกินจำเป็น และไม่เป็นทุกข์ไปกับการเจ็บป่วยนั้น ซึ่งผมเห็นว่าผู้ให้ข้อมูลทุกท่านในการศึกษานี้มีท่าทีอย่างนี้ แม้ว่าบางท่านจะยอมรับว่ายังไม่มั่นใจเต็มที่ว่า เมื่อภาวนานั้นโดยเฉพาะวาระสุดท้ายแห่งชีวิตมาถึงว่าจะยังคงรักษาท่าทีนี้ไว้ได้หรือไม่ แต่ก็ยอมรับและใช้อารมณ์นี้เป็นสิ่งเตือนให้ปฏิบัติพัฒนาตนต่อไปให้มีความพร้อมต่อการรับสภาวะนี้อยู่เสมอ

7.3.7 ทศนะต่อการนำพุทธกระบวนทัศน์มาใช้แก้ปัญหาสุขภาพในสังคมไทย

เป็นที่แน่นอนว่าผู้ที่ผมไปสัมภาษณ์ทุกท่านเห็นด้วยว่าเป็นการเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะนำเอาหลักธรรมของพุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหาดังกล่าว ในสังคม ดังคำพูดของท่านอาจารย์พุทธทาสที่ว่า “ศีลธรรมไม่กลับมา โลกจะวินาศ” ที่ประกาศถึงความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำหลักธรรมกลับมาในใช้และเป็นที่พึ่งของสังคม แต่พอเจาะจงลงมาในเรื่องปัญหาสุขภาพดูเหมือนว่าท่านเหล่านั้นไม่มีใครพูดอย่างชัดเจนว่าหลักธรรมในพุทธศาสนาสามารถนำมาใช้แก้ปัญหาสุขภาพได้ และทุกท่านไม่มีใครปฏิเสธว่าการแพทย์แบบวิทยาศาสตร์ไม่ดี หรือเป็นสิ่งเลวร้ายที่ควรกำจัดออกไปจากสังคม ในทางตรงข้ามทั้งหมดเห็นว่าการแพทย์แบบวิทยาศาสตร์ยังเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ ช่วยแก้ปัญหาคือการเจ็บป่วยหลายอย่างให้ดีขึ้นได้ แต่ท่ามกลางความดีนั้นท่านก็เห็นความจำกัดที่มีอยู่ ความเห็นต่ออนาคตของการแพทย์แบบวิทยาศาสตร์ของท่านจึงอยู่ที่ประชาชนต้องรู้จักใช้อย่างเหมาะสม ไม่หลงพึ่งพาอยู่กับเทคโนโลยีแต่เพียงอย่างเดียว หรืออาจสรุปสั้นๆ ว่า ต้องรู้จักใช้อย่างรู้เท่าทัน ไม่ใช่ตกเป็นทาสพึ่งพิงอยู่กับเทคโนโลยีทั้งหมดอย่างเช่นปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามการที่กระบวนทัศน์พุทธศาสนามีความจำกัดในการนำมาแก้ไขปัญหาสุขภาพนั้น ผมเห็นว่าปัญหาใหญ่อยู่ที่นิยามเรื่องสุภาพที่เราเข้าใจกันอยู่ในปัจจุบันนี้ ที่นิยามกันโดยคนในวงการวิทยาศาสตร์การแพทย์ทำให้จำกัดอยู่แต่ในเรื่องทางกายภาพหรือโรคที่เกิดทางกายเป็นสำคัญ ซึ่งวิทยาศาสตร์มีความเชี่ยวชาญสูงจนเป็นที่ยอมรับทั่วไป แต่สำหรับพุทธศาสนาแล้วไม่ได้ให้ความสำคัญกับส่วนของร่างกายนี้นัก เพราะถือว่าเป็นเรื่องของธรรมชาติที่มีความบกพร่องเปลี่ยนแปลงไม่สามารถมั่นคงยั่งยืนเป็นธรรมดา เป็นไปไม่ได้ที่เราจะทำให้มีสุขภาพดีได้อย่างยั่งยืน ยิ่งจะทำให้เกิดความยึดถือและลุ่มหลงในร่างกายนี้มากขึ้น ก่อทุกข์มากขึ้น เราจึงควรปฏิบัติต่อร่างกายนี้เพียงการเกื้อกูลเท่าที่ทำได้ พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับโรคทางใจที่มีขอบเขตหมายถึงความทุกข์ทั้งปวง โดยเฉพาะทุกข์ทางใจ และมีวิธีการรักษาสุขภาพด้านนี้ที่ชัดเจนและสมบูรณ์ที่แม้แต่การแพทย์แผน

ปัจจุบันก็ไม่สามารถเทียบเคียงได้ ซึ่งเมื่อนำมาใช้แล้วไม่เพียงแต่จะแก้ปัญหาสุขภาพ (ตามนิยามของ พุทธศาสนา) ได้เท่านั้น ยังแก้ปัญห่อื่นๆ ในสังคมได้ด้วย

ปัญหาที่สำคัญจึงอยู่ที่การรวนเวียนพูดถึงเรื่องสุภาพและความเจ็บป่วยในขอบเขตนิยามแบบวิทยาศาสตร์เท่านั้นทำให้บทบาทของพุทธศาสนาแทรกเข้ามาได้ยาก การพูดถึงสุภาพในนิยามของพุทธศาสนาเองจึงเป็นมาตรการที่จำเป็นอย่างหนึ่งในการนำกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาไปสู่สังคมปัจจุบัน แม้การสร้างการยอมรับในเรื่องนี้เป็นเรื่องที่ได้ไม่่ง่ายนักแต่ก็เป็นสิ่งที่จำเป็น มิฉะนั้นก็จะมีแต่ “เทคนิค” ของพุทธศาสนาเท่านั้นที่ถูกนำไปใช้แก้ปัญหาสุขภาพ (อย่างเป็นทางการ) โดยทอดทิ้งหลักธรรมไว้เบื้องหลัง ณ จุดนั้น การนั่งสมาธิ การเตรียมตัวตายอย่างมีสติ ก็ไม่ต่างอะไรกับยาเม็ดหนึ่งที่แพทย์สั่งจ่ายให้กับผู้ป่วยพร้อมกับคิดค่าบริการนี้ด้วย

7.4 การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อใช้ในการเยียวยาผู้ป่วย

แม้ว่าในปัจจุบันยังคงมีพระสงฆ์จำนวนไม่น้อยที่ให้การดูแลรักษาประชาชนที่เจ็บป่วย ตั้งแต่โรคภัยไข้เจ็บเล็กๆ น้อยๆ การสะเดาะเคราะห์ ต่อกระดูก ไปจนถึงรักษาโรคที่วงการแพทย์รักษาไม่หายไม่ว่า ผิเข้า มะเร็ง หรือเอดส์ แต่เนื่องจากเป้าหมายในการศึกษาของผมครั้งนี้ไม่ได้อยู่ที่การเรียนรู้เทคนิคการเยียวยาหรือประสิทธิผลของการรักษา หากมุ่งเน้นที่แนวทางการประยุกต์เอาหลักธรรมของพุทธศาสนาไปใช้ในการเยียวยาผู้ป่วย การเลือกผู้ให้ข้อมูลนอกเหนือจากต้องเป็นผู้ที่เข้าใจหลักธรรมของพุทธศาสนาอย่างมั่นคงเช่นเดียวกับการศึกษาในกลุ่มแรกแล้ว ยังต้องกำหนดกรอบกว้างๆ ไว้อีก 2 ข้อ คือ 1) ต้องไม่เป็นการให้การรักษาเพื่อหวังผลตอบแทนเป็นเงินหรือทรัพย์สินส่วนตัวไม่ว่าในรูปแบบใดๆ ทั้งสิ้น และ 2) วิธีการรักษาต้องไม่อิงอยู่กับเทคนิค หรือหลักการที่ขัดต่อหลักพุทธธรรมอย่างชัดเจน เช่น ให้ความเชื่อมั่นศรัทธาต่อวัตถุ หรือพลัง/อำนาจพิเศษอื่นที่ไม่ได้รับการยอมรับในพุทธศาสนา จากกรอบดังกล่าวส่งผลให้จำกัดขอบเขตผู้ที่อยู่ในข่ายที่จะให้ข้อมูลให้แคบลงมามาก ยิ่งผมพยายามหาพระที่มุ่งความสนใจหลักไปที่ธรรมะ ใช้วิธีการรักษาโรคเป็นเพียงเครื่องมือในการให้ธรรมะกับพุทธศาสนิกชนด้วยแล้วยิ่งทำให้ผมหาพระที่จะไปศึกษาด้วยได้ยากยิ่งขึ้น ซึ่งเดิมผมตั้งใจว่าจะศึกษาแนวทางการประยุกต์หลักธรรมมาใช้เพื่อการดูแลสุขภาพของพระภิกษุประมาณ 3 รูป แต่ในที่สุดผมสามารถทำการศึกษาได้เพียงรูปเดียวโดยเลือกศึกษาข้อมูลจากพระพงษ์เทพ ทุมมกรโก ศูนย์เพื่อนชีวิต อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงใหม่

8.1	เกริ่นนำ	427
8.2	พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์	428
8.2.1	พุทธศาสนาในฐานะกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์	429
8.2.2	พุทธศาสนาในฐานะกระบวนทัศน์ทางสังคม	430
8.2.3	การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในสังคมไทย	431
8.3	ความแตกต่างของกระบวนทัศน์พุทธศาสนากับกระบวนทัศน์หรือวิธีคิดอื่น	434
8.3.1	ความแตกต่างในหลักการสำคัญของกระบวนทัศน์	435
8.3.1.1	การมีอยู่ของโลกและสรรพสิ่ง	435
8.3.1.2	ธรรมชาติของความจริงแท้	436
8.3.1.3	ธรรมชาติของมนุษย์และสรรพสิ่ง	437
8.3.1.4	จุดสนใจหลัก	439
8.3.1.5	ทัศนะในการมองปัญหาของมนุษย์	440
8.3.1.6	วิธีการเข้าถึงความจริงแท้	441
8.3.2	ความแตกต่างในแง่มุมด้านสุขภาพและการเยียวยา	445
8.3.2.1	นิยามของสุขภาพและการเจ็บป่วย	445
8.3.2.2	เป้าหมายและแนวทางในการรักษา	446
8.3.2.3	เทคโนโลยีในการรักษา	447
8.3.2.4	รูปแบบบริการสุขภาพ	448
8.4	พุทธศาสนาภาคประชาชนกับพุทธกระบวนทัศน์ด้านสุขภาพและการเยียวยา	452
8.4.1	ลักษณะของพุทธศาสนาภาคประชาชน	452
8.4.2	พุทธศาสนาภาคประชาชนกับสุขภาพ	453
8.5	ความเหมาะสมในการใช้พุทธกระบวนทัศน์แก้ปัญหาสุขภาพในสังคมไทย	454
8.5.1	เพราะปัญหาสุขภาพเป็นปัญหาของกระบวนทัศน์	454
8.5.2	เพราะพุทธกระบวนทัศน์มีหลักการชัดเจน และมีจุดเด่นหลายประการ	456
8.5.3	เพราะสอดคล้องกับพื้นฐานสังคมวัฒนธรรมไทย	457
8.5.4	เพราะไม่ขัดแย้งกับกระบวนทัศน์หลักทางสุขภาพที่มีอยู่	458
8.6	หลักการของสังคมในอุดมคติที่มีระบบดูแลสุขภาพภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนา	459
8.6.1	ต้องเป็นระบบสุขภาพที่ตั้งอยู่บนกระบวนทัศน์พุทธศาสนา	460
8.6.2	ต้องมีนิยามต่อชีวิตและสุขภาพแบบพุทธศาสนา	461
8.6.3	ต้องมีระบบบริการสุขภาพที่สอดคล้องกับกระบวนทัศน์พุทธศาสนา	461
8.6.4	วิถีชีวิตของผู้คนในสังคมควรต้องสอดคล้องกับแนวทางของพุทธศาสนา	462

8.7 แนวทางนำเสนอพุทธกระบวนทัศน์ด้านสุขภาพและการเยียวยาสู่สังคมไทย.....	465
1. รวมกลุ่มคณะทำงานเบื้องต้น	465
2. เตรียมความพร้อมในเนื้อหากระบวนทัศน์.....	466
3. นำเสนอกระบวนทัศน์ต่อสังคม	466
4. นำเสนอรูปธรรมของความสำเร็จ.....	466
5. รวมกลุ่มสร้างสังคมสุขภาพภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนา.....	466
6. ชี้นำให้เห็นถึงข้อดีและจำกัดของระบบสุขภาพแบบเดิม.....	467
7. จัดโครงสร้างองค์กร	467
8.8 อุปสรรคในการนำมาใช้ และแนวทางการแก้ไข	467
1. ความรู้สึกไม่คุ้นเคยของประชาชน.....	467
2. กระแสการต่อต้านจากวัฒนธรรมบริโภค	468
3. กระแสการต่อต้านจากระบบการแพทย์กระแสหลัก	469
4. ความไม่พร้อมของคณะสงฆ์เอง	469
8.9 ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมต่อไป	470
เชิงอรรถ.....	472

บทที่ 8

ระบบสุขภาพและการเยียวยา ภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนา

8.1 เกริ่นนำ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เริ่มต้นขึ้นด้วยการตระหนักว่าปัญหาสุขภาพที่สังคมไทย และสังคมโลก กำลังเผชิญอยู่ขณะนี้ มิใช่ปัญหาในเชิงเทคนิควิชาการที่เรามีความรู้ความเข้าใจโรคไม่เพียงพอ และไม่ใช่ว่าปัญหาในเชิงบริหารจัดการระบบสุขภาพให้เกิดความเป็นธรรมและมีประสิทธิภาพเท่านั้น แต่ปัญหาใหญ่ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังของปัญหาสุขภาพทั้งปวงเป็นปัญหาเรื่องกระบวนทัศน์ ปัจจุบันกระบวนทัศน์ที่คนในสังคมใช้ในการมองโลก ชีวิต และสุขภาพเป็นแบบวิทยาศาสตร์ ที่ไม่ได้ครอบคลุมเฉพาะในปริณิณทลของวงการสุขภาพเท่านั้น แต่ส่งผลให้โลกทั้งใบพัฒนาไปภายใต้กระแสแห่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับวัฒนธรรมบริโภคของระบบตลาดโลก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นกับสิ่งแวดล้อม สภาพสังคม และวิถีชีวิตของผู้คน แล้วย้อนกลับมาสร้างผลกระทบต่อสุขภาพ รวมทั้งกำหนดวิธีคิด และรูปธรรมของการแก้ปัญหาสุขภาพด้วย

ปัจจุบันบุคคลหลายฝ่ายที่รวมถึงนักวิทยาศาสตร์และคนในวงการสุขภาพเองด้วย เริ่มตระหนักแล้วว่า วิธีการแก้ปัญหาสุขภาพที่ตกอยู่ภายใต้กระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์นี้เอง คืออุปสรรคสำคัญที่ทำให้การแก้ปัญหาสุขภาพไม่ประสบผลสำเร็จ จึงมีความพยายามแสวงหากระบวนทัศน์ใหม่ๆ ในการอธิบายหรือทำความเข้าใจโลกและชีวิต การเคลื่อนไหวนี้ได้เริ่มต้นขึ้นจากประเทศในซีกโลกตะวันตก อันเป็นผลส่วนหนึ่งจากการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ครั้งใหญ่ทางวิทยาศาสตร์ที่ค้นพบทฤษฎีสัมพัทธภาพและทฤษฎีควันตัมฟิสิกส์ ทำให้ทัศนต่อโลกและชีวิตของนักวิทยาศาสตร์เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก มีความพยายามนำเสนอแนวคิดใหม่ๆ ในการอธิบายธรรมชาติขึ้นมากมาย เช่น ทฤษฎีความโกลาหลไร้ระเบียบ (Chaos Theory) ทฤษฎีแห่งระบบ (System Theory) ทฤษฎีความซับซ้อน (Theory of Complexity) ทฤษฎีการจัดองค์กรตัวเอง (Self-organizing Theory)¹ แม้แต่แนวคิดเรื่องกระบวนทัศน์เองก็เป็นผลสืบเนื่องจากการเกิดขึ้นของ 2 ทฤษฎีใหม่ทางฟิสิกส์ดังกล่าว ทฤษฎีใหม่ๆ เหล่านี้ถูกนำมาอธิบายเชื่อมโยงกับเรื่องชีวิตและสุขภาพด้วย ทำให้แง่มุมใหม่ๆ เกี่ยวกับชีวิตและจิตใจได้รับความสนใจศึกษากันมากขึ้น

การศึกษานี้ได้ใช้แนวคิดเรื่องกระบวนทัศน์มาเป็นหลักในการพิจารณาพุทธศาสนา โดยมองว่าถ้าพุทธศาสนาอยู่ในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์ แม้ผมจะใช้คำว่ากระบวนทัศน์พุทธศาสนามาตลอด แต่ในบทนี้ผมจะกล่าวโดยละเอียดว่าหลักธรรมความคิดในพุทธศาสนาจะมีความสอดคล้องกับคุณสมบัติของกระบวนทัศน์ในมิติต่างๆ เพียงใด และมีความแตกต่างจากกระบวนทัศน์อื่นอย่างไรบ้าง นอกจากนี้จะประมวลองค์ความรู้ที่ได้จากการพูดคุยกับกรณีศึกษามาใช้ประกอบการนำเสนอ

ว่ากระบวนทัศน์พุทธศาสนาจะมีความเหมาะสมที่จะนำมาใช้แก้ปัญหาสุขภาพของสังคมไทยเพียงใด และหากจะนำมาใช้ควรเป็นไปในลักษณะใด

8.2 พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์

ก่อนอื่นต้องขออภัยอีกครั้งว่า กระบวนทัศน์ (paradigm) ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่จริง เป็นเพียงแนวคิดที่โทมัส คูน (Thomas S. Kuhn) เสนอขึ้น เพื่อใช้อธิบายกระบวนการพัฒนาของความรู้วิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์และยอมรับอย่างกว้างขวาง ทำให้ถูกนำไปใช้ในการอธิบายในสถานการณ์ต่างๆ จำนวนมากและใช้ในความหมายที่แตกต่างกันไป ในจำนวนนี้ ฟรีดจอฟ คาปร้า (Fritjof Capra) นักฟิสิกส์ที่สนใจแง่มุมทางสังคมวัฒนธรรมอยู่ด้วย ได้นำแนวคิดเรื่องกระบวนทัศน์นี้มาใช้ในการอธิบายวิกฤติการณ์ของปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมขณะนี้ และได้ขยายนิยามของกระบวนทัศน์ให้กว้างขวางขึ้นเป็น “กระบวนทัศน์ทางสังคม” (social paradigm) โดยให้ความหมายว่า “หมายถึง กลุ่มของแนวคิด คุณค่า การรับรู้ และการปฏิบัติ ที่ยึดถือใช้ร่วมกันในชุมชน ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดทัศนะเกี่ยวกับความจริงที่เฉพาะเจาะจงอย่างหนึ่งขึ้นมาเพื่อเป็นพื้นฐานที่ชุมชนนั้นจะใช้จัดการกับเรื่องต่างๆ ในชุมชนนั้น” (Capra, 1986, อ้างใน Capra, 1997: 5-6) การกล่าวถึงกระบวนทัศน์ในที่นี้ผมจะอิงอยู่กับความหมายของ คูน และ คาปร้า เป็นหลัก

อีกประเด็นหนึ่งที่ต้องกล่าวกล่าวซ้ำในที่นี้คือ ตัวผมในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชนคนหนึ่งมีความเข้าใจดีว่า พุทธศาสนาเป็นหลักแห่งความจริงที่ยิ่งใหญ่เกินกว่าที่จะนำมาเปรียบเทียบกับเป็นเพียงเรื่องกระบวนทัศน์ ซึ่งมีฐานะเป็นเพียงแนวคิดหนึ่งที่พร้อมที่จะถูกโต้แย้งหรือหักล้างได้เสมอ ผมจึงมิได้ต้องการทำให้พุทธศาสนาดูทันสมัยน่าเชื่อถือโดยการทำให้เป็นเรื่องกระบวนทัศน์ เหมือนกับที่คนส่วนหนึ่งพยายามทำพุทธศาสนาให้เป็นวิทยาศาสตร์ เพราะตัวผมเชื่ออย่างสนิทใจในคุณค่าและความยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนาว่าจะช่วยให้ผู้ที่ศึกษาและปฏิบัติเข้าถึงความจริงและมีชีวิตอย่างปราศจากความทุกข์ได้ โดยไม่จำเป็นจะต้องพิสูจน์ว่าสอดคล้องกับวิทยาศาสตร์หรือไม่ หรือมีความทันสมัยสอดคล้องกับทฤษฎีใหม่ๆ เพียงใด การนำเสนอในส่วนนี้จึงเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของงานวิชาการ ที่พยายามทำความเข้าใจพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์ ที่น่าจะเกิดประโยชน์ต่อทั้งวงการวิชาการและการนำมาใช้ประโยชน์กับสังคมได้ นอกจากนี้ยังแสดงคุณค่าของพุทธศาสนาในแง่ที่ทนต่อการพิสูจน์ และมีความทันสมัยอยู่เสมอด้วย

ขณะที่สังคมไทยได้เปลี่ยนไปใช้กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์มาเป็นหลักในการพัฒนาประเทศอย่างจริงจังมาประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา และเริ่มล่อให้เห็นปัญหาที่ซับซ้อนจำนวนมากตามมา การกลับมาทบทวนพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์อาจช่วยให้พบคุณค่าของพุทธศาสนาในการแก้ปัญหาให้กับสังคมไทยได้ โดยอาจเริ่มต้นที่แง่มุมด้านสุขภาพก่อนที่จะขยายขอบเขตไปยังปัญหาอื่นๆ ในสังคมต่อไป

8.2.1 พุทธศาสนาในฐานะกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์

คุณ ได้กล่าวถึงนิยามของกระบวนทัศน์ไว้ใน 2 ระดับ กล่าวคือ ระดับแรกมีขอบเขตที่กว้าง ขวามหมายถึง กลุ่มของความเชื่อพื้นฐาน คุณค่า เทคนิคทั้งหลายทั้งปวง ที่ยึดถือร่วมกันอยู่ในหมู่ สมาชิกของชุมชนนั้นๆ กับในความหมายอีกระดับหนึ่งที่มีขอบเขตแคบลง หมายถึง องค์ประกอบ หนึ่งในกลุ่มความเชื่อพื้นฐานที่กล่าวถึงข้างต้น ที่ทำหน้าที่เป็นชุดคำตอบที่ตายตัวในการแก้ปัญหา ซึ่งอาจอยู่ในลักษณะของต้นแบบ (model) หรือตัวอย่าง (example) ที่สามารถใช้แทนที่กฎเกณฑ์ที่มีอยู่ เพื่อเป็นพื้นฐานในการแก้ปัญหาต่างๆ ที่มีอยู่ในวงวิชาการ ที่เชื่อถือร่วมกันอยู่ขณะนั้น (normal science) (Kuhn, 1970: 175) โดยสรุปองค์ประกอบของกระบวนทัศน์จึงต้องมีทฤษฎีหรือความเชื่อพื้นฐานในการเข้าใจสรรพสิ่ง มีเทคนิควิธีในการแสวงหาความจริง มีระบบคุณค่าที่ชุมชนนั้นยึดถือร่วมกันอยู่ และมีชุดของตัวอย่าง (exemplars) ที่ไว้สำหรับอธิบายหรือแก้ไขปัญหาต่างๆ ของชุมชน นักวิทยาศาสตร์

เมื่อพิจารณาแนวคิดเรื่องกระบวนทัศน์อย่างที่คุณตั้งใจจะกล่าวถึงอย่างเคร่งครัดพุทธศาสนา ก็ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องกระบวนทัศน์อย่างที่คุณกล่าวถึงเลย เพราะสิ่งที่คุณศึกษาและให้นิยามเกี่ยวกับกระบวนทัศน์นั้น ได้จำกัดอยู่เฉพาะเรื่องของชุมชนนักวิทยาศาสตร์และการพัฒนาของความรู้ทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น แม้หลายๆ คนพยายามบอกว่าพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์อย่างยิ่งนั้น แต่ก็เข้ากันไม่ได้กับนิยามของชุมชนวิทยาศาสตร์ที่คุณตั้งใจจะกล่าวถึง และที่สำคัญเมื่อกล่าวถึง “การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (paradigm shift)” ในวงการวิทยาศาสตร์ ที่คุณตั้งใจเสนอเพื่อให้เห็นว่า เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการพัฒนาขององค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ครั้งใหญ่ นั้น ก็เป็นสิ่งที่ไม่เคยเกิดขึ้นในกระบวนการพัฒนาของความรู้ในพุทธศาสนาเลย พุทธศาสนาเชื่อว่าความรู้ความจริงที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และนำมาเปิดเผยนั้นเป็นความจริงแท้ คงทนต่อการพิสูจน์อย่างไม่จำกัดกาลสมัย ไม่เคยต้องมีการปรับเปลี่ยน และไม่เคยพบข้อจำกัดในการนำมาใช้แก้ปัญหา สามารถนำคนให้พ้นจากทุกข์ได้มากกว่า 2,500 ปี ส่วนการแบ่งแยกออกเป็นนิกายต่างๆ ก็เข้าไม่ได้กับการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ที่คุณกล่าวไว้ เพราะพุทธศาสนาเถรวาทที่ถือกำเนิดมาก่อนก็ยังคงได้รับการยอมรับจากทุกๆ นิกาย และยังสามารถนำมาใช้ได้โดยไม่พบข้อจำกัด

อย่างไรก็ตามหากจะพิจารณากระบวนทัศน์โดยมองเพียงหลักการกว้างๆ ก็อาจกล่าวได้ว่า พุทธศาสนามีลักษณะที่เป็นกระบวนทัศน์ ในแง่ที่เป็นกรอบความเชื่อพื้นฐานที่มีร่วมกันของคนในชุมชนหนึ่งๆ (ที่ไม่จำเป็นต้องว่าเป็นชุมชนนักวิทยาศาสตร์) ที่ใช้ในการพูดถึงความจริง หรือใช้อธิบายสิ่งต่างๆ รวมทั้งมีชุดตัวอย่างของวิธีการดำเนินการแก้ปัญหาต่างๆ ด้วย ทั้งที่เป็นตำราในคัมภีร์ หรืออยู่ที่วิถีชีวิตและการปฏิบัติตัวของผู้ที่เข้าถึงหลักพุทธธรรม ที่แสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างว่าเป็นผู้ที่มิชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข ที่ผู้ลงมือปฏิบัติจะสามารถเข้าถึงได้ด้วยตนเอง นอกจากนี้พุทธศาสนายังเป็นระบบคุณค่า (value) ของชุมชนที่ทำให้คนในกลุ่มนั้นเข้าใจหรือพูดคุยกันรู้เรื่อง มีกฎเกณฑ์เพื่อ

ใช้ตัดสินเรื่องราวต่างๆ (ศีลธรรม) ส่วนการที่ยังไม่มีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในพุทธศาสนาเลย ก็สามารถอธิบายได้ว่ากระบวนทัศน์นี้ยังอยู่ในช่วงที่ใช้แก้ปัญหาต่างๆ ใต้อยู่ (normal science) จึงไม่เกิดวิกฤติ (crisis) จึงยังไม่จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์

แต่หากพิจารณากระบวนการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในระดับผลที่เกิดขึ้นกับปัจเจกที่เข้ามาศึกษาพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่าก่อนที่จะแต่ละคนจะหันมาสนใจศึกษาพุทธศาสนาต่างล้วนต้องมีกระบวนทัศน์เดิมของตนในการเข้าใจโลกและชีวิตอยู่แล้ว ถ้าเป็นสังคมไทยก็อาจเป็นกระบวนทัศน์พุทธศาสนาพื้นฐานที่ผสมผสานอยู่กับความเชื่อเรื่องผี เรื่องเคราะห์กรรม รวมทั้งเรื่องวิทยาศาสตร์ ที่มักมีข้อจำกัดในการอธิบายความจริงอยู่ในระดับหนึ่ง เมื่อได้ศึกษาและปฏิบัติธรรมตามแนวทางของพุทธศาสนาอย่างจริงจัง จะทำให้ผู้นั้นสัมผัสรับรู้และเข้าใจความจริงของโลกและชีวิตเปลี่ยนไปจากเดิม ทำให้คุณค่าและความหมายที่ให้กับสิ่งต่างๆ ที่ได้พบเปลี่ยนแปลงไปตามกรอบความจริงใหม่ที่ตนได้สัมผัสรับรู้ หรือกล่าวได้ว่ามองเห็นโลก (ใบเดิม) เปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งผมเห็นว่าน่าจะเป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของคนผู้นั้นได้ โดยเป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ที่เกิดขึ้นภายในของแต่ละคน (ซึ่งอาจเกิดพร้อมกันหลายๆ คนในชุมชน) ซึ่งพุทธศาสนาเห็นว่าสามารถเกิดขึ้นได้เป็นขั้นๆ ตามระดับความรู้ความจริงที่ได้สัมผัส จากขั้นปุถุชนไปสู่การเป็นพระอริยบุคคล ซึ่งมีอยู่ 4 ระดับ ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ โดยการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์นี้อาจค่อยเป็นค่อยไปที่ละขั้น หรืออาจข้ามขั้น เช่น จากระดับปุถุชนไปสู่การเป็นพระอรหันต์ในครั้งเดียวก็ได้ โดยเมื่อปรับเปลี่ยนไปแล้วจะไม่สามารถย้อนกลับมาอยู่ในกระบวนทัศน์เก่าได้อีก เช่นเดียวกับการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์แบบที่คุณเสนอไว้

8.2.2 พุทธศาสนาในฐานะกระบวนทัศน์ทางสังคม

เมื่อหันมาพิจารณากระบวนทัศน์ตามแนวนิยามของคาปรั้าจะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาในสังคมไทยนับแต่อดีตเป็นต้นมา อยู่ในฐานะของกระบวนทัศน์พื้นฐานของสังคมอย่างชัดเจน จากข้อมูลในบทที่ 3 จะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทในดินแดนแถบนี้ก่อนที่จะสถาปนาราชอาณาจักรไทยแห่งแรกขึ้นเสียอีก เมื่ออาณาจักรสุโขทัยเข้มแข็งขึ้นแล้วส่วนหนึ่งพุทธศาสนาเถรวาทก็ถูกใช้ทางการเมืองเป็นเครื่องแสดงถึงความเป็นอิสระจากอิทธิพลขอม ในด้านการปกครองก็ถูกนำมาใช้สร้างสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับคนในราชอาณาจักร ทำให้เกิดความเคารพยำเกรงในอำนาจของผู้ปกครอง รวมทั้งใช้เป็นกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมให้คนอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข โดยตัวองค์ความรู้ในกระบวนทัศน์พุทธศาสนานอกเหนือจากนำเสนอผ่านคำเทศน์สอนของพระภิกษุสงฆ์ และพิธีกรรมทางพุทธศาสนาแล้ว ยังได้รับการเผยแพร่ไปในรูปแบบของศิลปะ จิตรกรรม สถาปัตยกรรม วรรณคดี อิงหลักธรรม เช่น ไตรภูมิพระร่วง มหาชาติคำหลวง เรื่อยมาจนถึงเทศนาเสือป่า ในรัชกาลที่ 6 และพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหาชนกในรัชกาลปัจจุบัน นอกจากนี้ยังถูกนำมาประยุกต์สืบทอดผ่านงานประเพณี การแสดง และนิทานพื้นบ้านที่เข้าถึงชีวิตของผู้คนได้ทุกระดับ

กระบวนการทัศน์พุทธศาสนาที่ได้รับการถ่ายทอดสู่ประชาชนเหล่านี้ ได้ทำหน้าที่เป็นกรอบแนวคิดพื้นฐานที่คนไทยยึดถือร่วมกัน ถูกใช้เป็นกรอบในการใช้อธิบายความจริงและปรากฏการณ์ทุกด้านที่เกิดขึ้นในสังคมไทย รวมทั้งในเรื่องเกี่ยวกับสุขภาพที่กล่าวถึงไว้อย่างละเอียดในบทที่ 4 นอกจากนี้ยังใช้แนวคิดเรื่องศีลธรรมและบุญกุศลเป็นองค์ความรู้พื้นฐานในการกำหนดคุณค่า การจัดความสัมพันธ์ของคน และคนกับสิ่งต่างๆ รวมทั้งกำหนดแนวทางการตอบสนอง ในการแก้ปัญหา หรือแบบแผนการประพฤติปฏิบัติตัวของผู้คนในสังคมไทย กระบวนทัศน์พุทธศาสนาในที่นี้จึงมีความหมายที่ลึกซึ้งซึ่งอยู่ในฐานะที่เป็นพื้นฐานของวิถีชีวิตไทยทีเดียว สอดคล้องกับขอบเขตของนิยามที่คาปรั้าให้ไว้อย่างชัดเจน ส่วนการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในความหมายนี้อาจมีผู้มองว่าเป็นการเข้ามาของกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมบริโภค จนทำให้คนไทยมองโลกและชีวิตเปลี่ยนไปจากเดิม

8.2.3 การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในสังคมไทย

ฐานะความเป็นกระบวนทัศน์ของพุทธศาสนาในสังคมไทยจะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อพิจารณาถึงกระบวนการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในสังคมไทย ที่เกิดขึ้นในช่วงประมาณถึงศตวรรษที่ผ่านมา โดยพุทธกระบวนทัศน์ที่เคยเป็นพื้นฐานวิถีชีวิตไทยได้ถูกแทนที่โดยกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมบริโภคจากตะวันตก โดยมีกระบวนการปรับเปลี่ยนเพื่อเข้ามาแทนที่ ที่ดำเนินการอย่างเป็นระบบภายใต้อุดมการณ์ “พัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย” ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ที่ผลักดัน (และบีบบังคับ) โดยธนาคารโลกและองค์การสหประชาชาติ² ร่วมกับความยินยอมของรัฐบาล นักวิชาการ และพ่อค่านายทุนในประเทศไทย

ผลจากการดำเนินการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์อย่างเป็นระบบดังกล่าว ทำให้คนไทยปัจจุบันจำนวนมาก โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ใกล้ศูนย์กลางการพัฒนาและคนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาสูงที่ชีวิตผ่านการหล่อหลอมมาโดยกระบวนทัศน์ใหม่ เริ่มปฏิเสธความจริงภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนา โดยเห็นว่าเป็นเรื่องมงายไร้สาระขัดขวางความเจริญและการพัฒนาของประเทศ แล้วหันมาใช้หลักของเหตุผลและการแสวงหาความจริงแบบวิทยาศาสตร์ มาเป็นกรอบในการใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม รวมทั้งใช้เป็นระบบคุณค่า และการจัดความสัมพันธ์ของคนในสังคม ทำให้วิถีชีวิตของคนไทยเปลี่ยนไปถึงในระดับรากเหง้า นั่นคือ มีความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิต และความจริงในธรรมชาติแตกต่างไปจากเดิมมาก โดยคนรุ่นใหม่เห็นว่าชีวิตมีเฉพาะชาตินี้และสิ้นสุดลงที่ความตายเท่านั้น เป้าหมายของชีวิตจึงมุ่งมาที่การสั่งสมความมั่งคั่งทางวัตถุและเงินตรา เพื่อครอบครองและบริโภคทรัพยากรให้ได้มากที่สุด ระบบการศึกษา การทำงาน การมีครอบครัว การคบเพื่อน ล้วนต่างก็มุ่งเป้าหมายเพื่อการนี้ โดยเห็นว่าเป็นความสุขที่แท้จริงกว่าความสุขตามคติของพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตามผมเห็นว่ารูปธรรมของกระบวนการปรับเปลี่ยน “กระบวนทัศน์ทางสังคม” ในสังคมไทยที่กล่าวมานี้ มีบางส่วนที่แตกต่างไปจากการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ที่คุ้นเคยถึงในวงการ

วิทยาศาสตร์ กล่าวคือ แรงผลักดันที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ เกิดจากความจำกัดของกระบวนทัศน์เดิมในการแก้ปัญหาหรืออธิบายปรากฏการณ์ และได้เกิดงานชิ้นสำคัญ หรือการได้ค้นพบองค์ความรู้ที่ยิ่งใหญ่ ที่สามารถใช้ช่วยแก้ปัญหาที่มีเดิมๆ ได้ องค์ความรู้ใหม่นี้จึงถูกยอมรับนำมาใช้เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ในสังคม แต่การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยและประเทศด้อยพัฒนาต่างๆ เกิดขึ้นโดยประเทสหราชอาณาจักรตะวันตกใช้อำนาจบังคับ เป็นอำนาจที่แปลงโฉมเข้ามาในรูปของความช่วยเหลือรูปแบบต่างๆ เช่น เงินกู้ ผู้เชี่ยวชาญทางเศรษฐกิจ สิทธิพิเศษทางการค้า ความร่วมมือในการลงทุน ทูตการศึกษาต่างประเทศ เป็นต้น ส่วนกระบวนทัศน์การปรับเปลี่ยนทำโดยการสร้าง “วาทกรรมการพัฒนา” ขึ้นมาใหม่ โดยใช้ระบบการศึกษา การเมืองการปกครอง กฎหมาย เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม รวมทั้งระบบสุขภาพ ที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ มาเป็นภาคปฏิบัติของการวาทกรรม (discursive practices) โดยองค์ความรู้ในกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมบริบท ไม่ได้กว้างหรือครอบคลุมมากกว่ากระบวนทัศน์เดิมเลย ในทางตรงข้ามหลังจากใช้กระบวนทัศน์นี้มาไม่นานนักก็พบว่ามีปัญหาจำนวนมากที่สังคมปัจจุบันกำลังเผชิญอยู่

ประเด็นที่แตกต่างอีกอย่างหนึ่งที่ผมเห็นว่าน่าจะเกิดก็คือ คุณกล่าวว่าการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะเปลี่ยนไปเลยไม่สามารถย้อนกลับมาได้อีก เนื่องจากองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดจากงานชิ้นสำคัญนั้น แสดงให้เห็นความจริงใหม่ที่กว้างขวางกว่าเดิมที่นอกจากจะสามารถตอบคำถามเดิมๆ ได้แล้ว ยังให้คำอธิบายต่อปัญหาใหม่ๆ ที่กระบวนทัศน์เดิมไม่สามารถหาคำตอบได้มาก่อนได้อีกด้วย ชุมชนนั้นๆ จึงไม่จำเป็นต้องย้อนกลับไปหากระบวนทัศน์เก่าอีก แต่เนื่องจากการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางสังคมที่เกิดขึ้นกับสังคมไทยในยุคพัฒนานี้ ไม่ได้เกิดจากความรู้ความจริงใหม่ที่กว้างขวางลึกซึ้งกว่าเดิม (ในทางตรงข้ามเป็นความรู้ที่แคบและจำกัดกว่าด้วย) แต่อาศัยอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง ผลประโยชน์ทางธุรกิจ และความสะดวกสบายจากเทคโนโลยีที่สร้างขึ้น มาเป็นตัวจูงใจและผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง แต่เมื่อใช้มาระยะหนึ่งแล้วชุมชนเห็นข้อจำกัดของกระบวนทัศน์ใหม่ ชุมชนนั้นน่าจะเรียนรู้ที่จะกลับไปใช้ประโยชน์จากกระบวนทัศน์เดิมได้

การกลับไปใช้ประโยชน์จากกระบวนทัศน์เดิมในที่นี้ผมไม่ได้หมายถึงการย้อนกลับไปใช้ชีวิตอย่างในอดีต แต่เป็นการเรียนรู้กระบวนทัศน์ในอดีตแล้วนำหลักการที่ชัดเจนนั้นกลับมาใช้เป็นกระบวนทัศน์หลักในชุมชนอย่างเหมาะสมอีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตามกระบวนทัศน์การเปลี่ยนกลับไปใช้ประโยชน์จากกระบวนทัศน์เดิมนี้อาจไม่ใช่กระบวนทัศน์ที่เกิดขึ้นง่ายๆ ท่ามกลางกระแสแห่งอำนาจและผลประโยชน์นี้ต้องมีแรงต้านจากผู้ครองอำนาจและผู้ที่เสียผลประโยชน์สูงมาก รวมทั้งแรงต้านจากคนส่วนใหญ่ที่ความเคยชินในความสะดวกสบายกาย จึงยากที่จะทำด้วยการใช้อำนาจที่แยบยลมาสร้างวาทกรรมชุดใหม่ขึ้น แบบที่เคยใช้อย่างประสบผลสำเร็จมาแล้วเมื่อครั้งที่ปรับเปลี่ยนสังคมไทยให้ยอมรับกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ ส่วนจะเป็นไปในแนวทางใดผมจะลองนำเสนอไว้เป็นเบื้องต้นในช่วงสุดท้ายของบทนี้

ส่วนประเด็นการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ที่ดูแล้วสอดคล้องกับสิ่งที่เกิดเมื่อมีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ แบบที่คุณกล่าวไว้คือ การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์เป็นกระบวนการที่ใช้เวลานานกว่าจะสร้างความยอมรับให้ได้อย่างทั่วถึง ที่อาจต้องรอให้หมดยุคของคนรุ่นหนึ่งไปทีเดียว จะเห็นได้ว่าแม้เวลาผ่านไปกว่า 50 ปีแล้ว ที่มีการนำเสนอกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์เข้าสู่สังคมไทยอย่างเต็มระบบ (หรือมากกว่าหนึ่งศตวรรษ ถ้าจะนับตั้งแต่องค์บิดาแห่งวงการวิทยาศาสตร์ไทยขึ้นครองราชย์ หรือประมาณ 40 ปี หากจะเริ่มนับจากรูปธรรมของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ถูกประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2504) เรายังคงได้เห็นว่กระบวนทัศน์พุทธศาสนาก็ยังไม่สูญหายไปจากสังคมไทย และเมื่อพิจารณาจากรูปการณ์แล้ว ก็ไม่น่าจะหายไปจากสังคมได้ เพราะกระบวนทัศน์ใหม่ (กระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์) เป็นกระบวนทัศน์ที่มีข้อจำกัดสูงไม่ได้เป็นไปตามนิยามกระบวนทัศน์ใหม่ของคุณ ดังกล่าวมาแล้ว และปัจจุบันคนก็เริ่มตระหนักถึงข้อจำกัดดังกล่าวมากขึ้นๆ

แต่ก็ใช้ว่ากระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์เองจะดำรงตนเองอย่างแข็งแกร่งวันเสื่อมสลาย จริงๆ แล้วจะเป็นไปได้หรือไม่ว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ๆ ที่ดูหวั่นใยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ความสำคัญกับเรื่องจิตใจ หรือแม้แต่ความสนใจเรื่องการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์เอง ก็เป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของการปรับตัวของกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์และนักวิทยาศาสตร์ ที่ยังไม่พ้นจากกรอบพื้นฐานทางปรัชญาเดิมๆ ที่นำเสนอออกมาซื้อเวลาเพื่อความอยู่รอดและรักษาอำนาจในการเป็นผู้นำในทางสังคมของตนเอง เพราะส่วนหนึ่งยังคงต้องเป็นความรู้ที่ผลิตขึ้นโดยใช้นักวิชาการตะวันตกที่มีความรู้ ใช้เครื่องมือ ใช้เทคนิคการคำนวณที่ซับซ้อน ใช้ทุนมหาศาลในการศึกษา โดยประเทศด้อยพัฒนาในซีกโลกใต้ก็ยังอยู่ในสถานะเดิมคือต้องแบมือคอยรอรับความรู้จากนักวิชาการจากซีกโลกเหนือ อีกทั้งถกกันไม่ให้กระบวนทัศน์ที่อิงอยู่บนศาสนาและความเชื่อต่างๆ ที่ถูกใช้และพิสูจน์มาแล้วนับพันๆ ปีและมีความแตกต่างกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์อย่างสุดขั้วไม่ได้รับการพูดถึงหรือได้รับการยอมรับมากขึ้น และเมื่อปฏิเสธได้ยากขึ้นก็เลยพยายามทำให้หลักคำสอนและการปฏิบัติของศาสนาต่างๆ กลายเป็นเรื่องวิทยาศาสตร์ไปด้วย หากจะยกคำประกาศอย่างทำทายของท่านอาจารย์พุทธทาสที่ว่า “ศีลธรรมไม่กลับมา โลกจะวินาศ” แนวทางการศึกษาวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ (new science) ที่พัฒนาขึ้นนี้ ก็อาจมองได้ว่าเป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่แบบลของกระบวนการต่อต้านศีลธรรมไม่ให้กลับมาอยู่นั่นเอง

แม้ในท้ายที่สุดนี้ผมอาจจะไม่สามารถสรุปให้ชัดเจนได้ว่าพุทธศาสนาเป็นกระบวนทัศน์หรือไม่ ทั้งนี้เพราะผมเห็นว่าเราควรต้องยอมรับว่าพุทธศาสนามีลักษณะที่เฉพาะตัวที่เป็นอย่างนั้นอยู่แล้ว ไม่ควรที่จะพยายามจนเกินไปที่จะทำให้พุทธศาสนาเป็นหรือเข้ากันได้กับแนวคิดใดแนวคิดหนึ่ง ซึ่งผมเห็นว่ามีความจำกัดอยู่มากเมื่อเทียบกับความยิ่งใหญ่สมบูรณ์ของพุทธศาสนา ผมอาจพูดในเรื่องนี้ได้เพียงแค่ว่าพุทธศาสนาอยู่ในฐานะที่เป็นกรอบความเชื่อพื้นฐานที่ลึกซึ้งที่สุดของสังคมไทย ทำหน้าที่กำหนดวิธีคิด คุณค่า พฤติกรรม และวิถีชีวิตคนไทยอยู่มากโดยเฉพาะในเรื่องสุขภาพที่

ผมให้ความสำคัญในที่นี่ ซึ่งหลายคนอาจจะเรียกสิ่งนี้ว่าเป็นกระบวนการทัศน์เช่นเดียวกับผม แต่สำหรับผมคำว่ากระบวนการทัศน์เป็นคำที่มีได้มีความหมายสอดคล้องกับที่คุนหรือคาป्राพูดถึงทั้งหมดดังที่ได้กล่าวมา

8.3 ความแตกต่างของกระบวนการทัศน์พุทธศาสนากับกระบวนการทัศน์หรือวิธีคิดอื่น

เพื่อความชัดเจนในกระบวนการทัศน์พุทธศาสนา ในที่นี้จึงจะเสนอการเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นลักษณะเด่นที่เป็นข้อแตกต่างของกระบวนการทัศน์พุทธศาสนากับกระบวนการทัศน์หรือวิธีคิดอื่น อย่างไรก็ตามการเปรียบเทียบสามารถทำได้หลายแบบ บางแบบทำแล้วอาจไม่ได้ช่วยให้เข้าใจพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น หรือบางครั้งอาจตกอยู่ภายใต้กรอบของการเข้าใจความจริงบางอย่าง เช่น ทำให้เห็นความแตกต่างของกระบวนการทัศน์เป็นเรื่องของ 2 ขั้วความคิดที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ดังกรณีการเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างของระบบความคิดแบบเดี่ยว (self assertive) กับระบบคิดแบบบูรณาการ (integrative) ว่ามีความแตกต่างกันอย่างตรงข้าม โดยระบบความคิดแบบเดี่ยว มีลักษณะของการใช้เหตุผล การวิเคราะห์ มีลักษณะคิดแบบเป็นเส้นตรงและลดส่วน ในขณะที่ระบบคิดแบบบูรณาการจะมีลักษณะของการใช้ญาณทัศน์ (intuitive) การสังเคราะห์ คิดแบบไม่เป็นเส้นตรง (non-linear) และมีลักษณะองค์รวม (Capra, 1997: 10) เป็นต้น หรือหากใช้หลักปรัชญาตะวันตกเป็นเกณฑ์ในการเปรียบเทียบ ก็จำเป็นต้องพยายามบีบให้พุทธศาสนาเป็นปรัชญาแบบใดแบบหนึ่ง เช่น ต้องจัดไว้ในกลุ่มจิตนิยม ใช้หลักของเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งก็ไม่ใช่อย่างนั้นทั้งหมด

ด้วยวัตถุประสงค์หลักในการเปรียบเทียบของผมต้องการให้เข้าใจหลักการของพุทธศาสนามากขึ้น ในที่นี้ผมจึงเสนอการเปรียบเทียบที่อิงอยู่บนหลักการของพุทธศาสนา ดังที่สรุปไว้ในบทที่ผ่านมาและสรุปเพิ่มเติมในที่นี้อีกบางส่วน เพื่อที่ว่าแนวคิดหรือกระบวนการทัศน์ที่นำมาเปรียบเทียบนั้นมีความเห็นต่อประเด็นนั้นที่พุทธศาสนากล่าวถึงอย่างไร แม้จะทำให้มีข้อจำกัดในการกล่าวถึงกระบวนการทัศน์อื่นอยู่บ้างก็ตาม โดยในที่นี้ผมจะเปรียบเทียบใน 2 หัวข้อหลัก คือ ความแตกต่างในหลักการสำคัญของกระบวนการทัศน์ กับความแตกต่างในแง่มุมทางสุขภาพและการเยียวยา โดยทำการเปรียบเทียบระหว่างกระบวนการทัศน์พุทธศาสนากับกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์และกระบวนการทัศน์แบบองค์รวมซึ่งถูกพูดถึงมากขึ้นในระยะหลัง กระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่ผมกล่าวถึงในที่นี้จะหมายถึงหลักพื้นฐานที่ใช้ในการทำความเข้าใจธรรมชาติ และแสวงหาความรู้ความจริงของโลกในวงการวิทยาศาสตร์ โดยไม่ได้เจาะจงยังสาขาใดสาขาหนึ่งที่มีความแตกต่างกันไปในรายละเอียดและจะยังไม่เลยไปถึงองค์ความรู้ใหม่ๆ เช่น การกล่าวถึงโลกในมิติที่ 10 และ 11 ที่เกิดขึ้นและเข้าใจได้เฉพาะในสมการทางคณิตศาสตร์ชั้นสูง ส่วนกระบวนการทัศน์แบบองค์รวมนั้นมีขอบเขตกว้างขวางและยังไม่ชัดเจน ผมจะไม่เน้นที่กระบวนการทัศน์องค์รวมดั้งเดิมในโลกตะวันออก เช่น เต๋า หรือปรัชญาอินเดียโบราณ แต่เน้นที่กระบวนการทัศน์องค์รวมยุคใหม่ที่กลุ่มเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมของประเทศ

ตะวันตกสนใจ เช่น แนวคิดของ คาปรั้า (1997) เลิฟล็อก (2000) ซึ่งรายละเอียดของกระบวนการทัศน์เหล่านี้ ได้กล่าวมาโดยสังเขปในบทที่ 2 และสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้จากหนังสือที่กล่าวถึงแนวคิดเหล่านี้ได้ทั่วไป

8.3.1 ความแตกต่างในหลักการสำคัญของกระบวนการทัศน์

ในที่นี้จะกล่าวถึงความแตกต่างในหัวข้อต่างๆ ดังนี้ 1) การมีอยู่ของโลกและสรรพสิ่ง 2) ธรรมชาติของความจริงแท้ 3) ธรรมชาติของมนุษย์และสรรพสิ่ง 4) จุดสนใจหลัก 5) ทักษะในการมองปัญหาของมนุษย์ และ 6) วิธีการเข้าถึงความจริงแท้ โดยผมจะยกความเห็นภายใต้กระบวนการทัศน์พุทธศาสนาขึ้นก่อน จากนั้นจึงจะกล่าวถึงกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์และกระบวนการทัศน์องค์รวมว่ามีความเห็นต่อแต่ละหัวข้ออย่างไร

8.3.1.1 การมีอยู่ของโลกและสรรพสิ่ง

พุทธศาสนาจะกล่าวถึงการมีอยู่ของโลกและสรรพสิ่งทั้งหลายใน 2 ระดับ คือ 1) ระดับสมมติสัจจะ (โลกียธรรม, conventional truth) ที่กล่าวถึงโลกและสรรพสิ่งที่เราเห็นและสัมผัสได้ที่ได้รับรู้กันทั่วไป รวมถึงภพภูมิอื่นๆ ที่มองไม่เห็นสัมผัสไม่ได้ด้วยประสาทสัมผัสปกติซึ่งอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติชุดเดียวกัน ซึ่งพุทธศาสนาถือว่ามียุติจริง ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (2543-ก: 55) ให้ความหมายว่า จริงตามมติร่วมกัน ตามที่ได้ตกลงกันได้ ที่เป็นเครื่องมือสื่อสารเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในชีวิตประจำวัน แต่ไม่ได้เป็นตัวตนที่แท้จริง การมีอยู่ของโลกในความหมายนี้ขึ้นอยู่กับอายตนะทั้ง 6 คู่ของร่างกายนี้ ถ้าเรามีอายตนะมากกว่านี้หรือมีประสิทธิภาพดีกว่านี้โลกก็จะเปลี่ยนไปจากที่เราเห็นทุกวันนี้ 2) การมีอยู่ของสรรพสิ่งในระดับปรมาตมสัจจะ (โลกุตระธรรม, ultimate truth) ซึ่งเป็นการพูดถึงโลกและสรรพสิ่งอันเดิมแต่ในความหมายสูงสุด เป็นความหมายแท้ขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะและเท่าที่พอจะกล่าวถึงได้ (เพ็งอึ้ง: 55) โดยพุทธศาสนาถือว่าเป็นความจริงที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติล้วนๆ ที่ไม่มีตัวเราไม่มีของของเราอีกต่อไป โลกและสรรพสิ่งตามที่เรารับรู้และเข้าใจกันทุกวันนี้จะไม่มียุติจริงอีกต่อไปในความหมายนี้

ส่วนธรรมชาติของโลกและสรรพสิ่งในกระบวนการทัศน์วิทยาศาสตร์ และกระบวนการทัศน์แบบองค์รวมยุคใหม่ โดยรวมแล้วจะมองที่โลกและสรรพสิ่งเฉพาะในส่วนที่เป็นวัตถุที่เราสัมผัสพบเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้านี้เท่านั้น โดยเฉพาะในกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์เดิมที่ยังมีอิทธิพลสูงมากต่อวงการสุขภาพ ซึ่งจะเชื่อว่าโลกประกอบด้วยวัตถุหรือสสารที่อยู่ภายใต้มิติของเวลาและพื้นที่ (time & space) เท่านั้น ส่วนโลกอื่นที่มีก็จะหมายถึงโลกที่เป็นวัตถุ เช่น ดาวเคราะห์ดวงอื่นที่อาจมีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ได้ ส่วนโลกในฐานะที่เป็นภพภูมิอื่นนั้นจะไม่เชื่อว่ามียุติ หรือถ้าให้คำอธิบายถึงเรื่องนี้ก็จะพยายามอธิบายในฐานะที่เป็นวัตถุที่เนื่องอยู่กับสิ่งที่มีในโลกที่เราสัมผัสรับรู้ได้ เป็นเรื่องของสสาร พลังงาน หรือกลไกการทำงานของระบบประสาทที่ซับซ้อนในสมอง ในเมื่อ “ผี” ไม่มีอยู่

จริง (ไม่อยู่ภายใต้มิติของเวลาและพื้นที่) จึงไม่สามารถมาเป็นสาเหตุของการป่วย และไม่สามารถทำให้หายป่วยได้ไม่ว่ากรณีใดๆ แต่ที่พบว่าผู้ป่วยหายจะอธิบายว่าเป็นผลมาจากจิตใจและอารมณ์

ส่วนในกระบวนทัศน์องค์รวมแบบเดิมของตะวันตก เช่น ในทัศนะของริเบต หรือเต๋าของจีน อาจจะยอมรับในการมีอยู่ในโลกมิติอื่นด้วย แต่กระบวนทัศน์แบบองค์รวมยุคใหม่ เช่น ในงาน The web of life (1997) ของคาปรั้า หรืองานเกี่ยวกับนิเวศวิทยาแนวลึก หรือแม้แต่ทฤษฎีกายของเจมส์ เลิฟล็อก (Lovelock J., 2000) ที่กล่าวถึงพระแม่ธรณี หรือเทพเจ้าอื่นๆ ในปรัมปราคติ (myth) ของคนท้องถิ่น ก็กล่าวถึงโลกมิติในเชิงที่เป็นความเชื่อที่อยู่พ้นความจริงไป (พวกเขาไม่ได้เชื่อว่ามีความจริงแบบที่ชาวบ้านเชื่อ แต่ก็ให้การยอมรับและเห็นประโยชน์ของการเชื่อแบบนั้น) และเมื่อกล่าวถึงความเป็นองค์รวม ความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันของสรรพสิ่งในธรรมชาติก็ยังเน้นถึงโลกนี้เป็นหลัก และให้ความสำคัญกับการพิสูจน์โดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์อยู่มาก หรือกล่าวโดยสรุปได้ว่ายังคงไม่ยอมรับใน ศี เทพ พรหม หรือนิพพานแบบที่พุทธศาสนายอมรับ

การเชื่อว่ามีความจริงในระดับปรมาตมธรรมเป็นความเชื่อพื้นฐานที่สำคัญของพุทธศาสนา และเป็นจุดสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้พุทธศาสนาแตกต่างจากศาสนาอื่น จากการศึกษาวิถีชีวิตของกรณีศึกษาทั้ง 8 ท่าน ผมเห็นว่าทุกท่านเข้าใจในหลักความจริงนี้ตรงกัน มีการกล่าวถึงความจริงแท้ในระดับปรมาตมว่าเป็นกฎธรรมชาติ ไม่มีลักษณะเป็นตัวตนที่แท้จริง อาจมีแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่การตีความในส่วนของการนิยามหรือภพภูมิอื่นที่พระพญ์เทพและคุณกำพล เห็นว่าเป็นการกล่าวในลักษณะเปรียบเทียบหรือบุคลาธิษฐาน ส่วนท่านอื่นๆ ไม่ได้ปฏิเสธว่ามีโลกอื่นอยู่เพียงแต่ท่านเห็นว่าการพูดถึงสิ่งเหล่านี้ไม่มีความจำเป็นต่อการพ้นทุกข์และอาจนำไปสู่การหลงงมงายได้ง่าย จึงมักไม่พูดถึง กรณีของพี่แม่วะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าได้นำเอาความเชื่อพื้นฐานนี้มาใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ในชีวิตของท่าน ซึ่งแตกต่างจากวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์อย่างสิ้นเชิง

8.3.1.2 ธรรมชาติของความจริงแท้

ในประเด็นที่ว่าลักษณะของธรรมชาติของความจริงแท้เป็นอย่างไร พุทธศาสนาเชื่อว่ามีสิ่งที่เรียกว่าความจริงแท้ แต่ความจริงแท้ของพุทธศาสนานั้น มิได้หมายถึงองค์ประกอบพื้นฐานที่สุดของสรรพสิ่ง หรือต้นกำเนิดดั้งเดิมแท้ของสิ่งทั้งหลาย ในฐานะที่เป็น “สิ่งหนึ่ง” ที่มีความหมายไปเชิงวัตถุหรือตัวตนเดิมแท้ที่ยิ่งใหญ่ เช่น ควาร์ก (quark) หรือพระเจ้า แต่จะหมายถึง “กฎธรรมชาติ” ที่เป็นพื้นฐานควบคุมการเป็นไปของโลกและสรรพสิ่ง นั่นคือ กฎไตรลักษณ์ ที่อาจพูดหรืออธิบายแบบอื่น เช่น กฎปัจจุสมุปบาท อิทัปปัจจยตา อริยสัจ 4 หรือพูดถึงเพียงบางส่วนของกฎธรรมชาติทั้งปวง เช่น กฎแห่งกรรม เป็นต้น โดยพุทธศาสนาเชื่อว่าความจริงแท่นี้มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติไม่ว่าจะมีโลกนี้หรือไม่ จะมีพระพุทธเจ้าหรือไม่ หรือจะมีมนุษย์อยู่หรือไม่ เป็นกฎสากลที่เกิดกับสรรพสิ่งกับทุกคนไม่ว่าเขาจะนับถือพุทธศาสนาหรือไม่ก็ตาม (พระธรรมปิฎก, 2545:13-14)

ส่วนกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์เชื่อว่ามีความจริงแท้เช่นเดียวกัน แต่คุณสมบัติของความจริงแท้ที่ว่ามือนั้นต่างกัน วิทยาศาสตร์เชื่อว่าความจริงแท่นั้นมีอยู่ในฐานะที่เป็น “สิ่งหนึ่ง” ที่ตั้งอยู่อย่างอิสระ รอเพียงความรู้ความสามารถของมนุษย์ที่จะประดิษฐ์เครื่องมือเพื่อไปค้นหาให้พบความจริงแท้ตามกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์มีทั้งในด้านที่เป็นกฎธรรมชาติที่กำกับความเป็นไปของปรากฏการณ์ต่างๆ บนโลก เช่น กฎแรงโน้มถ่วงที่ดึงดูดวัตถุเข้าสู่ศูนย์กลางมวล แต่กฎเหล่านี้ก็ยังมีโอกาสที่จะได้รับการล้มล้างว่าไม่จริงได้ในอนาคต และความจริงแท้ในฐานะสิ่งที่เป็นต้นกำเนิดพื้นฐานที่สุดของวัตถุ เช่น องค์ประกอบพื้นฐานของอะตอม หรือองค์ประกอบพื้นฐานของยีน แล้วองค์ประกอบพื้นฐานเหล่านี้จึงมาเชื่อมโยงประสานกันขึ้นมาอย่างเป็นกลไกภายใต้กฎบางอย่างจนกลายเป็นสิ่งต่างๆ

ส่วนธรรมชาติของความจริงแท้ในกระบวนการทัศน์องค์รวมยุคใหม่ ส่วนหนึ่งจะเชื่อกล้ายกับวิทยาศาสตร์ ในแง่ที่มีกฎเกณฑ์ที่กำกับความเป็นไปของสรรพสิ่งที่เราสัมผัสได้ แต่กฎเกณฑ์เหล่านั้นอาจไม่สามารถใช้วิธีการแยกย่อยลงไปศึกษาแล้วจะพบ ต้องอาศัยการเข้าไปสัมผัสถึงคุณค่านั้นเอง บางอย่างใช้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์เข้าไปตรวจสอบยังไม่ได้ (แต่ก็กำลังหาเครื่องมือหรือวิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์ไปตรวจสอบ) คุณสมบัติหลายๆ อย่างเป็นสิ่งที่มิเพิ่มขึ้นมาเมื่อสิ่งต่างๆ อยู่อย่างเป็นองค์รวม องค์รวมจึงมีอะไรที่เพิ่มขึ้นมามากกว่าผลรวมของหน่วยย่อยของมันทั้งหมด และมองว่าสรรพสิ่งทุกอย่างสัมพันธ์กันอยู่อย่างแยกไม่ออก

กล่าวได้ว่าผู้ที่ผมได้มีโอกาสเข้าไปศึกษาวิถีชีวิตของท่านทั้ง 8 ท่าน เข้าใจถึงธรรมชาติของความจริงแท้ของสรรพสิ่งแบบพุทธศาสนา ซึ่งผมเห็นว่าเป็นจุดสำคัญที่ทำให้ท่านมองโลกนี้ต่างไปจากคนที่ยึดถือกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ และเป็นจุดสำคัญที่ทำให้ท่านเลือกดำเนินชีวิตแบบที่เป็นอยู่ กล่าวคือไม่ได้ติดยึดอยู่กับคุณค่าของวัตถุจนต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ในชีวิตไปเพื่อการแสวงหาหรือสะสมวัตถุเงินทอง โดยพุทธศาสนาถือว่าการมองโลกแบบนี้เป็นการมองโลกตามสภาพความเป็นจริงคือตามธรรมชาติที่มันเป็นอยู่ซึ่งจะช่วยให้ผู้มีทัศนะแบบนี้มีความทุกข์ในชีวิตน้อยลง

8.3.1.3 ธรรมชาติของมนุษย์และสรรพสิ่ง

พุทธศาสนามองสรรพสิ่งบนโลกว่าไม่มีตัวตนที่แท้จริง สิ่งที่เรารับรู้อยู่นี้เป็นเพียงกระแสของเหตุปัจจัยที่ประกอบสัมพันธ์เนื่องอาศัยกันมาเป็นทอดๆ เกิดดับสลับต่อกันไปอยู่ตลอดเวลาไม่ขาดสาย จึงเป็นภาวะที่ไม่เที่ยง มีความบีบคั้น กดดัน ขัดแย้ง และแสดงถึงความบกพร่องไม่สมบูรณ์อยู่ในตัว ทำให้ไม่เป็นตัวของตัว หรือมีตัวตนแท้จริงไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจของใครที่จะสั่งบังคับให้เป็นไปอย่างไรตามใจปรารถนาได้ พุทธศาสนาเห็นว่ามนุษย์ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับสรรพสิ่งในธรรมชาติอื่นๆ ตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติเดียวกัน เพียงแต่มนุษย์มีศักยภาพในการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเอง และมีเจตน์จำนงในการกระทำหรือไม่กระทำการใดๆ เพิ่มขึ้นมา ทำให้มนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงชีวิตไปในจุดที่ดีขึ้นได้ และจากลักษณะเฉพาะสำหรับมนุษย์ที่มีเพิ่มขึ้นมานี้

พุทธศาสนาเชื่อว่ามิถุนเกณฑ์อีกชุดหนึ่งที่มากำกับความเป็นไปของมนุษย์ นั่นคือ หลักกรรม เชื่อว่าชีวิตมนุษย์ดำเนินไปตามหลักกรรม คือ เป็นผลจากสิ่งที่มนุษย์ได้กระทำมาแล้วทั้งสิ้น เมื่อมนุษย์มีเจตน์จำนงในการกระทำจึงกำหนดความเป็นไปของตน หรือพัฒนาตนเองได้ แต่ทั้งนี้ต้องตกอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติ (ธรรมนิยาม และมีอิทธิพลของนิยามอื่นๆ ที่มนุษย์ไม่สามารถกำหนดได้ทั้งหมด) ดังนั้นชีวิตมนุษย์จึงไม่ได้สิ้นสุดอยู่เพียงแค่การตายของชีวิตนี้เท่านั้น

สำหรับกระบวนการทัศน์ทางวิทยาศาสตร์แล้ว ธรรมชาติการดำเนินไปของชีวิตมนุษย์และสรรพสิ่งจะดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ชุดหนึ่ง ถ้าหากมนุษย์สามารถค้นพบกฎเกณฑ์นั้นก็มีสิทธิโดยชอบธรรมที่จะเข้าไปครอบครอง ควบคุม กำกับ ความเป็นไปของธรรมชาติ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้ ส่วนมนุษย์ในด้านหนึ่งก็เป็นสิ่งธรรมชาติที่มนุษย์เองต้องทำความเข้าใจกับกฎเกณฑ์ที่ควบคุมความเป็นไปของร่างกายและจิตใจ เมื่อเข้าใจระดับหนึ่งแล้วก็มีสิทธิที่จะเข้าไปปรับปรุงเปลี่ยนแปลงร่างกายและจิตใจนี้ไปตามความต้องการได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งวิทยาศาสตร์ก็มองว่ามนุษย์เป็นสุดยอดของวิวัฒนาการของธรรมชาติจึงมีสิทธิที่จะใช้ ปกครอง และครอบครองธรรมชาติอื่นๆ ได้อย่างชอบธรรม

ส่วนกระบวนการทัศน์แบบของครัมยุคใหม่นี้ เกิดขึ้นเพราะการมองเห็นผลเสียที่เกิดขึ้นจากทัศนะการมองธรรมชาติแบบวิทยาศาสตร์ จึงมีทัศนะแสวงหาทัศนะใหม่ในการมองธรรมชาติ โดยมองมนุษย์ว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติอยู่ใต้กฎเกณฑ์เดียวกับธรรมชาติ จึงพยายามเข้าใจธรรมชาติและกระทำต่อธรรมชาติไม่ต่างจากที่กระทำหรือทำความเข้าใจกับมนุษย์ด้วยกัน โดยพบความจริงว่าหากธรรมชาติหมดสิ้นไปมนุษย์ก็ย่อมอยู่ไม่ได้ ในท่ามกลางการพัฒนาของอุตสาหกรรมที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมาก และวัฒนธรรมบริโภคที่กระตุ้นให้เกิดการใช้และครอบครองทรัพยากรกันอย่างเต็มที่ กลุ่มนี้จึงถูกมองว่าวางแผนการพัฒนของโลก และพยายามปกป้องคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติ แต่เมื่อมองถึงเป้าหมายสูงสุดแล้ว ก็ยังคงอยู่ที่ความต้องการความมั่นคงและยั่งยืนของมนุษยชาติเท่านั้น ในที่สุดธรรมชาติก็อยู่ในฐานะของอุปกรณ์จำเป็นที่จะช่วยให้มนุษย์อยู่รอดได้ (จึงต้องรักษาให้ดี) ซึ่งต่างจากเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาที่ไม่ได้อยู่ที่ความมั่นคงของเผ่าพันธุ์ที่เป็นสมมติตั้งจะนี้ มนุษย์เป็นเพียงเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายกับสรรพชีวิตบนโลกเท่านั้น และยังมีพบภูมิอื่นๆ อีก ที่ให้จิตที่ยังไม่หมดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งนี้ไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธด้วย

การเข้าใจในสภาพธรรมชาติของมนุษย์และสรรพสิ่งในกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาดังกล่าวเป็นจุดที่ทำให้พุทธศาสนิกชนมองชีวิตและสรรพสิ่งต่างๆ ด้วยสายตาสอดส่องต่างจากกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ โดยเห็นว่าล้วนต่างก็เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งหมด (อง.ปญจก. 22/57) ไม่ได้คิดที่จะครอบครองเป็นเจ้าของเพื่อควบคุมหรือใช้สรรพสิ่งมาเพื่อประโยชน์ของตนเท่านั้น พื้นฐานการมีสัมพันธอยู่กับผู้อื่นหรือสิ่งอื่นจึงตั้งอยู่บนการไม่ใช้ความรุนแรงทั้งปวงและใช้ทรัพยากรอย่างรู้ถึงคุณค่าไม่ใช่อย่างฟุ่มเฟือย ซึ่งเห็นได้จากวิถีชีวิตของภิกษุศึกษาทุกท่านเป็นชีวิตที่เรียบง่ายใช้สอย

อย่างประหยัด ไม่สะสม ครอบครอง หรือใช้วัตถุอย่างเกินจำเป็นแม้จะมีโอกาสให้ทำได้ก็ตาม ขณะเดียวกันก็ช่วยให้มีหน้าที่ที่เหมาะสมในการใช้ชีวิตและการเผชิญกับความเจ็บป่วยและความตาย ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนทั้งจากวิถีชีวิตของพระภิกษุหรือฆราวาส

8.3.1.4 จุดสนใจหลัก

พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการเข้าถึงปรมาตมสัจจะ หรือภาวะนิพพานไว้สูงมาก ถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา พระธรรมเทศนาที่มีทั้งปวงก็ล้วนแต่นำมาเพื่อเข้าสู่เป้าหมายนี้ทั้งสิ้น พุทธศาสนาถือว่าสภาวะดังกล่าวเป็นความสุขขั้นสูงสุด มีอิสระ ไม่ต้องอาศัยการเสพเสวยอารมณ์ใดๆ เป็นทางพ้นจากทุกข์ทั้งปวง อย่างไรก็ตามพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับสมมติสัจจะเช่นกันเพราะต้องติดต่อสื่อสารทำความเข้าใจกับผู้คนผ่านช่องทางนี้ โลกสมมตียังมีคุณค่าในฐานะที่เป็นสถานที่ที่เหมาะสมให้มนุษย์ได้เรียนรู้และปฏิบัติพัฒนาตนเองนำไปสู่ปรมาตมสัจจะต่อไป (พุทธศาสนาถือว่าในพบภูมิอื่นโอกาสที่จะได้พัฒนาตนเองเป็นไปได้ยากกว่ามาก) ด้วยความสนใจในโลกสมมติในลักษณะดังกล่าว จึงพบว่าพุทธศาสนาไม่ค่อยให้ความสำคัญกับคำอธิบายเรื่องความเป็นมาขอบเขตความหมายของโลกและสรรพสิ่งในฐานะวัตถุนานัก เพราะไม่ได้นำไปสู่การพ้นทุกข์ แต่จะให้ความสำคัญกับโลกในฐานะสิ่งที่ถูกรับรู้โดยมนุษย์ และกระบวนการรับรู้โลกผ่านทางช่องทางการรับรู้ (อายตนะ) ทั้ง 6 มากกว่า

สำหรับกระบวนการทัศนวิทยาศาสตร์ที่ไม่ได้สนใจโลกปรมาตมเลย จึงมุ่งให้ความสนใจหาความรู้ความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของวัตถุและสรรพสิ่งบนโลก (สมมติ) นี่เป็นสำคัญ ทำให้ได้ค้นพบกฎเกณฑ์ เข้าใจองค์ประกอบทางวัตถุ และเรื่องราวต่างๆ มากมาย แล้วนำความรู้นี้มาใช้ประโยชน์สร้างความสะดวกสบายให้กับชีวิตนี้ได้อย่างมากและเป็นรูปธรรม การพูดถึงสรรพสิ่งในโลกนี้ที่สัมผัสพบเห็นได้โดยตรงทำให้สื่อสารเข้าใจกันได้ง่าย จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้กระบวนการทัศนวิทยาศาสตร์จึงได้รับการยอมรับกันอย่างกว้างขวางรวดเร็ว แต่กระนั้นการขาดมิติในด้านจิตใจที่มนุษย์ต้องการทำให้ศาสนาและลัทธิความเชื่อต่างๆ ยังคงได้รับการยอมรับกันอยู่น้อย และดูเหมือนจะได้รับความสนใจมากยิ่งขึ้นด้วยในประเทศที่มีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ส่วนกระบวนการทัศนองค์รวม แม้จะสนใจและยอมรับถึงอำนาจของธรรมชาติที่อยู่เหนือการรับรู้ของมนุษย์อยู่บ้าง แต่ก็ยังพยายามใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการแสวงหาคำตอบ แม้ตระหนักดีถึงความจำกัดของวิธีการนี้อยู่บ้างก็ตาม แนวคิดนี้ยังสนใจศึกษาความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งโดยหลังว่าจะช่วยให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ

เป้าหมายในการดำเนินชีวิตเพื่อการพ้นทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิงเป็นเป้าหมายที่ชัดเจนมากของกรณีศึกษาที่ 8 ท่าน แต่ละท่านได้พยายามเรียนรู้และดำเนินชีวิตในโลกนี้เพื่อก้าวเดินไปสู่เป้าหมายนั้นอย่างมั่นคง โดยเฉพาะในส่วนของฆราวาสที่เป็นผู้หญิงและคุณกัปพลซึ่งร่างกายพิการทำให้ไม่

สามารถบวชพระปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ แต่ท่านก็พยายามหาโอกาสฝึกปฏิบัติตนให้ยิ่งๆ ขึ้นไป การมีเป้าหมายหรือจุดสนใจที่ชัดเจนนี้ ช่วยทำให้มีหลักและมีความมั่นคงในการดำเนินชีวิตไม่หวั่นไหวไปตามแรงงูใจที่มีในสังคมได้ดี ซึ่งเป้าหมายและพี่แมวก็น้อมรับว่าท่านกำลังเดินไปสู่เป้าหมายนั้นอย่างตั้งใจ

8.3.1.5 ทักษะในการมองปัญหาของมนุษย์

พุทธศาสนามองว่าปัญหารวมทั้งความทุกข์ทั้งปวงที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ เกิดจากความไม่รู้ (อวิชชา) ไม่เข้าใจ ในกฎเกณฑ์ความเป็นไปของธรรมชาติตามความเป็นจริงอย่างถ่องแท้ ทำให้หลงเกิดความอยาก (ตัณหา) ไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ (อุปาทาน) ในโลกสมมติว่ามีตัวตนที่แท้จริง ทำให้มีท่าทีและปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ ไม่ถูกต้อง ไม่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติจึงเกิดความทุกข์ขึ้นมา ปัญหาในทัศนะของพุทธศาสนาจึงเน้นที่ปัญหาที่เกิดขึ้นกับจิตใจ ส่วนปัญหาทางร่างกายส่วนหนึ่งมองว่าต้องแก้ไขดูแลร่างกายให้ดีไม่ให้เกิดความเจ็บป่วยเพื่อที่จะเกื้อหนุนการปฏิบัติทางใจยิ่งๆ ขึ้นไป แต่อีกส่วนหนึ่งก็ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาของร่างกายที่มีความบกพร่อง มีความเสื่อมไป เป็นธรรมดา ท่านยังสอนให้ใช้ประโยชน์จากการเห็นความไม่เที่ยงแท้ของกายนี้เพื่อละวางความยึดมั่นในสิ่งต่างๆ เพื่อการพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นอีกด้วย นอกจากนี้สิ่งใดที่เป็นอุปสรรคขัดขวางการปฏิบัติไปสู่เป้าหมายก็ถือเป็นปัญหาของสังคมที่ต้องดำเนินการแก้ไขจัดการออกไป

ส่วนภายใต้กระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์นั้น ในเมื่อมีทัศนะว่าโลกและสรรพสิ่งต่างๆ ที่เราพบเห็นนี้เท่านั้นที่เป็นความจริงแท้ ชีวิตและร่างกายนี้จึงมีความสำคัญสูงมากเพราะใช้ในการเสพสุขและรับรู้โลกรวมทั้งสรรพสิ่งต่างๆ อะไรก็ตามที่ทำให้ร่างกายนี้ไม่ได้รับความสะดวกสบาย ไม่ได้เสพ ได้กิน ได้ใช้ ได้ครอบครองทรัพย์สิน จะถือว่าเป็นปัญหาที่สมควรกำจัด ปัญหาที่สำคัญที่สุดคือความตาย เพราะทำให้ความสามารถในการรับรู้โลก และความสามารถในการเสพสุขความสบายทั้งหมดสิ้นสุดไปทันที ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพยายามยืดชีวิตออกไปให้นานที่สุด ทำให้ร่างกายแข็งแรงสุขภาพดี มีความสามารถในการเสพได้สมบูรณ์ที่สุด ปัญหาที่สำคัญขณะนี้ของกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์ผมเห็นว่าอยู่ที่ความจำกัดในความรู้และเทคโนโลยีเกี่ยวกับธรรมชาติของร่างกายนี้ ที่ตั้งความหวังไว้ที่ผลการค้นคว้าวิจัยทางวิทยาศาสตร์ที่จะพบต่อไป

สำหรับกระบวนทัศน์องค์รวมยุคใหม่นั้น มองเห็นปัญหาและผลกระทบที่เกิดจากกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์ส่วนหนึ่ง จึงพยายามเสนอมุมมองต่อปัญหาต่างๆ ของโลกใหม่ โดยให้ความสำคัญกับการดูแลสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติทั้งปวง และลดความต้องการบริโภคอย่างไม่สิ้นสุดของมนุษย์ลง ปัญหาของกระบวนทัศน์นี้จึงมีอยู่ 2 ส่วนสำคัญ ในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์ที่พัฒนาขึ้นใหม่จึงอยู่ในช่วงของการพัฒนาทฤษฎี มุมมองต่อความจริง และเทคนิคการศึกษา ปัญหาอีกส่วนหนึ่งคือภาคปฏิบัติที่ต้องพยายามรณรงค์ประชากรโลก ให้ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของโลกโดยรวม และมาร่วมมือกันลดปัญหาที่เริ่มส่งผลกระทบต่อความสุขของมนุษย์บ้าง

ส่วนแล้วนั้นลง โดยเป้าหมายหลักคือความยั่งยืนของโลก ที่หมายถึงความยั่งยืนของมนุษยชาติในการอยู่คู่กับโลกนี้นั่นเอง

ทักษะในการมองปัญหาที่เกิดขึ้นกับชีวิตของกลุ่มผู้ที่ผมไปศึกษาชีวิตทั้งหมดจะเห็นได้ว่าท่านไม่ได้ให้ความสำคัญอยู่กับการหาเงินให้มาก ๆ การสร้างความมั่นคงให้กับชีวิตด้วยการสะสมทรัพย์สินสมบัติหรือแข่งขันกับคนอื่น ๆ ในสังคม แม้อาจารย์จะจะมีโอกาสได้ดำรงตำแหน่งหน้าที่ใหญ่โต แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ได้มาตามโอกาสมิใช่ได้มาด้วยการแข่งขันแย่งชิง ป้าหมอก็ยอมขาดรายได้จากการทำงานคลินิกเพื่อที่จะไปวัด และในที่สุดก็ยอมสละหน้าที่การทำงานที่มั่นคงไปอยู่ปฏิบัติธรรมโดยไม่มีรายได้ ส่วนพี่แมวก็กเลือกทำงานอิสระของตนไม่ต้องการที่จะแข่งขันหรือตกอยู่ภายใต้กรอบของการทำงานในระบบ และทุกท่านก็เห็นว่าชีวิตจริงๆ ไม่ได้ต้องการเงินที่มากมายหา รู้จักใช้อย่างพอดี การปฏิบัติธรรมช่วยให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยั่งยืนประหยัคขึ้นด้วย แต่ปัญหาที่ท่านเห็นว่ายังต้องพยายามพัฒนาตัวเองต่อไปกลับอยู่ที่การพยายามฝึกสติเพื่อละวางการยึดมั่นถือมั่น ละอกุศลมูลทั้ง 3 ให้ลดลงเป็นลำดับ ความมั่นคงในการปฏิบัติตัวที่สวนกระแสสังคมอยู่ได้นี้เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า การใช้ชีวิตเช่นนี้ทำให้ท่านมีความสุขไม่น้อยไปกว่าผู้ที่ใช้ชีวิตตามกระแสของสังคม จะเห็นได้ว่าการดำรงชีวิตภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนานั้นได้ทำให้การมองปัญหาในชีวิตต่างไปจากที่คนทั่วไปที่อยู่ภายใต้กระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมบริโภคมองอย่างมาก ปัญหาจำนวนมากที่สังคมไทยกำลังเผชิญอยู่นี้จึงมีมูลเหตุอยู่ที่การรับเอากระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์มาเป็นกรอบในการดำเนินชีวิต การกลับไปมองถึงต้นเหตุของปัญหาในระดับกระบวนทัศน์จึงเป็นเรื่องจำเป็นในการแสวงหาทางออกให้กับสังคมไทย

8.3.1.6 วิธีการเข้าถึงความจริงแท้

ในเมื่อพุทธศาสนามองว่าโลกสมมติไม่ใช่สิ่งจริงแท้ ไม่มีตัวตนที่จริงแท้ใดๆ เลยให้เข้าถึงจึงไม่มีการกล่าวถึงการเข้าถึงความจริงแท้ของโลกสมมติ แต่จะให้ความสำคัญกับการเข้าถึงความจริงแท้ในโลกปรมาตม ส่วนวิธีการก็ระบุไว้อย่างชัดเจนแล้วคือปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 หรือหลักไตรสิกขา ที่เป็นการปฏิบัติทั้งในส่วนกาย (ศีล + ปัญญา) และจิต (สมาธิ + ปัญญา) การเข้าถึงความจริงแท้ของพุทธศาสนาต้องอาศัยการปฏิบัติให้เข้าถึงด้วยตนเอง อ่อนวอนร้องขอจากใครไม่ได้ อาศัยคนอื่นทำให้ไม่ได้ นำออกมาแสดงให้ดูไม่ได้ และไม่มีวิธีพิสูจน์ว่าไม่จริง (ต้องปฏิบัติจึงจะรู้เอง แต่ถ้าปฏิบัติแล้วไม่รู้แสดงว่ายังปฏิบัติไม่ตรง ไม่ใช่ไม่จริง ต้องปฏิบัติต่อไปให้ตรง) ซึ่งเมื่อเข้าถึงกฎธรรมชาติที่จริงแท้แล้ว ก็จะเข้าใจความเป็นจริงของโลกสมมติด้วย และจะหมดความสงสัยในสิ่งทั้งปวง มีชีวิตที่เต็มเปี่ยมด้วยปัญญาอยู่เสมอ ตรรกะที่ใช้หาความจริงใช้เหตุและผล อธิบายว่าทุกสิ่งเกิดแต่เหตุ แต่ไม่ใช่เหตุเดียวผลเดียว แต่เป็น “ผลหลากหลาย จากปัจจัยเอนก” (พระธรรมปิฎก, 2544: 193) กระบวนการในการศึกษาส่วนหนึ่งใช้การจำแนกแจกแจงแยกแยะ หรือวิภาษวาท (พระธรรมปิฎก, 2545: 27-31) ใช้การฝึกคิดวิเคราะห์อย่างลึกซึ้งแบบขลมีระเบียบ (โยนิโสมนสิการ) (พระ

ธรรมปิฎก, 2544: 268) ร่วมกับการสังเคราะห์โยงกลับเข้ามาให้เห็นความสัมพันธ์กัน คือแยกแล้วต้องโยง (พระธรรมปิฎก, 2542: 91-92) โดยต้องมีกลยามิตรที่อาจเป็นบุคคล เช่น พระสงฆ์ หรือ วัตถุ เช่น หนังสือ ห้องสมุด คอยช่วยสนับสนุน สังคมในอุดมคติของพุทธศาสนาจึงเป็นสังคมที่ประกอบด้วยสถาบันต่างๆ ไม่ว่าทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ การศึกษา สุขภาพ รวมทั้งระเบียบ ประเพณี วัฒนธรรมที่ล้วนเกื้อหนุนต่อการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เพื่อให้ก้าวสู่เป้าหมายสูงสุดได้ง่ายขึ้น นั่นคือ เข้าถึงธรรมชาติที่แท้จริงเพื่อการปราศจากทุกข์อย่างสิ้นเชิงตลอดไป ซึ่งมักปรากฏในรูปของการใช้ชีวิตที่เรียบง่าย มีภาระน้อย อันเป็นชีวิตที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติโดยไม่ต้องมีเป้าหมายอยู่ที่การดำรงเผ่าพันธุ์ของมนุษย์

ส่วนวิธีการเข้าถึงความจริงแท้แบบวิทยาศาสตร์นั้น ในเมื่อความจริงแท้คือวัตถุ การเข้าถึงได้จึงต้องใช้วิธีการศึกษาทดลองแบบวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะนั่นคือ ต้องเป็นวิธีเชิงประจักษ์ สามารถวัดหรือแสดงออกมาให้เห็นหรือรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสในรูปใดรูปหนึ่งได้ สามารถทำซ้ำได้ เป็นวิธีการศึกษาแบบจำแนกแยกส่วนย่อยลงในรายละเอียดยิ่งๆ ขึ้นไป เป็นความรู้ความจริงชั่วคราว ที่ตั้งอยู่บนข้อตกลงเบื้องต้นมากมาย ต้องมีวิธีพิสูจน์ว่าไม่จริงได้ (เมื่อใช้วิธีที่เป็นวิทยาศาสตร์ศึกษาแล้วไม่ได้ผลแบบที่ระบุไว้ ถือว่าความรู้นั้นไม่จริง) ใช้หลักของเหตุผลในการอธิบายแต่ก่อนข้างยึดไปในทางเหตุเดียวผลเดียว (เอกการณวาท) ทำให้เห็นเหตุไม่ครอบคลุม และมุ่งสู่ผลที่ต้องการเป็นหลัก ทำให้เห็นผลกระทบที่เกิดขึ้นในวงจำกัด (พระธรรมปิฎก, 2544: 192-193)

สำหรับวิธีการศึกษาภายใต้กระบวนทัศน์องค์รวมยุคใหม่นี้ยังคงอิงวิธีการแบบวิทยาศาสตร์อยู่ ก็จะต้องนำเสนอให้พิสูจน์ได้ ตรวจสอบได้ มีเหตุ มีผล แต่ก็ตระหนักถึงผลเสียที่เกิดจากการศึกษาวิทยาศาสตร์ จึงพยายามมองเหตุและผลที่หลากหลายรอบด้านมากขึ้น รวมทั้งยอมรับในสิ่งที่ยังไม่สามารถพิสูจน์ในเชิงประจักษ์ถ้าพิจารณาแล้วมีคุณค่าในการช่วยในการทำความเข้าใจโลกในมิติใหม่ๆ พยายามที่จะใช้วิทยาการและค้นหาเทคนิควิธีวิจัยใหม่ๆ มาพิสูจน์ในเรื่องจิต หรือเรื่องของการวิทยาศาสตร์กระแสหลักไม่สนใจ ยอมรับในภูมิปัญญาพื้นบ้าน ยอมรับฟังเหตุผลของชาวบ้านมากขึ้น แต่ก็ยังเป็นการศึกษาค้นคว้าหาความจริงอยู่ในกลุ่มนักวิชาการ ยังไม่มีแนวทางที่จะให้คนธรรมดาเข้าถึงความจริงแท้ได้เหมือนกับกระบวนทัศน์พุทธศาสนา และกำลังต้องการการยอมรับจากคนในวงกว้างทั้งในส่วน of นักวิชาการและประชาชนทั่วไป

วิถีชีวิตของกรณีศึกษาทั้ง 8 ท่าน ยืนยันได้เป็นอย่างดีว่าทุกท่าน (ที่มีชีวิตอยู่) ล้วนกำลังมุ่งสู่เป้าหมายเดียวกันคือการพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง แม้แนวทางในการปฏิบัติอาจจะแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดด้านเทคนิควิธีที่แต่ละคนมีความถนัดต่างกัน แต่ก็ล้วนอยู่ในครรลองของอริยมรรคมีองค์ 8 หรือไตรสิกขาทั้งสิ้น นั่นคือทำให้ละวางการหลงยึดมั่นว่าตนและสรรพสิ่งต่างๆ มีตัวตนอย่างแท้จริง ลดความทุกข์ที่เกิดในชีวิตลงได้เป็นลำดับไป โดยท่านก็มีได้ปฏิเสธความรู้หรือเทคโนโลยีที่ได้จากการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ หากไม่ขัดแย้งหรือทำให้เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรมของท่าน ในตารางที่ 8.1 ผมได้สรุปความแตกต่างในหลักการสำคัญๆ ที่กล่าวมาแล้วไว้ให้เห็นโดยรวมอีกครั้ง

ตารางที่ 8.1 แสดงความแตกต่างในประเด็นที่สำคัญระหว่างกระบวนทัศน์พุทธศาสนา กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ และกระบวนทัศน์องค์รวม

หัวข้อ	กระบวนทัศน์พุทธศาสนา	กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์	กระบวนทัศน์องค์รวม
การมีอยู่ของโลก	- ไม่พูดถึงโลกในฐานะที่เป็นวัตถุ เป็นดวงดาว - สนใจโลกในฐานะสิ่งที่ถูกรับรู้โดยอายตนะทั้ง 6 - ให้ความสำคัญกับโลกในความหมายเชิงปรมัตถ์	- โลกคือวัตถุ เป็นดาวดวงหนึ่งในจักรวาล - โลกต้องถูกรับรู้โดยประสาทสัมผัสทั้ง 5 ได้ - โลกของจิตคือผลผลิตของวัตถุ (ระบบประสาท)	- โลกคือธรรมชาติทั้งปวงที่สัมพันธ์กัน - ประสาทสัมผัส 5 รับรู้โลกได้เพียงส่วนหนึ่ง ไม่สามารถรู้เรื่องจิตได้
ธรรมชาติของความจริงแท้	- เป็นกฎของธรรมชาติ มีมาอยู่แล้ว เช่น กฎไตรลักษณ์ ปฏิจจนูปบาท กรรม - ไม่เชื่อว่าสิ่งที่เป็นพื้นฐานในการให้กำเนิดของสิ่งทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นวัตถุหรืออำนาจพิเศษใดๆ - สรรพสิ่งเป็นกระแสของเหตุปัจจัย ไม่มีตัวตนที่แท้จริง ไม่เชื่อว่ามิวัตถุที่เป็นพื้นฐานแท้จริง	- มีกฎของธรรมชาติ ที่เราสามารถค้นให้พบได้ แต่ปัจจุบันเรารู้เพียงส่วนหนึ่งของกฎนั้นเท่านั้น - เชื่อว่ามีวัตถุที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สุดของสรรพสิ่ง - สรรพสิ่งเกิดจากเหตุปัจจัยที่จำเพาะจำนวนหนึ่งถ้าเรารู้เหตุเหล่านี้จะแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้	- มีกฎของธรรมชาติ ที่เชื่อมโยงสรรพสิ่งเข้าด้วยกัน เป็นเครือข่ายซับซ้อน ที่ยังไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ - การกระทำใดๆ ในที่หนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อทุกๆ สิ่งในเครือข่าวนั้น
ธรรมชาติของมนุษย์	- เหมือนกับสรรพสิ่ง อยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ - แต่มนุษย์สามารถพัฒนาสู่การไม่มีทุกข์สิ้นเชิงได้ - มนุษย์มีเจตน์จำนงอิสระ ชีวิตจึงเป็นไปตามกรรม ไม่ได้สิ้นสุดที่การตายเท่านั้น	- มนุษย์เป็นสุดยอดของวิวัฒนาการของวัตถุ จึงชอบธรรมที่จะใช้วัตถุต่างๆ เพื่อประโยชน์ของตน - ชีวิตจบสิ้นที่ความตาย จึงต้องพยายามยืดชีวิตให้ยาวที่สุด	- สัมพันธ์อยู่อย่างใกล้ชิดกับสิ่งแวดล้อม จึงไม่ควรทำลายหรือใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือย เพราะจะทำให้มนุษย์สูญสิ้นไปด้วย
จุดสนใจหลัก	- นิพพาน ภาวะที่ปราศจากทุกข์ทั้งปวงที่ทุกคนสามารถปฏิบัติพัฒนาตนจนเข้าถึงได้ - โลกทางวัตถุนี้เป็นฐานที่ควรใช้เพื่อพัฒนาตน ให้ถึงนิพพาน ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นครอบครอง	- การศึกษาธรรมชาติของวัตถุ โดยคิดว่าเมื่อเข้าใจแล้ว จะทำให้นำมาแก้ปัญหาต่างๆ ได้ทั้งหมด - ปัญหาทางจิตใจก็สามารถแก้ไขได้เมื่อเข้าใจระบบประสาทดีขึ้น	- ความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในธรรมชาติ ต้องการรักษาความสัมพันธ์ที่ติดนั้นไว้ แต่ยังคงใช้วิธีทางวิทยาศาสตร์หาคำตอบ แต่ก็ตระหนักในความจำกัด

ตารางที่ 8.1 (ต่อ) แสดงความแตกต่างในประเด็นที่สำคัญระหว่างกระบวนทัศน์พุทธศาสนา กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ และกระบวนทัศน์องค์รวม

หัวข้อ	กระบวนทัศน์พุทธศาสนา	กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์	กระบวนทัศน์องค์รวม
ทัศนะในการมองปัญหาของมนุษย์	- สาเหตุของปัญหาทั้งปวงคือความไม่รู้ ไม่เข้าใจ ความเป็นจริงของธรรมชาติ (อวิชชา) - ให้ความสำคัญมากกับปัญหาของจิตใจที่ยึดมั่นถือมั่นจนทำให้เกิดทุกข์ - ปัญหาทางกายต้องดูแลไม่ให้เกิดปัญหา หรือถ้ามีขึ้นต้องรักษา เพื่อให้มีความสะดวกในการพัฒนาจิตใจ และใช้ประโยชน์เพื่อการละวางด้วย	- ปัญหาอยู่ที่ความจำกัดในความรู้และเทคโนโลยีในการรับรู้ธรรมชาติความจริงทางวัตถุ ซึ่งต้องศึกษาวิจัยกันไป ยิ่งรู้มากยิ่งขึ้นแก้ปัญหาได้มาก - ปัญหาต่างๆ ล้วนเกิดจากกายที่ไม่สะดวกสบาย หรือมีความเจ็บป่วย ความตาย - เริ่มตระหนักถึงปัญหาที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย แต่พยายามแก้ไขโดยใช้เทคโนโลยี	- ปัญหาอยู่ที่ยังไม่มีวิธีการแสวงหาความรู้ความจริงที่จะเข้าถึงความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งได้ดีพอ - ให้ความสนใจกับเรื่องจิตใจมากขึ้น แต่ก็สนใจการดำรงอยู่ของชีวิตนี้มากเช่นกัน - ต้องให้คนหันมาให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อม ลดการทำลายลดความรุนแรงลง
วิธีการเข้าถึงความจริงแท้	- ไม่มีความจริงแท้ใดๆ ในโลกสมมติให้เข้าถึง - ทุกอย่างเกิดแต่เหตุ เชื้อในหลักของเหตุและผล แต่มนุษย์มีความจำกัดในการรับรู้เหตุได้ทั้งหมด - การเข้าถึงธรรมชาติของความจริงแท้ทำได้โดยการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 หรือไตรสิกขา - ต้องปฏิบัติด้วยตนเองและรู้ได้ด้วยตนเองเท่านั้น - สังคมควรเกื้อหนุนให้คนปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาหรืออริยมรรคมีองค์ 8 ได้สะดวก	- มีเฉพาะความจริงทางวัตถุเท่านั้นที่เข้าถึงได้ - ใช้หลักเหตุผล เชื่อว่าสามารถที่จะรู้และจัดการกับเหตุเพื่อให้เกิดผลที่ต้องการได้ - เข้าถึงได้ด้วยการศึกษาทดลองทางวิทยาศาสตร์ ด้วยวิธีการเชิงประจักษ์เท่านั้น - การเข้าถึงความจริงแท้ ต้องรอการค้นคว้าของนักวิทยาศาสตร์ และการประยุกต์มาสู่การปฏิบัติ - สังคมจึงควรสนับสนุนการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอยู่เสมอ	- เชื่อว่าน่าจะมีความจริงแท้ที่ไม่ใช่เรื่องทางวัตถุเท่านั้น จึงไม่สามารถหาคำตอบได้ด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น - หลักเหตุผลอาจไม่สามารถใช้อธิบายในบางปรากฏการณ์ได้ - กำลังพัฒนาวิธีการเข้าถึงความจริงนี้ แต่ก็เน้นอยู่ในกลุ่มนักวิชาการ - กำลังต้องการความร่วมมือจากคนกลุ่มต่างๆ

8.3.2 ความแตกต่างในแง่มุมมองด้านสุขภาพและการเยียวยา

จากความแตกต่างกันในพื้นฐานของกระบวนทัศน์ดังที่กล่าวมา ทำให้ท่าทีหรือการจัดการในด้านสุขภาพซึ่งเป็นผลผลิตภายใต้กรอบของกระบวนทัศน์ย่อมมีความแตกต่างกันไปด้วย ซึ่งในที่นี้ผมจะนำเสนอความแตกต่างในทัศนะต่อสุขภาพของทั้ง 3 กระบวนทัศน์ ใน 4 ด้าน ได้แก่ 1) นิยามของสุขภาพและการเจ็บป่วย 2) เป้าหมายและแนวทางในการรักษา 3) เทคโนโลยีในการรักษา และ 4) รูปแบบบริการสุขภาพ

8.3.2.1 นิยามของสุขภาพและการเจ็บป่วย

สืบเนื่องจากทัศนะต่อธรรมชาติของโลกและสรรพสิ่งที่กล่าวมา นิยามของคำว่าสุขภาพภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนา ก็สามารถกล่าวได้เป็น 2 ระดับเช่นกัน คือ ระดับสมมติสัจจะ ที่สุขภาพตีความถึง การปราศจากความเจ็บป่วย โรคภัยไข้เจ็บ ทางกาย ใจ และสังคมอย่างรับรู้กันทั่วไป เพียงแต่พุทธศาสนาจะมีท่าทีต่อการเจ็บป่วยและการตายว่าเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต ควรเตรียมพร้อมที่จะเผชิญกับสิ่งเหล่านี้ และมองสาเหตุของการป่วยสัมพันธ์กับหลายปัจจัยกว่า คือ จะรวมถึงกรรมที่ได้กระทำมาแล้วในอดีต (ที่อาจเลยไปถึงชาติก่อนๆ ด้วย) ทั้งที่เป็นกรรมชั่ว เช่น ฆ่าสัตว์ รังแกสัตว์ ที่จะทำให้เกิดเจ็บป่วยสุขภาพไม่แข็งแรง และกรรมดี เช่น ถวายยาแก่พระภิกษุอาพาธ ที่จะให้ผลในทางตรงข้าม รวมทั้งเกิดจากเหตุปัจจัยได้อีกหลายอย่างที่หมุนเนื่องกันมาตามกฎธรรมชาติ ส่วนนิยามของสุขภาพอีกระดับหนึ่งจะก้าวสู่ระดับปรมาตมสัจจะ ที่ให้นิยามของโรคที่กว้างขวางขึ้น โดยหมายถึงทุกข์ทั้งปวงที่เกิดกับมนุษย์และให้ความสำคัญมากกับโรคทางใจ ที่มีสาเหตุมาจากอวิชชา ตัณหา และอุปาทานที่โยงไปเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งของโรคทางกายด้วย สุขภาพดีที่สมบูรณ์ในความหมายนี้จึงหมายถึงภาวะที่ปลอดจากทุกข์ทั้งปวง นั่นคือภาวะนิพพานนั่นเอง

ส่วนกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นพื้นฐานของวงการแพทย์กระแสหลักนั้น ได้ให้นิยามความหมายของสุขภาพดีในแง่ความสมบูรณ์พร้อมของร่างกายและจิตใจ (ที่พยายามพูดถึงสังคมและจิตวิญญาณด้วย แต่ยังไม่ปรากฏเป็นรูปธรรม) ไม่มีโรคและความพิการต่างๆ ส่วนท่าทีที่มีต่อปัญหาสุขภาพถือว่าเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งเพราะทำให้ไม่สบายกายและขัดขวางความสุขอื่นๆ ในชีวิต จากกระบวนทัศน์ที่มีกรอบอยู่ในโลกของวัตถุนิยมของปัญหาสุขภาพทั้งหมดจึงถูกมองว่าเป็นปัญหาทางที่เกิดจากความบกพร่องของอวัยวะร่างกายจากสาเหตุต่างๆ ที่สามารถซ่อมแซมแก้ไขได้เช่นเดียวกับเครื่องกลไก และก็ได้ใช้ความรู้เกี่ยวกับร่างกายที่มีมาแก้ปัญหาสุขภาพได้ประสบผลสำเร็จหลายด้าน ช่วยลดความเจ็บป่วยทุกข์ทรมานทางร่างกายให้เหลือน้อยที่สุด และพยายามยืดชีวิตไปให้นานที่สุดเพราะความตายคือปัญหาที่รุนแรงที่สุด ระบบสุขภาพนี้จึงให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาสุขภาพทางกายมาก แม้แต่ปัญหาสุขภาพจิตก็แก้ไขด้วยวิธีการรักษาทางกาย

ส่วนกระบวนการที่สน้องคร่อมอาจมีพื้นฐานบางส่วนใกล้เคียงกับระบบการแพทย์แบบองค์รวม (ซึ่งก็มีขอบเขตที่หลากหลายและแตกต่างกันมาก) ส่วนใหญ่มองสุขภาพว่าเป็นภาวะที่ร่างกายปกติทำงานได้และใช้ชีวิตอยู่อย่างมีความสุขสมดุลสอดคล้องกับธรรมชาติ มองความเจ็บป่วยว่าเป็นภาวะที่เกิดจากการขาดความสมดุลของร่างกายที่เกิดจากการปฏิบัติตัวไม่สอดคล้องกับธรรมชาติ จำเป็นที่จะต้องปรับชีวิตทั้งหมด (ไม่ใช่เฉพาะเรื่องการกินยารักษา) ให้สอดคล้องกับสมดุลในธรรมชาติ ซึ่งเป็นการมองปัญหาสุขภาพที่กว้างกว่าวงการแพทย์กระแสหลัก แต่เมื่อเทียบกับแนวพุทธแล้วก็ยังเน้นเรื่องทางกายอยู่มาก สำหรับการแพทย์พื้นบ้านการป่วยอาจเลยไปถึงการปฏิบัติตัวที่ไม่สอดคล้องกับความเชื่อเกี่ยวกับผีเทพต่างๆ ด้วย บางส่วนอาจให้ความสำคัญกับสุขภาพทางใจไว้มากเช่นกัน แต่การแพทย์แบบองค์รวมยุคใหม่ส่วนหนึ่ง (ที่ทำในเชิงธุรกิจ) จะมาให้ความสำคัญกับสุขภาพทางกายมากขึ้น โดยใช้วิธีมองสุขภาพไม่ต่างจากแผนปัจจุบันมากนักแต่อาจใช้เทคนิคแบบดั้งเดิมรักษา

เมื่อพิจารณาการพูดถึงเรื่องสุขภาพของกรณีศึกษาที่ผมนำเสนอในบทที่ 7 นั้น จะเห็นได้ว่าท่านอาจารย์พุทธทาสและท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ท่านให้ความสำคัญกับการปลอดโรคทางใจไว้สูง ท่านเน้นการดูแลรักษาใจตนเองเมื่อมีความเจ็บป่วยทางกายรวมทั้งปฏิบัติให้เห็นว่าท่านสามารถรักษาจิตใจให้ปกติได้อย่างไรเมื่อเจ็บป่วย ทุกท่านเห็นตรงกันว่าความเจ็บป่วย ความตาย เป็นเรื่องธรรมดาของชีวิตที่ต้องเตรียมตัวเผชิญอย่างมีสติและแก้ไขกันไปตามเหตุปัจจัยที่เหมาะสม ไม่ได้เรียกร้องการรักษาที่ช่วยให้ร่างกายสบายที่สุด หายเร็วที่สุด ดีที่สุดเท่านั้น ท่านยังเห็นประโยชน์จากความไม่สบายกายที่เกิดขึ้นว่าสามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการพิจารณาในทางธรรมได้ด้วย

8.3.2.2 เป้าหมายและแนวทางในการรักษา

การดูแลสุขภาพภายใต้กระบวนการที่สน้องพุทธศาสนา จะมีเป้าหมายหลักที่ทำให้ปราศจากโรคทางใจทั้งปวงเป็นสำคัญ โดยการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 ดังกล่าวแล้ว ส่วนสุขภาพทางกายนั้นจะให้ความสำคัญแต่เพียงพอควรในฐานะที่ความปราศจากโรคทางกาย ช่วยอำนวยความสะดวกธรรมได้สะดวกขึ้น จึงมีหลักปฏิบัติเพื่อเกื้อหนุนให้มีสุขภาพกายดี ทั้งเรื่องอาหาร ที่อยู่อาศัย และสุขอนามัยต่างๆ ให้ความสำคัญกับการมีสมาธิ การเก็บรักษายา และการช่วยดูแลผู้ป่วยเพื่อบรรเทาความทุกข์ที่เกิดขึ้น และช่วยรักษาให้หายจากโรคเร็วขึ้น โดยเห็นได้จากในส่วนที่ได้บัญญัติไว้ในพระวินัย แต่แนวทางการดูแลนี้ก็ตระหนักอยู่เสมอถึงธรรมชาติความเป็นไปของร่างกายที่ไม่เที่ยง มีความแก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องธรรมดา คืออยู่ภายใต้ความเข้าใจโลกสมมติสัจจะตามกระบวนการที่สน้องพุทธศาสนา นั่นเอง

ระบบการแพทย์ที่มีพื้นฐานจากกระบวนการที่สน้องแบบวิทยาศาสตร์มีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่การรักษาและป้องกันมิให้มีโรคทางกายและจิต ความพิการ และความตายเกิดขึ้น และพยายามให้มีความทุกข์จากการเจ็บป่วยให้น้อยที่สุด ให้เกิดความสะดวกสบายขณะรักษาให้มากที่สุด เนื่องจากมีความรู้เกี่ยวกับการทำงานของอวัยวะร่างกายที่ละเอียดมาก แนวทางในการรักษาจึงมุ่งแก้ไขความบกพร่อง

นั้นโดยใช้วัตถุ เช่น ยา สารเคมี หรือใช้เครื่องมือวัสดุ อวัยวะเทียม เป็นต้น ซึ่งต้องใช้บุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญสูง

แม้สุขภาพแบบองค์รวมจะมีเป้าหมายการรักษาที่ให้ร่างกายหายป่วยเช่นกัน แต่จะให้ความสำคัญกับจิตใจค่อนข้างมาก การรักษานอกเหนือจากการใช้ยาหรือเทคนิคการรักษาอื่นๆ เพื่อปรับสมดุลร่างกายแล้ว ยังมุ่งที่การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้มีความสอดคล้องกับธรรมชาติโดยรวมด้วย

จากวิถีชีวิตของกรณีศึกษาจะเห็นได้ว่าเมื่อเกิดความเจ็บป่วยขึ้นทุกท่านก็พยายามดูแลรักษาเพื่อให้หายจากการเจ็บป่วยลดทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นที่ดูเหมือนว่าจะไม่แตกต่างจากคนทั่วไป แต่สิ่งที่แตกต่างอย่างมากคือ “ท่าทีต่อการรักษาการเจ็บป่วย” ที่ไม่ได้มุ่งไปที่จะต้องหายเร็วที่สุดเท่าที่นั่น แต่ทุกท่านจะดูแลเท่าที่ตนเองเห็นว่าเหมาะสม พี่แมวเลือกที่จะปฏิเสธการรักษาโรคมะเร็งด้วยวิธีการแผนปัจจุบันที่ท่านเห็นว่ารุนแรงต่อร่างกายมาก และเลือกที่จะใช้วิธีอื่นๆ ดูแลแทน (ไม่ได้ทอดทิ้ง) ป้าหมอกก็เลือกที่จะหาเก็บสมุนไพรมาใช้แทนยาแผนปัจจุบันถ้ารู้ว่าจะรักษาด้วยสมุนไพรได้ แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธยาแผนปัจจุบันถ้าจำเป็น หลวงพ่อคำเขียน ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก เห็นว่าการสังเกตอาการ ความเจ็บปวดก็มีประโยชน์ไม่จำเป็นต้องใช้ยาเร่งรีบเสมอไป ส่วนท่านอาจารย์พุทธทาสก็บอกไว้ชัดเจนว่า “ยาอะไรที่ชาวบ้านใช้ได้ กินได้ ท่านก็น่าจะกินได้ใช้ได้เหมือนกัน” (อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2541: 60) การมีเป้าหมายและท่าทีต่อการรักษาดังกล่าวผมเห็นว่าล้วนเป็นผลสืบเนื่องจากความเข้าใจในธรรมชาติของร่างกายนี้ตามกระบวนทัศน์พุทธศาสนานั้นเอง

8.3.2.3 เทคโนโลยีในการรักษา

เนื่องจากพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญกับร่างกายมากนัก คัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาทจึงกล่าวถึงเทคนิควิธีในการรักษาอาการเจ็บป่วยทางกายไม่มากนัก ส่วนหนึ่งเป็นธรรมโอสธ ที่ไม่ได้เสนอไว้ว่าเป็นสิ่งที่นำมาปฏิบัติแล้วจะเกิดผลดีกับทุกราย (ไม่มีบัญญัติเป็นพระวินัยว่า ถ้าภิกษุป่วยอย่างนี้ ให้ใช้ธรรมโอสธอย่างนี้ๆ รักษาแล้วจะหาย) แต่ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน ส่วนวิธีการรักษาด้วยยามักกล่าวถึงวิธีการแบบอายุรเวท ซึ่งเป็นเทคนิคการรักษาที่ได้รับการยอมรับอยู่ในขณะนั้น จากพระไตรปิฎกจะพบว่าพระพุทธองค์ไม่ค่อยปฏิเสธเทคนิควิธีการต่างๆ ที่นำมารักษาผู้ป่วย แต่ทั้งนี้ต้องไม่ขัดกับหลักการใหญ่ที่นำไปสู่ความหลุดพ้น คือไม่ขัดต่อศีลพื้นฐาน (สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ) และต้องไม่ส่งเสริมกิเลส ดันหา อุปาทานให้เพิ่มขึ้นสำหรับพระภิกษุผู้มุ่งสู่การปฏิบัติธรรมแล้ว เรื่องของชีวิตและสุขภาพควรต้องให้มีภาระน้อย เป็นไปเพื่อความเป็นอยู่อย่างง่าย ช่วยระงับหรือบรรเทาทุกขเวทนาที่มีอยู่ให้เบาบางลง และป้องกันไม่ให้เกิดทุกขเวทนาใหม่เกิดขึ้น อีกทั้งช่วยสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้คนเพื่อให้พระศาสนาได้รับการอุปถัมภ์ดูแลโดยสังคมต่อไปอีกด้วย ซึ่งน่าจะปรับมาใช้เป็นแนวทางสำหรับชาวพุทธโดยทั่วไปได้ด้วย

แต่สำหรับวงการแพทย์แบบวิทยาศาสตร์แล้ว การพัฒนาเทคโนโลยีทางการแพทย์ในการตรวจ รักษา ให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปถือว่าเป็นสิ่งที่สมควรทำและควรได้รับการสนับสนุนอย่างเต็มที่

เพราะเป็นการยึดชีวิต ยึดความสามารถในการบริโภคและการเสพสิ่งล่อใจต่างๆ ในโลก ซึ่งเป็นสิ่งที่มีค่าสูงสุดตามแนวคิดนี้ออกไป จึงทำให้เกิดการพัฒนาด้านนี้อย่างรวดเร็วมาก และดูเหมือนไม่มีขอบเขตจำกัดแม้แต่ในแง่มุมทางศีลธรรม ดังกรณีในเรื่องการทำโคลนนิ่งมนุษย์ การทำการุณยฆาต การทำแท้ง การใช้วิธีการรักษาที่รุนแรงกับผู้ป่วย หรือการขโมยอวัยวะคนไข้ เป็นต้น

ส่วนการแพทย์แบบองค์รวมนั้น ส่วนหนึ่งพยายามใช้วิธีการรักษาที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ ใช้สมุนไพร ใช้สารเคมี และเทคโนโลยีให้น้อยที่สุด สร้างสถานะที่เหมาะสมให้ร่างกายมีโอกาสฟื้นตัวเองขึ้นมาอย่างเป็นธรรมชาติ เป็นวิถีชีวิตทั้งหมด ที่ไม่แยกส่วนออกมาเป็นเพียงการรักษาโรค อีกทั้งยังไม่เร่งรีบให้รวดเร็วอย่างการแพทย์กระแสหลัก เนื่องจากเห็นผลเสียที่เกิดจากการรักษาแบบวิทยาศาสตร์มาแล้ว การแพทย์แบบองค์รวมยุคใหม่ในบางส่วนก็พยายามประยุกต์ใช้ความรู้ ข้อมูล รวมทั้งเทคโนโลยีมาใช้เพื่อให้เกิดความสะดวกกับผู้บริโภคมากขึ้น โดยเฉพาะในส่วนที่อยู่กับระบบธุรกิจ

เมื่อดูจากวิถีชีวิตของกรณีศึกษา ก็จะเห็นถึงแนวทางการใช้เทคโนโลยีในการรักษาโรคภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ ท่านไม่ได้ปฏิเสธเทคโนโลยีการรักษาแผนปัจจุบันแต่ท่านก็ไม่ได้วิ่งตามจนเป็นทาสของยาและเทคโนโลยีทางการแพทย์ ท่านอาจารย์พุทธทาส แม้จะปฏิเสธการรักษาแบบหอบสังขารหนีความตาย แต่ก่อนการเข้าโรงพยาบาลครั้งสุดท้ายของท่านไม่กี่วัน ท่านก็ตัดสินใจจะเข้ารับการผ่าตัดต่อกระบอกเพราะท่านเห็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นหากท่านตายของท่านดีขึ้น ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกแทบจะไม่ใช้ยาสมุนไพรรักษาตัวท่านเลย แต่ท่านก็ไม่ได้ใช้ยาแผนปัจจุบันทุกอย่างที่แพทย์แนะนำ ท่านจะเป็นผู้ตัดสินใจเองว่าเมื่อไรควรจะใช้เมื่อไรสมควรหยุด ส่วนคุณกำพลก็พยายามรับผิชอบดูแลร่างกายที่พิการของตนเองอย่างเต็มที่ แต่เมื่อมีปัญหาขึ้นมาท่านก็ใช้ยาแผนปัจจุบันตามคำแนะนำของแพทย์อย่างเคร่งครัด การดูแลสุขภาพตามกระบวนทัศน์พุทธศาสนาจึงไม่ใช่การปฏิเสธเทคโนโลยีและกลับไปใช้วิธีการครั้งพุทธกาลเท่านั้น แต่เป็นการเลือกใช้เทคโนโลยีทางการแพทย์ภายใต้มุมมองของพุทธศาสนาซึ่งแน่นอนว่าจะต้องไม่ขัดกับหลักอริยมรรคมีองค์ 8 และควรเป็นวิธีที่เกื้อหนุนต่อการปฏิบัติธรรมยิ่งขึ้นไปด้วย

8.3.2.4 รูปแบบบริการสุขภาพ

พุทธศาสนามองว่าเรื่องสุขภาพเป็นส่วนที่ต้องให้การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในส่วนที่เป็นสุขภาพทางใจในความหมายที่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงก็ต้องพยายามเป็นกัลยาณมิตรในการบอกการเตือนกันไม่ให้ประมาทในชีวิตช่วยกันสร้างสังคมที่เกื้อหนุนต่อการปฏิบัติธรรม ในส่วนสุขภาพทางกายก็ต้องช่วยกันดูแลอย่างเต็มที่ตามเหตุปัจจัยที่มีและสอดคล้องกับหลักศีลธรรม โดยกล่าวถึงกุศลที่เกิดจากการถวายยาและดูแลภิกษุอาพาธ อีกทั้งเปิดโอกาสให้ภิกษุไปดูแลพยาบาล บิคา มารดา รวมทั้งภิกษุ ญาติ และผู้ที่มีศรัทธาในพุทธศาสนาที่ป่วย ทรงปรารถนาบำบัดแก้สภาวะทั้งหมดหากไม่ดูแลภิกษุอาพาธ แต่ขณะเดียวกันทรงดำหนิให้ภิกษุไปประกอบอาชีพเป็นหมอรักษาโรคให้กับคนทั่วไป ที่

อาจมองได้ว่าไม่ใช่กิจของสงฆ์ ที่มีหน้าที่หลักอยู่ที่การทำพระนิพพานให้แจ้ง ควรปล่อยให้ทำหน้าที่ของฆราวาสที่มีคนทำหน้าที่นี้อยู่แล้ว อีกส่วนหนึ่งอาจมองได้ว่าไม่ทรงสนับสนุนให้ทำการรักษาผู้ป่วยที่กำลังมีความทุกข์เพื่อหวังอามิสสินจ้าง แต่ควรกิจการที่ทำการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ดังเช่นที่ทรงมีพุทธานุญาตให้ให้ไปเยี่ยมดูแลผู้ป่วยที่มีศรัทธาในพระรัตนตรัยได้แม้ในขณะช่วงพรรษา

สำหรับการแพทย์แบบวิทยาศาสตร์ เรื่องสุขภาพการรักษาพยาบาลในทุกๆ ขั้นตอน จะต้องดำเนินการโดยผู้เชี่ยวชาญที่ได้รับการศึกษามาเฉพาะเนื่องจากเป็นองค์ความรู้ที่ซับซ้อนใช้เวลาในการนาน ประชาชนไม่ควรที่จะดูแลตนเอง เมื่อมีปัญหาสุขภาพขึ้นมาจะถูกกำหนดว่า “ต้องไปพบแพทย์” หรือเมื่อไข้ยา “ต้องปรึกษาเภสัชกร” เป็นต้น ระบบบริการสุขภาพก็ถูกจัดไว้อย่างมีระเบียบชัดเจน มีกฎหมายกำกับดูแลความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยและบุคลากรทางการแพทย์เพื่อให้เป็นไปอย่างเหมาะสม ภายใต้วัฒนธรรมบริโกระบบสุขภาพยังได้ถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นสินค้าและบริการที่ต้องซื้อขายแลกเปลี่ยน ผู้ที่มีอำนาจมีทรัพย์สินมากย่อมมีโอกาสมากกว่าในการรับบริการสุขภาพ ที่ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมามากมาย ทั้งค่าใช้จ่ายทางการแพทย์ที่สูงขึ้น ปัญหาขาดความเป็นธรรมในการให้บริการ บริการสุขภาพไม่ทั่วถึง ไม่เพียงพอ ปัญหาจริยธรรมของแพทย์และการทดลองทางการแพทย์ ฯลฯ ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ทั้งสิ้น

ส่วนการแพทย์องค์รวมนั้น หากเป็นแบบดั้งเดิมมักถูกกำกับไว้ด้วยระบบศีลธรรม หรือระเบียบกฎเกณฑ์ในสังคม เพื่อไม่ให้แพทย์เอาเปรียบผู้ป่วย ในสังคมไทยแต่เดิมก็ไม่มีมีการเรียกเก็บเงินค่ารักษาแล้วแต่จะให้ค่าครู ในขณะที่สังคมก็คอยดูแลไม่ให้ผู้เป็นหมอล่าบากเดือดร้อน ได้รับการยกย่องนับถือ แต่ในปัจจุบันการนวด การรักษา ได้ถูกทำให้เป็นธุรกิจมากขึ้น โดยเฉพาะการแพทย์องค์รวมองค์ใหม่ ได้ผูกโยงอย่างใกล้ชิดกับระบบธุรกิจ ผู้ที่มีรายได้สูงเท่านั้นที่จะสามารถเข้ารับบริการได้

บริการด้านสุขภาพที่จัดขึ้นโดยพระสงฆ์ดังเช่นกรณีของศูนย์เพื่อนชีวิต ที่พระพงษ์เทพ และคณะดำเนินการนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นการดำเนินการไปตามหลักเมตตาธรรมเป็นหลัก และพยายามนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้กับผู้ป่วย ส่วนวิธีการดูแลรักษาแผนปัจจุบันในส่วนที่มีประโยชน์และไม่เกินเลยขอบเขตไปนักท่านก็จะเลือกมาใช้ ส่วนท่านอาจารย์พุทธทาสท่านเลือกที่จะใช้ธรรมะรักษาการเจ็บป่วยทางใจหรือทางวิญญาณของคนจำนวนมากในสังคมเป็นหลัก เช่นเดียวกับกรณีหลวงพ่อดำเจียนที่เคยช่วยเหลือชาวบ้านที่เจ็บป่วยด้วยการใช้เวทมนต์กำจัดผีที่มารังควาญ ท่านก็หันมาใช้ธรรมะรักษาโรคหรือความทุกข์ทางใจแทน โดยไม่กลับไปช่วยโดยการไล่ผีอีกเลยเพราะเห็นว่าการรักษาโรคทางใจเป็นสิ่งที่ทำให้พ้นจากความทุกข์ได้เด็ดขาดกว่า รูปแบบบริการสุขภาพตามหลักการของพุทธศาสนาจึงเน้นที่การรักษาโรคทางใจเป็นสำคัญ

ในตารางที่ 8.2 ผมได้สรุปความแตกต่างในประเด็นสำคัญเรื่องสุขภาพระหว่างกระบวนทัศน์ทั้ง 3 ไว้อีกครั้งหนึ่ง ดังที่แสดงไว้ในหน้าต่อไป

ตารางที่ 8.2 แสดงความแตกต่างในประเด็นที่สำคัญในด้านสุขภาพระหว่างกระบวนทัศน์พุทธศาสนา กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ และกระบวนทัศน์องค์รวม

หัวข้อ	กระบวนทัศน์พุทธศาสนา	กระบวนแบบทัศนวิทยาศาสตร์	กระบวนทัศน์องค์รวม
นิยามของสุขภาพและการเจ็บป่วย	- สุขภาพดี คือการปราศจากทุกข์ทั้งปวง คือนิพพาน โดยเน้นที่ใจไม่มีความทุกข์อย่างสิ้นเชิงแม้ว่ากายป่วย - สุขภาพทางกาย ดี คือการไม่เจ็บป่วยทางกาย แต่การเจ็บป่วยและความตายเป็นเรื่องธรรมดาของทุกชีวิต - สาเหตุของการป่วยขึ้นกับทั้งสภาพสิ่งแวดล้อม กรรมในอดีต อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน	- สุขภาพดี คือการไม่เจ็บป่วยทางกาย (เป็นหลัก) คือภาวะผิดปกติที่ต้องขจัดออกไปให้เร็วที่สุด - ความตายคือภัยที่รุนแรงที่สุด ต้องเลี่ยงให้ถึงที่สุด - สาเหตุการป่วยเกิดจากสิ่งแวดล้อม พันธุกรรม เชื้อโรค มาทำให้เกิดการบกพร่องของอวัยวะ ส่วนผี วิญญาณไม่มีจริงจึงไม่สามารถทำให้ป่วยได้	- สุขภาพดี คือภาวะการไม่เจ็บป่วยทางกาย ความสบายใจ - ความตายเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต - สาเหตุการป่วยเกิดจากการใช้ชีวิตที่ไม่สอดคล้องสมดุลกับธรรมชาติ ต้องปรับมาใช้ชีวิตให้สมดุล
เป้าหมายและแนวทางในการรักษา	- มุ่งรักษาโรคทางใจ โดยปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา - ร่างกายต้องดูแลเพื่อการปฏิบัติทางใจสะดวกขึ้น - สนใจทั้งการป้องกัน รักษา และฟื้นฟูสุขภาพ แต่ทำอย่างรู้เท่าทันธรรมชาติของร่างกายนี้-	- รักษาและป้องกันมิให้เกิดโรค ความพิการ หรือความตายเกิดขึ้น - ให้มีความทุกข์จากการเจ็บป่วยให้น้อยที่สุด - ให้การรักษาทางร่างกายเป็นหลัก	- ต้องการให้โรคทางกายที่เป็นหาย - แนวทางการดูแลอาศัยทั้งร่างกายและจิตใจ เห็นความสำคัญของความเชื่อของแต่ละคน
เทคโนโลยีในการรักษา	- ใช้ธรรมโอสธ เช่น โพชนงค์ สัตถุญา 10 ฯลฯ - ไม่ปฏิเสธยา เทคโนโลยี ถ้าไม่ขัดจริยธรรมมีองค์ 8 - สำหรับสงฆ์ควรมีภาระน้อย เพื่อความเป็นอยู่ง่าย	- ใช้ยาและเทคโนโลยีอย่างเต็มที่เพื่อให้ร่างกายทุกข์น้อยที่สุด หรือตายช้าที่สุด	- พยายามใช้การวิธีที่เป็นธรรมชาติ เพื่อปรับสมดุล ไม่เน้นที่ยา/เทคโนโลยีอย่างเดียว
รูปแบบบริการสุขภาพ	- ให้เกื้อกูลต่อกันเพื่อการปฏิบัติเพื่อการพ้นจากทุกข์ - ต้องมีเมตตากรุณาช่วยเหลือดูแลเมื่อมีผู้เจ็บป่วย - ห้ามไม่ให้ภิกษุทำตัวเป็นหมอรักษาผู้ป่วย	- ต้องมีระบบให้บริการโดยผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น - จัดเป็นสินค้าและบริการที่ซื้อขายหากำไรได้ - ผู้ป่วยอยู่ในฐานะลูกค้า มีกฎหมายกำกับ	- มีหมอที่เชี่ยวชาญให้การรักษา - มีระบบคุณธรรมศีลธรรม กำกับพฤติกรรมของหมอและคนไข้-

ในภาพรวมของเรื่องสุขภาพและการเยียวยาของพุทธศาสนาทั้งในเชิงทฤษฎีและภาคปฏิบัติ จะเห็นได้ว่าตั้งอยู่บนความเชื่อพื้นฐานของกระบวนการทัศน์พุทธศาสนานั้นคือเห็นว่าโลกและสรรพสิ่ง ล้วนเป็นกระแสแห่งเหตุและปัจจัยที่หมุนเนื่องสืบต่อกันมาตามธรรมชาติ มิได้มีตัวตนที่แท้จริงใดๆ ให้ยึดถือได้ว่าเป็นเรา เป็นเขา เป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ ภายใต้กระบวนการทัศน์พุทธศาสนาถือว่าสาเหตุพื้นฐานที่สุดของความทุกข์ทั้งปวงที่รวมถึงทุกข์จากการเจ็บป่วยทางกายด้วยนั้น เกิดจากความไม่รู้ ไม่เข้าใจ สภาพความเป็นจริงของกฎธรรมชาตินี้ (อวิชชา) ทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นว่านี่คือร่างกายของเรา นั่นเป็นของของเรา (อุปาทาน) และอยากให้สิ่งนั้นๆ เป็นไปตามความต้องการของเรา (ตัณหา) เช่น อยากให้อ่อนกว่าวัย ไม่อยากเจ็บป่วย หรือตายไป แต่เนื่องจากความปรารถนานั้นขัดกับกฎความเป็นไปของธรรมชาติจึงไม่สามารถเป็นไปตามความปรารถนาได้ กล่าวคือ อย่างไม่รู้ก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่รักที่พอใจ ต้องได้พบกับสิ่งที่ไม่พึงพอใจ จึงทำให้เกิดความทุกข์ ความรู้สึกผิดหวังพลัดพรากจากของ (ที่คิดว่าเป็น) ของตน

ด้วยเหตุนี้ในทัศนะของพุทธศาสนาการจัดทุกข์ทั้งปวงที่มีต้องดำเนินการที่เหตุพื้นฐาน โดยการกำจัดความไม่รู้ ความหลงผิดทั้งหลายให้หมดไป เพื่อจะได้รับรู้สภาพของสรรพสิ่งทั้งปวง ตามความเป็นจริง ไม่หลงยึดมั่นถือมั่นว่ามีเรา มีเขา มีสิ่งนั้น มีสิ่งนี้ ทำให้ไม่มีความทุกข์อีกต่อไป อย่างสิ้นเชิง ซึ่งสามารถทำได้โดยการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคทั้ง 8 องค์ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการทำ เหตุที่ดีให้เกิดขึ้นอันจะนำไปสู่ผลที่ดีตามมาตามกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยกระแสของเหตุปัจจัย ด้วยเหตุนี้การกล่าวถึงโรคหรือการมีสุขภาพดีภายใต้กระบวนการทัศน์พุทธศาสนาจึงเน้นอยู่ที่การเจ็บป่วยทางใจ และให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาความทุกข์ที่เกิดขึ้นทางใจขณะเจ็บป่วย (ทางกาย) สูงมาก

ภายใต้กระบวนการทัศน์พุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธการเจ็บป่วยทางกายว่าไม่มีอยู่ แต่ก็มองสภาพ การเจ็บป่วยทางกายว่าเป็นสิ่งธรรมดาที่เป็นไปตามกระแสแห่งเหตุและปัจจัยตามกฎธรรมชาติ ไม่ได้ มีความพิเศษหรือแตกต่างไปจากสิ่งอื่นใด การที่เราารู้สึกว่าเราป่วย เราทุกข์ ก็เป็นผลจากความไม่รู้ใน สภาพความเป็นจริงของธรรมชาตินั้นนั่นเอง (อวิชชา) รวมทั้งเป็นผลสืบเนื่องของตัณหาและอุปาทาน อีกด้วย เมื่อละอวิชชาเสียได้ การป่วยไข้และความตายก็เป็นเพียงกระแสของเหตุปัจจัยที่เป็นไปตาม กฎธรรมชาติที่ไม่ควรไปยึดมั่นจนทำให้เป็นทุกข์ขึ้นอีก สิ่งที่เราควรทำคือการทำให้เหมาะให้ควร โดยไม่ขัดต่อแนวทางการดำเนินชีวิตที่ดี ซึ่งจะเป็นส่วนหนึ่งของผลที่ดีตามมา (แต่ก็ไม่สามารถฝืน กระแสของธรรมชาติไปได้) ส่วนความทุกข์ที่เกิดทางร่างกายนั้นก็ให้ปฏิบัติด้วยความกรุณาช่วย กันดูแลรักษาเพื่อลดทุกข์นั้นลงโดยไม่ได้ปฏิเสธการใช้เทคโนโลยีในการรักษา ถ้าไม่ขัดต่อแนวทาง การดำเนินชีวิตที่ประเสริฐนั้น ขณะเดียวกันท่านก็ใช้การป่วยนั้นมาเป็นเครื่องมือชี้ให้เห็นและสอน ให้เข้าใจกฎแห่งธรรมชาตินั้นพร้อมกับใช้เป็นเครื่องเตือนสติไม่ให้ประมาทในชีวิต ทั้งนี้เพราะพุทธ ศาสนาเห็นว่าชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งที่มีความสามารถใช้เป็นเครื่องมือเพื่อการพัฒนาจิตใจ ให้เข้าถึงกฎแห่ง ความจริงแท้ อันจะนำไปสู่ภาวะสิ้นแห่งทุกข์ทั้งปวง ไม่หม่นวนอยู่ในวัฏสงสารนี้อีกต่อไป ซึ่งจะ เห็นได้ว่าหลักคิดเรื่องชีวิตและสุขภาพทั้งหมดนี้แตกต่างจากการมองแบบวิทยาศาสตร์อย่างมาก

8.4 พุทธศาสนาภาคประชาชนกับพุทธกระบวนทัศน์ด้านสุขภาพและการเยียวยา

ในส่วนของกระบวนทัศน์พุทธศาสนาในด้านสุขภาพและการเยียวยาที่กล่าวมาข้างต้น ได้อิงอยู่กับหลักการที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ ที่มีความชัดเจนในหลักการรวมทั้งวิธีการปฏิบัติในทางปฏิบัติแล้วก็พบว่ากรณีศึกษาทุกท่านได้นำกระบวนทัศน์เหล่านี้มาใช้ได้จริงในสังคมปัจจุบัน แม้อาจจะยังทำได้ไม่เต็มที่นักก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาถึงสังคมไทยโดยรวมหลักการพุทธศาสนาตามคัมภีร์นี้ได้ถูกปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความคิดความเชื่อของแต่ละคนอีกไม่น้อย

พุทธศาสนาภาคประชาชนในที่นี้ผมหมายถึง พุทธศาสนาในความคิดความเชื่อของประชาชนโดยส่วนใหญ่ในสังคมที่รับรู้และถือปฏิบัติกันอยู่ ซึ่งย่อมมีส่วนที่แตกต่างจากไปจากหลักการของพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ระดับหนึ่ง โดยความแตกต่างส่วนนี้จะมีมากน้อยเพียงใดยังขึ้นกับอีกหลายปัจจัย เช่น ความสนใจในการศึกษาและปฏิบัติธรรมของแต่ละคน ที่ก็แตกต่างกันไปในแต่ละสำนักหรือแนวทางที่ฝึกฝนเรียนรู้ด้วย แตกต่างกันไปตามความเชื่อเดิมของแต่ละท้องถิ่น ประสบการณ์ในชีวิต ระดับการศึกษา เครือข่ายในสังคม ฯลฯ การได้วิเคราะห์ถึงลักษณะเบื้องต้นของพุทธศาสนาภาคประชาชนว่ามีลักษณะเด่นอย่างไร น่าจะเป็นประโยชน์ต่อการนำกระบวนทัศน์พุทธศาสนาด้านสุขภาพมาใช้กับสังคมไทยได้พอควร ผมจึงได้นำเสนอไว้ในหัวข้อนี้

8.4.1 ลักษณะของพุทธศาสนาภาคประชาชน

แม้ในการศึกษารั้วนี้ผมจะไม่ได้ลงมือสำรวจทัศนะพุทธศาสนาภาคประชาชนโดยตรง แต่การมีโอกาสได้สัมภาษณ์กรณีศึกษาทั้ง 8 ท่าน ที่กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะของพุทธศาสนาภาคประชาชนที่ค่อนข้างใกล้เคียงกับหลักการในคัมภีร์มาก และการได้มีประสบการณ์รับรู้เกี่ยวกับความเชื่อ ความเห็น และพฤติกรรมของคนไทยในเรื่องพุทธศาสนาตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา ในฐานะที่เป็นคนไทยที่สนใจพุทธศาสนาคนหนึ่ง ร่วมกับข้อมูลส่วนหนึ่งที่ได้ศึกษาในบทที่ 4 ผมได้วิเคราะห์ลักษณะเด่นๆ ของพุทธศาสนาภาคประชาชน มานำเสนอไว้ ณ ที่นี้เป็นเบื้องต้นก่อน เพื่อประโยชน์ในการประยุกต์กระบวนทัศน์พุทธศาสนาด้านสุขภาพมาใช้ในสังคมไทยที่จะกล่าวถึงต่อไป

ลักษณะเด่นของพุทธศาสนาภาคประชาชน ประกอบด้วย

1. ความเชื่อในเรื่องกรรม ภูพอื่นๆ ที่นอกเหนือจากมนุษย์ ชีวิตที่เป็นวัฏสงสารสืบเนื่องกันไปไม่สิ้นสุด รวมทั้งความเชื่อเรื่องนิพพาน เป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนทั้งหมดรับรู้ผ่านทางระบบวัฒนธรรมและการเรียนรู้ในสังคม แต่ระดับของความเชื่อถือว่าเป็นความจริง และความเข้าใจต่อสาระของความเชื่อนั้นๆ ต่างไปจากที่ปรากฏในคัมภีร์ในระดับที่แตกต่างกัน โดยคนที่สนใจศึกษาปฏิบัติธรรมที่อิงอยู่กับหลักปริยัติ หรือได้อ่านหนังสือ ฟังเทศน์หลักพุทธศาสนาในเชิงวิชาการมาบ้าง น่าจะได้เข้าใจใกล้เคียงกับหลักการในคัมภีร์มากกว่าผู้ที่ศึกษาที่เน้นแต่ในด้านปฏิบัติ แต่กลุ่มที่เน้นการปฏิบัติก็ยังเข้าใจได้ใกล้เคียงกว่าผู้ที่ไม่สนใจศึกษาและปฏิบัติเลย ส่วนผู้ที่มีการศึกษาสูง และ

อยู่ในสังคมเมือง หากไม่ได้สนใจศึกษาปฏิบัติธรรมจะเชื่อในชุดของความเชื่อข้างต้นน้อย กว่าคนที่อยู่ต่างจังหวัด หรือผู้ที่มีการศึกษาน้อย แต่หากคนที่มีการศึกษาสนใจศึกษาและปฏิบัติธรรมจะเข้าใจพุทธศาสนาได้ค่อนข้างใกล้เคียงกับสิ่งที่ระบุในคัมภีร์มากกว่า และโดยทั่วไปแล้วผู้สูงอายุจะสนใจศึกษาพุทธศาสนามากกว่าคนวัยอื่น

2. ความเชื่ออื่นๆ ที่ขัดกับหลักพุทธศาสนา เช่น ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ เทพเจ้า ผี การเข้าทรง ฯลฯ ผู้ที่สนใจศึกษาและปฏิบัติธรรมที่อิงอยู่กับวิชาการพุทธศาสนา หรือผู้ที่เข้าใจกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาที่สอดคล้องกับคัมภีร์ จะสนใจและเชื่อในเรื่องเหล่านี้น้อยกว่าชาวบ้านหรือผู้ที่มีการศึกษาน้อย ที่มีความเชื่อเหล่านี้เป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมมานาน ส่วนผู้ที่มีการศึกษาที่ไม่ได้สนใจพุทธศาสนามากนัก และเชื่อถือในหลักวิทยาศาสตร์ก็มักจะไม่นับเชื่อในชุดความเชื่อเหล่านี้เช่นกัน (อาจมียกเว้นบ้าง เช่น เรื่องดวง โหราศาสตร์)

3. ความเชื่อถือในกระบวนการทัศน์วิทยาศาสตร์ ความศรัทธาต่อความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ และความพอใจต่อการพัฒนา อาจกล่าวได้ว่าคนทั้งหมดมีความเชื่อถือศรัทธาและพอใจต่อสิ่งเหล่านี้ แต่ระดับของความเชื่อถือพอใจนี้แตกต่างกัน ในผู้ที่เข้าใจกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาที่ใกล้เคียงกับคัมภีร์มากกว่า แม้จะพอใจในประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทัศน์วิทยาศาสตร์ แต่จะมีท่าทีที่จะสัมพันธ์อยู่กับความรู้และเทคโนโลยีเหล่านี้เหมาะสม รู้ประโยชน์ ตระหนักถึงโทษและข้อจำกัด ไม่หลงยึดติด ส่วนผู้ที่เข้าใจหลักการของพุทธศาสนามีน้อยกว่ามีแนวโน้มที่จะชื่นชมแบบหลงติดยึดในความรู้อะไรและเทคโนโลยีเหล่านี้มากกว่า (อาจมียกเว้นบ้าง เช่น ผู้ที่ศรัทธาในทัศนะองค์รวม ผู้ที่ศรัทธาในศาสนา หรือความเชื่ออื่นๆ ที่ค่อนข้างเห็นข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์)

4. ลักษณะพุทธศาสนาภาคประชาชน ที่ถูกนำมาใช้กำหนดมุมมองต่อสรรพสิ่ง ใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ หรือมากำหนดพฤติกรรมของบุคคลหรือชุมชนในภาคปฏิบัติจริง จึงพบว่าขึ้นอยู่กับระดับขั้นของความเข้าใจหลักธรรม ผสมผสานกับระดับความเชื่อต่างๆ ลักษณะเฉพาะของสถานการณ์ บางสถานการณ์ เช่น ขวากการป่วย การตาย หรือภัยพิบัติที่รุนแรง หลักพุทธศาสนาอาจถูกนำมาใช้ในการพูดถึงมากกว่าสถานการณ์ทั่วไป ความบันเทิง และยังขึ้นกับบริบททางประชากรสังคมด้วย หลักความเชื่อในพุทธศาสนาภาคประชาชนจึงมีความแตกต่างหลากหลายมาก มักเป็นความเชื่อที่ถูกผสมผสานกันจากหลายกระบวนการทัศน์ และเมื่อถูกนำมาใช้ก็จะมีสัดส่วนของความเชื่อจากกระบวนการทัศน์ต่างๆ อยู่ในสัดส่วนที่ต่างกันขึ้นกับสถานการณ์ โดยผู้ที่ศึกษาและปฏิบัติธรรมมามากจะใช้กระบวนการทัศน์พุทธศาสนากับเหตุการณ์ต่างๆ มากกว่า ซึ่งหากนำมาใช้อย่างถูกต้องตามหลักการจริงก็น่าจะมีส่วนช่วยให้มีชีวิตที่เป็นทุกข์น้อยกว่าด้วย

8.4.2 พุทธศาสนาภาคประชาชนกับสุขภาพ

เมื่อกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาในสังคมจริงถูกเข้าใจในระดับที่แตกต่างกัน ได้รับการผสมผสานอยู่กับความเชื่ออื่น และมีอิทธิพลจากปัจจัยต่างๆ เข้ามาประกอบดังกล่าว จึงทำให้มีอิทธิพลต่อ

วิถีชีวิตแต่ละคนแต่ละชุมชนแตกต่างกัน ในด้านสุขภาพก็เช่นกัน อิทธิพลของกระบวนการทัศนพุทธรศาสนาในกรณีศึกษาทั้ง 7 ท่าน ก็ถูกนำมาใช้ในระดับที่แตกต่างกันพอควร ยิ่งในสังคมไทยโดยรวมแล้วยังมีความแตกต่างจากนี้อีกมาก เพราะส่วนใหญ่สนใจศึกษาและปฏิบัติธรรมน้อยกว่าบุคคลในกรณีศึกษานี้มาก อย่างไรก็ตามการที่ผมนำเสนอกรณีศึกษาทั้ง 7 ที่มีความเข้าใจกระบวนการทัศนพุทธรศาสนาใกล้เคียงกับหลักการในพระคัมภีร์มาก เพื่อต้องการแสดงให้เห็นว่ากระบวนการทัศนพุทธรศาสนาที่ใกล้เคียงกับแก่นแท้นั้นยังสามารถนำมาใช้ได้จริงในสังคมปัจจุบัน แม้ยังไม่มีกระบวนการหรือหน่วยงานใดมารองรับการดำรงอยู่นี้อย่างชัดเจนก็ตาม

การได้เข้าใจลักษณะของพุทธรศาสนาภาคประชาชนดังกล่าว จะเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจพฤติกรรมพุทธรศาสนิกชนไทยส่วนใหญ่ว่า เพราะเหตุใดสังคมไทยที่มีพุทธรกระบวนการทัศนเป็นพื้นฐานนี้ จึงยังคงมีการทรงเจ้าเข้าผี บนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สะเดาะเคราะห์ รดน้ำมนต์ ฟังฟิงอยู่กับเทคโนโลยีทางการแพทย์อย่างมาก และยังมีความทุกข์ความกังวลเกี่ยวกับเรื่องที่สืบเนื่องอยู่กับสุขภาพอีกมาก นอกจากนี้ยังช่วยให้มีท่าทีที่ต้องต่อพฤติกรรมเหล่านี้ มิใช่เห็นเป็นเรื่องโง่งมง่าย ไร้สาระ แล้วพยายามใช้อำนาจของกฎหมายกำจัดปรากฏการณ์เหล่านี้บางอย่างให้หมดไป ซึ่งในที่นี้จะเห็นว่าเป็นไปไม่ได้ และยิ่งเป็นการเพิ่มการฟังฟิงอยู่กับระบบการแพทย์แบบเดียวที่ทราบอยู่แล้วว่ามีข้อบกพร่องมากมาย ที่จะนำปัญหาที่ซับซ้อนรุนแรงยิ่งกว่ามาให้

ในทางตรงข้าม หากสังคมเข้ามาจัดการส่งเสริม และสนับสนุนการศึกษากระบวนการทัศนพุทธรศาสนาทั้งในภาคทฤษฎีและปฏิบัติ ให้คนมีความเข้าใจในหลักการพื้นฐานที่ต้องชัดเจนขึ้น ร่วมกับมีระบบการจัดการที่เอื้อประโยชน์ในการนำมาปฏิบัติจริงในสังคม ก็น่าจะช่วยให้พุทธรศาสนาภาคประชาชนใกล้เคียงกับหลักการของกระบวนการทัศนพุทธรศาสนายิ่งขึ้น ซึ่งจะช่วยลดพฤติกรรมสุขภาพที่ติดยึดอยู่ในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเทคโนโลยีทางการแพทย์จนเกินไป รวมทั้งลดความทุกข์ทางใจที่เกิดจากปัญหาสุขภาพลงได้ตามระดับขั้นของความเข้าใจ นอกจากนี้การเข้าใจกระบวนการทัศนพุทธรศาสนาเพิ่มขึ้นดังกล่าว ยังจะมีบทบาทในการแก้ปัญหาอื่นๆ ในสังคมได้ด้วย

8.5 ความเหมาะสมในการใช้พุทธรกระบวนการทัศนแก้ปัญหาสุขภาพในสังคมไทย

จากประเด็นต่างๆ ที่ได้นำเสนอมา ผมจึงเห็นว่ามีเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะนำ กระบวนการทัศนพุทธรศาสนามาใช้แก้ปัญหาสุขภาพ (และอาจรวมถึงปัญหาอื่นๆ) ในสังคมไทย ซึ่งสามารถสรุปเหตุผลหลักๆ อีกครั้ง เป็น 4 ประเด็น ดังนี้

8.5.1 เพราะปัญหาสุขภาพเป็นปัญหาของกระบวนการทัศน

จากรายละเอียดที่นำเสนอในบทที่ 1 แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ปัญหาสุขภาพต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยและสังคมโลกขณะนี้ เป็นปัญหาในระดับกระบวนการทัศน เป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากทัศนในการมองโลกมองชีวิตที่ผิดพลาด ทำให้มีความเข้าใจต่อความเป็นจริงของสรรพสิ่งคลาด

เคลื่อนไปแน่นอนว่าเมื่อพิจารณาในเชิงปรัชญาแล้ว เราไม่สามารถที่จะรู้ได้ว่าความจริงแท้นั้นคืออะไร และอยู่ตรงไหนแน่ แต่ผลจากการนำกระบวนการทศน์นั้นมาใช้จัดการหรือแก้ปัญหาต่างๆ แล้วพบว่าเกิดความผิดพลาด ติดขัด ไม่สามารถแก้ปัญหาให้ลุล่วงไปได้ตามที่ควรจะเป็น เป็นสิ่งแสดงให้เห็นได้อย่างหนึ่งว่า กระบวนการทศน์นั้นมีข้อจำกัด ซึ่ง คุณ เรียกภาวะนี้ว่า วิกฤติ (crisis) เป็นช่วงที่ชุมชนนั้นๆ กำลังแสวงหาองค์ความรู้ วิธีคิด หรือวิธีการใหม่ๆ เพื่อนำมาใช้อธิบายหรือแก้ปัญหาที่ประสบอยู่ เพื่อพัฒนาต่อไปเป็นกระบวนการทศน์ใหม่ของชุมชนนั้น

ปัจจุบันชุมชนโลกได้ใช้กระบวนการทศน์วิทยาศาสตร์เป็นกระบวนการทศน์หลักในการทำความเข้าใจธรรมชาติของโลกและสรรพสิ่ง กระบวนการทศน์วิทยาศาสตร์ได้เข้ามามีอำนาจกำหนดความจริงต่างๆ ในสังคม เช่น กำหนดว่าอะไรมีอยู่หรือไม่มีอยู่ เช่น “ผี” หรือ “ชาติหน้า” ไม่มีอยู่จริงในโลกของวิทยาศาสตร์ กำหนดว่าอะไรคือความรู้ อะไรคือความงมงาย โดยสิ่งที่เป็นผลจากกระบวนการศึกษาทดลองทางวิทยาศาสตร์เท่านั้นที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นความรู้ ความจริง ส่วนสิ่งที่ยังไม่สามารถใช้วิธีทางวิทยาศาสตร์ตรวจสอบได้ถือว่าเป็นเรื่องงมงาย ไร้สาระ สมควรกำจัดให้หมดไป และยังใช้ความรู้ภายใต้เงื่อนไขนี้เป็นตัวกำหนดว่า ธรรมชาติความเป็นไปของสรรพสิ่งเป็นอย่างไร ทั้งที่ยังเป็นความรู้ที่มีความจำกัดและมีโอกาสผิดพลาดอยู่มาก โดยเฉพาะในสิ่งที่ไม่ใช่จากวัตถุ เช่นในเรื่องของอารมณ์ ความรู้สึก คุณค่า จึงมักจะเลยประเด็นเหล่านี้ แล้วไปให้ความสำคัญเฉพาะกับส่วนที่เป็นวัตถุ เรื่องของสุขภาพภายใต้กระบวนการทศน์นี้จึงเน้นเฉพาะในส่วนของร่างกายที่เป็นวัตถุ แม้แง่มุมทางจิตใจก็สนใจไปในเชิงวัตถุ เป็นเรื่องการทำงานของระบบประสาท ผลจากสารสื่อประสาทและตัวรับรู้ (receptors) แม้แต่เรื่องพฤติกรรมก็พยายามอธิบายให้เห็นเป็นกลไก พยายามวัดค่าออกมาให้เห็นเป็นตัวเลข จึงทำให้ปัญหาสุขภาพจำนวนมากที่สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับระบบคุณค่า วัฒนธรรม และอารมณ์ความรู้สึก ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยวิทยาศาสตร์การแพทย์ดังที่ปรากฏขณะนี้

ในส่วนของระบบบริการสุขภาพ รวมทั้งระบบอื่นๆ ในสังคม ไม่ว่าจะเป็นระบบการเกษตร อุตสาหกรรม ระบบการศึกษา ระบบเศรษฐกิจ การเมือง ฯลฯ ที่อยู่ภายใต้กระบวนการทศน์นี้ ก็ให้ความสำคัญอยู่กับเทคนิควิธีและความรู้แบบวิทยาศาสตร์ พยายามนำเสนอข้อมูลเป็นตัวเลข ให้ความสำคัญกับสิ่งที่เป็นรูปธรรม ใช้เทคโนโลยีในการแก้ปัญหา ที่ส่งผลให้เกิดปัญหาที่ซับซ้อนยิ่งกว่าอีกเป็นจำนวนมากตามมา ในขณะที่ปัญหาเดิมก็ยังไม่หมดไป ตัวอย่างของปัญหาเหล่านี้ในด้านสุขภาพ เช่น ปัญหาค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้น ปัญหาการขาดแคลนบุคลากร ปัญหาความไม่เพียงพอของสถานบริการ ปัญหาความไม่เป็นธรรมในการให้บริการ หรือความต้องการบริการที่มีเพิ่มขึ้นอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ในขณะที่ปัญหาความเจ็บป่วยเดิมๆ เช่น ท้องเสีย ขาดอาหาร โรคเรื้อรังต่างๆ ก็ยังคงปรากฏอยู่

ในขณะที่หลายฝ่ายเริ่มตระหนักว่าปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมขณะนี้ มีต้นตอมาจากสิ่งเดียวกัน นั่นคือเป็นปัญหาเรื่องกระบวนการทศน์ ทำให้เรามองสรรพสิ่งต่างๆ ผิดพลาดไป จึงมีความพยายามในการแสวงหากระบวนการทศน์ที่จะนำมาใช้ในการทำความเข้าใจโลกและสรรพสิ่งใหม่ แนว

คิดใหม่ๆ กำลังถูกพัฒนาขึ้น เช่น ทฤษฎีข่ายใยชีวิต (Web of Life) ทฤษฎีความโกลาหลไร้ระเบียบ (Chaos Theory) ทฤษฎีแห่งระบบ (System Theory) ทฤษฎีนิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology) รวมทั้งมีแนวคิดทางสังคมศาสตร์กลุ่มหนึ่ง คือกลุ่มหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) ที่ออกมาวิจารณ์วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่ได้รับความนิยมสูงมากในยุคสมัยใหม่ (Modernity) ไว้อย่างน่าสนใจ

อย่างไรก็ตามสำหรับสังคมไทยที่มีวัฒนธรรมอิงอยู่กับความเชื่อในพุทธศาสนาอยู่แล้ว การนำพุทธศาสนามาพิจารณาในฐานะที่เป็นกระบวนการทัศน์ ในการทำความเข้าใจโลกและชีวิต พบว่ากระบวนการทัศน์ของพุทธศาสนามีความน่าสนใจหลายประการ และมีความเป็นไปได้ที่จะนำมาใช้แก้ปัญหาสุภาพและปัญหาอื่น โดยเฉพาะในสังคมไทยที่มีพื้นฐานในเรื่องนี้อยู่แล้ว

8.5.2 เพราะพุทธกระบวนการทัศน์มีหลักการชัดเจน และมีจุดเด่นหลายประการ

เมื่อพิจารณาพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นกระบวนการทัศน์ จะพบว่าเป็นกระบวนการทัศน์ที่มีความสมบูรณ์ มีหลักการชัดเจน มีฐานการมองโลกและชีวิตที่เฉพาะของตนเองที่แตกต่างจากกระบวนการทัศน์วิทยาศาสตร์และกระบวนการทัศน์แบบองค์รวม โดยถูกนำเสนอขึ้นอย่างสมบูรณ์ครั้งเดียวทั้งระบบ ก่อนการเกิดขึ้นของกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ถึงกว่า 2,000 ปี และยังถูกใช้สืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ที่สำคัญกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาเป็นแนวทางที่มีตัวอย่างที่ชัดเจนมากมายในการนำมาใช้ แม้ในสังคมปัจจุบัน ส่วนหนึ่งคือกรณีศึกษาทั้ง 7 ท่านที่นำเสนอในการศึกษานี้ และยังมีตัวอย่างอีกมากมายทั้งในสังคมไทยและสังคมพุทธอื่นๆ ที่แสดงให้เห็นว่าแนวคิดเหล่านี้ยังคงเป็นสิ่งที่ใช้ได้จริงในปัจจุบัน สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ทันที

เมื่อพิจารณาเฉพาะในเรื่องสุภาพ กระบวนการทัศน์พุทธศาสนามีจุดเด่นที่เหนือกว่ากระบวนการทัศน์สุภาพแบบวิทยาศาสตร์การแพทย์ ดังนี้

- 1) มีหลักการที่เป็นสากล เป็นกลาง ไม่ได้เอนเอียงเพื่อกลุ่มบุคคลใด เปิดโอกาสให้ทุกคนทุกกลุ่มเข้าถึงทั้งแนวความคิดและการปฏิบัติได้อย่างเสมอภาค ปฏิบัติแล้วได้ผลเหมือนกันเป็นสากล ไม่เลือกชนชั้น วรณะ (พระธรรมปิฎก, 2545:-13-14) จึงสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเป็นสากล โดยไม่จำเป็นต้องใช้ทุนทรัพย์มาก
- 2) มีขอบเขตนิยามสุภาพที่กว้างขวาง ครอบคลุมในเรื่องทุกข์ทั้งหมด จึงช่วยแก้ปัญหาสุภาพได้ในขอบเขตที่กว้างขวางกว่า ช่วยให้ความทุกข์โดยรวมของคนลดลง และนำไปสู่การแก้ปัญหาอื่นๆ ในสังคมได้อีก
- 3) ให้ความสำคัญกับมิติสุภาพทางจิตใจสูงมาก ซึ่งช่วยเสริมข้อจำกัดของระบบการแพทย์ที่มีอยู่ในปัจจุบันได้ดี แต่ขณะเดียวกันก็มิได้สอนให้ทอดทิ้งร่างกาย แต่ยังให้ความสำคัญกับการดูแลเรื่องอาหาร สิ่งแวดล้อม และส่งเสริมพฤติกรรมที่เหมาะสมต่อสุภาพด้วย

- 4) ตัวหลักการตั้งอยู่บนหลักของเหตุและผล สามารถอธิบายให้เข้าใจได้ในระดับหนึ่ง และสามารถพิสูจน์ตรวจสอบได้ด้วยการปฏิบัติด้วยตนเอง ส่วนแนวทางปฏิบัติก็ดำเนินสายกลางไม่เคร่งครัดเข้มงวดจนเกินไป แต่ก็ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยจนกลายเป็นการทำลายสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ
- 5) ไม่ปฏิเสธเทคโนโลยีและการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์ในทางที่เหมาะสม ที่ไม่ขัดกับหลักการ (ตัวอย่างที่ขัดหลักการ เช่น การโคลนนิ่งมนุษย์มาเพื่อฆ่าแล้วให้อวัยวะเพื่อรักษาชีวิตมนุษย์) แต่ก็ไม่ได้พึ่งพิงติดอยู่กับเทคโนโลยี โดยอาศัยทำที่ที่ถูกต้องต่อชีวิตและร่างกายจากสัมมาทิฐิเป็นฐาน ซึ่งจะช่วยลดค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพลงได้ด้วย
- 6) ให้ความสำคัญกับจริยธรรม คุณค่าทางศีลธรรม มากกว่าคุณค่าทางวัตถุเงินตรา จะช่วยลดปัญหาความไม่เท่าเทียมกัน ปัญหาการแย่งชิงบริการ การขาดแคลนบุคลากร ปัญหาจริยธรรมของบุคลากร และช่วยลดค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพลงอีกทางหนึ่ง
- 7) ตัวอย่างของผู้ที่ดูแลสุขภาพภายใต้กระบวนการที่สนี้ดังที่ยกมาในกรณีศึกษาทั้ง 7 สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข สุข ในสังคมปัจจุบัน ส่วนหนึ่งยังได้รับการยอมรับ และความเคารพนับถือสูงมากจากสังคมในวงกว้าง
- 8) เป็นวิธีการที่สามารถนำมาปฏิบัติได้ทันทีในระดับปัจเจก และหากจัดระบบในสังคมให้เกื้อกูลก็จะยิ่งสนับสนุนให้ปฏิบัติในวงกว้างได้มากขึ้น และสามารถแก้ปัญหาสุขภาพในภาพรวม รวมถึงปัญหาอื่นๆ ในสังคมไปได้ด้วย

8.5.3 เพราะสอดคล้องกับพื้นฐานสังคมวัฒนธรรมไทย

เมื่อกล่าวเฉพาะความเหมาะสมในการนำมาใช้ในสังคมไทย แนวคิดทฤษฎีใหม่ๆ ที่กำลังถูกพัฒนาขึ้นนี้ ทั้งหมดถูกพัฒนาขึ้นมาโดยชาวตะวันตกที่มีรากฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างจากคนไทยมาก แม้หลายแนวคิดจะให้การยอมรับและชื่นชมกับปรัชญาตะวันออก รวมทั้งพุทธศาสนา แต่ก็ยังคงอิงอยู่กับรากฐานองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ที่แม้จะเป็นวิทยาศาสตร์ภายใต้กระบวนการที่ใหม่ก็ตาม ทั้งนี้เพื่อที่จะสื่อสารให้คนในสังคมตะวันตก โดยเฉพาะกลุ่มนักวิชาการด้วยกันเข้าใจและยอมรับในทฤษฎีใหม่ที่พัฒนาขึ้น และยังคงอาศัยระยะเวลาทดสอบปรับปรุงอีกยาวนาน รวมทั้งผ่านกระบวนการทางสังคมเพื่อให้ได้รับการยอมรับ และยังไม่สามารถรับประกันได้ว่า เมื่อนำมาใช้กับสังคมไทยที่มีรากฐานทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันมากแล้ว ผลจะเป็นอย่างไร

ในขณะที่พุทธศาสนาแม้จะถือกำเนิดขึ้นในประเทศอินเดีย แต่ก็มีหลักฐานว่าได้ถูกนำมาเผยแพร่ยังดินแดนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาแล้วมากกว่าหนึ่งพันปี พุทธศาสนาได้ทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการสร้างสรรค์สังคมและวัฒนธรรมไทยตลอดมาทุกยุคสมัย ปัจจุบันพุทธศาสนาก็ยังคงมีบทบาทสำคัญในการดูแลสุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจให้กับผู้ป่วยอยู่ แม้ว่าหลายกรณีจะถูกกีดกันจากกระแสการพัฒนาภายใต้กระบวนการที่สนี้ทางวิทยาศาสตร์ ตีตราว่าเป็นเรื่องหลอกลวง ฆม

กาย ไร้สาระ แต่ก็ยังมีอีกหลายกรณีที่ได้รับการยอมรับจากสังคมส่วนใหญ่ ดังกรณีพระพงษ์เทพ ธรรมครุโก ที่ได้นำเสนอมา หรือแม้แต่การขอพรจากพระพุทธรูป ที่ถูกตัดสินจากวิทยาศาสตร์ว่าเป็น เรื่องไร้สาระ แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ถือปฏิบัติกันทั่วไปในหมู่ชาวพุทธ ช่วยให้มี ความมั่นคงทางจิตใจ ผ่อนคลายความทุกข์ รวมทั้งช่วยแก้ปัญหาด้านสุขภาพให้กับหลายคนอย่างยากที่จะอธิบายได้ ดังนั้น ปัจจุบันคนไทยส่วนใหญ่ยังมีโอกาสรับรู้และคุ้นเคยกับพุทธศาสนาอยู่ การนำมาศึกษาและจัดระบบ ขึ้นใหม่เพื่อการนำมาใช้ในฐานะกระบวนการทัศนหลักเพื่อแก้ปัญหาสุขภาพ และปัญหาอื่นๆ ในสังคม ไทย ในขณะที่กระบวนการทัศนวิทยาศาสตร์ที่ใช้อยู่เดิมมีข้อจำกัดมากมาย จึงเป็นเรื่องที่มีความเหมาะสมและมีความเป็นไปได้มาก

8.5.4 เพราะไม่ขัดแย้งกับกระบวนการทัศนหลักทางสุขภาพที่มีอยู่

ด้วยคุณลักษณะของพุทธศาสนาเองที่เป็นคำสอนและแนวทางการปฏิบัติสายกลาง ไม่ใช้ ความรุนแรง ไม่ใช้การบังคับให้เชื่อหรือมุ่งสรีรธาอย่างมกมาย แต่ตั้งอยู่บนหลักของเหตุและผล พร้อมให้พิสูจน์ด้วยการปฏิบัติเองตลอดเวลา การที่สังคมไทยมีพื้นฐานของพุทธศาสนาในขณะ เดียวกันก็ได้รับเอาแนวทางการพัฒนาแบบวิทยาศาสตร์เข้ามาใช้ในระยะหนึ่ง จนสามารถนำมาเป็นบท เรียนในการวิเคราะห์ถึงผลดีผลเสียที่เกิดขึ้นได้ พร้อมๆ กับกระแสในวงการวิชาการของโลกก็ยอมรับในคุณค่าของปรัชญาตะวันออกขึ้นมาก จึงนับว่าเป็นโอกาสที่เหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับสังคมไทย ที่นำการบวนทัศนพุทธศาสนาใช้ในการแก้ปัญหาสังคม และท่ามกลางปัญหาสังคมที่หลากหลาย ในขณะนี ปัญหาสุขภาพมีความเหมาะสมที่จะนำมาใช้เป็นจุดเริ่มต้น เพื่อเชื่อมโยงต่อไปยังปัญหา อื่นๆ ในสังคม ในหลายประการ เช่น

- 1) กระบวนทัศนพุทธศาสนาในเรื่องสุขภาพ ได้รับการยอมรับจากวงการแพทย์ในปัจจุบัน ว่า มีคุณค่าในการแก้ปัญหาสุขภาพ การเพิ่มคำนิยามในส่วนของ “Spiritual well being” แม้ไม่ได้มีจุดเริ่มต้นมาจากพุทธศาสนา แต่ก็แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการยอมรับบทบาทของศาสนาในเรื่องสุขภาพ
- 2) บุคคลที่เป็นผู้นำทางปัญญาในด้านสุขภาพของสังคมไทยขณะนี้ เช่น นพ. เสม พริ้งพวงแก้ว หรือ นพ. ประเวศ วะสี ต่างก็เป็นผู้ที่ศรัทธาในพุทธศาสนา และมีความพยายามอย่างยิ่งในการนำหลักธรรมในพุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหาสุขภาพในสังคมไทยอยู่แล้ว
- 3) ในสายตาของคนไทยส่วนใหญ่แล้ว เรื่องศาสนากับสุขภาพก็ยังแยกออกจากกันได้ยาก ดังนั้นการเริ่มต้นนำเสนอกระบวนทัศนพุทธศาสนา ในแง่มุมด้านสุขภาพ โดยจัดระบบ นำเสนอให้เหมาะสมยิ่งขึ้น จึงน่าจะได้รับการยอมรับได้รวดเร็วกว่าการนำเสนอเพื่อใช้แก้ปัญหาสังคมอื่นๆ

- 4) ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการนำมาใช้หลายด้านสามารถเห็นผลได้ทันที เช่น ความทุกข์ใจของผู้ป่วยและญาติที่ลดลง ความพึงพอใจในบริการที่ให้ความสนใจมิติทางจิตใจมากขึ้น ทำให้มีโอกาสพัฒนาด้านอื่นๆ ต่อไปได้ง่ายขึ้น
- 5) แม้วงการยาและเทคโนโลยีทางการแพทย์ และธุรกิจบริการสุขภาพ จะเป็นวงการที่มีผลประโยชน์สูงมากวงการหนึ่ง แต่เนื่องจากกระบวนการทศวรรษทางด้านสุขภาพไม่ได้ปฏิเสธเทคโนโลยีดังที่กล่าวมาแล้ว ความขัดแย้งในผลประโยชน์ที่คงมีอยู่บ้างแต่น่าจะยังอยู่ในขนาดที่ยังพอขับเคลื่อนเรื่องนี้ได้
- 6) มีความพร้อมทางด้านบุคลากรอยู่แล้วระดับหนึ่ง ทั้งบุคลากรทางการแพทย์ที่สนใจพุทธศาสนา อีกทั้งพระภิกษุซึ่งปัจจุบันมีมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่ช่วยเพิ่มศักยภาพของพระในการเผยแผ่และประยุกต์ใช้ธรรมะอยู่แล้ว ในส่วนของหลักการที่เป็นกระบวนการทศวรรษของพุทธศาสนาท่านก็มีความชัดเจนอยู่แล้ว อาจฉายข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพในความหมายทางฝ่ายการแพทย์บ้าง อาจช่วยทำงานได้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

ด้วยเหตุนี้ ในสถานการณ์ปัจจุบันการนำเสนอประเด็นเรื่องกระบวนการทศวรรษจึงเป็นสิ่งที่เหมาะสม และกระบวนการที่เหมาะสมที่สุดสำหรับนำมาใช้แก้ปัญหาในสังคมไทยคือ กระบวนการทศวรรษพุทธศาสนา และประเด็นเริ่มต้นที่สมควรเริ่มต้นนำเสนอคือเรื่องสุขภาพ แต่เราควรดำเนินการในเรื่องนี้อย่างไร

8.6 หลักการของสังคมในอุดมคติที่มีระบบดูแลสุขภาพภายใต้กระบวนการทศวรรษพุทธศาสนา

เพื่อให้เห็นรูปธรรมของการนำหลักการในกระบวนการทศวรรษพุทธศาสนา มาใช้กับเรื่องสุขภาพยิ่งขึ้น ในส่วนนี้ผมจะนำเสนอหลักการของสังคมในอุดมคติที่มีระบบดูแลสุขภาพภายใต้กระบวนการทศวรรษพุทธศาสนา ที่ต้องใช้คำว่าเป็นสังคมในอุดมคติเพราะนำเสนอโดยอาศัยหลักของพุทธศาสนา คือการสร้างสังคมที่มีเป้าหมายชัดเจนอยู่ที่ต้องเอื้อต่อการปฏิบัติธรรมและการละวางจากกิเลส แต่สังคมในอุดมคติในที่นี้มีได้หมายความว่า จะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้จริง ผมเชื่อว่าหลักการที่จะนำเสนอต่อไปนี้น่าจะเกิดขึ้นจริงได้ แต่คงเป็นสังคมที่เกิดขึ้นในพื้นที่และกับกลุ่มคนที่ค่อนข้างเฉพาะก่อน เช่นกลุ่มคนที่มีความชัดเจนในหลักการของพุทธศาสนาและต้องการใช้ชีวิตเพื่อการปฏิบัติธรรม ไม่ใช่สังคมใหญ่ที่หมายถึงประเทศไทยหรือสังคมโลกทั้งหมด ที่ประกอบด้วยคนที่หลากหลายซึ่งจะเป็นประเด็นที่กล่าวถึงต่อไป อย่างไรก็ตามเฉพาะนี้อาจมีประโยชน์ต่อสังคมโดยรวมในฐานะที่เป็นรูปธรรมของการนำพุทธกระบวนการทศวรรษมาปฏิบัติอย่างสมบูรณ์แบบ ทำให้สังคมแบบนี้ค่อยๆ ขยายขยายได้รับการยอมรับมากขึ้น หรือถูกปรับให้มีความหลากหลายสอดคล้องกับสังคมวงกว้างมากขึ้นก็เป็นไปได้ สังคมนี้จึงเป็นเสมือนเป้าหมายสูงสุดของสังคมในอุดมคติของพุทธศาสนา

ในระดับบราวาส แต่กล่าวเฉพาะประเด็นทางสุขภาพเป็นสำคัญ ซึ่งในที่นี้ผมสรุปเป็นหลักการใหญ่ๆ รวม 4 ข้อ ดังนี้

8.6.1 ต้องเป็นระบบสุขภาพที่ตั้งอยู่บนกระบวนทัศน์พุทธศาสนา

ภายใต้ระบบสุขภาพนี้ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายรวมทั้งคนไข้ ต้องมีทัศนะพื้นฐานต่อธรรมชาติของชีวิต และสรรพสิ่งบนโลกรวมทั้งจักรวาล ตามกระบวนทัศน์พุทธศาสนา (มีสัมมาทิฐิ) คือ ต้องเชื่อในกฎไตรลักษณ์ หลักกรรม ในศักยภาพในการพัฒนาตัวเองของมนุษย์ เชื่อในนิพพาน เป็นต้น แม้คนในสังคมนี้อาจมีระดับของความเข้าใจต่อทัศนะพื้นฐานเหล่านี้แตกต่างกันไปบ้างก็ตาม แต่ทัศนะพื้นฐานเหล่านี้ควรต้องได้รับรู้กันโดยทั่วไป อยู่ในฐานะที่ได้รับการยอมรับและให้คุณค่าสูง

ในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์ ทัศนะเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจต่อสิ่งต่างๆ กำหนดคุณค่า ความหมาย กำหนดปัญหา รวมทั้งแนวทางในการแก้ไขปัญหาสุขภาพที่มีในสังคมนั้น หากขาดทัศนะพื้นฐานเหล่านี้เป็นเบื้องต้นแล้ว ระบบสุขภาพภายใต้พุทธกระบวนทัศน์จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ สิ่งที่จะเกิดขึ้นแทนคือ การใช้เทคนิคทางพุทธศาสนาเพื่อสุขภาพตามกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์เช่นเดิม รูปธรรมที่เห็นอยู่ในขณะนี้ เช่น การนำหลักเมตตาธรรม การนั่งสมาธิ มาใช้กับผู้ป่วยโรคเรื้อรังต่างๆ เพื่อลดความเครียดและความทุกข์จากการป่วย หรือใช้เทคนิคการเผชิญความตายมาใช้กับผู้ป่วยระยะสุดท้ายที่แพทย์หมดหนทางเยียวยาแล้ว การใช้ในลักษณะนี้ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ แต่วัตถุประสงค์ในการใช้ และทำที่ต่อการนำมาใช้ จะแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับการรักษาภายใต้พุทธกระบวนทัศน์ เพราะมาจากฐานในการเข้าใจต่อโลกและชีวิตที่ต่างกันมาก ดังที่ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก เมื่อครั้งเป็นพระเทพเวทีได้ให้ทัศนะต่อการนำพระพุทธศาสนาไปเสริมงานจิตวิทยาของตะวันตกว่า

“การแก้ปัญหาของมนุษย์ในระดับวิธีการนั้น จะถูกต้องได้ก็ต่อเมื่อมีความรู้ความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์โดยเฉพาะทางด้านจิตใจอย่างถูกต้องเป็นฐานรองรับอยู่ก่อน และความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์นี้ ก็รวมไปถึงความเข้าใจถึงจุดหมายหมายของชีวิตด้วย เป็นเรื่องที่โยงอยู่ด้วยกัน

ฉะนั้น ในกรณีที่ศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อเอาไปเสริมจิตวิทยาตะวันตก โดยเฉพาะเอาวิธีการไปใช้นี้ ก็ย่อมมีความเสี่ยงต่อความผิดพลาด ถ้าภาพของมนุษย์หรือภาพจิตใจมนุษย์ที่มีอยู่นั้นไม่ถูกต้อง และยังมีมองธรรมชาติของมนุษย์และจุดหมายของชีวิตมนุษย์อย่างเดิมตามภาพที่ผิดพลาดนั้น การแก้ปัญหาก็ยังจะต้องผิดพลาดหรือ ‘ไม่ได้ผลสมบูรณ์อยู่ดี’ (พระเทพเวที, 2536: 30)

8.6.2 ต้องมีนิยามต่อชีวิตและสุขภาพแบบพุทธศาสนา

ผลพวงที่เกิดจากข้อ 8.6.1 ที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ คุณค่า นิยาม ความหมาย ของสุขภาพของสังคมนั้น ควรต้องสอดคล้องกับสิ่งที่กล่าวไว้ตามหลักพุทธศาสนา เช่น ความเข้าใจต่อโรคที่ต้องขยายขอบเขตไปถึงความทุกข์ทั้งปวงที่คนมีอยู่ เห็นความสำคัญของการเจ็บป่วยทางใจ หรืออันตรายปกปิดที่มีผลต่อชีวิตไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าโรคทางกาย หรืออันตรายปรากฏ เห็นความเชื่อมโยงของเหตุปัจจัยที่ทำให้ความเจ็บป่วยทางกายเกิดขึ้นตามทัศนะพุทธศาสนา ทั้งหมดนี้เพื่อให้รับรู้ต่อการเจ็บป่วยต่างไปจากเดิม โดยเฉพาะต่างไปจากที่วงการสุขภาพในปัจจุบันเข้าใจ ซึ่งจะทำให้ทำที่ต่อการดำเนินชีวิต ต่อการเจ็บป่วย ต่อการแสวงหาแนวทางรักษา รวมทั้งต่อความตาย ต่างไปจากเดิมมาก

การมีนิยามต่อชีวิตและสุขภาพแบบพุทธศาสนา จะช่วยให้คนในสังคมตระหนักถึงธรรมชาติของความเป็นไปของชีวิต มองการแก่ เจ็บ ตาย ว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาไม่ใช่เรื่องที่น่ากลัวที่จะต้องหลีกเลี่ยง ต้องทุ่มเทเวลาและทรัพยากรไปเพื่อการนี้มากจนเกินไป และเห็นความจำเป็นในการใส่ใจกับปัจจัยอื่นๆ ทางสังคม ไม่จำเป็นที่จะต้องมัววุ่นวายแข่งชิงกันเพื่อสะสมเงินทอง เพราะพบว่าไม่จำเป็นต้องใช้เงินมากก็มีความสุขได้ เป็นการใช้ชีวิตที่ผ่อนคลายลงกว่าเดิม ซึ่งล้วนมีผลต่อสุขภาพเช่นกัน และที่สำคัญคนในสังคมนี้จะพุ่งความสนใจของชีวิตไปสู่การพัฒนาตนเอง มีการสร้างองค์กร และจัดกิจกรรมทางสังคมที่ช่วยให้สังคมสงบสุข มีหลักศีลธรรม และช่วยเหลือหนุนให้คนก้าวไปสู่เป้าหมายสูงสุดในชีวิตง่ายขึ้นในทุกๆ ด้าน

8.6.3 ต้องมีระบบบริการสุขภาพที่สอดคล้องกับกระบวนทัศน์พุทธศาสนา

ระบบบริการสุขภาพภายใต้สังคมนี้อาจต้องสร้างขึ้นมาสอดคล้องกับกระบวนทัศน์พุทธศาสนา ที่มีลักษณะสำคัญๆ คือ

- 1) บุคลากรทุกคนควรต้องเข้าใจในหลักการของพุทธกระบวนทัศน์ ในข้อ 8.6.1 มีนิยาม และมีทัศนะด้านสุขภาพในข้อ 8.6.2
- 2) ภายใต้หลักการนี้ระบบและวิธีการดูแลสุขภาพ/รักษาโรคทางกายใดๆ ที่พัฒนาขึ้น ต้องไม่ขัดแย้งกับการรักษาโรคทางใจ นั่นคือต้องไม่ขัดกับหลักความจริงเบื้องต้นของพุทธศาสนา และไม่เป็นไปเพื่อการเสริมค้นหา อุปาทาน การปรุงแต่งใดๆ ทั้งสิ้น แต่ควรมีช่วยลดกิเลสเหล่านี้ลง
- 3) แนวทางในการดูแลสุขภาพ ป้องกันโรค และการรักษาผู้ป่วย ต้องดำเนินไปพร้อมๆ กัน ทั้งในส่วนร่างกายและจิตใจ โดยในที่สุดแล้วภายใต้พุทธกระบวนทัศน์จะให้ความสำคัญกับการปราศจากโรค (ทุกข์) ทางใจ มากกว่าโรค (ทุกข์) ทางกาย
- 4) เทคโนโลยีในการดูแลสุขภาพและรักษาโรคใดๆ ควรมีความหลากหลาย สอดคล้องกับพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของคนแต่ละกลุ่ม ที่ควรต้องได้รับการสนับสนุน

พัฒนาขึ้นอย่างเท่าเทียมกัน และเป็นไปด้วยความพอดี ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น สอดคล้องกับหลักพรหมวิหารธรรม และส่งเสริมศีลธรรมอันดีของสังคม

- 5) การดูแลสุขภาพและรักษาโรครายได้พุทธกระบวนทัศน์นี้ สังคมจะต้องไม่ถือว่าเป็นเพียงเรื่องของปัจเจกเท่านั้น และไม่แยกขาดออกจากส่วนอื่นๆ ในสังคม จึงควรต้องจัดระเบียบ กฎเกณฑ์ และโครงสร้างของสังคมในอื่นๆ ให้สอดคล้องเกื้อกูลกับกระบวนทัศน์พุทธศาสนาโดยรวมด้วย

8.6.4 วิถีชีวิตของผู้คนในสังคมควรต้องสอดคล้องกับแนวทางของพุทธศาสนา

แนวทางที่ชัดเจนที่สุดอย่างหนึ่งของการมีวิถีชีวิตตามแนวพุทธศาสนา ก็คือการดำเนินชีวิตตามหลักมรรค 8 เพื่อพัฒนาตนเองให้เข้าถึงความจริงแท้ และหลุดพ้นจากความทุกข์ไปเป็นลำดับขั้นจนถึงที่สุดแห่งทุกข์ หากพิจารณาตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 วิถีชีวิตในด้านสุขภาพควรเป็นไปดังนี้

- 1) มีสัมมาทิฐิทางด้านสุขภาพ นั่นคือ ความเห็นเกี่ยวกับสุขภาพต้องเป็นไปด้วยทัศนะความเชื่อและค่านิยมที่ถูกต้อง ซึ่งหากกล่าวอย่างรวบรัดก็คือ ต้องมองสุขภาพภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนาดังที่กล่าวในรายละเอียดมาแล้วนั่นเอง อันจะเป็นจุดเริ่มต้นของความคิดและการกระทำต่างๆ ในทัศนะของผม ตัวอย่างของมิจฉาทิฐิในด้านสุขภาพ เช่น การเห็นว่าความเจ็บป่วยเป็นสิ่งผิดปกติของมนุษย์ มนุษย์ไม่ควรเจ็บป่วยและตาย คนในสังคมจึงใช้ทรัพยากร เวลา ความสามารถทั้งปวง หรือทุ่มเททั้งชีวิต เพื่อทำงานหาเงินมาไว้ขจัดความเจ็บป่วย ความชรา หรือยืดเวลาตายออกไปให้นานที่สุด วงการสุขภาพเองก็เลยทุ่มเทเพื่อคิดค้นหาวิธีการขจัดโรคไปให้เร็วที่สุด ให้มีความเจ็บปวดไม่สลายกายน้อยที่สุด และยืดเวลาแก่และตายออกไปให้นานที่สุด

พุทธศาสนาเห็นว่าเรื่องการแก่ เจ็บป่วย และตายเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิตอันไม่เที่ยงนี้ เป้าหมายของชีวิตจึงไม่ได้ทุ่มเทเพื่อการนี้ แต่จะทุ่มเทเพื่อพัฒนาตนเองให้พ้นไปจากทุกข์ทั้งปวง การรักษาชีวิต และบรรเทาการเจ็บป่วยก็ยังทำตามความเหมาะสม แต่ด้วยเป้าหมายที่ต่างไป คือทำเพื่อให้ร่างกายอยู่ในสภาพเหมาะสมกับการพัฒนาจิตใจให้มากที่สุด เมื่อแก้ไขไม่ได้ หรือจะต้องตายไปก็ยังคงนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์เพื่อการพัฒนาให้ถึงเป้าหมายให้มากที่สุด ดังตัวอย่างวิถีชีวิตของภิกษุสิกขาทั้ง 7 ท่าน ที่ท่านไม่ได้รู้สึกกลัวหรือต้องการจะหลีกเลี่ยงการป่วยหรือความตาย แต่ท่านก็มีได้ปล่อยปละละเลยร่างกายไปตามยถากรรม ตรงข้ามท่านกลับดูแลอย่างดีด้วยวิธีที่เป็นธรรมชาติ มิใช่พึ่งพิงอยู่กับเทคโนโลยีจนเกินจำเป็น

- 2) มีสัมมาสังกัปปะในด้านสุขภาพ นั่นคือ มีความนึกคิดในด้านสุขภาพไปในทางที่ถูกที่ควร ไม่เอนเอียง มัวแต่คิดอยากให้อายุยืนยาวมีความสุขสบาย จนรู้สึกขัดเคืองชิงชังเมื่ออยู่ในภาวะที่ไม่เป็นดังที่คาดหวัง หรือคิดไปในทางโกรธเคืองตัวเอง ต้องการโทษตัวเอง หรือทำร้ายผู้ที่ทำให้ตนป่วยหรือพิการ เป็นต้น หากมีสัมมาทิฐิในเรื่องสุขภาพแล้วจะช่วยให้มีสัมมาสังกัปปะในด้านสุขภาพไปด้วย เห็นความความเจ็บป่วยของร่างกายเป็นเรื่องธรรมดา มีหลายเหตุปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้อง

ฉะนั้นทุกคนจึงควรดูแลเหตุปัจจัยในส่วนที่สามารถเข้าไปเกี่ยวข้องได้ ให้มากที่สุด ไม่มัวแต่หวังพึ่งหมอ พึงยา พึ่งเทคโนโลยี เพื่อให้ร่างกายสบาย และเมื่อไม่เป็นอย่างที่หวังก็โกรธแค้นเคือง

วิถีชีวิตของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกที่นำเสนอมาในกรณีศึกษาจะเห็นได้ว่า ในขณะที่ท่านป่วยท่านก็เข้าใจในสภาวะร่างกายที่ป่วย ให้การดูแลตามความเหมาะสม มีการปรับวัตรปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลต่อการหายของโรคมามากขึ้น แต่ก็ไม่ได้ทุกข์ร้อนกังวลโกรธเคืองใครหรือสิ่งใด ยังรักษาความสงบทางจิตใจทำงานได้อย่างปกติตามอัธยาศัยที่ร่างกายจะอำนวย ตัวอย่างของการมีมิจฉาสงสัยปะปนในด้านสุขภาพก็คือ สภาพจิตใจที่ทุกข์ร้อนวิตกกังวลของคนทั่วไปเมื่อเกิดการเจ็บป่วยขึ้น ต้องการยาประสิทธิภาพสูงมาช่วยให้กายรับรู้ความทุกข์ความเจ็บปวดน้อยที่สุด อยากให้หายเร็วที่สุด โดยไม่ยอมรับธรรมชาติการดำเนินไปของโรค อยากใช้ยาและเทคโนโลยีที่ดีที่สุด หากไม่ได้ดังปรารถนาก็แค้นเคือง เกิดการฟ้องร้องตามมามากมาย อันเป็นเหตุให้ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพเพิ่มสูงขึ้นมาก

3) มีสัมมาวาจา 4) สัมมากัมมันตะ และ 5) สัมมาอาชีวะในด้านสุขภาพ การปฏิบัติตัวตามอริยมรรคทั้ง 3 องค์นี้ นอกจากจะมีส่วนช่วยให้มีสุขภาพดี (ในความหมายของพุทธศาสนา) แล้ว ผมเห็นว่าการทำให้ตนเองมีสุขภาพดี (ไม่ว่าในความหมายใดๆ) ตามหลักของพุทธศาสนา จะต้องไม่ขัดกับอริยมรรคทั้ง 3 องค์นี้ด้วย นั่นคือสุขภาพที่ดีนั้นจะต้องไม่ได้มาด้วยการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้อ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤตินอกใจในกาม และไม่ได้มาด้วยการประกอบอาชีพที่เป็นการใช้เล่ห์กล หลอกลวง ประจบสอพลอ ชูเชิญ หรือการใช้ลาถ่อลาก (พระธรรมปิฎก, 2543: 757) ซึ่งจะเห็นได้จากสิ่งที่พระพุทธองค์มีพุทธานุญาตให้ภิกษุอาพาธปฏิบัติได้เพื่อการรักษาการเจ็บป่วย โดยไม่ถือเป็นอาบัติในคัมภีร์ที่กล่าวถึงในหัวข้อ 6.3.3 จะไม่มีส่วนที่ขัดกับอริยมรรคทั้ง 3 องค์นี้เลย และชีวิตของบุคคลตัวอย่างที่ศึกษาทั้ง 7 ท่าน การจัดการกับสุขภาพของท่านก็ไม่ขัดกับอริยมรรคทั้ง 3 องค์นี้ เช่นกัน

แต่ในสังคมปัจจุบันจะเห็นว่ามี การดำเนินชีวิตขัดต่อหลักอริยมรรคทั้ง 3 องค์นี้มากมาย เพียงเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์สินเงินทองชื่อเสียงเกียรติยศ รวมทั้งมีสุขภาพที่ดี (ในนิยามของสังคมปัจจุบัน) แต่การดำเนินชีวิตดังกล่าวได้ทำให้เกิดปัญหาสุขภาพตามมา ทั้งความทุกข์ ความเครียด และปัญหาสุขภาพทางกายอื่นๆ เช่น ถูกทำร้าย เป็นโรค (เช่น จากการประพฤตินอกใจในกาม) นอกจากนี้วิธีการทำให้มีสุขภาพดีของคนในสังคมยุคนี้จำนวนมากยังเป็น มิจฉาวาจา มิจากัมมันตะ และมิจาอาชีวะด้วย เช่น การกินสมองลิงหรือเลือดงูเพื่อสุขภาพ การปิดบังผลเสียและอาการข้างเคียงที่เกิดจากการรักษาไม่ให้ผู้ป่วยทราบอย่างครบถ้วน ดังข้อมูลการรักษาด้วยรังสีและเคมีบำบัดมะเร็งของพี่แมว รวมทั้งการลักลอบเปลี่ยนถ่ายอวัยวะจากผู้ป่วย การใช้เทคโนโลยีและให้การรักษาโดยไม่จำเป็น ไม่พร้อม และรุนแรงเกินเหตุ เช่นกรณีที่คุณไข่ม้วนต้นขาให้วัยรุ่นจนเป็นเหตุให้เสียชีวิต หรือยัดชีวิตผู้ป่วยเพื่อหวังค่ารักษาพยาบาลที่เพิ่มขึ้นของโรงพยาบาลเอกชน ดังที่ปรากฏเป็นข่าวหนังสือพิมพ์อยู่เป็นระยะๆ สิ่งเหล่านี้ไม่ควรเกิดขึ้นเมื่อใช้กระบวนการทศนุพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานในเรื่องสุขภาพของสังคม

6) มีสัมมาวายามะในด้านสุขภาพ นั่นคือต้องมีความเพียรละและป้องกันอกุศลมิให้เกิดขึ้น และเพียรสร้างและรักษากุศลให้ยิ่งๆ ขึ้น เพื่อการมีสุขภาพ (ตามนัยของพุทธศาสนา) ที่ดี แต่หากจะกล่าวในความหมายของสุขภาพในปัจจุบัน ผู้คนและสังคมนั้นต้องมีความเพียรที่จะละจากเหตุทำให้ป่วย เช่น เชื้อโรค ความเครียด มลพิษ ของมีเน่า การทำงานหรือเที่ยวจนทำให้ร่างกายอ่อนเพลีย และหลีกเลี่ยงมิให้เหตุของการป่วยนั้นมากระทบกับตัวเราหรือสังคมของเรา รวมทั้งต้องสร้างเสริมร่างกายให้แข็งแรงอยู่เสมอด้วย แต่ทั้งนี้ก็ต้องตั้งอยู่บนสัมมาทิฐิด้านสุขภาพ และสอดคล้องกับมรรคองค์อื่นๆ ด้วย มิฉะนั้นอาจทำให้ทุ่มเทใช้ทรัพยากร และเทคโนโลยีเพื่อการนี้อย่างเกินความจำเป็น เช่น การใช้ผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร การดื่มน้ำกลั่น ดัดเครื่องกรองอากาศ โดยไม่สนใจมาตรการที่ต้องช่วยกันทั้งสังคม เช่น ลดการผลิตมลพิษ ลดการใช้น้ำมันและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ลดความเครียดจากการแข่งขันแข่งขันกันทั้งสังคม รวมทั้งไม่ยอมเลือกใช้ชีวิตที่เอื้อต่อการมีสุขภาพดี

ท่ามกลางสังคมแบบนี้การศึกษาทุกท่าน จึงเลือกใช้ชีวิตของตนเองที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ช่วยให้ตนเองมีสุขภาพ (ในความหมายของพุทธศาสนา) ดีขึ้น มากกว่าที่จะเลือกมีรายได้สูง หรือมีความสะดวกสบายทางกายมากๆ ผู้ที่อยู่ในสถานะที่พร้อมจะบวชได้ก็บวช ผู้ที่บวชไม่ได้ก็หาโอกาสปฏิบัติธรรม เลือกที่จะอยู่ในต่างจังหวัด หรือชานเมืองที่ห่างไกลมลพิษ ในกรณีที่เหมาะสมก็เลือกที่จะทำงานอย่างอิสระ มากกว่าที่จะเข้าไปแข่งขันอยู่ในระบบ รวมทั้งเลือกที่จะหาวิธีการที่ตนเองเห็นว่าเหมาะสมในการเยียวยารักษาตนเอง ซึ่งโดยระบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบันก็ต้องปฏิเสธการรักษาด้วยแผนปัจจุบันไปเลย เนื่องจากการแพทย์กระแสหลักไม่ยอมให้ผู้ป่วยมีอิสระเลือกวิธีการรักษาให้กับตนเอง แม้แต่อยู่ในสถานภาพที่ได้รับการยอมรับสูงอย่างท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ก็ยังถูกแพทย์ตั้งคำถามกับวิธีการรักษาตัวของท่าน หรือท่านอาจารย์พุทธทาสก็ยังถูกกระทำในสิ่งที่ท่านปฏิเสธไว้อย่างชัดเจน

7) มีสัมมาสติในด้านสุขภาพ นั่นคือ ต้องมีความระลึกรู้ ระวังระวังอยู่เสมอ ไม่เผลอ ไม่เลื่อนลอย ไม่ประมาทในชีวิตและสุขภาพ การมีสติจึงช่วยป้องกันไม่ให้พลาดพลั้งกระทำในสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์หรือมีผลเสียต่อสุขภาพ อีกทั้งยังช่วยให้มีความมั่นคงอยู่ในสัมมาทิฐิและมรรคข้ออื่นๆ เนื่องจากคนส่วนใหญ่ในสังคมไม่ใช่พระอรหันต์บุคคล จึงยอมหลงมัวเมาไปตามความคุ้นเคย ตามความสะดวกสบาย ความตื่นเต้นเร้าใจ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิต การมีสัมมาสติจะเป็นเสมือนเครื่องเตือนผู้คนรวมทั้งสังคมในภาพรวม ไม่ให้หลงเพลิดเพลินในความชั่ว หรือสิ่งที่อาจนำไปในทางเสื่อมเสียสุขภาพ หรือทำให้ความทุกข์เกิดขึ้น

8) มีสัมมาสมาธิในด้านสุขภาพ คือมีความตั้งมั่นแน่วแน่จดจ่ออยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งจะเป็นองค์ประกอบสำคัญ ที่จะช่วยให้เกิดปัญญาในการพิจารณาทำความเข้าใจธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ได้ชัดเจนขึ้น ช่วยเสริมความมั่นคงให้กับองค์มรรคอื่นๆ ทุกข้อ และช่วยให้สุขภาพในความหมายที่แท้จริงของพุทธศาสนาเกิดมีขึ้นได้ ในส่วนของสุขภาพทางกายแม้ในปัจจุบันมีการนำสมาธิมาประยุกต์ใช้ในการรักษาโรคต่างๆ แต่อาจกล่าวได้ว่ายังมีใช้สัมมาสมาธิที่แท้จริง ในทางกลับกันวิถีชีวิตของ

กรณีศึกษาทั้ง 7 ท่าน ล้วนให้ความสำคัญกับสมาธิทั้งสิ้น มีการฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนาในลักษณะต่างๆ กัน และมีได้ใช้สมาธิเพียงเพื่อให้ปราศจากโรคทางกาย ให้ร่างกายแข็งแรง หรือให้มีความสามารถพิเศษใดๆ แต่ใช้เพื่อเป็นฐานของการทำให้เกิดปัญญาที่แจ่มแจ้ง และให้เกิดมรรคข้ออื่นๆ เพื่อพัฒนาตนเองให้ละคลายจากกิเลส ความยึดมั่น การปรุงแต่งทั้งหลาย เพื่อการเข้าถึงที่สุดแห่งทุกข์ อันเป็นที่ซึ่งมีสุขภาพที่สมบูรณ์ที่สุด ตามความหมายของพุทธศาสนา

ด้วยเหตุนี้หลักการของระบบสุขภาพภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนา จึงต้องเริ่มต้นที่คนในสังคมนั้นต้องมีความเข้าใจในกระบวนทัศน์พุทธศาสนาอย่างถูกต้อง แล้วใช้ทัศนะต่างๆ ภายใต้กระบวนทัศน์นั้นในการจัดระเบียบและโครงสร้างองค์กรในสังคม และกำหนดแนวทางดำเนินชีวิตต่างๆ ด้าน หากพิจารณาเฉพาะเรื่องสุขภาพก็นำไปเป็นกรอบในการนิยามความหมายของชีวิตและสุขภาพ จัดองค์กรสุขภาพ แล้วแปรไปสู่แนวทางการดำเนินชีวิต และวิถีปฏิบัติของสังคมตามหลักของพุทธศาสนาที่จะนำไปสู่สุขภาพ (ในนิยามใหม่) ที่ดีต่อไป

8.7 แนวทางนำเสนอพุทธกระบวนทัศน์ด้านสุขภาพและการเยียวยาผู้สังคมไทย

นอกเหนือจากหลักการของสังคมในอุดมคติที่ใช้กระบวนทัศน์พุทธศาสนาเป็นฐาน ซึ่งถือเป็นเป้าหมายสูงสุดที่ควรดำเนินไปให้ถึง หรือเป็นหลักที่ควรใช้เริ่มดำเนินการในสังคมที่มีความพร้อม แต่ในสภาพสังคมปัจจุบันในภาพรวม การนำกระบวนทัศน์พุทธศาสนามาใช้ในการแก้ปัญหาสุขภาพในสังคมไทยที่ซับซ้อนนั้น ควรต้องมีแนวทางการเตรียมการดำเนินการอย่างเป็นระบบ แม้ว่าพุทธศาสนาจะเป็นเรื่องราวที่คุ้นเคยอยู่ในวิถีชีวิตประเพณีไทยอยู่แล้ว แต่พุทธศาสนาภาคประชาชนดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ก็มีข้อแตกต่างจากหลักการของกระบวนทัศน์พุทธศาสนาอยู่พอสมควร จึงต้องมีการนำเสนอพุทธกระบวนทัศน์ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไปด้วย อีกทั้งเรื่องนี้ถือได้ว่าเป็นเรื่องใหม่ที่ทวนกระแสทางวิชาการและกระแสของสังคมพอสมควร จึงควรต้องมีขั้นตอนการทำงานและนำเสนอต่อสังคมที่ชัดเจน ซึ่งในที่นี้ผมขอแนะนำขั้นตอนเบื้องต้น ดังนี้

1. รวมกลุ่มคณะทำงานเบื้องต้น

ก่อนที่จะเริ่มกิจกรรมใดๆ ในเรื่องนี้ ควรต้องมีการเสนอความคิดเบื้องต้นให้กับกลุ่มคนที่สนใจผลักดันเรื่องนี้ ให้มาร่วมกันคิด วางแผน และดำเนินการขั้นต้นที่จำเป็นก่อน เช่น จัดสรรเวลาที่จะให้กับการทำงานในเรื่องนี้ หากคน สถานที่ และทรัพยากรอื่น ที่จำเป็นในการทำงาน รวมทั้งการสร้างเครือข่ายการทำงานเพื่อผลักดันให้แนวความคิดนี้ขยายวงกว้างออกไป โดยอาจใช้งานวิจัยชิ้นนี้เป็นข้อเสนอเบื้องต้นเพื่อการวิพากษ์วิจารณ์ และผลักดันให้เกิดการเคลื่อนไหวเพื่อการรวมกลุ่ม

2. เตรียมความพร้อมในเนื้อหากระบวนการทัศน์

แม้ว่าการศึกษาครั้งนี้จะได้เตรียมเนื้อหาทั่วไปของกระบวนการทัศน์พุทธศาสนา และสาระในเรื่องสุขภาพที่ปรากฏในพระไตรปิฎกไว้แล้วระดับหนึ่ง แต่ยังมีเนื้อหาอีกหลายส่วนที่ควรต้องทำให้ชัดเจนขึ้นอีก ดังนั้นจึงต้องเริ่มต้นด้วยการรวบรวมข้อมูลเหล่านี้เพิ่มเติมจากเอกสารในชั้นของอรรถกถา ฎีกา รวมทั้งคัมภีร์ที่สำคัญเพื่อความชัดเจนยิ่งขึ้นในเรื่องสุขภาพ แล้วนำมาจัดหมวดหมู่ให้มีความชัดเจนในการนำไปใช้ และสะดวกในการศึกษา จากนั้นควรต้องระดมผู้เชี่ยวชาญ ทั้งพระภิกษุ และฆราวาส นักวิชาการ นักการเมือง ให้เข้ามาร่วมกันอภิปรายในเนื้อหาและตรวจสอบความถูกต้องชัดเจน โดยเฉพาะในประเด็นอาจจะยังมีข้อขัดแย้งไม่ชัดเจน ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างกระแสการรับรู้ในสังคมด้วย จากนั้นจึงนำเนื้อหากระบวนการทัศน์ที่มีความชัดเจนนี้ไปใช้เป็นหลักในการดำเนินการในขั้นตอนต่างๆ ต่อไป

3. นำเสนอกระบวนการทัศน์ต่อสังคม

เนื้อหาของกระบวนการทัศน์พุทธศาสนาที่ได้มาอย่างชัดเจนแล้วนั้น อาจต้องมีการแปลงเนื้อหาออกมาในหลายระดับเพื่อประสิทธิภาพในการสื่อสารกับคนกลุ่มต่างๆ ในสังคม รวมทั้งต้องกำหนดจังหวะเวลาในการนำเสนอแต่ละประเด็นออกสู่สังคมหรือกลุ่มเป้าหมายอย่างเป็นขั้นตอน มีความต่อเนื่องสม่ำเสมอ ที่อาจต้องใช้ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในการทำสื่อ การประชาสัมพันธ์ การสร้างกระแสในสังคม และการดำเนินการทางการเมืองไปพร้อมๆ กัน ที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง กว้างขวาง และเปิดโอกาสให้มีการวิพากษ์วิจารณ์สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับสังคม

4. นำเสนอรูปธรรมของความสำนึก

รูปธรรมของความสำนึกในการใช้กระบวนการทัศน์พุทธศาสนาในเรื่องสุขภาพ ดังเช่นกรณีศึกษาต่างๆ ในการศึกษา และควรศึกษาวิจัยหารูปธรรมของความสำนึกในรูปแบบต่างๆ ที่หลากหลาย มานำเสนอให้คนซึ่งอยู่ในสถานะที่แตกต่างกันได้รับรู้ และเกิดความสนใจในแง่มุมที่สอดคล้องกับตนเอง แต่ทั้งนี้ต้องสามารถโยงกลับเข้ามายังหลักของพุทธกระบวนการทัศน์ได้เสมอ (หลักการต้องไม่ใช่ไว้เฉย)

5. รวมกลุ่มสร้างสังคมสุขภาพภายใต้กระบวนการทัศน์พุทธศาสนา

กระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มกันเองของประชาชนที่สนใจใช้กระบวนการทัศน์พุทธศาสนาในด้านสุขภาพอย่างกว้างขวางและหลากหลายขึ้นในสังคม เพื่อเป็นตัวอย่างใหม่ๆ ของการนำกระบวนการทัศน์นี้ไปใช้ และศึกษาถึงข้อดีข้อจำกัดเพื่อนำมาใช้ปรับปรุงแนวทางการทำงานในด้านต่างๆ รวมทั้งสร้างระบบประสานงานให้เกิดเครือข่ายเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยเหลือกัน พัฒนาสังคมสุขภาพแนวพุทธนี้ยิ่งขึ้น

6. ชี้นำให้เห็นถึงข้อดีและจำกัดของระบบสุขภาพแบบเดิม

ชี้นำให้สังคมเห็นถึงข้อดีและจำกัดของระบบสุขภาพแบบเดิมในทุกๆ มิติ อันจะนำไปสู่การมีท่าทีที่เหมาะสมต่อระบบสุขภาพเดิมที่มีอยู่ทั้งหมด แต่ทั้งนี้ต้องนำเสนออย่างระมัดระวังไม่พยายามสร้างความแตกแยก แต่ควรเป็นไปอย่างประสานความร่วมมือ นำพุทธกระบวนทัศน์เข้าไปช่วยพัฒนาระบบสุขภาพต่างๆ ที่มีอยู่ให้เกื้อหนุนต่อสุขภาพทั้งกายและใจของประชาชนให้มากที่สุด

7. จัดโครงสร้างองค์กร

พร้อมๆ ไปกับการดำเนินการต่างๆ หลังจากการรวมกลุ่มขึ้นต้นในข้อ 1 แล้ว ควรต้องผลักดันให้มีโครงสร้างทั้งในภาครัฐ (ที่ควรทำงานได้อย่างคล่องตัวและมีประสิทธิภาพ) และภาคชน เข้ามาดำเนินการพัฒนาไปอย่างต่อเนื่องและเป็นขั้นตอน โดยมีผู้รับผิดชอบอย่างชัดเจน เพื่อความเป็นรูปธรรมในการนำมาใช้ และสร้างการยอมรับในสังคมอีกทางหนึ่ง รวมทั้งเป็นฐานในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างอื่นๆ ที่จะเอื้อประโยชน์ต่อการดูแลชีวิตสุขภาพโดยใช้กระบวนทัศน์พุทธศาสนา เช่น ในเรื่องระเบียบ กฎหมายต่างๆ ที่จะต้องออกมาเพื่อคุ้มครองสุขภาพประชาชน (ตามนิยามใหม่ที่กว้างขึ้น) ภายใต้อะไรเป็นจุดที่จะเชื่อมพุทธกระบวนทัศน์สุขภาพไปสู่การแก้ไขปัญหานั้นๆ ในสังคม ที่จำเป็นต้องทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป

8.8 อุปสรรคในการนำมาใช้ และแนวทางการแก้ไข

ตามทัศนะของ คุณ แล้ว การเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก อาจจะต้องอาศัยเวลานับชั่วอายุคนเพื่อสร้างการยอมรับอย่างทั่วถึง แม้ว่ากระบวนทัศน์พุทธศาสนาจะเป็นสิ่งที่คุ้นเคยเป็นรากฐานของสังคมไทยมาก่อน แต่กว่าหนึ่งศตวรรษที่กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ได้ถูกนำเข้ามามีอิทธิพลต่อสังคมวัฒนธรรมไทยในทุกๆ ด้านอย่างเป็นระบบ ก็ได้บดบังความน่าเชื่อถือของกระบวนทัศน์พุทธศาสนาในสังคมไทยลงไปได้ไม่น้อย ขณะเดียวกันก็ได้เกิดโครงสร้างสถาบันทางสังคมที่เข้มแข็งขึ้นมา รองรับกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์ที่เข้ามาพร้อมกับอุดมการณ์บริโศก การนำกระบวนทัศน์พุทธศาสนากลับเข้ามาใช้ในสังคมจึงมีปัญหาลักษณะอุปสรรคไม่น้อย แม้ว่าจะทำในเรื่องสุขภาพที่ได้เปรียบมากกว่าด้านอื่นๆ อยู่บ้างแล้วก็ตาม หากจะสรุปปัญหาสำคัญๆ ที่อาจจะพบ เพื่อการเตรียมพร้อมในการเผชิญกับอุปสรรคที่จะ 3 ด้าน ประกอบด้วย

1. ความรู้สึกไม่คุ้นเคยของประชาชน

ความรู้สึกของประชาชนโดยเฉพาะกับคนรุ่นใหม่ ที่เขาเกิดมาพร้อมกับการเห็นภาพของสังคมที่พัฒนาขึ้นมาด้วยเทคโนโลยี และยอมรับความรู้แบบวิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐานแล้ว ที่จะต้องรู้สึกว่าการกระบวนทัศน์พุทธศาสนาขัดแย้งหรือแตกต่างจากความรู้ ความเคยชินที่มีอยู่เดิมมาก จากเดิมที่เรื่องราวเกี่ยวกับสุขภาพแทบทั้งหมดเป็นเรื่องของร่างกาย เป็นหน้าที่ของแพทย์ ของโรงพยาบาล เคย

ชินกับคำอธิบายที่เห็นได้ด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ซึ่งสอดคล้องกับที่ได้เรียนมาในระบบการศึกษา และเคยชินกับการใช้วิธีที่ดูง่าย ๆ ความสะดวกสบายในการดูแลรักษา พอใจในเรื่องของจิตใจ ความทุกข์ใจ รวมถึงเรื่องนิพพาน อาจทำให้เข้าใจยากจนไม่สนใจรับรู้ นอกจากนี้การทำให้สุขภาพดีหลายอย่างตามกระบวนการทัศนพุทธศาสนา อาจมีความขัดแย้งกับแนวทางการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน ทำให้มีความสะดวกสบายทางร่างกายบางอย่างลดลง และดูเหมือนว่าจะทำงานเห็นผลได้ยาก ไม่ทันใจเหมือนการใช้ยา หรือวิธีการรักษาแผนปัจจุบันอื่นๆ จึงไม่อยากรนำมาใช้

การแก้ไขอุปสรรคนี้ส่วนหนึ่งผู้ดำเนินการต้องเข้าใจว่าความรู้สึกเช่นนี้เป็นสิ่งธรรมดาที่เกิดขึ้น จึงต้องใช้เวลาค่อยๆ ทำความเข้าใจไปอย่างต่อเนื่อง ประเด็นหนึ่งในเรื่องการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนทางสังคมที่ผมอาจเห็นต่างไปจากที่ คุณ หรือ คาปรั้า เสนอ นั่นคือ สุดท้ายของการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนของสังคมอนาคต อาจไม่ได้ออกมาว่ามีกระบวนการทัศนใดกระบวนการทัศนหนึ่งที่ครอบครองความเป็นใหญ่ในฐานะกระบวนการทัศนหลักอย่างสมบูรณ์อีกต่อไป แต่น่าจะมีกระบวนการทัศนที่หลากหลายอยู่ในสังคม และมีการคานและถ่วงดุลอำนาจกันอย่างเหมาะสม นั่นคือการยอมรับในกระบวนการทัศนพุทธศาสนาที่เพิ่มขึ้นในสังคมไทย อาจไม่ได้ทำให้การแพทย์กระแสหลักสูญเสียอำนาจในการใช้อธิบายเรื่องต่างๆ ไปอย่างสิ้นเชิง แต่จะถูกยอมรับให้มีขอบเขตในการใช้อธิบายในบางเรื่อง หรือใช้ช่วยแก้ปัญหาในบางเรื่อง แต่ในอีกบางแง่มุมอาจเลือกใช้กระบวนการทัศนพุทธศาสนา หรือกระบวนการทัศนอื่นๆ ดังนั้นการนำเสนอกระบวนการทัศนพุทธศาสนาจึงไม่ควรมุ่งเสนออย่างโจ่งต้ง เพื่อหวังจัดกระบวนการทัศนอื่นๆ ในสังคมออกไป ซึ่งจะช่วยลดการต่อต้านและความขัดแย้งลงได้

2. กระแสการต่อต้านจากวัฒนธรรมบริโภค

ในการดำเนินการคงต้องมีกระแสการต่อต้านจากวัฒนธรรมบริโภค และกลุ่มผลประโยชน์ทางธุรกิจต่างๆ ซึ่งมีผลกำไรอยู่ได้โดยการคอยกระตุ้นให้คนบริโภคสินค้าและบริการสุขภาพอย่างฟุ้งเฟ้ออยู่ตลอดเวลา การใช้กระบวนการทัศนพุทธศาสนาที่เน้นการมีชีวิตที่เรียบง่าย ไม่เป็นภาระจนเกินตัว จะมีผลกระทบโดยตรงต่อรายได้และผลประโยชน์อื่นๆ ของกิจการในระยะยาว การต่อต้านอาจถูกทำให้เกิดขึ้นในทุกวงการ ตั้งแต่วงการวิชาการที่อาจออกมาโจมตีในแง่ประสิทธิผล หรือผลเสียต่อสุขภาพที่อ้างว่าเกิดจากการใช้กระบวนการทัศนพุทธ ให้กลับมาสร้างความเชื่อมั่นให้กับการแพทย์กระแสหลักตามเดิม ไปถึงแวดวงการค้าและธุรกิจที่จะต้องโหมใช้กลยุทธ์ในการโฆษณาสินค้าตัวเองมากขึ้น ภาคเศรษฐกิจของรัฐอาจออกมาโจมตีว่าทำให้การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศลดลง ที่อาจเลยไปถึงวงการการเมือง และภาครัฐที่จะออกมากีดกันในเชิงนโยบายที่จะไม่ให้แนวความคิดนี้ขยายตัวออกไป

การแก้ไขนอกเหนือจากให้ข้อมูลชี้แจงอย่างเป็นระบบ และอิงอยู่กับหลักการทางวิชาการ (อย่างพอเหมาะ ไม่ติดในวิชาการจนเกินไปเช่นกัน) แล้ว การนำเสนอตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของผู้ที่

ใช้ชีวิตภายใต้กระบวนทัศน์พุทธศาสนาอย่างมีความสุขและเรียบง่าย น่าจะเป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่ช่วยให้ประชาชนเห็นถึงความแตกต่างในความหมายของชีวิตที่มีความสุขที่คนสมควรได้รับ และเห็นถึงความจำกัดและปัญหาอันสืบเนื่องอยู่กับวัฒนธรรมบริโภค

3. กระแสการต่อต้านจากระบบการแพทย์กระแสหลัก

กระบวนทัศน์พุทธศาสนาส่วนหนึ่ง ได้มีส่วนทำให้วงการแพทย์กระแสหลักถูกตั้งคำถามและตรวจสอบ รวมทั้งอาจทำให้สูญเสียความมั่นคงทางอำนาจในด้านสุขภาพที่ตนเองครองอยู่อย่างเบ็ดเสร็จมานานแล้วไป ประเด็นต่างๆ ทางวงการแพทย์ไม่ว่า เกณฑ์ที่ใช้วินิจฉัยในเรื่องสุขภาพ คำอธิบายถึงสาเหตุการป่วย การเลือกใช้เทคโนโลยีในการรักษา จะถูกตั้งคำถามถึงความถูกต้องครอบคลุมเพียงใด เหมาะสมหรือไม่ พร้อมกับมีชุดของคำอธิบายใหม่ๆ เข้ามาท้าทาย ทำให้วงการแพทย์ออกมาต่อต้านคัดค้านในความรู้เหล่านี้เพราะไม่สอดคล้องกับสิ่งที่ตนเองเชื่อถืออยู่ และพยายามสร้างความน่าเชื่อถือของตนเองต่อไป ส่วนวิธีการที่ใช้ต่อต้านอาจออกมาชี้ให้สังคมเห็นผลกระทบในทางลบที่จะเกิดขึ้นกับสุขภาพ (ในนิยามเดิมๆ) ที่จะเกิดขึ้นกับประชาชนหากใช้นิยามของพุทธกระบวนทัศน์ หรืออ้างความรู้ความเชี่ยวชาญของตนมาตัดสินคุณค่าของกระบวนทัศน์ใหม่ ดังเช่นที่เคยให้ความเห็นแก่การแพทย์ทางเลือกต่างๆ มาแล้ว รวมทั้งอาจไม่ให้ความร่วมมือในการนำแนวคิดกระบวนทัศน์ใหม่มาใช้ในโครงสร้างที่เป็นทางการ

เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่การนำเสนอกระบวนทัศน์พุทธศาสนาด้านสุขภาพ ต้องวางท่าทีอย่างเป็นมิตรกับวงการแพทย์กระแสหลัก เพราะโดยหลักการของพุทธศาสนาดังที่กล่าวมาแล้วว่า ไม่ได้ปฏิเสธเทคโนโลยีและการแพทย์กระแสหลัก แต่ให้มีท่าทีต่อการใช้สิ่งเหล่านี้อย่างรู้เท่าทัน การชี้ให้เห็นข้อจำกัด สิ่งบกพร่อง ที่มีอยู่ในวงการแพทย์ เป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องทำอย่างต่อเนื่อง แต่ก็ควรทำด้วยท่าทีของความเมตตา ตั้งอยู่บนผลประโยชน์ของผู้ป่วยเป็นสำคัญ เป็นข้อเสนอที่จะช่วยให้วงการแพทย์กระแสหลักได้รับการยอมรับมากขึ้น หรือทำหน้าที่เป็นข้อเสนอที่ชัดเจนของสังคมในประเด็นทางศีลธรรมที่เนื่องอยู่กับการแพทย์กระแสหลัก เช่น การกระทำรุนแรงต่อผู้ป่วย การทำแท้ง การตายอย่างสงบ การทำกรณฆาต การทำโคลนนิ่งมนุษย์ การประหารชีวิต รวมทั้งเสนอหลักเกณฑ์ในการควบคุมจริยธรรมของบุคลากรทางการแพทย์ เป็นต้น

4. ความไม่พร้อมของคณะสงฆ์เอง

ต้องยอมรับว่าปัจจุบันวงการสงฆ์ของไทยก้าวไม่ทันการเปลี่ยนแปลงของโลก บทบาทของพระสงฆ์ต่อชุมชนจึงลดลงไปจากที่เคยเป็นในอดีตมาก การนำกระบวนทัศน์พุทธศาสนามาใช้แก้ปัญหาสุขภาพสังคมยุคนี้ คณะสงฆ์ต้องมีการปรับตัวไปพร้อมๆ กัน เพื่อสร้างการยอมรับให้มากขึ้น การเตรียมความพร้อมมิใช่การสร้างพระสงฆ์นักพัฒนาขึ้นแต่เพียงอย่างเดียว ระบบการปกครองและระบบการจัดการศึกษาของสงฆ์คือส่วนที่จะมีอิทธิพลมากต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับพระสงฆ์

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ที่หลายๆ ส่วนกำลังดำเนินการ ก็ยังมีปัญหาอุปสรรคอยู่อีกมาก จะเห็นได้จากการออกมาคัดค้านร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ของสายศิษย์พระป่า การหาทางออก โดยมีองค์กรจัดการศึกษาสงฆ์แบบทางเลือกที่ดำเนินงานอย่างอิสระ เช่น กลุ่มเสถียรธรรม อาจเป็นแนวทางหนึ่งที่พอจะช่วยสร้างความพร้อมขององค์กรสงฆ์ขึ้นมาในระยะเวลาอันจำกัดนี้

8.9 ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมต่อไป

- 1) ควรศึกษากระบวนการทัศนพุทธานุภาพเพิ่มเติมให้ได้ข้อมูลลงในระดับ อรรถกถา ฎีกา และวรรณคดีในพุทธศาสนาด้วย น่าจะช่วยให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้นในอีกหลายๆ ประเด็น หรืออาจมีข้อมูลเพิ่มเติมที่ไม่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก
- 2) การศึกษาครั้งนี้ในส่วนของกรณีศึกษา ปรากฏเป็นกรณีศึกษาของปัจเจกเป็นหลัก ทำให้ขาดตัวอย่างภาพของสังคมที่เกี่ยวพันกันในเรื่องสุขภาพตามกระบวนการทัศนพุทธานุภาพ ว่ามีลักษณะอย่างไร ส่วนหนึ่งที่ไม่สามารถดำเนินการในครั้งนี้ได้เพราะผม ยังไม่พบว่าสังคมใดจะมีลักษณะอยู่ในเกณฑ์ดังกล่าว การมีเวลาที่มากขึ้นอาจจะพบชุมชนลักษณะดังกล่าวได้ ถ้ามีโอกาสควรศึกษาเพิ่มเติมในส่วนนี้ด้วย
- 3) การสร้างชุมชนตัวอย่างที่ให้ความสำคัญด้านสุขภาพตามกระบวนการทัศนพุทธานุภาพ มีความจำเป็นอย่างยิ่งในการนำเสนอประเด็นนี้ออกสู่สังคม การสนับสนุนให้เกิดชุมชนลักษณะนี้ขึ้น โดยการศึกษาในลักษณะ P A R (Participatory Action Research) จึงมีความจำเป็น และมีความเป็นไปได้มากโดยเริ่มจากชุมชนที่มีการปฏิบัติธรรมอยู่แล้วก่อน จึงเป็นการศึกษาที่ควรสนับสนุนให้ดำเนินการต่อไปอย่างยิ่ง และควรต้องเริ่มต้นก่อนเนื่องจากการศึกษาที่ใช้เวลานาน
- 4) การศึกษาครั้งนี้ให้ความสำคัญกับกระบวนการทัศนพุทธานุภาพที่อิงอยู่กับคัมภีร์เป็นหลัก ในส่วนของพุทธศาสนาภาคประชาชนเป็นเพียงภาพที่พยายามสังเคราะห์ขึ้นจากประสบการณ์ และข้อมูลที่มีอยู่ การลงศึกษาลำรวจถึงกระบวนการทัศนพุทธานุภาพภาคประชาชนโดยตรงอาจทำให้พบข้อมูลที่น่าสนใจ ทำให้การปรับกระบวนการทัศนพุทธานุภาพไปใช้ในสังคมมีความสอดคล้องและเป็นไปได้มากขึ้น
- 5) การศึกษาครั้งนี้จำกัดอยู่เฉพาะการนำกระบวนการทัศนพุทธานุภาพเถรวาทในสังคมไทย มาใช้ด้านสุขภาพ การขยายขอบเขตการศึกษาไปยังสังคมพุทธเถรวาทอื่น ในต่างประเทศ เช่น ศรีลังกา อินเดีย พม่า ฯลฯ อาจช่วยให้เห็นแนวทางการปรับกระบวนการทัศนพุทธานุภาพมาสู่การปฏิบัติได้เป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น
- 6) การศึกษากระบวนการทัศนพุทธานุภาพครั้งนี้ยังจำกัดอยู่เฉพาะพุทธศาสนาเถรวาท การขยายขอบเขตการศึกษาไปยังประเด็นสุขภาพของพุทธศาสนิกนิกายอื่นๆ โดยเฉพาะวัชร

ยานของธิเบต และมหายานอีกหลายสาย อาจทำให้สังเคราะห์กระบวนทัศน์พุทธศาสนา
ในภาพรวมที่ไม่ติดอยู่เพียงนิกายใดนิกายหนึ่งได้ และอาจมีตัวอย่างในการดูแลสุขภาพ
ที่เป็นรูปธรรมให้ศึกษาและนำมาประยุกต์ใช้ได้มากขึ้น

เชิงอรรถ

¹ ผู้ที่สนใจในเรื่องเหล่านี้ สามารถเริ่มต้นอ่านจากหนังสือชุดวิถีทรรศน์ ของ น.พ. ประสาน ต่างใจ เช่น ปริศนาจักรวาล (2541), วิทยาศาสตร์จิตวิญญาณ (2542), หรือ โลกหลังปี 2012 สุ่มิบัติที่ห้า (2545) เป็นต้น

² ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ ในหนังสือ การพัฒนาที่ยั่งยืน. (พระธรรมปิฎก, 2542-ก) และ หนังสือ วาทกรรมการพัฒนา. (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอฟาร, 2542: 1-41)

เอกสารอ้างอิง

- Addis, L. (1995). 'Holism.' In Robert Audi. Gen. ed. The Cambridge dictionary of philosophy. New York: Cambridge University Press. 335-336.
- Addis, L. (1995). 'Methodological holism.' In Robert Audi. Gen. ed. The Cambridge dictionary of philosophy. New York: Cambridge University Press. 335-336.
- Balance R., Pogany, J., & Forstner, H. Prepared for the UNIDO. (1992). The World's Pharmaceutical Industries. Hants. England: Edward Elgar.
- Bannerman R. H., Burtou, J., & Wen-Chien C. eds. (1983) การแพทย์พื้นบ้านกับการดูแลสุขภาพ (แปลจาก Traditional medicine and health care coverage. WHO) ปรีชา อุปโยคิน และ เสาวภา พรศิริพงษ์ บรรณาธิการแปล (2540). สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข.
- Barnes M. (1996). Euthanasia: Buddhist principles. Br Med Bull. Apr; 52 (2): p. 369-375.
- Bowm W and Singer PA. (2001). Chinese seniors' perspectives on end-of-life decisions. Soc Sci Med. Aug; 53 (4): p. 455-464.
- Capra, F. (1985). The turning point: Science society, and the rising culture. London: Flamingo.
- (1997). The web of life: a new synthesis of mind and matter. London: Flamingo.
- Carpenter JT. (1977). Meditation, esoteric traditions—contributions to psychotherapy. Am J Psychother. Jul; 31 (3): p. 394-404.
- Chai Podhisita. (1985). Buddhism and Thai world view. In Traditional and changing Thai world view. (pp. 25-53) Bangkok: Chulalongkorn University Social Research Institute.
- Chatsumarn Kabilsingh. (1985). Buddhism and status of women. In Traditional and changing Thai world view. (pp. 63-74) Bangkok: Chulalongkorn University Social Research Institute.
- Cole, T. & Morrison, A S. (1980). Basic issues in population screening for cancer. JNCI. 64; (5) May: 1263-1272.

-
- Coulter, H.L. (1984). Homeopathy. in Warren Salmon ed. Alternative medicines: Popular and policy perspectives. New York: Tavistock Publications. P. 57-79.
- Deeken A. (1995). Grief education and bereavement support in Japan. Psychiatry Clin Neurosci. May; 49 (Suppl 1): p. s129-133.
- Di Giuseppe R. (1999). End piece: reflections on the treatment of anger. J Clin Psychol. 55 (3): p. 365-379.
- Eisenberg, D. M., Davis, R. B., Ettner, S. L., Appel, S., Wilkey, S., Van-Rompay, M. & Kessler, R. C. (1998). Trends in alternative medicine use in the United States, 1990-1997: results of a follow-up national survey. JAMA. Nov 11; 280 (18): 1569-1575.
- Eisenberg, D. M., Kessler, R. C., Foster, C., Norlock F. E., Calkins D. R., & Delbanco T. L. (1993). Unconventional medicine in the United States. N Engl J Med. Jan 28; 328 (4): 246-252.
- Fred, M. F. (1992). Healing powers: alternative medicine, spiritual communities, and the state. Chicago: The University of Chicago Press.
- Glenn D. Paige. (1999). Buddhism and nonkilling global transformation. Socially engaged Buddhism for the new millenium. Bangkok: The Sathirakoses-Nagapradipa Foundation. p. 255-259.
- Gosling, D.(1985). Thailand's blare-head doctors. Modern Asian Studies. 19(2), pp. 357.
- Graeme MacQueen. (1999). Engaged nonviolence. Socially engaged Buddhism for the new millenium. Bangkok: The Sathirakoses-Nagapradipa Foundation. p. 260-268.
- Helman, C. G. (1994). Culture Health and Illness: An introduction for Health Professional. 3rd edn. Oxford: Butterworth Heinemann.
- John McConnell. (1999). The 'Realism' of applying Dhamma to situations of conflict. Socially engaged Buddhism for the new millenium. Bangkok: The Sathirakoses-Nagapradipa Foundation. p. 315-331.
- Kaptchuk T. J. & Eisenberg D. M. (2001). Varieties of healing. 1: medical pluralism in the United States. Annals of internal medicine. Aug 7; 135 (3): 189-195.

-
- Kaptchuk T. J. & Eisenberg D.M. (2001). Varieties of healing. 2: a taxonomy of conventional healing practices. Annals of internal medicine. Aug 7; 135 (3): 196-204.
- Kelleher, D., Gabe, J., & Williams, G. (1994). Understanding medical dominance in the modern world. In Gabe, J., Kelleher, D., & Williams, G. eds. Challenging medicine. London: Routledge. xi-xxix.
- Keown D. and Keown J. (1995). Killing karma and caring: euthanasia in Buddhism and Christianity. Oct; 21 (5): p. 265-269.
- Keyes, C. F. (1989). Thailand: Buddhist kingdom as modern nation-state. Bangkok: Editions Duang Kamol.
- Komatra Chuengsatiansup. (199...). Buddhism, illness, and healing: a comparative review of textual and popular Buddhism. Unpublished manuscript.
- Kuhn, T. S. (1970). The structure of scientific revolutions. (2nd edition, enlarged). Chicago: The University of Chicago Press.
- Leifer R. (1999). Buddhist conceptualization and treatment of anger. . J Clin Psychol. 55 (3): p. 339-351.
- Lovelock J. (2000). The practical science of planetary medicine revised edition. Kyodo, Singapore: Gaia Books Limited.
- Marti, J. E. (1995). The alternative health & medicine encyclopedia. Detroit: Visible ink press.
- Nichter, M. & Vuckovic, N. (1994). Understanding medication in the context of social transformation. In Etkin N. L. & Tan M. L. eds. Medicines: meaning & contexts. Quezon City, Philippines: Health action information network.
- Park JY, Danko GP, Wong SY, et. al., (1998). Religious affiliation, religious involvement, and alcohol use in Korea. Cult Divers Ment Health. 4 (4): p. 291-296.
- Phillips, H. P. (1970). Thai peasant personality: the patterning of international behavior in the village of Bang Chan. (3rd edition). Berkeley: University of California Press.
- Ratanakul P. (1988). Bioethics in Thailand: the struggle for Buddhist solutions. J Med Phillos. Aug; 13 (3): p. 301-312.

-
- Saks, M. (1994). The alternative to medicine. in Gabe, J., Kelleher, D., & Williams, G. eds. Challenging medicine. London: Routledge. 84-103.
- Salmon, W. (1984). Introduction. in Warren Salmon ed. Alternative medicines: Popular and policy perspectives. New York: Tavistock Publications. P. 1-29.
- Scott, C. J., Riedlinger J. (1998). Promoting education about complementary or alternative medical therapies. Am J Health-Syst Pharm. 55:Dec.1, 2525-2527.
- Sombat Chantornvong. (1985). The political world of Sunthornphu. In Traditional and changing Thai world view. (pp. 54-83) Bangkok: Chulalongkorn University Social Research Institute.
- Stevens, P., Jr. (1996). Religion. In D. Levinson & M. Ember (eds.), Encyclopedia of cultural anthropology. (pp. 1088-1100). New York: Henry Holt and Company.
- Sudsuang R, Chentanez V. and Veluvan K. (1991). Effect of Buddhist meditation on serum cortisol and total protein levels, blood pressure, pulse rate, lung volume and reaction time. Physiol Behav. Sep; 50 (3): p. 543-548.
- Sunthorn Na-rangsi. (1984). The significance of Buddhism for Thai studies. In Sachchidanand Sahai. Ed. Buddhism and Society in Thailand. Ranchi, India: Center for South East Asian Studies.
- Tambiah S. J. (1970) Buddhism and the spirit cults in North-East Thailand. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tapanya S, Nicki R and Jarusawad O. (1997). Worry and intrinsic/extrinsic religious orientation among Buddhist (Thai) and Christian (Canadian) elderly persons. 44 (1): p. 77-83.
- WHO. (2000) World Health Report 2000. Health Systems: Improving Performance. Geneva: WHO.
- World Bank. (2001). 2001 World development indicators. From. www.worldbank.org/data/wdi2001/pdfs/tab215.pdf (09/01/03).
- Wulff, H. R., Pedersen, S. A., & Storr, A. (1986). Philosophy of medicine: an introduction. Oxford: Blackwell Scientific Publication.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2542). ตำนานพระปริต. ใน อนันต์ วิริยะพินิจ. บก. พระปริตร.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 5-21.

กองบรรณาธิการเสด็จธรรม. (2545). “บนเส้นทางสายอดทน...ของ พระพญ์เทพ ธรรมครูโกและ สหายธรรมในศูนย์เพื่อนชีวิต”. เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์.

กิตติพร ใจบุญ และสมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์. (2545). พิธีสวดภาณยักษ์. วารสารสังคมวิทยาและ มานุษยวิทยา. 21(1) หน้า 155-180.

กำพล ทองบุญน่ม. (2541). จิตสดใส แม่กายพิการ. กรุงเทพฯ: กองทุนวัฒนธรรม.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2536). แนวคิดไทย เรื่อง เจ็บไข้ได้ป่วย. ใน เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ. ภูมิ ปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา-มูลนิธิหมู่บ้าน (อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป). หน้า 3-63.

โกศล ช่อผกา. (2542). พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวเล็ก. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา บัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.

ขนิษฐ ศรีไพบูลย์ และ กิติ ยิ่งยงใจสุข. (2539). พฤติกรรมและความเชื่อทางศาสนาของนักศึกษาชาว พุทธ ในมหาวิทยาลัยของรัฐในกรุงเทพมหานคร. วารสารพุทธศาสนศึกษา. 3(3) ก.ย.-ธ.ค. หน้า 22-62.

คอร์เตน, เดวิด ซี. (2542). (อภิชัย พันธเสน, ผู้แปล). เมื่อบรรษัทครองโลก. (When corporations rule the world). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก.

คาปรั้า, ฟรีดริช. (2539-ก). จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม 1. (พระประชา ปสนุนธมโม, พระไพศาล วิสาโล, สันติสุข โสภณสิริ และ รสนา โตสิตระกูล, ผู้แปล) กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

----- (2539-ข). จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม 2. (พระประชา ปสนุนธมโม, พระไพศาล วิสาโล, สันติสุข โสภณสิริ และ รสนา โตสิตระกูล, ผู้แปล) กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

----- (2539-ค). จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม 3. (พระประชา ปสนุนธมโม, พระไพศาล วิสาโล, สันติสุข โสภณสิริ และ รสนา โตสิตระกูล, ผู้แปล) กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

เครือข่ายองค์กรพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย. (2545). เอกสารประกอบการอภิปรายเรื่อง คำว่า “จิตวิญญาณ” ในร่าง พรบ. สุขภาพแห่งชาติ มีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทยอย่างไร? (พิมพ์ครั้งที่ 2). วันที่ 12 ตุลาคม 2545 หอประชุมสโมสรวงทัพบก.

กรุงเทพฯ. จัดโดยสมาชิย์เก่ามหาจุฬาลงการณราชวิทยาลัย สมาชิย์เก่ามหามกุฏราชวิทยาลัย และเครือข่ายองค์กรพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย.

จันทร์ชนันท์ สิงหัตต. (2541). การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานอินเดีย : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสูตร พระอภิธรรม และลัทธิการสูตร วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.

จำนงค์ อธิวัฒน์สิทธิ์. (2538). การบวชในสังคมไทย. วารสารพุทธศาสนศึกษา. 2(2) ก.ย.-ธ.ค. หน้า 22-62.

จิราลักษณ์ จงสถิตมัน. (2538). รายงานการวิจัยเรื่อง การรักษาผู้ติดเชื่อเฮดส์ด้วยการปฏิบัติธรรม: กรณีศึกษาวัดคอกยั้ง อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน. ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เจน โสป. (2543). (อนิตรา พวงสุวรรณ, ผู้แปล). พระพุทธศาสนาสำหรับผู้เฝ้ารู้. กรุงเทพฯ: ธรรมสาร (กองทุนวัฒนธรรม)

เจริญ ชัยแก้ว. (2541) การศึกษาแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม: ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีตะวันตกกับพระพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2527). ผีเจ้านาย. กรุงเทพฯ: พายัพ ออฟเซ็ท พรินท์.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. (2537). วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้าน.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. (2530). พุทธศาสนากับการอนุรักษ์ธรรมชาติ. ปาจารยสาร. 14 (3), พ.ค.-มิ.ย., หน้า 49-55.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ัญญเสน. (2538). พระพุทธศาสนาแบบทิเบต. กรุงเทพฯ: ศูนย์ไทยทิเบต.

แฉบริษัทยักษ์จ้องขายยาปลูกเชื้กซ์สตรี. (4 มกราคม 2546). หนังสือพิมพ์ข่าวสด. หน้า 7.

เฉลิมพล พลมุข. (2539) จริยธรรมในพุทธศาสนากับปัญหาโรคเอดส์: กรณีการดูแลผู้ป่วยโรคเอดส์วัดพระบาทน้ำพุ อ. เมือง จ. ลพบุรี และ โรงพยาบาลบำราศนราดูร อ. เมือง จ. นนทบุรี. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (จริยศาสตร์ศึกษา) มหาวิทยาลัยมหิดล.

- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. (2545) อุปถัมภ์สุขภาพ: สันติภาพเชิงวิพากษ์. เอกสารประกอบการบรรยาย ในการประชุม 10 ปี สวรส. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (5-7 สิงหาคม 2545 ณ ศูนย์การประชุมไบเทค กรุงเทพฯ).
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2542). วาทกรรมการพัฒนา. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์วิภาษา. (หน้า 1-41)
- คานีโล อี ปอนเซ. (2539). พุทธศาสนาเป็นการบำบัดทางจิตหรือไม่. วารสารพุทธศาสนศึกษา. 3 (3), ก.ย.-ธ.ค., หน้า 63-73. (แปลจาก Is Buddhism psychotherapy? Danilo E. Ponce แปลโดย สมภาร พรหมทา)
- เตียง ผาไชสง. (2539). การล่มสลายของสังคมไทยเนื่องจากการวางแผนครอบครัว. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ทองรัตน์ ถาวร, พระมหา (2534). การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทขององค์ศาสนาคริสต์และพุทธในการแก้ปัญหาเสพติคของเยาวชน: ศึกษาเฉพาะกรณีสำนักสงฆ์ถ้ำกระบอก อ. พระพุทธบาท จ. สระบุรี และศูนย์เกิดใหม่ อ. จอมบึง จ. ราชบุรี. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ทิวา ธรรมอำนวยโชค. (2530). พุทธศาสนาและการรักษาพยาบาล: การวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ในการรักษาพยาบาลชาวบ้านในเขตกรุงเทพมหานครและจังหวัดใกล้เคียง. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ธนิต อยู่โพธิ์. (2542). อานุภาพพระปริตต์. ใน อนันต์ วิริยะพินิจ. บก. พระปริต. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 23-43.
- ธารา บัวคำศรี. (2540). ถ้าพูดได้แก้อุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการรณรงค์ป้องกันภัยจากสารพิษเคมี.
- ธิดา สารยา. (2545) อารยธรรม-วัฒนธรรม ในสังคมไทย. (พิมพ์ครั้งที่ 2 ปรับปรุงแก้ไข). กรุงเทพฯ:โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นงคราญ ศรีชาย. (2543). “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสุราษฎร์ธานี” ใน กรมศิลปากร, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 11 นครศรีธรรมราช. โบราณคดีศรีวิชัย. นครศรีธรรมราช: โรงพิมพ์เม็ดทราย. หน้า 1-60.

- นภาจรี นำเบญจพล. (2529). บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่มีต่อการสาธารณสุขมูลฐาน: ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นรี ภวกันตานั้นท์. (2538). การเมืองการปกครองในแนวพุทธศาสนา: ศึกษาจากนักคิดและพระไตรปิฎก. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นวลจันทร์ กระเทียมหาญ. (2544). ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลรักษาผู้ป่วยกระดูกหัก กรณีศึกษาการรักษากระดูกหักของหมอพระ วัดยุคลราชวรวิหารสามัคคี ต.เกาะลอย อ.พานทอง จ.ชลบุรี. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (เทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อการพัฒนาทรัพยากร) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นันทนัช ชาวนาทุ่ง. (2525). การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องการบำบัดโรคโดยใช้วิธีการทางศาสนา ระหว่างผู้นับถือศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์: ศึกษาเฉพาะกรณีที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และคริสตจักรใจสมาน. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). อนาคตขององค์กรสงฆ์. ใน มองอนาคต บทวิเคราะห์เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางการสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา. หน้า 114-151.
- นิธิพัฒน์ เจียรกุล, นายแพทย์. (2543). ท่านอาจารย์พุทธทาส: คนไข้ที่ผมได้รู้จัก. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระคัลยพาศย์สุวรรณค์-ฉลวย-ทิพวรรณ ปัทมสถาน. (พิมพ์ครั้งแรกกับ สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง. พ.ศ. 2536).
- นิรันดร์ พันทรกิจ. (2530). การศึกษาเปรียบเทียบทัศนคติของนักวิชาการต่อคำสอนเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ ในศาสนาพุทธและอิสลาม. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- บัณฑิต โชคสวัสดิ์ธนะกิจ. (2531) การศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องทุกข์ระหว่างพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนา: บทบาทขององค์กรศาสนาในเขตอำเภอเมือง จ. ขอนแก่น. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- บำเพ็ญจิต แสงชาติ. (2537). การรักษาโรคแบบพื้นบ้านโดยหมอตำเฒ่า. วารสารภาษาและวัฒนธรรม. 13 (1), ม.ค.-มิ.ย., หน้า 23-32.

- เบญจมาศ แพทอง. (2540). บายศรี: สัญลักษณ์ของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.
- เบลโล, วอลเดน, เชียร์ คันทิงแฮม และลี เค็ง ปอห์. (2542). สุรนุช ชงคิลา, ผู้แปล. โศกนาฏกรรมสยาม : การพัฒนาและการแตกสลายของสังคมไทยสมัยใหม่. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- ปกรณ์ สิงห์สุริยา. (2543). ปัญหาของการนำพุทธศาสนามาเป็นพื้นฐานในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม. วารสารพุทธศาสนศึกษา. 7 (2), พ.ค.-ส.ค., หน้า 30-35.
- ประยูร ปรียุตโต, พระมหา. (2513). บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน. ใน พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน. พระนคร: สยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์. หน้า 7-88.
- ประเวศ วะสี, ศาสตราจารย์นายแพทย์. (2536). ปัจฉิมอาพาธ ท่านพุทธทาสมหาเถระ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน.
- (2538). ใน สุนทร พลามินทร์ และชุติมา ธนะปุระ. (ผู้สัมภาษณ์ รวบรวมและเรียบเรียง) นานาทัศนะเกี่ยวกับพระธรรมปิฎก (ประยูร ปรียุตโต). กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- ปรีชาพล ตียนันท์, พระมหา. (2535). การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ในการใช้หลักพุทธธรรมให้คำปรึกษาเพื่อแก้ปัญหาชีวิตแก่ศาสนิกชนในสังคมปัจจุบัน: ศึกษาเฉพาะกรณีพระสงฆ์ที่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ปิยะ ราชเจริญ. (2541). การศึกษาเปรียบเทียบสถานะของมนุษย์ตามหลักคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. (2542). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ตรัสวิน (ซิลค์เวอร์มบुकส์).
- พระโกศล ปริบูรณ์. (2540). “ประวัติและการงานของ หลวงพ่อคำเขียน สุวณฺโณ” ใน ผู้รู้ ผู้เป็น. กรุงเทพฯ: กลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม.
- พระจรัญชวันะพัฒน์ และหลวงวิสาครคุณกร. (2511). “ประเพณีทำศพ” ใน. กรมศิลปากร. ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต. (พิมพ์ครั้งที่ 55). (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2462). (อนุสรณ์ในงานพระราชทาน

เพลิงศพ คุณหญิงเอี่ยม เทพวิฑูรพหุลศรดาบตี). พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์ หน้า 76-98.

พระคุษฎี เมธงกูโร. (2544). ความตายในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.

พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺโญ). (2535). พระกัปปา มีปัญหาอะไร. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พุทธธรรม.

----- (2536). จากจิตวิทยา สู่จิตภาวนา. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมรัชมนี (ประยูร ธมฺมปญฺโญ). (2525). พุทธศาสนประวัติสมัยรัตนโกสินทร์และราชวงศ์จักรี 200 ปี. กรุงเทพฯ: สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก. (2540). พระพุทธศาสนาในไทย. ใน พระพุทธศาสนาในเอเชีย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา. หน้า 142-176.

----- (2542). การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: กองทุนวุฒิชัยธรรม (พิมพ์ที่ บ. ธรรมสาร จก.)

----- (2542-ก). การพัฒนาที่ยั่งยืน. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง.

----- (2542-ข). กถาธรรมกาย (ฉบับขยาย-เพิ่มเติม). (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พุทธธรรม.

----- (2542-ค). เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง.

----- (2542-ง). “นิพพานเป็นอิตตาหรืออนัตตา คัมภีร์ว่าอย่างไร?” อ้างใน ทศวรรษธรรมทัศน์ พระธรรมปิฎก หมดพุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา. หน้า 47-59.

----- (2543-ก). พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

----- (2543-ข). พจนานุกรมฉบับพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

----- (2543-ค). พจนานุกรมฉบับพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- (2543-ง). “นิติศาสตร์แนวพุทธ” อ่างใน อ่างใน ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก
หมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา. หน้า 21-42.
- (2544). พุทธธรรม (ฉบับเดิม). (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- (2545). ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา. (พิมพ์ครั้งที่ 10). (พิมพ์เป็นที่ระลึก คุณพ่อสุนทร
น่านาวราทร) กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- พระประชา ปสนนธมโม-ผู้สัมภาษณ์. (2535). เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระพญ์เทพ ฐมฺมครุโก. (2542). มองให้เห็นธรรมชาติของชีวิต. เชียงใหม่: เอกสารอัดสำเนา.
- (ม.ป.ป.-1). รวมเรื่องสั้นจากประสบการณ์ ปาฐกถาเกี่ยวกับปัญหาเอดส์ ปกิณกะชีวิต
และสังคม. เชียงใหม่: บ้านเพื่อนชีวิต.
- พระพญ์เทพ ฐมฺมครุโก. (ม.ป.ป.-2). บทสวดมนต์ประยุกต์ เพื่อการเรียนรู้ชีวิตและศึกษาปฏิบัติ
ธรรม. เชียงใหม่: ศูนย์เพื่อนชีวิต.
- พระไพศาล วิสาโล. (2531). “หลวงพ่อคำเขียน กับความเปลี่ยนแปลงที่บ้านท่ามะไฟหวาน” ใน
หวานพันธุ์แห่งโพธิ์. กรุงเทพฯ: กองทุนวุฒิชัยธรรม.
- (2542). พระธรรมปิฎกกับพัฒนาการของพุทธศาสนาในประเทศไทย. ใน พุทธธรรมกับ
อุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ 21. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง.
- พระไพศาล วิสาโล และ สมควร ฝังามดี. (2533). เลขอบฟ้าเขียว: ทางเลือกสำหรับอนาคตที่กำลัง
ปรากฏเป็นจริง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง.
- พระราชวรมนี (ประยูร ฐมฺมจิตโต). (2543). ประเพณีสวดพระปริตร. จุลสารไทยคดีศึกษา. 16. (1).
หน้า 1-5.
- พินิต เพ็ชรอินทร์. (2524). การศึกษาเปรียบเทียบทัศนะเรื่องความตายในคำสอนของพุทธศาสนา
และคริสต์ศาสนาที่มีผลต่อพฤติกรรมของศาสนิกชนทั้งสองศาสนาในจังหวัดนครนายก.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พิเชฐ กาฬมเกษตร. (2522). การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องกรรมระหว่างพุทธ
ศาสนากับศาสนาอิสลาม. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัย
มหิดล.
- พุทธทาสภิกขุ. (ม.ป.ป.). การมีสติสัมปชัญญะ ต่อสู้ความเจ็บไข้. กรุงเทพฯ: อัมมมโย.
- (2544). ธรรมะกับสุขภาพ. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม.

----- (2532). อนุทินปฏิบัติธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โครงการหนังสือชุดพุทธศาสนาสำหรับคนหนุ่มสาว ปาจารย์สาร.

เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ, ผู้เรียบเรียง. (2537). ใน คู่มือสำหรับพระภิกษุสงฆ์ ในการเผยแพร่ความรู้เรื่อง
เอดส์ “ธรรมมะสู้ภัยเอดส์”. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดปราจีนบุรี และ
สถาบันการแพทย์แผนไทย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2527). พระวินัยปิฎก เล่ม 1 ภาค 1 มหาวิภังค์ ปฐมภาค และอรรถกถา.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มาณี ไชยธีรานุวัตรศิริ และคณะ. (2541). รายงานการวิจัยเรื่องบทบาทพระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์:
กรณีศึกษาในภาคเหนือและภาคใต้. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล.

ยงยุทธ ตรีนุชกร. (2536). การรักษาคนแบบไทบ้านอีสาน. ใน เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ. ภูมิปัญญา
ชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา-มูลนิธิหมู่บ้าน
(อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป). หน้า 65-86.

ยงศักดิ์ ตันติปิฎก. (2545). (ร่าง). หมอไทย: สถานภาพ บทบาท และศักยภาพในสังคมไทย.
กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

ยศ สันตสมบัติ. (2540). มนุษย์กับศาสนา. ใน มนุษย์กับวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 199-220.

----- (2542). ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน.
เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา
อย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (นพบุรีการพิมพ์).

ยечи ดอนเดิน, นายแพทย์. (2538). (ธีรเดช อุทัยวิทยารัตน์, ผู้แปล). สู่สุขภาพบวรวิถีแห่งดุลยภาพ: เปิด
ประตูสู่การแพทย์วิถีตน. กรุงเทพฯ: โครงการสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง.

เยาวลักษณ์ อนุรักษ์. (2531). การศึกษาประสิทธิภาพผลการฝึกอบรมพระภิกษุเกี่ยวกับการดำเนินงานสุข
ศึกษาในงานสาธารณสุขมูลฐาน. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหิดล.

รักใจ สุพรรณโกมุท. (2543). การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนและทฤษฎีเรื่องการสิ้นสุดของโลก
ในพระพุทธศาสนาและศาสนาอิสลาม: ศึกษากรณีชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิมใน
กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.

รัตน์ บัณฑิต. (2539). ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญา ระเบียบวิธีวิจัย และศาสตร์. วารสารมหาวิทยาลัยนเรศวร. 4 (1), (ม.ค.-มิ.ย.) หน้า 16-34.

ระพี สาคริก. (2529). มองปัญหาไทยผ่าน ไว ตาทิพย์. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.

----- . (2542). แต่วิญญาณครูที่ฉันรักยังชีวิต. กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิชาการ โครงการห้องสมุดกล้วยไม้ระพี สาคริก.

----- . (2544-ก). หากไม่มีวันนั้น ย่อมไม่มีวันนี้. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถานแสงอรุณ.

ระพี สาคริก. (2544-ข) “โลกกับชีวิต ศูนย์รวมของทุกสิ่งอยู่ที่ใจมนุษย์” เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์. 1 พฤศจิกายน 2544.

ระพี สาคริก. (2544-ค) “ความสุขที่พบได้จากการเรียนรู้ภายในวิถีชีวิตตนเองอย่างอิสระ” เอกสารประกอบการบรรยาย ที่ คณะเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วันที่ 26 กันยายน 2544.

----- . (2545-ก). “ค้นหาความจริง จากวิญญาณตัวเอง”. เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์. 16 เมษายน 2545.

----- . (2545-ข) “ศึกษารัศมีจากโลก”. เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์. แก้ไขปรับปรุง 7 กุมภาพันธ์ 2545.

----- . (2545-ค) “วิเคราะห์ศีลธรรมจากการปฏิบัติ”. เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์. แก้ไขปรับปรุง 18 มิถุนายน 2545.

ราตรี มฤคทัต. (2533). การแพทย์แผนโบราณและการแพทย์แผนปัจจุบัน (บ้านหันและบ้านอัมพวัน จังหวัดขอนแก่น). เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการไทย-ฝรั่งเศส ทางมานุษยวิทยาวัฒนธรรม. นครปฐม: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท. หน้า 13-19.

วไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. (2521). รายงานการวิจัย บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่เป็นหมอพระ ในด้านการบำบัดรักษาโรคแก่ชุมชน. กรุงเทพฯ: ภาควิชามานุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

วันชัย คำนางวงศ์. (2541). วิธีการรักษาการติดสุราของพระสงฆ์ด้วยสมุนไพรและหลักทางพุทธศาสนา. สุรินทร์: สำนักงานศึกษาธิการอำเภอศีขรภูมิ.

- วันทนา ศิวะ. (2544). (ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์, ผู้แปล). ปล้นผลิตผล!: ปฏิบัติการจี้ยึดเสบียงอาหารโลก. (Stolen harvest: the hijacking of the global food supply). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.
- วิไลลักษณ์ สายเสน่ห์. (2537). การเปรียบเทียบทัศนะเกี่ยวกับความตายและการเกิดใหม่ ในพุทธศาสนาแบบเถรวาทกับวัชรยาน วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วีระ ภูมิเมือง, พระมหา. (2539). พุทธศาสนากับปัญหาการทำแท้ง: การศึกษาเปรียบเทียบทัศนคติของพุทธศาสนิกชนในเขตสุขาภิบาล อ.พวานกระต่าย จ.กำแพงเพชร กับชุมชนพาหุรัด กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วีระ สมบูรณ์. (2541). “พรมแดนแห่งความไม่รู้: อารัมภบทสู่ทิศทางการพหุวัฒนธรรมของวิชาการ.” ใน ความไม่รู้ไร้พรมแดน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2544). พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมไทย. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- ศิริพร ยินดี. (2543). การศึกษาเปรียบเทียบพิธีกรรมการสวดภาณยักษ์: ศึกษาเฉพาะกรณีวัดในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ส. ศิวรักษ์. (ผู้แปลและเรียบเรียง). (2531). เตรียมตัวตายอย่างมีสติ. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา.
- สงวน นิตยารัมย์พงศ์. (2543). “แนวคิดใหม่ในการปฏิรูประบบบริการสุขภาพไทย” วารสารสังคมศาสตร์การแพทย์. 11 (2), ต.ค., หน้า 22-35.
- ส่งเสริม แสงทอง, พระ. (2541). แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สง่า พลสงคราม, พระมหา. (2542). การศึกษาเปรียบเทียบเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธกับเศรษฐกิจพอเพียงในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สนิท ตั้งทวี. (2527). วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

- สมเกียรติ มีธรรม. (2539). พระคัมภีร์สยาม: พระพงษ์เทพ ชัมมครุ โก เพื่อนชีวิตผู้ติดเชื่อเอดส์. เสขียธรรม. ปีที่ 6 (29), ม.ค.-มี.ค., หน้า 52-57.
- สมบัติ สกฤพรหมณ์. (2542). การศึกษาความรู้และการปฏิบัติกิจกรรมของพระสงฆ์ด้านสุขภาพจิตชุมชน. วิทยานิพนธ์พยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมัคร บุรวาส. (2515). วิชาปรัชญา พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- สมุทรา ทาทอง (ถาวรธมโม), พระ. (2539). การศึกษาเปรียบเทียบปัญหาจริยธรรมเรื่องการทำแท้ง: ทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาทกับกฎหมายทำแท้ง. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- สรลธิช รักพรหม, พระ. (2537). การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดทางการเมืองของเพลโตกับแนวความคิดทางการเมืองของพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สายันต์ หวานคำ, พระมหา. (2542). การศึกษาทบตาของพระสงฆ์ในงานสวัสดิการสังคม: ศึกษากรณีพระสงฆ์ที่ได้รับรางวัลดีเด่น. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเกริก.
- สุกิจ นิมมานเหมินท์. (2513) คำกล่าวเปิดสัมมนาเรื่อง พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน. ใน พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน. พระนคร: สยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2531). “ศรีวิชัยบนคาบสมุทรมลายู” ใน กรมศิลปากร. ศรีวิชัย. กรุงเทพฯ: ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ กรมศิลปากร (โรงพิมพ์การศาสนา). หน้า 9-77.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2539). พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- สุนทร ณ รังสี. (2543). พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุนทรี ภาณุทัต, ประไพ บุรินทรามาตย์, และชนิตา มณีวรรณ. (2536). รายงานวิจัยเรื่องการประเมินความรู้ ทักษะ และความคิดเห็นเกี่ยวกับการปฏิบัติของพระภิกษุสามเณรต่อผู้ติดเชื่อและผู้ป่วยโรคเอดส์ กรุงเทพฯ: ทบวงมหาวิทยาลัย.

สุปาณี สนิธิรัตน์. (2529). การศึกษาทัศนคติของประชาชนและทีมจิตเวช ต่อการให้บริการทางจิตเวชของพระสงฆ์ในการแก้ปัญหาจิตเวชชุมชน: กรณีศึกษา 4 จังหวัด. วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สุพัฒน์ ศิลาพจน์, พระมหา. (2542). การศึกษาการนำหลักคำสอนทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการผ่อนคลายความเครียดจากการทำงาน: ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มข้าราชการครูสังกัดโรงเรียนประถมศึกษา เขตคลองเตย สาขา 1 กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ไหม รัตนวรารักษ์, และยงยุทธ โรจวรรณเกียรติ. (2527). การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมมาใช้ในการพัฒนาชุมชนบท. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่งานวิจัย ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรเกียรติ์ อาชานานุภาพ. (2530). “สถานการณ์การแพทย์แผนไทยในปัจจุบัน”. ใน สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ และ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ บรรณาธิการ. การแพทย์แผนไทย ภูมิปัญญาแห่งการพึ่งตนเอง. กรุงเทพฯ: โครงการฟื้นฟูการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข (หมอชาวบ้าน).

สุรพงษ์ โสธนะเสถียร. (2541) วิทยปรัชญา. กรุงเทพฯ: ประสิทธิ์ภัตย์ แอนด์ พรินต์ติ้ง.

สุริยา สมุทกุลปต์, พัฒนา กิตติอาสา, ศิลปกิจ ตี๋ขันติกุล, และ จันทนา สุระพินิจ. (2539). ทรงเจ้าเข้าผี: วาทกรรมของลัทธิผีและวิกฤตการณ์ของความทันสมัยในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2522). “การอบรมพระเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น”. ใน คั่นช่องศาสนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ลายสือไทย. หน้า 73-107.

คณะกรรมการจัดงานมหกรรมวิทยาศาสตร์ทางจิตนานาชาติ ครั้งที่ 7. (2545). สูจิบัตรงานมหกรรมวิทยาศาสตร์ทางจิตนานาชาติ ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: สถาบันวิทยาศาสตร์ทางจิต.

เสาวภา พรศิริพงษ์, พรทิพย์ อุสุภรัตน์ และเพ็ญภา ทรัพย์เจริญ. (2541). การศึกษาภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านไทย พ่อใหญ่จารย์เคน ลาวงศ์. กรุงเทพฯ: สถาบันการแพทย์แผนไทย (โรงพยาบาลองค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก)

เสรี พงศ์พิศ (ผู้ดำเนินการเสวนา). (2542). การเสวนาสรุปบทเรียน แนวคิด และประสบการณ์ ของพระพงษ์เทพ ธรรมกรโก. (สนับสนุนการเสวนาโดย UNAIDS และ กองโรคเอดส์ กระทรวงสาธารณสุข) เชียงใหม่: เอกสารอัดสำเนา (ศูนย์เพื่อนชีวิต).

- แสงระวี เทพรอด. (2542). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปลูกฝังคุณธรรมทางพุทธศาสนา
พฤติกรรมทางพุทธศาสนา กับพฤติกรรมการป้องกันสารเสพติด: กรณีศึกษาในนักเรียน
วัยรุ่น จังหวัดปทุมธานี. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (สาธารณสุขศาสตร์)
มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อภิชัย พันธุเสน. (2544). พุทธเศรษฐศาสตร์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2537). โลกทัศน์อีสาน. (พิมพ์ครั้งที่ 2). มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์.
- อมรา มลิล, แพทย์หญิง. (2540). สมาธิกับสุขภาพ. ใน พุทธธรรมนำสุขภาพดี. กรุงเทพฯ: สถาบัน
การแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์.
- อรศรี งามวิทยาพงศ์. ผู้เรียบเรียงและบรรณาธิการ. (2541). เกร็ดธรรมะจากเกร็ดชีวิตของพุทธศาสนิก
ิกขุ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- อัญญา ตันศรีรัตนวงศ์. (2541) การเฝ้าระวังด้านจิตวิญญาณของผู้ติดเชื้อเอชไอวีที่นับถือพุทธศาสนา.
วิทยานิพนธ์พยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต (การพยาบาลผู้ใหญ่) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- เอกชาติ สุขเสน, พระ. (2542). บทบาทพระสงฆ์ต่อการช่วยเหลือผู้ติดเชื้อเอดส์และผู้ป่วยเอดส์.
วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฮักลิย์, จูเลียน, เจ. โบร์ดอนวีส์กี, เจอร์ลด์ แบร์รี และ เจมส์ ฟิชเชอร์. (คณะบรรณาธิการ). (2544).
(จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี, ผู้แปล) วิวัฒนาการแห่งความคิด: ภาคนมนุษย์และโลก. พิมพ์ครั้งที่ 4.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

.....